

UNIVERZITET U NOVOM SADU

Filozofski fakultet

Odsek za istoriju

**ISTORIJA BAČA OD POZNOG
SREDNJEG VEKA DO OPADANJA MOĆI
OSMANSKOG CARSTVA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentori: prof. dr. Đura Hardi
prof. dr. Zoltán Györe

Kandidat: Attila Pfeiffer

Novi Sad, 2019. godine

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

НАЗИВ ФАКУЛТЕТА _____

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Attila Pfeiffer
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Đura Hardi, redovni profesor Prof. dr Zoltán Györe, redovni profesor
Naslov rada: NR	Istorija Bača od poznog srednjeg veka do opadanja moći Osmanskog carstva
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Srbija, Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2019.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	11 poglavlja, 578 strana, 2511 napomena, prilog: 10 dokumenata datih u originalu na latinskom i prevedenih na srpski jezik, odnosno 11 istorijskih karata i tri slike.
Naučna oblast: NO	Istorija, medijevistika, rana moderna istorija
Naučna disciplina: ND	Opšta istorija srednjeg veka, opšta istorija ranog modernog doba
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	srednjovekovni Bač, osmanski Bač, Ugarska kraljevina, Osmansko carstvo, Kaločko-Bačka nadbiskupija, bački kaptol, Bačka županija, bačka tvrđava, ekonomska istorija, vojna istorija, demografija, srednjovekovna istorija, istorija ranog modernog doba.
UDK	930(497.113 Bač)"16/18"(043.3)
Čuva se: ČU	FILOZOFSKI FAKULTET, Centralna Biblioteka
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	Naselje Bač je nekad bio toliko važan da je dao ime celoj geografskoj oblasti između reke Dunava sa zapada i juga i Tise sa istočne strane sve do današnjih granice na severu sa Mađarskom. Predmet istraživanja predstavlja istorija grada Bača od poznog srednjeg veka (od 14. veka) do opadanja moći Osmanske carevine u Ugarskoj (17. vek), odnosno nastanak i procvat Bača u okvirima Ugarske države, i njegovog položaja u okvirima Osmanskog carstva. Prvobitni gradovi srednjovekovne ugarske države bili su centri pojedinih županija. Posebnu pažnju zaslužuju gradovi koji su se nalazili pored ili blizu velikih reka, odnosno gradovi u blizini državne granice. Gradovi koji su imali gore navede karakteristike (crkveno sedište, sedište županije, blizinu granice i velike reke) nisu mogli izbeći pažnji stranih i domaćih vladara, koji su rado boravili u njima, držali zasedanja državnog sabora ili čak zaposedali takve značajne gradove. Grad sa upravo pomenutim značenjima bio je Bač, koji se nalazio na rečici Mostongi u blizini Dunava na jugu Ugarske kraljevine, koji je bio centar Bačke županije i crkveno središte. Doktorska teza počinje sa istorijom Kaločke nadbiskupije, čije istorije smo proučavali iz aspekta našeg

Bača, jer kako smo to više puta mogli videti iz rada i iz korišćenih izvora i literature da je bio njegovo drugo sedište u današnjoj jugozapadnoj Bačkoj. Istoriju ove institucije smo analizirali preko onih nadbiskupa (od 11. veka do druge polovine 17.) koji su kao kaločki nadbiskupi stolovali u crkvi Svetog Pavla u Baču, odnosno duže su boravili u pomenutom drugom sedište nadbiskupije. Takođe smo obratili pažnju na njihovu delatnost u Baču ili u okolini. Videli smo da su posle 1541. godine kaločki nadbiskupi izgubili svoju dijecezu i da su morali da „upravljaju“ nadbiskupijom iz preostalih teritorija ranije jedinstvene Ugarske kraljevine, iz Đera ili iz Požuna. Interesantna nam je bila činjenica da su se ovi nadbiskupi u drugoj polovini 16. veka, odnosno u 17. veku trudili više oko sakupljanja poreza sa bivših poseda nekadašnje srednjovekovne dijeceze nego oko, na primer, organizovanja propovedanja, širenja i održavanja katoličke vere na nekadašnjim južnim delovima Ugarske, koji su se nalazile pod Osmanskom okupacijom. Uz to, za crkvene i za svetovne poslove od značaja je bio bački kaptol, koji je vršio funkciju javnog mesta. Posebnu pažnju smo posvetili ovoj crkvenoj instituciji jer je bila veoma značajna u izdavanju povelja u nekim trenucima ne samo na lokalnom već i na zemaljskom nivou. Takođe, kaptoli su bili važni u izborima novih nadbiskupa, i vršili su određene funkcije u odbrani zemlje od 15. veka. Tokom naših istraživanja smo propratili izdavačku delatnost kaptola od početka 14. veka do 1526. godine. Tokom predmohačkog perioda grad bio sedište županije – važne administrativne jedinice srednjeg upravnog nivoa u okvirima pravnog sistema Ugarske. Prvo kao centar tzv. županije utvrđenja od 11. do 14. veka, koji je pripadao ugarskim kraljevima i koji je bio pod vlašću bačkih župana. Videli smo da su bački župani bile važne ličnosti na zemaljskom nivou (to smo konstatovali iz povelja gde su na kraju nabrajani uvek i bački župani koji su bili značajne ličnosti). Kasnije, u skladu sa promenama feudalnog uređenja zemlje i Bačka župnija se transformisala u plemićku županiju za vreme vladavine Karla Roberta u prvoj polovini 14. veka, te vlast u županiji preuzima uglavnom

lokalno srednje plemstvo. Grad je takođe postao centar županijskog suda (šedrija) od sredine 14. veka, koji će u Baču funkcionisati do početka 16. veka. Isto tako u mnogim slučajevima održani su sabori više županija (kongregacije, kako smo to videli) pored grada, na kojoj su učestvovali osim predstavnika Bačke i predstavnici Bodroške i Sremske županije. Ne mali udeo je igrala bačka tvrđava u razvoju naselja u periodu naših istraživanja. Ona je bila značajna od vremena stvaranja Ugarske kraljevine sve do kraja vladavine Osmanlija na ovim prostorima do kraja 17. veka. U početku je ona bila kraljevska zemljišna tvrđava koja je bila uporište bačkih župana. U izvorima se javlja od kraja 12. veka, a bila je uništena u vreme najezda Mongola sredinom 13. veka. Obnovljena je (na početku barem delimično - donžon kula) za vreme Karla Roberta u prvoj polovini 14. veka. Ona je ponovo izgrađena u drugoj polovini 15. veka od strane kaločkih nabiskupa da bi postala sastavni deo graničnih tvrđava druge odbrambene linije Ugarske pod upravom nadbiskupa. Između 1526-1543. Ferdinand Habzburški, Jovan Zapolja i Osmanlije su je više puta osvajale, da bi bila u rukama Osmanlija 1543-1687. godine. Za vreme osmanske vlasti je bila među dobro održavanim i čuvanim tvrđavama Segedinskog sandžaka i imala je svoj stalni garnizon. Što se tiče ekonomske istorije grada mogli smo konstatovati da je Bač od sredine 12. veka do kraja 16. veka bio značajni ekonomski i trgovački centar. U navedenom periodu elemente privrednog života smo uspeli rekonstruisati zahvaljujući izvorima koji svedoče o ekonomskom životu grada. Između ostalog tako smo mogli konstatovati da su u gradu postojali nedeljni vašari od 12. veka i da su u 15. veku, odnosno da su u njemu organizovani godišnji vašari koji su bili posećeni i od budimskih trgovaca. Prisutnost zanatlija u poznom srednjem veku je očigledno iz izvora koji su nam pristupačni iz Jagelonskog perioda Ugarske. Od zanatlija se pominju konjušar, krojač, kuvar, pekar, vrtlar, stolar, majurdžija, dok smo u bačkoj tvrđavi ali i gradu naišli na pomen sedlara, krojača, obučara, kovača, streljača i mesara. Isto tako smo uspeli da dođemo do izvora koji su dokazali postojanja

zlatarskog ceha u gradu, koji je bio poznat i poštovan na zemaljskom nivou, jer je imao veze sa svojim kolegama majstorima iz Segedina i dalekog Brašova. Takođe je u gradu postojala solska komora, što nam govori da je trgovina soli bila značajna u Baču. Uspeli da nađemo tragove postojanju trgovine u gradu, zahvaljujući princu Žigmunda Jagelonca koji je pazario kod jednog apotekara u Baču. Na važnost Bača ukazuju posete vladara, koji su na kraće ili duže vreme boravili u gradu. Kako smo imali prilike videti, oni su iz različitih razloga dolazili u centar Bačke županije, odnosno u drugi centar Kaločko-Bačke nadbiskupije. Neki su tu boravili kao gosti kao što su bili kraljevi Geza II i Vladislav II, neki su tu organizovali održali državni sabor ili međunarodni skup diplomata kao što su bili Jagelonski kraljevi. Naravno, postojali su vladari koji su sa vojskom dolazili u Bač jer su imali spoljopolitičke ambicije da osvajaju Ugarsku kao Manojlo I Komnin ili Sulejman Veličanstveni, a grad se nalazio na važnom magistralnom putu. Međutim, postojali su i vladari, za čiji boravak smo mogli saznati zahvaljujući poveljama ili pismima. U Baču su prema tim izvorima boravili Bela IV i Matija Korvin. Posle osvajanje Bača od strane Osmanlija 1543. godine može se konstatovati iz prvog popisa oporezovanog stanovništva (verovatno iz 1545. ili 1546. godine) da je broj stanovništva opao i da se tek formirala jedna potpuno nova administracija carevine, koja je donela sa sobom novu kulturu i civilizaciju. Međutim, posle razaranja je došlo i do oporavljanja i kasnije čak do procvata osmanskog Bača. To možemo konstatovati iz deftera 1560., 1570., odnosno iz 1578. godine. Dolazi do konstantnog povećanja stanovništva (pre svega muslimanskog ali i hrišćanskog), broja zanatlija i trgovaca, osnivaju se džamije. U tvrđavu su boravile spahije (ponekad i begovi), koji su imali timare na jugu Segedinskog sandžaka i zbog toga što se Bač nalazio južnije od Segedina, odnosno Bačka tvrđava je bila solidna za odbranu i bezbedan život. U ovo vreme je grad bio uključen i u rečnu dunavsku trgovinu, jer su bački emini trgovali sa bačkim žitom u Budimu. Isto tako smo došli do važne informacije da je Bač bio kadiluk sedište kadija,

on se bavio organizovanjem snabdevanja namirnicama i oko izgradnje mosta kod Petrovaradina. Svakako je bilo interesantno vršiti istraživanja u vezi borbe hrišćana i Osmanlija na teritoriji Bačke u 16. i 17. veku. Prodor hrišćanskih trupa (obično hajduka) je bilo nepodnošljivo za lokalno stanovništvo jer su ih oporezivali ili pljačkali. Borbe su postale stalne već posle 1541. godine naročito do 1606. godine. Kako smo mogli konstatovati, vojnici pograničnih tvrđava sakupljali su desetinu za kaločkog nadbiskupa, tako da su u nekim momentima bili faktički plaćenici crkvene strukture. Značajne su bile i katoličke misije organizovane krajem 16. i tokom 17. veka na prostoru Bača i šire okoline. Iz naših saznanja je postalo jasno da je Bač bio jedan od centara franjevačkih misija, gde su propovedali i jezuiti početkom 17. veka. Iz izveštaja misionara, koji su slani za Rim, mogli smo videti kakva je bila situacija za katolike na osmanskim teritorijama, kako su se sukobiljavali misionari sa osmanskim vlastima ali i sa pravoslavnim sveštenstvom. Čini nam se da su se obe crkve borile za širenje svojih uticaja, odnosno sprečavanje druge crkve da dobija nove vernike. Ovo su važni podaci i zbog toga što nam govore o broju hrišćana ali i o naseljima u kojima su živeli. Osnova razvoja Bača je činio njegov povoljan geografski položaj i plodno zemljište koje od najranijih vremena do današnjeg dana obezbeđuje osnove bilo da se radi o zemljoradnji, voćarstvu, povrtarstvu, stočarstvu ili ribolovu. Njegov geografski položaj je tokom srednjeg veka i ranog modernog doba naselju takođe osigurao određen stepen značaja i u vojnom smislu, ali i značaj kao saobraćajnog pa donekle i tržišnog centra. U tom smislu ne iznenađuje da su ustanove poput centra županije sa tvrđavom, sedište nadbiskupije i kaptol bili smešteni u gradu. Ujedno, te ustanove su omogućile da naselje postane i svojevrsan kulturni centar sa relativno brojnim predstavnicima učenih ljudi, sa kontaktima na zemaljskom nivou pa i šire. Crkvene, upravne, sudske, kulturne i vojne funkcije, značaj u trgovini i privredi, uticali su na sticanje odlika koje karakterišu gradove – a pokazali smo da se radilo o gradu od značaja na regionalnom nivou.

Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	13.04.2018.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	predsednik: član: član: član: član:

University of Novi Sad

Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD Thesis
Author: AU	Attila Pfeiffer
Mentor: MN	PhD Đura Hardi, full professor PhD Zoltán Györe, full professor
Title: TI	Histry of Bač from the late Middle Ages to the

	decline of the Ottoman Empire
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Serbia, Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2019.
Publisher: PU	Author Reprint
Publication place: PP	Novi Sad

Physical description: PD	11 chapters, 578 pages, 2511 references, addition: 10 documents originally written in Latin and translated into Serbian, 11 historical maps and 3 pictures.
Scientific field SF	History, medieval history, early modern history
Scientific discipline SD	Medieval history, early modern history
Subject, Key words SKW	medieval Bač, ottoman Bač, Kingdom of Hungary, Ottoman Empire, Archdiocese of Kaloča-Bač, Capitol of Bač, County Bač, fortress of Bač, economic history, military history, demography, medieval history, early modern history.
UC	930(497.113 Bač)"16/18"(043.3)
Holding data: HD	University of Novi Sad, Faculty of Philosophy
Note: N	

Abstract:
AB

The settlement of Bač used to be so important that it gave name to an entire geographical area between the rivers of Danube from the west and the south, and Tisa from the east, all the way to the present day border with Hungary. The subject of this research is the history of the town of Bač from the Late Middle Ages (from the 14th century) to the decline of Ottoman power in Hungary (17th century), i.e the establishment and flourishing of Bač within the Hungarian kingdom and its situation within the Ottoman Empire. The earliest towns of the medieval Hungarian kingdom used to be centers of specific counties. Special attention is given to towns which used to lie near great rivers or near the state border. Towns with the aforementioned characteristics (ecclesiastical seat, county seat, border proximity and grand rivers) could not avoid the attention of foreign and local rulers, sojourning in them, holding state assemblies, and even conquering such significant towns. Lying on the Mostonga streamlet near the Danube in the southern part of the Hungarian kingdom, one of them was indeed Bač, the center of Bač County and the ecclesiastical seat. The PhD thesis begins with the history of the Archdiocese of Kalocsa; its history was studied from the aspect of Bač. Various papers, sources and literature note that it used to be the second center of present day southwestern Bačka region. The history of the Archdiocese of Kalocsa was analyzed through the archbishops (from the 11th to the second half of the 17th centuries) reigning from the Church of Saint Paul in Bač or having stayed there for a longer period of time. Special attention is also given to its activity in Bač and its surrounding areas. After 1541 the archbishops of Kalocsa lost their archdiocese and had to „rule“ from the remaining parts of the previously unified Hungarian kingdom, from Győr or Pozsony (Bratislava). It is interesting to point out that in the second half of the 16th and in the 17th centuries the archbishops exerted more in collecting taxes from the area of the former medieval archdiocese than organizing sermons and spreading and maintaining the Catholic faith in the former southern areas of Hungary, then under the Ottoman occupation. Besides, the Cathedral Capitol of Bač used to be important

for ecclesiastical and secular affairs, and held the function of a public faith (*loca credibilia*). Special attention is given to this ecclesiastical institution, as it played a significant role in issuing charters not only on local, but state level as well. Furthermore, cathedral capitol performed a key role in the appointment of new archbishops and held specific functions in the defense of the country from the 15th century. Also during the course of this research, the publishing of the cathedral chapter from the beginning of the 14th century until 1526 have been monitored. Before the Battle of Mohács, Bač was the seat of the county – an important administrative unit of intermediate administrative level within the legal system of Hungary. The town was the center of the so called fortification county from the 11th until the 14th centuries, and belonged to the Hungarian kings and used to be under the rule of the counts of Bač. Based on the charters providing the names of important counts of Bač, it can be ascertained they were significant persons in the land. Afterwards, during the reign of Charles Robert in the first half of the 14th century, as the feudal organization changed, Bač County transformed into a noble county, mostly ruled by local middle nobility. The town also became the seat of the county tribunal. lasting from the mid-14th until the beginning of the 16th centuries. Representatives from the Bač County, as well as Bodrog and Srem, participated in many assemblies (congregations) held near the town. Bač fortress played a role in the development of the settlement during the aforementioned period. It held a significant position from the inception of the Hungarian kingdom until the end of Ottoman rule in these areas until the end of the 17th century. In the beginning it used to be a royal land fortress, a stronghold of the counts of Bač. First mentioned in sources of the late 12th century, the fortress was destroyed by the Mongol invasion in the mid-13th century. It was partly rebuilt (the donjon tower) during the reign of Charles Robert in the first half of the 14th century. In the second half of the 15th century the renaissance fortress was built by the archbishops of Kalocsa-Bač, which became a part of southern defensive lines of fortresses of

the Hungarian kingdom against the Ottomans. Conquered multiple times by Ferdinand of Habsburg, John Zápolya and the Ottomans between 1526 and 1543, it firmly remained in Ottoman possession between 1543 and 1687. During Ottoman rule it was among well maintained and guarded fortresses of the Sanjak of Szeged and possessed its own permanent garrison. As for the economic history of the town, it can be ascertained that Bač was a significant economic and trading center from the mid-13th century until the end of the 16th century. With the help of sources testifying about the economic life of the town, elements of agricultural life have been reconstructed in the abovementioned period. It can be ascertained that between the 12th and 15th centuries there used to be Sunday fairs in the town, as well as annual fairs, visited by the merchants from Buda. Based on the sources from the period of Jagiellonian rule over Hungary, presence of craftsmen in the Late Middle Ages can be noted. There is mention of hostlers, tailors, cooks, bakers, gardeners, carpenters, majordomos, as well as saddlers, cobblers, marksmen and butchers in Bač fortress and town. In addition to that, there are sources of a jeweler's guild in the town, known and respected throughout the land due to connections with its fellow colleagues from Szeged and faraway Braşov. There also existed a salt chamber, ascertaining the importance of salt trade in Bač. On account of Sigismund Jagiellonian's purchase from an apothecary in Bač, evidence of commerce in the town exists. Sojourns of rulers to the town, either for a short or long period of time, point out to the significance of Bač. For various reasons, rulers came to the center of Bač County, i.e the other center of the Archdiocese of Bač-Kalocsa. Some of them came as guests, such as kings Géza II and Wladislaus II, some held state assemblies or assemblies of international diplomatics, such as the Jagiellonian kings. Nevertheless, having foreign policy ambitions to conquer Hungary, rulers such as Manuel I Komnenos and Suleiman the Magnificent, led armies to Bač with the purpose of conquer it, being situated on an important main road. However, certain charters and letters also

mention the sojourn of rulers, such as Bela IV and Matthias Corvinus. After the Ottoman conquest of Bač in 1543, the first taxable population census, probably from 1545 or 1546, notes the decline of the population and establishment of a brand new administration, bringing forth new culture and civilization. However, after the destruction, there came renovation, and even the flourishing of Ottoman Bač, noted in the defters from 1560, 1570, and 1578. Steady increase of the population (mainly Muslim, but also Christian) and the number of craftsmen and merchants occurred, as well as the establishments of mosques. Spahis (sometimes even beys) owning timars in the southern part of the Sanjak of Szeged sojourned in the fortress. As Bač laid further south of Szeged, its fortress was solid for defense and safe life. In this period the town was also included in Danube river commerce, as Bač emins traded with Bač wheat in Buda. There is also evidence of Bač being the center of kadiluk. The kadi was in charge of supplying groceries and the construction of a bridge near Petrovaradin. Research on the conflicts of Christians and Ottomans on the territory of Bačka in the 16th and 17th centuries is nevertheless interesting. The penetration of Christian troops (usually hajduks) was unbearable for the local population due to taxation or marauding. Fights became regular after 1541, especially until 1606. It can be noticed that the soldiers of border fortresses collected tithe for the archbishop of Kalocsa, essentially being mercenaries of the church. Catholic missions organized at the end of the 16th and throughout the 17th centuries in Bač and its surrounding areas are also of significance. It is clear that one of the centers of Franciscan mission was Bač, where the Jesuits also gave sermons at the beginning of the 17th century. There is notice of the Catholic situation in Ottoman territories, missionary conflict with the Ottoman authority, and even Orthodox clergy in the reports of missionaries sent to Rome. It appears that both churches fought to spread their own influence, i.e prevent the other acquiring new adherents. These facts are important for their numbers of Christians, as well as settlements in which they lived. The

	<p>basis for the development of Bač laid in its favorable geographical position and fertile land, providing rudiments of agriculture, orcharding, floriculture, cattle breeding and fishing since the earliest of times until the present day. During the Middle Ages and the Early Modern Period its geographical position also secured a certain degree of importance in the military sense, as well as a traffic, and even a market center. In that sense it is not surprising that the institutions of the county center with its fortress, archdiocese seat and cathedral Capitol were located in the town. At the same time those institutions enabled the emergence of a certain cultural center with its numerous representatives of learned people with contacts throughout the land. Ecclesiastical, administrative, judicial, cultural and military functions, as well as the importance in trade and economy, influenced the acquisition of the characteristics that distinguish towns, showing that Bač was a town of regional significance.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	13.04.2018.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	<p>president: member: member: member: member:</p>

UVOD

Naselje Bač je nekad bilo toliko važno da je dalo ime celoj geografskoj oblasti između reke Dunava sa zapada i juga, zatim Tise sa istočne strane sve do današnjih granice na severu sa Mađarskom. Danas je manje važna varoš u jugozapadnoj Bačkoj. Kad pominjemo Bač uobičajena je asocijacija sa ostacima renesansne tvrđave, koja je čuvala i nadzirala glavne puteve koji su povezali grad sa značajnim gradovima i utvrđenjima kao što su bili na primer Pešta, Petrovaradin ili Vukovar, odnosno Ilok. Međutim, naselje u južnoj Panoniji je bila mnogo više od jedne prosečna varoši ili jedne prosečne tvrđave. Naselje na Mostonzi je na regionalnom nivou bilo daleko najvažnije naselje u njegovoj široj okolini, odnosno u nekim aspektima je bilo važno i na zemaljskom nivou. Kao u istoriji svake države svako naselje je imalo svoj početak, koji prati procvat, nakon kojeg dolazi zenit ili „zlatno doba“ da bi došlo do opadanja i u nekim slučajevima do nestajanja naselja. Osim poslednje faze, grad je doživeo više puta i početak i zenit i opadanje u svojoj istoriji.

Ovim doktoratom želim da na osnovu objavljene literature i arhivske građe, svojim dugogodišnjim istraživanjima stvorim što potpuniju sliku o istoriji Bača u srednjem veku i za vreme Osmanlijske vlasti. Predmet istraživanja predstavlja naselje Bač od poznog srednjeg veka do opadanja moći Osmanske carevine. Tema je možda neuobičajena jer uobičajeno se uzima tema koja prati istorijske tokove i događaje u jednom istorijskom dobu i ne prelazi iz jedne u drugu. Međutim, zbog specifičnosti naših istraživačkih ciljeva bilo je neophodno obuhvatiti širi vremenski okvir: nastanak i procvat Bača u okvirima Ugarske države, odnosno da pratimo istoriju grada do sredine 17. veka u okvirima jedne nove države sa istoka, a to je Osmansko carstvo. Vremenski raspon istraživanja na prvi pogled je ogroman koji počinje od 14. a u nekim segmentima još od 11. veka. Razlog za to je da smo hteli da damo jedan opšti pregled istorije onih institucija, koje su nastale još tokom 11-12. veka a da su doživele svoje zlatno doba u 14-15. veku što ćemo videti kroz razvoja onih crkvenih i svetovnih institucija o kojima će biti reči u ovom radu. Međutim, neke od njih (npr. kaptol, centar

Bačke županije) su za vreme osmanskih osvajanja nestale, tako da smo njihov razvoj mogli pratiti samo do 1526. godine.¹

Prvobitni cilj naših istraživanja je bio da se utvrde promene u statusu, značaju, gradskim funkcijama kao i u demografskim odnosima, privrednom i društvenom značaju grada Bača tokom naznačenog specifičnog i burnog istorijskog perioda. Od 14. do pred kraj 17. veka okolnosti života pomenutog naselja su se bitno promenile. Na primer, samo posle nekoliko decenija izloženosti osmanskim napadima krajem 15. i početkom 16. veka, slomom srednjovekovne Kraljevine Ugarske (Mađarske), Bač je dospao u pravni, društveni i privredni milje Osmanske imperije, što je dotad značajno gradsko, privredno i crkveno središte dovelo do ruba propasti. Ipak moramo naglasiti da su kasnije decenije u drugoj polovini 16. veka donele stabilizaciju u životu grada i njeno postepeno integrisanje u nove državne okvire. Rad kroz analizu raznih istorijskih procesa dugog trajanja treba da da odgovor na brojne probleme transformacije gradskih funkcija Bača u naznačenom periodu. U suštini treba odgovoriti na pitanje kako je grad od značaja na nivou regije, a u određenim aspektima i na zemaljskom nivou, postepeno došao na nivo srednje značajne varoši.

Srednjovekovni gradovi su nastali na različite načine. Neki su postojali od antike i doživeli su preporod tokom srednjeg veka, neki su se formirali na raskrsnicama trgovačkih puteva, a neki su bili važna crkvena ili svetovna sedišta i svoje gradske attribute razvili su na tim osnovama. Za našu temu su je od posebnog značaja geneza gradova na teritoriji srednjovekovne ugarske države, odnosno na njenim nizinskim teritorijama na tzv. Alfeldu.² Alföld (mađ. *Magyar Alföld, Nagy-Alföld*) se nalazi u sredini Karpatskog basena ili Panonske nizije. Ova teritorija je velika Panonska visoravn koja predstavlja najzapadniji deo euroazijskog stepa u geografskom smislu. Ovaj naziv se počeo javljati na kraju srednjeg veka, i dugo vremena se pominjala kao suprotnost geografskoj jedinici Gornjih krajeva (mađ. *Felvidék* danas je to Slovačka) a to su Donji krajevi (mađ. *Alvidék*). Ova jedinica može se podeliti na više geografskih jedinice: teritorija između Tise i Dunava (na jugu ove teritorije se nalazi danas Bačka), Teritorije preko Tise, odnosno Banat. Ova teritorija obuhvata 90. 000 km² i nalazi se danas u okvirima Srbije, Mađarske i Rumunije. Teritorija je bila jako

¹ Hronološki okvir smo proširili u uvodima poglavlja koja se bave istorijom nadbiskupije i srednjovekovnih županija (11.-12. vek), kao i historiografski pregled izvora i literature. Na prvi pogled ta pojašnjenja se mogu učiniti preopširna i sa manjkom izvora, kao i da nisu u hronološkom okviru doktorata (14-17 vek) ali ona uvode čitaoaca u nastanak institucija: Kaločko-Bačke nadbiskupije i administrativni sistem županija u Ugarskoj.

² Györffy István, *Az Alföld ősi magyar településmódja*. In: *Magyar Szemle* 2 (szerk. Bethlen I.), Budapest, 1929, 315-318., Bulla Béla, *Az Alföld*, Budapest, 1940, Marosi Sándor, Szilárd Jenő (szerk.), *A dunai Alföld*, Budapest, 1967., Isti, *A tiszai Alföld*, Budapest, 1969, Kósa Lajos, Filep Antal, *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Budapest, 1978.

privlačno mesto za osnivanje naselja već od paleolita. Za vreme seoba naroda tu su živeli Sarmati, Huni, Gepidi, Avari i Sloveni, odnosno na kraju IX veka su stigli Mađari. Za vreme dinastije Arpadovića za mrežu naselja su bile karakteristične tzv. patuljasta sela sa malim brojem stanovništva. Od 14. veka se javljaju varoši (trgovišta) čija struktura naselja će biti najrasprostranjenija i dominantna kroz 15. vek i sve do početka 16. veka. Pravih gradova je bilo jako malo o čemu govori sam rad. Ova teritorija će posebno stradati tokom vekova zbog raznih osvajača, zbog njenih geografskih karakteristika (pretežno je aluvijalna zemlja) od strane Mongola, odnosno Osmanlija.

Srednjovekovni gradovi, u pravnom smislu, pojavili su se u Ugarskoj na prelazu 12. u 13. vek. Međutim, pre gore navedenog perioda su postajala naselja, koja su vršila funkcije gradskih naselja. U ova predurbana naselja možemo uvrstiti i npr. crkvene centre. Iako je naselje bilo verski centar to nije značilo da naselje nije bilo nosilac i svetovnih funkcija. Štaviše, u okvirima niske pismenosti u srednjem veku, upravo crkveni ljudi su bili ti koji su se pretežno bavili službenim, javnim poslovima. Moramo naglasiti, da su gradovi u srednjovekovnoj Ugarskoj u pravnom smislu bili dosta specifični u odnosu na druge evropske gradove. Do 14. veka toliko se povećao broj naselja koja su uživala različiti nivo privilegija gradova, da se pokazalo neophodnim izvršiti diferencijaciju na pravnom i na terminološkom polju. Dotad korišćena terminologija prouzrokovala je dosta problema. Ranije naselja, koja su imala gradska prava nosila su naziv *civitas* (grad), ili eventualno *libera villa* (slobodno selo), što je pod italijanskim uticajem imalo značenje grada. Od druge polovine 14. veka sa terminom *civitas* su se označavali utvrđeni gradovi, a terminom *libera villa* označavana su sela. Radi razlikovanja sela od naselja sa gradskim pravima, uveden je novi termin *oppidum* (varoš, trgovište), koji je korišćen za naselja sa gradskim privilegijama, ali bez gradskih zidina. U mađarskoj historiografiji ova naselja se nazivaju: *mezőváros* (varoš, trgovište, ne utvrđeni grad), na nemačkom jeziku *markt* (vašarište, pazarište).

Prvobitni gradovi srednjovekovne mađarske države bili su centri pojedinih županija. Posebnu pažnju zaslužuju gradovi koji su se nalazili pored ili blizu velikih reka, odnosno gradovi u blizini državne granice. Gradovi koji su imali gore navede karakteristike (crkveno sedište, sedište županije, blizinu granice i velike reke) nisu mogli izbeći pažnji stranih i domaćih vladara, koji su rado boravili u njima, držali zasedanja državnog sabora ili čak zaposedali takve značajne gradove. Grad sa upravo pomenutim značenjima bio je Bač, koji se nalazio na rečici Mostongi u blizini Dunava na jugu Ugarske kraljevine, koji je bio centar Bačke županije i crkveno središte.

Grad je imao poseban značaj u verskom i kulturnom smislu, jer je konstantno, od 15. veka sve do 1526. godine, bilo sedište kaločko-bačkog nadbiskupa. To je bila specifična situacija jer u srednjoevropskim katoličkim zemljama obično je postojala samo jedna nadbiskupija i naravno više biskupija. Videćemo da u slučaju srednjovekovne Ugarske imamo dve nadbiskupije Ostrogonsku i Kaločko-Bačku koje su se na početku borile za primat u srednjovekovnoj Ugarskoj crkvi. Kao središte nadbiskupije grad se bogatio i sa nabiskupskom bibliotekom, koja je po izvorima trebalo da bude veoma značajna u periodu renesanse. Bač kao drugi centar Kaločke nadbiskupije u Ugarskoj kraljevini je svakako digao grad na nivou zemaljskog značaja.

Uz to, za crkvene i za svetovne poslove od značaja je bio bački kaptol, koji je vršio funkciju javnog mesta (*loca credibilia*). Posebnu pažnju smo posvetili ovoj crkvenoj instituciji jer je bila veoma značajna u izdavanju povelja u nekim trenucima ne samo na lokalnom već i na zemaljskom nivou. Takođe, kaptoli su bili važni u izborima novih nadbiskupa, i vršili su određene funkcije u odbrani zemlje od 15. veka. Tokom naših istraživanja smo propratili izdavačku delatnost kaptola od početka 14. veka do 1526. godine.

U svetovnom smislu naselje je takođe bilo važno već od početka 11. veka, jer je od tada bio centar Bačke županije, a bački župani upravljali su gradom sve do kraja srednjeg veka. Grad kao centar županije je funkcionisao od 11. veka sve do 1526. godine, a titulu bačkog župana su nosili od 11. veka svetovni plemići sve do sredine 15. veka kada su titulu župana dobili nadbiskupi, koji su svoje sedište preneli iz Kaloče u Bač. Vredno pažnje je pitanje uloge grada kao centra županije u održavanju županijskih zborova i županijskog suđenja, funkcije koje su bile u posebnom fokusu naših istraživanja.

Važnost naselju davala je takođe tvrđava, koja je doživela nekoliko opsada i razaranja tokom svoje istorije, a takođe je imala važnu funkciju, jer su u njoj boravile važne ličnosti i imala je odbrambene funkcije za Ugarsku kraljevinu od vremena osmanskih osvajanja. Od 11. veka do poznog srednjeg veka je bila u rukama ugarskih kraljeva, a kasnije u rukama kaločko-bačkog nadbiskupa, da bi na kraju bila tvrđava u rukama osmanskih sultana. Iz istorijskih izvora nam je postalo jasno da je bačka renesansna tvrđava smatrana graničnom tvrđavom, odnosno sastavnim delom odbrambene linije Ugarskog kraljevstva kraljem srednjeg veka. Ujedno, za vreme seljačkog ustanka Dože Đerđa seljačke trupe su opsedali bačku tvrđavu, pokušavajući zauzeti sedište nadbiskupa. U osmanskome periodu je takođe bilo važno utvrđenje gde su Osmanlija držale stalnu posadu i održavali tvrđavu u dobrom stanju. Interesantna je činjenica, da još ne znamo tačno kad je tvrđava građena – u vezi s tim ima

raznih pretpostavki, koje ćemo takođe analizirati, i na osnovu otkrivenih novih istorijskih izvora pokušaćemo preciznije odrediti kada je ona nastala.

Privredna istorija grada je takođe važna i do sada možda najmanje istražena oblast istorije grada u srpskoj i mađarskoj historiografiji. Ne samo privredna istorija grada, nego i nedostatak ubikacije grada Bača u mreži ugarskih gradova. Iz analize kulturnog i privrednog života grada mogli bismo utvrditi nivo razvijenosti grada i karakter njegovih gradskih privilegija. Međutim, i u ovoj problematici smo uspeli da na osnovu istorijskih izvora i literature steknemo nova saznanja, te ćemo pokušati da zaokružimo što potpuniju sliku privrede grada. Par činjenica iz privredne istorije Bača: grad je imao pravo da drži vašare, što je podstaklo nastanak razgranate trgovačke veze sa drugim delovima Ugarske (npr. sa Erdeljom), a imao je sigurno najmanje i jedan ceh, što svedoči o diferenciranosti zanatstva i bogatstvu stanovnika grada i njene uže okoline.

Izvestan broj vladara boravio je Baču, neki su došli da osvajaju, neki su se odmarali u Baču, a neki vladari su tu boravili radi sklapanja saveza (npr. Žigmund Luksemburški, Stefan Lazarević). Takođe, u Baču su organizovana zasedanja Mađarskog državnog sabora, za vreme vladavine Jagelonskih kraljeva (Vladislav II je više puta bio u Baču kao i njegov bratanac poljski princ Žigmund), odnosno ugarski vladari su spremali pohode iz Bača.

Polazna tačka naših istraživanja predstavljao je upravo gore pomenuti značaj Bača. Takođe, privlačila nas je relativno slaba istraženost istorije Bača kako u srpskoj tako i u mađarskoj historiografiji. Smatrali smo da brojne beline u njegovoj istoriji kao i njegovu bogatu i slavnu istoriju, značaj koji je grad imao na regionalnom i zemaljskom nivou (o čemu uostalom svedoči činjenica da je ovo naselje dalo ime nekadašnjoj srednjovekovnoj županiji i današnjoj geografskoj oblasti između Dunava i Tise – Bačka), svakako opravdavaju dublja istraživanja njegove istorije.

U senci osmansko-turskog polumeseca je interesantna bila problematika pada Bača pod osmansku vlast. Grad i tvrđava su bili čas u rukama hrišćana čas u rukama muslimana između 1526-1543. godine. Posle više godina istraživanja, na osnovu izvorne građe, čini nam se da ni 1526. ni 1529. godinu ne možemo uzeti kao konačne datume pada grada i tvrđave, već je najverovatnija 1543. godina, ali o tome će biti više reči kasnije.

Posebno poglavlje posvećeno je Dugom ratu (1591-1606), s obzirom na ogroman značaj tog rata u privrednom, demografskom, etničkom, vojnom i političkom smislu. Bač je tokom pomenutog rata, ali i van njega bio izložen borbenim dejstvima, pošto se ugarska strana nikad nije pomirila sa gubitkom centralnih delova države u korist Osmanlija, te su vođeni prepadi, čarke, čak manji pohodi na teritoriji nekadašnje Bačke županije, sve do Bača.

Hrišćani su prodirali duboko na osmanske teritorije i pustošili, harali, čak su i sakupljali porez od lokalnog stanovništva. O ovim borbama ćemo govoriti na osnovu istorijskih izvora do 1630. godine. Međutim, najinteresantniji period za vojnu istoriju je svakako doba Dugog rata (1591-1606).

Prilično težak za istraživanje jeste period istorije Bača u vreme osmanske vlasti. Prvobitni istorijski izvori za ovaj period su narativni izvori, turski defteri i podaci u vezi sa garnizonom tvrđave, iz kojih treba da crpimo saznanja u vezi sa Bačom. Fokusirali smo se pretežno na objavljene izvore na srpskom, mađarskom, nemačkom i engleskom jeziku. I zaista, iz deftera i narativnih izvora došli smo do korisnih i interesantnih informacija za naš rad. Iz osmanskih istorijskih izvora stekli smo saznanja pre svega u vezi sa ekonomskom istorijom grada, u vezi sa njegovom veličinom i razvojem, a ponešto možemo saznati i o verskom životu i sastavu stanovništva. Čini se, da upravo ovi izvori na najbolji način rasvetljavaju velike promene u istoriji Bača posle promene vlasti. Naša istraživanja su u velikoj meri fokusirana na sticanje novih saznanja u vezi sa promenama u životu i funkcijama grada tokom 16. veka.

Posebnu pažnju posvetili smo katoličkim misijama u Baču i okolini: tokom naših istraživanja smo pronašli izvore koji svedoče o delatnosti franjevac i jezuita u okvirima misije Katoličke crkve na području Bača i okoline. Ove informacije su takođe fascinantne, usled činjenice da osmanske vlasti nisu zabranile ili onemogućile misije, a na osnovu izvora možemo konstatovati da je najverovatnije upravo Bač bio važan segment te aktivnosti.

Posle višegodišnjeg istraživanja crkvene i svetovne istorije grada, kao i proučavanja njegovog privrednog i kulturnog značaja – od zlatnog doba Bača do opadanja osmanske vlasti u Ugarskoj – smatramo da je tema rada naučno opravdana i poželjna. Kostur doktorske disertacije je bila istorija crkvenih i svetovnih institucija, koje su najviše dale pečat karakteru grada. Kroz osnivanje, razvoj, opadanje i nestanak nekih od pomenutih institucija je analizirana istorija grada od 14. do druge polovine 17. veka. Paralelno s tim, dužna pažnja je posvećena demografskoj i privrednoj problematici.

Pažnju smo usmerili i na važno pitanje procesa smene vlasti (hrišćansko/ugarske na muslimansko/osmansku) tokom prve polovine 16. veka, uz poseban osvrt na pitanje uticaja promene vlasti na funkcionisanje gore navedenih institucija, odnosno na promene u gradskim funkcijama Bača i njegovim demografskim odlikama.

Naša istraživanja smo započeli prikupljanjem i iščitavanjem dostupne literature i dostupnih publikovanih izvora na srpskom i mađarskom jeziku. Posle smo vršili istraživanja u inostranim institucijama (biblioteke, arhivi) prevashodno u Segedinu, Budimpešti i Beču.

Paralelno s tim radili smo na daljem pronalaženju relevantne naučne literature i dosad neobjavljenih istorijskih izvora kao i na analizi i obradi dosad prikupljene literature, izvora i popisa – što je u ovoj fazi istraživanja dovelo do novih naučnih saznanja. Međutim, moramo naglasiti da što se tiče istraživanja, ona nisu završena, pošto ćemo videti iz ovog rada da i te kako su potrebna dalje istraživanja (npr. u Vatikanskom arhivu, što se tiče istorije nadbiskupije i kaptola), kako naša tako i drugih istraživača.

Pošto je u srpskoj i mađarskoj historiografiji ova tema fragmentarno istražena, procenili smo, da je u naučnom smislu opravdano istraživanje gore navedenih segmenta istorije grada Bača. Konkretno, što se tiče srpske historiografije, ona se vrlo malo bavila sa srednjovekovnom istorijom grada, posvećivala je više pažnje istoriji tvrđave – posebno srpska arheologija. Mađarska historiografija se bavila više sa istorijom grada, ali jako malo sa osmanskim periodom, takođe i srednjovekovni period isto nije istražen do kraja. Naša namera jeste, da oslanjajući se na arhivska istraživanja u zemlji i inostranstvu, popunimo postojeće praznine, da bolje osvetlimo i po mogućnosti da zaokružimo naša saznanja o istoriji Bača u razmatranom periodu. Takođe smatramo da je istoriju ovog naselja vredno istraživati, ne samo zbog njegove slavne istorije, nego i sa ciljem da steknemo dublja i detaljnija saznanja o istoriji grada – koji je bio među najznačajnijim gradskim naseljima Ugarske, a pod osmanskom vlašću doživeo pad.

Osnovni cilj istraživanja je da na osnovu relevantne naučne literature i arhivske građe prikažemo istoriju grada kroz najvažnije svetovne i crkvene institucije, od poznog srednjeg veka do kraja osmanske vlasti u Ugarskoj. Usredsredićemo se na utvrđivanje promena u funkcionisanju Bača u vezi sa izmenom državnih okvira tokom 16. veka. Kroz promene u funkcionisanju gore navedenih ustanova smatramo da ćemo biti u mogućnosti da rekonstruišemo ne samo crkveni i svetovni život grada, nego i njegove privredne i kulturne funkcije, a donekle i demografske procese karakteristične za Bač.

Među očekivanim rezultatima istraživanja istakli bismo pre svega: odgovore na pitanje da li je zaista istina da za vreme osmanske vlasti dolazi do drastičnog pada ekonomskog, upravnog, versko-obrazovnog značaja grada u posmatranom periodu. Dalje, očekujemo nova saznanja u vezi sa srednjovekovnom i ranom modernom istorijom grada Bača, prvenstveno na polju istorije svetovnih i crkvenih ustanova; temeljnije upoznavanje privredne i kulturne istorije grada; nova saznanja u vezi sa obimom i dinamikom promena u stepenu razvijenosti upravnih i gradskih funkcija Bača; nova saznanja o samom toku promene vlasti – koja je praktično značila gotovo kompletnu promenu državno-pravnih, privrednih i društvenih okvira života grada. Među rezultatima se može očekivati dublje poznavanje rada

katoličkih misija u Bačkoj, ali i učestalosti i intenziteta prepada ugarskih graničara i hajduka u okolinu Bača – te delatnosti u izvesnoj meri možemo posmatrati i kao specifične znake opadanja moći Osmanske imperije na ovim prostorima. Ove rezultate će popratiti stara istraživanja istorije grada kao što su istorija nadbiskupije u srednjem veku, istorija katoličkih misija u Bačkoj u 17. veku, ili istorija županijskog sistema u srednjovekovnoj Ugarskoj. Takođe, rad nastavlja istoriju nekih institucija, za to je možda najbolji primer bački kaptol. Izdavački delatnost ove institucije kao mesta sa javnom verom je bila obrađena samo do 1353. godine a u radu je ova delatnost analizirana do kraja postojanje ove institucije. Još jedan primer možemo navesti iz privredne i verske istorije osmanskog Bača u drugoj polovini 16. veka. Sa analizom opisnih deftera grada i zahvaljujući ranijim istraživanjima uspeli smo da damo celovitiju sliku u vezi stanovništva i privrede grada za vreme osmanske vlasti.

Što se tiče korišćenja oblika geografskih i ličnih imena dvoumili smo se koji princip da koristimo. Na kraju smo odlučili da razdvojimo geografska i lična imena. Kod geografskih imena smo koristili mađarsku (ugarsku) terminologiju, jer smo mislili da će tako biti lakše pratiti istorijske događaje u istoriji Ugarske, odnosno Bača, međutim, dali smo i prevod mađarskih imena na ostalim jezicima, zavisno od toga u kojoj državi se nalazi danas neki grad, naselje ili geografska jedinica (npr. Kassa-Košice, Požun-Bratislava, Nađvarad-Oradea itd.). Kod ličnih imena smo koristili adekvatni srpski prevod mađarskih ličnih imena (npr. Ištvan-Stefan, Laslo-Ladislav, Andraš-Andrija itd.).³

Ukratko bismo želeli i da navedemo našu metodologiju rada, kako smo radili sa izvorima i kojim pravcima bismo mogli još nastaviti svoja istraživanja. Naš osnovni cilj je bio da „zaokružimo“ istoriju grada od poznog srednjeg veka do kraja osmanske vlasti u Ugarskoj. Međutim, čitajući adekvatnu literaturu na raznim jezicima (pre svega na mađarskom, na srpskom, nemačkom i ponekad na engleskom jeziku) shvatili smo da je prosto nemoguće ne postići osnovni cilj da se „zaokruži“ istorija ovog važnog naselja na rečici Mostongi. Naravno, to ne znači da nismo planirali rad na osnovu izvora, jer onda bismo uzeli pogrešni metod i pristup temi. Najviše smo radili na publikovanim izvorima pa smo godinama radeći na njima došli polako da manje poznate, odnosno do nepoznatih informacija koje smo koristili za ovaj rad. Isto tako smo se trudili i oko sakupljanja nepublikovanih izvora i vršili smo temeljna istraživanja u inostranstvu (Mađarska, Austrija, Hrvatska). Koristeći ove izvore (pre svega za pisanje poglavlja u vezi borbe hrišćana i Osmanlija, u okviru pitanja

³ Kao primer za terminologiju geografskih i ličnih imena koristili smo: Рокан Петар, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*. Београд, 2002.

pada bačke tvrđave pod Osmanlije, o istoriji bačkog kaptola, u okvirima novovekovne istorije nadbiskupije, i donekle u vezi katoličkih misija u osmanskoj Bačkoj) smo se nadali da ćemo doći do novijih savremenijih informacija, koja će rasvetliti bele tačke naše lokalne istorije. Mislimo, da smo posle prevoda ovih izvora izvršili analize i sa pažnjom inkorporirali u okviru stručne literature (ponekad korigujući netačnosti) i da smo upravo zahvaljujući njima mogli dati odgovor na najvažnija pitanja: kako se razvijao grad krajem srednjeg veka, kako je doživeo razmene države, da li je nakon toga doživeo pad i nazadovanje, ili naprotiv?

U uvodu našeg rada želelimo reći ukratko u vezi korišćene literature i izvora na početku naših istraživanja, a posle na početku svakog poglavlja ćemo detaljnije navesti ime naučnika i radove relevantnih istoriografija u vezi naše teme. Kad govorimo o literaturi, mi smo počeli od dela onih istoričara, koji su se bavili sa istorijom Bača krajem 18. i početkom 19 veka. Od prvih istoričara svakako moramo pomenuti Preja Georgiusa, koji se bavio između ostalog sa crkvenom istorijom Ugarske, pa tako između ostalog sa Kaločkom nadbiskupijom,⁴ odnosno Ištvana Katonu, koji je napisao istoriju Kaločke nadbiskupije od početka njenog osnivanja do druge polovine 18. veka.⁵ Na početku smo naravno tražili publikovane izvore, pa smo koristili dve velike zbirke izvora bez kojih bismo se teško mogli snaći u ovirima ove kompleksne teme. Ovde mislimo na zbirka Georgiusa Fejera i Gustava Vencela, koji su objavili više izvora u vezi srednjovekovne istorije Bača od 12. do 16. veka.⁶ Isto tako kad smo kod velikih zbirki, ne smemo zaboraviti spomenutog Avgustina Tajnera, koji je u dvotomnoj zbirci izvora publikovao papske povelje. Njegove zbirke smo često koristili tokom naših istraživanja za crkvenu istoriju grada Bača od 14. do 16. veka.⁷ Od zbirki izvora izdatih iz porodičnih arhiva ugarskih plemića, najviše smo koristili tomova izdatih izvora porodice Ziči, za istoriju crkvenih ali i svetovnih institucija nekadašnjeg grada Bača.⁸ Polaznu tačku za istraživanja izvora su takođe predstavljali zbirke izvora za istoriju Ugarske za vreme anžuske dinastije.⁹ Kao putokaz veliku pomoć nam su pružili knjige toponomastike Ištvana Ivanjija za istoriju nekadašnje Bačko-Bodroške županije. Ivanji je

⁴ Georgius Pray, *Specimen hierarchiae Hungaricae II. De archiepiscopatu Colocensi et eius suffraganeis*, Pozsony-Kassa, 1779.

⁵ Stephani Katona, *Historia Metrolopitanae Colocensis Ecclesiae I-II, Colocae*, 1800-1801.

⁶ Fejér Georgius (ed.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I-XI, Budae, 1829-1844., Wenzel Gusztáv (ed.), *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII*. Pest, 1860-1874.

⁷ Augustino Theiner (ed.), *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia I-II*, Romae, 1859-1860.

⁸ Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő (szerk.), *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo I-XII*. Budapest, 1871-1931.

⁹ Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula (szerk.), *Anjou- kori okmánytár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium I-VII (1301-1359)*, Budapest, 1878-1920.

objavljajući ovu toponomastiku sakupio najvažnije izvore i literaturu u vezi istorije Bača do početka 20. veka.¹⁰ Naravno kad govorimo o starijoj historiografiji ne smemo zaboraviti velike monografije Šamua Borovskog i Đule Dudaša. Oni su prikaujući istoriju Bačke od paistorijskih vremena do druge polovine 19. veka propratili i istoriju Bača i njegovih institucija.¹¹ Isto tako su bila važna arheološka dela stručnjaka kao što je Imre Henslman i već pomenuti Đula Dudaš, koji su dali osnovne ali važne informacije u vezi prvih rezultata arheoloških iskopavanja na području bačkog utvrđenja.¹² Ako govorimo o prelomu 19. i 20. veka ne smemo zaboraviti dela Dežea Čankija u vezi istorijske geografije Ugarske od 15. veka do 1526. godine. Nabrajajući pre svega nepublikovane izvore bilo je važno uočiti koje izvore vredi pregledati i iskoristiti za naš rad.¹³ Od velike pomoći je bila istorijska geografija Ugarske u doba dinastije Arpadovića od poznatog mađarskog medievliste Đerđa Đerfija. Preko Đerfija smo došli do važnih publikovanih ali i do nepublikovanih izvora kroz njegove kratke registre i navođenja mesta izvora u vezi Bača.¹⁴ Koristili smo i zbirke izvora od pomenutog naučnika za istoriju Ugarske od 11. do 12. veka.¹⁵ Naravno, trudili smo se da koristimo i narativne izvore. Od najvažnijih u našem uvodu ćemo samo spomenuti vizantijskog hroničara Jovana Kinama, arapskog geografa Abu Abdulaha Idrizija iz 12. veka, sremskog biskupa Đurđa Sremca, humaniste i podžupana Nikole Ištvanfija iz 16. veka, odnosno katoličkih misionara iz 17. veka.¹⁶

Za vreme naših istraživanja u inostranstvu najveći broj nepublikovanih izvora smo našli u Mađarskom državnom arhivu (Magyar Országos Levéltár), i u Bečkom Haus-, Hof-

¹⁰ Iványi István, *Bács- Bodrog vármegyei földrajzi és történelmi helynévtára I-V*, Szabadka, 1889-1907.

¹¹ Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II*. Budapest, 1909., Dudás Gyula, *Bács- Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája I-II*. Zombor, 1896.

¹² Dudás, Gyula, *Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei*, Zenta, 1886., Henslmann Imre, Bács. In: *Archeológiai Értesítő* 4/3,4/4, 6/7. (szerk. Rómer F.), Budapest, 1870-1872.

¹³ Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I-III.,V*. Budapest, 1890-1913.

¹⁴ Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV*. Budapest, 1963-1998.

¹⁵ Györffy Georgius (ed.), *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000-1131*. Budapest, 1992. Györffy György (szerk.), *Árpád-kori oklevelek 1001-1196*, Budapest, 1997.

¹⁶ Георгије Острогорски, Фрањо Баришић (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971, 1-107., Moravcsik Gyula, *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1984, 195-247. Elter István, Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). in: *Acta Historica* 82 (szerk. Makk F.), Szeged, 1985, 53-66, Борис Стојковски, Арапски географ Идриси о Јужној Угарској и Србији. У: *Зборник за историју Матице Српске 79-80*. (ур. Благојевић М), Нови Сад, 2009, 62-69., Баришић Фрањо, Митровић Андреј, Самарцић Радован, Срејовић Драгослав, Стојанчевић Владимир, Ћирковић Сима (ур.), *Ђурађ Сремац, Посланица о пропасту Угарског краљевства. Georgii Sirmiensis, Epistola de perditione regni Hungarorum*. Београд, 1987., Benits Péter (szerk.), *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/3, Budapest, 2009. Balázs Mihály, Fricsy Ádám, Lukács László, Monok István (szerk.), *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1/1-2, (1609-1625)*, Szeged, 1990., Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László (szerk.), *Jezsuita Okmánytár, I/1-2, Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606*, Szeged, 1995., Tóth István György (ed.), *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717) I-V.*, Roma- Budapest, 2002-2008.

und Statsarchiv. Što se tiče nepublikovanih izvora za srednjovekovnu Ugarsku do 1526. godine, imali smo veliku sreću jer su postupačni u zadnjim godinama na sajtu državnog arhiva Mađarske ispod DL i DF brojeva u zbrici „Mohács előtti gyűjtemény-Collectio Antemohacsiana”. Ipak, nepublikovane izvore posle 1526. godine smo morali tražiti „na licu mesta“ u navedenim arhivima. Ovde bismo samo istakli najvažnije fondove iz Bečkog arhiva koji su bili „Ungarische Akten“ odnosno porodični fond porodice Palfi. Iz ovih fondova smo koristili zanimljive izvore u vezi bačke tvrđave, u čijoj istoriju smo uspeali da nijansiramo ili da razjasnimo bele mrlje, na primer u vezi pada srednjovekovne tvrđave Bača pod osmansku vlast. U Budimpeštu smo osim državnog arhiva više vremena proveli u Vojnom arhivu gde smo došli do dragocenih izvora u vezi vojne istorije Ugarske, ali i do vatikanskih izvora na mikrofilmovima iz 17. veka, koji su bili dobrom delom iskorišćeni, ali smo ipak za istoriju Bača našli zanimljive informacije u vezi organizovanja katoličkih misija.

U uvodu bismo želeli i obratiti pažnju čitaocu da upravo zbog razbacanosti istorijskih izvora i zbog specifičnosti fokuse naših istraživanja (srednjovekovna ali i novovekovna osmanska istorija crkvenih i svetovnih institucija u gradu, odnosno demografska i privredna istorija Bača) postalo nam je jasno da su za većinu tema našeg rada kroz istorijski period od 14. do kraja 17. veka neophodna dalja istraživanja u arhivama. Zato smatramo da naš rad nije završen. Samo tokom pisanja crkvene istorije grada smo videli da nismo dotakli mnoga pitanja. Na primer zašto je kaločka-bačka crkva ujedinjena po kanonskom zakonu, kakve uloge su imale nadbiskupije u vezi srednjovekovnog vinarstva u Sremu, srednjovekovna istorija franjevacu u Baču,¹⁷ organizacije kaločko-bačkih nadbiskupa odbrane linije ugarske na jugu zemlje, borba hrišćana i Osmnalija posle 1606. godine do velikog bečkog rata (1683-1699), ekonomski i društveni život osmanskog Bača u 17. veku. Upravo smo dali već i delimičan odgovor na sledeće pitanje: Zašto ne pratimo istoriju svake institucije do druge polovine 17. veka? Odgovor na to je složen. Prvi razlog je da negde nismo prosto mogli to učiniti jer neke institucije nestaju 1526. godine (npr. bački kaptol, Bač kao županijsko sedište, odnosno plemićki sud i kongregacije). Drugi razlog je bio broj i pristupačnost izvora. U nekim temama (borbe između hrišćana i muslimana, osmanski defteri itd.) smo mogli naći podatke samo do kraja 16. veka ili do kraja Petnaestogodišnjeg rata (1606). Naravno, to ne znači da izvori ne postoje, samo, kako će čitalac moći videti, tema je opširna, sa njom se može baviti decenijama.

¹⁷ Istraživanja koja smo vršili u Hrvatskoj u vezi istorije franjevacu u Baču su tek na početku i zbog toga smo doneli odluku da ne prezentujemo neke početne fragmentarne podatke u okviru našeg rada.

Upravo zbog gore navedenih pitanja su neophodna dalja arhivska istraživanja pre svega u vaticanskom arhivu. Trebalo bi prvo po signaturama korišćenih registra proveriti podatke u papskim poveljama u vezi istorije nadbiskupije i kaptola. Takođe su neophodna dalja istraživanja u Istanbulu pre svega proveravajući da li postoje još osmanskih deftera nakon 1578. godine u kojima postoji popisivanje stanovništva Bača. Isto tako mislimo da ni bečka izvorna građa nije u potpunosti iskorišćena za istoriju grada. U Beču bi trebalo proveriti da li ima još podataka za 17. vek, istoriju grada koja se odnosi na decenije pre Velikog bečkog rata. Isto tako bi bilo vredno pogledati fondove Mađarskog državnog arhiva u Budimpešti o upadima i čarkama hrišćana u Bačku, važne teme za istoriju 17. veka, o čemu naša istraživanja nisu završena.

Vreme koje smo imali na raspolaganju iskoristili smo da postignemo maksimum iz objavljenih ali i iz neobjavljenih izvora. Takođe se nadamo da će naša istraživanja dati inicijativu ostalim kolegama i istraživačima, da na osnovu naših istraživanja potraže nove ideje i pravce kretanja u njihovim istraživanjima.

GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ BAČA KROZ VEKOVA I POREKLU IMENA „BAČ“

Naselje Bač se danas nalazi u jugozapadnom delu bačke ravnice u opštini Bač, koja se nalazi u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini i spada u Južno-bački okrug. Centar opštine je varoš Bač, udaljen 62 km od Novog Sada i 120 km od Subotice i 140 km od Beograda. Gradsko naselje se nalazi nedaleko na levoj obali Dunava na 45° 23' 18. 6" severne geografske širine i 19° 14' 7.2" istočne geografske dužine. Prostire se u visinskoj zoni aluvijalne ravni od 79 do 85 m. Kroz Bač protiče krak kanala Dunav-Tisa-Dunav koji spaja Karavukovo i Bački Petrovac.¹⁸ Zapadnu granicu opštine Bač čini reka Dunav u dužini od 43 km, a to je ujedno i državna granica sa Republikom Hrvatskom, naspram Vukovara.¹⁹ Za Bač je značajno što leži na rečici Mostongi, koja dolazi iz područja Sombora i iza sela Bukina uliva se u Dunav.²⁰

Tokom istorije geografski položaj Bača kao prolaznog mesta u povezivanju Istoka, Balkana preko Srema, Iloka i Bačke Palanke prema Somboru, Baji uz Dunav prema Budimu značio je uslove razvoja i kao strateškog naselja. Arheološka iskopavanja su pokazala da je na područje Bača postojalo naselje iz doba mlađeg neolita, pod temeljima stojećih vidljivih zidova današnjeg utvrđena pored naselja.²¹ Ono je nadalje živelo u bronzanom, starijem gvozdenom dobu i latenu. Pojedinačni nalazi ukazuju i na kasnu antiku, odnosno 3. i 4. vek.²² Takođe, nađeni su sekire, oružje, oruđe, nakit i novac iz doba Rimljana. To pokazuje da je Bač sigurno bio povezan sa rimskim naseljima duž desne strane Dunava (Erdut, Šaregrad, Ilok).²³

Geostrateški položaj Bača je bio značajan i zbog blizine Dunava, ali i zbog blizine granice na jugu ka Vizantijskog carstva. Upravo zbog toga je vrlo moguće da je neko

¹⁸ Slavica Vujović, *Tvrđava i ostaci utvrđenih gradova*, Beograd, 2008, 1.

¹⁹ Isto

²⁰ Paškal Cvekan, *Franjevci u Baču*, Virovitica, 1985, 11.

²¹ Јермина Станојевић, Небојша Станојевић, *Тврђава Бац*, Нови Сад, 2013, 5.

²² Isto

²³ Ante Sekulić, *Drevni Bač*, Split, 1978, 16.

utvrđenje postojalo za vreme države Avara ali taj podatak je ipak još uvek diskutabilan.²⁴ Arheološka iskopavanja su dokazala da je zemljišna tvrđava iz 12. veka postojala u Baču, a to se može potkrepiti i istorijskim izvorom iz perioda Ugarske kraljevine.²⁵ Isto tako može se reći da naselja nastaju na levoj istočnoj obali reke Mostonge, koja se južno na 8 kilometara uliva u dunavske ritove. Sva naselja (i srednjovekovna i ranija) formiraju se na černozeu ispod koga je les sa peskom. Severno na ivici naseja je manje plodna slatinasta zemlja. Od 14. veka hidrološka situacija se delimično menja manjim regulacijama toka Mostonge.²⁶

Za vreme Ugarske kraljevine Bač je zadržao svoje važno mesto u geostrateškom smislu do kraja srednjeg veka. Ne samo zbog njegovog strateškog položaja, već i zbog blizine Dunava, ali i zbog toga što su važni putevi povezali grad sa Petrovaradinom i Beogradom odnosno sa Peštom i Budimom.²⁷ Paralelno sa slabljenjem Vizantije sa javlja nova opasnost od kraja 14. veka kad su se pojavili Turci-Osmanlije na južnim granicama Ugarske kraljevine. Ugarska je pokušavala vek i po da se suprotstavi osvajačima sa juga putem izgradnje odbrambene linije od utvrđenja u čiji sastav je spadala i bačka tvrđava.²⁸ Ona je bila u rukama kaločkih nadbiskupa, koji su izgradili renesansnu tvrđavu i branili svoj posed i ujedno drugi pojas odbrambene linije prema Osmanskom carstvu. Nakon osmanskog osvajanja u 16. veku tvrđava nije izgubila svoj strateški položaj iako se nalazio na prvi pogled u dubinu osmanske teritorije. U njoj je organizovan stalni garnizon, koji je čuvao grad od napada hrišćanskih krajišnika i neregularnih trupa iz Kraljevske Mađarske sa severa i severozapada od 50-ih godina 16. sve do polovine 17. veka odnosno do kraja osmanske vlasti u Ugarskoj.

O imenu drevnog grada, po kom je oblast između reke Dunava i Tise dobila ime Bačka, ima zanimljivih i različitih mišljenja. Još u 19. veku su raspravljali o poreklu imena „Bač“. Tako je Ištvan Ivanji među prvima mislio da je reč „Bač“ staroslovenskog porekla i da „bačija“ znači „ovčarstvo“.²⁹ Eden Dudaš je mislio da reč potiče iz turanskog jezika od reči „bat“ što znači sreća,³⁰ ili da potiče iz staroslovenske reči „batina“.³¹ Đula Dudaš je delio

²⁴ Sekulić 1978. 19. O tome videti detaljnije poglavlje u vezi istorije bačke tvrđave.

²⁵ Videti poglavlje o tvrđavi.

²⁶ Небојша Станојев, *Средњовековна сеоска насеља од V до XV века у Војводини*, Нови Сад, 1996, 12-13.

²⁷ Za srednjovekovnih ugarskih puteva koji su vodili kroz Bač videti detaljnije poglavlje u vezi mreža južno ugarskih naselja.

²⁸ Videti detaljnije poglavlje o istoriji tvrđave.

²⁹ Iványi István, *Bács-Bodrog Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára. III-V.*, Szabadka, 1907. 3.

³⁰ Dudás Gyula, *Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája I.* Zombor, 1896, 2.

³¹ Isto

Ivanjijevo mišljenje,³² ali je imao i tu pretpostavku da je Bač u staromađarskom jeziku bilo lično muško ime. On se poziva na jedan izvor iz 1279. godine u kojem je pomenut župan Bač (*comes Bach*).³³ U mađarskom etimološkom rečniku iz 1914. godine smo naišli na objašnjenje da se radi o ličnom muškom imenu i da u različitim krajevima Mađarske geografska imena nose naziv Bač.³⁴ Međutim, za poreklo ovog mađarskog ličnog imena se kaže da je staroturskog porekla i da potiče od reči „baya, bayacy“ što je bilo ime turskog dostojanstva.³⁵ Iz novijeg izdanja mađarskog etimološkog rečnika iz 1967. godine smo naišli na objašnjenje da je reč rumunskog porekla i da znači pastir. Navodno, reč potiče iz tračkog ilirskog jezika, ali može da bude i albanskog porekla „baç“ što znači „pastir koji pravi sir“.³⁶ Rečnik ne isključuje ni pretpostavku da je reč staroslovenskog porekla i imao isto značenje za pastira.³⁷

³² Isto

³³ Nagy Gyula (szerk.), *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára. I.* Budapest, 1887, 23.

³⁴ Gombocz Zoltán, Malich János (szerk.), *Magyar Etimológiai Szótár I. (A-érdem)*, Budapest, 1914, 218-219.

³⁵ Isto

³⁶ Kiss Lajos, Papp László (szerk.), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I. A-Gy*, Budapest, 1967, 213.

³⁷ Isto

ISTORIJA KALOČKO-BAČKE NADBISKUPIJE 1000(1009)-1683.GODINE

Pregled historiografije u vezi Kaločko-Bačke nadbiskupije

Prva tema je jedna od najvažnijih segmenata naše disertacije. Mogli bismo reći da u mađarskoj historiografiji je već dobro poznata činjenica da je Bač bio na kraće ili na duže staze centar Kaločke nadbiskupije u srednjem veku. Ipak, pre nego što pređemo na istoriju nadbiskupije predstavimo najvažnije istoričare i njihova dela koja su se bavila sa istorijom nadbiskupije od 11. veka do Velikog bečkog rata (1683-1699).

Prvi od istoričara iz 18. veka koji su se bavili kaločkim nadbiskupima bio je Mihalj Horvat, on je sastavio spisak nadbiskupa do sredine 18. veka.³⁸ Iz istog veka moramo još pomenuti Georgija Preja, koji je sastavio zbornik o vrhovnim pastirima u Ugarskoj u kome je pisao o kaločkim nadbiskupima.³⁹ Međutim, najznačajnije i najobimnije delo o kaločkim nadbiskupima nastalo je na kraju 18. veka, Ištvan Katona u dvotomnoj monografiji napisao je biografije nadbiskupa pomenute dijeceze do 1800. godine.⁴⁰

Posle delatnosti Ištvana Katone u 19. veku bavio sa ovom tematikom Kaločki nadbiskup Đula Varoši, njegovi članci u vezi sa istorijom nadbiskupije u srednjem veku su veoma značajni, istoričari su i danas upućeni na njegova istraživanja. Njegovi radovi su publikovani u časopisu nadbiskupije osamdesetih godina 19. veka.⁴¹

U poslednjim decenijama 19. veka značajna istraživanja u vezi crkvene istorije srednjovekovne Ugarske ostvario je sveštenik-istoričar Melhior Erdujhelji. Njegovo najznačajnije delo sastavljeno je od studija pisanih tokom više godina koja su sakupljena u značajniju monografiju posvećenu istoriji dijeceze u 15. i 16. veku, tačnije do sloma srednjovekovne Ugarske kraljevine kod Mohača. Erdujhelji u svom delu nije pisao samo o

³⁸ Mihael Horváth, *Natales archiepiscopatus metropolitanae Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum*. Buda, 1746.

³⁹ Pray Georgius, *Specimen hierarchiae Hungaricae II*. De archiepiscopatu Colocensi et eius suffraganei, Pozsony-Kassa, 1779.

⁴⁰ Katona Stephanus, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae I-II*. Colocae, 1800. Reprint, kritička izdanja sa prevodom na mađarskom jeziku, koji smo i mi koristili: Katona István, *A kalocsai érseki egyház története I-II*, Kalocsa, 2001-2003.

⁴¹ Njegove najvažnije studije su: *Astricussedisuae Colocensi servatus*. In: *Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis 1879*. Kalocsa 1879. VII-XXXIV, *Regesta capituli Bachiensis*. In: isto. 1883. Kalocsa 1883. VII-XL., *Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis*. In: isto. 1885. Kalocsa 1885. VII-XXXVII.

Kaločko-Bačkim nadbiskupima, već i o parohijama, kaptolima, školama i crkvenim redovima koji su bili prisutni u južnoj Ugarskoj u periodu renesanse. Jedan vek posle izdavanja monografije Ištvana Katone ovo je bila prva knjiga koja se bavila samo istorijom pomenute dijeceze.⁴²

Do 1918. godine objavljene su značajne biografije nadbiskupa srednjeg i novog veka, nadbiskupa Petra Varadija (1481-1501), Pavla Tomorija (1523-1526) i Pavla Sečenjija (1696-1710).⁴³ Na prelazu 19. u 20. vek, pojavili su se značajni geografsko-istorijski radovi koji su se bavili sa istorijom nadbiskupije, ali ne toliko sa nadbiskupima, već više sa posedima i institucijama koji su se nalazili na teritoriji nekadašnje dijeceze.⁴⁴ Za nauku su značajne i reprezentativne monografije koje su se pojavile na kraju 19. veka a koje su se bavile crkvenom istorijom Ugarske.⁴⁵

Posle Prvog svetskog rata lokalni istoričari u Kaloči Pal Vinkler i Kalman Timar, bavili su se istorijom dijeceze. Vinkler je dvadesetih i tridesetih godina 20. veka napisao više radova koja su bila više informativnog značaja i više su se koncentrisala na Kaloču.⁴⁶ Radovi Timara bavila su se istorijom nadbiskupije 17. i 18. veka, oni su bili informativnog karaktera i objavljeni su u lokalnim časopisima.⁴⁷ U međuratnom periodu su se pojavili radovi Rabana Gerezdija, bavili su se nadbiskupima iz perioda humanizma.⁴⁸ Pedesetih godina prošlog veka Đerfi Đerđ je objavio dve značajne studije u vezi nadbiskupije, u kojima se bavio sporom između kaločkih nadbiskupa i pečujskih biskupa i oko granica njihovih dijeceze u Sremu. U ovim studijama Đerfi detaljnije izveštava o Baču kao drugom sedištu nadbiskupije, odnosno

⁴² Érdújhelyi Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban*, Zenta, 1899.

⁴³ Fraknói Vilmos, Váradi Péter kalocsai érsek élete. In: *Századok 17* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1883, 489-514., 728-749., 825-843., Isti, Tomori Pál élete. In: *Századok 15* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1881, 289-312., 377-396., 723-746., Lánczy Gyula, Széchenyi Pál kalocsai érsek és a magyar nemzeti politika (1642-1710). In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882, 273-299.

⁴⁴ Rupp Jakab, *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre I-III.* Pest-Budapest 1870-1876. III.-1-44., Ortway Tivadar, *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve.* I-II. Budapest, 1891-1892. I. 327-352., Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában I-III.*, V. Budapest, 1890-1913.

⁴⁵ Videti na primer: Kiss János-Sziklay János, *A katolikus Magyarország a magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából.* I-II. Budapest. 1902. I. 852-869., Lányi Károly, Knauz Nándor, *Magyar egyháztörténelme I-II.* Esztergom, 1866-1869., Balics Lajos, *A Római Katolikus Egyház története Magyarországon II/2.* Kálmán királytól az Árpádház kihaltáig 1195-1301. Budapest, 1890.

⁴⁶ A Római Katolikus Egyház és a bácsi érsekség. In: *Bács-Bodrog vármegye II.* Szerk. Borovszky Samu. *Magyarország vármegyéi és városai.* Budapest, 1909. 295-345, A kalocsai és bácsi érsekség. Történeti összefoglaló. *Árpád-könyvek 4-5.* Kalocsa, 1926. Monostoraink a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében. *Árpád-könyvek 45.* Kalocsa, 1933. itd.

⁴⁷ Ovi radovi su objavljeni u *Kalocsai Néplap* (1878-1944) i u *Kalocsai Újság* (1921-1944).

⁴⁸ Gerézdi Rabán, Egy magyar humanista: Váradi Péter. In: *Magarságtudomány 1* (szerk. Ortutay Gy.), Budapest, 1942, 305-328, 532-563, Isti, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*, Budapest, 1968. 75-142.

o bačkoj tituli nadbiskupa.⁴⁹ Svakako treba istaći još dve monografije Đerfija u kojima detaljnije obaveštava u vezi Bača, jedna je u vezi istorijsko-geografskog opisa Ugarske za vreme dinastije Arpadovića (896-1301),⁵⁰ dok je tema druge monografije ugarski kralj Stefan I (997-1038) i njegova delatnost.⁵¹ Drugi istoričar koji se bavio detaljnije sa istorijom nekadašnje teritorije nadbiskupije je bio Ištvan Sabo, on je objavio spiskove plaćenih desetina u Bačkim, Bodroškim i Čongradskim županijama.⁵²

Osamdesetih godina pojavila su se dela u kojima su se naučnici detaljnije bavili istorije nadbiskupije. Arnold Ipolji objavio je članak u kome je dao pregled istorije dijeceze.⁵³ U svojoj trotomnoj monografiji Peter Đetvai bavio se detaljnije crkvenom i svetovnom istorijom naselja uz Tisu u 18. i 19. veku, ali je dao i detaljan pregled ove teritorije u srednjem veku i ranom novom veku, razmatrajući i istoriju Bača, drugog centra nadbiskupije.⁵⁴ Đula Krišto spada u najznačajnije istraživače istorije Ugarske u 13. i 14. veku, u monografiji u vezi nastanka ugarskih županija, pratio je paralelno i nastanak crkvene organizacije, pa se tako bavio i nastankom Kaločke i Bačke županije i prenošenja centra nadbiskupije u Bač.⁵⁵

Iz poslednje decenije 20. veka treba da istaknemo monografiju Jožefa Udvardija koji je prikazao istoriju Kaločke dijeceze u srednjem veku kroz biografije nadbiskupa.⁵⁶ U ovom periodu Ferenc Mak objavio je značajnu studiju u vezi pitanja Bača kao sedišta nadbiskupije.⁵⁷

Početak ovog veka publikovane su dve značajne studije u vezi istorije dijeceze koje se bave srednjovekovnim i novovekovnim periodom Kaločke crkve. Prvu studiju je pisao Laslo Kosta, ona je u vezi osnivanja nadbiskupije odnosno njene rane istorije,⁵⁸ druga studija se bavi istorijom dijeceze u 16. i 17. veku. Antal Molnar prikazao je propadanje Kaločke nadbiskupije posle osmanskih osvajanja, organizovanje katoličkih misija na teritoriju nekadašnje kaločke crkve i naseljavanje južnih Slovena. Ova studija je posebno značajna jer

⁴⁹ Györfy György, A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei* 2 (1952) 325-362, 3 (1953) 69-104.

⁵⁰ Györfy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I-IV. Budapest, 1963-1998.

⁵¹ Isti, *István király és műve*, Budapest, 1977. Mi smo koristili reprint izdanje iz 2013. godine.

⁵² Szabó István, *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Budapest, 1954.

⁵³ Ipolyi László, *A kalocsai érsekség története*. In: *A kalocsai főegyházmege schematismusa* 1975. Kalocsa 1975, 13-34.

⁵⁴ Gyetvai Péter, *A tiszai korona-kerület telepítéstörténete* I-III. Kalocsa, 1992.

⁵⁵ Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988.

⁵⁶ Udvardy József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526)*, Köln, 1991.

⁵⁷ Makk Ferenc, *Megjegyzések a Szent László korabeli magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez*. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 96 (1992) 13-24. (Izdato je u preprintu u: Szent László és a Balkán. In: Isti, *A turulmadártól a kettőskeresztig (Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről)*, Szeged, 1998, 163-175).

⁵⁸ Koszta László, *Kalocsa történetéből*, Kalocsa, 2000.

je napisana na osnovi izvora iz vatikanskog arhiva, ali korišćena je i strana literatura, posebno iz Italije, koja se bavi periodom kontrareformacije i organizovanja katoličkih misija od strane Kongregacije za širenje vere.⁵⁹ Ne smemo zaboraviti ni monumentalnu seriju zbornika,⁶⁰ koja se pojavila 2000. godine, ona obuhvata radove istoričara iz Mađarske i drugih zapadnih istoričara koji su se bavili crkvenom istorijom i njenim institucijama (biskupije, kaptoli, monaški redovi i naravno Kaločka nadbiskupija). Iz ovih zbornika treba istaći studiju Lasla Koste koja se bavi srednjovekovnim crkvenim institucijama Kaločke crkve.⁶¹ Kosta je objavio i značajan članak u vezi odnosa Ostrogonske i Kaločke nadbiskupije od osnivanja ovih crkava do 13. veka.⁶²

Kad je osnovana Kaločka dijeceza?

Prvi kralj Ugarske Stefan I Sveti (997-1038) je u godinama posle svog krunisanja u sklopu izgradnje crkvene organizacije nastajuće mađarske države osnovao biskupiju u Kaloči. On je bio poglavar dinastija Arpadovića koji su držali teritorije između reke Dunava i Tise nakon zauzimanja teritorije i stvaranja države (895-904), tako je i Kaloča postala jedan od njihovih centara već krajem 10. veka.⁶³ Međutim, on je morao voditi teške borbe sa ostalim poglavarima mađarskih plemena (npr. sa Kopanjom za teritorije zapadne Ugarske, u Erdelju sa njegovom ujakom Đulom, ili sa Ajtonjom za kontrolu jugoistočne Ugarske) da ujedini sve mađarske teritorije unutar Karpatske kotline.⁶⁴ Sa ujedinjenjem kraljevstva je paralelno teklo i izgrađivanje civilne-vojne organizacije (sistem županije i županije utvrđenja) i crkvene (biskupije i nadbiskupije) administracije nove hrišćanske države.⁶⁵ Nakon što je Stefan I postao hrišćanski vladar pored Ostrogona on je želeo osnovati još jedan ključni crkveni centar koji će uspešno nastaviti misiju širenja hrišćanske vere među

⁵⁹ Molnár Antal, *A kalocsai érsekség a török korban*. In: Koszta László (szerk.) *Kalocsa történetéből*, Kalocsa, 2000. 109-156, Isti, *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok távállomásainak tükrében*. In: *Emlékkönyv Zimányi Vera 70. születésnapjára*. Piliscsaba, 2000, 149-164.

⁶⁰ Serija koje je u pitanju je Dél-Alföldi évszázadok: Kollár Tibor, *A középkori Dél-Alföld és Szer. Dél-Alföldi évszázadok 13*. Szeged, 2000., Kristó Gyula, *Fejezetek az Alföld középkori történetéből. Dél-Alföldi évszázadok 20*. Szeged, 2003.

⁶¹ Koszta László, *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*. In: Kollár Tibor (ur.) *Dél-Alföldi évszázadok 13*. Szeged, 2000, 41-80.

⁶² Isti, *Adalékok az esztergomi és kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig*. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3* (szerk. Horváth T.), Pannonhalma, 1991, 73-88.

⁶³ Györffy 2013. 33, 186, Kristó Gyula, *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak*. Budapest, 1980, 445, 467, Isti, *Érseki székhely és település. (Kalocsa az Árpád-korban)*. In: Koszta L. (ur.): *Kalocsa történetéből 9-20*, 17. Katona 2001. XVII-XVIII.

⁶⁴ Najbolji pregled borbe za ujedinjenje kraljevine Ugarske za vreme Stefana I je Đerfijeva monografija: Györffy 2013. 163-177.

⁶⁵ Isto 177-233.

Mađarima. Godina osnivanja Kaločke nadbiskupije nam nije tačno poznata i nije moguće saznati tačan datum jer nam nedostaju validni izvori. Međutim, po stručnjacima najranije ta godina bi mogla biti 1002.⁶⁶ Zaštitnik nove dijeceze je postao apostol misionar Sveti Pavle. Po Đuli Krištu teritorija dijeceze se verovatno prostirala i preko Dunava na teritorije kasnije osnovane Pečujske biskupije, gde su živeli tada tzv. crni Mađari, koji su delimično bili muslimani a delimično pagani. Oni nisu želeli prihvatiti mirno i dobrovoljno hrišćanstvo, pa je kralj Stefan morao da ih pokori i sa oružjem je širio hrišćansku veru među njima.⁶⁷ Pojavila se takođe i hipoteza po kojoj je teritorija lokalnog velikaša Ajtonja između reke Moriša i Donjeg Dunava (kasnije teritorija Čanadske biskupije) je pripadala Kaločkoj crkvi.⁶⁸ Izgleda da su neke dijeceze Pečujske biskupije pripadale Kaločkoj crkvi. Ovu hipotezu potkrepljuju sporovi između pomenute crkve oko granica njenih dijeceze između Save i Dunava.⁶⁹

U međuvremenu su nova istraživanja pokazala da je u Kaloči bila odmah osnovana nadbiskupija a ne biskupija.⁷⁰ Ovo osnivanje je datirano 1009. godine, prilikom osnivanja Pečujske biskupije u Ugarskoj je boravio kardinal i biskup iz Ostije odnosno papski legat

⁶⁶ Katona 2001. XVIII.

⁶⁷ O crnim Mađarima je objavio najbolje studije Đula Krišto: Kristó Gyula, *A székelyek eredetéről. Szegedi Középkortörténeli Könyvtár 10.* Szeged 1996. 46-47, Isti, *A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása.* In: Isti, *Írások Szent Istvánról és koráról.* Szeged, 2000, 79-87.

⁶⁸ Gabor Torockai odbacuje ovu pretpostavku jer Ajtonj se orijentisao prema Vizantiji odakle je primio i hrišćansku veru, tako da je relativno mala verovatnoća da je ova teritorija u prvim decenijama je bila pod jurisdikcijom Kaloče. Katona 2001, XVIII, Györfy 1977. 178-179, 183.

⁶⁹ Srednjovekovne granice Kaločke dijeceze su obuhvatili teritorije između Dunava i Tise na severu od Šolta do Segedina a na jugu u Sremu su granice bile kod rečice Mandaloša i Almaša, koje su odvojile od Pečujske biskupije. Po istorijskim izvorima nastao je spor između pečujskog biskupa Stefana i kaločkog nadbiskupa Deziderija oko granica njihove dijeceze u Sremu. Pečujski biskup je okrivio kaločkog nadbiskupa da je od njega oduzeo neke teritorije u Sremu. U jednoj povelji je sporna granica išla kod jednog kanala po imenu „Kőárok”. Većina istoričara, koji su se bavili sa ovom tematikom nisu sigurni šta bi tačno moglo biti taj „Kőárok” i gde se tačno nalazilo. Jožef Udvardi navodi da je to bio jedan kanal, Tivadar Ortvai navodi da je to bio neki stari rimski put, dok Đula Krišto navodi da je to bio stari rimski vodovod. Drugi problem je što je autentičnost ovih izvora dosta diskutabilna. Od kraja 11. veka nemamo autentični izvor iz koje bismo mogli saznati ko je vodio Pečujsku biskupiju. Jedna povelja koja je navodno nastala 1093. godine nam je poznata iz više prepisa iz 15. veka, koja navodi da je tada pečujski biskup bio Stefan. Iz povelje možemo saznati da je po inicijativi pomenutog biskupa Stefana i svedočenja kaločkog nadbiskupa Deziderija kralj Ladislav I Sveti (1077-1095) je po osnivačkom aktu pečujske biskupije iz 1009. godine zajedno sa ostrogonskom nadbiskupom i ostalim biskupima odredio granice crkava u Sremu. Ova povelja koja je datirana 1093. godine se ispostavila kao falsifikat, međutim ako uzmemo u obzir njenu arhaičnu strukturu teksta, odnosno listu svedočenih vrhovnih crkvenjaka, ipak možemo reći da je prilikom izrade falsifikata uzeta u obzir neka povelja sa kraja 11. veka, koja je možda nastala 90-ih godina. Ovo razgraničenje je moralo biti napravljeno na kraju 11. veka i zbog toga što je bila osnovana Zagrebačka biskupija 1091. godine, morali su se odrediti granice nove biskupije i razdvojiti nju od Pečujske i Vesprenske, tako da bi bilo logično pretpostaviti da su i granice Pečujske biskupije bile sređivane prema Kaločkoj dijecezi u Sremu. Tako je mogla nastati povelja, koja je bila navodno izdata od strane Ladislava I za rešavanje spora oko granice pomenute crkve. Ova povelja je nastala verovatno u Pečuju, gde je postojalo predanje biskupa Stefana iz 11. veka i gde su znali ko su bili pečujski biskupi tokom 11. veka. Za ovu problematiku videti sledeću literaturu: Ortvay Tivadar, *A pécsi egyházmegye alapítása és első határai,* Budapest, 1890, 57-60, Györfy 1952 338-339, Isti 1953. 87-95, Kristó 1988. 283-284, 299-302.

⁷⁰ O tome videti detaljnije sledeće poglavlje.

Azo.⁷¹ Međutim, ono što je nama poznato, možemo reći da je Pečujska biskupija osnovana nakon nasilnog pokrštavanja tzv. crnih Mađara u Prekodunavlju.⁷² Stručnjaci koji misle da je Kaloča nastala kao sedište nadbiskupije 1009. smatraju da je zaštitnik Pečuja postao apostol Sveti Petar a da je zaštitnik Kaloče postao apostol misionar Sveti Pavle, ovu činjenicu povezali su sa potrebama osnivanja nove nadbiskupije - širenje hrišćanstva među onim mađarskim plemenima koja još nisu prihvatila hrišćanstvo.⁷³

Kad i zašto je Kaloča postala sedište nove nadbiskupije i da li je imala od početka svoju dijecezu?

U vezi ovog pitanja smo uzeli u obzir pretpostavke Đerfija Đerđa i Gabora Torockajja po kojima je delovanje nadbiskupa Asrika⁷⁴ (Astrik ili Atanazije) trajalo u Kaloči između 1006-1007. kao nadbiskupa a da je ranije (možda oko 1002-1003) mogao biti biskup Kaloče.⁷⁵ Između njegovih upravljanja nad Kaločom on je bio i u Ostrogonu pomoćnik nadbiskupa, a svakako je umro kao nadbiskup novog crkvenog centra južne Ugarske.⁷⁶ Naravno Asrik nije nosio titulu nadbiskupa on je postao mitropolit jer je menjao svog kolegu u Ostrogonu tokom njegovog bolovanja, on je time želeo ubrzati širenje hrišćanstva na jugu nove kraljevine kralja Stefana (već navedeni problem širenja vere među crnim Mađarima).⁷⁷ Međutim, jurisdikcija novog mitropolitskog centra Ugarske kraljevine nije bila sigurna u organizaciji novoosnovane ugarske crkve. Verovatno ni samo Papstvo nije želelo da odstupa

⁷¹ Kristó Gyula (szerk.), *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged 1999. 92-93.(u nastavku ÁKIF)

⁷² Za neuspešne mirne hrišćanske misije Brunoa od Kverfurta (između 1000-1008) videti: Kristó 2001. 63-65.

⁷³ Kristó 1988. 443-445, Isti 2000. 121-135, Koszta 2000. 42.

⁷⁴ Asrik (Astrik) je bio ostroganski a kasnije i kaločki nadbiskup početkom 11. veka. Po velikoj legendi o Stefanom I Svetom je bio ostrogonski nadbiskup i opat pečvaradske crkve. Falsifikovana osnivačka povelja pečvaradske opatije (1015) pominje ga kao opata pomenute crkve i kao kalolkog nadbiskupa. O Asriku govori i Hartvikova legenda da je on išao kod pape Silvestra II da traži kraljevsku krunu za Stefana. Ova legenda spominje ga kao pečvaradskog opata i kaločkog biskupa. U legendi je naveden i kao Asricus i kao Astricus. O njemu vidi detaljnije u nastavku. Za opšte informacije videti detaljnije: Veszprémy László, Asztrik. In: KMTL 68.

⁷⁵ Thoroczky Gábor, *Az első magyarországi érsekek kérdéséhez*. In: Homonnai Sarolta-Piti Ferenc-Tóth Ildikó (szerk.) *Tanulmányok a középkori magyar történelemről*. Szeged. 1999. 129-142.; Györfly A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 18 (szerk. Mátrai L.), Budapest, 1969, 199-225.; Isti 1977. 178, 182-193, 186, 327.

⁷⁶ Thoroczky 1999. 129-142.

⁷⁷ Osnivanje nadbiskupije u Kaloči je prvo povezao sa pokrštavanjem crnih Mađara Đula Krišto. Kristó 1988. 445-446, Kristó 2000. 128.

od tadašnjeg principa organizovanja države i crkve, po kome je postojala jedna nadbiskupija koja ima 10 do 12 provincijskih biskupija.⁷⁸

Da bi Kaločki (Bački) nadbiskupi dobili priznanje njihove mitropolitske titule u hijerarhiji ugarske crkve, morali su se dosta dugo suočavati sa ostrogonskim nadbiskupima koji su sebe smatrali glavom crkve u Ugarskoj. Uočljivo je da su povelje izdate od kraljevske kapele u 11 i 12. veku overene od ostrogonskih nadbiskupa. Kaločki vrhovni sveštenik je postao biskupom (što je učinjeno vrlo verovatno sa namerom) i u drugim izvorima je nametnuta činjenica da je Kaločka crkva navedena uvek posle Ostrogonske.⁷⁹ Međutim, da je Kaločka nadbiskupija morala postojati još od doba Stefana I svedoče zapadnjački izvori iz doba vladavine kralja Andrije I (1046-1060) koje pominju nadbiskupa Georgija.⁸⁰ Ako uzmemo u obzir da su od smrti Stefana I do vladavine Andrije I (1038-1046) bile borbe za presto i paganske bune tako da nisu bila idealna vremena za organizaciju nove crkve u Ugarskoj i da je mala verovatnoća da je druga nadbiskupija kraljevine bila tada osnovana.⁸¹

Na kraju 11. ili na samom početku 12. veka nastala je legenda o Stefanu Svetom koju je napisao biskup Hartvik. Cilj ove legende je bio da istakne superiornost Papstva nad ugarskim kraljem koji je do tada organizovao crkvu (Papstvo je posebno polagalo pravo na imenovanje strogonkog i kaločkog nadbiskupa, odnosno prepozita Stonog Beograda, koji je tada bio nadležan za čuvanje ugarske kraljevske krune).⁸² Po legendi se Asrik-Atanazije vratio u Kaloču sa palijumom⁸³ iz Ostrogona.⁸⁴ Ovaj pasus je tumačen različito u mađarskoj

⁷⁸ Ovaj princip je nastao u Franačkoj u 9. veku koji se nalazi u zbirci tzv. *Collectio Pseudo-Isidoriana*. Ovaj princip u organizaciji ugarske crkve u doba Svetog Stefana su već приметili istoričari u 19. veku, ali su stručnjaci 20. veka (Jožef Gerič, Peter Erde) detaljnije bavili sa ovim principom organizacije crkve. Za više informacije videti kod: Thoroczkay 1999. 138.

⁷⁹ Koszta 1999. 77-78.; Kristó 2000. 12-13.

⁸⁰ Albinus Franciscus Gombos, *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I-III. Budapest. 1937- 1938. II. 1451., 1641. (u nastavku CFH); Katona 2001. XI.

⁸¹ Za ovaj period u istoriji Ugarske kraljevine videti detaljnije: Kristó Gyula. *Magyarország története* (895-1301). Budapest, 2007., 115-120.

⁸² U vezi ove legende videti detaljnije: Gerics József, A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. In: *Magyar Könyvszemle* 97 (szerk. Kókay Gy.), Budapest, 1981, 175-188, Kristó Gyula, *A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolásához*. In: Isti, 2000. 175-194, Thoroczkay Gábor, *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez*. In: „*Magyaroknak eleiről*”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. (szerk. Piti F.), Szeged, 2000. 569-591.

⁸³ Palijum (*pallium*, „ramenska traka“) je bio originalan emblema dostojanstva na vizantijskom dvoru, kojeg je u početku na Zapadu nosio samo papa. Od vremena pape Svetog Grgura su pape s vremena na vreme dodeljivali palij drugim vrhovnim pastirima. Ovaj emblema je od kraja 8. i na početku 9. veka je nastao simbolom nadbiskupa. Papstvo je od tada izradilo akt dodeljivanja palije, što je značilo da kad Papska kurija dodeljuje ovaj emblema potvrđuje izbor novog nadbiskupa. Od 10. veka iz privilegije o dodeljivanja palija i polaganja zakletve je zavisilo da li je novi nadbiskup imao nadležno pravo nad svojim sufraganskim biskupima. Međutim, ova praksa je postala redovna od sredine 11. veka, ali obavezna tek od 12. veka kada su novi izabrani nadbiskupi morali otputovati u Rim da bi njihove nove titule bile priznate (*visitatio luminum apostolorum*). Ostale nadbiskupske insignije su bile nadbiskupski krst i tzv. *naccus*, purpurni plašt, sa kojim su mogli prekriti njihove konje. Nošenje ove insignije su bile međutim ograničene. Nadbiskupi su ih mogli nositi samo u okviru svoje dijeceze, većim crkvenim praznicima i na danima patrona svoje dijeceze. Ispred pape ili njegovih legata

istoriografiji. Možda je biskup Hartvik želeo istaći primarnu funkciju Ostrogona i nije dao previše verodostojnosti nastanku Kaločke nadbiskupije, šta više Đula Krišto je osporio i vršenje funkcije od strane Asrika.⁸⁵ Drugi naučnici kao Torockai i Đerfi su mišljenja da ne treba sumnjati u verodostojnost legende u pitanju funkcije Asrika ni u Ostrogonu ali ni u Kaloči. Oni su mišljenja da je kralj Koloman (1095-1116) dao napisati legendu da bi sa uticajnim Rimskim papom učvrstio vlast Kaloče, koja je već postojala čitav jedan vek.⁸⁶

Početkom 2000. godine je Laslo Kosta razradio novu pretpostavku o nastanku Kaločke nadbiskupije. Po ovoj pretpostavki tek u 12. veku su se razdvojile Ostrogonske i Kaločke dijeceze i tek tada je stekla mitropolitsku jurisdikciju kaločka nadbiskupija i uspela je ostvariti jurisdikciju nad svojim biskupijama. Gore citiran Hartvikov izveštaj je, po ovoj novoj hipotezi, značio da iako su Asrik i njegovi naslednici nosili nadbiskupsku titulu, između vizantijske i rimske crkve je bila tzv. autokefalna nadbiskupija bez prave dijeceze. Ova pretpostavka je bila osnovana po gore već navedenom principu: nezavisna kraljevina sa jednom nadbiskupijom sa 10 do 12 sufraganskih biskupija,⁸⁷ međutim, Torockai se ne slaže sa ovom teorijom. Po njemu nije slučajno da *Hartvikova legenda* spominje činjenicu da je Asrik nosio nadbiskupski palij. Ovaj emblem vrhovnih pastira je simbolizovao moć nadbiskupa, koji su imali sopstvenu dijecezu od kraja 8. i na početku 9. veka.⁸⁸ Autor dalje ističe da je teško zamisliti da je prilikom organizacije nove hrišćanske države, kralj Stefan I⁸⁹ preuzeo ovaj čin iz vizantijskog dvora, jer je pri izgradnji nove hrišćanske crkve koristio uzore zapadne a ne istočne crkve.⁹⁰

nisu mogli nositi svoje insignije. Od 11. veka su i neke biskupije mogle imati isto pravo nošenja palija. Koszta 1991. 84-85.; Isti 2013. 29.; Georgius Györffy (ed.), *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000-1131.* Budapest, 1992, 345-346. u nastavku DHA I.)

⁸⁴ Ovaj deo legende glasi ovako: „*Postojao je jedan monah, po imenu Sebastijan, o kome se pričalo da vodi uzoran život i da je pobožan. Ovog je poštovani kralj (tj. Sveti Stefan) ljubazno voleo, koji je bio pobožnije, sve više je vredeo u očima kralja. Pošto ga je kralj zbog njegovih zasluga procenio vrednim, postavio ga je na čelo ostrogonske nadbiskupije [...] I da mlado stado u veri ne bi skrenuo sa prave staze [Stefan] u slozi rimski papa više puta pomenutog kaločkog biskupa Asrika je postavio za njegovog namesnika (in illius locum substituit). Posle tri godine [...] Sebastijana [...] su na savet naslednika apostola vratili na svoje mesto (sedi suaerestitutusest), a Asrik se vratio sa palijumom (cum Pallio) u Kaloču u svoju dijecezu“; ÁKIF 327-328., Szentpétery Emericus (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum.* II. Budapest.1938, 416-417. (u nastavku: SRH)*

⁸⁵ Kristó 1988. 442-444, Isti. 2000. 193-194, Isti, Az első esztergomi érsekekről. In. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok-Regnum 11/3-4.* (Szántó K.), Szeged, 1999, 7-18, Koszta 1991. 77.

⁸⁶ Thoroczky 1999. 137-140, 142; Isti. 2000. 583-584; Györffy 1977. 181-182.

⁸⁷ Koszta László, A keresztény egyházszerkezet kialakulása. In. *Árpád előtt és után. (Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről).* szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szeged, 1996. 105-115, Isti 2000. 44.

⁸⁸ Thoroczky Gábor, Árpád előtt és után. In. *Századok 131.* (szerk. Pál L.), Budapest, 1997, 1193-1194. (prikaz) Hipotezu takode osporavaju: Török József, Legeza László, *A magyar egyház évezrede,* Budapest, 2000, 27.

⁸⁹ Kristó 2001. 50-59, 68-95.

⁹⁰ Thoroczky 2001. XXI, Font Márta, *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Budapest-Pécs, 1998. 91, 126.

Sumirajući, možemo konstatovati da mađarska historiografija smatra da je Kaloča od sredine prve decenije 11. veka od biskupije postala mitropolija-nadbiskupija, da je bila priznata u ugarskoj crkvenoj hijerarhiji i na zapadu (od strane Rima odnosno od ostrogonskih nadbiskupa) kao takva tek od 12. veka. Ugarska je bila jedina zemlja u regionu hrišćanske istočne i srednje Evrope koja je imala od osnivanja kraljevine nezavisnu crkvenu hijerarhiju u kojoj su postojale i funkcionisale dve nadbiskupije koje nisu zavisile ni od nemačke ni od vizantijske crkve.

Ko je bio prvi nadbiskup Kaločke crkve?

Paralelno sa pitanjem nastanka Kaločke crkve se pojavilo i pitanje ko je bio prvi nadbiskup. Đerfi Đerđ je naravno i u ovom pitanju imao značajna istraživanja i rezultate, decenijama je bila odlučujuća njegova hipoteza u mađarskoj historiografiji. Međutim, u poslednjim decenijama su se pojavile i druge studije u vezi ovog pitanja, ali možemo reći da istoričari nisu uspeali da nađu konačni odgovor na ovo pitanje.⁹¹ Izvori koji se odnose na istoriju ugarske crkve početkom 11. veka bave se detaljnije sa pet osoba koji su nosili nadbiskupsku titulu. To su Asrik, Anastasije, Dominik, Sebastijan i Bruno od Kverfurta.⁹² U vezi Kaloče može se povezati samo Asrik, koji se pojavljuje u legendi Hartvika pod imenom Anastasije.⁹³ Zato mislimo da treba malo detaljnije preispitati činjenice, pre pomenutog nadbiskupa, u izvorima i literaturi.

Sa ugarskim prelatom nazvanim Atanasije srećemo se u jednom izvoru datiranom 4. aprila 1001. a to je povelja Ravenskog sabora u kojoj je pomenut kao opat manastira Svete Marije u pokrajini *Sclavania* (Poljska).⁹⁴ Osnivačka povelja (bolje rečeno privilegija) opatije benediktinskog manastira iz 1002. godine spominje jednog opata sa istim imenom.⁹⁵ Nadbiskup Anastasije je potpisao odluku o osnivanju biskupije u Bambergu 1. novembra 1007. godine,⁹⁶ on je dočeka u njenom sedištu pored Dunava monaha Arnolda iz Regensburg, u vezi vizitacije je on sam izveštavao.⁹⁷ Od ugarskih i srednjoevropskih izvora nam je poznat samo jedan iz 993. godine koji spominje jednog Atanasija kao opata manastira

⁹¹ Györffy 1969. 199-225, Isti 1977. 178, 182-193, 186, 327. Thoroczkay 1999. 129-142. (sa Đerfijevom identifikacijom i njegove kritike sa novim hipotezama), Kristó 1988. 442-444, Isti. 2000. 193-194, Kristó 1999. 7-18. (pretpostavka Krište Đule sa kritikom ranijih mišljenja u mađarskoj historiografiji)

⁹² Za gore pomenute osobe detaljnije videti u radovima navedene u prethodnoj fusnoti.

⁹³ ÁKIF, 321.

⁹⁴ DHA I. 21.

⁹⁵ ÁKIF 38.

⁹⁶ DHA I. 43

⁹⁷ ÁKIF 171.

Brevnova pored Praga.⁹⁸ *Velika Gelertova legenda* koja je dobila konačnu formu tek u 14. veku, spominje Anastasija kao opata Pečvarada,⁹⁹ gde se Anastasije identifikuje sa Asrikom.¹⁰⁰

Sa Asrikom se možemo sresti u više stranih ali i mađarskih izvora u 10. i 11. veku (njegovo ime je navedeno na različite načine, Asrik, Aserik, Askrik ili Astrik, međutim smatra se da je pravilna forma navođenja - Asrik).¹⁰¹ Od stranih izvora koji spominju klerika moramo naglasiti biografiju Svetog Adalberta¹⁰² napisanu od već gore pomenutog Brunoa od Kverfurta odnosno *Passio Adalberti Pragensesepiscopi*,¹⁰³ a prilikom posvećenja bamberske crkve Svetog Petra je pomenut u okrugu praškog biskupa Adalberta (983-997) kao njegov klerik.¹⁰⁴ Kasnije je naveden kao opat manastira Meseric u Poljskoj (danas Międzyrzecz)¹⁰⁵ odnosno, na kraju su ga opisali kao nadbiskupa Sobotina, mesto su identifikovali istoričari kao Ostrogon, a 1012. godine je Asrik posvetio jedan oltar u biskupskoj katedrali u Bambergu.¹⁰⁶ Ugarski izvori, *Velika legenda Svetog Stefana*, sa kraja 11. veka,¹⁰⁷ i pečvaradska povelja iz 1015. godine, koja je falsifikat¹⁰⁸, ga spominju kao opata manastira pored Vašhegya (Pečvarad) odnosno pečvaradinska povelja ga navodi kao kaločkog nadbiskupa, a *Velika legenda* ga imenuje za ostrogonskog vrhovnog pastira. Hartvikova legenda Aserika navodi kao kaločkog biskupa koji je doneo iz Rima kraljevsku krunu za Stefana I, koji je bio i pomoćnik ostrogonskog nadbiskupa Sebastijana, i na kraju je imenovan za kaločkog nadbiskupa, doduše autor legende je Anastasija identifikovao sa Asrikom.¹⁰⁹

Torockai i Đerfi su prihvatili epizode *Hartvikove legende* o Svetom Stefanu gde se pominje Asrik, tako da su tretirali verodostojnu informaciju o kaločkom biskupu, koji se nakon kratkotrajnog boravka u Ostrogonu vratio u Kaloču kao nadbiskup. Oni su smatrali da je od 1007. godine bio ostrogonski nadbiskup što se može samo naslutiti analizirajući ugarske

⁹⁸ Harald Zimmermann, Papstregesten 911-1024. *Regesta Imperii* II/5. Wien-Graz-Köln, 1969, 716.

⁹⁹ SRH II. 485.

¹⁰⁰ ÁKIF 321.

¹⁰¹ Za različite forme navođenja Asrikovog imena detaljnije videti: Mollay Károly, *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. században. Nyelvészeti tanulmányok* 23. Budapest, 1982. 249-252.

¹⁰² ÁKIF 82.

¹⁰³ Isto 101.

¹⁰⁴ Isto 106.

¹⁰⁵ Mnogi poljski stručnjaci su Meseritz (Mestris) identifikovali sa mađarskim Pečvaradom, odnosno Gvožđenom Planinom (Mons Ferreus). Za ovo detaljnije videti: Ryszard Grzesik, *Die Ungarnmission des Hl. Adalberts*. In:... *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways...Festschrift in Honor of János M. Bak*. (Ed.) Balázs Nagy-Marcell Sebők. Budapest, 1999. 231, 237-238. 16. fusnota.

¹⁰⁶ Thoroczkay 2001. XXIII.

¹⁰⁷ ÁKIF 279-281.

¹⁰⁸ DHA I. 80.

¹⁰⁹ ÁKIF 321, 323, 325, 327-328.

izvore sa početka 11. veka (sa biografijom Asrika pre 1001. godine nismo se bavili jer nam nije relevantna za temu).¹¹⁰

Drugo mišljenje imao je u vezi ovog pitanja Krišto. On nije smatrao verodostojnim informacije u vezi poglavlja *Hartvikove legende* o Aseriku-Anastasiju kao vrhovnog pastira od Kaloče. Druga poglavlja *Hartvikove legende* u vezi poslanstva koji je doneo kraljevsku krunu i papsku dozvolu za organizaciju ugarske crkve je prihvatio a odbacio je druge informacije napisane u *Velikoj legendi Svetog Stefana*. Kao primer možemo navesti da je autor odbacio informaciju u *Velikoj legendi* koja nagoveštava da je papa poslao dva pisma za kralja Stefana u kojima je dozvolio kralju da organizuje crkvu i da daje svoj blagoslov za krunisanje kneza Ugarske, dok iz *Hartvikove legende* prihvatio informacije o Asrikovom poslanstvu¹¹¹ kada je doneo kraljevsku krunu iz Rima i dozvolu pape o organizaciju nove crkve u državi.¹¹²

Što se tiče pečvaradske informacije, legende ne kažu nedvosmisleno da je vrhovni sveštenik bio i opat manastira, samo o njegovom nasledniku (Bonifaciju – koga možemo identifikovati sa Brunom od Kverfurta) ali ove informacije su verovatno netačne.¹¹³ Đerfi, Krišto i Torockai su sa Pečvaradom povezali Asrika-Anastazija, odnosno Bruna od Kverfurta-Bonifacija zbog hrišćanskih misija među crnih Mađara, nad kojom teritorijom bi bio, pre 1009. godine, nadležan Asrik kao nadbiskup Kaloče, odnosno Bruno kao sveštenik misionar.¹¹⁴

Laslo Kosta je gore navedenu hipotezu prihvatio u vezi Asrika (kod njega Astrik) da je bio vrhovni sveštenik Kaloče, međutim, on je u njemu video prvog imenovanog nadbiskupa 1009. godine (ali ne kao mitropolita), koji je sa svojim važnim angažovanjem, i od ranije nošene nadbiskupske titule u novoformiranoj dijecezi „sa već postojanim primerima autokefalne nadbiskupije postavljen kao časni, naznačen nadbiskup“.¹¹⁵

Kao zaključak ovog poglavlja možemo reći da je Asrik-Anastasije koji je bio iz istočne Francuske (verovatno Burgundskog porekla) posle martirske smrti Svetog Adalberta (997) prvo otišavši u Poljsku, gde je postao opat manastira u Meserici, a posle u službi kneza Stefana u Ugarskoj mu je iz Rima doneo kraljevsku krunu i pismo pape, u kome je papa dao

¹¹⁰ Györffy 1969. 221, Isti, 1977. 181-182, 187, Thorockay 1999. 137-142.

¹¹¹ ÁKIF 280,284, ill. 321-325.

¹¹² Kristó 1999. 13-16, Isti 2000. 91-92.

¹¹³ Katona 2001. XXIV, SRH II. 382-383, 411, ÁKIF 280.

¹¹⁴ Györffy 1977. 187-188, Kristó Gyula 2000. 307-321. Do istog mišljenja je došao i Gabor Torockaji. Thorockay 2001. XXIV.

¹¹⁵ Koszta 1996. 110.

dozvolu kao hrišćanskom kralju da organizuje novu ugarsku crkvu 1001. godine.¹¹⁶ Posle njegovog uspešnog poslanstva postao je ubrzo opat u Panonhalmi (krajem 1001. godine) odnosno Kaločki biskup (oko 1002/1003). On je aktivno učestvovao u širenju hrišćanstva među crnim Mađarima. Ovu informaciju su očuvali i izvori – falsifikati u vezi osnivanja opatije u Pečvaradu 1015. godine, koja je bila osvećena 1037. godine.¹¹⁷ Između 1003/1004-1006/1007. je u Ostrogonu bio pomoćni nadbiskup bolesnog Sebastijana, odnosno, posle se vratio u Kaloču, verovatno po naređenju kralja Stefana da bi mogao efikasnije da širi hrišćansku veru među paganima u južnoj Ugarskoj a Kaloča je tada postala novi nadbiskupski centar. Izvori koji ga spominju kao nadbiskupa jednog dunavskog naselja su iz 1007, 1012. i 1030. godine, (ali samo u vezi izvora iz 1030). zna se da se naziv naselja odnosi na Ostrogon, mada su naučnici mišljenja da se i ostala dva izvora odnose na prvi crkveni centar Ugarske.¹¹⁸ Ako se ovi izvori odnose na Ostrogon onda bismo mogli reći da je Asrik bio nadbiskup četvrt veka.¹¹⁹ Međutim, sve do već pomenutog sledećeg nadbiskupa Georgija iz 1050. godine nije nam poznato ni jedno ime kaločkih nadbiskupa. Znamo samo da ga je Kralj Andrija I ga poslao kao svog izaslanika kod pape. Sva ova liteartura, iako potiče od priznatih naučnika, ostaje u domenu domišljanja bez pronalaženja validnih istorijskih podataka.

Da li je Kaločka nadbiskupija osnovana po vizantijskoj ili latinskoj inicijativi? Kad je Bač postao drugi centar nadbiskupije?

U srednjovekovnoj istoriji ugarske crkve je već postojala dobro poznata činjenica da je druga nadbiskupija u državi imala pored Kaloče još jedan centar, a taj centar je bio u Baču na krajnjem jugozapadu između reke Dunava i Tise. U ovom poglavlju želimo da ukažemo na one hipoteze koje su težile da povežu osnivanje drugog centra nadbiskupije, Bača, sa istočnom vizantijskom crkvom, ili sa zapadnom latinskom crkvom. Pokazaćemo rezultate u istraživanjima u vezi ovog pitanja u Mađarskoj, južnoslovenskoj i zapadnoj historiografiji i pokušaćemo da na osnovu navedene historiografiji napravimo zaključak u vezi uloge Bača u istoriji ugarskih nadbiskupija.

Mnogi istraživači su mišljenja da je u ulozi hristijanizacije Ugarske vodeću ulogu igrala vizantijska crkva, posebno ako uzmemo u obzir da su se istočne, odnosno jugoistočne teritorije Ugarske, graničile vekovima sa Vizantijskom carstvom, pa tako i teritorija kaločke

¹¹⁶ Toroczky 2001. XXIV-XXV.

¹¹⁷ Kristó 2000. 321.

¹¹⁸ ÁKIF 171.

¹¹⁹ Kristó 1999. 15-16.

dijeceze, i zato je bilo logično da je inicijativa osnivanje Kaločke crkve došla upravo iz Vizantije. Ovu hipotezu je prvo naveo Nikolao Oikonomid 1971. godine,¹²⁰ odnosno devedestih godina prošlog veka u mađarskoj vizantologiji Ištvan Ban.¹²¹ Ovu pretpostavku su bazirali na jednom izvoru iz januara 1028. godine kada je u Carigradu održan sabor na kojem je pomenut i mitropolit Turkije Joanes.¹²² Znamo da je Turkija u vizantijskim izvorima bio termin za Ugarsku državu,¹²³ i zbog toga je pisao Oikonomid da pomenuti mitropolit iz jedne grčke dijeceze iz Ugarske došao na sabor. Ime mitropolita Joanesa se nalazilo na kraju spiska navedenih mitropolita i zbog ove činjenice autor je smatrao da je dijeceza navedenog pastira bila novoosnovana. Interpretirajući vizantijskog hroničara iz 12. veka Jovana Kinama, po kome je Bač bio centar grčke mitropolije (o kome će kasnije biti detaljnije reč) Oikonomid je mislio da je centar ove mitropolije bio Bač.¹²⁴ Drugi značajni istoričar H.G. Beck, koji se bavio istorijom vizantijske crkve, ističe da je ova grčka arhiepiskopija osnovana u Karpatskom basenu, koja je bila pod jurisdikcijom carigradske patrijaršije. Doveo je ovo pitanje i u vezi pregovora oko uređenja odnosa Ugarske i Vizantije između 1002-1028. godine.¹²⁵ Po Ištvanu Banu ova vizantijska titula mitropolita postojala je u Ugarskoj sve do kraja 12. veka. Nestanak mitropolije je povezao sa opadanjem moći Vizantijskog carstva. Nađen je i olovni pečat koji je povezan sa gore pomenutom ugarskom arhiepiskopijom na

¹²⁰ Nicolaos Oikonomidés, Á Propos des relations ecclésiastique sentre Byzance et la Hongrie au XI esiècle: le métropolit de Turquie. In: *Revue des Études Sud-Est Européennes* 9/3 (ed. Berza M.), București, 1971, 527–533.

¹²¹ Baán István, „Turkia metropolíája” Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. In: *Századok* 129 (szerk. Pál L.), Budapest, 1995, 1167–1170.; Isti, „Turkia metropolitája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszervezet rekonstrukciójára. In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. Tóth Imre. Szeged, 1995, 19-26.; Isti, The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Achidiocese in Hungary. in: *Early Christianity in Centar and East Europe*. Ed. Urbanczyk Premylaw, Warsaw, 1997, 67-73.; Isti, The Metropolitanatate of Tourkia. The Organization of the Byzantine Church in Hungary int he Middle Ages. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX. Internatinal Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*. ed. Prinzing Günter, Salamon Maciej, Wiesbaden, 1999, 45-53.

¹²² Jean Darrouzes, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Paris, 1981, 370. Ovaj izvor su smatrali izvanredno važnim Ferenc Mak i Laslo Holer: Makk Ferenc, Külföldi források és a korai magyar történelem. In: *Acta Universitatis Segediensis de Attila József nominate. Acta Historica* 102. Szeged, 1995, 30.; Isti, Külföldi magyar források és a korai magyar történelem. In: Isti, *A tanulmányok a kettős keresztségig*, Szeged, 1998, 99.; Holler László, A magyar korona néhány alapkérdéséről. In: *Századok* 130/4. (szerk. Pál L.), Budapest, 1996, 940., Boris Stojkovski, The Greek Charter of the hungarian king Stephen I. in: *Zbornik radova Vizantološkog instituta LIII*. Beograd, 2016, 133., Koszta László, Byzantine archiepiscopale eclesiastical system in Hungary? in: ed. T. Olajos, *A Kárpád-medence*, Szeged 2014, 128.

¹²³ Vizantijski car Lav VI Mudri (886-912) je pod terminom „Turci” podrazumevao mađarska plemena (Moravcsik 1984. 16-23.). Njegov sin Konstantin VII Porfirogenit (913-959) za Ugarsku je koristio termin „Turkia”. U vezi termina „Turci, Turkija” u vizantijskim izvorima videti detaljnije: Moravcsik 1984. 30-51., Isti, *Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása*, Budapest, 1950, 177., 179., Holler 1996. 935-944., Makk Ferenc, Turkia egész szállásterülete. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica* 117. Szeged, 2003, 3-15.

¹²⁴ Oikonomidés 1971. 530., Koszta László, *A Kalocsai érseki tartomány kialakulása*, Pécs, 2013, 24.

¹²⁵ Hans Georg Beck, *Geschichte der Orthodoxen Kircheim Byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980, 129.

kome je pomenut pomoćnik biskupa Turkije Antonije.¹²⁶ Nađen je i drugi olovni pečat iz 11. veka sa natpisom: „*Gospodine, pomози Teofilakta, biskupa Turaka*“.¹²⁷ Međutim, poznati su nam i drugi pečati u vezi vrhovnog pastira Turkije. Nađen je i treći pečat 1965. godine, koji je bio lični pečat nekog biskupa Dimitrija. Na pozadini pečata može se čitati: „*Zaštiti me, Dimitrija, sveštenika Turaka!*“ a sa druge strane je prikazan lik Svete Marije sa natpisom „*Majka Božija*“.¹²⁸

Ištvan Ban je u dve studije publikovao svoju hipotezu o prisustvu vizantijske crkve u istoriji srednjovekovne ugarske crkve. U prvoj njegovoj studiji, je grčku arhiepiskopiju identifikovao sa Kaločkom crkvom, pod kojom su bile svrstane ostale biskupije sa grčkim obredom. Po njemu su ove episkopije bile u Erdelju, Biharu i Čanadu, te su grčke episkopije sakupljene i podređene pod grčkom arhiepiskopijom u Ugarskoj. Prema toj pretpostavki pre 1015. godine na zapadu ugarske kraljevine su postojale latinske biskupije, dok su istočno od Dunava postojale grčke biskupije, latinska Ostrogonska nadbiskupija i Kaločka grčka arhiepiskopija su uporedo funkcionisale jedna pored druge u 11. veku. Vremenom, zahvaljujući latinskim vrhovnim pastirima je Kaloča *de facto* izašla iz kontrole carigradskog patrijarha, ali je i dalje imala grčke sveštenike i crkvene zajednice.¹²⁹ Druga studija se pojavila u časopisu „*Századok*” u kojem je izneto mišljenje da je grčka crkva bila prisutna u Ugarskoj sve do kraja 12. veka. Za sedište ove crkve se pretpostavlja da je bilo u Baču, i da je Bačka crkva bila ujedinjena sa Kaločkom crkvom 1135. godine.¹³⁰ Ovu Banovu pretpostavku je odbacila mađarska historiografija jer je smatrala da nije detaljno obrađena i potkrepljena sa relevantnim izvorima.¹³¹

Međutim, istovremeno u zapadnoj historiografiji je Banova pretpostavka naišla na podršku. Marcel Eliaš je u arhiepiskopiji Turkije je video drugu ugarsku nadbiskupiju, koja je bila prethodnica Kaločke nadbiskupije, ako ne i same Kaločke crkva. Nemački naučnik je za prethodnika ugarske arhiepiskopije smatrao misionarsku episkopiju Jeroteja (Hieroteos),¹³²

¹²⁶ Koszta 2013. 24.

¹²⁷ Moravcsik 1984. 253.

¹²⁸ Na ove gore navedene pečate su svratio ipažnju Laslo Holer i Eva Reves. O pečatima videti detaljnije: Holler László, A magyar korona néhány alapkérdéséről. In: *Századok 130* (szerk. Pál L.), Budapest, 1996, 943-944; Révész Éva, *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci-bolgár-magyar egyházi kapcsolatokhoz*, Szeged, 2011, 39.; Ista, Turkia orthodox főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében. In: Földvári S. (szerk.) *Slavica-Byzantina. Tanulmányok Ojtozi Eszter emlékére*. Budapest, 2012, 85-87, 98-101.

¹²⁹ Baán 1995. 21-24.

¹³⁰ Isti 1995a. 1667-170.

¹³¹ Hipotezu Ištvana Bana su osporili naročito Laslo Kosta, Ferenc Mak i Gergelj Kiš: Koszta 1996. 114, Makk 1995. 61, Kiss Gergely, Les influences de l'église orthodoxe en Hongrie aux Xe-XIIIè siècle. In: *Specimina Nova Pars Prima. Sectio Mediaevalis IV*. (ed. Font M.), Pécs, 2007, 61-62.

¹³² Za Jeroteja i za njegovu misiju videti detaljnije: Hans Thurn (ed.), *Ioannis Scylitzae synopsis historiarum. Corpus Fontium Historiae Byzantinae V* eds. H. G. Beck, A. Kambylis, R. Keydell, Berlin, 1973,

koji je bio prvi grčki misionar sredinom 10. veka u Erdelju.¹³³ Eliaš kaže da posle 953. i pre osnivanja grčkog manastira u Vespremvelđu 1018. treba potražiti godinu osnivanja ugarske grčke arhiepiskopije. Moralo je proći više decenija da bi carigradski patrijarh dozvolio postavljanje autokefalne arhiepiskopije u Ugarskoj. Slično Banu i Eliaš je mislio da osnivanje grčke arhiepiskopije treba datirati za vreme sklapanja saveza između kralja Stefana I i cara Vasilija II (976-1025). Za primer o mirnom zajedničkom funkcionisanju latinske i grčke crkve spominje južnu Italiju iz 10. i 11. veka. Po njegovom mišljenju ugarska grčka arhiepiskopija je polako izašla iz kontrole grčkog patrijarha tokom 12. veka i postepeno je postala latinska nadbiskupija.¹³⁴

Eva Reves se u zanimljivoj studiji bavila pitanjem prisustva grčke crkve u Ugarskoj kraljevini tokom 10. i 11. veka. Ona je iznela mišljenje da je prvi grčki episkop Jerotej imao tri naslednika u Ugarskoj bazirajući mišljenje na već gore navedene pečate. Ovi naslednici su bili Teofilakt, Antonije i Dimitrije. Reves kaže da je ova eparhija delovala na teritoriju Đule¹³⁵ do 1003. odnosno na teritoriji Ajtonja¹³⁶ do 1028. godine dok nije i njega pobedio

239., Alexandru Madgearu, The mission of Hierotheos: location and significance. In: *Byzantinoslavica 66.* (ed. Havlikova L.), Praga, 2008, 119-138., Isti, Further considerations on Hierotheos' mission to the Magyars. In: *Acta Musei Napocensis 54.* (ed. Muntean O.), Cluj-Napoca, 2018, 1-17.

¹³³ Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002. 21-22. U vezi uticaja vizantijske grčke crkve u Ugarskoj videti detaljnije: Борис Стојковски, Византијски манастири у средњовековној Угарској. У: *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен аримандриту Дионисију (Пантелићу), духовнику манастира Светог Стефана у Липовцу, поводом седам деценија његове монашке службе.* Ниш, 2019, 115-137., Исти, Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку. У: *Ниш и Византија VII, Зборник радова,* Ниш, 2009, 383-394.

¹³⁴ Eliaš, Marcel, Zwischen Rom und Byzanz. Kirche und Kirchenrecht Ungarns im 11. Jahrhundert. In: *Cogito, scribo, spero.* Ed. Bolom-Kotari, Martina – Zouhar, Jakub. Hradec Kralove, 2012, 135-146.

¹³⁵ Vođa erdeljskih plemena i gospodar istočne Ugarske, ko je bio ujak Stefana I Svetog. Po hroničaru Tietmaru je imao slovensko ime Prokuj. Nije priznao kraljevsku vlast Stefana, ko je vodio pohod protiv njega 1003 godine. Pobedivši ga njega i njegovu porodicu je držao na svom dvoru u „kućnom pritvoru“, a njegovu teritoriju zajedno sa njegovim solskim rudnicima je oduzeo. Međutim, ipak je po Tietmaru nekako uspeo da pobege iz dvora i stupio se u službu poljskog kneza Boleslava I Hrabrog (992-1025). U njegovom službu je uspeo da zauzme jednu tvrđavu na severoistoku Ugarske, ali ga je Stefan I isterao sa teritorije svoje kraljevine. Za njega videti detaljnije sledeću literaturu: Váczy Péter, Gyula és Ajtony. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére.* Budapest, 1938, 475-506., Kristó Gyula, Megjegyzések az ún. „pogánylázadások“ kora történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 18.* (szerk. Gaál E.), Szeged, 1965, 1-59.

¹³⁶ Ajtonj (?-1028) je bio separatistička vođa iz plemena Đule. Njegova teritorija se prostirala od Tise do erdeljskih planina, odnosno od reke Kereš do Donjeg Podunavlja. Njegov centar je bio u Marošvaru (kasnije je Čanad, danas Cenad u Rumuniji). Vodio je samostalnu spoljnu politiku, i oslanjao se na Vizantiju, odakle je je primio i hrišćanstvo i u svojoj prestonici je podigao manastir posvećen Jovanu Krstitelju, mada je on ostao paganin (imao je sedam žena) a primio je i jeretike sa Balkana (npr. bogumile). Došao je u sukobu sa Stefanom I jer je ocarinio kraljevski so duž reke Moriš. Ne zna se tačno kad je Stefan oduzeo njegove teritorije (1003, 1004, 1008, 1014, 1030). Vrlo je moguće da je Stefanova vojska pod vođstvom Čanada pobedila Ajtonja uspostavljenjem zamka kod Oroslamoša (danas Banatsko Arandelovo) i na polju Nađes (danas Tomnatic u Rumuniji) gde su i njega ubili. Stefan je na teritoriju Ajtonja osnovao županiju, čiji prvi župan je postao Čanad po kome je ova terotrijalna jedinica i dobila ime (Čanadska županija), odnosno osnovao je i novu Čanadsku biskupiju a ne njenom čelu je stavio biskupa Gerharda (Gelert) prvog biskupa ove dijeceze. Za Ajtonja videti detaljnije sledeću literaturu: Váczy 1938, 475-506., Kristó 1965, 6-14., Szegfű László, Az Ajtony-monda. In:

Sveti Stefan u centralizatorskim borbama Ugarske kraljevine.¹³⁷ Ova eparhija je bila dignuta na rang arhiepiskopije za vreme sklapanja saveza sa Vizantijom. Međutim, interesantno je da Reves nije povezivala centar grčke crkve sa Kaločkom nadbiskupijom.¹³⁸

Laslo Kosta je obratio pažnju na činjenicu da se vizantijski termin Turkije nije odnosilo samo na ugarske teritorije. Vizantijski izvori su i na zajednicama koja su se naselila u dolini Vardara koristili ovaj termin.¹³⁹ Njihova dijeceza je pripadala solunskom episkopu. Po ovoj hipotezi episkope Turkije ne bismo mogli povezati sa Ugarskom kraljevstvom u Karpatskom basenu. Gore pomenute pečate vrhovnih pastira su tretirali sa rezervom već i Ištvan Bona i Đula Moravčik.¹⁴⁰ Međutim, ni izvor koji se pominje u nadbiskupiji Turkije ne može se uzeti u obzir bez rezerve. Po nemačkim vizantologu Hans Georg Beku ovaj izvor tzv. *Notitia episcopatum* i liči listovima arhiepiskopije, nekad su pokazivale pretenzije nad nekim teritorijama a ne realna stanja vizantijske crkve, nije sigurno da su na dokumentu sve pomenute dijeceze postojale.¹⁴¹ Zato moramo uzeti u obzir da je i ova lista, koja je spomenula arhiepiskopiju Turkije samo bila pretenzija nad novoformiranom ugarskom crkvom na početku 11. veka, jer moguće je da je vizantijska crkva, iako želeći da učestvuje u formiranju hrišćanskih dijeceza u Ugarskoj, ipak bila potisnuta iz Karpatskog basena.¹⁴² Kako smo već naveli vrlo verovatno je da je u Ugarskoj postojala jedna vizantijska misionarska episkopija do 1003. godine, ili najkasnije do pobeđe Stefana I nad Ajtonjom 1028. godine, a grčki episkop je morao pobeći iz Ugarske na vizantijsku teritoriju jer znamo da je kralj Stefan organizovao Čanadsku biskupiju na bivšim teritorijama Ajtonja 1030. godine.¹⁴³ Jedno vreme su u Carigradu imali pretenzije i polagali su pravo na ugarske teritorije imenujući dalje i biskupe Turkije, šta više, podigli su je na rang mitropolije. Moguće je da su imena ovih nominalnih vrhovnih pastira bila sačuvana na pomenutim pečatima i u zapisniku

Acta Historica 40 (szerk. Gaál E.), Szeged, 1972. 3-30., Kulcsár Péter, A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. In: *Acta Historica* 3 (szerk. Karácsonyi B.), Szeged, 1958.

¹³⁷ Стојковски 2019. 126.

¹³⁸ Révész Éva, Die Siegel der Bischöfe von Turkia und die Rolle der Orthodoxie um das ersten Millennium im Königreich Ungarn. In: *Cogito, scribo, spero*. Ed. Bolom-Kotari, Martina-Zouhar, Jacob, Hradec Karlove, 2012, 96-97.

¹³⁹ Neki naučnici su mislili (kao Oikonomides i Krišto) da je ovaj narod turskog porekla preselila iz Karpatskog basena u dolini Vardara tokom 10. veka, koji bi mogao da bude po poreklu mađarsko pleme, dok Kapitanfi je mislio da su ova plemena došla sa istočne granice Vizantijskog carstva naseljavajući u dolini reke Vardara. Detaljnije videti: Kristó 1999. 101, *Oikonomidés* 1973. 1-8, Kapitányffy István: *Vardarióták*. In: KMTL. 713

¹⁴⁰ Bóna István, Magyar-szláv korszak (895-1162). in: *Erdély rövid története. Főszerk. Kopeczi Béla*, Budapest, 1989. 113. Moravcsik 1984. 253.

¹⁴¹ Hans Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959, 148.

¹⁴² Makk 1996. 61, Koszta 1996. 114.

¹⁴³ Moravcsik Gyula, *Bizánc és a magyarság*, Budapest, 2003, 55, Jean Pierre Ripoche, *Bizánc vagy Róma. Magyarország válassztási kérdése a középkorban*. In: *Századok 111/1*. (szerk. Kónya S.), Budapest, 1977, 82-83.

Carigradskog sabora 1028. godine. Sa pečatima najveći problem je što se ne mogu povezati ni sa Kaločom ni sa Bačom, jer na njima nije naslikan Sveti Pavle nego Sveti Dimitrije i Sveta Marija. Takođe pečati nisu nađeni na nekadašnjim teritorijama Ugarske već na nekadašnjim vizantijskim, odnosno da posle 1028. godine, izvori ne spominju više episkopa ili mitropolita Turkiye.¹⁴⁴

Možemo postaviti pitanje da li je vizantijska crkva imala ulogu u nastanku hrišćanske crkve odnosno Kaločke nadbiskupije? U ugarskoj crkvi iz 11-12. veka mogu da se nađu preuzeti elementi iz grčke crkve, tako da je nesporna činjenica da je vizantijska crkva igrala ogromnu ulogu u pokrštanju Mađara, ali dominacija latinske crkve je bila uočljiva. Nezamislivo je da je funkcionisala jedna grčka mitropolija u Ugarskoj skoro dva veka a da nije ostavila tragove u tadašnjoj pismenosti, književnim prepisima i crkvenoj umetnosti ili da je bila toliko inferiorna u odnosu na latinsku crkvu.¹⁴⁵ Do dan danas je iz perioda dinastije Arpadovića poznata samo jedna povelja na grčkom jeziku, a to je osnivačka povelja manastira u Vespremvelđu.¹⁴⁶ U obnovi povelje iz 12. veka su je izdali već na latinskom što nam svedoči o superiornosti latinske kulture.¹⁴⁷ Od ranih katedrala pretpostavljene grčke dijeceze (Kaloča-Bač, Bihar-Varad, Erdelj i Čanad) su nam poznati samo sa početka 11. veka kaločka i đulafehervarska (Alba Julija, danas Balgrad u Rumuniji) sa prelaska 11. u 12. vek.¹⁴⁸ U slučaju kaločke katedrale su stručnjaci identifikovali latinski način gradnje.¹⁴⁹ Što se tiče zaštitnika katedrale (Sveti Pavle) takođe se ne može reći da je ovaj patronažni mehanizam bio karakteristično samo za vizantijsku crkvu. U organizaciju nove Ugarske crkve znamo da je kralj Sveti Stefan obratio pažnju da ne bude zavisna ni od vizantijske, ni od rimske crkve. On je koristeći svoje pravo apostolskog kralja *de facto* samostalno

¹⁴⁴ Koszta 2013. 27.

¹⁴⁵ Isto

¹⁴⁶ Za istoriju grčkog manastira u Vespremu videti: Czebe Gyula, A veszprémvölgyi oklevél görög szövegkönyve, *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 24 (szerk. Fejérpataky L.), Budapest, 1918, 5-114, Darkó Jenő, A veszprémi apácamonostor alapítólevelének 1109-i másolatáról. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 41 (szerk. Bleyer J., Förster A.), Budapest, 1917, 257-272, 336-351, Érszegi Géza, Szent István görög nyelvű okleveléről, *Levéltári Szemle* 38 (szerk. Erdmann Gy., Gecsényi L.), Budapest, 1988, 3-13, Györffy György, *A veszprémvölgyi alapítólevel, Veszprém kora középkori emlékei (Veszprémi Múzeumi Konferenciák)*, Veszprém 1994, 16-21. Hóman Bálint, A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége, in: *Turul* 29 (szerk. Áldásy A.), Budapest, 1911, 123-134, 167-174., Stojkovski Boris. The Greek charter of theHungarianking Stephen I. u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta* LIII, Beograd 2016, 127-140., Koszta 2014. 127-143.

¹⁴⁷ DHA I. 378-379. itd.

¹⁴⁸ Koszta 2013. 28, Foerk Ernő, A kalocsai székesegyház. In: *Magyarország műemlékei* 4. (szerk.) Forster Gyula, Budapest, 1915. 50-53.

¹⁴⁹ U vezi toga videti detaljnije: Reiche Jens, Kirchebaukunst des 10. und frühen 11. Jahrhunderts in Italien, in: *Die Ottonen. Kunst-Architektur-Geschichte*. Ed. Beuckers Klaus Gereon, Petersberg, 2002, 375, Török József-Legeza László, A kalocsai érsekség évezrede, Budapest, 1999, 11., Török József, A tizennegyedik század története, Budapest, 2002, 40. Iako se uspostavilo da je vizantijski stil je bio prisutan u izgradnju bazilike u Kaloči, za Kostu je to nije sudni dokaz. Koszta 2013. 28.

organizovao crkvu u svojoj kraljevini ne zaviseći ni od Svetog Rimskog carstva ni od Vizantije. Očigledna je i činjenica da je grčko hrišćanstvo bilo prisutno u manastirskoj organizaciji crkve, ali i vizantijski manastiri su po broju bili u manjini kada ih uporedimo sa brojem manastira benediktinaca.¹⁵⁰

Sa vizantijskim hrišćanstvom su pokušali neki istoričari da povežu nadbiskupa Georgija, o kome znamo sigurno da je nosio nadbiskupsku titulu. Eliaš Marcel i Ištvan Ban u vezi Gergija pomenutog u izvorima 1050/1051. godine su mislili da je bio grčkog porekla.¹⁵¹ Moguće je da je Georgije poticao iz Vizantije, međutim, drugi veliki stručnjak u istraživanju rane istorije Kaločke nadbiskupije Laslo Kosta je ipak mislio da je Georgije bio latinskog porekla.¹⁵² Po Kosti za Georgijevo latinsko poreklo svedoči to što ga možemo naći u okruženju pape Lava IX (1049-1054) zajedno sa francuskim biskupima učestvujući u Lotaringiji u liturgijskim delatnostima.¹⁵³ Naravno to ne znači automatski da u okruženju rimske pape nisu mogli biti grčki vrhovni sveštenici, posebno ako uzmemo u obzir da još nije došlo do raskola crkava (1055). Tamaš Tot je mislio da je Georgije bio valonskog porekla jer je četrdesetih godina 11. veka više kanonika došlo iz Francuske koji su kasnije postali vrhovni sveštenici.¹⁵⁴ Kosta još navodi primere Kijevske i Ohridske crkve, čiji arhiepiskopi su bili poreklom iz Vizantije.¹⁵⁵ Kaločki nadbiskupi koji su u prvoj polovini i pri kraju 12. veka držali svoje sedište u Baču bili su iz okruženja ugarskih kraljeva, tako da možemo isključiti da su bili iz Vizantije.¹⁵⁶ Poznata nam je i ta činjenica da je nadbiskup dobio svoj palij od rimskog pape 1104. godine.¹⁵⁷

Zaključujući ovaj prvi deo ovog poglavlja, možemo konstatovati da je Ugarska crkva i nova hrišćanska kraljevina osnovana od Stefana I bila nezavisna i dovoljno jaka, da ne dođe

¹⁵⁰ U 11. veku nam je poznato sedam manastira bazilita u Ugarskoj (Vespremveldt, Marošvar-Oroszlamoš, Pentele, Višegrad, Zebegenj, Tihanj-Oroske, SremskaMitrovica). Međutim, u ono vreme u mađarskoj istoriografiji je poznat 27 benediktinskih manastira. Za ovu temu detaljnije videti: Hervay Levente, *A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon*. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk. Takács Imre, Pannonhalma, 2001. 474-547, Kristó Gyula, *Tatárjárás előtti bencés monostorainkról*. In: *Századok 138* (szerk. Pál L.), Budapest, 2004, 404-405.

¹⁵¹ Eliaš 2012. 135–146.; Baán 1999. 50.

¹⁵² Za nadbiskupa Georgija videti detaljnije: Udvardy 1991. 28-32.

¹⁵³ CFH II. 1451. (3427) i 1641. (3736).

¹⁵⁴ Tóth Péter, *Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogányházadás után*. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. (Szerk.) Érszegi Géza, Tihany, 2007. 31-36. Istovremeno sa Georgijem je pomenut u izvorima i kanonik Leodvin koje bio biharski biskup. CFH II. 1395.

¹⁵⁵ Za kijevske arhiepiskope videti: Lübke Christian, *Aussenpolitik im östlichen Mitteleuropa: Expansion und Hegemonie am Beispiel Polens und des Landes Halič-Volyn (bis 1387)*. in: *Das Reich und Polen*. Ed. Patschovsky Alexandar, Wunsch Thomas, Sigmaringen 2003. 30, Podskasky Gerhard, *Christentum und theologische Literatur in der Kiever Rus (988-1237)*, München, 1982. 282-283. Za ohridske arhiepiskope videti: Bréhier Louis, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest, 2003. 476.

¹⁵⁶ Udvardy 1991. 40-45, 56-58, 60, 61-65, 74-76.

¹⁵⁷ Koszta 2013. 28-29.

pod uticaj ni nemačke ni vizantijske crkve. Kaločka crkva u prvoj polovini 11. veka zato nije potpala pod jurisdikciju i uticaj carigradske patrijaršije odnosno vizantijskog cara.¹⁵⁸ Što se tiče spoljne politike Svetog Stefana takođe ne možemo reći da se samo orijentisao ka Vizantiji i da su vizantijski-ugarski odnosi bili najbolji sve vreme, naročito posle smrti Vasilija II (976-1025) 1025. godine, Takođe je dosta diskutabilan vizantijski dinastijski brak princa Emeriha iz 1023. godine.¹⁵⁹ Međutim, neosporna je činjenica da su trupe Stefana I učestvovala na strani Vizantije u opsadi Ohrida 1015. godine, što je dovelo kasnije do sloma Bugarske države, odnosno znamo da su mađarski vojnici bili u vizantijskoj službi u Južnoj Italiji 1025. godine.¹⁶⁰ Interesantno je međutim, da su ugarski vojnici pomagali poljskog kneza Boleslava Hrabrog (992-1025) u njegovom ruskom pohodu a da je Kijev pripadao interesnoj sferi Carigrada.¹⁶¹ Informacija vredna pomena je da su vizantijske vlasti zabranile 1028. godine grčkom asketu Simeonu da otputuje u Ugarsku.¹⁶²

To su bile najvažnije pretpostavke u vezi pitanja nastanka kaločke crkve u Ugarskoj i da li je vizantijska grčka crkva imala uticaja na stvaranje nove hrišćanske institucije u 10. veku i u prvoj polovini 11. veka. Međutim, za našu temu je bitnija druga polovina 11. veka preciznije doba vladavine Ladislava I Svetog (1077-1095), kada je centar Kaločke crkve prenesen u Bač. U nastavku ćemo prikazati stavove relevantne historiografije odnosno informacije u vezi sa izvorima o Baču kao sedištu nadbiskupije, a takođe ćemo pomenuti i pitanje da li je postojala grčka eparhija u gradu od kraja 11. veka do sredine 12. veka.

Stručnjacima koji se bave crkvenom istorijom srednjovekovne Ugarske je evidentno da je druga nadbiskupija osim Kaloče imala i drugi centar na jugu između reke Dunava i Tise, a taj centar je bio u Baču. Sa prvim bačkim nadbiskupom Fabianom možemo se sresti za vreme vladavine Ladislava I Svetog, koga pominje jedna povelja iz 1134. godine, a u prvim decenijama 12. veka izvori pominju Kaločke biskupe pa onda između 1120-1140. g. Bačke nadbiskupe.¹⁶³ U drugoj polovini 12. veka vrhovni sveštenici su pominjani kao Kaločki biskupi ali i kao Kaločki nadbiskupi, npr. kao Miko, koji je krunisao protiv kraljeve šezdesetih godina, ili Andrija za vreme vladavine Bele III (1172-1196). U 13. veku izvori

¹⁵⁸ Bréhier 2003. 438-452.

¹⁵⁹ Makk Ferenc, *Magyar külpolitika (896-1196)*, Szeged, 1996. 63, Vajay Szabolcs, Géza nagyfejedelem és családja. In: *Székesfehérvár évszázadai I.* szerk. Kralovánszky Alán, Székesfehérvár, 1967, 90, Kristó Gyula, *Szent István király*, Budapest, 2001. 121-122.

¹⁶⁰ Koszta 2013. 29.

¹⁶¹ Koszta 2013. 30., Makk 1996. 59-63.

¹⁶² Bayer Axel, Griechen im Westen im 10. und 11. Jahrhundert: Simeon von Trier und Simeon von Reichenau. In: Kaiserin Theophanu. *Begegnung des Ostens und Westens.* I. Hg. Euw Anton, Schreiner Peter. Köln, 1991, 335.

¹⁶³ Videti arhontologiju nadbisupa u nastavku.

pominju i Kaločku i Bačku crkvu, dijeceze, kaptole, međutim, od sredine veka javlja se titula koju su nosili nadbiskupi zvanično sve do 1968. godine „Kaločki i Bački nadbiskup“.¹⁶⁴ Jedna papska povelja iz 1266. godine kaže da je Kaločka i Bačka crkva bila ujedinjena od apostolske stolice Rima: „[...] *Kaločke i Bačke crkve, koje su ujedinjene apostolskom autoritetom* [...]“.¹⁶⁵ Od 14. veka do sredine 20. veka nadbiskupi su nosili istu titulu, to je bila titula: „Nadbiskup po kanonu ujedinjene Kaločke i Bačke crkve“.¹⁶⁶

U vezi odnosa Kaločke i Bačke crkve je mađarska historiografija izgradila mnoge pretpostavke tokom 19. i 20. veka: neki istoričari su mislili da je Bačka biskupija osnovana za vreme Stefana I i da je bila podignuta na rang nadbiskupije za vreme vladavine Ladislava I i da je bila ujedinjena sa Kaločkom crkvom 1135. godine.¹⁶⁷ Drugi su mislili da je Kaloča bila biskupija koju je osnovao Sveti Stefan, čiji je prvi sveštenik Asrik nosio titulu nadbiskupa. Kasnije iz ove crkve za vreme Ladislava Svetog je nastala Bačka nadbiskupija, koja je bila 1135. godine ujedinjena sa matičnom crkvom i tako je nastala Kaločko-Bačka nadbiskupija.¹⁶⁸ Na kraju je ovo pitanje rešio Đula Varoši 1885. godine u njegovoj studiji na latinskom jeziku da su gore navedene hipoteze pogrešne: postojala je jedna nadbiskupija, koja je imala dva centra (ne isključuje ni mogućnost već od doba Svetog Stefana), i imala je istog zaštitnika Svetog Pavla. Po Varošiju, Sveta stolica nije ujedinila dve različite crkve 1266. godine, nego dva centra iste crkve, koja su bile ravnopravne. U oba grada su funkcionisali kaptoli na čelu sa prepozitom, a jedini nadbiskup (Kaločki, ili Bački do 13. veka a od sredine 13. kako smo mogli videti Kaločko-Bački nadbiskupi) je bio izabran od strane oba kaptola.¹⁶⁹ Po Varošiju je merodavna činjenica da nam nije poznat ni jedan izvor gde se pominju u isto vreme i Bački i Kaločki nadbiskup. Kao zaključak, kaže da je sedište Kaločke nadbiskupije nije bilo ujedinjeno sa Bačkim već je bilo preneseno u Bač.¹⁷⁰ Tvrdnje Đule Varošija su prihvatili

¹⁶⁴ Thoroczkay 2001. XXV.

¹⁶⁵ “[...] *Colocensi et Bachiensi ecclesiis, que auctoritate apostolica sunt unite* [...]“ Theiner Augustino (ed.), *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia I*. Romae, 1859, 291. (u nastavku Theiner I.)

¹⁶⁶ Theiner I. 291-293., Kristó 1988. 446. Videti kasnosrednjovekovnu arhontologiju nadbiskupa.

¹⁶⁷ Za ovu hipotezu videti detaljnije: Kristó 1988. 447., Lányi-Knauz 1866. 312-313., Dudás Gyula, *Bács- Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája I*. Zombor, 1896. 80. (u nastavku Dudás I.)

¹⁶⁸ U vezi orve pretpostavke videti detaljnije: Katona 2001. 9-13., Pauler Gyula, A magyarok megtelepedéséről, In: *Századok II*. (szerk. Szilágyi S.) Budapest, 1877, 481., Iványi István, *Szabadka szabad királyi város története I*. Szabadka, 1886. 35.

¹⁶⁹ Barem teoretski je morao i Kaločki i Bački kaptol zajedno da izabere novog nadbiskupa. Međutim, u poglavlju koji se bavi istorijom bačkog kaptola možemo videti da su ova prava bila ne jednom obidena i nepoštovana.

¹⁷⁰ Városov Julius, *Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis*. *Schematismus cleriarchi-diocesis Colocensis et Bachiensis ad annum*, Chirsto 1885. VII-XXXVII.

mnogi istoričari u poslednjih 125 godina.¹⁷¹ Ovu pretpostavku potkrepljuje i izvor s kraja 12. veka, po kojem je sedište Kaločkog nadbiskupa Bač. Ne zna se tačno kad je nastao ovaj izvor, oko 1194-1195. ili oko 1185. godine, ali se odnosi na spisak prihoda ugarskog kralja Bele III odnosno izveštava nas o finansijskom stanju crkava u Ugarskoj. Izvor nas obaveštava o crkvenoj organizaciji Ugarske kraljevine. Iz izvora se vidi da je sedište Kaločke nadbiskupije u Baču, odnosno nabroja i biskupije (čanadska, biharska, erdeljska, zagrebačka) podređene Kaloči: „[...] U Ugarskoj postoje dve nadbiskupije: ostrogonska i kaločka [...] sedište kaločke je u Baču, i ima dve hiljade petsto maraka [...] Biskupije podređene Kaloči su sledeće: čanadska [...] biharska [...] erdeljska [...] zagrebačka...“.¹⁷²

Od tada je Varošijeva hipoteza postala opšte prihvaćena u mađarskoj historiografiji i polako su nestale ranije pretpostavke o tome da su Kaloča i Bač ponekad predstavljale posebne crkve. Zato su se u poslednjim decenijama pojavile samo nove pretpostavke o načinu nastanka centra gore pomenute crkve.¹⁷³ Đerfi Đerđ je izneo hipotezu da je za vreme zauzimanje Sirmijuma (Sremske Mitrovice) od strane Mađara 1072. godine Sirmijum kao centar grčke episkopije prenesen u Bač, a da je pomenuta episkopija posle 1089. godine, za vreme pojačanih pokušaja unije crkve, ujedinjena sa Svetostefanskom osnovanom latinsko Kaločkom nadbiskupijom.¹⁷⁴ Bačka crkva je svoj grčki karakter zadržala dosta dugo po ovoj hipotezi, sve do sredine 12. veka, što je Đerfi potkrepio i sa arapskim i vizantijskim izvorima. Jedan od najznačajnijih arapskih geografa 12. veka poreklom iz Španije je bio Abu Abdullah Muhammad Al-Idrisi (1110-1165) ko, svoj rad je napisao po nalogu sicilijanskog kralja Rožera II (1130-1154) a u vezi zemalja preko kojih je proputovao. On je između ostalog

¹⁷¹ Balics 1885-1890. II. 2. 18-21., Ortway 1891, 332-333., Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I.* 1899, 170.397, i fusnota br. 90. Reiszig 1907. 52., Winkler 1926, 4-9., Hóman Bálint, Szekfű Gyula, *Magyar történet I.* Budapest, 1935, 301, Balanyi György, Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. In: Serédi Jusztinián (szerk.) *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I-III.* Budapest, 1938, 348., Nagy Árpád, A kalocsai XI. századi érseksír leletei. In: *Művészettörténeti Értesítő 17* (szerk. Pogány G.), Budapest, 1968, 112-113., Czajtányi István, A honfoglalás és országalapítás eseményei Kalocsán és környékén. In: Czajtányi István (szerk.): *A Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról.* Kalocsa, 1971, 20-37., Isti, Kalocsa története a török hódoltságig. Czajtányi István (szerk.): *A Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról.* Kalocsa, 1971, 28-55. Kristó 1988. 446-448.

¹⁷² „[...] In Ungaria sunt due sedes archiepiscopales, Strigoniensis et Colocensis [...] Colocensis sedem habet bachiensem et habet duomillia et quingentas marcas [...] Suffraganei Colocensis sunt: episcopus Sunadensis [...] episcopus Biarch [...] episcopus Ultrasylvanus [...] episcopus Zagrabiensis”. Békefi Remig, III. Béla és a Magyar nemzetművelődése. In: Forster Gyula (ur.) III. Béla Magyar királyemlékezete. Budapest, 1900, 147-148.; Kristó Gyula, Makk Ferenc (szerk.) III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 81-82.; Ifj. Barta Gábor, Barta Gábor, III. Béla király jövedelmei (Megjegyzések a középkori uralkodóink bevételeiről). In: *Századok 127/3-4* (szerk. Pál L.), Budapest, 1993, 417., Thoroczkay Gábor (ed.), *Írott források az 1116-1205 közötti magyar történelemről.* Szeged, 2018, 218., 220., 283.

¹⁷³ Za ovo videti detaljnije: Kristó 1988. 446-448.

¹⁷⁴ Györffy 1952. 325-362., Isti 1953. 69-104. Studija je pristupačna i na srpskom jeziku: Ђерђи Ђерђ, Преглед добара грчког манастира у Светом Димитрију на Сави (Сремска Митровица) у XII веку. У: *Споменица историјског архива „Срем“ 1.* (ур. Нада Симић-Лемајић, Ђурић Ђ.), Сремска Митровица, 2002, 7-64.

proputovao kroz Ugarsku, odnosno boravio je jedno vreme i u Baču, o kome je dao sledeći izveštaj: „Bač je poznat grad, koji pripada u red ostalih glavnih gradova. U njemu ima pijace, trgovinske robe, zanatlija i grčkih [verskih] učenih ljudi. Oni imaju obradive zemlje i procvetanu okolinu. Pšenica je jeftina, jer je izobilna kod njih“.¹⁷⁵ Vizantijski izvor je Jovan Kinam (1143-1185), dvorski sekretar cara Manojla I Komnina (1143-1180) koji je pratio svog cara u njegovim evropskim i azijskim pohodima. Po Kinamu je Manojlo 1164. godine napredovao sve do Pagaciona (*Παγάτζιον* tj. Bača) u ratu protiv ugarskog kralja Stefana III (1162-1172).¹⁷⁶ Detalj koji opisuje u Kinamovom radu ovaj pohod glasi: „Tada prešavši Istar negde uzvodno, stiže do nekog grada koji se zove Pagacion. Ovo je glavni među gradovima u Sirmijumu i tu ima sedište arhijerej ovog naroda. Tamo je bezbrojno mnoštvo stanovnika izašlo da se priključi njegovoj pratnji. Onda se tu negde ulogori, ali doznajući da se Stefan nalazi već blizu, odmah se pripremi za borbu.“¹⁷⁷ Ovu Đerfijevu petpostavku su prihvatili mnogi istoričari od šeste do osme decenije 20. veka,¹⁷⁸ ali već krajem osamdesetih se javila prva kritika ove hipoteze.¹⁷⁹ Detaljnu kritiku je objavio i Krišto u vezi Đerfijeve pretpostavke u njegovoj monografiji o nastanku ugarskih županija 1988. godine,¹⁸⁰ i tako je Đerfijeva pretpostavka bila dugo vremena gotovo odbačena u mađarskoj historiografiji. Krišto je mislio da je centar latinske nadbiskupije iz Kaloče bio prenešen u Bač za vreme Ladislava I, a za primer je naveo i prenošenje centra Biharske biskupije za Veliki Varad.¹⁸¹

¹⁷⁵ Elter István, Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). in: *Acta Historica* 82 (sezrk. Makk F.), Szeged, 1985, 59., Lewicki Tadeusz, *Polska i krajesasiednie w świetle „Ksiegi Rogera” geografą arabskiego z 12 W.* Al-Idrisi, II. Varsó 1954. 129. Za arapskog geografa Idrizija videti detaljnije: Борис Стојковски, Арапски географ Идриси о Јужној Угарској и Србији. У: *Зборник за историју Матице Српске 79-80.* (ур. Благојевић М), Нови Сад, 2009, 65., Исти, *Црквена историја Срема у средњем веку*, Нови Сад, 2012, 128., Thoroczkay 2018. 129. Међутим, овај рећ „verski“ не постоји ни у преводу Иштвана Елтера ни Левичког Татеуса. Мислили смо да би вредео погледати Идрисија у оригиналу. Ту идеју нам је дао на једној конференцији Ишван Зимонји са Сегединског фекултета. Управо њега смо замолили да нам провери ту рећеницу на арапском, који се односи на опису Баћа. Зимонји је убеђен да су ови „грчки учени људи“ црквена лица. Зато смо додали у преводу тај рећ „verski“. Мислимо да је та информација важна за нашу тему. Овим путем бисмо htели zahвалити Ишвану Зимонјију да нам је помогао око овог питања током наших истраживања.

¹⁷⁶ B. Szabó János, *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11-12. században*, Budapest, 2013, 133.

¹⁷⁷ Георгије Острогорски, Фрањо Баришић (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971. 70-71. У fusnoti 177 Јованка Калић набраја теже историћара који су мислили да је Баћ био седиште једне грчке епископије. Међутим о time ће бити више рећи касније. Превод Кинама смо користили и на мађарском језику: Kristó, Makk 1981. 40., Moravcsik 1984. 195-247., Kapitánffy István, *A bizánci irodalom kistükkre*, Budapest, 1974, 753-754, 760-774., Thoroczkay 2018. 247.

¹⁷⁸ На пример Џерфијеву терорију је прихватио између Ференц Мак односно Томас фон Бођаји: Makk Ferenc, *Magyarország a 12. században*, Budapest, 1986, 47-48.; Thomas von Bogyai, Kalocsa. In: *Lexikon für Theologie und Kirche*. V. Freiburg 1960. 1264. stub.

¹⁷⁹ За оспоренје хипотезе постојања и преноса грчке епископије у Баћ видети следећу литературу: Gyetvai Péter, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén*. München 1987, 33-37. Kristó 1988. 449-451.

¹⁸⁰ Detaljnije videti: Kristó 1988. 448-450.

¹⁸¹ Isto 450-451.

Ferenc Mak je izradio interesantnu hipotezu devedestih godina prošlog veka. On je mislio da je centar nadbiskupije prenesen u Bač početkom osamdesetih godina 11. veka, a ovaj događaj je povezo sa engleskim vitezovima koji su pobjegli iz Engleske posle izgubljene bitke kod Hastingsa 1066. godine i posle Normanske invazije su pobjegli u Vizantiju odakle su se preselili kod ušće Dunava u Crno More. Ovi tzv. istočni Englezi u istorijskim izvorima su opisani kao vitezovi. Oni su hteli da se osamostale od Vizantije, odnosno želeli su da ispovedaju svoju veru na latinskom obredu, i zato su tražili iz Ugarske da im pošalju sveštenike i biskupe, šta više poslali su klerika u Ugarsku da ih ugarski vrhovni sveštenici osvećuju za biskupe. O tome svedoči i sledeći deo izvora: „*Angli orientales nolentes Grecorum patriarche sub esse, miserunt clericus suos ad Hungariam in episcopos consecrandos, qui sunt sub iurisdicione Romani pontificis.*”¹⁸² Istoričari koji su se bavili sa istočnim Englezima nisu istog mišljenja kad su oni došli u Vizantiju. Ferenc Mak, K. N. Cigaar, D. M. Nicol i R. Teodoresku su njihov dolazak datirali u 1075. godinu.¹⁸³ Drugi istoričar koji se bavio niz decenija sa mađarsko-engleskim vezama u srednjem veku, Jožef Laslovski, je taj dolazak datirao u drugu polovinu sedamdesetih godine 11. veka,¹⁸⁴ dok je J. Shepard mislio da je ta selidba engleskih vitezova bila 1091. godine.¹⁸⁵ Sam latinski izvor sugerise da su ovi vitezovi došli u Vizantiju 1075. godine.¹⁸⁶ Međutim, ne samo vreme naseljavanja nego i samo mesto je diskutabilno. Dok su Cigar i Laslovski mislili da je to mesto bilo donji tok Dunava,¹⁸⁷ odnosno delta reke kod Crnog Mora, Šepard je mesto naseljavanja ovih engleskih vitezova locirao na istočnu obalu Crnog Mora.¹⁸⁸ Pored Laslovskija i Mak je mišljenja da su se navedeni vitezovi naselili kod donjeg toka Dunava. Ove teritorije su bile oduzete od plemena Pečenega.¹⁸⁹ Da bi njihovi sveštenici bili osvećeni

¹⁸² K.N. Ciggaar, L'émigration angloire á Byzance après 1066. Un nouveau texte en latin sur Varangues á Constantinople. In: *Revue des Études Byzantines* 32, Paris, 1974, 323.; Laszlovszky József, *Angol-magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig*. Budapest, 1991. 238.; Fest Sándor, Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. In: *Századok* 71 (szerk. Domanovszky S., Hajnal I.), Budapest, 1937, 123-124.

¹⁸³ Ciggaar 1974, 301-342.; D.M. Nicol, Byzantium and England. In: *Balkan Studies* 15/2, Thessaloniki, 1974, 187.; R. Theodorescu, Marginalia to 11th century Anglo-Saxons in the Pontic Area. In: *Revue Roumaine d'histoire* 20, Bucureşti, 1981, 645.

¹⁸⁴ Laszlovszky 1991. 69.

¹⁸⁵ John Shaperd, Another New England-Anglo-Saxon Settlement on the Black Sea. In: *Byzantine Studies* 1, Oxford, 1974, 21.

¹⁸⁶ Laszlovszky 1991. 238.

¹⁸⁷ Ciggaar 1974, 645. Laszlovszki 1991, 69.

¹⁸⁸ Shepard 1974, 21.

¹⁸⁹ Pečenezi su kipčako-turskog porekla koji su vodili nomadski život na šteповima na obalama Crnog Mora na teritoriji današnje Ukrajine i Rusije u 10-11. veku. Za odnose između Pečenega i Mađara videti detaljnije: Györfy György, Besenyők és magyarok. In: *Kőrösi Csoma archivum* 1 (szerk. Németh Gy.), Budapest, 1939, 397-500., Czeglédy Károly, Kangarok és zavarok. In: *Magyar Nyelv* 52 (szerk. Pais D., Benkő L.), Budapest, 1956, 120-125., Bóna István, Der Silberschatz von Darufalva. In: *Acta Archaeologica Academiae*

za biskupa morali su naći nadbiskupa za obavljanje ovog akta, a najbliže teritorijama ovih vitezova bila je Kaločka nadbiskupija. Po ovoj logici kralj Ladislav Sveti je verski centar preneo iz Kaloče u Bač, koji se nalazio oko 150 kilometra bliže i vitezovima ali i vizantijskim teritorijama. Ovaj prenos može se tumačiti činjenicom da je kralj Ladislav I imao pretenzije prema severnom Balkanu. Svakako bi mu bilo korisno ako bi mogao da proširi svoj patronat i uticaj Kaločke nadbiskupije na obalu Crnog mora, a Bač je po strateškom smislu imao bolji geografski položaj za ovaj poduhvat od Kaloče.¹⁹⁰ Ova translacija je bila motivisana vrlo verovatno i sa širenjem latinskog hrišćanstva među grškom stanovništvom na jugu kraljevine. Mak je prenošenje centra nadbiskupije u Bač datirao u osmu deceniju 11. veka.¹⁹¹ Ceo ovaj kontekst je Mak identifikovao sa aktivnom spoljnom politikom Ladislava Svetog prema Balkanskom poluostrvu.¹⁹²

Početak 2000. pitanje je ponovo razmatrao Đula Krišto, u svojoj iscrpnoj analizi je konstatovao da je u slučaju nadbiskupije u 11. veku došlo do promene centra dijeceze i ne možemo govoriti o razdvojenim crkvama. Kaloča, koja nikad nije izgubila svoj značaj, za vreme opadanja intenzivnijih vizantijsko-ugarskih odnosa tokom nadbiskupa Šaula (1192-1201) je vratila svoj značaj crkvenog centra. U Baču je ostao kaptol, i tako je polako bila izgrađena dualistička struktura: dve ravnopravne katedrale, kaptol i mesto sa javnom verom. Detaljno se bavio i sa istorijom Kaloče kao naseljem, i došao je do zaključka da je poređenjem sa ostalim biskupskim centrima, verovatno zbog relativno lošeg geografskog položaja, bila nerazvijena u ranom srednjem veku ne pokazujući ni jedan kriterij u razvijanju srednjovekovnih gradova (nije imala manastire prosjačkih redova, ni kolegijalnog kaptola, ni stranih trgovačkih stanovnika itd.). Kaločki kaptol u centru nadbiskupije je i kasnije tokom 15. veka ostao naselje na nivou privatno-posedničke varoši.¹⁹³

Skoro istovremeno sa pojavom studije Đule Krišta se i Laslo Kosta izjasnio u vezi promene centra nadbiskupije. On se složio sa Krištom i Makom, što se tiče vremena promene

Scientiarum Hungaricae 16 (szerk. Moravcsik Gy.), Budapest, 1964, 151-169., Györffy György, A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle 14* (szerk. Bartha A.), Budapest, 1971, 281-288., Isti, A *magyarság keleti elemei*, Budapest, 1990, 94-191., Horváth János, Székely György (szerk.), *Középkori kútjaink kritikus kérdései*, Budapest, 1974, 253-259, Kristó Gyula, *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak*, Budapest, 1980, 183-190., Tóth Sándor László, Az etelközi magyar-besenyő háború. In: *Századok 122* (szerk. Pál L.), Budapest, 1988, 541-576., Pálóczi Horváth András, *Besenyők, kunok, jászok*, Budapest, 1989. 7-33.

¹⁹⁰ Makk 1996, 125-127.; Isti, A Turulmadártól a Kettőskeresutig. In: Tanulmányok a magyarság régebbi történetéből (szerk. Makk F.), *Szent László és a Balkán*. Szeged, 1998, 168-171.

¹⁹¹ Isto

¹⁹² Makk Ferenc: Megjegyzések a Szent László korabeli magyar-bizánci kapcsolatok történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 96* (1992) bővebben lásd: Isti: *A kalocsai érsekség bácsi székhelyének létesítéséről*. In: Koszta 2000. 21-27.

¹⁹³ Kristó 2000. 12-20.

centra, ali je formulisao i nove inicijative za prenošenje centra nadbiskupije. On je obratio pažnju na činjenicu da su vladari u 11. i 12. veku bili poglavari i crkve i države i da su ne retko premeštali centre domaćih crkava. Tako je i Ladislav I preneo centre crkava na periferiju države posle paganskih buna i borbi za presto (kao i centar Kaločke nadbiskupije u Bač) ne samo zato da bi konsolidovao novu hrišćansku veru u Ugarskoj kraljevini nego da bi mogli ovi novi centri da budu uporišta za dalje ekspanzije van tadašnjih granica Ugarske. To smo svakako mogli videti kasnije u ekspanzionističkoj politici ugarskih kraljeva prema Balkanu tokom 12. i 13. veka. Ovom aktivnom spoljnom politikom su imali značajne uloge i novoosnovane crkve, baze vrhovnih pastira. Međutim, generalno gledano iako je centar nadbiskupije bio vraćen u Kaloču na prelazu 12. u 13. veka Kosta je smatrao da je značajniju ulogu u crkvenoj hijerarhiji zadržao Bač.¹⁹⁴

Međutim, neki istoričari kao Mačas Đoni i Ištvan Ban su smatrali mogućim da je centar Sremske grčke biskupije bio Bač. Pomenuti istoričari su se pozivali na Kinama i na Idrisija. Istakli su kod Kinama da ime grada Pagacion potiče iz staromađarskog termina *Bajači*. Naučnici koji su se pozivali na Idrisija, mislili su da termin „grčki učeni ljudi“ se odnose na vizantijske crkvene ljude, jer u srednjem veku obrazovani ljudi su bili članovi crkve. Đoni je smatrao mogućim da je u Baču postojao centar jedne grčke crkve. Komentirajući Kinama dodaje još da je Bač bio centar okolnih naselja pa je zato nazvan mitropolijom, a stanovništvo je po veri pripadalo pretežno još grčkoj crkvi zato je bio vizantički car srdačno dočekan tokom njegovog pohoda.¹⁹⁵ Gore navedene izvore je uzeo u obzir 2000. godine Ferenc Mak, koji je ranije prihvatio Đerfijevu hipotezu, a u ovoj njegovoj novoj studiji je osporio egzistenciju jedne grčke episkopije u Baču, odnosno da je centar latinske nadbiskupije bio prenet iz Kaloče oko 1089. da bi bila ujedinjena sa grčkom episkopijom.¹⁹⁶

U južnoslovenskoj historiografiji sa ovom problematikom bavili su se Filaret Granić, Stanoje Stanojević, Mihajlo Dinić, Ante Sekulić, Paškal Cvekan, Antun Lovrić i u zadnje vreme Boris Stojkovski. Granić je izneo mišljenje da je postojala jedna latinska biskupija u Baču, čija je jurisdikcija obuhvatila oblast Srema a da je pored ove biskupije postojala je istovremeno i grčka episkopija u Sremu.¹⁹⁷ Po Stanojeviću sa oprezom se mora koristiti

¹⁹⁴ Isto 44-45.

¹⁹⁵ Gyóni Mátyás, *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*, Budapest, 1938, 98, 104-105.

¹⁹⁶ Makk Ferenc, A kalocsai érsekség bácsi székhelyének létesítéséről, in: *Kalocsa történetéből* (szerk.) Koszta László, Kalocsa, 2000, 21-23.

¹⁹⁷ Филарет Гранић, Војводина у византијско доба. У: *Војводина I од најстаријих времена до Велике сеобе*. (ур. Колунџија З.), Нови Сад, 2009, 107.

Kinamovu informaciju i da nije sigurno da je južni deo Bačke pripadao Sremu, jer ovaj podatak pominje samo pomenuti vizantijski hroničar ko je mogao biti pogrešno obavešten.¹⁹⁸ Dinić međutim mislio da je Kinam upotrebio reč „mitropolija“ jedino u crkvenom značenju. Smatrao je da se navedeni podatak može shvatiti samo tako da je Bač bio crkveno sedište Srema i odlučno je odbacio tvrdnju da je Bačka županija zahvatala i Srem.¹⁹⁹ Međutim, Sekulić, Lovrić i Cvekan su delili tu hipotezu da je u Baču još vizantijski car Justinijan (527-565) osnovao jednu misijsku episkopiju, koju je Sveti Metod digao na rang arhiepiskopije 868. godine kad je njega papa u Rimu rukopložio za arhiepiskopa Panonije.²⁰⁰ Uz nedostatak pisanih izvora nam se čini da je ova informacija dosta labilna.²⁰¹ Istoričar Boris Stojkovski izneo je mišljenju da je Bač bio središte Sremske crkve, jer je tamo živelo pretežno pravoslavno stanovništvo. Dakle on se slaže sa više puta pomenutom Đerfijevom mišljenjem da je u Baču postojala jedna grčka episkopija od druge polovine 11. do druge polovine 12. veka.²⁰²

Kao zaključak ovog poglavlja mislimo da nedvosmislen i konačni odgovor ne možemo dati kako i zašto je prenet centar nadbiskupije iz Kaloče u Bač. Međutim, toliko je ustanovljeno da ovaj događaj možemo povezati sa vladavinom kralja Ladislava I Svetog i da je prenet centar dijeceze osamdesetih godina 11. veka. Ova dualna organizacija nadbiskupije je trajala sve do 1526. godine, a oba kaptola su zajedno birala nadbiskupe u vremenu između 13. i 15. veka, ili su tražili od Svete stolice potvrdu biranja novog vrhovnog pastira njihove dijeceze, odnosno i arhidakonati su bili podeljeni između Kaloče i Bača, a u poznom srednjem veku su u upravi dijeceze birani pomoćni biskupi, ili namesnici ponajviše iz redova kaločkih i bačkih kanonika. Međutim, ovaj sistem nije funkcionisao uvek bez problema i glatko, što možemo videti na primer kad je kaločki nadbiskup Ladislav od Kabola (1343-1345) tražio od pape da mu dozvoli prenos centra dijeceze u Petrovaradinsku tvrđavu. Ovaj plan je obrazložio činjenicom da je okolina Kaloče i Bača nezdrava i puna močvara, ali mislimo da je prava njegova motivacija bila da je hteo osnovati još jedno kanoničko telo, da

¹⁹⁸ Станоје Станојевић, Три прилога историјској географији. У: *Књиге Гласа Српске Краљевске Академије (СКА) 126*. Београд-Земун, 1927, 79.

¹⁹⁹ Михајло Динић, Средњовековни Срем. У: *Гласник Историјског друштва у Новом Саду IV* (ур. Поповић Д.), Нови Сад, 1931, 8-9.

²⁰⁰ Ante Sekulić, *Drevni Bač*, Split, 1978, 19., Antun Lovrić, *Iz prošlosti Bača*, Bač, 1975, 3, Paškal Cvekan, *Franjevci u Baču*, Virovitica, 1985., 14-15.

²⁰¹ Pošto nam je prava teme se bavi sa istorijom grada od 14. veka, nismo se usudili da uđemo u ovu rano srednjovekovnu problematiku oko pitanje postojanja jedne episkopije ili arhiepiskopije u Baču pre naseljavanjem Mađara u Panonsku niziju.

²⁰² Detaljnije videti: Борис Стојковски, *Црквена историја Срема у средњем веку*, Нови Сад, 2012, 118-123. (doktorska disertacija), Исти, Бач средиште сремске цркве? У: *Српска теологија данас I*, Београд, 2010. 380-381.

bi mogao da neutralizuje sukobe između Kaločkog i Bačkog kaptola, odnosno ni ta činjenica nije bila zanemarujuća ako navedeni gradovi nisu imali utvrđenje u to doba.²⁰³ Tu se nameće pitanje i vreme nastanka utvrđenja u Baču kao potpora ovoj pretpostavki.

Istorija nadbiskupije za vreme dinastije Arpadovića (1000-1301)

U ovom poglavlju ćemo govoriti o nadbiskupima, koji su svoje sedište držali Baču i nosili titulu bačkog nadbiskupa za vreme dinastije Arpadovića. Naš cilj je da sakupimo iz literature, odnosno izvora, imena i titule nadbiskupa, događaje i informacije u vezi sa njim. Slika ne bi bila potpuna kada ne bi naveli sve nadbiskupe iz Kaloče i Bača, bez obzira gde su imali svoje sedište, odnosno, koju titulu su nosili. Arhontologiju²⁰⁴ smo sastavili na osnovu knjige Ištvana Katone, Jožefa Udvardija, Atila Žoldoša, odnosno prema leksikonu za ranu srednjovekovnu istoriju Ugarske.²⁰⁵ Spisak kaločkih nadbiskupa izgleda ovako:

1007.	Asrik (Aserik, Astrik)	(pr. 1007.): SRH II. 412.
1050-1051	Georgije	(20. okt. 1050.): CFH. II 1641. (11. jan.1051.): DHA I.139. ²⁰⁶
1064. pr.-1076	Deziderije	(po. 20. jan1064.): SRH I.362., Fejér Cod. Dipl. I. 480. ²⁰⁷
1089-1090.	Fabijan	(1089-1090 o.): DHA I. 265. ²⁰⁸
1103	Ugolin	(1103.) s. d.: DHA I. 335 ²⁰⁹
1111-1113	Pavle	1111.s.d.: DHA I. 383. ²¹⁰

²⁰³ U vezi pitanje trećeg centra nadbiskupije biće reči kasnije.

²⁰⁴ Arhontologijima u okviru ovog rada se bavila mađarska nauka: Atila Žoldos, Engel Pal, Norbert Tot C., Rihard Horvat, Tibor Nojman. Njihov rezultat su arhontologije crkvenih i svetovnih magnata u Ugarskoj od 11. do 16. veka. Naš cilj je bio da osvetlimo delovanje nosioca važnih funkcija u istoriji Bača, odatle potiče i naša odluka da publikujemo arhontologije u okviru određenih poglavlja.

²⁰⁵ Katona 2001. 78-782, Udvardy 1991. 13-175, Egel Pál, Kristó Gyula (szerk.), *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9-14. század), Budapest, 1994, 318-319., (u nastavku KMTL) Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest, 2011. 83-85.

²⁰⁶ Titula: *episcopus* (bez pominjanja sedišta)

²⁰⁷ Titula: *arhiepiscopus* (bez navođenja sedišta). U vezi njega kao Kaločkog nadbiskupa videti: 1075. DHAI. 218. Po jednoj falsifikovanoj povelji, titulu je nosio do 1093. godine (17. apr.1093.: DHA I.289.).

²⁰⁸ Po našem saznanju je on bio prvi koji je nosio titulu Bačkog nadbiskupa: „*Baaciensis archiepiscopus*”, iako ga izvor oko 1090. godine spominje bez navođenja njegovog sedišta. Jedna kasnija povelja od 26. aprila 1134. ga navodi kao Bačkog nadbiskupa. Györffy György, *Árpád-kori oklevelek 1001-1196*, Budapest, 1997, 49. O njemu će kasnije biti još reči.

²⁰⁹ Titula: *Colocensis episcopus*. Thoroczky Gábor, *Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez*. In: Thoroczky Gábor, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*, Budapest, 2009. 68.

²¹⁰ Titula: *Episcopus Colocensis*.

		1113. s.d.: DHA I. 396. ²¹¹
1118	Fulbert	1118.s.d.: DHA I. 408. ²¹²
1124	Georgije	jul. 1124.: DHA I. 416. ²¹³
1131-1134	Francica	1134. (po. 26. apr.): Árpád-kori okl. 49. ²¹⁴
1135	Simeon ²¹⁵	
1142	Muchia (Macarius, Makarije)?	1142: Fejér Cod. Dipl. II. 118. ²¹⁶
1156-1165	Miko ²¹⁷	1156.s.d.: RA I/1. 30. ²¹⁸ 1163. s.d: RA I/1. 34 ²¹⁹ 1165. s.d.: RA I/1. 36. ²²⁰
1169-1171	Čama	1169.s.d.: RA I/1. 37. ²²¹
1176	Stefan	1187 (korekcija:1176): SRH I. 127. ²²²
1176-1186	Andrija	1176.:Cat.font. II. 1487. ²²³

²¹¹ Titula: *Episcopus Colocensis*.

²¹² Titula: *Colocensis episcopus*.

²¹³ Titula: *Baaciensis archiepiscopus*. O Georgijućemojoš u nastavku detaljnije će biti govora.

²¹⁴ Titula: *Baaciensis archiepiscopus*. O njemu ćemo još govoriti detaljnije.

²¹⁵ Njegovu titulu dostojanstva spominje samo jedna falsifikovana povelja iz 1135.s.d.: Szentpétery Imre, Borsa Iván, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1*. 1923. 21. (u nastavku RA.)

²¹⁶ On konkretno nije naveden u izvorima kao kaločki ili bački nadbiskup. Izvor iz 1142. godine ga navodi samo kao nadbiskupa, međutim, poznato nam je da je u to vreme ostrogonski nadbiskup bio Makarije (maj. 1142. RA 69.) tako da je Mucija mogao biti bački nadbiskup, a takođe posle njegovog imena je pomenut i bački nadbiskup: „*archiepiscop Muchia, confirmatum est. Ego Bachiensis archiepiscopus laudato confirmatum est.*“ (Fejér Cod. Dipl. II. 118) Ipak, moramo naglasiti, da kod navođenja imena nadbiskupa i biskupa uvek na prvom mestu su pomenuti ostrogonski i na drugom kaločki ili bački nadbiskupi. Po ovoj logici je Atila Žoldoš mislio da je Makarije bio ostrogonski nadbiskup (Zsoldos 2011. 80). Zato smo stavili pored imena Makarija znak pitanja i sa rezervom smo prihvatili da je on možda bio bački nadbiskup, kako je to mislio i Jožef Udvardi (Udvardy 1991. 60). Predpostavljena titula: *Bachiensis archiepiscopus*. Izvor je izdat: Smičiklas Tadej, *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II*. Zagreb, 1904, 49-50., Kukuljević Ivan, *Codex Diplomaticus II*. Zagreb, 1875, 25., Koller Josephi, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum I*. Posonii, 1782, 196.

²¹⁷ Prvi nadbiskup koji je spomenut u izvorima i kao Kaločki i kao Bački nadbiskup.

²¹⁸ Titula: *Colocensi sarchiepiscopus*. Izdat: Fejér, Cod. Dipl. II. 140, Knauz Ferdinandus (ed.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I*. Strigonii, 1874. 107.

²¹⁹ Titula: *Bachiensi archiepiscopo*. Izdat: Fejér, Cod. Dipl. II. 166., Tkalčić Joannes (ed.), *Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae I. (1093-1399)*. Zagrabiae, 1899. 2.

2., Kukuljević, Cod. Dipl. II. 66., Smičiklas, Cod. Dipl. II. 97.

²²⁰ Titula: *Archiepiscopus* bez navođenja sedišta. Objavljena: Katona Hist. Crit. VI. 141, 467, Fejér, Cod. Dipl. II. 173, Isti, V.3. 235, Knauz, Mon. Strig. I. 117.

²²¹ Titula: *Colocensis archiepiscopus*. Povelja je objavljena: Fejér, Cod. Dipl. II. 179, Isti, VIII.2. 351, Kukuljević, Cod. Dipl. II. 74, Kubinyi, Magyar Tört. Emlékek I.4. Smičiklas, Cod. Dipl. II. 115. U izvorima je njegovo ime Sayna, što jsu Pal Engel i Laslo Kosta transkribovali kao Chemma (Šoma) na mađarskom jeziku, dok Atila Žoldoš u njegovoj arhontologiji koristi oblik Čama.

²²² Titula: *Colocensis episcopus*. Za korekciju godine videti: Udvardy 1991. 71-73.

²²³ Titula: *Colocensis episcopus*.

		1179. Mansi XXII. 217., 468. ²²⁴
		1186. s.d.: RA I/1 142. ²²⁵
1188	Pavle	6. maj.1188.: RA I/1 147. ²²⁶
1192	Petar	1192.s.d.: DF 262045. ²²⁷
1192-1201	Šaul	1192.s.d.: RA I/1 49. ²²⁸
		1201.s.d.: RA I/1 58. ²²⁹
1202-1205	Jovan	1202.s.d.: RA I/1 60. ²³⁰
		1.avg.1205.: RA 1/1 69. ²³¹
1206	upražnjenje	1206.s.d.: CDES I. 110. ²³²
1206-1218	Bertold	1206.s.d.: RA 71. ²³³
		27. mart.1218.:Theiner I. 11. ²³⁴
1219-1241	Ugrin Čak	1219.s.d.: RA I/1 117. ²³⁵
		11. apr.1241. ²³⁶

²²⁴ Andrija je u izvorima spominjan i kao Kaločki i kao Bački nadbiskup. On se npr. na trećem Lateranskom crkvenom saboru (1179) izjasnio kao bački nadbiskup (*Andreas Bahaniens archiepiscopus*). Takođe nam je poznat već gore navedeni prihod kralja Bele III verovatno iz 1185. godine. Kako smo mogli videti u izvoru je istaknuto da se sedište kaločkog nadbiskupa nalazi u Baču. Pošto se Andrija potpisao kao bački nadbiskup na Lateranskom saboru, smatramo da je tada sedište nadbiskupije bilo u Baču.

²²⁵ Titula: *Colocensis archiepiscopus*. Objavljena: Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. VI. Pest, 1867, 161. (u nastavku ÁÚO)

²²⁶ Titula: *választott érsek*. Objavljena: Fejér, Cod. Dipl. VII. 1. 177, Kukuljević, Cod. Dipl. II. 145, Mon. Strigon. I. 137, Smičiklas, Cod. Dipl. II. 225. Pominjen je i u jednoj falsifikovanoj povelji po kojoj je nadvodno nosio svoju titulu od 1175. godine: RA I/1. 148. Zsoldos 2011. 84, 275.

²²⁷ U gore navedenim izvorima po našem mišljenju je kaločka nadbiskupija bila upražnjena: „*archiepiscopis Colocensis et Jadrensis sedibus vacantibus*”. Međutim, Po Atili Žoldoš je tad bio Petar nadbiskup. Jedan drugi izvor ga pominje 1190. ali je Sentpeteri potvrdio da je povelja falsifikat: RA I/1 48.

²²⁸ Titula: *Colocensi archiepiscopo*. Objavljena: Wenzel, ÁÚO. VI. 184.

²²⁹ Za njega videti detaljnije: 1201. s.d.: DL 100 415., RA I/1 60. Objavljena: Fejér, Cod. Dipl. II. 384, Mon. Strig. I. 162. Katona Hist. Crit. IV. 607. Povelja je falsifiakt. Jedna druga takođe falsifikovana povelja kaže da je njegovu titulu nosio još 1202. godine. (1202. s.d.: RA I/1. 61). Objavljena: Katona, *Hist. Crit.* IV. 630, Fejér, Cod. Dipl. II. 391, Mon. Strig. I. 163, Wenzel, ÁÚO. VI. 224.

²³⁰ Njegovu titulu nismo mogli proveriti jer u objavljenom izvoru fali spisak dostojanstvenika. (Fejér Cod. Dipl. II. 395). Po Žoldošu, Engelu i Kosti je nosio titulu kaločkog nadbiskupa: Zsoldos 2011. 84, Engel-Kosztá 1994. 319.

²³¹ Titula: *Colocensis archiepiscopo*. Objavljena: Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső (ed.), *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius I*. Győr, 1865, 3. (u nastavku H. O.), Wenzel, ÁÚO VI. 300.

²³² Marsina Richard (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Bratislaviae 1971. (u nastavku CDES)

²³³ Titula: *Colocensiarchiepiscopuselecto*. Objavljena: Fejér, Cod. Dipl. III/2. 465, H. O. VI. 6. Bio je izabran nadbiskup 1206-1212 között. Zato videti: 1206.s.d.: RA I/1. 71, 1212.s.d.: DF 207541, DF 254701, RA I/1. 86.)

²³⁴ Istovremeno i ban (1209-1212), vojvoda (1212-1213), Bački (1213), i Bodroški župan). Za ovo videti više: Zsoldos 2011. 36, 43, 126, 142.

²³⁵ Titula: *Colocenselecti, odnosno Colocensis archielecti*. Za njegovu nadbiskupsku titulu videti sledeće izvore: Wenzel ÁÚO. VI. 402, Mon. Strigon. I. 221, Fejér Cod. Dipl. III/1. 275., Katona, Hist. Crit. V. 321., Koller II. 46., Fejér Cod. Dipl. III/1. 272., Theiner I. 68., Wenzel ÁÚO. XI. 154., Smičiklas, Cod. Dipl. III. 174. Istovremeno je bio i kancelar (1217-1219, 1230-1235). O njegovoj delatnosti kao kancelara videti: Zsoldos 2011. 108.

1241-1254	Benedikt	23. sept.1241..: RA I/2 212. ²³⁷ 3. apr.1254.: CDES II.306. ²³⁸
1254	upražnjenje	28. jun.1254.: RA I/2 313. ²³⁹
1255-1256	Toma	12. feb.1255.:Theiner I. 234. ²⁴⁰ 1256.s.d.: Wenzel ÁÚO VII.436. ²⁴¹
1257-1265	Smaragd	1257.maj 30.: RA I/3. 353. ²⁴²
1266	upražnjenje	1266. (pr. 11. feb.) ²⁴³
1266-1278	Stefan	11. feb.1266.: Theiner I.292. ²⁴⁴ 1278 (pr. 10. okt.) ²⁴⁵
1278	upražnjenje	1278. (pr. 10. okt.) ²⁴⁶
1278-1301	Jovan	10. okt.1278.: RA II/2-3. 219. ²⁴⁷ 26. sept. 1301. ²⁴⁸

Tabela 1 Spisak kaločkih nadbiskupa u doba Arpadovića

Posle prikazane arhontologije nadbiskupa u periodu dinastije Arpadovića želelimo se detaljnije baviti onim nadbiskupima koji su pominjani kao Bački nadbiskupi, odnosno, o kojima mislimo da su njihova sedišta bila u Baču. Ukupno za pet nadbiskupa znamo da je njihov centar bio grad Bač, a to su Fabijan, Georgije, Francica, Miko odnosno Andrija.

Fabijana možemo naći na nadbiskupskom prestoli oko 1090. godine. On je bio prvi vrhovni sveštenik koji je nosio titulu „Bački nadbiskup“. Pre nego što je postao nadbiskup

²³⁶ Rogerius ga spominje među crkvenjacima koji su pali u bitki kod Muhija. Zato videti: SRH II. 572.

²³⁷ Titula: *Electus Colocensis*. Bio je izabran nadbiskup 1241-1253. Za izdate povelje u vezi njega videti detaljnije: Smičiklas, Cod. Dipl. V. 136.

²³⁸ Za njegovu titulu kao vrhovnog sveštenika videti u izdatim izvorima: H. O. VI. 80., Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 260. Benedikt je istovremeno bio i prepozit Stonog Beograda („*prepositus Albensis*“ pl. Smičiklas, Cod. Dipl. V. 136.). Osim toga je nosio i titulu kancelara (1240-1261) i sremskog župana (1253). O tome vidi detaljnije: Zsoldos 2011. 108, 207.

²³⁹ „*Sedi Colocensi vacante*“ (Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 214. Békefi Remig, *A pilisi apátság története* I. 1184-1541, Pécs, 1891. 316).

²⁴⁰ Izabran nadbiskup: „*Thomaelecto Colocensi*“.

²⁴¹ U vezi njega vidi detaljnije: Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 396.

²⁴² Između 1257-1259 izabran nadbiskup. Za njegovu titulu videti detaljnije: 1257.máj.30. RA I/3. 353, 1259. s.d.: Wenzel ÁÚO VII. 515. U međuvremenu je bio i vicekancelar (1254-1258), odnosno kancelar u dvoru mladog kralja Stefana (1262-1264). Zato videti detaljnije: Zsoldos 2011. 111, 118.

²⁴³ „*Sedis Colocensis vacante*“ Fejér Cod. Dipl. IV/3. 382.

²⁴⁴ Titula: „*Stephanus Colocensis et Bachiensiselectus*“

²⁴⁵ Titula: „*Stephano Colocensi archiepiscopo*“ Fejér Cod. Dipl. V/2. 483. U međuvremenu je bio i kancelar (1270-1272). Zato videti detaljnije: Zsoldos 2011. 108.

²⁴⁶ DF 251 078 („*Sedis vacante Colocensis*“)

²⁴⁷ Titula: izabrani kaločki nadbiskup 1278-1280. (10. okt.1278.: DL 40 139, Wenzel, ÁÚO XII. 233., 19. jul. 1280.: Smičiklas, Cod. Dipl. VI. 355, HO VI. 265).

²⁴⁸ Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I.*Budapest, 1996, 64.

bio je prepozit Stonog Beograda oko 1083. godine.²⁴⁹ *Legenda Svetog Emeriha* ga spominje kao nekoga ko je verno zabeležio čuda, koja su se desila kod groba Svetog Stefana i Emeriha.²⁵⁰ Fabijan, pored toga što je bio prepozit imao je i svetovnu titulu, bio je i kancelar. Po jednom izvoru bi on bio prvi koji je nosio ovu titulu.²⁵¹ Međutim, moramo naglasiti, da za vreme Ladislava I još nije postojala kancelarija kao institucija. Uobičajeno je izdavana već pripremljena povelja koju je „kancelar“ zapečatio.²⁵² Ako su morali pisati povelju to su radili kraljevski kapelani (*capellani*). Ovakav kraljevski kapelan je bio i Fabijan 1083. godine.²⁵³ Kraljevski kapelani su pripadali najužem krugu ugarskih kraljeva, tako da su često postajali i vrhovni sveštenici, dakle biskupi i nadbiskupi. Tako je i Fabijan postao biskup oko 1090. (ili možda i ranije) na čelu neke ugarske biskupije, kad je bio pomenut spor između Kaločkog nadbiskupa Deziderija i Pečujskog biskupa Stefana oko granice njihove dijeceze u Sremu. U odboru za rešavanja ovog spora je učestvovao i biskup Fabijan, ali iz izvora ne možemo saznati na čelu koje dijeceze se nalazio tada.²⁵⁴ Međutim, malo kasnije je Fabijan postao Bački nadbiskup. Ova povelja ga pominje kao nadbiskupa, koga je izdao princ David, mlađi brat kralja Solomona (1063-1074) kada je manastiru u Tihanju darovao više poseda.²⁵⁵ Fabijana pominje još jedna važna povelja, a to je osnivačka povelja Zagrebačke biskupije kralja Ladislava I.²⁵⁶ Nova dijeceza je stavljena pod jurisdikciju Kaločko-Bačke nadbiskupije. Fabijana kao Bačkog nadbiskupa možemo naći i u jednoj povelji izdatoj tek 1134. godine koju stručnjaci smatraju verodostojnom.²⁵⁷

Sledeći nadbiskup o kome znamo da je nosio titulu Bačkog nadbiskupa je bio Grgur. On je učestvovao u pohodu Stefana II (1116-1131) od juna 1124. do juna 1125. godine protiv Mletačke republike za prevlast nad jadranskim gradovima u Dalmaciji. Kad je Stefan II zauzeo Split, Trogir i Šibenik, obećao je da će poštovati one povlastice koje su imali dalmatinski gradovi za vreme njegovog oca kralja Kolomana (1095-1116). U pratnji ugarskog kralja su bili i svetovni i crkveni velikaši, koji su potvrdili ovo obećanje ugarskog

²⁴⁹ Udvardy 1991. 42

²⁵⁰ „*Re autem declarata convenientibus clero et populo a Fabiano cancellario eiusdem ecclesie rectore, sigillum pape, quod diu viriliter erat contractum est et carta inter ius soluta est, sed nece alitterarum vestigia apparuerunt*”. SRH II. 459.

²⁵¹ SRH II. 460.

²⁵² Tako je bio u slučaju darovnice princa Davida, koju je napisao jedan monah iz Tihanja a „kancelar” je samo zapečatio pomenutu povelju: Udvardy 1991. 44, Janzsó Tihamér, *Szent László király oklevelei*, Szombathely, 1917, 9.1.

²⁵³ Udvardy 1991. 42, Janzsó 1917. 42.1.

²⁵⁴ Izvor je izdao: Koller I. 176.

²⁵⁵ „*Huius rei fuerunt testes quam plures principes Pannoniae: Fabianus archiepiscopus, Cosmas episcopus, Gula comes palatinus, Petrus comes*” Fejér Cod. Dipl. I. 487. Kod Udvardija ne štimaju brojevi strana, ne poziva se dobro na izvor. Udvardy 1991. 44.

²⁵⁶ „*Baaciensi archiepiscopo Fabiano existente*” Theiner I. 85., Fejér Cod. Dipl. I. 484.

²⁵⁷ Györffy György (szerk.), *Árpád-kori oklevelek 1001-1196*, Budapest, 1997, 128.

kralja kao svedoci.²⁵⁸ Među svedocima je bio i Bački nadbiskup Grgur: „*Ja Grgur bački nadbiskup pozivam i potvrđujem*“²⁵⁹ To nam je jedini pouzdani izvor o Grguru. Istina je da imamo još jedan izvor, gde se spominje među svedocima prvosveštenik pod imenom Grgur iz 1124. godine. Izvor govori o tome da Otmar, župan iz Barša, vodi parnicu sa opatom Henrikom iz Garamsentbenedeka. Međutim, utvrđeno je da je izvor falsifikat.²⁶⁰

Naslednik Grgura, Franciko je takođe nosio titulu bačkog nadbiskupa. O njemu znamo više nego o njegovom prethodniku. On je svoju crkvenu karijeru počeo na dvoru Ladislava I kao kraljevski kapelan.²⁶¹ Ovu titulu je nosio od 1090. godine. U ovo vreme kraljevski kapelani su vršili i kancelarijske poslove, iako još u vreme Ladislava I još nije postojala kraljevska kancelarija u pravom smislu reči, kraljevski kapelani su formulisali dokumenta i pečatili su ih. Međutim, kraljevski kapelani su imali i druga posla. Franciko je dobio važna ovlašćenja od kralja Ladislava oko 1090. godine za vreme osnivanja Zagrebačke biskupije. Kraljevski kapelan je delegirao prvog Zagrebačkog biskupa Duha na vršenje ove službe: „*U ime Oca, Sina i Duha Svetoga Amen. U vreme vladavine plemenitog kralja Ladislava, dok je Ostrogonskom crkvom kao primat upravljao Aha, i dok je na čelu nadbiskupije Bačke bio Fabijan a u Vesprimu je bio biskup Kozma [...] nadahnut Božijom milošću i po savetu ostalih pomenutih plemića osnovao Zagrebačku biskupiju [...] kapelan Francico je delegirao Čeha čoveka časnog života po imenu Duh [...]*“²⁶² Nije bio redak slučaj da su kraljevski kapelani postali biskupi i nadbiskupi. Tako je i Franciko bio izabran za zagrebačkog biskupa: „*[...] Kad je prošlo ne malo vreme a za vreme Stefana Kolomanovog sina u to vreme je pomenuti Francico postao biskup zagrebačke crkve [...]*“²⁶³ Za vreme vladavine Bele II (1131-1141) postao je bački nadbiskup 1131. godine, kako to možemo videti iz nastavaka već citiranog izvora: „*[...] Franciko je premešten u Bačku nadbiskupiju [...]*“²⁶⁴ U Velikom Varadu je bio sazvan crkveni sabor 1134. godine gde su se plemići žalili na tadašnjeg zagrebačkog biskupa Macilijana da je kršio granice dobrovačke šume. U ovom slučaju su saslušali i Francika, ko je bio bivši zagrebački biskup kako smo mogli videti. U

²⁵⁸ Udvardy 1991. 56.

²⁵⁹ „*Ego Gregorius archiepiscopus Bacsiensis laudo et confirmo*“. DHA I. 416., Fejérpataky László, *Oklevelek II. István király korából*, Budapest, 1895, 26-28. Szentpétery Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke I/1*. Budapest, 1923, 19.

²⁶⁰ Szentpétery 1923. 20. Udvardy 1991. 56.

²⁶¹ Udvardy 1991. 57.

²⁶² „*In nomine Patris, et Filii, et Spiritus S. Amen. Regnante nobilissimo Ladislao; Strigoniensis vero ecclesiae primatum Acha gubernante, et Baaciensi archiepiscopo Fabiano gubernate, Vesprimiensi episcopo Cosma; [...] quendam Boemicum venerabilis vitae virum, nomine Duh, idoneum reperit, quem eidem ecclesiae pastorem per suum Capellanum Francicam delegavit; [...]*“ Theiner I. 85-86, Fejér, Cod. Dipl. I. 484-486.

²⁶³ „*Transacto igitur non paruo tempore, regnante vero Stephano (colomani filio) praedicto Francica illius ecclesiae episcopatum tenente [...]*“ Fejér, Cod. Dipl. I. 485.

²⁶⁴ „*[...] Francica ad Baaciensem Archiepiscopatum translatus est. [...]*“ Fejér, Cod. Dipl. I. 485.

uspostavljanju nove granice spomenute šume je sudio otrogonski nadbiskup Felicijan.²⁶⁵ Ono što nam je važno, iz izvora možemo saznati da je Franciko bio biskup Zagrebački i da u poslednjim godinama života (1131-1134) nosio titulu bačkog nadbiskupa.

Sledeći nadbiskup za koga sigurno znamo da je nosio titulu bačkog nadbiskupa je bio Miko (1156-1165). Na početku i na samom kraju njegove pastirske karijere u izvorima je spomenut kao Kaločki nadbiskup.²⁶⁶ Na uskrš 1158. godine, kada je i Geza II (1141-1162) proveo praznik u Baču, po Udvardiju, sedište nadbiskupije je bilo u tom gradu. Taj podatak ne možemo ni osporiti ni potvrditi, jer iz izvora se ne vidi jasno da li je centar nadbiskupije tada bio u Kaloči ili u Baču.²⁶⁷ Međutim, u jednom izvoru iz 1163. godine možemo saznati da je Miko nosio titulu Nadbiskupa Bača: „[...] *Miko bački nadbiskup* [...]“.²⁶⁸ Isto tako nam je poznat već gore citiran deo vizantijskog hroničara Jovana Kinama, koji je takođe tvrdio da je sedište crkve bilo u Baču za vreme pohoda Manojla I Komnina 1164. godine.²⁶⁹

Naslednik Mikoja, Andrija je počeo svoju karijeru kao prepozit u Stonom Beogradu, a nakon toga je bio đerski biskup između 1165-1176.²⁷⁰ Nadbiskup Andrija (1176-1186) javlja se u izvorima i kao kaločki i kao bački nadbiskup.²⁷¹ Kako smo mogli videti u našoj arhontologiji, Andrija se izjasnio na trećem Lateranskom saboru godine 1179. kao Bački nadbiskup. Takođe, gore spomenuti spisak prihoda kralja Bele III, gde se spominju i prihodi crkvenih velikaša, mogli smo videti da se sedište kaločkog nadbiskupa nalazilo u Baču.²⁷²

Jedan od najznačajnijih nadbiskupa u ranom srednjem veku je bio Ugrin (1219-1241).²⁷³ Iako nije držao svoje sedište u Baču, ipak možemo njega povezati sa istorijom grada. Najkasnije do 1234. godine je osnovao bolnicu za bolesnike i za sirotinju u Baču. Kad je papski legat Jakov Pekorari bio u Ugarskoj dao je dozvolu nadbiskupu za osnivanje bolnice, kojom će upravljati dva monaha iz reda cistercita iz Požege. Papa Grgur IX (1227-1241) je uputio pismo opatu iz Požege da pošalje dva monaha za bačku bolnicu: „*Papa Grgur rob robova Božijih upućuje pozdrav i papski blagoslov opatu i saboru crkve Honesta*

²⁶⁵ Fejér Cod. Dipl. I. 484-486. Theiner I. 86-87.

²⁶⁶ Fejér, Cod. Dipl. II. 142. (1156), Mon. Strig. I. 111. (1157), Fejér, Cod. Dipl. II. 164. (1162), H. O. VI. 3. (1165), Fejér Cod. Dipl. II. 144.

²⁶⁷ Udvardy 1991. 62., Fejér, Cod. Dipl. II. 144.

²⁶⁸ „[...] *Michone Bachiensi Archiepiscopo* [...]“ Fejér, Cod. Dipl. II. 166.

²⁶⁹ Vidi fusnotu br. 170.

²⁷⁰ Udvardy 1991. 74.

²⁷¹ Kao kaločki nadbiskup se javlja u izvorima: Fejér, Cod. Dipl. II. 193 (1176), Szentpétery, RA I/1. 44 (1181), Wenzel ÁÚO. VI. 191. (1186). Kao bački nadbiskup: Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio XXII*. Venetiis, 1778, 217., 486.

²⁷² Videti fusnote 167. i 217.

²⁷³ Za delatnost nadbiskupa Ugrina u vezi osnivanja sremske biskupije 1229., odnosno njegove borbe protiv bogumila, videti sledeću literaturu: Борис Стојковски, Сремски бискупи 1229-1534. у: *Istraživanja* 23, (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2012, 161-180., Isti, 2012, 132-197., Udvardy 1991. 122-125.

*Valis kod Požege cistercijskog reda u Pečujskoj dijecezi. Od strane mnogopoštovanog mog brata Kaločkog nadbiskupa povereno mi je da je on svojevremeno od sopstvenih sredstava sagradio prihvatilište na teritoriji Bača za bolesne i sirotinju i da je dodelio sredstva da se oni koji tu dolaze mogu izdržavati pa je stoga Jovan izaslanik papske stolice za Ugarsku i izabrani nadbiskup Palestine smatrao da je da se iz većeg manastira odaberu dva redovnika koji bi nadalje i zauvek u buduće služili u tom prihvatilištu pri čemu bi on i njegovi naslednici i nadalje imali pune ingerencije nad pomenutim prihvatilištem. Stoga nalažem da u vašem samostanu izaberete dve pogodne ličnosti redovnika i da ih pošaljete pomenutom nadbiskupu kako bi upravljali pomenutim prihvatilištem i da to učinite onda kada to bude potrebno kako bi dotično prihvatilište zadržalo svoje stanje koje ima i bilo u mogućnosti da pomaže sirotini od čije dobrobiti i Hristu je dobrobit. Izdato u Lateranu 11. maja 1234. godine“.*²⁷⁴

Istorija nadbiskupije u poznom srednjem veku (1301-1526)

Kako smo napravili arhontologiju nadbiskupa za vreme vladavine dinastije Arpadovića, tako želimo navesti nadbiskupe u periodu između 1301. i 1526. godine.²⁷⁵ Spisak Kaločko-Bačkih nadbiskupa izgleda prema izvorima ovako:

1302-1304	Stefan ²⁷⁶	1302. maj 1: Fraknoi I 369, Eubel I 197. 1304. avg. 24: AOkt. I.
1306-1311	Vicencije ²⁷⁷	1306. jul. 8: Fraknoi I.120.

²⁷⁴ „Gregorius Episcopus, Seruus seruorum Dei, dilectis filiis- Abbati et Conuentui Honeste vallis de Posega, Cist. Ord. Quinque-Ecclesien. Diaecesis, salutem et apostolicam benedictionem. Ex parte ven. Fratris nostri Colocensis Archiepiscopi nostris fuit auribus intimatum, quod cum olim quodam hospitale in territorio Bachiensi ad receptionem infirmorum et pauperum de propriis bonis construxerit, et facultates eidem, ex quibus concurrentes ad illud sustentari valeant, assignauit, dilectus filius noster, I. Prenest. Electus, tunc in partibus Ungarie Apostolice Sedis Legatus, sibi duxit, proinde concedendum, ut in eodem, hospitali per duos conuersos, e monasterio vestro pro tempore assumendos, perpetuo ministretur; dispositione plenaria hospitalis eiusdem sibi et successoribus in omnibus salua. Quocirca mandamus, quatenus praefato Archiepiscopo duos conuersos. Vestri monasterii viros ydoneos ad dicti hospitalis regimen, cum necesse fuerit, concedatis, ut eorum, ministerio idem hospitale in suo statu permanent, et alimenta Chirsti pauperibus, in quorum refectioe ipse reficitur, ministrentur.“ Fejér, Cod. Dipl. III/2. 381-382., Fluxhoffer Damiani, *Monasterilologia Regni Hungariae II*. Weszprimii, 1803, 142.

²⁷⁵ Za krajnu godinu smo uzeli u drugoj arhontologiji 1457. zato što smo najviše koristili arhontologiju Engela Pala, koji je svoju arhontologiju svetovnih i crkvenih velikaša sastavio do gore navedenu godinu.

²⁷⁶ Titula: *Colocensis archiepiscopus*, Fejér, Cod. Dipl. VIII/1. 160.

²⁷⁷ Titula: *Colocensis archiepiscopus*. Međutim, sumnjamo da je njegovo sedište bilo u Bač, jer je za vreme interregnuma u Ugarskoj (1301-1311) nadbiskup boravio u blizini Karla Roberta, koga je podržao u borbu za presto.

		1311. maj 29: RDES I. 374.
1312-1315	Dimitrije ²⁷⁸	1312. dec. 29: Theiner I 442.
		1315. jun 6: DF 259792
1315. jun 7-		
1317. jul 3.	upražnjene	
1317-1336	Ladislav Janki	1317. jul 3: Theiner I 458, Eubel I 197.
1337. mart 23-		
1343. maj 18.	upražnjenje ²⁷⁹	
1343. mart 24-		
1345. jan. 21.	Ladislav iz Kovilja ²⁸⁰	1343. mart 24: Eubel I 197. 1343. maj 25: A.O. IV 344.
1345. maj 3-		
1345. okt. 16.	Nikola iz Nesmelja ²⁸¹	1345. maj 3: DL 40977 1345. okt. 16: Z. O. II. 178.
1346. jan. 17-		
1347 dec. 26.	Stefan iz Harkača ²⁸²	1345. nov. 5: Bossányi I. 151. 1347. dec. 26: DL 3959.
1348-1350.	upražnjenje ²⁸³	
1350	Nikola iz Vašvara ²⁸⁴	1350. jan. 11: Theiner I. 775. Eubel I 197.
1350-1355	Dionisije Lackfi ²⁸⁵	1350. feb. 18: Eubel I 197. 1355. feb. 2: Engel I. 65.
1355-1356	upražnjenje ²⁸⁶	

²⁷⁸ Titula: *Electus archiepiscopus Colocensis*. Nikad nije bio potvrđen od strane Rima ili od strane Ugarskog kralja, tako ga da ne možemo smatrati za punopravnog nadbiskupa. Tako ga je tretirao i Udvardy 1991. 199.

²⁷⁹ U ovom periodu imamo dva izabrana nadbiskupa, Stafena Harkačija, ko je bio Pečujski prepozit, i Jakov iz Pijačenca, ko je nosio titulu Čanadskog biskupa. Kaločki kaptol je bio za Jakova, a bački kaptol za Stefana. Za borbu dva kaptola za izbor nadbiskupa i za intervenciju Karla Roberta i rimske pape vidi u poglavlju o bačkom kaptolu.

²⁸⁰ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*

²⁸¹ Titula: *Archielectus ecclesie Colocensis*. Bio je samo izabran nadbiskup, nije bio potvrđen od strane rimske pape.

²⁸² Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Iz Vesprima je premestio papa na čelu nadbiskupije 1345. III 2: Theiner I 680.

²⁸³ 1348. XII 8 (A. O. V 253., 278.), 1349. IX 2 (Fejér Cod. Dipl. IX/1. 646), 1349. XII 10 (A. O. V 344), 1350 I 31 (DL 16088).

²⁸⁴ Titula: *Electrum Colocensem* (Theiner I 775).

²⁸⁵ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*

1356-1358	Nikola Kesei	1356. nov. 4: Engel I 65. ²⁸⁷ 1358. okt. 8: Engel I 65. ²⁸⁸
1358-1367	Toma Telegdi	1358. nov. 9: Engel I 65. ²⁸⁹ 1367. apr. 16: Engel I 65. ²⁹⁰
1367	Dominik Bebek	1367. jan. 3-apr. 16: Engel I 65. ²⁹¹
1367. maj 22.	upražnjenje ²⁹²	
1367-1382	Stefan Frankoi	1367. jul 29: Engel I.65 ²⁹³ 1382. feb. 10: Engel I. 65.
1382. mart 23.-avg. 24.	upražnjenje	
1383-1391	Ludvig Helfenštajn	1383 jan. 11: Engel I 65. 1391. apr. 29: Engel I 65.
1400. mart 29.		
1401. apr. 27.	upražnjenje ²⁹⁴	1401. feb. 17: Udvardy 1991. 246. ²⁹⁵
1401-1403	Jovan Sepeši	1401. mart 28: Mon.Vat. I/4.313 ²⁹⁶ 1403. jun 29: Zs. O. II. 293 ²⁹⁷
1403-1408	upražnjenje	1403. nov. 6: Zs. O. II. 319 ²⁹⁸ 1408. nov. 14: Engel I 65.
	Jovan Maroti	1406. nov. 22: Zs. O. II. 648 ²⁹⁹
1403-1408	De Dominis Krizogon	1403. jun 2: Mon. Vat. I/4. 565. ³⁰⁰

²⁸⁶ Izvori koji govore u vezi upražnjene nadbiskupije: A. O. VI. 439, Fejér, Cod. Dipl. IX/2. 470.

²⁸⁷ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Na mesto Kaločkog nadbiskupa je bio izabran kao zagrebački biskup: 1356. VIII 4. Eubel I 197.

²⁸⁸ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Tad je bio imenovan za Ostrogonskog nadbiskupa: Eubel I 197.

²⁸⁹ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Imenovan je kao Čanadski biskup na mesto Kaločkog nadbiskupa: Eubel I 197.

²⁹⁰ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Imenovan je od strane pape na mesto Ostrogonskog nadbiskupa: Eubel I 197.

²⁹¹ Titula: *Archiepiscopo Colocensi*. Kao Čanadski biskup je bio izabran za Kaločkog nadbiskupa.

²⁹² Engel I 65.

²⁹³ Titula: *Archiepiscopus Colocensis*. Postao je Kaločki nadbiskup kao biskup iz njitre: Eubel I. 197.

²⁹⁴ Engel I. 65.

²⁹⁵ Fejér Cod. Dipl. X/4. 63.

²⁹⁶ Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/4. Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai Tized-Szedők számadásai (1281-1335)*, Budapest, 2000. (u nastavku Mon. Vat.). U jednom pismo spominje se Jovan već 1401. I 13. ali kao Kaločki biskup, (DL 83467, Zs. O. II. 819.).

²⁹⁷ Engel I. 65. DL 8888

²⁹⁸ Zs. O. II. 319. DL 8913 (*Johannem predem archiepiscopo Colocensem*).

²⁹⁹ Upravnik nadbiskupskih poseda. Ova povelja je bila izdata u Baču od strane komisije mačvanskog Bana, ko je nosio sledeću titulu: *Johannes de Maroth gubernator archiepiscopi unite Colocesnis et Bachiensis*: DL 9257.

1408(9)-1410(11)	Nikola iz Krbave ³⁰¹	1408. dec. 19-1410. V 29: Engel I. 65 1409-1411: Udvardy 1991. 258.
1410-1413	Branda de Kastilione ³⁰²	
1410. maj 24-		
1415. nov. 26.	upražnjenje? ³⁰³	
1413-1419	Andrija Benci de Gvaldo ³⁰⁴	
1419-1421	upražnjenje ³⁰⁵	
1420. maj 15.	Pipo od Ozore ³⁰⁶	
1420. feb. 24.	Skolari Karnijan ³⁰⁷	

³⁰⁰ Interesantno je da u arhontologiji Engela Pala ne možemo naći nadbiskupa Hrisogona (Engel I 65). Razlog za to je da je u ovo vreme (1401-1404) Ladislav Napuljski pretendovao na ugarski presto protiv Žigmunda Luksemburškog. Jedan od pristalica Ladislava Napuljskog je bio i Hrisogon ko je bio imenovan od strane pape za nadbiskupski presto Kaločko-Bačke crkve. Međutim, pošto je legitiman kralj Žigmund je uspeo da suzbije pristalice protiv kralja Ladislava do 1404. godine, napuljski kralj je morao da napusti Ugarsku jer u međuvremenu je Žigmund ponudio amnestiju svojim protivnicima koji su većinom to prihvatili, ali npr. Kaločki nadbiskup Hrisogon nije iskoristio ovu priliku i otišao je sa Ladislavom nazad za Napulj. Zato kraljevska povelja pominje mesto Kaločke nadbiskupije upražnjeno: 1404: Fejér Cod. Dipl. X/4. 308., 1405: Barabás Samu, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I. 1206-1437*. Budapest, 1895, 307., 1406: Radvánszky Béla, *Závodszy Levente, A Héderváry-család oklevéltára I*. Budapest, 1909, 140., Varjú Elemér, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczi Bánffy család történetéhez. I. 1214-1457*, Budapest, 1908. 507., 1407: H. O. IV. 252., 1408: Fejér, Cod. Dipl. X/4. 678.

³⁰¹ Nadbiskup Nikola je nosio titulu: *Nicolaus electo colocensis archiepiscopus*: Fejér Cod. Dipl. X/2. 759., Fejér Cod. Dipl. X/5. 42, 56., DL 9115.

³⁰² Pošto je Nikola Krbavski je podržavao Grgura XII a ne Jovana XXIII, ko je bio protivpapa, Nikola faktički nije bio priznat za Kaločkog nadbiskupa. Umesto njega Grgur XII je imenovao Branda de Kastilona biskupa iz Pijačenca za crkvenog administratora Kaločke nadbiskupije a prihode crkvene diocenze je rezervisao za Papsku državu (Udvardy 1991. 260., Theiner II. 190-191.). Kralj Žigmund je prihvatio ovu odluku protivpape Jovana XXIII, i zato je u njegovoj povelju smatrao da je Kaločka nadbiskupija upražnjena (*Colocensi et i adrensi sedibus vacantibus* H. O. IV 267).

³⁰³ Engel Pal kaže da je nabiskupija bila upražnjena. Engel I 65.

³⁰⁴ Titula: *Archiepiscopus Colocensis* (1413 V 15: DF 207595, Engel I 65.). Prema Engelu Andrija je nosio titulu kaločkog nadbiskupa do 24. IV 1419. godine, međutim Udvardi kaže da je verovatno nosio titulu do 1421. godine, ali izvorima to nije potkrepio (Udvardy 1991. 265). Nije ni mogao jer je Engel koristio izvore, koji pokazuju da Andrija je nosio nadbiskupsku titulu do 1419. godine (Engel I 65).

³⁰⁵ Engel I 65.

³⁰⁶ Filipo Skolari (Filippo di Stephano Scolari 1368/1369-1426). Po poreklu je bio italijanski velikaš koji je za vreme vladavine Žigmunda Luksemburškog bio Tamišvarski ban, a što je za našu temu još važnije 1419. godine je bio administrator Kaločke nadbiskupije (Engel 1987: Ozorai Pipo emlekezete). Engel Pal se poziva na jedan izvor, koji je nastao 15. V 1420. (Z. O. VI 606) gde se spominje Filipo Skolari kao administrator poseda Kaločke nadbiskupije. Čitajući izvor mislimo da nije bio spomenut u ovoj poziciji. Za njega videti detaljnije sledeću literaturu: Wenzel Gusztáv, *Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez I-II.*, in: *Történelmi Tár 7/3.*, Budapest, 1884, 1-31., 220-247., 412-437. , Prajda Katalin, *A Scolari család várai Ozorai Pipó idején: Palagi di Tizzano és Castello di Vicchiomaggio*. In: *Castrum 3/2*. (szerk. Feld I., Szatlóczki G., Domokos Gy.), Budapest, 2006, 47-58., Ista, Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. In: *Századok 144/1.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 301-334., Ista, Ozorai Pipó: cittadino fiorentino-baro Regni Hungariae. Egy ismert életút kihagyott részletei. In: *Aetas 29/1.* (szerk. Galamb Gy.), Szeged, 2014, 74-83., Fedeles Tamás, Prajda Katalin, Olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában olyan mértéktartóan élt” Adalékok Filippo Scolari és családja vallásához. *Történelmi Szemle 66/3.* (szerk. Tringli I.), Budapest, 2014, 357-382., Vadas Ferenc (szerk.), *Ozorai Pipo emlékezete*, Szekszárd, 1987.

1421-1423	Skolari Karnijan ³⁰⁸	
1423. apr. 3-		
1425. mart 27.	upražnjenje ³⁰⁹	
1425-1433	Jovan Bondelmonte ³¹⁰	1425. jun 8: Engel I. 66. 1433. mart 12. ³¹¹
1433-1437	upražnjenje ³¹²	1435. maj 4.- 1437. nov. 5.: Engel I 66.
1438-1447	Jovan Bondelmonte (drugi put) ³¹³	1438. jun 13- 1447. sept. 13:Engel I 66.
1448-1450	upražnjenje ³¹⁴	
1450-1456	Rafael Herceg iz Sekčēja ³¹⁵	1450. sept. 4: DL 80996, Engel I 66. 1456. maj 3: TT. 1901. 199., Engel I. 66.
1456-1470	Stefan Vardaji ³¹⁶	1456. dec. 13. (Házi I/4.145.) ³¹⁷ 1470. dec. 19. (DF 269463)

³⁰⁷ Titula: *Administrator ecclesie Colocensis* (Lukcsics Pál, *XV. századi pápák oklevelei I. V. Márton pápa (1417-1431)*), Budapest, 1931, 91. Udvardy 1991. 267., Engel I 65).

³⁰⁸ Prvo je nosio titulu: *archiepiscopus electo Colocensis* (Fejér Cod. Dipl. X/6 392. Fraknoi 1895. 507., Barabás I. 456.). Od 23. I 1422. *Archiepiscopus Colocensis* (Lukcsics I 122.). U kraljevskim poveljama je od 20. XI 1422. je spominjen kao punopravni nadbiskup (Fejér Cod. Dipl. X/6. 472.).

³⁰⁹ Engel I. 65., u jednoj papskoj povelji iz 20. IV 1423. se spominje kao nekadašnji nadbiskup (Lukcsics I. 139.)

³¹⁰ Njegovo imenovanje na čelu Kaločke nadbiskupije od strane pape 15. XI 1424 (Lukcsics I. 161-162.), nakon što su Kaločki i Bački kaptoli izabrali njega za nadbiskupa (Érdújhelyi 1899. 7) pod uticajem kralja Žigmunda (Fraknoi 1895. 126.). U kraljevskim poveljama spominje se tek od 8. VI 1425. (*Johannes electus et confirmatus Colocensis* H. O. V 222.).

³¹¹ Zatvoren je od strane grofa Ulrika Celjskog koje je bio Slavonski ban, jer je stao na stranu protivnika kralja Žigmunda u sukobima u severnoj Italiji (Udvardy 1991. 275.).

³¹² Dok je nadbiskup Jovan robovao se u zatvoru grofa Celjskog, administrator nadbiskupskih poseda je bio Frank Talovac, beogradski kapetan i ban Severina (15. V 1433: Nagy Gyula, *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára II.* Budapest, 1989, 300., 17. XII 1436: Nagy Imre, Deák Farkas (szerk.), *Hazai oklevéltár 1234-1536*, Budapest, 1879, 396).

³¹³ Njegova titula glasi: *Johannes Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopus*: 13 VII 1438: Z. O. VIII 623., a u drugom izvoru: *Johannes Bachyensis et Colocensis ecclesiarum archiepiscopi*: Radvanszky I 1909, 251.)

³¹⁴ Udvardy 1991. 283-285.

³¹⁵ Njegova titula: *Ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopus* (Z. O. IX. 373.)

³¹⁶ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Istovremeno je bio i kardinal (1467-1470), tajni kancelar (1458), glavni i tajni kancelar (1464-1470). Imenoven je od pape na položaj nadbiskupa 25.02.1547. (Eubel II. 132.) C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Beumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi Archontológiája 1458-1526 I. Főpápok és bárók*. Budapest, 2016, 30. (u nastavku C. Tóth et al. I.)

³¹⁷ Házi Jenő. *Sopron szabad királyi város története I/4. Oklevelek és levelek 1453-1459*. Sopron, 1925, 145.

1471-1478	Gabrijel Matučinaji ³¹⁸	1471. jan. 19. (DF 252613)
1478-1480	Đorđe Hando ³¹⁹	1478. avg. 10. (DF 231630) 1480. mart 21. (DL 30814)
1480-1501	Petar Varadi ³²⁰	1480. sept. 5. (DL 36217) 1501. apr. 10. o. ³²¹
1501	upražnjenje	1501. jun 5. (DL 25286) 1501. jun 20. (DF 273069)
1501-1502	Ladislav Gereb Vingarti ³²²	1501. okt. 3. (DF 253535) 1502. jul 26. (Érdújhelyi 1899. 104.)
1502-1503	Dominik Kalmančehi ³²³	1502. okt. 29. (DF 236675) 1503. apr. 10. (DF 277675)
1503-1520	Grgur Frankopan ³²⁴	1503. jun 7. (DL 62965) 1520. avg. 7. (DL 89147)
1520-1522	upražnjenje ³²⁵	1520. avg. 24. (DF 274751)

³¹⁸ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Bio je i glavni kancelar (1471-1478), odnosno upravnik petrovaradinske opatije. (C. Tóth et al. I. 30.). Imenovan je od pape 24. 05. 1471. (Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (eds.), *Collectanea Vaticana Hungariae I/10. Cameralia Documenta Pontifica de Regins Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536). Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. Part, Legationes, Variaa, Taxae*. Budapest-Róma, 2014, 54. U nastavku: CVH I/10.)

³¹⁹ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Pečijski veliki prepozit (1465-1480), glavni kancelar (1478-1480). Imenovan je od pape na položaj nadbiskupa 01.02.1479. (CVH I/10. 58.) C. Tóth et al. I. 30.

³²⁰ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Istovremeno je bio: bodroški župan 1484. (DL 18954), upravnik opatijama iz Sentjoba 1474-1484, feldvara 1478-1480, 1494-1500 (Hervay F. Levente, *A bencések és apátságok története a középkori Magyarországon*. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalma, 2001.), upravitelj opatije Telki 1495., glavni i tajni kancelar 1480-1484. Papa ga je imenovao za nadbiskupa 16.02. 1481. (CVH I/10. 60.) Za vreme njegovog robovanja (1484-1490) kraljevski upravitelji nadbiskupije su bili Grgur Labatlani 1485. godine (DF 236748), odnosno Blaž Raškaji budimski kastelan, Andrija Bančaji budimski dvorski sudija (C. Tóth et al. I. 30.)

³²¹ Ne znamo tačno kad je umro. Iz jedne kraljevske privilegije koja je datirana 12. 03. 1501. je bio još živ (DL 62959), ali jedna druga povelja 17. 05. 1501. spominje nadbiskupa Petra kao bivšeg nadbiskupa (DF 256914).

³²² Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Papa ga je imenovao za nadbiskupa 14.02.1502. (Eubel II. 132.)

³²³ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. C. Tóth et al. I. 30.

³²⁴ Njegova titula: *archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum*. Bio je i tajni kancelar (1515-1516). Papa je imenovao za nadbiskupa 14.02.1502. (Eubel II. 132.)

³²⁵ Mark Visokaji kao kraljevski komornik je preuzeo upravu nad nadbiskupskim posedima od 24. 08. 1520. (DF 274751) do 09.09. 1520. (DL 106078), ili bolje rečeno pokušao je samo (između ostalog nije uspeo da preuzme ni bačku tvrđavu. O tome će biti više reči kasnije u okviru poglavlja u vezi tvrđave). Mihajlo Imrefi Serdahelji fejerski župan je bio administratov nadbiskupskih dobara između 21.09.1520. i 1522. godine. (C. Tóth et al. I. 31.) Đorđa Bačanji je takođe bio kraljevski upravitelj nadbiskupije do 28.09.1522. godine. (C. Tóth

1523-1526

Pavle Tomori³²⁶

1523. feb. 4. (C.Tóth et al. I. 31.)

1526. avg. 29.

(Brodericus 2012. 149.)³²⁷

Tabela 2 Spisak Kaločko-Bačkih nadbiskupa do 1526

Nakon izumiranje dinastije Arpadovića (1301) počeo je tzv. period vladanja oligarha u Ugarskoj kraljevini (1301-1311). U ovom periodu više kandidata se borilo za ugarski presto. Jedan od njih je bio Karlo Robert (1311-1341) iz Napuljske kraljevine Anžujaca. U početku njegove vladavine je bio prinuđen da boravi u južnoj Ugarskoj gde je njegov pristalica Ugrin Čak, ko je više puta vršio funkciju tovarnika³²⁸ vladao držeći u svojim rukama vlast nad više županija (npr. Bač, Srem). Tako je Karlo Robert od 1301. do 1307. godine živeo kod cistercita u njihovom manastiru na Petrovaradinu.³²⁹ U ovim nesigurnim vremenima je bilo postavljeno i pitanje kako će biti popunjeno upražnjeno mesto Kaločke nadbiskupije. Ugrin Čak³³⁰ je uspeo da postavi za nadbiskupa njegovog rođaka Vincencija

Norbert, *Politikatörténeti források Bátori István nádor első helytartóságához (1522-1523)*, Budapest, 2010, 147.)

³²⁶ Njegova titula: archiepiscopus ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum. Kapetan donjih kraljeva (1525-1525). C. Tóth et al. I. 31.

³²⁷ Petrus Kasza (ed.), Stephanus Brodericus, *Epistulae*. Budapest, 2012.

³²⁸ Tarnok ili tovarnik (lat. *magister tavernicorum*, mađ. *tárnokmester*) je bio čin velikodostojnika u srednjovekovnoj Ugarskoj. Za vreme oraganizacije hrišćanskog kraljevstva u doba Stefana I stajao je na čelu kraljevskih magacina gde su bili sakupljeni porezi u naturi. (Рокаи, Ђере, Пал, Кашаш 2002. 27.). Ovo dostojanstvo se razvija tokom 12. i za vreme 13. veka. Tovarник preuzima privredni delokrug *comesa curialisa* u 12. veku. U ovo vreme u izvorima se javlja pod terminom *magister cubicularium*, a pod terminom *magister tavernicorum* se javlja u izvorima od 1214. godine. Pored privredne funkcije imao je i sudske zajedno sa zemaljskim sudijom je sudio na zasedanjima suda na nivou kraljevine (*praesentia regia*). Njegov delokrug kao sudije je bio manji od državnog i bio je nadležan u suđenjima na nivou naselja koja su raspolagala privilegijama (tovarnički gradovi). Od 14. veka postaje upravitelj privrednih i finansijskih poslova Ugarske. U njegov delokrug je spadalo kovanje novca, kraljevski prihodi (regali) od soli, carine i rudnika. Takođe je bio nadležan u suđenju nad onima, koji su bili angažovani u upravi u malo pre nabrajanim regalama. Od druge polovine 14. veka od ove funkcije su oduzete privredne nadležnosti i date su rizničaru (lat. *thesauriusi*, mađ. *kincstartó*). Posle reformi Ludviga I 1376-1378 godine, gradovi koji su bili u sporu mogli su se žaliti na sudske odluke ispred "sudske stolice tovarnika" koja je predstavljala viši sud u slučajevima sporova na nivou gradova. Petrovics István, *tárnokmester*. In: KMTL. 662. Za više informacije videti sledeću literaturu: Boreczky Elemér, *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Budapest, 1904., Bertényi Iván, *Az országbírói intézmény a XIV. században*, Budapest, 1976, 45-46., Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, 30-48, 60-61, 274-275.

³²⁹ Udvardy 1991. 183., Ђура Харди, *Петроварадин-„Престоница“ једног Анжујца*. У: Средњовековна насеља на тлу Војводине. Историјски догађаји и процеси, Сремска Митровица, 2013, 244.

³³⁰ Ugrin Čak (oko 1240-1311), ugarski velikaš, član iločke grane roda Čaka, sin magistra Pousa, ko je bio tovarnik kralja Bele IV. U izvorima prvi put se javlja 1268. godine kao severinski ban. Između 1272-3 je bio sremiski župan. Godine 1274. i 1275. je nosio opet titulu severinskog bana, a od 1275. do 1276. godine je bio erdeljski vojvoda i župan Solnoka. Istovremeno je bio i zemaljska sudija. Između 1277. i 1279. godine je opet bio magister tovarnik, a 1279. je mačvanski i bosanski ban. Posle do kraja vladavine Ladislava IV Kumanca (1272-1290) je po u nemilost. Za vreme dok je bio mačvanski i bosanski ban je svoje uporište preneo u Iloku (odakle je iločka grana roda). Posle smrti Ladislava IV podržavao je Andriju III. Za vreme njegove vladavine je postao požeški župan. Godine 1297. je odbio napad Tatara na teritoriju Mačvanske banovine. Nakon smrti kralja Andrije podržavao je Karla Roberta kao pretendenta na ugarski presto. Stavio na raspolaganju Karla tvrđavu

Čaka, koji je bio Sremski biskup, za Kaločkog nadbiskupa 1307. godine.³³¹ Ono što je nama interesantno, jeste da je za potvrdu ovog izbora je bio poslat bački arhiđakon Nikola kod pape. Obično je išao jedan član iz Kaločkog i jedan iz Bačkog kaptola za Rim za potvrdu novog nadbiskupa, a još je interesantnije da je tada mogao jedan velikaš da postavi novog nadbiskupa. Takođe, Udvardi kaže da Kaloča tada nije bila u rukama pristalica Karla Roberta.³³² Zato smo došli do zaključka da je novi nadbiskup svoje sedište morao imati u Baču, iako to ne možemo potkrepiti direktnim izvorima.

Sledeći nadbiskup koga možemo povezati sa istorijom Bača je bio Nikola Kesei (1356-1358). U njegovo vreme su otkrili da je Jovan lector Bosanskog kaptola organizovao zaveru sa Bosanskim banom Tvrtkom I (1353-1391) protiv Bosanskog biskupa Petra i protiv kralja Ludviga I (1342-1382).³³³ Prepiska između lektora Jovana i bana Tvrtka je došla u rukama biskupa Petra, pa su se crkveni velikaši organizovali skup u Baču 21. septembra 1358. godine.³³⁴ Na ovom sastanu su bili prisutni Kaločki nadbiskup Nikola, Stefan biskup iz Njitre, Bosanski biskup Petar, Vesprimski biskup Toma, Kninski biskup Jovan, Varadski custos Nikola odnosno Nikola Seči zemaljska sudija i Nikola Mačovski ban. Ispred ovih velikaša pojavio se gore pomenuti lector Jovan član Bosanskog kaptola, koji je priznao da je bio kriv i da je učestvovao u zaveri protiv nadbiskupa Petra i kralja Ludviga, pokajao se i dao je zakletvu vernosti. Sve ovo možemo saznati iz pisma Bačkog kaptola: „ *Mi kaptol Bačke crkve, ovim dokumentom stavljamo na znanje svima kojima se to dotiče da je u našoj crkvi održan sabor na kojem se raspravljalo o izvesnim temama i poslovima kraljevstva i da su pritom na saboru bili prisutni poštovana gospoda očevi u Hristu: Nikola nadbiskup kaločki, prelat i dvorski kancelar [...] Stefan iz Njitre učitelj teologije, Petar Bosanski, Toma Vespremski i Jovan biskup Kninski, magister Grigorij kustos Varadina doktor teoloških nauka, a tu su bili i gospoda Nikola Zečki sudija kraljevske kurije, Nikola Ugrin mačvanski ban, i podanici i savetnici kraljevskog veličanstva u njihovom i našem prisustvu razboriti mešter Jovan lector poemute Bosanske crkve izneo je sledeće priznanje: da je da je on svojevremeno ni sam neznajući zašto i čime podstaknut razvio je izvesnu mržnju prema pomenutom mnogopoštovanom ocu gospodinu Petru svom gospodaru i prelatu u da je kako*

Požege i on je bio staratelj dvanaesto godišnjeg kralja između 1307. i 1311. godine, dok je Karlo Robert živio na Petrovaradinu. U ovom periodu je bio i zemaljska sudija. U vezi njega detaljnije videti sledeću literaturu: Karácsonyi János, *A magyar nemzetség a XIV. század közepéig. I.* Budapest, 1900, 338-342., Bertényi Iván, *Az országbírói intézmény története a XIV. században*, Budapest, 1976, 61, 112, 235.

³³¹ Udvardy 1991.183.

³³² Isto

³³³ Udvardy 1991. 224., Érdújhelyi 1895. 508-514.

³³⁴ Isto

bi mi mu naudio zaverio se i temeljno trudio da iznađe načine kako bi mu naneo štetu u sadejstvu sa gospodinom banom Tvrtkom iz Bosne za koga je znao da je u to vreme je bio kraljev protivnik i da je otvoreno podržavao jeretike.“³³⁵. Dakle iz ovoga možemo videti da je Bač bio značajan crkveni centar gde su se okupili crkveni i svetovni velikaši da bi rešili ovu osetljivu situaciju.

Sledeći izvor koji nam govori da je nadbiskup Stefan Frankoi³³⁶ (ili još je nazvan i Sigesti) boravio je u gradu 1377. godine. Tada je Stefan Frankoi 2. avgusta izdao dozvolu sinu Lavranciju Nikolu Volfriju da u njegovo selo Asonjfalva u Bodroškoj županiji sagradi kapelu koja će biti posvećena Svetoj Doroteji: „*Nos frater³³⁷ Stephanus sacrescripture magister dei et apostolica gracio Colocensis et Bachiensis ecclesiarum unitarum Archyepiscopus [...] quod accedens ad presenciam nostram Nobilis vir magister Nicolaus filius Laurency de volfiry nobis humiliter supplicavit, út Capellam seu oratorium in honore sancte Dorothe in villa sua Assonfalva vocata contruendi licenciam annueremus*“.³³⁸

Iz 14. veka smo naišli na još jedan izvor, na osnovu čega mislimo da se može pokazati da je nadbiskup Nikola Bekek boravio u Baču. Dakle po pismu podžupana i solgabirova Bodroške županije 3. jula 1396. godine navedeni službenici su obavestili kralja Žigmunda da su oni prozvali nadbiskupa Nikolu da vrati nekretninu jednog kmeta Ladislava Batmonoštorija. Iz pisma se može videti da su poslali svoje ljude kod nadbiskupa jer on ranije odbijao reagovati na pismo navedenih ljudi. Sad su pak poslali predstavnika preminulog Ladislava Batmonoštorija kod nadbiskupa Nikolu koji je tada očigledno bio u Baču: „*Nos magister Stephanus magnus de Barachan veccomes de Budrug, item Laurencius filius Thome de Zenthlaszlo et Benedictus Feuldes dictus de Besenwe iudices nobilium de eodem, memorie comendamus, quod magister (Ladislaus fili)us Ladislai de Bathmonostora*

³³⁵ „*Nos capitulum ecclesiae Bachiensis, universis quibus expedit significamus, praesentium per tenorem, quod covenientibus ad nostram exlesiam praelibatam et tractantibus de quibusdam regni statibus ac negotiis venerabilibus in Christo patrius ac dominis: Nicolao archiepiscopo Colocensis, praelato nostro, qulaeque regiae cancellario [...]; Stephano Nitriensis, sacrae paginae magistro. Petro Bosniensis, Thoma Vespremiensis et Johanne Tininiensis ecclesiarum episcopis ac magistro Gregorio custode Varadiensis, decretorum doctore; item magnificis viris comitibus Nicolao de Zech iudice curiae majestatis, accedens ad eorundem et nostram, notariorumque subscriptorum praesentiam vir discretus magister Johannes lector ecclesiae Bosnensis praedictae, confessus extiti in hunc modum: quod cum ipse pridem nesciens quo ductus spiritu, concepto odio contra praefatum venerabilem patrem dominum Petrum, suum dominu mac praelatum, et ulcisci modis omnibus cupiensm de eodem ac ad id perficiendum et complendum vias et modos machinationis praeve et dampnose studiosa sollicitudine procurans invenire cum viro magnifico domino Tvrtcone bano Bosnensi, quem noverat pro tunc aemulum regium et fautorem haereticorum manifestum [...].“ Érdújhelyi Menyhért, Tvrtkó bán és János kanonok cselszövénnye. In: *Századok 31* (ur. Szilágyi S.), Budapest, 1897, 512-513.*

³³⁶ Za njegva videti detaljnije: Udvardy 1991. 232-242.

³³⁷ Pre nego što je postao njitranski biskup a posle kaločki nadbiskup stupio je u red avgustinaca. Udvardy 1991. 232-233.

³³⁸ Z. O. IV. 15.

exhibuit nobis quasdam literas regales [...] Nicolao archiepiscopo Colocensi resignare visis literis quidquid faceremus hoc audire...dominum archiepiscopum ad Bachiam accessissent.”³³⁹

Na žalost, tek za vreme robovanja nadbiskupa Jovana Bondelmontea (1433-1438) možemo naći sledeće relevantne izvore koji govore o istoriju Bača i okoline. Naime u vreme upražnjenja nadbiskupske stolice na teritoriju nadbiskupije su se proširila husitska učenja.³⁴⁰ Husitska učenja su se proširila i bila su prisutna i na teritoriju Bačke crkve i to na jugu Bačke županije. To možemo saznati od Georgija Bačkog, crkvenog administratora bačke crkve koji je bio u isto vreme i segedinski arhiđakon, koji je iz Bača pisao da je franjevački fratar, inkvizitor iz Bosne, Jakov iz Markije³⁴¹ započeo svoju inkviziciju u selima i gradovima Bačke dijeceze, ostavljajući iza sebe sveštenstvo koje će čuvati prave ideje hrišćanstva: „*Grgur Bački arhiđakon segedinski a isto tako kanonik i vikar bačke crkve pozdravlja u Gospodu sve poštovane i drage ljude u Hristu gospodu opate, priore, prepozite i svu dragu gospodu zamenike arhiđakona i upravnike parohijskih crkava gde se one nalaze u bačkoj dijecezi, a isto tako i svu drugu gospodu velikodostojnike, župane, njihove zamenike, vojnike, plemiće i običan narod te ljude svih statusa i položaja a koji u dotičnoj dijecezi žive i borave. Pošto je poštovani gospodin otac Jakov iz Markije, vikar Bosne inkvizitor iz reda male braće i istrebljivač jeretičke zablude u Ugarskom kraljevstvu potčinjene, budući da je pomenuti Jakov od strane Papske stolice i Svetog vaseljenskog sabora poslan i odabran da vrši ovu svetu dužnost mora se poštovati sledeće: da svi vi gospoda kako svetovna tako i duhovna u ime poštovanja Papske stolice i pod pretnjom ekskomunikacije ako bude drugačije imate obavezu da se strogo držite mojih naloga iz ovog pisma te da u svakom trenutku budete spremni da pomognete gospodinu Jakovu i da ga podržite u sprovođenju inkvizicije nad pomenutom jeresi kad god to bude neophodno i da obavljate svoje dužnosti i svemu što se ove teme tiče. Da pomenuta štetna i pogubna jeres ne bi nastavila da cveta u pomenutoj dijecezi pomenuti otac Jakov ima ovlašćenje koju mu sad ja pružim autoritetom da lično on odabere podobne čuvarе gradovima i manjim mestima koji bi nadgledali ceo posao. Izdato u*

³³⁹ Isto V. 25-26.

³⁴⁰ Mi nećemo propratiti delovanja Husita na teritoriju cele nadbiskupije. Za istoriju širenja i delovanja husitizma videti: Galamb György, *Marchiai Jakab prédikációs és inkvizítori tevékenysége (A ferences obszervancia itáliei, boszniai és magyarországi szerepléséhez)*, Budapest, 2001. (doktorska disertacija), Tóth-Szabó Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest, 1917., Lányi Károly, Knauz Nándor, *Magyar egyháztörténelme I. (889-1526)*, Esztergom, 1866, 688-692., Érdújhelyi 1899. 14-16., Toldy Franciscus (ed.), *Analectorum Monumentorum Hungariae Historicorum Literariorum Maximum Inedita I*, Budapest, 1986., 236-241. (u nastavku AMH I), Tóth Szabó Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest, 1917.

³⁴¹ Za njegovu ličnost videti kod: Galambos 2001. 3-16.

Baču 22. Januara 1437. godine³⁴². Centar učenja je bila Kamenica gde je propovedao sveštenik Blaž iz Kamenice³⁴³ učenja Husa, jer Blaž je svoje studije završio u Pragu.³⁴⁴ On je kod kuće u Kamenici širio novu jeres sa oltarskim popovima Valentinom i Tomom, koji su se školovali takođe u Pragu.³⁴⁵ Jakov iz Markije je započeo svoju inkviziciju krajem 1436. godine koja je trajala sa manjim pauzama sve do 1439. godine. On je uspeo da vrati na pravu veru prvo Blaža iz Kamenice 1436. godine, koji se odrekao novih učenja, otišavši za Bač po hronici Blaža iz Salke, proveo je primeran život, čak šta više, postao je veliki prepozit bačkog kaptola.³⁴⁶ U hronici možemo pročitati sledeće redove: „[...] *Otišao je u Kamenicu i tamo je u gradovima i selima na obe strane Dunava i gde je preobratio brojne pristalice husitske jeresi i dao da se masa njih iskopa iz grobova i spali a tamo je ovaj magister Blaž koji je bio magister kapele u pomenutoj Kamenici svojevremeno odatle je pobego i otišao je u Bač gde je postvaljen za višeg prepozita i živeo životom vrednim hvale a potom je i tu umro.*“³⁴⁷ Međutim, oltarski popovi Valentin i Toma, koji su i preveli delove Biblije na mađarski jezik pobešli su iz Kamenice otišavši za Moldaviju tokom 1437. godine: „[...] *Pošto su dvoje učenih ljudi iz Kamenice a to su Toma i Valentin se združili sa nekekvim ludim i feminiziranim ljudima i ušli u kraljevstvu Moldavije gde su rasejavali i propovedali*

³⁴² „*Georgius de Basth, archidiaconus zegediensis nec non canonicus et vicarius ecclesie bachiensis in spiritualibus generalis. Dilectis nobis in Christo venerabilibus viris, dominis abbatibus, prioribus, prepositis ac univeris et singulis dominis vicearchidiaconis ac ecclesiarum parochialium rectoribus, in dyocesi bachiensi ubivis constitutis et commorantibus; item magnificis et egregiis comitibus, vicecomitibus, militibus, nobilibusque et ignobilibus ac alterius cuiusvis status et condicionis hominibus, in predicta dyocesi existentibus et commorantibus, fratribus nostris in Christo carissimis, quibus presentes ostendentur, salutem in domino. Quia reverendus pater dominus frater Jacobus de Marchia, vicarius Bozne, ordinis fratrum minorum indagator et extirpator heretice pravitatis per regnum Hungarie, et nonnullas alias partes corone eiusdem regni subiectas, per sedem apostolicam et sancrosanctum basileense concilium transmissus et deputatus pro executione dicti sacri officii vestri in medium se necessario habeat conferre: quapropter vobis prenotatis universis et singulis dominis tam ecclesiasticis quam secularibus, in virtute sancte obediencie et sub excommunicationis pena, qua in vos et vestrum singulos ferimus in hiis scriptis ferentes districte precipientes mandamus, quatenus (prefato) venerabili viro, domino fratri Jacobo, in executione et inquisitione prdicte heresis, quociens opportunum fuerit, ad inquisita et interrogata, ob animarum vestrarum salutem, respondere semper prompti sitis et parati, sibi que in omnibus licitis et honestis, dictum suum officium concernentibus, parere debeatis. Ne autem huiusmodi pestifera heresis preamplius in dycta diocesi pulurare valeat, idem pater Jacobus idoneos custodes per civitates et loca, qui sollicite huiusmodi negotium vigilare debeant constituendi habeant facultatem auctoritate nostra in hac parte sibi attributa. Datum Bachye vigesima secunda die mensis Januarii, anno domini millesimo quadringentesimo tricesimo septimo.*” Eusebius Fermendžin (ed.), *Acta Bosnae. Potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892, 158.* (dalje *Acta Bosnae*)

³⁴³ Za njegovu ličnosti videti u poglavlju u vezi bačkog kaptola i archontologije.

³⁴⁴ Haraszti Szabó Péter, Kelényi Borbála, Szögi László, *Magyarországi diákok a Prágai és Krakkói egyetemeken 1348-1525 I.* Budapest, 2016, 25., Érdújhelyi 1899. 142-143., Tóth-Szabó 1917. 11-12.

³⁴⁵ Haraszti, Kelényi, Szögi I. 38., Tóth-Szabó 1917. 154-155.

³⁴⁶ Tóth-Szabó 1917. 160-161.

³⁴⁷ „[...] *magister Blasius, magister capellae in praedicta Kamancaze propterea fugam dedit, veniens autem Bachiam, ubi et praepositus maior erat, vitam revocando, finivit, dies suos in bono laudabiliter*“ AMH I 240.

*pomenutu jeres a usput preveli stari i novi zavet na mađarski jezik.*³⁴⁸ Fra Jakov se sa dosta krutim instrumentima borio protiv jeresi. On je iskopavao leševe i spaljivao ih je na lomači, što je izazvalo revolt ne samo među laicima Bačke i Sremske županije, već i među drugim crkvenim licima: „*Pomenuti frater Jakov sporveo je preko župnika iz Sent Martona da se [...] ekshumira i spali [...] masa od njih [...] ali i sa mnogim drugima je isto učinio. Isto je učinio sa župnikom iz Bukina nasuprot Futoga a slično je učinio i sa drugima.*“³⁴⁹ Međutim, ovo surovo kažnjene jeretika je izazvao revolt i od strane klera u nadbiskupiji, gore već spomenut crkveni administrator Georgije je morao da zapreti kleru sa ekskomunikacijom iz crkve ako će kočiti inkvizitorski delatnost fratra Jakova.³⁵⁰ Da je upražnjene na čelu nadbiskupije izazvao veliku štetu i da crkveni administrator Georgije nije imao autoriteta možemo videti iz toga da je Šimon Bački pečujski arhiđakon, ekskomunicirao Jakova iz Markije, kralj Albert Habzburški (1437-1439) je morao da izda zaštitnu povelju za fratra Jakova.³⁵¹ Kako je ovaj slučaj bio ozbiljan možemo videti iz procesa, koji je pokrenula kraljica Elizabeta da ispita dešavanja u Bačkoj crkvi: „*Elizabeta po Božijoj milosti kraljica Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. mlada vojvotkinja Štajerske, markiza Moravske itd. Mom posevećenom i dragom podaniku mnogopoštovanom gospodinu u Hristu Jovanu nadbiskupu crkve Kaločke i Bačke, koje su kanonske ujedinjene pozdravljam. Posvećeni i pobožni brat Jakov inkvizitor jeresi i propovednik u mom Ugarskom kraljevstvu preneo je mojoj svetlosti dalje izvesni Simon arhiđakon u pečujskoj crkvi snagom pisma mnogopoštovanog oca u Hristu Henrika biskupa pomenute crkve u Pečuju da je dakle bez bilo kakvog legitimnog poziva na sud ili upozorenja pomenutog brata Jakova isključio iz crkve i da ga je zadržao u varoši Iloka što je sve nanelo veliku štetu na kraljevu ugled. Pošto želim da pomenuta odluka i čitav proces koji je do njge doveo bude detaljno ispitan najlepše molim da se najozbiljnije posvetite tome da pošto pročitate sadržaj ovog pisma izaberete dva gospodina iz pomenutog kaptola vaše Bačke crkve i da to im naložite izloživši im ovo moje pismo da odu u pomenuti varoš Ilok te da detaljno ispitate župnike i upravnike te sve druge koje su pod arhiđakonom pomenutog Simona te da ispitate sve one za koje je brat Jakov javio da imaju veze sa pomenutom odlukom u vezi ekskomunikacije i da se brižljivo poestarate da od njih dobijate i*

³⁴⁸ „*Tunc etiam duo literati de eadem Kamancze, videlicet Thomas et Valentinus, cum quibusdem hominibus insanis et mulierculis consilio inito, nocte recedentes ad Regnum Moldvae intraverunt, ubi iidem duo clerici haerisim praedictam seminantes, utrisque testamenti scripta in Hungaricum idioma transtulerunt*“ Galambos 2001. 230.

³⁴⁹ „*Jacobus per plobanum de Szent Márton effodi fecit defunctum, et comburi [...], et multos similiter. Item P. plebanum de Bulchen contra Futak, et alios ibidem defunctos similiter.*“ Lányi, Knauz I. 1866, 690.

³⁵⁰ *Acta Bosnae* 158.

³⁵¹ Galambos 2001. 280-281.

pisanu odluku o ekskomunikaciji ili barem njenu kopiju i da ona bude pod pečatom pomenutog Bačkog kaptola. Ako pomenuti župnici i oni koji takvu odluku budu odnosili sve to valjano učine najbolje molim da takvu odluku predaju u prisustvu mnogopoštovanog oca u Hristu Georgiju nadbiskupa ostrogonskom i vikara mog Ugarskog kraljestva, a za to imaju rok od devet dana od kako primite ovo obaveštenje. Dužni su da odgovore i pomenutum bratu Jakovu. Potom neka pomenuti Bački kaptol o toj odluci kada bude konačna pismom odgovori i nadbiskupu Georgiju. Izdato u Budimu 15. aprila 1438. godine³⁵². Jakov iz Markije je bio zaštićen na kraju od strane ugarskog kralja, ali je više puta upućivao pisma nadbiskupu Jovanu da ga zaštiti od sudije Sremske i Vukovske županije i od sudije iz Kamenice.³⁵³ On se pomirio i sa pečujskom arhiđakonom Šimonom Bačkim.³⁵⁴ Na kraju bismo mogli zaključiti da je inkvizitorska delatnost fratra Jakova bila uspešna jer su Husiti i husitska učenja u južnoj Ugarskoj nestala.

Za vreme humanizma i renesanse u Ugarskoj (1450-1526) kaločki nadbiskupi su svoju rezidenciju držali pretežno u Baču. Ovu konstataciju možemo zaključiti iz izvora, a takođe nam se čini da je ovo bio logično, ako uzmemo u obzir da su Osmanlije vršile sve veći pritisak na južnu Ugarsku, dakle teritorije Kaločko-Bačke nadbiskupije su bile ugrožene kao nikad pre u njenoj istoriji.

³⁵² „Elyzabeth dei gracia regina Hungarie, Dalmacie, Croacie etc. Austrieque et Stirie ducissa iunior, marchionissa Moravie etc. fideli nostro deuoto dilecto reverendissimo in Christo patri domino Johanni, archiepiscopo ecclesie colocensis et bachiensis canonice unitarum, salutem et gratiam. Referente nobis religioso fratre Jacobo, inquisitore heretice pravitatis et predicatore in regno nostro Hungarie, nostra percepit serenitas, quod quidam Symon, archidiaconus in ecclesia quinqueecclesiensi, vigoribus reverendi in Christo patris domini Henrici, episcopi eiusdem ecclesie quinqueecclesiensis, auctoritate propriarum litterarum, nulla precedente legitima citacione aut amonicione, eundem fratrem Jacobum sententia excommunicacionis, indebite lata, innodasset, ac in oppido Vylak et suis pertinenciis innodandum, in suum grave preiudicium et iacturam, pro-curasset, per hec eidem non minimum derogando; et quia nos premissam sententiam et omnes ipsius processus per fideles nostros prelatos et ba-rones, vicarios scilicet predicti regni nostri, volumus facere examinari, igitur (ideo) vestram attente requirimus fidelitatem, eidem serius com-mittendo, quatenus cognitis presencium continenciis, duobus ex dominis, de capitulo dicte ecclesie vestre bachiensis eligendis, committatis eisdem verbo nostre maiestatis, quibus et nos serie presencium firmiter comit-timus et mandamus, quatenus ipsi ad predictum oppidum Vylak et eius pertinencias, consequenterque plebanos et rectores inibi et alias ubilibet sub archidiaconatu dicti Symonis, in hac parte executores constituti, accedentes, de premissis, cur videlicet ac vigore quarum litterarum dictum fratrem Jacobum, et ad cuius instanciam excommunicatum denunciaverint, diligenter inquirere ac huiusmodi litteras sententiales ab eisdem, in specie vel saltern copiam eiusdem repetere et rehabere (ac) sub sigillo dicti capituli bachiensis transmittere debeant et teneantur. Qui quidem plebani et executores, si hoc fecerint, bene quidem, alioquin ipsos et eorum quemlibet in presenciam fidelis nostri devoti dilecti, reverendis-simi in Ohristo patris, domini Georgii, archiepiscopi Strigoniensis vicariique regni nostri Hungarie predicti, ad nonum diem notificacions presencium eis fiende computandum, de premissis responsuros quoad eundem fratrem Jacobum, (citari debere). Tandem seriem omnium premissorum, prout ex-pediens fuerit, per annotatum capitulum bachiense memorato domino archiepiscopo Strigoniensi conscienciose rescribi volumus et mandamus, presentibus perlectis et exhibentibus. Datum Bude tercio die festi pasce domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo tricesimo octavo.” Acta Bosnae 165-166.

³⁵³ Za dalje informacije videti: Galambos 2001. 178.

³⁵⁴ Tóth-Szabó 1917. 161.

Dakle naš prvi nadbiskup u ovo doba je bio Herceg Rafael iz Sekčēja (1450-1456). Za njega se smatrao da je poticao iz roda Borša. Iz 1235. godine imamo prvi podatak u vezi jedne žene iz ovog plemena, ona se zvala Benedikta, koja je bila žena Hercega.³⁵⁵ Za vreme izdavanje *Zlatne bule* porodica je imala znatne posede u županijama Bihar, Čongrad i Čanad.³⁵⁶ Porodica nadbiskupa je imala posede u županijama Bodrog i Baranja. Rafaelov otac Petar je bio bodroški župan. Rafael je izabrao crkveni život i karijeru je započeo u Pečujskoj biskupiju. Između 1444-1450 je bio bosanski biskup.³⁵⁷ Papa ga je izabrao na čelo nadbiskupije 31. avgusta 1450. godine.³⁵⁸

Znamo iz izvora da je nadbiskup Rafael boravio više u Baču nego u Kaloči. To možemo videti u pismima koja su bili upućena od strane Ostrogonskog nadbiskupa za Kaločko-Bačkog nadbiskupa Rafaela. Dakle, reč je u tome da je nadbiskup imao nesporazum sa bodroškim plemićem Ladislava od Teteša, zato što Ladislav nije dozvolio u više navrata ljudima nadbiskupa da sakupljaju desetinu na njegovim posedima na teritoriji Bodroške županije. Nadbiskup Rafael je upozorio Ladislava da, ako će nastaviti sa ovom tendencijom, onda će ga staviti pod interdikciju. Pošto plemić nije poslušao nadbiskupa iz Bača, crkveni velikaš ga je ekskomunicirao iz crkve. Mogli bismo očekivati da će Ladislav od Teteša popustiti i da će se pokajati posle ove radikalne akcije nadbiskupa. Međutim, obratio se Ostrogonskom nadbiskupu Dionisiju Sečiju, koji je od 1451. godine bio i papski legat u Ugarskoj, da pozove Bačkog nadbiskupa da se pojavi ispred suda i da raščisti njegov nesporazum sa Ladislavom od Teteša. Rafael se nije odazvao pozivima Ostrogonskog nadbiskupa. Ono što je za našu temu važno, to je da iz dopisivanja možemo videti da je Rafael 1453. godine sigurno bio u Baču. Iz ovog pisma opata samostana Svetog Mihajla iz Bate Ladislava možemo saznati da se on obraća Dionisiju nadbiskupu ostrogonskom u ime Vladislava Teteša iz Batmonoštora i njegovog sina i žene Ane i čitave familije povodom pokrenutog spora protiv Rafaela Sekčēja Kaločko-Bačkog nadbiskupa. U pismu traži da se ode direktno 5. decembra u Bač u dom gde se pomenuti nadbiskup Rafael nalazi i da se njemu uruči pismo za sud.³⁵⁹ Međutim, Kaločko-Bački nadbiskup nije se pojavio ispred

³⁵⁵ Udvardy 1991. 286.

³⁵⁶ Herczegh Mihály, A zekchewi és zilahi Herczegh család, in: *Turul* 22 (ed. Varjú E.). Budapest, 1904. 165.

³⁵⁷ DL 37607, Udvardy 1991. 286., Fraknoi 1895. 152.

³⁵⁸ Udvardy 1991. 287., Fraknoi 1895. 156.

³⁵⁹ „*Reverendissimo in Cliristo patri et domino domino Dionisio miseracione clivina et sancte Romane ecclesie presbitero cardinali, archiepiscopo Strigoniensi, [...] frater Ladislaus abbas monasterii beati Michaelis archangeli de Batha humillimas oraciones in domino. Noveritis nos litteras vestri reverendissimi paternitatis citatorias pro parte egregii Ladislai Thwtis de Batlimonostora ac Petri filii sui, et consimiliter egregie domine Anne consortis eiusdem et tocius familie, [...] adversus reverendissimum in Christo patrem et dominum*

Ostrogonskog nadbiskupa ni posle drugog poziva, mada je iz Ostrogona nadbiskup naznačio da će biti osuđen ovog puta ako se ne pojavi.³⁶⁰ Šta više, Rafael je u reagovao, ne znamo kako, ali je uspeo da ubedi kralja Ladislava V (1444-1457), Janka Hunjadija, Đurđa Brankovića i još mnogo svetovnih i crkvenih velikaša da izdejstvuju kod pape da Ostrogonski nadbiskup nema jurisdikciju kao papski legat nad nadbiskupom iz Bača. Ovo se može videti iz jedne regeste iz Vatikanskog arhiva po kojoj je papa Nikola V izašao u susret i oslobodio Kaločko-Bačkog nadbiskupa od jurisdikcije Ostrogonskog nadbiskupa: „*Nikola V na molbu Ladislava kralja Ugarske i plemenitog Đorđa despota Raške i bistričkog župana Janka Hunjadija te drugih prelata izuzima nadbiskupa Kaločkog i Bačkog iz jurisdikcije nadbiskupa Ostrogonskog*“.³⁶¹

Iz izvora nam je takođe poznata činjenica da je nadbiskup imao svoje nadbiskupske namesnike, iz te informacije mogli bismo konstatovati da Rafael nije stalno boravio u Baču. Prvi namesnik je bio kustos Bačkog kaptola Andrija od Danoca iz 1451. godine.³⁶² Sledeći nama poznati Bački vikar je bio Jovan od Pankote iz 1453. i 1454. godine ko je imao i doktorsku titulu.³⁶³ Ovi namesnici su bili veoma korisni za nadbiskupa Rafaela jer su u sudskim procesima pomagali nadbiskupa i predstavljali su interese nadbiskupije u ovim procesima.³⁶⁴

Za vreme nadbiskupa Rafaela možda najznačajniji događaj je bio napad sultana Mehmeda II (1451-1481) protiv Beograda 1456. godine. U ovoj godini je došao franjevački fratar iz Italije u Ugarsku da bi propagirao krstaški rat protiv Osmanlija. Bio je to Jovan Kapistran, koji je kasnije bio kanonizovan za sveca.³⁶⁵ Tokom proleća i ranog leta možemo

dominum Raphaelem Herczeg de Zekchw Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopum [...] continencias, feria quarta proxima ante festum beati Nicolai episcopi et confessoris Bachiam, videlicet ad domum habitacionis prefati reverendissimi domini Raphaelis archiepiscopi.” Z. O. IX. 389.

³⁶⁰ Z. O. IX. 419.

³⁶¹ „*Nicolaus papa V ad supplicationem Ladislai regis Ungariae et nobilis Georgii despotae Rassiae et Johannis Hunyadi comitis Bistriensis ac aliorum praelatorum archiepiscopum Colocensem et Bachiensem eximit iurisdictione archiepiscopi Strigoniensis, cui nuper iurisdictione legati nati in singulis provinciis regni Ungariae indulta est.*“ Lukcsics Pál (ed.), XV. századi pápák oklevelei II. IV. Jenő papa (1431-1447) és V. Miklós (1447-1455), Budapest, 1938, 326.

³⁶² Njegova titula glasi: *Andrea canonico et custode ecclesie Bachiensis, vicario generali in spiritualibus Raphaelis Collocensis et Bachiensis archiepiscopi.* (Lukcsics II. 300.)

³⁶³ Njegova titula: *Johannes de Pankotha arcium doctor, vicarius in spiritualibus in ecclesia Bachiensi.*

³⁶⁴ Z. O. IX. 365., Lukcsics II 326.

³⁶⁵ Za Jovana Kapistrana videti: Hofer J., *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Heidelberg, 1965., Andrić Stanko, *Čudesna Svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod, 1999., Mažuran Ivan, *Čudesna Ivana Kapistrana*, Osijek, 1972., Kulcsár Péter, *Kapistrán János*, Budapest, 1987., Fügedi Erik, *Kapistranói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai.* In: *Századok* 111 (szerk. Kónya S.), Budapest, 1977, 847–898., Fügedi Erik, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról.* Budapest, 1981. 7–56., Bölcskey Ödön, *Kapistranói Szent János élete és kora. I–III.*

reći na osnovu literature da je najverovatnije Jovan Kapistran boravio i u Bačkoj dijecezi. Nadbiskup Rafael ga je više puta molio da dođe i propoveda vernicima u dijecezi. Prvi put ga je zvao 2. maja 1456. godine, a pismo je poslao iz Apatina koji je bio nadbiskupski posed. Drugo pismo je uputio već 15. maja, kad je nadbiskup bio u Baču, moleći Kapistrana da dođe na teritoriju Bačke crkve, jer tu može da vrbuje mnogo krstaša: „*Dragi Oče i mnogopoštovani gospodine. Pisali ste mi da Vas obaveštavamo svim novostima pa s toga znajte da je mnogopoštovani gospodin Jovan legat izvesno još jednom je otišao u grad Budim. Stoga molim vaše Očinstvo ono što sam i ranije molio a ovim pismom činim još prilježnije da nas udostojite i posetite našu crkvu. Mnogi ljudi iz brojnih župa čeznu da vide vaše Očinstvo pa stoga verujem da će ukoliko tako učinite to uroditi velikom plodom među ljudima, posebno u smislu prihvatanja krsta. Izdato u Baču 15.05.1456, godine*“.³⁶⁶

Iz itinerariuma Jovana Kapistrana, koji su sastavili značajni istoričari (Karačonji Janoš, Fígedi Erik, Hofer Johanes) možemo videti da je frater Jovan održao besede u mnogim gradovima i varošima u Ugarskoj. Međutim, interesantno je da kod Hofera nisu uopšte spomenuti ona mesta u južnoj Ugarskoj gde je boravio Kapistran pre bitke kod Beograda.³⁶⁷ Karačonji je bio prvi ko je ispravno konstatovao da je franjevački fratar između maja i jula 1456. godine vrbovao krstaše na više mesta na teritoriji nadbiskupije.³⁶⁸ Na osnovu zapisnika³⁶⁹, koji opisuje život i čudesa Kapistrana, koji je koristio Erik Fígedi, uspeo je da tačnije naznači kad je boravio na teritoriji nadbiskupije. Po njemu Kapistran je između kraja maja i 2. jula bio u Kolutu, Baču, Futogu i u Iloku.³⁷⁰ Međutim, Peter Kulčar navodi da su se početkom jula našli Jovan Hunjadi i Jovan Kapistran u Petrovaradinu. Tada je Hunjadi

Székesfehérvár, 1923–1924., Kálmán Peregrin–Veszprémy László (szerk.), *Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete.*, Budapest, 2013., Pettkó Béla, Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. In: *Magyar Történelmi Tár* 4/2. (szerk. Komáromy A.) Budapest, 1901. 168-123. Solvi Dániel, Galamb György, Az inkvizítor Kapisztrán János és a ferences ellenzék. In: *Aetas* 23 (szer. Galamb Gy.), Szeged, 2008, 5–24.

³⁶⁶ „*Venerabilis pater domine honorande. Scripseratis nobis, ut novitatibus Vestram Paternitatem avizaremus, pro quibus sciatis a certo, ut reverendissimus dominus Johannes legatus rursus et iterum ad civitatem Budensem se transtulit. Pro eo rogemus eandem V. P., prout prius petieramus, presentium serie valde diligenter, quatenus dignetur P. V. ecclesiam nostram visitare. Desiderant multi populi de multis comitatibus Paternitatem Vestram videre, et credimus, quod si Paternitatas Vetra id faciet, non parvum fructum inter populos facere poteritis, presertim in assumptione crucis. Ex Bachia die Sabbati proxima ante festurn Penthecosten. Anno domini MCCCCLVI- Raphael Herczegh de Zekchw ecclesiarum Colocensis et Bachiensis archiepiscopus.*” Pettko 1901, 203-204.

³⁶⁷ Fígedi 1977. 871.

³⁶⁸ Bio je u Kolutu, Baču, Futogu i Iloku. Karácsonyi I. 333-338, Fígedi 1977. 871.

³⁶⁹ *Testimonia miraculorum a Sancto Joanne a Capistrano in vita est post mortem eius patratorem.* Ovo je zapisnik čudesa Jovana Kapistrana koji je bio sastavljen od strane franjevacu oko 1460. godine. Jedan primerak je u Parizu u Nacionalnoj biblioteku. Drugi je u Italiji u rimskom franjevačkom samostanu *Sancto Isidoro*, odakle su između dva svetska rata crkveni istoričari Kaizer Nandor, Deri Ferenc i Lukčič Pal napravili kopiju i odneli rukopis u Budimpeštu gde su čuva u franjevačkom arhivu. Fígedi 1977. 848.

³⁷⁰ Fígedi 1977. 872.

zamolio Kapistrana da sakupi toliko krstaša i brodova, koliko je to moguće i da njih usmeri u Slankamen.³⁷¹ Tad je franjevac odlučio da se vrati u Bač i da agituje među stanovništvom.³⁷² Kapistran se posle dvanaest dana vratio u Slankamen gde je bilo oko 18.000-20.000 krstaša.³⁷³ Ne znamo da li je nadbiskup Rafael doživeo odbranu Beograda 1456. godine, posle 14. juna te godine ne znamo ništa o njemu, verovatno je umro početkom jula te godine.³⁷⁴

Jedan od najvećih nadbiskupa u istoriji Bačko-Kaločke nadbiskupije je bio Stefan Vardaji (1456-1471). Poticao je iz značajnog roda Gut-Keled. Iz grane Šarvarmonoštorske, ovaj rod je poticalo iz porodice Vardai. Ova grana je imala posede oko Kišvarde i na istoku u Bereškoj županiji. Za porodicu je bila karakteristično da je sa veštom politikom uspeła da proširi svoje posede u Ugarskoj.³⁷⁵

Stefan se odlučio za crkvenu karijeru, on je već 1441. godine bio varadski kanonik. Uskoro je započeo i svoja visokoškolska učenja. Prvo je učio na Krakovskom univerzitetu između 1444-1446. godine.³⁷⁶ Posle dve godine je otišao za Beč gde je nastavio studije 1446. godine.³⁷⁷ Međutim, već iduće 1447. godine odlučio je da će studirati kanonsko pravo u Italiji i otišao je na univerzitet u Padovu.³⁷⁸ Međutim, u Padovi je izbila kuga i morao je Vardaji da pobegne iz grada sa svojim prijateljima. Pokušali su da nađu utočište u Ferari ali im nije bilo dozvoljeno da uđu u grad jer su došli iz zaražene Padove.³⁷⁹ U sledeće dve godine (1448-1449) on je boravio u Ferari, gde je živeo u teškim okolnostima zbog finansijskih teškoća. Više pisama nam je poznato, u kojima moli svoje rođake u Ugarskoj da mu pošalju novac ili srebro da bi mogao da nastavi svoje studije, jer planira da doktorira iz kanonskog prava.³⁸⁰ Vardaji se vratio 1450. godine u Padovu i stekao je tamo titulu doktora kanonskog prava 29. avgusta 1450. godine.³⁸¹

³⁷¹ Kulcsár 1987, 191.

³⁷² Isto 191-192.

³⁷³ Isto

³⁷⁴ Udvardy 1991. 292.

³⁷⁵ Isto 294.

³⁷⁶ Pelczar J., Chmiel A., *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400-1551*. I, Cracoviae 1887-1892, 108.

³⁷⁷ Schrauf Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*, Budapest, 1892, 98.

³⁷⁸ Veress Endre, *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Budapest, 1941, 156.

³⁷⁹ Isto 423.

³⁸⁰ Za njegovo dopisivanje sa njegovom stricom detaljnije videti: Z. O. XII. 214-217., Lukcsics Pál, Várdai István ferrarai diák levelei (1448-1449). in: *Történelmi Szemle* 14 (szerk. Angyal D.), Budapest, 1929, 124-137.

³⁸¹ Udvardy 1991. 298., Veress Endre, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Budapest, 1915, 9.

Nakon završetka studija vratio se za Ugarsku tokom 1451. godine i u izvorima možemo ga naći opet kao varadskog kanonika.³⁸² Posle povratka u Ugarsku njegova karijera je stalno bila u usponu. Od 1453. godine je već bio u neposrednom okruženju kralja Ladislava V (1452-1457) koji ga je imenovao za erdeljskog prepozita 1454. godine, mada je od strane erdeljskog biskupa i Rimskog pape bio potvrđen na ovaj položaj tek 1455. godine.³⁸³ Sledeće godine je postao jegarski prepozit, pošto se ova funkcija upraznila a iste godine je postao i vicekancelar na kraljevskom dvoru.³⁸⁴ Dok nije postao nadbiskup, Vardaji je bio stalno uz kralja Ladislava V čije poverenja je imao do kraljeve smrti. Stefan je nakon smrti nadbiskupa Rafaela izabran za Kaločki i Bački kaptol u jesen 1456. godine. Kako smo to videli u poglavlju kaptola to je bio poslednji put kad su kaptoli birali kaločko-bačkog nadbiskupa.³⁸⁵ On već 9. februara 1457. godine nosio titulu izabranog Kaločko-Bačkog nadbiskupa.³⁸⁶ Od papske kurije je bio potvrđen na funkciji nadbiskupa 25. februara 1457. godine.³⁸⁷ Papsku bulu za nadbiskupa Stefanu je predao u Budimu papski legat Karvahal 27. maja 1457. godine.³⁸⁸

Nakon što je postao Kaločki nadbiskup, odmah je posetio svoju nadbiskupiju. Kaločko-Bačka nadbiskupija je bila u očajnom stanju zbog građanskog rata između frakcije Hunjadijevaca i pristalica grofova Celjskog, koji je doduše kulminirao na istoku i jugoistoku kraljevine, ali se osetio i na teritoriji nadbiskupije zbog sve češćih upada Osmanlija na teritoriju Bačke crkve. Zbog toga je Stefan Vardaji već u Apatinu izdao naređenje 5. jula 1457. da se ubira redovno crkvena desetina na posedima plemićke porodice Teteša (Patala, Kaćmar, Timak i Baračka) u vezi čega je njegov prethodnik Rafael imao dosta problema.³⁸⁹ U ovim nesigurnim vremenima je nadbiskup Stefan odlučio da na jugu zemlje popravi nadbiskupske tvrđave, odnosno da ponovo izgradi utvrđenje u Baču. Za ovaj poduhvat dobio je od kralja Ladislava V (1444-1457) dozvolu.³⁹⁰ Iste godine je nadbiskup postao i kraljevski kancelar ugarskog kralja (*secretarius cancellarius*). On je lično koristio titulu „*cancellarius regius*“ i „*secretarius cancellarius regie maiestatis*“.³⁹¹ Iako nije bio uvek u Kaloči ili u Baču, imao je svog upravitelja nadbiskupije. Ovu funkciju je vršio njegov rođak Aladar

³⁸² Z. O. XII. 228.

³⁸³ Z. O. IX. 504., Theiner II 275., Pettkó 1901. 174., Udvardy 1991. 299.

³⁸⁴ Z. O. IX 514., Udvardy 1991. 300.

³⁸⁵ Sa njegovom izborom nećemo se opet detaljno baviti. Érdújhelyi 1899. 39., Udvardy 1991. 301.

³⁸⁶ „*Stephanus de Warada ecclesiarum Colocensis et Bachiensis electus.*“ Z. O. IX 543.

³⁸⁷ Érdújhelyi 1899. 40., Udvardy 1991. 301.

³⁸⁸ Z. O. IX. 553.

³⁸⁹ Z. O. IX 582.

³⁹⁰ Detaljnije videti u poglavlju koji se bavi istorijom tvrđave u Baču.

³⁹¹ Z.O. IX. 543, 582.

Vardaji, koji je uglavnom boravio u Baču.³⁹² Tokom 1458. godine nadbiskup Stefan je bio u Kaloči. Opet je imao probleme sa Ladislavom od Teteša, koji kao i ranije više puta nije dozvolio da se ubira crkvena desetina na njegovim posedima u Bodroškoj županiji. Međutim, posle pretnje da će biti ekskomuniciran iz crkve, ipak je pristao na plaćanje.³⁹³ Kad je Matija Korvin postao kralj (1458-1490) nadbiskup Stefan je postao njegov pristalica mada još Korvinova pozicija nije bila učvršćena.³⁹⁴ On je ostao cele 1459. godine u Budima pored kralja, jer je svom namesniku i Valentinu Varija bačkom kantoru uputio pismo 21. juna 1459. godine da će suditi u procesu između Dionisija Ača i Ladislava Teteša kada će doći za Bač.³⁹⁵ Zimu između 1459. i 1460. godine je proveo u Baču odakle je uputio pismo za brata od strica, u kojem je izjavio svoju žalost zbog preminulog strica.³⁹⁶ Stefan je zimu između 1460. i 1461. opet proveo u Baču odakle je uputio pismo njegovom bratu od strica Sabolčkom županu Nikoli Vardajju da mu pošalju za Bač žito i namirnice.³⁹⁷ Na jeseni iste godine je bio u nadbiskupskom centru na jugu, jer je iz pisma koji je uputio Katalini, udovici Nikole Vardajja možemo saznati da je pisao iz Bača.³⁹⁸ Takođe je Stefan uputio pismo Katalini 11. marta 1462. godine u kojem je moli da zaštiti kmetove na porodičnom posedu³⁹⁹. Nadbiskup Vardaji je učestvovao u delegaciji koja je išla kod Fridriha III (1452-1493) u Beč 1463. godine da bi izmirili austrijskog cara sa Matijom Korvinom.⁴⁰⁰ Posle je Stefan žurio na jugu zemlje gde je ugarski kralj spremao pohod protiv Osmanlija, nameravao je da zauzme Jajce u Bosni. U ovom pohodu je značajnu ulogu igrao je kaločki nadbiskup sa svojim banderijama.⁴⁰¹ Posle ovog uspešnog pohoda, krajem 1463. godine kralj Matija je nadbiskupa Vardajja imenovao za bačkog župana.⁴⁰² U drugoj polovini 1465. godine je Vardaji više puta bio u Baču. U oktobru 1465. godine je pisao iz Bača svastici u Kišvardu da spremi kreča dovoljno i za sledeću godinu, a zaostali novac da potroši na izgradnju

³⁹² Iz nadbiskupskih pisama možemo saznati da je Aladar Vardaji upravljao nadbiskupskim posedima (*Aladarius de Warada gubernator archiepiscopatus Colocensis etc.*) kao upravitelj. Isto iz ovih pisama možemo saznati da se radi na obnovu nadbiskupskih utvrđenja (*tantum populi et jobagiones nestri in pertinenciis archiepiscopalibus nunc per laboraciones cactrorum et castellorum*) i da se vrši transport nadbiskupskih vina za Bač (*dictirs vinis mittere, extunc transmittatis usque Bachyam*). Z. O. XII. 255-256.

³⁹³ Udvardy 1991. 304. Z. O. X. 44-45.

³⁹⁴ Udvardy 1991. 304.

³⁹⁵ Z. O. X. 77.

³⁹⁶ Z. O. XII. 260-261.

³⁹⁷ Isto 270-71.

³⁹⁸ Isto 272-273.

³⁹⁹ Z.O. X. 213-214.

⁴⁰⁰ Udvardy 1991. 307.

⁴⁰¹ Isto

⁴⁰² Iványi István, Bács és Bodrog vármegyék ispánjainak névsora. In: *Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve 9/1*. (szerk. Grosschimd G.), Zombor, 1893, 9.

tvrđave.⁴⁰³ Iste godine 4. decembra je uputio još jedno pismo iz Bača svastici u kojem se rasputuje da li zaista želi Nikola Perenji da proda svoju tvrđavu jer je on zainteresovan za otkup.⁴⁰⁴ Međutim, sledeće godine 1466., nadbiskup je iskoristio sjajnu priliku da proširi porodične posede Vardaija. U Bodroškoj županiji porodica Teteš izumrla je po muškoj liniji, ali su naslednici kod kralja uspeli izdejsstvovati nasleđivanje svih poseda po ženskoj liniji. Ipak, nadbiskup Vardaji je uspeo da aranžira brak Šimuna od Vardaija i Oršolje iz porodice Teteš. Ovaj značajan sporazum je bio sklopljen u Baču.⁴⁰⁵ Nadbiskup Stefan je posredovao u još jednoj svadbi. Pisao je iz Stonog Beograda svastici da dovede njenu sestru Borbalu za Bač gde će je udati za plemića Ladislava Lošoncija.⁴⁰⁶ Iz Bača je 1470. godine je izdao naredbu za svog batmonoštorskog kastelana Farkaša Pala da sa nadbiskupskim kolektorima obilaze bodroške nadbiskupske posede i da sakupljaju desetine, koje nisu bile uplaćivane redovno.⁴⁰⁷

Zbog Varadijevih zasluga ugarski kralj Matija je želeo izdejsstvovati od Rima da Kaločko-Bački nadbiskup dobije kardinalsku titulu.⁴⁰⁸ Iz jedne od povelja nadbiskupa Stefana 26. marta 1468. godine koju je izdao za građane Kišvarde možemo saznati da je iz Rima dobio kardinalsku titulu jer sebe tituliseo za kardinala: „*Nos Stephanus [...] presbiter cardinalis, ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopus [...]*“⁴⁰⁹. On je bio prvi Kaločko-Bački nadbiskup koji je nosio kardinalsku titulu. U principu Stefan bi morao da ide lično u Rim za kardinalski šešir, ali je Matija Korvin molio papu da oslobodi kaločkog nadbiskupa ovog putovanja i da pošalji za njega šešir jer ne može bez njega zbog stalne opasnosti od Osmanlija.⁴¹⁰ Papa Pavle II (1464-1471) je izašao u susret i poslao kardinalski šešir preko papskog legata Gabriela iz Verone. Međutim, kardinalski šešir nije mogao primiti lično, jer je iznenada umro 1471. godine.⁴¹¹

Naslednik Stefana Vardaija na nadbiskupskoj funkciji je bio Gabriel iz Matučine (1472-1478). Za njega znamo da je bio lektor u Bačkoj crkvi 1470. godine.⁴¹² Nakon što se nadbiskupska funkcija upraznila, Matija Korvin je postavio Matučinu za nadbiskupa

⁴⁰³ Z. O. XII. 283.

⁴⁰⁴ Z. O. X. 351.

⁴⁰⁵ Z. O. XI. 457, 488.

⁴⁰⁶ Z. O. X. 463-464.

⁴⁰⁷ Z. O. XII. 290.

⁴⁰⁸ Za ovu temu videti: Udvardy 1991. 308-310., Fraknoi Vilmos, *Mátyás király levelei I (1458-1479)*, Budapest, 1893., 91, 99, 103, 104, 131.

⁴⁰⁹ Z.O.X. 445.

⁴¹⁰ Udvardy 1991. 310.

⁴¹¹ Isto

⁴¹² Udvardy 1991. 323., Érdújhelyi 1899. 57-58, 143, Winkler 1935, 30, Békefi 1896, 632, Békefi 1910, 67.

Kaločko-Bačke crkve. Vrlo verovatno se to dogodilo još na početku iste godine, jer u izvorima se Matučin javlja već 14. februara 1471. godine kao izabrani nadbiskup.⁴¹³ Rimski papa je potvrdio njegov izbor 24. maja 1471. godine.⁴¹⁴ Nažalost dalje ne možemo njega povezati sa Bačom jer nam nedostaju izvori. Ne znamo ni to da li je smatrao Bač ili Kaloču za svoju prvu rezidenciju.

Njega je nasledio Đorđe Hando (1478-1480).⁴¹⁵ Međutim, njega nismo uspeli da povežemo sa Bačom ni toliko kao Matučina, tako da se njegovom biografijom nismo bavili detaljnije.

Možda najvažnija ličnost koja je ikad bila na nadbiskupskoj stolici, koja se isticala ne samo kao crkvena ličnost, nego i kao veliki humanista, sa ogromnom bibliotekom i zaslugama za izgradnju i napredovanje Bača, bio je nadbiskup Petar Varadi (1481-1501). Sa njegovom biografijom su se bavili mnogi istoričari, književnici i crkveni istoričari od XIX veka sve do pre par godina kad se pojavila važna knjiga u vezi njegove biografije.⁴¹⁶

Rođen je oko 1445. godine. Njegov otac se zvao Imre a majka Margita. Ne znamo sigurno da li je poticao iz plemićke porodice. Zahvaljujući svom talentu i uzornim radom uspeo je napraviti karijeru.⁴¹⁷ Odrastao je u Velikom Varadu na dvoru velikog humaniste Jovana Viteza, koji je tada bio varadski biskup.⁴¹⁸ Vitez je postao Ostrogonski nadbiskup 1465. godine i sa sobom iz Varada je poveo i Petra Varadija. Mladi Petar je u Ostrogonu postao kanonik te crkve. Zahvaljujući podršci od strane Viteza, Varadi je svoje studije završio u Bolonji, gde je studirao kanonsko pravo, retoriku i politiku.⁴¹⁹ Po povratku kući ubrzo je postao član kancelarije kralja Matije Korvina zahvaljujući svom širokom

⁴¹³ DL 17162, Érdujhelyi 1899. 58., Udvardy 1991. 323.

⁴¹⁴ Udvardy 1991. 323.

⁴¹⁵ Za njega viedti: Udvardy 1991. 330-334., Érdujhelyi 1899. 63-69.

⁴¹⁶ Literatura koja se bavila njegovom bibliografijom odnosno bavila se sa Varadijom kao humanistom: Horváth 1746, Wagner Karolus (ed.), *Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi Epistolae*, Posonii et Cassoviae, 1776., Katona 2001. 254-281., Botka Tivadar, Péter kalocsai érsek pecsétje. In: *Századok 4* (szerk. Thaly K.), Budapest, 1870, 329-333., Dudás Ödön, Péter kalocsai érsek. In: *Századok 6* (szerk. Thaly K.), Budapest, 1872, 716-718., Márton Mátyás, *Váradi Péter kalocsai érsek élete*, Budapest, 1883., Fraknoi Vilmos, *Váradi Péter kalocsai érsek élete*, Budapest, 1884., Érdujhelyi 1899, 69-98., Timár Kálmán, A kalocsai főszékesegyház régi könyvtára. In: *Religio 68* (szerk. Dudek J.), Budapest, 1909, 680-681., Hoffmann Edit, *Régi magyar bibliofilek*, Budapest, 1929, 131., Huszti József, Platonista törekvések Mátyás király udvarában. In: *Minerva 3* (szerk. Thienemann T.), Budapest, 1924, 185, 212-214, 216, 222, Gerézdi Rabán, Egy magyar humanista: Váradi Péter. In: *Magarságtudomány 1* (szerk. Ortutay Gy.), Budapest, 1942, 305, 532., Kardos Tibor, *A magyar humanizmus kora*, Budapest, 1955, 121, 149, 192, 211-2, 231, 241, 250, 264, Véber János, *Két korszak határán. Váradi péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe*, Pécs-Budapest, 2016., Isti, Péter Varadi's Epistolarium. In: *Infima Aetas Pannonica. Studies In Late Medieval Hungarian History* (ed. Péter E. K., Kornél Sz.), Budapest, 2008, 309-329.

⁴¹⁷ DL 18391, Fraknoi II. 189., Bunyitai Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig III. Egyházak*, Nagyvárad, 1884, 140.

⁴¹⁸ Udvardy 1991. 336.

⁴¹⁹ Kulcsár Péter, Varga Katalin (szerk.), Bonfini Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Budapest, 1995., 471., Gerézdi 1942. 310.

obrazovanju. Godine 1478. postao je tajni kancelar (*secretarius cancellarius*), s tim činom je dobio i kraljevski pečat.⁴²⁰ Sedamdesetih godina 15. veka je Varadi dobio značajne crkvene funkcije, prvo je postao kalotski arhiđakon unutar varadske crkve.⁴²¹ Posle je dobio još sentjobsku opatiju od pape Siksta IV (1471-1484) 1474. godine.⁴²² Uspeo je srediti da dobije benediktinsku opatiju u Dunafeldvaru,⁴²³ i pre nego što je postao Kaločki nadbiskup dobio je još erdeljsku prepozituru.⁴²⁴ Osim crkvenih poseda dobio je od kralja Matije značajne svetovne posede za svoje zasluge. Godine 1480. dobio je tvrđavu Palinu sa okolinom u Vukovskoj županiji, dvorac Barc sa 16 sela u županiji Šomođ, 10 sela u županiji Kereš i 20 sela u Baranji.⁴²⁵

U izvorima je već 1480. godine spomenut kao nadbiskup Kaločko-Bačke crkve.⁴²⁶ Međutim, kardinal Jovan iz Aragona takođe je želeo da postane Kaločki nadbiskup. Iako je kardinal pružio značajan otpor, papa Sikst IV je stao na Varadijevu stranu i 16. februara 1481. godine, Zagrebačkom i Pečujskom biskupu je naložio da predaju palijum nadbiskupu Varadiju.⁴²⁷ Nakon njegovog imenovanja za nadbiskupa Varadi je nosio još i titulu večnog župana Kaloče a pored toga dobio je i titulu Bačkog župana, koju je nosio do njegovog zatvaranja.⁴²⁸ Isto tako Matija Korvin je toliko cenio svog nadbiskupa da je od pape tražio kardinalsku titulu za Petra Varadija.⁴²⁹ Ugarski kralj je izdejstvovao kod pape Siksta IV da petrovaradinsku cistercitsku opatiju zauvek priključi nadbiskupiji.⁴³⁰ Nadbiskup Petar je oštro i javno kritikovao spoljnu i unutrašnju politiku kralja Matije. Po izvorima je Varadi javno i glasno osudio preopterećeno oporezivanje stanovništva i vođenje rata prema severu i zapadu protiv Čeha i Habzburgovaca, i zbog toga ga je Matija zatočio verovatno u leto 1484. godine.⁴³¹ Za vreme njegovog robovanja u duhovnim pitanjima nadbiskupije zamenjuje ga Jovan iz Čame, kustos Kaločkog kaptola koji je upravljao nadbiskupijom između 1484. i 1488. godine, a pored njega nadbiskupske funkcije je obavljao još pomoćni biskup i vikar

⁴²⁰ DL 18391, Szilágyi Lóránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458-1526.*, Budapest, 1930, 12.

⁴²¹ Érdújhelyi Menyhért, *Kutatásaim a római levéltárakban.* In: *Katolikus Szemle 10* (szerk. Mihályfi Á.), Budapest, 1896, 635.

⁴²² Érdújhelyi 1896. 635., Udvardy 1991. 390.

⁴²³ Wagner 1776. 40.

⁴²⁴ Fraknoi 1885. 5. 1. i 2. fusnota.

⁴²⁵ DL 18391.

⁴²⁶ „*Petri electi ecclesiarum Colocensis et Bachiensis unitarum...*“ 5. septembra 1480. Fraknoi 1885. 7. 3. fusnota. Udvardy 1991. 337.

⁴²⁷ Érdújhelyi 1899. 71-72.

⁴²⁸ Iványi 1893. 9.

⁴²⁹ Udvardy 1991. 340-341.

⁴³⁰ 30. novembra 1483. je to dozvolio papa Sikst IV Wagner 1776. 170-173., Udvardy 1991. 340.

⁴³¹ Kulcsár 1995. 483., 513, Heltai Gáspár, *Magyar Krónika*, Győr, 1789, 203-204., Udvardy 1991. 345.

Kaločke i Bačke crkve Matija. On je osvetio Blaža Bolonju iz Segedinu u bačkoj katedrali za sveštenika.⁴³² Međutim, prihod nadbiskupije je bio rezervisan kraljevskoj riznici, a desetinu su ubirali Ladislav Paškai, Grgur Labatlani i izvesni Andrija.⁴³³ Varadijevi posedi su bili oduzeti ili od strane kralja ili od strane drugih velikaša jer posle njegovog izlaska iz zatvora žalio se na oduzete ili ukradene posede, a nije bila ni pošteđena njegova lična biblioteka.⁴³⁴

Nadbiskup Varadi se 1490. godine oslobodio iz zatvora. Pošto nije mogao da izdejstvuje krunisanje Jovana Korvina, nezakonitog sina Matija Krovina za kralja, vratio se u svoju dijecezu, odakle je uputio pismo papi izveštavajući ga o žalosnoj situaciji u kojoj je našao svoju Kaločku i Bačku crkvu, pismo je napisao 7. septembra 1490. godine iz bačke tvrđave, tako da možemo konstatovati da je ovo prvi izvor iz kojeg možemo sigurno videti da je nadbiskup boravio u Baču.⁴³⁵ Iz Bačkog utvrđenja je uputio većinu svojih pisama devedesetih godina 15. veka.⁴³⁶ Do kraja ove godine nadbiskup je sigurno bio u Baču, odavde je pisao nadbiskupu pismo 11. decembra 1490. iz kojeg možemo saznati da je kralj Vladislav II (1490-1516) krenuo sa vojskom iz Požuna za Budim i produžio svoj put ka jugu zemlje, jer Osmanlije planiraju napad na Beograd i na Šabac. On je požurio Bodroškog župana Nikolu da sakupi u svojoj županiji porez za rat protiv Osmalija, a nadbiskup je mobilisao svoju vojsku da pomogne oko odbrane ugroženog utvrđenja.⁴³⁷ Petar je opet iz Bača poslao pismo 11. jula 1491. godine za Stefana Batorija da je nadbiskupska vojska logorovala kod Titela (1.000 konjanika) i stavljena je na raspolaganju Pavla Kinižija⁴³⁸, koji je morao da slomi otpor protivnika u južnim kraljevima kraljevine protiv Vladislava II, što je bilo uspešno i nadbiskupska vojska se vratila kući.⁴³⁹ Međutim, erdeljska vojvoda i zemaljska sudija Batori tada još traži da se mobiliše opet nadbiskupska vojska protiv brata Vladislava II

⁴³² DL 46101

⁴³³ Wagner 1776. 18., Udvardy 1991. 345.

⁴³⁴ Wagner 1776. 46., Fraknoi 1885. 6. 2. fusnota. Robovanje Petra Varadija (1484-1490) nećemo detaljnije posmatrati. Za njegovog robovanja videti detaljnije: Udvardy 1991. 344-351.

⁴³⁵ Uvardy 1991. 352. Fraknoi 1885. 34. Fraknoi citira iz ovog pisma, i kaže da je original je u biblioteci Venecije.

⁴³⁶ Osim Wagnera najvažnija dopisivanja Petra Varadija je na mađarskom jeziku objavio je i V. Kovač Šandor u svojoj knjizi u vezi dopisivanja najvažnijih mađarskih humanista u XV i XVI veku. Za pisma napisanih od Petra Varadija videti: V. Kovács Sándor (szerk.), *Magyar humanisták levelei XV-XVI. század*, Budapest, 1971. 285-465.

⁴³⁷ DL 82029

⁴³⁸ Pavle Kiniži (1431?-1494) je bio zemaljski sudija (1494), veliki župan županije Njitra, Vesprem, Tamiš, kapetan Beograda (1476), odnosno kapetan donjih krajeva (1479-1494). Legendarna vojskovođa, ko nikad nije izgubio ni jednu bitku. Najveću pobjedu je izvojevao na Hlebno polje nad Osmanlijama 1479. godine. Za njega videti detaljnije: C. Tóth Norbert-Horváth Richárd-Neumann Tibor-Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 I. Főpapok és bárók*, Budapest, 2016., 90, 124,145, 160., Éri István, *A nagyvázsonyi Kinižsi Vár*. Veszprém, 1957., Zákonyi Ferenc, *Nagyvázsony*. Győr, 1977., Vázsonyi Varga Béla, *Kinižsi Pál*, Veszprém, 1988.

⁴³⁹ Wagner 1776. 218-220., V. Kovács 1971. 292-293. Udvardy 1991. 353.

Alberta, koji je hteo da sa vojskom upadne u Ugarsku iz Poljske i da ga svrgne sa prestola. Crkveni plemići su išli za Bač da mole svog nadbiskupa da opet ne angažuje nadbiskupsku vojsku protiv Alberta iz Poljske. Zato je Varadi tražio od Batorija da ga oslobodi od mobilizacije nadbiskupske banderije.⁴⁴⁰

Nadbiskup je takođe morao da istakne napor i da nadbiskupski ugled vrati na pristojan nivo i kod crkvenjaka i kod svetovnjaka. Taj posao uopšte nije bio lak jer su ponekad vršeni pritisci i drski otpori. Ovde se nećemo baviti sa svim slučajevima, ali moramo samo pomenuti slučaj sa Kamenicom i sa sveštenicima grada, koji nisu hteli priznati jurisdikciju nadbiskupa nad njima jer su imali privilegiju iz Rima, koja je njima garantovala pravo da su podređeni direktno papi i da Kaločko-Bački nadbiskup nema nad njima nikakvu jurisdikciju, tako da oni neće ni platiti nadbiskupu porez u vinu, koji su ranije kameničani plaćali nadbiskupima. Ovaj osetljiv slučaj je tako kulminirao da je došao ispred kralja Vladislava, koji je morao intervenisati u korist nadbiskupa Petra.⁴⁴¹ Dosta problema je imao i sa plaćanjem desetine u bačkim parohijama jer je bački kolektor desetine i direktor bačkog oltara Gal to javio nadbiskupu. Petar je iz Bača uputio pismo sveštenicima parohija Bačke crkve da redovno plaćaju desetinu, jer ako to ne čine onda će naneti veliku štetu Bačkoj dijecezi: *„Petar po Božijoj milosti nadbiskup Kaločki svim u Hristu dragim župnicima parohijskih crkvama i svima onima koji su pod mojim ingerencijom u Bačkoj crkvi ovim pismom svima zajedno i pojedinačno upućujem večit pozdrav u Gospodu i tražim da se strogo poštuju moji nalozi. Primio sam ozbiljnu žalbu poštovanog prezvitera Gala, upravnika oltara u Baču, koji je istovremeno i prikupljač crkvene desetine; on mi je naime javio da mnogi ljudi oba pola i plemići i da su ljudi neznatnog porekla u Bačkoj dijecezi odbili da plaćaju pravednu i ispravnu desetinu na svoja dobra i stvari koja se po običaju plaća; budući da to i dan danas odbijaju, a na veliko opasnost po svoju dušu, i štetu i gubitak po mene i moju crkvu, pošto su prihodi moje crkve doživeli očiglednu štetu, nalažem vašu posvećenost ovim pismom sledeće: pošto je desetina koja se plaća sveštenicima, koji služe u Božijom domu nešto za šta znamo da su pravedno pomislili još Sveti Oci, strogo nalažem pod pretnjom ekskomunikacije da čim budete primili ovo pismo pojedinačno ili zajedno pristupite svima onima koji duguju pomenutu desetinu, da ih u moje ime pozdravite i brižljivo ih opomenute, tražeći od njih ono što piše u ovom pismu a to je da u roku od devet dana računajući se od trenutka primanja naše opomene, i da isplate svoja dugovanja a da će im se i prvi, drugi i treći i poslednji rok unutar tog vremenskog roka i sve to pod pretnjom ekskomunikacije.*

⁴⁴⁰ Isto

⁴⁴¹ Za ovaj slučaj i za izvore vide detaljnije kod: Udvardy 1991. 354-355.

Dakle, tražim da mojoj crkvi, kako je naznačeno odnosno pomenutom gospodinom prezviteru u celosti isplate desetinu koju duguju ili da u najgorem slučaju poslednjeg dana pred isteku pomenutog roka da se pojave lično pred nama i da polože račun tako da bude jasno da su svoje obaveze ispunili. U koliko tako budu učinili, u redu je, ako pak istekne rok od devet dana sve pomenute ljude koji su buntovnici i izgređnici u pogledu plaćanja desetine valja po našim crkvama nedeljom ili za praznike tokom svečane mise okupiti i kada se u dovoljnom broju okupe oglasiti crkvena zvona, upaliti pa potom ugaziti sveće u znak večitog prokletstva i javno objaviti da su ekskomunicirani iz crkve i da hrišćanski vernici nadalje treba da ih izbegavaju sve dok se ne budu udostojili da više puta pomenutu crkvenu desetinu isplate prezviteru Galu mom prikupljaču desetine. Ovom prilikom tražim dokaz da ste u celosti ispunili svoju obavezu i neka u vašem pismu i to jasno da bude dokazano. Molim vas i da izveštaj o uterivanju pomenutog poreza i izvršenju svih naloga koje sam vam ovde izložio odano pretočite u pismo i na taj način o svemu obavestite. Ovo pismo vratiti nakon što će biti pročitano. Izdato u Baču 11. januara 1495. godine⁴⁴² Takođe je imao nadbiskup problem

⁴⁴² „*Petrus miseratione divina Archiepiscopus Colocensis, nobis in Christo dilectis universis, & singulis Ecclesiarum Parochialium Plebanis in, & sub Dioecesi nostra Bachiensi ubilibet constitutis, & commorantibus, praesentibus, vel divisim requirendis, Salutem in Domino sempiternam, & nostris firmiter obedire mandatis. Gravem querelam honorabilis Galli Presbyteri, Rectoris Altaris de Bachia exactoris decimarum nostrarum accepimus continentem, quomodo nonnulli utriusque sexus homines, Nobiles, & ignobiles forent in Dioecesi Bachiensi, qui justas, & veras decimas, de rebus, & bonis ipsorum decimari solitis, & consuetis, e medio ipsorum extradare, & persolvere hucusque recusassent; prout recusarent etiam de praesenti, in animarum suarum salutis dispendium, praejudiciumque, & damnum nostrum, & Ecclesiae nostrae proventus diminutionem manifestam: Quia autem justae, & verae Decimae Clericis in domo Dei famulantibus, sunt a Sanctis Patribus fideliter adinventae; Devotionibus igitur vestris harum serie in Virtute Sanctae Obedientiae, & sub Excommunicationis poena sirmiter praecipientes committimus, & mandamus, quatenus acceptis praesentibus, ac dum, & quando cum praesentibus fueritis requisiti, conjunctim, vel divisim accedatis, quo propterea necesse fuerit accedendum, ibique universos utriusque sexus homines, decimarum videlicet hujusmodi debitores, verbo nostro salutari diligenter moneatis, & requiratis attentius, quos & nos tenore praesentium requirimus, & monemus, ut ipsi intra novem dierum spatium, a die hujusmodi monitionis vestrae immediate siendae computando quorum dierum spatium eisdem, pro primo, secundo, tertio, peremptorioque, ac ultimo termino, monitioneque Canonica, & sub poena Excommunicationis praesigatis & affigentis, prout & nos tenore praesentium assignamus, quam in eos, & eorum quemlibet, nisi fecerint ea, quae eisdem in hac parte praelentibus committimus, & mandamus, ex nunc, & ex tunc, prout ex nunc dicta Canonica monitione proemissa, ferimus in his scriptis, & etiam promulgamus, de Decimis praenominatis Ecclesiae nostrae, ut pnemittitur, provenire debentibus jam dicto Gallo Presbytero, earundem Decimarum nostrarum Exactori plene, & integraliter satisfaciant, aut competenti, vel saltem ultimo die praedicti temini coram nobis compareant, rationem (si quam habeant, cur ipsi ad hoc non teneantur) allegaturi emcacem. Quod si id fecerint, bene quidem; alioquin elapso illorum novem dierum spatio, omnes, & singulos cujuscunque status, & conditionis homines, in solutione videlicet Decimarum, saepe dictos rebelles, & contumaces in vestris, & vestrum quorumlibet Ecclesiarum singulis diebus dominicis, & festivis intra Missarum solennia, dum major in eisdem ad audiendum divinae populi convenerit multitudo, pulsatis campanis, candelis accensis, & extinctis, ac in signum maledictionis aeternae in terrain projectis, excommunicetis, & excommunicatos publice denuntietis, & faciatis denunriari, & a Christi sidelibus arctius evitari tandiu, quoadusque de fepedictis Decimis nobis, & Ecclesiae nostrae (ut praemittitur) provenire debentibus, praelibato Gallo Presbytero, exactori nostro earundem Decimarum nostrarum per eosdem satisfactum fuerit, atque impensum pleno cum effectu; aut a nobis aliud superinde habueritis in mandatis, vel de ipsorum absolutione Vobis in scriptis constiterit evidenter. Et post haec seriem vestre hujusmodi executionis, & quidquid in praemissis feceritis, nobis vestris in Literis fideliter, &*

sa subotičanima koji nisu hteli da plaćaju desetinu nadbiskupiji. Varadi je morao da ih ekskomunicira ali je posle opozvao ovu odluku, dao je odgodu žiteljima varoša upozorivši subotičkog sveštenika Luku da su obavezni plaćati desetinu.⁴⁴³ Najveći problem je bio međutim što je kaločki nadbiskup izgubio Petrovaradin i cistercitsku opatiju. Nakon što je Varadi bio zatočen, kralj Matija je dao opatiju kardinalu Bordžiji, koji je kasnije postao papa Aleksandar VI (1492-1503). Kaločko-Bački nadbiskup je morao da vodi sporove sa papom Inoćentijem VII i kasnije sa Aleksandrom VI da bi povratio crkvu u Petrovaradinu. To je uspeo tek 1496. godine kad je morao da je otkupi od Bordže za 5000 forinti.⁴⁴⁴

Nadbiskup je imao problem i sa naplaćivanjem poreza od pravoslavnog srpskog stanovništva u južnim ugarskim županijama, posebno u Sremu, ali i u Bačkoj, Bodroškoj i Čanadskoj županiji. Despot Jovan Branković ni dalje nije hteo da plati desetinu. Kapetan južnih kraljeva Jožef Šoma je zbog toga sa kraljevskim autoritetom nasilno ubrajavao na posedima despota crkvenu desetinu. Despot Jovan je smatrao to samovoljom i žalio se kod Petra Varadija protiv Šome.⁴⁴⁵ Nadbiskup je odgovorio da je plaćanje desetine sasvim normalno u hrišćanskoj državi i da su njemu ovi prihodi potrebni u odbrani države i nadbiskupskih poseda: „*Sjajni moj Prijatelju! Pišete mi da sam opljačkao vaše imanje i oteo stoku i pismom me pitate želim ih da vratim. Ja na to odgovaram da nisam opljačkao nikakvo vaše imanje niti je po mojim saznanjima po mojoj zapovedi iko od vas oteo stoku: jer ne liči na mene da bilo kome činim nasilje pošto i sam poštujem vašeg visočanstvo i poštujem kraljevske zakone. Ono što je istina pak jeste da sam pokrenuo pitanje zašto vaše veličanstvo nije platio desetinu na svoju imovinu jer sa tom desetinom ja moram da se izdržavam i da snosim breme služenja svom kraljevstvu. Kako vaše veličanstvo razume pisao sam visočanstvom grofu Temišvarskom i glavnom kapetanom donjih oblasti i županu ovih oblasti da razrešimo valjano ovaj naš spor i da neplaćene desetine budu isplaćene. Gospodin župan je poslušao kraljevske naloge i zamenicima župana što i oni sami znaju a na kraljevo a ne u moje zapovedeno da mi bude isplaćena pravedno određena desetina. Stoga dakle nema nikakvog razloga da se na mene žalite, jer ja nisam opljačkao vaš posed i želim i da se sa vama i svima živim u miru s druge strane više sam puta tražio i sada opet tražim da mi i vi i svi drugi koji duguju da isplate desetinu. Ukoliko budete to učinili a to vama je obaveza i isplatili desetinu na dobro koje posedujete i sve to po kraljevom nalogu i gospodina župana*

conscientiose rescribatis. Praesentibus perlectis in specie remiffis. Datum Bachiae seria quinta infra octavas Epiphaniarum Domini, Anno Domini MCCCCXCV.” Wagner 1776. 104-106.

⁴⁴³ Udvardy 1991. 356., Wagner 1776. 95.

⁴⁴⁴ Za povratak Petrovaradina nad jurisdikcijom Kaločke nadbiskupije videti detaljno u fusnotama: Udvardy 1991. 356-365.

⁴⁴⁵ Udvardy 1991. 376.

smatraću da je ovaj spor izglađen. Ukoliko pak ne bude tako i vi se budete oglušili na naredbu kralja i gospodina župana ja ipak neću ništa učiniti bez kraljeve posebne dozvole. Ukoliko mi pak bude dozvoljeno, svakako neću dopustiti da vi ili bilo ko drugi krši i oglašuje se o zakone moje crkve. Bog je ovo kraljevstvo načinio hrišćanskim a ne šizmatičkim i definitivno ne po vašoj moći da narušavate. Hrišćanskom poglavaru u hrišćanskom kraljevstvu priliči da žive po hrišćanskom zakonu i običaju. Ukoliko je pak vama naneta bilo kakva šteta koja se kosi sa običajem ili dekretima ovog kraljevstva, protiv kraljevog naloga ili protiv običaja poglavara jedne parohije, slobodno to recite i ja ću biti spreman da obećam u potpunosti to iskupim. Iz mog utvrđenja u Petrovaradinu godine 1496. ⁴⁴⁶. Za vreme ovih dopisivanja nadbiskup je boravio u Baču i u Petrovaradinu. ⁴⁴⁷ Pošto nadbiskup Petar nije mogao da ubraja desetinu, zamolio je kralja Vladislava da interveniše u korist Kaločko-bačke crkve. Vladislav II je zaista intervenisao u korist nadbiskupije i uputio je pismo županima gore navedenih županija da u njegovim županijama mora da se ubira ckvena desetina bez obzira da li su u pitanju Srbi pravoslavci ili katolici: „Vladislav po Božijoj milosti kralj Ugarske, Češke itd. pozdravlja svoje podanike župane, njihove zamenike, sudije i druge plemiće kao ljude svih staleža u Bačkoj, Čongradskoj, Bodroškoj i Sremskoj županiji. Izneo je moj podanik mnogopoštovani otac u Hristu gospodin Petar nadbiskup Kaločki vrlo ozbiljnu žalbu, obaveštavajući me da mnogi plemići i podanici nisu platili pravednu

⁴⁴⁶ „Illustris , amice noster! Scribitis nobis depraedatam esse per nos possessionem Vestram, & abacta pecora, & quaeritis per literas, utrumq̄ reddere velimus ad quod respondemus Vobis, per nos nullam posseffionem Vestram esse depraedatam , neque per nostros cognitione nostra, neque ulla pecora vestra jussu nostro abacta : nam abfit hoc a nobis, ut cuiquam alteri violentiam faciamus , qui & Regiam Majestatem timemus, & Regni leges observamus. Verum est, quod nos questi suimus Regiae Majestati, pro non solutis nobis de posseffionibus vestris, & nonnullorum aliorum decimis, cum quibus decimis nos & servitia Regia, & Regni onera debemus supportare; quod Majestas sua intelligens, mandavit per literas Magnifico Domino Comiti Themessiensi, Partium Inferiorum Generali Capitaneo, & horum quoque Comitatum Comiti, ut praefata querelarum nostrarum virtute, justas decimas nobis non solutas, per omnia opportuna remedia faciat extradari. Quibus mandatis Regalibus Dominus Comes obediens, quales ad Vice-Comites suos literas miserit, ipfi sciunt, qui quidem non nostro jussu, sed Regio, & Domini Comitis mandato, ex voluntate totius Comitatus ad hoc, ut nobis justae decimae solvantur, processerunt: Nihil igitur de nobis queri potestis, quia certe nos posseffionem vestram depraedari non fecimus: libentius etenim & vobiscum, & cum aliis omnibus in pace vivere vellemus: Decimas tamen justas Ecclesiae nostrae debitas a Vobis, & aliis repetivimus, & adhuc repetimus. Si igitur decimas instar aliorum, Vos quoque, ut tenemini, de Bonis Vestris persolvatis, scimus, quod iidem Vicecomites, qui mandato Regio, & Domini Comitis processerunt, quandocunque per Vos debito modo requirentur, rectisicabunt. Si vero aliquid aliud, contempto Regiae Majestatis, & Domini Comitis mandato, contra nos praetendatis, qui Domino , & Rege non caremus , absque illius permiffione, & licentia nihil faciemus; sed si permittamur, certe jura Ecclesiae nostrae, vel per Vos, vel per quempiam alium usurpari , vel lacerari non sinemus. Nam cum Deus ipse Regnum hoc Christianum , & non Schismaticum constituerit, certe non est vestrae potestatis facere servorium. Christiano etenim Principi, in Regno Christiano, subjectum populum Christianum, Christiana Lege, Christiano situ vivere oportet. Si quid autem vel praeter Regni hujus consuetudinem , & Decreta, vel p̄ter mandatum Regium, & Parochialis Comitis morem, & ordinationem propria auctoritate nos attentasse dicere poteritis, nos prosecto parati sumus, Vobis omnia reformare. Ex arce nostra Petri Waradini. Anno MCCCCXCVI.” Wagner 1776. 124-126., Udvardy 1991. 376.

⁴⁴⁷ Isto

*nametnutu desetinu, koju su dužni da plaćaju prema ugovoru i povelji o privilegijama, koje su od davnina sklopljeni da mojim predanicima kaptolima i plemićima Bačke županije kao i drugih a na tome obavežu da se isplaćuje desetina u celini prema starom običaju koji je postojao u doba Stefana, Gabrijela i Grgura i koja je bila poštovana da se na sva dobra plaća desetina. Mnogi su pod izgovorom da su pravoslavci i izmišljajući druge izgovore traže da budu izuzeti od plaćanje desetine i time nadbiskupskoj crkvi a samim tim i gospodinu nadbiskupu i članovima kaptola nanose veliku štetu i nepravdu; narušavaju zakone te crkve i zakone koje su sastavljali nekadašnji kraljevi u velikoj meri smanjujući prihode crkve koji joj po pravu pripadaju. Budući da je moja obaveza kao kralja da podržavam i branim zakone i prihode crkve Božije kojoj sam zaštitnik i tutor, odlučio sam da se kao kralj pobrinem da se poštuje zakon koji se oduvek poštovao i da se spreči da se raznim izmišljotinama i novinama remeti i smanjuje ono što crkvi po pravu pripada. Poštujući prve svega ono što je sam Bog vrhovni kralj i gospodar svima odredio da kao znak celovitosti svoje vladavine svi koji obrađuju zemlju ima da izdvoje desetinu za njega i one koje crkvama upravljaju. Želim stoga da desetinu koja u ovom kraljstvu nije lična nego je prema običajima koje su uspostavljali drevni kraljevi bude u potpunosti poštovana i da se bez pogovora isplaćuje u celosti: stoga ovim pismom strogo zapovedam svim svojim plemićima i podanicima da čim pročitaju sadržinu ovog pisma istog trenutka isplate desetinu na svoju imovinu baš kako se ona u vreme gore pomenutih nadbiskupa i plaćala prema odredbama ugovora odnosno povelje po privilegijama koje su sklopili plemići pomenutih županija nadbiskup i kaptol. Ta desetina se pod tim odredbama plaćala na sva dobra i posede kako i na obrađivanje zemlje i davala se nadbiskupskoj crkvi bez bilo kakvog odlaganja ili pogovora. Županima, zamenicima i sudijama pomenutih županija nalažem i ovlašćujem ih da sve one koju desetinu na svoja dobra ne budu u celosti isplatili na sve načine, novčanim kaznama ili drugim sredstvima naterate da to učine, dajući vam ovim svojim pismom ovlašćanje da tako postupite.*⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ „Wladislaus Dei gratta Rex Hung. & Bohemiae &c. Fidelibus nostris Comitibus, vel Vice-Comitibus, & Judlium, Bachlensi, Chongradiensi, de Bodrog, & Syrmiensi constitutes salutem., & gratiam. Exposuit nobis fidelis noster, Reverendissimus In Christo Pater, D. Petrus Archiepiscopus Colocensis &c. gravicum querela: quod nonnulli essent Nobiles, & alii possessionati homines, qui integras, justasque decimas, secundum compactata, & literas Privilegiales, ab antiquo inter Praedecessores suos, & Capitulum; ac universos Nobiles hujus Comitatus Bachiensis, & aliorum, super debita solutione justarum, & integrarum decimarum emanatas, & juxta antiquam consuetudinem, quae temporibus quondam Stephani, Gabrielis, & Georgii Archiepiscoporum, in reddendis talibus decimis observata suit, de bonis suis exsolvi facere recusarent. Nonnullos sub praetextu Rasciani ritus, alios -aliis adinventionibus exquisitis caeterisque Nobilibus, ac alterius cujusvis status, & conditionis possessionatis hominibus, in Comitibus volentes habere exemptos solutione decimarum: per quod Ecclesiae Archiepiscopali, ac per consequens ipsi D. Archiepiscopo, & suis Capitularibus non parvum praejudicium, injuria, & damnum irrogaretur; cum evidenter per haec Ecclesiae ipfius jura, a Divis olim Regibus illi adscripta, & donata distraherentur, & reditus justis diminuerentur. Et quia nostri regiminis incumbit officio, Ecclesias Dei, quarum Patroni, & Tutores sumus, in suis justis, & antiquis

Nadbiskup Varadi je imao dosta problema sa bahatim velikašima na jugu zemlje koji su naneli dosta štete svojim ljudima i nekretninama. Najveće probleme su činili Lavrencije Iločki i Jovan Kišhorvat. Oni su više puta napali i zauzeli tvrđavu Zatu i dvorac Slakovci u Vukovskoj županiji. Ujesen 1494. godine sam kralj Vladislav II je morao da vodi lično kraljevski pohod protiv ovih buntovnika na južnim kraljevima zemlje. Za ovaj pohod kao polazna strateška tačka je bila bačka tvrđava te je nadbiskup stavio svoju tvrđavu na raspolaganje kralja i njegovim trupama.⁴⁴⁹

U vreme Varadija centar nadbiskupije se nalazio u Baču. O tome svedoči ne samo što je ogromni deo pisama nadbiskupa nastao u gradu, već i iz toga da je vrhovni sveštenik ove crkve pročistio Mostongu povezivao je sa Dunavom i produbio je jarak bačkog utvrđenja što je pojačalo odbrambeni sistem nadbiskupske tvrđave, koja je bila jedna od najjačih i pripadala je drugoj odbrambenoj linije južne Ugarske prema Osmanskom carstvu.⁴⁵⁰

U predzadnjoj godini života nadbiskupa, 1500. je bio organizovan po prvi put državni sabor u Baču. Ovde su bili vođeni razgovori o sklapanju saveza između Venecije i Ugarske protiv Osmanskog carstva. Ugarski kralj je ovlastio Kaločko-Bačkog i Ostrogonskog nadbiskupa da zajedno sa erdeljskim vojvodom vode pregovore sa mletačkim izaslanicima. Sam kralj Vladislav II je učestvovao lično na ovom saboru.⁴⁵¹

Ne smemo zaboraviti ni nadbiskupsku biblioteku u Baču, jer je grad u doba renesanse i humanizma bio jedan od najvažnijih kulturnih centara u južnoj Ugarskoj kraljem 15. veka.

juribus, & redditibus manutenere, & defensare, ac contra illos, qui redditus decimales integre, prout videlicet ab antiquo semper observatum suit, quibuscunque novitatibus, vei iúbttersugiis adinventis turbare, diminuere, vel abstrahere vellent, Regia provifione opportune occurrere, & obviare: attento maxime, quod Deus ipse omnium Dominus, & Rex supremus, in signum universalis domini, decimas justas ab omnibus terrae cultoribus exsolvendis sibi retinuit, & pro se Ministris Ecciesiarum reddi mandavit. Volentes igitur decimas justas, & integras, quae in hoc Regno non personales, sed locales sunt, juxta limitationem antiquam Divorum Regum, & consuetudinem hactenus semper observatam, sine cujuspiam contradictione, plenarie persolvi: mandamus harum serie firmiter vobis omnibus, & singulis Nobilibus, & possessionatis hominibus quibuscunque, aliud habere nolentes, quatenus statim, habita praesentium notitia, de bonis, & possessionibus vestris, posthabita omni allegatione contraria, justas, & integras decimas, sicuti temporibus praefatorum Archiepiscoporum, exsolvere soliti suistis, juxta tenorem Privilegii, seu compactatorum, olim inter Nobiles Comitatum praedictorum, & Archiepiscopum, seu Capitulum emanati, seu concordatorum, ac etiam juxta consvetudinem ab antique in talibus observatam, de omnibus bonis, & possessionibus vestris, & de omni terrarum cultura, a quocunque terce hujusmodi, ad decimationem praefatae Ecclesiae Archiepiscopalis olim deputatae cultiventur, exsolvere sine ulla protelatione & contradicliione debeatis. Alioquin vobis Comitibus, & Vice-Comitibus ac Judlium- dicatorum Comitatum simili districtione praecipimus: quatenus non. exspectato super his ampliori mandato- nostro, omnes illos, qui forte integras, & Justas decimas de bonis eorum, & possessionibus solvere recusaret, per birsagia consveta, & per omnia alia opportune remedia deinceps cogere, & compeilere debeatis, autoritate nostra praesentibus vobis attributa, & justitia mediante. Praefentibus perlectis &” Wagner 176. 207-209.

⁴⁴⁹ Za ovo videti detaljnije: Fedeles Tamás, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni hadjárat (1494-1495)*. Szeged, 2012. 23-41., Udvardy 1991. 370-373., i naravno poglavlje u doktoratu koji se bavi sa boravcima vladara u Baču.

⁴⁵⁰ U vezi ove teme videti detaljnije u poglavlju za istoriju bačke tvrđave.

⁴⁵¹ Za ovaj sabor detaljnije videti u poglavlju u vezi poseta vladara u Baču.

Svakako moramo naglasiti da je Petar Varadi zahvaljujući njegovom sjajnom višestrukome italijanskom obrazovanju bio jedan od najobrazovanijih ljudi svoga vremena i jedan od najistaknutijih predstavnika renesanse. Kao i u drugim velikim humanističkim centrima i u Baču je nadbiskup Petar osnovao biblioteku u koju su dolazili kodeksi iz cele Ugarske, ali i iz ostalih zemalja, naročito iz Italije. Među knjigama ove biblioteke bilo je i dela klasičnih autora, kao i drugih spisa vezanih za istoriju starog veka. Neke knjige su i dan danas sačuvane i vredni su spomenici renesansne ali i antičke kulture.⁴⁵²

Isto tako, pre nego što pređemo konkretno na nadbiskupsku biblioteku u Baču, moramo naglasiti da je druga polovina 15. veka je bila era humanizma i renesanse u istoriji srednjovekovne Ugarske kraljevine, a da su ovu novu kulturnu struju odomaćili crkveni ljudi koji su učili na raznim italijanskim univerzitetima, i oni svetovni ljudi, koji su došli na dvor Matije Korvina posle njegove druge ženidbe sa aragonskom princezom Beatrisom.⁴⁵³ Kada pričamo u vezi ove kulturne ere u istoriji srednjovekovne Ugarske, svakako moramo spomenuti biblioteke, koje su bili najvažniji centri humanizma i renesanse. Svakako je najpoznatija bila biblioteka Matije Korvina tzv. *Bibliotheca Corviniana* na čelu sa bibliotekarom Tadeom Ugoletom, koji je imao svu slobodu u nabavci onovremeno sačuvanih spisa za kraljevsku biblioteku. Danas se smatra da je kraljeva biblioteka imala preko 2.500 knjiga. Nažalost uništena je tokom osmanlijskog osvajanja Budima, a primerci ove biblioteke su rasuti po celom svetu od Sjedinjenih Američkih Država do biblioteke u Istanbulu.⁴⁵⁴

⁴⁵² Борис Стојковски, Библиотека Калочко-Бачког надбискупа Петра Варадиа. In: *Антика и савремени свет данас* (ур. Гађански К. М.), Београд, 2016, 313.

⁴⁵³ Od crkvenih predstavnika humanizma u Ugarskoj moramo istaći Ostrogonskog nadbiskupa Ivana Viteza (1408-1472), Petra od Goražda, Jegarskog biskupa i kasnije Ostrogonskog nadbiskupa Tomu Bakača (1442-1521), Pečujskog biskupa, pesnika Ivana Česmičkog (poznat pod humanističkim imenom *Janus Panonius* 1434-1472) i druge. Brojni umetnici i naučnici su došli takođe iz Italije i sa Jadrana. Spomenućemo samo najpoznatije od njih. Ovde treba istaći svakako Galeota Marcija (1427-1497) književnika, istoričara i astrologa iz Narnija, potom poznatog istoričara Matije Korvina Antonija Bonfinija (1434-1503) iz Askolija. Osim njih i italijanski slikar Filipo Lipi (1406-1469) je delovao jedno vreme na ugarskom dvoru kao i minijaturista Dubrovčanin Feliks Patančić (1455-1517) i Firentinac Atavanti Atavante (1452-1525). Naravno osim gore navedenih i mnogo drugi umetnici, muzičari i predstavnici humanizma i renesanse su se pojavili u Budimu na dvoru Matije Korvina i Beatrise Aragonske (Стојковски 2016, 314). O humanizmu i renesansu u Ugarskoj videti još: Kardos Tibor, *A magyar humanizmus kora*, Budapest, 1955., Isti, *Renaissance Magyarországon*, Budapest, 1961., Kulcsár Péter, *Humanista történetírók*, Budapest, 1977, Рокаи et al. *Историја Мађара*, 167-169., Mikó Árpád, Beatrix királyné, in: *Hunyadi Mátyás a király*. Budapest, 2008, 251-265.

⁴⁵⁴ Za biblioteku Matije Korvina videti detaljnije: Szilágyi Sándor, *A Corvina történetéhez*. in: *Magyar Könyvszemle*, 7/5-6. (szerk. Csontos J.), Budapest, 1882, 336-340., Csapodi Csaba, *Csapodiné Gárdonyi Klára, Bibliotheca Corviniana*, Budapest, 1967., Csapodiné Gárdonyi Klára, *Humanista kódexek nyomában*, Budapest, 1976., Csapodi Csaba: a Corvina könyvtár története, *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1992., Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*. II. *Fönnmaradt kötetek*: 2. K-Z, Budapest, 1993., Krizsai Mónika, Mátyás király könyvtára. In: *Ósi gyökér 36/1* (), Miskolc-Diósgyőr, 2008, 21-27., Soltész Zoltánné, *A Mátyás-Graduale*, Budapest, 2005., Борис Стојковски, Дела античких аутора у библиотеци краља Матије Корвина, у: К. Марицки Гађански (ур.), *Антика и савремени свет, научници истраживачи и тумачи*, Зборник радова, Београд 2013, 355-377., Исти, Остаци библиотеке Corvina угарског краља Матије Хуњадија Корвина, у: *Међународна научна*

Pored toga što je iza sebe ostavio ogromnu prepisku i što je održavao veze sa italijanskim i ugarskim humanistima, osnovao je i nadbiskupsku biblioteku u Baču. Od knjiga iz ove biblioteke nama je nažalost poznato samo šest knjiga. Jedna je pisana na pergamentu, a ostalih pet su štampane. Skoro sve knjige je nadbiskup nabavio pre nego što je pao u zarobljeništvo 1484. godine.⁴⁵⁵ Osmanskim osvajanjem Bača, uništena je i tvrđava i samim tim i nadbiskupska biblioteka. Međutim, nekim nepoznatim putem nadživele knjige⁴⁵⁶ iz biblioteke ćemo ukratko obraditi, odnosno dati o njima najvažnije informacije.

Prva knjiga je objašnjenje Biblije iz 1481. godine, koja je štampana u Nirnbergu kod Antona Kobergera. Knjiga nosi naziv *Postilla super totam Bibliam* a autor je Nikolaus de Lira. Delo ima niz minijatura i inicijala. Na korici se nalazi lik kralja Solomona iz *Starog zaveta*, a prema Žigmondu Jakou lice starozavetskog vladara slično je licu Petra Varadija, koji je naručio ovu knjigu. Knjigu je Jako otkrio u biblioteci u Koložvaru (danas Kluž Napoka). Takođe u je Koložvaru uspeo da nađe još jednu knjigu iz nadbiskupske biblioteke u Bača. U pitanju je *Naturalis Historia* rimskog autora Plinija Starijeg štampana u Parmi 1481. godine. Ova knjiga je bila ukrašena cvećem koje je ličilo na ljiljane koji su se nalazili na grbu nadbiskupa Varadija.⁴⁵⁷

Sledeća knjiga nosi naziv: *Theophylactus [Pseudoathanasius]: Ennarationes in epistolas S. Pauli*. Štampana je u Rimu 1477. godine, danas de nalazi u Bodleanskoj biblioteci u Oksfordu.⁴⁵⁸ U pitanju su komentari poslanica svetog apostola Pavla u prevodu priora crkve svetog Balbina u Rimu i bibliotekara Hristofora de Persone. Reč je o prepisu arhiepiskopa Teofilakta Ohridskog, dela koje se pripisuju Svetom Atanasiju.⁴⁵⁹ Sačuvana su i *Pisma Svetog Hijeronima*, dvotomno delo, čiji je prvi tom štampan 1476. godine od Arnolda Panarca, a drugi 1479. godine od Georgija Lauera, oba u Rimu.⁴⁶⁰ Pun naziv kodeksa je: *Hieronymus, Epistolae, Pars I. ed. Johannes Andreas, Romae, Pannartz, 1476; Pars II, Romae, Lauer, 1479*. Sudbina ovog dela, kao i trenutno mesto gde se čuva je nepoznato. Ova izdanja je otkrio istoričar i bibliotekar, Elemer Varju 1910. godine u jednom aukcijskom

конференција *Књига и језик у огледалу савременог друштва*. Зборник радова, Београд 2011, 299-308., Исти, Интеркултуралност библиотеке краља Матије Корвина, у: А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.), *Културе у дијалогу/ Cultures in dialogue*, књ. 3, *Културна дипломатија и библиотеке*, Београд 2013, 385-400.

⁴⁵⁵ Udvardy 1991. 343-349.

⁴⁵⁶ Klara Csapodi-Gárdonyi, Die Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Peter Váradi, *Gutenberg Jahrbuch* 52 (ed. Fuchs J.), Mainz, 1977, 363., Стојковски 2016, 316.

⁴⁵⁷ Zsigmond Jakó, Váradi Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott, *Magyar Könyvszemle*, 74/4. (szerk. Köhalmi B.), Budapest, 1958, 345-350., Стојковски 2016. 317.

⁴⁵⁸ Csapodi-Gárdonyi 1977. 367.

⁴⁵⁹ Стојковски 2016. 317.

⁴⁶⁰ Hoffmann 1929, 131-134; Udvardy 1991, 382; K. Csapodi- Gárdonyi 1977, 365, 367. Na srpskom jeziku ta pisma je obradila i prevela M Mirković: Мирослава Мирковић, *Живот и преписка Светог Хијеронима*, Београд 2000, 201-413.

katalogu u Frankfurtu. Na njemu je takođe Varadijev grb, ali je naslikan i kardinalski šešir, koji svedoči da je knjiga naručena kad je već dostigao ovaj crkveni čin.⁴⁶¹ Pisma ovog velikog rimskog pisca bila su veoma popularna u srednjem veku i humanisti su ih često čitali.

U Veneciji je Jenson 1479. godine štampao i izdao pod nazivom *Gregorius IX. Decretales cum glossa Bernardi Parmensis*. U pitanju je jedan od najbogatijih dela iz oblasti kanonskog prava u srednjem veku, ali i u savremenom periodu.⁴⁶² Ovo delo je ostalo upamćeno po nazivu *Decretales* i spada među najznačajnije i najpotpunije kompilacije kanonskog prava sve do današnjih dana. U njemu je definisana centralna uloga papstva u pravnom poretku Rimokatoličke crkve. Završetak je ogromnog posla koji je započeo još Gracijan sredinom 12. veka. Dekreta ima 195, odnose se većinom na krivično, procesno i građansko kanonsko pravo. Ovo delo sadrži i saborske odluke, kao i brojne papske dekrete. Knjiga je sačinjena kod severnoitalijanskih majstora u tipično renesansnom stilu, ali su iluminacije izgleda rađene u Budimu. U ovoj knjizi nailazimo na niz komentara Kaločko-Bačkog nadbiskupa. Na primer, u delu koji govori o neprikladnom životu visokog sveštenstva Petar Varadi je napisao sledeći komentar: *In Hungaria nostri episcopi quid merentur, lege hic!*⁴⁶³

Ne smemo nikako izostaviti iz nabranjanja i latinski prevod Mojsijevo života, čiji je autor Sveti Grigorije Niski. To je još jedna knjiga preostala iz nadbiskupske biblioteke iz Bača. Autor ovog latinskog prevoda je Georgije Trapezuntski, Kričanin rodnom, koji je bio jedan od Vizantinaca koji su još pre pada Carigrada otišli u Italiju. Rukopis je pisan na pergamentu, polukurzivom, ukrašen belim firentinskim ukrasima u obliku pletenih lozica, i na njemu se nalazi sledeći datum: *Bachie XII. october 1495*. U to vreme je verovatno ovaj pergament došao u posed Petra Varadija. Ovo delo Svetog Grigorija Niskog, imalo je veliki moralni značaj pre svega na monaštvo. Stoga i ne treba da čudi da je jedan primerak ovog latinskog prevoda došao i u Bač, gde se nalazio franjevački samostan, u ovo vreme veoma aktivan. I sam Varadi se zalagao za poštovanje redovničkih pravila, a svakako mu je filozofski pogled Georgija Trapezuntskog bio blizak, pošto su obojica bili vezani za italijanske humanističke krugove.⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Hoffmann 1929, 131-134; Udvardy 1991, 382; Csapodi-Gárdonyi 1977, 365, 367., Стојковски 2016. 318.

⁴⁶² Gerhard Müller (ed.), *Theologische Realenzyklopädie XIV. Gottesdienst-Heimat*, Berlin-New York, 1985, 152-155.; Battista Mondin, *Pápák enciklopédiája*, Budapest, 2001, 278-283.

⁴⁶³ Стојковски 2016. 318-319.

⁴⁶⁴ Csapodi-Gárdonyi 1977, 367; Boris Stojkovski, *Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsban*, in: *A magyar tudomány napja a Délvidéken*. Szerk. Szalma József. Újvidék 2011, 259-267.

Svakako najpoznatija knjiga iz bačke nadbiskupske biblioteke je *Missale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis*. Ovaj misal, odnosno liturgikon, nastao je za katedralu u Ostrogonu, a potekao je iz Venecije, gde ga je štampao izvesni Đovani Spajeri. U izradi ovog misala je učestvovao i budimski bibliotekar Jovan Pap. Štampanje misala je završeno 1498. godine i imao je 250 strana pergamenta na gotici. U njemu se nalazi i *proslava Svetog Pavla* kome je i katedrala u Baču bila posvećena. Pored ove zanimljivosti, vredno je reći nekoliko reči u vezi sa beleškama na ovom misalu. Oni svedoče o određenim osobenostima liturgijskog života i održavanja misa u Baču u odnosu na glavnu ugarsku crkvu u Ostrogonu. Razne dopune i zabeleške na marginama potiču iz doba Petra Varadija, među njima i zapis o uvođenju kanonika. Zabeleška o Bezgrešnom začecu Bogorodice verovatno je u vezi sa Varadijevim odnosima sa franjevcima konventualcima, koji su opsluživali samostan u Baču. Knjiga je na 94. strani ukrašena Hristovom slikom, kao i slikama Svetog Jovana i Presvete Bogorodice. Na ovom misalu je u drvorezu i grb tadašnjeg nadbiskupa Kaloče i Bača Petra Varadija. Izgleda da je sam nadbiskup ovo delo nabavio za kaptol u Baču, možda kao dopunu nekom izgubljenom misalu koji je korišćen u Baču pre pada u zarobljeništvo nadbiskupa Varadija.⁴⁶⁵

Postoji i mišljenje da su još dve knjige koje su štampane u Budimu dobio nadbiskup Varadi. Jedna je *Upute mladićima o helenskoj književnosti Svetog Vasilija Velikog*, u latinskom prevodu, dok je druga, pretpostavlja se, *Chronica Hungarorum*, delo koje je danas jedno od najvažnijih istorijskih izvora za proučavanje srednjovekovne Ugarske.⁴⁶⁶

Ova biblioteka je služila nadbiskupu da se odmori od svakodnevnih obaveza, kao i političkih problema, posebno ratovanja protiv Osmanlija koji su naneli velike štete njegovoj dijecezi. U njoj je pronalazio osveženje i mir, kako sam navodi, u jednom pismu svom italijanskom prijatelju i humanisti Filipu Beroaldu.⁴⁶⁷ Sadržaj ostataka biblioteke pokazuje koja su to dela rado čitana u vreme renesanse u Ugarskoj i naročito, ukazuje da su dela klasičnih autora bilo rado čitana, kao i spisi Svetih otaca koji su i živeli u antičkom periodu i u srednjem veku. Ovom bibliotekom i Bač se u to vreme pridružio najznačajnijim humanističkim centrima Ugarske, a preko nje i cele onovremene Evrope.

⁴⁶⁵ Fraknói Vilmos, Váradi Péter kalocsai érsek missaleja 1498-ból, *Magyar Könyvszemle* 13/1-6. Budapest, 1888, 1-8., Csapodi-Gárdonyi 1977, 365., Стојковски 2016. 320.

⁴⁶⁶ Rozsondai Marianne, Báthory Miklós humanista főpap könyvtára, in: Horváth A. (szerk.), *Báthory Miklós Váci püspök emlékezete (1474-1506)*. Tanulmányok, Vác, 2007, 131-144., Стојковски 2016, 320.

⁴⁶⁷ Veress 1941, 442.

Nadbiskup Petar je u zadnjim godinama života bio stalno bolestan. U vezi njegovog teškog i dugog bolovanja možemo čitati i u njegovim pismima. Verovatno je sve to počeo sa jednom ozbiljnom prehladom, što je bio sve ozbiljnije u drugoj polovini devedesetih godina 15. veka kada se žalio i na bolove u grudnom košu i u stomaku.⁴⁶⁸ Međutim, više puta se privremeno oporavio, kako on sam kaže, zahvaljujući pivu. Od Jovana Čapija je više puta i dobijao ovo piće a zauzvrat je nadbiskup davao sremsko vino.⁴⁶⁹ Međutim, nadbiskup nije doživeo državni sabor organizovan 1500. godine u Baču. Umro je najverovatnije u prvoj polovinu 1501. godine, jer po kralju Vladislavu je nadbiskupska stolica bila upražnjena 20. juna 1501.⁴⁷⁰

Posle smrti Petra Varadija na čelu nadbiskupije je bio imenovan Ladislav Gereb (1502-1503). Njega je imenovao kralj Vladislav II po osnovu „*jus patronatus*“ na čelo Kaločko-Bačke nadbiskupije iste 1501. godine.⁴⁷¹ On je takođe izabrao Bač za svoje sedište i već 3. oktobra 1501. godine možemo ga naći u Baču. Tada je iz Bača uputio pismo za žitelje Slakovca u Vukovskoj županiji, da prihvate i budu poslušni prema dvojici novoizabranih kastelana nadbiskupske tvrđave u Slakovci, Eleku Haranglabiju i Đorđu Bagdiju.⁴⁷² Ne znamo mnogo o nadbiskupu Gerebu jer je već sledeće godine preminuo. Ono što je nama važno i može da bude interesantno, to je njegov testament, jer ga možemo povezati sa Bačom. Već smo rekli da je ostavio novca za održavanje bačkog utvrđenja da bi njegov naslednik zatekao tvrđavu u dobrom stanju. Takođe je sve svoje knjige ostavio bačkoj biblioteci: „*Item omnes libros, quos habet, comissit, ut reponantur in Bibliotheca Bachiensi*“⁴⁷³. Na žalost o njegovim knjigama ne znamo ništa konkretno.

Sledeći nadbiskup je bio Dominik Kalmančehi (1503), međutim on je toliko brzo umro da nije dobio ni potvrdu od rimske pape na položaju Kaločko-Bačke dijeceze.⁴⁷⁴ Novi nadbiskup je postao Grgur Frankopan (1503-1520) koji je poticao iz slavne plemićke hrvatske porodice Frankopana. On je bio član Bačkog kaptola pošto između 1493-1495. godine je bio lektor u Baču.⁴⁷⁵ Kasnije je postao prepozit Stonog Beograda i pre njegove

⁴⁶⁸ Wagner 1776. 118., 132., 175., 185.

⁴⁶⁹ Udvardy 1991. 380., Wagner 1776. 267.

⁴⁷⁰ Gerézdi 1942. 306., Josephus Lukcsics (ed.), *Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis IV. 1492-1526*. Budapestini, 1907, 105. (u nastavku Mon. Vesp.)

⁴⁷¹ Udvardy 1991. 407., Fraknoi 1899. 106.

⁴⁷² Udvardy 1991. 407., Szabó Károly, *Az Erdélyi Múzeum okleveleinek kivonata (1232-1540)*, Budapest, 1889, 91-92.

⁴⁷³ DL 30959, Érdújhelyi 1899, 103-104., Udvardy 1991. 405.

⁴⁷⁴ Udvardy 1991. 408.

⁴⁷⁵ Vidieti kaptolsku arhologiju.

nadbiskupske titule postao je Vesprenski biskup.⁴⁷⁶ Međutim, već 7. jula 1503. godine kralj Vladislav II ga spominje kao izabranog kaločkog nadbiskupa, i papa Aleksandar VI ga je potvrdio na tom položaju 21. juna.⁴⁷⁷

Prva informacija, koja nam može biti interesantna u vezi nadbiskupa Frankopana jeste, da su njegove finansije bile na zavidnom nivou. U izvorima možemo videti da su njegovi prihodi bili odmah iza Ostrogonskog nadbiskupa između 22.000-25.000 dukata, i od ovih prihoda je održavao nadbiskupske tvrđave, odnosno stalno mogao da drži 500 konjanika pod oružjem.⁴⁷⁸ Takođe je interesantno da je svake godine brinuo o Beogradu. Po Verančiću je svake godine slao novac, namirnice, barut i tkanine za održavanje Beograda, koji je tada bio kapija Ugarske i najvažnija tvrđave odbrambenog sistema protiv Osmanlija.⁴⁷⁹

Pošto često nije mogao da boravi na teritoriji nadbiskupije, držao je biskupske pomoćnike da bi dijeceza funkcionisala na normalan način. Papa je 1510. g. imenovao bodroškog arhiđakona Matiju za biskupa pomoćnika Kaločke nadbiskupije. On je imenovan za Arkadijskog biskupa i mogao je da zadrži svoju titulu bodroškog arhiđakona, svoj prihod i prebendu, odnosno da bude doživotni kapelan oltara Svete Ane u Kaločkoj katedrali.⁴⁸⁰ Matija je verovatno umro 1515. godine jer papa je imenovao novog biskupa pomoćnika na čelu nadbiskupije, on je bio Jovan Aranžani bački prepozit koji je imenovan za Salubrijskog biskupa 13. avgusta 1515. godine.⁴⁸¹ Dobio je niz povlastica iz Rima, dobio je dozvolu da vrši nadbiskupska prava na teritoriji Kaločke i Bačke crkve, da zadrži svoju funkciju bačkog prepozita i da ga osveti bilo koji katolički biskup u Ugarskoj.⁴⁸² Posle Jovana pomoćni biskup je postao Benedikt, bački lektor, koji je dobio titulu biskupa. Skoplja.⁴⁸³ Od njegovih namesnika nam je poznat bački kustos Matija Bačanji koji je ovu titulu nosio između 1509.-1518. godine.⁴⁸⁴

Između 1520. i 1523. godine je nadbiskupija bila upražnjena. Iz izvora možemo videti da faktički niko nije hteo drugo najvažnije mesto u crkvenoj hijerarhiji u Ugarskoj. Nadbiskup je trebalo da postane Ladislav Salkaji, vacki biskup i kraljevski kancelar,

⁴⁷⁶ DL 21143

⁴⁷⁷ DL 62965, Mon. Vesp. IV. 133., Udvardy 1991. 410.

⁴⁷⁸ Wenzel Gusztáv (ed.), Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai III. *Magyar Történelmi Tár* 13/2. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1878., 54, 153.

⁴⁷⁹ Szalay László (főszerk.), *Verancsics Antal összes munkái II. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum II. Magyar Történelmi Emlékek. Írók II.* Pest, 1857.

⁴⁸⁰ Udvardy 1991. 414., Érdújhelyi 1899. 111.

⁴⁸¹ Isto

⁴⁸² Érdújhelyi 1899. 111.

⁴⁸³ Katona I. 286.

⁴⁸⁴ DL 36814, Udvardy 1991. 414., Karácsonyi János, Oklevélkivonatok a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából II. in: *Magyar Történelmi Tár* 20/3. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1897, 524.

međutim on nije hteo ovaj položaj i molio kralja Ludvig II (1516-1526) da mu dodeli Jegarsku biskupiju.⁴⁸⁵ Kralj je želeo da izađe u susret, međutim papa Lav X (1513-1521) je hteo postaviti svog nećaka Đulija Medičija na taj položaj. Na kraju je Salkai ipak postao Jegarski biskup, ali tek kad se kardinal Mediči odrekao tog položaja.⁴⁸⁶ Kako nije hteo niko da prihvati položaj Kaločkog nadbiskupa možemo videti iz činjenice da se Pavle Tomori 1523. godine pozivao na nerealnu činjenicu da je Ladislav Salkai kaločki nadbiskup.⁴⁸⁷ Realna činjenica je bila, međutim, da je nadbiskupija bila upražnjena, a prihodi su išli u kraljevsku riznicu. Kralj je imenovao guvernere na čelu nadbiskupije, isto tako i na čelu nadbiskupskih tvrđava. Kako smo mogli videti u slučaju bačke tvrđave, Mihajlo Imrefi je bio guverner tvrđave 1522. godine, što smo mogli videti iz izvora koliko vina se dnevno trošio u tvrđavi u Baču.⁴⁸⁸ Ova situacija je bila teška ne samo zbog toga što je u međuvremenu pao Beograd (29. avgusta 1521.) i Osmanlije su pustošile Sremsku i Vukovsku županiju, nego su već upadali u Bačku županiju pa i u susedne županije. Upravo iz ovog perioda potiču podaci u vezi ubirane desetine na teritoriji Kaločko-Bačke nadbiskupije od 1520. do 1523. godine. Za nas je bio interesantan svakako popis plaćanja desetine iz 1522. godine a posebno zbog toga što su prihodi ove desetine potrošeni za održavanje posada pograničnih tvrđava nadbiskupije pa tako i za utvrđenje u Baču.⁴⁸⁹

U srednjovekovnoj istoriji kraljevine Ugarske je poslednji nadbiskup Kaločke-Bačke nadbiskupije bio jedan od najvažnijih i najznačajnijih nadbiskupa u celoj istoriji ove dijeceze, iako je ovu titulu nosio samo tri godine, reč je o Pavlu Tomoriju. S obzirom na tu okolnost bavićemo se detaljnije Tomorijevom biografijom kao što smo to činili i u slučaju Petra Varadija. Rođen je oko 1475. godine u plemićkoj porodici Tomori. Svoju karijeru nije počeo kao crkvenjak. On je bio zainteresovan za ratovanje, finansije pa čak u diplomatiju. U poslednjoj deceniji 15. veka je svoje veštine usavršavao na dvoru požunskog grofa Jovana Bornemise. Godine 1501. bio je imenovan za komornika erdeljskih rudnika soli. Posle dve godine dobio je svoj prvi diplomatski zadatak od kralja Vladislava II (1490-1516). Morao je od saskih gradova u Erdelju da ubere 18.000 forinti vanrednog poreza. On je zahvaljujući svojim diplomatskim afinitetima uspešno obavio taj zadatak. Već 1505. godine je postao kastelan značajnog utvrđenja Fogaraša na granici Ugarske i Vlaške. Godine 1512. vodio je diplomatsku misiju u Istanbul i uspešno je produžio mir sa novim sultanom Selimom II

⁴⁸⁵ Udvardy 1991. 421.

⁴⁸⁶ Fraknói 1899. 216, 223, Udvardy 1991. 421.

⁴⁸⁷ Udvardy 1991. 422.

⁴⁸⁸ Videti u poglavlju u vezi tvrđave. Odnosno: DL 37163, Érdújhelyi 1899. 112., Udvardy 1991. 422.

⁴⁸⁹ Osnovne informacije kod: Udvardy 1991. 424. U vezi ove teme videti detaljnije u poglavlju za tvrđavu.

(1512-1520). Nakon tri godine postao je kastelan Munkača i glavni župan erdeljske komore. Nakon smrti njegove dve verenice odlučio je stupiti u crkvenu službu. Prvo je želeo da dobije priorstvo u Vranu, gde bi stupio u red Jovanovaca, međutim, iako je sve pokušao da dobije ovaj čin od kralja Ludviga II, nije uspeo dobiti u junu 1520. Posle je odlučio ipak da stupi u red franjevaca, prvo je otišao u Ilok, kasnije u Palotu i na kraju u Ostrogon gde je položio svoju zakletvu i zvanično stupio u red.⁴⁹⁰

Posle pada Beograda su kralj i kraljevski savet pokušali da nekako reorganizuju južnu odbrambenu liniju Ugarske. Najveći problem je bio to što nisu mogli naći ratnika, vođu, ko bi mogao da reorganizuje južnu odbrambenu liniju, a takođe trebalo bi i popuniti i Kaločku nadbiskupiju, koja je bila još uvek upražnjena. Polazeći od ovih činjenica najbolji izbor je bio Pavle Tomori na položaju kapetana južnih krajeva i istovremeno na položaj Kaločke nadbiskupije. To su smatrali i mletački poslanici i vrhovna vlast u Budimu.⁴⁹¹ Međutim, problem je nastao kad Tomori nije hteo da istupi iz reda franjevaca tokom 1521. i 1522. godine, iako su više puta dolazili kraljevski poslanici u ostrogonski samostan, sam Đurađ Sremac je išao kod njega i rekao Tomoriju da je kralj molio papu da ga oslobodi od zakletve i postavi na položaj nadbiskupa.⁴⁹² Papa Hadrijan VI (1522-1523) je 24. februara 1523. godine zaista imenovao Tomorija na položaj nadbiskupa Kaločko-Bačke dijeceze i pozvao ga da istupi iz reda franjevaca i prihvati ovo imenovanje.⁴⁹³ Sad je već morao da se pokori papskoj odluci i istupio je iz reda franjevaca otišavši na jug zemlje. Međutim, on je sebe smatrao i dalje franjevcem i čak se podpisivao na sledeći način: „*Frater Paulus de Thomor ordinis minorum regularis observantiae, ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopus*“.⁴⁹⁴ Već kao nadbiskup se oblačio vrlo skromno „kao poslednji fratar u Ugarskoj“.⁴⁹⁵

Kralj Ludvig II je sazvao državni sabor u Budim 1523. godine na kojem su staleži izglasali postavljanje najamničke vojske, odnosno za kapetana južnih krajeva je bio izabran u

⁴⁹⁰ Udvardy 1991. 426-431. Fraknói 1881. 1-23.

⁴⁹¹ Balogh István, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526)*, Szeged, 1929., XVII., Fraknói 1881. 16, 20, 23.

⁴⁹² Theiner II. 668. Баришић Фрањо, Митровић Андреј, Самарцић Радован, Срејовић Драгослав, Стојанчевић Владимир, Ћирковић Сима (ур.), Бурађ Сремац, *Посланица о пропасти Угарског краљевства. Georgii Sirmiensis, Epistola de perditione regni Hungarorum*. Београд, 1987. 62-63. (у nastavku Sremac)

⁴⁹³ Udvardy 1991. 433., Fraknói 1881. 74.

⁴⁹⁴ DL 82727

⁴⁹⁵ Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár II/1. Relationes Oratorum Pontificorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526*. Budapest, 2001, 315. (у nastavku Mon. Vat. II/1.)

isto vreme novo-izabrani kaločki nadbiskup Pavle Tomori.⁴⁹⁶ On je na ovaj položaj postavljen u poslednjim trenucima kada su Osmanlije na čelu sa bosanskom pašom Ferhatom već upale u Srem pljačkajući i uništavajući ovu bogatu provinciju. Tomori je uputio pismo lokalnim velikašima da se priključe njegovoj vojsci. Mnogi su se odazvali pozivu, a presudna bitka se odigrala između Mađara i Osmanlija 12. avgusta 1523. godine u blizini Nađolasija (danas Mandelos u Sremu). U ovoj teškoj bitki pobjedu su na kraju izvojevali hrišćani oslobodivši zarobljenike i zadobivši bogati plen.⁴⁹⁷

Posle ove pobjede međutim nije iskorišćena šansa za protivofanzivu, najamnička vojska je bila otpuštena, jer nisu pristigla finansijska sredstva za održavanje trupa. Ipak, Tomori je nastavio borbu protiv Osmanlija, njegova glavna baza je bio Petrovaradin, najsnažnija tvrđava nadbiskupije i posle Beograda ključ druge odbrambene linije Ugarske. Iz ove tvrđave se borio protiv neregularne osmanske vojske koja je stalno upadala na teritoriju Ugarske.⁴⁹⁸ Do kraja 1524. godine je primio toliko malo finansijskih sredstava iz Budima, da je otišao u Budim želeći da da ostavku na funkciju kapetana južnih krajeva.⁴⁹⁹ U januaru 1525. godine boravio je u Budimu sa pomenutim ciljem, međutim papski legati, Lorenc Kompedžo i Antonio Burdžo, su izdejstvovali da Tomori dobije 5.000 forinti, te je on pristao da ostane na položaju kapetana uz uslov da će i dalje dobijati finansijska sredstva za odbranu južnih krajeva.⁵⁰⁰

Nije poznato koliko je vojnika vrbovao Tomori zahvaljujući papskim delegatima, odnosno kakve povlastice je tražio nadbiskup od Rima da bi mogao sve prihode nadbiskupije da potroši na odbranu nadbiskupije ali i na odbranu Petrovaradina i okolnih tvrđava.⁵⁰¹ Nadbiskup je i dalje bio u Petrovaradinu odakle je budno pratio situaciju u Osmanskom carstvu preko svojih uhoda. Postalo je jasno da se sultan Sulejman Veličanstveni (1520-1566) sprema na pohod protiv Ugarske. Iz Petrovaradina je morao često da izađe sa papskim najamnicima i da razbija osmanske neregularne trupe i u ovim poduhvatima je bio uspješan.⁵⁰² Međutim, finansijska situacija je bila tako loša, da su hrišćanski najamnici počeli

⁴⁹⁶ Balogh 1924. 54., Verancsics II. 18., Udvardy 1991. 433.

⁴⁹⁷ Detaljnije o ovoj bitki videti: Mon. Vat. II/1. 98., Kubinyi András, A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 25/2. (szerk. Balázs J.) Budapest, 1978, 194-222., Balogh 1924. 56.

⁴⁹⁸ Mon. Vat. II/1. 92., Udvardy 1991. 436., Fraknói 1881. 37.

⁴⁹⁹ Mon. Vat. II/1. 119., Udvardy 1991.437.

⁵⁰⁰ Mon. Vat. II/1. 125., Fraknói 1881. 38.

⁵⁰¹ Za oslobođenje plaćanja crkvenih taksa nadbiskupije za Rim videti detaljnije: Udvardy 1991. 438-439.

⁵⁰² Mon. Vat. II/1. 245., 249.

da dezertiraju zbog neplaćanje. U ovo vreme je Pavle Bakić odlučio preći na stranu Ugarske.⁵⁰³

U takvim opštim prilikama je južna odbrambena linija čekala veliki napad Sulejmana 1526. godine,⁵⁰⁴ koja je bila kobna za Ugarsku kraljevinu i za njenu novovekovnu istoriju. U aprilu je hteo Tomori da da ostavku ne samo na mesto kapetana južnih krajeva nego i na funkciju Kaločke nadbiskupije. Papski legat Burdžio je uspeo da to spreči i posle konsultacije sa kraljem dobio je 500 vojnika i sa ovom vojskom je krenuo ka Petrovaradinu koji je bio u ozbiljnoj opasnosti. U međuvremenu su došle vesti od uhoda da je Sulejman krenuo iz Istambula i da namerava da pokori i da zauzme celu Ugarsku. U ovoj kritičnoj situaciji Papa je odobrio 50.000 dukata za pomoć odbrane Ugarske, dao je i dozvolu Ludvigu II da oporezuje katoličke dijeceze i da iskoristi crkveno zlato i srebro za vrbovanje najamničke vojske za odbranu Ugarske.⁵⁰⁵ Na kraju možemo reći da je u nekom trenutku papska kurija shvatila ozbiljnije opasnost Ugarske kraljevine nego baroni i svetovni velikaši. Rimski nuncije Burdžo je poslao i 100 pešaka za odbranu titelske tvrđave i 300 pešaka za iločku tvrđavu.⁵⁰⁶ Međutim, ni dalje se nije sakupljala vojska ugarskih velikaša. U ovoj situaciji nije mogao Kaločki nadbiskup da spreči prelazak osmanske vojske u Srem krajem juna i početkom jula 1526. godine. Ne znamo tačno koliko vojnika je imao nadbiskup pod oružjem, ali po proceni izvora oko 3.000, a Osmanska vojska u Sremu je brojala već 20.000, tako da Tomori nije mogao da razmišlja o napadu.⁵⁰⁷ U julu je veliki vezir Ibrahim započeo opsadu Petrovaradina. Kaločki nadbiskup je dobro pripremio tvrđavu za odbranu, branili su je 1.000 pešaka, imali su namirnice za šest meseci, barut i topove. Ipak, Tomori nije mogao sačuvati Petrovaradin, jer osmanska vojska zadužena za osvajanje tvrđave brojala oko 25.000 vojnika a nadbiskup je raspolagao sa najviše 4.000 vojnika. Sa svojim savetnicima je odlučio da se povuče 16. jula u Bač, odakle je poslao pismo kralju i požurivao ga da mu pošalje najmanje 10.000 vojnika da bi mogao da barem odloži napredovanje osmanske vojske koja je opsedala Petrovaradin.⁵⁰⁸ Tomori se vratio za Vašarošvarad (danas Novi Sad) da bi barem svojim prisustvom ohrabrio braniocce opsednute tvrđave. Međutim, tvrđava je pala u ruke Osmanlija

⁵⁰³ Za Pavla Bakića videti sledeću literaturu: Ненад Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица-Источни Сарајево, 2006, 19, 66, 70, 75, 77-81, 84, 98, 105-107, 157-158, 160, 164, 166, 170, 173, 182, 185, 187, 189, 200, 214., Isti, *Bakići, porodica poslednjeg srpskog despota*, Novi Sad, 1995.

⁵⁰⁴ U vezi napada Sulejmana na Ugarsku 1526. godine će biti više reči u poglavlju u vezi istorije tvrđave.

⁵⁰⁵ Mon. Vat. II/1. 383.

⁵⁰⁶ Mon. Vat. II/1. 400-401., Udvardy 1991. 448.

⁵⁰⁷ Fraknoi 1881. 94.

⁵⁰⁸ DL 104468, Udvardy 1991. 451.

27. jula 1526. godine.⁵⁰⁹ Posle pada Petrovaradina Tomori se povukao sa svojom vojskom ponovo u Bač da brani Bačku županiju od Osmanlija, jer još nisu znali da li sultan Sulejman želi nastaviti svoj pohod prema srce Ugarske desnom ili levom obalom Dunava. U međuvremenu je Kaločki nadbiskup u Baču (5. avgusta 1526.) uspeo da sakupi 4.000 konjanika, koji su istakli da će svi poginuti ali Bač neće dati Osmalijama.⁵¹⁰ Međutim, kralj je dao naređenje nadbiskupu da ne brani Bač i Bačku, jer glavna vojska Sulejmana napreduje desnom obalom Dunava i namerava da zauzme Osijek i pređe Dravu.⁵¹¹ Znamo sigurno iz pisma papskog nuncija Antonija Burdža da je nadbiskupska vojska još 13. avgusta bila u Baču.⁵¹² Nadbiskupska vojska je stigla konačno na Mohačko polje 25. avgusta 1526. godine.⁵¹³ Kaločki nadbiskup je bio izabran za glavnu vojskovođu ugarske vojske na Mohačkom polju, jer Jovan Zapolja nije stigao na vreme. U Mohačkoj bitki 29. avgusta 1526. godine ugarska vojska je nažalost pretrpela katastrofalni poraz od trostruko nadmoćnijeg neprijatelja. U bitci je svoj život izgubio i Pavle Tomori koji se do kraja odlučno borio protiv Osmanlija.⁵¹⁴

Kaločko-Bački nadbiskupi za vreme Osmanske vlasti

Titula Kaločko-Bačkog nadbiskupa je faktički bila samo fiktivna, a dijeceza je u periodu od 1526-1683. imala samo 18 nadbiskupa. Mnogi su dobili ovu titulu na kraju svojih karijera jer u drugoj polovini 16. i većim delom 17. veka, biti Kaločki nadbiskup značilo je u praksi da je u pitanju crkveno lice koje je imalo poverenje od Dvora i godinama verno služilo u okviru Katoličke crkve – te zaslužuje titulu „Kaločko-Bački nadbiskup“.⁵¹⁵

⁵⁰⁹ O padu Petrovaradina videti detaljnije: Mon. Vat. II/1. 425, 426, 429, 431, 433-436., Brodarics Stephanus, *Clades in campo Mohacz. Appendix ad Bonfini: Rerum Hungaricarum decades*. Viennae, 1581, 763. Udvardy 1991. 451-452. Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete*, Budapest, 1976, 140-141.

⁵¹⁰ Katona 1976. 141.

⁵¹¹ Isto

⁵¹² Isto 142.

⁵¹³ Isto 146.

⁵¹⁴ O mohačkoj bitki videti detaljnije: B. Szabó, János (szerk.), *Mohács*. Budapest, 2006., Jablanowsky P. (szerk.), Caspar Caroli: *Két könyv minden országnak és királyoknak jó és gonosz szerencsájének okairól* Budapest, 1931., Benda Kálmán, Hanák Péter, *Egy Ezredév : Magyarország rövid története*, Budapest, 1986., Ивић Алекса, *Историја Срба у Војводини: од најстаријих времена до оснивања потиско- поморишке границе (1703)*, Нови Сад, 1929., Поповић, Д. (Ур.), *Војводина I. Од најстаријих времена до Велика сеобе*. Нови Сад, 2008., Рејјес Géza, *Mohács*. Budapest, 1979., Romsics Ignác, *Mohács emlékezete*. In: *Rubicon 10*, Budapest, 2014, 71-81., Mesaroš Šandor, *Mohačka bitka 29. avgusta 1526. Godišnjak Društva istoričara SAP Vojvodine*, 73-79. Rappai, Zsuzsa., *Mohács-Sátorhely Történelmi Emlékhely*. Veszprém, 1980, Zoltán Györe, Attila Pfeiffer, „Veliko groblje nacionalnog sjaja” *Mohačka bitka 29. avgusta 1526.* in: *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. I. Ž. Sekeruš, Ž. Milanović), Novi Sad, 2018, 129-143.

⁵¹⁵ Tóth 2014. 31.

U nastavku ćemo u kratkim crtama pokazati biografije Kaločkih nadbiskupa, od Mohačke bitke sve do velikog Bečkog rata (1683-1699). Odlučili smo da prikazemo ukratko biografije svih nadbiskupa u gore pomenutom periodu, jer ni jednog od njih ne možemo konkretno povezati sa Bačom metodološki kako smo to uradili za vreme postojanja srednjovekovne Ugarske kraljevine. Međutim, u ovom poglavlju ćemo naš metod promeniti i preko aktivnosti Kongregacije propovedanja vere iz Rima, našu temu povezati sa Bačom. Prvo ćemo nabrojati nadbiskupe u gore navedenom periodu:

Period	Ime	Godina potvrde od Rima	Druga dijeceza upravljena od strane nadbiskupa
1527-1543	Franjo Frankopan	-	Jegarska biskupija
1565	Pavao Gregorijanac	-	Đerska biskupija
1572-1587	Juraj Drašković	1582	Zagrebačka, kasnije Đerska biskupija
1596-1597	Jovan Kutaši	-	Đerska biskupija
1600-1607	Martin Pete	1600	Đerska biskupija
1607	Stefan Suhaji	-	Biskupija u Njitri
1608-1619	Dimitrije Napragi	1610	Đerska biskupija
1619-1623	Valentin Lepeš	-	Đerska biskupija
1623-1647	Jovan Telegdi	-	Biskupija u Njitri
1649-1657	Jovan Piški	1650	Vacka, kasnije Đerska biskupija
1657-1666	Đorđe Selepčeni	-	Đerska biskupija
1666-1667	Petar Petretič	1667	Zagrebačka biskupija
1667-1685	Đorđe Sečenji	1678	Đerska biskupija
Ukupno 1527-1685	14	7/13	

Tabela 3 Spisak Kaločko-Bačkih nadbiskupa (1527-1685)⁵¹⁶

⁵¹⁶ Tabela je napravljena prema podacima iz monografije Ištvana Katone i Tamaša Tota: Katona II. 9-132. (fusnote 8-668.), Tóth 2014. 31.

U posmatranom periodu prvi nadbiskup bio je Franjo Frankopan (1527-1543). Poticao je iz hrvatske plemićke porodice Frankopana, najverovatnije je rođen 1482. ili 1483. godine. Njegov stric Grgur Frankopan, koji je kako smo videli takođe bio Kaločki nadbiskup (1503-1520), brinuo se o njegovom vaspitanju. Bio je kraljev komornik kad je odlučio 1515. godine da će otići u Rim, gde je kasnije postao franjevac. Posle Mohačke bitke vratio se u Ugarsku sa papskom porukom da papa podržava novog kralja Jovana Zapolju (1526-1540). Do kraja života kralja Jovana I Frankopan je bio kraljev diplomata. Iako je u više navrata pokušao da pređe na stranu kralja Ferdinanda I Habzburškog u tome nije uspeo. Bio je imenovan za Kaločkog nadbiskupa da bih mogao da učestvuje sa većim rangom na pregovorima između Ferdinanda Habzburškog i Jovana Zapolje u Olomucu. Nakon što je već raspolagao sa titulom Kačko-Bačkog nadbiskupa dobio je i Jegarsku biskupiju najverovatnije 1534. godine: „*Pošto su posedi kaločke nadbiskupije bili opljačkani od Turaka, odnosno delimično i okupirani, i ovu bogatiju sveštenu funkciju su mu dali, da bi mogao da održava nadbiskupsko dostojanstvo*“.⁵¹⁷ Apsolutno bi bilo logično da je Frankopan dobio Jegar jer ova dijeceza još nije bila okupirana.⁵¹⁸ Međutim, on nikad nije bio potvrđen od strane Rima, jer još tada nisu priznali akumulaciju prihoda i funkcija unutar crkve, ali kasnije je ta situacija je bila nezvanično prihvaćena kad je postalo jasno da će teritorije nadbiskupije ostati duže u okviru Osmanske imperije. Drugi problem bilo je plaćanje datarije, od kojih je prihod pripadao Rimu za priznavanje i imenovanje nadbiskupa na novi položaj. Plaćanje ovu sume predstavljalo je problem za nadbiskupe čak i u prvoj polovini 17. veka. Frankopan je umro 1543. godine, a nadbiskupski položaj nije popunjena 22 godine nakon njegove smrti. On je bio prvi koji je nakon postavljanja za Kaločkog nadbskupa dobio na upravljanje i drugu veliku paralelnu crkvenu titulu, naime, postavljen je i za Jegarskog biskupa.⁵¹⁹

Pavao Gregorijanac (1565) je imao sjajnu diplomatsku karijeru. Kao Zagrebački biskup je učestvovao na Tridentskom saboru gde je trebalo da pravda kralja Ferdinanda I da

⁵¹⁷ Katona II. 14.

⁵¹⁸ Jegarska biskupija je bila upražnjena 1534. godine. To znamo iz pisma kralja Jovana 15. marta 1535. godine u koje je molio papu da imenuje Frankopana za Jegarskog biskupa (kralj Jovan nije priznao Tamu Salahazija za biskupa). Međutim, sam Kaločki nadbiskup se žalio 1539. godine da iz Rima još uvek nije dobio potvrdu na mesto nadbiskupa: „*Čudno mi je da ta potvrđna bula kosni toliko. To je verovatno zbog toga što su nas potvrdili na naš položaj posle pet godina (misli na čin Jegarskog biskupa), sad će opet proći pet godina dok ćemo dobiti te bule.*“ Óváry Lipót, Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban. In: *Századok 11* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1877, 7-8. Za više informacije videti: Bunyitay Vince-Rapaics Rajmund-Karácsonyi János: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából III. 1535-1541.* Budapest, 1906, 21., Sugár István, Az egri püspökök története. *Az Egri Főegyházmegye schematismusa I.* Budapest, 1984, 229-230., 234., Fraknói Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékkal III. (1526-1689)* Budapest, 1903, 45. (u nastavku Fraknói III)

⁵¹⁹ Tóth 2014. 32.

nije odgovoran za ubistvo kardinala Đorđa Martinucija 1551. godine.⁵²⁰ Gregorijanac je aktivno učestvovao u radu sabora, držao je više beseda i predlagao više liturgijskih izmena. Gregorijanac je postao Đerski biskup 1554. godine na Tridentskom saboru zastupao je cara Ferdinanda I (1526-1564). Njega je hteo Ferdinand još jednom da pošalje na sabor u Tridentu, međutim na kraju je ipak poslao Đorđa Draškovića. Na kraju svog života 1565. je dobio titulu Kaločkog nadbiskupa, ali nije mogao da sačeka potvrdu iz Rima jer je iste godine preminuo.⁵²¹

Naslednik Gregorijanaca je postao Juraj Drašković (1572-1587). Imao je značajnu crkvenu karijeru ali se više puta pokazao i kao talentovani političar. Rođen je 1515. godine u tvrđavi Bilina. Školovao se u Erdelju a nakon toga ga je njegov stric Juraj Utešenović poslao u Krakov i Bolonju da uči kanonsko pravo. Od 1551. godine je služio na bečkom dvoru i njegova karijera je bila stalno u usponu. Postao je kraljev propovednik i savetnik, a u isto vreme je dobio titulu Pečujske dijeceze. Godine 1562. je u ime cara i kralja Ferdinanda I učestvovao na Tridentskom saboru.⁵²² Na saboru je držao besede u vezi kaleža i u vezi povlastica oko rezidencija. Za njegove usluge na saboru je 1563. godine imenovan za Zagrebačkog biskupa. Nakon četiri godine je izabran za Slavenskog i Hrvatskog bana. Pre Đerske biskupije je dobio titulu Kaločkog nadbiskupa kao „utešnu nagradu“ jer je za namesnika bio izabran Antun Vrančić.⁵²³ Od 1578. godine je Drašković upravljao Đerskom biskupijom. Ovu dijecezu je dobio već kad je nosio titulu kancelara. Iz Rima je njegovu potvrdu za Kaločkog nadbiskupa dobio tek 1582. godine, a ubrzo posle toga je postao i član kolegijuma kardinala, a kardinalski šešir je mogao da preuzme u Beču 1586. godine kad je

⁵²⁰ Đorđe Martinuci (Juraj Utešenović) je bio kardinal, primat Ugarske, Ostrogonski nadbiskup (1551). Rođen je 1482. godine u hrvatskoj plemićkoj porodici. Bio je diplomata i uticajan savetnik kralja Jovana Zapolje, od 1534. godine je bio Varadski biskup, od 1543. namesnik a od 1551. kardinal i Ostrogonski nadbiskup. Posle smrti kralja Jovana i pada Budima pod osmansku vlast želeo je ujediniti Erdeljsku kneževinu sa Kraljevinom Mađarskom. Zbog njegove politike sa Istambulom je u Beču smatran za nepouzdanog čoveka i Ferdinand ga je dao ubiti kod Alvinca. Sledeće godine (1552.) je papa ekskomunicirao austrijskog nadvojvodu, međutim zbog političkih okolnosti je opozvao tu odluku 1555. godine. Za više informacije videti: Gabriel Adriányi, Martinuzzi. In: *Lexikon für Theologie und Kirche VI* (ed. Kasper W.), Freiburg, 1997, 1435-1436. (u nastavku LThK), Bertényi et al. 1997. 122-123., Fraknoi III. 74-82, 102.

⁵²¹ Tóth 2014. 34.

⁵²² Fraknoi III. 102-103, 105.

⁵²³ Antun Vrančić (1504-1573) prvosveštenik Ugarske, ostrogonski nadbiskup (1570-1573) i kraljevski namesnik (1573). Studirao je pravo i teologiju u Padovi, Beču i Krakovu. Postao je sekretar Jovana I 1530. godine, ali 1549. godine je bio već u službi Ferdinanda I. Godine 1554. postao je Pečujski biskup, a posle četiri godine je služio u Osmanskom carstvu kao izaslanik. Godine 1560. je postao Jegarski biskup i kraljevski savetnik, on je posredovao oko sklapanja mira u Jedrenu (1568). Od 1570. godine je bio prvosveštenik i nadbiskup, i u godini njegove smrti je postao kraljevski namesnik. Vrančić je bio i istoričar i pesnik, poznati su njegovi putopisi po Balkanu. Jerko Matoš, Verantius. 1) Antonius LThK 10 (2002) 597.

„njegova crkva“ postala *Santo Stefano Rotondo* (*Crkva institucije Collegium Germanicum et Hungaricum*). Posle godinu dana je umro.⁵²⁴

Nakon smrti Draškovića nadbiskupska titula je devet godine bila upražnjena. Sledeći nadbiskup je bio Jovan Kutaši (1596-1597). Ne znamo tačno kad je rođen, najverovatnije između 1545. i 1552. godine.⁵²⁵ Školovao se kod jezuita u Beču, već od 1586. godine je bio veliki prepozit i namesnik Ostrogonskog nadbiskupa, a sledeće godine je postao Pečujski biskup i administrator Ostrogonske dijeceze. Godine 1592. kralj ga je imenovao za Đerskog biskupa i kancelara. Posle dve godine su Osmalije zauzele Đer i Kutaši se preselio za Prag gde je učestvovao u pregovorima između Poljske, Erdelja i Austrije protiv Osmanskog carstva. Godine 1596. je postao Kaločki nadbiskup, a nakon godinu dana prvosveštenik Ugarske, Ostrogonski nadbiskup i u isto vreme i namesnik Ugarske. Kao namesnik države učestvovao je u pregovorima između Beča i Istambula. Umro je 1601. godine.⁵²⁶

Heteši Pete Martin je bio sledeći nadbiskup (1600-1607), nakon što je titula bila tri godine upražnjena. Pete je rođen 1552. godine, verovatno je učio kod jezuita, međutim o prvoj polovini njegovog života ne znamo skoro ništa. Godine 1582. je postao Sremski biskup a iste godine je dobio titulu Vackog biskupa. Posle pet godine je prisvojio Varadsku biskupiju, ali nije mogao da zauzme ovu poziciju, jer je grad bio protestantski. Pošto je realno procenio situaciju, otišao je za Spiš gde je postao spiški⁵²⁷ i jasovski⁵²⁸ prepozit. da se bori sa evangelicima, ali nije uspeo da ih vrati katoličkoj veri. Godine 1598. godine imenovan je na čelo Đerske biskupije i za ugarskog kancelara. Nakon dve godine postao je Kaločki nadbiskup. Za vreme Bočkaijevog ustanka (1604-1606) je boravio u Spišu gde je

⁵²⁴ Tóth 2014. 34-35.

⁵²⁵ Tóth 2014. 35., Diós Istán, Kutassy János. In: *Magyar Katolikus Lexikon 7* (szerk. Diós I., Viczián J.), Budapest, 2002, 559. (u nastavku MKL)

⁵²⁶ Tóth 2014. 35.

⁵²⁷ Spiš (mađ. Szepes, danas u Slovačkoj) još od srednjeg veka je bio centar stolnog kaptola od 12. veka, koji je funkcionisao kao mesto sa javnom verom. Od 15. veka izgleda da je postojao i jedan zborni kaptol u Spišu. Za ovo detaljnije videti: Magdaléna Janovská, Vladimír Olejník, A szepeshelyi (székeskáptalani) Szent-Márton-székesegyház. In: *Magyar Sion. Új Folyam 2018/1* (szerk. Frankó P.), Esztergom-Budapest, 2018, 77-96.

⁵²⁸ U Jasovu (mađ. Jászó, danas u Slovačkoj) je podignuta premontrejska prepozitura posvećena svetom Jovanu Krstitelju krajem 12. i početkom 13. veka. Jasovska prepozitura je delovala kao mesto sa javnom verom a povelje, odnosno kaptolski arhiv koji je nastao posle najezde Mongola je preživeo turbulentne vekove i dan danas postoji. Gotički samostan koji je nastao u 14. veku je bio pretvoren u fortifikaciju 1421-1436. godine. U 18. veku je renoviran u stilu rokoka, tako da su skoro svi srednjovekovni elementi nestali na jasovskoj crkvi. Za ovu temu videti detaljnije sledeću literaturu: Spilka Lőrinc, Jászó története 1243-tól 1552-ig. in: *A gödöllői premontrei Szent Norbert gimnázium évkönyve 1942-1943.* (szerk. Komorowitz L. B.), Gödöllő, 1943, 407-451., Györffy I. 96-100., Oszwald Ferenc, Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. Jászó. In: *Művészettörténeli Értesítő 6* (szerk. Fülep L.), Budapest, 1957, 243-244.

čuo da se trupe hajduka približavaju, te se teško bolestan odlučio za bekstvo. Nakon godinu dana je i umro.⁵²⁹

Stefan Suhaji (1607) je bio istaknuta diplomata. Rođen je u Suhanu (danas Sarazpatak) 1551. godine. Posle njegovog školovanja u Trnavi i Beču predavao je u Trnavi. Godine 1592. je postao ostrogonski prepozit i nadbiskupski namesnik, naredne godine je Vacki biskup i član Kraljevskog saveta. Pored Kutašija i on je učestvovao u pregovorima u vezi Erdelja. Godine 1596. je dobio nove prihode i postao je predsednik Kraljevske komore. Otputovao je u Erdelj da bude prisutan u predaji kneževine Rudolfu 1598. godine. Iste godine je na upravu dobio Jegarsku dijecezu i 1602. godine je postao i administrator Ostrogonske nadbiskupije. Kako u crkvenim tako i u svetovnim poslovima je bio desna ruka Bečkog dvora: kao predsednik komore putem sporova oduzeo je značajne posede od ugarskih velikaša dajući ih caru i kralju Rudolfu, šta više, kao Jegarski biskup bio je vatreni borac i pristalica protivreformacije. Godine 1607. je dobio titulu Kaločko-Bačkog nadbiskupa, ali je iste godine je i umro.⁵³⁰

Dimitrije Napragi (1608-1619) je poticao iz Gemerske županije, rođen je 1556. Učio je u Trnavi i Beču. Nakon završetka školovanja postao je rektor seminara u Trnavi. Kao i Kutaši učestvovao je u pregovorima Poljske i Erdelja protiv Osmanlija. Godine 1596. je postao Sremski biskup a nakon godinu dana i vrhovni sveštenik Erdelja. Međutim, bio je progнан iz Erdelja 1601. pošto se sukobio sa erdeljskom administracijom. On je kupio „hermu“ Svetog Ladislava, nakon što su protestanti oskrnavili grb svetoga kralja. Postao je požunski prepozit i 1603. kraljevski kancelar, 1605. Vesprenski, 1606. Đerski biskup, i na kraju 1608. godine je pored Đera dobio je imenovanje i za Kaločkog nadbiskupa. Rim ga je na ovom položaju potvrdio posle dve godine. Godine 1614. na zahtev ugarskih staleža usprotivio se planu kralja Ferdinanda II da pođe u pohod protiv Erdelja, te verovatno zbog toga nikad nije ni dobio titulu prvosveštenika. On je bio prvi nadbiskup koji je imenovao namesnike za Kaločko-Bačku nadbiskupiju.⁵³¹

Lepeši Valentin (1619-1623) je rođen oko 1570. u Đeru. Školovao se u Trnavi i Beču. Za vreme Kutašija je služio u Đerskoj dijecezi, a 1605. je postao Kninski biskup nakon polaganja zakletve kralju Rudolfu.⁵³² Nakon dobijanja ove titule još nije bio posvećen za

⁵²⁹ Tóth 2014. 36.

⁵³⁰ Isto

⁵³¹ Isto 36-37., Takács Emma, Náprági Demeter. In: MKL 9 (2004) 605.

⁵³² MOL A 57, Libri Regii. Királyi Könyvek 1527-1918. 5. 255/732.

biskupa jer u izvorima nije spomenut kao biskup.⁵³³ Učestvovao je u abdikaciji kralja Rudolfa 1608. godine, tako da ga je kralj Matija II imenovao za Vesprenskog biskupa, a još iste godine je dobio titulu biskupa od Njitre i funkciju kraljevskog kancelara. Posle smrti nadbiskupa Dimitrija Napragija su ga imenovali 1619. godine i na položaj Kaločkog nadbiskupa i na čelu Đerske biskupije. On je bio prvi nadbiskup koji je hteo oporezivati nadbiskupske bivše feude pod osmanskom vlašću. Imao je značajne besede i bio je pobornik kontrareformacije.⁵³⁴

Jovan Telegdi (1623-1647) je rođen 1575. godine. Posle školovanja u Trnavi i Beču, postao je sveštenik a 1608. godine ostrogonski veliki prepozit a iste godine još i Bosanski biskup. Godine 1613. postao je Varadski biskup. Posle šest godina imenovan je u Njitri za biskupa, ali 1620. godine morao se predati trupama erdeljskog kneza Gabora Betlena (1613-1629) koje su opkolili njegovu prestonicu. Od 1618. je pored palatina u službi. Godine 1623. je dobio imenovanje na mesto Kaločkog nadbiskupa ali to ga je doveo u nezgodnu situaciju: kao biskup Njitre bio je u crkvenoj hijerarhiji ispod prvosveštenika Ostrogonskog nadbiskupa Petra Pazmanja (1570-1637), ali kao nadbiskup Kaloče i Bača je bio ravnopravan prema Ostrogonskom nadbiskupu. Iz ove situacije je Pazmanj je izašao kao pobednik: U Njitri nije mogao da nosi Telegdi svoj nadbiskupski palij, iako je u nekim posebnim slučajevima to i Ostrogonski nadbiskup dozvolio; bio je prinuđen da se pokori odlukama Trnavskog sabora 1625. godine i da ih sprovede u Njitri. I on je sprovodio crkvene reforme u Njitri, odnosno i on je želeo da vrati nekadašnje feude nadbiskupije na jugu Ugarske koje su bile još uvek okupirane od Osmanlija.⁵³⁵

Jovan Piški (1649-1657) je rođen u Sederkenju 1597. godine. Školovao se kod jezuita u Trnavi a posle u Olmucu, Gracu i na kraju u *Collegium Germanicum et Hungaricum* (1608). U matičnu knjigu kolegijuma je zabeleženo sledeći o Piškiju: „*bio je revnosta i okretan, borio se protiv Turaka*“.⁵³⁶ Već je raspolagao sa manjim prihodima kad je u diplomatsku misiju otišao sa nadbiskupom Pazmanjem u Rim za vreme Tridesetogodišnjeg rata (1618-1648). Cilj misije je bio da ubede papu da snažnije podrži Habzburšku stranu u ratu. Od 1637. godine je nosio titulu Čanadskog biskupa, ali je ostao na dvoru Ostrogonskog

⁵³³ Gauchat O.M. (ed.), *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalim, ecclesiarum antistium series. IV. A pontificatu Clementis PP. VIII (1592) usque ad pontificatum Alexandri PP VII (1667)*. , Monasterii, 1935. 337.

⁵³⁴ Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100-1900*. Esztergom, 1900, 198. Tóth 2014. 37.

⁵³⁵ Tóth 2014. 37-38.

⁵³⁶ Andreas Veress (ed.), „*Fuit zelozus et agilis, belligeravit contra Turcos.*“ *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. II. Roma, Collegium Garmanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559-1917)*, Budapest, 1917. 18.

nadbiskupa. Od 1643. godine je bio biskup Vacke biskupije, koja je bila između dve vatre, Osmanlija i protestanata. Njegov centar je bila tvrđava u Nogradu. Godine 1649. godine je postao nadbiskup Kaločke dijeceze. Iduće godine je Vacku biskupiju zamenio sa Đerskom gde je nastavio da sprovedi reforme u duhu Tridentskog sabora. Za Kaločku nadbiskupiju je pokušavao da vrati izgubljene feude ali bez uspeha.⁵³⁷

Đerđ Selepčeni (1657-1666) je prva osoba neplemićkog porekla koja je nosila titulu Kaločko-Bačkog nadbiskupa. Rodio se u običnu zemljoradničkoj porodici 1593. godine. Jedan član porodice je postao ostrogonski kanonik i dobio je plemićku titulu tako da je i on postao plemić. Školovao se u Nemačkoj gde je posle postao učitelj. Nadbiskup Pazmanj ga je poslao u Rim gde je između 1627. i 1634. godine postao učenik institucije *Collegium Germanicum et Hungaricum*. O njemu u matičnoj knjizi možemo pročitati sledeće „i u teškim situacijama je bio uporan.“⁵³⁸ Postao je Čanadski biskup (1643), još iste godine Pečujski i na kraju Vesprenski biskup (1644). Godine 1648. je dobio imenovanje na položaju biskupa od Njitre. Od 1644. godine je 22 pune godine je bio kraljevski kancelar.⁵³⁹ Kao poslanik je više puta se boravio na Porti. Godine 1657. je u Erdelju je bio poslanik, posle su ga imenovali na mesto Kaločko-Bačke nadbiskupije. On je kao i njegovi prethodnici pokušao je 1662. godine dobiti dozvolu da oporezuje bivše posede nadbiskupije. Istovremeno je imenovao namesnike na čelu ove teritorije. Od 1666. je Ostrogonski nadbiskup, odnosno između 1670. i 1681. je bio kraljevski namesnik. Bio je protiv Vešelenjijeve zavere ali i protiv preterane represije. Bio je i veliki mecena i poznati bakrorezac. Njegov najpoznatiji delo je portret Petra Pazmanja. Umro je 1685. godine.⁵⁴⁰

Njegov naslednik je bio Petar Petretić (1666-1667), rođen u Sošicama 1604. godine. Učio je u Bečkom *Hrvatskom Kolegijumu*, a posle je vodio zagrebački seminar. Njegove političke misije su počele 1637. godine kad je bio poslanik Ugarske dijete u Požunu. Godine 1648. su ga imenovali na čelo Zagrebačke dijeceze, gde je sprovodio crkvene reforme. Petretić je želeo da stavi pod svoju kontrolu nekadašnje nadbiskupske posede u južnoj Ugarskoj. Godine 1666. je poslao nadbiskup Kaločke i Bačke crkve i sledeće godine je bio priznat i od strane Rima, međutim ubrzo je umro.⁵⁴¹

⁵³⁷ Tóth 2014. 38.

⁵³⁸ „Vir in rebus et etiam arduis strenuus“ Veress Andreas (ed.), „Fuit zelozus et agilis, belligeravit contra Turcos.“ *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. II. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559-1917)*, Budapest, 1917, 28-30.

⁵³⁹ Tusor Péter, 63. Szepechény V. György. 1666. január 22.-1685. január 14. 304. in: Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001-2003*, Budapest, 2003, 303-310.

⁵⁴⁰ Tóth 2014. 38-39.

⁵⁴¹ Isto 39.

Naš poslednji nadbiskup u posmatranom razdoblju je bio Đerđ Sečenji (1667-1685) koji je bio rođen u siromašnoj porodici 1592. godine u Sečenju. Zahvaljujući nadbiskupu Pazmanju postao je član bečkog *Pazmaneuma*.⁵⁴² Takođe je Ostrogonski nadbiskup izdejstvovao za njega plemićku titulu. Kasnije je postao rektor Trnavskog seminara. Godine 1643. Sečenji je postao Čanadski a samo posle godinu dana i Pečujski biskup. Učestvovao je na mirovnoj konferenciji u Lincu 1645. godine između Beča i Erdelja i postao je kraljevski kancelar. Godine 1654. je postao Vesprenski a posle četiri godine Đerski nadbiskup. Leopold I ga je imenovao za nadbiskupa Kaločko-Bačke dijeceze, ali iz Rima je njegova potvrda stigla tek 1678. godine. Posredovao je u interesu učesnika Vešelenjijeve zavere, ali je protestante Đerske biskupije snažno proganjao. Kao Kaločki nadbiskup je već uspeo da stekne skromne prihode od bivših nadbiskupskih poseda koji su bile još uvek pod Osmanlijama. U poslednju deceniju života je bio Ostrogonski nadbiskup (1685-1695).⁵⁴³

Za vreme osmanske vlasti Kaločki nadbiskupi su delili istu sudbinu kao i ostale dijeceze koje su bile okupirane: od Pavle Tomorija do 1690. godine kad je na ovu poziciju bio imenovan Leopold Kolinić nijedan nadbiskup nije video svoju dijecezu.⁵⁴⁴ U okolnostima karakterisanim dezintegracijom ugarskih srednjovekovnih državnih i crkvenih institucija, drastičnim opadanjem mađarskog i katoličkog stanovništva, migracijom srpskog stanovništva na teritorije dijeceze i zavođenja osmanske uprave koja nije tolerisala katoličku

⁵⁴² Pazmaneum (*Collegium Pazmanianum*) je bio seminar osnovan od strane kardinala Petara Pazmanja 1623. godine u Beču. Ova institucija je bila elitna ustanova za mađarske katoličke sveštenike. Osnivačku povelju je kardinal Pazmanj izdao 1. januara 1619. godine, a za ovu ustanovu je kupljena kuća u Beču 1618. godine. Učenici ove ustanove nisu bili samo Mađari, već i Nemci, Slovaci i Hrvati. Kardinal je 20. septembra 1623. godine izdato novu povelju po kojoj je ustanovu predao jezuitskom redu. Do 1784. godine je funkcionisao kao seminar kad ga je Josif II oduzeo od crkve a sveštenike i učenike je preselio u Požun. Godine 1803. je Franja I vratio Pazmaneum katoličkoj crkvi i sveštenici i učenici su se mogli vratiti u ustanovu. Danas ne funkcioniše više kao seminar, ali je i dalje u vlasništvu Katoličke crkve. Za više informaciju videti sledeću literaturu: Fazekas István, *A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói 1623-1918 (1951)*. *Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623-1918 (1951)*, Budapest, 2003., Zombori István (szerk.), *A bécsi Pázmáneum*, Budapest, 2002., Fraknói Vilmos, *A bécsi-Pázmáneum- Intézet megalapítása háromszázados évfordulója alkalmából*, Budapest, 1923., Galla Ferenc, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Budapest, 1935, Mössmer József, *A háromszáz éves Pazmaneum*. In: *Vigillia 2/3* (szerk. Aradi Zs., Balla B., Possonyi L.), Budapest, 1936, 110-121.

⁵⁴³ Koltai András, 64. Széchényi György. 1685-1695. 313. in: Beke 2003, 310-318.

⁵⁴⁴ U vezi Franje Frankopana ima nedoumice, dali je on boravio još neko vreme u Kaloči. Po Molnaru Antalu nije to moguće, jer on mišljenja da je su Kaloča i Bač došli pod vlast Osmanlija 1529. godine (Molnár Antal, *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*, Budapest, 2004, 44-67.). Međutim, kako je već Eled Vaš to dobro mislio i kako smo i mi videli i konstatovali u vezi Bača, oba centra nadbiskupije nisu došli konačno pod vlast Omanlija 1529. godine, nego pristalice Ferdinanda Habsburškog su izgubili ove teritorije zahvaljujući pomoći Sulejmana Veličanstvenog. Jovan Zapolja je vratio nazad i Kaloču i Bač (Vass Előd, *Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai Kalocsa*, 1980, 22.). U njegovoj monografiji Vaš se poziva na pismo Frankopana iz 1532. godine, koji je bi moglo da bude svedočenje da Kaločki nadbiskup nije izgubio vlast još uvek nad celom nadbiskupijom, a barem ne na severnim delovima oko Kaločke (Bunyitai-Rapaics-Karácsonyi II. 208.). Međutim, i ta informacije je sporna, posle 1541. ili najkasnije, 1543. godine organizavana je osmanska vlast nad bivšim teritorijama nadbiskupije i da do gore pomenute 1690. godine nijedan nadbiskup nije boravio ni u Kaloči ni u Baču.

crkvenu organizaciju na svojim teritorijama – nije bilo čudno da nadbiskupi nisu bili u mogućnosti da borave u svojoj dijecezi ili bar da održavaju kontakt sa vernicima i da imaju adekvatne informacije o odnosima u njoj. Iako je Kaločko-Bačka nadbiskupija u crkvenoj hijerarhiji u predmohačkom razdoblju bila na drugom mestu, sada zbog gotovo fingiranog pastirskog delovanja od strane nadbiskupa (o čemu će još biti reči), premalih ili duže vreme nikakvih prihoda i s obzirom da je ova titula postala faktički samo počasna – u crkvenoj hijerarhiji Ugarske u 16. i 17. veku Kaločko-Bačka nadbiskupija imala je relativno nizak stepen u odnosu na situaciju od pre 1526. godine. Kao što smo videli, praksa je bila da su kraljevi imenovali biskupe i nadbiskupe, koji dosta puta nisu ni potvrđeni od strane Rima, prvo na čelu neke fiktivne, više nepostojeće biskupije od koje nisu imali nikakve prihode (Srem, Bosna, Knin), pa su kasnije dobijali biskupiju u delovima Ugarske, koje su imale male prihode (Čanad, Pečuj, Varadin). Na vrhu svoje karijere su dobijali one biskupije koje su imale dosta vernika, koje su bile bogate i ujedno jaki centri kontrareformacije u Ugarskoj (Njitra, Đer, Jegar, Ostrogon).⁵⁴⁵

Kako bismo zaključili ovaj deo u vezi nadbiskupa želeli bismo na kraju sumirati neke statistike i činjenice. Videli smo da je tokom posmatranih 160 godina bilo 13 nadbiskupa na čelu Bačko-Kaločke nadbiskupije – ukupno 32 godine je bila upražnjena nadbiskupija, kad ni ugarski kraljevi ni Rim nije postavljao nikog na položaj. Najduži period upražnjenja je bio između nadbiskupa Frankopana i Gregorijanaca (1543-1565) - ukupno 22 godine. Ukupno pet nadbiskupa je dobilo titulu Đerske biskupije, biskupije od Njitre i kancelarsku titulu u isto vreme (Drašković, Kutaši, Pete, Lepeš i Selepčeni). Mnogi od njih su učestvovali u značajnim političkim i diplomatskim misijama, pre nego što su postali biskupi od Đera ili Njitre. Izuzetak je bio Telegdi, koji je za sjajnu karijeru mogao zahvaliti njegovoj porodici, jer je njegov put je utabao Nikola Telegdi.⁵⁴⁶ Đerska je tada bila jedna od najbogatijih crkvenih dijeceza u Ugarskoj, koja je bila i najbliža tadašnjem glavnom gradu Požunu. Ova dijeceza i sam grad su doživeli veliki procvat tokom 17. veka u kulturnom polju u duhu protivreformacije, ali i na privrednom polju takođe. U ovom periodu osam mitropolita je upravljalo Đerom: Gregorijanac, Drašković, Kutaši, Pete, Napragii, Lepeš, Piški i Sečenji. Drugom bogatom dijecezom Njitrom su upravljali Suhaji, Telegdi i Selepčenj, koji su sa

⁵⁴⁵ Molnár 2004. 68., Isti, Az egri püspökség 17. századi története. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13* (szerk. Csóka I.), Szeged, 2002, 80.

⁵⁴⁶ Nikola Telegdi (1579-1586) je bio Pečujski biskup. Rođen je oko 1561. godine u Mezelegdu. Učio je u Krakovu i Beču, posvećen je za sveštenika 1558. godine. Od 1561. je bio ostrogonski kanonik. Od 1582. je kao nadbiskupski namesnik upravljao Ostrogonskom dijecezom. Humanistički pisac, on je bio prvi koji je sa protestantima vodio teološke debate i rasprave. Prevodio je mnogo crkvene knjige na mađarski jezik. Telegdi Miklós. In: *Magyar Nagylexikon 17* (szerk. Bárány L.), Budapest, 2003, 277., (u nastavku MNL), Katona II. 60.

titulom Kaločkog nadbiskupa upravljali ovom severnom Ugarskom dijecezom. Dva nadbiskupa su upravljali Zagrebačkom biskupijom i nosili istovremenu nadbiskupsku titulu, Drašković i Petretič. Osim navadene dvojice i Franjo Frankopan je poticao iz hrvatske plemićke porodice. To znači da od 13 nadbiskupa četvorica su bili hrvatskog porekla što je više od jedne trećine od ukupnog broja nadbiskupa. Međutim, to nije ni čudno ako uzmemo u obzir da je Zagrebačka dijeceza pripadala Kaločkoj crkvi. Moramo takođe istaći da kod više nadbiskupa ne znamo tačno njihovo poreklo ali polazeći od prezimena pretpostavljamo da su bili mađarskog porekla.⁵⁴⁷

Od 13 nadbiskupa samo je za njih šest poslata potvrдна bula iz Rima. To je manje nego u 50 % od slučajeva. Mogli bismo postaviti pitanje razloga te situacije. Mogli bismo formulirati nekoliko odgovora: neki nadbiskupi su bili premeštani u relativno kratkom roku ili su umrli ubrzo nakon kraljevskog imenovanja; u nekim slučajevima Rim ih nije hteo priznati za nadbiskupa. Zašto se Rim kolebao? Za vreme i posle Tridentskog sabora Rim nije priznavao gomilanje titula odnosno funkcija u Katoličkoj crkvi.⁵⁴⁸ Kako je Luidi Mekadri istakao u svojoj studiji: „Od titule je ostala odgovornost, prihod od služenje je stavljen na drugo mesto, važno je bilo šetati od titule do titule a ne biti dobar pastir crkve“.⁵⁴⁹ Međutim, to nije značilo da nismo mogli naći od tada primere za nagomilanje više crkvenih dijeceza, ili da neki prvosveštenici iz političkih razloga nisu obezbedili za sebe više pastirskih prihoda. Tipičan primer za gomilanje crkvenih titula i činova bio je Eugen Vitelsbah⁵⁵⁰, bavarski knez u 16. veku. Imao je samo 12 godina kad je dobio iz Rima imenovanje za položaj Frajzinške biskupije (1566), kasnije je stekao i stolicu Hildeshajma 1573. godine. Godine 1581. je pored Litiha prisvojio dve imperijalne opatije (Stablo, Malmedi). Pored ovih prihoda i značajne crkvene funkcije postao je i nadbiskup Kelna (1583) i biskup Minstera.⁵⁵¹ Međutim, moramo

⁵⁴⁷ Tóth 2014. 43., Molnár 2004. 68-69. Za više informacija u vezi biografije nadbiskupa posle 1526. godine sve do 1685. njihovog biranja od strane kraljeva i potvrđivanje od strane Rima videti sledeće izvore i sledeću literaturu: MOL E 229 tom I. 159-161. 278-279. 526-527., tom II 30-32., 153-154., 170-171., 554-555. Katona II. 6-111., Juraj Kolarić (ur.): *Zagrebački Biskupi i Nadbiskupi*. Zagreb, 1995. 247-248. 255-266. 333-361. Izbori nadbiskupa od ugarskih kraljeva (prepisi iz 18. veka): Za papske potvrde videti: Guilelmus van Gulik-Conradus Eubel: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi III*. (1503-1600). Monasterii, 1923. 172, Gauchat O. M., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi IV*. (1592-1667), Monasterii, 1935, 156, Ritzler Remigium-Sefrin Pirminum, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi V*. (1667-1730), Romae, 1952, 164.

⁵⁴⁸ *Sessio VII (3 marzo 1547): Decretum secundum, Super reformatione*. In: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. (Eds.) Josepho Alberigo, Perikle P. Joannou, Claudio Leonardi, Paulo Prodi, Basiliae-Barcinone-Friburgi-Romae-Vindobonae, 1962, 662.

⁵⁴⁹ Luigi Lovison Mezzadri, *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna* 3, Roma, 2001, 78.

⁵⁵⁰ Eugen Vitelsbah (Eugen Wittelsbach 1554-1612) izborni knez i nadbiskup Kelna (1583-1612). Njegov otac, Albert V bavarski knez (1550-1579) mu je pomagao u gomilanju crkvenih prihoda. Što je još interesantnije on je bio posvećen za sveštenika tek 1577. godine, ali njegov stil života ostao više svetovni nego duhovni. Franz Bosbach, Ernst von Bayern. In: LThK 3 (1995) 818-819.

⁵⁵¹ Mezzadri 2001. 219.

naglasiti da u slučaju Ugarske imamo potpuno drugu situaciju: Kaločko-Bačka nadbiskupija je bila u potpunosti pod okupacijom Osmanlija tako da je faktički titula ostala naslovna, u praksi je nadbiskup morao da rapolaže sa realnom dijecezom čije prihode je mogao ubirati i nad kojom je mogao upravljati i eventualno sprovesti odluke Tridentskog sabora. Neki biskupi nisu mogli ništa preuzeti u svojoj dijecezi ali su bili mnogo uspješni u nekoj drugoj koja je imala zagarantovane prihode. Kako smo mogli videti, dvojica od njih (Gregorijanac i Drašković) su se učestvovali na saboru. Drašković i njegovi naslednici (Lepeš, Telegdi, Petretić) reformama su sproveli odluke Tridentskog sabora. Štoviše, i oni sami su održali sabore, išli su u vizitacije, gradili su barokne zgrade i institucije u duhu Tridentskog sabora.⁵⁵²

Ako posmatramo kako su pokušali, da ipak u nekom smislu „neguju“ veze sa njihovom bivšom dijecezom, onda možemo videti dve važne karakteristike, prva je da su hteli popisati i oporezivati bivše feude na teritoriju južne Ugarske.⁵⁵³ Druga je, da su hteli organizovati pastirsku delatnost za održavanje katoličke vere na onim posedima, koji ćemo pokušati pomoću izvora i literature da lociramo i nabrajamo. Od prve polovine 17. veka su počeli nadbiskupi da traže bivše posede i stalno su radili na tome da te feude nekako vrate, organizujući spoljnu odbranu, lokalnu organizaciju i oporezivanje te teritorije.⁵⁵⁴

Interesantan je prvi popis nadbiskupskih poseda iz 1543. godine. Ovaj popis je u dosadašnjoj literaturi bio nepoznat, dragocen je kao izvor iz više razloga. Prvo, ako polazimo od činjenice da je popis iz 1543. godine, to nam svedoči da je nadbiskupija, odnosno većina navedenih poseda, te godine pale pod vlast Osmanlija, ali da je Kaločki nadbiskup računao da će moći naplaćivati porez u naseljima nadbiskupije. Druga činjenica jeste formiranje Osmanske uprave (u ovom slučaju Segedinskog sandžaka) koje se desilo stvarno 1543. godine, odnosno, i ovaj popis potvrđuje tu pretpostavku, koju je izneo i potvrdio Ferenc Sakalj u slučaju Segedina i okoline i koju smo i mi potvrdili za Bač i širu okolinu, da je ova teritorija preko Zapolje i njegovog podređenog odnosa prema Porti mogla biti formalno pod vlašću Osmanlija, ali u praksi u rukama „domaćih“. Mogla je preći i u ruke Ferdinanda I, ali je osmanska strana i dalje pravno polagala pravo na Bač. Čini se da su Osmanlije i formalno-pravno i praktično počeli vladati ovim oblastima oko 1543. godine.⁵⁵⁵ Za našu temu je važno da je navedena i Bačka županija odnosno sam grad Bač da je platio nadbiskupski porez i to

⁵⁵² Tóth 2014. 45.

⁵⁵³ Molnár 2004. 69., Szakály Ferenc, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*, Budapest, 1981, 266.

⁵⁵⁴ Isto

⁵⁵⁵ Györe Zoltán, Pfeiffer Attila, Došli su Turci, ali odmah i odlaze? Prilozi pitanju pada Bačkog utvrđenja pod vlast Osmanlija (1526-1543). U: *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. Živančević-Sekeruš I., Milanović Ž.), Novi Sad, 2019, 289-304.

40 forinti, što je jedna od najvećih suma koje možemo naći na spisku ovog popisa. Takođe je interesantna informacija da su neka naselja platili deo poreza u papučama i čizmama.⁵⁵⁶

Sledeći izvor iz kojeg možemo naslutiti da je Kaločko-Bački nadbiskup sakupljao poreze je iz 1623. godine. Dakle, skoro posle sto godina nadbiskup Valentin Lepeš je poverio upravu i sakupljanja poreza teritorija dijeceze Jovanu Kutašiju konjičkom poručnika iz Komorana. Njegov zadatak je bio da neposlušne kmetove podvrgne disciplini ali u međuvremenu i da njih štiti od uznemiravača.⁵⁵⁷ Nadbiskup Telegdi je nastavio sistematsko popisivanje nadbiskupskih poseda. On je 1626. godine izvršio popis nadbiskupskih poseda u Šoltovskoj županiji,⁵⁵⁸ 1629. godine je u Njitri izvršio popis sela koji plaćaju poraz, pozvani svedoci su bili plemići koji su bili poreklom iz okoline Kaloče.⁵⁵⁹ Međutim, oporezivanje ponekad nije išao tako glatko i jednostavno na bivšim posedima. Nekad su protestovali i velikaši ispred suda nadležne županije tvrdeći da nadbiskupi pokušavaju da krše njihova prava na neka sela i neke posede. Tako npr. Pavle Bornemisa iz Budima je protestovao ispred županijskog zbora Pešta-Piliša-Šolta da nadbiskup Telegdi nepravedno oporezuje njegova srpska sela Radonić i Prelković u Bačkoj županiji.⁵⁶⁰ Godine 1642. morao je upravo Telegdi da se obrati gore pomenutom zboru jer su plemići nepravedno zauzeli njegove posede u županiju Šolt.⁵⁶¹

Oporezivanje poseda Kaločke nadbiskupije pod osmanskom vlašću je doživelo svoju kulminaciju za vreme nadbiskupa Piškija, Selepčenjija i Sečenjija sredinom 17. veka. Ovi nadbiskupi sa velikom energijom i nemilosrdno su radili na restauraciji nadbiskupskih poseda kako ćemo videti i ne sa malim uspesima. Prvi korak je bio popisivanje ovih poseda i proceniti poreske obaveze naselja. Oko 1650. je Jovan Piski sastavio detaljan spisak mesta, odnosno koliko bi poreza trebalo sakupiti. Na spisku ima 179 mesta, a porez je procenjen na 2.500 forinti.⁵⁶² Na ovom spisku spomenut je i Bač, koji plaća 40 forinti za nadbiskupa. Ovu veću sumu platio je još i Sombor a više od njih je platila samo Subotica, koja je dala 50 forinti za nadbiskupa.⁵⁶³ Njegov naslednik Đorđe Selepčenji je sakupio sve podatke od Telegdija i Piskija, pa je sastavio spisak od 300 mesta, odnosno bivših poseda, a kralj

⁵⁵⁶ MOL E 156 - a. - Fasc. 103. - No. 047.

⁵⁵⁷ MOL E 41 1623 Nr. 79., Molnár 2004. 69.

⁵⁵⁸ Gyetvai 1992., 89.

⁵⁵⁹ Katona II. 81, Bárh János, A kalocsai Sárköz fogalma. In: *Cumania. A Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei XV.* (szerk. Bárh J.), Kecskékent, 1998. 220-221.

⁵⁶⁰ MOL P 1744 fasc. 1. Nr. 108.

⁵⁶¹ Borosy András: *Pest–Pilis–Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1638-1711. I.* Budapest, 1985., 39-40.

⁵⁶² Molnár 2004. 70, Dudás 1896. 259-261.

⁵⁶³ Dudás 1896. 261.

Leopold I je njemu izdao povelju (12. april 1662.) odnosno još jednu potvrdnu povelju da nasbiskup brani svoje pravo na pomenuta mesta i posede (12. decembar 1665.). Na spisku možemo naći naravno Bač i grad je ubiciran u nekadašnju Bačku županiju, tako da je nadbiskup Selepčeni imao predstavu gde se nalazi nekadašnja druga nadbiskupska rezidencija.⁵⁶⁴ Međutim, protesti protiv oporezivanja poseda su došli od plemića iz Pešt-Piliš-Solt županije, koji su isto redovno praktikovali oporezivanja naselja Bačke, gde su očigledno sva mađarska i srpska sela imala svog gospodara.⁵⁶⁵ Od 1657. do 1679. imamo informacije da su plemićke porodice i nadbiskupi vodili sporove oko poseda neretko i u Bačkoj. Međutim, o ishodima ovih sporova nemamo skoro nikakvih informacija.⁵⁶⁶ Šta više, i iz dokumenta 1703. godine, koji je svedočenje koje navodi sva naselja koja su plaćala redovni porez nadbiskupima konstatuje se da su čak i srpska sela redovno plaćala porez, barem na severu Bačke.⁵⁶⁷

Za vreme nadbiskupa Selepčenjija definisan je sistem naplate poreza na teritorijama pod osmanskom vlašću. Spoljašnju organizaciju su činili oficiri pograničnih tvrđava. Njihov zadatak je bilo skupljanje poreza (čak i nasilnim sredstvima), odbrana granice poseda i zaštita kmetova prevashodno od strane hajduka i pograničnih vitezova. Upravnici poseda, naročito na crkvenim posedima su imali široka ovlašćenja, od organizacije sakupljanja poreza do nadležnosti oko upravljanja nadbiskupskim posedom.⁵⁶⁸ Posle imenovanja 1657. godine Selepčeni je odmah započeo da organizuje oporezivanje nadbiskupskih poseda. Iz njegovog pisma od 1. septembra 1657. godine vidi se da je nadbiskup shvatio najozbiljnije plaćanje poreza, jer je zapretio onim kmetovima koji neće da plate: „*Sa ognjem i mačem ćemo vas uništiti, a koje uhvatimo, biće snažno oporezivani, i vojnike ćemo poslati da vas opljačkaju*“.⁵⁶⁹ Njegov upravnik poseda je bio Đerđ Legradi koji je imao široke povlastice u upravi. Njegov zadatak je bio da sakuplja poreze i da upravlja nad posedima. Spoljašnju upravu, odnosno odbranu ovih poseda je poverio njitranskom poručniku Mihalju Galfiju čiji prva dužnost je bila odbrana nadbiskupskih poseda od vojnika pljačkaša iz pograničnih utvrđenja.⁵⁷⁰

Koliko su značili porezi iz bačkih sela pokazuje činjenica da je deo od njih Selepčeni i kada je postao ostrogonski nadbiskup. Čanadski biskup Jacint Makripodari je po

⁵⁶⁴ Katona II. 70-73. Molnár 2004. 70, Szakály 1981. 266-267, Gyetvai 1992. 91-92.

⁵⁶⁵ U vezi ove teme videti detaljnije: Dudás 1896. 247-255.

⁵⁶⁶ Molnár 2004. 70.

⁵⁶⁷ Szakály 1981. 268-270., Gyetvai 1992. 92-93.

⁵⁶⁸ Szakály 1981. 174-211.

⁵⁶⁹ MOL E 150. Irregistrata fasc. 29. Nr. 30.

⁵⁷⁰ Molnár 2004. 71.

Selepčinjijevom nalogu u povratku sa hadočaća, vodio pregovore u Baji sa bačkim selima (Meljkut, Gara, Vaškut, Čatalja, Salašić, Ridica, Leđen, Katjmar, Aranjoš, Ivanka, Ištvanmeđe i dr.) koji su se žalili na novog Kaločkog nadbiskupa Sečenjija da neopravdano traži visoke poreze, jer je u nekim naseljima Selepčenji sakupio porez, a Sečenji je takođe tražio svoj deo. Interesantno je da su ovom sastanku prisustvovala i dvojica janičarskih aga: oni su se žalili na pljačkaške pohode pograničnih vojnika koji su se povećali u znatnoj meri, posebno na jugu Bačke gde su živeli Srbi. Ove age su zatražili zaštitu od Selepčenjija i od njihovih vojnika, odnosno da zarobljene kmetove oslobode od pograničnih mađarskih vitezova, koji su njih odveli u ropstvo.⁵⁷¹ Selepčenji je ozbiljno zapretio stanovništvu svojih sela u Bačkoj 22. januara 1678. godine: ako u roku od sedam meseci ne isplate porez napadaće ih vitezovi iz Fileka.⁵⁷²

Iz ovih pljačkaških pohoda po Molnaru i po Sakalju postaje jasno da su vojnici iz severne Ugarske tretirali srpsko stanovništvo krajnje neprijateljski. Ovu činjenicu nije ni promenila faktička situacija da su srpska sela u Bačkoj priznala *de facto* mađarske interese, odnosno pravo mađarskih svetovnih i crkvenih velikaša, jer iz izvora možemo videti da su redovno plaćali poreze.⁵⁷³ Istraživanja, koja su vršena o ovoj temi prošle decenije, samo potvrđuju činjenicu da je južnoslovensko stanovništvo tretirano kao i Osmanlije,⁵⁷⁴ krajnje maćehinski, dakle ove teritorije su bile tretirane i od strane mađarske vlasti kao produžetak Balkana a ne kao južne delove zemlje mađarske krune. Stanovništvo je pripadalo osmanskoj državi sa svim njenim upravnim aparatima, dok su Kaločko-Bački nadbiskupi i drugi, zatim mađarski feudinci uterivali porez na turskoj teritoriji zbog materijalnih razloga ali i zbog želje da se prizna jurisdikcija i da se smanji vlast osmanskih ustanova. S druge strane Srbi su osmanski podanici koji su aktivni u osmanskoj administraciji i vojnom sistemu. Rečito je ovde sistem tzv. „*dvostrukog oporezivanja*“ koji govori o moći mađarskog sistema i slabosti osmanske vlasti. Pri tom nema tragova o sporazumnom naplaćivanju prihoda dve strane, Mađara i Osmanlija. Međutim, kako smo videli neki velikaši (kao Kaločki nadbiskupi) su štiteći svoja prava štitili svoje kmetove, a što je interesantno ovaj mehanizam su preuzeli i

⁵⁷¹ Molnár Antal, Egy „magyar” püspök a török hódoltságban. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhöz 1668-ban). In: *Levéltári Közlemények* 72 (szerk. Geccsényi L.), Budapest, 2001, 65-75.

⁵⁷² Molnár 2004. 71.

⁵⁷³ Szakály 1981. 272-275, Molnár 2004. 72.

⁵⁷⁴ Ovi pljačkaši osim Srba su uznemiravali i ugnjetavali i katoličke Bunjevce i Hrvate, šta više zabeležen je slučaj iz 1653. godine da su oteli jednog franjevca Bunjevca, koga su oslobodili katolici uz pomoć Osmanlija. Iako je Bačka bila rodna zemlja zbog ove nesigurnosti je bila retko naseljena kako kaže biskup misionar Benlić: Borsa Iván-Tóth István György, Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651-1658. in: *Levéltári Közlemények* 60 (szerk. Varga J.), Budapest, 1989, 89-142.

osmanske spahije da bi su se mogli braniti od hajduka i vojnika pograničnih tvrđava sa severa.⁵⁷⁵

Smatramo neophodnom da objasnimo šta se tačno podrazumeva pod pojmom „*dvostrukog oporezivanja*“. Na ovaj sistem je prvi obratio pažnju Ferenc Šalamon u svojoj obimnoj monografiji u vezi osmanskih osvajanja u Ugarskoj.⁵⁷⁶ Ovu temu je nakon Šalamona usavršio i detaljnije istražio Ferenc Sakalj, čiju monografiju smo već citirali.⁵⁷⁷ Suština ove pretpostavke jeste da stanovništvo bivše teritorije srednjovekovne Ugarske kraljevine, koje su bile od 1541. do 1699. godine pod vlašću Osmanskog carstva su i dalje plaćale porez ugarskom plemstvu koji su oporezivali okupirane teritorije u gore naznačenom periodu.⁵⁷⁸ Iako formalno Osmanlije nikad nisu priznavale da su ugarsko plemstvo (baroni i prelati) odnosno ugarski kralj, bili vlasnici teritorija u sastavu krune Svetog Stefana već pod vlašću sultana,⁵⁷⁹ u praksi, na svakodnevnom nivou nikad nisu uspeali da spreče sakupljanje poreza (devetina, desetina, u naturi ili u novcu) od strane ugarskih velikodostojnika, ili od strane Ugarske Komore.⁵⁸⁰ S druge strane Habzburški vladari su usvojili ideju imuniteta zemalja Svetog Stefana od ugarskog plemstva i to su stavili i do znanja osmanske strane na mirovnim pregovorima, pre svega u prvoj polovini 17. veka.⁵⁸¹ Interesantno je da ovo pravo na imunitet kraljevine Ugarske nisu priznavali ni za vreme plaćanja 30 000 dukata u periodu od 1547-1606. godine, a Porta je smatrala da to faktički znači da „bečki kralj“ priznaje superiornost osmanskog sultana kao i mađarski kralj.⁵⁸² Takođe je interesantno da posle bečkog mira (1606) Osmanlije nisu više osporili pravo ugarskog plemstva na oporezivanje onih teritorija gde je mađarsko stanovništvo bilo u većini, samo na onima gde je pretežno živelo južnoslovensko stanovništvo.⁵⁸³ Mađari su mogli iskoristiti i nedostatke mirovnih ugovora, jer u njima nisu bila regulisana pitanja oko oporezivanja na osmanskim teritorijama, ali što je još interesantnije i osmanske spahije su mogle proširiti svoju vlast iza leđa

⁵⁷⁵ Hegedűs Antal, A bácskai jobbágyok a török hódoltság végén (1660-1680). in: *Létiünk* 11 (szerk. Rehák L.) Újvidék, 1981, 147-169.

⁵⁷⁶ Salamon Ferenc, *Magyarország a török hódítás korában*, Budapest, 1886, 316.

⁵⁷⁷ Szakály 1981. 59-140, 449-479.

⁵⁷⁸ Isto 23-59.

⁵⁷⁹ Za zvaničnu politiku i shvatanja sultana i osmanske porte videti mirovne ugovore iz 1547. i 1568. godine. Za to videti detaljnije: Thúry József (szerk.), *Török történetírók II. 1521-1566*, Budapest, 1896, 397., Szalay László, *Verancsics Antal m. kir. helytartó, esztergomi érsek összes munkái. V.* Pest, 1860, 118., Salamon 1886. 316.

⁵⁸⁰ Szakály 1981. 449.

⁵⁸¹ Isto 450.

⁵⁸² Salamon 1886. 321-322., Szakály 1981. 44-59.

⁵⁸³ Szakály 1981. 451.

odbrambenih linija Kraljevske Ugarske.⁵⁸⁴ Najvažnije je bila svakodnevna praksa, odnosno pitanje ko će biti uspješnije u sprovođenju svoje volje bez angažovanja većih vojnih snaga. Ispostavilo se da je u ovom pitanju bio snažnije ugarsko plemstvo.⁵⁸⁵ Takođe moramo naglasiti da Mađari nisu uspjeli da oporezuju celu teritoriju nekadašnje Ugarske, koja se nalazila pod osmanskim jarmom. Na primer, nisu nikad uspjeli da oporezuju Srem, Slavoniju i teritoriju između reka Tamiš i Moriš.⁵⁸⁶ Isto tako je važno istaći da plemstvo iz Kraljevske Mađarske je polagalo pravo na sve vrste poreza (devetina, desetina, porez na zemlju itd.), koja su tražena ne samo od naselja gde su živeli pretežno Mađari, već i južni Sloveni (Srbi, Hrvati, Šokci, Bunjevci).⁵⁸⁷ U početku već od druge polovine 40-ih do kraja 50-ih godina 16. veka ključne tvrđave ugarskog odbrambene linije prema Osmanlijama (Siget, Jegar, Đula) su oporezivali stanovništvo u Budimskom elajetu.⁵⁸⁸ Ove „pohode“ su organizovali kapetani utvrđenja da bi mogli izdržavati njihovu posadu i pripremiti svoje tvrđave za opsadu osmanske vojske.⁵⁸⁹ Nakon pada ovih utvrđenja pod osmansko-tursku vlast (Siget i Đula su pali 1566. a Jegar 1596. godine) oporezivanje je prešlo u ruke barona, prelata i Ugarske Komore iz Kraljevske Ugarske.⁵⁹⁰

Jedan od najvažnijih izvora u vezi oporezivanja današnje Bačke od strane Kaločkih nadbiskupa na kraju osmanske vlasti jeste zapisnik, sastavljen po naređenju nadbiskupa Pala Sečenjija. Sastavili su ga Matija Bubnić đerski kanonik i Đerđ Lendvaji kraljevski poverenik 1703. godine, koji su sastavili posle brižljivog ispitivanja na terenu. Bubnić i Lendvaji su ispitali 40 svedoka: službenike Bačke županije, starije kmetove iz Baje i okoline (Santovo, Breg, Kolut, Sombor, Bač, Baračka, Boršod, Leđen, Meljkut, Borota), odnosno kaluđere manastira Bođani, Stefana Subote koji je navodno imao 111 godina i oficira Stefana Husara.⁵⁹¹ Svedoci su jednoglasno rekli da u poslednjim decenijama osmanske vlasti, za vreme nadbiskupa Selepčenjija i Sečenjija, naselja redovno plaćala porez vrhovnim pastirima Kaloče, posebno mesta u okolini Kaloče, Baje i Sombora, ali su hajduci ponekad odlazili do Petrovaradina da sakupljaju porez. Jedino naselja koja su imali osmanske posade nisu platili

⁵⁸⁴ Pretpostavku da „dvostruko oporezivanje“ su praktikovali i Osmanlije prvo je pomenuo Ferenc Sakalj. Međutim, u poslednjim godinama je u Mađarskoj Eva Šimon S. je vršio detaljnija istraživanja kako su u zapadnoj i severozapadnoj Ugarskoj uspjeli Osmanlija da izvrši oporezivanje stanovništva. Sz. Simon Éva, *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest, 2014.

⁵⁸⁵ Szakály 1981. 23-59.

⁵⁸⁶ Isto 452-453.

⁵⁸⁷ Isto 455.

⁵⁸⁸ O pohodima jegarskih vojnika i na teritoriju Bačke će biti detaljnije reč kasnije.

⁵⁸⁹ Szakály 1981. 456-457.

⁵⁹⁰ Isto

⁵⁹¹ Molnár 2004. 73-74.

porez, ali sela su same spahije hrabrile da plaćaju jer će ih ostaviti na miru vojnici sa severa. Stefan Husar sa svojim vojnicima iz Fileka i Leve morao je više puta da ubeđuje neposlušna naselja da plate porez nadbiskupu. Takođe je interesantno da je kaluđer Subota izjavio da su ponekad Osmanlije kmetovima pozajmljivali novac da bi imali zaštitu od nasrtaja ugarskih trupa sa severa. Sakupljeni porezi iz Bačke su kasnije odneti u Filek, kod Franje Vešelenjija i kod njegovog oficira Jovana Gombketeja, koji je novac predao vrhovnom oficiru Stefanu Kohariju, ali nosili su ove poreze i u Đer, Njitrju, Eršekujvar (do 1663) i Komoran.⁵⁹² Za našu temu je bilo interesantno da smo u ovom izvoru našli svedoka iz Bača tzv. Grigorija Ćurčiju katolika, koji je imao 56 godina. On je izjavio da su naselja oko Bajce i Sombora redovno plaćala porez Kaločkom nadbiskupu: „*Decimus septimus testis Georgius Churchia Catholien. Romanus incola oppidi Bachiensis annorum 56. Iuratus examinatus fassus est. Quod omnes pagi et possessiones [...] Haracs sive [...] superioris districtis ut circa Bajam et Zombor annualem solverint Dominis archiepiscopus Colocensibus.*“⁵⁹³

Nakon što smo videli da su nadbiskupi uspeli da vrate dosta od bivših poseda, odnosno da su uspeli da i oporezuju ova naselja, trebali bismo postaviti pitanje koliko su uspeli da sakupe odnosno na koje su prihode mogli računati. Praktično, nije moguće saznati ukupan iznos, jer iz priznanica znamo samo koliko su platila neka naselja sa određenog geografskog prostora.⁵⁹⁴ Međutim, ako želimo dublje istražiti ovu problematiku neophodno je pažnju posvetiti temi biskupskih vizitacija.

U Vatikanskom arhivu se iz 17. veku čuvaju spisi sedam nadbiskupskih vizitacija⁵⁹⁵ između 1649. i 1696. godine, u kojima su svedoci dali, izveštaj između ostalog, o prihodima

⁵⁹² Prepisi gore navedenog zapisnika iz XVIII veka: KÉGL Birtokjogi iratgyűjtemény fasc. 1. Nr. 1. fasc. 6. Nr. 455. Gyetvai I 92-93. Molnár 2004. 73-74.

⁵⁹³ KFL. III. 5.a. Nr.1.

⁵⁹⁴ Szakály 1981. 270.

⁵⁹⁵ Po Tridentским reformama kandidati na visokim crkvenim položajima su morali da prođu prvo kroz ispitivanja (tzv. biskupski proces, *processus informativus*), na koju su svedoci davali mišljenje o kandidatu odgovarajući na 13 pitanja jedne ankete (na 10 u slučaju premeštaja), i naravno i kandidat je morao da odgovori na 13 pitanja u vezi njegove buduće dijeceze. Ovi kanonski procesi su bili propisani od pape Grgura XIV i Orbana VIII (1591, 1627). Zapisnici u vezi procesa mađarskih biskupa i nadbiskupa se čuvaju u Vatikanskom arhivu od 1612. godine, ali iz preporuke konzistorijuma (*prepositiones consistoriales*) vidi se da su ovi procesi bili praktikovani već i u 16. veku. Zapisnici o ovim procesima se nalaze u Vatikanskom arhivu (*Archivio Segreto Vaticano*) u tri fonda: *Archivio Consistoriale*, *Prosecco Consistoriales*; drugi fond je *Dataria Apostolica*, *Processus Datariae* i treći fond je *Archivio della Nuntiatura in Vienna*, *Processi dei Vescovi e degli abbatii*). U vezi ovih fondova i biskupske procesije videti: Molnár 2001. 149-163.; Remigius Ritzler, Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907. *Römische Historische Mitteilungen* 2 (Santifaler L.), Wien, 1958, 204-220.; Isti, Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie. *Römische Quartalschrift* 50 (ed. Vincke J.), Freiburg, 1955, 95-101.; Gauchat 1935, 377-382.; Dante Gemmiti, *Il prosecco per la nomina dei vescovi*. Napoli-Roma, 1989.; Galla Ferenc, A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. In: *Levéltári Közlemények* 20-23 (szerk. Sinkovics I.), Budapest, 1942-1945,

nadbiskupije.⁵⁹⁶ Godišnje prihode 1649.g. procenili su između 300 i 500 forinti, sakupljenih od kmetova na nadbiskupskim posedima, koji su porez platili u ribama, tepisima i u novcu. Đerđ Selepčenji je zahvaljujući organizaciji svojih poseda uspeo znatno povećati prihode. Iz gore navedenih zapisnika možemo saznati da je 1675. godine prihod nadbiskupa sakupljani u naturi, u novcu i u osmanskm tepisima bili između 1.000 i 3.000 forinti. Međutim, na kraju vladavine Osmanlija nadbiskupski prihodi su opet opali. Đerđ Sečenji se žalio da je za deset godina ubrao 500 forinti, da bi 1682-1683. uspeo doći do znatno manjih prihoda, a da je 1684. godine nisu kmetovi doneli skoro ništa. Posle deset godina Antal Peter Ratkai je izjavio da su za vreme nadbiskupa Sečenjija njegovi prihodi procenjeni ipak na 700 forinti. Ova suma nije se znatno povećala ni u prvim godinama posle Karlovačkog mira.⁵⁹⁷

Kada posmatramo 160 godina, od Mohačke bitke do Velikog bečkog rata, u mogućnosti smo da opazimo određene karakteristike rada kaločkih nadbiskupa. Neki od njih kao što su, Kutaši, Pete, Suhaji, Selepčenji ili Sečenji smatrali su da se obnova Katoličke crkve može izvršiti samo preko kontrareformacije. Oni su se tokom 17. veka fokusirali na suzbijanje protestantske crkve, preduzimajući ponekad radikalne mere. Dokazi za to su prisvajanje poseda i Požunski vanredni sud.⁵⁹⁸ Međutim, svakako su nadbiskupi imali i svoje zasluge na polju kulture i umetnosti u okviru teritorija svojih dijeceza. Sa daleko manjim uspehom, ili možemo reći sa skoro nikakvom uspehom, nisu mogli da sprovedu nadbiskupi reforme i rekatolizaciju na nekadašnjim teritorijama nadbiskupije pod osmanskom vlašću. Ipak ne možemo reći da nisu ništa preuzeli nadbiskupi Kaločko-Bačke crkve u pogledu teritorija pod osmanskom vlašću. Videli smo da je Dimitrije Napragi imenovao prvi put namesnike (1612-1618) na čelu ove crkve, odnosno da je njegov cilj bio da nađe način za oporezivanje poseda nadbiskupije pod Osmanlijama. Prvi korak ka ovom je učinio 1623. godine. Posle par godina nadbiskup Telegdi se trudio da izvrši popis nekadašnje izgubljene teritorije. Piški, Selepčenj i Sečenji su nastavili ovaj rad, a Selepčenj je bio prvi koji je

163-186.; Tusor Péter, Eszterházy Károly kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: *Eszterházy Károly Emlékkönyv*. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1999. 23-25.

⁵⁹⁶ Molnár 2004. 74.

⁵⁹⁷ Isti 2001. 156.

⁵⁹⁸ Za Požunski vanredni sud videti: Magyar Katolikus Lexikon: pozsonyi véstörvényeszk (<http://lexikon.katolikus.hu/P/pozsonyi%20v%C3%A9szt%C3%B6rv%C3%A9nyeszk%20A9k.html>). Pristup: 26.06.2018., Varga Imre: Protestáns lelkészek gályarabsága. A Wesselényi-féle összeesküvés egyházpolitikai következményei. In: *Vigilia* 38/4 (szerk. Rónay Gy.), Budapest, 1973, 232-239., Benczédi László: A prédikátorperek történeti háttere. In: *Theológiai Szemle* 18/7-8. (szerk. Pröhle K.), Budapest, 1975, 199-206., Ráczy Károly: *A pozsonyi vértörvényeszk áldozatai 1674-ben*. I-III. Lugos, 1899-1909.

imenovao upravnika na čelo nadbiskupskih poseda koji su formalno-pravno bili pod vlašću Osmanlija.⁵⁹⁹

Iako imamo relativno pristojan broj izvora u vezi oporezivanja osmanskog dela Mađarske u korist kaločkih nadbiskupa i popis bivših poseda i naselja dijeceze, to ne možemo reći za pastirsku delatnost nadbiskupa na navedenim teritorijama. Ima više razloga za to: na navedenim teritorijama je bio relativan mali broj katolika, nadbiskupi su imali svoje druge značajnije dijeceze gde su imali puno posla kao vrhovni sveštenici, tako ostavljajući Kaločku crkvu samo za prikupljanje poreza.⁶⁰⁰ O pastirskim aktivnostima Kaločkih nadbiskupa imamo informacije u vezi postavljanja nadbiskupskih namesnika (*vikar*). Prvi poznati vikar je bio Grgur Vašarhelyi pečujski jezuita, misionar koga je nadbiskup Dimitrije Napragi ovlastio u vezi više pastirskih i pravnih povlastica i zadataka 1612. godine.⁶⁰¹ Posle tri godine 1615. je za nadbiskupskog namesnika je postavio đerskog vikara Grgura Nađfalvija.⁶⁰² Osim ovih jezuita je nadbiskup Napragi bio u vezi sa bačkim opatom Paolom Torelijem, koga je imenovao za svog vikara 1618. godine.⁶⁰³ Naslednik Napragija međutim nije bio toliko zainteresovan za duhovni život u Bačkoj. Na Šopronskom saboru 1622. godine bečki nuncij Karlo Karafa je po nadležnosti *Kongregaciju za širenje vere* održao ispitivanje aktivnosti sveštenika u Bačkoj. Od svih nadležnih nadbiskupa Valentin Lepeš je izgledao najnespremniji da odgovara na postavljena pitanja.⁶⁰⁴ Nadbiskup Telegdi je računao na misionarsku delatnost segedinskih franjevaca, što možemo videti iz njegovog pisma koji je uputio iz Njitre 5. avgusta 1626. godine za segedinski samostan. U pismu je obavestio gvardijana da su izabrani za misionarsku delatnost za osmansku teritoriju i da moraju biti poslušni samo njemu.⁶⁰⁵ Telegdi je želeo izdejtstvovati od pape da dobije dozvolu za postavljanje sveštenika 12 godina na teritoriju nadbiskupije i biskupije u Njitri.⁶⁰⁶ Pošto je nadbiskupija bila upražnjena dve godine, ostrogonski nadbiskup Đerđ Lipaji je za upravitelja Kaločke nadbiskupije postavio Đuru Vajića olovačkog franjevca.⁶⁰⁷ Nadbiskup Selepcenji je takođe jednog bosanskog franjevca Petra Guganovića postavio za upravitelja Kaločke

⁵⁹⁹ Tóth 2014. 46.

⁶⁰⁰ Molnár 2004. 74.

⁶⁰¹ Molnár Antal, Jezsuiták a hódolt Pécssett (1612-1686). In: *Pécs a török korban*. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999, 171-263.

⁶⁰² Szabady Béla, Nagyfalvi Gergely váci püspök, zalavári apát (1576-1643). in: *Pannonhalmi Szemle* 7 (szerk. Strommer V.), Pannonhalma, 1932, 212-232.

⁶⁰³ APF SOCG vol. 382. fol 229r. Izdao je Tóth István György, *Litteae missionarium de Hungaria et Transilvania (1572-1717)* I. Róma-Budapest 2002. 131-133. U vezi Torelija će biti još reči u nastavku u vezi katoličkih misija u osmanskoj Bačkoj.

⁶⁰⁴ Molnár 2004. 75.

⁶⁰⁵ Katona II. 494-495.

⁶⁰⁶ Molnár 2004. 75.

⁶⁰⁷ Molnár 2004. 75, Katona II. 87.

dijeceze, ali Guganović je postao gvardijan na primorju 1666. godine, tako da je novi nadbiskup Petretić morao naći novog vikara. U tome su mu pomogli Petar Nikolić slavonski franjevac i sremski vikar Marijan Matković: pisali su svešteniku u Baču i gvardijanu olovačkog samostana, koji je brinuo o sveštenicima u Bačkoj da izaberu novog vikara Kaločke crkve.⁶⁰⁸ Do ovog izbora verovatno nije došlo jer je Petretić umro 12. oktobra 1662.⁶⁰⁹

Moramo i to naglasiti da je vrhovno sveštenstvo u Kraljevskoj Mađarskoj znao vrlo malo u vezi geografije nekadašnjih nadbiskupskih poseda. To smo imali priliku zapaziti u tekstovima nadbiskupskih vizitacija iz 17. veka. Svedoci su dali najopštije informacije, npr. Matija Tarnoci je izjavio da se Kaloča nalazi preko Bude najverovatnije na jednoj visoravni a ne u brdima: „(...) *ultra Budam, puto esse in campis, non autem in montibus*“.⁶¹⁰ Nije ni čudno što Đerđ Sečenji nije ni znao u kojoj nekadašnjoj županiju se nalazilo njegovo sedište. On je kao Pečujski biskup 1649. godine ispred papskog nuncija u Beču prvi put, odnosno drugi put 1685. godine, već kao Ostrogonski nadbiskup tvrdio da se grad Kaloča nalazi u Bačkoj županiju a ne u Fejerskoj!⁶¹¹ Međutim, ipak najveću grešku predstavlja mišljenje svedoka Stefana Dolnija i Đerđa Naraija da se druga prestonica nadbiskupije nalazi u Erdelju.⁶¹² Iz gore navedenih izvora i navedene literature jasno se vidi da su nadbiskupski procesi važni izvori, međutim imaju dosta škrte informacije. Naglasak su stavili na opis situacije prve prestonice, dakle na Kaloču. Zbog specifičnosti situacije ovih teritorija pod osmanskom vlašću ovi izveštaji su bili dosta šablonski, imali su informacije opšteg karaktera i zato su ove vizitacije više informativne, nego ostali izvori sa teritorija bivše dijeceze Kaločke i Bačke crkve: izveštaji i pisma misionara, crkvene vizitacije biskupa i misionara, itd. Bez obzira na manjkavosti ovih tipova izveštaja (površne informacije svetovnih i crkvenih velikaša Kraljevine Mađarske, veze Kaločkih nadbiskupa sa njihovom okupiranom dijecezom, prihodi i oporezivanja bivše prestonice nadbiskupije, sudbina zgrada i institucija nadbiskupije, broj sveštenstva, pitanje popunjenja nadbiskupskih dostojanstva) možemo reći

⁶⁰⁸ „*Sed ille vicarius excellentissimi domini paraedecessoris vestri in longinqua regione nunc fungitur officio guardianatus prope quasi ora maritime, in sua patria, nomine pater Petrus Guganovich. De instituendo autem aliquot idoneo vicario pro archiepiscopatu Colocensi et Bachiensi etc. laborabit tam reverendus Don Marianus praedictus, quam ego, sed cum sint impediti cuncti parochi et religiosi in animarum servitio hoc tempore quadragesimali, nequimus, nisi litteris cum duobus idoneis conferre rem, cum longe distent hinc, cuidam admodum reverend patri et eiusdem guardian, qui in Bachka habent suas parochias, imo in proprio Bachiensi pago.*“ Molnár 2004. 75-76.

⁶⁰⁹ Kolarić 1995. 339.

⁶¹⁰ Molnár 2001. 154.

⁶¹¹ Molnár 2001. 153-154., Tóth 2014. 46-47. Inače Kaloča je u 18. veku je pripadala Peštanskoj županiji.

⁶¹² Molnár 2001. 154.

da ovi izvori ipak donese dragocene informacije za naučnike koji se bave historijom nadbiskupije i sa historijom osmanske uprave u 17. veku. Nadbiskupi u drugoj polovini 17. veka su koristili svoju dijecezu samo za oporezivanje ne brinući i znajući jako malo o verskim prilikama u Kaločkoj nadbiskupiji. Na primer, za vreme postavljanja nadbiskupa Đerđa Sečenjija je rečeno da je on najbolji kandidat na ovo mesto jer kao Đerski biskup je u komšiluku Kaločke crkve.⁶¹³ Sečenji je bio 18 godina na čelu Kaločke nadbiskupije, od toga je sedam godina proveo kao potvrđen nadbiskup iz Rima, zato je jako čudno da je 1685. godine bio toliko neobavešten o svojoj dijecezi da je mislio da se Kaloča nalazi u Bačkoj županiji, a u vezi klera i verskih okolnosti nadbiskupije je znao samo da nekoliko monaha i jezuita brine o vernicima, a u vezi svoje delatnosti kao vrhovnog pastira ni reč nije rekao.⁶¹⁴

Na kraju bismo želeli da pokušamo dati neki zaključak u vezi kaločkih nadbiskupa, Kaločko-Bačke crkve i u vezi opšte verske situacije u 17. veku. Prva karakteristika jeste da je Bačka u 17. veku imala „balkanski karakter“. Drugačije rečeno, ispod linije Kaloča-Segedin, naselja su bila pretežno južnoslovenska (srpska, bunjevačka, šokačka) gde su nekadašnja mađarska naselja prosto nestala u periodu od Petnaestogodišnjeg rata (1591-1606) do Veliko bečkog rata (1683-1699). Ove teritorije su i crkveno-istorijski izvori smatrali za „balkansku teritoriju“ gde su crkvene institucije Katoličke crkve funkcionisale jako slabo. Druga činjenica jeste da su veliku većinu katolika činili Hrvati, koji su se uselili u ovu oblast u posmatranom periodu i njihov broj se od 1630. do 1670. g., po procenama, popeo sa 4.000 na 13.000. Ranije se nije znalo da su nadbiskupi imali svoje namesnike na ovim prostorima pod osmanskom vlašću, i da su oni poticali iz redova franjevaca i jezuita, i čija nam je delatnost prevashodno poznata putem izvora iz Vatikana. Oporezivanje teritorije Bačke u korist nadbiskupije počelo je u prvoj polovini 17. veka da bi do kraja Osmanske vlasti u Mađarskoj dostiglo značajne uspehe. To je ujedno znak da se mađarske vlasti (crkvene ali i svetovne) nikad nisu pomirile sa činjenicom gubljenja centralne teritorije nekadašnje Ugarske kraljevine i da su se istrajno trudili da sprovedu oporezivanje naselja pod osmanskom vlašću nezavisno od etničkog ili verskog sastava stanovništva – videli smo i to da su pravoslavna srpska naselja plaćala dažbine kaločkim nadbiskupima u severnoj i centralnoj Bačkoj.

⁶¹³ Isto 76.

⁶¹⁴ Isti 2001. 154-157.

ISTORIJA BAČKOG KAPTOLA OD POČETAKA DO MOHAČKE BITKE

U ovom poglavlju predstavimo važnu crkvenu ustanovu koja je bila jedna od određujućih faktora u razvoju Bača i koja je znatno doprinela formiranju centralnih funkcija naselja. Radi se o kaptolu. Međutim, pre nego što pređemo na istoriju Bačkog kaptola, kao i u prethodnim poglavljima, želimo da predstavimo opštu literaturu od kraja 19. veka do danas koja se bavi istorijom mađarskih kaptola. Njihovu delatnost kao mesto sa javnom verom, odnosno njihovu ulogu u obrazovanju u srednjovekovnoj Ugarskoj.⁶¹⁵

Proučavajući istoriju mađarskih kaptola i rana izdanja u vezi sa temom iz 19. veka, uočićemo da temeljna dela predstvaljaju radovi Remiga Bekefija. U jednoj opširnoj monografiji,⁶¹⁶ odnosno u većim studijama,⁶¹⁷ Bekefi je proučavao uspostavljanje i razvoj kaptola kao svetovne institucije Katoličke crkve od njegovog nastanka do početka 16. veka. On detaljno opisuje strukturu kaptola, dužnosti njegovih članova i daje opšti opis ove crkvene institucije koja je funkcionisala u srednjovekovnoj Ugarskoj, odnosno u vezi njegovih uloga u formiranju i razvoju školskih ustanova. Monografija srednjovekovne crkvene istorije Ugarske od Lajoša Balića u tri toma takođe je vredna pomena, jer predstavljaju istoriju ugarskih kaptola za vreme vladavine dinastije Arpadovića. Autor detaljno razrađuje istoriju ovih crkvenih ustanova, ali izveštava nas više o zbornim kaptolima nego o stonim kaptolima.⁶¹⁸

Među istoričarima iz 19. veka treba spomenuti i one koji su se bavili istorijom kaptola, ali su se fokusirali više na istoriju institucija, nego što su prikazivali aktivnosti kaptola kao mesto sa javnom verom.⁶¹⁹ Ovde treba spomenuti dva istoričara, koji su se

⁶¹⁵ Prvenstveno predstavljamo autore i njihove radove ili radove koji su uglavnom pisali o kaptolima i o mestima sa javnom verom. Izuzetak su autori ili njihova dela, koja su se bavila istorijom jednog kaptola ili mesta sa javnom verom, ali su direktno ili indirektno dotaknuli istorije Bačkog kaptola. Na primer, ne bavimo se istorijom kaptola u Đulaféhervaru; ali sa istorijom Pečujskog i Stonobeogradskog jesmo, jer neka lica su bila povezana sa pomenutim kaptolima i sa Bačkim u isto vreme. Prvo razmatramo opštu literaturu a zatim literaturu u vezi Bačkog kaptola. (ovde ćemo pomenuti one koji su bar jednom spomenuli Bački kaptol ili neku osobu koja je vršila neku funkciju u samoj instituciji).

⁶¹⁶ Bekefi Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1910.

⁶¹⁷ Isti, *A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodégang regulája*. In: *Katholikus Szemle 15/1-3.* (szerk. Mihályfi Á.), Budapest, 1901, 4-29, 102-117, 213-229.

⁶¹⁸ Balics Lajos, *A Római Katolikus Egyház története Magyarországon II/2. Kálmán királytól az Árpádház kihaltáig 1195-1301*. Budapest, 1890.

⁶¹⁹ U vezi delatnosti kaptola kao mesta sa javnom verom će biti reči u nastavku detaljnije nakon što smo prikazali istoriju kaptola uopšte i istoriju Bačkog kaptola.

detaljnije bavili sa ovom užom temom. To su Janoš Jernei i Alfonz Štolc, Jernei je u svojoj manjoj monografiji⁶²⁰ detaljno prikazao crkvenu instituciju kaptola nabrajajući ih po redu, dajući osnovne informacije o njima i o njihovim malim i velikim pečatima. Pored njihove funkcije kao mesta sa javnom verom, daje sažetak, pregled zakona koji su se odnosili na njih, odnosno koji su mogli njih prozvati za izdavanje povelja u Ugarskoj kraljevini, ili koji su imali pravo uopšte da zahtevaju izdavanje povelja u zemlji. Štolc je u svojoj monografiji pokazao delatnost kaptola i konventa kao mesta sa javnom verom.⁶²¹ Autor se ne bavi istorijom svakog mesta javne vere u Ugarskoj, štoviše, uopšte ne spominje strukturu ove institucije, odnosno hijerarhiju, unutar kaptola i konvenata kao njegove kolege. On se detaljno bavio sa izdavanjem povelja, sa zakonima koji su se ticali ovog instituta, odnosno sa vrstama povelja, koje su izdali i o ulogama kaptola i konvenata u procesima vođenim u srednjem veku.

Na prelomu 19. u 20. vek svakako moramo pomenuti pravnika i istoričara Ferenc Ekharta, koji se u svojoj knjizi bavio detaljnije iz pravne perspektive sa delatnostima kaptola.⁶²² On je prikazao strukturu kaptolskih povelja, njihove uloge u pravnim procesima, pomenutim strankama u poveljama, o teritorijalnom delokrugu ove institucije. Takođe je prikazao kaptolsku kancelariju, odnosno spoljnu i unutrašnju strukturu ove institucije. Sa temom, odnosno sa svetovnim javnim beležništvom i sa njegovom korelacijom sa delatnostima kaptola u srednjem veku bavio se jedan od najpoznatijih crkvenih istoričara na prelasku iz 19. u 20. vek, Melhior Erdújhelji. Autor u knjizi objašnjava nastanak i razvoj javnog beležništva u Ugarskoj.⁶²³ On se fokusirao na delatnosti mesta sa javnom verom i sa zakonima u vezi njih kroz vekove, ali za razliku od ostalih stručnjaka on se bavio i sa svetovnim javnim beležništvom. Detaljnije se bavio sa apostolskim i carskim javnim beležnicima u Ugarskoj, sa delatnostima županijskih beležnika, ali još je važnije da je među prvima pisao i izveštavao o falsifikovanju povelja izdatih od strane kaptola u Ugarskoj.

⁶²⁰ Jerney János, A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története. In: *Magyar Történelmi Társulat* 2/1. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1855, 1-164.

⁶²¹ Stolz Alfonz, *A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon*, Újvidék, 1912.

⁶²² Eredetileg Eckhart egy nagyobb tanulmányt jelentetett meg német nyelven a témával kapcsolatban: Franz Eckhart, Die Glaubwürtigen Orte Ungarns im Mittelalter, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* IX/2, Innsbruck, 1914. Mi a magyar fordítást használtuk, illetve a reprint kiadást: Eckhart Ferenc, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Die Glaubwürtigen Orte Ungarns im Mittelalter*, Budapest, 2012.

⁶²³ Erdújhelyi Menyhért, *A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon*, Budapest, 1899.

U prvoj polovini prošlog veka delovao je Istvan Barta koji je takođe pisao u vezi javnog beležništva u srednjovekovnoj Ugarskoj.⁶²⁴ Autor između ostalog objašnjava zašto se nije proširilo svetovno javno beležništvo pored crkvenog. Isto tako koriguje neke netačnosti koje je napravio Erdujheli u svojoj monografiji. U prvoj polovini 20. veka počeo je svoju karijeru, ali posle Drugog svetskog rata je još decenijama delovao i pisao značajna dela Elemer Maljus. Maljus je istraživao svetovno i crkveno društvo srednjovekovne Ugarske posebno u doba vladavine kralja Žigmunda Luksemburškog (1387-1437). Autor u knjizi detaljno govori o srednjovekovnom crkvenom društvu Ugarske, pisao je i o srednjem sloju ovog društva u vezi kaptola. On je akcenat stavio na kaptole kao institucije, pišući o strukturi, članovima, odnosno o njihovim zadacima od prepozita do običnih sveštenika u horu. O delatnosti kaptola kao javnih beležnika Maljus nije pisao.⁶²⁵

U većoj monografiji Jožef Kebleš je obradio istoriju četiri kaptola u poznoj srednjovekovnoj istoriji Ugarske.⁶²⁶ O srednjem sloju crkvenog društva, sa institucijom kaptola autor je pisao vrlo detaljno. Između ostalog, kod Kebleša možemo saznati koji su bili uslovi da neko postane član kaptola, odakle su poticali članovi institucije, kuda su išli dalje na studiranje, odnosno kakve lične, crkvene, odnosno teritorijalne veze, su imali. U posebnim poglavljima bavi se zadacima članova institucija, odnosno o mogućnostima nastavka karijere posle kaptola. Posle osnovnog dela monografije autor se detaljno bavi sa istorijom Budimskog, Stonobeogradskog, Đerskog i Požunskog kaptola, odnosno sa biografijama značajnijih članova ovih kaptola u periodu 1458-1526. godine. Sa institucijama kaptola i sa njegovim delatnostima kao mestima sa javnom verom bavio se Lalo Kosta. U njegovim studijama bavio se naročito sa nastankom kaptola i sa njihovom ranom srednjovekovnom istorijom do sredine 14. veka.⁶²⁷ Od istoričara i danas u vezi ove teme se najviše bave Norbert Tot C. i Tamaš Fedeleš. Tot C. U svojim studijama i monografijama se bave najviše sa istorijom kaptola iz doba kralja Žigmunda.⁶²⁸ Slično Kosti i Toth C. se bavi sa članovima ove

⁶²⁴ Barta István, A középkori közjegyzőségeink történetéhez. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*, Budapest, 1938, 31-46.

⁶²⁵ Mályusz Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Budapest, 1971. Ova značajna monografija je objavljena u reprint izdanju 2005. godine, koju verziju smo i mi koristili.

⁶²⁶ Köblös József, *Az egyházi középréteg Mátyás és a Jagellók korában*, Budapest, 1994.

⁶²⁷ Koszta László, A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200-1350 között. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből* 4. Pécs, 2009, 65-85, Koszta László, Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejétől. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 103. (szerk. Makk F.), Szeged, 1996, 67-81, Isti, Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII-XIV századi történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis Acta historica* 86 (szerk. Makk F.), Szeged, 1988, 15-26, Isti, Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*, Szeged, 2000, 41-80.

⁶²⁸ C. Tóth Norbert, Külföldiek a középkori káptalanokban (1375-1424). In: *Világtörténet 39/1* (szerk. Skorka R.). Budapest, 2017, 75-93, Isti, A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387-1437,

institucije, sa zadacima i funkcionisanjem kaptola. Sa istorijom Pečujske dijeceze i kao istraživač istorije jugozapadne Ugarske, Fedeleš se detaljno bavio sa istoriom Pečujskog kaptola, odnosno njegovim vezama sa ostalim kaptolima Ugarske.⁶²⁹ On se više koncentriše na istoriju institucije, odnosno na članove kaptola koji su imali funkcije dajući njihove biografije. Za nas su njegova delatnost i radovi značajni, jer su neka lica, koju su bila članovi Bačkog kaptola, bili članovi Pečujskog kaptola i obrnuto. Kao što možemo konstatovati na osnovu radova Fedeleša, Pečujski kaptol je bio jedan od najbogatijih u srednjovekovnoj Ugarskoj.

Od istoričara moramo pomenuti i Đerđa Boniša, koji se u dugoj karijeri bavio društvom srednjovekovne Ugarske, preciznije rečeno sa crkvenim pravom.⁶³⁰ On se u jednoj većoj studiji bavio srednjovekovnim svetovnim i crkvenim javnim beležništvom, odnosno sa spoljnom i unutrašnjom kritikom kaptolskih povelja. Naravno, ne smemo izostaviti ni studije Šoljmošija koji se bavio sa korišćenjem kaptolskih pečata, odnosno sa korišćenjem hirografa.⁶³¹ Na kraju treba spomenuti crkvenog istoričara Jožefa Udvardija koji je napisao istoriju Kaločkog kaptola u srednjem veku. On nije stavio akcenat na delatnost kaptola kao mesta sa javnom verom, ali je detaljnije prikazao istoriju institucije, odnosno članove i funkcije kaločkog kaptola.⁶³²

Ukratko moramo pregledati i literaturu, koja se bavila istorijom Bačkog kaptola kao crkvenom institucijom ili i sa njegovim delatnostima kao mesta javne vere.⁶³³ Prva manja monografija koja se bavila sa kaptolima, odnosno kratko nas izveštava o ranoj istoriji Bačkog kaptola, je već gore pomenuta monografija Jerneija iz 1855. godine, koju je objavio u „Magyar Történeti Tár”. Ovde je autor dao osnovne informacije u vezi osnivanja kaptola u

Budapest, 2013, Isti, A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. In: *Gazdaság és társadalom*, Budapest, 2012, 102-118, Isti, Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. In: *Loca credibilia: hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből 4.* Pécs, 2009, 49-64., Isti, Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században. In: *Századok 136/2.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2002, 351-364.

⁶²⁹ Fedeles Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526)*, Szeged, 2005. (doktorska disertacija), Isti, Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301-1526). In: *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis IV. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkorai Történeti Tanszékének Történeti közleményei.* Pécs, 2007, 73-101, Isti, Die Ungarischen Dom- und Kollegiakapitel und Ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand Aufgaben, Initiativen. In: *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v Zemich Koruny Česke a v Uhrách ve Stredoveku*, Praha, 2011, 161-197.

⁶³⁰ Bónis György, A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. In: *Levéltári Szemle 14/1-2* (szerk. Balázs P.), Budapest, 1964, 118-142.

⁶³¹ Solymosi László, A hiteleshelyi pecséthasználat kezdetei. In: *A magyar hivatalbeli írásbeliség fejlődése 1181-1981*, Budapest, 1984, 91-139, Isti, A hiteleshelyek számának alakulása a 14-15. században. In: *Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*, Budapest, 2012, 545-560.

⁶³² Udvardy József, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, Budapest, 1992.

⁶³³ One radove ćemo navesti koje su barem pominjali i u par rečenica bavili sa istorijom bačkog kaptola.

Baču i prati njegovu istoriju do sredine 14. veka.⁶³⁴ Ako napredujemo hronološki onda je sledeća monografija Balićeva crkvena istorija Ugarske za vreme Arpadovića. Balić navodi kratku istoriju crkvene institucije u Baču a bavi se i sa drugom funkcijom kaptola, koju još niko nije pomenuo pre njega, a to je pravo kaptola na izbor nadbiskupa (na to ćemo se još vratiti kasnije).⁶³⁵ Ne smemo zaboraviti ni knjigu formulara, koja je nađena i korišćenja u studiji Bele Ivanjija.⁶³⁶ Ova knjiga je bila sastavljena ili u Pečujskom kaptolu ili u Bačkom kaptolu, koja se sastoji od više formulara povelja sa početka 16. veka. Ova knjiga je dobro i važno evidentirano postojanje kaptolske institucije u Baču u poznom srednjem veku.⁶³⁷ Svakako moramo još jednom pomenuti i veliku monografiju Bekefija u vezi kaptolskih škola. Autor piše i u vezi kaptolske škole u Baču, koju potkrepuje sa detaljnom listom navedenih imena bačkih lektora i kantora.⁶³⁸ Mogli bismo reći da Bekefi prikazuje jedan deo institucija preko jednog dela kaptolske hierarhije.⁶³⁹ Na prelomu 19. i 20. veka svakako moramo pomenuti monografiju Melhiora Erdujheljija. Autor u obe gore već navedene monografije pominje Bački kaptol. U prvoj knjizi u vezi sa istorijom javnog beležništva u Ugarskoj pominje samo Nikolu Bodoa, bačkog kanonika.⁶⁴⁰ U drugoj pišući o periodu renesanse se detaljnije posvetio istoriji Bačkog kaptola, pokazujući strukturu ove institucije. Erdujhelji navodi i imena prepozita, lektora, kantora i kustosa od početka 15. veka do Mohačke bitke, napravivši tako delimičnu arhontologiju vrhovnih članova⁶⁴¹ kaptola u Baču.⁶⁴² Najvažnija razlika između monografije Erdujheljija i ranijih dela ostalih istoričara, jeste da su tu razmatrani i bački arhiđakoni, mali prepoziti, obični kanonici, sveštenici sa prebendama i

⁶³⁴ Jerney 1855. 37-38.

⁶³⁵ Balics 189. 117. Za izbor kaločkih nadbiskupa vidi konkretno treću fusnotu.

⁶³⁶ Iványi Béla, Egy 1526. előtti ismeretlen kéziratok formulás könyv I-II. In: *Magyar Történelmi Tár* 4/5-6 (szerk. Toldy F.), Budapest, 1904, 1905, 481-558, 33-41.

⁶³⁷ Ova knjiga, zbirka formulara kaptolskih povelja nosi naziv „*Forme sub stylo quorumcunque capitulorum*“ i može se naći u Mađarskom državnom arhivom pod brojem DL 39101. Ukupno na 142 strane sadrži 215 formulara. (Iványi 1904. 486.) Autor ove knjige je mogao biti član pečujskog ili bačkog kaptola, jer knjiga sadrži 20 formulara koji se tiču bačkog kaptola, dok je pečujski kaptol zastupljen sa 41 uputstvom (Iványi 1904, 486-487.). Prema broju povelja prednost treba dati pečujskom kaptolu za koji je autor knjige radio, uz primedbu da se za najveći broj povelja ne zna gde su nastale. Na žalost od većine formulara se ne zna gde su nastali, jer nisu navedeni kaptoli koji izdaju povelje (Iványi 1904. 487.) Da je reč o formularima a ne poveljama svedoči i činjenica da se za imena koristi samo početno slovo (T,N,L,S) a na mestima gde treba da je napisana suma stoji reč "tot" i nema datuma na dokumentima (Iványi 1904. 487.). Ova knjiga je služila kao uputstvo za rad lica koja su izdavala povelje. Nastala je u prvoj polovini 16. veka za vreme vladavine jagelonskih kraljeva (Vladislava II ili Ludviga II) jer se u uputstvima pominju ličnosti iz tog perioda (1510.-1526.) (Iványi 1904. 487-488.). Dokument je veoma važan jer pruža informacije o vrstama povelja koje su bile čuvane u sakristijama pečujskog i bačkog kaptola (dokumenta bačkog kaptola su stradala u požaru 1526. godine), dok sa druge strane saznajemo korisne podatke o društvenoj, ekonomskoj i crkvenoj istoriji Bačke, Bodroške i Baranjske županije tokom prve polovine 16. veka. Za više informacija videti delo Bele Ivanjija.

⁶³⁸ U vezi lektora i kantora u okvirima kaptola videti detaljnije u nastavku poglavlja.

⁶³⁹ Békefi 1910. 66-69.

⁶⁴⁰ Érdújhelyi 1899. 218-219.

⁶⁴¹ U vezi hierarhije unutar kaptola videti detaljnije u nastavku.

⁶⁴² Érdújhelyi 1899. 141-148.

oltarski sveštenici, odnosno nadbiskupski namesnici. Autor se bavi i sa izdavačkom delatnosti kaptola, tako što navodi dosta primera iz izvora koji su nastali u ovom periodu od strane kaptola, što nam svedoči o delatnosti kaptola kao mesta sa javnom verom.⁶⁴³

U prvoj polovini 20. veka Pal Vinkler je bio prvi koji je napisao sintezu istorije kaptolske institucije u Baču. Autor od najranijih pomena iz 13. veka prati istoriju institucije do prestanka postojanja 1526. godine. On se ne bavi istorijom kaptola kao sa mestom sa javnom verom, već samo sa važnim događajima u istoriji kaptola. U ovoj sintezi nam fale značajnija dela kao monografija Erdujheljija, tako da svakako možemo govoriti o sintezi istorije Bačkog kaptola, posebno ako uzmemo u obzir da je pisano i o istoriji iste institucije u Kaloči. Međutim, ipak Vinklerova sinteza je nezaobilazna za stručnjake koji istražuju istoriju ove ustanove.⁶⁴⁴ Baveći se sa poznom istorijom srednjovekovne ugarske crkve i sa vremenom Žigmunda Luksemburškog, Elemer Maljus je u pomenutoj monografiji o crkvenom društvu pisao i o kaptolima, pominjajući i Bački kaptol iz doba poslednje polovine 14. i prve polovine 15. veka, međutim, dao je samo osnovne informacije o ovoj crkvenoj instituciji.⁶⁴⁵ Ako pričamo o ranoj istoriji ugarske crkve i o počecima korišćenja pečata u delatnosti mesta sa javnom verom ne smemo zaboraviti Lasla Šoljmošija. U svojoj monografiji je dao detaljan pregled u vezi proširenja i razivjanja pismenosti i korišćenja pečata u Ugarskoj između 11. i 13. veka. U ovom radu se bavio i sa izdavačkom delatnošću kaptola i sa njegovim pečatima pominjući i početke korišćenja pečata u Bačkom kaptolu.⁶⁴⁶ Drugi istraživač rane istorije ugarske crkve bio je Laslo Kosta. On je u svojoj topografiji pisao o nastanku i ranom razvoju crkvenih institucija u južnoj Ugarskoj, tako se detaljnije bavio sa stonim kaptolima. On je smatrao da je bački kaptol spadao među značajnije.⁶⁴⁷ Međutim, on nije detaljnije razmatrao institucije kaptola u Baču, ali je njegov značaj tumačio kroz brojnosti kanonika u ovoj instituciji. Učenik Koste, Marton Parlagi⁶⁴⁸ u više radova se bavio istorijom Bačkog kaptola u 13. veku i u prvoj polovini 14. veka. On je u svom diplomskom radu obradio istoriju kaptola u doba Arpadovića do 1301. godine.⁶⁴⁹ U drugom njegovom radu, koju je pisao na kraju kursa diplomatike na Filozofskom fakultetu u Segedinu, bavio se detaljnije sa izdavačkom

⁶⁴³ Isto, 148.

⁶⁴⁴ Winkler Pál, *A kalocsai és bacszi érseki főkapitán története alapításától 1935-ig*, Kalocsa, 1935.

⁶⁴⁵ Mályusz 2005, 112.

⁶⁴⁶ Solymosi László, *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Diplomataikai és pecsétani tanulmányok, Budapest, 2006. 44-71.

⁶⁴⁷ Koszta 2000, 37.

⁶⁴⁸ Ovaj put bismo želeli da se zahvalimo Martonu Parlagiju da nam je ustupio korišćenje njegovog diplomskog rada.

⁶⁴⁹ Parlagi Márton, *A bacszi káptalan hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban*, Szeged, 1999 (diplomski rad)

delatnošću povelja kaptola u Baču.⁶⁵⁰ Autor je početkom 2000. godine nastavio svoja istraživanja i obradio je Bački kaptol kao mesto sa javnom verom u doba vladavine prvog anžijskog kralja Karla Roberta (1309-1341) i u prvoj polovini veka, za vreme vladavine njegovog sina Ludviga I Velikog (1342-1382).⁶⁵¹

U vezi srednjeg sloja crkvenog društva srednjovekovne Ugarske je pisao kako smo rekli i Jožef Kebleš. Ovde možemo samo dodati da se pišući o već navedenim kaptolima (Budimski, Stonobeogradski, Đerski, Požunski) bavio i članovima ovih kaptola koji su nosili neku titulu ili dostojanstvo u Bačkom kaptolu, tako da je njegova monografija bila korisna i za našu temu.⁶⁵² I u ovom osvrtu moramo pomenuti Norberta C. Tota i Tamaša Fedeleša. Tot C. je sastavio u svojoj arhontologiji spisak prepozita svih kaptola u doba Žigmunda Luksemburškog, naravno tako pokazajući i bačke prepozite, odnosno, bavio se i sa strancima koji su došli u Ugarsku i nosili su titule ili dostojanstvo u kaptolima, pa je naravno nabrojao i one strance koji su bili članovi kaptola u Baču.⁶⁵³ Fedeleš u svojim delima, u vezi pečujskog kaptola, pomenuo je i ona lica koja su imala kontakte sa Bačkim kaptolom po gore već navedenim kriterijumima.⁶⁵⁴

Posle upoznavanja sa referentnom literaturom, osvrnućemo se na istoriju ove ustanove, vremenom njene pojave, ulogom i značajem odnosno uticajem na društvo srednjovekovne Ugarske kraljevine. Prvo ćemo definisati kakva ustanova je bila kaptol.

Kaptol (*capitulum*) je svetovno sveštениčko telo koje se sastoji od klerika kononika (*clericus canonicus*) koji žive po određenim crkvenim zakonima, kanonima.⁶⁵⁵ Poreklo ovog latinskog imena je dosta diskutabilno. Po Bekefiju, ime potiče od pojedinih poglavlja propisa dnevnog sastanka koja su bila čitana svaki dan (*capitulum*).⁶⁵⁶ Međutim, po Maljusu ime potiče iz rimskog prava gde je bio termin za poresku jedinicu: jedinstvo zemljoposjednika, koja su se za vreme vrbovanja regruta morala dati jednom regrutu.⁶⁵⁷ Zavisno od toga da li su osnovani u centrima neke biskupije ili nadbiskupije možemo razlikovati stoni kaptol (*capitulum cathedrale*) i zborni kaptol (*capitulum collegiatum*).⁶⁵⁸ Stoni kaptoli su imali značajne funkcije u vođenju dijeceze. Ako je biskupska ili nadbiskupska stolica bila

⁶⁵⁰ Isti, *A bácsi káptalan árpád- kori hiteleshelyi oklevelei*, Szeged, 1999. (rukopis)

⁶⁵¹ Isti, *A bácsi káptalan hiteleshelyi tevékenysége a 14. század első felében*. In: *Tanulmányok a középkorról, II. medievisztikai PhD-konferencia*, Szeged, 2001, 95-113.

⁶⁵² Köblös 1994, 118, 131, 132, 137, 140, 178, 235, 335, 339.

⁶⁵³ C. Tóth 2013, 22-24, Isti 2017, 75-93.

⁶⁵⁴ Fedeles 2005, 48, 49, 50, 76, 95, 130, 131, 148, 154, 324, 331, 332, 359, 383, 389, 446, 450, 471.

⁶⁵⁵ Köblös József, *Káptalan*. In: *Korai Magyar Történeti Lexikon 9-14. század*, Budapest, 1994, 325-326. U nastavku Köblös, KMTL

⁶⁵⁶ Békefi, 1910, 25.

⁶⁵⁷ Mályusz, 2005, 30.

⁶⁵⁸ Köblös, KMTL, 325, Koszta 2009, 66-67, Koszta 2000, 36-37

upražnjena onda su iz redova kaptola birali privremenog namesnika, odnosno u principu kaptoli su birali novog vrhovnog pastira, međutim, ovo pravo je bilo uskraćeno i rezervisano s jedne strane od rimskih papa od kraja 13. veka, s druge strane od ugarskih kraljeva preko prava patronata.⁶⁵⁹

Samo ukratko želimo dati osnovne informacije u vezi pojave kaptola u zapadnoj Evropi. Početak pojave kaptola smatra se da je bilo u 6. veku. Članovi ove institucije su živeli u celibatu za razliku od ostalih svetovnih sveštenika u ovom periodu, i učestvovali su u zajedničkim molitvama.⁶⁶⁰ Njihova pravila su ustanovljena od strane meckog biskupa Svetog Hrodeganga u 8. veku, koja su bila slična pravilima Svetog Benedikta, ali nisu bila toliko striktna: postojala su razlike među kanonicima u hijerarhiji i mogli su imati imovinu. Od 11. veka se zajednički život (*vita communis*) polako raspao: zajedničko ručavanje i spavanje je nestalo, prvo su bila razdvojena biskupska dobra od ostalih kaptolskih dobara a posle i pojedinačna kaptolska dobra među članovima ove institucije.⁶⁶¹

Ovaj razvoj se odigrao i u slučaju ugarskih kaptola. Od vremena primanja hrišćanstva su nastale ove institucije od saradnika klerikalaca biskupa i nadbiskupa (stoni kaptoli) ili od zadužbina kraljeva, crkvenih ili svetovnih velikaša (zborni kaptoli) koji su se zajedno molili u bogato doniranim crkvama.⁶⁶² Sveti Gerard (1030-1046) prvi Čanadski biskup se još zajedno molio i ručao sa svojim kanonicima, ali već od 11. veka je i u ugarskim kaptolima počela da nestaje stroga disciplina⁶⁶³ Još u 11. i 12. veku su kanonoci vodili jednostavan zajednički život i učestvovali na zajedničkim molitvama. Od 13. veka kad je njihovo materijalno stanje bilo mnogo bolje, počeo je raspad zajedničkog života a od 14. veka su već imali i namesnika za obavljanje različitih kaptolskih funkcija.⁶⁶⁴ Život svakog kaptola je bio regulisan u njihovim statutima u kojima su bili naznačeni izvori prihoda od carina, mlinova, ribnjaka, poseda, i od biskupskih desetina koji su bili prepušteni od strane vrhovnih pastira.⁶⁶⁵

Kaptoli su od 14. veka postali centri kulture i kulturnog života. Njegovi članovi su išli na studije u inostranstvo, te su kasnije, u svojim kaptolima ili u različitim svetovnim i crkvenim funkcijama iskoristili stečena fakultetska znanja. Mnogi kaptoli su raspolagali sa bogatim bibliotekama, imali su škole (pored parohijske ili monaške) tako postajeći nosioci

⁶⁵⁹ Balics, 1890, 113-123, Udvardy 1992, 24-25, Koszta 2009, 68-69. Videćemo i na konkretnim primerima kod bačkog kaptola izbor kaločkih nadbiskupa, odnosno probleme u vezi izbora.

⁶⁶⁰ Békefi 1901, 4-29, Mályusz 2005, 58.

⁶⁶¹ Békefi 1910, 33-34, Mályusz 2005, 60.

⁶⁶² Köblös, KMTL, 326.

⁶⁶³ Balics, 1890, 38, Békefi 1910, 32-34, Mályusz 2005, 60.

⁶⁶⁴ U vezi raznih kanonika, odnosno o njihovim funkcijama u vezi kaptola će biti više reči unutar kaptolske organizacije.

⁶⁶⁵ U vezi statuta videti detaljnije: Parlagi 2001. 95-113.

kulturnog života Ugarske. Kako smo već ranije rekli, kaptoli su funkcionisali i kao mesta sa javnom verom.⁶⁶⁶

U srednjovekovnoj Ugarskoj stoni kaptoli su funkcionisali u Ostrogonu, Njitri, Đeru, Vespremu, Vacu, Pečuju, Sremu, Zagrebu, Bosni, Kaloči, Baču, Čanadu, Erdelju, Varadu i Jegri. Zborni kaptoli su bili: Ostrogon-Zeldmeze, Ostrogon-Heđfok, Ostorogon-Var, Demeš, Požun, Spiš, Đer, Vašvar, Papoc, Vesprim, Felšeurs, Hanta, Stoni Beograd (Sveti Marija), Stoni Beograd (Sveti Nikola), Budim, Pečuj-Var, Požega, Senternje, Čazma, Titel, Čanad, Arad, Sibin, Varad (Sveti Jovan Krstitelj), Varad (Sveti Marija), Hajsentlerinc, Mislje, Itebej.⁶⁶⁷

Kratko ćemo se osvrnuti i na unutrašnju strukturu ove crkvene ustanove. Predstavićemo članove kaptola, njihove zadatke odnosno delatnosti. Kako smo već gore naveli, članovi kaptola koji su živeli unutar ove institucije su bili kanonici. Originalno ova crkvena lica su nazvana kanonicima (*clericus canonicus*) koji su živeli po crkvenim zakonima (*canon*).⁶⁶⁸ Kasnije je termin kanonik bio ograničen na telo svetovnih sveštenika, koji su živeli u kaptolu. Članovi stonog kaptola su imali više zadataka: oni su bili u pomoći biskupu ili nadbiskupu u upravljanju dijeceze, odnosno učestvovali su u liturgiji u katedralama u određenom vremenu i redu.⁶⁶⁹ Njihovo bogomoljenje je bilo identično bogomoljenju sa redovnika. Obaveza kanonika je bilo da svakodnevno učestvuju na misama i da služe svetom misu. Na početku je poglavar zajedničkog života bio ili nadbiskup ili biskup, tako da su shodno tome vrhovni sveštenici sa njegovim kanonicima imali zajedničku imovinu.⁶⁷⁰ U Ugarskoj posle ukorenjenja hrišćanstva već od 11. veka su razlikovali kanonika od jednostavnih klerika.⁶⁷¹ Zajednički život i zajednička imovina je polako nestala sredinom 13. veka. Kao rezultat ovog procesa je bio da su pojedini kanonici vršili razne funkcije unutar kaptola i postavljali su svoje namesnike da vrše određene zadatke. Ova pojava je kulminirala tokom 14. veka, kada namesnici nisu bili pojedinci, već su bili priminjenici kaptola. Ovaj proces preobražaja je omogućila ubrzanje činjenice da su ugarski kraljevi sve više angažovali prepozite i kanonike kaptola u državnopravnim i diplomatskim

⁶⁶⁶ U vezi delatnosti bačkog kaptola kao mesto sa javnom verom će biti posebno reči u vezi jednog podpoglavlja.

⁶⁶⁷ Köblös, KMTL, 326.

⁶⁶⁸ Zsoldos Attila, kanonok. In: KMTL 323.

⁶⁶⁹ Zsoldos, KMTL, 323, Balics 1890, 35-57, Fedeles 2005, 134-137, Békefi 1910, 22-28.

⁶⁷⁰ Békefi 1901, 16-17, Békefi 1910, 32-33, Koszta 2007, 14-16, Balics 1890, 36-38, Mályusz 2005, 59-61.

⁶⁷¹ Videti kaptolsku hierarhiju u nastavku.

zadacima.⁶⁷² Samostalnost kanonskih zajedništva pokazuju i pravila (*statutum*) po kojima su živeli unutar kaptola, statutima su bili utvrđeni od biskupa i nadbiskupa.⁶⁷³

Unutar kaptola je vladala stroga hijerarhija. Predstojnik svakog kaptola koji se nalazio na čelu hijerarhije bio je prepozit (*praepositus*). On je imao prvo mesto odmah desno u horu (*chorus*) i na sastanku kaptola imao je prvu reč. Takođe on je pozivao kanonike na sastanak. Pravo glasa na sastanku kaptola su imali samo posvećeni kanonici, kojima je uzor bio prepozit.⁶⁷⁴

Na sledećem stepenu hijerarhije je stajao lektor (*lector*). U horu je imao prvo mesto na levoj strani, a na sednici kaptola posle prepozita imao je prvu reč. On je bio namesnik prepozita za vreme njegovog odsustva. Bio je upravitelj katedralne škole (*rector*) i kontrolisao je u nastavnom procesu podlektora (*sublector*), svog namesnika, kako se odnosi prema učenicima.. Nove učenike podučavao je lektor ili sublektor pravilnom korišćenju akcenata. Za vreme mise u katedrali lektor je nadgledao pevanje evanđelja, epistola i profecija odnosno čitanje lekcija. On je korigovao loš izgovor i akcentat. Takođe je bio član komisije za prosvećivanje budućih kanonika. On je bio zadužen za pisanje kaptolskih povelja, međutim, mogao je angažovati i drugog za ovaj posao npr. notara (*notarius*), koji je u odsustvu lektora izdavao povelje na mesto javne vere.⁶⁷⁵ Obično su lektori angažovani od rimskih papa kao sudije, a od ugarskih kraljeva kao kraljevski poslanici.⁶⁷⁶

U hijerarhiji posle lektora sledio je kantor (*cantor*). On je vodio hor tokom bogoslužnja i brinuo se da zvona zvone tačno kao znak pre bogoslužnja. U tome ga je mogao da zameni namesnik *subcantor*. On je u katedralskoj (kaptolskoj) školi učio učenike (*clericos*) pevanju i muzici. On je takođe bio član komisije prilikom ispitivanja kandidata pre

⁶⁷² Za ovo videti detaljnije: Érszegi Géza, prépost. In: KMTL, 559.

⁶⁷³ Od statuta srednjovekovnih ugarskih kaptola nama je danas poznato jako malo. Međutim, svaki kaptol je morao imati svoje statute, što možemo videti na sledećim primerima. Statuti dva kaptola su nam poznata u celosti: statut zagrebačkog kaptola iz 1334. godine i varadskog iz 1374. godine. Statut zagrebačkog kaptola je izdat: *Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis* II. Ed. I. K. Tkalčić, Zagreb, 1874, 1-149. A statut varadskog: Bunyitai Vince, *A váradi káptalan legrégibb statutumai*, Nagyvárad, 1886. Pored njih poznat nam je zapisnik kanonske vizitacije u Ostrogonskoj crkvi iz 1397. godine, od kojeg možemo saznati da su postojali statuti, gde su još dodati običaji, koji su držani i poštovani od strane kanonika te crkve. Za postojanje ostrogonskog statuta imamo informacije iz 1520. odnosno iz 1543. godine (Köblös 1994. 15). Iz 15. veka su nam poznat statuti varadhegyfokskog zbornog kaptola koji su nastali između 1495-1497. godine: Bunyitai Vince, Szent László király sírjának káptalanára Váradon. In: *Magyar Történelmi Társulat* 3/2 (szerk. Toldy F.), 1879, Budapest, 181-186. Takođe iz 15. veka nam je poznata jedna povelja vašvarskog kaptola iz 1483. u kojoj je doneta nova uredba pored već postojeće (DL 29539, objavljena: Békefi 1910. 417-420). Iz 16. veka su ostali fragmenti statuta požunskog kaptola iz 1521. godine (Knauz Nándor, Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára. In: *Magyar Sion* 4 (szerk. Kanuz N.), 1866, Budapest, 246-261.). Svi ovi gore navedeni statuti su se bavili sa brojevima članova i kakva je hijerarhija bila među njima. (Köblös 1994. 15)

⁶⁷⁴ Balics 1890. 47-48, Békefi 1910. 38.

⁶⁷⁵ Békefi 1910. 38.

⁶⁷⁶ Mályusz 2005. 60-61, Békefi 1910. 38, Balics 1890. 48-49.

osvećenja. Takođe se brinuo o odgovarajućem odevanju članova kaptola za vreme praznika, odnosno uvođenja novih članova u kaptol. Ako u kaptolu nije bio kantor, onda su ga pozajmljivali od drugog kaptola. Kantor nije uvek bio i kanonik. U redu služenja svetih misa je takođe postojala ponekad hijerarhija^{677 678}.

Kantora sledi kustos (*custos*). On je bio čuvar kaptolskog arhiva i pečata, odnosno brinuo se o knjigama, blagu, posudama, odelima, osvetljenju, čistoći i kad neko umre da zazvone crkvena zvona.⁶⁷⁹

Gore navedeni članovi kaptola su bili tzv. dostojanstveni članovi (*dignitarius*) ili njih zovemo još stubovima kanoništva (*columnaris*). U tituli su ih sledili arhiđakoni (*archidiaconus*, *archipresbyter*) čija titula je bila službena.⁶⁸⁰ U njihovim okruzima su oni vodili računa o duhovnim poslovima, preko njih su se mogli žaliti biskupu u crkvenim slučajevima. Svake godine su obišli svoj okrug obavljajući kontrole (npr. da li sveštenici pravilno žive i odevaju se). Odlično su morali znati crkveno pravo (npr. pitanja u vezi brakova), zato su morali barem tri godine učiti kanonsko pravo. Sveštenici parohije su morali platiti arhiđakonu na godišnjem nivou 50 dinara pod nazivom „*cathedraticum*“.⁶⁸¹

Takođe je značajnu funkciju u kaptolu imao dekan. On je vodio pravne i privredne poslove institucije. On je bio biran na godinu dana sa većinskim glasom unutar kaptola. Istog dekana nisu mogli izabrati odmah sledeće godine osim u slučaju da je bio izabran jednoglasno.⁶⁸²

U kaptolima pored gore navedenih dostojanstvenih i službenih članova su postojali obični kanonici, sveštenici koji su držali mise i kanonici mešteri. Među njima je isto postojala hijerarhija: prvi su bili sveštenici koji su držali misu, njih su sledili kanonici mešteri i na kraju obični kanonici (*canonicus simplex*). Među ostale članove kaptola su pripadali sakristijaši (podrizničar) i orguljar.⁶⁸³ Nosioci ovih činova su uživali posebne prihode, a obični kanonici su jedini prihod imali od podeljenih zajedničkih prihoda (*praebenda*). Postojali su još horski sveštenici, među kojima su bili klerici, subđakoni, đakoni i sveštenici koji su služili misu. Među horskim sveštenicima su bili kapelani i upravitelji oltara

⁶⁷⁷ Za vreme adventa na prvu nedelju biskup je održao misu, na drugu veliki prepozit, pa posle lektor i na poslednju kantor. Kantor je takođe održao misu na veliku nadelju u sredu (u ponedeljak prepozit, a u utorak lektor). Na veliku subotu i na subotu pre Duhove profecije je pevao prvo prepozit, i onda redom lektor, kantor i kustos. Békefi 1910. 39.

⁶⁷⁸ Mályusz 2005. 60-61., Békefi 1910. 39., Balics 1890. 49.

⁶⁷⁹ Békefi 1910. 39., Balics 1890, 49., Mályusz 2005. 61.

⁶⁸⁰ Békefi 1910. 40-41., Balics 1890. 50-52., Mályusz 2005. 80.

⁶⁸¹ Mályusz 2005. 80.

⁶⁸² Balics 1890. 54., Békefi 1910. 42-44.

⁶⁸³ Békefi 1910. 43-48.

(sveštenici oltara). Upravitelji oltara su mogli biti klerici, đakoni i sveštenici koji su služili mise. Javni beležnik kaptola, notar, je mogao biti kanonik, klerik ali i svetovno lice.⁶⁸⁴

Obično kanonike je birao nadbiskup ili biskup. U Ugarskoj posebno od 13. do 14. veka, imamo praksu da je kralj smatrao da ima pravo na popunjavanje mesta dostojanstvenika u kaptolima, ali na izbor kanonika je polagao pravo i rimski papa (*reservatio*) koji je i u praksi praktikovao svoje pravo izbora kanonika kaptola. Za kanonike je kaptolska zajednička imovina omogućila da u inostranstvu studiraju na poznatim univerzitetimata, postajući time značajan faktor crkvene inteligencije.⁶⁸⁵

Nakon predstavljanja hierarhije i strukture kaptola srednjovekovne ugarske crkve u glavnim crtama, moramo spomenuti najznačajniju funkciju ove institucije, koja je bila merodavna i praktikovana kroz celi pozni srednji vek u društvu Ugarske kraljevine. To je izdavanje povelja i dokumenata, kao mesto sa javnom verom.

Mesto sa javnom verom (*loca credibilia*) je bio specifičan javni beležnik u srednjovekovnom pravu Ugarske kraljevine. One crkvene ustanove (kaptoli, konventi) su smatrane mestima sa javnom verom koje se izdavale autentične povelje na zahtev privatnih lica i po naređenje kralja.⁶⁸⁶ Stoni i značajniji zborni kaptoli su počev od kraja 12. veka beležili slučajeve u kojima su im se obraćala svetovna ili crkvena lica. Poverenje su stekli tako što su ove institucije bila mesta od 11. veka za božiji sud, gde je ispitivana nevinost ili krivica optuženika (npr. sa užarenim gvožđem), u vezi sa čim su vodili zapisnik.⁶⁸⁷ Sa povećanjem zahteva za izdavanje povelja od 13. veka nisu postojala mesta sa javnom verom kraljevske crkvene zadužbine, već i one osnovane od privatnih lica kao npr. benediktinski, premontrijski i johanitski konventi.⁶⁸⁸ Mesta sa javnom verom osim služenja vlastima i privatnim licima poveljama i dokumentima imali su i drugu funkciju. Za vreme obnove *Zlatne bule* iz 1231. godine po 21. članu ovog dokumenta mesta sa javnom verom su bila ovlašćena da delove procesa, koji su bili vođeni od strane pristalda (*pristaldia*), ili posle, od strane kraljevskog čoveka (*homo regius*) ili palatinovog čoveka, da vode beleške, da bi su mogli kasnije o tome svedočiti.⁶⁸⁹ Ovaj zakon je bio potreban zbog toga što su pristaldi u više

⁶⁸⁴ Isto, 48-49.

⁶⁸⁵ Köblös KMTL 326.

⁶⁸⁶ Solymosi, hiteleshelyek In: KMTL 263.

⁶⁸⁷ Алмаши Тибор, Главне институције писмености места с јавном вером у средњем веку на тлу данашње Војводине. У: *Средњовековна насеља на тлу Војводине историјски догађаји и процеси*. (ур. Харди Ђ.), Сремска Митровица, 2013., 32.

⁶⁸⁸ Solymosi, KMTL 263.

⁶⁸⁹ Алмаши 2013. 32., Kőfalvi Tamás, A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. In: *Egyháztörténeti Szemle I.* (szerk. Balogh J., Dienes D., Fazekas Cs.), Sárospatak, 2000, 51, Érdújhelyi 1899. 59-68, Eckhart 2012. 23-24., 30., 50., Stolz 1912. 7-9.

navrata zloupotrebili svoje položaje: „[...] Pošto su u državi mnogi oštećeni zbog lažnih pristalda, njihovo učešće i svedočenje neka ne bude važeće, izuzev ako je dato u prisustvu i svedočenju županijskog biskupa ili kaptola. I osumnjičeni pristald samo uz njihovo prisustvo može da se opravda u većim sporovima, a u manjim uz svedočenje susednih konventa i manastira [...]”⁶⁹⁰. Povelje koje su sadržavale različite procese su bile relacije (*relatio*),⁶⁹¹ dok su povelje nazvane fasijama (*fassio*)⁶⁹² koje su sadržavale izjave pravne lica.⁶⁹³ Međutim, zadovoljavanje zahteva pravne pismenosti ugarskog društva od ove crkvene institucije su dovele i do zloupotreba od strane privatnih lica, odnosno dovelo do „masovnog” izdavanja falsifikovanih dokumenta. Zato je Ludvig I, prema 3. članu zakona, 1351. godine izvršio preispitivanje funkcionisanja mesta javne vere. Kao rezultat ovog ispitivanja su manja mesta sa javnom verom bila ukinuta a njihovi pečati su bili povučeni iz upotrebe.⁶⁹⁴ Sa ovim aktom je broj takvih institucija pao na polovinu, na oko 40. Jurisdikcija kaptola se obično prostirala na teritorije nekoliko županija, dok su budimski, stonobeogradski i od 1498. godine bosanski kaptol, odnosno johanitski konvent iz Stonog Beogradu, bili nadležni za celu teritoriju Ugarske.⁶⁹⁵ Povelje su bile verifikovane sa metodom hirografisanja, a od početka 13. veka su hirografi pečatani, da bi od sredine 13. veka povelja sa pečatom postala autentičan dokument. Za uniformisanost u izdanju povelja kaptoli su koristili knjige formulara što je olakšalo i ubrzalo rad javnog beležništva.⁶⁹⁶ Mesta sa javnom verom u početku su se pobrinula za

⁶⁹⁰ Beér János, Csizmadia Andor (szerk.): *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001-1949. Budapest, 1966. 97.

⁶⁹¹ Prema sadržaju izjave glavni tipovi povelja su: povelje kojima se neko uvodi u posed (*littere statutoriae seu introductorie*), povelje u kojima se govori o polaganju neke zakletve (*littere iuramentales*), povelje kojima se neko poziva (*littere evocatorie seu citatorie*), povelje u kojima se označava nečije pozivanje proklamacijom (*littere proclamatorie*), povelje o obilasku granica poseda (*littere metales seu reambulatorie*), povelje starinski nazivane o prosleđivanju – istraživanju i ispitivanju svedoka (*littere inquisitorie*), povelje u kojima se nešto ponovo zauzima (*littere recaptivatorie*). Kako je počinjao i kako se odvijao jedan tipičan proces? Da bi se postigla potvrda o odvijanju nekog procesa i izdavanje opšteg dokumenta koji bi to posvedočio, obraćanje vlasti trebalo je da stigne na adresu mesta s javnom verom. Posle toga, ova institucija bi poslala svog svedoka preko koga bi pratila svaki deo procesa, da bi na kraju ne samo preuzela na sebe da vodi računa o izdavanju povelje nego je, prilagođavajući se potrebama pravnog života, uzela učešće i u čuvanju tih dokumenata, odnosno u vođenju njihove evidencije. Алмаши 2013. 30.

⁶⁹² U ovoj grupi dokumenta su mogla biti vrlo raznovrsna. Najčešći tipovi su bili sledeći: darovnice (*littere donationales*), kupoprodajna dokumenta (*littere venditionales*), povelje procenjivanja (*littere estimationales*), povelje o zameni (*littere cambiales*), nagodbene-sporazumne povelje (*littere compositionales*), mirovne povelje (*littere expeditorie seu quietantiales*), povelje o podeli (*littere divisionales*), povelje jemstva (*littere evictionales*), povelje davanja slobode (*littere manumissionales*), povelje zabrana (*littere prohibitorie*), protestne povelje (*littere protestatorie*), zastupničke povelje (*littere procuratorie*), testamenti (*testamenta*) i povelje o zalogu (*littere impignoracionles*). U vezi sa svim ovim navedenim sadržajima, da bi nastalo pisano svedočanstvo zainteresovane strane morale su se obratiti nekom s javnom verom. Алмаши 2013. 29.

⁶⁹³ Za detaljnije proučavanje ove vrste povelja i procesa na mestima javne vere vidi kod: Eckhart 2012. 112-156, Stolz 1912. 25-67.

⁶⁹⁴ Kőválf 2000. 51., Érdújhelyi 1899. 88., Eckhart 2012. 39., Stolz 1912. 13., Алмаши 2013. 41.

⁶⁹⁵ Solymosi KMTL 264. Eckhart 2012. 68-69., Bónis 1964. 122-125.

⁶⁹⁶ Iványi 1904. 481-558., Fedeles 2005. 40., Solymosi KMTL 264.

čuvanje svojih izdanja: jedan primerak hirografa je sačuvan i pohranjen u arhiv a tekst ostalih dokumenta su prepisivali u celosti ili u izvodu u knjige protokola (*registrum, protocollum*). Rad mesta sa javnom verom je bio toliko uspešan i rentabilan za crkvene članove i ustanove da je kralj Andrija III (1290-1301) morao zakonskim članom 19. iz 1300. godine fiksirati takse za izdavanje povelja, odnosno prihode članove kaptola koji su izlazili na teren u različitim slučajevima za obavljanje poslova.⁶⁹⁷ Ova institucija je usporila razvoj svetovnog javnog beležništva u Ugarskoj, koja se inače javila u 14. veku i koja nije mogla istisnuti svoju srodnu crkvenu instituciju, te su katoli kao mesta sa javnom verom sačuvala svoju primarnost. Funkcionisanje javnih beležnika na kraju bila su ograničena na slučajeve u okviru crkvenog suđenja.⁶⁹⁸

Posle uvoda u vezi sa ustanovom kaptola odnosno kaptola kao mesta sa javnom verom u istoriji srednjovekovne Ugarske, bavićemo se istorijatom Bačkog kaptola od njegovog prvog pomena do nestanka ove institucije posle Mohačke bitke; govorićemo i o izboru kanonika, pravima i privilegijama Bačkog kaptola kao i njegove delatnosti kao mesta sa javnom verom.

Vreme osnivanja Bačkog kaptola nije nam poznato, ali najverovatnije je povezano sa preseljenjem centra Kaločke nadbiskupije u Bač.⁶⁹⁹ Prenošenje centra iz Kaloče u Bač zahtevalo je osnivanje novog stonog kaptola, jer su kaptoli učetovali u upravi dijeceze. Prvi pomen članova Bačkih kaptola je iz 1158. godine, iako je nažalost u pitanju falsifikovana povelja kralja Geze II, koju smo već pomenuli u okviru poglavlja u vezi tvrđave. Povelja nam je važna zbog toga što se u spisku svedoka spominju članovi Bačkog kaptola.: „[...] *Svedoci obnavljanja ove privilegija su pomenuti biskupi i prvaci: pre svega kanonici bački: Obsa dekan, Esau kantor, Čeke, Benjamin sveštenici, Jonatus, Azarin, Latin i drugi kanonici* [...]“⁷⁰⁰. Ako povelja ne bi bila falsifikat, mogli bismo reći da je u drugoj polovini 12. veka već postojala institucija kaptola u Baču, ali na žalost možemo samo pretpostaviti da je bilo tako. Prvi sigurni pomen kaptola je iz 1215. godine, kad je nadbiskupsko sedište vraćeno u Kaloču i zbog toga Bački kaptol, strahujući da će izgubiti značaj tražio je od pape potvrdu svojih prava. Interesantno je da je i Kaločki kaptol podneo isti zahtev kod pape, verovatno

⁶⁹⁷ Érdújhelyi 1899. 81.

⁶⁹⁸ Isto 1899, 101-182,

⁶⁹⁹ Pitanje centra nadbiskupije kad je bio u Baču smo već razmatrati u poglavlju koje se bavilo istorijom nadbiskupije.

⁷⁰⁰ „[...] *Huius renovationis privilegii testes sunt praedicti Episcopi et Principes: insuper Canonici Baacsianses: Obsa Decanus, Esau Cantor, Cheke, Benjamin, Sacerdotes, Ionathas, Azarinus, Latinus, et ceteri Canonici* [...]“ Mon. Vat. 1/4, 574, Róka Joanne, *Vitae Vaspremiensium Praesulum*, Posonii 1779. 59-60, Fejér, Cod. Dipl. III/2. 118-129.

strahujući da će njegova prava biti uskraćena. Na kraju je papa potvrdio prava oba kaptola: „*Preposito et capitulo Colocensibus super confirmatione Iurium omnium, que possideredebite dinoscuntur. Preposito et capitulo Baciensibus in hunc modum*”⁷⁰¹. Da su oba kaptola imala svoja prava, može se videti u povelji Inoćentija III (1198-1216), u kojoj su bili regulisani i njihovi međusobni odnosi. Nama je na žalost poznata samo regesta papske bule, tako da ne znamo tačno prava oba kaptola, ali iz regeste je očigledno da su postojali na početku 13. veka.⁷⁰²

Članove kaptola od 11. do 13. veka su imenovali Kaločko-Bački nadbiskupi. Od 14. veka je Sveta stolica rezervisala sebi ovo pravo.⁷⁰³ Izbor nadbiskupa navodno nije ukinut samo je suspendovan od pape. Pošto papa lično nije poznavo izabrane članove kaptola, obično je poverio nekolicini vrhovnih sveštenika da ispitaju sposobnost izabranog kandidata. Ako je sve bilo u redu onda su potvrdili izbor u ime pape. Pošto su nadbiskupi i dalje praktikovali izbor kanonika na razne funkcije, pape su uglavnom potvrđivale ove izbore kad su saznali za njih. Međutim, novo izabrani su obično tražili papsku potvrdu da ih neko kasnije ne uznemirava na njihovoj poziciji. Ovo možemo videti u slučaju izbora Ladislava Katuše za bačkog prepozita. Nadbiskup Dionisije Lackfi (1350-1355) je imenovao Katušu za prepozita, ali u klauzuli dodaje-ako nema rezervacije. Ovaj se međutim obratio papi da ga on potvrdi, da bi osigurao svoj položaj. Papa je odobrio njegov izbor za imenovanje Bačkog prepozita.⁷⁰⁴ Imamo međutim i slučajeve kad je papa odredio novi izbor. To se desilo konkretno 1391. godine kad je nadbiskup Ludvig Helfenštajn (1383-1391) imenovao novog Bačkog kustosa. Bojeći se da njegovo imenovanje nije važeće, kustos je tražio potvrdu od pape Bonifacije IX, međutim papa je zadužio bačkog prepozita da on potvrdi njegovu podobnost za ovu funkciju ne uzimajući u obzir pravo izbora nadbiskupa: „*Bonifacije itd. voljenom sinu prepozitu bačke crkve upućujem pozdrav [...] Nedavno mi je u ime voljenog sina Demetrija Nikolaja, sveštenika bačke dioceze, izložena molba u kojoj je naznačeno da je mesto kanonika čuvara tada upražnjeno zbog smrti pokojnog Georgija Marka, svojevremenog čuvara crkve, te da je naš mnogopoštovani brat Ludovik nadbiskup bački, dotično mesto zahvaljujući svojem crkvenom dostojanstvu dodelio dotičnom Dimitriju i da je Dimitrije od tog trenutka u miru i spokoju obavljao tu funkciju do današnjeg trenutka. Budući da pomenuti Dimitrije dodelu te funkcije njemu dovodi u pitanju i smatra da iz određenih*

⁷⁰¹ Theiner Augustino (ed.), *Monumenta Slavorum Meridionalium I*. Romae, 1863, 57. No. 81, Winckler 1935. 22, Parlagi 1999, 4, Udvardy J. A kalocsai érsekség, In: KMTL 318.

⁷⁰² Winckler 1932. 22.

⁷⁰³ Udvardy 1992. 23.

⁷⁰⁴ Isto 23.

razloga i povoda ona nije legitimna te da kako čujem se smatra da iz određenih razloga i povoda ona nije legitimna [...] ja u želji da pomenutom Dimitriju učinim uslugu i dodelim privilegiju prepuštam tebi i nalažem ti da brižljivo ispitaš slučaj i doneseš sud da je pomenuti Dimitrije podoban za obavljanje funkcije čuvara u pomenutoj crkvi [...] Pa te molim da mu tu funkciju daš i dodeliš [...] Izdato u Rimu kod Svetog Petra 5. maja 1391“.⁷⁰⁵

Od 15. veka ugarski kraljevi su sve češće praktikovali, pozivajući se na svoje pravo patronata,⁷⁰⁶ dodeljivanje kaptolskih funkcija. To je posebno naglasio kralj Žigmund na državnom saboru održanom u Požunu 1404. godine.⁷⁰⁷ Ova mera bila je dosta samovoljna, jer je protiv njega papa Bonifacije IX podržao Ladislava Napuljskog da svrgne Žigmunda i da preuzme tron Ugarske.⁷⁰⁸ Međutim, pravo patronata nije bilo priznato u kanonskom pravu u 15. veku. Uprkos tome ugarski kraljevi su se obično držali prava imenovanja lica na čelu funkcionera kaptola, ali su u nekim slučajevima prepustili izbor biskupima ili nadbiskupima. Tako je Ladislav V Posmrče (1444-1457) prepustio Vackom biskupu Vincenciju i Kaločko-Bačkom nadbiskupu Rafaelu Hercegu da imenuju na funkcije svojih kaptola odgovarajuća lica, ali je kralj za sebe rezervisao pravo izbora prepozita i lektora: „*Ladislav itd. pozdravlja svog voljenog i vernog podanika, mnogopoštovanog oca u Hristu, gospodina Vincenzija biskupa vackog [...] Stoga [...] te da biste sprovodili sve svoje biskupske privilegije i moći, dodeljujem Vam pravo i privilegiju da od sada pa nadalje [...] imate pravo da odgovarajućim, za to podobnim osobama, dodeljujete sve moguće privilegije crkvene vlasti i časti, a isto tako i da birate kanonike u pomenutoj Vackoj crkvi koja iz kojih god razloga bude bila upražnjena-baš kako je to bilo dodeljivano i od mojih prethodnika kraljeva Ugarske- uz izuzetak izbora prepozita i lektora sa funkcijama koje uz njih idu, za šta - za izbor i dodelu tih crkvenih časti - zadržavam puno pravo isključivo za sebe [...]* Mnogopoštovanom ocu u Hristu Rafaelu Herzeg od Sekče, nadbiskupu Kaločke i Bačke ujedinjene crkve i doživotnom županu Kaločke župe pozdravlja itd. Isključujući postavljanje

⁷⁰⁵ Udvardy 1992. 23, Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár 1/3. Bullae Bonifacii IX. P. M. IX. Bonifác papa bullái 1389-1396. Budapest, 2000.* 151. (u nastavku Mon. Vat. 1/3.)

⁷⁰⁶ Pravo patronata (*ius patronatus-főkegyúri jog*) je smatran pravom ugarskih kraljeva da imenuju poglavare Katoličke crkve u Ugarskoj. Pape su se trudili da ograniče ovo pravo ugarskih kraljeva u srednjem veku. Za vreme opadanja svetovne vlasti papstva na koncilu u Konstanci (1417) je bilo priznato pravo patronata ugarskih kraljeva, što je značilo da bez odobrenja ugarskog kralja u kraljevini nisu mogli proglasiti papske bule, odluke, naređenja. Za ovo videti detaljnije: Érszegi G. *Kegyúri jog (ius patronatus)*. In: KMTL 338-339, Fraknói Vilmos, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, 1895, 117-118, Kollányi Ferencz, *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*, 1906, 164, Mályusz Elemér, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog*, 2005.

⁷⁰⁷ Kollányi 1906. 153-154, Fraknói 1899. 7-11, Fraknói I. 304-305.

⁷⁰⁸ Udvardy 1991. 255.

velikog prepozita u kaločkoj i velikog prepozita bačke crkve.“⁷⁰⁹ Pošto je nastala situacija da je ugarski kralj praktikovao svoje pravo patronata, odnosno ni papa ni nadbiskupi iz Kaloče-Bača se nisu odrekli ovog prava, novi izbornici su smatrali da će biti najbolje ako traže potvrdu izbora. Tako je postupio npr. Žigmund Gorjanski 24. jula 1447. godine kada je od pape tražio da potvrdi njegov izbor, kojeg je dobio od ugarskog kralja po njegovom pravu patronata: „*Molba Žigmunda od Gare presbitera Pečujskog za dobijanje novog prihoda za mesto prepozita bačke crkve (100fl.), koji je već preuzeo od pape Eugena IV, ali je papa svojevremeno u dokumentu privilegije koje je tada bilo na važnosti nametnuo, za tu funkciju za prihod od (40 fl.). Sad pak pomenuti Žigmund moli da se izda novi document [...] da je mesto prepozita trenutno upražnjeno zbog Nikolinog unapređenja na mesto prepozita Stonog Beograda i da je dotični Žigmund već preuzeo to mesto u Baču po zakonu zaštite kralja ugarske koje se tiče dodele crkvenih funkcija [...]*“.⁷¹⁰

Pre nego što je kandidat dobio svoju funkciju, morao je položiti ispit pred nadbiskupom ili pred izabranom komisijom, da li po kanonskom pravu odgovara za popunjenje buduće pozicije. Kad je papska rezervacija postala opšteprihvaćena u principu bi kandidat morao da polaže ispit kod Svete Stolice u Rimu. Međutim, neretko su kandidati zahtevali da bude jedna delegacija poslata od pape kako bi mogli kod kuće u Ugarskoj polagati ispit.⁷¹¹ Bilo ko da je izabrao nove funkcionere u kaptolu, njihovo uvođenje u ove funkcije je izvodio nadbiskup tako izražavajući zavisnost kaptola od vrhovnog pastira. Ne znamo tačno kakav je bio proces uvođenja u novu funkciju u Bačkom kaptolu, ali po Udvardiju, bi to trebalo da bude identično sa uvođenjem funkcija sa Kaločkim kaptolom. Sada ćemo ukratko prezentovati kako se uvođenje dešavalo na novom položaju:

⁷⁰⁹ „*Ladislavus etc. Fideli nostro devoto dilecto, reverendo in Christo patri, domino Vincencio episcopo ecclesie Waciensis salutem et gratiam [...] Itaque consideracione [...]: vobis ex nunc et tandiu, quousque antefate ecclesie Waciensis fungemini presulatu, conferendi, disponendi et providendi personis idoneis omnia et singula beneficia, dignitates et personatus, necnon canonicatus et prebendas in dicta ecclesia Waciensi per temporis successum ex auctoritate ad nostram regiam nominacionem, presentacionem, colacionem, provisionem, ac disposicionem, more predecessorum nostrorum regum Hungariae, pertinentes, seclusis dumtaxat et exceptis prepositura et lectoratu cum canonicatibus eorundem [...] Reverendissimo in Christo patri domino Raphaeli Herzeg de Zeczy, ecclesiarum Collocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscop locique eiusdem Collocensi comiti perpetuo, salutem et gratiam etc. [...] Seclusis dumtaxat et exceptis prepositura maiori in Colocensi ac similiter prepositura miaori Bachinesi ecclesiis“ Fraknói 1899. 39-40., Udvardy 1992. 24,37.*

⁷¹⁰ „*Supplicat Sigismundus Johannis de Gara, presbyteri Quinqueecclesiensis pro nova provisione prepositure ecclesie Bachiensi (100 fl.), quam per Eugenium IV iam assecutus est, immo in causa provisionis a praedicto papa litteae “periende valere” ei concessae sunt, quia in originali bulla extiterat fructus 40 fl [...] Et nunc supplicat praedictus Sigismundus [...] Quod dicta praeposituram maiorem ecclesiae Albae regalis et quod Sigismundus idem beneficium ad ius patronatus regis Ungariae pertinens auctoritate ordinaria iam assecutus est“.* Lukcsics II 246., Udvardy 1992. 37.

⁷¹¹ Bossányi II 314., Udvardy 1992. 24.

- 1) Prvo je kandidat dao zakletvu na vernost nadbiskupu i njegovim naslednicima. Zakleo se da neće dati savete i neće se složiti sa onim stvarima koji mogu štetiti nadbiskupu, ili njegovom dostojanstvu nego će se truditi da protivureći tome sa svim svojim snagama. Neće izdati tajne koje će biti njemu poverene, ali će izjasniti sve to što će pokazati dostojanstvo i poštovanje nadbiskupa. Posle toga je dao zakletvu na lokalno stanovanje (*residentialia*) i na kraju je svoju zakletvu potvrdio dodirivanjem Evanđelja.
- 2) Posle toga nadbiskup je izgovarao sledeće reči: „Mi N. u milosti Božijoj i apostolske Svete Stolice Kaločki i Bački nadbiskup, ono kanoništvo i prebenda, koja je upražnjena zbog smrti N. se pravno upraznilo, nakon što si dao nama i na Evanđelje zakletvu, po našoj vrhovnopastirskoj moći (*auctoritate ordinaria*) tebi N. dodeljujemo i uvodimo te sa biretom stavljen sa naše na tvoju glavu“. ⁷¹²

Moramo videti kakva je prava imao Bački kaptol tokom njegovog postojanja u srednjem veku. Kako smo već mogli videti iz regeste iz bule pape Inoćentija III prava Bačkog kaptola su bila potvrđena 1215. godine. ⁷¹³ Ovaj dokument je čuvan u kaptolskom arhivu, ali je zajedno sa arhivom bio uništen 1526. godine. Posle imenovanja i uvođenja novih članova kaptola su dobili pravo „*stallum in choro et locus in capitulo*“. Zahvaljujući ovom pravu su njih razlikovali od ostalih horskih sveštenika. Članovi kaptola su imali posebne *štalume* (mesta u horu), mogli su učestvovati na zboru kaptola odnosno imali su prava glasa i većanja. ⁷¹⁴

Svakako nam je interesantno pravo kaptola prilikom biranja nadbiskupa. Ovo pravo kaptola je bilo dosta ograničeno, a kao što smo već izložili, ponekad su ta prava bila suspendovana tokom vekova – s jedne strane od patronata ugarskih kraljeva a sa druge strane od rimskih papa. Oba su više puta onemogućila izbor novog vrhovnog pastira, tako da su izbori kaptola bili više puta nevažeći. Naša tema je još komplikovanija u smislu izbora Kaločko-Bačkih nadbiskupa jer su istovremeno učestvovali i Kaločki i Bački kaptoli, koji su se međusobno takmičili, a videćemo da je u više slučajeva Kaločki kaptol samovoljno izabrao novog nadbiskupa bez učešća Bačkog kaptola. ⁷¹⁵

⁷¹² Udvardy 1992. 24-25.

⁷¹³ Kod Winklera i kod Parlagija taj dokumenat o potvrdi je iz 1201. godine. Međutim, Udvardi i Thajner su ustanovili da je papa 1215. potvrdio prava kaločkih i bačkih kaptola. Theiner I 57., Udvardy 1992. 37.

⁷¹⁴ Udvardy 1992. 25.

⁷¹⁵ Onim vekovima u kojima su kaptoli bez smetnje mogli izabrati nadbiskupe (to su 12. i 13. vek) nećemo se detaljno baviti, samo ćemo ih spomenuti, odnosno daćemo u vezi ovih izbora samo osnovne informacije. Fokusiraćemo se na pozni srednjovekovni period, s jedne strane, jer je ovaj period naša tema, a sa druge strane u ovom periodu su ograničili pravo izbora kaptolima.

Za vreme osnivanja i organizovanja ugarske crkve kraljevi su intenzivno učestvovali i mešali se u ovaj proces. Protiv toga je digao glas papa Grgur VII (1073-1085) koji je požurio prihvatanja prava *electio canonica*, dakle pravo po kojem vrhovnog pastira biraju kaptoli. Ipak ovaj princip izbora je bio prihvaćen tek od strane kralja Kolomana 1106. godine na koncilu u Gvastali, kad se on odrekao svog patronatskog prava. Sa ovim je faktički papa Paskal II vratio kaptolima pravo izbora vrhovnog sveštenika: „*Obaveštavam Vas Presvetli Oče da se ja povinujem Božanskom zakonu i da sam spreman da po njemu postupam. Iz tog razloga i pravo postavljanje biskupa koji je do sada pripadalo mojim precima po vašem nalogu odričem ga se i koliko je u pogledu ovog izbora i činjeno u prošlosti da nije u potpunosti po kanonu postaraću se da u budućnosti ne bude tako.*“⁷¹⁶ Tako je po principu restaurirano pravo kaptola izbora vrhovnog sveštenika.⁷¹⁷ Može se ustanoviti da su tokom 13. veka kaptoli iz Kaloče i iz Bača bez smetnje praktikovali svoje pravo izbora nadbiskupa.⁷¹⁸ Tako je bio izabran npr. nadbiskup Ugrin Čak 1219. godine zajedno od strane oba kaptola. Međutim, papa Honorije III (1216-1227) nije mogao potvrditi odmah izbor jer nije bio izveštavan u dovoljnoj meri o izboru kaptola, tako da ih je molio za detaljnije informacije: „*Papa Honorije pozdravlja sve voljene sinove iz Kaločkog i Bačkog kaptola. Blagonaklono i kako dolikuje primio sam vaše pismo i vaše voljene izaslanike A. prepozita Sv. Lavrencija i B. Arhidakona iz Bodroga koje ste mi uputili i u potpunosti sam razumeo sadržaj vašeg pisma. Premda želim da se pobrinem da Vam pribavim podobnog pastora ipak premda sam, kako to zakoni obično nalažu, vaše glasnike detaljno ispitao o tom izboru koji ste nedavno proslavili i na to mesto postavili vašeg voljnog sina kancelara Ugarskog kraljevstva, oni mi ipak nisu u potpunosti objasnili sve što je bilo neophodno, pa tako u ovom trenutku ne mogu da odobrim vaš izbor. Stoga ovim putem nalažem da mi pošaljete otvoreno pismo takvo da se sa izborom pastora slažu svi koji s tim izborom treba da se slažu a molim Vas da uz pismo pošaljete jednog svog izaslanika kako bi se čitava procedura obavila na valjan način [...]*“⁷¹⁹ Tako su izabrani i nadbiskupi u sporazumu oba kaptola Tomislav Buzadi 1255. Stefan Bančaj 1266. i Jovan Gimeši 1278. godine.⁷²⁰

⁷¹⁶ „*Denunciamus vobis, pater venerande, nos legi divinae subditos, ac secundum eam vobis servire paratos. Unde et investituram episcoporum, hactenus a maioribus habitam, iuxta admonitionem vestram, dimisimus, et, si quem (al. Siquid) in electione huiusmodi minus canonice retro actum est, de cetero, Deo volente, cauebimus.*“ Fejér Cod. Dipl. II 45., Winkler 1935. 8.

⁷¹⁷ Kažemo u principu jer imamo i dalje neke slučajeve kad je kralj birao i postavio vrhovnog sveštenika.

⁷¹⁸ Udvardy 1992. 25.

⁷¹⁹ Theiner I 19-20, Udvardy 1991. 117-118., Winkler 1935. 8.

⁷²⁰ Winkler 1935. 8., Udvardy 1991. 146.

Međutim, od samog početka 14. veka pape su počeli da traže rezervaciju za izbor vrhovnih sveštenika. Posle smrti nadbiskupa Gimešija 1301. godine kaptoli iz Kaloče i Bača su izabrali Stefana za novog nadbiskupa i njihovu odluku je potvrdio i papski legat Nikola nadbiskup iz Ostije.⁷²¹ Papa Bonifacije VIII je tražio pravo rezervacije za izbor novog nadbiskupa i nije bio obavešten o ovom izboru. Ipak je na kraju zbog intervencije papskog legata, nadbiskupsko zvanje Stefana bilo potvrđeno 1. maja 1302. godine: „*Papa sluga Božiji mnogo uvaženom bratu Nikoli biskupu Ostije i legatu papske stolice upućuje pozdrav itd. [...] Na osnovu onoga što si ti označio u tvom pismu, ali i na osnovu izlaganja ovde prisutnog voljenog sina Stefana izabranog kaločkog nadbiskupa došao sam do saznanja da se upraznilo mesto u kaločkoj crkvi koja se nalazi pod tvojim ingerencijama i to zbog smrti pokojnog Jovana nadbiskupa bačkog, voljeni sinovi Pavla prepozita kaločkog i Simon prepozit bačke crkve kao i kaptoli obe crkve, kojih se zajednički tiče izbor kaločkog nadbiskupa, određenog za tog utvrđenog dana su se svi u gradu Kaloči sastali zarad izbora novog pastira i da su tom poslu pristupili detaljnog procenjivanja; da su se pobrinuli između sebe da izaberu tri osobe vredne poverenju i da su ih detaljno procenili i sve svoje zaključke dali da budu zapisani i objavljeni u prisustvu oba kaptola. Nakon što su procenjivači u pogledu procedure ispoštovali sve što je trebalo i svoju su procenu javno objavili ispostavilo se da su svi i u celini i pojedinačno kanonici i kaptol obe crkve odabrali Stefana, u tom trenutku kustosa Stonog Beograda u vespremskoj diecezi, kanonika vespremske u istovremeno i kaločke crkve. Dakle, svi su složno i jednoglasno izabrali baš njega. Potom jedan od tih procenjivača po posebnom nalogu oba kaptola i kanonika po zakonu i u svoje i njihovo ime objavili da je izabran pomenuti Stefan veoma mudar i obrazovan čovek, koji se za to mesto preporučio sjajnim delima u crkvenoj službi, koji je u tom trenutku bio u pravih godinama, i rođen je u legitimnom braku i koji je bio veoma ugledan i u duhovnom i u svakodnevnom životu pa je zbog toga izabran za kaločkog nadbiskupa i pastira. Kanonici su ovaj izbor prihvatili drage volje a potom su svoju odluku objavili kleru i stanovnicima Kaloče, potom tu odluku predočivši i samom Stefanu, koji se u za to utvrđenom zakonskom roku s tim izborom složio. Nakon toga pošto je odluka po pomenutom izboru predstavljena tebi u ime pomenutog izabranog Stefana i oba kaptola, uz molbu da ti takvu odluku potvrdiš, ti si želeći da tu potvrdu pružiš na legitiman način i da u potpunosti ispoštuješ proceduru učinio da pomenuti izbor bude objavljen u formi pisma i to svima koje se to dotiče kako bi se u međuvremenu tebi obratili pismom svi koji bi imali bilo šta da prigovore o ovakvom izboru*

⁷²¹ Udvardy 1992. 25.

i sve si to učinio po zakonu jer se ovakva odluka drugačije ne može i ne sme potvrđivati. Pošto se najzad uza to utvrđenom terminu niko nije se obratio ni tebi ni tvom kancelaru koji bi mogao da ovom izboru bilo šta prigovori a pošto su se za to založili i spomenuti Stefan i prepoziti Pavle i Simon, kako u svoje tako i u ime pomenutih kaptola [...] da pomenuti izbor kako papski legat potvrdiš [...] ti si kao papski legat to potvrdio i pomenutog Stefana postavio na vrh kaločke crkve kao nadbiskupa i pastira [...] Ali pošto sam ja bio obavešten o izboru pomenutog Stefana pre nego što si ti njegov izbor potvrdio, i ne znajući da si to učinio, smatrao sam da se taj izbor prepušta mojoj odluci, i papskoj stolici, pa sam doneo odluku da je takav izbor ništavan [...] da bi ti nakon toga poslao pismo a pomenuti izabrani nadbiskup [...] se pojavio lično uz molbu da budući da si ti to već, kako već rečeno učinio, da i ja dam odobrenje i potvrdim taj izbor svojim papskim autoritetom. Stoga ovim pismom želim da te obavestim da sam dragom voljom lično primio pomenutog izabranog nadbiskupa, koji je ovamo došao kako iz obzira prema tebi tako i želeći da ovaj izbor bude potvrđen od još višeg autoriteta, ja sam budući da za to nisu postojale prepreke svojim papskim autoritetom taj njegov izbor potvrdio. ““⁷²²

Za vreme avinjonskih papa rezervacija izbora vrhovnih sveštenika je postala isključiva. Posle smrti nadbiskupa Vincencije Čaka (1306-1311) su oba kaptola izabrala za novog nadbiskupa Dimitrija iz Visadola. Posle šestogodišnjeg odugovlačenja papa Jovan XXII (1316-1334) nije uzeo u obzir izbor oba kaptola, nego je imenovao Ladislava Jankija za nadbiskupa 1317. godine, šta više upozorio je Kaločkog i Bačkog kaptola da slušaju novog nadbiskupa jer će u protivnom dobiti crkvenu kaznu: „*Biskup Jovan itd. mnogo voljenom bratu Ladislavu nadbiskupu kaločko-bačkom upućujem pozdrav itd. [...] Tako su nedavno moji dragi sinovi kaptoli crkava Kaločke i Bačke koje su kanonske ujedinjene a zbog smrti pokojnog Vincenta nadbiskupa kaločko-bačke pozvali sve koji su u tome hteli i bili dužni da učestvuju i u vidu detaljnog ispitivanja njegove ličnosti izabrali voljenog sina Demetrija prepozita kaločke crkve za nadbiskupa kaločkog i bačkog. Isti taj prepozit sa tom odlukom i izborom članova kaptola se zvanično saglasio nakon čega je uputio papskoj stolici i svoje zastupnike i glasnike kako bi moj prethodnik pokojni Kliment na njegovu molbu i molbu kaptola potvrdio pomenuti izbor. Pošto sam nakon toga ja zauzeo mesto na apostolskom tronu isti ovi zastupnici tu su odluku prepustili meni [...] Ja sam [...] sprovodeći svoje pravo poništio pomenutu odluku i to ne zbog bilo kakvih ličnih mana spomenutog prepozita već iz sasvim drugih razloga, stoga budući da niko drugi sem mene ne može da se meša u izbor*

⁷²² *Schematismus cleri archidiocesis Colocensis et Bacsienensis ad annum Chirsti 1883. 25.*

postavljanja crkvenih poglavara i to zato što sam ja mnogo ranije doneo odluku da se poništavaju svi izbori poglavara kako u crkvama tako u katedralama ili bilo kojih drugih crkvenih pozicija koja budu upražnjena i za sebe zadržao posebno pravo da takve izbore automatski proglasim ništavnim, bez mogućnosti da neko namerno ili ne namerno pokuša da uradi nešto drugo: kako pak pomenute Kaločke i Bačke crkve zbog predugog odsustva poglavara ne bude izložene neugodnostima, brižljivo sam se posvetio ovom problemu i nakon mnogo razmišljanja koju sam posvetio izboru korisne plodonosne marljive i časne osobe koje bi podigle ugled ove crkve i odbranila je, odlučio sam se da tebe brate iz redova minorita [...] koga je u ostalom najdraži sin u Hristu presvetli ugarski kralj Karlo posebnim pismom na sve načine preporučio [...] iz toga te ja postavljam snagom papskog autoriteta kao punomoćnog nadbiskupa i pastira pomenutih crkava, u potpunosti ti prepuštajući brigu, o svemu zemaljskom i nebeskom a najzad naglašavam da sam učinio to da sam doneo odluku da ti preko mnogopoštovanog mog brata Nikole iz Ostije uručim i dar punomoćja, izbora u crkvene redove. I shodno tome tražio sam da se za tebe uzme i palij koji iskazuje punomoć dužnosti koji ti je dodelio papa [...] sve sam to učinio čvrsto verujući da će Bačka i Kaločka crkva na sve načine napredovati pod tvojom uspešnom upravom [...] U nešto izmenjenom obliku, voljenim sinovima prepozitima i kaptolu Kaloče i Bača itd. [...] stoga svima vama papskim timom nalažem da iskažete ponizno dužno poštovanje prema Ladislavu nadbiskupu kao pastiru vaših duša, te da izvršavate njegove naloge i da slušate njegove savete i starate se da ih ispunite. U suprotnom svaka odluka koju pomenuti nadbiskup bude doneo protiv buntovnika biće sa moje strane zvanično potvrđena i potruđiću se da uz Božiju pomoć bude sprovedeno [...]“.⁷²³

U ovom veku Bački kaptol nije uspeo da sprovede svoje pravo izbora nadbiskupa, iako je to je pokušao dva puta. Prvo 1337. je pokušao zajedno sa Kaločkom da izabere novog vrhovnog pastira. Sastali su se u Hajsentlerincu u crkvi zbornog prepozita da izaberu novog vrhovnog pastira. Ovde su međutim, članovi bačkog kaptola saznali da su ekskomunicirani iz crkve i da nemaju pravo glasa u izboru nadbiskupa.⁷²⁴ Nakon što su saznali za ovu kaznu otišli su bački kanonici iz Hajsentlerinca. Kaločki kaptol je u međuvremenu izabrao Čanadskog biskupa Jakova iz Pijačence za nadbiskupa. Kad su za to čuli članovi Bačkog kaptola vratili su se u Hajsentlerinc i izabrali su prepozita pečujске crkve Stefana Biki Harkačija za nadbiskupa.⁷²⁵ Izaslanici oba kaptola su se pojavili ispred Svete Stolice, ali oba

⁷²³ Theiner I 459-460., Udvardy 1992. 26.

⁷²⁴ Udvardy 1991. 199., Winkler 1935. 9.

⁷²⁵ Isto

kandidata su bili odbijeni od strane Rima:., *Papa Kliment poštovanog brata Ladislava nekadašnjem zagrebačkom biskupu izabranog za kaločkog nadbiskupa itd. [...] Tako je nedavno kaločka crkva zbog smrti kaločkog nadbiskupa istog Ladislava, koji je tu dočekaio svoj poslednji dan, kaločka nadbiskupija ostala bez pastira, pa su se moji dragi sinovi kaptola kaločke crkve kao i svi kanonici iz bačke i kaločke dioceze sastali kako bi po starom i utvrđenom običaju pri izboru kaločkog nadbiskupa da bi zajedno sa kaptolom u tome učestvovali i pozvavši sve koji su bili dužni, hteli ili mogli da u tome imaju učešća [...] sakupili su se u crkvi sv. Lavrencija od Haja u istoj diocezi gde se oduvek održavao i slavio taj izbor dana koji je bio izabran za izbor nadbiskupa, kako je to bio običaj. Nakon brojnih rasprava koje nisu dali rezultat pomenutim [bačkim] kanonicima saopšteno je da su po papskoj odluci ekskomunicirani iz pomenute crkve, a narečeni [kaločki] kaptol je zahtevao da za kaločkog nadbiskupa bude izabran naš mnogopoštovani brat Jakov zagrebački u tom trenutku čanadski biskup a potom su taj svoj zahtev svečano objavili kleru i okupljenom narodu. A zatim su se pomenuti kanonici [bački] vratili u crkvu sv. Lavrencija sa izborom Stefana prepozita pečujске crkve za nadbiskupa Bačkog i tu odluku su saopštili kleru i sakupljenom narodu. Potom je Jakov kada mu je taj zahtev kaptola predstavljen pokazao da se sa drage volje povinuje papskoj stolici ne pokazajući na drugi način da se slaže ili ne slaže, a Stefan je svoj izbor prihvatio i obojica su pristupili i došli lično do tog veća gde se to odlučilo. Tada su pomenuti kaptol i kanonici uputili svoje pouzdane zastupnike i glasnike u papino sedište i izneli su svoj zahtev i ceo problem oko izbora nadbiskupa pred pokojnog Benedikta, mog prethodnika, i pomenuti zastupnici i glasnici kaptola ponizno su molili da se njihov izbor u skladu sa zakonima potvrdi [...] Nakon brojnih rasprava [...] pred brojnim kardinatima, koje je za taj slučaj ovlastio moj prethodnik, papa Benedikt, koji je umro, a ja sam se popeo na papsku stolicu [...] konačnu odluku preneli meni. Prihvatajući dakle to što su meni na ovaj način prepustili slučaj i imajući u vidu troškove i štete koji mogu nastati kao posledica toga da neka crkva nema predugo poglavara a i niko sem mene ne može da donese odluku u ovakvim slučajevima koji se tiču svih prihoda i dobrobiti katedrala, prihvatio sam da o svemu donesem odluku po svom posebnom pravu proglašavajući i zahtev kaptola i izbor kanonika ništavnim: želeći dakle na čelu kaločke crkve da postavim osobu koja zna, hoće i može da je sačuva od štete i nevolja i da je držeći u svojim rukama dodatno uveća i jača, nakon pomnog mišljenja ali i savetovanja sa mojom braćom, najzad sam tebe, biskupu zagrebački imajući u vidu tvoje brojne vrline i zasluge, kojem te Gospod obdario, a zato što si na dostojan način upravljao zagrebačkom crkvom, zbog svega toga sam se odlučio za tebe. Nameravajući dakle da pomenutoj kaločkoj crkvi i stadi našeg Gospoda podarim voljenog*

pastira, u potpunosti te svojom Papskom stolicom razrešavam okova koji te vezuju zagrebačkom crkvom i premeštam te u Kaločku crkvu, stavljam te na čelo kao nadbiskupa i pastira sasvim prepuštajući brigu o svemu duhovnom i zemaljskom u njemu dajući ti punu slobodu u dozvoli da se u pomenutu kaločku crkvu premestiš [...]".⁷²⁶ Članovi bačkog kaptola kaznu su zaslužili očigledno zbog toga što već godinama nisu platili papsku desetinu. Ovu informaciju možemo saznati od papske nuncije i titelskog prepozita Galharda, koji je iz Višegrada 11. juna 1338. godine o tome obavestio papu Benedikta XII (1335-1342): „[...] Galhard [...] nuncije vašeg Svetitelja, prepozit Titelske crkve [...]. Uz to neka Vaša Svetost zna da kada sam otišao u Bački kaptol u kaločkoj dijecezi, koji je Stefana izabrao za kaločkog nadbiskupa, zatekao sam situaciju u koju su svi članovi osim dvojice ekskomunicirani jer nisu platili šestogodišnji porez i niko nije u međuvremenu izmirio ovu obavezu pa sam im ja uprkos tome dao rok da pomenuti desetak plate do osam dana pre praznika Jovana Krstitelja.“⁷²⁷ Međutim, možemo i konkretno videti kako je plaćena ili bolje rečeno nije redovno plaćena papska desetina od strane bačkog kaptola što je na kraju vodilo ka isključenju iz crkve. Sleduje popis plaćene sume bačkog kaptola između 1332-1337. godine: „Započinje evidencija plaćanja papske desetine za Kaločku dijecezu za period od šest godina. Neka bude zabeleženo, da je Bački kaptol i najpre gospodine Kozma kanonik za period od četiri godine isplatio 12 fertona i pri čemu se za jedan ferto i na 60 banala za period pak od 2 godine nije primio ništa.

Isto tako gospodin Albert kanonik iste crkve platio za period od 6 godina 30 groša pri čemu se računa da 1 groš ima 4 banala.

Isto tako da je gospodin Martin za period od 5 godina platio 30 groša pri čemu se računa da 1 groš ima 4 banala i da je platio još 8 banala a da za tu poslednju šestu godinu platio pola marke pri čemu se računa da 1 ferto ima 60 banala.

Isto tako gospodin Dominik kanonik pomenute crkve isplatio 13 marki i 4 groša po budimskom rčunu.

Isto tako 10 pensa. Isto tako 4 marke i 7 funti manje po Segedinskoj meri.

Isto tako jednu marku i 5 groša po budimskoj računici.

⁷²⁶ Theiner I 650-652., Fraknói I, 160., Udvardy 1991, 199-200.

⁷²⁷ „[...] Galhardus [...] vestre Sanctitatis nuncius, ecclesie Tituliensis prepositus [...]. Ceterum sciat, Vestra Clementia, quod cum accessissem ad capitulum Bachiensem, Colocensis diocesis, qui Stephanum in archiepiscopum Colocensem elegerunt, omnes preter duos, ratione sexannalis decime, quam solvere neglexerant, inveni sentencie excommunicationis vinculo innodatos, nec quisquam ex eisdem absolucionis beneficium imploravit, tamen ispis terminum ad solvendum dictam decimam usque ad octavas beati Johannis de Baptiste nunc venturas proxime assignavi.“ Theiner Augustino (ed.), *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I (1217-1409)*, Romae, 1860, 340-341.

Isto tako 14 groša i 3 pense i 30 dinara i to uobičajne sremske monete.

Potom da je gospodin Dominik gospodinu Jakovu isplatio 3 marke po budimskoj meri minus 4 groša.

Takođe i dve marke sa fertonom po segedinskoj moneti.

Takođe isplatio 31 marku u groševima po budimskoj računici.

Ukupan zbir novca 61 marka minus 5 groša i 4 funte.

Neka bude zabeleženo magister Jovan lekar i kanonik platio je u period od tri godine polovinu marke i 30 groša pri čemu se tih 30 groša računa kao polovina marke.

Takođe je mešter Dimitrije kanonik pomenute crkve platio za tri godine 30 groša.

Gospodin Mihajlo za period od tri godine platio 30 groša.

Gospodin Benedikt na isti način platio tri godine 30 groša.

Prepozit bački je platio jednu i po marku.

Kustos Gal za prvu godinu platio dve marke potom za drugu jedan i po marku,

Magistar Stefan je platio za tri godine pola marke.

Kaločki lektor Stefan dao jednu marku i to na svoje tridesetine.

Kantor Lavrencije bački za 6 godina...

*Takođe je gospodin Dominik dodelio 7 maraka funti i 4 budimske marke.*⁷²⁸

⁷²⁸ *Incipit solutio Dyocesis colocensis decime papalis scilicet de sex annis.*

Nota, quod capitulum Baciense et primo dominus Cosmams canonicus solvit pro IIII annis XII fertones, LX banales pro fertone computando. Pro duobus autem annis, dixit, nichil receperat.

Item dominus Albertus canonicus eiusdem ecclesie solvit pro VI annis XXX grossos, quatuor banales pro grosso computando.

Item dominus Martinus solvit pro quinque annis pro quolibet anno XXX grossos, et quator banales pro grosso quolibet computando et VIII banales, pro ultimo anno solvit mediam marcam, LX banales pro ferone computando.

Item dominus Dominicus canonicus dicte ecclesie solvit primo XIII marcas grossorum et IIII grossos ad numerum Budensem.

Item X pensas denariorum Bagam sic Hemricianorum.

Item IIII marcas cum pondere parve monete Chogediensis minus VII ponderibus.

Item unam marcam et V grossos ad numerum Budensem.

Item XIII grossos et III pensas et XXX denarios usualis monete Syrimiensis.

Item idem dominus Dominicus solvit domino Jacobo III marcas ad numerum Budensem minus IIII grossis.

Item II marcas cum fertone in pondere monete Chegediensis.

Item solvit XXXI marcas grossorum ad numerum Budensem.

Sumpma tocius pecunie sunt LVI marce, V grosso minus IIII ponderibus.

Nota, quod magister Johannes phisicus et canonicus solvit de tribus annis pro quolibet anno mediam marcam, XXX grossos pro media marca computando.

Item magister Demetrius canonicus idem sic ecclesie solvit similiter de tribus annis pro quolibet anno XXX grossos.

Item Michael solvit similiter pro III annis pro quolibet anno XXX grossos.

Item dominus Benedictus similiter pro III annis solvit XXX grossos.

Item prepositus Waciensis solvit I et mediam marcam.

Item Gallus custos pro primo anno solvit II marcas.

Item pro secundo anno unam et mediam. Item pro tertio unam et mediam solvit.

U ovom veku drugi put su pokušali kaptoli sa izborom Nikole Nesmeljija 1345. godine, ali ni tada nisu uspjeli da izaberu novog nadbiskupa.⁷²⁹

Kako smo mogli videti papska rezervacija je dosta ograničila biračko pravo Bačkog kaptola u 14. veku. Interesantno je da je u 15. veku, kad je došlo do sve intenzivnijeg izražavanja patronatskog prava ugarskih kraljeva, Bački kaptol je uspeo da izdejstvuje par puta njegovo pravo izbora vrhovnog pastira kaločke i bačke dijeceze, iako ne bez poteškoća. Kaločki i Bački kaptol za novog nadbiskupa izabrali su 1424. godine Jovana Bodelmontea za svog nadbiskupa.⁷³⁰ Ovaj izbor je bio neobičan, prvo je kralj Žigmund po svom patronatskom pravu izabrao Jovana pa tek onda oba kaptola.⁷³¹ Papa Martin V (1417-1431) je u svojoj buli naglasio da su izbori bili nevažeći jer jedino on ima pravo za izbor nadbiskupa. Međutim, pošto je smatrao podobnim Jovana za vršenju ove funkcije potvrdio ga je na mesto nadbiskupa još iste godine: „*Martin itd. voljenom sinu Jovanu izabranog kaločkog-bačkog nadbiskupa upućuje pozdrav [...] Upravo iz tog razloga još u vreme dok je kaločkim i bačkim crkvama koje su kanonsko ujedinjene upravljao pokojni nadbiskup Karmian [...] odlučio sam, da sam ja lično taj koji ima ekskluzivno pravo da na to mesto izaberem odgovarajuću i podobnu osobu; i od tada sam proglasio nevažećem, ništavno bilo kakvu drugu odluku o tom mestu, koju bi svesno ili nesvesno mogao da sprovede bilo ko na bilo kojoj poziciji i bilo kojim autoritetom [...] moji voljeni sinovi kaptoli ove dve crkve, možda ne znajući za moju kanonsku odluku i ograničenje koje sam nametnuo, složno su izabrali tebe, u tom trenutku opata manastira u Pečvaradu iz reda sv. Benedikta u Pečujskoj diocezi za novog kaločkog nadbiskupa; premda ni ti u to vreme nisi znao za pomenuto ograničenje i kanonsku odluku i premda si za takvu moju odluku doznao, pa si stoga učinio da čitava stvar oko izbora nadbiskupa bude iznesena pred mene i pred savet. Budući da sam ja pomenuti izbor i sve što iz njega sledi [...] proglasio ništavnim, potrudio sam se da u što kraćem roku izaberem odgovarajuću osobu na mesto nadbiskupa [...] ja sam sa svojom braćom vrlo brižljivo*

Item magister Stephanus pro quolibet annorum trium solvit mediam marcam.

Item Stephanus lector Colocensis dedit unam marcam ratione tricesime sue.

Item Laurentius cantor Baciensis dedit pro omnibus VI annis... sic

Item assignavit nobis dominus Dominicus VII marcas in pondere, et IIII marcas Budenses.“ Mon. Vat. I/1. 2000, 174-175.

⁷²⁹ Izorno pravo nadbiskupa kako smo gore videli rimske pape su uskratili i zbog ekskomunikacije bačkog kaptola. Naravno, pape su pokušali da rezervišu pravo za izbor crkvenih velikodostojnika što su oni u slučaju kaločkih nadbiskupa mnogo puta uradili i praktikovali tokom 14. veka: 1343. godine je kaločki nadbiskup postao zagrebački biskup Ladislav Kabolski. Isto tako su pape izabrale sledeće kaločke nadbiskupe: Stefan Harkači (1345-1348), Nikola Vašvari (1349-1350), Dionisije Lackfi (1350-1355), Nikola Kesei (1356-1358), Toma Telegdi (1358-1367), Stefan Sigeti (1367-1382), Nikola Bebek (1391-1400). Udvardy 1991, 202-245.

⁷³⁰ Érdújhelyi 1899. 7, Udvardy 1992. 26.

⁷³¹ Fraknói 1895. 126., Fraknói II 5.

promislio kako bih na čelo ovih crkava doveo sposobnu i valjanu osobu, tako da sam se najzad odlučio upravo za tebe [...] a najzad i zbog činjenice da su ti pomenuti kaptoli jednoglasno izabrali a i po savetu svoje braće, pa ti stoga papskim autoritetom dodeljujem mesto nadbiskupa i pastira prepuštajući ti svu brigu i upravu nad pomenutim crkvama u potpunosti i što se tiče duhovnog i svakodnevnog života itd.”⁷³² Sledećeg nadbiskupa Rafaela Hercega iz Sekčea je papa postavio na čelu Kaločko-Bačke dijeceze 1450. godine.⁷³³ Poslednji put su kaptoli uspeli da izaberu nadbiskupa 1456. godine. Kaločki i Bački kaptol su se sastali i izbarali su Stefana Vardaija.⁷³⁴ Papa Kalikst III (1429-1458) u svojoj buli nije zvanično istakao da je izbor kaptola bila nevažeći, ali iz bule možemo steći utisak da je izbor ove ustanove prezirao: „*Kalisto pozdravlja voljenog sina Stefana izabranog Kaločkog i Bačkog nadbiskupa [...] Tako sam dok je na čelu Kaločke i Bačke nadbiskupije bio pokojni Rafael, želeći da za ove crkve koje su po kanonu ujedinjene u trenutku kada ne budu imali svog poglavara obezbedio pogodnu i odgovarajuću osobu doneo sam kanonsku odluku da zadržim ekskluzivno pravo da o tome samo ja odlučujem, proglašavajući ništavnom i nevažećom bilo koju drugu odluku, koju bi bilo ko na kakvo god crkvenoj poziciji svesno ili nesvesno ovog ograničenja doneo [...] ja sam dobro i brižljivo razmišljao sa svojom braćom o osobi koja bi mogla podobna da ovu funkciju vrši i na kraju sam se odlučio za tebe prepozita jegarske crkve, sveštenika i doktora kanonskog prava za kojeg sam se veoma založio i moj najdraži sin u Hristu Ladislav kralj Ugarske kao i moji voljeni sinovi kaptola obe crkve koji su me molili da se za tebe odlučim [...] Brižljivo promislivši tvoju ličnost za*

⁷³² „*Martinus etc. Dilecto filio Johanni electo colocensi salutem etc(...)*Dudum siquidem bonae memoriae Carmiano archiepiscopo colocensi regimini colocensis et baciensis ecclesiarum canocice invicem unitarum praesidente(...)per operationis nostrae ministerium utilem et idoneam praesidere personam, provisionem ipsarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae duximus ea vice specialiter reservandam; decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscunque quavis auctoritate scienter, vel ignoranter contingeret attemptari [...] dilecti filii earundem, ecclesiarum capitula, reservationis et decreti praedictorum forsan ignari, te tunc abbatem monasterii péchvaradiensis ordinis s. Benedicti quinqueecclesionsis diocesis in archiepiscopum colocensem concorditer elegerunt; licet de facto tuque reservationis et decreti eorundem similiter inscius, election hujusmodi, illius tibi praesentato decreto consististi, etiam de facto ac demum reservation et decreti praefatis ad tuam de dictis nititiam huius modi electionis negotium proponi fecisti in consistorio coram nobis. Nos igitur electionem ipsam et quaecunque inde secuta, utpote post et contra reservationem et decretum praedicta, de facto, ut praemittitur, attemptata, irrita prout errant et inania reputantes, ad provisionem ipsarum ecclesiarum celerem et felicem, de qua nullus praeter nosh ac vice se intromittere potuit, sive potest, ...quam ad praeficiendam eisdem ecclesiis personam utilem et fructuosam [...] quibus omnibus, necnon dicatorum capitulorum, te eligentium concordii voluntate attenda meditatione pensatis, de persona tua; nobis et eisdem fratribus, ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem ecclesiis de dicatorum fratrum consilio auctoritate apostolica providemus, teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo etc.”.Érdújhelyi 1899. 7., Lukcsics I 161., Udvardy 1992. 37.

⁷³³ Po Vinkleru kaločki i bački kaptoli su izabrali i nadbiskupa Rafaela. Međutim, po Udvardiju i Lukčiću moramo odbaciti Vinlerevo mišljenje, jer na oba pomenuta mesta može se lepo videti izbor pape. Udvardy 1991. 292, Lukcsics II, 284.

⁷³⁴ Udvardy 1992. 26., Udvardy 1991. 301, 317., Érdújhelyi 1899. 39.

koju smo se ja i moja braća odlučili zbog tvojih izuzetnih zasluga, ja te svojim papskim autoritetom i po savetu spomenute braće te postavljam za nadbiskupa i pastira spomenutih crkava, sasvim ti prepuštajući brigu i upravu nad njima kako u duhovnom tako i u ovozemaljskom smislu”.⁷³⁵

Dijeceza je imala dva kaptola što smo mogli videti već više puta, koji su uglavnom zajedno birali vrhovnog pastira. Međutim, možemo naći primere kad je samo Kaločki kaptol izabrao nadbiskupa bez Bačkog. Poznati su nam sledeći primeri: 1206. godine je bio izabran Bertold iz Meranije, šogor kralja Andrije II (1205-1235): „Presvetlom kralju Ugarske [...] uz Božiju pomoć činim sve u cilju Vaše časti i napretka. Premda ste mi uputili usrdne molbe da Babenberškog prepozita rođenog brata vaše supruge izabranog za kaločkog nadbiskupa zvanično postavim na to mesto pošto će po vašem mišljenju on biti koristan i neophodan za vaše vladanje i zamolili me da njegov izbor potvrdim i udostojim ga nadbiskupske odore [...] Stoga sam naložio mom mnogopoštovanom bratu i sinu nadbiskupu Salcburga da na temu dotičnog sprovode brižljivo istraživanje i da mi verodostojno prenese sve što je na tu temu doznao [...] Pomenuti salcburški nadbiskup ubrzo mi je u pismu poverio da je po nalogu otišao na granicu Ugarske, pozvao je dvojicu pomoćnika nadbiskupa kaločke crkve kao i druge ljude podobne u tome da učestvuju u ispitivanju, te da je pristupio detaljnom istraživanju pomenutog prepozita u skladu sa mojom nalogom. Dotični prepozit pred njim je tečno pročitao tekst i znalački ga je preveo na svoj maternji jezik a potom kompetentno odgovorio na ispitna pitanja latinskog jezika. Potom je izvesni vojnik inače pedagog pomenutog prepozita pod zakletvom potvrdio da dotični bez sumnje ima 25 godina i više i da njegov stas u potpunosti odgovara tom uzrastu. Ja sam pak nakon detaljnog istraživanja sa svom braćom nedvosmisleno potvrdio da dotični ne poznaje u dovoljnoj meri Božije kanonsko pravo ili ga poznaje malo a da njegov uzrast nije ni približno dovoljan za funkciju nadbiskupa [...] Dakle pošto je taj izbor po zakonu ništavan ja nisam mogao taj izbor potvrditi, ali sam milostivo postupio sa članovima kaločkog kaptola a da ni oni koji su ga

⁷³⁵ Callistus etc. Dilecto filio Stephano Electo Colocensi et Bachiensi Salutem [...] Dududm siquidem bonae memoriae Raphaelae archiepiscopo colocensi et bachiensi regimini colocensis et baciensis ecclesiarum invicem canonice unitarum praesidente, nos cupientes eisdem unitis ecclesiis, cum vacarent, per apostolicae sedis providentiam utilem et idoneam praesidere personam, provisionem duarum unitarum ecclesiarum ordinationi et dispositioni nostrae reservavimus, decernentes ex tunc irritum et inane, si secus super hiis per quoscunque quavis auctoritate scienter [...] cum fratribus nostris habuimus et in sacerdotio constitutum, pro quo carissimus in Christo filius noster Ladislaus Ungariae rex illustris ac dilecti filii capitula duarum ecclesiarum nobis super hoc humiliter supplicarunt [...] nobis et eisdem fratribus, nosotris ob tuorum exigentiam meritorum accepta, eisdem unitis ecclesiis de dictorum fratrum consilio, auctoritate apostolica provideamus teque illis praeficimus in archiepiscopum et pastorem, curam et administrationem dictarum, unitarum ecclesiarum tibi in spiritualibus et temporalibus plenarie committendo.” Udvardy 1992. 36, 37., Udvardy 1991. 302., 317., Érdújhelyi 1899. 40-41.

izabrali [tj. kaločki kaptol] a ni on sam [tj. Bertold] ne budu kažnjeni onako kako je to naređeno [...] Izdato u Lateranu 5. aprila 1207. godine“⁷³⁶. Tako je bilo i kod izbora nadbiskupa Benedikta 1243. godine: „Papa Inocentije itd. voljenim sinovima višim prepozitima Sv. Đorđa u Ostrogonu i višem prepozitu Đerske crkve upućujem pozdrav. Pošto je kaločka crkva ostala bez nadbiskupa, moji voljeni sinovi kaptola kaločke crkve jednoglasno i složeno su izabrali za svog pastira prepozita Stonog Beograda [...] taj izbor uz papsku punomoć koju mu ovom prilikom dajem najzad i potvrđujem...“⁷³⁷ Odnosno, to se desilo i 1337. godine što smo mogli videti iz gore citiranog izvora. Iz ovih slučajeva je Pal Vinkler konstatovao da je od dva kaptola Kaločki bio „glavni“, jer je mogao da izabere nadbiskupe bez Bačkog kaptola.⁷³⁸ Mi smo došli do zaključka da je prema gore navedenim izvorima i slučajevima između kaptola postojalo suparništvo. To nam govori zahtev papi 1215. godine kad su tražili od pape da potvrdi prava oba kaptola (ako bolje pogledamo situaciju iz 1206. godine nije ni čudno što je Bački kaptol tražio potvrdu svojih prava, jer je Kaločki kaptol bez bačkog izabrao Bertolda Meranija). Izborno mesto je bila obično Kaloča, ali kako smo mogli videti 1337. godine kaptoli su se našli u Hajsentlerincu da izaberu novog nadbiskupa.

Kako je izgledao sam izbor? Prvo je prepozit izabrao datum izbora. Posle sakupljanja iz redova sakupljenih članova kaptola su izabrali tri osobe koje će voditi računa o glasovima

⁷³⁶ „A. Illustri regi Ungariae [...] quantum com Deo possumus, efficaciter aspiramus. Licet autem affectuosas nobis preces porrexeris, pro dilecto filio-Babenburgensi Praeposito, germano- coniugis tuae, in Archiepiscopum Colocensem electo; ut ei, quem in archiepiscopali officio tibi et regno tuo utilem fore, ac necessarium confidebas, beneficium confirmationis conferre, ac donum pallei transmittere dignaremur; [...] venerabili fratri nostro- archiepiscopo, et dilecto filio- praeposito Salceburgensi dedimus in mandatis, ut super iis diligenter inquirerent, et quod invenirent, nobis fideliter intimarent; [...] Praefatus autem Salceburgensis archiepiscopus nuper apostolatui nostro per suas litteras intimavit, quod accedens ad fines Ungariae duobus suffraganeis Colocensis Ecclesiae, aliisque viris idoneis in sua praesentia constitutis ad examinationem praedicti praepositi, iuxta formam mandati nostri, processit, asserens, se reperisse illum, textum expedite legentem, et interpretantem eiusdem verba suo idiomate competenter, et apte praeterea de constructione grammatica respondentem; quemdamvero militem, ipsius praepositi paedagogum, iuramento corporaliter praestito affirmantem, eum indubitanter esse viginti quinque annorum, et ultra, et huic quidem aetati staturam corporis concordare. Nos ergo super iis habito cum fratribus nostris diligenti tractatu, prepedimus euidenter, eum nec in iure canonico, nec in diuino eloquio, vel tenuiter comendatum, et aetatem ipsius non solum non esse perfectam, sed nec etiam perfectioni vicinam [...] Unde, quod irritum ipso iure, nos non potuimus ratum habere, misericoditer agentes ob tui gratiam et favorem cum capitulo Colocensi, quod ei poenam, in praelibato decreto statutam, non duximus infligendam...Datum Laterani, non. April. Anno decimo.“ Fejér Cod. Dipl. III/1, 49-53., Udvardy 1992. 26., Udvardy 1991. 104.,105., 114.

⁷³⁷ „Innocentius episcopus etc. Dilectis filiis [...] Maioris ecclesie et [...] sancti Georgii Strigoniensis, et [...] Geuriensi Prepositis, salutem etc. Vacante Colocensi exlesia, dilecti filii Capitulum ipsius dilectum filium [...] Prepositum Albensem in pastorem suum unanimiter et concorditer elegerunt [...] quem de plenitudine potestatis nostre supplemus, auctoritate apostolica confirmetis“ Theiner I. 187., Udvardy 1991, 134., Udvardy 1992. 26., Bak. M. János, Borkowska Urszula, Constable Giles, Jaritz Gerhard, Klaniczay Gábor (eds.) Thomae Archidiaconi Spalatensis, *Historia Salonitanorum atque Spalatinorum Pontificum*, Budapest-New York, 2006, 292

⁷³⁸ Winkler 1935. 9-10.

(*scrutatores*). Prepozit bi predstavio kandidate naglašavajući da po propisu kanonici raspolazu sa adekvatnim sposobnostima i karakteristikama. Posle je sprovedeno glasanje. Rezultat su skrutatori zabeležili u zapisniku i javno proglasili. Nakon toga je jedan od ispitivača glasova od ovlašćenih kaptola proglasio kandidata za nadbiskupa koji je dobio najviše glasova a kanonici su poduzeli mere da stave na znanje sveštenstvu i narodu da je izabran novi nadbiskup Kaločko-Bačke dijeceze. Na kraju su kaptoli izabrali po jednog kanonika (jednog člana Kaločkog i Bačkog kaptola) da otišavši za Rim traže potvrdu pape za novo izabranog nadbiskupa (*confirmatio*). Sveta stolica je ispitivala da li je izbor bio pravilan i da li je istekao rok za žalbu. U međuvremenu je ispitala da li je izabranik po kanonu ispunjava zahteve nove funkcije. Ako je novi izabranik prošao ispitivanje i do kraja istaknutog roka nije se niko žalio na izbor, Rim je potvrdio izbor novog nadbiskupa, postavio ga je zvanično, odnosno da bude osvećen za nabiskupa. Gore smo mogli videti i konkretno u slučaju izbora nadbiskupa Stefana iz 1302. godine kako je protekao proces.⁷³⁹

O pravu Kaločkog i Bačkog kaptola pisao je Benedikt XII u svom pismu 1339. godine, iz kojeg možemo saznati da su za vreme upražnjenja nadbiskupske stolice kaptoli bili nadležni u upravljanju svih dobara dijeceze. Problem je počeo kad je kralj Karlo Robert koristeći upražnjenje nadbiskupije rezervisao za sebe i za njegove svetovne pristalice korišćenje nadbiskupskih dobara i utvrđenja, ne uzimajući u obzir prava oba kaptola: „*Papa Benedikt itd. [...] Do mene je doprla verodostojna informacija da su prilikom poslednjeg odsustva poglavara bačke i kaločke crkve koje su kanonski ujedinjene, svi posedi, zemlje i utvrđenja koja po zakonu pripadaju nadbiskupu pomenutih crkava, uzurpirala izvesna svetovna lica, i to uz saznanja mog najdražeg sina u Hristu kralja Karla, te da su pomenuti posedi ostali zadržani i okupirani i na takav način izloženi propadanju i uništavanju što će naneti tešku i nepopravljivu štetu u pomenutim crkvama i budućim poglavarima. Ja sam kralju zbog svega toga uputio posebno pismo, između ostalog ga opominjući da se vrati primerima svojih predaka, budući da [...] učini da njeni posedi [misli na nadbiskupiju] ne budu predmet pljačke i opadanja; kraljevoj slavi u velikoj meri može da šteti to što se pustoše i upropašćuju crkvena dobra, a da pritom on sve to zna ili još gore podržava; pomenutog kralja u tom istom pismu sam usrdno molio da iz poštovanja k meni i Papskoj stolici sva pomenuta dobra, posede i utvrđenja, kao i desetak i sva druga prava koja pripadaju nadbiskupu u potpunosti prepusti kaptolima pomenutih crkava i drugim crkvenim licima,*

⁷³⁹ Schem. Coloc. 1883, 36., Udvarady 1994, 26-27.

*kojima i priliči da se staraju o crkvama koja su trenutno bez poglavara i da u tome sledi svoje pretke, Ugarske kraljeve koja ta pravila do sada nikad nisu kršila [...]*⁷⁴⁰

Bački kaptol je tokom vekova dobio više imunitete (*immunitates*) od ugarskih kraljeva. Kralj Emerih (1196-1204) uz poštovanje Svetog Pavla je sveštenike i klerike na teritoriji cele dijeceze zauvek oslobodio od plaćanja carine, koju su sakupili pod imenom „uteg“ (*pondus*)⁷⁴¹.⁷⁴² Međutim, sakupljajući porez, privatna svetovna lica su uvek želela da zaobiđu ove privilegije i imunitet, u skladu važećih zakona da ubiru poreze i davanja. Neki su ove privilegije tumačili na taj način da su bila važeća samo za Kaločki kaptol ali ne i za Bački. Zbog toga su nadbiskup Vincencije od Čaka i Bački prepozit Lavrencije 3. februara 1311. godine pred kraljem Karlom Robertom zahtevali, da imunitete Kaločkog kaptola, koje je uživao istovremeno i Bački, da ih potvrdi, pošto se obe crkve smatraju jednom, tako da one dele i uživaju iste privilegije. Po ovim privilegijama kmetovi bačke crkve su oslobođeni od konačenja i davanja namirnica, nezavisno od toga ma koliko visoki čin potencijalni korisnici nosili, izuzetak su činili naravno kralj, kraljica i kraljevska deca. U finansijskim sporovima kmetovi bačke crkve su mogli biti tuženi samo pred kaptolom i kad su vodili spor jedni protiv drugih ili sa nekim trećim. Ljudi Kaločkih i Bačkih crkava su oslobođeni od plaćanja svih carina odnosno poreza na vašarima u kraljevstvu. Karlo Robert je propisao ozbiljne kazne ako bi neko prekršio ove privilegije i imunitet davan Bačkom kaptolu. Ako baroni, palatin, ili neki župan ili bez obzira koju titulu nosio, biće od njega oduzeta i biće mu suđeno kao običnim razbojnicima. Sve ove privilegije je morao ponovo potvrditi Karlo Robert, jer su gore spomenute stare privilegije i stara prava bila prekršena: *„Karlo po Božijoj milosti kralj [...] pozdravlja sve hrišćanske vernike koji će videti ovo pismo [...] Došavši dakle u moje prisustvo Vincencije po Božijoj milosti kaločki nadbiskup i dvorski kancelar kao i učeni čovek od poverenja Lavrencije prepozit bačke crkve, moji dragi podanici, i ponizno su mi izneli sledeće: da premda još od vremena Svetog kralja Stefana, mog roditelja i od osnivanja Bačke crkve kmetovi i narod pomenute crkve su oslobođeni svakog davanja namirnica koje se inače daju baronima našeg kraljevstva i potpuno su takvih davanja oslobođeni, ipak baroni našeg kraljevstva pod izgovorom da to čine jer je pokrenut rat pokušavaju da nametnu ubiranje*

⁷⁴⁰ Theiner I 630-631.

⁷⁴¹ Težinu ugarske marke su odredili sa različitim kategorijama u težini. Ove kategorije su bile marka, ferto i pondus. Jedna marka je težila 4 ferta, odnosno 48 pondusa (težina). 1 ferto je bio identičan sa 12 pondusom. U vezi ove teme videti detaljnije: Hóman Bálint, *A magyar pénztörténet 1000-1323-ig*. Budapest, 1916, 108-109.

⁷⁴² Udvardy 1992. 27. Na žalost nismo uspeli videti odakle je ovu informaciju uzeo Udvardi. On se poziva na izvor: Fejér Cod. Dipl. III/2. 246. Međutim, ova povelja nije u vezi pomenute privilegije, koju je dao kralj Emerih za sveštenstvo Kaločke dijeceze.

hrane i prisilno kod njih ukonače vojsku trošeći ono što uzmu na sopstvenu korist na ne malu štetu Bačke crkve. Uz to stoji i da je na svim kapijama gradova i na svim trgovima u različitim provincijama Ugarskog kraljevstva bila određena objava do tog vremena i utvrđeno da su narod i kmetovi pomenute crkve po posebnim privilegijama bili izuzeti od plaćanja bilo kakvog poreza, a sada su naterani da na štetu slobode pomenute crkve na pojedinim tvrgovima plaćaju porez. Ja sam dakle [...] oslanjajući se na dozvole koje su već prethodnici ustupili [...] dodelio, dozvolio i darovao da narod i kmetovi pomenute Bačke crkve nisu dužni da bilo kome daju namirnice, ni jednom baronu niti bilo kom vrhovnom blagajniku ili banu već isključivo kralju, njegovoj supruzi kraljici i kraljevoj deci. Niti su narod i kmetovi pomenute crkve podložni bilo kakvim suđenjima u parnicama koje se tiču novca-bilo da je reč o parnicama iz domena građanskog ili krivičnog prava- koje mogu nastati ili su nastala na posedima crkve već su podložni istrazi bačkog kaptola ili svom nadbiskupu zato što su zahvaljujući mojoj dobrobitosti i mojih predaka dobili povlastice svojstvene crkvene slobode a za kaločku i bačku crkvu se smatraju da su jedna, a jedna i druga uživaju u istim povlasticama i slobodama; isto tako oni su oslobođeni plaćanja poreza premda su u ovom trenutku prisiljeni da ga plaćaju. Istovremeno ništa manje dajem do znanja svim baronima, palatinama, banovima, blagajnicima, lokalnih grofova našeg kraljevstva da im je zabranjeno da nasilno ukonače i uzimaju namirnice od kmetova i naroda pomenute Bačke crkve bez obzira da li je reč o gostima ili o bilo kom drugom stanovništvu bilo kako se zvali i sve pod pretnjom gubitka titule i časti. Isto tako im se zabranjuje da sude ili osuđuju u slučajevima bilo kakvih sporova već pokrenutih ili koji se mogu pokrenuti među spomenutim stanovnicima [...] U slučaju da ovaj moj nalog prekrše biće im suđeno kao razbojnicima a ne baronima.”⁷⁴³

Kaptol je takođe imao pravo da se zastupa na županijskim zborovima (*congregatio generalis*) preko jednog svedoka, ko je bio prisutan kao zakletnik (*testimonium*): „Ja Nikola Gorjanski mačvanski ban i između ostalog sremski župan obznanjujem to da bude sačuvano da je na opštom saboru svih barona i ljudi svih drugih statusa u sremskoj županiji uz prisustvo Mihajla Pereša (*magister regalis*) i uz prisustvo svedoka mnogopoštovanog kaptola Bačke crkve 15. juna 1365. godine u selo Dobsa da je Jovan sin Arnolda od Pochy lično među okupljenim ustao i predložio da magister Dionisije sin pokojnog bana Stefana Severinskog svojevremeno se obavezao da će gospođi plemenitoj Eleni svojoj najdražoj majci

⁷⁴³ H.O. IV. 119-121., Udvardy 1992. 27.

*dati posed i imovinu koje žene raspolažu mimo miraza poštujući time zakon kraljevstva ali da pomenuti Dionisije ništa od toga nije učinio.*⁷⁴⁴

Što se tiče poseda kaptola nisu bogati izvori u vezi ove teme. U početku istorije kaptola, kad je postojao zajednički monaški život, sam nadbiskup je vodio brigu o snabdevanju Kaločkog i Bačkog kaptola. O postajanju samostalnosti Bačkog kaptola i o darivanju prvih poseda ne raspolažemo (barem nismo uspeli naći do sada) izvorima koji bi nam mogli reći koji su bili ti prvobitni posedi, ali je vrlo moguće da su davani istovremeno kada i Kaločki.⁷⁴⁵ Sasvim je sigurno da je kaptol ove privilegije čuvao u svojim arhivima i u bibliotekama, koje su bile na - žalost, više puta uništene tokom vekova. Ovde ne mislimo samo na pustošenje Tatara i Osmanlija, nego i na požare. To se desilo nažalost sa Bačkom katedralnom crkvom 30. aprila 1351. godine. O tome svedoči povelja Ludviga I iz 1355. godine u kojoj stoji da je za vreme požara katedralne crkve izgorela i sakristija gde je bački kaptol čuvao povelje. Na zahtev Bačkog prepozita Ladislava kralj Ludvig je izdao povelju u kojoj je potvrdio imanja i posede Bačkog kaptola: *„Ludovik po Božijoj milosti kralj [...] Stoga ovim dokumentom želim svima da stavim do znanja da budući da me moj položaj obavezuje na to da na sve načine pomognem jačanje i dobrobit crkve a posebno crkve blaženog apostola Pavla [...] u čije je sveto ime i podignuta Bačka crkva, [...] Pošto je crkva blaženog apostola Pavla u Baču u noći praznika blaženog apostola Filipa i Pavla pretrpela neočekivan požar, od kada je već prošlo četiri godine da je taj požar crkvi naneo veliku štetu i da su tamo izgorela dokumenta koja se tiču dodele poseda crkvi kako sam to saznao iz žalbe prepozita Ladislava i kustosa Petra iz pomenute Bačke crkve ali su me o tome obavestili i mnogi drugi podanici [...] odobrio sam pomenutoj crkvi da svi posedi i delovi zemlje koje je pomenuta crkva a shodno tome i kaločki nadbiskup prepozit i kaptol Bačke crkve u periodu od prethodne 32 godine do današnjeg trenutka pravedno po zakonu posedovala bez ikakvih sporenja ili sudskih parnica odlučujem dakle da svojom voljom uz pomoć koju ima jedan kralj, [...] pomenutoj crkvi i njenom nadbiskupu, prepozitu i bačkoj crkvi dodelim po zakonu sve ono što su do sada posedovali [...] odobravam, dodeljujem u večiti posed i potvrđujem svojim kraljevskim autoritetom bez tuđih prava.”*⁷⁴⁶ Ne znamo kako su ovi posedi bili podeljeni među članovima kaptola, a iz gore citirane povelje ne možemo saznati konkretno koji su posedi činili kaptolska imanja. Imali bismo mnogo lakši posao kad bi nam bili poznati

⁷⁴⁴ Varjú 1908. 239-240., Udvardy 1992. 27.

⁷⁴⁵ Winkler 1935. 24.

⁷⁴⁶ Fejér Cod. Dipl. IX/2. 364., Winkler 1935. 23.

statuti bačkog kaptola, međutim, nažalost, ni fragmenti ovih statuta nisu nam poznati.⁷⁴⁷ Vrlo je moguće da su statuti bili pisani tokom vekova kao kod ostalih stonih i zbornih kaptola, kako smo to mogli videti u primerima onih kaptola, čiji su nam statuti poznati u potpunosti ili u fragmentima. Međutim, vreme je da utvrdimo koji posedi su bili u vlasništvu Bačkog kaptola tokom srednjeg veka.⁷⁴⁸ Nije nam poznat ni jedan izvor iz doba Arpadovića koji bi nas obavestio o nekom posedu Bačkog kaptola u okolinu Bača ili u susednim županijama. Prva informacija u vezi jednog poseda je iz 1317. godine. Po povelji Banoštorskog kaptola jedan deo sela Čente (Csente, Chente) u Bodroškoj županiji je pripadao Bačkom kaptolu. Povelja nas izveštava da je jednu četvrtinu pomenutog sela sin Georgija Mihajlo u slučaju da nema naslednika obećao predati njegovom rođaku sinu Alberta, Lampertu. Međutim, jedna trećina druge polovine sela je bila u posedu Bačkog prepozita Lavrencija, koji je svoj deo predao Lampertu i svom nećaku Pavlu sinu Šimona Pardanjija iz Vukovske županije.⁷⁴⁹ Sledeći posed je Tamana (Thamana, Chamana, Thoam) u Bačkoj županiji. U ovom posedu je bio isto parcijalni posednik. Jedna povelja Banoštorskog kaptola 19. avgusta 1327. godine nas izveštava o tome da je Bački kaptol bio parcijalni posednik Tamane: „[...] *uza svega toga druga zemlja koja se zove isto Tamana je bačkom kaptolu pripada trećina istog poseda Tamane [...]*”⁷⁵⁰. U Đerfijevoj monografiji o geografskoj istoriji Ugarske možemo naći još jedan posed koji je u potpunosti pripadao kaptolu. To je posed Mindsent (Svisveti, *Omnium Sanctorum villa*). Povelja koja spominje ovu informaciju je izdata od Karla Roberta 1328. godine za erdeljskog vojvodu Tomu. Ovaj izvor smo već citirali i naveli u vezi bačke tvrđave i posedima utvrđenja, ovde ćemo citirati deo koji spominje posed Mindsent: „[...] *gde su dve zemljišne međe, od kojih jedna iz pravca severa omeđava zemlje koje se zovu Lugas Jovana Tursa, a druga iz pravca juga prema severu zemlju erdeljskog vojvode Tome, preko obradive zemlje na kojoj su postavljeni brojni međaši i pruža se do 3 ugaone međe, od kojih jedna sa severne strane omeđuje zemlju Jovana Tursa, druga sa istočne zemlju kaptola Bačke crkve Mindsent, a treća sa juga odvaja zemlju vojvode Tome [...]*”⁷⁵¹ Kaptol je imao i jedan posed

⁷⁴⁷ Isto, 24.

⁷⁴⁸ U sakupljanju podataka o ovim posedima su nam bili od velike pomoći radovi Đerfija, Ivanjija, Čankija, Erdujheljija i Katone. Navešćemo i one posede koji su delimično pripadali bačkom kaptolu.

⁷⁴⁹ Györfy I 716. Kod Ivanjija i kod Čankija nismo naišli na podatak da je ikada jedan deo sela Čentea pripadao bačkom kaptolu. Međutim, ipak smo prihvatili Đerfijevu informaciju, jer u povelji banoštorskog kaptola iz 1317. godine zaista se spominje da je bački prepozit Lavrencije bio jedan od vlasnika jednog dela Čentea. DL 58469.

⁷⁵⁰ „[...] *altera vero terre capituli ecclesie Bachiensis similiter Thamana vocate per partem orientis tercia eiusdem possessionis Thamana a plaga septemtrionis [...]*” A.O. II. 315.

⁷⁵¹ „[...] *due mete terree quarum una a parte septemtrionis terre Johannis dicti Turs similiter Lugas vocate alia per plagam meridionalem predictarum ter-rarum Thome woyuode Transsilvani versus septemtrionem per terras arabiles quampluribus metis interpositis eundo pervenitur ad tres metas angulares quarum una a parte se-*

nazvan Ete (Ethe), koji nismo uspeli da odredimo geografski: „3. decembar 1449; Beleška o crkvi Svetog duha na posedu Ethe koji pripada bačkom kaptolu i o tome da je dotičnu crkvu posvetio biskup Vito. Neka bude zabeleženo da su leta Gospodnjeg 1449, 3. decembra, tj. na praznik začeca Blažene Marije, po Božjoj milosti biskup vidinski po imenu Vito i zamenik gospodina Andreja, pečujskog biskupa, posvetili crkvu Svetog Duha na posedu Ethe uvaženog kaptola bačkog s dva oltara, posvećujući je svim hrišćanskim vernicima, te da su povodom posvećenja dotične crkve odredili čitav osmi dan nakon pomenutog praznika, odnosno za sve veće praznike odredili ukupno 40 dana godišnje kada će se davati oprost grehova svima koji ga predano budu tražili. Utvrđeno sopstvenim pečatom, već pomenute godine”.⁷⁵²

U naredne dve povelje imamo više interesantnih podataka ne samo u vezi sa posedima kaptola, nego i u vezi sa istorijom ove institucije. Jedna povelja je od 4. septembra 1431. godine u kojoj je kralj Žigmund prozvao Banoštorskog kaptola da vodi istragu u slačaju da li su Mačvanski ban Jovan Maroti i njegov sin Vladislav zauzeli nezakonito opštinu Piški (Pyski) i njegove atare nedaleko od Bača u Bačkoj županiji koje su pripadali Bačkom kaptolu⁷⁵³. Delovi izvora glase ovako: „Od mnogopoštovanog bačkog kaptola je ispred Nas stigla žalba da od strane velikaša zemlje, kao što je Jovan Maroti Naš mačvanski ban koji živi na svom posedu u Mačvi [...] je silom zauzeo teritoriju bačkog kaptola Piškija i njegove zemlje, i na njegovo i na narađenje, odnosno na naređenje njegovog sina Lasla su poorali i priključili posedu Macha, koji akt je bio nepravedan i nezakonit što su učinili prema kaptolu [...] zato zapovedamo i naređujemo da [...] održite istragu u prisustvu stranaka ili njihovih predstavnika i ako iz istrage izađe na videlo da je u posedu Piški po naređenju više puta navedenog bana Jovana i njegovog sina Ladislava njegov oficir Stefan Čeh i njihovi kmetovi sa zulumom zauzeli pomenute posede [...] iz naznačenih i zauzetih poseda Piškija od njegovog korišćenja odstranite pomenutog bana Jovana, njegovog sina Ladislava i njegovih oficira Stefana Čeha. Istovremeno pomenuti kaptol treba da uvedete u navedeni posed, i da

ptemtrionis predictae terre Johannis dicte Turs alia per partem orientis terre capituli ecclesie Bachiensis Mendscnt vocate tercia vero a plaga meridionali distingunt predictis terris Thome woyuode Transilvani, [...]” A.O. III 208., Iványi V 66., Györffy I 227.

⁷⁵² „3.dec.1449. Nota de ecclesia S. Spiritus de Ethe in possessione capituli Bachiensis a Vito episcopo consecrate. Notandum quod anno Domini MCCCCXLIX sexton idys decembris, videlicet in festo Conceptionis Beate Marie Dominus Vitus miseracione Divina episcopus Bodoniensis nec non Suffraganeus Domini D. Andree Episcopi Quinqueelesiensis dedicavit Ecclesiam in honore sancti Spiritus in possessione Venerabilis Capitulo Bachiensis Ethe vocata cum duobus altaribus tribuens omnibus Christi fidelibus ad dedicationem predictae Ecclesie per totam octavam & in omnibus majoribus festivitatibus pro venia peccatorum devote concurrentibus XL dieum in omni revolutione anni perpetualiter duratur. Sigillo proprio munito anno predicto.” Koller 1796, 322., Érdújhelyi 1899. 149., Katona I 237.

⁷⁵³ Érdújhelyi 1899. 149.

znate da je vaša dužnost da zaštitite i održavate prava pomenutog kaptola od nasilnika [...] Isto tako naređujemo, da izveštaj procesa koji će biti održan ispred prisutnih stranaka sa listom svedoka ne zaboravite poslati našem veličanstvu i da posle čitanja naše zapovesti da vratite našem izaslaniku. Izdato u Budimu 7. jula 1431. godine.”⁷⁵⁴ Kako iz istrage Banotorškog kaptola saznajemo, po naređenju Mačvanskog bana i njegovg sina, Stefan Čeh je nepravedno zauzeo posed Bačkog kaptola, zato je kaptol iz Banoštora obavestio kralja Žigmunda da je Bački kaptol ponovo uveden u posed Piškija u Bačkoj županiji, koji je bio oduzet nepravedno i pooran od strane Mačvanskog bana. Odgovor i izveštaj Banoštorskog kaptola glasi ovako: *Dakle mi, kako je to naša dužnost, klanjajući se naređenju vašeg veličanstva [...] od strane našeg kaptola smo poslali na istragu kanonika Andriju i Valentina, koji su vraćajući se jednoglasno dali izveštaj da su oni pet dana pre praznika Svetog Egedija (30. avgusta 1431.) pojavljujući se ispred plemićkog suda Bačke županije, koji je obično održan u gradu Bač a gde se celo plemstvo županije pojavilo po naređenju vašeg veličanstva, pojavili su se od strane bačkog kaptola kustos Georgije, namesnik svoje dijeceze i kantor Stefan, odnosno poverenici optuženih bana Jovana i njegovog sina Ladislava odnosno Stefan Čeh i svi susedi mesta Piškija, koji se sa tim mestom graniče i posednici Bačke županije [...] svi su potvrdili da je po naređenju bana Jovana i njegovog sina Ladislava njihov oficir Stefan Čeh oko dana Svetog Đorđa stvarno zauzeo silom zemlje bačkog kaptola u ataru mesta Piškija...Posle obavljanja ispitivanja slučaja, posle navedenih svedočenja izlazeći na posede u ataru mesta Piškija ponovo smo uveli u posed bački kaptol kao punopravnog posednika, isključujući i izbacivši odatle bana Jovana i njegovgo sina Ladislava, kao otimače pomenutih poseda.”⁷⁵⁵*

Sledeća povelja u vezi teme je od 5. novembra 1453. godine, koja je izdata u Budimu, to je izjava palatina Ladislava Gorjanskog o procesu u slučaju pre skoro dve decenije kad su posedi Bačkog kaptola bili na silu zauzeti u ataru mesta Piškija od strane bana Jovana Marotija i njegovog sina Lasla posle njihove smrti protiv sinova Ladislava Ludviga i Matije i protiv Ladislavove udovice Borbale je obnovljen. U slučaju je kao sudija imenovan titelski kaptol: *„Titelski kaptol šalje svoje poštovanje i prijateljski pozdrav za Ladislava Gorjanskog palatina ugarske i sudije Kumana. Stavljamo na znanje da posle osmog dana praznika Svetog arhanđela Mihajla (6. oktobar 1453.) ovde u Budimu magister kanonik bačkog kaptola Dominik Vadkerti opskrbljen je sa naloženom pismom bačkog kaptola pojavljujući se pred*

⁷⁵⁴ Grosschid Gábor, Bácsvármegye Zsigmond király alatt 1431-1432. In: *Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve VI/3* (szerk. Grosschmid G.) Zombor, 1890, 114-115.

⁷⁵⁵ Grosschid 1890. 115-116.

nama, pokazao pismo kao dokaz zahteva o pokretu procesa i pozivanja, čiji sadržaj glasi na sledeći način: Najmilostiviji vladar Žigmund kralj Ugarske, Hrvatske i Češke [...] Po zapovedu vašeg veličanstva koji je označen sa vašim velikim visećim pečatom upućen mačvanskom banu Dezideriju Gorjanskim i Ladislavu njegovom sinu, kako i županu i vicežupanu Bačke županije i služnim sudijama za poštovanog bačkog kaptola, čiji sadržaj je sledeći: Žigmund u milosti Božijoj kralj Rimljana, kralj Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske, za naše milostive pristalice Deziderija Gorjanskog i Ladislava Gorjanskog, sina palatina Nikolu Gorjanskog, mačvanskim banovima, tako i župan i vicežupan Bačke županije [...] predat je žalbeni izveštaj od strane poštovanog bačkog kaptola za nas i za velikaše države, da su milostivi Jovan Maroti i njegov sin, mačvanski banovi, sa stanovnicima i kmetovima Mače i Varfalve pogranične znakove grada Bača odnosno naselja Piškija su nepravedno i neispravno oštetili i uništili, isto tako su nepravedno zauzeli i veće oranice pomenutog grada i naselja, koje su pripadale bačkom kaptolu [...] naređujemo i zapovedamo županu i podžupanu pomenute županije, da u slučaju, ako će saznati od sazvanog i saslušanog srednjeg plemstva Bačke županije da su po naređenju pomenutog bana i njegovog sina Lasla dotične pogranične znakove poseda grada Bača i njaselja Piškija oštetili i uništili, koji su bili nasilno oduzeti od dotičnog kaptola, obaveza vam je da srušene granice i međe ponovo postavite, isto tako zauzete posede u ataru grada Bača kao i naselja Piškija ispred svedočanstva banoštorskog kaptola u okviru ponovo podignute granice vratiti više puta pomenutom bačkom kaptolu, šta smo već u pismu poslatom banoštorskom kaptolu naredili [...] međe i granice nepravedno zauzete zemlje po naređenju bana Jovana i njegovog sina Ladislava ponovo uspostavili i vratili u određene granice bačkom kaptolu [...] međutim, posle opet po naređenju više pomenutog bana Jovana i njegovog sina Ladislava, od strane njegovih oficira i sluga kao i sa kmetovima i ljudima naselja Mače i Varfalve pomenute oranice od bačkog kaptola posle postavljenje granice neopravdano i nezakonito na veliku štetu kaptola ponovo zauzeli. Po zahtevu bačkog kaptola da budu restaurirana svoja prava [...] ne možemo dozvoliti da od bilo koga bude oduzeto svoje pravo, vašoj vernosti naređujemo i zapovedamo da komšije i pograničnike pomenutog grada Bača i naselja Piškija kao i svih pozvanih srednjih plemića bačke županije u prisustvo titelskog kaptola kao mesta sa javnom verom [...] pored pozvanih stranaka i njegovih predstavnika saslušate i posle vaše istrage, u osnovi našeg zapovedništva, ukoliko će se potvrditi žalbe, po kojima su po naređenju bana i njegovog sina, njihovi načelnici i kmetovi razrušili granice grada Bača i mesta Piškija i oranice koje su bile u vlasništvu pomenutog kaptola zaista su zauzeli ne čekajući novije instrukcije ili zapovede, pomenutog bana i njegovog sina Ladislava isključite

i izbacite iz posede, i uz ponovno uspostavljanja međa i granica pomenutog bačkog kaptola vratite posede i uvedete u posed [...] biće vaša dužnost. Ove poslove uradeći u navedenom redosledu, sa spiskom izveštaja svojeg [tj. titelskog kaptola] iskaza grada Bača ,naselja Piškija, županijskog sveštenstva našem veličanstu pošaljete i posle čitanja ovog našeg naređenja pokazateljima da vratite. Izdat u Budimu četiri dana pre praznika Svetog Franje (4. oktobra) 1431. godine. Dakle želeći da se u svemu povinujemo i pokorimo [tj. titelski kaptol] naređenju vašeg veličanstva, po redosledu datog naređenja smo sarađivali zajedno sa Pavlom sinom Stefana Pordanija, kao sa Jovanom Dobokaijom i Frankom Gatijem podžupanima bačke županije, kao i sa Deziderijom Gorjanskim i Ladislavom sinom palatina Nikolu mačvanskim banovima, odnosno sa služnim sudijama županije Bača Tomom Varjadijem i Đorđem Kerekijem, a sa naše strane smo poslali kanonika druga Benedikta da izvrši posao mesta sa javnom verom, koji obavljajući svoj posao nas je izveštavao [...] (6. marta 1432.) pojavljujući se pred sudom bačke županije u gradu Baču [...] gde su kanonici bačkog kaptola Kliment sremski arhiđakon i Grgur iz Erduta su se pojavili kao poslanici bačkog kaptola, odnosno Martin Varfalfi kao poslanik bana Jovana i njegovog sina Ladislava. Gde su se pojavili i svi susedi i pogranični ljudi grada Bača i naselja Piškija odnosno svi srednji plemići bačke županije, [...] a svi ovi susedi i pogranični ljudi pomenutog grada i naselja odnosno plemići pomenute županije su bili saslušani [...] priznajući [...] da su granice koje su u pitanju u atarima grada Bača i naselja Piškija [...] u naređenju malo pre pomenutog bana Jovana i njegovog sina Ladislava njihovi predstojnici, kmetovi i ljudi su ponovo uništili granice i okupirali su zemlje od bačkog kaptola, držeći ih u svojim rukama [...] Po naređenju vašeg veličanstva da se ponovo uspostave granice poseda bačkog kaptola i da bude uveden u pomenute posede, poslali smo našeg kanonika Petra da to bude učinjeno, koji se vraćajući nas izveštavao [...] svi izlazeći na lice mesta uništenja granica i okupiranja, u ataru grada Bača i naselja Piškija, u prisustvu komšija i pograničnih ljudi, pre svega su isključili i izbacili iz ovih posede bana Jovana i njegovog sina Ladislava, ponovo su uspostavljene granice, i tako su označeni posedi vraćeni zakonskom vlasniku bačkom kaptolu [21. marta 1432.] izdato posle petnaest dana od ponovnog uvođenja u posed leta gospodnjeg 1432. Posle svega ovoga kanonik gore pomenutog kaptola [tj. titelskog] je rekao da će postupak biti ukinut jer su ban Jovan i njegov sin Ladislav umrli, i njihovi posedi će biti nasleđeni od sinova Ladislava Ludovika i Matije odnosno udovice Ladislava Borbale, zbog toga će sinovi nekadašnjeg Ladislava Ludovik i Matija odnosno udovica Barbala biti pozvani ispred nas. Morali smo dati mesto više puta podnešenoj žalbi gore pomenutom kaptolu [tj. bačkom], zato smo i tebe potražili [tj. titelskog] da od vaše strane pošaljete člana

*mesta sa javnom verom sa kim će zajedno Pavle, Stefan ili Blaž Sentmartoni, ili Grgur Nađveldi, Ladislav ili drugi Ladislav, ili Frank Feldvari, ili Pavle Balaše, ili u prisustvo drugog kraljevskog čoveka pozovete Ludovika, Matiju i Borbalu koji su protiv bačkog kaptola pred nama je lista svedoka, da nama ljubozno pošaljete do osmog dana posle praznika Svetog Gergija mučenika [2. maja 1432.] [...] i da se oni pojave ispred nas. Izdat posle osmog dana praznika Svetog arhanđela Mihajla [5. oktobra] leta Gospodnjeg 1453.*⁷⁵⁶

Kao što vidimo na osnovu izvora Bački kaptol je bio posednik sela Piškija i okoline, ali što je još interesantnije, jedan deo atara grada Bača je pripadao kaptolu. Ova informacija je jako važna, jer do sada je mađarska historiografija smatrala da je grad pripadao nadbiskupu jer je kroz vekove bio na kraće ili duže vreme sedište Kaločkih nadbiskupa. U reprintu monografije Katone o istoriji Kaločke nadbiskupije možemo naći jednu istorijsku kartu svih poseda Kaločkog kaptola, ali naravno i cela Kaločko-Bačka nadbiskupija je prikazana sa posedima, arhidakonatima, naseljima i utvrđenjima. Interesantno je da su posedi Bačkog kaptola zaokružili Bač.⁷⁵⁷ Kako smo mogli videti neki delovi atara grada Bača su pripadali kaptolu odnosno još pet naselja u užem susedstvu.⁷⁵⁸ Takav posed je bio Čereg istočno od Bača. Po Čankiju jedan deo Čerega (Csereg, Cheregh) je pripadao kaptolu a drugi deo porodici Gorjanskih.⁷⁵⁹ Sledeći posed je bio Sopor u okolini Derža i Bača. Isto po Čankiju je kaptol bio posednik ovog poseda zajedno sa prepozitom od Derža.⁷⁶⁰ Ovu činjenicu nam potvrđuje sledeći deo citiranog izvora: „*Kaptol crkve u Banoštoru [...] Mi smo dakle (banoštorski kaptol) sa Stefanom od Pardanča vašim čovekom (kraljevski čovek), sa Jovanom lektorom naše crkve i Tomom kanonikom smatrali da ovu dvojicu pošaljemo da izvrše i svedoče o svemu što će biti i napisano. Nakon toga su nam preneli da se u njihovom prisustvu kaptol bački i brat Ende koji je propozit crkve u Dersu i da su izašli na lice mesta na posed koji se zove Zopor [...] koji se tiče i bačkog kaptola i Dersa, da su na licu mesta izašli uz saglasnost i sa svim susedima i sa onima koji te međe dele i sa jedne i sa druge strane da su svi bili prisutni kako zakon to nalaže i da su odredili tačne i stvarne međe poseda tako što su propešaćili stare i oduvek postojeće međe i dodatno odredili sve stvarne međusobne granice tih poseda: Najpre na kraju šume u Pardanču koja se nalazi sa njene južne strane i koje leži na jugu u kraju tri zemljane međe četvrtaste stare i drevne koje*

⁷⁵⁶ Grosschid 1890. 118-125.

⁷⁵⁷ Katona I-II 2001-2003. Kalocsa. Istorijsku kartu su napravili: Gabor Torockai i Bela Nađ. Lektorisali su Đula Krišto i Ištvan Tringli.

⁷⁵⁸ Érdújhelyi 1899. 150, Csánki II 135.

⁷⁵⁹ Csánki II 146. Sledeći izvori su pomenuti iz 15 veka: 1438-1450: DL 13239, DL 13398.

⁷⁶⁰ Iz povelja Banoštorskog kaptola međutim možemo saznati da je Bački kaptol delio sa prepozitom iz Derža posed Sopor. Dakle nije ceo posed pripadao Bačkom kaptolu.

odvajaju Zopor, Pardanč, Ders prateći tok kretanja sunca. Potom ostavljaju zemlju koja pripada Pardanču, Zoporu i Dersu i preko velikog puta okreću se prema jugu i idu sve dok kraja šume koje se u narodu zove Magal i odatle ulazi u nekakav šanac koji je tu iskopan da bude međa i preko tog rova prostire se naširoko ka jugu i kroz šumu odakle izlazi na neku malu travnatu livadu i proteže se umereno ka istoku a tu se put opet zaokreće jugu i dobrim delom proteže obradive zemlje i spušta se na veliki put koji iz Dersa vodi ka Čalaz, prelazi taj veliki put i penje se ka jugu a potom protežući se preko obradivih njiva dobrim delom doseže do dve stare i velike zemljane međe koje s jedne strane odvajaju Zopor i što njemu pripada s druge strane Dersu i njegovoj teritoriji ostavljajući ono što je na istoku kaptolu i ono što je na zapadu prepozitu Ders odvajajući tu zemlju jednu od drugog.”⁷⁶¹ Deže Čanki je naveo ime još jednog poseda u Bačkoj županiji, Kert (Kurt, Kürt) koji je po njemu pripadao kaptolu.⁷⁶² Međutim, iz navedenog izvora iz 1335. godine možemo videti, da je Pavle sudija kraljevske kurije tražio od kralja za nećake Bačkog prepozita Petra, Bekija i Martina da zbog zasluge Petra koji je činio kralju dodeljuje posed Kurt u Bačkoj županiji. Ali pojavili su se Grigorije i Marcelo koji su osporili odluku tvrdeći da Kurt pripada njima i pokazali su i dokument o tome. Posle detaljnog posmatranja povelje je ostalo na kraju da su ova dvojica falsifikovali povelju brišući delove dokumenta, dodajući ime Kurt. Autentičnost dokumenta je na kraju bila osporena i kralj je zvanično posed Kurt, uz izdavanje dokumenta, koji je bio pročitao kao dokaz, dodelio pomenuti posed nećacima prepozita Petru, Bekiju i Martinu.⁷⁶³ Dakle, po našem mišljenju navedeni posed nije pripadao Bačkom kaptolu odnosno njegovom prepozitu nego njegovim rođacima. Erdujhelji je potvrdio da je kaptol bio vlasnik jednog dela poseda Kerekija u Bačkoj županiji. Ovu informaciju znamo iz povelje kaptola iz 1518. godine.⁷⁶⁴ Kaptol je bio delimični posednik u sledećim naseljima u Bačkoj županiji: Krstur, Ujfalu, Repašsentkiralj.⁷⁶⁵ Međutim, kaptol nije imao posede samo na teritoriju srednjovekovne Bačke županije, nego i na teritoriju Vukovske. Takav posed je bio Šalji između utvrđenja

⁷⁶¹ A. O. IV 585., Csánki II 164.

⁷⁶² Csánki II 156.

⁷⁶³ Fejér Cod. Dipl. VIII/4. 138.

⁷⁶⁴ DL 22330, Érdújhelyi 1899. 149.

⁷⁶⁵ DL 18693, Érdújhelyi 1899. 149. Interesantno je da u vezi nadvedenih naselja Čanki ima drugih informacija. Po njemu Ujfalu je bio posed Kaločkog nadbiskupa 1334. godine (Wenzel ÁÚO. X. 430). Godine 1455. u posedu porodice Šuljoka iz Lekčea možemo naći jedno naselje po imenu Ujfalu (Wyfalw). Čanki ne spominje povelju iz 1482. godine koju je naveo Erdujhelji. Mi smo mišljenja da je po povelji Bački kaptol bio delimično posednik Ujfaluja. Što se Krstura tiče (Csánki II 154.) po Čankiju nije uopšte bio u rukama ni jedne crkvene institucije, nije pripadao ni kaptolu ni nadbiskupiji. U slučaju Repašsentkiralja kaže da je između 1391. i 1503. godine pripadao Kaločkom nadbiskupu (Csánki II 162.) i ovu činjenicu potkrepljuje sa izvorima (1391: Z.O. IV. 468, 1503: DL 21229). Još interesantnije je da u slučaju Repašsentkiralja pominje povelju iz 1482. godine u kojoj je pomenut i Ujfalu, ali ne kaže da bi Bački kaptol mogao biti delimični posednik ovog naselja. Međutim, mi smo mišljenja da su naselja pripadala Bačkom kaptolu, tako da prihvatamo mišljenje Erdujheljija.

Sate i Iloka.⁷⁶⁶ U Baranji je imao kaptol posed, jedno selo po imenu Horpač, koje se nalazilo u ataru sela Emen i Totfalu. Obilazak atara sela je izvršio Stefan kaločki kantor, a u ovom izvoru možemo saznati da je Bačkom kaptolu pripadalo pomenuto naselje.⁷⁶⁷

Pored gore navedenih poseda do sada nam nije poznato da li je kaptol imao negde druge posede. Upoređujući međutim broj poseda bačkog kaptola sa brojem poseda Pečujskog stonog kaptola moramo reći da je Bački stoni kaptol pripadao manjim kaptolima.⁷⁶⁸ Mada, i ovako je Bački kaptol imao veće i značajnije posede nego Kaločki stoni kaptol.⁷⁶⁹ Materijalno stanje i visinu njegovih prihoda možemo konstatovati iz zakona Vladislava II iz 1498. godine, koliko konjanika su morali dati pojedini kaptoli za odbranu kraljevine.⁷⁷⁰

U nastavku rada izložili smo arhontologiju poznatih funkcionera Bačkog kaptola u kasnom srednjem veku. Ovu arhontologiju smo sastavili uglavnom na osnovi literature, međutim, korišćeni su i zbornici regista kao npr. *Anjou-kori Oklevéltár* ili *Zsigmond-kori Oklevéltár*, ali smo proučili i originalne izvore kao što su povelje kaptola. U arhontologiju smo uvrstili spisak funkcionera od prepozita do dekana, odnosno od članova kaptola smo sastavili spisak Bačkih arhiđakona, jer po našem saznanju srednjovekovnu arhontologiju Bačkog kaptola još niko nije sastavio.⁷⁷¹ Međutim, arhontologiju ne možemo smatrati ni sada zaokruženom celinom. Zbog nedostatka vremena nismo mogli da sakupimo podatke o tzv. jednostavnim kanonicima, odnosno ostalim članovima kaptola. Mislimo konkretno na segedinske arhiđakone, čija imena su nam poznata i publikovana, tako da smo smatrali da

⁷⁶⁶ DL 18693, Csánki II 347.

⁷⁶⁷ Z. O. V. 509, Csánki II. 491.

⁷⁶⁸ Fedeles 2005, 47-48. Po Fedelešu je pečujski kaptol u poznom srednjem veku bio posednik 130 naselja.

⁷⁶⁹ U ovom periodu je u posedu Bačkog kaptola bilo dakle 10 naselja u sledećim županijama: Bačka, Bodroška, Vukovska, Baranjska. Kako smo mogli videti izgleda da je jedan deo gradskih teritorija pripadalo kaptolu (videti više u poglavlju u vezi grada i gradske uprave). Istovremeno je Kaločki kaptol imao deset poseda. Erdujhelji je mislio da je Bački kaptol bio značajnija institucija od Kaločkog. Na ovu pretpostavku je došao zbog toga što je delatnost Bačkog kaptola kao mesto sa javnom verom bilo intenzivnije (ovu informaciju u ovom trenutku ne možemo potvrditi ni osporiti, treba još vršiti mnogo istraživanja upoređujući intenzitet izdavanja povelja oba kaptola), delokrug Bačkog kaptola je bio veći (ovu informaciju treba isto proveriti daljim istraživanjem) i da je tri arhiđakonata pripadalo Bačkom kaptolu dok Kaločkom pripadao samo dva. Po dekretu br. 20. zakona 1498. godine kralja Vladislava II (1490-1516) i vrhovni sveštenici i kaptoli su bili dužni da daju određeni broj konjanika za odbranu otadžbine. Tako je na primer Bački kaptol morao dati 50 konjanika, Pečujski 200 a Kaločki kaptol nije ni pomenut. Po Vinkleru i Erdujeljiju je kaptol morao da da 500 konjanika po ovom zakonu Vladislavu II, međutim, to bi bilo previše. Ako znamo zahvaljujući detaljnim istraživanjima Tamaša Fedeleša da je pečujski kaptol u poznom srednjem veku imao 160 poseda, onda bi to značilo da bi Bački kaptol morao imati najmanje 260 da bi mogao da da toliki broj konjanika. Nažalost, iako je kaptol imao više naselja, do sada naša istraživanja nisu pokazala da li pored već gore pomenutih poseda imao kaptol još neke na teritoriji tadašnje Ugarske kraljevine. Winkler 1935. 25., Érdújhelyi 1899. 150.

⁷⁷⁰ Videti prethodnu fusnotu i sam zakon: Márkus Dezső, *Magyar törvénytár. 1000-1526. évi törvények*, Budapest, 1899. 607.

⁷⁷¹ Izuzetak je Norbert Tot C. koji je sastavio spisak Bačkih prepozita ali samo u doba vladavine Žigmunda Luksemburškog (1387-1437)

nećemo navesti spisak Segedinskih arhidakona.⁷⁷² Sa Sremskim arhidakonima se nismo takođe bavili jer ne pripadaju našoj užoj temi, odnosno jer se Boris Stojskovski bavio detaljnije sa istorijom srednjovekovne sremske crkve, tako da smo procenili da ćemo ovog puta izostaviti i ovaj arhidakonat.⁷⁷³ Pored navođenja imena o poznatijim članovima kaptola ćemo u fusnotama dati još dodatne informacije npr. da li su vršili neku drugu funkciju izvan Bačkog kaptola.

Arhontologija Bačkog kaptola 1301-1526 (prepoziti, lektori, kantori, kustosi, dekani i bački arhidakoni)⁷⁷⁴

Bački veliki prepoziti (1301-1526; 1453-1526)

Šimun	1301.V. 21. (AOkt. I. 61.; DL 91147) 1303. VIII. 10. (AOkt. I. 231.; Theiner I. 403- 404.) 1303. (AO. I. 68-69.; AOkt. I. 261-262.; Smič. VIII. 68-69.; DL 1660)
Lavrencije	1308.II.14. (AOkt. II. 140.; AO. I. 143-144.;Smič. VIII. 151.) 1309. VIII. 27. (AOkt. II. 320.; DF 277232) 1311. II. 3. (AOkl. III. 12; H. O. IV. 119-121.)
Jakov	1320. (AOkt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.)
Jovan	1322. XI. 4. (AOkt. VI. 303-304.; DF 218540)

⁷⁷² Za segedinske arhidakone videti: Kristó Gyula, *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szeged 1983, 322, 418.

⁷⁷³ Стојковски 2012. 125, 145, 150-157, 371.

⁷⁷⁴ Ovde bismo hteli samo naglasiti da je u Mađarskoj kolega C. Tot Norbert objavio srednjovekovnu arhontologiju stolnih i zbornih kaptola Kaločke nadbiskupije ove godine (C. Tóth Norbert, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye káptalanjainak középkori archontológiája*, Kalocsa, 2019.). Međutim, za ovu arhontologiju nismo znali do pre par dana. Našu arhontologiju smo napravili, pisali paralelno sa kolegom tako da smatramo da naša arhontologija originalni deo doktorata, gde je takođe ulažen višemesečni rad i trud.

	1323. (AOklt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.)
	1325. IX. 3. (AOklt. IX. 218-219.; AO. II. 211-212.)
	1333. III. 21. (AOklt. XVII. 70.; Smič. X. 87-88.; DL 34371)
Lavrencije ⁷⁷⁵	1335. VI. 1. (AOklt. XIX. 142.; DL 58481)
Petar ⁷⁷⁶	1335. III. 18. (AOklt. XIX. 57-58.; A. O. III. 142-143.)
	1335. VII. 26. (AOklt. XIX. 204-206. Fejér VIII/4. 138-143.; Zsák. 1899. 10-11. ⁷⁷⁷)
	1335. X. 7. (AOklt. XIX. 268-269.; A.O. III. 203-204.; DL. 51017)
	1336. II. 21-III. 7. (AOklt. XX. 93.)
	1336. II. 23. (AOklt. XX. 99.; AO. III. 253-256.; DL 2985)
	1336. III. 13. (AOklt. XX. 130.; Fejér VIII/4. 163-165.; Zsák. 1899. 107-113; DF. 278625)
	1336. IV. 14. po. (AOklt. XX. 178.; DL 2982; Mon. Str. III. 282-288.)
Čama ⁷⁷⁸	1336. VII. 25. (AOklt. XX. 242.;

⁷⁷⁵ Po pismu zemaljskog sudije Pavle Lavrencije je bio Bački prepozit, međutim, posle pregledanja izvora mislimo da bi Lavrencije trebalo da bude prepozit između marta 1333. i marta 1335. godine.

⁷⁷⁶ Bački prepozit i župan kraljevske kapele (*comes capelle*). Župani kraljevske kapele su bili članci kraljevske kancelarije. Za ovu funkciju ugarske kancelarije videti detaljnije: Zsoldos 2011. 113.; Fejérpataky László, *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Budapest, 1885, 91-93; Kumorovitz L. Bernát, *A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján*. In: *Regnum, Egyháztörténet Évkönyv V.* (szerk. Gerendás E.), Budapest, 1943, 455-497.; Perger János, *Bé vezetés a 'diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába melyet TT. Schwartner Márton úr után, némelly változtatásokkal' s hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott Perger János, 1821, 202-208.*

⁷⁷⁷ Zsák J. Adolf, *A biharmegyei és nagyváradai tört. és rég. muzeumnak Bács-Bodrogh vármegyére vonatkozó eredeti oklevelei*. In: *A Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve XV/3.* (szerk. Roediger L.), Zombor, 1899, 105-106.

⁷⁷⁸ Čama sin Tome (Chama) je raspologao sa više funkcija. U pismu Karla Roberta 8. dec. 1321. godine je nazvan kao Erdeljski i Stonobeogradski kanonik, odnosno kao Starobudimski prepozit, za koga je kralj tražio dodatne titule kao kanonika od pape Jovana XXII. Zauzvrat je međutim morao dati ostavku na sledeće funkcije i prebende: Varadski, Đerski, Pečujski, Ostrogonski, Zagrebački i Vesprenski kanonik (AOklt. VI. 129.; Theiner I. 478.; Mon. Vesp. II 41.). Dana 6. okt. 1322. u izvorima ga možemo naći kao starobudimskog prepozita (AOklt. VI. 290.; Theiner I 482-483.). Po našem znanju je nosio titulu Bačkog prepozita od 1336. do 1339.

	DL 2320)
	1337. XI. 27. (AOkt. XXI. 355.;
	DL 91 284)
Upražnjenje	1339. X. 6. (AOkt. XXIII. 282.;
	DL. 90911)
	1340. V. 16. (AOkt. XXIV. 147.;
	Mon. Vat. I/1. 417-418.)
	1342. febr. 17. (AOkt. XXVI. 83.;
	Mon. Vat. I/1. 430.)
Lavrencije iz Čenteja	1342. V. 23. (AOkt. XXVI. 200.;
	A.O. IV. 219-223.; DL. 58509)
Jakov ⁷⁷⁹	1342.VII. 1. (AOkt. XXVI. 264.;
	Bossányi I. 271., 339.)
	1342. VIII. 8. (CVH I/10. 82.; ⁷⁸⁰
	Békefi 1910. 185.)
	1342. IX. 15. (AOkt. XXVI. 335.;
	Bossányi I/2. 4-5.)
	1343. VII. 17. (AOkt. XXVII. 310-311;
	DF 291 217)
	1345. I. 9. (AOkt. XXIX. 53.;
	A.O. VII. 175-177.; DL 3737)
	1345. V. 6. (AOkt. XXIX. 202.;
	DF 292 724)
	1346. III. 14. (AOkt. XXX. 124.;
	Fejér Cod. Dipl. IX/1.370-373.;

godine (vidi izvore u arhontologiju). Po Bošanjiu je bio i Bački kanonik (Bossányi I 274). Nas je interesovalo dokle je nosio njegovu Bačku prepozitsku titulu. Bošanji, Lukčič, Tušor i Fedeleš su rekli da je on nosio navedenu titulu do njegove smrti 1341. godine (Bossányi I 225-226; 271; 319; CVH I/10, 82.). Međutim, po izvorima je funkcija Bačke prepoziture bila upražnjena od 6. okt. 1339. do 17. feb. 1342. (videti arhontologiju). Logično nam je onda da on nije nosio titulu prepozita do svoje smrti. Studirajući literaturu i zbornik izvora smo na mišljenju da je Čama verovatno umro 1341. godine (po Bošanjiu u Avinjonu) u vezi čega možemo čitati detaljnije: Bossányi I. 271; Koller II. 478; Mon. Vat. I/1. 430; Mályusz 1971. 86. U vezi njegove smrti izveštava nas jedan izvor 14. jan. 1343. godine: „[...] *per mortem Chame preposito Bachiensis* [...]” CVH I/10. 84.

⁷⁷⁹ Jakov, sin Šimuna je bio pričesni sveštenik u Kaločkoj dijecezi (1342), Zagrebački kanonik (1337-1342), Bački i Pečujski kanonik (1342-1346), Vacki kanonik (1346), odnosno Bački prepozit (1342-1346). Godine 1346. ga je kralj Ludvig I ga poslao u Avinjon kao njegovog poslanika (Pór Antal, I. Lajos király követsége a szentszékhez Avignonba. In: Századok 27/I. (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1892. 140). Godine 1346. je stupio u red pavlina odricajući se svoje imovine (Bossányi I. 171). Za njega videti još detaljnije: Békefi 1910, 185.; Bossányi I 271, 318.

⁷⁸⁰ CVH I/10. 82.

	Theiner I. 708-710.; DF 291 837)
	1346. III. 16. (AOkt. XXX. 128.;
	Theiner I. 711.)
Ladislav Viljemovski	1347.I. 25. (AOkt. XXXI. 59.;
	Bossányi I/2. 171-172.)
Toma	1348. jan. 8. (AOkt. XXXII. 44.;
	A.O. V. 164-166.; DL. 3977)
Dimitrije Marjadi ⁷⁸¹	1351. VII. 11. (CVH I/10. 112.)
	1352. III. 23. pre (CVH I/10. 121.)
Ladislav Kato ⁷⁸²	1352. III. 23. (AOkt. XXXVI. 95.;
	Theiner I. 813.)
	1352. V. 30. (AOkt. XXXVI. 160.;
	DL 3737)
Toma	1355. VI. 27. (DL. 39471)
Ladislav Kato (drugi put)	1356.III. 25.(AOkt. XL. 128.;
	Smič. XII. 363.; DL. 222)
	1361. XII. 13. (Fejér Cod. Dipl. IX/3. 270.;
	Békefi 1910; 270.)
	1363. V. 22. (AOkt. XLVII. 142.;
	DF 209179)
	1363. VII. 10. (AOkt. XLVII. 181.;
	DL 5227)
	1363. IX. 16. (AOkt. XLVII. 239;
	DL 5155; Reg. Arp. 1996.;
	Dreska I. 129–131. ⁷⁸³)
	1363. szeptember 17. (AOkt. XLVII. 243.;
	DF 238 809)
	1363. XII. 2. (AOkt. XLVII. 348.;
	DF 238 814)
	1364. I. 24. (AOkt. XLVIII. 36.;

⁷⁸¹ Dimitrije Marjadi je bio Varadski kanonik (1350), Bački prepozit (1351). Kraljevski rizničar, odnosno kanonik Vesprenske dijeceze. Za njega videti detaljnije: Bossányi I. 272; 310; Bunyitai II. 92.

⁷⁸² Ladislav Kato (Catone, Catou, Katho, Kathus) Bački prepozit (1352-1372), odnosno Erdeljski prepozit(1373-1386). Za njega videti detaljnije: Bossányi I 272; C. Tóth 2013; 37.

⁷⁸³ Dreska Gábor (szerk.), *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244-1398)*, Győr, 2007.

	DF 238814; DL 56763)
	1364. III. 5. (AOkt. XLVIII. 96.; DL 5262)
	1364. III. 10. (AOkt. XLVIII. 101.; DL 5165)
	1364. X.17.(I. 24.?) (AOkt. XLVIII. 408.; DL 5168; Botka 1868; 49-54)
	1366. –II– (Z. O. III. 311.; C. Tóth 2013. 37.)
Andrija ⁷⁸⁴	1392. II. 10. (C. Tóth 2013. 22.; DL 91986)
	1395. XI. 15. (C. Tóth 2013. 22.; DL 8103)
Pavle Kuti Derš iz Serdahelja ⁷⁸⁵	1401. III. 17. (C. Tóth 2013. 22.; Zs. O. II. 114.; DL 8650)
	1402. III. 11.(C. Tóth 2013. 22.; Gerési I. 516.)
Grigorije iz Baboče ⁷⁸⁶	1404. III. 19. (C. Tóth 2013. 22.; Zs. O. II. 359.)
	1404. IV. 27. –II– (C. Tóth 2013. 22.; Zs.O. II. 372.; DL 84706)
Toma	1404. V. 17.(C. Tóth 2013. 22.; DL 8949)
	1404. VII. 20. (C. Tóth 2013. 22.; DF 238238)
	1406. I. 22. (C. Tóth 2013. 22.; DL 9151)
	1406. VII. 28.(C. Tóth 2013. 22.;

⁷⁸⁴ Pored toga što je Andrija bio Bački prepozit bio je i nadbiskupski namesnik kaločkog nadbiskupa: „*Nos Andreas preaositus ecclesie Bachiensis eiusdemque et Colocensis ecclesiarum canonice unitarum gubernator pro tempore constitutus [...]*” 1392. III. 29. (DL 91988)

⁷⁸⁵ Bio je i kraljevski kapelan.

⁷⁸⁶ Pre nego što je postao Bački prepozit, bio je sveštenik u Pešti i kraljevski kapelan (1398. Zs.O. I. 609). Između 1402-1404 je bio Bački prepozit. Posle njegove bačke prepoziture je bio i župan kraljevske kapele (1405. VI. 14-1412. II. 6. Engel I; 91; C. Tóth 2001. 419.). Završio je život kao prior pavlina u Budasentlerincu (Lukcsics I. 123).

Stefan Sremski ⁷⁸⁷	DL 9224; Békefi 1910. 67.) 1406. XII. 19. (C. Tóth 2013. 22.; Zs.O. II. 654.)
Dorđe	1411. VII. 16. (C. Tóth 2013. 22.; DL 9802) 1412. I. 15. (C. Tóth 2013. 22.; DL 9866; HHStA SB Pállfy-Daun 33.)
Jovan Sasi ⁷⁸⁸	1413. I. 18. (C. Tóth 2013. 22.; Fedeles 2005. 212.; Zs. O. IV. 59-60.; 423.) 1414.04.05. (Zs. O. IV.423.; DL 8099) 1416. 03.01.(Zs. O. V. 451.;DF 259521) 1416. 9. 10. (Békefi 1910; 67.;DL 33545) 1417. VII. 20. (Érdújhelyi 1899. 142.; Fejér Cod. Dipl. X/5. 819.) 1418. V. 15. –II– (C. Tóth 2013. 22.; Zs. O. VI. 485-486.; DL 10682; Dudás. 1894. 190.; Békefi 1910. 67.; Érdújhelyi 1899. 142.)
Toma Brumeni iz Čazme ⁷⁸⁹	1419. III. 14. posle (C. Tóth 2013. 23.; ZS.O VII. 81.; DL 201205.) 1421. II. 23. (Fraknoi 1899. 13.) 1425. XI. 20. (Zs.O. XII. 479.; DF 282412)
Jovan	1431. (Érdújhelyi 1899. 142.)
Toma Brumeni iz Čazme (drugi put)	1433. XI. 11. (C. Tóth 2013. 23.; Tkalčić II.82.)
Izaija	1435. I.4. pre (C. Tóth 2013. 23.; Lukcsics II. 136.)

⁷⁸⁷ Papa ga je imenovao 15. marta 1405. godine: C. Tóth. 2013. 22.

⁷⁸⁸ Još je bio Pečujski kanonik i kraljevski vicekancelar (1411-1425). C. Tóth 2001, 420.

⁷⁸⁹ Kanonik iz Čazme (1396-), zagrebački kanonik, kraljevski sudija (1425). Mon. Vat. I/3. 311.; Bónis György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971. 205.

Toma iz Satmara	1435. I. 4. (Lukcsics II. 136.) 1435. XI. 30. (C. Tóth 2013. 23.; DL 39471) 1436. (Érdújhelyi 1899. 142.; Katona I. 47.) 1437. IV. 22. (C. Tóth 2013. 23.; DL 88118)
Blaž iz Kamenice ⁷⁹⁰ Nikola Bodo ⁷⁹¹	1439. VIII. 09. (DL 13239) 1443-1447 (Érdújhelyi 1899. 142.; Köblös 1994. 338.; Winkler 1935. 28.)
Žigmund Blaž iz Kamenice (drugi put)	1447. III. 29. (DL 102830) 1447-1464; 1466-1478(9?) (Érdújhelyi 1899. 142-143.; Winkler 1935. 29.; Lányi-Knauz I. 690.; Kercselich I. 184. ⁷⁹² ; Theiner II. 473.)
Jovan ⁷⁹³ Blaž iz Kamenice (terái put) Andrija Pavle Varadi ⁷⁹⁴	1464. X. 16-1466. (CVH I/10. 238.) 1479. I. 06. (DL 74532) 1481. I.19. (DL 24983) 1492-1494. (Kollányi 1900. 118.;

⁷⁹⁰ Jedan od najinteresantnijih predstavnika bačkog kaptola. On potiče iz Kamenice, koja se nalazila u nekadašnjoj Sremskoj županiji. Njegovi sugrađani su ga poslali u Prag da studira, a potom vrativši se u Kamenicu postao je sveštenik. Međutim, on je iz Čsške doneo sa sobom husitska učenja koja je počeo da širi u Kamenici i u okolini. On je došao u sukob sa papskim inkvizitorom Jakovom iz Markije kome je bilo povereno od pape da iskoreni jeretička učenje na jugu Ugarske. Jakov iz Markije ga je uskoro izbacio iz parohije. On je pobjegao za Bač, gde se pokajao i vodio je primeran život, bio je poštovan kao učen sveštenik. Po zapisniku franjevac je imenovan za Bačkog prepozita i živeo je primeran život. 1447. godine ga je imenovao za njegovog namesnika nadbiskup Jovan u Baču. Godine 1457. godine papa ga spominje kao Bačkog prepozita, a između 1465-1466. godine je vođen spor između Jovana pečujskog kantora i Blaža iz Kamenice za bačku prepozituru. Po papi Pavlu II je Jovan pokrenuo spor protiv Blaža jer mu je on navodno zapretio da će ga ubiti ako ovaj neće da mu prepusti prepozituru u Baču (Érdújhelyi 1899; 143). Međutim, spor je očigledno dobio Blaž jer ga možemo sresti kao Bačkog prepozita 1478. godine kada je i verovatno umro, jer ga papa Sikst IV 25. feb. 1479. spominje u svojoj povelji kao nekadašnjeg Bačkog prepozita.

⁷⁹¹ Sa bratom je odrastao sa Hunjadijvcima, što je za njegovu karijeru imalo važan značaj. Studirao je pravo u Baču, između 1443. i 1447. godine je bio Bački prepozit, 1443. godine je bio koadjutor Vespresmskog biskupa. Od 1444. godine je izabran a 1446. godine i punopravni prepozit Stonog Beograda do svoje smrti.

⁷⁹² Baltazar Adam Kercselich, *Historiam Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis I. Zagrabiae*, 1760.

⁷⁹³ Jovan sin Jovanov je bio 1467. pečujski kanonik (Fedeles 2005, 389). On je najverovatnije onaj kantor Jovan s kojim je vodio spor Blaž iz Kamenice za bačku prepozituru 1466. godine (Mon. Vesp. III 185-186.). Mi smo mišljenja da je Jovan između 1464. i 1466. godine bio bački prepozit.

	Wagner 1776. 180-182.;
	Mon. Vat. I/5. 12.; 24;
	Fraknoi 1884. 17.; Winkler 1935. 29.)
Ambrosije	1494. XII. 01. (DL 20223)
Filip Čulai	1503. (Érdújhelyi 1899. 143.;
	Winkler 1935. 29.; DL 21150)
Ladislav Sentspeteri	1508.III.07. (DL 34036)
Đorđe iz Paline ⁷⁹⁵	1518.VI.26. (DL 36814)
	1518.12.30. (DL 23104)
	1519.X.11. (DF 259598)
	1520.X.11. (DF 259642)
	1522. I. 27. (Érdújhelyi 1899. 143.;
	Szvorényi V. 101.; Winkler 1935. 29.;
	C. Tóth et al. 2016. 33.; DF 257184)
	1524. X. 2. (DL 101590)
	1525. I. 06. (DF 259652)
	1523-1526. (DF 256223)
	1526.VIII. 29.(C. Tóth et al. 2016. 33.;
	Pray II. 437.; Winkler 1935. 29.;
	Katona 1976. 29.)
Lavrencije Egreši	1526. VIII. 29. (Winkler 1935. 29-30.;
	Pray II. 437)
	1527. X. 13. (Winkler 1935. 29-30.;
	Pray II. 437.; HU MNL OL A 57. 1. 8.)

Tabela 4 Bački veliki prepoziti (1301-1526; 1453-1526)

⁷⁹⁴ Pavle Varadi je bio brat Petra Varadija, što možemo saznati iz Petrovog pisma, iako je tada nosio titulu Ostrogonskog prepozita (Kollányi 1900; 118-119). Nakon što je Petra Varadija kralj Matija Korvin (1458-1490) zatočio pokušao je da posreduje kod kralja Matije za svoga brata ali su i njegovu funkciju oduzeli. Od 1490. godine je boravio u Rimu gde je vodio pregovore sa kardinalom Bordžijom u vezi petrovaradinske opatije, koju je Matija dao spomenutom kardinalu nakon zatočenja njegovog brata Petra. Međutim, sigurno znamo da je bio i papski protonotar i Bački prepozit (Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/5. Liber Confraternitatis Sancti Spiritus De Urbe. A Római Szentlélek-Társulat Anyakönyve 1446-1523*. Budapest, 2000. 12; 24). Za njega detaljnije videti: Körmendy Kinga, *Studentes extra regnum 1183-1543. Esztergomi kanonokok egyetemrejárása és könyvhasználata 1183-1543*, Budapest, 2007. 201a

⁷⁹⁵ Bio je Bački prepozit i Bosanski biskup. Imao je titulu doktora pravnih nauka (*doctor iuris*). I on je učestvovao u bitci kod Mohača vodeći konjanike Bačkog kaptola i poginuo u bitci. (Winkler 1935; 29; C. Tóth; Horváth; Neumann; Pálosfalvi 2016; 33)

Prepoziti crkve Device Marije (mali prepoziti)⁷⁹⁶

Mihajlo	1473. IX. 24. (DL 17490) 1478. IV. 12. (DL 18024)
Stefan Esenji ⁷⁹⁷	1484. (Köblös 1994. 290.; Winkler 1935. 29.)
Angelo	1494. XII. 01. (DL 20223)
Benedikt	1513.III.28. (DL 22456)
Filip More ⁷⁹⁸	1508.III.07. (Érdújhelyi 1899. 143.; Winkler 1935. 29.; Szvorényi V. 100. ⁷⁹⁹)
Jovan Aranjani ⁸⁰⁰	1515. VIII. 13. (Érdújhelyi 1899. 143.; Eubel III. 297.)
Dimitrije	1518. VI.26. (DL 36814) 1519.X.11. (DF 259598) 1520. X.11. (DF 259642)
Toma Časar	1523. XII.16. (DF 258808)
Dimitrije	1525.I.06. (DF 259652)

⁷⁹⁶ Pregledavajući kaptolske povelje od 70-ih godina 15. veka sve do 1525. godine na više puta smo naišli na kraju povelja u nabrajanju funkcionerskih kanonika bačkog kaptola na malih prepozita (*prepositus minor*). Prvo nismo znali ko je on i kakvu funkciju je imao. Onda zahvaljujući Laslu Šoljmošiju tokom naših istraživanja u Budimpešti smo saznali da je mali prepozit je dokaz da je u Baču pored stolnog kaptola je postojao i jedan zborni kaptol, čiji predvodnik je bio prepozit crkve Device Marije: „*Prepositus beate Marie virginis Bachiensis*“ (Theiner II. 496., Mon. Vesp. III. 291.). Nije bio pojedini način da pored stolnog kaptola su postojali i zborni kaptoli. Za to su najbolji primeri biskupski centri Veliki Varad i Jegar, gde pored stolnih kaptola postojali su i čak tri zborni kaptoli! (za jegarske i varadske piemere videti detaljnije: C. Tóth Norbert, Az egri káptalan archontológiája 1387-1526. in: *Turul 88/2.* (szerk. Rác Gy.), Budapest, 2015, 48-72., Bogdándi Zsolt, A két váradi hiteleshely a 16. század első felében. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I.* (szerk. Bárány A., Dreska G., Szovák K.), Budapest-Debrecen, 2014, 31-43.) Poznate prepozite smo iz ovih nepoznatih izvora izvukli i stavili u našu arhontologiju. Prisutnost zbornog kaptola će nam biti jako važno u smislu razvijenosti varoša Bača, odnosno u kategorizaciji u hijerarhiji ugarskih varoša i gradova u poznom srednjem veku.

⁷⁹⁷ Budimski kanonik 1484-1492. godine. Pored toga 1492. godine je bio ostrogonski kanonik i arhidakon Njitre.

⁷⁹⁸ Poticao je iz plemićke porodice. Njegov otac je bio Petar More, koji je 1494. godine vodio poslanstvo na turskoj porti. Iz jednog brevea Lava X znamo da je 1509. godine Jegarski prepozit, 1524. godine je bio Jegarski biskup i kraljevski kancelar. Pre Mohačke bitke je vodio poslanstvo u Venciju, po povratku se odazvao pozivu Ludviga II i borio se sa svojom vojskom na Mohačkom polju zajedno sa bratom Ladislavom Moreom.

⁷⁹⁹ Szvorényi Mihály, *Historiae Ecclesiasticae Regni Hungariae Amoenitates V.*, Jaurini, 1795.

⁸⁰⁰ Poticao je iz plemićke porodice. Papa Lav X ga spominje kao bačkog prepozita 13. avgusta 1515. godine. Bio je pomoćni biskup nadbiskupa Grgura Frankopana, ali je mogao zadržati svoju prepozitsku funkciju.

Bački lektori (1301-1526)

Jakov	1301.V. 21. (AOkt. I. 61.; DL 91147)
Jovan ⁸⁰¹	1303.VIII. 10. (AOkt. I. 231.; Theiner I. 403–404.; Békefi 1910. 66.)
Jakov	1303. (A.O. I. 69.;Smič. VIII. 68-69.) 1308. feb 14. (A.O. I. 143-144.; AOkt. II. 140.; Smič. VIII. 151.; Békefi 1910. 66.) 1309. VIII. 27. (AOkt. II. 320.; DF 277232)
Toma	1320. (AOkt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.; Békefi 1910. 66.) 1322. IX. 13. (AOkt. VI. 283.; Theiner I. 483.;Tkalčić I. 105.; Smič. IX. 75.; Mollat IV. 14. 266. br. ⁸⁰²)
Dorđe	1322. XI. 4. (AOkt. VI. 303-304.; DF 218540)
Toma	1323. (AOkt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.)
Dorđe	1324. (Békefi 190. 67.)
Mihajlo	1325.IX. 3. (AOkt. IX. 218-219.; A.O. II. 211-212.; Békefi 1910. 67.)
Stefan	1336.VII. 25. (AOkt. XX. 242.; DL 2320) 1339. X. 6. (AOkt. XXIII. 282.; DL 90911)

⁸⁰¹ Greška u zbirci izvora. Umesto Jovan bi trebalo da stoji Jakov.

⁸⁰² Mollat G.- Lesquen G. de (ed.), Jean XII (1316-1334). *Letteres communes analysees d'apres le registers dits d'Avignon et du Vatican IV, anni VI-VII*, Paris, 1910.

Stefan Kanižai ⁸⁰³	1343.VI. 25. (AOkl. XXVII. 278.; DL 3598; Békefi 1910. 67.) 1345. I. 9. (AOkl. XXIX. 53.; A.O. VII. 175-177.; DL 3737) 1345. VIII. 24. (AOkl. XXIX. 300.; Mon. Vesp. II. 109-110.) 1345. IX.23.(AOkl. XXIX. 343.; Theiner I. 687., 700.) 1348. I. 8. (AOkl. XXXII. 44.; A.O. V. 164-166.; DL 3977) 1352. V. 30. (AOkl. XXXVI. 160.; DL 3737) 1353. VII. 2. pre (Mon. Vat. I/1. 443.; Békefi 1910. 67.)
Albert ⁸⁰⁴	1353. VII. 2. pre (Mon. Vat. I/1. 443; Békefi 1910; 67)
Mark	1355. VI. 27. (DL 39471)
Albert	1356.III. 25. (AOkl. XL. 128.; Smič. XII. 363.; DL 222)
Mihajlo	1361. XII. 13. (Fejér Cod. Dipl. IX/3. 270.; Békefi 1910. 67.)
Luka Fenjeri	1395. XI. 15. (DL 8103) 1397. VII. 31. (Mon. Vat. I/4. 27., 328.; Békefi 1910. 67.)
Lavrencije	1401. V. 5. pre (Mon. Vat. I/4. 27.; 328.; Békefi 1910. 67.)
Matija Gataloci ⁸⁰⁵	1401. V. 5. (Mon. Vat I/4. 27., 328.;

⁸⁰³ Stephanus de Laurentii de Cuirna (*Kanizsai Lőrinc fia István*) je bio bački lektor od 1343. do 1353. Dana 2. jula 1353. se odrekao lektorske funkcije (Bossányi II. 269-270). Bio je i budimski prepozit (1345-1356), varadski kanonik (1345-?), odnosno zagrebački biskup (1356-1375). Zanimljiva je papska povelja 30. septembra 1345. godine iz koje saznajemo da je bačka lektorska funkcija prazna jer je Stefan smenjen, odnosno da je papa Kliment VI (1342-1352) postavio kardinala Gvijelma de la Žuge (Guillaume de La Jugie) (CVH I/10. 98). Kontradiktorni izvori izazivaju nedoumicu i za sada to pitanje ostaje otvoreno. Za njega videti detaljnije: Eubel I. 536; Engel I. 79; Békefi 1910. 67; Bossányi I. 252-253., Bossányi II. 216., 246-247., Bunyitay. II. 90.; Pór 1891. 37-71., 194-235.

⁸⁰⁴ Albert sin Ulrika je bio čanadski lektor (1350-1353), a kasnije i bački lektor (1353-1356). Za njega videti detaljnije: Békefi 1910.67.,74.; Bossányi I. 283.; Juhász Kálmán, *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030-1552)*, Makó, 1941, 40.

	Békefi 1910. 67.)
	1404. V. 17. (DL 8949)
	1406. I. 22. (DL 9151,
	Békefi 1910. 67.)
	1406. VII. 20.(DF 238238)
	1406. VII. 28.(DL 9224,
	Békefi 1910. 67.)
	1411. VII. 16. (DL 9802)
	1412. I. 15. (DL 9866)
Bernart	1416. IX. 10. (DL 33545;
	Békefi 1910. 67.)
	1414. IV. 05. (Zs.O. IV.423.;
	DL 8099)
	1416. III. 01.(DF 259521;
	Zs. O. V. 451.)
Rajnaldo	1418. V. 15. (Érdújhelyi 1899. 143.;
	ZsO. VI. 485-486.;
	DL 10682; Dudás 1894. 190.;
	Békefi 1910. 67.)
Mark	1435. XI. 30. (C. Tóth 2013. 23.;
	DL 39471)
Martin	1436. (Érdújhelyi 1899. 143.)
	1437. IV. 22. (C. Tóth 2013. 23.;
	DL 88118)
Blaž iz Kamenice	1447. III. 29. (DL 102830)
Blaž Papai	1447. IX. 5. (Békefi 1910. 67.)

⁸⁰⁵ Matija Gataloci sin Grgura je počeo svoju crkvenu karijeru kao bački lektor (1401-1412). U nastavku je bio Zagrebački (1410-1428) i Pečujski (1428-1437) kanonik, odnosno Zagrebački (1415-1428) i kasnije Pečujski (1428-1437) prepozit. Kasnije je bio Vacki (1438-1439) odnosno Vespremski biskup (1440-1457). Pored svoje crkvene karijera je imao i svetovni, u međuvremenu je bio sudija kraljevske kancelarije (1419-1423), tajni vicekancelar (1424-1434), odnosno kraljevski glavni kancelar (1434-1437, 1439). Za njega videti detaljnije: Eubel II. 261.; Engel 1996. 75., 78.; Chobot Ferenc, *A váczai egyházmegye történeti névtára II*, Vác, 1917, 506-507.; Békefi 1910. 67.; Fügedi 1970. 488.; Bónis 1971. 98; 103-111.; 130.; 145-147.; 149.; 151-152.; 222; 224.; Fedeles Tamás, Középkori pécsi segédpüspök. In: *Magyar egyháztörténeti Vázlatok 22* (szerk. Csóka G.), Szeged, 2010, 1-2, 5-20., Fedeles Tamás, Matthias von Galalócz Propst von Pécs/Fünfkirchen (1428-1437). *Specimina Nova. Pars Prima Sectio Mediaevalis II* (ed. Font M.), Pécs, 2003, 78; Fedeles 2005. 359-361.; Lukesics II. 157., 190-191.

Gabrijel Motičine ⁸⁰⁶	1470. (Érdújhelyi 1899. 57.; 143; Winkler 1935. 30.; Udvardy 1991. 322-323.; Békefi 1896. 632.; Békefi 1910. 67.)
Stafan iz Istroa ⁸⁰⁷	1475. (Érdújhelyi 1899. 144.; Theiner II. 447-448.; Békefi 1910. 67.)
Jovan	1478. (Érdújhelyi 1899. 144.) 1479. I. 06. (DL 74532) 1481. I. 19. (DL 24983)
Grgur Frankopan ⁸⁰⁸	1494. XII. 1. (DL 20233; Békefi 1910. 67.)
Grgur ⁸⁰⁹	1508. III. 7. (DL 34036; Békefi 1910. 67.)
Đorđe iz Bačke	1509. (Mon. Vesp. IV. 177.; Békefi 1910; 67.)
Benedikt ⁸¹⁰	1512.V.08. (DL 9604) 1517. VIII. 4. (DL 22934.; Békefi 1910. 67.) 1518. (Érdújhelyi 1899. 144.; Theiner Mon. Slav. I. 568.; Katona I. 286.) 1518. VI. 26. (DL 36814) 1519. X. 11. (DF 259598) 1520. X. 11. (DF 259642) 1520. (Érdújhelyi 1899. 144.; Katona I. 286.)

⁸⁰⁶ Gabrijel iz Motičine je bio kraljevski vicekancelar (1468-1470), glavni tajni kancelar (1471) kapelan crkve Velike Gospe iz Budima (1470), i na kraju je Kaločko-Bački nadbiskup. Za njega videti detaljnije: Eubel II. 132; Fügedi 1970. 489.; C. Tóth 2009. 20-21.

⁸⁰⁷ Po Erdújheljiju je Istro bio kancelar Bosanskog kralja. Vinkler kaže da je u gore pomenutoj godini Stefan Aranjandi bio bački lektor (Winkler 1935; 30). Vinkler se poziva na Čankija (Csánki II. 212.) ali ne možemo saznati koji član porodice je postao bački lektor, jer Čanki kaže da je jedan član iz porodice Aranjanija je postao bački lektor.

⁸⁰⁸ Kasnije Kaločko-Bački nadbiskup (1503-1520).

⁸⁰⁹ Mislimo da nije identičan sa Grgurom Frankupanom, jer je on 1503. godine bio Kaločki nadbiskup, tako da on nije mogao biti bački kanonik od 1503. godine. (Békefi 1910, 67).

⁸¹⁰ Nadbiskupski namesnik u Baču i Sufraganski biskup Bosanskog biskupa Mihajla Kešerija.

Tabela 5 Lista bačkih lektora (1301-1526)

Bački kantori (1301-1526)

Aleksije	1301.V. 21. (AOklt. I. 61.; DL 91147) 1303. (A.O. I. 68-69; AOklt. I. 261. Smič. VIII. 68-69; Békefi 1910. 68.) 1303. VIII. 10. (A.O. I. 231.; Theiner I. 403-404.)
Jovan	1308.II. 14. (AOklt. II. 140.; A.O. I. 143-144.; Smič. VIII. 151.; Békefi 1910. 68.)
Emerih	1311. IV. 28. (CVH I/9. 198.) 1320.(AOklt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.; DL 76277) 1322. XI. 4. (AOklt. VI. 303-304.; DF 218540) 1323. (AOklt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.) 1325. IX. 3. (AOklt. IX. 218-219.; A.O. II. 211-212.)
Lavrencije	1332. (Mon. Vat. I/1. 175.; Békefi 1910. 68.) 1336. VII. 25.(AOklt. XX. 242.; DL 2320) 1339. X. 6. (AOklt. XXIII. 282.; DL 90911)
Ladislav sin Bake ⁸¹¹	1344.X. 9. (AOklt. XXVIII. 384.;

⁸¹¹ Nećak Ladislava od Kabola, u međuvremenu je zagrebački kanonik.

	Bossányi I. 85.)
	1345. I. 9. (AOkt. XXIX. 53.; A.O. VII. 175-177.; DL 3737)
	1348. I. 8. (AOkt. XXXII. 44.; A.O. V. 164-166.; DL 3977)
Kozma	1350.VIII. 1-8. (AOkt. XXXIV. 323.)
Ladislav	1352. V. 30. (AOkt. XXXVI. 160.; DL 3737)
Stefan	1355. VI. 27. (DL 39741)
	1356. III. 25. (AOkt. XL. 128; Smič. XII. 363.; DL 222)
	1361. XII. 13. (Fejér Cod. Dipl. IX/3. 270.; Békefi 1910. 270.)
Bricije	1369. (Fejér Cod. Dipl. IX/4. 191.; Fejér Cod. Dipl. IX/7.; 291.; Békefi 1910. 68.)
	1370. I. 23.(CVH I/9. 242)
Jovan	1381. X. 3. (Békefi 1910. 68.; DL. 6829)
Grgur	1395. XI. 15. (Békefi 1910. 68.; DL 8103)
	1404. V. 17. (DL 8949)
	1406. I. 22. (DL 9151; Békefi 1910. 68.)
	1406. VII. 28.(DL 9224; Békefi 1910. 68.)
	1411. VII. 16. (DL 9802; Békefi 1910. 68.)
Toma	1412. I. 15. (DL 9866)
Stefan	1414.04.05. (Zs. O. IV.423.; DL 8099)
	1416. 9. 10. (DL 33545; Békefi 1910. 68.)
	1416. 03.01.(DF 259521; Zs. O. V. 451.)
	1418. V. 15. (Zs. O. VI. 485-486.; DL. 10682; Dudás 1894. 190.; Békefi 1910. 68.)
	1435. XI. 30. (C. Tóth 2013. 23.; DL 39471)

	1431-1436. (Érdújhelyi 1899. 144.; Katona I. 80)
	1437. IV. 22. (C. Tóth 2013. 23.; DL 88118)
Bricije Đulaji	1439. VII. 8. (Békefi 1910. 68.)
Bartolomej	1447. III. 29. (DL 102830)
Matija	1453. V. 12. (CVH I/9. 357.)
Jovan	1456. (Érdújhelyi 1899. 144.; Koller IV. 61.)
Valentin ⁸¹²	1459. VI. 21. (Z. O. X. 77.; Békefi 1910. 68.) 1460. VI. 14. (DL 16762; Békefi 1910. 68.) 1467. (Mon. Vesp. III. 185; Békefi 1896. 624.; Békefi 1910. 68.)
Valentin iz Vara ⁸¹³	1467-1472. (Érdújhelyi 1899. 144.)
Matija iz Slavonije	1473. (Érdújhelyi 1899. 144.)
Grgur iz Tobola ⁸¹⁴	1474.V. 14. (CVH I/10. 245.; Érdújhelyi 1899. 144.; Békefi 1896. 634.; Békefi 1910. 69.)
Martin	1478. (Érdújhelyi 1899. 144.) 1479. I.06. (DL 74532) 1481. I. 19. (DL 24983)
Nikola Bodo ⁸¹⁵	1493. (Érdújhelyi 1899. 144.; Rupp III. 16. ⁸¹⁶ ; DL 20071; DL 20072)
Grgur iz Temišvara	1494. I. 24. (CVH I/10. 270.)

⁸¹² Bački vikar, doktor kanonskog prava.

⁸¹³ Najverovatnije je identičan sa Valentinom koji je od 1459. godine nosio titulu bačkog kantora.

⁸¹⁴ Grgur iz Tobola bački kantor (1474). Kod Erdujheljija je Grgur Toldi.

⁸¹⁵ Za karijeru je najverovatnije mogao zahvaliti rodu Nikoli koji je bio stoni Beogradski prepozit. Godine 1472/1473. se javlja u izorima na Bolonjskom univerzitetu. Od 1482. je stoni beogradski kanonik. Nadbiskup Petar Varadi je od njega oduzeo titulu Bačkog kantora, a sremski biskup oduzeo njegovu kantorsku i lektorsku titulu. Ne znamo zašto su mu ove titule oduzete ali verovatno zbog toga što nije poštovao pravilo lokalnog stanovanja (pravilo rezidencije). Od 1496. godine je bio pečujski kanonik iste godine je postao marotski prepozit i arhidakon Tolne.

⁸¹⁶ Rupp Jakab: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre* I-III. Pest-Budapest 1870-1876. 16.

	1494. XII. 1. (DL 20233; Békefi 1910. 69.)
	1495.04.13. (DL 20283)
Emerih iz Igara	1508. III.7. (DL 34036; Békefi 1910. 69.)
	1512.V.8. (DL 9604)
	1518.VI.26. (DL 36814)
Pavle iz Sonte	1519. VI. 17. (Érdújhelyi 1899. 144.; Mon. Vat I/5. 139.; Békefi 1910. 69.)
Emerih od Igara (drugi put)	1519. X. 11. (DF 259598)
	1520. X. 11. (DF 259642)
	1520. (Érdújhelyi 1899. 144.; Katona I. 284.; DL 106078)
	1525.01.06. (DF 259652)

Tabela 6 Lista bačkih kantora (1301-1526)

Bački arhidakoni (1301-1526)

Sebastijan	1301.V. 21. (AOkt. I. 61.; DL 91147)
Upraznjenje	1303.(AO. I. 261.; Smič. VIII. 68-69.)
Nikola ⁸¹⁷	1307.VII. 31. (AOkt. II. 91.; Theiner I. 415.)
Nikola? Toma? ⁸¹⁸	1307. X. 21. (CVH I/9. 5.)
Nikola	1308.II. 14. (AOkt. II. 140.; A.O. I. 143-144.; Smič. VIII. 151.)
	1309. VIII. 27. (AOkt. II. 320.;

⁸¹⁷ Nadbiskup Vincencije Čak (1305-1312) je njega poslao u Rim kao njegovog prokuratora za nadbiskupski palijum. (Winkler 1935. 31.)

⁸¹⁸ Poznati su nam dve verzije imena tako da je nemoguće reći tačno kako se zvao bački arhidakon. U prvom izvoru možemo pročitati sledeći deo: „(...) *per Nicholaum archidiaconum ecclesie Raciensis (!); procuratorem suum (...)*” (ASV Cam. Ap.; Oblig. Et Sol.; vol. 1; fol. 35rv). U drugom pak nam je poznat sledeći red: „*Thomas; archidiaconus Bachiensis in ecclesia Colocensi; procurator et nuncius Vincentii; in archiepiscopum electi et confirmati(...)*” (ASV Cam. Ap.; Oblig. Et Sol.; vol. 2; fol. 11v). Mi smo na mišljenju da pošto i pre i posle se javlja ime Nikola, možda je malo relanije da se tada bački arhišakon zvao Nikola, a ne Toma, ali istina je i to da je ime bačke crkve je dosta deformiran u izvoru. Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (eds.), *Collectanea Vaticana Hungariae I/9. Cameralia Documenta Pontificia de Ragnis Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536). Obligationes, Solutiones*, Budapest, Róma, 2014, 5. (u nastavku CVH I/9)

	DF 277232)
Myke	1310.II. 15. (AOkt. II. 366.; DF 283555; Smič. VIII. 258-259.)
Mych	1317.XII. 15. (AOkt. IV. 250.; DL 31178)
Jovan	1320.(AOkt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.)
Nikola ⁸¹⁹	1322.XI. 4. (AOkt. VI. 303-304.; DF 218540) 1323. (AOkt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.) 1325. IX. 3. (AOkt. IX. 218-219.; A.O. II. 211-212.) 1336. VII. 25.(AOkt. XX. 242.; DL 2320) 1339. X. 6. (AOkt. XXIII. 282.; DL 90911) 1340. II. 13. (AOkt. XXIV. 40.; Mon. Vat. I/1. 416-417.) 1340. V. 16. (AOkt. XXIV. 147; Mon. Vat. I/1. 417-418.) 1345. I. 9. (AOkt. XXIX. 53.; A.O. VII. 175-177.; DL 3737) 1348. I. 8. (AOkt. XXXII. 44; A.O. V. 164-166.; DL. 3977) 1352. V. 30. (AOkt. XXXVI. 160.; DL 3737) 1355. VI. 27. (DL 39471)
Jovan	
Nikola	1356.III. 25. (AOkt. XL. 128; Smič. XII. 363.; DL. 222) 1361. XII. 13.(Fejér Cod. Dipl. IX/3. 270.;

⁸¹⁹ U narednih trideset godina (1322-1352) možemo sresti samo sa imenom Nikola u izvorima, koji navode bačkog arhiđakona. Smatramo da se ne radi o istu osobu, jer uzeći u obzir koliko dugo su tada živeli ljudi dosta je nemoguće da isti Nikola se nalazi na čelu arhiđakonata.

Benedikt	Békefi 1910. 270.) 1404. V. 17. (DL 8949) 1404. VII. 20. (DF 238238)
Jakov	1406. I. 22. (DL 9151); Békefi 1910. 67.) 1406. VII. 28.(DL 9224; Békefi 1910. 67.)
Jakov Blaž ⁸²⁰	1407. V. 23. (CVH I/9. 78.) 1411. VII. 16. (DL 9802) 1414.04.05. (Zs.O. IV.423.; DL 8099) 1416. 9. 10. (DL 33545; Békefi 1910. 67.) 1416. 03.01.(DF 259521; Zs. O. V. 451.) 1418. V. 15. (Érdújhelyi 1899. 145.; DL 10682; Békefi 1910. 67.)
Jovan	1435. XI. 30. (C. Tóth 2013. 23.; DL 39471) 1436. (Érdújhelyi 1899. 145; Katona I. 81.)
Jovan iz Vajske ⁸²¹	1437. IV. 22. (C. Tóth 2013. 23.; DL 88118)
Damjan	1447. III. 29. (DL 102830)
Mihajlo ⁸²²	1477. IX. 17. (Érdújhelyi 1899. 145.; Mon. Vat. I/6. 253.)
Ošvat ⁸²³	1479. I. 06. (DL 74532) 1481. I. 19. (DL 24983) 1483. I. 01. (Érdújhelyi 1899. 145.;

⁸²⁰ U izvoru se može videti da je funkcija bačkih arhiđakona je skoro nepročitljiva, gde se Jakov Blaž je nazvan bačkim arhiđakonom: „(...)per venerabilem Iacobum Blasii; archidiaconum Guacensem (Bachiensem?); Colocensis diocesis(...)” (ASV Cam. Ap.; Oblig. Et Sol.; vol. 57; fol. 167r; ASRo Camerale I; vol. 112; fol. 40r). Po Lukčiću, Tušoru i Fedelešu se radi o bačkom arhiđakonu Jakovu Blažu. CVH I/9. 78.

⁸²¹ Vrlo je moguće da se radi o istom arhiđakonu u poveljama i iz 1435. i 1436. godine.

⁸²² Po Erdujheljiju Imre je bio istovremeno i prepozit bosanskog kaptola i bački arhiđakon, međutim iz izvora se vidi da je Mihalj bio bački arhiđakon.

⁸²³ Po Erdujheljiju 1478. godine je bio bački arhiđakon, ali po Caiću 1483. godine je Osvald je bio bački arhiđakon..

Bernat Banfi ⁸²⁵	Czáich 1899. 255. ⁸²⁴) 1503. (Érdújhelyi 1899. 145.; Podhradczy 1860. 30. ⁸²⁶)
Jovan Aranjani Đorđe ⁸²⁷	1508. III. 07. (DL 34036) 1515. (Winkler 1935. 31.; Theiner Mon. Slav. I. 561.)
Matija	1520. X. 11. (DF 259642)
Jovan	1525. I. 06. (DF 259652)

Tabela 7 Lista bačkih arhidakona (1301-1526)

Bački kustosi (1301-1526)

Mihajlo	1301.V. 21. (A.O. I. 61.; DL 91147) 1303. VIII. 10. (A.O. I. 231.; Theiner I. 403-404.) 1303. (AO. I. 261.; Smičiklas. VIII. 68-69.) 1308. II. 14. (AOkt. II. 140.; A.O. I. 143-144.;Smič. VIII. 151.)
Cezarije	1315.(AOkt. IV. 82.; DF 280475)
Gal	1320.(AOkt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.) 1322. XI. 4. (AOkt. VI. 303-304.; DF 218540) 1323. (AOkt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.) 1325. IX. 3. (AOkt. IX. 218-219.;

⁸²⁴ Czách Gilbert, Regesták a római Dataria-levéltrak Magyarországára vonatkozó bulláiból. II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. I-II. In: *Történelmi Tár 22/3.* (szerl Toldy F.), Budapest, 1899, 1-18, 235-272.

⁸²⁵ Po njegovom nalogu je napisao Ludovik Tubero istoriju starih porodica Dubrovnika. Na to je mogao doći jer je Tubero boravio kod nadbiskupa Grgura Frankopana u Baču, koji je tvrdio da je njegova porodica poreklom iz Dubrovnika.

⁸²⁶ Podhradczy József, Tubero Lajos forrásai. In: *Új Magyar Múzeum 10/2.* (szerk. Toldy F.), Pest, 1860, 30-32.

⁸²⁷ On je išao kao diplomata kralja Vladislava II kod pape da spreči ulazak bratanca nadbiskupa Grgura Frankopana Franja u franjevački red, međutim, on se ipak zamonašio, ali kasnije je ipak postao kaločki nadbiskup, kako smo to mogli videti u prethodnom poglavlju.

	A.O. II. 211-212.)
	1333. III. 17. (AOkt. XVII. 64-65.; Varjú I. 75-76.; DF 260598)
	1336. VII. 25.(AOkt. XX. 242.; DL 2320)
	1339. X. 6. (AOkt. XXIII. 282.; DL 90911)
	1340. II. 13. (AOkt. XXIV. 40.; Mon. Vat. I. 416-417.)
Petar sin Marka	1344.X. 9. (AOkt. XXVIII. 384.; Bossányi I. 84.)
	1345. I. 9. (AOkt. XXIX. 53.; A.O. VII. 175-177.; DL 3737)
	1348. I. 8. (AOkt. XXXII. 44.; A.O. V. 164-166.; DL 3977)
	1352. V. 30.(AOkt. XXXVI. 160.; DL 3737)
Ošvat	1355. VI. 27. (DL 39741)
Petar	1356.III. 25. (AOkt. XL. 128; Smič. XII. 363.; DL 222)
	1361. XII. 13. (Fejér Cod. Dipl. IX/3. 270.; Békefi 1910. 270.)
Jakov	1395. XI. 15. (DL 8103)
	1404. V. 17. (DL 8949)
	1404. VII. 20. (DF 238238)
	1406. I. 22. (DL 9151; Békefi 1910. 67.)
	1406. VII. 28.(DL 9224; Békefi 1910. 67.)
Emerih	1411. VII. 16. (DL 9802)
	1412. I. 15. (DL 9866)
	1414.04.05. (Zs.O. IV.423.; DL 8099)
	1416. 03.01.(DF 259521;

	Zs. O. V. 451.)
	1416. 9. 10. (DL 33545;
	Békefi 1910. 67.)
	1418. V. 15. (Zs.O. VI. 485-486.;
	DL 10682;Dudás 1894. 190.;
	Békefi 1910. 67.)
Grgur	1431. (Érdújhelyi 1899. 144.)
Ošvat	1433.(Érdújhelyi 1899. 144.;
	Nagy II. 302.)
	1435. XI. 30. (C. Tóth 2013. 23.;
	DL 39471)
	1436. (Érdújhelyi 1899. 145.)
	1437. IV. 22. (C. Tóth 2013. 23.;
	DL 88118)
Andrija	1447. III. 29. (DL 102830)
Andrija iz Danoca ⁸²⁸	1450. (Érdújhelyi 1899. 145.;
	Winkler 1935. 30.; DL 14366)
Jovan iz Pankote ⁸²⁹	1456. I. 28. (Winkler 1935. 30-31.;
	CVH I/9. 359.)
Nikola	1463. (Érdújhelyi 1899. 145.;
	Koller IV. 343.)
	1475. (Érdújhelyi 1899. 145.;
	Czáich 1899. 12.)
	1477. I. 3. (Czáich 1899. 16.)
Egedije	1478. (Érdújhelyi 1899. 145.)
	1479. I. 06. (DL 74532)
Martin	1487. (Érdújhelyi 1899. 145.;
	Kovachich 1799. 388. ⁸³⁰)
	1481. I. 19. (DL 24983)
Brucio	1494. XII. 01. (DL 20233)

⁸²⁸ Bački vikar nadbiskupa Rafaela Hercega od Sekčerja (1450-1456).

⁸²⁹ Jovan iz Pankote je bio bački kanonik, i kustos 1456-1476., odnosno nadbiskupski vikar po Winkleru. Po nama Jovan nije mogao biti kustos do 1476. godine, jer u međuvremenu su bili drugi na poziciji bačkog kustosa (za to videti gore).

⁸³⁰ Martinus Georgius Kovachich, *Formulae Solennes Styli in Cancellaria, Curiaque Regni Hungaricae, Pestinii*, 1799.

Brucio Gorjanski ⁸³¹	1499. (Érdújhelyi 1899. 145.; Katona I. 501.)
Jovan	1508. III. 07. (DL 34036)
Matija Bačani ⁸³²	1511. (Érdújhelyi 1899. 145.; Gerési III. 73. ⁸³³)
	1512. V. 08. (DL 9604)
	1517. VI. 08. (DL 22917)
	1518. VI. 26. (DL 36814)
	1519. X. 11. (DF 259598)
	1520. X. 11. (DF 259642)
Lavrencije Egreši	1525. I. 06. (DF 259652)
	1526. (Érdújhelyi 1899. 145.; Pray II. 437.)

Tabela 8 List bačkih kustosa

Bački dekani (1301-1437)

Emerih	1301.V. 21 (AOklt. I. 61.; DL 91147)
Jakov	1303. (A.O. I. 261. Smič. VIII. 68-69.)
Toma	1308.II. 14. (AOklt. II. 140.; AO. I. 143-144.;Smič. VIII. 151.)
Kozma	1320.(AOklt. V. 371.; Z. O. I. 189-190.)
	1322. XI. 04. (AOklt. VI. 303-304.; DF 218540)
Petar	1323. (AOklt. VII. 323-324.; A.O. II. 107-108.)
Mihajlo	1325.IX.03. (AOklt. IX. 218-219.;

⁸³¹ Zamenik nadbiskupa Petra Varadija. Doktor slobodnih veština.

⁸³² Nadbiskupski zamenik i doktor teologije.

⁸³³ Gerési Kálmán (szerk.), *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára harmadik kötet*, Budapest,

	A.O. II. 211-212.)
Dominik	1336.VII. 25. (AOkt. XX. 242.; DL 2320)
Benedikt	1339. X.06. (AOkt. XXIII. 282.; DL 90911)
	1340. X. 13. (AOkt. XXIV. 270.; H.O. IV. 167.)
	1345. I. 09. (AOkt. XXIX. 53.; A.O. VII. 175-177.; DL 3737)
Mor	1348.I.08. (AOkt. XXXII. 44.; A.O. V. 164-166.; DL 3977)
Jovan	1352. V. 30. (AOkt. XXXVI. 160.; DL 3737)
Moric	1356.III. 25. (AOkt. XL. 128.; Smič. XII. 363.; DL. 222)
Stefan	1364. III. 17. (AOkt. XLVIII. 111.; DL 281)
	1364. V.9.(AOkt. XLVIII. 176.)
	1364. VI. 2.(AOkt. XLVIII. 236; DL 281)
Dorđe Erdutski	1437. IV. 12. (DL 88118)

Tabela 9 Lista bačkih dekana (1301-1437)

Bački kaptol kao mesto javne vere

Čini nam se da smo u poslednjem delu ovog poglavlja dužni da još ukratko prikažemo delatnost kaptola kao mesta sa javnom verom. Zašto samo ukratko? Naša doktorska tema se bavi sa istorijom naselja a delatnost ove crkvene institucije bi mogla da bude jedna posebna doktorska disertacija. Mi ćemo se u nastavku truditi da ukratko pokažemo kakve povelje je izdavala ova institucija, odnosno u kojim slučajevima su se obraćali kaptolu kraljevi, zemaljska dostojanstva, odnosno privatna lica. Spoljnu i unutrašnju kritiku povelja takođe nećemo sad analizirati, jer ih ima više stotina, ali ćemo dati opšte informacije i karakteristike svake povelje iz različitih istorijskih perioda. U našem fokusu će biti određivanje vrsta povelja, mesto čuvanja, „terenska služba“ kaptolskih članova, odnosno delokrug

funkcionisanja Bačkog kaptola.⁸³⁴ Sledi kratka interpretacija istorije Bačkog kaptola kao mesta sa javnom verom.

Prvo ćemo u kratkim crtama govoriti o počecima delatnosti kaptola kao mesta sa javnom verom. Ova delatnost našeg kaptola nas vraća u doba dinastije Arpadovića. Iz perioda 13. veka nam je danas poznato 31 povelja izdato od strane bačkog kaptola.⁸³⁵ Prva povelja kaptola potiče iz 1229. godine. U ovoj povelji je ban Toma sklopio sporazum sa dvornikom iz Oronta u vezi jedne sporne zemlje pored reke Uze (tj. Mostonge) u Bačkoj županiji. Dakle reč je o jednoj sporazumnoj povelji (*littere compositionales*) koju je izdao Bački kaptol.⁸³⁶

Najveći deo povelja iz perioda Arpadovića su kupoprodajne povelje (*littere venditionales*), od koje nam je ostalo deset komada.⁸³⁷ Međutim, ove i ostale vrste povelja nećemo analizirati pošto su iz ranijeg perioda, dakle izlaze iz vremenskih okvira naše disertacije. Tri povelje su u vezi darovanja poseda (*littere donationales*).⁸³⁸ Tri su povelje o zameni poseda (*littere cambiales*).⁸³⁹ Dve povelje su u vezi odricanja, ali to smo uvrstili u nagodbeno-sporazumne povelje (*littere compositionales*).⁸⁴⁰ Ovoj grupi još pripada jedna povelja, koja je, mogli bismo reći, klasičan primer jedne sporazumno-nagodbene povelje.⁸⁴¹ Iz ovog perioda su dve povelje u vezi davanja zaloga (*littere impignorationales*).⁸⁴² Dve povelje su u vezi podele poseda (*littere divisionales*).⁸⁴³ Poznata nam je jedna mirovna povelja iz ovog perioda (*littere expeditorie seu quietantiales*).⁸⁴⁴ Jedna povelja je u vezi procenjivanja (*littere estimationales*), čiji datum nismo mogli ustanoviti.⁸⁴⁵ Imamo jednu povelju jemstva (*littere evictionales*)⁸⁴⁶, i jedan testament (*testamenta*).⁸⁴⁷ Ostala tri povelja nismo uvrstili nigde jer su dosta sumnjive po mišljenju stručnjaka i u pogledu diplomatike.⁸⁴⁸

⁸³⁴ U ovom trenutku nismo se mogli prihvatiti zadatka da svaku povelju detaljno jedno po jedno analiziramo. Po gore pomenutim kriterijumima smo se bavili sa izdatim ali i sa neizdatim izvorima, koji su pristupačni na sajtu Mađarskog državnog arhiva, odnosno one povelje koje smo našli u Austrijskom državnom arhivu. Analizirali smo i povelje iz perioda 1353-1387 odnosno 1426-1526, jer povelje iz navedenih perioda nisu obrađene ni u jednom zborniku izvora ili regeste.

⁸³⁵ Parlagi 1999. 12. Parlagi je u diplomskom radu obradio i analizirao povelje Bačkog kaptola u 13. veku: Parlagi Márton, *A bácsi káptalan árpád-kori hiteleshelyi oklevelei*, Szeged, 1999.

⁸³⁶ DL. 152, H.O. VII. 15, Parlagi 1999. 9-10.

⁸³⁷ 1244: DL 275; 1244: DL. 86825; 1247: DL 313; 1252: DL 374; 1256: DL 76142; 1263: DL 91112; 1272: DL 821; 1279: DF 248 641; 1280: DF 86853; Parlagi 1999. 14.

⁸³⁸ Pre 1244. : H.O. VIII. 43-44; 1272: DL 822; 1297: DL 34091; Parlagi 1999, 16.

⁸³⁹ 1246: DL 40790; 1269: H.O. VIII. 429-430; 1289: DL 1263; Parlagi 1999, 16-17.

⁸⁴⁰ 1229: DL 152; 1299: DL. 1550; Parlagi 1999. 17.

⁸⁴¹ 1290: H.O. VIII. 232; Parlagi 1999. 19.

⁸⁴² 1297: DF 259576; Parlagi 1999. 17.

⁸⁴³ 1237: H.O. VII. 21; 1275: DL 74457; Parlagi 1999. 18

⁸⁴⁴ 1275: DL 74457; Parlagi 1999. 19

⁸⁴⁵ ÁÚO. X. 429-430. Parlagi 1999. 20.

⁸⁴⁶ 1263: DL 555; Parlagi 1999. 20.

⁸⁴⁷ 1244 pr: H.O. VIII. 43-44; Parlagi 1999. 21.

⁸⁴⁸ U vezi ove povelje videti detaljnije: Parlagi 1999. 22-23.

Prelazeći na pozni srednji vek, dakle na 14. i 15. vek, kaptolske povelje smo uvrstili u više perioda. Prvi traje 1301-1353, drugi je 1353-1387, a treći 1387-1426. Imamo još do kraja postojanja kaptolske institucije u Baču sedam perioda o kojima će biti reči kasnije. Prvo ćemo analizirati anžuski period odnosno period vladavine Žigmunda Luksemburškog.⁸⁴⁹

Po Martonu Parlagiju u prvom periodu (1301-1353) od Bačkog kaptola nam je poznato 97 povelja. Ako uporedimo sa čitavim periodom vladavine Arpadovića iz koje su nam poznate 31 povelja, onda možemo konstatovati da je izdavanje povelja iz prve polovine 14. veka višestruko povećano.⁸⁵⁰ Međutim, značajnu razliku predstavlja vrsta izdane povelje. Dok su u periodu Arpadovića izdane povelje bile skoro 100 % iskazi (*fassio*), u periodu 1301-1353. iskazi predstavljaju samo oko 40 % sveukupnog broja povelja.⁸⁵¹ Takođe je značajan broj povelja koje sadrže neku izjavu (*relacio*) koje su poslate odgovornim organima kraljevstva u vezi obavljanja poslova, koja su bila poverena kaptolu. Njihov broj iznosi 44 % ukupnih povelja.⁸⁵² Ne možemo izostaviti prepise ranijih dokumenata, koji iznose 15 % od ukupnog broja izdatih povelja.⁸⁵³ U relativno malom broju, u tri slučaja, se javlja novina anžuskog perioda u Ugarskoj *mandatum generale*⁸⁵⁴, po kojoj je postupio Bački kaptol.⁸⁵⁵ I crkvene i svetovne institucije su se obratile ovakvim poslom kaptolu. Broj prepisanih povelja se isto povećao zahvaljujući razvoju pismenosti. Prepisi su bili karakteristični posebno tridesetih godina 14. veka. U polovini slučajeva prepisali su sopstvene povelje, odnosno povelje izdate od strane drugih, ali u poslednjem slučaju nije kaptol nikad prepisao povelje izdate od strane drugih mesta sa javnom verom, nego je

⁸⁴⁹ Ove periodizacije smo pratili pa nastavili po šemi Martona Parlagija. Počeli smo sa datumom 1301. jer je tada izumrla dinastija Arpadovića odnosno počinje srednjovekovna istorija Ugarske. Godina 1353. je vododelna jer tada je Ludvig I naredio sakupljanje svih pečata mesta sa javnom verom, jer je mera falsifikovanja povelja postala zabrinjavajuća. Vraćajući pečate i dozvolu Bačkom kaptolu da funkcioniše kao mesto sa javnom verom naš sledeći period traje do 1387. kad je počeo da vlada Žigmund Luksemburški. Treći period smo stavili do 1426. godine, dotle imamo zbornike regeste iz žigmundskog perioda, čije zbirke smo aktivno koristili. Sledeći period traje do kraja vladavine Žigmunda 1437. i hteli smo da zaokružimo karakteristike kaptolskih povelja za ovu petodecenijsku vladavinu ovog značajnog vladara. Takođe smo hteli da ispitamo period 1437-1458. kad je faktički centralna vlast kraljeva bila slaba ili nije ni postojala (1444-1452 vladavina guvernera Janka Hunjadija). U poslednjim periodima srednjovekovne istorije Ugarske za vreme vladavine Matije Korvina (1458-1490) i Jagelonaca (1490-1526) nemamo publikovane kaptolske povelje, ali smo već po gore pomenutim kriterijumima analizirali i napisali rezultate, koje ćemo videti u nastavku. ⁸⁴⁹ Parlagi 2001. 97-98.

⁸⁵⁰ Parlagi 2001. 97-98.

⁸⁵¹ Isto 99.

⁸⁵² Isto

⁸⁵³ Isto

⁸⁵⁴ Formula po kojoj se zapoveda, naređuje se (obično kralj) na primer poziv na sud, obilazak poseda granica, uvođenja u posed itd. Nisu razlikovali od ostalih pisama. Za više informacije videti: Makkai László, Mezey László, *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI-XIV. század*, Budapest, 1960, 24.

⁸⁵⁵ 14. 08. 1330., AOkt. XIV. 289, DL 76431, Parlagi 2001. 99. Parlagi se pogrešno poziva na originalni dokument (DL. 76731); 24.V. 1348., AOkt. XXXII. 174, DL 56739, Parlagi 2001. 99.; 10.10. 1348., AOkt. XXXII. 329., DL. 76901, Z. O. II. 298-299, Parlagi 2001. 99.

prepisao samo povelje nekog drugog svetovnog funkcionera.⁸⁵⁶ Na osnovu toga izgleda da jeste prosperirao princip da je ona povelja uživala veću autentičnosti kada je prepisao sam izdavač. Razlozi prepisa su mogli biti različiti, ali je glavni razlog bio uobičajeni strah od nestanka originala. Vremenski razmak između prepisa je bio jako promenljiv, između njih je moglo biti razlike od par meseci do stotinu godina.⁸⁵⁷

Što se tiče maksimalne novčane vrednosti delatnosti Bačkog kaptola, nema granice, međutim, samo dva puta su prevazišli sumu od 150 maraka: 14. 05. 1331. i 26.05.1331. kad su uveli u posed vrednosti 240 maraka,⁸⁵⁸ odnosno pre 27.07.1337. kad je procenjen posed u vrednosti 400 maraka,⁸⁵⁹ što je bilo učinjeno na zapoved državnih institucija. Transakcije u vrednosti između 100-150 maraka su izvršene više puta u ovom periodu. Pored toga imamo slučajeve sa značajnijim vrednostima: među njima je sporazum oko jednog poseda kad su se složile stranke za sumu od 50 maraka sankcije,⁸⁶⁰ odnosno u povelji izdatoj između 24. 04. i 08.05. 1337. godine kada su podelili 50 sela.⁸⁶¹

Možemo konstatovati da imamo više slučajeva kad su u pitanju bile manje sume ispod 50 maraka,ovo su bile relacije, ali imamo i privilegije.⁸⁶² Većina povelja iz ovog doba su ispitivanja, odnosno ustanovljenja vlasništva poseda.⁸⁶³ U slučajevima kad su bile veće sume u pitanju ili u komplikovanim procesima kaptol je obično slao dva člana za sređivanje situacije.⁸⁶⁴ Ovi slučajevi su praćeni istovremeno u prisustvu dva kraljevska čoveka. Međutim, tako su naravno troškovi bili veći, koji su morali platiti stranke, ali kod poseda

⁸⁵⁶ Parlagi 2001. 100.

⁸⁵⁷ Isto

⁸⁵⁸ DL 87013, AOkt. XV. 110, Parlagi 2001. 100-101.

⁸⁵⁹ DL 33739, AOkt. XXII. 237-240, Smič. X. 400-406, Parlagi 2001. 101. Datum je pogrešno naveden kod Parlaga. On je datirao povelju pre 15.09.1337.

⁸⁶⁰ DL 2601, AOkt. XIV. 129, A. O. II. 482-483, Parlagi 2001. 101.

⁸⁶¹ DL 3064, AOkt. XXI. 117-118., A. O. III. 357-359, Parlagi 2001. 101.

⁸⁶² Pod privilegijama se podrazumevaju povelje, koje su izdate u svečanoj formi, koje obezbeđuju važna prava. (Kőfalvi Tamás, A hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: *Acta Historica 125.* (szerk. Bartha G.), Szeged, 2007. 90). U ovom periodu je Parlagi našao jednu privilegiju 06.10. 1339. (DL 90911, AOkt. XXIII. 282, Parlagi 2001. 103). Kaptol je svoju povelju zapečatio sa svojom privilegovanom pečatom (*privilegiale sigillum*). Odnosno, drugim rečima u ovom slučaju na mandati nisu odgovorili u formi relacije, nego su izdali privilegiju.

⁸⁶³ Parlagi 2001. 100-102.

⁸⁶⁴ Parlagi 2001. 104. fusnuta 46. Nakon analize fusnote započeli smo više grešaka. Povelja koja je nastala pre 08.05. 1337. nije izdata od strane bačkog nego jegarskog kaptola (AOkt. XXI. 139), i u povelji se radi o zadacima pečvaradskog konventa (DL 3063). Druga povelja izdata pre 15.09.1337. godine (videti fusnotu 768.) iako nije povelja bačkog kaptola, ali spomenute su članovi kaptola (kantor Andrija i sveštenik Egedije) koji su bili poslani da ispitaju situaciju (AOkt. XXII. 239, DL 33739, Smič. X. 400-406). Treća povelja koja je nastala između 01.08-08.08. 1350. je povelja bačkog kaptola u koju su bili poslani kantor Kozma i kanonik Toma na ispitivanju poseda. (AOkt. XXXIV. 323, DL 4162).

većih vrednosti im se isplatilo. Tako su na primer bili poslata tri kraljeva čoveka i isto toliko članova kaptola u slučaju odluke jednog poseda u vrednosti 400 maraka.⁸⁶⁵

Kaptol je u svim slučajevima u poveljama označio lice ili lica sa njegovim titulama koji su ih predstavljali. Na osnovu nama poznatih povelja možemo konstatovati da su u skoro istom broju bili poslani na „teren” kanonici ili obični klerici, sveštenici, tako da su slate osobe iz nižih slojeva kaptola u prvoj polovini 14. veka.⁸⁶⁶ Ovi članovi kaptola nisu popunili vrhovnu funkciju unutar instituta, ali imamo slučajeve kad su na „teren” izlazili niži funkcioneri u kaptolu poput dekana, kustosa, ili neko od arhiđakona institucije.⁸⁶⁷ Od poslatih članova kaptola možemo naći više puta ista imena, međutim, teško bi bilo odrediti da li se radi o istim ljudima kaptola ili o različita osobama. Naš posao je otežan jer imamo relativno mali broj informacija i zbog toga je teško dati odgovor na pitanje da li je kaptol imao članove koji su bili „specijalizovani” za spoljnu delatnost mesta za javnom verom.⁸⁶⁸

Kad su u pitanju mesta sa javnom verom u slučajima izdavanja povelja moramo spomenuti da su dokumenta bila sačuvana i od strane kaptola u njihovoj riznici. U vezi toga imamo i konkretne informacije i za Bački kaptol. Po Parlagiju nama su poznate četiri povelje, koja spominju mesto čuvanja dokumenata. Iz ovih podataka, na žalost, ne možemo konstatovati da li je kaptol počeo sa čuvanjem povelja od početka njegovog postojanja, jer prvi podaci potiču iz 1290. godine.⁸⁶⁹ Ali iz doba Anžujaca je već sigurno da je Bački kaptol čuvao povelje izdate od njihove strane. Prva povelja je prepis povelje nastale 1322. kao kopija originala iz 1297. godine u kojoj je naznačeno da je povelja sačuvana u riznici kaptolske sakristije.⁸⁷⁰ Iz druge povelje može se tačno pročitati da je privilegovana povelja

⁸⁶⁵ Parlagi 2001. 104.

⁸⁶⁶ U 18 slučajeva su poslali kanonika, a u 15 slučajeva nisu poslali kanonika da izvrši spoljnu delatnost mesta sa javnom verom. (Parlagi 2001. 104-105.)

⁸⁶⁷ Po Parlagiju članovi bačkog kaptola koji su vršili vrhovne funkcije, dakle prepozit, lektor, kantor i kustos nisu vršili spoljnu delatnost mesta sa javnom verom (Parlagi 2001. 105). Međutim, kako smo to mogli videti i za to smo imali primer u povelji zemaljskog sudije od 27. 07. 1338. godine (DL 33739, AOkt. XXII. 239.), u kojoj su kantor Andrija i sveštenik Egedije izvršili spoljnu delatnost kaptola. Mi to tumačimo sa posebnim značajem ovog slučaja procenjivanja vrednosti jednog poseda, koji je procenjen na 400 maraka, kako smo mogli videti gore.

⁸⁶⁸ Parlagi 2001. 105.

⁸⁶⁹ Ova prepisana povelja, za koju se ne zna kada je tačno nastala (1290-1301) je prepis povelje kralja Bele IV (1235-1270) iz 1242. godine. Iz izvora možemo saznati da je dokument sačuvan u riznici (camara) kaptola: Parlagi 2001. 106, DF. 260418.

⁸⁷⁰ Prva povelja koja je nastala 1297. je prepisana 19.08.1332. od strane Bačkog kaptola (Parlagi 2001. 106) i čuvana je u kamari kaptolske sankristije: „*in camara nostra sive sacristia*” (DL 34091). Prvo smo mislili da je Parlagi pogrešio jer je promašio broj povelja, koja nije ni bila izdata od Bačkog kaptola (DL 34019), ali smo kasnije uspeali da nađemo povelju koja je u pitanju i koja je delimično bila izdata (DL 34091, Wenzel ÁÚÓ XII. 603-604.).

nastala 1325. godine, koja se prepisuje 1336. je sačuvana u riznici Bačkog kaptola.⁸⁷¹ Po povelji iz 1348. godine kralj Ludvig I je naredio Bačkom kaptolu da iz svoje riznice pronađe privilegovanu povelju u vezi sa kupoprodajom jednog poseda.⁸⁷² Poslednja povelja na koju se poziva Marton Parlagi je nastala 30.05. 1352. godine, i prepis je privilegovane povelje nastale ranije. Kaptol kaže da iako su sakristija i druge zgrade izgorele u požaru, ova je ostala netaknuta u konzervatoriju (*conservatorium*), koja je pod gore navedenom datumu izdata i zapečaćena od strane kaptola.⁸⁷³ Šta više povelja iz 1348. godine konstatuje da će biti sačuvana po običaju.⁸⁷⁴ Pošto su gore navedene povelje sve privilegije, možemo konstatovati da je kaptol sigurno dao sačuvati privilegovane povelje. Kako smo mogli videti za mesto čuvanja je naznačena *camara* (mislimo da je to termin za riznicu) ili *sacristia* što je indentična sa sakristijom i samo jednom je navedeno *conservatorium* što mislimo da je bio arhiv kaptola gde su čuvani izuzetno važne povelje izdate po kraljevskom mandatu.⁸⁷⁵ Pitanje je kako možemo identifikovati prostorije za čuvanje kaptolskih povelja, da li možemo govoriti o arhivu mesta sa javnom verom ili o sakristiji kaptola. Doduše sakristija je bila deo kaptolske crkve i tako mesto čuvanja vrednosti kaptola, dok „camara” moglo bi biti termin za riznicu ali mislimo da može da bude identičan sa sakristijom. Po Parlagiju ovo pitanje se moglo smatrati rešenom jer je u periodu do 1353. godine sakristija pomenuta više puta, a u prvoj polovini 14. veka arhiv mesta sa javnom verom i sakristija u slučaju Bača bi mogla ista prostorija, odnosno kamara bi mogla biti deo sakristije.⁸⁷⁶ Kao presudnu informaciju možemo smatrati sledeći izraz u povelji iz 1332. godine: „*in nostra camara, sive sacristia*”. To bi značilo zaista da su „sacristia” i „camara” bili isti termini za čuvanju kaptolske povelje. Parlagi je takođe smatrao da povelja iz 1352. godine svedoči da je „conservatorium” bio arhiv kaptola ili barem deo njega jer je sakristija sa kaptolskom crkvom izgorela, ali je konzervatorija preživela požar.⁸⁷⁷ Nadležan za arhiv mesta sa javnom verom je bio kustos i njegov pomoćnik subkustos,⁸⁷⁸ jer smo već u uvodu ovog poglavlja rekli da su bili nadležni za čuvanje kaptolskih dobara. Funkcija subkustosa nije navedena u kaptolskim poveljama, a to ne znači da ova funkcija nije ni postojala.

⁸⁷¹ Za originalnu povelju iz 1325. videti: DL 2320, AO. II. 211-212, AOkt. IX. 218-219. Za prisanu povelju iz 1336. videti: DL 2320, AOkt. XX. 242. Parlagi 2001. 106.

⁸⁷² DL 87224, AOkt. XXXII. 270-271, Parlagi 2001. 106.

⁸⁷³ DL 3737, AOkt. XXXVI. 160-161, Parlagi 2001. 106.

⁸⁷⁴ 1348. 08.17: „*in camara nostra quandam privilegium nostrum(...) ad conservandum more positum*”. DL 87224, Parlagi 2001. 106.

⁸⁷⁵ Parlagi 2001. 106.

⁸⁷⁶ Isto. 107.

⁸⁷⁷ Isto

⁸⁷⁸ Interesantno je da se npr. u Pečujskom kaptolu ova funkcija javlja 1330. godine. Koszta 1998. 116.

Što se tiče delokruga delatnosti kaptola do 1353. godine, po istraživanjima Parlagija, se mogu interpretirati sledeći rezultati. U poveljama su spomenuta 96 naselja od kojih je identifikovano 57.⁸⁷⁹ Kad je pomenuta naselja i posede stavio na kartu zapazio je da je delokrug Bačkog kaptola u odnosu na period dinastije Arpadovića znatno proširen. Doduše više od polovine poseda su se nalazila na zapadu Bačke, odnosno na severoistočnom delu Vukovske županije, mnogi su bili i na jugoistočnom delu Bodroške županije, pa čak i na istoku Baranjske županije, koje su se nalazile uglavnom pored puteva koji su išli paralelno sa Dunavom.⁸⁸⁰ Pored navedene županije kaptol je imao posla, doduše jako retko u ostalim županijama koje su bile udaljene više u geografskom smislu. Ove županije su bile sledeće: Kereš, Čongrad, Čanad, Torontal, Abauj.⁸⁸¹ Većina poseda su unutar 50 kilometra delokruga, dalje od 50 kilometara može se naći 11 poseda koje su se nalazile 75 kilometara od Bača, a samo u tri slučajeva su bile dalje od 100 km. od kaptola.⁸⁸² Samo jedna povelja je izdata koja se odnosila na jedan posed koji je bio udaljen više od 150 km.. Povelja je izdata 1303. godine u vezi poseda Lanc (Lanch) u županiji Abauj koji se nalazio otprilike 400 km. od Bača.⁸⁸³ Ovi primeri ukazuju na to da Bački kaptol nije imao u principu ograničenje delokruga i da je imao pravo delatnosti u Ugarskoj, ali iz praktičnih razlika su stranke uvek gledali da izaberu najbliže mesto sa javnom verom, jer su nekad procesi trajali više meseci. U ovom slučaju mislimo da su se ipak obratili Bačkom kaptolu zbog toga što je u pitanju bila razmena poseda, a drugi posed, Teluki (Theluky) se nalazio u Vukovskoj županiji.⁸⁸⁴ Da je delokrug Bačkog kaptola zaista bio manji govori nam kraj dokumenata gde se posednik abaujvarskog poseda obavezao da izda privilegovanu povelju od strane Jegarskog kaptola, odnosno konventa iz Jaso, u čijem delokrugu je bila severna Ugarska i nalazili su se dosta bliže pomenutom posedu nego Bački kaptol.⁸⁸⁵

U nastavku ćemo analizirati drugu polovinu Anžijskog perioda od 1353. do 1387. Trudićemo se da obradimo publikovane ali i neublikovane izvore kojih ima najviše u ovom periodu. Sa internet sajta Državnog arhiva Mađarske sakupili smo sve dokumente u vezi delatnosti Bačkog kaptola pokušavajući uraditi analize sa već gore navedenim

⁸⁷⁹ Detaljnije videti: Parlagi 2001. 107-108.

⁸⁸⁰ Parlagi 2001. 108.

⁸⁸¹ Isto

⁸⁸² Isto

⁸⁸³ Parlagi je mislio da je povelja nastala 1313. godine, međutim zahvaljujući literaturi i samog izvora može se konstatovati da je povelja izdata deset godina ranije 1303. godine. Za povelju videti detaljnije: DL 1660, AOKlt. I. 261-262, A.O. 68-69, Smič. VIII. 68-69.

⁸⁸⁴ Parlagi 2001. 108.

⁸⁸⁵ Isto

kriterijumima.⁸⁸⁶ Međutim, moramo naglasiti da neki izvori, koji su sačuvani u obliku fotokopije, koji su daleko teži za čitanje i tumačenje odnosno oni, koje nismo uspeli pročitati u roku (ima ih samo nekoliko) nećemo navoditi ovog puta. Bez obzira na to, mislimo da će statistika ostalih perioda kasnog srednjeg veka delatnosti Bačkog kaptola biti merodavna. Takođe ćemo navesti samo one izvore i vrsta slučajeva koja su bila dominantni u pojedinim periodima.

Za periodu između 1353. i 1387. godine smo analizirali 40 povelja. Od njih 11 su publikovane a ostale su neobjavljene.⁸⁸⁷ Iz ovog periodu su 33 povelje originali a sedam je prepisano. Od prepisanih izvora može se reći da u tri slučaja su prepisane kaptolske povelje, jednom po kraljevskom mandatu, jednom po molbi crkvenih verodostojnika, a jednom po zahtevu barona.⁸⁸⁸ Od navedene povelje 23 su iskazi (*fassio*), što iznosi 55 % slučajeva ukupnih izvora, odnosno imamo 17 izjava (*relatio*) što iznosi 45 % od ukupnih izvora. Većina povelja nisu privilegije, samo u osam slučajeva možemo govoriti o takvoj vrsti dokumenata.⁸⁸⁹ U ovom razdoblju jedna trećina povelja (ukupno 11) se odnosi na neku zabranu. U većini slučajeva privatne stranke su se pojavile pred kaptolom tražeći zabrane drugim licima ili njihovim porodicama zauzimanje nekog poseda. Sledeća „najpopularnija” vrsta povelja su one u vezi vođenje neke istrage (ukupno 10). U većini slučajeva su vođene istrage od strane članova Bačkog kaptola u vezi samovolje, zloupotrebe, nasilne okupacije poseda. Imali smo i slučajeve kad su svedoci saslušani u vezi spornih slučajeva. Treća vrsta su bile povelje u vezi podele poseda (ukupno pet).⁸⁹⁰

⁸⁸⁶ U nastavku gore već pomenutim periodima sve do 1526. godine fokusiraćemo se na to da li su povelje originalne ili su prepisane, da li su privilegovane, da li su iskazi ili izjave, da li je kaptol poduzeo mere u kupoprodajnim ili u slučajevima procenjivanja poseda sa većim ili manjim sumama. Biće naravno reći i o spoljnim delatnostima kaptola, od koga i kakve mandate je dobio kaptol. Trudićemo se da odredimo geografski položaj poseda navedenih u izvorima i da na osnovu toga odredimo delokrug delovanja institucije.

⁸⁸⁷ Objavljene povelje: 1366. (DL 7738) Z. O. III. 323; 31.07.1371. (DL 77479) Z. O. III. 429-430; 29.09.1372. (DL 77521) Z. O. III. 468-470; 26.03.1373. (DL 77540) Z. O. III. 488-490; 01. 10. 1373. (DL 77554) Z. O. III. 506-507; 26.03. 1373. (DL 77539) Z. O. III. 490-491; 13.02.1375. (DL 77608) Z. O. III. 599-600; 11.05.1376. (77642) Z. O. III. 636-638; 04.10.1379. (DL 77752) Z. O. IV. 114-115; 04.10.1379. (DL 77751) Z. O. IV. 116-117; 22.09.1381. (DL 77835) Z. O. IV. 214-215.

⁸⁸⁸ 27.06. 1355. prepis povelja 1435. (DL 39471), 17.06.1359. prepis 1360. (DL 41455), 14.08.1363. prepis 1369. (DL 5224), 28.02.1364. prepis 1381. (DL 5288), 04.11.1324. prepis 09.08.1360. (DL 8789), 07.02.1358- prepis1377. (DL 42046)

⁸⁸⁹ 27.06. 1355. (DL 39471), 28.02.1364. (DL 5288), 04.11.1324. (DL 8789), 13.12.1361. (DL 41499), 09.08.1381. (DL 5288), 07.02.1358 (DL 42046), 01.01.1386. (DL 7182), 03.07. 1368. (DL 5681).

⁸⁹⁰ Povelje kaptola koje se bave nekom zabranom: 05.04.1354. (DL 4420) ; 15.03.1363. (DL 91589); 02.04.1368. (DL 91737); 12.10.1370. (DL 91771); 16.03.1373. (DL 91803); 04.12.1374. (DL 87487); 22.07.1382. (DL 52425); 15.04.1384. (DL 87558); 31.07.1371. (DL 77479); 02.04.1368. (DL 91737). Kaptolske povelje koje sa bave sa istragom: 09.10.1353. (DL 91455); 10.07.1356. (DL 91486); 06.04.1362. (DL 91575); 28.02.1364. (DL 65388); 26.03.1373. (DL 77540); 01.10.1373. (DL 77554); 26.03.1373. (DL 77539); 11.05.1376. (DL 77642); 04.10.1379. (DL 77752); 04.10.1379. (DL 77751). Na kraju povelje u kojima je reč o podeli poseda ili imovina: 14.08.1363. (DL 5224); 28.02.1364 (DL 5288); 09.08.1381. (DL 5288); 01.01.1386. (DL 7182); 03.07.1368. (DL 5681).

Iz izvora ovog perioda smo naišli samo u dva slučaja na konkretne sume. U oba slučaja možemo govoriti o relativno malim sumama (50 i 60 forinti).⁸⁹¹ Imamo međutim i takve povelje u kojima nam nisu poznate tačne sume jer nisu označene u brojevima.⁸⁹² Zbog toga možemo reći da imamo opadanje u visini vrednosti u poveljama u odnosu na period 1301-1353. Istina je da se od 40 povelja samo jedna bavi sa zalaganjem u kojoj je jedno privatno lice zalagalo ispred kaptola posed za 50 forinti, ili u jednoj drugoj se tokom procesa ustanovilo da je tužbenik morao platiti 60 forinti globe.

Hteli smo videti u ovom periodu koji članovi su vršili spoljnu delatnost mesta sa javnom verom kaptola. Spoljne vršioce možemo uvrstiti u tri kategorije: u jednostavne kanonike, horske sveštenike, i na članove koji su vršili neku funkciju u kaptolu. Ukupno nam je poznato 12 slučajeva kad su kaptolski članovi izašli na „teren“ da obave svoj posao. U slučaju jednostavnih od kanonika su izašli Bernat, Grgur i Toma.⁸⁹³ U šest slučajeva su nam poznata imena članova kaptolskog hora koji su izvršili ovaj zadatak: Kliment, Andrija, Jovan, Lavrencije, Nikola, Petar, Matija.⁸⁹⁴ Na kraju imamo i tri slučaja, kad su funkcioneri kaptolske institucije izašli na lice mesta. Oni su bili Jovan sremski arhidakon, Jovan dekan, i Jovan sublektor.⁸⁹⁵

Bili smo zainteresovani da li u poveljama možemo naći neku informaciju u vezi čuvanja izvora. Međutim, samo u jednom izvoru od četrdeset, smo našli traga u vezi mesta čuvanja dokumenata. Štaviše, ako bolje pogledamo i taj izvor je prepis iz 15. veka, tako da faktički možemo reći da ni jedan izvor ne govori ništa o mestu čuvanja kaptolskih dokumenta pa čak ni o povelji privilegije. Kad smo pogledali izvor mogli smo naći termin „camara“ za označenje mesta za čuvanje dokumenata u delu prepisinom u 15. veku.⁸⁹⁶

⁸⁹¹ 28.05.1363. (DL 5213); 11.05.1376. (DL 77642).

⁸⁹² 08.09.1365. (DL 94091), 27.06.1355. (DL 39471). Ne možemo ustanoviti ove sume, jer su vrednosti bile date u naturi, ili je u pitanju ženski deo nekog poseda, ili se u izvoru kaže da treba uzvratiti onu sumu koja je bila pozajmljena.

⁸⁹³ Bernanrd magister kanonik (24.07.1368. DL 91740), Grigorije kanonik (26.03.1373. DL 77539, 11.05. 1376. DL 77642), Toma (27.06.1355. DL 39471), Benedikt kanonik (13.07.1416. DL 10161).

⁸⁹⁴ Kliment previter hora, sveštenik crkve Sv. Lavrencija (17.06.1359. DL 41455), Andrija klerik bačkog hora (06.04.1362. DL 91575), Andrija član hora naše crkve (04.10.1379. DL 77751), Jovan član našeg hora (04.12.1374. DL 87487), Petar klerik hora (13.02.1375. DL 77608), Matija član hora naše crkve (22.09.1381. DL 77835), Nikola previter našeg hora (19.01.1436. DL 12854, 28.05.1436. DL 88109). Imali smo slučaj, kada su iz kaptola poslali dva člana da izvrše istraživanje na licu mesta. Oni su Lavrencije klerik hora i Nikola kanonik (28. 02.1364. DL 65388). Takođe, u doba Žigmunda Luksemburškog imali smo primere kada je kaptol poslao na lice mesta notara sa ili bez crkvenjaka. Notar Toma (10.09.1416. DL 33545); Petar iz Aponja naš notar (15.01. 1420. DL 79589); Koloman notar bačke crkve (01.08.1421. DL 39206).

⁸⁹⁵ Jovan arhidakon sremski (13.12.1361. DL 41499), Jovan dekan kanonik (29.09.1372. DL 77521), Jovan subcantor hora bačke crkve (01.01.1386. DL 7182).

⁸⁹⁶ 27.06.1355. (prepis 30.11.1435. DL 39471)

Zaključili bi ovaj period sa delokrugom delatnosti bačkog kaptola. Naravno u većini slučajeva možemo reći da je delatnost kaptola bio najaktivniji u Bačkoj i u susednim županijama poput Bodroške, Vukovske i Baranjske, dakle to spada u krug između 50 i 100 kilometra. Ne želimo detaljnije analizirati ove slučajeve, već samo one u kojima je delokrug kaptola prevazilazio 100 kilometra. Tri ovakva slučaja su nam poznata. U prvom, na prostoru županije Solnok, u vezi jednog poseda je overena ovlašćena povelja za darovanje, prodaju odnosno založenje poseda.⁸⁹⁷ Županija Solnok se nalazila oko 200 kilometra u vazdušnoj liniji od Bača. U drugom slučaju je kaptol vršio delatnost na teritoriji županije Heveš, kad je izdao i overio jednu pozivnu povelju.⁸⁹⁸ Ova županija se nalazila oko 250 kilometara od grada. U trećem slučaju je kaptol na teritoriji nekadašnje županije Gemer vršio svoju delatnost izdavajući povelju zabrane u vezi tvrđave Krasne Horke.⁸⁹⁹ Ova županija sa pomenutom tvrđavom se nalazila čak 380 kilometara od Bača! Naš zaključak bi bio da ni u ovom periodu nije imao kaptol ograničenje delokruga na teritoriji kraljevine Ugarske.

Iz perioda Žigmunda Luksemburškog (1387-1437) nam je poznato 76 primera kaptolskih povelja. Od toga 60 su originalni a 15 je pripisanih.⁹⁰⁰ Od pomenutih povelja samo je 11 objavljeno.⁹⁰¹ Od povelja 35 su iskazi (*fassio*), dok su 35 izjave (*relatio*), dakle skoro su srazmerno izjednačeni iskazi i izjave u ovom periodu. Od ukupnih kaptolskih povelja je 30 % privilegija (sveukupno 23). Od kaptolskih povelja u ovom periodu najviše je u vezi uvođenja u posed, ukupno 20 komada.⁹⁰² Na drugom, trećem i četvrtom mestu su bili slučajevi u vezi istraga, različitih protesta, i o obilasku granica.⁹⁰³

⁸⁹⁷ 24.04.1371. (DF 278630)

⁸⁹⁸ 05.08.1355.(DL 87310)

⁸⁹⁹ 05.04.1354. (DL 4420)

⁹⁰⁰ Povelju od 5.9. 1435. (DL 108046) na žalost nismo mogli obraditi i analizirati jer je u lošem stanju.

⁹⁰¹ 12.04.1390. H.O. III. 243-244. Zs. O. I. 164; 10.02.1391. (DL 78053) Z. O. IV. 449-451; 28.05.1395. (DL 8064) Fejér, Cod. Dipl. X/2. 331-333; 10.01.1400. (DL 78328) Z. O. V. 146-147, Zs. O. II. 3; 01.12.1403. (DL 78572) Z. O. V. 349-350, Zs.O.II. 331; 27.05.1405. (DF 271987) Kammerer Ernő, *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241-1526*, Budapest, 1906, 255, Zs.O.II. 476; 15.01.1420. (DL 79589) Z.O. VI. 575-578, Zs.O. VII. 271; 01.06.1422. (DL 79734) Z.O. VIII. 55, Zs.O. IX. 190; 06.09.1424. (DL 79920) Z. O.VIII. 190, Zs. O. XI. 433; 20.10.1424. (DL 79926) Z. O.VIII. 193-194, Zs. O.XI.482; 29.03.1425. (DL 79965) Z. O.VIII. 240-241, Zs.O.XII. 154; 24.10.1436. (DL 80582) Z.O.VIII. 593.

⁹⁰² 12.04.1390. H.O. III. 243-244. Zs. O. I. 164; 25.03. 1398. (DL 8301) Zs.O.I.576; 10.01.1400. (DL 78328) Z.O. V. 146-147, Zs.O. II. 3; 23.11.1403. (DL 33538) Zs.O.II.329; 26.12.1403. (DL 8905) Zs.O.II.337, Dudás Gyula, *Regesták az Országos Levéltárból*. In: *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/1*. (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1894, 45; 18.05.1404. (DL 8949) Zs.O.II.376, Dudás 1894, 47.; 21.07.1404. (DL 29219) Zs.O.II.393; 22.01.1406. (DL 9151) Zs.O.II.542, Iványi István, *Jánosi nevű helység a régi Bodrogh vármegyében*. In: *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 13/4*. (szerk. Dudás Gy.), Zombor, 1897,167-171; 10.09.1409. (DL 9567) Zs.O.II/2.279, Dudás 1894,144; 22.07.1410. (DL 9661) Zs.O.II/2.388; 16.07.1411. (DL 9802) Zs.O.III.220; 15.01.1412. (DF 266107) Zs.O.III. 400-401; 05.04.1414. (DL 8099) Zs.O.IV. 423; 13.07.1416. (DL 10161) Zs.O.V.563; Dudás 1894, 188.; 15.05.1418. (DL 10682) Zs.O.VI.485-486, Dudás 1894,190.; 01.08.1421. (DL 39206) Zs.O.VIII.245; 10.02.1422. (DL 11161)

Što se tiče suma koje se javljaju u izvorima, upoređujući ih sa periodom Anžujaca, možemo zapaziti značajne diferencije. Sume su znatne veće i u dva slučaja i prelaze 1.000 forinti – u prethodnom periodu nismo imali ni jedan takav primer. Ukupno smo našli osam povelja u kojima je navode određene sume. U tri primera su u pitanju davanje u zalog.⁹⁰⁴ Interesantno je da smo našli samo dva kupoprodajna ugovora za ovih 50 godina. Sume su međutim dosta visoke, najmanja je 300 a najveća je 2.000 forinti.⁹⁰⁵ Još smo našli jedan testament⁹⁰⁶, jednu darovnicu⁹⁰⁷, odnosno dva sporazuma⁹⁰⁸, gde je najmanja suma iznosila 100 a najveća 1.200 forinti, međutim, interesantna je informacija da su se u jednoj sporazumnoj povelji stranke sporazumele za 70 volova, opet tačna suma nije označena.

Što se tiče spoljne delatnost kaptola, kako u prethodnom periodu i ovde smo rasporedili članove kaptola u tri kategorije. U prvu smo stavili jednostavne kanonike, u drugu sveštenike hora i u treću funkcionere Bačkog kaptola.⁹⁰⁹ Međutim, imamo jednu značajnu razliku između Anžijskog i Luksemburškog perioda. U ovom periodu su se pojavili svetovni notari, koji su bili kaptolski ljudi, ali nisu pripadali kleru.⁹¹⁰

Zs.O.VIII.386, Dudás Gyula, Regesták az Országos Levéltárból. In: *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 11/1. (szerk. Dudás Gy.), Zombor, 1895,40-48.; 12.04.1437. (DL 88118).

⁹⁰³ Povelje istrage: 30.03.1389. (DL 7485); 10.02. 1391. (DL 78053), Z.O.IV. 449-451; 28.05.1395. (DL 8064), Fejér Cod. Dipl. X/2. 331-333, Zs.O.I. 438; 09.11.1395. (DL 8099), Zs.O.I.454; 15.01.1420. (DL 79589), Z.O.VI. 575-578, Zs.O.VII.271; 09.01.1423. (DL 11269), Zs.O.X.36; 02.07.1425. (DL 11664), Zs.O.XII.301; 19.01.1436. (DL 12854). Protesne povelje: 02.12.1400. (DL 8602), Zs.O.II.78; 19.04.1404. (DL 32877), Zs.O.II.370, Dudás 1894.47.; 02.05.1414. (DL 11018), Zs.O.IV.443; 08.07.1415. (DF 259553), Zs.O.V.251; 25.01.1418. (DF 259949), Zs.O.VI. 388., Dudás 1894.190; 20.10.1424. (DL 79926), Z.O.VIII. 193-194, Zs.O.XI.482; 03.07.1431. (DL 12400); Povelje o obilasku granica poseda: 29.06.1399. (DF 257486) Zs.O.I.658; 28.08.1399. (DL 42716) Zs. O. I. 670; 1399. Zs.O.692; 28.05.1436. (DL 88109). Mirovne povelje: 01.09.1407. (DL 9344); 01.03.1416. (DF 259521); 01.06.1422. (DL 79734); 11.05.1423. (DL 11354).

⁹⁰⁴ U poveljama u vezi zaloga možemo naći sledeće sume: 60, 130 odnosno 300 forinti: 22.02.1429. (DL 11288); 21.03.1422. (DL 11190); 10.03.1391. (DL 91969); 21.03.1422. (DL 11190).

⁹⁰⁵ 10.09.1416. (DL 33545); 01.06.1428. (DF 248680).

⁹⁰⁶ 27.02.1423. (DF 251138).

⁹⁰⁷ 09.03.1425. (DL 33557).

⁹⁰⁸ 06.09.1424. (DL 79920); 24.01.1426. (DL 102030).

⁹⁰⁹ Bački kanonici koji su vršili spoljnu delatnost mesta sa javnom verom: Stevan (12.04.1390. H.O.III. 243-244, Zs.O.I.164); Elija 01.12.1403. (DL 78572), 22.01.1406. (DL 9151); Gal 21.07.1404. (DL 29219); Grigorije 29.06.1399. (DF 257486), 10.01.1400. (DL 78328). Mislimo da je moguće da je Grigorije bio bivši vikar kanonik (15.05. 1418. DL 10682) nije isti sa onim Grigorijem koji je vršio istu delatnost 1399. i 1400. godine jer u pomenutim poveljama pored imena ovog drugog nije naznačeno da je bio bivši vikar. Horski sveštenici, koji su vršili spoljašnju delatnost: Ladislav 10.02.1391. (DL 78053); 28.05.1395. (DL 8064); Gal 09.11.1395. (DL 8099); Jovan 23.11.1403. (DL 33538); Martin 26.12.1403. (DL 8905); Filip (18.05.1404); 10.02.1422. (DL 11161); Toma 09.01.1423. (DL 11269); Emerih 02.07.1425. (DL 11664); Nikola 28.05.1436. (DL 88109). Članovi bačkog kaptola, koji su vršili funkcije i vršili su spoljnu delatnost po poveljama iz ovog perioda: Jovan arhiđakon sremski 30.05.1410. (DL 9661); Pavle lektor oltara sv. Jovana Krstitelja 16.07.1411 (DL 9802); Mihajlo arhiđakon segedinski 10.09.1416. (DL 33545).

⁹¹⁰ Naišli smo na tri slučaja kad je svetovni javni beležnik (*notarius*) vršio spoljnu delatnost bačkog kaptola. U prvom slučaju je izašao Toma (13.07.1416. DL 10161), u drugom slučaju Petar iz Aponja (15.01.1420. DL 79589), a u trećem notar Koloman (01.08.1421. DL 39206). Za svetovne notare videti detaljnije: Érdújhelyi 1899. 102-124.

Što se tiče mesto čuvanja povelja, nemamo skoro nikakvu informaciju iz ovog perioda. Konkretno smo registrovali jedan slučaj kad je navedena sakristija odnosno konzervatorija kao mesto čuvanja kaptolskih povelja.⁹¹¹

Što se tiče teritorijalnog delokruga kaptola u Bačkoj županiji, u susednim županijama se delovalo najviše. Od 75 povelja u 32 slučajima smo mogli reći da je kaptol vršio posao mesta sa javnom verom u svojoj matičnoj županiji. Bačku županiju prati Bodroška sa 18 slučajeva. Na trećem mestu je Vukovska županija sa 16 slučajeva u kojima je bio dotaknut i bački kaptol. Od susedne županije kaptol je delovao i u Baranji ukupno četiri puta a u Sremu u dva slučaja. Gore navedene županije su u delokrugu 50 do 100 km u odnosu na Bač. Međutim, našli smo tri slučaja gde je delokrug bačkog kaptola prevazišao 100 kilometara. U jednoj povelji iz 1398. godine kaptol je izvršio uvod u posede koji su se nalazili u županiji Pešt. Ove su se našle najmanje 200 kilometara od Bača.⁹¹² Jedna povelja iz 1395. godine nam govori da su ispred kaptola stranke razmenile posede u županiji Šomođ, koje su se nalazile najmanje 150 kilometara od centra kaptola.⁹¹³ Povelju iz 1428. godine je izdao i poverio Bački kaptol u vezi prodaje poseda u Virovitičkoj županiji što je već delokrug delatnosti prostiren na 150 kilometara.⁹¹⁴ Istina je da upoređivanje sa prethodnom periodom, ne svedoči o delokrugu od 300 kilometara, ali u tri malopre navedena slučaja smo mogli videti da bački kaptol nije imao teritorijalno ograničenje.

U periodu od smrti kralja Žigmunda 1437. do početka vladavine Matije Korvina 1458. godine naišli smo na 30 povelja. Od toga su 23 originali i sedam prepisa, odnosno 16 iskaza i 14 izjava. Od povelja su osam privilegije, što nije mnogo, a većina povelja su u vezi uvoda u posed ili ponovnog uvođenja, odnosno imamo dosta istraga i zabrana.⁹¹⁵

Što se tiče sume u poveljama, upoređujući ih sa prethodnom periodom možemo zapaziti značajne diferencije. Najmanje možemo naći u poveljama u vezi davanja u zalog, poveljama o procenjivanju i u nagodbenim poveljama.⁹¹⁶ Ne smemo naravno izostaviti ni

⁹¹¹ "in nostra sacristia seu conservatoria" 17.05.1404. (DL 8949).

⁹¹² 25.03.1398. (DL 8301)

⁹¹³ 15.11.1395. (DL 8103)

⁹¹⁴ 01.06.1428 (DL 248680)

⁹¹⁵ Povelje u vezi uvođenje u posed: 09.08.1439. (DL 13239); 12.12.1441. (DL 74493); 12.01.1447. (DL 97892); 06.01.1450. (DL 13239); 28.12.1450. (DF 266114); 08.04.1454. (DF 233450). Povelje zabrane: 30.06.1438. (DL 83073); 17.11.1444. (DL 74493); 11.01.1446. (DL 13905); 29.07.1450. (DL 39576). Povelje u vezi istrage: 19.04. 1449. (DL 14239); 09.06.1448 (DL 14167); 07.07. 1448. (DL 14164); 09.07. 1448. (DL 14182).

⁹¹⁶ U poveljama u vezi davanja u zalog možemo naći relativno male sume od 100 i 230 forinti: 12.04.1452. (DL 93203); 02.07.1460. (DL 15465), ali i mnogo veću od 2500 forinti, koja je bila data u zalog: 24.06.1449. (DL 13239). Među poveljama smo našli i takvu u kojoj je reč o procenjivanju poseda, koji je procenjen na 230 forinti: 02.01.1461. (DL 65916); odnosno postoji i jedna sporazumna povelja u kojoj su se stranke složile oko 232 forinte ispred bačkog kaptola: 15.11.1448. (DL 14204).

povelje u vezi kupoprodaja,⁹¹⁷ odnosno jednu složenu povelju u kojoj je reč o zakletvi koja nije bila ispoštovana, i posle procesa koju je vodio Bački kaptol, ponovo je izvršio uvođenje u posed. Interesantno je da su u ovoj povelji nabrojani posedi u Bodroškoj županiji u iznosu od 1.000 forinti što nam govori da su posedi bili značajni i bogati sredinom 15. veka.⁹¹⁸

I u spoljnoj delatnosti kaptola možemo zapaziti razlike upoređujući ih sa dobom Žigmunda Luksemburškog. Izaslanici kaptola za vršenje spoljne delatnosti mesta sa javnom verom su bili većinom obični kanonici, međutim, prvi put smo zapazili da je i najveći funkcioner institucije, sam prepozit, izlazio na teren u dva slučaja, odnosno našli smo izvore iz kojih se vidi da je segedenski arhiđakon izvršio ovu dužnost kaptola.⁹¹⁹ Interesantno je takođe da u ovom periodu delatnost kaptola nisu vršili sveštenici hora iz kaptola.

Čudno je bilo da nismo našli ni jednu informaciju u vezi mesta čuvanja izvora iz ovog perioda. Ni privilegije, ni obične povelje nam nisu govorile ništa u vezi mesta čuvanja povelja, ali smo mišljenja da je to ostala ili kamara ili sakristija kaptola.

Delokrug delatnosti kaptola u većinu slučajeva se odnosio na Bačku županiju. Tačno u polovini slučajeva u 15 povelja smo zapazili da je kaptol vršio svoju delatnost u županiji Bač.⁹²⁰ Posle Bača najviše je delovao kaptol u susednoj Bodroškoj županiji, ukupno osam puta.⁹²¹ Naravno, kaptol je bio aktivan i na teritoriji Baranjske županije.⁹²² Upadljivo je da Bački kaptol u ovom periodu veoma malo delovao na teritoriji Vukovske županije, a nisu ni zatražili uslugu ove institucije iz pomenute županije, samo dva slučaja su nam poznata. Međutim, vredno je pomenuti da je kaptol prvi put delovao na teritoriji Krašovske županije, gde su bili posedi davani u zalog za 100 forinti, delokrug delatnosti smo procenili na 150 kilometara.⁹²³ U ovom periodu najveći delokrug delatnosti kaptola iz Bača smo našli u slučaju kad je kaptol delovao u prodaji poseda za 1.550 forinti u županiji Njitra koja se nalazi

⁹¹⁷ 21.01.1445. (DL 13833); 06.11.1447. (DL 102830).

⁹¹⁸ 07.07.1448. (DL 14164).

⁹¹⁹ Članovi kaptola koji su učestvovali u spoljašnjem radu Bačkog kaptola: Ladislav iz Redneka (12.01.1447. DL 97892, 09.06.1448. DL 14167); Grgur iz Erduta (29.03.1447. DL 14138); Dominik iz Vadkerta (09.06.1448. DL 14167); Jovan iz Aće (07.07. 1448. DL 14164, 09.07.1448. DL 14182); Lavrencije iz Kamenice (28.12.1450. DF 266114); Mihajlo Kalmančehi (29.10.1456. DL 15109). Prvi put se desilo da je sam Bački prepozit izvršio spoljnu delatnost Bačkog kaptola što nam svedoči o značaju ovog slučaja: 09.08.1439. DL 13239, 06.01.1450. DL 13239. Od kaptolskih funkcionera dva puta je izašao na spoljnu delatnost Grgur iz Čenteja, koji je bio segedinski arhiđakon: 12.12.1441. DL 74493, 19.04.1449. DL 14239.

⁹²⁰ 26.04.1438. (DF 233529); 30.06.1438. (DL 83073); 09.08.1439. (DL 13239); 21.01.1445. (DL 13833); 12.01.1447. (DL 97892); 1448- prepis 1467 (DF 252613); 09.06.1448. (DL 14167); 24.06.1448. (DL 13239); 15.11.1448. (DL 14204); 06.01.1450. (DL 13239); 29.07.1450. (DL 39576); 08.04.1454. (DF 233450); 11.04.1454. (DL 88289); 02.01.1456. (DL 15018); 16.02.1456. (DL 15029).

⁹²¹ 12.12.1441. (DL 74493); 29.03.1447. (DL 14138); 1448- prepis 1467. (DF 252613); 07.07.1448. (DL 14164); 09.07.1448. (DL 14182); 28.12.1450. (DF 266114); 29.10.1456. (DL 15109); 07.02.1457. (DL 15135).

⁹²² 24.06.1448. (DL 13239); 19.04.1449. (DL 14239); 07.02.1457. (DL 15135).

⁹²³ 12.04.1452. (DL 93203).

najmanje 330 kilometara od Bača.⁹²⁴ Dakle opet možemo izjaviti da nema ograničenje u delokrugu delatnosti mesta sa javnom verom.

Iz doba vladavine Matije Korvina (1458-1490) smo našli i pregledali 52 povelje Bačkog kaptola. Od 52 su izdate samo dve povelje.⁹²⁵ Od povelja su 46 originalne i šest prepisa. Analizirajući izvore smo došli do zaključka da su 22 iskazi i 30 izjave, od koje su samo sedam privilegije. U ovim poveljama Bačkog kaptola u 21 slučaju možemo čitati u vezi neke istrage.⁹²⁶ Na drugom mestu su nam tri vrste povelja, povelje o davanje u zalog, povelje o uvođenju u neki posed i povelje u kojima se poziva neka stranka. Od navedenih vrsta povelja svaki slučaj ima po pet primera.⁹²⁷

Diferencije u navedenim sumama su ogromne u ovom periodu. Prvo, ako uzmemo u obzir povelje o nekom zalogu ovde možemo zapaziti najveće diferencije, od 50 forinti u zlatu preko 230 forinti pa sve do 40.000 forinti, možemo dakle naći zanimljive brojeve.⁹²⁸ Ova ogromna suma od 40.000 forinti je podignuta od strane Petra Čeha iz Leve i njegovog sina Ladislava od erdeljskog vojvode Nikole Iločkog, da bi mogli platiti otkup za drugog Petrovog sina Jovana koji se tada nalazio u nemačkom zarobljeništvu. Da bi sakupio potrebnu sumu Petar je morao prodati svoju tvđavu Ujvar (lat. Wywar- mađ. Németújvár, srp. Novigrad, koji se danas u Austriji u Burgenlandu) i sve posede. Ugovor je sklopljen kod Bačkog kaptola 15. kajanura 1462. godine.⁹²⁹ Interesantno je da smo u jednom kupoprodajnom ugovoru našli posed koji je vredeo „samo” 60 forinti.⁹³⁰ U jednoj povelji istrage smo našli jednu interesantnu informaciju da je tužilac morao platiti 200 forinti globu.⁹³¹ Isto tako smo našli jedan testament u kojem je značajna suma pomenuta od 2000 forinti.⁹³²

⁹²⁴ 06.11.1447. (DL 1028830).

⁹²⁵ 27.06.1461. (DL 81445); 27.05.1468. (DL 81663).

⁹²⁶ 14.06.1460. (DL 16762); 07.07.1464. (DL 16025); 01.08.1464. (DL 81569); 11.10.1464. (DL 16061); 21.09.1464. (DL 16053); 27.05.1468. (DL 81663); 06.01.1469. (DL 16773); 19.07.1470. (DL 17040); 24.09.1473. (DL 17490); 18.10.1473. (DL 17465); 29.09.1474. (DL 17601); 27.02.1480. (DL 18314); 09.03.1480. (DF 254674); 14.04.1480. (DL 18349); 18.05.1480. (DL 18354); 04.07.1480. (DL 18380); 09.02.1483. (DF 254680); 26.07.1483. (DF 254691); 25.04.1484. (DL 45986); 10.01.1487. (DF 260390).

⁹²⁷ Povelje o davanju u zalogu: 02.07.1460. (DL 15465); 15.01.1462. (DL 65917); 14.09.1464. (DL 209328); 16.06.1472. (DL 83089); 03.07.1488. (DL 83942). Povelje uvođenje u posed: 29.05.1466. (DL 16331); 05.02.1474. (DL 17465); 04.03.1480. (DL 254675); 09.11.1395. (prepis 1486, DL 8099). Povelje pozivanja: 14.06.1460. (DL 16762); 19.07.1470. (DL 17040); 14.04.1480. (DL 18349); 18.05.1480. (DL 18354); 04.07.1480. (DL 18380).

⁹²⁸ 50 ft u zlatu 03.07.1488. (DL 83942); 230 ft 02.01.1461. (DL. 65916); 40 000 ft 15.01.1462. (DL 65917).

⁹²⁹ DL 65917.

⁹³⁰ Mogli bismo reći da smo očekivali da će iz ovog doba biti više izvora u vezi kupoprodaja i da ćemo naći posede koje vrede znatno više, međutim samo smo našli jedan primer za to:06.01.1479. (DL 74532).

⁹³¹ 26.07.1483. (DF 254691)

⁹³² 04.04.1485. (DF 236753)

Kad analiziramo spoljnu delatnost članova kaptola opet smo našli značajne promene u odnosu na prethodni period. Najveći deo spoljne delatnosti su i ovog puta izvršili jednostavni kanonici, imamo i sveštenike hora u ovom periodu ali imamo i značajne promene u vezi funkcionera.⁹³³

Kad posmatramo delokrug spoljne delatnosti kaptola kao mesta sa javnom verom isto smo naišli na novine. Prvo kaptol nije delovao najviše u svojoj matičnoj županiji nego u susednoj Bodroškoj ukupno u 25 slučajeva.⁹³⁴ Međutim, Bačka županija je na drugom mestu sa 22 slučaja.⁹³⁵ Po našem saznanju prvi put je kaptol delovao u slučaju poseda u županiji Požega, istina je da su ovoj povelju pomenuti i posedi u Bačkoj i Vukovskoj županiji.⁹³⁶ U periodu Matije Korvina smo naišli na dva izvora iz kojih smo saznali da je kaptol delovao na teritoriji Ostrogonске županije koja se nalazila oko 260 kilometara od Bača. Jedna je u vezi ostavine na teritoriji pomenute županije u vrednosti 2.000 forinti, odnosno jednog uvođenje u posed, koji je izvršio bački kaptol, odnosno potvrdio u izdatoj povelji.⁹³⁷

Što se tiče mesta čuvanja povelja, našli smo samo jednu informaciju iz 1485. godine. Bolje rečeno i ta povelja je prepis iz 1520. godine, i u delu prepisa je naznačeno mesto čuvanja, tako da je ova informacija faktički iz doba Jagelonaca, po kojem je jedan primer čuvanja povelje u sakristiji kaptola.⁹³⁸ Nažalost, dalje informacije nismo našli u vezi mesta

⁹³³ Spisak bačkih kanonika koji su izvršili spoljni delatnost kaptola: Filip iz Čapaja (07.07. 1464. DL 16025); Petar iz Bača (07.07. 1464. DL 16025); Toma iz Nane (21.09.1464. DL 16053); Antun iz Tavankuta (02.08.1468. DL. 16681); Mihajlo iz Đule (06.01.1469. DL. 16773); Jovan iz Korskeza? (05.02.1474. DL. 17465); Albert iz Bača (29.09.1474. DL. 17601, 18.05.1480. DL. 18354); Grigorije iz Temišvara (04.03.1480. DL. 254675); Grigorije iz Đule (09.03.1480. DF. 254674); Gal (19.04.1468. DF. 236740); Beni (Bani? 10.01.1487. DF. 260390). Spisak sveštenika hora koji su vršili isti delatnost: Rafael (27.05.1468. DL. 81663); Nikola iz Bača (09.02.1483. DF. 254680, 26.07.1483. DF 254691, 25.04.1484. DL. 45986); Gal (09.11.1395, prepis 1486). Prvi put možemo naći malog prepozita u poslatim članovima kaptola: Mihajlo mali prepozit Bačkog kaptola (24.09.1473. DL 17490). Funkcioneri kaptola, koji su izašli na teren: Valentin lektor (14.06.1460. DL 16762); Toma lektor (01.08.1464. DL 81569); Valentin kantor (11.10.1464. DL. 16061, 29.05.1466. DL. 16331); Andrija arhiđakon sremski (19.07.1470. DL 17040); Pavle arhiđakon segedinski (04.07.1480. DL. 18380).

⁹³⁴ 14.06.1460. (DL 16762); 01.08.1464. (DL 81569); 14.09.1464. (DL 209328); 29.05.1466. (DL 16331); 21.09.1464. (DL 16053); 27.05.1468. (DL 81663); 02.08.1468. (DL 16681); 06.01.1469. (DL 16773); 18.04.1470. (DF 259577); 24.04.1470. (DL 105431); 01.06.1474. (DL 88559); 01.05.1475. (DF 259580); 06.01.1479. (DL 74532); 04.03.1480. (DL 254675); 09.03.1480. (DF 254674); 18.05.1480. (DL 18354); 04.07.1480. (DL 18380); 19.01.1481. (DL 24983); 09.02.1483. (DF 254680); 26.07.1483. (DF 254691); 28.10.1485. (DF 254693); 10.01.1487. (DF 260390); 24.09.1478. (HHStA SB Pállfy-Daun 89); 21.06.1479. (HHStA SB Pállfy-Daun 90); 16.02.1480. (HHStA SB Pállfy-Daun 97).

⁹³⁵ 02.01.1461. (DL 65916); 27.06.1461. (DL 81445); 15.01.1462. (DL 65917); 19.04.1462. (DL 15716); 16.06.1463. (DL 15845); 07.07.1464. (DL 16025); 11.10.1464. (DL 16061); 19.07.1470. (DL 17040); 24.10.1470. (DF 282445); 16.06.1472. (DL 830589); 24.09.1473. (DL 17490); 05.02.1474. (DL 17465); 29.09.1474. (DL 17601); 27.02. 1480. (DL 18314); 14.04.1480. (DL 18349); 13.08.1480. (DL 95408); 20.03.1481. (DL 18456); 05.02.1484. (DL 18923); 25.04.1484. (DL 45986); 28.10.1485. (DF 254693); 09.11.1395. (prepis 1486, DL 8099); 03.07.1488. (DL 83942); 20.11.1488. (DF 285670).

⁹³⁶ 15.01.1462. (DL 65917)

⁹³⁷ 04.04.1485. (DF 236753); 19.04.1486. (DF 236740).

⁹³⁸ „Sacristia sive conservatoria” 04.04.1485 (prepis 1520. DF 236753).

čuvanja dokumenata kod bačkog kaptola, ni u ovom periodu, ni u doba Jagelonaca. Bilo kako bilo, mislimo da su povelje i dokumenta i dalje čuvana u ovom periodu u sakristiji institucije.⁹³⁹

Delatnost Bačkog kaptola je bila dosta razgranata u doba Jagelonaca (1490-1526) na čitavoj teritoriji Ugarske kraljevine. Najviše je delovala na teritoriji Bodroške županije u vezi poslova koje se tiču pomenute županije (sveukupno u 39 poslova).⁹⁴⁰ Naravno i na teritoriji svoje županije se delovao dosta puta. Ukupno smo našli 35 povelje u kojima je Bački kaptol vršio delatnost na teritoriji Bačke županije.⁹⁴¹ Na trećem mestu se nalazila Vukovska sa 14 slučajeva.⁹⁴²

Ni u doba Jagelonaca ne možemo govoriti o ograničenju delokruga Bačkog kaptola. Šta više kaptol je delovao od Slavonije do Erdelja, od južnih do severnih županija Ugarske. Ove županije su bile sledeće: Varaždinska, Zagrebačka, Krasna, Koložka, Šaroška, Abaujvarska županija pored već gore navedene tri županije. U Varaždinskoj županiji u Slavoniji je kaptol delovao u vezi overe darovanja poseda.⁹⁴³ U Zagrebačkoj županiji su stranke izdali od strane Bačkog kaptola jednu protesnu povelju.⁹⁴⁴ Od Erdeljskih županija u

⁹³⁹ Postoji jedan interesantan nepublikovan izvor po kome se može slutiti za šta su koristili sakristiju unutar kaptola. Po ovom izvoru u sakristiji su održavani i kaptolski sudovi, kako je to bilo „u običaju“ kaže pismo bačkog kaptola iz 1518. godine: „*Mi kaptol Bački (...) da nam se u našoj sakristiji, kako je to običaj tokom zasedanja suda*“ („*Nos Capitulum ecclesiae Bachiensis (...) quod nobis pro moderativo iudicio causantium in sacristia nostra more alias (...) tribunal sedens (...)*“) DL 36814.

⁹⁴⁰ 16.09.1483 (prepis 1491. DL 12821); 11.08.1495. (DF 259587); 19. 03.1496. (DF 254694); 23.04.1496. (DL 46342); 07.07.1497. (prepis 1498 DL 20574); 10.09.1498. (DL 20721); 12.12.1498. (DL 20765); 05.01.1499. (DL 73164); 14.07.1499. (DL 20797); 06.04.1501. (DL 93692); 31.07.1503. (DL 21194); 21.04.1504. (DF 260159); 23.05.1504. (DF 259591); 13.01.1505. (DL 21390); 17.04.1505. (DL 21423); 03.11.1506. (DL 29066); 15.08.1509. (DL 32574); 28.02.1510. (DF 259596); posle 08.05.1512. (DF 259604); 08.06.1517. (DL 22917); 30.12.1518. (DL 23104); 06.07.1519. (DF 259634); 11.10.1519. (DF 259598); 04.11.1519. (DF 259627); 02.05. 1520. (DF 259636); 11.10.1520. (DF 259642); 12.10.1520. (DF 259640); 13.10.1520. (DF 259635); 11.10.1520. (DF 280478); 22.10.1522. (DF 266821); 21.08.1523. (DL 89178); 22.10.1523. (DF 259682); 15.03.1525. (DF 252640); 13.08.1525. (DL 24174); 18.11.1525. (DL 24221).

⁹⁴¹ 02.01.1492. (DL 93624); 13.04.1495. (DL 20283); 07.07.1497. (20574); 26.07.1501. (DL 21061); 11.07.1504. (DL 21302); 10.01.1505. (DL 93716); 04.05.1505. (DF 2658801); 19.12.1506. (DL 93728); 08.04. 1507. (DL 21688); 26.09.1508. (DL 46874); 26.05.1510. (DL 84063); 26.05.1510. (DL 59987); 28.03.1511. (DF 285316); 20.08.1512. (DL 22330); 28.10.1512. (DL 22350); 27.12.1512. (DL 47027); 25.06.1513. (DL 39612); 28.09.1513. (DL 22456); 08.06.1517. (DL 22917); 04.08.1517. (DL 22934); 26.06.1518. (DL 36814); 30.12.1518. (DL 23104); 26.09.1519. (DL 23220); 09.09. 1520. (DL 106078); 22.09.1520. (DL 106079); 19.10.1523. (DL 23842); 16.12.1523. (DF 258808); 04.01.1525. (DF 260446); 06.01.1525. (DF 259652); 21.01.1525. (DF 260420); 18.11.1525. (DL 24221); 18.05.1520. (HHStA SBFA Erdödy /20); 22.12.1520. (HHStA SBFA Erdödy /25); 19.05.1499. (HHStA SBFA Erdödy /31).

⁹⁴² 22.06.1493. (DF 233479); 05.09.1378. (prepis 1497 DF 276735); 04.05.1505. (DF 2658801); 28.04.1506. (DF 265629); 22.09.1519. (DF 259628); 13.08.1525. (DL 24174); 18.11.1525. (DL 24221); 17.05.1520. (HHStA SBFA Erdödy /1230), 18.05.1520. (HHStA SBFA Erdödy 104.6/1), 17.09.1504. (HHStA SBFA Erdödy /14), 24.02.1520. (HHStA SBFA Erdödy /20), 22.12.1520. (HHStA SBFA Erdödy /25), 01.03.1499. (HHStA SBFA Erdödy /24).

⁹⁴³ 07.03.1508. (DL 34036)

⁹⁴⁴ 27.03.1518. (DF 232491)

županiji Kolož je kaptol overio jednu zamenu poseda.⁹⁴⁵ U Krašovskoj županiji je bački prepozit Andrija Banfi dao u zalog u vrednosti od 2.000 forinti, a ovaj dokumentat je bio izdat i overen u Baču.⁹⁴⁶ Od severnih županija u Šarošu imamo dva slučaja koja se tiču Bačkog kaptola. Jedna povelja govori o davanju u zalog,⁹⁴⁷ a druga je povelja o zabrani.⁹⁴⁸ U vezi poseda na teritorijama Abaujvarske županije je kaptol izdao i overio jednu povelju zabrane.⁹⁴⁹

Bački kaptol je kao institucija posle Mohačke bitke 29. avgusta 1526. godine sigurno nestao, odnosno prestao da funkcioniše. Istina je da je kraljica Marija Habzburška u ime svog brata kralja Ferdinanda I potvrdila izbor novog prepozita Lavrencije Egreša u bačkom kaptolu, međutim, nije nam poznat posle ni jedan izvor (ili povelja) po kome bismo mogli steći utisak da je kaptol nadživeo pustošenje Osmanlija 1526. godine. Potvrdu izbora Egreša možemo videti iz tzv. Kraljevske knjige: *„Potvrda prepoziture nad bačkom crkvom za gospodina Lavrencija Egreša. Leta Gospodnjeg 1527, po nalogu gospodina kralja lično, u Stonom Beogradu je izdato pismo kojim se potvrđuje odluka kraljice Marije, njegove presvetle sestre, a ona tom odlukom, nakon smrti učenog Georgija biskupa bosanske crkve, dodeljuje mesto višeg prepozita bačke crkve sa svim dobrima, prihodima i koristima koje uz tu poziciju idu mnogopoštovanom Lavrenciji Egrešu, kustosu i kanoniku pomenute bačke crkve. Ta je njena odluka izražena snagom i svedočanstvom pisma koje je prethodne godine izdala u Požunu, u nedelju pre praznika Blaženog propovednika Gala. Po snazi prava patronata, nakon smrti njenog supruga i gospodara Ludviga, kralja Ugarske itd, njen brat je velikodušno potvrdio ovu odluku i iznova je doneo zbog zasluga pomenutog Lavrencija i bez narušavanja tuđeg prava.“*⁹⁵⁰

Kao zaključak možemo konstatovati da je Bački kaptol kao mesto sa javnom verom delovao bez ograničenja na teritoriji cele Ugarske. Naravno, najviše je kaptol delovao na

⁹⁴⁵ 12.06.1524. (DL 26691)

⁹⁴⁶ 16.07.1481. (prepis 1492. DL 27721)

⁹⁴⁷ (17.11.1494. DL 20230)

⁹⁴⁸ (19.11.1494. DL 20232)

⁹⁴⁹ (20.11.1503. DL 84023)

⁹⁵⁰ *„Confirmacio prepositure Bachiensis pro domino Laurencio de Egrews. Anno Domini 1527. comissionem propriam domini regis in civitate Alba Regali date sunt littere quibus mediantibus maiestas sua. Illam donacionem quam serenissima domina Maria regina soror sua clarissima super prepositura maiore ecclesie Bachiensis ac universis preventibus bonis at quibus vis utilitatibus per mortem reverendi Georgii doctoris episcopi ecclesie Boznensis. Venerabili Laurencio de Egrews custodi et canonico dicte ecclesie Bachiensis vigore aliarum litterarum suarum donationalium superinde confectarum Posonii die dominico proximo ante festum beati Galli confessoris anno preterito. Autoritae iuris patronatus sui qua post obitum serenissimi principis condam domini Ludovici regis Hungariae etc. Domini et mariti eiusdem sui fratris et sororis eiusdem Regie maistatis charissimi felicitis memorie fungebatur fecisse dinoscebatur ratam habens et eisdemque consensuens generose confirmavit. Eademque eidem denuo contulit pro meritis vestutibus suis salvo iure alieno“* MOL, A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii. Királyi Könyvek, I. 8.

teritoriji matične županije ali i u susednoj Bodroškoj i Vukovskoj županiji. Imamo više primera da je kaptol vršio delatnost na teritoriji Erdeljske i Slavonske županije, odnosno na teritorijama severnih županija, odakle su se stranke neretko obraćale kaptolu da izda i overi više povelja i dokumenata za privatna lica. Takođe su više puta ovu instituciju zamolili ugarski kraljevi, odnosno najveći funkcioneri kraljevstva (palatini, banovi, nadbiskupi i ostali crkveni velikodostojnici) da izdaju razne povelje u raznim slučajevima. Bački kaptol je svakako pripadao među najvažnije kaptole u istoriji srednjovekovne Ugarske.

BAČ KAO CENTAR ŽUPANIJE

Nastanak županijskog sistema u Ugarskoj

Na početku ovog poglavlja daćemo kratak uvod u vezi nastanka županijskog sistema u Ugarskoj kraljevini. Jako je važno uraditi ovaj korak, jer je županijski sistem, odnosno razvoj administrativnih celina, je mnogo kompleksnija tema, nego što nam se to čini na prvi pogled. Naravno, osvrnućemo se i na odgovarajuću naučnu literaturu koja se bavi sa ovom tematikom i pokušaćemo predstaviti nastanak i razvoj administrativnog sistema u Ugarskoj od 11. do 16. veka. Nećemo se upuštati detaljnije u istoriju Bačke županije. Nama je interesantno i važno proučiti Bač kao centar županije, funkcije koje je taj status omogućio naselju, odnosno uticaj te funkcije na razvoj i istoriju Bača do 1526. godine. Pre nego što počnemo, moramo pratiti literaturu i objasniti značajne razlike u svetovnom administrativnom sistemu ugarskih županija. Zašto smatramo da postoje razlike u ovom sistemu? U razvoju administrativnog sistema u istoriji Ugarske kraljevine imamo doduše više institucija, koje su postojale u okviru županija, odnosno imamo više podinstitucija. Moraćemo razlikovati sistem kraljevskih županija, ali i „županijske tvrđave“ odnosno plemićke županije kroz srednjovekovnu istoriju Ugarske.

Prvo ćemo analizirati šta su predstavljale županije u Ugarskoj u srednjem veku. Županije su bile svetovne jedinice administrativne uprave u srednjovekovnoj, ali i u novovekovnoj istoriji Ugarske. Taj termin se javlja u latinskim izvorima u latinskom obliku *comitatus*.⁹⁵¹ Literatura u vezi nastanka ugarskih županija je ogromna. Postoji više hipoteza o poreklu županijskog sistema. Prva pretpostavka je mišljenje slovenskog porekla. Po ovoj hipotezi mađarski termini „županija i župan“ potiču iz staroslovenskog. Predstavnik ove hipoteze je bio značajni istoričar srednjeg veka, Erik Molnar, koji je mislio da su ovi termini bili preuzeti od mađarskih plemena posle njihovog dolaska u Karpatski basen od panonskih slovenskih plemena.⁹⁵² Sledeći stručnjak ranog srednjeg veka je bio Elemer Mor, koji je mišljenja da je sistem županija preuzet od panonskih Bugara.⁹⁵³ Predstavnik moravskog porekla ugarskih županija je bio Matuš Kučera, koji je izneo svoje mišljenje u jednoj

⁹⁵¹ Kristó Gyula, megye. In: KMTL 449.

⁹⁵² Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*, Budapest, 1949, 105-106, 109-110, 122-123.

⁹⁵³ Moór Elemér, *Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez*. In: *Századok 104* (szerk. Zsigmond L.) 1970, Budapest, 360, 370, 382.

monografiji.⁹⁵⁴ Istoričar Štefan Pascu u monografiji *Istorija Tansilvanije* je predstavio hipotezu sistema županija koji je nastao na teritoriji srednjovekovnog Erdelja, i da je termin bio slovensko-rumunskog porekla.⁹⁵⁵ Termin *međa* u mađarskom jeziku je sigurno južnoslovenskog porekla, međutim u srpskom jeziku ima značenje „granice“, ali u mađarskom jeziku je dobio administrativno značenje.⁹⁵⁶ Veliki broj istoričara je mislio da je sistem županija preuzet iz franačke administracije, odnosno iz nemačkog *Gau*.⁹⁵⁷ Međutim, protiv neposrednog preuzimanja ovog sistema govori da je ugarski županijski sistem više ličio na administrativni sistem Merovinga.⁹⁵⁸ Ipak, u ugarskom latinitetu za ovu administrativnu jedinicu je korišćen termin *marchio*.⁹⁵⁹ Grupa istoričara je takođe bila mišljena da je slovenski i nemački (franački) uticaj u nastanku županijskog sistema takođe bio značajan.⁹⁶⁰ Dosta vremena je u mađarskoj istoriografiji bila prisutna hipoteza da je županijski sistem u administraciji bio rezultat unutrašnjeg razvoja,⁹⁶¹ Ovu su pretpostavku dalje razvijali Pauler, Glaser i Đerfi. Oni su tvrdili da se županijski sistem razvio iz rodovskog uređenja društva, odnosno od rodovskih konačišta (odnosno iz teritorija rodovskih načelnika koji su imali tvrđave).⁹⁶² Ovu hipotezu su detaljnijim analizama kritikovali Elekeš, Mešterhazi i Krišto.⁹⁶³ Na kraju prošlog veka Krišto je u svojoj monografiji (u vezi mađarskih županija) izneo mišljenje da nastanak administrativnog sistema srednjovekovne Ugarske može svesti na više činjenica i treba ih kompleksnije analizirati. To su bili počeci organizacije društva na osnovu teritorija, mreža naselja, posmatranje okvira plemena, postojanja tvrđava, počeci organizacije crkve, franački i latinski uticaji, itd.⁹⁶⁴ U periodu

⁹⁵⁴ Matúš Kučera, *Slovensko po páde Vel'kej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vyvine v 9-13. storoči*. Bratislava, 1974, 358, 360.

⁹⁵⁵ Miron Constantinescu (szerk.), *Erdély története I*. Bukarest, 1964, 108.

⁹⁵⁶ Kristó, KMTL 449., Isti, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988, 37-42.

⁹⁵⁷ Pauler Gyula, Megye? Várispánság? In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882, 202-222., Tagányi Károly, Vármegyéink eredetének kérdése, in: *Történelmi Szemle 2* (szerk. Angyal D.), Budapest, 1913, 510-541., Holub József, A királyi vármegyék eredete. In: *Szerédi J. szerk. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján II*. Budapest, 1938, 71-106.

⁹⁵⁸ Kristó, KMTL 449.

⁹⁵⁹ Isto

⁹⁶⁰ Erdélyi László, *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből*, Budapest, 1915, 133-134., Eckhart Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1946, 5-16., Bónis György, István király, Budapest, 1956, 8-20.

⁹⁶¹ Botka Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. In: *Századok 4* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1870, 449-522., Illés József, *Ünnepi dolgozatok Concha Győző egetemi tanársága negyvenéves emlékére*, Budapest, 1912, 134-154.

⁹⁶² Pauler 1882. 202-222., Glaser Lajos, *Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása*, Cegléd, 1937., Györffy György, A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok 92* (szerk. Molnár E.), Budapest, 1958, 12-87, 565-615.

⁹⁶³ Elekes Lajos, *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig*, Budapest, 1964, 23-28., Mesterházy Károly, *Nemzeti szervezete és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*, Budapest, 1980, 103-104, 108, 124-126, 168-169.

⁹⁶⁴ Kristó 1988. 21-99.

između 11-14. veka je sistem administracije bila kraljevska županija, a od 14-16. veka su postojale tzv. plemićke županije.⁹⁶⁵

Trebali bismo pojasniti značenje pojma „županije utvrđenja“ i kakve veze su imale sa županijama u istoriji Ugarske kraljevine u doba Arpadovića. U mađarskoj historiografiji je vođena duga polemika u vezi toga od druge polovine 19. sve do kraja 20. veka. Po prvoj pretpostavki formulisanoj u 19. veku od strane Botke, Balaše i Peštija, kralj Stefan I Sveti osnovao je dva tipa županija. Prva je bila civilna (županija) a druga je bila vojna u centru sa tvrđavom (županija utvrđenja).⁹⁶⁶ Ova druga županija je bila vojničkog karaktera na čelu sa županijskom tvrđavom. Tvrđave su imale svoje posede, koje su bile rasejane po županijama, odnosno, ako su i bile na teritoriji druge županije, nisu bile pod upravom župana te županije, nego pod upravom župana utvrđenja, koji je vršio jurisdikciju nad njima.⁹⁶⁷ Županija je dakle bila veća administrativna jedinica koja je obuhvatala ne samo zemlje utvrđenja već i nekretnine plemstva odnosno posede crkve.⁹⁶⁸ Po ovoj hipotezi županijama su upravljali „civilni“ župani, a nad „županijama utvrđenja“ vojni župani. Mogli bismo reći da je suština ove pretpostavke, da su županije obuhvatile županije utvrđenja, ali ne i obrnuto.⁹⁶⁹ U srednjovekovnim poveljama ova administrativna jedinica se javlja pod terminima *comitatus* (mađ. *várispánság*), a „obična“ županija pod terminom *provincia*, odnosno *parochia* (mađ. *vármegye*).⁹⁷⁰ Protiv ove dualističke ideje postojanja posebne vojne i civilne županije, izneo je svoje mišljenje Đula Pauler, poznati stručnjak i istraživač istorije Ugarske u doba dinastije Arpadovića. Po njemu nisu postojale posebne županije i županije utvrđenja, nego županije u centru sa utvrđenjima. On je osporio činjenicu da su istovremeno postojali i civilni i vojni župani u tim županijama.⁹⁷¹ Paulerovu hipotezu je prihvatila mađarska historiografija,⁹⁷²

⁹⁶⁵ Isti KMTL 449.

⁹⁶⁶ Botka 1870, 499-522, Isti 1871, 297-309, 388-398, Isti 1872, 23-38, 67-85, 135-148.; Balássy Ferenc, *A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség*, Budapest, 1893; Pesty Frigyes, *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században*, Budapest, 1882, 9-149.;

⁹⁶⁷ Kristó, várispánság in: KMTL 714.

⁹⁶⁸ Isto

⁹⁶⁹ Isto

⁹⁷⁰ Kristó 1988. 120, 121; Botka 1870-1872. 500-501, 513-518, 521-522, 298-308, Lechoczky Tivadar, *Bereg vármegye keletkezése*. In: *Századok 6* (szerk. Szilágyi L.), Budapest, 1872, 461-462., Balássy 1873, 88-89, 90-93, Isti, *A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség*. Értekezések a történeti tudományok köréből (u nastavku ÉTTK), XVI/2, Budapest, 1893, 4-5, 6-11, 13-21, 32-33, 33-39, 40-47, Kandra Kabos, *Heves-Újvár Főispánjai*. Eger, *Politikai s vegyes tartalmú hetilap*, Eger, 1873, 105, 114, 121-122, 131-132, 137, 145, Pesty 1882, 117-131, Ortway Tivadar, *Pozsony város története I*. Pozsony, 1892, 90-91, Kapás L. Aurél, *Volt-e Patak vármegye?* In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*, Sátoraljaújhely, 1895, 16-18, Nagy Iván, *Nógrádvármegye története az 1544-ik évig*, Balassagyarmat, 1907, 4-11, Rábel László, *A vármegyék múltja és jövője hivatása. Jogtörténeti és politikai tanulmány*, Sopron, 1911, 10-11, 13-14, 14-18, 21-23, 34-35., Lederer Emma, *A feudalizmus kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1959, 124.

⁹⁷¹ Pauler 1882, 202-222, 635-642, Kerékgyártó Árpád, *A műveltség fejlődése Magyarországon I*. Budapest, 237.

međutim „županija utvrđenja“ kao pojam je ostala i dalje u upotrebi sve do zadnjih decenija, kada nije predstavljala posebnu instituciju, koja je odvojena od županija, nego je korišćen sinonim „obična“ županija.⁹⁷³ Đerfi Đerđ se bavio tokom karijere istorijom Ugarske od 10. do 14. veka. Analizirajući razvoj županijskog sistema je mislio, da su županija utvrđenja razvila unutar *comitatusa*, i da su bili manji okruzi utvrđenja, od kojih su neki postali kasnije *comitatusi*, ili su vremenom nestali.⁹⁷⁴ Ovu pretpostavku je prihvatio i najveći stručnjak nastanka i razvitka ugarskih županija Đula Krišto. On je ustanovio da je Stefan I Sveti organizovao dve administrativne institucije, kraljevsku županiju i županiju utvrđenja. Ove dve instituciju su bile bliske, skoro jednake u 11. veku, isti je župan stajao na vrhu ove administrativne jedinice. Zajednički je bio njihov centar, to je bila tvrđava, i u većini slučajeva i kraljevska županija, a tvrđavske županije, skoro bez izuzetka, u istorijskim izvorima su naznačene terminom *comitatus*.⁹⁷⁵ Osnovnu razliku između ove institucije ćemo morati objasniti i tumačiti ukratko preko istraživačkih rezulta Krišta, moramo ovde istaći da ovaj nesporazum istoričara nije uopšte lak i dosta je kompleksan.⁹⁷⁶ Kraljevska županija je predstavljala u doba Arpadovića granice tvrđava, dakle, njoj su pripadali svi posedi na teritoriji županije, dok tvrđavska županija je obuhvatala samo posede utvrđenja, koji su se nalazili u većini slučajeva unutar županije, ali ponekad i van nje na teritoriji druge županije.⁹⁷⁷ Teritorije županija i županija utvrđenja se nisu slagale, odnosno nisu bile iste. Bile su i takve županije utvrđenja, koje nisu smatrane županijama u mađarskoj historiografiji jer nisu imale teritoriju označene sa jasnom graničnom linijom kao što su imale kraljevske županije.⁹⁷⁸ Takođe, unutar granice poseda županije utvrđenja nisu se nalazili drugi posedi, samo posedi tvrđave, koji su bili u vlasništvu utvrđenja, odnosno kraljeva Ugarske. Takve županije utvrđenja su bile Bolondoc (danas Beckov u Slovačkoj), Banja itd. koji nisu imale svoje županije.⁹⁷⁹ Istovremeno svaka županija utvrđenja na početku se nalazila unutar neke

⁹⁷² Csutorás 1888-1889, 17-21, Gyulai Rudolf, *Komárom vármegye és város történetéhez*, Komárom, 1990, 10, Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. A legrégibb időktől a török hódításig*. Arad. 1892, 61. 2. fusnota, Komáromy András, *Ugocsa vármegye keletkezése*. *ÉTTK*. XVI.7, Budapest, 1896, 9-13, Dudás 1896, 81, Nagy Béni, *Heves vármegye története. Magyarország vármegyéi és városai*, Heves vármegye, Budapest, é. N. 445, Turchányi Tihamér, *Krassó-Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig (1490)*. *Krassó-Szörény megye története I.* 1. Lugos, 1906, 7.

⁹⁷³ Kristó KMTL 714, Borosy András, *A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a Tatárjárás előtt*. In: *Hadtörténelmi Közlemények 30* (szerk. Csákvári F.) 1983. Budapest, 3-24.

⁹⁷⁴ Györffy 1977. 191-210.

⁹⁷⁵ Kristó KMTL 714. Detaljnije videti: Kristó 1988, 123-133.

⁹⁷⁶ Detaljnije nećemo se baviti sa problematikom nastanka i razvoja ugarskih županija, jer nam nije uža tema period od 10. do 14. veka.

⁹⁷⁷ Kristó KMTL 714.

⁹⁷⁸ Isto

⁹⁷⁹ Isto

županije, drugim rečima, tvrđava županije je raspolagala sa svojim posebnim posedima.⁹⁸⁰ Na kraju bismo mogli u jednoj rečenici sumirati suštinu ovako: županija utvrđenja je mogla postojati bez županije, ali županije u početku nisu mogle postojati bez županije utvrđenja.⁹⁸¹ Tokom vekova slojevi feudalnog društva u Ugarskoj su postepeno dobili imunitet (*immunitas*) i bili su oslobođeni od jurisdikcije župana, dok su župani uživali potpunu vlast nad ljudima županije utvrđenja, odnosno nad žiteljima utvrđenja.⁹⁸² Jedinice organizacije utvrđenja, koji su bili podređeni županima su bili: zamenik župana (*curialis comes*) koji je pomagao župana u pravosuđu, predstojnik vojnika (*maior exercitus*, mađ. *hadnagy*), načelnik utvrđenja (*maior castris*, mađ. *várnagy*), načelnik oglašivača (mađ. *csőszök*, *maior praeconum*), odnosno načelnik čuvara granica (*maior speculatorum* mađ. *örnagy*).⁹⁸³ Žitelji utvrđenja⁹⁸⁴ su bili organizovani u četama za vreme rata, a predstojnik ovih ljudi je bio *centurio* (mađ. *száznagy*). Funkcioneri županije utvrđenja izašli su iz redova kmetova utvrđenja.⁹⁸⁵ Interesantno je da nemamo istovremeno civilnu i vojnu upravu u istoriji

⁹⁸⁰ To ćemo konkretno videti i na slučaju bačke tvrđave.

⁹⁸¹ Kristó 1988, 123-133.

⁹⁸² Isti KMTL 714.

⁹⁸³ Molnár József, A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. In: *Hadtörténelmi közlemények* 6 (szerk. Mucs S.) Budapest, 1959, 222-252., Botka 1870, 499-522, Isti 1871 297-309, 388-398, Pauler 1882, 202-222, Kristó 1988. 132-183. U vezi ove funkcije će biti više reči u okviru poglavlja u vezi bačke tvrđave.

⁹⁸⁴ Narodi tvrđave (*civillis, civis castrensis*) su u kraljevskoj organizaciji utvrđenja u pravnom smislu uslužno stanovništvo. Većinom ovi narodi su imali agrarne i zanatske obaveze. Postojali su narodi koji su se bavili specijalnim zadacima (npr. proglašenje, čuvanje zatvora). Jedan deo od njih su bili profesionalni vojnici, ali većina je angažovana za vreme vanrednih prilika. Živeli su svstani u čete, a njihovi predvodnici su bili kmetovi utvrđenja. Za vreme raspada tvrđavne organizacije njihove zemlje su bile u većini slučajeva oduzete i time su ovi narodi postali ovisni kmetovi od novih vlasnika. Manjina od njih je bila utopljena u redove srednjeg plemstva, koje su imale kraljevske privilegije. Kasnije pod terminom *civis* se podrazumevalo građanin u latinskoj terminologiji umesto naroda utvrđenja. Zsoldos Attila, várnép. In: KMTL, 716, Zsoldos Attila, *A szent királyi szabadjai. Fejezetek a várjobbágyiség történetéből*, Budapest, 1999, 16-17.

⁹⁸⁵ Pošto su kmetovi utvrđenja u istoriji Ugarske kraljevine predstavljale posebni sloj društva, mislimo da moramo navesti ko su bili oni fakčički i čime su se razlikovali od običnih kmetova. Kmetovi tvrđave su bili narodi kraljevske organizacije odbrambenog sistema tvrđava koji su se nalazili na pristojnoj poziciji među žiteljima jedne tvrđave. Međutim, u pravnom statusu nisu bili slobodni: unutar organizacije tvrđave oni su pripadali kraljevskoj imovini, oni se nisu mogli odcepiti samovoljno od organizacije utvrđenja, njihove povlastice su važile samo u okviru tvrđave. Odgovarajući tome su kmetovi tvrđava postali kraljevski službenici (*serviens regis*- po pravnom smislu slobodni sloj mađarskog društva u 13. veku, koji je raspolagao sa imovinom, međutim, da bi izbegli ličnu zavisnost od sve imućnijih barona borili su se za priznavanje pripadnosti među vladajućim slojevima društva tako što su služili ugarske kraljeve. Uvek pre davanje plemićke titule su bili oslobođeni od ličnih zavisnosti, odnosno darovano im je ličnu slobodu (za to ćemo imati i mi primer). Najvažnija obaveza kmetova utvrđenja je bila vojevanje. Morali su pratiti kralja i u pohodima u inostranstvo (i za to ćemo imati primer). Tokom 13. veka jedan deo njih se već borio sa teškim naoružanjem. Oni su pored vojevanja pomagali županima u sudijskim i administrativnim poslovima. Oni su sudili nad narodima utvrđenja (*civillis, civis castrensis*- videti fusnotu 906) održavali su procese, obilazili granice, uvođenja prvenstveno u slučajevima u vezi organizacije tvrđave. Iz njihovih redova su poticali kapetani, ljudi utvrđenja i funkcioneri županija. Da bi mogli obaviti nesmetano svoje poslove kmetovi tvrđave su imali udeo u zemlje utvrđenja, odnosno od poreza ljude tvrđave. U zemlje utvrđenja su mogli samo uživati, ali nisu ih mogli otuđiti. Kao imućniji posednici bili su sloj ugarskog društva: bili su svedoci (to smo videli gore u povelji iz 1158.) dobili su ulogu u sudijskim organizacijama. Među kmetova utvrđenja bilo je više slojeva (slobodnici svetoga kralja su bili gornji sloj ovog društva koji su živeli u rodovima, odnosno uzraštaj kmetova (mađ. *keltjobbágyfiúk*)- oni su predstavljali donji

ugarskih županija. Funkcioneri županija utvrđenja su vršili administrativnu vlast i u kraljevskim županijama, dakle nemamo odvojeno rukovodstvo.⁹⁸⁶ Županije utvrđenja su bile vojničke administrativne jedinice, koje su nastale oko utvrđenja, i zadatak stanovništva koje je bilo vezano za ovu instituciju je bila vojnička služba, mada su imali i svoje svakodnevne zadatke u poljoprivredi i u poslovima oko tvrđave (ljudi utvrđenja, mađ. *várnép*, lat. *civis*). Izvori iz 12-13. veka, koji spominju da je Ugarska imala 70 (ili 72, najviše 78) županija (*comitatus*, ili „gradova“) odnosi se upravom na ovu instituciju. Samo ćemo ukratko nabrojati ove izvore iz 12. i 13. veka, koji govore o broju mađarskih županija utvrđenja. Prvi je iz 1152. godine, kad je ruski (kijevski) letopis zabeležio da je ugarski kralj Geza II imao „73 čete“. ⁹⁸⁷ Vizantijski hroničar Jovan Kinam tokom vizantijsko-ugarskog rata iz 1167. izveštava da je ugarsku vojsku vodilo 37 vođa i da je ta vojska brojala 15.000 ljudi.⁹⁸⁸ Sredinom 12. veka je proputovao kroz Ugarsku i Oton Frajzinški, koji je spomenuo 70 *comitatusa* u Ugarskoj.⁹⁸⁹ U ovo vreme je boravio Abu Hamid u Ugarskoj: „*Sastoji se od 78 gradova, i u svakom ima bezbroj utvrđenja, sa pripadajućim majurima, selima, planinama, šumama i vrtovima*“.⁹⁹⁰ Isto tako možemo reći da iz 12. veka u popisima prihoda kralja Bele III, (o kome je bio već reči u vezi bačkog centra Kaločke nadbiskupije), se javlja broj 72 u vezi županije utvrđenja: „*kralj na godišnjem nivou uživa dvotrećinske prihode od sedamdeset dva župana koje iznosi dvadeset pet hiljada maraka... svako od ovih sedamdeset dva župana jednom godišnje snabdeva ugarskog kralja*“.⁹⁹¹ Početkom četrdesetih godina 13. veka ugarski hroničar koji je zabeležio najezdu Mongola u Ugarskoj 1241-1242. godine, Rogerius, takođe potvrđuje informaciju da u Ugarskoj kraljevini postoje 72 županije utvrđenja: „*Svima je poznato, da Ugarska ima 72 comitatusa*“.⁹⁹² Istraživači srednjovekovne Ugarske su mislili da je vojni potencijal kraljevstva u drugoj polovini 12. veka, bio oko 30.000 vojnika, tako što je

sloj kmetova utvrđenja. U doba darivanja poseda tvrđava sistem kmetova utvrđenja se počela raspadati. Većina od njih su postali zavisni od plemića, odnosno još u 14-15. veku su ostali pod kraljevskim vlasti. Imućniji su se uzdigli u sloj srednjih plemića. Za temu videti detaljnije: Zsoldos Attila, *várjobbágy*. In: KMTL, 715, Isti, Iobagio Castri Possessionem Habens (A várjobbágyi jogállás anyagi háttérének kérdései). In: *Századok 128/2* (szerk. Pál L.), Budapest, 1994, 254-272, Isti, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyosság történetéből*, Budapest, 1999, 9-112, 142-186, Bolla Ilona, *A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1983, 17-96, 198-255. Kristó 1988, 183-184.

⁹⁸⁶ Kristó KMTL 714.

⁹⁸⁷ Hodinka Antal, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Buapest, 1916, 173.

⁹⁸⁸ Moravcsik 1984, 242.

⁹⁸⁹ Gombos III, 1767.

⁹⁹⁰ Hrbek Ivan, Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati, 1080-1170). in: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 1955, 205-230., Bolsakov, O. G.-Mongajt, A. L. (szerk.), *Abu-Hamid al-Garnati utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153*, Budapest, 1982, 56., Boris Stojkovski, Abu Hamid in Hungary. U: *Истраживања 22.* (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2011, 109.

⁹⁹¹ Forster 1900. 140, Kristó-Makk 1981. 82.

⁹⁹² SRH II. 558, Katona Tamás (szerk.), *A tatárjárás emlékezete*. Bibliotheka Historica, Budapest, 1981, 117-118.

jedna županija utvrđenja morala dati 400 vojnika.⁹⁹³ Sredinom 13. veka ova institucija je doživela svoju krizu koja je kulminisala i pokazala se upravo napadom Mongola 1241. godine. U ovom napadu su centri ove institucije, zemljišna utvrđenja, bila redom uništena od osvajača iz Azije.⁹⁹⁴ Razlog za krizu možemo navesti u unutrašnjoj politici Andrije II i ostalih ugarskih kraljeva iz 13. veka, koji su u velikom broju darivali posede utvrđenja (to ćemo videti i na primeru bačke tvrđave), čije stanovništvo je počelo da zavisi ne od kralja nego od ugarskog plemstva. Posle 1242. godine ugledniji i bogatiji deo ovog stanovništva (kmetovi utvrđenja) je uspeo da dobije plemićke titule i da uđu u red srednjeg plemstva krajem 13. i početkom 14. veka.⁹⁹⁵ Međutim, oficirski stalež je izgubio svu funkciju na vrhu ove institucije. One županije utvrđenja koje nisu imale svoje županije postepeno su nestale, a one koje jesu, su postepeno su pretvorene u plemićke županije od 14. veka.⁹⁹⁶

Sumirajući do sada objašnjene termina i početke administracije u Ugarskoj, možemo zaključiti da su županije za vreme Svetog Stefana bile istovremeno administrativne i pravne jedinice, čije jedinstvo je simbolizovao namesnik kralja, dakle župan. Najvažnija kohezija odnosno supstrat, oko čega su stvorene županije su bile tvrđave. Ova zemljišna utvrđenja su bila centri administrativnih jedinica koja su stvorena oko njih. Tako su postale međe, okruzi, distrikti, koji su nazvani latinskom terminom *comitatus*, u mađarskom jeziku *vármegye*, što u direktnom prevodu znači „međe tvrđave“.⁹⁹⁷ Međutim, Stefan I nije samo odredio granice okruga ovih zemljišnih utvrđenja, nego je s njima povezo i čitava naselja i njihovo stanovništvo. Ova naselja su od tada zavisila ne samo u administrativnom i pravnom smislu od županije utvrđenja, nego i u feudalnom i ličnom smislu, jer je kralj (ili njegov namesnik župan) bio veleposednik tvrđava.⁹⁹⁸ Već u prvom zakoniku Stefana I Svetog možemo naći tragove za ljude utvrđenja (*cives*).⁹⁹⁹ Po ovoj logici obe administrativne organizacije su stvorene za vreme prvog svetog kralja Ugarske.¹⁰⁰⁰ U doba Arpadovića suština županije jeste bila tvrđava, ili mogli bismo reći da je županija bila tvrđava sa svojim granicama, ili drugim rečima, rana organizacija utvrđenja se sastojala od tvrđave i njenih poseda.¹⁰⁰¹ Svaka tvrđava županije na samom početku je bila centar strukture utvrđenja.

⁹⁹³ Kristó 1988. 204-205.

⁹⁹⁴ Isti KMTL 715.

⁹⁹⁵ Za kmetova utvrđenja videti detaljnije u poglavlju o tvrđavi.

⁹⁹⁶ Kristó, KMTL 715.

⁹⁹⁷ Isti 1988. 146.

⁹⁹⁸ Isto 147.

⁹⁹⁹ Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 1904. 144.

¹⁰⁰⁰ Kristó 1988. 147.

¹⁰⁰¹ Isto

Nakon objašnjenja šta su županije, odnosno županije utvrđenja i razlike između njih, treba ukratko navesti i razjasniti nekoliko termina pod kojima su bile označene administrativne jedinice u Ugarskoj od 11. do 14. veka. Nabrojaćemo sve termine, pod kojima se javljaju županije oba tipa u latinskim izvorima u doba Arpadovića. Za označavanje županija u gore navedenom periodu najčešće je korišćen termin *comitatus*. Međutim, ovaj termin nije označio samo „županiju“ već imao je i drugo značenje tokom srednjeg veka. U poveljama iz 11. veka pod terminom *comitatus* se podrazumeva teritorijalna institucija, Stefan I Sveti je pod ovom terminom podrazumevao županije, a izvori iz 12. i 13. veka ukazuju na istu instituciju.¹⁰⁰² Pod ovim terminom nije se podrazumevao samo administrativna jedinica Ugarske, već u poveljama imamo više primera da su *comitatusom* označavali i funkciju *comesa*, dakle župana.¹⁰⁰³ Pod ovim terminom su se označavali i svi posedi koji su pripadali kralju. Odnosno, mogli bismo reći da se termini „županija“ i „comitatus“ nisu potpuno poklapali. Drugim rečima možemo reći da su u okviru županije postojali kraljevski, drugi svetovni i crkveni posedi na čelu sa *comesom* kao pravnim licem. Kraljevski posedi obično nisu činili povezane teritorije, nego su bili rasparčani, i na njihovom čelu je stajao isti župan, koji se nalazio na čelu županije, ali je imao privatnu jurisdikciju nad ovim posedima, jer je bio kraljev čovek.¹⁰⁰⁴ Videli smo gore da su kraljevski posedi bili posedi utvrđenja, onda pod terminom *comitatus* logično se podrazumevaju svi posedi jedne tvrđave. Možemo ići korak dalje i reći da u situacijama kad je posed bio izuzet iz jurisdikcije tvrđave i darovan drugim privatnim licima, faktički je *comitatus* bio sinonim *castruma*, odnosno tvrđave.¹⁰⁰⁵ Termin *comitatus* u izvorima iz ranog perioda vladavine Arpadovića sve do sredine 12. veka nije bio sinonim za označavanje utvrđenja, već su koristili termin *civitas*, za čiju upotrebu možemo naići u povelji osnivanja Vesprenske biskupije iz 1009. godine,

¹⁰⁰² Wagner Hans-Lindeck Pozza Irmtraut (ed.), *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I*. Graz, 1955, 21. (u nastavku UB), Forster 1900. 155., H.O. VII. 20., Franz Zimmerman, C. Werner, Gustav Gündisch (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I*. Hermannstadt, 1892, 7. (u nastavku US)

¹⁰⁰³ Navešćemo nekoliko primera. U drugom zakoniku Svetog Stefana piše da svi mogu slobodno raspolagati sa svojim imovinama, osim onih koji pripadaju biskupijama i županijama (*ad(...)comitatum*, Závodszy 1904. 153.). Isto tako u trećem zakoniku Ladislava I Svetog 15. član kaže da onog *comesa*, koji ne poštuje uredbe kralja ili velikaša, treba ukloniti iz njegove pozicije župana (*comitatu*, Závodszy 1904. 177). U eshatokolu povelja možemo naći i kombinaciju terminu, koja ima značenja da *comitatus* drže župani (*comitatus tenentibus*, UB. I. 84, MES I. 425, Wenzel ÁÚO. XII. 10. itd.). Možda najbolji primer za to da pod *comitatusom* može se podrazumevati funkcija župana povelja kralja Bele IV iz 1251. godine, u kojoj je kralj darovao njegovom pristalici kraljevskom konjušaru funkciju varaždinskog župana, kad je došao do zamene funkcije (*comitatu cui nunc preest*, Smič. III. 184). Imamo još jedan lep primer kad je u istoj godini, isti kralj svoju pristalicu nagradio titulom njitranskog *comitatusa*, odnosno sa somođskom *comitatusom* i sa titulom palatina (Smič. IV. 469).

¹⁰⁰⁴ Kristó 1988. 126-128.

¹⁰⁰⁵ Za ovakve primere videti detaljnije kod Đule Krišta: Kristó 1988. 128-130, 132-133.

gde možemo čitati kombinaciju termina „comitatus civitatis“ što bi značilo u prevodu „županija tvrđave“.¹⁰⁰⁶

U terminologiji ugarskog latiniteta kao sinonime za županije koristili su se termini „*provincia*“ i „*parochia*“.¹⁰⁰⁷ U doba vladavine Arpadovića je *provincia* imala i drugo značenje. Za vreme vladavina Kolomana I je održan Ostrogonski sabor, i u jednom članku termin *provincia* je korišćena kao sinonim biskupije (obično na lat. *episcopatus*).¹⁰⁰⁸ Nije isključena mogućnost da je u jednoj povelji iz 1113. godine provincija označavala županiju.¹⁰⁰⁹ Od 13. veka ovaj termin su koristili kao sinonimu za crkvenu „dijecezu“,¹⁰¹⁰ odnosno za „provincijalu“,¹⁰¹¹ ali sve češće su koristili i za „županiju“.¹⁰¹² Posle najezde Mongola 1241. godine imamo primer da su župana naveli pod terminom *comes provincialis*,¹⁰¹³ odnosno za stanovništvo županije su korišćeni termini *comprovinciales*, odnosno *provinciales*.¹⁰¹⁴ Od sredine 13. veka u mnogim poveljama termini *provincia* i *comitatus* javljaju se kao sinonimi i označavaju županiju,¹⁰¹⁵ odnosno od kraja istog veka i na početku 14. imamo više primera da se poveljama radi o *provinciji comitatusa* (na primer plemići provincije *comitatusa* Hont, ili zlikovci provincije *comitatusa* Šomođa i Zale).¹⁰¹⁶ U jednoj rečenici bismo mogli reći da termin *provincia*, osim svog crkvenog značenja, obično korišćen za označavanje županije.¹⁰¹⁷

Sledeći termin, koji se javlja u izvorima, koji označava administrativne jedinice jeste *parochia*. Na prvi pogled kad uzmemo i analiziramo ovaj termin, naša prva asocijacija bi bila da je parohija crkveni termin i da je u pitanju nešto u vezi religijskog života. Ta naša tvrdnja bi bila delimično i tačna. U 11. i 12. veku u ugarskim poveljama pod ovom terminom su podrazumevani biskupi (*Parochianus*).¹⁰¹⁸ Na primer, osnivačka povelja manastira u Panonhalmi 1002. godine navodi isti termin,¹⁰¹⁹ u smislu okruga crkve (*ecclesia parochiana*)

¹⁰⁰⁶ DHA I. 534,

¹⁰⁰⁷ Isto 139.

¹⁰⁰⁸ Lederer 1964. 61.

¹⁰⁰⁹ Marsina 1971. 67.

¹⁰¹⁰ U papskim poveljama: UB. I. 48., Theiner I. 22., 39. itd. U ugarskim poveljama: MES. I. 478., 484., MES. II. 327., US. I. 144. itd.

¹⁰¹¹ Na primer: Theiner I. 378.

¹⁰¹² Wenzel ÁÚO VI. 371., 445., Erdélyi László, Sörös Pongrác (szerk.), *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története* X. Budapest, 1914, 509.,

¹⁰¹³ Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 457.

¹⁰¹⁴ Wenzel ÁÚO VII. 259., US. I. 77., Wenzel ÁÚO XI. 367., Fejér Cod. Dipl. IV/2. 64.

¹⁰¹⁵ Wenzel ÁÚO II. 296., PRT. II. 335., ÁÚO III. 229., Smič. V. 570.

¹⁰¹⁶ H. O. II. 23., A.O. I. 226., MES II. 147.

¹⁰¹⁷ Kristó 1988. 139-140.

¹⁰¹⁸ Kristó 1988. 141.

¹⁰¹⁹ PRT I. 589., 603 (falsifikat), Závodszy 1904. 206., Szentpétery Imre, Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. In: *Magyar Nyelv* 23 (szerk. Gombocz Z., Melich J.), Budapest, 1927, 360-370.

se javlja u prvom zakoniku kralja Ladislava I Svetog,¹⁰²⁰ ili sa terminom *parochianus presbiter* možemo se sresti u fragmentarnim odlukama jednog sabora iz doba kralja Kolomana.¹⁰²¹ Konkretno u 12. veku, možemo naići na primer u jednoj povelji iz 1140. godine na sledeću kombinaciju *in Zagrabiensi parrochia*, odnosno u prevodu bi to značilo u zagrebačkom okrugu, što može da simbolizuje i svetovnu, ali i crkvenu administrativnu jedinicu.¹⁰²² U drugoj polovini veka pod gore navedenim terminom su podrazumeli u većini slučajeva crkvene organizacije, odnosno institucije. Tako na primer 1156. godine možemo naći parohiju za označavanje arhiđakonata,¹⁰²³ godine 1198. desetinskog okruga,¹⁰²⁴ u nizu povelja se javlja kao simbol crkvene dijeceze, ima značenje parohije (kao i dan danas u Katoličkoj crkvi).¹⁰²⁵ Međutim, termin *parochia* je korišćen i za označavanje svetovne administrativne jedinice, odnosno za županije. Mi smo naišli na prvi primer u trećem zakoniku kralja Ladislava I, gde se može pročitati sledeći red: „svaki sudija (samo) da sudi u svom okrugu („in parochia sua“).¹⁰²⁶ Pošto se ova naredba odnosi faktički na župane, mogli bismo reći da pod ovim terminom može se podrazumevati i administrativna jedinica županije. Isto, iz doba Ladislava I, potiče podatak da se Varad (Veliki Varad, danas u Rumuniji Oradea) nalazi u okrugu tvrđave Bihara („in parochia castris Bihor“).¹⁰²⁷ Đula Krišto u svojoj monografiji je istakao da već od kralja Kolomana, pod terminom *parochia* su nađene administrativne jedinice županija.¹⁰²⁸ Za to je dokaz u zakoniku pomenutog kralja kada se javlja župan na čelu županije pod terminom „comes parochianus“.¹⁰²⁹ Malo smo se detaljnije bavili ovim terminom, jer i u slučaju Bača, i bačke županije možemo naći lep primer. Ovde možemo iskoristiti povelju i potkrepiti tumačenje Krišta sa sledećem rečenicom iz pomenute povelje: „Secunda terra est in Parochia Baach Zund nomine“,¹⁰³⁰ koji bi glasilo u prevodu: „Drugi posed nalazi se u Bačkoj županiji i zove se Sonta“. Pre tatarskog napada na Ugarsku u 13. veku isto imamo primere gde se pod terminom *parochia castris* („okrug tvrđave“) podrazumevala županija. U povelji Andrije II 1230. godine županija Šomođ je pomenuta pod

¹⁰²⁰ Závodszy 1904. 160.

¹⁰²¹ Isto 209.

¹⁰²² Fejérpataky László, A Gutkeled-biblia. *Magyar Könyvszemle 1* (szerk. Schönherr Gy.), Budapest, 1892-1893, 5-22.

¹⁰²³ Fejér Cod. Dipl. IV/3. 96., Wenzel ÁÚO. V 14., Marsina I 79.

¹⁰²⁴ Fejér Cod. Dipl. II 327-328., Smič. III 270. itd.

¹⁰²⁵ Kristó 1988. 141.

¹⁰²⁶ Závodszy 1904. 178., Lederer 1964. 32.

¹⁰²⁷ SRH I 416.

¹⁰²⁸ Kristó 1988. 141.

¹⁰²⁹ Závodszy 1904. 185. Za ovaj primer videti još: VI. 199., ÁÚO. XI. 224., Marczali Henrik, *A magyar történet kútjőinek kézikönyve. Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, Budapest, 1902, 445-446. (u nastavku Ench.)

¹⁰³⁰ Wenzel ÁÚO XI. 61.

terminima *comitatus* i *parochia*.¹⁰³¹ Odnosno da je termin *parochiani* označio žitelje županija.¹⁰³² Međutim, do kraja vladavine Arpadovića u poveljama se sve manje javlja termin *parochia* u smislu značenja županije, ali u više navrata su još župana navodili pod terminom „*comes parochialis*“, što je bio direktan dokaz da se pod *parochiom* podrazumevala administrativna jedinica županije.¹⁰³³

Pored gore navedenih termina u doba Arpadovića postojao je i izraz *districtus* za obeležavanje administrativne jedinice županija u Ugarskoj i to od druge polovine 13. veka.¹⁰³⁴ Međutim, Krišto obraća pažnju na ovaj termin i upozorava, da iako u više slučajeva se pod terminom *districtus* može podrazumevati županija, nije postojala isključiva sinonima administrativne jedinice.¹⁰³⁵ Pod ovim terminom su obeležili npr. kraljevski predijum u Šovaru 1261,¹⁰³⁶ ili kako se navodi u monografiji Krišta *districtus* budimske tvrđave 1289. godine,¹⁰³⁷ ili *districtus* ostrogonske crkve Svetog Dominika 1295. godine.¹⁰³⁸

Za označavanje županija u Ugarskoj do 14. veka javljaju se još termini *diocesis*, koji u najvećem broju slučajeva označava crkveni okrug, ali imamo slučajeve da se pod ovim terminom podrazumevala administrativna jedinica županije.¹⁰³⁹ Isto je interesantno da pod terminom *partes*, koji u prevodu znači „delovi“, na primer hroničar kralja Bele III anonim je koristio termin *partes* i za naše kraljeve, kad je izveštavao o delovima Bodroške županije.¹⁰⁴⁰

Kao zaključak u vezi označavanja termina za županije, možemo navesti sledeće stavove. Administrativne jedinice u srednjovekovnoj Ugarskoj u doba Arpadovića u izvorima su bili obeleženi sa raznim terminima, samostalno ili u kombinaciji sa drugim rečima. Ovde možemo navesti sledeće termine: *comitatus*, *pagus*, *conpages*, *provincia*, *parochia*, *territorium*, *districtus*, *diocesis*, *partes*, *terra*, *ambitus*, *dominium*.¹⁰⁴¹ Od ovih termina za označavanje županijskog sistema su najviše koristili četiri, a to su *comitatus*, *provincia*, *parochia* i *districtus*.¹⁰⁴² Od ovih dvanaest termina interesantno je, da je samo jedan imao značenje za drugu teritorijalnu jedinicu. To je bio *comitatus*, jer pod ovim terminom su se

¹⁰³¹ Smič. III. 326., Wenzel ÁÚO. VI. 567. Za primer posle 1242. godine videti: H.O. VI. 49.

¹⁰³² Wenzel ÁÚO. XI. 225., 230.

¹⁰³³ H.O. VI. 30., Wenzel ÁÚO. VII. 86., Kristó 1988. 142.

¹⁰³⁴ Wenzel ÁÚO. XI. 205., MES. I. 319.

¹⁰³⁵ Kristó 1988. 142.

¹⁰³⁶ Wenzel ÁÚO. VIII. 11.

¹⁰³⁷ Gárdonyi Albert, *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148-1301)*, Budapest, 1936, 248.

¹⁰³⁸ MES. II. 380.

¹⁰³⁹ Marsina I. 232., Fejér Cod. Dipl. III/2. 228.

¹⁰⁴⁰ SRH. I. 51, 74, 80, 85.

¹⁰⁴¹ Neke termine nismo ranije naveli u našem tekstu, jer se javljaju jako retko u izvorima u značenju županije (takav je *partes*, *terra*, *ambitus* i *dominium*), odnosno samo je na nekoliko slučajeva naišao Đula Krišto (Kristó 1988. 143-144.). U ovom poglavlju smo mislili da ne navedemo te primere za gore pomenute termine, jer su s jedne strane jako retke, a s druge strane smo mislili da nisu relevantne za našu užu temu.

¹⁰⁴² Kristó 1988. 144.

podrazumevali svi kraljevski posedi koji su pripadali jednoj tvrđavi od doba Svetog Stefana.¹⁰⁴³ Dakle, kao zaključak možemo reći da je *comitatus* simbolizovao županiju utvrđenja. Interesantno je da od doba Anžujaca sve do Mohačke bitke u izvorima se javlja samo jedan termin za oznaku administrativne jedinice županije, a to je termin *comitatus*.

Sledeći korak nam je da prikažemo upravno uređenje jedne županije u Ugarskoj. Pojasnićemo najvažnije funkcionere i njihove uloge u životu ove administrativne jedinice te zemlje, a takođe ćemo pratiti razvoj i preuređenje ove funkcije kroz srednjovekovnu istoriju županija.

Na čelu županije je stajao župan, on se nalazio i na čelu tvrđave. U drugom zakoniku Stefana Svetog iz 1030. godine možemo pročitati sledeće o županima: „Ako kralj od robova postavlja na čelo kraljevskog dvora ili tvrđave nekoga (*curti regali aut civitati preficitur*), njegovo svedočenje treba prihvatiti među županima (*inter comites*)“.¹⁰⁴⁴ Iz ovog se tačno vidi da je imenovanje župana zavisilo od kralja i ako je on procenio da je vredno postaviti jednog roba na čelo utvrđenja, a tako automatski na vrh županije, onda je to mogao uraditi.¹⁰⁴⁵ Stara mađarska historiografija u 19. veku je smatrala da je istovremeno postojao jedan „civilni“ župan, koji je stajao na čelu županije (on bi bio *comes comitatus* odnosno „župan županije“), i jedan „vojni“ župan (*comes castris* „župan utvrđenja“).¹⁰⁴⁶ Ovu hipotezu odbacio je Đula Pauler 1882. godine, kad je dokazao da je ova pretpostavka o „dualističkom sistemu“ uprave županije pogrešna.¹⁰⁴⁷ Ta činjenica je neosporna u prelazu iz 12. u 13. vek jer se u mnogim slučajevima možemo sa nekim županima sresti kao sa županima utvrđenja, pa tako i u slučaju sa županom Kovina iz 1204. godine.¹⁰⁴⁸ Najbolji primer možemo naći u Varadskom Regestru¹⁰⁴⁹ iz 1213. godine gde je jedan tzv. Smaragdus nazvan županom iz Solnoka (*comes*

¹⁰⁴³ Isto

¹⁰⁴⁴ Závodszy 1904. 155. Lederer 1964. 26.

¹⁰⁴⁵ Érszegi, Géza: Die Entstehung der Wart. In: Triber, Ladislaus (ed.), *Die Obere Wart. Oberwart*. 1977. 119.

¹⁰⁴⁶ Pesty 1882. 117-131.

¹⁰⁴⁷ Pauler Gyula, Találunk-e egyidőben külön „polgári” és „katonai” ispánt? In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882. 635-642.

¹⁰⁴⁸ Fejér Cod. Dipl. II. 431-435.

¹⁰⁴⁹ Varadski Regestrum je zapisnik kaptola iz Velikog Varada, koji je nastao između 1208-1235. godine u vezi određivanja Božijeg suda u katedralu u Velikom Varadu, odnosno o pravnim postupcima stonog kaptola. Sadrži 389 beležaka u vezi procesa ljudi utvrđenja, kmetova utvrđenja, udvarnoka, hospesa. Tokom ovih procesa su bili obeleženi u okvirima liturgije Božiji sud sa vrućim železom, ili ređe na osnovu polaganja zakletve. U zapisniku su bili zabeleženi slučajevi koji su se desili u Varadu ili u široj okolini, ali su nekad zabeleženi i slučajevi sa drugih daljih krajeva. Zapisnik je sačuvao i tekst u vezi Božijeg suda. Ovaj važni izvor je Đurađ Utješenić, učitelj maloletnog erdeljskog vojvoda Jovana Žigmunda štampao 1550. godine, na sreću, jer originalni dokument je kasnije bio uništen (Solymosi KMTL. 713). Za više informacije videti: Karácsonyi János, Borovszky Samu (szerk.), *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróba-lajstrom az 1550-iki hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadinense*, Budapest, 1903., Vajda Gyula: *A Váradi Regestrum (1209–1235). Magyar műveltség-történeti kútfő ismertetése és bírálata*. Budapest, 1880., Szentpétery Imre, *Magyar*

de Zounuc) a na drugom mestu za njega se piše da je on župan iste solnočke tvrđave (*comes eiusdem Zounuc castri*).¹⁰⁵⁰ Iz još niz primera¹⁰⁵¹ može se videti da je župan županije bio i župan utvrđenja.¹⁰⁵²

Jako je važno da ukažemo na funkciju samih župana, koji su stajali na čelu županije. Najstariji pomen same titule župana (lat. *comes*, mađ. *ispán*) potiče iz 777. godine, koju je nosio jedan avarski predstojnik po osnivačkoj povelji samostana iz Kremša. Što se tiče porekla termina u mađarskoj istoriografiji ima više hipoteza. Istoriografija je odbacila mišljenje da je titula turskog porekla, i prihvatila je činjenicu da najverovatnije ima veze sa teritorijalnom jedinicom slovenskog porekla, a to je župa. Termin u obliku „župan“ se javlja i kod Bugara, ali i kod Avara, a može se naći i na natpisu nađsentmikloškog vizantijskog blaga. Mađari su preuzeli ovu terminologiju od Slovena kad su stigli u Karpatski basen, a na početku je korišćen u obliku „špan“. U Ugarskoj tokom srednjeg veka je obično raspolagao sa sudijskim jurisdikcijama. Od 11. veka su bili župani jednaki sa biskupima u položaju društvene hijerarhije, i u ovom smislu je termin bio identičan sa zapadnoevropskim grofovima. Župana je imenovao kralj na čelo županije, ali su župani stajali i na čelu komora isto od 11. veka.¹⁰⁵³ U početku kako smo naveli da ranije župani nisu bili plemićkog porekla, šta više, mogli su biti i sluge (*servus*). Međutim, po trećem članu zakona iz 1290. godine su mogli biti samo plemići.¹⁰⁵⁴ Svaki župan je bio izabran na određeno vreme, a kralj ga je imenovao uz odobrenje kraljevskog saveta.¹⁰⁵⁵ U Erdelju vojvoda je izabrao svoje župane, a u Slavoniji je to činio ban.¹⁰⁵⁶

oklevéltan, Budapest, 1930, 121., Szabó István, *A középkori magyar falu*, Budapest, 1969. 168-169. Najnovija studija o ovom popisu: Uhrin Dorottya, *A Várad Regestrum veneficiummal és maleficiummal kapcsolatos esetei*. In: *Micae Mediaevales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* (szerk. Gál J., Péterfi B., Vadas A., Kranzieritz K.), Budapest, 2013. 131-153.

¹⁰⁵⁰ Karácsonyi, Borovszky 1903, 157.

¹⁰⁵¹ Videti detaljnije: Kristó 1988. 150.

¹⁰⁵² Isto

¹⁰⁵³ Engel Pál, Róna Tas András, *ispán*. In: KMTL 290.

¹⁰⁵⁴ Engel Pál, Tringli István, *megyésispán*. In: KMTL 450.

¹⁰⁵⁵ Tokom srednjeg veka u Ugarskoj je bio važno političko telo, a ponekad i stvarni upravitelj kraljevine. Osnove ovog tela su postojale već za vreme vladavine Stefana I Svetog (*senatus*), ali tada je još bilo savetodavno telo. Članovi do početka 15. veka su bili izuzetni crkveni i svetovni velikaši. Zbirno ime za crkvenjake je bio *praelati*, i prvenstveno su pod ovim terminom podrazumevali nadbiskupe i biskupe. Zbirno ime za svetovnjake je do sredine 12. veka je bio *comes* (župan), od tada do početka 13. veka *nobiles*, a u poznom srednjem veku *barones*. Kralj i savet su zajedno predstavljali vlast, a kraljevski savet je oličivao narod države. Ovu podelu vlasti je simbolizovao i dvostruki pečat. U principu vladar nije mogao doneti večne uredbe bez saglasnosti saveta, što je došlo do izražaja u listu dostojanstvenika u kraljevskim privilegijama. Shodno tome kraljevski savet je učestvovao u izdavanju kraljevskih dekreta, i u važnim spoljnopolitičkim (objava rata, sklapanje mira) odnosno unutrašnjopolitičkim (posedi, beneficije) odlukama, ali nije mogao da se umeša u privatne stvari kraljevske porodice (dvorski posedi). Ovo telo je funkcionisalo i kao vrhovni sud, u prisustvu kralja ili palatina. Kao formalna institucija je postala tek u doba Anžuske dinastije kad je u širem smislu brojala 15 prelata i 40 barona, ali u ovom sastavu je funkcionisala retko, jer je u praksi jedan uži krug rukovodio telom, koji su činili najuticajniji velikaši. Za više informacije videti: Schiller Bódog, *Az örökös förendiség eredete*

Naravno posle razjašnjenja termina i davanje osnovne informacije o nastanku ovog dostojanstvenika u srednjovekovnoj istoriji Ugarske, moramo videti kakve su bile funkcije župana. Originalna najvažnija funkcija župana je bila suđenje u županiji, ali njegov delokrug kao sudije je bio neograničen nad stanovništvom utvrđenja.¹⁰⁵⁷ Ostale važne funkcije župana su bile rukovođenje nad kraljevskim posedima, odnosno nadziranje žitelja koji su živeli na kraljevskim dobrima. Iz ove poslednje funkcije logično se može zaključiti da su župani imali i sudsku vlast nad ljudima. Iz gore navedenog Varadskog Regestruma iz sredine 13. veka možemo primetiti da su većinu sporova rešavali župani.¹⁰⁵⁸ U početku su vršili sudsku vlast na svetovnim i na crkvenim posedima, ali su ih vremenom kraljevi izuzeli ispod jurisdikcije župana prvo žitelje na crkvenim a posle i na svetovnim posedima (to je bio tzv. *exemptio*¹⁰⁵⁹). Tako da od početka 13. veka zemljoposednici su postali sudije svojih kmetova,¹⁰⁶⁰ i kako se možemo videti iz Zlatne bule iz 1222. godine, županijski sud je imao samo jurisdikcije u novčanim poslovima i u vezi desetina.¹⁰⁶¹ U krivičnim delima je sudio kraljevski sudija (lat. *Iudex regalis*, mađ. *billogos*),¹⁰⁶² na kuriji župana, dakle na njegovom sudu.¹⁰⁶³ Što se tiče privrednog delokruga, imao je dosta široko ovlašćenje. On je imao

Magyarország, Budapest, 1900., Engel Pál, Nagy Lajos bárói. In: *Történelmi Szemle* 28 (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1985, 393-409.

¹⁰⁵⁶ Engel Pál, Tringli István, KMTL 450.

¹⁰⁵⁷ Isto

¹⁰⁵⁸ Erekly István, *A magyar helyhatósági önkormányzat*, Budapest, 1910, 401.

¹⁰⁵⁹ *Exemptio* (lat. „Izuzeti”) je crkveni pravni termin, pod kojim se podrazumeva izuzetni slučajevi u crkvenim institucijama. Postojao je potpuni (*universalis*) i delimični (*particularis*) izuzetak, ili je sam rimski papa raspolagao sa institucijom (*nullius praelatus, nullius abbas*), kao u slučaju Panonhalme, ili nadležan nadbiskup odnosno biskup je imao više nadležnosti nad ovim institucijama. Međutim, češće imamo ove izuzetke na nižim nivoima. Postojale su institucije, koje su bile izuzete od jurisdikcije arhidakona, i stavljene su pod neposrednom jurisdikcijom biskupa, i postojale su takve, koje su bile donekle ili u potpunosti izuzete od jurisdikciju biskupa, i stavljene su pod nadležnosti Ostrogonskog nadbiskupa. Pod neposrednom jurisdikcijom Ostrogonskog nadbiskupa su pripadale kraljevske crkve (samostani, zborni kaptoli, parohije), kako možemo pročitati u vizitaciji ostrogonske crkve iz 1397. godine. Ovaj pojam su koristili i u svetovnom kontekstu. Pod njom se podrazumevao i sudski i poreski izuzetak. Detaljnije videti: Jankovich Miklós, Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. In: *Budapest Régiségei* 19 (szerk. Gerevich L.), Budapest, 1959, 72-81., Fügedi Erik, Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14 (szerk. Baraczká I. et all.), Budapest, 1961, 74-77., Kumorovitz L. Bernát, A zselicszentjékabi alapítólevél 1061-ből. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 16 (szerk. Tarjáni S.), Budapest, 1964, 73-76.

¹⁰⁶⁰ Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899, 16.

¹⁰⁶¹ Holub József, *Zala megye története a középkorban I.* Pécs, 1929. 35.

¹⁰⁶² Kraljevski sudija, odnosno *billogoš* na mađarskom jeziku je dobio ime po pozivnom pečatu, koji je nosio sa sobom. Nisu nam poznate njegove originalne nadležnosti. Ladislav I Sveti je prvenstveno koristio njihovu službu protiv lopova, a prema zakonima Kolomana je bio provincijalni sudija. Delokrug ovog sudije od početka 12. veka je bio u regresiji jer nad kraljevskim i prinčevskim službenicima je mogao suditi samo sa županom, a *Zlatna Bula* je njegovu ingerenciju svodila na suđenje nad lopovima. Po *Varadskom Regestrumu* je u svakoj županiji delovao jedan ili dvojica kraljevskih sudija. Ova institucija je nestala u četrdesetim godinama 13. veka, bez obzira što se termin javlja do kraja 13. veka, pod terminom se mogao podrazumevati i seoski sudija. Hajnik 1899. 4,5,8,14.

¹⁰⁶³ Holub 1929. 35.

potpuno nadziranje nad stanovništvom utvrđenja, što znači da je njegov zadatak bio da proveriti njihove usluge, koliko su plaćali kralju, da ubire i da rukovodi porezima. Njegov delokrug se odnosio i na pijace, carine i na njihove prihode.¹⁰⁶⁴ Naravno župani su imali veliku odgovornost u upravljanju administracije županije. Oni su vodili računa da kraljevske zakonske uredbe budu sprovedene, njihov zadatak je bio da održavaju red. Za taj zadatak su im stajale na raspolaganju oružane snage.¹⁰⁶⁵ U rat su vodili sve vojne snage utvrđenja, koje su bile dužne da kreću u ratove. Imali su značajne prihode. Od svih ubranih prihoda jedna trećina je ostala njima, a dve trećine je pripadalo kralju. Ovi dobici su bili ubirani od poreza žitelja utvrđenja, od carine i prihoda vašara i od otkupnine zalutale stoke.¹⁰⁶⁶ Kad su župani putovali po njihovim županijama, stanovništvo je bilo dužno da pruži smeštaj njemu i njegovoj pratnji (to je bio tzv. *descensus*).¹⁰⁶⁷ Odgovornost župana je bila velika. Ako bi oni nesavesno obavljali posao ili nisu spoštovali zakon, po Ladislavu I i kralju Kolomanu, izgubili bi svoj položaj i svoje posede.¹⁰⁶⁸ Tako na primer, *Zlatna Bula* je tačno odredila da u ovim slučajevima župan ne samo da gubi njegov položaj, nego treba i određenu novčanu kaznu da plati.¹⁰⁶⁹ Oni su bili neretko na čelu više županija ili su nosili visoke državne titule, to ih je sprečilo da budu prisutni u svojim županijama i da obavljaju svoje funkcije. Vremenom su morali da angažuju pomoćnike, odnosno namesnike, šta više, mogli su osnovati ali i ukinuti nove službe.¹⁰⁷⁰ To su mogli činiti jer su imali široko ovlašćenje od strane kraljeva. Župani su tako birali svoje pomoćnike da ih oni zamenjaju i predstavljaju u poslovima u okvirima određene županije.¹⁰⁷¹ Ovo su bile najvažnije funkcije i prava župana u doba dinastije Arpadovića.

Međutim, pre nego što nastavimo sa funkcijama župana, odnosno o razvoju ove funkcije u administraciji Ugarske, želeli bismo da navedemo nama poznate bačke župane, koji su nosili i titule od državnog značaja. Ovu arhontologiju ćemo prvo pratiti do kraja 13. veka.¹⁰⁷² Arhontologiju bačkih župana smo sastavili na osnovu arhontologije Ugarske

¹⁰⁶⁴ Tagányi 1913. 523.

¹⁰⁶⁵ Holub 1929. 37.

¹⁰⁶⁶ Isto

¹⁰⁶⁷ Primer na to: Wenzel ÁÚO. VII. 87.

¹⁰⁶⁸ Magyar Kódex I. Az Árpádok világa (szerk. Szentpéteri J.), Budapest, 1999, 98., 105.

¹⁰⁶⁹ Isto 108.

¹⁰⁷⁰ Holub 1929. 38.

¹⁰⁷¹ Tringli István, Megyék a középkori Magyarországon. In: *Vármegyék és szabad kerületek I-II* (szerk. Radics K.), Debrecen, 2001, 24.

¹⁰⁷² Posebno sa bačkim županima u doba Arpadovića nećemo se baviti detaljnije.

kraljevine od 1000. 1301. godine sastavljene od strane Atila Žoldoša.¹⁰⁷³ Lista imena bačkih župana je sledeća:

Spisak bačkih župana 1071-1291

1071	Vid iz roda Gutkeled ¹⁰⁷⁴	1071: SRH I. 371. ¹⁰⁷⁵
1111-1113	Keled	1111: s.d.: DHA I. 382. ¹⁰⁷⁶ 1113: s.d.: DHA I. 396.
1135	Šaul ¹⁰⁷⁷	
1177. o.-1183.	Dionisije ¹⁰⁷⁸	(1174. o.): RA 128. ¹⁰⁷⁹ 1183. s.d.: RA 136. ¹⁰⁸⁰
1192-1193	Mog ¹⁰⁸¹	1192. s. d.: DF 262045 ¹⁰⁸² 1193. s.d.: RA 155.
1197-1198	Ežau ¹⁰⁸³	1197. s.d.: RA 169. 1198. s.d.: RA 172.
1198-1199	Mog ¹⁰⁸⁴	1198. s.d.: RA 173. 1199. s.d.: RA 183. ¹⁰⁸⁵
1199-1200	Mika iz roda Jak ¹⁰⁸⁶	1199. s.d.: RA 185. 1200. s.d.: RA 188.
1201	Benedikt	1201. s.d.: DL 100415 ¹⁰⁸⁷
1202-1204	Ipoh iz roda Bogatradvanj ¹⁰⁸⁸	1202. s.d.: RA 197. 1204. s.d.: RA 210.

¹⁰⁷³ Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. Budapest, 2011, 125-128.

¹⁰⁷⁴ U vezi župana Vida videti sledeću literaturu: SRH I. 1937, 371, 386, 390, Kristó 1988, 453-454, Dudás I, 81, Reiszig 1908, 35, Pauler, 1899, 165, Петар Рокаи, Тибар Пал, Золтан Ђере, Александар Касаш, *Историја Мађара*, Београд, 2002, 37, Rokay Péter, *Salamon és Póla*, Újvidék, 1990, 60-62, Борис Стојковски, Бачки жупан Вид. In: *Споменица Историјског архива Срем 7* (ур. Ђурић Ђ.), Сремска Митровица, 2008, 62-71.

¹⁰⁷⁵ Pauler I. 116-117.

¹⁰⁷⁶ Na latinskom mu je ime *Queletde*.

¹⁰⁷⁷ Falsifikovana povelja spominje njegovo ime. RA. 60.

¹⁰⁷⁸ Istovremeno je bio i slavonski ban 1181-1184. Zsoldos 2011. 42.

¹⁰⁷⁹ Po jednoj falsifikovanoj povelji njegovu titulu je nosio još od 1171. godine. 1171. s.d. RA 119.

¹⁰⁸⁰ Po drugoj falsifikovanoj povelji je njegovu titulu nosio još 1186. godine. RA 146.

¹⁰⁸¹ Istovremeno i palatin 1192-1193. Zsoldos 2011. 16.

¹⁰⁸² RA 152.

¹⁰⁸³ Istovremeno i palatin 1197-1198. Zsoldos 2011. 16.

¹⁰⁸⁴ Istovremeno i palatin 1198-1199. Zsoldos 2011. 16.

¹⁰⁸⁵ Za njega videti još: RA 182., 184.

¹⁰⁸⁶ Istovremeno i palatin 1199-1201. Zsoldos 2011. 17.

¹⁰⁸⁷ Spomenut je još: RA 196. Po jednoj falsifikovanoj povelji je titulu Bačkog župana nosio još 1202. godine: RA 199.

¹⁰⁸⁸ Istovremeno i Slavonski ban 1204. godine. Zsoldos 2011. 43.

1205-1209	Čepan sin Stefana iz roda Đer ¹⁰⁸⁹	1. avg. 1205. RA 217.
1209-1210	Marcel sin Marcela iz roda Tetenj	1209. s.d.: RA 242. 1210. s.d.: CDES I. 129. ¹⁰⁹⁰
1210-1212	Petar sin Terea (Turoja) ¹⁰⁹¹	1210. s.d.: RA 253. 1212. s.d.: 270. ¹⁰⁹²
1212-1213	Đula iz roda Kan ¹⁰⁹³	1212. s.d.: RA 272. (pre 28. sept. 1213.): CDES I. 152.
1213	Bertold ¹⁰⁹⁴	1213. s.d.: RA 282-283.
1214	Solomon sin Miške iz roda Acús ¹⁰⁹⁵	1214. s.d.: DL 91934. ¹⁰⁹⁶
1215	Acús sin Acusa iz roda Acús ¹⁰⁹⁷	1215. s.d.: RA 298-299. ¹⁰⁹⁸
1220-1222	Deziderije sin Ampoda ¹⁰⁹⁹	1220. s.d.: RA 357. 1222. s.d.: CDES I. 203.
1222	Nikola	(pre 3. jun.): RA 380.
1222	Šmaragd sin Šmaragda iz roda Šmaragd	1222. s.d.: RA 382.
1225	Poš sin Baša iz roda Čak	1225. s.d.: RA 576. ¹¹⁰⁰
1226-1230	Ladislav sin Đule iz roda Kan ¹¹⁰¹	1226. s.d.: DL 5359 ¹¹⁰²
1232	Nikola	1232. s.d.: RA 484.
1233-1234	Dimitrije sin Luka iz roda Čak	sept. 1233.: RA 501. pre 2. feb. 1234.: CDES I.
311. ¹¹⁰³		
1234-1235	Ladislav sin Đule iz roda Kan ¹¹⁰⁴	pre 29.sept.1234.: Karácsonyi, Borovszky 1903. 376.
1235	Poš sin Baša iz roda Čak ¹¹⁰⁵	1235. s.d.: RA 608.

¹⁰⁸⁹ Istovremeno i palatin 1206-1209. Zsoldos 2011. 17.

¹⁰⁹⁰ PRT I. 617.

¹⁰⁹¹ Istovremeno još i Dvorski župan kraljice Gertrudis (1207-1210), odnosno Čanadski župan (1207-1213). Zsoldos 2011. 126.

¹⁰⁹² Petra pominju još sledeći izvori: DF 207541, DF 254701.

¹⁰⁹³ Istovremeno je i Dvorski župan (1212-1213). Zsoldos 2011. 126.

¹⁰⁹⁴ Istovremeno je bio i Kaločki nadbiskup (1206-1218), odnosno bodroški župan (1213). Zsoldos 2011. 84, 127, 142.

¹⁰⁹⁵ Istovremeno i *magister tavarnicorum*. Zsoldos 2011. 62.

¹⁰⁹⁶ Za njega videti još: RA 289, RA 291, RA 295, Karácsonyi, Borovszky 1903. 100.

¹⁰⁹⁷ Istovremeno je i Dvorski župan (1215-1217). Zsoldos 2011. 127.

¹⁰⁹⁸ Za njega videti još: DF 200962.

¹⁰⁹⁹ Istovremeno je i *magister tavarnikorum*. Zsoldos 2011. 62.

¹¹⁰⁰ Za njega videti još: RA 574., RA 577. (autentičnost povelja je sumnjiva po Sentpeteriju.)

¹¹⁰¹ Istovremeno je i dvorski župan (1224-1230). Zsoldos 2011. 127.

¹¹⁰² Karácsonyi, Borovszky 1903. 348-349.

¹¹⁰³ Za njega videti još: 1234. s.d.: RA 528. i (oko 1233-1234): RA 598.

¹¹⁰⁴ Istovremeno je i Dvorski župan (1234-1235). Zsoldos 2011. 127.

1238-1242	Kalojan vojvoda Srema ¹¹⁰⁶	29. jan. 1238.: RA 637. 16. nov. 1242.: RA 723.
1256	Andrija	1256. s.d.: Wenzel, ÁUO VII. 436.
1256	Ernej sin Erdea iz roda Akoš	1256. s.d.: Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 407.
1262	Moric sin Morica iz roda Pok ¹¹⁰⁷	30. apr. 1262.: Nagy 1879. 98. ¹¹⁰⁸
1263	Desiderije sin Đorđa iz roda Pec ¹¹⁰⁹	3. maj 1263.: RA 1801. 16. okt. 1263.: Wenzel, ÁUO XI. 379.
1266	Dominik sin Petra iz roda Čak ¹¹¹⁰	25. dec. 1266.: DL 67402. ¹¹¹¹
1268	Benedikt sin Tombolda iz roda Balog ¹¹¹²	25. jul 1268.: DL 63602.
1270-1272	Pavle ¹¹¹³	27. avg. 1270.: RA 1959. 3. avg. 1272.: RA 2224. ¹¹¹⁴
1291	Jovan sin Ajnarda iz roda Šmaragd	9. okt. 1291.: RA 3822.

Tabela 10 Spisak bačkih župana 1071-1291

Iz gore navedene arhontologije bačkih župana iz doba Arpadovića postaje nam jasno da su bački župani bili značajni i na nivou državne istorije Ugarske. Do ovog zaključka smo došli ne samo zbog toga što su bački župani nosili visoke državne titule poput palatina, slavonskog bana, magistra tavarncoruma ili dvorskog župana, već tokom naših istraživanja pažnju su nam privukle i povelje, gde smo u eshatokolima u listovima dostojanstvenika mnogo puta naišli na bačke župane. Isto tako smo zapazili jednu studiju Arpada Nogradija, koji je od vremena vladavine kralja Emeriha sve do izdavanja *Zlatne bule* 1222. godine, analizirao značaj pojedinih ugarskih županija, odnosno župana, pa tako je obratio pažnju i na značaj Bačke županije i ulogu njegovih župana na nivou cele Ugarske kraljevine.¹¹¹⁵

¹¹⁰⁵ Istovremeno je i magister tavarncorum (1235). Zsoldos 2011. 127.

¹¹⁰⁶ Za Kalojana videti detaljnije: Wertner Mór: Margit császárné fi ai. In: *Századok*, 37. (1903) 593–611., Rokai, Petar, Gyletus dux Sirmii. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju* 27. (ur. Gavrilović S.), Novi Sad, 1983, 121–127., Makk Ferenc, Kalojan. In: *KMTL* 319-320.

¹¹⁰⁷ Istovremeno je i *magister tavarncorum* (1262-1269). Zsoldos 2011. 63.

¹¹⁰⁸ Nagy Imre, Deák Farkas, Nagy Gyula (szerk.), *Hazai oklevéltár 1234-1536*. Budapest, 1879.

¹¹⁰⁹ Istovremeno je i palatin mlađeg kralja (1263-1264). Zsoldos 2011. 128.

¹¹¹⁰ Istovremeno je bio palatin mlađeg kralja (1266), odnosno sibinski župan (1266). Zsoldos 2011. 128.

¹¹¹¹ Za njega videti još: RA 2225.

¹¹¹² Istovremeno je i Dvorski župan mlađeg kralja (1266-1269), odnosno sibinski župan (1268-1269)

¹¹¹³ Istovremeno je bio i Sremski župan (1272). Zsoldos 2011. 128.

¹¹¹⁴ Za njega videti još: RA 2225.

¹¹¹⁵ Nógrády Árpád, „*Magistratus et comitatus tenentibus*” II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. In: *Századok* 129/1 (szerk. Pál L.), Budapest, 1995, 157-194.

Nogradijeve studije konstatuju da je Bačka županija spadala među najvažnije županije između 1192. i 1222. godine,¹¹¹⁶ pokušali smo da ovu analizu proširimo na vremenski period od 1071. do 1291. godine. Nogradi je zapazio da je Bačka županija bila među onim županijama, koje su bile najviše spomenute u kraljevskim poveljama kroz gore navedene tri decenije. Osim Bačke županije, koja je bila 84 puta pomenuta, najviše su navedene još Bodroška (74 puta), Bihorska (70 puta), Šopronska (69) i Požunska županija (54 puta).¹¹¹⁷ Takođe je interesantno da je u kraljevskim poveljama između 1222. i 1235. godine Bačka županija spomenuta ukupno 26 puta i nalazi se na trećem mestu a ispred nje su samo Požunska (31) i Šopronska (35) županija.¹¹¹⁸ Isto tako je interesantan podatak, koje titule državnih dostojanstva su još nosili bački župani između 1192. i 1235. godine. Od poslednjih godina vladavine Bele III (1192) do izdavanja *Zlatne bule* (1222) bački župani su nosili ukupno 49 titula u Ugarskoj. Najviše puta su nosili najveću titulu odmah posle kralja, dakle bili su palatini.¹¹¹⁹ U ovom periodu šopronski župani su nosili samo 21 titulu, bodroški župani 16, a što je najinteresantnije požunski župani imali su svega tri titule.¹¹²⁰ Đula Krišto je obratio pažnju istoričarima, koji su se bavili istorijom ugarskih županija, da u periodu između 1108. i 1193. godine u eshatokolima povelja se javlja 31 županija. Ove županije su pomenute samo nekoliko puta, a Bihorska 9, Bačka 8, Fejerska 7 i Bodroška 6 puta.¹¹²¹ Ako sad dodamo još i podatke iz gore navedene arhontologije od vladavine Bele IV (1235-1270) do kraja vladavine poslednjeg Arpadovića Andrije III (1301), koliko titula velikodostojnika su nosili župani Bačke, Bihorske, Bodroške, Požunske i Šopronske županije, onda dobijamo sledeće rezultate: Bački župani su ukupno nosili 93 titule visokih dostojanstvenika u Ugarskoj. Bačkog župana prati šopronski sa ukupno 89 titula. Na trećem mestu se nalazi bodroški sa 77 titula, na četvrtom bihorski sa 75 i na kraju požunski sa 74 titule.

Proučavajući podatke iz doba Arpadovića, došli smo do zaključka, da od 72 županije na državnom nivou, od njih su bila važne 15, a među njima se nalazila i Bačka županija i bački župani. Mislimo da nije slučajno, da je hronika posebno istakla Bačkog župana Vida i bačke vitezove u borbama 1070. godine.¹¹²² Iz ovog aspekta gledajući, nama je logično da je Idrisi sredinom 12. veka opisao Bač i Kovin kao veoma bogata naselja na jugu Ugarske.¹¹²³ I

¹¹¹⁶ Nógrády 1995. 169-172.

¹¹¹⁷ Isto 169.

¹¹¹⁸ Isto 170.

¹¹¹⁹ Nógrády 1995. 171.

¹¹²⁰ Isto

¹¹²¹ Kristó 1988. 190.

¹¹²² SRH I. 371., 390.

¹¹²³ Györffy I. 210, 212.

naravno, da ne zaboravimo Jovana Kinama, koji je opisao pohode Manojla I Komnina protiv Mađara 1167. godine. On pominje Bačkog župana Deziderija koji je vodio ugarsku vojsku, a on je za vreme Bele III nosio i palatinsku titulu.¹¹²⁴ Kinam nam govori o tome da se centar Sremske mitropolije nalazi u Baču,¹¹²⁵ ali o ovim podacima je ranije već bilo reči. Ovi podaci nam govore o činjenici da je Bač imao veoma važan geostrateški i privredni značaj zbog susedstva Vizantijskog carstva. Međutim, svoj značaj je županija održavala, jer se u poveljama Stefana V često javljaju i županija i sami bački župani.¹¹²⁶

U 14. veku treba da vidimo najvažnije promene koje su se desile u istoriji ugarske administracije. Pre nego što pređemo na anžujski period, moramo objasniti gde su bili koreni ovih društvenih i administrativnih promena u kraljevini. Ove promene su počele od vladavine Andrije II. Politika Andrije II se mnogo razlikovala od njegovih prethodnika. Za razliku od ranijih ugarskih vladara koji su darivali posede umereno i to naravno ne bezuslovno, kralj Andrija II je počeo da daruje svojim pristalicama ogromne posede, ponekad i čitave županije.¹¹²⁷ Ova nova politika je nazvana „novim institucijama“ (*nove institutiones*) koja je poremetila i poljuljala kraljevsku snagu ugarskog kralja i srednjih i nižih slojeva društva kraljevine.¹¹²⁸ Najveći problem je predstavljalo što je Andrija II poklanjao čitave županije utvrđenja vrhovnom sloju društva plemića, i time je stvorio jedan novi društveni sloj u redu plemstva, koji do tada još nije postojao. Ovi će biti tzv. državni baroni ili u kraćem obliku baroni.¹¹²⁹ Kralj je na kratke staze stvorio jednu elitu koja mu je bila zahvalna i priklonjena, i time doduše privremeno učvrstio svoju vlast, ali na duže staze su baroni pokazali svoju samovolju, neposlušnost i da mogu prkositi volji kraljevima Ugarske. Prvi najbolji primer za to bilo je ubistvo kraljice Gertrude i njene pratnje 1213. godine, jer nisu svi velikaši kraljevstva bili zadovoljni sa novom unutrašnjom politikom Andrije II.¹¹³⁰ „Nove institucije“ su bile opasne i zbog toga što je ugarski kralj drastično izgubio ne samo svoj vojnu, nego i finansijsku moć. Do vladavine Andrije II u rukama ugarskih kraljeva su bile dve trećine svih poseda kraljevstva i otprilike jedna trećina u rukama svetovnog i crkvenog plemstva. Ova ravnoteža se promenila jer je kraljeva moć jako opala. Pokušao je osipanje kraljevskog

¹¹²⁴ Moravcsik Gyula (szerk.), *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1988, 242. Za njegove titule videti: RA 128, 131, 133, 136, 138.

¹¹²⁵ Moravcsik 1988. 221.

¹¹²⁶ Fügedi Erik, Királyi tisztség vagy hűbér? In: *Történelmi Szemle 3* (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1982, 497-501.

¹¹²⁷ Kristó Gyula, *Magyarország története 895-1301*, Budapest, 2007, 203-204., Engel Pál, *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I.* Budapest, 1990, 215-217.

¹¹²⁸ Isto

¹¹²⁹ Engel 1990. 214.

¹¹³⁰ Kristó 2007. 205., Engel 1990. 217.

budžeta da nadoknadi sa vanrednim porezima, odnosno postepeno je smanjio procenat srebra u svojim novcima da bi tako nadoknadio svoj deficit.¹¹³¹ Međutim, njegova politika „nove institucije“ nije bila pogrešna samo zbog toga što je bio širokogrudan i neograničeno darovao velike posede, već je mislio da dominialne prihode (prihodi iz kraljevskih poseda)¹¹³² može da nadoknadi sa regalnim prihodima (prihodi koji su ubirali kraljevi na osnovu prava kraljevskog veličanstva (*ius regale*). To su bili na primer: kovanje novca, urbure, solske komore, odnosno tridesetine)^{1133 1134}.

Dosta su značajne bile promene u društvenom i administrativnom uređenju kraljevine u 13. veku, koja je trajala i u prvoj polovini 14. veka. U našem fokusu će biti preuređenje kraljevskih županija, odnosno kako su one izgledale u poznom srednjem veku od 14. do 16. veka. Zahvaljujući novoj unutrašnjoj politici u vezi davanja velikih poseda, odnosno čitavih županija utvrđenja, sistem kraljevske županije je počeo da nestaje. Pojavili su se veleposedi, uz razvoj poljoprivrede, društvo na srednjem nivou se podelilo na kraljevske „sluge“ (*serviens regis*) i na kmetove tvrđave (*iobaggio catri*), a u vrhovnim slojevima su se pojavili crkveni prelati, odnosno baroni (svetovna aristokratija).¹¹³⁵ Pošto je struktura kraljevskih županija bila faktički rasformirana nakon što je dospela u privatne ruke, narod koji je živeo u centrima nekadašnjih kraljevskih dvorova, sad je pao pod upravu barona. Oni su naravno dobili kontrolu ne samo nad narodima nekadašnjih kraljevskih tvrđava, već pod njihovu vlast su potpali i srednje i sitno plemstvo. Zato su plemići pokušali da se bore za svoja prava i da se suprotstave samovolji barona ali i ugarskih kraljeva.¹¹³⁶ Dakle, sažeto bismo mogli reći, da o županijama utvrđenja u 13. veku tokom i posle vladavine Andrije II je ustanovljeno, da su postale nefunkcionalne i neefikasne. Razlog za to su bili žitelji plemićkog porekla (*serviensi* i kmetovi tvrđave) jer nisu hteli biti poslušni svojim novim gospodarima, baronima. Do tada njihov neposredni gospodar je bio kralj, koji je poštovao njihova prava, a baroni su to u većini slučajeva osporili.¹¹³⁷ Na ovom principu je postala neefikasna i administracija kraljevskih županija.¹¹³⁸ Dakle državno uređenje koje je ustanovio Stefan I Sveti nije dozvoljavao državnim službenicima da se mešaju u vođstvo kraljevstva, jer da se podsetimo, kralj je imenovao župana na čelo županije, a oficirskog je postavljao župan. Jedan novi sloj

¹¹³¹ Kristó, II. András. In: KMTL 43.

¹¹³² Engel, dominiális jövedelmek. In: KMTL 170.

¹¹³³ Engel, regale jövedelmek. In: KMTL 568.

¹¹³⁴ Kristó, II. András. In: KMTL 43.

¹¹³⁵ Engel 1990. 218-219.

¹¹³⁶ Isto 213-215.

¹¹³⁷ Borosy András, Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. In: *Hadtörténelmi Közlemények 30/1* (szerk. Csákvári F.), Budapest, 1983, 528-531.

¹¹³⁸ Isto

društva se sad pojavio tj. srednje plemstvo koje se moralo braniti od samovolje državne elite, ali i da zahteva svoj udeo u upravljanju zemljom što će biti omogućeno na nivou županija. To je značilo da su stare administrativne jedinice kraljevskih županija, i županija utvrđenja, nestale za nekoliko decenija od druge polovine 13. veka do prve polovine 14. veka, a nastala je nova, koje će preživeti srednjovekovnu Ugarsku kraljevinu, a to je administrativna jedinica plemićkih županija.¹¹³⁹

Srednje plemstvo je bilo značajan faktor, koji su raspolagali sa daleko manje nekretnine od barona. U prvim vekovima kraljevstva su živeli u kraljevskim županijama, ali i van okvira županije utvrđenja.¹¹⁴⁰ Inače do prve polovine 13. veka smatrano je da je plemić (lat. *nobilis*) bio taj, koji je pripadao samo najužoj elitnoj aristokratiji, koja je sa kraljem upravljala državom. Oni su predstavljali najužu pratnju vladara, izdejsvovali imunitet na polju vršenja sudske vlasti što je značilo, da njima nije sudio župan, nego sam kralj. Takođe u pokretanju vojske u mnogim slučajevima nisu pratili poziv na mobilizaciju župana.¹¹⁴¹ Srednje plemstvo (*nobiles regni*-plemić kraljevine) je nastalo od kraljevskih serviensa i kmetova utvrđenja.¹¹⁴² Pre nego što nastavimo dalje, moramo objasniti ko su bili serviensi, odnosno službenici kraljeva.

Serviens regis (lat. „lice koje služi kralja“, međutim, značenje nije u skladu sa realnim značenjem ovog društvenog sloja) je bio slobodan čovek, koji je raspolagao sa posedom i nije bio pod sudskom i vojnom vlašću župana, jer je održao nekadašnje pravo za nošenje oružja. Nad ovim slojem je sudio lično kralj, odnosno mogao se obratiti kraljevskom sudu. U ugarskom društvu su serviensi predstavljali onaj sloj koji se borio protiv zavisnosti od velikih zemljoposjednika, odnosno bio je prihvaćen u vodećim krugovima. Pošto su raspolagali sa malom nekretninom, nisu nikad uspeli da dođu do vodećih slojeva ugarskog društva. Oni su lično zavisili od kraljeva. Za vreme rata serviensi su bili pod ličnom komandom kralja a ne župana. Kraljevi su kasnije zahtevali od njih vrbovanje vojnika. Od početka jačanja veleposednika krajem 12. i početkom 13. veka su bili u opasnosti da padnu pod vlast novih barona. Zato su se oni zajedno sa kmetovima utvrđenja borili protiv politike kralja Andrije II o neograničenom davanju poseda. Pobedu njihovog pokreta je predstavljala izdavanje *Zlatne bule* 1222. godine,¹¹⁴³ čime oni obezbedili pripadnost vladajućem sloju ugarskog društva.¹¹⁴⁴

¹¹³⁹ Szűcs Jenő, Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv* (szerk. H. Balázs É. Fügedi E. Maksay F.), Budapest, 1984, 341-394.

¹¹⁴⁰ Kristó 1988. 193-196.

¹¹⁴¹ Engel, *nobiles*. In: KMTL 494.

¹¹⁴² Engel 1990. 218-220.

¹¹⁴³ *Zlatna bula* je izdata 1222. godine. Sadrži 30 članova, koji govore o zaštiti protiv preterivanja kralja i barona, i istaknuto je da se takvi slučajevi ne smeju ponoviti u budućnosti. Na primer, strogo se

Naravno, osim *Zlatne bule* morali su se u okvirima društva izboriti za svoje pozicije da bi bili priznati u okvirima plemstva. Njihov red su uvećavali i kmetovi utvrđenja. Posle 1267. godine, kad je *Zlatna bula* bila drugi put obnovljena pojmovi *serviens* i plemić (*nobilis*) su bili faktički izjednačeni, ukazujući na činjenicu da su oni predstavljali bazu novoformiranog srednjeg plemstva.¹¹⁴⁵ Posle 1267. godine je faktički ovaj termin počeo da iščezava iz upotrebe ugarskog latiniteta i samo u narodnom jeziku se videlo njegovo nekadašnje postojanje u reči „*solgabirov*“¹¹⁴⁶. Na polju borbe protiv lične zavisnosti od barona i velikih posednika su postigli privremene uspehe. Istina je da su u administraciji novoformiranim plemićkim županijama pokušali da dođu do važnih pozicija, međutim ni novi sistem županijskog uređenja, ni kraljevska moć koji je bila u naglom opadanju, nije mogla zaustaviti njihovo podpadanje pod vlast barona. Nekadašnji *serviensi*, koji su postali plemići do kraja 13. veka su pali u ličnu zavisnost barona i postali su članovi njihovih familija^{1147 1148}.

Srednje plemstvo je imalo obavezu ratovanja, zato možemo smatrati da je ovaj državni sloj bio naslednik ranijih slobodnih oružanih snaga (*miles*).¹¹⁴⁹ Bela IV je hteo

zabranjuje poklanjanje čitave županije, i ograničen je uticaj stranaca. Međutim, za potomstvo su bili najvažniji članci, koji su regulisali prava *serviensa*, odnosno plemstva. Prvi put su izdejstvovali da je posed plemića oslobođen od svakog poreza i od ukonačenja kralja, što je značilo u praksi da plemić nije dužan da ugosti kralja ako je došao nenajavljeno u posetu. Takođe, plemić nije bio dužan da krene u rat besplatno, čak ni sa kraljem, samo u slučaju da je kraljevstvo napadnuto od strane spoljašnjeg neprijatelja. Plemić nije lično zavisio od suđenja župana, nego je samo kralj ili palatin mogao nad njim suditi i bez suđenja sudije nije mogao biti uhapšen. Možda je najvažniji bio poslednji član bule, koji je bio tzv. „*klauzula za suprotstavljanje*“, što je u praksi značilo da se plemstvo moglo pobuniti protiv kralja, ako vladar nije ispoštovao odredbe bule. U vezi *Zlatne bule* videti detaljnije sledeću bogatu literaturu: Karácsonyi János, *Az Aranybulla keletkezése és első sorsa*, Budapest, 1899., Bónis György, *Decretalis Intellecto. III. Honorius a koronajavak elidegenithetlenségéről*. In: *Történelmi Szemle 17/1* (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1974, 24-31., Kristó Gyula, *Az Aranybullák évszázada*, Budapest, 1976., Szűcs 1984. 341-394., Gerics József, *A korai rendiség Európában és Magyarországon*, Budapest, 1987, 237-283.

¹¹⁴⁴ Engel 1990. 220.

¹¹⁴⁵ Kristó 2007. 239.

¹¹⁴⁶ U vezi *solgabirova* videti u nastavku.

¹¹⁴⁷ U ugarskim latinitetom se javlja termin *familiaris* („porodični, domaći“) od 13. veka je korišćen za osobu koja je dobrovoljno nudila svoju službu (zauzvrat za izdržavanje i nagrađivanje). Po poreklu mogao je biti i plemić ali nije bio uslov za služenje, međutim, njegovi poslovi su zavisili od toga. Obično kad se govori o familiarima misli se na plemiće koji su služili u familijama svetovnih ili crkvenih velikodostojnika služeći u njihovim vojnim pratnjama. Od 13. do kraja 14. veka je bio sinonim *serviensa* ali kako smo gore naveli termin *serviens* nestaje u 14. veku. Uobičajeno familiar je sklopio usmeni sporazum sa njegovim gospodarom (*dominus*), koji bio dužan da mu pruži pravnu i efektivnu zaštitu (u nekim slučajevima je dobio i posed). U doba Anžujaca nad familiarima su sudili njihovi gospodari, osim nad onima koji su živeli na sopstvenim posedima. Za više informacije videti: Mályusz 1976. 272-305., 407-434., Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Kolozsvár, 1947, 111-430., Kristó Gyula, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979, 167-172., Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, Budapest, 1993, 19-21.

¹¹⁴⁸ Za ovaj društveni sloj videti detaljnije: Váczy Péter, *A királyi serviensek és a patrimonialis királyság*. In: *Századok 61* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1927, 243-290, 351-414., Mályusz Elemér, *A magyar köznemesség kialakulása*. In: *Századok 76* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1942, 272-305, 407-434., Kristó Gyula, *Magyarország története tíz kötetben. I: Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984, 1150-1152, 1299-1302, 1367-1368.

¹¹⁴⁹ *Miles* (lat. oružani vitez, vojnik, kavaljer) je za vreme doseljavanja Mađara u Panonsku niziju je bio termin za svakog odraslog muškarca, koji je nosio oružje po nomadskim običajima. Mnogi od njih su činili ličnu

povećati broj svoje vojske koja se borila u teškim oklopima, zato je pomogao i podržao ovaj društveni sloj. Broj srednjeg plemstva se povećavao tako što su kmetovi bili izuzeti iz okvira utvrđenja i unapređeni su u plemiće i dobili su slobodu i svoje posede. Do ovih unapređenja je masovno došlo za vreme poslednjih Arpadovića. Najbolji primer za to su članovi iz roda Dobra, koji su bili kmetovi bačkog utvrđenja, mlađi kralj Stefan V, 1265. godine, izuzeo 12 porodica iz pomenutog roda, iz okvira bačkog utvrđenja i darovao im plemstvo.¹¹⁵⁰ Oni su bili tzv. *nobilis iobagio*, koji nisu bili u statusu serviensa, imali su svoje drevne posede, ako su ih prihvatili ostali plemići u županiji, onda su postali plemići srednjeg nivoa. Srednje plemstvo je u velikoj meri živelo u županijama, koji su svoje posede u okvirima patrijarhalnog sistema nasledili u okviru njihovih porodica. Obično je ovaj društveni sloj bio u familiarnim odnosima sa nekim baronom. Iz njihovih redova je retko ko je postao dvorski plemić, ali ko je raspolagao sa dovoljno imanja mogao je da uđe u dvorske krugove. Jako je bio važan zakon Ludviga I Velikog (1342-1382) u kojem je prihvatio nasledstvo patrijarhalnog sistema u okvirima plemstva (tzv. *aviticitas* na latinskom a na mađarskom *ősiség*). To nije značilo samo to da su baroni i srednje plemstvo imali ista prava, nego da je i plemstvo u Erdelju i u Slavoniji dobijalo pravo kao oni u užoj Ugarskoj. Proces nastanka srednjeg i visokog plemstva je bio dugačak proces, trajao je od početka 13. do druge polovine 14. veka.¹¹⁵¹

Nastanak plemićkih županija i njena organizacija

Posle opisanog glavnog društvenog sloja i najvažnijih promena i procesa u 13. veku, prelazimo na našu užu temu, a to je plemićka županija, koja će biti merodavna administrativna jedinica u Ugarskoj sve do sloma kraljevine 1526. godine.

pratnju vojvode, bogatih načelnika rodova i plemena. Zakoni Stefana I Svetog su ih odvojili od običnog naroda ali i od *comese*. U društvenom smislu nisu imali velika prava tek nešto veća od običnog stanovništva (*vulgaris*), ali npr. drugi zakonik kralja Ladislava I Svetog kaže da nisu bili u mogućnosti da plate kaznu na nivou kao plemići. U njihovim redovima su se nalazili strani vitezovi, ali i narod koji je imao oružje. Oni koji su služili kralja mogli su steći rang i bogatstvo. Oni su bili slobodni vojnici, ali ako se neko od njih naselio na kraljevski posed, taj je izgubio svoj status lične slobode i postao je vojnik koji zavisi neposredno od kralja. U tom slučaju njegov zadatak je bio i dalje vojna služba. Kraljevi su ponekad iz redova žitelja tvrđava uznapredovali u status milesa da bi povećali potencijal njihove vojske (to su bili faktički serviensi). Iz ovog državnog sloja je nastao kasnije od početka 13. veka srednje plemstvo. Za njih detaljnije videti: Borosy András, A XI-XII. századi harcosrégünk néhány kérdéséről. In: *Hadtörténelmi Közlemények 21/1* (szerk. Balázs J.), Budapest, 1974, 3-27., Isti, A lovagi haditechnika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv* (szerk. Székely Gy.), Budapest, 1984, 47-59.

¹¹⁵⁰ Za ovaj akt i za izvor videti u poglavlju u vezi tvrđave.

¹¹⁵¹ Za srednje plemstvo videti detaljnije: Bolla 1984. 39-46., Szűcs 1984. 341-394., Gerics József, Ladányi Erzsébet, Nemesi jog-Királyi Jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: *Agrártörténelmi Szemle 30/1-2.* (szerk. Romány P.), Budapest, 1988, 1-19., Gerics József, A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. In: *Levéltári Szemle 41/4.* (Erdmann Gy., Gecsényi J.), Budapest, 1991, 3-19., Kristó 2007. 240.

Plemićka županija (u izvorima lat. *provincia, parochia, comitatus*) je nastala i razvila se iz sistema kraljevskih županija u poslednjim decenijama 13. veka, i većinom su imale iste granice. Pre nastanka ove administrativne jedinice bili su pojava novog društvenog sloja, dakle kraljevskih servienasa, odnosno plemićkih zajednica (*universitas*) u pojedinim županijama.¹¹⁵² Prvi primer za početak samouprave plemstva u okviru jednu županije je bio zahtev servienasa iz županije Zala. Rekli smo da su se u procesu transformiranja ugarskog društva pojavili baroni koji su hteli da stave pod svoju kontrolu niže slojeva društva, pa tako i srednje plemstvo. Međutim, servienasi iz županije Zala 1232. godine su izdejstvovali od kralja Andrije II da oni sami rešavaju svoje sudske probleme.¹¹⁵³ Drugim rečima, srednje plemstvo je pokušalo izbegavati vlast barona s jedne strane, i sa druge strane je pokušalo da ne zavisi od centralne vlasti kralja, odnosno od župana, koji je bio i dalje čovek ugarskog kralja.¹¹⁵⁴ Već u poslednjim godinama Bele IV. u nekim županijama su postavljeni *solgabirovi* (sudije) od strane servienasa. O plemićkoj županiji možemo govoriti od tada, kada je namesnik županije, koji je bio i dalje župan, zajedno sa solgabirovima praktikovao sudsku vlast.¹¹⁵⁵ Po Jene Siču, posle Ostrogonskog sabora 1267. godine možemo naći prve oznake plemićkih županija i to u zapadnoj Ugarskoj u prekodunavlju u županijama Zala i Vaš.¹¹⁵⁶ U jednoj rečenici bismo mogli reći da je plemićka županija bila samoupravna administrativna jedinica lokalnog srednjeg plemstva (*nobiles conprovinciales*), ali istovremeno je bila i administrativna jedinica upravne vlasti..¹¹⁵⁷ Još jednostavnije rečeno je uprava nove administrativne jedinice bila podeljena između kralja i plemstva. Najvažnije funkcije u novoj županiji su bili župan, podžupan, solgabirovi, županijski sud i porotnici.¹¹⁵⁸

Župani su i dalje reprezentovali kraljevsku moć u županijama posle preobražaja ove administrativne jedinice krajem 13. i početkom 14. veka.¹¹⁵⁹ Od početka 15. veka su nazvani i glavnim županom (*supremus comes*).¹¹⁶⁰ Kralj ga je imenovao obično iz redova najuglednijih i najbogatijih barona iste županije, koji je bio lojalan prema njemu. Njegova titula nije bila doživotna (barem ne na početku), kralj ga je mogao zameniti. Kad je bio izabran novi župan kralj je preko pisma obavestio dotičnu županiju da ga prihvati i da mu se

¹¹⁵² Engel Pál, *nemesi megye*. In: KMTL 484.

¹¹⁵³ Kristó 2007. 240.

¹¹⁵⁴ Isto

¹¹⁵⁵ Engel KMTL 484.

¹¹⁵⁶ Szűcs 1984. 341-349.

¹¹⁵⁷ Isto

¹¹⁵⁸ Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András, *Magyarország története 1301-1526*. Budapest, 2005, 90-93.

¹¹⁵⁹ Gábor Gyula, *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Budapest, 1908, 67-76.

¹¹⁶⁰ Bertényi Iván, *Vármegyei tisztségviselők a középkorban*. In: *História 1/4* (szerk. Glatz F.), 1980, Budapest, 27-28.

pokori.¹¹⁶¹ Bilo je uobičajeno da se ova titula daruje najvažnijim funkcionerima na nivou države, odnosno dvorskim funkcionerima, a dešavalo se da su baroni bili glavni župani više županija, koja nisu bila ni susedne.¹¹⁶² Dešavalo se da su neke županije imale istovremeno dva glavna župana (u tom slučaju su bila obično braća), koja su delila vlast ali i prihode.¹¹⁶³ Njihovi prihodi su bili uglavnom delovi iz sume sudske kazne izručene od strane županijskih sudova, kraljevske carine, i carine od skela.¹¹⁶⁴ Njegov glavni zadatak je bio sprovođenje kraljevskih zakona i dekreta, ali i da zaštiti interese plemstva, prvenstveno od nezadovoljnih kmetova.¹¹⁶⁵ Još krajem 13. i početkom 14. veka je on predsedavao u sudu županije. Tokom 14. veka sve će se manje baviti sa značajnim poslovima županije, da bi se od kraja 14. i početkom 15. veka povukao prepuštajući taj deo obaveza njihovim zamenicama podžupanima.¹¹⁶⁶ Sve manje će biti lično prisutni u županijama, a sve više će boraviti na kraljevskom dvoru.¹¹⁶⁷ Smanjivanjem aktivnog učestvovanja župana u upravnom životu svojih županija, ugarski kraljevi su uveli praksu darivanja titule večitog župana crkvenim licima, koji su imali crkvene centre u centrima županija. Tako je postao ostrogonski nadbiskup večiti župan Ostrogonske županije već 1270. godine,¹¹⁶⁸ kao što su Kaločki nadbiskupi postali večiti župani Bačke županije u 15. veku, ili su palatini bili večiti župani Peštanske županije.¹¹⁶⁹ Plemstvo je pokušalo steći sve više uticaja u izboru župana od kraja 15. veka. S jedne strane su želeli da pojedinci ne nose titulu večitog župana (na ovom polju su imali manje uspeha), a s druge da župani budu izabrani iz reda najuticajnijih barona svake županije.¹¹⁷⁰

Podžupana (lat. *vicecomes*) je birao u poznom srednjem veku vrhovni župan od svojih najuglednijih i najbogatijih familijara, koji su bili često njegovi kastelani,¹¹⁷¹ ili upravitelji gazdinstva.¹¹⁷² Koristio je grb svog gospodara koji se nalazio na pečatu. Vrhovnog župana je postepeno zamenio na čelu županijskih sudova, drugim rečima je podžupan predsedavao ovim sudovima. Šta više, kraljevske naredbe su posle pristizale njemu a ne vrhovnom

¹¹⁶¹ Isto

¹¹⁶² Ovaj primer ćemo pokazati i preko Bačke županije.

¹¹⁶³ Bertényi 1980. 27-28.

¹¹⁶⁴ Isto

¹¹⁶⁵ Holub 1929. 130-137.

¹¹⁶⁶ Liktor Zoltán Attila, A nemesi vármegye az igazságszolgáltatás tükrében, különös tekintettel a Hunyadi-és a Jagelló-korra. In: *Iustum Aequum Salutare* 13/1 (szerk. Koltay A.), Budapest, 2017. 215.

¹¹⁶⁷ Holub 1929. 132.

¹¹⁶⁸ Engel Pál, Tringli István, megyésispán. In: KMTL 450.

¹¹⁶⁹ Bertényi 1980. 28. O tome će biti još reči u nastavku ovog poglavlja.

¹¹⁷⁰ Isto

¹¹⁷¹ O kastelanima vidi poglavlje u vezi tvrđave. Primeri kastelana u funkciji podžupana: Holub József, A főispán és alispán viszonyának jogi természetete. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére* (szerk. Szentpétery I.), Budapest, 1917, 186-212.

¹¹⁷² Gábor 1908. 76-84.

županu, koji nije više boravio u županiji, a *vicecomes* je obavljao poslove zajedno sa solgabirovima na nivou županije.¹¹⁷³ Svaka županija je imala svog podžupana. Bilo je slučajeva kad je istovremeno bilo više *vicecomesa* na čelu jedne županije.¹¹⁷⁴ Podžupani su zadržali svoju funkciju dok je njihov gospodar bio na čelu funkcije vrhovnog župana, ako bi *supremus come* sišao sa vlasti, onda su i podžupani izgubili svoje pozicije, pošto su uobičajeno novi vrhovni župani dovodili svoje ljude na ove pozicije.¹¹⁷⁵ Kako je vremenom pozicija podžupana postala sve značajnija tako je županijsko plemstvo pokušalo da se meša u njegov izbor. Prvo su postigli 1486. godine da vrhovni župan svog podžupana (ili podžupane) izabere iz redova uglednih plemića dotične županije i da položi zakletvu ispred županije.¹¹⁷⁶ Skoro posle dvadeset godina, 1504. godine županijsko plemstvo je postiglo i to da je za njihov izbor potrebno i njihovo odobrenje.¹¹⁷⁷ Podžupan je mogao da izabere i svog podžupana (lat. *subvicecomes*) iz njegovih familijara. Njegovi poslovi su zavisili od podžupana, međutim u većini slučajeva je pomagao oko ubiranja poreza i u sudskim procesima.¹¹⁷⁸

Solgabirov (lat. *iudex nobilium*, skraćena forma *iudlium*, mađ. *szolgabíró*) je bio sudija, a ova funkcija je nastala u 13. veku. Interesantno je da je mađarski naziv stariji od latinskog i podseća nas na vreme poslednjih kraljeva Arpadovića, kad se srednje plemstvo tek formiralo iz redova kraljevskih servienasa.¹¹⁷⁹ U 13. veku je nastala ta praksa da su županijske samouprave birale četiri solgabirova,¹¹⁸⁰ koji su vršili njihov mandat godinu dana.¹¹⁸¹ Njihova glavna funkcija je bila učestvovanje na županijskim sudovima, i pored vrhovnog i podžupana su činili najvažniji elemenat ovih sudova. Imali su dosta široka ovlašćenja u poslovima oko uvođenja u posed, u obilasku granica, u pozivima na sud, u istragama i naravno u sprovođenju sudskih odluka.¹¹⁸² Osim navedenih delokruga učestvovali su u popisivanju, oporezivanju i ubiranju poreza.¹¹⁸³ Mogli su se pojaviti i na feudalnim sudovima i mogli su prisiliti feudalnog gospodara da vrati one kmetove, koji su bili prisiljeno

¹¹⁷³ Bertényi 1980. 52.

¹¹⁷⁴ Imamo takve primere i za Bačku županiju. O tome malo kasnije.

¹¹⁷⁵ Holub 1917. 196-198.

¹¹⁷⁶ 60. član zakona iz 1486. godine: *Corpus Iuris Hungarici. Magyar Törvénytar.* (szerk. Márkus D.), Budapest, 1899. 572. (u nastavku CJH)

¹¹⁷⁷ 2. član zakona iz 1504. godine: CJH. 673.

¹¹⁷⁸ Bertényi 1980. 53.

¹¹⁷⁹ Isto

¹¹⁸⁰ Recimo u Erdeljskim županijama su birali dva solgabirova, kao i u slučaju Bačke županije (o tome malo kasnije).

¹¹⁸¹ Gábor 1908. 84.

¹¹⁸² Holub 1929. 150-155.

¹¹⁸³ Isto

odvedeni.¹¹⁸⁴ Vremenom, uz rast obaveza solgabirova izabrani su njegovi pomoćnici podsolgabirovi (*viceiudilium*).¹¹⁸⁵ Do sredine 14. veka su bili birani iz redova imućnijih plemićkih porodica a od 15. veka su bili uglavnom siromašni plemići. Interesantno je da u 14. veku uz njihovu funkciju su dobili još i titulu comesa.¹¹⁸⁶

Naravno, važna funkcija je bila i funkcija županijskog notara (lat. *notarius*), koji je bio zapisničar u županijskim poslovima, on je zamenio privremenog pisara povelja, iz ranijih vekova. U 13. i 14. veku izdavanje županijskih dokumenata su obavljali lični zapisničari vrhovnih župana i podžupana, a od 15. veka u dokumentima se javljaju notari sudske stolice, dok je od 16. veka bio izabrani funkcioner. On je vodio zapisnike i beležio sudske i županijske odluke, odnosno županijske odredbe (*statutum*).¹¹⁸⁷

Porotnici (izabrani plemićki porotnici, lat. *electi iurati nobiles*) su bili izabrani iz imućnijih plemićkih porodica pojedine županije. Njih su birali na zborovima plemića da bi rasteretili solgabirove. Godine 1444. su birali četiri porotnika, međutim po osmom član zakona iz 1486. godine njihov broj se povećao minimum na osam, ali moglo ih je biti i dvanaest.¹¹⁸⁸ Njihov zadatak je bio da na županijskim sudovima budu predsedavajući porotnici (lat. *sedes assessores*), da učestvuju kod svedočenja, u pozivima za sud, u uvođenju u posed, i u kontroli plemićkih sudova.¹¹⁸⁹

Arhontologija najvažnijih funkcionera Bačke županije 1301-1457.g.

Posle nabranjanja i objašnjenja najvažnijih funkcionera plemićke županije napravićemo poznu srednjovekovnu arhontologiju najvažnijih funkcionera u Bačkoj županiji prvo od 1301. do 1457. godine. Spisak funkcionera smo napravili na osnovu pozno srednjovekovne arhontologije Engela Pala.¹¹⁹⁰ U međuvremenu smo koristili i zbirke regista iz perioda anžuske dinastije,¹¹⁹¹ odnosno zbirke regista iz doba Žigmunda Luksemburškog,¹¹⁹²

¹¹⁸⁴ Bertényi 1980. 53.

¹¹⁸⁵ Isto

¹¹⁸⁶ Engel Pál, szolgabíró. In: KMTL 654.

¹¹⁸⁷ Bertényi 1980. 53.

¹¹⁸⁸ CJH 413.

¹¹⁸⁹ Bertényi 1980. 54.

¹¹⁹⁰ Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája I. 1301-1457*. Budapest, 1996, 100-101.

¹¹⁹¹ Blazovich László, Gécz Lajos, Almási Tibor, Kőfalvi Tamás, *Anjou-kori Oklevéltár VIII, X, XII-XIV*. Budapest-Szeged, 1993-2004.

¹¹⁹² Mályusz Elemér, C. Tóth Norbert, *Zsigmond-kori oklevéltár II/1, IX*. Budapest, 1956, 2004.

dopunjavajući na taj način već publikovane arhontologije. Za razliku od prethodne arhontologije iz doba Arpadovića, (pošto je plemićka županija imala mnogo više funkcionera) osim vrhovnih župana navešćemo i spisak podžupana i solgabirova.¹¹⁹³

Tabela 11 Spisak bačkih župana 1301-1457

1301-1311	Ugrin iz roda Čak ¹¹⁹⁴	pre 22.08.1303. (Aoklt. I. 233.)
1311-1317	Deziderije Futoški	17.07. 1316. (DL 1864)
1317-1318	Nikola Felselendvai ¹¹⁹⁵	22. V. 1317. (A. O. I. 428)
1318-1321	Toma Sečenji (prvi put) ¹¹⁹⁶	27. VII. 1319. (Aoklt. I. 529.) s.d. 1321. (Aoklt. I. 640.)
1321-1329	Dimitrije Nekčei ¹¹⁹⁷	02.VI. 1322. (UGDS I. 366 ¹¹⁹⁸) 20.01.1324. (Aoklt. VIII. 25.)
	Toma Sečenji (drugi put)	28.03.1324. (Aoklt. VIII. 78)
	Dimitrije Nekčei (drugi put)	s.d.: 1326. (Aoklt. X. 359.) s.d.: 1328. (Aoklt. XII. 280) s.d.: 1329. (Aoklt. XIII. 421) 18.06.1329. (Fejér Cod. Dipl. VIII/3. 366.)
1330-1333	Jovan Druget ¹¹⁹⁹	15.05.1330. (Fejér Cod. Dipl. VIII/3. 423.)
1333-1334	Jovan Alšani mačvanski ban ¹²⁰⁰	09.02.1333. (Sztáray I. 74.) ¹²⁰¹
1335-1339	Nikola Oštfi ¹²⁰²	25.03.1336. (DF 265855)

¹¹⁹³ Iz ovog perioda nije nam poznato ni jedno ime porotnika.

¹¹⁹⁴ Istovremeno je bio i župan sledećih županija: Požeška, Sremska, Vukovska. Engel I. 164, 199, 221.

¹¹⁹⁵ Istovremeno i župan Baranje. Engel I. 102.

¹¹⁹⁶ U međuvremenu je bio i Aradski i Sremski župan, sudija Kumana, kastelan Soljmoša i Hasnoša, kraljičin *magister tavarnicorum* (1320-1321). Engel I. 36, 97, 199, 275, 413.

¹¹⁹⁷ F. Zimmermann, C. Werner, G. Müller, G. Gündisch (eds.) *Ukundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* I. Hermannstadt, 1892.

¹¹⁹⁸ Istovremeno je i *magister tavarnicorum*, Trenčinski (1321-1328), Biharski (1333-1338) župan, odnosno kastelan kerešsega (1327-?) i sudija Kumana (1328). Engel I. 36, 112, 211, 349.

¹¹⁹⁹ On je imao istovremeno niz titula. Bio je palatin (1328-1333), župan sledećih županije: Ung, Zemplin, Fejer, Tolna, Šomođ (1328-1333). Engel I. 6, 127, 175, 206, 219. Đura Hardi, *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca Anžujskih kraljeva*, Novi Sad, 2012, 272, 473, Zsoldos Attila, *A Druget-tartomány története 1315-1342*, Budapest, 2017, 50-51.

¹²⁰⁰ Istovremeno je bio i Mačvanski ban (1328-1334), odnosno župan niza županija: Baranja, Bodrog, Vukov, Srem (1328-1334). Engel I. 103, 114, 199, 221. Titulu bačkih župana između 1333. i 1477. godine su nosili mačvanski banovi. Engel I. 100-101., C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék*. Budapest, 2017, 37.

¹²⁰¹ Nagy 1887. 74.

		08.07. 1339. (H. O. V. 111)
1340-1353	Dominik Oštfi ¹²⁰³	03.07. 1352. (A. O. V. 594)
1353-1354	Andrija Lackfi ¹²⁰⁴	24.04.1353. (UGDS II. 98)
		21.10.1354. (DL 58535)
1354-1359	Nikola sin Ugrina iz roda Čak	02.02.1355. (DL 100061)
		?02. 1359. (DL 5721)
1359-1375	Nikola Gorjanski stariji ¹²⁰⁵	19.03.1359. (Smič. XII.557)
		22. 02. 1375. (DL 6195)
1375-1381	Jovan Horvati (prvi put)	25.01.1376. (DL 6320)
		05.07.1380. (DL 29191)
		31.08.1381. (DL 8933)
1381-1382	Pavle Liskoji	18.01.1382. (DL 6885)
		24.08.1382. (DL 105454)
1382-1385	Stefan Korodi (prvi put)	11.01.1383. (Bánffy I. 371) ¹²⁰⁶
1385-1386	Jovan Horvati (drugi put)	16.05.1385. (Fejér Cod. Dipl. X/8.182)
		15.01.1396. (DL 29439)
1386	upražnjenje	26.03.1386. (DL 7175)
		10.06.1386. (DL 7201)
1386-1387?	Jovan Banfi	03.06.1388. (Engel I. 28)
1387-1390	Nikola Gorjanski mlađi ¹²⁰⁷	22.08.1387. (H. O. V. 179)
		28.04.1390. (UGDS II. 646)
1390-1392	Stefan Lošonci ¹²⁰⁸	23.05.1390. (DL 7603)
		10.03.1392. (Bánffy I. 442)
1392-1393	Đorđe Lackfi	13.07.1392. (Thallóczy I. 33) ¹²⁰⁹
		?10. 1393. (Fejér Cod. Dipl.

¹²⁰² Istovremeno je bio župan Baranje, Bodroga, Srema i Vukovske županije. Engel I. 27, 103, 115, 200, 221.

¹²⁰³ Nosio je još titulu baranjskog, sremskog, vukovskog i vespremskog župana. Engel I. 102, 199, 221,231-132.

¹²⁰⁴ Istovremeno je bio i baranjski, sremski i vukovski župan. Engel I. 102, 199, 221.

¹²⁰⁵ Mačvanski banovi od njega su nosili titule župana u sledećim županijama: Bač, Baranja, Bodrog, Srem, Vukovska. Zbog toga ćemo navesti dalje i spisak mačvanskih banova, Engel I. 28, 103, 115, 199, 221.

¹²⁰⁶ Varjú I. 371.

¹²⁰⁷ Osim pet pomenutih župnaja (videti fusnotu 253) nosio je titulu i Virovitičke županije. Engel I. 230.

¹²⁰⁸ Pored već pomenute pet županije stao je I na čelu županije Bereg. Engel I. 110.

¹²⁰⁹ Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526*. Budapest, 1907.

		X/2. 96.)
1394	Nikola Gorjanski mlađi (drugi put)	28.01.1394. (Doc. Val. 471) ¹²¹⁰ 18.03.1394. (Zs. O. I. 368)
1394-1397	Nikola Trojtel	24.09.1394. (Zs. O. I. 398) 25.02.1397. (Tanodi I. 35) ¹²¹¹
1397	Petar Perenji (prvi put)	04.03.1397. (DL 8202) 11.09.1397. (Zs. O. I. 548)
1397-1399	Jovan Maroti (prvi put)	04.03.1397. (DL 8202) 13.09.1397. (Zs. O. I. 548) 06.07.1399. (Z. O. V. 117)
1397-1400	Franja Bebek	08.12.1397. (DL 8282) 06.07.1399. (Z. O. V. 117) 23.09.1400. (Zs. O. II. 63)
1398-1402	Jovan Maroti (drugi put) ¹²¹²	02.04.1398. (Zs. O. I. 578) 29.12.1401. (Zs. O. II. 161)
1400-1401	Petar Perenji (drugi put)	25.01.1401. (Zs. O. II. 99) 27.04.1401. (DL 8302)
1402	Stefan Ludanji	03.04.1402. (Zs. O. II. 181) 08.06.1402. (Zs. O. II. 200)
1402-1403	Ladislav Iločki (prvi put)	21.09.1402. (Fejér Cod. Dipl. X/4. 136.) 15.10.1403. (Zs. O. II. 307)
1402-1410	Jovan Maroti (treći put)	21.09.1402. (Fejér Cod. Dipl. X/4. 136.) 08.12. 1409. (DL 70776)
1410-1418	Ladislav Iločki (drugi put)	10.02.1410. (DL 37592) 24.02.1418. (DL 10598)
1410-1418	Emerih Iločki	10.02.1410. (DL 37592) 08.12.1418. (DL 13499)
1419	upražnjenje	08.02.1419. (DL 70810)

¹²¹⁰ Fekete Nagy Antonius, Makkai Ladislaus, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.

¹²¹¹ Zlatko Tanodi, *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina. I. Varaždin*, 1942.

¹²¹² Pored što je nosio titule župana pet pomenutih županija, postao je župan i županije Tolna. Od tada mačvanski banovi su stajali na čelu pet ugarskih županija. Engel I. 29.

		28.04. 1419. (Reviczky 177) ¹²¹³
1419-1427	Deziderije Gorjanski (prvi put)	26.05.1419. (DL 10813) 25.05.1427. (UGDS IV. 295)
1427-1428	Jovan Maroti (četvrti put)	19.05.1427. (UGDS IV. 291) 27.10.1428. (Z. O. VIII. 361)
1427-1431	Petar Levaji ¹²¹⁴	19.05.1427. (UDGS IV. 291) 16.07.1431. (Z. O. VIII. 456)
1429-1430	Stefan Iločki	27.05.1429. (DF 248245) 20.04.1430. (Házi 1/3. 12) ¹²¹⁵
1431-1441	Ladislav Gorjanski (prvi put)	03.08.1431. (Thallóczy I. 66) 04.09.1431. (DF 280211) 04.04.1432. (DF 280205) 12.02.1441. (DL 13610)
1431-1438	Deziderije Gorjanski (drugi put)	03.08.1431. (Thallóczy I. 66) 05.09.1437. (DF 231170)
1438-1458	Nikola Iločki ¹²¹⁶	25.04.1438. (DL 44199) 17.12.1442. (Z. O. IX. 48)
1441-1443	Ladislav Maroti ¹²¹⁷	29.03.1441. (DL 13613) 17.04. 1443. (DL 13720)
1442-1445	Emerih Hedervari	30.09.1442. (Héderváry I. 206) ¹²¹⁸ 05.05.1445.(Héderváry I. 221)
1445-1447	Ladislav Gorjanski (drugi put)	09.05.1445. (Engel I. 30) 22.06.1447. (DL 44474)
1447-1448	Stefan Bebek	13.01.1448. (DL 37180) 14.08.1448. (Z. O. V. 561)
1447-1456	Jovan Korodi ¹²¹⁹	13.01.1448. (DL 37180) 28.04.1456. (DL 39629)

¹²¹³ Reviczky Bertalan, *A Boldogságos Szűzről címzett vágújhelyi prépostság története*. Trencsén, 1897.

¹²¹⁴ Osim pomenutih šest županija, stao je i na čelu Barške. Engel I. 107.

¹²¹⁵ Házi Jenő, *Sopron szabad királyi város története 1/3. Oklevelek és levelek 1430-tól 1452-ig*. Sopron, 1924.

¹²¹⁶ Osim titule župana šest ranije pomenute županije, bio je i Fejerski župan (1440-1448), Erdeljski vojvoda i beogradski kapetan (1441-1458), Tamiški, Čanadski, Čongradski župan, odnosno župan Sikulcima (1441-1446), šomođski župan (1444-1458), slavonski ban (1458). Engel I. 15, 30, 123, 125, 128, 177, 194, 205.

¹²¹⁷ Pored šest navedenih županija bio je župan Aradske, Bekeške i Zarandske županije. Engel I. 30.

¹²¹⁸ Radvánszky Béla, *Závodszy Levente, A Héderváry család oklevéltára I*. Budapest, 1909.

¹²¹⁹ Pored šest županija stao je i na čelu Požeške (1450-56) i Vrvaške (1453-1456). Engel I. 31.

1456	Pavle Herceg sekčei	29.10.1456. (DF 260365)
1456-1458	Mihajlo Siladi ¹²²⁰	24.01.1458. (Teleki X. 570) ¹²²¹

Posle detaljne arhontologije bačkih župana do sredine 15. veka, želeli bismo videti i sastaviti arhontologije podžupana odnosno solgabirova do 1457. godine. Međutim, pre sastavljanja ovih listova moramo priznati da i pored većih napora rekonstrukcije ovih funkcija Bačke županije, nismo uspeli da sastavimo ni daleko tako detaljni spisak kao kod župana. Prvo ćemo navesti nama poznate *vicecomese*, odnosno odmah posle i poznate solgabirove.

1328	Mihajlo	18.02.1328. (DL 91224) ¹²²²
1330	Nikola Gunchi	15.05.1330. (DL 91248) ¹²²³
1355	Mihajlo	29.10.1355. (DL 4579) ¹²²⁴
1395	Jova sin Pala	20.05.1395. (DL 8068)
1400	Jovan Derži ¹²²⁵	02.12.1400. (Zs. O. II. 78) ¹²²⁶
1400	Petar Vizkezi sin Andrije ¹²²⁷	02.12.1400. (Zs. O. II. 78) ¹²²⁸
1405	Ladislav Siladi ¹²²⁹	01.05.1405. (DL 9034)
1408	Jovan de Kewles?	s.d.: 1408. (DL 9476)
1422	Petar Deršfalvi sin Gala	03.12.1422. (Zs. O. IX. 390)
1422	Petar Feđverneki	03.12.1422. (Zs. O. IX. 390)
1431	Stefan Podanji sin Pala	04.09.1431. (DF 280211) 04.04.1432. (DF 280205)
1431	Jovan Kešeri Dobokai	04.09.1431. (DF 280211) 04.04.1432. (DF 280205)
1431	Frank Gati	04.09.1431. (DF 280211) 04.04.1432. (DF 280205)

¹²²⁰ Kapetan Beograda. Engel I. 31.

¹²²¹ Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon. X. Okmánytár*, Pest, 1853.

¹²²² Engel I. 100, AOkt XII. 47.

¹²²³ AOkt XIV. 233.

¹²²⁴ A. O. VI. 383.

¹²²⁵ Podžupan Ferenc Babeka. Engel I. 100.

¹²²⁶ Engel I. 100.

¹²²⁷ Podžupan Jovana Marotija. Engel I. 100.

¹²²⁸ Isto

¹²²⁹ Podžupan Jovana Marotija. Zs. O. II. 462.

1433	Jovan Gerenčei?	05.11.1433. (DL 12540)
1433	?	05.11.1433. (DL 12540)
1447	Stefan Koromsoi ¹²³⁰	23.02.1447. (DF 260357)
1447	Mihajlo Sentmartoni ¹²³¹	23.02.1447. (DF 260357)
1447	Jakov Ripaki ¹²³²	23.02.1447. (DF 260357)

Tabela 12 Spisak podžupana Bačke županije. Bački podžupani 1301-1457

1303	Mark? ¹²³³ i Kliment? ¹²³⁴	pre 22.08. 1303. (DL91153)
1328	Grigorije i Mihajlo	18.02.13258. (DL 91224) ¹²³⁵
1355	Dionisije i Pavle	29.10.1355. (DL 4579) ¹²³⁶
1390	Georgije i Ladislav	15.09.1390. (DL 91958) ¹²³⁷
1395	Mancha? i Petar?	20.05.1395. (DL 8068)
1422	Đeorđe Sentmihalji sin Dimitrija i Andrija Taranjai	03.12.1422. (DL 11268) ¹²³⁸
1433	Andrija od Zolte, Mihajlo od Kezija	05.11.1433. (DL 12540)

Tabela 13 Bački solgabirovi 1301-1457

Rad plemićke županije

Naravno, došli smo do trenutka kada ćemo prikazati kako je funkcionisala plemićka županija, odnosno prikazćemo jedan pregled svakodnevnice centara županija, kako su održani skupovi, kako su tekli procesi županija i na kraju, kakve povelje su izdavane od strane županija. Ove opšte karakteristike se odnose i na Bačku župnaju, ali ćemo naravno preko nekoliko primera prikazati funkcionisanje naše županije, odnosno uloge grada Bača u njoj. Za razliku od ranijeg perioda iz kojeg imamo samo nekoliko izvora, u poznom srednjem veku od dvadesetih godina 14. veka do početka 16. imamo mnogo više izvora, koji su vrlo

¹²³⁰ Podžupan Ladislava Gorjanskog. Engel I. 1001.

¹²³¹ Podžupan Gorjanskog. Engel I. 101.

¹²³² Podžupan Nikole Iločkog. Engel I. 101.

¹²³³ AOkt. I. 223.

¹²³⁴ Isto

¹²³⁵ AOkt. XII. 47., Engel I. 100.

¹²³⁶ A. O. VI. 383.

¹²³⁷ Engel I. 100.

¹²³⁸ Zs. O. IX. 390.

dragoceni za rekonstrukciju pravnog života ugarskih županija. Iz ovog perioda su, doduše, većina izvora nastala u mestima sa javnim verama, ali su u ne malom broju izdavali povelje i ugarske županije u vezi raznih procesa koji su bili održani na skupovima plemićkih županija.

Velika većina izdatih povelja su u vezi nekog pravnog procesa ili istrage i njegovih rezultata.¹²³⁹ Suđenje je bila jedina povelja pravnog života gde je županija funkcionisala gotovo samostalno. Ovi procesi su održani i vođeni na županijskom sudu na tzv. Šedriji.¹²⁴⁰ Šedrija je mađarski termin za županijski sud, koji je nastao kao skraćenica od latinskog naziva (*sedes iudicaria*- „centar suda“) i vremenom su koristili samo taj izraz za označavanje ovog suda. Faktički, šedrija je bila jedina čista županijska pravna institucija preko koje je plemstvo vršilo vlast na lokalnom nivou.¹²⁴¹ Županijski sud je bila plemićka institucija koja je imala nekadašnje jurisdikcije župana, dvorskog župana i bilogoša iz doba Arpadovića. Glavna funkcija suda je bila svakako suđenje nad kriminalcima. Nad njima je imala ingerenciju suđenja ona županija sa čije teritorije je bilo uhapšeno lice. To se na prvom mestu odnosilo na kmetove, ili na ostale niže slojeve feudalnog društva u Ugarskoj.¹²⁴² Kad su plemići bili osumnjičeni za krivična dela, njima je sudio sam kralj, odnosno dvorske sudije, ili na primer u Erdelju vojvoda, a u Slavoniju ban.¹²⁴³ Međutim, interesantno je da u slučajevima u vezi plemstva, koji su imali posede sa pravnim statusom večitog prava, nije mogla suditi županija. Isti slučaj imamo i onda kada je u pitanju bilo nepoštovanje i kršenje privatnosti tuđih nekretnina (Kršenje ovog prava u mađarskoj literaturi se zove *hatalmaskodás*¹²⁴⁴). U vezi ovakvih kršenja prava su vođeni bezbrojni procesi u feudalnoj

¹²³⁹ Tringli István, Megyék a középkori Magyarországon. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. Vármegyék és Szabad Kerületek.* (szerk. Radics K.), Debrecen, 2001. 31.

¹²⁴⁰ Isto

¹²⁴¹ U vezi ugarske šedrije i za njene funkcija videti sledeću literaturu: Török Pál, *A nemesi vármegye megalakulása*, Kolozsvár, 1907., Hajnik 1899. 63, 78, 80, 100, 129, 236, 238, 306., Gábor 1908., 90, 91, 95, naročito 150-151., Istváni Géza, *A megyei írásbeliség első korszaka*. In: *Századok 71* (szerk. Domanovszky S. Hajnal I.), Budapest, 1937, 517-552., Isti, *A megyei rásbeliség első korszaka*. In: *Levéltári Közlemények 17* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1937, 245-249., Borsa Iván, *Megyei levéltári fondképződés a 14. Században*. In: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. Születésnapjára* (szerk. Glatz F.), Budapest, 1993, 37-43. Međutim, najvažniji članak u vezi teme je rad Enike Čukovič: Csukovits Enikő, *Sedriahelyek-megyekészékhelyek a középkorban*. In: *Történelmi Szemle 39/3-4.* (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 363-387.

¹²⁴² Tringli 2001. 32.

¹²⁴³ Isto

¹²⁴⁴ Termin za grupu krivičnih dela u srednjem veku (lat. *factum potentiale*). U početku pod ovim krivičnom delom se podrazumevala oružana provala u tuđoj kući (*invasio domus*). Od 13. veka su se podrazumevali bilo kakvi krivični postupci, koji su bili skoncentrisani protiv neke osobe, njihove slobode, nekretnine. Od 15. veka u ovu grupu su spadali još i tuče, ubijanja, silovanje žena i devojaka itd. Za detaljniji pregled videti sledeću literaturu: Degré Aljos: *Kártérítés Anjou-kori magánjogunkban*. In: *Emlékkönyv Szentpéteri Imre születése 70. évfordulójának ünnepére*. Budapest. 1938. 116-129, Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század)*, Budapest, 1966, 153., Kőfalvi Tamás, *A hatalmaskodás bűne a középkorban*. In: *Bűn és bűnhődés II. Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle 24* (szerk. Bana J.), Győr 2001, 89-119., Isti, *A hatalmaskodás bűne és a nők a középkori Magyarországon*. In: *Palimpszeszt 21* (szerk. Hermann Z., Ladányi T. Cs.), Budapest 2004. online časopis (<http://magyar->

Ugarskoj u poznom srednjem veku, i na kraju u slučaju gubljenja ročišta uobičajeno je usledilo oduzimanje dotičnog poseda.¹²⁴⁵ Od 15. veka je to bilo konkretizovano jer u procesima u kojima se raspravljalo o posedima čija je vrednost bila veća od 100 forinti, županija u tom slučaju nije mogla suditi.¹²⁴⁶ U slučajevima gde su bili uključeni kmetovi ili oni koji nisu imali nekretnine, su sudili plemići na svojim ličnim feudalnim sudovima (mađ. *úriszék*).¹²⁴⁷ Međutim, oni nisu mogli suditi u teškim krivičnim situacijama kao što su bile krađe ili ubistava. Na ovim feudalnim sudovima su predsedavali lično plemići, ili njihovi upravnici, ali je i županija imala svoga predstavnika u licu jednog solgabirova na audijenciji (*ad audiendum*).¹²⁴⁸ Međutim, u slučajevima u vezi kmetova, županija nije imala samo ingerenciju audijencije, jer protiv odluke plemićkih sudova moglo se žaliti na šedrijama.¹²⁴⁹

Na žalost iz ovog perioda nam je poznat relativno manji broj dokumenata, koje se odnose na funkcionisanje plemićkih sudova. Uglavnom su vršili ispitivanja naredbom viših vlasti. U takvim slučajevima su funkcionisali kao mesta sa javnom verom.¹²⁵⁰ Uredba je stigla od gore, kao u slučajevima za mesta sa javnom verom, međutim tu nisu bili uključeni ljudi kraljeva ili palatina. Njihove funkcije su bile vršene od strane županije. Poslali su jednog solgabirova da uradi ispitivanje, koji se nakon završetka svog posla vratio na šedriju. Rezultat ispitivanja je napisan i zapečaćen od strane županije.¹²⁵¹ U većinu slučajeva proces se nije razlikovao od uobičajenog procesa kao na mestima sa javnom verom. Međutim, jako je važno naglasiti da županije u srednjem veku nisu postala mesta za javnu veru. U slučajevima gde je bio potreban spoljni rad mesta sa javnom verom, županijama su bili povereni samo slučajevi u vezi nekog ispitivanja, obilaska granica ili uvođenja u posed.¹²⁵² Kraljevski ili palatinski sud je izneo slučaj, i postojao je jedan formular u ovakvim izvorima,

irodalom.elte.hu/palimpszeszt/21_szam/10.html) Pristup: 31.08. 2019., Isti, „*a rosszát rosszal tetézve*“ *Hatalmaskodási estek a középkori Dél-Dunántúlon.*, Szeged, 2006., Tringli István, Segítők a középkori hatalmaskodásban. In: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László 70. születésnapjára* (szerk. Baloghi E., Homoki N. M.), Szeged, 2013, 691-714.

¹²⁴⁵ Tringli 2001. 32.

¹²⁴⁶ Hajnik 1899. 82.

¹²⁴⁷ Sud zemljoposednika (na mađ. *úriszék*) je bio sud organizovan na posedima plemstva. Na ovim sudovima su sudili u slučajevima koji su se ticali kmetova. Ovi sudovi su mogli suditi samo nad onim kmetovima, koji su živeli na posedima plemića. Ovaj sud je mogao suditi u manjim slučajevima, sporovima između kmetova, ali i između kmetova i plemstva. Međutim, od krađe do teških sudskih procesa se već raspravljalo na šedrijama. Od 14. veka je na plemićkom sudu je učestvovao jedan solgabirov iz one županije, gde su živeli parničari. Protiv odluke ovog suda se moglo žaliti na šedrijama. Za detaljnije informacije videti: Tringli István, *úriszék*. In: KMTL 701., Szoika Kamill, *A földesúri bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon*, Budapest, 1944., Szabó István, *Az 1351. évi jobbágytörvények*. In: *Századok 88/4* (szerk. Andics E.), Budapest, 1954, 497-528.

¹²⁴⁸ Tringli 2001. 32.

¹²⁴⁹ Isto

¹²⁵⁰ O njima videti poglavlje u vezi Bačkog kaptola.

¹²⁵¹ Tringli 2001. 34.

¹²⁵² Isto

koji glasi na sledeći način: „zapovedamo, da pošaljete jedno ili dva lica od vaših, i da posle ispitivanja dotičnih, kad budete saznali istinu, o tome da nas verno obavestite“.¹²⁵³ Županija je na to poslala obično jednog solgabirova, koji je izašao na lice mesta, raspitao se za celu situaciju, i vraćajući se u većinu slučajeva je potvrdio tvrdnje. Ređe, samo u konkretnim slučajevima su sazvali tzv. „opšti zbor“ (*congregatio generalis*) za dokazivanje.¹²⁵⁴ Po imenu bismo mogli konstatovati da se radi o nekom zboru, u realnosti se radilo o provincijalnom sudu, koji je bio obično organizovan u blizini važnijih naselja. Takođe je važno istaći da su ovi sudovi bili organizovani kad i tzv. sudski dani, koji su bili važni na nivou županije, ili više županija.¹²⁵⁵ Od druge polovine 13. veka je postao najvažniji provincijalni sud. Od onih zborova, koje je vodio ugarski kralj kasnije su izrasli državni sabori.¹²⁵⁶ Vrlo verovatno da je iz ovog prvobitnog zbora evaluirao u poslednjoj trećini 13. veka i zbor, koji je bio vođen od strane palatina. Osnovni zadatak ovog zbora je bio hapšenje krivičnih lica, odnosno kažnjavanje feudalnih krivičnih dela, ali kasnije su vodili sporove i u vezi feudalnih poseda. Predsednik generalnih zborova je bio palatin, a pomoćni sudija je bio župan dotične (ili dotičnih) županije, i solgabirove županije.¹²⁵⁷ Originalno su učestvovali na ovim zborovima i oni koji nisu bili plemiće, ali su u 15. veku bili istisnuti.¹²⁵⁸ Od 1323. godine su palatinski zborovi redovno organizovani u provincijama, čak i posle prestanka funkcionisanja provincijske kurije palatina. Od 1324. godine su se pojavili i porotnici zbora (*iurati assessores*).¹²⁵⁹ Njihov broj je iznosio 12 članova i birani su samo za vreme vođenja zbora. Njihova glavna funkcija je bila tumačenje lokalnih slučajeva, koja je faktički zamenila proklamaciju učesnika zbora (*proclamatio publica*).¹²⁶⁰ U Erdelju su kongregaciju vodile vojvode, a u Slavoniju banovi. Međutim, postepeno je ovaj zbor bio istisnut iz prakse. Manje slučajeve je preuzela šedrija, jeste da su veće bile još neko vreme prihvaćene od kongregacije, međutim, odluka je bila izrečena u palatinskoj kuriji.¹²⁶¹ Kako je obično funkcionisao ovaj zbor? Ovaj sud je vodio palatin ili neki drugi baron. U pozivnom naređenju (*mandatum*) sud je izneo slučaj, i mogao je izdati dve vrste naređenja, ili da pozovu svedoke na šedriju na način „proklamativnog zbora“, ili da na licu mesta obave poslove pred gore

¹²⁵³ Isto

¹²⁵⁴ Zsoldos Attila, *congregatio generalis*. In: KMTL 141.

¹²⁵⁵ Isto

¹²⁵⁶ Istvány Géza, *A generalis congregatio*. In: *Levéltári Közlemények 17* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1939, 50-83.

¹²⁵⁷ Gábor 1908. 144-151.

¹²⁵⁸ Zsoldos, KMTL 141.

¹²⁵⁹ Gábor 1908. 90-93.

¹²⁶⁰ Isto

¹²⁶¹ Zsoldos, KMTL 141.

navedenim zborom.. Županije su više volele da na licu mesta rešavaju probleme na generalnim zborovima. Sa ovom praksom možemo se sresti već i u periodu Anžujaca ali su postojali samo par decenija. Zakonik Žigmunda Luksemburškog iz 1435. godine je naredio držanje ovakvih zborova, međutim zakonik Matije Korvina iz 1486. ih je već ukinuo.¹²⁶² Ovu vrstu dokazivanja su naredili u slučajevima kršenje prava nekretnine.¹²⁶³ Međutim, osnovna razlika između proklamativnog zbora i šerdije je bio, dok su se proklamativni zborovi sazivali jednom svake godine, ili svake dve godine, dotle su šerdije držane svake druge, ili treće nedelje, tako da nije slučajno što u mađarskoj historiografiji su šerdije nazvane službenim institucijama županija.¹²⁶⁴ Ovu činjenicu potvrđuju same županije kad za označavanje mesta svojih sudova koriste termin *locus cathedralis*.¹²⁶⁵

Poznata su nam dva opšta zbora, koji su održani u blizini grada Bača. Prvi je održan 1347. godine. To možemo saznati iz povelje palatina Nikole Žambokija¹²⁶⁶ od 18. 10. 1350. godine,¹²⁶⁷ da je njegov podpalatin Ladislav Veliki¹²⁶⁸ održao opšti zbor pored grada Bača.¹²⁶⁹ Sudska parnica je tada započeta između Jovana sina Lavrencija Dorosloija i Pala sina Porbozloua iz Doroslova¹²⁷⁰. Ova parnica je trajala godinama, parničari se mesecima nisu mogli sporazumeti ispred zemaljskog sudije i palatinske kurije, tako da je palatin naredio dvoboj između parničara (Jovan sin Lavrencija je mogao izabrati profesionalnog dvobojnika, dok Pal sin Porbozloua je mogao postaviti neprofesionalnog šampiona na konju u ratnoj opremi na kraljevskom dvoru). Međutim, na kraju su se protivnici sporazumeli i podelili sporne posede u Doroslovu.¹²⁷¹ Druga parnica je održana 26. 09.1351. godine takođe pored grada Bača.¹²⁷² Zbor je organizovan za županije Bač, Srem i Vukovske. Rasprava je vođena u vezi ubiranja poreza u „korist komore“.¹²⁷³ Tad je spomenuto da je Banoštorski kaptol

¹²⁶² CJH. 409.

¹²⁶³ Tringli 2001. 34.

¹²⁶⁴ Török 1907. 35., Csukovits 1994. 365.

¹²⁶⁵ Gábor 1918. 40. Samo da nabrajamo nekoliko izvora gde možemo naći termin *locus cathedralis*: DF 219842, DF 210561, DF 210563.

¹²⁶⁶ Za njega videti detaljnije: Engel I. 3.

¹²⁶⁷ DL 4162, AOklt. XXXIV. 381-382.

¹²⁶⁸ Za njega videti: Engel I. 3.

¹²⁶⁹ DL 4162, AOklt. XXXIV. 381-382.

¹²⁷⁰ Za Doroslovo u srednjem veku videti: Györffy I. 218, Iványi István, *Bács-Bodrogh Vármegye földrajzi és történelmi helynévtára III*. Szabadka, 1907, 29-30, Csánki II. 148.

¹²⁷¹ AOklt. XXXIV. 381-382.

¹²⁷² DL 4221, A. O. V. 516-519. Gábor 1908. 116.

¹²⁷³ Korist komore (lat. *lucrum camerae*) je bio u na početku prihod riznice za kovanja novca. To je funkcionisalo tako što je riznica izvukla kvalitetniji novac iz upotrebe i izdala je novi lošiji kvalitet, i u okvirima ovog menjanja je profitirala. Međutim, monetarna politika Karla Roberta je promenila celu dotadašnju finansijsku politiku. Do- tadašnje prakse u vezi koristi komore je nestala, i uveden je novi poreski sistem pod istim imenom. Od njegove vladavine pod ovim terminom se podrazumeva „porez porte“; odnosno „porez kapije“. To je značilo da je kralj ukinuo praksu menjanje novca, kovao je trajno vredni novac, ali zbog gubitka

svedočio da su se na zboru , Bačka i Sremska županija sporazumele da će svaka kmetovska kurija plaćati 40 banala, ili bečkog denara, ali da su se predstavnici Vukovske županije usprotivili ovoj odluci.¹²⁷⁴

Treba da postavimo pitanje u kojim naseljima su bili organizovane šedrije? U ne retkim slučajevima možemo reći da su oni bili organizovani u bivšim centrima stare županije kao što su bili npr. Arad, Barš, Bekeš, Bodrog, Čanad, Ostrogon, Stoni Beograd, Gemer, Đer, Komarno, Njitra, Požega, Požun, Šomođ, Spiš, Solnok, Temišvar, Trenčin, Vukovar, Vašvar, Zemplin i Zarand.¹²⁷⁵ Međutim, zna se da su posle najezda Mongola mnogi županijski centri bili uništeni i da su ostali bez tvrđave, tako da u poznom srednjem veku centri županija nisu uvek bili isti sa onima iz doba Arpadovića.¹²⁷⁶ Takođe je interesantno da šedrije iako su bile važne institucije bile su znaci da se radi o važnijim naseljima, ali nisu to bili razlozi i nisu doprineli tome da ta naselja bude važnija zbog toga što su centar županijskog suda. Drugim rečima, centri šedrija u ugarskim županijama su organizovani u naseljima, koja su bila iz drugih aspekata važni u županijskom sistemu Ugarske.¹²⁷⁷ Najvažniji aspekt je bio geografski položaj. Plemićka županija se uvek trudila da centar šedrije bude organizovan u tim naseljima koji se nalaze u centru županije, koji su pored važnijih puteva, ili pored važnije reke, mostove ili skela.¹²⁷⁸ Važno je bilo da plemstvo županije može otputovati bez poteškoće na šedriji, da bi moglo učestvovati u njenom radu. Šedrije su bile organizovane obično svake druge nedelje, međutim, ako se nagomilalo više slučajeva, onda su vodili procese svake nedelje.¹²⁷⁹ Šedrije su mogle biti održane od ponedeljka do subote, a pošto su i ova naselja imala svoje nedeljne vašare, obično su organizovale šedrije u danima nedeljnih vašara, pošto je tada bilo najviše življa u naseljima.¹²⁸⁰ Kako stoji u poveljama, ovi sudovi su bili organizovani u „odgovarajućim satima“ (*horis legitimes, congruis et sufficientis horis*) kad bi

finansijskih sredstava, morao je nekako nadoknaditi gubitke. Zbog toga je uveden novi poreski sistem 1336. godine. Novi porez je iznosio 3 groša na godišnjem nivou, odnosno 18 denara (jedna petina zlatnih forinti). Plemstvo, kraljevski i kraljicini conditionari (niži sloj društva u Ugarskoj, koji su se nalazili između robova i slobodnih ljudi, postojali su do sredine 14. veka, a posle su se utapali u red kmetova), odnosno crkveno plemstvo. Ona kmetovska gazdinstva koja su plaćala ovaj porez, koja su imala portu sa kapijom kroz koju je mogla proći puna zaprega sa senom i pšenicom. Porez nije uzeo u obzir privredni položaj kmetova, ili veličinu gazdinstva, pa čak ni broj kmetovskih porodica koji su živeli na istoj porti. Porez je ukinut zakonom iz 1467. godine, jer je zbog brojnih imuniteta, suma iz ovog prihoda je dosta opala. Za više informacije videti: Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921, 22-23, 98-99, 109., Engel Pál, *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*, Budapest, 1989, 3-5.

¹²⁷⁴ A. O. V. 516-519. Gábor 1908. 116-117.

¹²⁷⁵ Csukovits 1994. 368.

¹²⁷⁶ Isto

¹²⁷⁷ Kubinyi András, *Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország*. In: *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei* 1990. 319–335.

¹²⁷⁸ Csukovits 1994. 375-377.

¹²⁷⁹ Hajnik 1899. 78.

¹²⁸⁰ Holub 1929. 222.

trebali stranci da se pojave.¹²⁸¹ Pod „odgovarajućim satima“ se podrazumevalo gotovo ceo dan do zalaska sunca. Ako se neka stranaka nije pojavilo do mraka, slučaj je bio odložen do sledećeg sastanka šedrije.¹²⁸² Naravno, održavanje procesa nije zavisilo samo od pojave stranaka, nego i od broja prisutnih, odnosno da li su se pojavili svi neophodni članovi šedrije. Kako smo to ranije naveli neophodni članovi šedrije su bili župan ili podžupan, odnosno solgabirovi.¹²⁸³ Naravno za što efikasnije funkcionisanje suda bili su prisutni i porotnici i ostali plemići, odnosno notari.¹²⁸⁴ Ako kvota nije bila ispunjena, onda je proces bio odložen. Što veći broj prisutnih plemića je bio poželjan ne samo zbog toga što bi sud funkcionisao nesmetano, već i zbog toga da bi zakoni i kraljevske uredbe bile saopštene ispred cele županije.¹²⁸⁵ Međutim, ne retko su bili i slučajevi da su se u većem broju pojavljivali stranci na sudu. Iz toga proizlazi, da ako su vođene parnice zbog krađe, ili zbog ubistava, ili neke druge nanošene štete, ne retko je došlo do incidenata ili do ozbiljnih tučna.¹²⁸⁶ Upravo zbog toga je Žigmund Luksemburški bio prvi koji je 1435. godine u zakonu strogo zabranio tuče i kršenje reda na šedrijama, a ako dođe do incidenata kazna je bila ozbiljna, krivci su morali platiti 25 maraka. Ovaj zakon su potvrdili i Matija Korvin i Vladislav II.¹²⁸⁷

Što se tiče Bača u ovom periodu imamo nekoliko podataka da je bio centar šedrije. Grad je svakako spadao u gore navedenu grupu pomenutih bivših centara županija, kako smo već naveli. Međutim, Bač nije uvek bio i centar šedrije, iako je bio crkveni centar kaločkih nadbiskupa, mesto sa javnom verom, imao je i nedeljni vašar i njegov geografski položaj je bio jako dobar. Međutim, prvo bi bilo poželjno razjasniti od kad možemo uopšte govoriti o plemićkoj županiji konkretno u slučaju Bača. Prvi podatak koji nam govori da su funkcije i organi plemićke županije postojale (podžupan, solgabirovi) je iz 1328. godine. U ovom izvoru od 18. februara 1328. godine je spomenut bački podžupan Mihajlo, odnosno Grigorije i Mihajlo solgabirovi da su vodili istragu u vezi krađe tri krave.¹²⁸⁸ Na žalost u izvoru nije označeno mesto šedrije, ali pretpostavljamo da nije bio grad Bač. To smo konstatovali posle

¹²⁸¹ Za primer videti: DL 90272, Hajnik 1899. 236.

¹²⁸² Csukovits 1994. 378.

¹²⁸³ Isto 379.

¹²⁸⁴ Hajnik 1899. 80., Istványi 1937. 549-551.

¹²⁸⁵ Csukovits 1994. 378.

¹²⁸⁶ Za primere vidi kod: Csukovits 1994. 379.

¹²⁸⁷ 1435:7. član.: Georgius Bónis, Vera Bácskai (ed.), *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457. I.* Budapest, 1976. 265. (u nastavku DRH I.), 1486:58. član: Döry Franciscus (ed.), *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490. II.* Budapest, 1989. (u nastavku DRH II.) CJH I. 524-525.

¹²⁸⁸ Györffy I. 208, 212, AOkl. XII. 47, Csukovits 1994. 3., Zsoldos Attila, A megye intézménye a 14. század első felében. In: KMTL 488. (istorijska karta)

jednog izvora iz 1355. godine. U ovom izvoru je interesantno da je Varfalva¹²⁸⁹ bio centar šedrije i da su bački podžupan, odnosno solgabirovi, po naređenju kralja Ludviga I izvršili istragu u vezi jednog ubistva.¹²⁹⁰ Iz ovog možemo konstatovati da je Bač tek u drugoj polovini 14. veka ili u 15. veku postao centar županijskog suda. Godine 1390. je još uvek Varfalva centar suda županije, što saznajemo iz izvora koji je nastao 15. septembra 1390. godine.¹²⁹¹ Posle pet godina je još uvek Varfalva centar šedrije, jer po izvoru iz 20. maja 1395. godine, možemo saznati da su bački podžupan i solgabirovi vodili spor u vezi neopravdanog zauzimanja jednog ribnjaka.¹²⁹² Prvi izvor koji nam potvrđuje da je Bač postao centar suda županije je iz 1405. godine.¹²⁹³ Od ovog datuma pa skoro sve do 1526. godine je pomenuti grad ostao centar šedrije, sa malim prekidom, ali na to ćemo naravno obratiti pažnju. Jedna povelja iz 1408. godine nam govori da su organi plemićkog suda izdali povelju u Baču.¹²⁹⁴ Poznata nam je i jedna naredba kralja Žigmunda iz 3. decembra 1422. godine, po kojoj su Petar Deržfalvi i Petar Feđverneki bački podžupani, odnosno Đorđe Sentmihalji i Andrija Taranjaji, izvršili mandat kralja, tako što su završili istragu u vezi pustošenja poseda Valentina Alpara od strane Grgura Njirija u Bačkoj županiji.¹²⁹⁵ Iz godine 1433. godine županijski sud izdaje svoje povelje iz Bača, o tome svedoči izveštaj da je Ladislav Silađi je svedočio protiv Đorđa Horvatija Visokaija. Proces na sudu su vodili podžupan Jovan Gerenčeji, i drugi bački podžupan, čije ime na žalost nismo uspeli pročitati, odnosno bački solgabirovi Andreas de Zolta i Mihajlo iz Kezija.¹²⁹⁶ Sledeći izvor je iz 1447. godine, povelja je nastala isto u Baču, koja govori u vezi jednog feudalnog prekršaja koje se desilo na teritoriji županije.¹²⁹⁷ Iz doba Matije Korvina poznato nam je izveštaj vlasti Bačke županije 02. jula 1461. godine po kojem su bački podžupan Lavrencije Tađolaji, odnosno Stefan Bančaji i Imre Zoltaji, obavestili kralja da su izvršili ispitivanje po kraljevskim mandatom.¹²⁹⁸ Takođe nam je poznat slučaj iz 1466. godine, kad su Lavrencije Tađalaji i Stefan Kuni, bački podžupani zajedno sa bačkim solgabirovima Nikolom Bodonjijem i Georgiusom Kapučijem vodili istragu u vezi žalbe Jakova Garajia na Dionisija Vizkezija.¹²⁹⁹

¹²⁸⁹ Za ovo mesto videti detaljnije: Györffy I. 243., Iványi III. 141-142., Csánki II. 167.

¹²⁹⁰ DL 4579, A. O. VI. 383.

¹²⁹¹ DL 91958

¹²⁹² DL 8068

¹²⁹³ 21.05.1405: DL 83057

¹²⁹⁴ Na žalost povelja je u dosta lošem stanju i jedan deo čak i fali, tako da je teško napraviti analizu.

DL 9476

¹²⁹⁵ DL 11268, Zs. O. IX. 355, 391.,

¹²⁹⁶ DL 12540

¹²⁹⁷ DF 260357, Engel I. 101.

¹²⁹⁸ DL 15594

¹²⁹⁹ DL 16343

Izvor iz 1474. godine je dosta interesantan jer nam govori ne samo o sastavu šedrije u Baču, već saznajemo da je bio vođen proces između budimske begine i titelske prepoziture za Sontu, koji je bio važan opidum.¹³⁰⁰ Proces su vodili Đorđe Šuljok Lekčeji, Ladislav Bereksoji i Toma Pocmani, koji su bili podžupani, odnosno solgabirovi Stefan Sentmihalji i Valentin Aračaji.¹³⁰¹ Izgleda da se jedno vreme centar plemićkog sudije nalazio opet van Bača. To možemo pročitati u jednom izvoru iz 1496. godine. Dokument je izdat u Deršu,¹³⁰² a proces su vodili Miloš Belmošević od Šašvara i Jovan Kišpoljak Brođani bački podžupani, odnosno Petar Kever Timari i Bertalan Tarjani bački solgabirovi.¹³⁰³ Videli smo u praksi, da je Bačka županija imala dva solgabirova od početka 14. sve do kraja 15. veka. Interesantno je da se broj solgabirova povećao na četiri od početka 16. veka. Konkretno znamo da je od 1504. do 1523. godine županija imala četiri solgabirova.¹³⁰⁴ Na početku 16. veka je centar šedrije vraćen u Bač. Dana 21. januara 1507. godine su izdali povelju, članovi plemićkog suda u Baču Nikola Dragi Feleđhazi i Ongai Pak podžupani, i Ambrozije Feldvari, Petar Taranjaji, Ladislav Kesi i Andrija Feješ Dienešfalvi bački solgabirovi, koji su vodili istragu.¹³⁰⁵ Iz doba vladavine Ludviga II (1516-1526) su nam poznate dva povelje izdate od lokalne vlasti županije, koje su oba puta izdate u Baču. Prva je izdata 1520. godine, kad su istragu vodili već pomenuti Nikola Dragi Feleđhazi i Petar Rac podžupani, odnosno Toma Timaki Varjadi, Petar Bakoc Čili, Pavle Kesi i Žigmund Alpari.¹³⁰⁶ Izgleda da su šedrije bile organizovane u Baču četvrtkom, što možemo saznati upravo iz ove povelje.¹³⁰⁷ Poslednji nama poznati izvor s kraja vladavine Jagelonske dinastije jeste iz 1523. godine. Tada su vodili istragu bački podžupani Baltazar Berefalvi i Petar Rac Dragi i solgabirovi Ambrozije Kapučići, Petar Bakoc Čili, Žigmund Almari i Franja Kemendi Erši.¹³⁰⁸

Međutim, dužni smo još da sastavimo kasnu srednjovekovnu arhontologiju za Bačke župane, podžupane i za solgabirove. U periodu između 1458-1526. godine veliku podršku i veliki pomoć nam je pružila najnovija arhontologija pozne srednjovekovne Ugarske.¹³⁰⁹ Nastavićemo dakle gde smo se zaustavili 1457. godine.

¹³⁰⁰ Za Sontu detaljnije videti kod: Györffy I. 235-239., Iványi II. 165-178., Csánki II. 138-139.

¹³⁰¹ DL 17546

¹³⁰² Za Deršu detaljnije videti: Györffy I. 217., Iványi I. 63-65., Csánki II. 136-137.

¹³⁰³ DF 250334

¹³⁰⁴ C. Tóth et all. II. 40-41.

¹³⁰⁵ DF 250336

¹³⁰⁶ DL 23436

¹³⁰⁷ Csukovits 1994. 381.

¹³⁰⁸ DL 23812

¹³⁰⁹ C. Tóth et all. II. 37-41.

Tabela 14 Bački župani 1458-1526¹³¹⁰

1438-1477	Nikola Iločki ¹³¹¹	17.12.1442. (Z. O. IX. 48)
1459-1470	Stefan Vardaji ¹³¹²	22.05.1459. (DL 81352) 23.01.1470. (DL 16378)
1468-1476	Maćuš Maroti	(C. Tóth et all. II. 37)
1477-1478	Gabrijel Matučinai ¹³¹³	04.05.1477. (DF 210923)
1478-1480	Đorđe Hando ¹³¹⁴	(C. Tóth et all. II. 38)
1479-1494	Pavle Kiniži ¹³¹⁵	1494 (Engel, Gesch. I. 17) ¹³¹⁶
1480-1484	Petar Varadi ¹³¹⁷	(C. Tóth et all. II. 38) ¹³¹⁸
1494-1495	Joža Šoma ¹³¹⁹	22.12.1495. (Wagner 1776. 80)
1495-1501	Petar Varadi (drugi put)	22.12.1495. (Wagner 1776. 80) ¹³²⁰
1501-1502	Ladislav Gereb Vingarti ¹³²¹	(C. Tóth et all. II. 39)
1502-1503	Dominik Kalmančehi ¹³²²	(C. Tóth et all. II. 39)
1503-1520	Grgur Frankopan	(C. Tóth et all. II. 39)

¹³¹⁰ Ovdje želimo dati samo neke kratke informacije u vezi titule bačkih župana. Videli smo u prethodnoj arhontologiji da su titulu bačkih župana nosili mačvanski banovi sve do 1477. godine. Međutim, C. Tot Norbert je u svom članku je dokazao, da su Kaločko-Bački nadbiskupi (istina, nominalno) već od 1398. godine su nosili titulu Večitog župana Bačke županije (C. Tóth Norbert, *Örökös ispánságok Zsigmond király korában*. In: *Történelmi Szemle 53/3* (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 2011, 467-481.). Posle smrti Nikole Iločkog u članu 11. zakona iz 1478. godine ukinut je sud Mačvanskih banova (DRH II., 241.). Od te godine može se smatrati da su nadbiskupi iz Kaloče i Bača nosili titulu večitog Bačkog župana, mada je posle zatočenja Petra Varadija 1484. godine je Pavle Kiniži dobio ovu titulu, i tek posle njegove smrti (1494), odnosno bolje rečeno 22.12. 1495. godine je vraćena titula nadbiskupima (Wagner 1776. 80.).

¹³¹¹ Istovremeno je bio Mačvanski ban (1438-1477), Erdeljski vojvoda (1441-1458, 1459-1472), Slavonski ban (1457-1466), 1471-1473), odnosno Bosanski kralj (1472-1477). C. Tóth et all. I. 83, 92,103, C. Tóth et all. II. 37.

¹³¹² Istovremeno je bio Kaločko-Bački nadbiskup (1456-1470), kardinal, glavni i tajni kancelar (1464-1470), šoltski i sabolčki župan. C. Tóth et all. I. 30, 68, C. Tóth et all. II. 219, 243.

¹³¹³ Istovremeno je Kaločko-Bački nadbiskup (1471-1478), glavni i tajni kancelar (1478-1480). C. Tóth et all. I. 30, 68.

¹³¹⁴ Istovremeno je i Kaločko-Bački nadbiskup (1478-1480), glavni i tajni kancelar (1478-1480).

¹³¹⁵ Istovremeno je bio i Tamiški župan i kapetan Donjih krajeva (1479-1494), zemaljska sudija (1494), odnosno župan u županijama Njitra, Vesprim i Zala. C. Tóth et all. I. 90, 124, C. Tóth et all. II. 168, 344, 354.

¹³¹⁶ Engel, Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reiches und seiner Nebenländer I. Halle, 1797.*

¹³¹⁷ Varadi je bio jedan od najpoznatijih nadbiskupa Kaloče-Bača u poznom srednjem veku (1480-1501), glavni i tajni kancelar (1480-1484, 1490-1501), odnosno nosio je titule župana Bodroga, Šolta i Vukova. C. Tóth et all. II. 76, 219, 311.

¹³¹⁸ Interesantno je da danas ne znamo tačno zašto ga je zatočio Matija Korvin 1484. godine. Mogli bismo očekivati da će ga kralj lišiti titule koju je nosio, međutim, ugarski kralj to nije nikad učinio. Najnovija monografija za biografiju Kaločko-Bačkog nadbiskupa je već navedena knjiga Janoša Vebera: Véber 2016.

¹³¹⁹ Tamiški župan i kapetan Donjih krajeva (1494-1508), odnosno župan Fejerske županije. C. Tóth et all. I. 124, Isti II. 38, 10.

¹³²⁰ Pismo u kojem je kralj Vladislav II obavestio Šomu da Bačku županiju vraća nadbiskupu Varadiju. Za original videti: DF 287344.

¹³²¹ Istovremeno je Kaločko-Bački nadbiskup (1501-1502).

¹³²² Istovremeno je i Kaločko-Bački nadbiskup (1502-1503).

1520-1522	upražnjenje ¹³²³	(C. Tóth et all. II. 39)
1523-1526	Pavle Tomori ¹³²⁴	04.11.1525. (DF 259654)

Tabela 15 Bački podžupani 1458-1526¹³²⁵

1461	Lavrencije Tađolaji	02.07.1461. (DL 15594)
1464	Valentin Kiš Lavrenciej Tađolaji	26.07.1464. (DL 15989)
1464	Jovan Joža Aranjani	20.08.1464. (Z. O. X. 318)
1464	Lavrencije Tađolaji Jovan Gesti	04.10.1464. (DL 16061)
1464	Stefan Kuni i Lavrencije Tađalaji	22.05.1466. (DL 16343)
1469	Lavrencije Tađolaji ¹³²⁶ i Đorđe Šuljok Lekčei ¹³²⁷	06.04.1469. (DL 83083)
1469	Ladislav Buzlai ¹³²⁸ i Đorđe Šuljok Lekčei ¹³²⁹	12.10. 1469. (DL 83084)
1470	Mihajlo Kaplati ¹³³⁰ i Đorđe Šuljok Lekčei	11.01. 1470. (DL 83085)
1473	Ladislav Bereksoi ¹³³¹ Jovan Visloi Palina ¹³³² i Đorđe Šuljok Lekčei	07.10. 1473. (DL 17491)
1474	Toma Pacmani ¹³³³ Ladislav Bereksoi ¹³³⁴ i Đorđe Šuljok Lekčei	10.02.1474. (DL 17546)
1481	Petar Kiniži Paškai i Toma Dragi ¹³³⁵	22.07.1481. (DL 18438)

¹³²³ C. Tóth et all. I. 31.

¹³²⁴ Istovremeno Kaločko-Bački nadbiskup (1523-1526), kapetan Donjih krajeva (1525-1526). C. Tóth et all. I. 31, 126.

¹³²⁵ C. Tóth et all. II. 37-39.

¹³²⁶ Podžupan Iločkog Isto 37.

¹³²⁷ Podžupan Marotskog. Za njega videti detaljnije: C. Tóth et all. I. 103, Isti II. 37

¹³²⁸ Podžupan Iločkog. Za njega videti detaljnije: Kubinyi András, A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Adatok a XV. századi feudális nagybirtok politikájához. In: Somogy Megye Múltjából. *Levéltári Évkönyv 4* (szerk. Kanyar J.), Kaposvár, 1973, 3-44., Isti, A Gergelylakai Buzlaiak a középkor végén. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok* (szerk. Lóvei P.), Budapest, 1993, 269-286.

¹³²⁹ Podžupan Marotskog.

¹³³⁰ Podžupan Iločkog.

¹³³¹ Podžupan Iločkog. Za njega videti detaljnije: Kubinyi 1973. 25.

¹³³² Takođe podžupan Iločkog. C. Tóth et all. I. 103.

¹³³³ Podžupan Iločkog.

¹³³⁴ Takođe podžupan Iločkog.

1482	Petar Kiralji i Toma Dragi	18.09.1482. (DL 18693)
1483	Stefan Šuljok Lekčei Toma Dragi	17.04.1483. (DL 93556)
1496	Miloš Belmošević Šašvarski Jovan Kišpoljak Brođani	19.05.1496. (DF 250334)
1496	Miloš Belmošević Šašvarski Jovan Salanci iz Sentamaša	23.09.1496. (DL 20476)
1499	Ambrozije Radi	12.07.1499. (Erdódy 104-06-19)
1504	Pavle Bodor Eki i Pavle Ongai	26.12.09.1504. (Erdódy 104-06-22)
1507	Nikola Dragi Feleđhazi i Pal Ongai	21.01.1507. (DF 250336)
1516	Martin Čepči? ¹³³⁶ i Petar (Rac) Dragi	10.07.1516. (DL 39506)
1517	Nikola Dragi Feleđhazi i Petar (Rac) Dragi	o. 03.05.1517. (C. Tóth et all. 516.)
1520	Nikola Dragi Feleđhazi i Petar (Rac) Dragi ¹³³⁷	23.08.1520. (DL 23436)
1523	Nikola Dragi Feleđhazi i Valtazar Berei Berefalvi	28.02.1523. (DF 250340)
1523	Valtazar Berei Berefalvi Petar Rac Dragi	27.08.1523. (DL 23812)

Tabela 16 Bački solgabirovi 1458-1526¹³³⁸

1461	Emerih Zoltai i Stefan Bančai	02.07.1461. (DL 15594)
		26.07.1464. (DL 15989)
		04.10.1464. (DL 16061)

¹³³⁵ Dragi je dugo godina bio u službi Kaločko-Bačkih nadbiskupa od 1470-ih godina do 1490. godine. Za njega videti detaljnije: Bónis 1973. 256., C. Tóth et all. I. 74.

¹³³⁶ Zbog oštećenosti povelje nismo sigurni da se zvao baš tako.

¹³³⁷ U povelji se može pročitati prezime Mazaloci.

¹³³⁸ Dugo se smatralo da je županija imala dva solgabirova u poznom srednjem veku (Engel I. 100-102, Tringli 2001. 42). Međutim, zahvaljujući najnovijem istraživanjima se ispostavilo da je od 1504. godine i Bačka županija imala četiri solgabirova (C. Tóth et all. II. 40-41.)

1466	Nikola Bodonji ¹³³⁹ i Grigorije Kapuči	22.05.1466. (DL 16343)
1469	Sebastijan Sentmihalji i Andrija Kemendi	06.04.1469. (DL 83083)
		12.10.1469. (DL 83084)
		11.01.1470. (L 83085)
1473	Stefan Sentmihalji i Valentin Arači	07.10.1473. (DL 17491)
		10.02.1474. (DL 17546)
1481	Valentin Arači i Kliment Nađkesi	22.07.1481. (DL 18438)
		18.09.1482. (DL 18693)
		17.04.1483. (DL 93556)
1496	Petar Kever Timari i Vartolomej Tarjani	19.05.1496. (DF 250334)
		23.09.1496. (DL 20476)
1499	Stefan Bako Deršfalvi i Ambrozije Tegezses Sentjakabi	12.07.1499. (Erdödy 104-6-19)
1504	Ladislav Jo Timari, Petar Taranjai Ladislav Kesi i Andrija Feješ Dienešfalvi	26.09.1504. (Erdödy 104-6-22)
1507	Ambrozije Feldvari, Petar Taranjai Pavle Kesi i Ambrozije Čupor Sentjanoši	21.01.1507. (DF 250336)
1516	Nikola? (...)fy Kemendi, Jovan Taranjai W(...)-i (...) i Žigmund Alpari	10.07.1516. (DL 39506)
1520	Toma Timaki Varjadi, Petar Bakoc Čili Pavle Kesi i Žigmund Alpari	23.08.1520. (DL 23436)
1523	Ambrozije Kapuči, Petar Bakoc Čili Žigmund Alpari i Franja Kemendi Ereši	27.08.1523. (DL 23812)

Tabela 17 Spisak bačkih plemića porotnika 1486-1490¹³⁴⁰

1487	Stefan Velez Horvati	09.04.1487. (DF 248698)
------	----------------------	-------------------------

¹³³⁹ On je bio i solgabirov u Vukovskoj županiji 1470. godine. C. Tóth et all. II. 40.

¹³⁴⁰ Na žalost nismo naišli na druga imena bačkih porotnika, a ni u postojećim arhontologijama ne postoje druga imena. C. Tóth et all.II. 41.

Tabela 8 Spisak bačkih plemićkih poslanika na državni sabor

13. oktobar 1505. Rakoš ¹³⁴¹	Mihajlo Kendereši i Franja Zoltai	(DF 287378, DL 39355)
02.avgust 1518. Tolna ¹³⁴²	Vid Kapitanj Desnicei ¹³⁴³ i Đorđe Čimori	(DF 238530)

Posle navođenja spiskove župana, podžupana, solgabirova i nakon što smo naveli izvore, koje smo našli u literaturi, odnosno na sajtu Državnog arhiva Mađarske „Hungaricana“,¹³⁴⁴ želimo sumirati i naznačiti neke opšte karakteristike kod županijskih dokumenata, koje se odnose i na gore navedene povelje Bačke županije. U intitulacijama i adresama županijskih povelja najprostranija formula je glasila: „*Mi X županija Y župan, Z podžupani i dva (četiri) solgabirovi*“.¹³⁴⁵ Formular se menjao na takav način da i ime solgabirova su bili pomenuti sve više i više u tim formularima.¹³⁴⁶ Pošto župani obično nisu učestvovali na šedrijama, njihova imena su bila izostavljena, odnosno navedena su samo imena podžupana ili kako smo videli i na konkretnim slučajevima više podžupana.¹³⁴⁷ Zato je postojao i sledeći formular mandata, koji su izdali kralj ili palatin: „*Za župana X županije, ili podžupana i solgabirova županije*.“¹³⁴⁸ Iz ove intitulacije postaju nam jasni odnosi između župana i podžupana. Podžupan je svakako predstavljao interese svog gospodara, tako da je bilo svejedno kod koga će stići povelja. Međutim, važno je bilo navesti i drugu funkciju plemićke županije bez kojeg nije mogla funkcionisati, zato su bili pomenuti i solgabirovi.¹³⁴⁹ Gore navedenu intitulaciju su koristili kad je od gore stigao mandat za neku istragu ili u slučajevima kada je neki spor bio vođen ispred šedrije.¹³⁵⁰ Ako je u pitanju bio slučaj koji se odnosio na celu županiju (npr. odlazak u rat, skupljanje poreza) koristili su sledeće formule:

¹³⁴¹ Engel, Kristó, Kubinyi 2005, 251-252.

¹³⁴² Isto 377-379.

¹³⁴³ Za njega videti detaljnije: Pálosfalvi Tamás, *The Noble Elite in the County of Körös* (Križevci) 1400-1526. Budapest, 2014, 178-179.

¹³⁴⁴ Međutim, nismo naveli sve izvore kao u slučaju kaptola, samo neke specifične za našu užu temu.

¹³⁴⁵ Tringli 2001. 42.

¹³⁴⁶ U slučaju Bačke županije još iz 1328. godine smo videli da su imena solgabirova bila već navedena.

¹³⁴⁷ Videti u navedenim arhontologijama podžupana.

¹³⁴⁸ Tringli 2001. 43.

¹³⁴⁹ Isto

¹³⁵⁰ Isto

„Svi plemići i ostali posednici X županija“.¹³⁵¹ Ili druga intitulacija, koja je bila od druge polovine 15. veka sve popularnija: „Zajednica plemića X županija“.¹³⁵² Ova formula nam je poznata, jer smo naišli i na konkretan primer za Bačku županiju iz 1526. godine. Po ovoj povelji Bačka županija je naredila njenim plemićima da se lično pojave u Futogu i u okolnim selima, a da kmetovi zbog žetve pšenice ostanu kod kuće.¹³⁵³ Naravno ovaj izvor je nastao već pred velikoj osmanskoj opasnošću, koji je svaki dan bio sve bliži Ugarskoj kraljevini.

Naravno osim suđenja plemićka županija je imala i druge funkcije. Županijske banderije¹³⁵⁴ nisu predstavljale elitne trupe Ugarske kraljevine, ali svakako za vreme rata su računali na njih. Županijske trupe su poslali uvek na najugroženije krajeve zemlje, i naravno vojske županija su bile mobilisane i koje su bile najugroženije. Naravno od 15. veka neprijatelj broj jedan su bile Osmanlije. Najveće županije kao npr. Biharska je morala je dati 600 vojnika za odbranu kraljevstva, a njene odbrambene obaveze su bile prvenstveno u Erdelju.¹³⁵⁵ Na žalost nije nam poznata informacija koliko vojnika je obezbeđivala Bačka županija.

Jedna od glavnih funkcija županije je bila ubiranje poreza u korist komore ili vanredni vojni porez. Pored zakupnika kraljevskih dohodaka, a kasnije komorskih izaslanika (*dicator*) su županije dali svoje solgabirove, koji su učestvovali u sakupljanju poreza.¹³⁵⁶ Okružje (*reambulatio, processus*) su na početku bile jedinice za skupljanje poreza u okviru županije. Njihov prvi pomen je iz 1427. godine u vezi popisa koristi komora.¹³⁵⁷ Plemićka županija je

¹³⁵¹ „Universi nobiles et alterius status possessionati homines“ Tringli 2001. 43.

¹³⁵² „Universitas nobiles comitatus X“ Tringli 2001. 43.

¹³⁵³ „Universitas nobiles comitatus Bachiensis [...]“ 18.06.1526. DL 82726

¹³⁵⁴ *Banderijum* je termin za vojne jedinice u vojsci pozne srednjovekovne Ugarske. Ime potiče iz italijanske reči „bandiera“ što znači „zastava sa grbom“. U ugarski latinitet je prešao verovatno za vreme napuljskih pohoda Lidviga I Anžuskog. U doba Arpadovića sinonim zastave je bio reč „*vexillum*“, koji je označavao vojnu zastavu vojskovođe, pod kojom su vodili u borbu svoje trupe. Međutim, od 15. veka pod terminom su već podrazumevali vojne jedinice. Vođenje vojske pod zastavom je mogao činiti kralj, prelati i baroni Ugarske u poznom srednjem veku. Crkveni i svetovni velikaši su vrbovali većinu svoje vojske od njegovih familijara. Jedan baronski banderijum je brojio 400 vojnika u 15. veku. Pod zastavom kralja (*sub vicillo regio*) su se borili oni slobodni zemljoposednici koji nisu služili druge velikaše. Organizacija vojske pod zastavama je vojna formacija još iz doba Arpadovića, i faktički nema naučnog dokaza da je Karlo Robert imao bilo kakve veze u obnovi ove vojne strukture. U 15. veku je ova vojna formacija prešla kroz važne izmene, tako što su mogli i najveći posednici imati svoje banderije ne samo prelati i baroni, tako postajući zastavni gospodari (*domini banderiatii*). Detaljnije videti literaturu: Deér József, Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 37 (szer. Gyalóky J.). Budapest, 1936, 43-45, Engel Pál, *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437.* szerk. Beke L., Marosi E. Wehli T. I. Budapest, 1987, 116-121, Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, 1988, 193-215., Engel, Kristó, Kubinyi 2005. 47-51, 246-250, 346-349.

¹³⁵⁵ DRH II. 405.

¹³⁵⁶ Tringli 2001. 35.

¹³⁵⁷ Za taj popis videti detaljnije kod: Engel Pál: *Kamarahaszna összeírások 1427-ből*. Budapest, 1989.

mogla reprezentovati svoje interese i na državnim saborima. Veće županije su poslale četiri izaslanika a manje dva.¹³⁵⁸

Na kraju srednjeg veka u doba Jagelonske dinastije je plemićka zajednica (*communitas*) ubrzo evaluirala. U županijskim poveljama sve više i više su počeli koristiti sledeći formular: „Zajednica plemića X županije“. Ova nova zajednica je zahtevala i nova prava. To možemo zapaziti prvi put u zakoniku Matije Korvina 1486. godine, od kada župani nisu mogli izabrati samostalno svoje podžupane, vrlo verovatno zbog zajedničkog nastupa srednjeg plemstva. Po ovom zakonu na mesto podžupana je župan mogao staviti samo nekog iz dotične županije.¹³⁵⁹ Šta više to smo isto videli kod zakona iz 1504. godine, po kojem župan nije mogao izabrati svog (ili svoje) podžupane bez odobrenja (*consensus*) i volje (*voluntas*) županije.¹³⁶⁰ Do pojave zajednice županija rekli smo da županije nisu imale svoje posebne pečate. Sad su se pojavili i pečati ove nove zajednice i pre 1526. godine su koristili u slučajevima, koji su se odnosili na celu županiju. Na šedrijama je ostalo u praksi da su svoje pečate koristili podžupani i solgabirovi.¹³⁶¹

Upravo za vreme nastanka plemićkih županija i pismenost se proširila u širim krugovima. U izdavanjima povelja velike razlike su bile od županije do županije, međutim, od 15. veka je izdavanje povelja uzelo sve više maha. Pre pečetiranja povelja je tekst bio pročitan na šedriji. Među ovim izvorima možemo naći ne samo slučajeve u vezi plaćanja, nego i detaljnijih komentara u vezi ovih poslova.¹³⁶² Međutim, veliki preokret je donela pojava zapisnika. Ovi protokoli (*protocollum*) nisu bili zapisnici sporova, nego zapisnici povelja, njihov cilj je bio čuvanje dokumenata i ponovo izdavanje po potrebi. Ovi zapisnici su se pojavili u doba Jagelonaca u prvoj polovini 16. veka.¹³⁶³

Time bismo želeli da završimo ovo naše poglavlje. Naravno, administrativna funkcija grada Bača nije prekinuta za vreme osmanskih osvajanja u prvoj polovini 16. veka (1526-1543), ali je bila potpuno drugačija od srednjovekovne ugarske administracije. Zato smo doneli odluku da istoriju grada tokom 16. veka pratimo u okvirima poglavlja u vezi istorije stanovništva i privrede, gde će biti reči i u vezi administrativnih funkcija Bača.

¹³⁵⁸ Tringli 2001. 36.

¹³⁵⁹ Videti gore kod funkcije župana i podžupana.

¹³⁶⁰ Takođe videti na prethodnim stranama, kod funkcije podžupana.

¹³⁶¹ Borsa Iván: Somogy vármegye címeres levele és első pecsétje. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv* 15 (szerk. Kanyar J.). Kaposvár, 1984, 53-69.

¹³⁶² Tringli 2001.49.

¹³⁶³ Borsa 1993. 37-43., Főglein Antal, A vármegyei jegyzőkönyv. In: *Levéltári Közlemények* 16 (szerk. Szabó I.), Budapest, 1938, 142-167.

BORAVAK VLADARA U BAČU KROZ VEKOVE

Liste boravaka vladara u pojedinim naseljima, odnosno *itinerariumi* predstavljaju važne informacije za istorijska istraživanja.¹³⁶⁴ U ovom poglavlju želimo prezentovati i navesti one vladare koji su na kraće ili duže staze boravili u Baču. Iz aspekta lokalne istorije ne sme se zaobići činjenica da su ugarski vladari prvenstveno birali ovaj grad kao mestu boravka na južnim krajevima nekadašnje Ugarske. U okviru ovog poglavlja smo odredili dva cilja, prvi je bio da pokažemo koji vladari su dolazili u grad, na osnovu istorijskih izvora i stručne literature, a drugi, da utvrdimo da li ove boravke vladara možemo povezati sa značajem grada Bača na jugu srednjovekovne Ugarske.¹³⁶⁵

Slično prethodnim poglavljima za početak i ovde bismo želeli da se osvrnemo na odgovarajuće izvore i literaturu na itinerarije nastalih od 19. veka do današnjih dana. Prvo nama poznato delo koje je nastalo na ovu temi je itinerarij Karolja Rata.¹³⁶⁶ Rat je u svojoj knjizi naveo 8.000 podataka, što je bio ogroman posao, koji je radio petnaest godina. Njegovo delo pokazuje pohode, putovanja i mesto boravaka ugarskih vladara od vladavine Stefana Svetog do Ferdinanda V (1835-1848). Sledeći veliki istoričar 19. veka, koji se bavio ovom temom bio je Mor Vertner. On je sastavio mesta boravaka Ludviga I Velikog.¹³⁶⁷ Veoma značajan doprinos ovoj problematici dao je Ferdo Šišić, ko je sastavio detaljni itinerarij hrvatskih, odnosno ugarskih kraljeva od prvih kraljeva do vladavine Bele IV, i drugi itinerarij posvećen kralju iz anžuske dinastije Karlu Robertu.¹³⁶⁸ U prvoj polovini 20. veka u mađarskoj istoriografiji Bela Šebešćen je nastavio sastavljenje itinerarija ugarskih vladara.

¹³⁶⁴ Pod terminom *itinerarium* se podrazumevaju dva tipa izvora. U prvu grupu spadaju beleške trgovaca, hodočasnika ili putnika, odnosno drugim rečima to su putopisi. U drugu spadaju oni pomoćni spiskovi, koji su bili sastavljeni kasnije od strane stručnjaka (u našem konkretnom slučaju su u pitanju ugarski i drugi vladari) u vezi mesta boravaka vladara, ili gde su izdali neka važna dokumenta (Engel Pál, C. Tóth Norbert (szerk.), *Itineraria regum et reginarum (1382-1438)*, Budapest, 2005, 7). Sastavljenje itinerariuma nisu jednostavni zadaci. Pored datuma nastanka pojedinih dokumenata, moramo uzeti u obzir takođe korišćenje kraljevskih pečata, jer u mnogim slučajevima je neverovatno da je vladar mogao putovati za dan ili dva više stotinu kilometara u srednjovekovnim okolnostima. (Engel, C. Tóth 2005, 10-12).

¹³⁶⁵ Pfeiffer Attila, *Uralkodói látogatások a középkori Bácsón*. In: *Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7-9.) előadásai*. (szerk. Szanka B. et al.), Szeged, 2018, 281-299.

¹³⁶⁶ Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Győr, 1861.

¹³⁶⁷ Moritz Wertner, *Itinerar des König Ludwig I.* in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva 5.* (ur. I. Bojančić Kninski), 1903, Zagreb, 115-146., *Isti*, Nagy Lajos király hadjáratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények 19.* (szerk. Pilch J.), 1918, Budapest, 59-67, 202-271.

¹³⁶⁸ Ferdo Šišić, *Itinerari vladaoca hrvatskih i ugarsko-hrvatskih od najstarijih vremena do Bele IV.* in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva 5.* (ur. I. Bojančić K.), 1903, Zagreb, 42-53., *Isti*, *Itinerarij Karla I. (1301-1342)*. in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva 4* (ur. I. Bojančić Kninski), 1902, Zagreb, 131-143.

On je obuhvatio celu mađarsku istoriju sastavljajući spisak od Setafana Svetog do Karla IV.¹³⁶⁹ Posle Šebeščena nijedan istoričar u Mađarskoj nije se bavio sa sastavljanjem ovakvih radova gotovo pola veka. Tek Engel Pal je obratio pažnju mađarske historiografije na ovaj zadatak, kad je sastavio itinerarij guvernera Janka Hunjadija.¹³⁷⁰ Međutim, ovde Engel nije okončao svoj rad, nego je vršio istraživanja u vezi mesta boravaka Žigmunda Luksemburškog i Karla Roberta, iako u slučaju Karla Roberta itinerarij ide samo do 1323. godine.¹³⁷¹ Štoviše, Engel je sastavio rukopis o još detaljnijim boravcima Karla I, Ludvigaa I i Žigmunda Luksemburškog, što nikad nije izdato, ali smo uspeli da dođemo do njega i da ga koristimo.¹³⁷² Možemo slobodno reći da je motivacija Engele bila uspešna, jer su se od devedestih godina prošlog veka, jedan za drugim, publikovani novi itinerariumi. Prvi je bio autorke Rože Žoter u vezi Ladislava IV Kumanca.¹³⁷³ U vezi vladavine Ladislava IV je rekonstruisao dešavanja od 1279. do 1282. godine Atila Žoldoš.¹³⁷⁴ U ovoj deceniji i nemačka i poljska historiografija je pomagala napretku razvitka intinerarija ugarskih vladara. Istoričar Jerg Henš je izdao itinerarij cara Žigmunda Luksemburškog, a njegov poljski kolega Stanislaw A. Sroka se bavio sa Vladislavom I Jageloncem (1440-1444).¹³⁷⁵ Isto tako je Sroka je sastavio spisak boravka palatina Ladislava Opulskog.¹³⁷⁶ Vredno je za spominjanje i rad Ferenc Šebeka i rad Norberta Tota C. koji je pisao u vezi sa boravkom erdeljskih vojvoda, magistra tavarrikoruma i Filipa Skolarija.¹³⁷⁷ Najnoviji itinerarij, koji smo koristili jeste rad Riharda Horvata, koji je 2011. godine sastavio spisak mesta boravka Matije Korvina i njegove supruge Beatrikse od Aragona.¹³⁷⁸ Posle predavljanja najvažnijih knjiga u vezi sa

¹³⁶⁹ Sebestyén Béla, *A magyar királyok tartózkodási helyei*. Budapest, 1938.

¹³⁷⁰ Engel Pál, Hunyadi János kormányzó itineráriuma. In: *Századok 118* (szerk. Kónya S.), Budapest, 1984, 974-997.

¹³⁷¹ Isti, *Az utazó király: Zsigmond király itineráriuma. Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I-II*. Szerk. Beke L. Marosi E. Wehli T. Budapest, 1987. 70-92., Isti, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323)*. in: *Századok 122*. (szerk. Mucsi F.), Budapest, 1988. 136-139.

¹³⁷² Isti, *Királyitineráriumok*, Budapest, 1995. (rukopis)

¹³⁷³ Zsótér Rózsa, *Megjegyzések IV. László király itineráriumához*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica XLII* (szerk. Makk F.), Szeged, 1991, 37-41.

¹³⁷⁴ Zsoldos Attila, *Téténytől a Hód-tőig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata*. In: *Történelmi Szemle* (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 69-98.

¹³⁷⁵ Jörg K. Hoensch, *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*, Warendorf, 1995., Stanislaw A. Sroka, I. Ulászló itineráriuma (1440-1444). *Történelmi Tanulmányok IV*. Debrecen, 1995, 21-48.

¹³⁷⁶ Isti, *Ksiaze Wladyslaw Opolczyk na Wegrzech*, Kraków, 1996. 87-90.

¹³⁷⁷ Sebök Ferenc, I. Károly király tartózkodási helyei 1341-ben. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 119*. (szerk. Makk F.), Szeged, 2004, 57-63., C. Tóth Norbert, *Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. (Uralkodásának elejétől 1420-as évekig)*. In: *Századok 138/2*. (szerk. Pál L.), Budapest, 2004, 465-494.

¹³⁷⁸ Horváth Richárd, *Itineraria regis Matthie Corvini et regine Beatricis de Aragonia (1458- (1476)-1490)*, Budapest, 2011.

našom tematikom krećemo sa navođenjem vladara koji su bili u Baču od 12. veka do prve polovine 16. veka.

Prvi vladar o kome znamo da je boravio u Baču je bio ugarski kralj Geza II (1141-1162). Iz povelje Karla I od 2. juna 1323. godine, od koje nam je poznat samo prepis pape Bonifacije IX sa početka 15. veka, poznata nam je ta informacija.¹³⁷⁹ Iz povelja možemo saznati da je kralj Geza II proveo Uskrs 1158. godine u Baču i da sa su njim bili Martirius ostrogonski nadbiskup, Miko Kaločko-Bački nadbiskup, Lukač Jegarski biskup, Antimus Pečujski biskup, Valter Erdeljski biskup i Absalom Splitski nadbiskup: „*Proinde ego Geysa ecclesiarum profectui congratulans [...], scilicet Martini [sic] Archiepiscopi, Mykonis, Luce, Absolonis, Antimii, Walterii et ceterorum Episcoporum existentium [...] Pasca in Baacy [sic] celebrato*”.¹³⁸⁰ Istina je da je mađarska diplomatika pokazala da se radi o jednom falsifikatu, međutim, ipak se smatra da je nastala nekad na osnovu originalne povelje, jer su imena crkvenih velikaša identična sa imenima onih osoba koje su vršile najviše funkcije u ugarskoj latinskoj crkvi.¹³⁸¹ Ako u tom smislu prihvatamo ovu povelju onda bismo mogli reći da je ugarski kralj održao značajni zbor na drugom sedištu Kaločko-Bačke nadbiskupije. Međutim, program bačkog zbora nam nije na žalost poznat, ali sama činjenica da je kraj proveo u gradu ne samo Uskrs nego i prethodni period, koji je vreme posta, govori nam da je Bač bio značajan crkveni centar.¹³⁸² Važno je i to naglasiti da su kraljevi značajnije crkvene praznike slavili i van prestonice, tako da ovaj slučaj nije jedinstven.

Sledeći vladar koji se sigurno boravio u gradu je bio, kako smo već to ranije spomenuli, vizantijski car Manojlo I Komnin. To je bio jedan od niza perioda ugarsko-vizantijskih ratova (1164-1167) kad je car sa svojom vojskom 1164. godine stigao sve do Bača.¹³⁸³ U vezi sa ovim periodom pohoda smo već citirali vizantijskog hroničara Jovana Kinama.¹³⁸⁴ Kako smo već i to naveli grad Pagacion je bio vizantijski naziv za Bač.¹³⁸⁵

Sledeći kralj koji je boravio u Baču je bio Bela IV (1235-1270), doduše on je bio samo još mlađi kralj jer kad je on boravio u gradu 1233. godine njegov otac Andrija II (1205-1235) je još bio živ. Papski legat je kod Bele u Bač poslao sremskog biskupa Inoćentija i njegovog kapelana magistra Alberta, da opomenu i mlađeg kralja, ali preko njega i Andriju II

¹³⁷⁹ AOKLT. VII. 119. regesta pod brojem 252. U regestu je navedena pogrešna godina. Umesto 1258. treba da stoji 1158. godina. Mon. Vat. I/4. 574, Zs. O. II/1. 2502. regesta. Za više informacija videti poglavlje u vezi istorije tvrđave.

¹³⁸⁰ Mon. Vat. I/4. 574., Roka 1779. 59-60., Sekulić 1978. 23.

¹³⁸¹ Szentpétery I/1. 1923. 32.

¹³⁸² Koszta 2012. 167., Ráth 1861. 20., Sebestyén 1926. 20.

¹³⁸³ Kristó 2007. 173., Koszta 2009. 95.

¹³⁸⁴ Videti strane 31., 188. za izvore i za literaturu.

¹³⁸⁵ Sekulić 1978. 23.

da ispoštuje sporazum, koji je bio sklopljen između njega i Katoličke crkve.¹³⁸⁶ U očima katoličke crkve najveći greh kralja Andrije je bio što je angažovao Muslimane i Jevreje na višim javnim funkcijama u privrednom i finansijskom poslovanju. Zato su u Baču molili Belu da ispoštuje i on i njegov otac dogovor koji su sklopili sa crkvom: „[...] *svejedno smatram za shodno da Vas zamolim da pošto smo se vaš otac i ja dogovorili ono što ste se zakleli od sada i nadalje poštujete. To konkretno znači da istovremeno preklinjem i opominjem vašu dobrostivost da kako tokom ove godine tako i narednih godina izvršavate obaveze prema crkvi ili zapovedite da ti poslovi budu izvršavani onoliko koliko je to po vašoj mogućnosti. Dakle, onoliko koliko ste u mogućnosti nemojte postavljati Muslimane ili druge nevernike na javne funkcije odnosno nemojte dozvoljavati da drugi to čine. Ali to nije sve već za ono što znate da je u moći vašeg oca a što smo u dogovoru jasno postigli pobrinite se kako ste obećali da ga opomenute da to izvršava i čini da bude poštovano bez bilo kakvih poteškoća. Budući da u ovom trenutku ne mogu lično da sa vama razgovaram u vašem mestu boravka, poverio sam [...] voljenom ocu u Hristu biskupu sremskom i mom sadrugu kapelanu Albertu i očekujem da mi preko njih odgovorite: [...] kako ovaj čas šta sam spomenuo tako i sve drugo što je sadržano u mom sporazumu sa vašim ocem, onoliko koliko je u vašoj moći [...] Nakon što smo ovo pismo uživo izneli (sremski biskup Inoćentije i kapelan Albert) opomenuli smo njega o ovome što u pismo stoji [...] Kao svedočanstvo verodostojnosti ovog pisma utvrdili smo našim pečatom. Izdato u Baču 26. novembra 1233. godine:”¹³⁸⁷*

Nemamo nikakve podatke da li je još neko od ugarskih kraljeva iz dinastije Arpadovića boravio u Baču. Međutim, na teritoriju županije sigurno su se pojavljivali vladari. Možda je to bio razlog što je navelo Antu Sekulića na mišljenje da je Andrija III (1290-1301) bio u Baču.¹³⁸⁸ Svoju pretpostavku je potkrepio jednom poveljom Andrije, koja govori o tome da je kralj posetio cistercitski samostan u Belefonsu. Povelja je nastala na Petrovaradinu

¹³⁸⁶ Za to videti detaljnije: Fraknói I. 54-60.

¹³⁸⁷ „[...] *Hinc est, quod dilectionem vestram obsecramus pariter et monemus, quatinus super salibus tam ptesentis anni quam futurorum, quo ad celsitudinem vestram spectat, ecclesiis satisfactiatis, aut cum effectu satisfieri iubeatis. Sarracenos etiam vel quoslibet infideles, quantum ad vos pertinet, nec preficiatis publicis officiis, nec ab aliis prefici premittatis: set et que ad dominum regem patrem vestrum spectare noscuntur in compositionem deducta, ipsum sicut promisistis inducere ac monere curetis, ut absque illibatione et difficultate observet. Enim vero qui ad presens vobiscum loqui personaliter non volumus, pauca de pluribus per dilectos in Christo patrem Episcopum Sirmiensem et socium et capellanum nostrum Magistrum Albertum vestre magnificentie intimamus, super hiis per eosdem respansionem vestre magnitudinis expectantes: quos propterea ad vestram presentiam destinamus, út ad observanciam tam premissorum, quam aliorum omnium, que in compositionem, que habuimus cum patre vestro, venerunt, vos vice nostra moneant et inducant, quatenus personam vestram contingere dinoscuntur [...] Quibus exhibitis, ipsum viva voce munuimus de omnibus, que in premissis litteris continentur [...] In cuius rei testimonium presentes litteras nostrorum sigillorum munimine duximus roborandas. Datum Bathie Anno gracie Millesimo ducentesimo tricesimo tercio, quinto Kalendis Decembris.” Theiner I. 121.*

¹³⁸⁸ Sekulić 1978. 25.

gde je pomenuti monaški red imao svoj samostan.¹³⁸⁹ Smatramo da je možda pomenuti istoričar bio mišljenja, da ako je Andrija bio na Petrovaradinu, onda je magistralnim putem, koji je vodio kroz Bač ka Pešti, posetio i centar Bačke županije, što bi bilo logično, ali za to nismo našli dokaze.¹³⁹⁰

Boravak sledećeg vladara, ili bolje rečeno vladarke, je takođe diskutabilan. Radi se o kraljici Mariji iz Anžuske dinastije (1382-1385). Neki istraživači su mislili da je i ona bila u Baču, što su pokušali i da dokažu sa izvorima. Međutim, u novije vreme se ispostavilo da je možda ovaj podatak ipak netačan. Ranija literatura, koja je bila napisana u vezi istorije nekadašnje Bačko-Bodroške županije je tvrdila da je kraljica Marija bila u Baču. To možemo pročitati u monografiji Šamua Borovskog, gde se Ede Rajsig pozivao na jednu kraljičinu povelju iz jula 1392. godine, koja je publikovana u Fejerevom zborniku izvora.¹³⁹¹ Pregledajući zbornik, zaista smo naišli na kraljičinu povelju, gde se na kraju može pročitati sledeći datum i mesto izdavanja: „*Datum Wachye, die Dominico proximo post festum beati Iacobi Apostoli. Anno Domini Millesimo trecentesimo nonagesimo secundo*”.¹³⁹² Mislimo da je za mesto Wachye pretpostavljao Rajsig da bi moglo biti Bač. Slično su mislili i Karolj Rat i Bela Šebešćen, koji su se pozivali na istu povelju kod Fejerova *Codex Diplomaticus* u svojim itinerarijima.¹³⁹³ Međutim, Pal Engel i Norbert C. Tot su u svom itinererarij u vezi sa ovimza ovo sporno mesto baravaka kraljice Marije tvrdili da se radi o Vacu a ne o Baču.¹³⁹⁴ Posle detaljnijih analiza sporne povelje smo došli do zaključka da je Wachye u stvari grad Vac u današnjoj Mađarskoj i da tada kraljica nije boravila u Baču.¹³⁹⁵

Od vladara u Baču je najviše boravio Žigmund Luskemburški, što možemo lako potvrditi nizom povelja koje su bile izdate u gradu krajem 14. i početkom 15. veka. Čini nam se da je kralj Žigmund boravio u Baču najverovatnije zbog nove opasnosti, koja se pojavila na jugu zemlje, a to su bili Osmanlije. Najverovatnije je hteo biti bliže južnim krajevima zemlje zbog efikasnije organizacije odbrane zemlje.¹³⁹⁶ Povelje koje su bile izdate u Baču su

¹³⁸⁹ Fejér Cod. Dipl. VI/I. 345.

¹³⁹⁰ Pfeiffer 2018. 283.

¹³⁹¹ Reiszig 1909. 65., Ráth 1861. 20., Sebestyén 1926. 20.

¹³⁹² Fejér, Cod. Dipl. X/2. 120-121.

¹³⁹³ Ráth 1861. 97., Sebestyén 1926. 57.

¹³⁹⁴ Engel, C. Tóth, 2005. 44.

¹³⁹⁵ DF 265731. Stvarno je mnogo logičnije da mesto Wachye identifikujemo sa Vacom nego sa Bačom. Inače u srednjovekovnoj paleografiji je poznata ta preoblematika sa slovima B i W, jer su pisani na dosta sličan način. Mislimo da time možemo i dati odgovor na pitanje zašto su Rajseg, Rat i Šebešćen mislili da se radi o Baču, a i grad Bač su pisali u različitim oblicima tokom srednjeg veka (npr. Baath, Bachie, Bachye). Ovaj zadnji oblik je mogao navesti naučnike na mišljenje da je bio Bač u pitanju. Pfeiffer 2018. 284.

¹³⁹⁶ Na primer pohodi prema Bosni 1408. i 1410. godine si bili usmereni delimično protiv Osmanlija, za ove pohode detaljnije videti: Wertner 1911, 251-256, Engel, Kritó, Kubinyi 2003, 154-157, Сима Ћирковић, *Историја средњовековне Босанске државе*, Београд, 1964, 210-213.

iz sledećih godina: 1394., 1398., 1408., 1410., 1411., 1413., odnosno 1414.¹³⁹⁷ Povelje iz 1394., 1395. i 1408. godine su u vezi darivanja poseda. Povelje nastale 1398. godine su u vezi sa davanjem prava mača¹³⁹⁸, odnosno sa povratkom ranije darovanih poseda. Izuzetak je povelja nastala 7. jula, koja je kraljevska naredba. Iz izvora može se saznati da se Austrijanci spremaju protiv grada Šoprona.¹³⁹⁹ Kralj Žigmund je učestvovao u pohodima 1408. i 1410. godine protiv Osmanlija u Bosni, i iz pomenitih izvora znamo da je tada boravio i u Baču. Za vreme pohoda 1408. godine je izdao povelje iz grada 5., 7., i 10. jula,¹⁴⁰⁰ a 1410. godine su četiri povelje nastale u Baču 21., 22., 25., i 29. novembra. Ove povelje su u vezi sa darovanjem poseda, vođenjem sporova, pozivom za izmirenje duga i dozvolom za održavanje vašara.¹⁴⁰¹

Jako je važno još pomenuti mogućnost boravka despota Stefana Lazarevića u Baču. Naišli smo na jedan izvor gde se spominje da će se suđenje plemiću Šimonu Šošu Šovariju odložiti jer treba da učestvuje u pregovorima sa srpskim despotom. Dokument je nastao 1413. godine i glasi ovako: „*Žigmund, po milosti Božjoj uzvišeni i večiti kralj Rimljana, Ugarske itd, pozdravlja svoje sjajne podanike palatina i dvorskog sudiju, njihove zamenike i sve druge sudije i sudske službenike, kako svetovnog, tako i crkvenog suda koji će ovo pismo pročitati. Budući da će moj podanik Šimon Šoš od Šovara, zajedno sa mnogopoštovanim mojim podanikom i ocem u Hristu, Jovanom, nadbiskupom Ostrogona i vrhovnim dvorskim kancelarom Rimskog kraljevstva – gospodarom dotičnog Simona, u društvu i drugih prelata, barona i moćnijih velikaša mog kraljevstva, po mom specijalnom ukazu morati da oputuje u Bač – a on je i potvrdio da hoće – zarad izvesnih pregovora i razgovora sa mojim podanikom, sjajnim vladarom despotom srpske kraljevine, a sve u interesu i na korist Ugarskom kraljevstvu, vašoj odanosti čvrsto nalažem sledeće: da pod obavezno odložite i*

¹³⁹⁷ Za ove povelje videti detaljnije sledeću literaturu i zbirke izvora, odnosno digitalne verzije na sajtu Mađarskog državnog arhiva: 1394- Engel, C. Tóth. 2005, 68. Zs. O. I. 392., 1395- DF 220204, Engel, C. Tóth. 2005, 71., Zs. O. I. 453-454., C. Tóth 2005, 300. 1398 feb. 2-12, okt. 30 nov. 5- DF 265827, DL 69285, Fekete Nagy, Makkai 1941, 502-503., Engel, C. Tóth. 2005, 74., Zs. O. I. 571-572. Ráth 1861, 103., Sebestyén 1926, 61., Tkalčić I. 394., Zs. O. I. 611-612, 1408. jul. 5-10- DL 9431, DL 9432, DL 9433, DL 95660, Engel, C. Tóth. 2005, 88., Sebestyén 1926, 64, Zs. O. II/2. 147-152, Zichy VI. 502, Házi 1/2. 11. 1410. nov. 19-25- DL 9735, DL 92386, DL 9695, Engel, C. Tóth. 2005, 92., Ráth 1861, 112, Sebestyén 1926, 65., Csánki II 325., Petrichevich 1/2. 352., Zs. O II/2. 435-436.

¹³⁹⁸ Pravo mača (lat. *ius gladii*, mađ. *pallosjog*) je pravni termin iz perioda između 14-16. Veka. Pravo mača je dato pojedinim zemljoposjednicima (od strane kraljeva preko privilegija). Ko je raspolagao sa ovom pravom mogao je da na svojim posedima izriče smrtnu kaznu ili kazniti zločinca, što je inače bila jurisdikcija župana i županijske vlasti. Kao simbol ovoga prava u centru svojih poseda mogli su uspostaviti vešalu, točak za nabijanje ili druga sredstva za mučenje. Najraniji primeri su se pojavile za vreme Anžujskih vladara. Engel Pál, *szabadispánság*. In: KMTL 613.

¹³⁹⁹ Házi 1/2. 11. Z. O. VI. 502

¹⁴⁰⁰ DL 9431, DL 9432, DL 9433, DL 95660, Zs. O. II/2. 147-152, Z. O. VI. 502, Házi 1/2. 11., Wertner 1911, 253-256.

¹⁴⁰¹ DL 9735, DL 92386, DL 9695, Zs. O. II/2. 435-436.

obustavite sve sudske parnice pomenutog Simona [...] Izdato u Budimu, na praznik Svetih apostola Simeona i Jude (28. oktobra) 1413, 27. godine moje vladavine Ugarskom, a 4. godine moje vladavine Rimljanima.¹⁴⁰² Pretpostavljamo da je i Žigmund zbog ovog susreta sa srpskim vladarem otputovao za Bač. Moguće je da su već tada započeti dogovori u vezi sklapanja ugovora između dva vladara, ali do ugovora je došlo tek 1426. u Tati.¹⁴⁰³ Međutim, na žalost ne znamo datum susreta. Iz gore citiranog izvora ne možemo to saznati, pretpostavljamo međutim da je do susreta došlo ili krajem 1413. ili početkom 1414. godine. Do ovog mišljenja smo došli zbog toga što je Žigmund bio u Baču početkom 1414. godine, a posle je otputovao na Zapad i dosta dugo nije se vratio u Ugarsku.¹⁴⁰⁴

Tokom naših istraživanja smo naišli na jednu povelju iz 1438. godine, koja je darovnica kralja Alberta Habzburškog. Interesantno je da je mesto i datum izdavanja Bač, 22. jul 1438. godine. Tako stoji i regesti na sajtu *Hungaricana* da je navodno kralja Albert tada boravio u pomenutom gradu na jugu Ugarske.¹⁴⁰⁵ Međutim, to nije bilo moguće, jer u ovo vreme od 13. juna do 3. avgusta 1438. godine je vladar boravio u Pragu u Češkoj i nije se vratio za Ugarsku do maja 1439. godine.¹⁴⁰⁶ Posle detaljnije analize mesta i datuma nastanka povelje, odnosno posle konsultovanje sa stručnom literaturom, smo došli do zaključka da je regesta formulisana od strane urednika *Hungaricane* pogrešna i da je mesto grad Vac, jer je kralj vraćajući se iz Češke ostao u tom gradu.¹⁴⁰⁷

Sa pojačanjem pritisaka od strane Osmanlija na južne krajeve Ugarske, vladari zemlje su pokušali da obezbede južnu odbrambenu liniju kraljevstva. Naravno, to ne znači kad su dolazili na jug zemlje da su boravili samo u Baču. Posle kralja Žigmunda prvi vladar koji je više puta boravio u gradu i odatle izdao dokumenata bio je Matija Korvin (1458-1490). Naišli

¹⁴⁰² H. O. VII., 445-446., Thallóczy Lajos, Bruchstücke aus der Geschichte der Nordwestlichen Balkanländer. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Bosnien und Hercegovina III.* Wien, 1895, 330., Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526.* Budapest, 1907, 57.

¹⁴⁰³ Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 157, C. Tóth Norbert, Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387-1437. *Magyarország története 6.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009, 88, Lemajić Nenad, Ugovor u Tati između Stefana Lazarovića i Žigmunda Luksemburškog. *Radovi Filozofskog fakulteta 8.*, Sarajevo, 2007, 443-448., Prelender Ivica, Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi. In: *Historijski zbornik 44/1.*, Zagreb, 1991, 23-41., Александар Крстић, Угри и српско-угарски односи у биографији деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. У: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности.* (ур. Јовановић Г.), Деспотовац, 2017, 80., Јован Радонић, Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XIII - XVI века. У: *Глас Српске краљевске академије CLXXXVII*, Београд, 1941, 165. 165.

¹⁴⁰⁴ DL 10133, DL 10135, Zs. O. IV. 298, 301.

¹⁴⁰⁵ DL107526.

¹⁴⁰⁶ Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 198., C. Tóth 2009. 11.

¹⁴⁰⁷ Ráth 1861. 158., Sebestyén 1926. 76. Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 198, C. Tóth 2009. 11.

smo na pet povelja, koje su izdate u Baču 1463., 1464., 1465., 1475. i 1476. godine.¹⁴⁰⁸ Povelje iz 1463., 1464. i 1476. godine su u vezi vođenja parnica. Iz povelje 1463. godine se između ostalog može saznati da se kralj pripremao za pohod i da je neophodno odložiti parnicu.¹⁴⁰⁹ Matija Korvin je u ovo vreme spremao i vodio pohod protiv Bosne kad je zauzeo i Jajce.¹⁴¹⁰ Od navedenih dokumenata je svakako najinteresantnija povelja iz 1465. godine iz koje saznajemo da varadski biskup Jovan Vitez u ime kralja Matije za engleskog viteza Roberta de Šemplejna,¹⁴¹¹ koji se borio u pohodu ugarskog kralja 1463. godine, izdaje povelju.¹⁴¹² Zbog zanimljivosti i retkosti ovog izvora,¹⁴¹³ koji je bio izdat u Baču želili bismo dati prevod cele Matijine povelje, koja glasi ovako: „*Matija po Milosti Božijoj kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. Svim i pojedinačnim crkvenim i svetovnim poglavarima, vojvodama, markgrofovima, prelatima, baronima, županima, kapetanima, plemićima, kastelanima i njihovim službenicima, a isto tako i gradovima, varošima, selima i svim drugim zajednicama te njihovim upravnicima, sudijama i isto tako poreznicima ubiračima tridesetnine i drugim skupljačima poreza, potom i čuvarima mostova i prelaza-carinicima i svim drugim ljudima visokog staleža koji će ovo pismo videti upućuje pozdrav i želi im svaku vrstu napretka, a isto tako pozdravlja i sve svoje podanike. Budući da je plemeniti ratnik Robert Čemplejn iz Engleske zajedno sa svojom vojnom družinom i sebi bliskim ljudima na nagovor njegove svetosti pape došao u pomoć Ugarskom kraljevstvu u borbi protiv Turaka i za to vreme koliko*

¹⁴⁰⁸ 1463- Rat ne spominje da je u ovoj godini kralj boravio u Baču, međutim, po Beli Šebeščenu je kralj izdao povelje u gradu 26. i 30. maja (Sebestyén 1926. 86). Interesantno je da itinerarij Riharda Horvata spominje samo povelju izdatu 30. maja (Horváth 2011. 73). U monografiji Šamua Borovskog se spominju obe povelje (Reiszig 1909. 73). Ove povelje su objavljene u zborniku izvora grofovske porodice Zičija (Z. O. X. 277-278). 1464- gore navedene itinerarije se slažu da je kralj boravio 25. i 27. novembra 1464. godine u Baču i da je izdao povelje, izuzetak predstavlja Karolj Rat koji kaže da je kralj izdao jednu povelju 26. novembra u gradu (Ráth 1861. 219, Sebestyén 1926. 87, Horváth 2011. 77). Pored gore navedene literature i zbornika izvora i drugde možemo se informisati o posetima Matije Korvina. U vezi posete kralja 26. novembra 1464. godine je pisao i Jožef Teleki (Teleki XI. 1855, 98-100) i Mor Vertner (Wertner 1912. 89). O kraljevskim boravcima 26. i 27. novembra je pisao i Lajoš Taloci, stručnjak ko je vršio istraživanja na temi srpsko-mađarskih odnosa tokom srednjeg veka (Thallóczy 1915. 336.). Zahvaljujući Talocija i Horvata su nam poznate i povelje, kojima možemo dokazati prisustvo kralja Matije u Baču. Po Horvatu ove povelje su nastale 25. i 27. novembra (Horváth 2011, 77). Ove povelje su sledeće: DL 26406, 36866, 26407, 30207 (povelje su izdate 26. novembra 1464. godine, s time što je povelju pod brojem 30207 je Taloci pogrešno datirao 27. novembra). Izvori pod brojem: DL 102158, DF 288017 su nastale 25. novembra 1464. godine. Odnosno povelje: DL 30860, 30861, 105006 su nastale 27. novembra 1464, godine. Povelja iz 1465. godine je izdata za engleskog viteza Roberta Šemplejna u gradu (Bárány Attila, *Magyarország nyugati külpolitikája (1458-1526)*, Debrecen, 2014, 10). Što se tiče posete 1475. godine tu informaciju smo našli samo kod Horvata (Horváth 2011, 103), odnosno izgleda da je kralj zadnji put bio u gradu 1476. godine. (Horváth 2011, 104, DF 270473).

¹⁴⁰⁹ Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 221, Pálosfalvi 2009, 55-56, Z. O. X. 277-278. Gündish 1991, 82-83

¹⁴¹⁰ Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 221, Pálosfalvi 2009, 55-56, Z. O. X. 277-278.

¹⁴¹¹ Za Roberta Čemplejna videti detaljnije: Bárány Attila, *Angol keresztes a magyar végeken. In: Genius Loci Laszlovszky* 60 (ed. Mérai D. et al.), Budapest, 2018, 28-31.

¹⁴¹² Bárány 2014, 10

¹⁴¹³ Ovdje bismo iskoristili priliku da se zahvalimo Atili Baranju što nam je ljubazno ustupio izvor za prevod.

*sam ratovao na turskoj teritoriji pomagao u osvajanju utvrđenja iz turskih ruku, a istrajao je sa mnom i u drugim ratnim pohodima odano obavljajući vojnu službu prolivajući krv i ne hajući za sebe, ovim prilikom vas svoje podanike molim i izdajem poseban čvrst kraljevski ukaz, kojim tražim da kada pomenuti Robert Čemplejn dođe na vaše teritorije i posede koje držite ili na ona mesta gde poreznici i carinici ubiraju tridesetak tražim da i njega i njegovu vojnu družinu i bliske ljude dobronamerno primite i ophodite se prema njima uz počasti, da im dozvolite da se zaustave gde im se valja da tamo borave spokojno i slobodno koliko god im odgovara bez prepreke bez bilo kakvog plaćanja poreza tridesetnine ili bilo kakvih novčanih nameta i izdataka. Primite ih i nastojte da budu primljeni i pobrinite da vaši podanici njemu, njegovoj vojnoj družini i bliskim ljudima da uz vašu pomoć i vođstvom pređu na bezbednije mesto. Učinio sam da ovaj dokument bude zapečaćen mojim tajnim pečatom kojim se inače služim. Ovaj dokument nakon čitanja vratite onom koji doneo. Izdato u Baču 26. januara 1465. godine, sedme godine moje vladavine a druge mojeg krunisanja.*¹⁴¹⁴

Slično kao kralj Žigmund i Matija, i Vladislav II Jagelonac (1490-1516) je više puta došao u grad na Mostonzi. Svrha njegovih poseta su bila različite, od planiranje pohoda, preko posete nadbiskupu Petru Varadija, sazivanja i održavanja državnog sabora, do sklanjanja od epidemije kuge.¹⁴¹⁵ Koristeći teškoća oko dolaska na vlast Vladislava II (sukobi

¹⁴¹⁴ „*Mathias Dei gracia rex Hungariae Dalmaciae Croaciae etc. universis et singulis principibus ecclesiasticis et secularibus regibus ducibus Marchionibus prelatibus baronibus comitibus capitaneis nobilibus potestatisub castellanis ipsorumque officialibus item civitatibus oppidis ac villis et quarum cumque communitatum locis qarumque rectoribus iudicibus et villicis necnon tributariis trecesimatoribus tabellariis collectoribus eorundemque trubutarum tricesimarum tabellarium et collectorum exactoribus pontium et passuum custodibus alteris eclatantis status et condicionis hominibus quibus presentes ostendunt cunctis et benevolis nostris salutem et omnium bonorum incrementum, subditis vero nostris salutem et gratiam. Quia noc hunc generosem militem Robertum Champlayn de Anglia simul cum commilita et familiaribus suis qui pridem per exhortacionem Sanctissimi Domini nostri summi Pontificis in subsidium Regni nostri Hungariae preacti contra Turcos venerat et qui infra illud tempus quo nos in terris eorundem Turcorum bella gessimus tum expungnandorum castrorum manibus eorundem hostium tum vero in aliis rebus bellicis nobiscum per severavit simusquem simulcum eisdem commilita et familiaribus suis propitibus nobis et secundumque vestrum recomendatum facimus rogantes vos subditis vero nostris firmo nostro regio subedicto damus quatenus dum et quando prefatus Robertus Champlayn ad vestras terras dominia tenutas possessiones honores officiolatus ac vestri in medium locaque tributarum tricesimarum tabellorum coletorum ac pontium et passuum pervenerit ex tunc eundem simulcum dictis commilita et familiaribus suis apud vos recomendatum habentes favorabiliter acceptare et honorifice tractare ac in illis terris ubi voluerit stare morari et pausare tandem quo dum sibi placuerit libere pacifice et sine omni impedimento ac absue aliquali tributorum tricesimarum tabellariorum collectorum exaccione ac alterius cuiusvis solutionis onere remoto recedere permittere et premiti facere velit, subditi vero nostri teneantur providere nihilominus eidem et dictis commilita et familiaribus suis ubi necesse fuerit et vobis vel alterum vestrum superinde requisitis habuerit de securo et salvo conductu vestro usque ad loca tutora presentes eciam quas secreto sigillo nostro quo utimur assignari fecimus post earum lecturam reddentes presentari. Datum Bachye vigesima sexta mensis Januarii anno Domini millesimo quadringentesimo exxangessimo quinto regni nostri anno nono coronationis vero secundo.*“ Oxford, Bodleian Library MS Ashmole 1114. f. 81r. Povelja se čuva u Bodlenoj biblioteci u Oksfordu. Bárány 2014. 605.

¹⁴¹⁵ DL 59844, DF 260528, DF 205868, DF 274916, DL 32901. U ovoj fusnoti se pozivamo na literaturu, koja detaljnije pokazuje kraljev boravak u Baču 1494. godine, kad se spremao za pohod protiv Lavrencija Iločkog, a u vezi kasnijim boravcima Vladislava II će biti još reči. Literatura za pohod protiv

sa Maksimilijan I Habzburškim) Lavrencije Iločki i njegovi saveznici, Jovan Kišhorvat i Lavrencije Banfi Gorjanski su pustošili i harali posede Kaločko-Bačke nadbiskupije.¹⁴¹⁶ Kralj se odlučio da vodi kazneni pohod protiv Lavrencija Iličkog i u novmbru 1494. godine je otputovao za Bač. Posetu kralja možemo potkrepiti činjenicama da je u Baču darovao Jožefa Šomija jednim atom koji je vredeo 100 forinti,¹⁴¹⁷ odnosno, tada je postavio Jožu na čelu tamiškog odnosno bačkog glavnog župana.¹⁴¹⁸ Tad je Vladislav boravio duže vreme u gradu.¹⁴¹⁹ Vrlo je moguće da je kao nekad Geza II i on je slavio crkveni praznik u Baču. Istovremeno mislimo da je veća motivacija za njega bila da ostane na jugu zemlje s obzirom na loše odnose sa Osmanlijama. Takođe zbog haranja kuge je vladar često boravio u tadašnjem centru Kaločke nadbiskupije, u Baču tokom 1495. i 1496. godine.¹⁴²⁰ Vladislav je proveo ceo novembar i decembar u Baču,¹⁴²¹ ni na početku sledeće godine nije napustio južni grad.¹⁴²² O ovom dužem boravku svedoče i pisma nastala od strane kralja iz Bača. Sama činjenica da je kralj bio u Baču između 10. novembra i 31. decembra, odnosno da je uputio pismo 2. januara 1496. godine iz grada, nam govori da je najverovatnije kralj proveo i novogodišnje praznike kod Petra Varadija.¹⁴²³ Novembarski boravak kralja gore pomenute godine dokazuje i račun vladara kad su za 35 kočijaša, odnosno konjušara, uzete sandale za 11 forinti.¹⁴²⁴ Iz iste godine nam je ostao još jedan podatak, da je kralj svog čoveka poslao iz Bača u Požun da se raspita da li je kuga prošla: „*Od strane njegovog kraljevskog veličanstva*

Iločkog: Ráth 1861. 256-257, Sebestyén 1926. 94-95, Fedeles Tamás, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni hadjárat (1494-1495)*. Szeged, 2012, 31-32, 35, Horváth Richárd, *Várak és politika a középkori Veszprém magyében*. Debrecen, 2002, 123, Kulcsár 1995. 560, 567, Csorba Béla (szerk.), *Afelett sokszor harcolást tettek...* Budapest, 1997, 111-112, Neumann Tibor, II. Ulászló király délvideki utazásai (1494-1496). In: *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle* 68/1 (szerk. Ricz P.), Szabadka, 2014, 48-56., Véber János, *Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve*. Budapest, 2009, 93.,

¹⁴¹⁶ U vezi ovih meteža na južnim krajevima videti detaljnije sledeću literaturu i izvore: Fedeles 2012. 23-26., Kulcsár 1995. 560-561., Csorba 1997. 111-112., Neumann 2014. 53-54.

¹⁴¹⁷ Főgel 1913. 148., Engel 1797. 164.

¹⁴¹⁸ Ráth 1861. 256-257., Sebestyén 1926. 94-95., Fedeles 2012. 32., Bonfini 1995. 560-561., Neumann 2014. 53-54, Csorba 1997. 111. Kasnije je vraćena ova titula Kaločko-Bačkom nadbiskupu Petru Varadiju.

¹⁴¹⁹ Videti na sledeću stranu.

¹⁴²⁰ Ráth 1861. 258, Sebestyén 1926. 96.

¹⁴²¹ Borsa Iván (szerk.), *A Justh család levéltára 1274-1525*, Budapest, 1991, 177-178, Scheiber Sándor (szerk.), *Magyar-Zsidó oklevéltár XVIII. kötet 1280-1789*. Budapest, 1980., 460 (1495. nov.12. DL 63402, 1495. nov. 23. DL 63406), Géresi Kálmán (szerk.), *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára harmadik kötet*, Budapest, 1885., 20 (1495. dec. 12), Tringli István (szerk.), *A Perényi család levéltára 12220–1526*. Budapest, 2008., 325 (1495. dec. 29. DL 71059), Thallóczy Lajos, *Jajca (bánság, vár és város) története*. Budapest, 1915., 113 (1495. dec. 31), Ráth 1861. 258, Sebestyén 1926. 95.

¹⁴²² Thallóczy 1915. 134., Sebestyén 1926. 95. (1496. jan. 2). Po Ratu povelja je nastala 1. januara 1496. godine, međutim, čitajući završni deo povelje došli smo do zaključka da je u pitanju 2. januar: „*Dátum Bachye, secundo die festi circumcissionis Domini, anno eiusdem millesimo quadringentesimo nonagesimo sexto, regnorum nostrorum Hungarie etc. anno sexto, Bohemie vero vigesimo quinto.*”

¹⁴²³ Ráth 1861. 259, Sebestyén 1926. 96.

¹⁴²⁴ Ovaj podatak nem je pozant iz knjiga računice Wladislava II: Főgel József, II. Ulászló udvartartása (1490-1516). Budapest, 1913., 147, Engel Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I*. Halle, 1797. 177.

je poslat u Požunu Petar Poganj, da bi se raspitao da li umiru ili žive tamo ljudi, i da o tome obavesti kraljevsko veličanstva, za putne troškove je dobio 16 forinti“.¹⁴²⁵

Interesantno je da samo u slučaju kralja Vladislava II o njegovom boravku u Baču osim povelja i pisama možemo saznati i iz drugih izvora. To su izveštaju mletačkih, poljskih i francuskih diplomata, koji su iz 1500. godine, i obavještavaju nas u vezi sa sklapanjem saveza tih država protiv Osmanlija.¹⁴²⁶ Ove diplomate su bili očevici da je vojska sakupljena ispod Bača i da se sam kralj izjasnio da će voditi pohod protiv Osmanlija.¹⁴²⁷ Ova odluka je bila doneta na državnom saboru u oktobru 1500. godine u Baču, na kojem su se pojavili mnogi naoružani plemići i baroni.¹⁴²⁸ Pored ovih izveštaja diplomata je značajna *Svetska hronika* Mlečana Marina Sanute, koja nas izveštava o diplomatskim pregovorima između Mlečana i Mađara. On je za vreme ovih pregovora stavio 1500. godinu i da je mesto ovih pregovora bilo u Baču. Na ovim pregovorima je učestvovao i sam Vladislav II.¹⁴²⁹ Prisustvo kralja u to vreme može svedočiti i jedna povelja nastala u gradu.¹⁴³⁰

Vreme vladavine kralja Ludviga II (1516-1526) je bio period kad se ugarska država suočila sa najvećim izazovom u svojoj istoriji. To je bilo vreme velikih iskušenja jer je na čelo osmanske države došao sultan Sulejman kasnije nazivan Veličanstvenim (1520-1566), s čime je započeta era teških ofanziva prema Kraljevini Mađarskoj.¹⁴³¹ Međutim, pre toga je bilo više pokušaja za sređivanje unutrašnje politike i odbranu zemlje protiv južnih neprijatelja. Upravo time motivisan vladar sazvaio je državne sabora u Tolni i u Baču 1518. godine.¹⁴³²

U vezi bačkog državnog sabora i prisustva kralja Ludviga II ovom sabor su se pojavile više hipoteza. Po Vilmošu Fraknoiju, koji je između ostalog pisao četvrti tom Milenijumske istorije Mađara, tvrdio je da ni diplomati savezničkih zemalja (Mletačka, Poljska, Nemačka, Francuska) ni ugarski kralj nije prisustvovao saboru a da je velika većina barona bila

¹⁴²⁵ Neumann 2014. 55, Engel 1797. 178.

¹⁴²⁶ Balogh 1929. 29, Wenzel Gusztáv, Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai I. 1496-1501. In: *Magyar Történelmi Tár 14/2.* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1869, 159.

¹⁴²⁷ Balogh 1929. 29, Sebestyén 1926. 96., Wenzel 1869. 159., Fraknoi 1916. 170.

¹⁴²⁸ Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 351., Sekulić 1978, 30.

¹⁴²⁹ Sebestyén 1926. 96., Thallóczy 1915. 147., Wenzel 1869. 159-160.

¹⁴³⁰ Thallóczy 1915. 147.

¹⁴³¹ Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 370-371., Tringli István, *Mohács felé 1490-1526. Magyarország története* 8. szerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009, 86.

¹⁴³² Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 378., Szabó Dezső, *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában.* Budapest, 1909. 28.

odsutna.¹⁴³³ Međutim, kasnija istraživanja su pokazala da je ova tvrdnja Fraknoija bila pogrešna jer je Ludvig II od 7. do 28. oktobra je datirao svoje povelje iz Bača.¹⁴³⁴

Deže Sabo je potvrdio da je kralj već 21. septembra 1518. godine otputovao za Bač.¹⁴³⁵ Dana 30. septembra nemački carski diplomata Kuspinijan je prisustvo kralja Ludviga na bačkom saboru potvrdio: „*I mi smo otišli sa kraljom Ludvigom na bački sabor*“.¹⁴³⁶ Na saboru su bili naravno prisutni i nemački i poljski diplomati.¹⁴³⁷ Antun Vrančić o kome smo već ranije govorili je potvrdio da je kralj Ludvig bio prisutan na državnom saboru: „*Kralj Ludvig je u Baču organizovao veliki sabor, gde su se pojavili gospoda cele Ugarkse, ali ništa dobro nisu učinili*“.¹⁴³⁸ Analizirajući, odnosno citirajući ključne rečenice, možemo zaključiti da je kralj Ludvig II prisustvovao državnom saboru u Baču 1518. godine. Ostalo je još otvoreno pitanje da li su i sledeće 1519. godine organizovani sabori u Baču? Odnosno da li su se pojavili državni funkcioneri sa kraljem na saboru?¹⁴³⁹

Iz istorijskih izvora, odnosno i iz literature, postaje sasvim jasno da nije bio organizovan državni sabor u Baču 1519. godine, i da kralj Ludvig II sigurno nije učestvovao na njemu, jer je bio u Češkoj.¹⁴⁴⁰ Mađarska historiografija je prihvatila činjenicu da u gradu nije organizovan još jedan sabor 1519. godine. Tu činjenicu potvrđuje i izjašnjavanje srednjeg plemstva na poslednjem saboru da dijeta neće biti organizovana u sledeće tri godine. Važno je naglasiti, da kad se u literaturi pozivamo na odlukama bačkog državnog sabora, uvek se to odnosi na 1518. godinu. Za vreme boravaka kralja u Češkoj 1519. godine za novog palatina zemlje je bio izabran Stefan Batori,¹⁴⁴¹ koji je sazvao tzv. nepotpunu (partikularnu) dijetu.¹⁴⁴² Ako i uporedimo odluke bačkog državnog sabora iz 1518. i 1519. godine, možemo videti da su faktički isti i da se potvrđuju zakoni doneti godinu dana ranije u Baču. I to je sigurno da se ne radi o partikularnom saboru jer je on održan u Budimu.¹⁴⁴³ Ove odluke se mogu pročitati u zbirci ugarskih zakona donetih na srednjovekovnim saborima u *Corpus*

¹⁴³³ Fraknói 1896. 420.

¹⁴³⁴ DL 27413 (1518. okt. 7), DL 2309 (1518. okt. 18), Iványi 1917. 91 (1518. okt. 20), Sebestyén 1926. 98.

¹⁴³⁵ Szabó 1909, 29,

¹⁴³⁶ „*Exivi ad regem Ludovicum et conventum Baciensem.*” Karajan von Theodor (ed.), *Fontes rerum Austriacarum I. Österreichische Gescichts- Quellen.* Wien, 1855., 410.

¹⁴³⁷ Działyński Adam Titus (ed.), *Acta Tomiciana I. Epistolae, Legationes, Responsa, Actiones, Res Geste (1507-1511).* Poznan, 1852., 23-24.

¹⁴³⁸ Szalay László (főszerk.), *Verancsics Antal összes munkái I-II. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum II. Magyar Történelmi Emlékek. Írók II.* Pest, 1857., 14.

¹⁴³⁹ Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 378., Szabó 1909, 33-34.

¹⁴⁴⁰ Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 379.

¹⁴⁴¹ C. Tóth et al. I. 82.

¹⁴⁴² Engel, Kristó, Kubinyi 2003, 379., Szabó 1909, 36-37.

¹⁴⁴³ Isto

Juris Hungarici.¹⁴⁴⁴ Deže Sabo istraživač ugarskih sabora za vreme Jagelonske dinastije takođe potvrđuje da nije bio organizovan taj drugi sabor u Baču. Ištvan Katona je vek pre Deže Saboa tvrdio da su na drugom saboru u Baču potvrđene odluke od pre godinu dana i da su za palatina izabrali Batorija.¹⁴⁴⁵ Međutim, vrlo je verovatno da se kralj Ludvig nije vratio iz Češke tada za Ugarsku.¹⁴⁴⁶

Poslednji vladar koji je na prelomu srednjovekovne i novovekovne Ugarske došao u naš grad stigao je sa agresivnim namerama pri čemu su mu ambicije bile znatno veće od zauzimanja Bača – pa i Budima. Bio je to osmanski sultan Sulejman (1520-1566), kasnije nazvan Veličanstvenim, čiji je cilj bilo osvajanje Beča i austrijskih naslednih zemalja, što bi ujedno simbolizovalo pokoravanje i zemalja cara Svetog rimskog carstva nemačke narodnosti.¹⁴⁴⁷ Sulejmanov pohod na Krakjevinu Mađarsku 1526. godine detaljno ćemo prezentovati u okvirima poglavlja u vezi sa istorijom tvrđave, odnosno borbe između hrišćana i Osmanlija u okolinu Bača u drugoj polovini 16. veka, te se time sada nećemo baviti, samo bismo hteli nažnačiti, da je Sulejman dva puta bio u gradu Baču. Prvi put 30. septembra 1526. godine, kad je lično predvodio vojsku protiv grada.¹⁴⁴⁸ Odnosno drugi put 4. novembra 1529. godine vraćajući se iz neuspešnog pohoda protiv Beča.¹⁴⁴⁹

U ovom poglavlju smo želeli ukazati na vladare koji su boravili u Baču tokom njegove srednjovekovne istorije. Trudili smo se da kroz literaturu i izvore sastavimo neku vrstu itinerarija, koji će skrenuti pažnju srpske historiografije na značaj ovog naselja u srednjem veku sve do 1529. godine – iz aspekta pojave vladara u gradu. U gradu je kroz istoriju boravilo ne manje od osam vladara. Kako smo imali priliku uočiti, ovi vladari su u centar Bačke županije odnosno u drugi centar Kaločko-Bačke nadbiskupije došli iz različitih razloga. Neki su tu boravili kao gosti kao što su bili kraljevi Geza II i Vladislav II, neki su organizovali i održali tu državni sabor ali i međunarodni skup diplomata kao što su bili Jagelonski kraljevi. Naravno postojali su vladari, koji su sa vojskom došli u Bač, jer su imali spoljnopolitičke ambicije da osvajaju Ugarsku kao Manojlo I Komnin ili Sulejman Veličanstveni, a grad se nalazio na važnom magistralnom putu. Međutim, postojali su i vladari, za čiji boravak smo mogli saznati zahvaljujući poveljama, ili pismima da su bili u Baču, kao što je to bio npr. Bela IV. Možemo zaključiti da su s obzirom na visoku

¹⁴⁴⁴ CJH 1899, 774-788.

¹⁴⁴⁵ Katona 1793. 153.

¹⁴⁴⁶ Engel, Kristó, Kubinyi 2003. 379.

¹⁴⁴⁷ B. Szabó 2006. 93., Szakály 1990. 114., Tringli 2009. 86.

¹⁴⁴⁸ Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete*, Budapest, 1976., 169.

¹⁴⁴⁹ Detaljnije videti u poglavlju borbe hrišćana i Osmanlija na jugozapadu Bačke.

obrazovanost nadbiskupa i članova kaptola pomenuti vladari imali u svom rangu odgovarajuće sagovornike u Baču.

TEORIJSKA PITANJA KATEGORIZACIJE SREDNJEVEKOVNIH NASELJA UGARSKE

Jedan od najintragantnijih i najvažnijih pitanja istorije Bača u razmatranom periodu jeste razvijenost naselja i njen razvojni pravac, što je ujedno i jedan od najinteresantnijih segmenata naših istraživanja. U ovom poglavlju ćemo sa baviti mestom Bača u strukturi ugarskih gradova od 14.veka do dvadesetih godina 16. veka. Cilj poglavlja jeste da odredi mesto grada u mreži naselja u južnoj Ugarskoj i njegove funkcije u razvijenom srednjem veku, pokušaćemo da damo odgovor na možda najvažnije pitanje u ovoj tematici: da li je Bač bio trgovište (odnosno varoš), ili po urbanističkom razvoju možemo govoriti o srednjovekovnom gradu. Poduhvat nije bio nimalo lak zbog relativnog nedostatka istorijskih izvora, međutim ipak smo uspeli da putem novih izvora i literature dođemo bliže rešavanju ovog problema, koji inače i u mađarskoj historiografiji u vezi sa istorijom ugarskih srednjovekovnih gradova, predstavlja ozbiljan predmet istraživanja u zadnjih par decenija.

Pre svega neophodno je da se ukratko upoznamo literaturom u vezi srednjovekovnih gradova nekadašnje Ugarske kraljevine.¹⁴⁵⁰ Istoričari u Mađarskoj su se počeli baviti pitanjima nastanka i razvoja srednjovekovnih gradova nekadašnje Ugarske krajem 19. veka. Među prvima svakako moramo pomenuti Arnolda Ipoljija koji je termin „srednjovekovni grad“ definisao na sledeći način: „[...] *vidimo, kako je on (grad) nastao na zanatskim naseljima, pored vladarskog dvora i županijske tvrđave, odnosno uz centre biskupske stolice i samostana*“.¹⁴⁵¹ Krajem ovog veka u mađarskoj historiografiji pojavile su se dve hipoteze u vezi gradova u srednjem veku. Jožef Salaji je mislio da su prvi gradovi razvili od utvđenih županijskih sedišta.¹⁴⁵² Međutim, po pretpostavki Friđeša Peštija gradovi su nastali nezavisno od utvrđenog sistema županija u doba Arpadovića zahvaljujući razvitka i napredovanju trgovine.¹⁴⁵³ Suštinska razlika između ove pretpostavke jeste, da je Salaji srednjovekovne

¹⁴⁵⁰ U okviru ovog poglavlja pregledaćemo samo mađarsku i donekle nemačku historiografiju u vezi srednjovekovnih naselja u Ugarskoj. Razlog za fragmentaran pregled literature u vezi srednjovekovnih gradova jeste da je tema preobimna i prevazilazi okvire naše disertacije. Isto tako što se tiče mađarske historiografije u našem uvodu ćemo samo navesti najvažnije članke, studije i monografije u vezi nastanka i razvoja ugarskih gradove.

¹⁴⁵¹ Ipolyi Arnold, Magyarország középkori emlékszerű építészet. *Magyar műtörténelmi tanulmányai (Ipolyi Arnold kisebb munkái I.)*, Budapest, 1873, 21.

¹⁴⁵² Szalay József, *Városaink a tizenharmadik században*, Budapest, 1878, 1-28.

¹⁴⁵³ Pesty Frigyes, *A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században*, Budapest, 1882, 131-141.

gradove posmatrao iz perspektive predgrađa srednjovekovnih utvrđenja (tzv. *suburbium*), a Pešti je analizirao poreklo „građanskog grada“.¹⁴⁵⁴ Ipak moramo naglasiti da je već Gustav Vencel krajem sedamdesetih godina 19. veka formulisao razliku u gradovima u smislu nastanka njihovih „korena“. On je razlikovao naselja koja su nastala na rimskih ruševina, to su bili tzv. „rimski gradovi“, odnosno nemačke-latinske gradove, koji su nastali kao „kolonije“ u Ugarskoj kraljevini, dakle on je napravio razliku između mađarskih i nemačkih gradova.¹⁴⁵⁵ Istoričari u Nemačkoj na početku 20. veka su mislili da su ugarski gradovi nastali zahvaljujući nemačkim doseljenicima koji su došli sa južnonemačkih teritorija. Ovu hipotezu je prevashodno predstavio Kajndl.¹⁴⁵⁶ Na ovu pretpostavku je reagovao poznati medievalista prve polovine 20. veka Balint Homan, koji je 1908. godine obratio pažnju na činjenicu da su pored nemačkih doseljenika u početku žitelji prvih ugarskih gradova bili pored Nemaca, Flamandi i Valoni.¹⁴⁵⁷ Nemački stručnjak Šineman je pisajući ozbiljan članak u vezi nastanka grada Ostrogon priznao primat naseljenika francuskog porekla u nastanku ugarskih gradova, ali u vezi njihovog porekla je tvrdio da su došli sa teritorije Nemačko-rimskog carstva i pod terminom *hospes* (naseljenik, gost) je identifikovao naseljenike nemačkog porekla.¹⁴⁵⁸ Još jedan nemački stručnjak Trajber je izneo mišljenje da su u Ugarskoj naselja koja su nastala oko sajmišta bila osnovana od strane Nemaca.¹⁴⁵⁹ Trajberovu metodološku ispravnost je osporio još Ištvan Đerfi krajem 1929. godine.¹⁴⁶⁰ Na jednostranost Šinemanove pretpostavke je ukazao velikan mađarske medievistike Elemer Maljus. On nije dovodio u pitanju da su nemački gradovi doneli novinu u razvoju ugarskih gradova, ali polazeći od mađarskog termina za grad „város“ i od evropske rasprostranjenosti je zaključio, da osim gradova koji su nastali pored kraljevskih utvrđenja urbanizacija je započela i na onim teritorijama (Segedin, Deš), gde nemački kolonisti nisu bili prisutni, i izneo je svoje mišljenje da se termin „hospes“ ne može uzeti kao pojam za etničku oznaku.¹⁴⁶¹ Sa pitanjem hospesa se

¹⁴⁵⁴ Györfy György, *Budapest története I. Az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, 1975, 245.

¹⁴⁵⁵ Wenzel Gusztáv, *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben*. Budapest, 1877, 35-44.

¹⁴⁵⁶ Kaindl R. F., *Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern I*. Gotha, 1907. 22-27.

¹⁴⁵⁷ Hóman Bálint, *A magyar városok az Árpád-korban*, Máraibesnyő-Gödöllő, 2005. 11-21. (reprint izdanja)

¹⁴⁵⁸ Schünemann K., *Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa*, Breslau, 1929, 7-12.

¹⁴⁵⁹ Treiber Gustav, Debresin. In: *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 52* (ed. Spek R.), 1929, Hermannstadt, 13-17, 79-82.

¹⁴⁶⁰ Györfy István, Nyiregyháza és Debrecen települése. In: *Föld és Ember 9/1*. (szerk. Kogutowicz K.), Budapest, 1929, 1-22.

¹⁴⁶¹ Mályusz Elemér, A magyarság és a városi élet a középkorban. In: *Századok 78/1-2*. (szerk. Eckhart F.), Budapest, 1944, 36-62.

detaljno bavila Ema Lederer dvadesetih godina 20. veka.¹⁴⁶² Erik Figeđi se bavio između ostalog sa „fehervarskim pravom“ gradova i ustanovio je mišljenje da se ovo pravo može povezati sa „latinskom stanovništvom“ sa Zapada.¹⁴⁶³ Interesantnu pretpostavku je izradio u vezi nastanka gradova Ambruš Plajdel, koji je mislio da pod terminom *latinus* u gradovima Ostrogonu, Sekešfehervaru i u ostalim gradovima preko Dunava (današnja zapadna Mađarska) može se podrazumevati kontinuitet antičkih rimskih panonskih gradova.¹⁴⁶⁴ Međutim, Plajdelovu hipotezu je osporio Erik Molnar 1945. godine,¹⁴⁶⁵ odnosno Đerđ Sekelj je nakon Drugog svetskog rata dokazao da su antičke ruševine i putevi imali samo pasivnu ulogu u razvitak gradova u srednjem veku.¹⁴⁶⁶ Takođe Molnar je izneo mišljenje da su trgovišta nastala neposredno po dolasku Mađara u Panonsku niziju u 10. veku, što je ispallo netačno, jer kasnija istraživanja su ustanovila da se ovaj tip naselja javlja tek početkom 14. veka.¹⁴⁶⁷ Đerđ Sekelj je nastanak grada smatrao dosta jednostavno samo iz perspektiva zanatstva, jer po njemu samo zanatstvo je bilo pravi indikator urbanizacije u Ugarskoj.¹⁴⁶⁸ Prvi istoričari koji su priznali da su razvitku urbanizacije doprineli trgovina i trgovci, bili su Oskar Paulinji i Ferenc Makai.¹⁴⁶⁹ Od značajnijih članaka i studija u vezi uloge načaja trgovine i kolonizacije u istoriji ranih srednjovekovnih ugarskih gradova treba pomenuti radove Boniša, Kumorovica i Majora.¹⁴⁷⁰ Godine 1975. je objavljen prvi tom serije velike monografije istorije grada Budimpešte. Prvi deo je napisao već više puta pomenut Đerfi Đerđ, koji je dao vrlo detaljni pregled razvoj gradova u Evropi od Vizantije do Engleske, odnosno od Rusije do Ugarske. Đerfi je detaljno objasnio indikatore nastanka urbanih naselja,

¹⁴⁶² Lederer Emma, A legrégió magyar iparososztály kialakulása. In: *Századok 51/1-3.* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1927-1928, 492-528, 633-645.

¹⁴⁶³ Fügedi Erik, Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 14* (szerk. Baraczkai L., Ember Gy., Fülöp F. et, all.), Budapest, 1961, 23.

¹⁴⁶⁴ Pleidell Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete. In: *Századok 67/1* (szerk. Domanovszky S., Hajnal I., Mályusz E.), Budapest, 1934, 11-44, 188-200, 279-313.

¹⁴⁶⁵ Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*, Budapest, 1945, 225.

¹⁴⁶⁶ Székely György, A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 12.* (szerk. Ember Gy., Fejér K., Fülöp F.), Budapest, 1957, 7-23.

¹⁴⁶⁷ Molnár 1945. 225.

¹⁴⁶⁸ Székely 1957. 16.

¹⁴⁶⁹ Paulinyi Oszkár, Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. In: *Történelmi Szemle 5/2.* (szerk. Molnár E.), Budapest, 1962, 182-185., Makkai László, *A magyar városépítés és városfejlődés történetének vázlatja*, Budapest, 1963.

¹⁴⁷⁰ Bónis György, Az államalapítás kora. In: *Székesfehérvár évszázadai 1.* (szerk. Kralovánszky A.), Székesfehérvár, 1967, 49-61., Kumorovitz L. Bernát, Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 18.* (szerk. Tarjánai S.), Budapest, 1971, 7-57., Major Jenő, A magyar város szerkezeti jellegzetességei és azok kialakulása. In: *Településtudományi Közlemények 23.* (szerk. Faragó K.), Budapest, 1971, 48-90.

od trgovine i zanatstva preko utvrđenih gradova do trgovišta, odnosno posmatra nastanak i razvoj gradova od 10. do 14 veka.¹⁴⁷¹

Istoričari u Mađarskoj nisu se bavili samo nastankom i razvitkom gradova do kraja vladavine Arpadovića (1301) nego naravno i sa periodom, kad su se pojavili „pravi“ gradovi dakle od 14-16. veka. Sa ovom novom tematikom su sve više bavili od pedesetih i šezdesetih godina 20. veka. U okviru ovog razdoblja su se bavili mnogim pitanjima: kategorizacije gradova (u pravnom i ekonomskom smislu, odnosno da li možemo pričati o gradovima-*civitas*- ili varošima-*oppidum*-), razvoju trgovine (sajmište, trgovi i vašari) i zanatstva (esnafi). Mađarska historiografija je na početku smatrala da je u srednjem veku Ugarska bila slabo urbanizovana, čak i u 14-15. veku. Ovu pretpostavku je ustanovio pomenuti Elemer Maljus, koji je u članku pod imenom „Istorija građanstva u Ugarskoj“ potvrdio da su samo stanovnici slobodnih kraljevskih gradova bili pravni „civis“ u Ugarskoj,¹⁴⁷² tako je faktički prihvatio mišljenje Ištvana Verbecija s početka 16. veka da su građani živeli u slobodnim kraljevskim gradovima, a da su stanovnici varoši po pravnom statusu bili kmetovi.¹⁴⁷³ Tako se, na primer, u vezi jednog građanina iz Vaca govorilo da je bio kmet vackog biskupa.¹⁴⁷⁴ Osim slobodnih kraljevskih gradova u srednjovekovnoj Ugarskoj građani u pravnom smislu su bili još žitelji rudarskih gradova na severu zemlje i saski gradovi u Erdelju.¹⁴⁷⁵ Najvažnije monografije i članke u vezi varoši i gradova u Ugarskoj i o razlikama između njih su pisali Elemer Maljus, Vera Bačkaji, Eržebet Ladanji, Sič Jene, Đerđ Sekelj, Erik Figedi, Laslo Blazovič i Andraš Kubinji.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷¹ Györfy György, A középkori város és kezdetei Magyarországon. In: *Budapest Története I. Az őskortól az Árpád-kor végéig.* (szerk. Gerevich L.), Budapest, 1975, 219-249.

¹⁴⁷² Elemér Málusz, Gescgichte des Bürgertums in Ungarn. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20* (ed. Steiner F.), Stuttgart, 1927, 356-407.

¹⁴⁷³ Werbőczy István, *A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kényelvű kiadás.* Budapest, 1990, 492-507.

¹⁴⁷⁴ Mályusz Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és a rendiség problémája, in: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* (szerk. Lukinich I.), Budapest, 1943, 385-386.

¹⁴⁷⁵ Kubinyi András, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén.* Szeged, 2000, 7.

¹⁴⁷⁶ Za srednjovekovne ugarske gradove i varoši videti detaljnije sledeću literaturu (nabrajaćemo najvažnije članke, studije i monografije, ali to ne znači da ćemo koristiti još neke u nastavku ovog poglavlja): Mályusz Elemér, A mezővárosi fejlődés. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Szerk. Székely Gy. Budapest, 1953, 128-191., Szűcs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon,* Budapest, 1955., Bácskai Vera, *Magyar mezővárosok a XV. században,* Budapest, 1965., Ista, Mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából* (szerk. Bónis Gy., Degré A.), Budapest, 1971, 9-34., Ista, *Városok Magyarországon az iparosodás előtt,* Budapest, 2002., Székely György, Vidéki termelőágak és az árukereskedelem a XV-XVI. században. In: *Agrártörténeti Szemle 3/3-4.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1961, 309-322., Fügedi Erik, Mezővárosaink kialakulása a XV. században. In: *Történelmi Szemle 15/3-4.* (szer. Lackó I.), Budapest, 1972, 321-342., Ladányi Erzsébet, Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. In: *Annales universitatis Budapestiensis 18* (ed. Frazan R., Iványi A., Kósa A., et all.),

Međutim, došlo je vreme da objasnimo ukratko zahvaljujući ogromnoj literaturi šta su bili gradovi u srednjovekovnoj Ugarskoj, ukratko želimo predstaviti osnovne karaktersitike, odnosno želeli bismo objasniti razlike između naselja *civitas* i *oppidum* u Ugarskoj od druge polovine 13. veka do početka 16. veka.

Gradovi u Ugarskoj u pravnom smislu se javljaju na prelomu 12-13. veka.¹⁴⁷⁷ I pre ovog razdoblja su postojala naselja koja su vršili gradske funkcije. Prvenstveno u ovu grupu se mogu ubrajati one tzv. predurbanske gradove, koji su bili mesto za prvobitnu trgovinu ili preciznije rečenu razmenu robe jer su bila i veća potrošačka naselja. To su bili feudalni centri, gde možemo uvrstiti svakako vladarska i crkvena središta. U utvrđenim centrima su pod zaštitom feudalaca nastajale prve pijace i postojale su i zanatlije (koji su bili zavisni), ali u ovim utvrđenim mestima mogli su se naseliti i slobodni ljudi.¹⁴⁷⁸ Za ovaj tip se mogu uzeti rani biskupski gradovi jer su oko ovih utvrđenih mesta nastala naselja i napravili su čitave aglomeracije (npr. oko Ostrogona).¹⁴⁷⁹ Naravno ovakve aglomeracije su nastale i na kraljevskim posedima (npr. Stari Budim, Pešta ili Segedin). Drugi tip predurbanskog naselja je mogao nastati i kod sajmišta, koje nisu bili feudalni centri. Ovde su živeli mahom uslužni elementi društva, odnosno postojali su tu i sela naroda koji su se bavili trgovinom (npr. Jevreji).¹⁴⁸⁰ Međutim, samo prvi tip će imati budućnost, a drugi će vremenom nestati, ili ako je ova aglomeracija dobila slobodu, onda je mogla opstati. Od ove druge grupe je samo Nađsombat (danas Trnava, Slovačka) je uspeo vremenom da se razvije u pravi srednjovekovni grad.¹⁴⁸¹ U pravnom smislu prvi pravi gradovi su se počeli razvijati, kada su u okvirima feudalne zaštite naseljeni hospesi¹⁴⁸² koji su dobili privilegije. To je na početku bilo

Budapest, 1977, 451-495., Ista, Irányzatok, kérdésselvetések a középkor városának kutatásában. In: Perlekedő évszázadok. *Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára*. Szerk. Horn Ildikó, Budapest, 1993, 101-123., Blazovich László, *Városok az Alföldön a 14-16. században*, Szeged, 2002., Kubinyi 2000.

¹⁴⁷⁷ Kubinyi András. *Város*: in: KMTL, 716-717.

¹⁴⁷⁸ Györffy 1975. 219-220.

¹⁴⁷⁹ Isto 225.

¹⁴⁸⁰ Isto 238.

¹⁴⁸¹ Köblös-Marosi, Nagyszombat. In: KMTL 479-480.

¹⁴⁸² *Hospes* (latinski termin „gost”) je bio po poreklu slobodan stranac, ko je želeo naseliti u Ugarskoj, i zato je dobio protekcijum odnosno zaštitu. Na početku pod ovom terminom se podrazumevao više sloj društva (crkvenjaci, vitezovi, zanatlije ali i seljaci). Već za vreme kralja Kolomana početkom 12. veka se javljaju u zakonima. Hospesi su počeli od kraja 12. veka da budu značajni jer su ti naseljenici bili neolatinski narodi i Nemci, koji su u većini bili građani, ali među njima je još bilo seljaka. Njihov pravni sistem (hospesko pravo) je bio značajan u razvitku ugarskih gradova. Najpoznatiji su bili Sasi u Erdelju, koji su dalje razvili svoja prava i kasnije su uživali dosta široku autonomiju. Međutim, kasnije su hospesima nazvani i ljudi koji su doselili u druge kraljeve Ugarske, tako da nisu bili uvek stranci. Hospeska sloboda se kasnije razvijala u slobodu kmetstva. Za hospese i hospesko pravo i hospesku slobodu detaljnije videti literaturu: Fügedi Erik, *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*, Budapest, 1981., Szűcs Jenő, *Megosztott parasztság-egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században*. In: *Századok 115/1-2*. (szerk. Kónya L.), Budapest, 1981, 3-65, 263-319., Kristó Gyula, *Öt pondust fizetők és várhospesek*. In: *Acta Universitatis Szegediensis 27* (szerk. Makk F.), Szeged, 1991, 25-35.

hospesko pravo, koji se razvilo u gradsku privilegiju,¹⁴⁸³ koja je bila osnova gradskog prava u srednjovekovnim ugarskim gradovima.¹⁴⁸⁴ Većina ranih gradova su bili kraljevski posedi, ali među njima su bile velike razlike. Oni koji su imali bolji geostrateški položaj su uživali mnogo šira pravila (npr. Bregove u današnjoj Ukrajini i Pešta).¹⁴⁸⁵ Nisu svi gradovi imali utvrđenja, ali npr. Budim i Pešta su već imali zidine od 13. veka. Prevažodno su se razvijali oni gradovi koji su nastali pored značajnijih puteva ili reka. Pošto su građani u velikoj meri

¹⁴⁸³ Obično se smatra da je prvu gradsku privilegiju je darovao Stefan I Sveti za sekešfehervarsko latinsko stanovništvo, međutim vrlo verovatno je to učinio Stefan III. Ove privilegije su nam poznate iz jednog prepisa iz 1237. godine. One su garantovale slobodno biranja sudija i porotnika, koji su bili nadležni da sude u svim parnicama, dozvoljen je prijem useljenika, i oslobođenje od carina unutar zemlje i na granicama kraljevstva. Zauzvrat su imali neku vojnu obavezu, koja nije do kraja razjašnjena do sada u mađarskoj historiografiji. U 13. veku je poznato 27 gradskih privilegija, koje su regulisale prava ali i obaveza građana. Privilegiju slobodnog kraljevskog grada (*libera regia civitas*) je mogao darovati samo kralj, ali privilegiju varoši (*oppidum*) su mogli darovati i crkveni i svetovni zemljoposednici. Ove privilegije su se uvek detaljno bavile pravnim pitanjima u vezi građana jednog grada. Naravno najvažnije privilegije su bile slobodno biranje sudija i da su sudije i porotnici imali neograničeno pravo suđenja u parnicama. Međutim, mogli su se žaliti protiv ove odluke kod tovarnika. Varoši su od ugarskog kralja od 1263. godine dobili tzv. budimsku privilegiju, očigledno od druge polovine 13. vek nisu bila sekešfehervarska prava merodavna. Značajna privilegija je bila takođe predaja u vlasništvo i pravo držanja dnevnih vašara u rukama građanstva (ovi su u 11-12. veku bili svuda u rukama kralja). Ovi su bili tzv. *forum liberumi*, i nad njima su bili nadležni gradske sudije. Od 13. veka su se javili zahvaljujući razvitku trgovine zemaljski vašari (*forum annule*) koji su trajali 14 dana i takođe su pripadali u nadležnost sudije. Najznačajniji gradovi kao Pešta, Đer, Požun i Ostrogon su imali pravo na zaustavljanja robe, koji su dobili u 13. veku, ali interesantno je da je samo Budim uspeo da izdejstvuje puno pravo na zaustavljanje robe, dok gore navedeni gradi su imali samo delimično pravo. Građani su takođe bili neograničeni gospodari zemlje grada, tako da njihov porez za kralja ili za drugog zemljoposednika su davali kao konkretnu sumu (*terragium, census*). Međutim, gradovi nisu mogli kovati novac, ta privilegija ja ostala u rukama ugarskih kraljeva. Pošto su većinsko stanovništvo u gradovima činili neolatini ili Nemci dozvoljeno je njima da biraju posebnog sveštenika i da njemu plaćaju crkvenu desetinu (*libera decima*). Opidumske privilegije su garantovale varošima slobodno biranje sudije i porotnike (ali uvek uz dokazivanje privilegije), u građanskim parnicama su u većini slučajevima izabrali neki slobodni kraljevski grad u slučaju žalbi, i konkretnu sumu su ustanovili za porez. Za gradske i varoške privilegije detaljnije videti sledeću literaturu: Fügedi Erik, *Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 13.* (szerk. Pesta L.), Budapest, 1959, 7-56., Isti, *Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn*. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 15/1-2.* (ed. Pach Zs. P.), Budapest, 1969, 103-136.

¹⁴⁸⁴ Pod ovom terminom se podrazumevaju sva prava grada, koja su njih izdvajala od ostalog stanovništva koje je živeli van njega. Po mađarskoj historiografiji pravi gradovi su nastajali na prelomu 12. i 13. veka, a inicijativa je došla da se brani delatnost trgovaca i zanatlija od samovolje feudalnih snaga. Ugarsko gradsko pravo se razvilo iz hospeskog prava, kako smo to već videli, koje je bilo razvijenija forma prava gradskog stanovništva. Kako smo u prethodnoj fusnoti videli prvo gradsko pravo je bio sekešfehervarsko. Od njega se razvilo kasnije budimsko pravo. Ove privilegije su bile ekonomskog, pravnog i verskog karaktera (videti prethodnu fusnotu). Važno je bilo i oslobođenje stanovništva od ukonačenja (*descensus*) što su gradovi dobili od kralja. Isto tako je bilo važno, što nismo naveli u prethodnoj fusnoti, i u pravo gradova tzv. pravilo nemačkog milja (*Bannmeilenrecht*). To je značilo da u okrugu jedne ili dve milje na isti dan nije se mogao držati drugi vašar. Ako neko nije bio zadovoljan sa ishodom jedne parnice, od gradskog sudije se moglo žaliti na kraljevskoj kuriji. I to je bio jedan od značajnijih razlika između gradova i varoša od sredine 14. veka. Dakle varoši su mogle žaliti kraljevskoj kuriji, ali varoši su mogli obično kod jednog kastelana. U parnicama su pazili i da svedoci budu slobodni ljudi, i u većini slučajeva su pokušali sprečiti dvoboje, iako to je bilo dosta teško izvodljivo. Važno je naglasiti da su gradovi regulisali svoje svakodnevnice. To su bili tzv. statuti i tako su nastala gradska krivična, privatna i kaznena prava gradova. Obično se uzimalo budimsko pravo kao primer, ali su neki gradovi imali svoja prava (npr. spiško pravo, pravo Žiline itd.). Detaljnije videti sledeću literaturu: Fügedi 1981. 238-310., Kubinyi András, *Zur Frage den deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200-1541)*. in: *Vortäge und Forschungen. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte 18.* (ed. Schelsinger W.), Sigmaringen, 1975, 527-566.

¹⁴⁸⁵ Kubinyi András, *Einige Fragen zur Entwicklung des Städtennetzes Ungarsns im 14-15. Jahrhundert*. In: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*. Ed. Stoob H. 1977, 164-183.

bili hospeskog porekla, bili su uglavnom Nemci, mada, videćemo kasnije da gradovi u južnoj Ugarskoj u poznom srednjem veku nisu imali stanovništvo zapadnog porekla. Na početku članovi vladajućeg sloja u gradovima su nazvani comesima (županima)¹⁴⁸⁶. Običajno su oni držali okolna sela, i nakon izumiranja jedne porodice ove posede su dobijali gradovi, ovi župani su se venčali sa okolnim plemićkim porodicama.¹⁴⁸⁷ U značajnijim gradovima pojavili su se esnafi (cehovi), i zanatstvo je sve više diferencirano. Mirniji vremena pod kraljevima iz anžuske dinastije znatno su doprinela razvoju gradova, mada je istina i to da je većina ugarskih gradova na kraju srednjeg veka imala gradski status još od doba poslednjih Arpadovića.¹⁴⁸⁸ Zbog porasta ovih gradskih naseobina u Ugarskoj od 14. veka, morale su se napraviti u pravnom i terminološkom smislu razlike između ovih urbanih naselja. Od poznog srednjeg veka pravim gradovima su smatrani oni koji su bili opasani kamenim zidinama, što je bila opšta pojava u Evropi, odnosno oni koji nisu bili preko kastelana ili zemljoposjednika podređeni kralju, nego direktno.¹⁴⁸⁹ Terminologija je na prvi pogled predstavlja ozbiljni problem.¹⁴⁹⁰ Do sredine 14. veka ona naselja koja su imala gradska prava nazvana su u većini slučajeva *civitas* (lat. grad), ali i ponekad možemo njih naći i pod terminom *libera villa* (lat. slobodno selo), jer *villa*¹⁴⁹¹ može da bude po valonskom uticaju i grad.¹⁴⁹² Od 1351. godine *civitas* će imati značenje opasanog grada sa zidinom, a *libera villa* će postati termin za selo u kasnosrednjovekovnoj Ugarskoj.¹⁴⁹³ Ludvig I Veliki (1342-1382) je upravo 1351. godine dekretom dao privilegiju gradovima koji su bili zaokruženi sa zidom. Po ovom dekretu građani su bili oslobođeni od plaćanja devetine (*nona*),¹⁴⁹⁴ koju su plaćali od tada svojim

¹⁴⁸⁶ Kubinyi KMTL 717.

¹⁴⁸⁷ Isto

¹⁴⁸⁸ Kubinyi András, A magyarországi városhálózat XIV-XV. századi fejlődésének néhány kérdése. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 19* (szerk. Tarjáni S.), Budapest, 1972, 39-56.

¹⁴⁸⁹ Isto 39-40.

¹⁴⁹⁰ Ovde ćemo naznačiti samo osnovne karakteristike gradova, varoši i sela, ali u nastavku ćemo se baviti detaljnije razlikama između njih.

¹⁴⁹¹ Za to nam pruža odličan primer nekadašnje naselje u Sremu *Franca villa* (kasnije Nađolasi, danas Mandelos). U pisanim izvorima se javlja prvi put 1096. godine. Njegovo stanovništvo su bili hospesi sa zapada koji su naselili u Sremu u 11. veku. Procvat mesta je doneo vinarstvo, prvi podaci potiču iz 1202. godine, ali vinarstvo je postalo glavno zanimanje tek posle 13. veka. Nađolas je između 1370-1379. godine dobio gradsku privilegiju za samostalno suđenje jer iz ovog doba se spominje sudija, porotnici i hospeska zajednica. Od 1321. godine njegov gospodar je postala porodica Maroti. Za više informacije videti sledeću literaturu: Csánki II. 236., Györffy 1952. 328., Divna Gačić, Keramički nalazi iz nekropole u Mandelosu. In: *Grada za proučavanje spomenika kulture Vojvodine 15*. Novi Sad, 1988, 108-111.

¹⁴⁹² Ladányi Erzsébet, Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben. In: *Történelmi Szemle 23/3-4*. (szer. Ránki Gy.), Budapest, 1980, 451-455.

¹⁴⁹³ Isto

¹⁴⁹⁴ Za devetinu videti detaljnije: Szabó István, Az 1351. évi jobbágytörvények. In: *Századok 88/4*. (ed. Andics E.), Budapest, 1954, 497-527.

feudalnim gospodarima stanovnici naselja.¹⁴⁹⁵ Međutim, javlja se u hijerarhiji naselja od sredine 14. veka jedan novi tip naselja, koji je imao neka gradska prava i bili su na višem nivou urbanizacije od sela, a to su bili *oppidumi* (lat. *oppidum*, mađ. *mezővárosok*, varoš, trgovište).¹⁴⁹⁶ U mađarskoj terminologiji „mezőváros”, koji bismo mogli prevesti „grad na polju” reprezentuje na najbolji način šta su bili varoši i kako možemo njih definisati. Oni su bili gradovi koji nisu imali zidine, u nemačkim zemljama su ova naselja nosili ime *markt* (nem. sajmište, vašar).¹⁴⁹⁷

Centralne funkcije kao merilo razvijenosti naselja

Naravno, posle definisanja pojmova *civitas* i *oppiduma* trebali bismo dublje zaći u problematiku koje su bile osnovne razlike između *civitas* i *oppiduma* u poznom srednjem veku. Da bismo to pitanje mogli rešiti, odnosno objasniti ovo kompleksno pitanje, moramo još jednom proučiti pravni i ekonomski status navedenih naselja, jer ponekad razlika između njih je jako tanka, a ponekad je šira. Mislimo da je ovo pitanje najbolje rešiti metodom kategorizacije po centralnim funkcijama (status naselja, upravne, sudske, finansijske, feudalne, crkvene, privredne, kulturne, trgovinske funkcije i značaj u saobraćajnoj mreži), što ukazuje na stepen privredne, upravne, kulturne razvijenosti, odnosno na stepen urbanizovanosti nekog naselja. Ovaj metod je u mađarskoj historiografiji tokom više decenija prošlog veka usavršavao Andraš Kubinji.¹⁴⁹⁸ On je formulisao deset kategorija, koje su predstavljale aršin za analizu razvijenosti ugarskih gradova i varoši u poznom srednjem veku. U svakoj kategoriji naselja su mogla dobiti po šest bodova, tako da je maksimalni broj zbira bodova šezdeset.¹⁴⁹⁹ U našem radu smo preuzeli Kubinjijev metod, ne samo zbog toga što ga smatramo najboljim za kategorizaciju srednjovekovnih ugarskih gradova, nego i zbog toga što zahvaljujući tome možemo analizirati mesto Bača u hijerarhijskoj strukturi naselja i uporediti je sa drugim ugarskim naseljima posmatranog doba. Takođe nam se čini da u okviru

¹⁴⁹⁵ „*Preterea, ab omnibus jobagionibus nostris, aratoribus et vineas habentibus, in quibuslibet villis liberis ac etiam udvarnicalibus villis quomque nomine vocatis ac reginalibus constitutis, exceptis civitatibus muratis, nonam partem omnium frugum suarum, et vinorum ipsorum exigi faciemus et domina regina exigi faciet.*“ Döry Ferenc, Bónis György, Bácskai Vera, *Decreta Regni Hungariae 1301-1457*. Budapest, 1976, 132.

¹⁴⁹⁶ Kubinyi KMTL 717.

¹⁴⁹⁷ Isti, *Der ungarische König und seine Städte im 14. Und am Beginn des 15. Jahrhunderts*. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen*. (ed. Rausch W.), 1972, 193-220.

¹⁴⁹⁸ Isti 2000. 13-102.

¹⁴⁹⁹ Isto 13.

tog sistema možemo ukazati i na promenu kategorizacije samog Bača – na osnovu novijih podataka.¹⁵⁰⁰

Kubinji je napravio sledeće kategorije za urbana naselja u Ugarskoj¹⁵⁰¹:

1. Prva kategorija kod Kubinjija je bio centar vlastelinstva, odnosno rezidencija visokog plemstva: 1) srednji posed ili manji deo centar jednog većeg poseda. 2) centar velikog poseda. 3) rezidencija velikoposednika. 4) rezidencija koja je povezana sa titulom večitog župana. 5) sporedna rezidencija kralja, kraljice, vojvode ili bana. 6) kraljevska rezidencija.¹⁵⁰²
2. Sledeći je sudski centar, odnosno mesto sa javnom verom: 1) kratkotrajni županijski sud. 2) stalni županijski sud ili jedno mesto sa javnom verom 3) stalni županijski sud i jedno mesto sa javnom verom, ili dva mesta sa javnom verom, ili mesto sa javnom verom na državnom nivou. 4) stalni županijski sud sa jednim mestom sa javnom verom na državnom nivou. 5) sud vojvode ili bana. 6) kraljevska kurija. 7) državni sabor ili palatinska skupština.¹⁵⁰³
3. Treća kategorija je finansijski centar: 1) Filijalska komora ili centar za tridesetinu. 2) glavni centar tridesetine, ili komora, odnosno dve filijalne institucije. 3) jedna glavna i jedna filijalna komora (za tridesetak), ili tri filijalne komore. 4) dve glavne, ili jedna glavna i dve filijalne institucije 5) Rizničarski centar ili komorska županije, pored koje može da postoji čak i jedna filijalna komora (tridesetina).¹⁵⁰⁴
4. Sledeće je Crkvena uprava: 1) egzempt¹⁵⁰⁵ parohija. 2) desetni okrug. 3) eksempt ili prepozitura arhiđakonske jurisdikcije. 4) biskupija. 5) nadbiskupije. 6) centar primata.¹⁵⁰⁶
5. U petu kategoriju je svrstao crkvene institucije: 1) svi samostani i zborni kaptoli osim samostana prosjačkih redova i bolnica 2) dve ili više takve institucije, odnosno jedan samostan prosjačkog reda ili bolnica. 3) jedan samostan prosjačkog reda, ili bolnica i

¹⁵⁰⁰ To ćemo videti kasnije kako možemo na osnovu novih izvora poboljšati Kubinjijev metod.

¹⁵⁰¹ Važno je naglasiti da je ova kategorizacija važi za 15-16. vek! Kubinyi 2000. 15.

¹⁵⁰² Kubinyi 2000. 14.

¹⁵⁰³ Isto

¹⁵⁰⁴ Isto

¹⁵⁰⁵ Crkveno pravni termin, pod kojom (lat. *exemptio* srb. „izuzetak“) se podrazumeva kad jedna crkvena institucija dobija poseban status. Postojao je potpun (*universalis*) i delimičan (*particularis*). Postojali su primeri kad je sam papa bio nadležan nad jednom crkvenom institucijom u Ugarskoj, kao npr. u slučaju samostana Panonhalme (*nullius praelatus, nullius abbas*). Postojali su situacije kad su nadležni biskupi ili nadbiskupi zadržali delimično nadležnost. Međutim, mnogo češće je bio izuzetak na nižim nivoima npr. kad je nadležnost arhiđakona predata nadležnom biskupu, ili kad je nadležnost biskupa je predat nadbiskupu ostrogonskog, kao npr. kraljevske crkve (manastiri, zbornom kaptolu, parohiji). Međutim, ovaj termin su koristili i svetovnjaci kad je nego dobio sudski izuzetak, odnosno izuzetak od plaćanje poreza. Za ovo videti detaljnije: Fügedi 1961. 74-77., Kumorowitz 1964. 73-76.

¹⁵⁰⁶ Kubinyi 2000. 14.

bilo kakav samostan ili zborni kaptol, odnosno dva samostana prosjačkog reda, ili bolnica. 4) dva samostan prosjačkog reda, ili bolnica i pored njih bilo koji drugi samostan ili zborni kaptol, odnosno tri samostan prosjačkog reda, ili bolnica. 5) tri samostan prosjačkog reda, ili bolnica i jedan samostana, ili zborni kaptol, odnosno četiri samostana prosjačkog reda, ili bolnica. 6) Četiri samostana prosjačkog reda, ili bolnica, odnosno bilo koji samostan, ili kaptol, odnosno više od četiri samostana prosjačkog reda i bolnica.¹⁵⁰⁷

6. Važan segmenat urbanizacije je bio po Kubinyiju i broj studenata koji su upisali Bečki ili Krakovski univerzitet između 1440. i 1514. godine: 1. 5-10. 2. 11-20. 3. 21-30. 4. 31-60. 5. 61-90. 6. iznad 91 upisanih.¹⁵⁰⁸
7. Naravno nije izostavio ni broj zanatskih i trgovačkih cehova: 1. jedan ceh - jedan bod. 2. dva do tri ceha-2 boda. 3. četiri do pet cehova- tri boda. 4. šest-sedam cehova- četiri boda. 5. osam-devet cehova- pet bodova. 6. deset cehova odnosno više- šest bodova.¹⁵⁰⁹
8. Saobraćaj je predstavljao isto važnu meru, odnosno čvorište mreže puteva: koliko je centar je pristupačan polazeći iz naselja tako što ne dodiruje drugi. Ako je mesto imalo pravo zaustavljanje roba, bodovi se povećavaju sa dva boda, ali ne može biti više od šest. 1. jedan-dva. 2. tri-četiri. 3. pet-čest. 4. sedam-osam. 5. devet-deset. 6. iznad jedanaest centri su pristupačni bez dodira nekog drugog centra.¹⁵¹⁰
9. Srednjovekovno pravo održavanje vašara je bilo veoma važno: pošto nije bio retko da jedno naselje održava više dnevnih i godišnjih vašara, svaki dnevni vašar je dobio jedan bod, a svaki godišnji dva boda. U centralnim bodovima to je izgleda ovako: 1. jedan. 2. dva. 3. tri-četiri. 4. pet-osam. 5. devet-jedanaest. 6. preko dvanaest vašarskih bodova.¹⁵¹¹
10. Zadnja kategorija je bila pravni status naselja: 1. naselje jedan dokument pominje kao *oppidum* pre 1490. godine. 2. naselje samo posle 1490. godine se pominje kao *oppidum*. 3. Više podataka ima, koji pominju naselje kao *oppidum* pre 1490. godine.¹⁵¹² 4. *Civitas* zemljoposjednika, koji se uvek tako javlja u dokumentima,

¹⁵⁰⁷ Isto

¹⁵⁰⁸ Isto

¹⁵⁰⁹ Isto

¹⁵¹⁰ Isto

¹⁵¹¹ Isto

¹⁵¹² Kubinji je dao tri boda ovim naseljima iako ponekd se javljaju u izvorima kao *possessio* (lat. Posed, odnosno selo). Kubinyi 2000. 14.

odnosno u većini slučajeva.¹⁵¹³ Tu spadaju i kraljevski zemljoposednički gradovi. 5. Slobodni kraljevski („pravi“) gradovi, saski i rudarski gradovi. 6. „Osam slobodnih“ kraljevskih gradova, odnosno tovarnički gradovi.¹⁵¹⁴

Gore smo naveli kriterije vrednovanja razvijenosti varoši i gradova na osnovu raspoloživih centralnih funkcija po kojima je Andraš Kubinji formulisao hijerarhiju, odnosno rekonstruisao mrežu naselja na jugu Ugarske i njihovih statusa u upravnim, crkvenim, ekonomskim i pravnim kategorijama. Posle definisanja centralnih funkcija koje odražavaju stepen urbanizacije određenog naselja, Kubinji je naselja u južnoj Ugarskoj uvrstio u sedam grupa. U prvu grupu je smestio „prvoklasne“ (značajne) gradove, i one koji su na osnovu kategorizacije stekli najmanje 41 bod. U drugu grupu je stavio tzv. „sekundarne gradove“, koji su dobili između 31-40 bodova. U sledeću grupu je stavio tzv. „manje gradove“, odnosno varoši koje su vršile značajne gradske funkcije i dobili su između 21 i 30. bodova. U četvrtu grupu je uvrstio srednje varoši koji su imale gradske funkcije i dobile su 16-20 bodova. Petu grupu predstavljaju varoši koje su imale delimičnu gradsku upravu i imaju 11-15 bodova. U šestu grupu su stavljene prosečne varoši i sela koja su imala varoški karakter između 6-10 bodova. Odnosno, u poslednju, sedmu grupu su stavljene manje značajne varoši i sela koja su za neke centralne funkcije dobili 1-5 bodova.¹⁵¹⁵

Posle navođenje kubinjijevog „centralističkog sistema“ južnougarskih gradova moramo postaviti i pitanje gde se nalazi granica između gradova (*civitas*) i varoši (*oppidum*), ili da li možemo uopšte postaviti granice između njih? Odgovor je na pitanje da se može postaviti sasvim sigurno donja granica između gradova i varoši, ali gornju granicu je već teže povući a to ćemo kasnije videti konkretno na primeru Bača. Donje granica je po Kubinjiu između 11-15. bodova.¹⁵¹⁶ Međutim, i on sam priznaje da su neka naselja imala sigurno veću ulogu u urbanom životu južne Ugarske, ali zbog nedostataka izvora mi njih ne možemo uvrstiti u više kategorije. Vrlo je moguće da bi smo uz nove podatke o držanju pijace, odnosno u vezi sa funkcijom centra sakupljanja desetine, ili u vezi sa novim crkvenim institucijama, postojanjem cehova i slično mogli korigovati hijerarhijski raspored važnosti naselja.

¹⁵¹³ Kubinji nije uzeo u obzir ranijih *civitas* podataka ako je naselje kasnije pomenut samo kao *oppidum*. Isto 15.

¹⁵¹⁴ Isto 15.

¹⁵¹⁵ Isto

¹⁵¹⁶ Isto 16.

Međutim, pre nego što nastavimo izlaganje u vezi naselja, koja su uvedena u gore pomenutih sedam kategorija, želeli bismo malo pojasniti ovih dvanaest „centralističkih kategorija“.

Prva kategorija je jedan od najvažnijih segmenata u vezi analize pravnog karaktera gradova i varoši. To je efekat centra poseda na varoš, prvi je skrenuo pažnju Erik Fügedi.¹⁵¹⁷ On je potvrdio pozitivni udeo zemljoposjednika u razvoju varoši u urbanističkom smislu: „varoši su bila takva naselja u 14. veku, koja su u privrednom, upravnom i pravnom smislu vršili funkcije gradova, ali ni u jednom segmentu nisu postali gradovi. Ostala je posebna kategorija između sela i gradova.“¹⁵¹⁸ Interesantna je i pretpostavka Eleméra Maljusa koji je upoređujući nemačke i mađarske gradove u Ugarskoj došao do zaključka da su mađarski gradovi u većini slučajeva nastali drugačije od nemačkih, pored tvrđave jednog feudalnog gospodara a za to je najbolji primer bio Segedin.¹⁵¹⁹ Međutim, nama je bilo dosta nejasno kako su ovi centri vlastelinstava mogli da budu katalizatori razvijanja pre svega varoši. Kad smo počeli da se bavimo sa ovom tematikom mislili smo da će biti upravo obrnuto i da će fudalna gospoda kočiti urbanizaciju. Razlog za tu logiku bi mogao biti da je prisustvo feudalnog gospodara ili njegovog zamenika uskratilo samoupravu naselja. Najbolji primer za to je možemo naći kod Budima i Pešte. Iako su ovi gradovi imali pravo biranja sudije i porotnika, ugarski kraljevi nikad nisu ispustili iz svojih ruku pravo potvrde ove odluke, a takođe i dvorski sudija budimske tvrđave mogao se mešati u život oba grada.¹⁵²⁰ Varoši su se međutim trudile da feudalni gospodari ne drže u njima svoje *officialise*, odnosno svoje zamenike.¹⁵²¹ Istina je da su tako smanjivane autonomije naselja, kmetovi okolnih sela ako su imali parnice morali su se obratiti zamenicima feudalnih gospodara u varošima i gradovima, što je ipak doprineo povećanju njihove centralizacije.¹⁵²²

Sledeća kategorija je bila centar suđenja ili postojanja mesta sa javnom verom. Kako smo mogli videti sud ili jedno mesto sa javnom verom su potraživali prevashodno plemići. U centru županije su se obično držale svake druge nedelje uvek na isti dan sudski dani, kad su se obično držali i nedeljni vašari.¹⁵²³ Interesantno je da su dani na kojima su držani dnevni vašari u 40% slučajeva održani i županijski sudski dani. Na to je obratila pažnju i Enike

¹⁵¹⁷ Fügedi 1981. 336-363.

¹⁵¹⁸ Isto 355.

¹⁵¹⁹ Mályusz 1944. 43.

¹⁵²⁰ Kubinyi 2000. 17.

¹⁵²¹ Isto

¹⁵²² Isto

¹⁵²³ U vezi sudske dane smo konkretno govorili u poglavlju u koju smo analizirali Bača kao središte županije, a videli smo da je imao svoju šedriju. Zo to videti još jednom Csukovits 1997. 363-386.

Čukovič, odnosno i Andraš Kubinji je dokazao da od 31 slučajeva 12 puta su održani sudski dani na danima nedeljnog vašara (38,7%), u dva slučaja su održani dan pre ili posle vašara (6,4%), na potpuno drugim danima su održani u 4 slučaja (12,9%), u 6 slučaja nije nam poznat dan vašara (19,4%) i u 7 slučajeva nemamo podatke u vezi vašara.¹⁵²⁴

Od finansijskih ureda rudničke komore i komore kovanje novca su zavisile od izvora sirovine. Tridesetinski uredi su bili locirani prevashodno na granicama. Međutim, najvažnije su bile svakako solske komore, jer je so smatran za državnim monopolom, i šta su pustili u trgovinu preko komore. Ove solske komore su imale svoje oružane snage, jer su morali braniti transport i čuvanje soli od krijumčara i da oduzmu nelegalnu so koja je puštena u trgovinu bez dozvole, tako da građani nisu voleli ako je u njihovom gradu postojala ova komora. Bez obzira na to, u najvećem delu gradova postojala je ova komora.¹⁵²⁵

Crkvena uprava je jasna, tako da ne bismo želeli to objasniti ovde, jer već smo se bavili sa Bačom kao crkvenim centrom s jedne strane, a kada ćemo analizirati kategorisanje Bača detaljnije ćemo objasniti kako centralne crkvene funkcije utiču na stepen urbanizovanosti naselja. Isto tako spada još tu i pojam „centralna tačka“ u vezi centra sakupljanja crkvene desetine. Ovo pitanje će biti jako važno i vezi našeg grada Bača. Međutim, na ovo pitanje ćemo se vratiti malo kasnije.

U vezi crkvene institucije Kubinji je kategorizovao samostane, kaptole i bolnice. Od ovih institucije su bile interesantne svakako samostani prosjačkih redova i bolnice. Interesantno nam je bilo stanovište Erika Fignedija (za razliku od npr. Žaka le Gofa) da samostani prosjačkih redova nisu igrali toliko ulogu u urbanizaciju ugarskih gradova kao bolnice.¹⁵²⁶ U srednjovekovnoj Ugarskoj do sada su identifikovane bolnice na 89 naselja, i od ovih bolnica 83 su postojale u gradovima i varošima što iznosi 93,3 % slučajeva.¹⁵²⁷ I u južnoj Ugarskoj na Alfeldu od 37 naselja možemo naći u 20 na samostane prosjačkih redova i na bolnicu. Od tih 20 mesta gde su postojali prosjački samostani u 17 mesta je našao Kubinji istovremeno i bolnicu.¹⁵²⁸ Ako posmatramo gore navedene paralele, u prvom slučaju se može naći i na samostan i bolnicu u pet gradova, a u drugom slučaju na devet samostana i isto toliko bolnica, što iznosi zajedno 75% svih samostana i bolnica na Alfeldskim gradovima i

¹⁵²⁴ Kubinyi 2000. 18.

¹⁵²⁵ Za srednjovekovni so i njegov značaj u Ugarskoj videti sledeću literaturu: Kubinyi András, *Königliches Salzmonopol and die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter*. In: *Stadt und Salz* (ed. Rausch W.), Linz, 1988, 213-232., Isti, *Die Königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters*. In: *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte* (ed. Hoquet J.), Schwaz, 1991, 261-270., Draskóczy István, *A magyarországi kősó bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek)*, Budapest, 2018, 189-211.

¹⁵²⁶ Fügedi 1972. 69-74.

¹⁵²⁷ Kubinyi 2000. 20.

¹⁵²⁸ Isto

varošima.¹⁵²⁹ Na osnovu toga može se zaključiti da u prve dve kategorije i samostani i bolnice su vrlo verovatno bile merila urbanizacije.¹⁵³⁰

Sledeći kriterijum je broj studenata, koji su studirali na Bečkomm i Krakovskom univerzitetu. Brojem studenata kao merodavnost za razvoj urbanističkih centara u Ugarskoj su se bavili osim Andraša Kubinjija i Ferenc Sakalj i donekle Ištvan Draškoci.¹⁵³¹ Međutim, ovo je nepotpuna slika i u mađarskoj historiografiji su se bavili u zadnjim godinama i decenijama i drugi stručnjaci, čiji članci, monografije i arhontologije mogu da budu i nama od koristi u vezi bačkih studenata. Međutim, ovu literaturu i članke ćemo citirati u nastavku ovog poglavlja.

Sledeća centralna funkcija od značaja za urbanizaciju naselja su bili cehovi. Esnafi (ili cehovi) sa javljaju u Ugarskoj sredinom 14. veka, ali njihov pravi procvat je bio tokom 15. i 16. veka. Oni su predstavljali udruženja zanatlija ili grupe ljudi koji rade isti posao, koji su se udruživali ciljem da zaštite svoja prava i proizvodnju. Sa usavršavanjem radnog procesa u radionicama dolazi do jasnije podele rada što je imao za posledicu povećanje broja profesija i esnafa. Cehovi su imali dve vrste propisa: prvi su se ticali onoga što se može nazvati trgovačkom stranom esnafa, a drugi „unutrašnjim” pitanjima kao što su plate, trajanje i uslovi šegrtovanja kod majstora, socijalna pomoć i obaveza članstva prema esnafu. Cehove je karakterisala sitna proizvodnja. Svaki član esnafa bio je sitni zanatlija, neposredni proizvođač. On je sam radio sa alatom, koji je imao u svojoj radionici. Skoro svaki zanatlija u srednjovekovnom gradu je u isto vreme bio i trgovac. Tipični iskusni zanatlija na smenu je radio na proizvodnji robe i njenoj prodaji u svojoj maloj zanatskoj radnji, koja mu je istovremeno bila i kuća za življenje. Isto tako za bogatije članove cehova je bilo karakteristično da svoj kapital ulaže u vinogradarstvo i postali su vinari, odnosno trgovci vina (tako npr. segedisnki i peštanski građani su faktički podelili fruškogorske vinograde i trgovali su sa vinom). U dućanu majstor ceha i njegov šegrt su se bavili svojim zanatom, a ponekad im su se mogli pridružiti rođaci (jedan ili dvojica). Srednji stalež su činili tzv. kalfe, postojao je kalfa kod skoro svih cehova gde je vrsta posla bila takva da zahteva više rada. U većini esnafa majstoru je dozvoljeno da ima samo jednog šegrta. Majstor je po ugovoru bio dužan da tokom pripravničkog staža svog šegrta hrani, primi u svoj stan, obezbeđuje mu obuću i odeću i ophodi se prema njemu kao da mu je sin. Pripravnički staž u životu jednog šegrta

¹⁵²⁹ Isto

¹⁵³⁰ Isto

¹⁵³¹ Kubinyi 2000. 22-23., Isti, A középkori magyarországi városhálózat hierarhikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: Településtudományi Közlemények 23. (szerk. Faragó K.), Budapest, 1971, 59-78., Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*, Budapest, 1995, 13., Draskóczy István, Adójegyzék a 15. századból. In: *Barta Gábor Emlékkötet*, Pécs, 1996, 93-112.,

trajao je od četiri do dvanaest godina, a najčešće pet. Posle pripravničkog staža, šegrt je morao da pruži potvrdu u kojoj izjavljuje da je „obazriv i odan“ a potom da pokaže da zna zanat, najčešće izradom „remek dela“. Ako je šegrt bio materijalno sposoban za samostalni rad mogao je da otvori svoju radionicu. Međutim, pre toga nakon što se nad moštima sveca zakleo da će slediti pravila i običaje svog esnafa i plaćanje članarine, postao je punopravni član esnafskog udruženja, koje u užem smislu čine majstori i kalfe. U većini gradova pripadnost esnafa je bila obavezna za svakog ko bi želeo da se bavi zanatom. Ceh je inače i regulisao zanatsku proizvodnju. Svaki majstor je morao dati proizvode određenog kvaliteta jer se izrada loših proizvoda održavala na interesima svih članova cehova. Zato je svaki član ceha je stajao pod nadzorom izbornih funkcionera ceha. Esnaf je bio i religiozna organizacija svoje vrste: imao je svoju kapelu, crkvu ili bar oltar u crkvi, a obavezno svog sveca zaštitnika. Najzad je predstavljao i vojnu organizaciju, koja je predstavljala odred, a ovaj je obavljao garnizonsku službu i u ratu predstavljao posebnu vojnu jedinicu. Esnaf je imao i svoj sud a periodično je sazivana i skupština na kojima su razmatrana sva važna pitanja.¹⁵³²

Možda je ova tačka jedan od najbitnijih, ako gledamo i posmatramo zajedno sa ostalim tačkama, sobzirom da je postojanje cehova merodavan pokazatelj stepena urbanizacije gradova i varoši. Ipak, najveći problem nam predstavljaju nedostaci izvora. Na to se pozivao i Kubinji kad je naveo primer Pešte, gde je sačuvan spisak cehova samo zahvaljujući Jovanu Mađija, koji je u knjigu formulara zapisao 11 cehova u gradu, ali vrlo je verovatno da ih je bilo mnogo više.¹⁵³³ Što se tiče cehova i gradske hijerarhije u južnoj Ugarskoj u prve dve kategorije možemo naći cehove. U manjim gradova i značajnijim varošima (od 21-30 bodova) takođe su bili prisutni cehovi.¹⁵³⁴ To se ne može pripisati na račun feudalnog posedništva Kaločko-Bačke nadbiskupije ili Jegarske biskupije, jer protivprimera ima dosta (Veliki Varadin u jegarskoj biskupiji, odnosno Senta i Sonta u

¹⁵³² Za više informacija za istoriju cehova videti sledeću literaturu: Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889, 18-66., Skorka Renáta, *A céhrendszer kibontakozása*. In: Szulovszky J. (szerk.), *A magyar kézművesipar története*, Budapest, 2005, 109-150., Benda Judit, *A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucsarnok*. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 37. (szerk. Szvoboda D. G.), Budapest, 2012, 23-30., Domonkos Ottó, *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV-XIX. Században*, Budapest, 2002, 19-73, 125-208., Kubinyi András, *Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban*. In: *Levéltári Közlemények* 36/2. (szerk. Ember Gy.), Budapest, 1966, 227-291., Isti, A középkori budai mészárosceh. In: *Kenyeres István et al. (szerk.), A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságleveli*, Budapest, 2008, 15-55., Fügedi 1981. 257-258., Bácskai 1965. 51-61., Szűcs 1955. 123-167., Ista 2002. 45-56.

¹⁵³³ Martinus Georgius Kovachich, *Fomulae solennes styli. Pesthini*, 1799, 206-209., 376-377., 383-385., 389-391.

¹⁵³⁴ Po Kubinjiju nema podataka za cehova u sledećim gradovima i varošima: Bač, Čanad, Kaloča, Lipa i Šebeš. Kubinyi 2000. 24. Međutim, videćemo da u Baču ipak je postojao ceh.

Kaločko-Bačkoj biskupiji).¹⁵³⁵ Mora se naglasiti da je postojala razlika između gradskih i varoških cehova u smislu pretežnosti gradske privrede. U varošima su bili mnogo prisutniji oni cehovi koji su se bavili sa proizvodnjom obuće (krojači, krznari, obućar).¹⁵³⁶ Pored obućarskih cehova su bili prisutni naravno i pekarski, mesarski cehovi, naravno i oni koji su radili sa drvom, gvožđem, oni cehovi koji su proizvodili oružlja, a ponekad i zlatari.¹⁵³⁷ Varoški cehovi su takođe imali svoja pravila i težili su za potiskivanjem konkurencije.¹⁵³⁸

Važnu tačku uspostavljanja hijerarhije u slučaju alfeldskih gradova je predstavljala mreža puteva između raznih naselja. Kao i druga naselja u srednjem veku ni naselja u Alfeldu nisu ostajala usamljena, nego su bila povezana sa suvozemnim i vodenim putevima. Pre svega smo hteli da uzmemo u obzir glavne i sporedne puteve koji su povezali gradove i varoši u Bačkoj, Bodroškoj i Čongradskoj županijama, jer je mreža puteva važna za razvoj gradova što se nadovezuje i na napredak Bača. Prvi istoričar, koji je rekonstruisao mrežu puteva u južnim ugarskim županijama je bio Đerđ Đerfi, koji je prikazujući istorijsku geografiju Ugarske u doba Arpadovića pisao i u vezi puteva, odnosno tu mrežu je predstavio na kartama.¹⁵³⁹ Ova mreža puteva je međutim, uzeta za relevantnu i za period od 14-16. veka od strane Lasla Blažovića.¹⁵⁴⁰ Po njemu srednjovekovni putevi su korišćeni i unapređeni i u novovekovnom periodu istorije Ugarske štoviše i prilikom prvih vojnih premeravanja zemljišta u 18. veku.¹⁵⁴¹ Međutim, kako su izgledali putevi na srednjovekovnom Alfeldu, i koja naselja su povezana sa njima? U srednjem veku putevi uz reke su pratili tok većih reka i njihovih plavnih oblasti kako na jugu tako i na severoistoku kraljevine (Dunav, Tisa, Moriš, Kereši). Paralelno sa Dunavom je išao vacki put prema jugu zemlje sve do Starog Budima, gde se moglo preći na drugu stranu reke kod prelaza Jene i Stari Budim, odakle se nastavljao tzv. Budimski put (*publica via*) prema jugu zahvatajući Čepelskom ostrvu pa nastavljajući prema jugu dodirivao Šoltu, odakle je preko Bajje i Batmonoštorja vodio u Bodrog, a posle pored rečice Mostonge je stigao preko Doroslova i Čerevića do Bača.¹⁵⁴² Od Bača je put vodio ka Petrovaradinu, koji je prelazio Tisu kod Titela i preko Pančeva je vodio u Kovin i odatle u Krašov.¹⁵⁴³ Kao saobraćajni čvor je funkcionisao Bodrog, odakle se mogao preći

¹⁵³⁵ Kubinyi 2000. 24.

¹⁵³⁶ Bácskai 1965. 51-61.

¹⁵³⁷ Szűcs 1955, 123-167., Skorka 2005. 240-241.

¹⁵³⁸ Skorka 2005. 240-241.

¹⁵³⁹ Györffy I. 206., 701., Isti II. 342., Isti III. 311, 475., Isti IV. 506.

¹⁵⁴⁰ Blazovich 2002. 47-56.

¹⁵⁴¹ Isto 47.

¹⁵⁴² Tringli István, Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye történeti monográfiája I/2.* (szerk.)

Zsoldos Attila, Budapest, 2001, 130.

¹⁵⁴³ Blazovich 2002. 48.

Dunav prema županiji Baranji, odnosno odavde je kretao put prema Bečeju ka Tisi, i odakle je drugi put vodio ka Hajsentlerincu u pravcu Kaloče, koji se spojio sa „Kalizkom“ putem iz pravca Segedina preko Subotice.¹⁵⁴⁴ Sledeći saobraćajni čvor je svakako bio Bač, jer je ležao pored „velikog puta“ (lat. *Magna via*), koji je na jugozapadu vodio preko gerečkog prelaza na Dunavu ka Vukovaru, a na jugoistoku preko Lugoša i Feldvara ka Iloku.¹⁵⁴⁵ Na putu između Bača i Petrovaradina je postojao sporedni put ka Futogu.¹⁵⁴⁶ Kod Pančeva skretajući sa glavnog puta preko Barlada se moglo ići ka Bečkereku i možda preko pešćane pustinje je vodio jedan put ka Maksondu.¹⁵⁴⁷ Iz Krašova su vodili putevi na sever prema Maksondu, Đanu, Erdšomljoja i Serdahelju.¹⁵⁴⁸ Južno od Solnoka duž Tise su vodili isto važni putevi. Na desnoj obali reke je vodio put preko Solnoka, Alpara kroz Čongrada i Serena prema Segedinu, a odatle preko Kanjiže i Adorjana prema Senti, odnosno zatim ka Petrovaradinu.¹⁵⁴⁹ Na levoj obali reke značajni putevi na lokalnom nivou su povezali naselja Hodmezevašarhelja, Martelja, Segvara i Senteša, a značajni prelazi reke su bili kod Sente i Bečeja.¹⁵⁵⁰ Morao je postojati još jedan srednjovekovni put između Bača i Segedina koji je vodio preko današnjeg Čantavira, na jugu nekadašnje geografskog prostora tzv. Kunšaga, je ovim putem je putovao poljski princ Žigmund¹⁵⁵¹ ujesen 1500. godine.¹⁵⁵²

Važnost srednjovekovnih puteva sem njihovog ekonomskog i strateškog značaja proizilazi takođe iz činjenice da je u vreme slabe rasprostranjenosti mapa, kade se putovalo bez geografskih karata, bile veoma važne tradicije putnika i putopisaca¹⁵⁵³, što je važilo i za krajeve južne Ugarske.¹⁵⁵⁴ U srednjem veku nisu putnici odlutali sa puteva, jer su samo oni bili prohodni ili zbog močvara, ili zbog guste šume ili trske pored izlivenne velike reke. Međutim, moramo naglasiti da su ovi putevi bili obično zemljišni putevi i čak i „velik putevi“ koji su pomenuti u izvorima su bili tog karaktera. Oni su nazvani velikim putevima jer

¹⁵⁴⁴ Györffy I. 703.

¹⁵⁴⁵ Isto 206.

¹⁵⁴⁶ Isto

¹⁵⁴⁷ Blazovich 2002. 48.

¹⁵⁴⁸ Györffy III. 311-312.

¹⁵⁴⁹ Isti II. 206, 703, 886.

¹⁵⁵⁰ Blazovich 2002. 49.

¹⁵⁵¹ U vezi poljskog princa Žigmunda će još biti reči.

¹⁵⁵² Blazovich 2002. 52.

¹⁵⁵³ U vezi putopisaca i o srednjovekovnoj Vojvodini se bavi u zadnjim par godinama sad već kolega Nebojša Kartalija. Za ovu temu videti sledeću srpsku literaturu: Boris Stojković, Nebojša Kartalija, *The other and the self in the travel accounts of southern Hungary and Serbia in the works of Al-Idrisi and Abu-Hamid Al-Garnati*. In: *Romano-Arabica XVIII. Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers*. (ed. Sitaru L.), Bukurest, 2018, 207-217., Исти, Перцепција Балканског палуострва у путописима источних и западних путописаца од XI до XV века. У: *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. Živančević Sekeruš I., Milanović Ž.), Novi Sad, 2018, 119-128.

¹⁵⁵⁴ Isto 53-54.

uporedo su mogla proći dvojica kola. Ovi putevi su bili korišćeni od početka ugarske kraljevine, kad su bili organizovane tvrđavske županije, kad su ovi putevi imali više vojne neko trgovinske funkcije jer su prvobitno povezivali županijske centre, odnosno tvrđave.¹⁵⁵⁵ Što se tiče glavnih puteva u vezi Bača u srednjem veku su pomenute dva puta. Jedan je podatak iz 1192. godine,¹⁵⁵⁶ a drugi put je pomenut kada je Andrija II 1231. godine darovao posed sinu župana Tome: „[...] glavni put koji vodi na Bač [...]“.¹⁵⁵⁷ Neki putevi su vremenom nestali jer ljudi nisu prolazili njima i vegetacija ih je „progutala“ a putevi pored većih naselja su naravno bili stalno korišćeni. Naravno najviše su se razvijala naselja, koja su bila smeštena na raskrsnici puteva. Upravo zbog centralnih raskrsnica puteva su važnije varoši doživele i procvat pre svega ekonomski. Takvi varoši su bili Heveš na severoistoku Alfelda, Solnok i Kišvarda u sredini ovog geografskog prostora i na jugu Arad i naravno Bač.¹⁵⁵⁸ Međutim, pošto su suvozemni putevi bili dosta nesigurni (prevashodno zbog razbojnika i pljačkaša) i zbog njihovog slabog održavanja, rečni saobraćaj je bio dosta razvijen i važan, posebno rečni saobraćaj na Dunavu ne samo u srednjem veku, nego i u novovekovnom periodu.¹⁵⁵⁹ Jedan od najvažnijih artikla koji je prevožen rekom svakako je so iz rudnika soli iz Erdelja. Trgovina i transport soli je bio izrazito važan na rekama Moriš, Tisa, ali i Dunav.¹⁵⁶⁰ Interesantno je da pored transporta soli bio jako važan i transport drvenog materijala na rekama. Za to imamo malo podataka, ali nam je poznata primera radi uredba kralja Ludviga II iz 1516. godine po којom je zabranio skeledžijama da oporezuju Segedince tokom njihovih transporta drva za gradnju na rekama Moriš i Tisa.¹⁵⁶¹ Međutim, ni rečni saobraćaj nije bio svakodnevni i ne bez teškoća. Naravno i ova vrsta putovanja je zavisila mnogo od vremenskih prilika, od vodostaja i od klime.¹⁵⁶²

Bila je važna i trgovina vinom, a što se tiče južnih krajeva Ugarske, ali i cele države prvu klasu vina je predstavljalo sremsko vino. Za sremsko vino su bili zainteresovani

¹⁵⁵⁵ Kristó 1988. 163-164.

¹⁵⁵⁶ Wenzel ÁÚO I. 61-62.

¹⁵⁵⁷ „[...] *uiam magnam que uadit ad Baach* [...]“ Wenzel ÁÚO I. 219.

¹⁵⁵⁸ Blazovich 2002. 55.

¹⁵⁵⁹ Za srednjovekovnu i novovekovnu plovidbu u nekadanjoj Ugarskoj i na prostoru današnje Vojvodine videti sledeću literaturu: Szentkláray 1885. 38-298., Kováts Ferenc, Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 8 (szerk. Kováts F.), 1901, 433-444., Петар Рокаи, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку. У: *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове* (Ур. Чубриловић В.), Београд, 1983, 139-176., Takáts Sándor, A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 7 (ur. Kováts F.), Budapest, 1900., 95-123.

¹⁵⁶⁰ Hans Derschwan, *Erdély-Besztercebánya-Törökországi útinapló*. (szerk. Tardy L.), Budapest, 1984, 87., Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. Rész. A legrégebb időktől a török hódoltságig*. Arad, 1892, 431., Draskóczy 2018. 166-175.

¹⁵⁶¹ Reizner János, *Szeged története IV. Oklevéltárral*, Szeged, 1900, 95.

¹⁵⁶² Blazovich 2002. 55-56.

prevashodno građani Segedina, Pešte i Bartfe, oni su imali vinograde na Fruškoj Gori od prve polovine 15. veka sve do zauzimanje Srema od Osmanlija 1526. godine. Jako je interesantno da su građani pomenutih gradovi bili skoro monopolisali pravo na fruškogorske vinograde. Istočni deo planskih vinograda su pripadali Segedincima, koji su Tisom transportovali vino u severnu Ugarsku sve do Tisaluca, odakle su na kočijama eksportovali vino za Poljsku. Građani Pešte i Bartfe su imali pretežno svoje vinograde na zapadu planine, odakle su Dunavom transportovali vino ka severnim kraljevima, pre svega u Budim, Peštu i Bartfi. Kako smo mogli videti i kaločki biskupi su imali svoje vinograde u Sremu.¹⁵⁶³

U našem sistemu vrednovanja urbanizovanosti naselja posebnu kategoriju dobilo je pitanje raspolaganje naselja privilegijom držanja vašari i pijace jer su one bile veoma značajne u razvoju varoši i gradova, i ujedno važni elementi razvoja trgovine u Ugarskoj.¹⁵⁶⁴ U srednjem veku za promet trgovine su bile uporište vašari i pijace, ali od 13. veka se javljaju radnje gde se već prodavala roba.¹⁵⁶⁵ Vašari u latinskim izvorima se javljaju pod terminima *forum* i *mercatus*.¹⁵⁶⁶ Interesantno je da se na mađarskom jeziku javlja prevod ovih termina još u 11. veku.¹⁵⁶⁷ Neka imena naselja su takođe pokazale tokom srednjeg veka da su u njima postojali vašari.¹⁵⁶⁸ U nemačkim izvorima se javlja termin *markt*¹⁵⁶⁹, a na severu nekadašnje

¹⁵⁶³ Za vinogradarstvo i za sremsko vino videti detaljnije sledeću literaturu: Solymosi László, *A földesúri járadékot új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, 1981., Bácskai Vera, *Mezőgazdasági áruterelés és árucseré a mezővárosokban a XV. században*. In: *Agrártörténeti Szemle 6/1-2.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1964, 1-35., Ista, *A gyulai uradalom mezővárosai a XVI. században*. In: *Agrártörténeti Szemle 9/3-4.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1967, 432-456., Gecsényi Lajos, *Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485-1563.* in: *Agrártörténeti Szemle 8/1.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1966, 470-485., Isti, *Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV.-XVI. század fordulóján*. In: *Agrártörténeti Szemle 14/3-4.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1972, 340-352., Fügedi Erik, *A bártfai XVI. század elejei bor- és ló kivitel néhány kérdése*. In: *Agrártörténeti Szemle 14/1-2.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1972, 41-89., B. Nyári Albert, *A modenai Hyppolit-kódexek III.* in: *Századok 6/5.* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1872, 287-305., Divéky Adorján, *Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában II.* in: *Századok 43/5.* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1914, 562-576., Fügedi Erik, *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén I-II.* In: *Századok 94/1-4.* (szerk. Elekes L.), Budapest, 1960, 83-124., 505-554., Fügedi 1977. 855, 860, 863-865., Kenyeres István, *A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században*. In: *Századok 138/5.* (szerk. Pritz P.), Budapest, 2004, 1105-1106., Szűcs Jenő, *A gabona árforradalma a 13. században*. In: *Történelmi Szemle 27/1-2.* (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1984, 7, 14., Makkai László, *A történeti Magyarország mezőgazdasági tájai a feudalizmus korában*. In: *Történelmi Szemle 28/5.* (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1985, 534, 536.

¹⁵⁶⁴ Ova je ogromna tematika, o kojoj bismo mogli napisati posebni doktorat, tako da čemo se truditi da u najkraćim crtama pokažemo najvažnije informacije u vezi vašara u istoriji srednjovekovne Ugarske od kraja 14. veka do početka 16.

¹⁵⁶⁵ Weisz Bogláraka, *Vásárok a középkorban*. In: *Századok 144/5.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 1397.

¹⁵⁶⁶ Isto

¹⁵⁶⁷ „*Mortis uasara kuta rea*“ odnosno „*quod vocatur hungarice Zobuzlou wasar*“. DHA I. 150.

¹⁵⁶⁸ Na primer na mestu današnjeg Novog Sada je postojalo naselje Vašaroš Varad premo puta današnjeg Petrovaradina. Za to videti: Györffy I. 230-231., Csánki II. 141.

¹⁵⁶⁹ Ilpo Tapani Piirainen (ed.). *Das Stadtrechtbuch von Sillein*, Berlin-New York, 1972, 160.

Ugarske taj termin se mogao naći takođe u imenima naselja.¹⁵⁷⁰ Pod latinskim terminom *forum cottidianum* podrazumevani su dnevni vašari.¹⁵⁷¹ Pored dnevnih postojali su i nedeljni vašari, koji se javljaju u latinskim izvorima najčešće pod terminom *forum septimanale* i navedeni su u raznim kontekstima (nekad su naznačili dan vašara, ili nekad se pominje da su držani svake nedelje), ali se javljaju još pod sledećim terminima: *forum sollempne*, *forum generale*, *forum commune*, *forum publicum*.¹⁵⁷² Međutim, postojao je i treći tip vašara tzv. godišnji vašari, ili na latinskom javljalu se pod sledećim terminima: *forum annum*, *forum annulae*, *nundinae*, *congragatio*, *feria*.¹⁵⁷³ Na nemačkom jeziku se oni zovu *Jahrmarkt*.¹⁵⁷⁴ Mislimo da ne treba objasniti osnovne razlike između godišnjih i nedeljnih vašara jer već polazeći iz naziva postaje nam jasno da su organizovani jednom godišnje ili jednom nedeljno. Međutim, rezlika između dnevnih vašara i pijaca je postojao. Pod dnevnim vašarom nije se podrazumevao da su oni bili održani svakog dana, ali pijace jesu.¹⁵⁷⁵ Dnevne prodaje na pijacama su obavljale piljarice (nem. *fragnerin*). Na primer u Budimu u tzv. Budimsku pravnu knjige su zabeležene broj, poreklo, mesto prodaja i roba piljarica.¹⁵⁷⁶ Piljare i prodavce na pijacama (nem. *fragner*) možemo naći i u Šopronu gde su prodavali na tzv. *fragnermarkt*.¹⁵⁷⁷

Mi ćemo se baviti detaljnije samo sa dnevnim i sa godišnjim vašarima jer ti tipovi izvora su nam poznati za istoriju Bača. Prvi vašari u Ugarskoj kraljevini su bili nedeljni vašari. U izvorima iz doba Arpadovića susrećemo ih pod terminima *forum* ili *mercatus*.¹⁵⁷⁸ U doba osnivanja kraljevine ovi vašari su sigurno postojali u županijskim centrima, odnosno u biskupskim sedištima. U mađarskom jeziku nedelja je „vasárnap” što je u arhičnim obliku bio nekad „vásárnap” što znači „dan vašara“, tako da je sasvim jasno da su prvobitni vašari bili u

¹⁵⁷⁰ Na primer Késmárk (danas Kežmarok u Slovačkoj), Reussmarkt (mađ. Szerdahely, Miercurea Sibiului danas u Rumuniji). Weisz 2010. 1198.

¹⁵⁷¹ Isto

¹⁵⁷² Ne želimo ići dublje u ovu terminologiju u vezi vašara i na kojim delovima Ugarske su koristili ove latinske termine. Za ovog tipa vašara videti detaljnije izvore i sledeću literaturu: Wenzel ÁÚO IX. 204., Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula, Zala vármegye története. *Oklevéltár* I. Budapest, 1886, 551., PRT VIII. 464., AO. IV. 193., DL 51 214, DL 96 311., Weisz 2010. 1398., Kubinyi András, A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. (szerk. Kubinyi A., Laszlovszky J., Szabó P.), Budapest, 2008, 235., Tkalčić I. 17.,

¹⁵⁷³ Za primere za godišnji vašar videti detaljnije izvore i sledeću literaturu: DL 105 457., DL 30 475, Házi I. 83., ZSO. II/2. 186., , Kubinyi 2008. 234-237., Weisz 2010. 1399.,

¹⁵⁷⁴ Karl Mollay, Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. *Monumenta Historica Budapestinensia I*. Budapest, 1959, 198.

¹⁵⁷⁵ Weisz 2010. 1402.

¹⁵⁷⁶ Blazovich László, Schmidt József (szerk.), *Buda város jogkönyve II.*, Szeged, 2001, 390-393.

¹⁵⁷⁷ Isto

¹⁵⁷⁸ Tringli István, Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. In: *Századok 144/5*. (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 1302.

nedelju održani i bili su povezani sa nedeljnom svetom misom.¹⁵⁷⁹ Ugarska hronika iz 14. veka pominje da je kralj Bela I (1060-1063) dan vašara premestio na subotu.¹⁵⁸⁰ Za vreme Ladislava I je crkveni sabor u Sabolču je doneo odluku da će biti strogo kažnjen trgovac i njegov šator će biti rušen, ako će se trgovati u nedelju.¹⁵⁸¹ Od kraja doba Arpadovića na svaki dan kroz nedelju mogu se naći vašari u izvorima od nedelje do subote i to se nije promenulo ni kasnije.¹⁵⁸² Za vreme održavanja nedeljnih vašara skoro ni nema izvora, jer od njih postoji dva tipa. Običajno prvi tip je darovnice za održavanje vašara (ovaj tip je najčešći) i postoji oni dokumenti koji pričaju o pravilnicima vašara.¹⁵⁸³ Na većini nedeljnih vašara samo na jedan dan je vršena trgovina i to od ranog jutra do podne ili do večeri. Od toga su odstupilo samo u nekim većim gradovima a to je značilo da je prethodnog dana bilo dozvoljeno raspakivanje robe, odnosno da je od popodne prethodnog dana vašara prodavanje počelo po pravilima vašara.¹⁵⁸⁴ Ako je vašar padao na nedelju ili na veći praznik, onda samo nakon svete mise je mogao početi vašar.¹⁵⁸⁵

U kasnom srednjem veku u gradovima sa podizanjem vašarske zastave su dali na znanje da je nedeljni vašar započet, a sa sklanjanjem zastave se podrazumevalo da je vašar po pravilima završen.¹⁵⁸⁶ Već pomenuti „Budimska pravna knjiga“ je regulisala uspostavljanje vašarske zastave, tako što je sudija morao istaći zastavu slobodnog vašara grada (*der stat fan einen freyen margt*),¹⁵⁸⁷ koja je morala ostati do podne i dotle piljari nisu smeli prodavati svoju robu, jer u suprotnom slučaju su bili strogo kažnjeni.¹⁵⁸⁸ Razlog je bio logičan za ovu odbranu: ako bi kmetovi koji su došli na budimski vašar već ranog jutra prodali svoju proizvodnju piljarima, oni bi mogli prodavati te proizvodnje sa velikim profitom jer bi se povećala cena a to su u kasnom srednjem veku i u ranom modernom dobu izbegavali u

¹⁵⁷⁹ Weisz 2010, 1402., Tringli 2010, 1302.

¹⁵⁸⁰ SRH I. 358.

¹⁵⁸¹ Závodszy 1904. 160.

¹⁵⁸² Weisz Boglárka, Vásártartás az Árpád-korban. In: *Századok 141/4.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2007, 887., Ista, 2010. 1403-1410., Kubinyi 2008. 55.

¹⁵⁸³ Za neke primere videti: Szentpétery, RA I/2. 184., Kubinyi András (ed.), *Elenchus fontium historiae urbanae III/2.* Budapest, 1997, 33., Jakab Elek (szerk.), *Oklevéltár Kolozsvár történetének első kötetéhez*, Buda, 1870, 28, Házi II/2. 181.

¹⁵⁸⁴ Tringli 2010. 1303.

¹⁵⁸⁵ Isto 1304.

¹⁵⁸⁶ Isto

¹⁵⁸⁷ Mollay 1959. 153.

¹⁵⁸⁸ Tringli 2010. 1304.

gradovima.¹⁵⁸⁹ Za podizanje vašarske zastave poznati su nam podaci iz Šoprona, Požuna, odnosno Lečea (danas Levoča u Slovačkoj).¹⁵⁹⁰

Isto je interesantna činjenica da je vreme vašara je podeljen na dva dela: tokom prvog dela su mogli kupovati lokalni građani, a u drugoj i mesari. To nam se čini na prvi pogled nerazumno, ali i za to ima razloga. Glavni razlog je bio da su hteli da cena mesa, koja je bila najbitnija posle cene za žito, bude što niža. Do drastičnog povećanja cene došlo bi kada bi mesari počeli masovno otkupljivati robu i postali nakupci i preprodavci.¹⁵⁹¹ Mesari koji su obično raspolagali sa imponantnim kapitalom bi mogli da otkupe robu vašara bez problema i tako bi se jako povećale cene. Veći deo ugarskih vašara su bili odražavani na seoskim i varoškim naseljima, gde se i deo zanatlija bavio sa zamljoradnjom, kao i većina stanovništva. U ovakvim naseljima je ponuda namirnica bila veća. Ovde je cilj bio da se nađe kupac za stoku i za žito, a ne u gradovima da cene budu niske, jer ovde ponuda nije bila tako široka. Nedeljni vašari su održavani na pijacama odnosno na tržnicama, koje su imale svoja fiksna mesta u okvirima naselja.¹⁵⁹² U većini slučajeva to je bio centar naselja, ulica pijace, glavna ulica, odnosno glavni trg.¹⁵⁹³

Tržište je bio jako važan deo naselja, i ne retko čitava struktura varoši bila je prilagođene prema njima.¹⁵⁹⁴ Međutim, pijace nisu bila mesta samo za trgovinu i kupoprodaju. U većini slučajeva tu je stajala crkva, tako da su ovde bile organizovane procesije, naravno ne onim danima kad je bio vašar. Od kraja 14. veka kada su gradovi podigli prve gradske kuće, i one su se nalazile na trgovima.¹⁵⁹⁵ Tržište i trгови su bili i mesta za javna dešavanja. Ovde je započeto osnivanje novih vašara.¹⁵⁹⁶ Takođe su ovde bili proglašeni tzv. trovašarni proglasi (*trina forensis proclamatio*), što je značio da na tri uzastopnih vašara su vršili proklamaciju za pravne procese.¹⁵⁹⁷ U srednjovekovnim ugarskim naseljima su ovi vašari bili organizovani jednom nedeljno, ali ima podataka da su u većim

¹⁵⁸⁹ Isto

¹⁵⁹⁰ Házi II/2. 186, 191, 194., Király János, *Pozsony város joga a középkorban, Budapest, 1894, 203., Ortvay Tivadar, Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és tárnevekben.* Pozsony, 1905, 596., Tringli 2010. 1306.

¹⁵⁹¹ Hans von Rundstedt, *Die Regelung des Getreidehandels in den Städten Südwestdeutschlands und der deutschen Schweiz im späteren Mittelalter und im Beginn der Neuzeit*, Wiesbaden, 1930, 147.

¹⁵⁹² Hans Planitz, *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Römerzeit bis zu den Zunftkämpfen.* Graz-Köln, 1954, 89, 190.

¹⁵⁹³ Za rezne primere ugarskih gradova u srednjem veku videti: Tringli 2010. 1309.

¹⁵⁹⁴ Szende Katalin, *Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon. In: Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet.* Budapest, 2008, 438.

¹⁵⁹⁵ Tringli 2010. 1309.

¹⁵⁹⁶ Isto 1310.

¹⁵⁹⁷ Hanjik 1899. 199.

gradovima održani i dva puta tokom nedelje.¹⁵⁹⁸ Ako je u gradu održavano više pijaca, onda obično nisu bile na jednom mestu, tako da je grad imao dve tržnice.¹⁵⁹⁹ U pravilima vašara bili su navedeni i gde na kojem delu pijace su mogli delovati prodavači. Tako su na primer ribari imali svoj deo (*Fischmarkt*), ili piljari (*Fragnermarkt*).¹⁶⁰⁰ Međutim, mora se naglasiti da ni veći nedeljni vašari, čak i ako su trajali više od jednog dana nisu mogli zadovoljiti zahteve građana. Postojale su pojedine pijace na kojima je kupoprodaja obavljana svakodnevno. Ovi vašari su nazvani u izvorima „svakodnevni vašari“, pijace, odnosno *forum quotidianum*.¹⁶⁰¹ Ova svakodnevna pijaca je funkcionisala na istom trgu gde su organizovani nedeljni vašari. U poznom srednjem veku u većini gradova možemo se računati da su postojale dnevne pijace.¹⁶⁰² Mora se naglasiti da svakodnevni vašari nisu zauzimali toliko prostora kao nedeljni vašari. Isto tako u poznom srednjem veku nisu prodavali na trgu na štandovima i tezgama, nego sve više u radnjama, koje su se pojavile upravo zbog razvitka trgovine i pijaca. Radnje mesara i pekara su obično gledale na trg naselja.¹⁶⁰³

Godišnji vašari (na mađarskom se još javlja pod terminom „sokadalom“ su nastali kasnije od nedeljnih vašara, i to verovatno iz dnevnih vašara kroz njihovo razvijanje. Prvi godišnji vašari su nam poznati iz 13. veka, kad je Bela IV je darovao pravo držanja godišnjeg vašara Zagrepčanima.¹⁶⁰⁴ Ovaj tip vašara je na početku služio u razvoju spoljne trgovine. Na početku vladavine Anžujaca u većini slučajeva su ovo pravo dobili samo veći gradovi.¹⁶⁰⁵ Za vreme Žigmunda Luksemburškog ovo pravo su dobili već i varoši ali ponekad i neka veća sela.¹⁶⁰⁶ Broj godišnjih vašara se povećao tokom 15. veka, a Ištvan Tringli tvrdi da su poznati slučajevi kada su neka naselja dobila istovremeno pravo držanja nedeljnog i godišnjeg vašara.¹⁶⁰⁷ Na kraju srednjeg veka je bio sasvim normalno da su naselja imala više puta godišnjih vašara u godini. Godišnji vašari su bili povezani sa praznicima. To su mogli biti nepokretni praznici (npr. praznik nekog sveca), ali i pokretni (npr. Uskrs, Duhovi). Andraš Kubinji je ustanovio da je vreme održavanja godišnjih vašara bilo u raznim periodima kroz godinu širom Ugarske, ali za Alfeld je bio karakteristično da su godišnji vašari bili u

¹⁵⁹⁸ Kubinyi András, Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. In: *Budapest története II.* (szerk. Gerevich L.), 1973, 45.

¹⁵⁹⁹ Za to videti primere Budima, Šoprona i Segedina: Tringli 2010. 1310-1313.

¹⁶⁰⁰ Holl Imre, Marktplätze und Handwerker- Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. In: *Archeológiai Értesítő* 123-124. (szerk. Fodor I.), Budapest, 1996-1997, 13.

¹⁶⁰¹ Tringli 2010. 1313.

¹⁶⁰² Isto 1314.

¹⁶⁰³ Isto

¹⁶⁰⁴ Ito 1314.

¹⁶⁰⁵ Fügedi 1981. 246.

¹⁶⁰⁶ Tringli 2001. 131.

¹⁶⁰⁷ Isti 2010. 1315.

najmanjem broju u celoj zemlji.¹⁶⁰⁸ Godišnji vašari nisu trajali samo jedan dan u većim varošima i gradovima. Početak ovih vašara su označavani zvonom, a ponekad se čini iz podataka da su trajali i par dana.¹⁶⁰⁹ Međutim, u manjim naseljima su obično trajali samo jedan dan. Roba godišnjih vašara nije bila ista kao na nedeljnim vašarima i na pijacama. Dok su na nedeljnim vašarima bili pristupačni artikli za svakodnevni život, na godišnjim vašarima su trgovali životinjama poput konja, goveda, ili sa žitom u većim količinama (po džakovima), odnosno sa artiklima koji su bili pristupačni samo u najvećim gradovima.¹⁶¹⁰ Trgovi i pijace su bile male za godišnje vašare, tako da su obično organizovani na posebnim vašarskim trgovima. Međutim, u nekim gradovima Ugarske (npr. Šopron) godišnji vašari su bili održavani na trgovima za pijace u srcu grada (*in medio dicte civitatis*), ali verovatno to je bila veća pijaca u gradu, a izvan zidina unutrašnjeg grada su onda nastale nove pijace: stočna, drvena, ribarska, žitna pijaca, ali su ove teritorije pijaca bile održavane u centru gradova.¹⁶¹¹ Međutim, obično trgovi za godišnje i za nedeljne vašare su bili odvojeni. Kako smo naveli neki značajniji gradovi su mogli imati i više godišnjih vašara, ali naravno oni nisu bili održavani istovremeno.¹⁶¹² Nije svaki godišnji vašar imao svoj posebni trg, jer do kraja srednjeg veka tako se povećao broj ovih vašara da gradovi nisu bili u mogućnosti da obezbede trgove za svaki vašar, a za to nije bilo ni potrebe, ali je neosporno da na kraju srednjeg veka trgovi godišnjih vašara su sve dalje bile od centra gradova.¹⁶¹³ Za to je najveći razlog bio da su ugarska goveda postala najvažnija roba za eksport u inostranstvo.¹⁶¹⁴ Godišnji vašari su isto imali svoja pravila kao i pijace, koja su bila strogo ispoštovana. Postojala su pravila gde se mogla prodavati razna roba, gde se moglo meriti vino, i kakva vašarska carina se morala plaćati ako je godišnji vašar bio organizovan na isti dan sa nedeljnim vašarom.¹⁶¹⁵ Ova pravila nisu zabeležena, jer verovatno običajno pravo je bilo dovoljno za njihovo ispoštovanje. Međutim, na mnogom mestima početak i kraj ovih vašara su označavala zvona. Ovim zvonima su inače, na primer u Budimu, davali oznaku dolazak

¹⁶⁰⁸ Kubinyi 2000. 26.

¹⁶⁰⁹ To se može videti na primer požunskog godišnjeg vašara iz 1484. godine: „(...) *die ganntz wochn in den jahrmarckt*“. Tringli 2010. 1316.

¹⁶¹⁰ Tringli 2010. 1317.

¹⁶¹¹ Házi I/1. 159., Holl 1996-1997. 72.

¹⁶¹² Na primer u Budimu i Debrecinu, gde su bili dva godišnjeg vašara. Za ovo videti detaljnije: Kubinyi András, *Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemen a 15-16. század fordulóján*. In: Isti, *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I-II*. Budapest, 2009, 394., Sági Lajos, Debrecen település-és építéstörténete.

¹⁶¹³ Tringli 2010. 1319.

¹⁶¹⁴ Kubinyi 2009. 394.

¹⁶¹⁵ Tringli 2010. 1320.

nevremena i sa zvonima su hteli oterati oblake ledenih kiša (*sturm gloecke*).¹⁶¹⁶ Isti slučaj nam je poznat i iz Požuna gde su isto sa zvonom označavali početak i kraj godišnjeg vašara.¹⁶¹⁷ Školarci u srednjovekovnom Eperješu (danas Prešov u Slovačkoj) su bili dužni da sa zvonom daju signal za početak godišnjeg vašara.¹⁶¹⁸ Ako je neko ispakovao robu pre zvonjenja platio je kaznu.¹⁶¹⁹

Stigli smo do zadnje stavke u definiciji hijerarhije naselja, a to je pravni status varoši i gradova od sredine 14. veka do početka 16. veka. Takođe ćemo pokušati da damo odgovor na važno pitanje: zašto se javljaju neka naselja pod raznim terminima u poveljama? Zašto su nekad *oppidumi* pa zatim *civitas*? A neki gradovi se javljaju i pod terminom *villa* sredinom 13. veka? Tu na početku moramo odmah reći što naravno nije čudno da su nam izvori dosta oskudni, i da je i Kubinji definišući ovu kategoriju izjavio da bi situacija bila slična u statusu gradova na južnom Alfedu kao na teritorijama preko Dunava.¹⁶²⁰ To praktično znači da većina značajnijih opiduma još pre završetka 14. veka je dobilo privilegije,¹⁶²¹ i da je verovatno u izvorima zabeležen terminom „*civitas*“, dakle bili su uračunati u gradovima.¹⁶²² Ovu kategoriju je nazvao Kubinji „*civitas-oppidum*“, ali na problem da su ove varoši i gradovi javljaju u izvorima kroz vekova i pod titulom *oppidum* i pod *civitas* su zapazili Geza Ersegi i Laslo Blazovič.¹⁶²³ Međutim, pravni status nije tako jednostavan, jer ako pod ovom šemom analiziramo nekadašnja srednjovekovna naselja na tlu današnje Vojvodine, ili preciznije rečeno Bačke i uzeli u obzir samo one gradovi i varoši koji se javljaju u srednjovekovnim izvorima isključivo pod terminima *civitas* ili *civitas seu oppidum*, onda iz grupe naselja „*civitas-oppidum*“ bi ispala većina naselja, a to je tako smatrao i Kubinji.¹⁶²⁴ Da situacija bude još komplikovanija neka naselja kroz istoriju se javljaju pod terminima *possessio* (*villa*) i *oppidum*.¹⁶²⁵ Jedina „čista“ situacija je kod slobodnih kraljevskih gradova, iako se ponekad i oni javljaju u dokumentima i pod terminom *oppidum* i pod terminom

¹⁶¹⁶ Mollay 1959. 306.

¹⁶¹⁷ Ortway 1905. 596.

¹⁶¹⁸ Kubinyi 2007. 236.

¹⁶¹⁹ Lukinich Imre (szerk.), *A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I.* Budapest, 1937, 340.

¹⁶²⁰ Kubinyi 2000. 39.

¹⁶²¹ Isti, Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. In: *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei I.* (szerk. Töröcsik Z.), Tapolca, 1989, 322.

¹⁶²² Isti 2000. 39.

¹⁶²³ Érszegi Géza, Középkor. In: *Sárvár monográfiája.* (szerk.) Horváth Ferenc. Szombathely, 1978, 194-195., Blazovich László, *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje.* Békéscsaba-Szeged, 1985, 94-97.

¹⁶²⁴ Kubinji 2000. 39.

¹⁶²⁵ Isto 39-40.

civitas u poznom srednjem veku.¹⁶²⁶ Za nas će biti posebno značajna ova kategorija, jer varoši i gradovi koji tu spadaju, je Kubinji nazvao „gradovima feudalaca“, koji se u izvorima javljaju na kraju srednjeg veka kao *civitas*.¹⁶²⁷ Moramo preuzeti kasno srednjovekovnu terminologiju jer još sredinom 14. veka neki kasniji *opidumi* se javljaju tada još kao *civitas*.¹⁶²⁸ Isto je važno istaći, a to će biti važno i za naš konkretni slučaj, da su neki gradovi pomenuti u drugoj polovini 13. veka kao *villa* pa kasnije *civitas* i onda od 15. veka do 1526. godine i *oppidum* i *civitas*.¹⁶²⁹ Međutim, ovde moramo i istaći da veća naselja pre 15. veka nisu mogli biti ni nazvani *opiduma*, jer ova vrsta naselja je nastala u 15. veku, i za gradove do tada su koristili pored već više puta pomenuti *civitas* i termine *libera civitas*.¹⁶³⁰ Interesantna je i informacija kako su gledali savremenici na ovo pitanje. To možemo saznati od već pomenutog Stefana Verbecija sa početka 16. veka. On je razlikovao dve vrste grada: slobodni kraljevski grad i opidum. Šta više, saznajemo od Verbecija koja je razlika između njih: građani slobodnih kraljevskih gradova su slobodni, dakle nezavisni, a u gradovima feudalaca su građani u pravnom smislu samo kmetovi.¹⁶³¹ Međutim, aktuelna situacija je bila mnogo složenija i kako i Ladanji kaže ne možemo povući stroge granice između *civitas* i *opiduma* u poznom srednjem veku a pogotovo ne u ekonomskom smislu.¹⁶³² U poznom srednjem veku na Alfeldu su se razvili i feudalni *civitas* verovatno zbog izgradnje zidina (npr. Čanad, Karansebeš, Lugoš i Titel). Posednici ovih feudalnih gradova su mogli biti kraljevi, crkva ili svetovno plemstvo, iako po pravnom statusu njegovi građani su bili kmetovi, po njihovom nazivu *civitas* i po njihovom spoljašnjem izgledu (zidovi) pripadali su gradovima, a što je možda najvažnije za nas je to da biskupski i nadbiskupski centri (možda osim Kaloče jer ćemo videti da je dobila nisko bodovanje) su pripadali ovoj kategoriji.¹⁶³³

U ovoj kategoriji, posle dubljih analiza srednjovekovne ugarske terminologije za gradove mislimo da bi bilo dobro da se vratimo na polaznu tačku i da vidimo još jednom šta je srednjovekovni grad, šta kažu najveći stručnjaci za to i da pokušamo nakon toga da damo odgovor na ovo pitanje i da vidimo od prilike kako su se kretali brojevi ovih naselja u poznom srednjem veku. Našli smo jedan interesantan citat Eriha Kejsera kad smo čitali

¹⁶²⁶ Naravno da i tu postoji izuzetak a za najbolji primer je odmah Budim, glavni grad Ugarske u tom periodu. Grad je u izvorima nazvan i opidumom, ali naravno već smo videli ali ćemo još videti koliko centralnih bodova je dobio da je gotovo nemoguće da je bio samo varoš, ako ništa drugo i zbog toga što je bio okružen zidovima. Kubinyi 2000. 40.

¹⁶²⁷ Kubinyi 2000. 40.

¹⁶²⁸ Ladányi 1980. 450-462.

¹⁶²⁹ To ćemo videti kasnije u slučaju Bača.

¹⁶³⁰ Ladányi 1980. 470.

¹⁶³¹ Werbőczy 1990. 388.

¹⁶³² Ladányi 1980. 470.

¹⁶³³ Kubinyi 2000. 40.

knjigu Karla Haza u vezi srednjovekovnih gradova. Kejser je 1951. godine rekao sledeće u vezi teme: „Grad je ono naselje, koje to kaže za sebe“.¹⁶³⁴ Haze je korigujući malo ovu definiciju rekao: „Grad je taj, što u zvaničnom jeziku je spomenut gradom.“¹⁶³⁵ Ako prihvatamo ovu definiciju onda to znači da su opidumi varoši, a civitasi gradovi. Međutim, moramo naglasiti i reći da srednjovekovna ugarska terminologija nije bila konsekventna, a to smo već i vedeli gore a to ćemo videti i na konkretnim primerima u vezi Bača. U svakom slučaju u mađarskoj istoriografskoj terminologiji *mezőváros* znači „grad bez zidova, grad na polju“, a *város* je „grad“ u svakom vidu.¹⁶³⁶ Mađarska istoriografija je u poslednjim decenijama pokušala da sa geografskim naukama rekonstruiše srednjovekovna naselja na tlu današnje Mađarske. Tibor Mendel, geograf, je smatrao da na pitanje šta je grad može dati odgovor: „za ovaj tip naselja je bitna forma i struktura naselja, delatnost građana i pitanje intenzivnog korišćenja okoline“.¹⁶³⁷ Sličnu definiciju je dao i Jene Sič koji je razvijenost jednog grada merio sa tri kategorije: prostorna prostranost (tu spada topografija, zgrade, i „trodimenzionalna“ slika naselja), stanovništvo (broj, unutrašnja socijalna struktura), i društvene i ekonomske funkcije grada.¹⁶³⁸

Što se tiče broja stanovnika gradova i varoši u srednjem veku, prvu procenu je napravio Jene Sič. On je broj stanovništva slobodnih kraljevskih gradova procenio na 2500-3000, a najveće gradove (npr. Budim) na 7-8000. Posle su se ovim pitanjem bavili Ištvan Sabo¹⁶³⁹ i Đerđ Granastoi¹⁶⁴⁰. Oni su ukupan broj varoškog i gradskog stanovništva u Ugarskoj procenili na 86 000 obuhvatajući slobodne kraljevske gradove, varoši i saske gradove u Erdelju. Uzeći u obzir rezultate gore navedenih stručnjaka Kubinji se pozabavio sa pitanjem srednjovekovnog stanovništva Ugarske krajem 15. veka.¹⁶⁴¹ On je procenio na primer stanovništvo Budima na 13 500 stanovnika, Segedina i Pešte na 9500, Košice i Kluž Napoku na oko 5000, odnosno Požuna na 4500.¹⁶⁴² U vezi broja stanovništva i statistike nekadašnje Bačke županije su se bavili Ištvan Sabo¹⁶⁴³ i Vera Bačkai¹⁶⁴⁴. Po njihovim

¹⁶³⁴ Carl Haase, *Stadtbegriff und Stadtentschichtungsschichten in Westfalen. Überlegungen zu einer Karte der Stadtentschichtungsschichten*. In: *Die europäische Stadt des Mittelalters*, Göttingen, 1972, 70.

¹⁶³⁵ Isto

¹⁶³⁶ Szakály 1995, 13.

¹⁶³⁷ Mendöl Tibor, *Általános településföldrajz*. Budapest, 1963, 28.

¹⁶³⁸ Ruzsás Lajos-Szücs Jenő, A várostörténeti kutatás helyzete és feladatai, in: *Magyar Tudományos Akadémia Filológiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 15 (szerk. Mátrai L.), Budapest, 1966, 16.

¹⁶³⁹ Szabó István, *Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között*. In: Kovacsics József. *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a Honfoglalástól 1949-ig*, Budapest, 1963, 96.

¹⁶⁴⁰ Granasztói György, *A középkori magyar város*, Budapest, 1980, 156-158.

¹⁶⁴¹ Kubinyi András, *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. In: *Történelmi Szemle* 38/3. (szerk. Szakály F.), Budapest, 1996, 135-162.

¹⁶⁴² Kubinyi 2000. 44.

¹⁶⁴³ Szabó 1954. 32-33, 59-60.

podacima prosečni broj stanovništva varoši u Bačkoj županiji je 155 a sela 110 u periodu između 1491-1526.¹⁶⁴⁵ To je jako nisko, ako gledamo da varoši i gradovi koji su dobili kod Kubinjija između 27 i 33 bodova njihovo stanovništvo se kreće između 1250 do 2115.¹⁶⁴⁶ Međutim, moramo i naglasiti da varoši u Bačkoj županiji nisu dobili visoke bodove od Kubinjija ne slučajno, jer one nisu imali te važne institucije, po kojima bi su mogli imati već bodove. Zato neće ni biti čudno kad ćemo analizirati detaljnije Bača, zašto je on bio možemo reći slobodno dominantan grad na teritoriji današnje Bačke u srednjem veku.¹⁶⁴⁷

Sumirajući pravno-terminološko pitanje koristeći gore navedenu literaturu mogli bismo reći da naselja koja se javljaju često kao opidumi u poznom srednjem veku su bili gradovi u znatnoj manjoj meri nego što smo u početku mislili. Istina je da većina od njih do kraja 14. veka su nazvani civitasima, ali su oni dobili novu kategoriju varoši od 15. veka. Tako da su Ersegi i Balzovič uvrstili ove varoši u kategoriju „civitas-oppidum“ i tako su rešili vekovno pitanje od vremena Dežea Čankija do kraja 20. veka, i tako su opidumi kojih je kod Čankija bilo čak 800 pali su na jednu petinu zahvaljujući istraživanjima gore navedenih stručnjaka. Videli smo da su značajnije varoši bile u ekonomskom smislu bliske gradovima (imali su vašare- i nedeljne čak i godišnje-, zanatlije, trgovačke radnje), ali u pravnom smislu njihovo stanovništvo nisu mogli biti punopravni građani jer nisu imali pravo slobodnog biranja sudije i porotnika, bili su u ovom pitanju zavisni od njihovog feudalnog gospodara, ili od njegovog zamenika. Takođe smo videli da u većini slučajeva varoši nisu bile obuhvaćeni zidovima, a gradovi jesu bili opasani kamenim zidovima (međutim, imali smo i ovde izuzetke, npr. Segedin).

¹⁶⁴⁴ Bácskai 165. 24-28.

¹⁶⁴⁵ Ona je do ovih brojeva došla tako što je analizirala podatke iz uplaćene desetine iz 1522. godine, pa je broj kuća umnožila pet puta. Isto 29.

¹⁶⁴⁶ Broj stanovništva Jegra je 1494-1495. godine odprilike bio oko 1730, Đule oko 1250, ili Satmarnemetija oko 2115. Kubinji 2000.45-47.

¹⁶⁴⁷ Nismo hteli dublje ući u analize varoši u 15. veku u Bačkoj županiji. Razlozi za to su bili što nismo obrađivali istoriju Bačke županije, odnosno to bi bila jedna posebna tema s kojom ćemo se u našim daljim istraživanjima baviti.

BAČ U HIJERARHIJI SREDNJOVEKOVNIH NASELJA U JUŽNOJ UGARSKOJ

Posle detaljne analize kategorizacije naselja prema značaju i broju centralnih funkcija prema kojima naselje raspolaže prešli bismo konkretno na Bač i želeli odrediti njegovo mesto u hijerarhiju naselja na Alfeldu na kraju srednjeg veka. Međutim, pre toga kratko bismo se osvrnuli na listu najrazvijeniji gradovi na Alfeldu sa odgovarajućom kategorizacijom. I da se podsetimo, da Kubinjijska kategorizacija sadrži sedam nivoa gradskih i varoških naselja pretežno u zavisnosti od raspoloživog broja ustanovama koje su postojale u varošima i gradovima.

Pregledajući spisak gradova, varoši i sela Alfelda naišli smo na 13 naselja koja su bila ili na nivou razvitka Bača, ili su bili ispod njega za par bodova. Navešćemo iz Kubinjijsve tabele podatke za Čanad, Debrecin, Jegar, Đulu, Kaloču, Lipu (Lipova, Rumunija), Munkača (danas Munkačevo u Ukrajini), Pešta, Šebeš, Satmarnemetija (Satu Mare danas u Rumuniji), Segedin, Temišvar, odnosno Veliki Varadin (Oradea danas u Rumuniji). Cilj sa ovim pregledom jeste određivanje položaja odnosno ranga Bača u ovoj mreži gde se nalazio gradova i varoši kao i da utvrdimo da li smo na osnovu novih podataka u mogućnosti da izvršimo rekategorizaciju Bača u odnosu na ranije utvrđenu.

Na listi Andraša Kubinjijska je čanad iz nekadašnje Čanadske županije na prvom mestu. Grad je bio centar Čanadske biskupije, odnosno mesto šedrije i mesto sa javnom verom. U mestu je postojala komora za so, bila je rezidencija čanadskih biskupa, koji su raspolagali i tvrđavom. U gradu su postojali samostani observantskih franjevac i časni sestara, a takođe su postojali stolni i zborni kaptol. Naselje je imalo i bolnicu. Kubinji je uspeo da utvrdi 23 studenta koji su studirali u Beču i Krakovu. Čanad je bio značajan jer su veliki putevi vodili ka Temišvaru, Lipi i Aradu. Imao je takođe i nedeljni vašar subotom i po statusu je bio crkveni grad (*civitas ecclesiastica*). Sveukupno bodovan je sa 27 bodova.¹⁶⁴⁸

Grad Debrecin u Biharskoj županiji je imao važne institucije vlasti i privrede, komoru za soli, samostan konventualnih franjevac, časni sestara i bolnicu. Bečki i Krakovski univerzitet je pohađalo 17 studenata. Imao je sedam cehova: vunovlačarski, obućarski, krojački, mesarski, kovački, ćurčijski i još neke (nije nam tačno poznato). Značajni vojni i

¹⁶⁴⁸ Za više informacije u vezi literature za Čanad videti: Kubinyi 2000. 64.

trgovački putevi su vodili kroz naselje (npr. prema Velikom Varadu). Imao je tri nedeljna vašara. Jedan je bio na dan Svetog Đorđa (24. april), drugi na Svetog Antuna (13. jun) i treći na Veliku Gospu (15. avgusta). Godišnji vašar je bio na Božić (25. decembar) i još dva su postojala ali nisu nam poznati dani održavanja. Po pravnom statusu je bio opidum, dobio je 28 bodova.¹⁶⁴⁹

Još jedan biskupski centar je bio Jegar, gde se nalazila i rezidencija biskupa, koja je tu imala tvrđavu. Jegar je bio i mesto sa javnom verom, odnosno imali su konventualni franjevci i avgustinici svoje samostane u gradu. Tu su se nalazile dve bolnice, jedan stolni odnosno čak tri zborna kaptola, 14 studenata su pohađali Bečki i Krakovski univerzitet. Samo jedan krojački ceh nam je poznat, iz Jegra su vodili važni putevi prema Hatvanu, Hevešu i Đendešu. Poznati su nam nedeljni vašari (jedan je održavan utorkom a drugi petkom), odnosno čak četiri godišnja vašara: na dan Uznesenja Device Marije (25. mart), Svetog Jovana (6. maj), Svetog Jakova (25. jul) i Svetog Dimitrija (26. oktobar). Po statusu je bio crkveni grad. Dobio je ukupno 33 bodova.¹⁶⁵⁰

Đula je pripadao među važnije varoši Alfelda. Bio je centar Bekeške županije i ponekad feudalna rezidencija. Postojala je u varoši arhiđakonska parohija, observantski franjevci su imali tu samostan kao i begine, i nalazila se tu i jedna bolnica, 31 imena studenata su nam poznata, koji su studirali u Baču i Krakovu. Postojao je ceh krznara, glavni putevi su vodili ka Šimandu i Bekešu i putevi ka Vašarhelju i Velikom Varadu. Imao je dva dnevna vašara: ponedeljkom i na Duhove. Godišnji vašari su održavani na Svetog Aleksija (17. jul), odnosno Svetog Mihajla (29 septembra). Po statusu je bio varoš i dobio je ukupno 27 bodova.¹⁶⁵¹

Sledeći grad nam je važan jer je bio centar nadbiskupije a to je Kaloča u Šoltskoj stolici. Ona je centar i sedište nadbiskupije na dužim stazama njene istorije kroz vekove. Imala je tvrđavu i nadbiskupi su nosili titulu „večitog župana Kaloče“. Grad je bio mesto sa javnom verom, važni putevi su vodili prema Pešti i Baji. Imao je nedeljne i godišnje vašare. Interesantno je da se u izvorima javlja kao *oppidum* a tako je nju tretirao i Kubinji. Kaloča je dobila samo 21 bod.¹⁶⁵²

Lipa je bila tvrđava koja je bila i centar komorske županije i solske komore. Samostane su imali konventualci franjevci i augustinci, bile su prisutne i begine, a postojala je i bolnica. 23 studenata su poznati na pomenutim univerzitetima. Važni putevi su vodili

¹⁶⁴⁹ Kubinyi 2000. 65.

¹⁶⁵⁰ Isto 66.

¹⁶⁵¹ Isto 69.

¹⁶⁵² Isto 72.

prema Čanadu, Temišvaru i Đuli. Imala je i nedeljni i godišnji vašar na praznik Svetog Stefana (20. avgust). Od 1529. godine je slobodni kraljevski grad. Imao je ukupno 28 bodova.¹⁶⁵³

Munkač u županiji Bereg je bila tvrđava i centar feudalnog poseda. Bio je centar biskupije grčkog obreda i centar sakupljanja desetine. Pored njega je na Černekeđ postojao manastir bazilita. Broj studenata je 5 koji su pohađali univerzitete u Krakovu i Beču. Jedan krojački ceh je poznat u poznom srednjem veku, važni putevi su vodili ka Beregsasu (danas Berehove u Ukrajini) i ka Satmarnemetiju, odnosno ka Debrecinu. Imao je nedeljni vašar četvrtkom i godišnji vašar na dan Svete Kozme i Damjana (27. septembar). U izvorima je pomenut kao opidum. Imao je ukupno 21 bodova.¹⁶⁵⁴

Pešta (zajedno sa varošom Sentsfalva) u županiji Pešta je imala kraljevsku kuću (nekretninu).¹⁶⁵⁵ Godine 1379. u Pešti i 1467. godine u Sentsfalvi županijske šedrije su održavane, odnosno više državnih sabora u Pešti i na polju Rakoš. Postojala je tu i solska komora,¹⁶⁵⁶ odnosno eksempt parohija. Samostane su imali u gradu dominikanci i observantski franjevci, odnosno benigne takođe, a postojala je i bolnica u gradu. Poznat nam je 99 studenata koji su išli na studije u Beču i Krakovu. Postojalo je devet zanatskih cehova, odnosno trgovaca i brodara. Sedam glavnih puteva su vodili u Peštu. Nedeljni vašari su bili održavani utorkom i subotom i godišnje vašare na praznike Svetog Petra (1. avgusta) i Svete Nikole (6. decembra). Bio je slobodni kraljevski grad. Drugi grad je na Alfeldu koji je dobio ukupno 41 bodova.¹⁶⁵⁷

Sledeći grad je Karanšebeš u Serenjskoj županiji, koji je bio utvrđen, rumunski centar distrikta. Takođe je bio sudsko sedište banova. Centar sakupljanja tridesetine, solske komore, odnosno desetine. Bili su prisutni franjevci observanti. Broj studenata iznosi 10, imao je pravo zaustavljanje robe. Grad je bio kraljevski, ukupno je dobio 24 boda.¹⁶⁵⁸

¹⁶⁵³ Kubinyi 2000. 75.

¹⁶⁵⁴ Isto 78.

¹⁶⁵⁵ Ovaj prostor su koristili kraljevi kada su organizovani državni sabori ili su oni održavani na polju Rakoš pored Pešta. Kubinyi 2000. 18.

¹⁶⁵⁶ Solska komora (lat. camera salium) je bila ustanova koja je upravljala iskopavanjem, deponovanjem, podelom i transportom soli u srednjovekovnoj Ugarskoj. Najranije ova institucija je nastala u Erdelju (Transilvanija), gde su i nalazili najvažnije rudnici za soli. Na čelu komore, ili kako su još nazvani u izvorima „uređa komore soli“ (lat. officium camerae) su stajali zamenici župana (podžupani, lat. vicecomes). Iz erdeljskih rudnika su transportovali so prema zapadu kraljevine i u tzv. skladišnim mestima držali (najvažniji su bili Segedin, Lipova, Salač-Salacea-). Za srednjovekovne solske skladište i komore videti detaljnije sledeću literaturu: Wenzel Gusztáv, Magyarország bányászatanak kritikai története, Budapest, 1880, 145-151., Hóman 1921. 237-239., Kubinyi 1988. 213-232., Isti 1991. 261-270., Draskóczy 2018. 189-235.

¹⁶⁵⁷ Isto 81.

¹⁶⁵⁸ Isto 83.

Grad Satmarnemeti u županiji Satmar je više privrednih funkcija, bio je solski i *lucrum camerae* županija, odnosno 1464. godine je imao i kovanicu novca. Centar sakupljanja desetine (Nemeti je bila i eksempt plebanija), u Satmaru su bili franjevci konventualci, u Nemetiju dominikanci i časne sestre dominikanke, a u Nemeti bolnica. Ukupno iz oba dela grada 30 studenata su išli u inostranstvo na studiranje u Beču i Krakovu. U Satmaru su postojali vunovlačarski i krojački cehovi. Postojali su nedeljni vašari ponedeljkom i petkom u Satmaru, odnosno petkom u Nemetiju. Oba dela grada su bili opidumi po statusu gradova. Ukupno je grad postigao 27 bodova po „centralističkoj“ kriterijumima.¹⁶⁵⁹

Najrazvijeniji grad po Kubinjijevoj kategorizaciji je bio Segedin u Čongradskoj županiji, koji je bio centar županije sa tvrđavom. Do 1485. godine je centar šedrije. Bili su ovde održani državni sabori 1459. i 1495. godine. Grad je bio i centar solske komore. Desetinski okrug; od prosjačkih redova su bili prisutni konventualci i observantski franjevci, osim toga dominikanci i časne sestre premontrejskog reda, a postojale su u gradu i dve bolnice. U Beču i Krakovu su u posmatranom periodu studirala 102 studenta. Poznata su tri ceha: obućarski, krojački i zlatarski. Četiri glavna puta išla su kroz grad ka Temišvaru, Solnoku, Vašaroš Varadu i Baji kroz Suboticu. Poznati su nam tri nedeljna vašara, koji su održavani ponedeljkom, sredom i četvrtkom, a gradski godišnji vašar je držan na dan Svete Lucije (13. decembar). Segedin je na kraju srednjeg veka 1498. godine postao slobodni kraljevski grad, ukupno je dobio 42 bodova.¹⁶⁶⁰

Centar Tamiške županije, Temišvar (danas Timișoara u Rumuniji) je imao snažnu tvrđavu koja je pripadala tamiškom županu, koji je tu držao rezidenciju kao kapetan Donjih krajeva. Bio je sedište županijske šedrije, i održan je državni sabor 1397. godine. Centar tridesetinske komore odnosno solska komora. U gradu su bili prisutni dominikanci i franjevci, odnosno imao je dve bolnice. Ukupno je Kubinji sabrao četiri studenta koji su studirali na već pomenutim univerzitetima. U gradu je sigurno postojao tatarski ceh. Sedam glavnih puteva su vodili prema značajnim naseljima poput Segedina, Lipe, Karanšebeša, itd. Nedeljni vašar je bio održavan subotom u gradu i sigurno je imao i godišnji vašar, ali nije nam poznato kad je održavan. Bio je kraljevski grad, ukupno je dobio 32 boda.¹⁶⁶¹

Poslednji grad je Veliki Varadin (zajedno sa gradovima Varadolasi, Varadvelence i Varadvadkert) u Biharskoj županiji. Varadin je bio centar i rezidencija biskupije, u gradu

¹⁶⁵⁹ Kubinyi 2000. 85.

¹⁶⁶⁰ Isto 85-86.

¹⁶⁶¹ Isto 89-90.

imamo mesta sa javnom verom u Varadu i Varadheđfoku. U gradu je takođe postojala solska komora, u gradu su imali samostane i konventualni i observantski franjevci, kako i monahinje i avgustinci, na Varadheđfoku premontrejski samostan (koji će kasnije postati zborni kaptol). Postojale su tu tri bolnice, odnosno pored stolskog kaptola i zborni kaptoli Velike Gospe i Svetog Jovana Krstitelja. Ukupno 78 imena studenata su nam poznati, odnosno tri ceha: kovački zajedno sa mamuzarskim i proizvođači mačeva, krojački i tkački. Glavni putevi su vodili prema Aradu, Đuli i Debrecinu. U Varadinu i njegovoj aglomeraciji postojalo je više nedeljnih i godišnjih vašara. Od godišnjih vašara čak 11, što je bilo daleko najviše u celoj Ugarskoj po Kubinjiju. Nedeljni vašar je u Varadu održavan subotom, a u Vadkertu utorkom. Devet godišnjih vašara su održavani u Varadu na sledeće preznike: Tri kralja, Sveti Đorđe, Duhovi, Sveti Ladislav, Sveti Egedije, Sveti Franja, Sveti Emerih i Sveta Jelisaveta (6. januar, 24. april, pokretni praznik, 27. jun, 1. septembar, 4. oktobar, 5. i 19. novembar). Pored ovih godišnjih, vašar je bio i u Olasiju (Svi Sveti 1. novembar) i u Vadkertu (nadelja *Invocavit*¹⁶⁶² pokretni praznik). Grad je po statusu bio naravno crkveni grad, ukupno je dobio 41. bod.¹⁶⁶³

Pitanje kategorizacije Bača

Posle upoznavanja sa karakteristikama najvažnijih varoši i gradova istočnog Alfelda, pokušaćemo analizirati položaj Bača u ovoj hijerarhiji naselja u poznom srednjem veku. Sam Kubinji je na osnovu centralnih funkcija kojim je naselje raspolagalo, Baču dodelio ukupno 30 bodova. Prilikom računanja uzeta je u obzir činjenica da je varoš imala tvrđavu, i da je bila županijski centar. Dalje, funkcionisala je ovde šedrija odnosno mesto sa javnom verom (stolni kaptol). Održani su državni sabori 1501. i 1518. godine. Postojala je solska komora, i drugi centar nadbiskupije. U Baču su bili prisutni konventuralni franjevci i postojala je bolnica. Kubinji je izbrojao 11 imena studenata koji su studirali u Beču i u Krakovu. Glavni putevi su vodili prema Petrovaradinu, Vukovaru i prema Coborsentmihalju (danas Sombor). Naselje je imalo godišnji vašar između Cvetne nedelje i Velikog četvrtka i po pravnom statusu je bio crkveni grad (*civitas ecclesiastica*).¹⁶⁶⁴ Iz dole navedene statistike možemo videti u tabeli da se Bač nalazi među najvažnijim varošima i gradovima Alfelda u poznom srednjem veku.

¹⁶⁶² Prva nedelja za vreme Velikog posta pre Uskrsa.

¹⁶⁶³ Kubinyi 2000. 92.

¹⁶⁶⁴ Isto 60.

Naselje	Broj bodova na osnovu centralnih funkcija	Pravni status	Kategorija naselja na osnovu bodovanja
Bač	30	crkveni grad	„manji grad-varoš“ III kategorija
Čanad	27	crkveni grad	„manji grad-varoš“ III kategorija
Debrecin	28	varoš	„manji grad-varoš“ III kategorija
Jegar	33	crkveni grad	„sekundarni-grad“ II kategorija
Đula	27	varoš	„manji grad-varoš“ III kategorija
Kaloča	21	varoš?	„manji grad-varoš“ III kategorija
Lipa	28	slobodni kraljevski grad	„manji grad-varoš“ III kategorija
Munkač	21	varoš	„manji grad-varoš“ III kategorija
Pešta	41	slobodni kraljevski grad	„prvoklasni (pravi) grad“ I kategorija
Šebeš	24	kraljevski grad	„manji grad-varoš“ III kategorija
Satmarnemeti	27	varoš	„manji grad-varoš“ III kategorija
Segedin	42	slobodni kraljevski grad	„prvoklasni (pravi) grad“ I kategorija
Temišvar	32	kraljevski grad	„sekundarni grad“ II kategorija
Veliki Varad	41	crkveni grad	„prvoklasni (pravi) grad“ I kategorija

Tabela Statistika prema rezultatima bodovanja na osnovu raspoloživih centralnih funkcija najvažnijih naselja Alfelda od druge polovine 14. do početka 16. veka.

Na osnovu tabele vidimo da su od Bača više bodova dobili samo Temišvar, Jegar, Veliki Varad, Pešta i Segedin. Mogli bismo reći da se na ovaj način Bač nalazi na šestom mestu, što je impozantna pozicija, posebno ako naglasimo da su u Kubinjijskoj statistici popisana sela, varoši i gradovi na celom Alfedu – njih ukupno 323.¹⁶⁶⁵ Iz ove tabele i iz

¹⁶⁶⁵ Kubinyi 2000. 60-94.

Kubinjijevog popisa naselja nam postaje jasno, da je u hijerarhiji razvoja ugarskih naselja krajem srednjeg veka Bač bio među najrazvijenijim naseljima. Međutim, nas je zaintrigiralo pitanje Andraš Kubinji istraživao po svim mogućim kriterijumima do kraja Bač, da li imamo nova saznanja u vezi sa gradskim funkcijama Bača?

Ako pogledamo kategorizaciju jasno je da smo već većinu kategorija detaljno obradili u prethodnim poglavljima (nasbiskupija, stolni i zborni kaptol, mesto sa javnom verom, bolnica, centar šedrije, i delimično franjevci¹⁶⁶⁶ u gradu). Međutim, ovde moramo naglasiti da Kubinji nije računalo sa postojanjem zbornog kaptola u Baču, što znači u praksi da se već sad može dodati jedan bod više varoši Baču, što praktično znači da će iz treće kategorije („manji grad-varoš“) ući u drugu kategoriju („sekundarni grad“). To praktično znači da u funkcionalnom smislu više *de facto* ne možemo govoriti o varoši, ali da li je i *de iure* tako? Naravno i na to pitanje ćemo u dati odgovor nastavku, ali za sad da se vratimo na kategorizaciju na osnovu centralnih funkcija. Ostali su nam od Kubinjijevog sistema procene razvijenosti broj bačkih studenti na Bečkim i Krakovskim univerzitetima, ali i pitanje vašara i pravnog statusa grada, na osnovu tih podataka ćemo videti da li možemo govoriti o gradu ili o varoši.

Videli smo da je Kubinji kao jedan od aspekata urbanog razvoja naselja smatrao broj studenata, koji su studirali na Bečkim i Krakovskim univerzitetima (s obzirom na raspoloživost sistematskih podataka za posmatrani period samo za ta dva univerziteta). Iz gore navedenih podataka nam je jasno da je iz Bača za Kubinjija bilo poznato imena 11 studenata, koji su studirali u Beču i Krakovu.¹⁶⁶⁷ On nije naveo imena ovih studenata samo je naveo izvore i literaturu, odakle je crpeo podatke u vezi sa Bačom.¹⁶⁶⁸ U vezi srednjovekovnih studenata iz Bača su već pisali Ištvan Ivanji, Grossšmid Gabor i Vilmoš Fraknoi.¹⁶⁶⁹ Iz svih korišćenih podataka o bačkim studentima Kubinji je zaključio da je od 11

¹⁶⁶⁶ Srednjovekovnu istoriju franjevaca u Baču nismo obradili zbog toga što su nam nedostali izvori i detaljnija istraživanja u vezi teme. Zato smo odlučili da u okviru ove celine damo samo najvažnije informacije u vezi srednjovekovne istorije reda u gradu. U vezi novovekovne istorije franjevaca u Baču i u široj okolini smo se bavili u okviru poglavlja i vezi katoličkih misija za vreme osmanske vlasti.

¹⁶⁶⁷ Kubinyi 1971. 76.

¹⁶⁶⁸ Frankl Vilmos (on je faktički Fraknoi pre promena prezimena), *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873., Fraknoi Vilmos, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*, Budapest, 1874., Schrauf Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*, Budapest, 1892., Isti, *Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke* (1493-1553), Budapest, 1893., Isti, *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Budapest, 1902.

¹⁶⁶⁹ Temom su se bavili Ištvan Ivanji, Gabor Grossšmid i u godišnjaku društva je publikovao je i Vilmoš Fraknoi. Mi nismo koristili ove spiskove, jer ova literatura je zastarela i ima novih istraživačkih rezultata, kako ćemo to i videti. Za ove stare spiskove videti: Iványi István, *Bács és Bodrogh megyei tanulók a külföldi egyetemeken*. In: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 1/3-4.* (szerk. Margalits E.), Zombor, 1885, 27-28., Grossschmid Gábor, *Bácsvármegye Zsigmond király alatt 1431-32.* in: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 6/3.* (szerk. Grossschmid G.), Zombor, 1890, 137., Frankl István, *Bács*

studentata osam studiralo u Beču i troje u Krakovu.¹⁶⁷⁰ Međutim, ipak na osnovu novije literature i zbornika izvora moramo konstatovati da je situacija bila baš obrnuta u smislu da su studenti iz Bača uglavnom pohađali univerzitet u Krakovu a ne u Beču, i to u srazmeri osam za Krakov i samo tri za Beč.¹⁶⁷¹ Zahvaljujući Laslu Segiju naišli smo na još jednog studenta iz Bača, tako da se njihov broj popeo na 12 studenata iz srednjovekovnog Bača koji su studirali u Krakovu: Michael de Bacia,¹⁶⁷² Petrus Daudid de Bachya,¹⁶⁷³ Mathias de Bathia,¹⁶⁷⁴ Demetrius Dominici de Bacya,¹⁶⁷⁵ Mathias de Bachya,¹⁶⁷⁶ Martnius Thome de Batia,¹⁶⁷⁷ Helias de Bachia,¹⁶⁷⁸ Mathias Stephani de Bacz¹⁶⁷⁹. Kako možemo videti u Krakovu su studirali osam studenata iz Bača čija imena su zabeležena. Kubinji je još 1971. godine znao za tri studenata.¹⁶⁸⁰ Međutim, problem je bio kod „potencijalnih“ bačkih studenata na Bečkom univerzitetu. Zašto kažemo da „potencijalni“ studenti? Ivanji, Grossmid, Fraknoi ali i Kubinji su mislili da je bilo više studenata poreklom iz Bača na Bečkom univerzitetu.¹⁶⁸¹ Ana Tiškeš koja se bavila sa studentima koji su studirali u Beču iz srednjovekovne Ugarske od sredine 14. veka do 1526. godine je međutim od 15 potencijalnih bačkih studenata smatrala da je bio samo jedan od njih iz Bača koji se zvao Simon de

és Bodrogh megyei tanuló a külföldi egyetemeken. In: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 11/2-4.* (szerk. Dudás Gy.), Zombor, 1895, 88-90.

¹⁶⁷⁰ Kubinyi 1971. 76.

¹⁶⁷¹ Nova korišćena literatura, odnosno zbornike izvora od naše strane na osnovu kojeg smo došli do ovog zaključka je sledeća: Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Student from Hungary at the university of Vienna between 1365 and 1526*, Budapest, 2008., Haraszti Szabó Péter, Kelényi Borbála, Szögi László, *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348-1525 I-II. Student from Hungary at the universities of Prague and Krakow 1348-1525 I-II.* Budapest, 2016., Ласло Сеги, *Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима 1338-1919.* Szögi László, *Vajdasági diákok az európai egyetemeken 1338-1919.* Нови Сад, 2010.

¹⁶⁷² Upisao je krakovski univerzitet 1382. godine. Svoju *baccalaureus* titulu (prva titula koju je student mogao dobiti) je stekao između 7. septembra 1382. i 9. februara 1385. godine. Godine 1385. je postigao titulu *licentiatus* (titula sa kojom se već moglo predavati, ali osoba koja je raspolagao sa ovom titulom još nije imala doktorsku titulu). Od 1386. godine je postao ispitivač na Bečkom univerzitetom. Za njega videti detaljnije: Haraszti. Kelényi, Szögi II. 49.

¹⁶⁷³ Svoje studije je započeo 1432. godine i postao je *baccalaureus* 1439. godine. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 101.

¹⁶⁷⁴ Studije je započeo 1463. godine, i postao je *baccalaureus* 1465. godine. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 164.

¹⁶⁷⁵ Upisao je Krakovski univerzitet 1479. godine, ali ne zna se da li je uopšte završio. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 218.

¹⁶⁷⁶ Godine 1497. je počeo svoje studije u Krakovu. Njegovo ime je sačuvano na listu „matične knjige univerziteta“ *Bursa Hungarorum*. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 311. Za Bursa Hungarorum videti detaljnije: Haraszti. Kelényi, Szögi I. 56-61.

¹⁶⁷⁷ Upisao je krakovski univerzitet 1498. godine i stekao je titulu *baccalaureus* već 1499. godine. I njegovo ime je zabeleženo na spisku ugarskog studentskog doma. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 316., Сеги 2010. 105.

¹⁶⁷⁸ Svoje studije je započeo 1500. godine, i po podacima je već te godine je stekao titulu *baccalaureus*. Njega ćemo sresti i među bačkih studenata u Beču. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 329.

¹⁶⁷⁹ Upisao je svoje studije 1510. godine. U vezi njegove univerzitske karijere ne zna se ništa. Kasnije je postao kapelan u Pešti. Haraszti. Kelényi, Szögi II. 388.

¹⁶⁸⁰ Kubinyi 1971. 76.

¹⁶⁸¹ Iványi 1885. 27-28., Grossschmid 1890. 137., Frankl 1895. 88-90., Kubinyi 1971. 76.

Waczia.¹⁶⁸² Moramo sad postaviti pitanje šta se desilo sa ostalim studentima koje su nabrajali Fraknoi, Ivanji, Grossmid odnosno Kubinji? Tiškeš iznosi mišljenje da oni zapravo nisu iz Bača, već iz Vaca iz današnje Mađarske – objašnjavajući to sličnim pisanjem dva pomenuta naselja.¹⁶⁸³ Dosta smo razmislili o tome kako je mogla biti ovako velika razlika između nabrojanja bačkih studenata kod Kubinjija i Tiškeša. Razlika nije ni mala jer kako smo rekli kod Kubinjija su bili osmorica u pitanju a kod Tiškeša samo jedan! Nažalost do originalnih dokumenata ili do austrijske literature nismo mogli doći,¹⁶⁸⁴ a trebalo bi da proverimo knjige studenata Bečkog univerziteta i da vidimo da li su zaista bili iz Vaca ili iz Bača.¹⁶⁸⁵ U svakom slučaju čini nam se da Kubinji nije mogao toliko puno grešiti, i to osam puta. Razlog za naše sumnje je to što Tiškeš tvrdi da je Helias de Bacia koji je studirao u Beču 1505. godine je takođe poticao iz Bača.¹⁶⁸⁶ Za njega je kasnije Harasti potvrdio da je bio poreklom iz Bača i da je pre pet godina 1500. godine upisao prvo Krakovski fakultet pa tek onda Bečki.¹⁶⁸⁷ Upravo zbog ovog razloga bi trebalo proveriti sporna imena studenata još jednom u Beču. Ipak naišli smo na još dva imena studenata, koji su verovatno bili poreklom iz Bača. Oni su Blasius de Baczia iz 1430. godine i Clemens de Batchia iz 1469. godine.¹⁶⁸⁸ Njihova imena nisu pomenuta kod Tiškeša, ali ovaj put ćemo njih prihvatiti da su bili poreklom iz Bača i da su studirali na Bečkom univerzitetom. Samo da napomenemo bilo bi jako interesantno ako bi se dokazalo da su gore navedeni studeni bili iz Bača, jer onda bi njih bilo ukupno 22.

U kontekstu razmatranja razvijenost naselja prema centralnim funkcijama važnu stavku predstavljaju nedeljni i godišnji vašari održavani u nekom mestu. Prema ranijim shvatanjima, tako i Kubinjijevom, smatralo se da je u Baču moguće dokazati postojanje samo godišnjeg vašara ne i nedeljnog.¹⁶⁸⁹ Međutim, mislimo da je tu napravljena nedoslednost što se tiče korišćenje podataka. Čini nam se da postojanje nedeljnih vašara postoji podatak u

¹⁶⁸² On je svoje studije u Beču započeo 13. oktobra 1430. godine. O njemu se zna da je bio kanonik jegarske i pečujске crkve (1430-1448), odnosno da je kasnije bio pečujски arhiđakon (1435-1448). Tüskés 2008. 136.

¹⁶⁸³ Ovi studenti su: Stephanus de Bacia (1418), Michael de Bacia (1425), Blasius de Bacia (1426), Fabianus de Bacia (1427), Jacobus de Bachia (1445), Paulus de Bachia (1445), Georgius de Baczia (1453), Stephanus de Baczhya (1465), Michael de Bachia (1466), Andreas Holau ex Bacia (1487), Georgius de Bacia (1502). Tüskés 2008. 105, 123, 124, 128, 167, 168, 193, 218, 221, 262, 295.

¹⁶⁸⁴ Bolje rečeno kad smo istraživali u Beču nismo se setili da pogledamo adekvatnu literaturu i izvore, jer smo se bavili sa drugim sporim pitanjima, tako da nam je ostao i ovaj zadatak da proverimo sporna imena potencijalnih studenata iz Bača ili Vaca.

¹⁶⁸⁵ Ovu paleografsku problematiku smo već videli i kod vladara, koji su se boravili u Baču. Da se podsetimo tako smo ustanovili da kraljica Marija Anžujсka i Albert I Habzburški nikad nisu bili u Baču, već u Vacu. Videti strane 325. i 328.

¹⁶⁸⁶ Tüskés 2008. 301.

¹⁶⁸⁷ Haraszti. Kelényi, Szögi II. 391.

¹⁶⁸⁸ Fraknoi 1874. 45, 68., Iványi 1885. 28.

¹⁶⁸⁹ Kubinyi 2000. 60.

izvorima. Za to nam je dokaz citat od Idrisija iz 1154. godine, koji smo u drugom kontekstu i ranije navodili „[...] Bač je poznat grad, koji pripada u red ostalih glavnih gradova. U njemu ima pijace, trgovinske robe, zanatlija i grčkih (verski) učenih ljudi. Oni imaju obradive zemlje i procvetanu okolinu. Pšenica je jeftina, jer je izobilna kod njih“.¹⁶⁹⁰ Da je ova informacija „Bač [...] ima pijace [...]“ se odnosi na postojanje nedeljnog vašara u Baču potvrdila je više puta i koleginica Boglarka Vajs, koja se bavi već godinama sa istorijom trgovine srednjovekovne Ugarske.¹⁶⁹¹ Ona je takođe iznela mišljenje da je gospodar nedeljnog vašar u Baču bio kralj, jer je u to vreme je Bač ne samo centar županije, nego je kraljevska tvrđava koja je bila i vrlo verovatno pod kontrolom kraljevskog župana, što smo u okvirima našeg rada već takođe konstatovali. Istina, radi se o izvoru iz 12. veka, ali opet je na primer Kubinji pominjao bolnicu u Baču iz 1234. godine kako smo videli, a taj podatak isto nije iz poznog srednjeg veka.

Za postojanja godišnjeg vašara imamo konkretne podatke iz 1433. godine, i ovaj izvor je interesantan iz dva razloga. Ne samo što ukazuje na postojanje godišnjeg vašara koji je održan u Baču na Cvetnu nedelju, nego i za Georgija, budimskog građana, koji je dolazio na vašar u Baču i navodno je koristio lažni novac, tako da je učenjak i sudija kurije Bačke nadbiskupije Jovan iz Fejeređhaza oduzeo dobra od pomenutog Georgija u vrednosti od 1.000 zlatnih forinti. Sve to možemo saznati iz pisma palatina Nikole Gorjanskog koje je uputio kapetanu Beograda Franku Talociju da posluži zadovoljenje za Georgija: „*Najdraži moj Brate i sjajni čoveče! Izložio mi je brižni čovek, Georgije trgovac iz Budima gorko mi se žaleći da je Jovan učenjak iz Feheredhaza sudija Bačke kurije, na godišnjem vašaru koji se održao u nedelju na Cvete u Baču dotičnog Georgija trgovca i kmetom u mojoj službi lišio svojih dobara i da je od dotičnog Georgija oduzeo pod optužbom prevare stvari i dobra u vrednosti od gotovo 1.000 forinti od čistog zlata i da je ljude i sluge mog zamenika župana Bačke županije koji se tamo zatekao neko istukao a za neke uzrokovao da budu povređeni što je velika uvreda za mene i isto tako ogromna šteta za dotičnog Georgija. Stoga prilježno zahtevam da pomenute stvari i dobra trgovca Georgija a koje je oduzeo i zadržao dotični Jovan u celosti i bez ikakve štete učiniti da budu vrćene ili nadoknađene i takođe smatram da vam je obaveza da izdejsstvujete da ljudi mog zamenika župana na sve načine budu obeštećeni od strane dotičnog Jovana; ja bih potpuno isto učinio ukoliko bi meni uputili ovakav zahtev.*

¹⁶⁹⁰ Elter 1985. 59., Tadeusz 1954. 129.

¹⁶⁹¹ Weisz Boglárka, Vásáros helyek a középkori Bács és Bodrog megyékben. In: *Bácsosrszág* 73/2 (szerk. Ricz P.), Szabadka, 2015, 4., Ista 2007. 916., Ista 2010. 1427.

*Napisano u Budimu 15. maja 1433. godine. Nikola Gorjanski palatin Ugarske.*¹⁶⁹² Da je istraga sigurno počela možemo videti iz sledećeg potvrdnog pisma bačkog kaptola za Jovana iz Fejeređhaza. Iz pisma saznajemo da je pokrenut slučaj i da su solgabirovi i izabrani plemići vodili istragu u ovom slučaju u vezi trgovca Geogrija iz Budima, odnosno u vezi oduzetih stvari i dobara od strane pomenutog Jovana, koji je oduzeo Georgijeve stvari zbog sumnje da je on koristio lažni novac. Međutim, ipak je Jovan bio prinuđen da pokazuje oduzeta dobra i stvari od budimskog trgovca Georgija na sudu županije, što je on i učinio ali podžupani nisu bili prisutni, niti neko od njegovih zamenika, a ni Georgije nije bio prisutan tako da spor nisu mogli privesti kraju, i oduzeta dobra i stvari u vrednosti od 1.000 zlatnih forinti su ostali kod Jovana: „*Mi, kaptol bačke crkve objavljujemo da smo na opravdanu molbu učenjaka Jovana od Fejeređhaza sudije kurije Bačke nadbiskupije poslali zarad svedočenja i kao predstavnika od nas uglednog gospodina kustosa Osvalda našeg sadruga i kanonika, a on nam je kada se odande vratio preneo sledeće: da je on 18. juna, na dan kada se i inače održava zasedanje sudskog veća Bačke županije u našem gradu Bača, zajedno sa sudijama i plemićima te županije Tomom od Varjada i Đorđem od Kereka otišao na pomenuto zasedanje gde su zamenici župana uzvišena gospoda Deže od Gorjana i Ladislav sin palatina i da su tamo u njihovo ime plemićima Bačke županije izneli između ostalog i to da je izvesni Georgije trgovac iz Budima pomenutom našem gospodaru kralju podneo tužbu o tome da mu je na veliki četvrtak ove godine neopravdano i bez ikakve krivice oduzeo novac i druge stvari dobra u vrednosti od 1.000 zlatnih forinti i da je ih kod sebe držao; povodom toga u kraljevom pismu je bilo Jovanu zapovedeno da pomenute stvari i oduzeta dobra vrati dotičnom Georgiju ili da zamenici župana u ime dotičnog Jovana trgovcu Georgiju isplate odgovarajuća obeštećenja. Na to pismo Jovan je tako odgovorio. Da je to sve zaista istina i da je on stvarno otuđio od pomenutog Georgija ali ne baš u toj sumi i da ih je oduzeo zato što je Georgije bio kriv za upotrebu lažnog novca. I da je tražio da se pomenuti novac pošalje na pregled izvesnim plemićima i sudijama. Svi plemići su se u istinu skupili u svom sedištu zajedno sa sudijama a među njima su bili Mihajlo od Feldvara, Jovan od Nađvelđa, Mihalo i Andrija sinovi Simona od Sentivana, Petar od Derža, Stefan Čeh, Petar Keresteš od Petroca da o tome odluče i uz naše svedoke; kad su svi oni sa Jovanom pristigli u kuriji nadbiskupa Bačke, Jovan je sve stvari i dobra pomenutog trgovca Georgija označene pečatima sudijama plemića među kojima i Stefana od Sentmartona, Stefana od Đule i Ladislava sina Stafana od Nađfelda i pred njima je izložio i pokazao; potom su sudije i ostali plemići poslali dvojicu*

¹⁶⁹² Nagy Gyula, *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára II.* Budapest, 1889, 300.

*svojih ljudi zamenicima župana tražeći od njih i zahtevajući da odmah dođu da i sami prisustvuju u proveru novca ili da ako ne dođu obavezno pošalju pomenutog trgovca Georgija; zamenici župana niti su lično došli na proveru niti su se pobrinuli da tamo pošalju dotičnog trgovca Georgija, stoga su sudije i ostali plemići koji su bili određeni za tu proveru ostavili sve pomenute stvari i dobra pod pomenutim pečatima bez daljeg proveravanja kod Jovana. Izdato 20. juna 1433. godine.*¹⁶⁹³ Na žalost ne znamo kako se završio ovaj proces suđenja zbog nedostatka izvora. Ono što je za ovo poglavlje nama bitno jeste da možemo videti da je godišnji vašar postojao u Baču između Cvetne nedelje i Velikog četvrtka. To je važna informacija, jer između ostalog nam postaje jasno da je godišnji vašar trajao četiri dana u gradu. Izvora takođe ukazuje na to da je ovaj godišnji vašar morao imati znatnu privlačnu snagu, jer je privlačio i trgovca Georgija iz Budima, a to nam kaže da je trgovcima vredelo putovati na jug zemlje više od 200 km na bački vašar. Isto nam je interesantna informacija da je Jovan koji je „uhvatio prevaranta“ Georgija je bio sudija kurije bačkog nadbiskupa. To nam govori da je on bio zadužen da održi red na godišnjem vašaru, jer u srednjem veku na godišnjim vašarima bili su angažovani nadležni ljudi koji su čuvali red, i postojala su ozbiljna pravila u vezi hapšenja.¹⁶⁹⁴ Vrednost oduzete robe i novca je iznosila 1.000 zlatnika – što je bila velika suma čak i za imućnijeg trgovca. To upućuje na povećan obim ponude i potražnje na bačkom godišnjem vašaru. Činjenica da je trgovac Georgije putovao 200 kilometara nekoliko dana upućuje na primetan nivo javne sigurnosti pomenute 1433. godine. O tome koje je reke ili puteve trgovac koristio samo možemo nagađati.

Takođe je zanimljivo pitanje da li je postojala solska komora u Baču. Kako smo mogli videti u bodovanju po Kubinjiju je postojala i on se poziva upravo na jedno kraljevsko pismo Vladislava II iz 1494. godine. Iz ovog pisma možemo saznati da je Jovan Kišpoljak koji je bio bački podžupan i šabački ban, deponovao toware soli u gradu Baču. Međutim, u međuvremenu su tovari zaplenjeni i kralj Vladislav II lično je insistirao da se ti tovari vrate Jovanu Kišpoljaku kako ne bi baveći se time problemom bio sprečen da obavlja zadatke koje mu je kralj lično naložio da obavlja.¹⁶⁹⁵ U izvoru se direktno ne spominje komora soli. Međutim izvor svakako ukazuje na to da je postojalo skladište soli i da je podžupan Kišpoljak

¹⁶⁹³ Isto 301-303.

¹⁶⁹⁴ Za to videti detaljnije: Tringli 2010. 1325-1329.

¹⁶⁹⁵ „*Intelliximus sales quosdam fidelis nostri Egregii Joannis Kispolyak, paulo ante in Civitate Bachiensi, per eundem depostos [...] vos propter hujusmodi arestum, nolle eosdem sales praefato Kispolyak reddi permitttere [...] Majestati nostrae [...] Volumus igitur et mandamus vobis, quatenus statim perceptis ceptis praesentibus, eosdem sales [...] praefato Joanni Kispolyak statim reddi, restituere sine ulla cunctatione debeatis, ut propter hoc a servitiis nostris, que sibi jnjunximus, non retardetur [...] Datum Budae anno Domini 1494.*“ Wagner 1776. 204-205.

rukovodio transportom soli za grad Bač. Ipak prihvatili smo Kubinijev pogled (kao i Draškoci) da je komora postojala u gradu.¹⁶⁹⁶

Što se tiče pravnog statusa Bača moramo imati na umu tri okolnosti. On se u izvorima javlja uglavnom pod terminima *civitas* i *oppidum*, tako da smo mislili da ćemo se dvoumiti samo između ova dva termina i da ćemo morati rešiti da li u našem slučaju možemo pričati o gradu, ili o varoši? Međutim, uopšte nismo slutili da ćemo naići i na jedan novi termin kojim je označen Bač, a to je bila *villa*! Ovde želimo navesti izvore u kojima smo naišli na pravni status Bača pod malo pre pomenutim terminima i da vidimo faktički koju konkluziju možemo izvesti na osnovu njih. Da krenemo redom. Prvi izvor u kojem se javlja Bač je povelja bačkog kaptola koja je nastala između 1222. odnosno 1277. godine.¹⁶⁹⁷ Nije nam bilo jasno zašto je kaptol Bač nazvao svojim selom (*villa nostra Bachiensis*),¹⁶⁹⁸ pošto koliko nam je bio poznato Bač nije mogao da bude selo u 13. veku. Kasnije, upoznavajući se dublje i detaljnije sa relevantnom mađarskom historiografijom smo uvideli da je termin *villa* u 12-13. veku bio sinonim za grad i da su pod njim podrazumevana naselja tipa kao i u slučaju termina *civitas*, *civitas libera ac regia* ili *castrum*.¹⁶⁹⁹ To praktično znači da je kaptol mislio na svoj grad, a ne selo, dakle ovaj izvor svedoči o tome da je Bač u 13. veku smatran za grad i da nam ovaj prvi njegov pomen, dakle pored tvrđave pominje i grad još u doba dinastije Arpadovića.

Sledeći pomeni Bača su već iz 14. veka i u svim anžuskim izvorima je nazvan *civitasom*. Prvi izvor je iz 1342. godine kralja Karla Roberta. On je u svom dekretu promovisao reforme u vezi plaćanja poreza, odnosno reformisao je trgovinu i carinski sistem Ugarske kraljevine.¹⁷⁰⁰ Međutim, za nas je ovaj izvor važan jer je pomenut i grad Bač u vezi plaćanja poreza sremskoj komori kovanje novaca: „[...] *osim toga grad Bač trideset maraka* [...]“¹⁷⁰¹. Sledeći izvori su usko povezani i pomenuli smo njih već takođe u okviru županijskih zborova.¹⁷⁰² Pomenuli smo dva opšta zbora, koji su održani u blizini grada Bača. Prvi je održan 1347. godine. To možemo saznati iz povelje palatina Nikole Žambokija¹⁷⁰³ od 18. 10. 1350. godine,¹⁷⁰⁴ da je njegov podpalatin Ladislav Velikei¹⁷⁰⁵ održao opšti zbor pored

¹⁶⁹⁶ Draskóczy 2018. 193.

¹⁶⁹⁷ Za ovo videti stranu broj 213.

¹⁶⁹⁸ Kubinyi F. 1867. 99-100.

¹⁶⁹⁹ Ladányi Erzsébet, libera villa. In: KMTL, 409., Ista 1981, 450-477.

¹⁷⁰⁰ CJH 151.

¹⁷⁰¹ „(...)Item civitas de Bach, triginta quinque marcas(...)“ CJH 158-159.

¹⁷⁰² Videti stranu br. 296.

¹⁷⁰³ Za njega videti detaljnije: Engel I. 3.

¹⁷⁰⁴ DL 4162, AOKt. XXXIV. 381-382.

¹⁷⁰⁵ Za njega videti: Engel I. 3.

grada Bača pre tri godina.¹⁷⁰⁶ U Oba slučajeva su grad pomenuli pod titulom *civitas*. Treći zbor je održan pored grada sledeće 1351. godine.¹⁷⁰⁷ Zbor je organizovan za županije Bač, Srem i Vukovske: „[...] na opštem zboru plemića Bačke županije [...] pored grada Bača [...]“.¹⁷⁰⁸ Četvrti je isto bio održan pored grada Bača 24. juna 1365. godine.¹⁷⁰⁹ Istu formulu možemo pročitati i kod kongregacije 1365. godine, Bač je pomenut pod terminom *civitas*, tako da nismo citirali istu formulu. Međutim, ovaj poslednji izvor je jako interesantan, jer smo već ranije pomenuli da po dekretu Ludviga I iz 1351. godine, od pomenute godine *civitasima* su nazvani oni gradovi koji su bili okruženi zidovima i nisu morali platiti devetinu. Da li to znači da je Bač imao tvrđavu, ili da je bio okružen zidovima? Mislimo da je odgovor na pitanje ipak ne,¹⁷¹⁰ i da moramo tražiti drugde odgovor na ovu problematiku.

Ulazeći u 15. vek sa gradom susrećemo i jedan neobjavljeni izvor iz 1457. godine. Navodno je izvor jedna zadužnica, po kojoj je grad bio dugovao određenom budimskom Jevreju 340 forinti.¹⁷¹¹ U dokumentu je Bač navodno imao status *oppiduma*. Na žalost dokument je tako oštećen da nismo uspeali da pročitamo sadržaj. Mogli bismo reći na prvi pogled da je ova činjenica nemoguća i da je Bač bio sigurno *civitas* jer je dokument zapečaćen sa pečatom Bača. Ipak, Eržebet Ladanji je pokazala i potvrdila u svom članku da su i varoši u Ugarskoj imale svoje pečate, tako da ova informacija nije kontradiktorna.¹⁷¹² S kraja veka, konkretno iz 1494. godine, nam je poznato pismo kralja Vladislava II za Bački kaptol u kojem je Bač pomenuo kao *civitas*: „in civitate Bachiensis“¹⁷¹³ To je jako interesantno jer isti kralj 1513. godine Bač je pomenuo kao *oppidum*: „oppidi Bachiensis“.¹⁷¹⁴ Kako bismo mogli rešiti ovu diferenciju između termina i zašto se menjaju termini kroz vekove za Bač? Za *villu* je dosta jasno, jer pod ovim terminom od već pomenutog dekreta Ludviga I iz 1351. godine definitivno se podrazumevalo selo.¹⁷¹⁵ Problem *civitas* i *oppidum* ne možemo samo rešiti sa pitanjem zidina oko grada ili naselja sa tvrđavom, jer je 1513. godine je Bač sigurno imao tvrđavu. Ipak ovo pitanje možemo rešiti uz pomoć srednjovekovnog kanonskog prava. Znamo da je Bač bio drugi centar Kaločke nadbiskupije i

¹⁷⁰⁶ DL 4162, AOKt. XXXIV. 381-382.

¹⁷⁰⁷ Videti detaljnije na strani 297.

¹⁷⁰⁸ „[...] in congregacione nostra generali, universitai nobilium comitatus Bachiensis [...] prope civitatem Bachiensem [...]“ A. O. V. 516-517.

¹⁷⁰⁹ DL 33611, Gábor 1908. 134.

¹⁷¹⁰ O ovom pitanju videti detaljnije u poglavlju o istoriji tvrđave.

¹⁷¹¹ Iványi 1900. 55.

¹⁷¹² Ladányi Erzsébet, Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete. In: *Levéltári Szemle* 42//4. (Gecsényi L.), Budapest, 1992, 5-10.

¹⁷¹³ Wagner 1776. 204-205.

¹⁷¹⁴ Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IX. 1420-1580*, Kronstadt, 1999, 115. (U nastavku QGSK)

¹⁷¹⁵ Ladányi 1981. 451.

time je smatran za biskupsko sedište, a po kanonskom pravu biskupsko sedište je uvek *civitas*!¹⁷¹⁶ Isti odgovor možemo dobiti i drugim putem u smislu crkvene terminologije i za *oppidum*, koje je u kanonskom smislu naselje koje nije biskupski centar.¹⁷¹⁷ Biskupske centre u srednjovekovnoj Ugarskoj, bez obzira na svoj nivo razvijenosti, možemo smatrati da su bili crkveni gradovi (*civitas ecclesiastica*). Po svetovnom pravu je Bač bio varoš, jer je bio feudalna varoš u posedu kaločkih nadbiskupa kroz vekove, i crkveno sedište naravno. Pošto je Anžijska terminologija u vezi sa razvijenošću i statusom gradova bila dosta nedosledna ne možemo je ni smatrati tako merodavnim, za šta samo videli odličan primer iz 1365. godine. Međutim, krajem 15. i početkom 16. veka dva pisma Vladislava II nam pokazuju realnu situaciju a to da je Bač *civitas*, kad je u pitanju crkva, što smo mogli lepo videti iz pisma kralja kad se obratio Bačkom kaptolu, i kad su bili svetovni poslovi u pitanju onda je koristio termin varoš. Šta su bili ovi svetovni poslovi?

Ovo pitanje namerno nismo hteli otvoriti i precizirati jer ulazimo u fazu našeg poglavlja koja će doneti nove rezultate u rangu hijerarhije grada i koja će ga uzdići na rang srednjovekovnih gradova kakvi su bili na primer Temišvar ili Jegar. A to je dokaz da je postojao ceh u Baču.

Tokom naših istraživanja u Mađarskoj uz sakupljanje literature i izvora smo naišli na nepublikovane izvore, koji su nam bili veoma interesantni, uzbudljivi i značajni. Kucajući ključne reči u elektronskoj bazi podataka Mađarskog državnog arhiva naišli smo na naslov dokumenata „Bački zlatarski ceh“. Odmah smo znali da smo naišli na „pravu riznicu“ podataka. Počeli smo konsultacije sa kolegama medievalistima iz Mađarske i zahvaljujući Šoljmošiju i kolegi Balintu Lakatoša smo saznali, da iako su ovi izvori objavljeni u Rumuniji nisu iskorišćeni do kraja, a posebno nisu što se tiče privredne istorije Bača.¹⁷¹⁸

Zlatarski ceh u Baču

Reč je o zlatarskom cehu u Baču iz 1512. i 1513. godine. Iz četiri izvora nam je postalo jasno ne samo to da su zlatari postojali u Baču, odnosno njihov ceh, nego da su imali važne veze sa svojim kolegama iz Segedina, ali što je još interesantnije iz dalekog Brašova. Iskreno, prvo smo mislili da ne može da bude Bač u pitanju i da se verovatno radi o drugom naselju jer ne samo što je Brašov udaljen 640 km od Bača, nego smo i razmišljali kako je

¹⁷¹⁶ Friedrich Vittinghof, *Zur Verfassung des spätantiken Stadt*. Lindau-Konstanz, 1958, 37-38., Ladányi 1977. 450-477., Ista 1992. 3.

¹⁷¹⁷ Ladányi 1992. 3.

¹⁷¹⁸ Ovde bismo hteli još jednom da se zahvalimo Šoljmošiju i kolegi Balintu Lakatošu da su mi obratili pažnju na ove dragocene izvore.

mogao biti prisutan jedan zlatarski ceh na jugu Ugarske gde nije bilo rudnika zlata? Onda smo konsultujući dalje Šoljmošija došli do ideje da je zlatarski ceh bio prisutan u Baču jer su nadbiskupima, koji su od Bača stvorili značajan crkveni centar, bilo važno da njihovo crkveno sedište u doba humanizma i renesanse bude jak i u ekonomskom smislu. Vrlo je moguće da je ovaj ceh bio i u službi Bačke crkve u izradi sakralnih predmeta, ali o tome na žalost nemamo pisane tragove, tako da se ne želimo upustiti u spekulacije. Takođe bismo mogli postaviti pitanje kakve veze je imao jedan zlatarski ceh iz Brašova sa Bačom početkom 16. veka? Napomenuli smo već kod navođenja opšte karakteristike cehova da su imali stroga pravila. Ako je recimo jedan majstor koji je napravio krivično delo u nekom drugom gradu, to nije značilo da ceh neće saznati za to krivično delo, jer su cehovi (a posebno zlatarski) imali veliki radijus uticaja. To je bilo zbog toga što su zlatari pomagali jedni drugima, ne retko su njihovi šegrti učili u jednom ili drugom esnafu, odnosno i zajednički su kažnjavali i to nemilosrdno krivce.¹⁷¹⁹ Krivci su obično morali da plate visoke globe, odnosno bili su od njih oduzete majstorske titule i isključeni su iz cehova ili su nekad bili čak proterani iz gradova.¹⁷²⁰

Ponekad su vođeni čitavi dugi procesi protiv pojedinih majstora, o čemu imamo jedan konkretan primer, gde će biti reči o jednom majstoru iz Brašova, koji je između ostalog bio osumnjičen za krađu i na kraju za malo da nije izgubio svoj posao i status unutar svog zlatarskog ceha u Brašovu. Ovaj proces je u vezi majstora Kristofera, koji je još kao šegrt služio kod zlatarskih majstora u Baču i Segedinu, gde je napravio neke prekršaje. Majstor Kristofer se javlja prvi put u izvorima 1509. godine kad ga je grad Brašov angažovao da izradi pehare a za ovaj rad su mu isplatili 57 maraka i 22 srebra.¹⁷²¹ Međutim, optužbe protiv njega su došle iz Bača i iz Segedina verovatno negde oko 1511. godine, jer je pomenuti majstor Kristofer sa jednom članom (*dominus*) zlatarskog ceha iz Brašova, majstorom Antonijem Gotšmitom¹⁷²² morao da pođe za Bač i Segedin da sredi situaciju, jer je brašovski ceh suspendovao njegov rad.¹⁷²³

Zapravo tu počinje i naša priča. Majstori Kristofor i Antonije iz Brašova su morali otići prvo u Bač da vide da li je tamošnji zlatarski majstor Blaž pokrenuti proces protiv njega. Poznat nam je izvor od 9. februara 1512. godine, koji je prvi odlični dokaz ne samo o odnosima između zlatarskih cehova u Ugarskoj, nego i o postojanju zlatarskog ceha saveta

¹⁷¹⁹ Za zlatarski ceh iz Brašova i njegove veze sa zlatarima iz Bača i Segedina videti monografiju Tihamera Đarfaša: Gyárfás Tihamér, *A brassai ötvösség története*, Brassó, 1912. 184-187.

¹⁷²⁰ Gyárfás 1912. 187.

¹⁷²¹ Isto 83.

¹⁷²² Za Antonija Gotšmita videti detaljnije: Gyárfás 1912. 81.

¹⁷²³ Isto 187.

ceha u Baču. Izvor u celosti glasi: „*Ja Georgije majstor zlatar, zakleti građanin grada Bača cehmešter zlatara kao i drugi majstori iz ovog grada Bača objavljujemo svima kojih se to tiče da su nedavno u vreme praznika Svete Skolastike pred nas lično došli poštovani zlatar Blaž sudija grada Bača sa jedne strane i majstor Antonije zlatar građanin Brašova sa majstorom Kristoferom takođe zlatarem iz iste Transilvanijske dijeceze ovim rečima: 'Gospodine, recite mi sada imate li neku tužbu protiv mene? Sada vas lično molim da ukoliko je tako odmah pokrenite parnicu protiv mene.'* Pomenuti majstor Blaž odgovorio je da trenutno nije spreman da pokrene parnicu protiv majstora Kristofora, pa je stoga gore pomenuti majstor Georgije kao veoma pravedni sudija a prema običajima grada Bača zakazao drugi termin za izmirenje sukobljenih strana za dva sata narednog dana; u pomenuto vreme dotične strane su među dobrim ljudima primirene i uspele da dođu do saglasja i izmirenja na takav način da je pomenuti majstor Kristofer pružio zadovoljenje na svaki način pomenutom majstoru Blažu i da su se međusobno pomirili i saglasili na takav način da su kao dodatni zalog i potvrdu mira i sloge odlučili da odrede sumu od 40 florena koju je ona strana koja bi u budućnosti pokrenula bilo koju parnicu dužna da tih 40 florena isplati onoj drugoj strani. Kako bi ovo pomirenje bilo ozvaničeno i potvrđeno kao dokument sastavili smo i izdali ovim pismom koje je potvrđeno i zapečaćeno uobičajenim mojim pečatom. Izdato u Baču na dan koji je gore obeležen 1512. godine.“¹⁷²⁴

Međutim, u međuvremenu se ispostavilo da je majstor Kristofer bio optužen i od strane segedinskih zlatara da je i tamo krao zahvaljujući šegrtu Jovanu Nemetu kod koga su bili pomenuta dvojica. Zato je segedinski ceh zabranio Kristoferu da se bavi svojim zanatom. No ipak, zlatari iz Segedinskog ceha su rekli da bi Kristofer mogao da se oslobodi od optužbi ako bi on ostao u Segedinu i pred cehom bi se izjasnio uz datu reč da on nije kriv i da je ceh bio spreman da ga oslobodi od pomenute optužbe. Problem je bio samo što je Kristofer otišao i nije se izjasnio u vezi ove optužbe. O svemu ovome obaveštavaju majstori zlatorskog ceha Segedina brašovski zlatarski ceh: „*Prijateljski pozdrav uz dužno poštovanje. Mnogopoštovana i mudra uvažena naša gospodo i poštovani prijatelji. Preneo nam je pismo mnogopoštovani mešter Kristofer posredstvom jednog šegrt zlatara Gala pitajući: pošto je Kristofer kod vas otišao zbog izvesne krađe koju je počinio izvesni šegrt Jovan Nemet, da li smo mi iz tog razloga Kristoferu zabranili da se bavi svojim zanatom. Istina je naime da smo zabranili da se bavi svojim zanatom, ali da je tako hteo dotični Kristofer mogao je i ovde da se sa nama izmiri, međutim, on to nije želeo i odmah je otišao iz našeg grada. Sada nam je*

¹⁷²⁴ DF 278659. Izvor je objavljen: QGSK IX. 101-102.

pak jasno i iskreno otkrio da koji god da je šegrt pomenutog Jovana Nemeta uradio to što jeste, nije to činio uz znanje i volju pomenutog meštera Kristofera. Pošto smo ga saslušali i primili odlučili smo da dotični Kristofer može sam sebe da oslobodi na datu reč da šta god da je pomenuti šegrt Jovana Nemeta učinio nije to učinio uz znanje i po volji pomenutog meštera Kristofera jer će pomenuti mešter Kristofer biti i rad da bude saslušan da da svoju reč i da se zakune, a vi gospodo znajte da je pomenuti šegrt Jovana Nemeta bio lopov ranije i da je u Temišvar pobegao od meštera ukravši pola marke srebra. Kako bi se ova stvar zabeležila i bila punovažna za oslobođenje meštera Kristofera izdajemo ovaj dokument sa našim pečatom kojim se u ovom trenutkom služimo. Izdato u Segedinu 1512. godine. Mešteri zlatari građani koji postoje u Segedinu: Gregorije, Georgiej Lukas, Bernhard, Ladislav, Jovan, Georgije, Dionisije, Fabijan, Toma, Franja.¹⁷²⁵

Kasnije i Georgije cehmešter zlatara iz Bača je 2. avgusta 1512. godine je takođe pisao zlatarskom cehu u Brašovu izjavljujući da je zaista istina da je Kristofer ukrao izvesnu količinu srebra i jednu „našfu“ ali da je svoje dugovanje izmirio sa mešterom Blažom kod koga je radio onovremeno i faktički i pomenuti Georgije izdaje oproštajno pismo u ime bačkog zlatarskog ceha da bude njemu opet dozvoljeno bavljenje njegovim zanatom: „*Mudra i mnogopoštovana gospoda i uvaženi prijatelji pozdravljam vas izražavam Vam prijateljstvo uz poštovanje. Vašem gospodstvima sadržajem ovog pisma stavljamo do znanja da smo prethodnih godina a na molbu mnogopoštovanog meštera Blaža zlatara i našeg sugrađanina i brata napisali pismo obavestavajući vaše gospodstvo da je izvesni Kristofer zlatar i sluga pomenutog meštera Blaža adlazeći odavde od Blaža ukrao izvesnu količinu srebra i jednu posudu koja se u narodu zove „našfa“¹⁷²⁶ a koju je pomenuti Kristofer sačinio za svog gospodara i obavestili smo vaše gospodstvo i mogli biste razumeti iz tog pisma da je pomenuti Kristofer sa zlatarom mešterom Antonijom iz Brašova došao ovde kod nas kako bi se očistio od krivice i od zloglasa koji ga prati i tada su se svi mešteri i zlatari zaradi ovog slučaja sastali a pomenuti Kristofer kao krivac i neko ko je zgrešio hteo da se izmiri sa svojim mešterom i zlatarom uz pomoć valjanih posrednika, pa su oni njegovom nepočinstvom nedelu i krivicu procenili na 8 florena i na taj način je Kristofer umirio i izmirio svog gospodara meštera Blaža a ovaj ga je oslobodio od krivice. Mi smo na kraju Kristoferu za njegovo oslobođenje i potvrdu da je taj novac isplatio izdali dokument koji je on dužan da pokaže vašim gospodstvima, da bi ste i vi bili obavesteni na koji se način on iskupio i izmirio sa svojim mešterom. U međuvremenu stoga dakle ono što su mešter Ludovik zlatar iz Brašova*

¹⁷²⁵ QGSK IX. 103.

¹⁷²⁶ Ženski nakit od zlata ukrašen dragim kamenjem koji je služio kao privezak na ogrlicama.

sa dvojicom zlatara Galom i Jakovom iz Sibirja dotičnom Kristoforu zvanično rekli sasvim su mu dobro i ispravno rekli, jer njih trojica uopšte nisu znali za ovaj dokument koji smo mi skoro Kristoforu izdali i stoga su mu rekli sve što je trebalo i ispravno sve dok Kristofer ne bude pokazao dokument koji smo mu izdali a koji i vaša gospodstva prime kao i svi zlatari i njihovi šegrta kao i vaša gospodstva razumela da se pred nama dotični Kristofer očistio od toliko krivice. Takođe stavljamo vašim gospodstvima na znanje da smo znali da dotični Kristofer ranije nikoga od zlatara i saradnike na bilo koji način uznemiravao nikada ga ne bismo odlobodili od krivice i da smo se sa njim na njegovu reč dogovorili što je jasno iz prethodnog pisma koji smo poslali vašem gospodstvima kako bi ste sve napisano razumeli da i ovo sadašnje pismo sastavljeno od mnogopoštovanog meštera Ludovika iz Brašova kao Galu i Jakovu njegovim saradnicima iz Sibirja a pismo zarad svoje pravovažnosti zapečaćen je našim uobičajenom pečatom. Izdato u Baču 1512. godine. Georgije cehmešter zlatara i svi majstori zlatari koje žive u Baču mudrim i uvaženim zlatarima koji borave u Brašovu i Sibirju gospodstvima i našim prijateljima.¹⁷²⁷

Međutim, time još proces i kalvarija meštera Kristofera nije bila završena. Morao je još u sedištu segedinskog zlatarskog ceha (*domus ceharum*) da se brani i da se oslobodi od krivice i da zaključi proces. I zaista pojavio se sa Antonijom mešterom iz Brašova i dao je svoju reč da nije nagovorio šegrta Jovana Nemeta zlatarskog meštera iz Segedina, kod koga je onovremeno Kristofer bila kalfa, da krade od njihovog zajedničkog majstora, odnosno da proda ukradeno blago i da podele novac. Na kraju i segedinski ceh je oslobodio od krivice Kristofera i dozvolio mu da se bavi sa svojim zanatom u budućnosti: „*Prijateljski pozdrav sa dužnim poštovanjem. Mudra i poštovana gospodo! Nedavno su u vreme poslednjeg posta kod nas došli mešteri zlatari Kristofer i Antonije i pozdravili nas u vaše ime, a mešter Antonije zamolio nas je da po nalogu vašeg gospodstva održimo skup u esnafskom domu što mi ne bismo učinili da nam mešter Antonije zlatar nije rekao da to učinimo po vašoj zapovesti i tom prilikom meštar Kristofer svečano nam je podneo molbu na sledeći način: 'Gospodo mešteri zašto ste šegrte i saradnike moje oglobili i izrekli im obavezu da plate kaznu pod izgovorom da sam ja ukrao 8 maraka srebra?' Mi smo pak u dobroj volji da se izmirimo njemu dali ovakav odgovor za koju želimo da bude poznat i vašim gospodstvima: 'Mešteru Kristofere dobro kažeš da smo mi šegrte i saradnike koji kod tebe služe primorali da plate novčanu kaznu, jer se sigurno dobro sećaš da si dok si kod nas u esnafu služio kod zlatara Jovana Nemet dogodilo to da je jedan od šegrta tvog gospodara ukrao komad srebra iz riznice tvog*

¹⁷²⁷ QGSK IX. 106-107.

gospodara te da su rečeno srebro zlatari otkrili kod Domorla, šegrta Jovan Nemeta a ti si u tom trenutku bio nadzornik riznice kod svog gospodara i taj šegrt pred svim mešterima rekao da si mu ti kazao i savetovao ga da počini krađu, pa još je rekao da je od onih stvari od ukradenih da proda i deo novca da tebi pa da si taj novac potrošio, propio, proćerdao. Pošto smo to čuli šta je pomenuti šegrt imao da kaže da si ti nagovarao da krade za tebe, mi smo tebi zabranili da se baviš ovim zanatstvom, a šegrte koje kod tebe služile kaznili smo novčanom kaznom; uskoro se loš glas o tebi proširio i u gradu Baču a mi smo ti u Bač poslali nalog da tamo sebe iskupiš i da ceo slučaj rešiš. Ti pak sve do sadašnjeg trenutka kod nas nisi bio niti si sa nama tvoj problem rešio, pa smo ti stoga zabranili da se baviš svojim zanatom i proglasili te prevarantom.' Kristofer se odmah obratio ovim rečima: 'Poštovano gospodo, ukoliko sve do sada nisam bio u prilici da dođem kod vas, sada sam u svakom smislu spreman da se oslobodim krivice i dajem svoju reč da ono što je učinio dotični šegrt nije učinio ni po mojoj volji ni savetu.' Kada smo mi to pak saslušali i utvrdili da je iskren jer u ovakvim slučajevima dovoljno je da neko da reč i zakune se da bi bio oslobođen krivice i da se zakune da ni jednom šegrtu neće naneti nikakvo zlo ni rečju ni delom; pošto je ova njegova zakletva zapisana podneta mu je da vidi baš kao što je to pokazano Galu i drugima. Tekst sa njegovom zakletvom dali smo pomenutom Kristoferu kako bi o tome obavestio i vaša gospodstva. Ali čujemo da je on taj dokument još uvek nije pokazao mešterima ceha već ga sve vreme nosio u torbi, a ukoliko bude nastavio da dokument nosi u torbi vaše gospodstva neće uspeli da pročitaju šta piše u tom dokumentu. Upravo iz tog razloga pišemo ovo pismo da bismo vaše gospodstvo obavestili o tom dokumentu u Kristoferovo ime. Izdato u Segedinu 26. avgusta 1512. godine. Takođe neka dotični Kristofer zna da je pomenuti šegrt po običajima našeg esnafa kažnjen bičevanjem i izbačen sa mesta šegrta. Sve ovo napisali smo na molbu meštera Ludovika i saradnika Ludovika i Gala. Podpisali: Georgije i Jovan Olah cehmešteri zlatara i čitavog zlatarskog bratstva grada Segedina. Mudri i mnogopoštovani zlatarima čitavog bratstva zlatara grada Segedina.¹⁷²⁸ Međutim, ipak izgleda da majstoru Kristoforu nisu oprostili svoji mešteri iz brašovskog zlatarskog ceha. Da li zbog njegove krađe iz svojih pomoćnih dana kad je bio pored majstora Blaža u Baču ne znamo, ili možda zbog toga što nije uspeo na kraju ipak da pokaže pismo segedinskog ceha svojim sugrađanima, ali je bila oduzeta njegova meštarska titula, bilo mu je zabranjeno bavljenje svojim zanatom i bio je izbačen iz ceha, šta više i proterali su ga iz Brašova.¹⁷²⁹ U toj zaista teškoj situaciji se Kristofer odlučio da se obrati samom kralju. Kralj Vladislav II je pozivajući

¹⁷²⁸ QGSK IX. 108-109.

¹⁷²⁹ Gyárfás 1912. 188.

se na oslobodilačko pismo bačkih i segedinskih zlatara naredio brašovskom zlatarskom cehu da Kristofera prime nazad u ceh i da mu vrate njegov rang (*statum, lucum et honorem*): „Vladislav, po milosti Božjoj kralj Ugarske, Češke itd, pozdravlja svoje mudre i mnogopoštovane podanike – sudiju, zaklete i ostale građane, te sve meštre zlatare mog grada Brašova. Predočeno mi je – i preko posrednika i lično – da, premda ste pre izvesnog vremena vi, meštri zlatari, mog mnogopoštovanog podanika i meštra zlatara, vašeg sugrađanina, iz određenih razloga, koji su pojašnjeni u pismima mudrih i mnogopoštovanih sudija i zakletih građana grada Segedina i varoši Bača lišili prava da se bavi svojim zanatom i isključili ga iz svog esnafa i svog društva, ipak stoji i to da je on meni lično podneo molbu, a uz to sam – iz dva potonja pisma vaših građana – razumeo i da dotični Kristofer nije kriv za ono za šta je okrivljen i zbog čega je isključen iz vašeg esnafa, te da je svedočenjem u dovoljnoj meri dokazao nevinost i očistio se od svake krivnje. Uvažavajući, dakle, njegovu molbu, a uz to ne želeći da nadalje bude lišen prava da se bavi svojim poslom, ovim pismom najstrože nalažem vašoj odanosti da, čim pismo primite, dotičnom Kristoferu vratite njegov nekadašnji položaj, mesto u vašem esnafu i među vama, te da mu dozvolite da se nesmetano bavi svojim zanatom, ne postupajući drugačije iz bilo kog razloga. Nakon čitanja pismo vratiti onome ko ga je doneo. Izdato u Budimu, 19. marta 1513.“¹⁷³⁰

Ovde se završava i ovaj proces u vezi zlatarskog majstora Kristofera. Ne znamo da li su ga vratili u njegov ceh i dozvolili da radi, ali uz kraljevsku naredbu čini nam se logičnim da je do toga došlo. Međutim, iz cele ove priče nam je najvažnije da ima dokaza u izvorima iz 1512. godine da je u Baču postojao zlatarski ceh! To nam je važno ne samo zbog toga da smo videli da je ceh bio poznat i priznat na nivou Ugarske kraljevine, i da su pomoćnici (kalfe) došli čak iz daleke Transilvanije da uče kod od bačkih zlatara, već i da je ceh u životu grada imao znatan ugled jer kako smo videli Grigorije zlatarski majstor bačkog ceha je bio gradski sudija! Ovo nam je važno i stoga da smo u okvirima centralnih funkcija naselja naišli na još jedan element koji ukazuje razvijenost Bača, a ujedno i zbog toga što u Kubinjijevoj kategorizaciji treba zbiru bodova Bača dodati još jedan a to znači da – barem po ovim formalnim kriterijima – Bač sa 33 boda u hijerarhiji gradova sustiže Jegru, grad koji je bio jedan od najrazvijenijih i najbogatijih Alfeldu.

Ovi novi rezultati podstakli su nas da dalje tragamo za izvorima koji bi potvrdili postojanje i drugih zanatlija odnosno drugih cehova u Baču – što je inače vrlo verovatno s obzirom na razvijenost grada, ali istorijskim izvorima nije potvrđeno. U vezi sa

¹⁷³⁰ QGSK IX. 115.

istraživanjima vezanim za istoriju bačke tvrđave naišli smo na podatke o prisustvu više zanatlija u 1522. godini: navedeni su konjušari, krojači, kuvari, pekari, vrtlari, stolari, pekačice hleba, ključari. Međutim, iz izvora ne proizilazi automatski da su oni bili meštani, stalno prisutni u gradu, mada bi bilo logično. Pošto smo hteli biti oprezni, i nismo za to imali izvore, nismo to uzeli u obzir, ali mislimo da ne bismo pogrešili ako bismo rekli da su zanatlije poput pekara, mesara, obučara i sličnih bili prisutni i u gradu.

Tokom naših istraživanja naišli smo na jedan nepublikovan izvor Bačkog kaptola iz 1518. godine, koji smo već pomenuli jednom u vezi kaptola.¹⁷³¹ Iz više razloga je interesantan ovaj izvor, ali ovog puta ćemo ga iskoristiti da potvrdimo da su u Baču vrlo verovatno postojali mesari. U izvoru je reč u vezi kupoprodaje jedne kuće u gradu Baču i kao drugi svedok tokom kupoprodaje je bio Sebastijan zakletni građanin iz Bača, koji je po struci bio mesar: „[...] *Secundus testis Sebastianus macelarius iuratus civis Bachiensis* [...]“.¹⁷³² Na žalost ta informacija još ne znači da je gore pomenuti Sebastijan bio član mesarskog ceha u Baču, samo da je morala postojati mesara u gradu. Međutim, ako uzmemo u obzir da je postojao godišnji vašar u Baču i znamo da se na godišnjim vašarima prodavala stoka, onda je sasvim bilo logično da je dotični Sebastijan zakleti građanin grada bio član mesarskog ceha, ali ipak dok nema neposrednih dokaza za to moramo uzeti ovu informaciju sa rezervom.¹⁷³³

Isto tako smo se dosta dugo dvoumili kako je moguće da nema bilo kakvog dokaza da su postojali trgovci iz Bača ili u samom gradu, ili njihova radnja. I zaista nedavno smo naišli na informaciju da je postojala „apoteka“ u gradu. Na ovu informaciju smo naišli u knjizi računovodstva princa Žigmunda Jagelonskog koji je putovao po Ugarskoj 1500., 1502. i 1505. godine.¹⁷³⁴ On je tada između ostalog bio u Baču 21. oktobra 1500. godine gde je u jednoj „apoteci“ uzeo tamjana i slična mirisna sredstva: „*Slično na danu jedanaest hiljada devica* [21. oktobar] *nakon što smo stigli u Bač u apoteci za pola forinti smo uzeli dve vrste tamjana i slične mirise*“.¹⁷³⁵ Nismo stavili slučajno apoteku pod znake navoda. Time smo hteli da naglasimo da to nisu bile apoteke ili farmacije u današnjem smislu gde su prodavani lekovi. Tada su apotekari bili „ćiftari“, „prodavci začina“ tako bismo mogli prevesti iz Budimskog prava knjige (*apotekärn*).¹⁷³⁶ Međutim, oni nisu smeli trgovati sa štofom da ne bi

¹⁷³¹ DL 36814.

¹⁷³² DL 36814.

¹⁷³³ Za mesarske cehove videti detaljnije: Kubinyi 2008. 15-55.

¹⁷³⁴ Za ova putovanja videti detaljnije: Divéky Adorján (szerk.), *Zsigmond lengyel herceg Budai számadáskönyvei (1500-1502, 1505)*, Budapest, 1914., Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina, Szemelvények Zsigmond herceg budai számadásiból. In: *Documenta Historica* 67. (szerk. Pándi L.), Szeged, 2005, 9-89.

¹⁷³⁵ „*Item feria quarta in die XI millium virginum* (okt. 21.) *in adventu in Bacia pro trociski et glowyeni dedi in appoteka 1/2 flór.*“ Divéky 1914. 70.

¹⁷³⁶ Tringli 2010. 1295.

pravili konkurenciju krojačima i ćurčijama.¹⁷³⁷ U glavnom su oni prodavali vrste namirnica proizvedene od šećera i šećera u prahu. Isto tako su imali svoje izbore odeće u malim stavkama. U Budimu su imali svoj ceh,¹⁷³⁸ ali u Baču ne znamo da li je postojao ceh apotekara.

Tu bismo hteli još konstatovati da za vreme boravka princa Žigmunda u Baču (između 21. oktobra i 16. novembra 1500. godine) uočavamo preko njegovih kupovanja da su pored zlatara i mesara i druge zanatlije bile prisutne u gradu. Između ostalog možemo videti da je sigurno postojao sedlar (sarač), jer je princ kupio sedlo za konja: „*Na isti dan* [24. oktobra] *je kupljeno za gospodina princa jedno sedlo za konja [...]*“.¹⁷³⁹ Takođe možemo naći tragove za postojanja kovača u gradu jer je princ uzeo šarke za vrata: „*Posle dva dana od praznika Svetog Simeona i Jude* [24. oktobra] *dato je 16 ugarskih dinara za šarke za vrata...*“¹⁷⁴⁰, odnosno dao je novac kovaču za izradu češagije za timarenje konja: „*Posle četiri dana praznika Svih svetih* [4. novembar] *kovaču je dat novac za izradu češagije za konja gospodina princa*“.¹⁷⁴¹ Postojala je takođe i kovačka radionica jer je kovač pomenut u vezi popravljjanja točkova 13. novembra (verovatno kočija) za 60 dinara: „*Item eodem die [...]* *ad ferrum [...]* *fabro pro reformatione rotharum dedi LX den. ung. dedi.*“¹⁷⁴² Kovač u gradu je bio angažavon i drugi put u vezi popravka točkova kočija pri povratku princa iz Bača: „*Item eodem sabbatho fabro ad carbones, dum in recessu de Bacia aliquas rothas a cubbibus domini principi [...]*“.¹⁷⁴³ U Baču je postojao streljač kome je dat novac (ujedno i lovac na ptice) za pokrivanja izdataka tokom lova 26. oktobra: „*Isto lovcu na ptice i streljaču tokom dana u kampu za streljanje(...)* *dedi pro expensis [...]*“.¹⁷⁴⁴ Takođe je interesantna informacija da je streličaru isplaćeno 70. ugarskih dinara za izradu oklopa noge: „*Isto tako je dato streličaru za oklop noge 70 ugarskih denara.*“¹⁷⁴⁵ Takođe smo naišli na tragove krojača i obućara. Za postojanje krojača možeo saznati kad je princ kupio tkaninu za stolnjak na koji se stavljala hrana za 63 ugarskih denara: „*Item eodem die pro novem ulnis tele ad mensalia, in*

¹⁷³⁷ Isto 1295-1297.

¹⁷³⁸ Isto

¹⁷³⁹ „*Item eodem die a freno equi, quem domino principi...dedit per manus...*“ Divéky 1914. 71.

¹⁷⁴⁰ „*Item feria II-a ante Simonis et Jude* (26. okt.) *pro seruarri ad thesaurum dedi...XVI den. Ung.*“ Divéky 1914. 71.

¹⁷⁴¹ „*Item feria quarta post omneim sanctorum* (4. novembar) *fabro ad carbones pro babatisatione equorum domini principis [...]*“ Divéky 1914. 73.

¹⁷⁴² Divéky 1914. 74.

¹⁷⁴³ Isto

¹⁷⁴⁴ „*Item aucupi saggittario, dum per aliquod dedi pro campum ad sagittandum [...]* *dedi pro expensis [...]*“ Divéky 1914. 71.

¹⁷⁴⁵ „*Item eodem die saggittario ad ocreas*“ Divéky 1914. 74.

*quibus scutelle argenteae in coquina ponuntur [...] dedi LXIII den.ung.*¹⁷⁴⁶, i kasno je dao tu tkaninu za šivljenje za 5 denara a to su naravno radili krojači: „*Item eodem die a consutione menssalium ad argentas scutellas dedi V den. ung.*“¹⁷⁴⁷ Princ Žigmund je takođe trošio novac kod bačkog obućara da napravi duge čizme: „*Item eodem die sutori pro calceis longis factis dedi XXXII den. ung.*“¹⁷⁴⁸

Kako smo već videli u poglavlju posete vladara kralja Vladislav II on je boravio više puta u gradu. Međutim, naišli smo i na zanimljivu informacija da je kralj naručio kod jednog ćurčije verovatno nemačkog porekla više kožuha: „*18. decembra kraljevsko veličanstvo je naručilo od Nemaca da u Baču naprave tri kožuha od kune po ceni od 17 florena komad, potom 8 kožuha od trbuha lisica i to svaki po 8 florena naručio još 4 kožuha od leđa lisice po ceni od 6 florena za komad.*“¹⁷⁴⁹ Iduće godine takođe je zabeležen podatak da je kralj 24. novembra 1495. godine platio bačkim obućarima 11,33 florena da izrade kratke čizme: „*Isto tako je [...] obućarima Bača je za izradu ugarskih čizmi i za kratke čizme je isplaćeno 11,33 florena.*“¹⁷⁵⁰

Time smo i došli na kraj liste zanatlija koje smo uspeli da nađemo u Baču. Istovremeno bismo hteli i da zaključimo ovo poglavlje i da sumiramo naše rezultate za ovu tematiku. Mislimo da smo uspeli dokazati da je Bač bio daleko najrazvijeniji grad u južnoj Ugarskoj a među gradovima na Alfeldu je takođe zauzeo istaknuto mesto. Čini nam, se da smo zahvaljujući novim podacima takođe uspeli da ukažemo na mogućnost da se status grada u okvirima Kubinjijske kategorizacije grada po centralnim funkcijama podigne iz treće kategorije, odnosno iz kategorije varoši, u drugu kategoriju, dakle među tzv. drugorazredne gradove kasnosrednjovekovne Ugarske kraljevine. To praktično znači da je Bač na kraju dobio umesto 30 bodova, od mogućih 60, čak 33, te je ovaj crkveni grad po formalnim kriterijima došao na nivo Jegra, štoviše da je za bod obišao kraljevski grad Temišvar. Što se tiče ekonomskog života grada smatramo značajnim da smo putem izvora uspeli dokazati postojanje jednog – i to zlatarskog – ceha u Baču, koji je uostalom bio poznat na nivou države. Takođe smo uspeli da utvrdimo prisustvo mesara, sedlara, kovača, streljača, obućara, krojača, ćurčija i apotekara. Za mesara je poznata činjenica da su bili ekonomsko snažni i jaki, i dosta uticajni u životu gradova srednjovekovne Ugarske. Isto tako je moguće da ceh

¹⁷⁴⁶ Divéky 1914. 72.

¹⁷⁴⁷ Isto

¹⁷⁴⁸ Isto

¹⁷⁴⁹ Neumann Tibor, *Registrum Proventuum Regni Hungariae. A Magyar királyság kincstartójának számadáskönyve (1494-1495)*, Budapest, 2019, 293.

¹⁷⁵⁰ „*Eodem die ibidem manibus [...] ad redimendas ioppas et caligas a sartoribus Bachyensibus, qui caferunt ipsas dati fl. 11,33.*“ Neumann 2019. 444.

nisu imali samo zlatari već i druge zanatlije, ali na žalost za to nemamo dokaze u izvorima, tj. potrebna su dalja istraživanja u tom prvacu. Međutim, i ovako je sasvim jasno da su više grana srednjovekovnih zanata bilo prisutno u Baču. Tako da kao zaključak bismo mogli reći da je Bač nije bio samo važan crkveni centar, nego i relativno jak ekonomski centar nekadašnje južne Ugarske.

Na kraju ovog poglavlja treba naglasiti da komorski popis pečujskog biskupa Žigmunda Ernesta iz 1494/95. godine, ne sadrži popis grada Bača.¹⁷⁵¹ Ovaj popis sadrži podatke poreskih obaveznika približno tri četvrtine stanovništva (40 od 54 županije) Kraljevine Ugarske, Slavonije i Erdelja.¹⁷⁵² Za rekonstrukciju mreže naselja i demografske slike Bačke županije važni su popisi plaćenih desetina županiji iz 1522. godine, kao i bogati imenski fond kmetova.¹⁷⁵³ Nažalost, ovi popisi nam ne mogu biti od koristi jer opet nije popisano stanovništvo Bača i opet smo uskraćeni za broj gradskog stanovništva. Prvi pouzdani popisi oporezivanog stanovništva grada su iz osmanskog perioda, iz druge polovine 16. veka, koji će biti navedeni u okviru drugog poglavlja našeg rada.

¹⁷⁵¹ Neumann 2019. 6.

¹⁷⁵² Теце 2014. 125.

¹⁷⁵³ Györe Zoltán, *Именски фонд бачког кметовског становништва 1522.*, Нови Сад, 2014, 5-14., Kubinyi András, *A magyar királyság népessége a 15. század végén.* In: *Magyarország történeti demográfiája (896-1995).* szerk. Kovacsics J. Budapest, 1996, 93-111.

BORBA HRIŠĆANA PROTIV OSMANLIJA NA JUGOZAPADU BAČKE OD SREDINE 16. DO PRVE POLOVINE 17. VEKA

Prvi hrišćanski upadi

Iako su osmanske teritorije u Mađarskoj bile severne odbrambene linije islama, u društvenom i političkom smislu nisu nikad integrisani u Osmansku imperiju u toj meri kao što je to bio slučaj sa balkanskim ili anadolijskim vilajetima, ali i tamošnji narodima.¹⁷⁵⁴ Ta činjenica je svakako omogućila upade manjih ili većih hrišćanskih trupa na srednje i južne teritorije bivše Ugarske. Sakalj Ferenc je bio prvi koji je razvio koncept dvojnog oporezivanja.¹⁷⁵⁵ On je pokazao da su hrišćanske trupe obilazili ove teritorije mnogo pre Dugog rata (1591 – 1606).¹⁷⁵⁶

Iz istorijskih izvora znamo da su se prvi upadi desili već krajem četrdesetih godina 16. veka. Godine 1549. su se stanovnici Segedina, Karlovaca, Petrovaradina i okolnih mesta žalili i tražili zaštitu od jegarskih viteza koji su duboko zašli u osmanske teritorije i pokušali da prošire svoj delokrug.¹⁷⁵⁷ Međutim, ove čete nisu pljačkale samo sela Bačke županije i drugih okupiranih južnougarskih oblasti. To potvrđuje primer jegarskog viteza Nikolu Mađara iz 1550. godine. Njega su uhvatili kada je upao sa 35 husara na teritoriju segedinskog sandžaka i od stanovništva kaločke nahije je tražio porez i kočije za potrebe Jegarske tvrđave.¹⁷⁵⁸ Iz pisma Antuna Verančića iz 1567. godine možemo saznati više u vezi sa ovim upadom: „*Sultan Selim požuruje zaustavljanje dvostrukog oporezivanja pokorenih sela, pošto su Mađari do sada sasvim slobodno pošli obalom Dunava do Srema i do Titela s druge strane Tise, odande do Bača i Kaloče, da pljačkaju i da (kako on kaže) svojim pretnjama ugnjetavaju kmetove, koje je stekao njegov otac*“.¹⁷⁵⁹ Sa sličnim vestima možemo se sresti u

¹⁷⁵⁴ Elajet (*beglerbegluk*) je najveća upravna jedinica Osmanskog carstva. Više sandžaka je sačinilo pašaluk, a na čelu je stajao paša. Za vreme vladavine Osmanlija u Mađarskoj osvojene teritorije su podelili na šest ejaleta (Budimski, Jegarski, Kaniški, Temišvarski, Varadski i Ujvarski).

¹⁷⁵⁵ Za dvojno, dvostruko oporezivanje videti poglavlje u vezi novovekovne istorije Kaločke nadbiskupije.

¹⁷⁵⁶ Szakály 1981, 44.

¹⁷⁵⁷ Attila Pfeiffer, *The battle of Christians and Ottomans in the southwest of Bačka from the battle of Mohács to the peace of Zsitvatorok*. In: *Istraživanja* 28. (ed. Lemajić N.), Novi Sad, 2017, 86-104.

¹⁷⁵⁸ Isto, 52.

¹⁷⁵⁹ Szilágyi 1850, 132.

pismu budimskog paše iz 1576. godine u kojem se žali da su „*kraljevske trupe upadale i otišle sve do Titela, a opljačkali su i grad Bač*“.¹⁷⁶⁰

Period Dugog rata (1591 – 1606)

Dugi rat je bio prvi moderni rat Mađarske a trajao je od 1591. do 1606. godine i nazvan je Petnaestogodišnji rat ili Dugi rat. Habzburška monarhija i Osmansko carstvo nisu pokušali u jednom pohodu da izdejstvuju pobjedu, nego su se, sa velikom vojskom i iz godine u godinu, borili na frontovima u celoj Mađarskoj i u Erdelju pokušavajući da izvojuju konačnu pobjedu.¹⁷⁶¹ Rat je naneo ogromne štete od prezimljavanja tursko-tatarske vojske, preko pljački carsko-kraljevskih trupa do uništavanja čitavih naselja, resursa i proizvoda. Da situacija bude još gora, harale su bolesti i glad tako da je broj stanovništva dramatično opao u ratnim zonama. Posledice su bile dalekosežne i vekovima su uticale na dalji razvoj Mađarske, međutim, u međuvremenu nijedna ratna stana nije mogla znatnije da promeni granice.¹⁷⁶² I ovaj rat pored ogromnih troškova i stradanja nije doneo nikakvo poboljšanje Austrije i Ugarske.¹⁷⁶³

Osmanska država se tada nalazila u krizi zbog plaćanja prevelike vojske, zbog kolapsa novčanog i poreskog sistema, rasta stanovništva i vođenja ratova protiv Persijanaca.¹⁷⁶⁴ Zbog navedenih razloga možemo slobodno reći da je carstvo tražilo rešenje krize ulazeći u rat koji se prostirao po celoj Mađarskoj od 1593. godine.¹⁷⁶⁵ Osmanske trupe u Bosni i u Mađarskoj su jedva čekale prilike za pljačkaške ekspedicije. Bosanski paša Hasan Predojević je učinio sve da bi proširio okršaj na veću teritoriju. Godine 1591. Osmanlije su zauzeli Mali Komarno¹⁷⁶⁶, a iduće godine značajnu tvrđavu u liniji hrvatske Vojne krajine Bihać. Ove opsade su pokazale da je nemoguće izbegavati rat.¹⁷⁶⁷

Posle osmanskog poraza kod Siska (22. juna 1593.) Osmansko carstvo je objavilo rat Habzburškoj monarhiji. Glavni cilj kao i za vreme pohoda vođenih u doba Sulejmana

¹⁷⁶⁰ Takáts Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula (szerk.), *A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553-1589*, Budapest, 1915, 103.

¹⁷⁶¹ Pálffy Géza, *A három részre szakadt ország 1526-1606*. in: Romsics Ignác (szerk.), *Magyarország története 9*, Budapest, 2009, 102-103.

¹⁷⁶² Бере Золтан, Ратови и становништво Угарске 1521-1718. у: *Истраживања 25* (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2014, 129.

¹⁷⁶³ Pfeiffer 2017. 95., R. Várkonyi Ágnes, *Három évszázad Magyarország történetében I*. Budapest, 1999, 189.

¹⁷⁶⁴ Brummett Palmira, Ottoman expansion in Europe. in: Suraiya N. Faroqi (ed.): *The Cambridge History of Turkey II*. Cambridge, 2013, 55.

¹⁷⁶⁵ Dávid Géza, Ottoman armies and warfare, 1453-1603. in: Suraiya N. Faroqi (ed.): *The Cambridge History of Turkey II*. Cambridge, 2013, 283-285.

¹⁷⁶⁶ Isto

¹⁷⁶⁷ Pálffy 2009, 103.

Zakonodavca je i dalje bilo zauzimanje Beča. Da bi postigli ovaj cilj, neophodno je bilo osvojiti tvrđave duž Dunava da osiguraju vojni put. U ratnim godinama 1593. i 1594. veliki vezir Sinan je postigao znatne rezultate u svojim pohodima.¹⁷⁶⁸ Osmanskom strategijom, koja je u drugim oblastima već vekovima bila uspešna, pokušali su da pridobiju velikaše u Mađarskoj koji su imali posede duž ratne zone, kao što je Franja Nadašdi,¹⁷⁶⁹ Stefan Batori¹⁷⁷⁰ i Franja Dobo.¹⁷⁷¹ Njih su Turci pokušali da pretvore u podanike koji plaćaju porez, međutim, oni se nisu odazvali pozivima za vojnu saradnju. Ove odluke nisu previše uticali na kretanje osmanske vojske, koje su 1593. zauzele Vespem i Palotu, a 1594. Đur i čitavo severno Podunavlje.¹⁷⁷² Beč je bio ugrožen, jer je još samo tvrđava Komoran ostala u rukama hrišćana.¹⁷⁷³

Uprkos pobedama osmanske vojske na početku rata, nisu iskoristili ove uspehe (zauzimanje Siska, Vesprima, palote i Đera 1593. i 1594. godine).¹⁷⁷⁴ S druge strane habzburška vojska je opsedala Hatvana i pobedila je kod Rohmanja i Ture u prve dve godine rata.¹⁷⁷⁵ Godine 1595. habzburški car Rudolf (1576 – 1612) je sklopio savez sa erdeljskim knezom Žigmundom Batorijem (1588 – 1594, 1594 – 1598, 1598 – 1599, 1601 – 1602) i počela je kontraofanziva hrišćana. Vratili su Ostrogon, Stefan Bočkai sa vlaškim knezom je izvojevao pobedu nad Osmanlijama kod Đurđeva 1595. godine¹⁷⁷⁶, a erdeljska vojska je opsedala Temišvar dosta dugo, međutim neuspešno.¹⁷⁷⁷ Osim spomenutih poznatih pohoda hrišćanske čete su upadale i na teritoriju današnje Vojvodine.¹⁷⁷⁸ Pljačkaške čete erdeljskog vojvode vrbovane od Srba, Bunjevaca i hajduka su 1594/1595. upale na južni deo Podunavlja gde se dosta dugo nisu kretale hrišćanske vojske i strahovito su opustošile zemlju. Uprkos

¹⁷⁶⁸ Tóth Sándor László, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, Szeged, 2000, 64.

¹⁷⁶⁹ Vojskovođa Franja II Nadašdi (1555-1604) je bio župan županije Vaš, glavni kapetan mađarskih snaga u severozapadnoj Ugarskoj. Borio se mnogo puta sa Osmanlijama, i to veoma uspešno zato je neprijatelja dobio nadimak „Crni beg“. Za njega videti sledeću literaturu: Nagy László, *Az erős feketé bég Nádasy Ferenc*, Debrecen, 1987., Szabó József (szerk.), *Hadtudományi Lexikon*, Budapest, 1995, 951.

¹⁷⁷⁰ Stefan Batori (1555-1605) je bio zemaljska sudija. Istekao se u borbi protiv Osmanlija između 1593. i 1596. godine. Za vreme ustanka Stefana Bočkaija (1604-1606) stao je uz njegovu vojsku. Za njega videti detaljnije: Színyi József, *Magyar írók élete és munkái I.* Budapest, 1891, 671-672., Nagy Iván, *Magyarország családai I.* in: *Történelmi Tár 12/3.* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1889, 226-232.

¹⁷⁷¹ Franja Dobo (?-1602) je bio baron iz gornjih kraljeva Ugarske, vaspitan na carskom dvoru i kasnije je postao glavni kapetan Leve i veliki župan županije Barš. Između 1582. i 1588. je bio glavni kapetan zapadne Ugarske. Od 1597. godine je bio član Dvorskog Ratnog Saveta. Za njega videti detaljnije: *Magyar életrajzi lexikon* (elektronska verzija <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>).

¹⁷⁷² Ágoston Gábor, *A hódolt Magyarországa*, Budapest, 1992, 66-67.

¹⁷⁷³ Pálffy 2009, 104.

¹⁷⁷⁴ Tóth 2000, 135-165.

¹⁷⁷⁵ Isto

¹⁷⁷⁶ Shaw Stanford, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey I. Empire of the Gazis: The rise and decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge, 1976., 202.

¹⁷⁷⁷ Tóth 2000, 66.

¹⁷⁷⁸ Zirojević Olga, *Turci u Podunavlju I.* Pančevo, 2008. 130.

svemu ovome Osmanlije su uspeli da osvoje nove teritorije duž hrvatske Vojne granice i zapadne južne teritorije Podunavlja.¹⁷⁷⁹

Uloga hajduka u južnim pohodima tokom Dugog rata

Hajduci su u Ugarskoj bili uglavnom prodavci stoke, odnosno naoružani goniči stoke koji su terali stoku na vašare u austrijskim, južnim nemačkim i severnim italijanskim gradovima, dakle bili su važni činioци u eksportu stoke Ugarske kraljevine.¹⁷⁸⁰ Pomenimo da je izvoz stoke predstavljao najprofitabilniju izvožnu granu Ugarske i u doba osmanske vlasti. Stoka je izvožena – sa svih teritorija bez obzira na pravni status – te je broj hajduka-goniča bio znatan. Od 16. veka njihov broj je dalje rastao zahvaljujući činjenici da su hajduci, kao ljudi vični oružju, postali dragoceni u borbama sa Osmanlijama te su sve više angažovani i u tim zadacima. Tokom borbi protiv Osmanlija sela i gradovi su bili uništeni u Ugarskoj, posebno u centralnim i južnim delovima. Izgubivši svoje kuće i male posede siromašni kmetovi i plemići, bili su primorani da se sele u pravcu Kraljevine Mađarske ili Erdelja – na teritorije pod hrišćanskom vlašću. Mnogi od njih prijavili su se u pograničnu vojsku ili među hajduke i borili se protiv Osmanlija; jedan njihov do se odmetnuo i za svoj račun napadalo osmanske trgovce, sela ili poreznike.¹⁷⁸¹ Na smeni 16. i 17. veka postojale su dve vrste hajduka slobodni koje su angažovali po potrebi i tzv. kraljevski hajduci koji su zapravo bili plaćenici – dobijali mesečno dve forinte. Tadašnji izvori su hajduke nazivali strašilom Osmalija.¹⁷⁸² Borbeni kvalitet hajduka je varirao ali je poznati vojskovođa Đorđo Basta 1597. godine pisao da su se hajdučke čete borile protiv Osmanlija takvom snagom da nigde drugde nije video toliku odlučnost.¹⁷⁸³

Osmanski istoričar Ibrahim Pečevi¹⁷⁸⁴ se u svom pismu iz 1595. godine žalio na nemilosrdnost hajduka, kojih je bilo već toliko da su bili na celoj teritoriji budimskog pašaluka: „*Drugi problem je da su iz redova raje, koliko god snažnih mladića je bilo, svi*

¹⁷⁷⁹ Reiszig 1909, 108.

¹⁷⁸⁰ Pfeiffer 2017, 96.

¹⁷⁸¹ Rác István, *A hajdúk a XVII. században* in: Rác István (szerk.), *Magyar történeti tanulmányok II*, Debrecen, 1969, 14-20.

¹⁷⁸² Tóth 2000, 22.

¹⁷⁸³ Veress Endre (szerk.), *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597-1607) I-II*, Budapest, 1909.16.

¹⁷⁸⁴ Osmanski istoričar, koji je rođen u Pečuju oko 1574. Po majčinoj strani je bio potomak slavne porodice Sokolovića. Kao činovnik radio je u raznim pokrajinama carstva. Većinu života je proveo u Mađarskoj i učestvovao je u Dugom ratu, npr. kod opsade Ostrogona 1595. godine. Posle penzionisanja 1640. je počeo da se bavi historiografijom. Njegovo najpoznatije delo je *Tarih-i Pečevi* dvotomni rad koji obuhvata period od 1520. do 1640. godine. Detaljnije videti: Fodor Pál, Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi in: Szakály F., Vonyó J. (eds.), *Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok* (Pécsi Mozaik 2.), Pécs, 2012, 142-168., Font Márta, *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest-Pécs, 1998. 143-145.

postali hajduci, tako da se iz jedne palanke nije moglo proći u drugu, samo ako nije bilo 500 – 600 ljudi zajedno; takođe, koliko god gradova i tvrđava je bilo sve su opljačkali, Zemun preko Beograda su čak dva puta spalili, beogradskim mlinovima su uzimali harač i od Budima do Beograda su tvrđave i gradove opsedali, tako da niko nije mogao iz jednog mesta preći u drugo. U Pečuju sam i ja, u našoj siromašnoj kući, posle zalaska sunca, povezao mač, uzeo pušku i tako legao. Sve u svemu, izvor problema je bio što nisu štitili granice, odnosno raj. “¹⁷⁸⁵

Iz ovog Pečevijevog odlomka ne možemo, nažalost, saznati koje tvrđave i gradovi su bili opsednuti, ali vrlo je verovatno da su duž Dunava stigli i do Bača i okoline.¹⁷⁸⁶

Osmanska i Tatarska zimovanje na delu osmanske Mađarske

Za vreme Dugog rata Osmanlije su koristile i tatarske trupe.¹⁷⁸⁷ Međutim, Tatari su zimovali samo četiri puta u Mađarskoj. Tokom ovih zimovanja su vodili i pljačkaške pohode pre svega da bi mogli opskrbiti osmanske tvrđave namirnicama.¹⁷⁸⁸ U zimu 1597/1598. godine su zimovali kod Sombora, odakle su vodili razorne pljačkaške pohode na velike razdaljine. Od ove zime gradovi kod Tise i u Velikoj niziji morali su ugostiti tatarske trupe.¹⁷⁸⁹ Osmansko-tatarske trupe su pljačkale i u južnim krajevima Ugarske tokom 1598. godine. Tatarski kan je tada prezimio u Somboru i na proleće je nastavio svoje pljačkaške pohode.¹⁷⁹⁰

Osmanske pomoćne trupe su prezimile ponekad u osmanskom delu Mađarske. Iz beležaka Kjatiba Čelebija¹⁷⁹¹ znamo da je „veliki vezir došao u Budim i tamo je boravio sedam dana [...] Meraske, sivaske, diabekirske, narekairske¹⁷⁹², halibske i damaskuske trupe su dobile dozvole i otišle su u svoje vilajete. Segedin, Sombor i Bač su bili obezbeđenje za

¹⁷⁸⁵ Karácson Imre (szerk.), *Török történetírók I*, Budapest, 1916. 113-114.

¹⁷⁸⁶ Pfeiffer 2017. 97.

¹⁷⁸⁷ Dávid 2013, 296.

¹⁷⁸⁸ Ivanics Mária, *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*, Budapest, 1994. 163.

¹⁷⁸⁹ Hóman Bálint, Szekfű Gyula, *Magyar történet IV*, Budapest, 1935, 425.

¹⁷⁹⁰ Ivanics 1994, 167-168.

¹⁷⁹¹ Njegov pravo ime je Mustafa bin Abdulah, međutim, poznatiji je bio pod imenom Kjatib Čelebi. Rođen je 1609. godine. Bio je hodočasnik, otišao je u Meku, a ime Kjatib je dobio pošto je bio činovnik u osmanskom računovodstvu. Poznat je kao istoričar, filozof, teolog, matematičar, geograf. Posle studija, oko 1622. godine, dobio je posao u anadolijskoj vojsci kao vojni činovnik. Kao vojni činovnik mnogo je putovao sa vojskom, tako da je mogao da proučava zemlje kuda je osmanska vojska prošla. Od njegovih dela četnaest su nama poznata, od kojih su pet istorijska dela. Kjatib Čelebi je bio veoma brižljiv, ozbiljan istoričar, koji je kritički pisao. Za razliku od ostalih osmanskih istoričara nije koristio vulgarne i pogrdne reči, čak i izraz *nevernik* je retko koristio za hrišćane. Pošto je pisao sredinom 17. veka koristio je izvore raznih istorijskih dela za svoje radove, tako da je bio odličan kompilator.

¹⁷⁹² Ovo mesto nije poznato za istorijsku geografiju. Najverovatnije nije dobro tumačio Karačonj, možda je reč o Karamanu.

levo krilo, a Prizren i Mardin za desno krilo.¹⁷⁹³ Iz knjige Jozefa fon Hamera možemo saznati da su azijske trupe poslate u Malu Aziju pre zime, dok je konjica provodila zimu u južnim gradovima osmanske Mađarske – u Pečuju, Baču, Osijeku i Somboru.¹⁷⁹⁴ Savremenik i manje više očevidac Topčular Kjatibi u vezi zimovanja azijskih trupa piše sledeće: „[...] *Za anatolijskog beglerbega su dali naređenje da prezimljava u Baču, Segedinu i u Somboru* [...]“¹⁷⁹⁵ Na ove trupe u južnim pokrajinama su hajdučke čete vršile prepade, o kojima su pisali i osmanski izvori.¹⁷⁹⁶

Pohodi hajduka i kraljevske vojske u zadnjim godinama rata

Iako su hrišćani uspeali da poraze Osmanlije kod Đurđeva 1595. godine¹⁷⁹⁷, osmanska vojska je odnela pobedu u najvećoj bici Dugog rata kod Mezekeresteša 1596. godine.¹⁷⁹⁸ Međutim, hajduci su i dalje nastavili pljačkaške pohode. U poslednjim godinama Dugog rata imale su značajnije pohode Hrišćani uz Dunav prema jugu¹⁷⁹⁹ vodio ih je najbolji mađarski vojskovođa Nikola Palfi¹⁸⁰⁰. Do 1599. godine okolina Budima i Pešte je bila u tolikoj meri uništena da su Osmanlije morali da obezbeđuju snabdevanje vojske iz južnih delova osmanske Mađarske. Hajduci i šajkaši Nikole Palfija su hteli da napadaju ove transporte na Dunavu. Iz izvora možemo konstatovati da su imali tri okršaja sa Osmanlijama koji su bili uspešni.¹⁸⁰¹ Posle ovih uspeha je Palfi reorganizovao vojsku i planirao je nove pohode. Mnogi hajduci su se odazvali na poziv Palfija jer su se nadali bogatom plenu. Palfi je podelio vojsku na tri dela koje sue pošle različitim putevima.¹⁸⁰²

¹⁷⁹³ Karácsony 1916, 232.

¹⁷⁹⁴ Hammer von Joseph, *Historija Turskog carstva II*, Zagreb, 1978, 135-140.

¹⁷⁹⁵ Ziya Yılmaz (ed.), *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi. II*. Ankara, 2004, 26.

¹⁷⁹⁶ Pfeiffer 2017, 97.

¹⁷⁹⁷ Uyar Mesut, Erickson J. Edward, *A military history of the Ottomans. From Osman to Atatürk*, Santa Barbara, 2009, 77.

¹⁷⁹⁸ Setton Kenneth Meyer, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991, 12. Tóth 2000, 227.

¹⁷⁹⁹ Dankó István, A délvidék és a hajdúk. in: Dankó I. (ed.), *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Pécs, 1967, 186-187.

¹⁸⁰⁰ Nikola Palfi „Đurski heroj“ (1552 – 1600) jedan je od najvećih mađarskih vojskovođa za vreme Dugog rata. Imao je više uspeha protiv Osmanlija. Karijeru je počeo u borbama protiv njih sedamdesetih i osamdesetih godina 16. veka, a posebno se istakao kod povratka Đura, Stonog Beograda i Vesprima. Kod Romhanja u otvorenoj bici je prvi put potukao osmanske trupe. Ova pobeda je bila veoma važna u psihološkom smislu, jer je pokazao da muslimani nisu nepobedivi. Za njega videti detaljnije sledeću literaturu: Jedlicska Pál, XVI. századi török-magyar levelek Pálffy Miklóshoz (A gr. Pálffy-család levéltárából). In: *Történelmi Tár 4/3*. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1881, 691-705., Jedlicska Pál, *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnék életrajza és korához 1552-1600*, Eger, 1897., Jedlicska Pál, *Báró Pálffy Miklós jellemrajza*, Budapest, 1882., Szádeczky Lakos, Pálffy Miklós levelezése a törökkel és a tatárral a béke felől 1599. őszén. In: *Történelmi Tár 8/3*. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1885, 566-573.

¹⁸⁰¹ Szentkláray, Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885, 111.

¹⁸⁰² Isto 113.

Jedna četa je napredovala levom obalom Dunava prema Kaloči, Baji, Somboru i Baču. Cilj ovog pohoda je bio da se spreči osmansko snabdevanje Budima¹⁸⁰³. Poslali su bogato snabdevanje prema severu iz Smedereva i Beograda, a brodove je pratila ozbiljna vojska od 5.000 vojnika. Hajduci su im usput pravili zamke na ostrvima Dunava.¹⁸⁰⁴ Po Istvanfiju ova ostrva su bila nedaleko od Kaloče: „*Išli su nedaleko od Kaloče, gde se nalazila erdutska tvrđava, koja je sada prazna i upropašćena. U slučaju da neprijateljska vojska krene na ove delove Dunava, oni bi ih brodovima, koji snabdevaju ovo ostrvo, napali*”.¹⁸⁰⁵

Tvrđavu Erdut su uspeli da zauzmu hajduci. O hajducima i o njihovim borbama je pisao i Istvan Ileshazi¹⁸⁰⁶: „*Ovi su živeli u planinama Baranje i Šomođa, i hrabro su se borili protiv pagana. Zauzeli su Erdut i mnoge tvrđave samo sabljama. Turci krajišnici su se sakupili nekoliko puta i išli protiv njih, međutim, uvek se gubili protiv Turaka*“.¹⁸⁰⁷

Osmanlije su znale da hrišćani često napadaju njihove trupe na ovim prostorima, tako da su često svoj transport na Dunavu obezbeđivali znatnom vojskom. Ove kopnene pratnje su hajduci sa slovenskim pomoćnim četama često potukli i napadali samu osmansku flotilu. Godine 1599. znamo konkretno da je osmanska flotila brojala pedeset osam lađa, na kojima su transportovali žito, soljeno meso, dvopek, odnosno barut.¹⁸⁰⁸

Pošto su tvrđave u okolini bile pod vlašću Osmanlija (kao i Bačka tvrđava), hajduci nisu mogli ceo zarobljeni plen da nose sa sobom, tako da su uništili što nisu mogli poneti. Posle ovih događaja hajduci su nastavili svoj pohod prema jugu i prema zapadu. Jedan deo njih je pošao prema Osijeku, gde su odneli pobeđu nad Osmanlijama i razorili deo osiječkog mosta koji je bio važan za Osmanlije. Ostali deo je pošao ka regionu gde je živelo mahom srpsko stanovništvo i tamo su pljačkali.¹⁸⁰⁹ Iz pisma Nikole Palfija 3. jula 1599. godine možemo saznati delatnost hajduka iz pomenute godine: „*2.000 hajduka je opet napalo Turke, od kojih je pobeglo samo 300. Zauzeli su više tvrđava [...] i hteli su uništiti sve do*

¹⁸⁰³ Рудолф Шмит, Из прошлости Бача. У: *Гласник историског друштва у Новом Саду* 37-38. (ур. Поповић Ј. Д.), Нови Сад, 1939, 382-413.

¹⁸⁰⁴ Szentkláray 1917, 112-114.

¹⁸⁰⁵ Benits Péter (szerk.), *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/3, Budapest, 2009. 325.

¹⁸⁰⁶ Stefan Ileshazi (1541 – 1609) je bio protestantski velikaš, veliki župan, palatin Mađarske 1608 – 1609. Aktivno se učestvovao u pobuni Stefana Bočkaija 1604 – 1606. Njegov dnevnik obuhvata period mađarske istorije od 1592. do 1603. godine. Za više informacije videti: Pálffy Géza, Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján (az Eszterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). In: *Századok* 143/4. (szerk. Pál L.), Budapest, 2009, 853-882.

¹⁸⁰⁷ Kazinczy Gábor (szerk), *Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603. Monumenta Hungariae Historica- Magyar Történelmi Emlékek II.* Pest, 1863, 76-80.

¹⁸⁰⁸ Szentkláray Jenő, *Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből*, Budapest, 1917, 114.

¹⁸⁰⁹ Szentkláray 1917, 114.

Beograda“.¹⁸¹⁰ Zahvaljujući ovim pobjeda nad Osmanlijama duž Dunava hajduci su uspjeli da opljačkaju region sve do ušća Tise u Dunav (Titel), odnosno okoline Tise, ploveći rekom sve do Bečeja opljačkali su gradove u Bačkoj.¹⁸¹¹

Jedan dio njih je opljačkao Sombor i Bač, čak i Bačku Palanku, koju su tada zvali Peštom. Mesto je bilo utvrđeno tek 1593. godine, međutim, hrišćani su mesto zauzeli i spalili 1599. godine. Iz Palfijevog pisma 1599. godine možemo saznati da su hajduci opljačkali grad Bač: „1.600 hajduka je održalo podjelu plena kod bačkog bega“¹⁸¹² „1813“. Ukoliko je pljačkaška četa, koja je bila sastavljena od graničara, skupila veći plen i zarobila više robova, organizovali su podjelu plena ili tzv. „kótyavetye, auctio, austeilung (*Beautverkaufung*), kako su to tada zvali graničari i hrišćanski vojnici. Delili su plen (robu, stoku, preimućstvo i robove) zavisno od zasluga u pohodima. Mađarski naziv „kótyavetye“ potiče od slovenskog izraza ko će nuditi više „ko će veće“.¹⁸¹⁴ Iz pisma Palfija možemo pretpostaviti da su grad opljačkali i da su plen podelili između sebe.¹⁸¹⁵

Početkom 17. veka Osmanlije su jedva zadržale svoje teritorije i tvrđave od hajduka koji su lutali i pljačkali; da nije 1604. godine izbio Bočkaijev usatanak, Osmanlije bi umrli od gladi, kako je saopštio erdeljski knez Gabor Betlen: „*Pošto sam samo ja kneza Bočkaija Bogom molio da bude veran caru (sultanu) [...] od strane kneza su bile oslobođene granične kuće cara, Temišvar, Čanad, Đula, Szegedin, Bač, Solnok, Jegar, Hatvan, i manje palanke, čije kapije su tako opsedali hajduci da Turci nisu mogli ni jesti.*“¹⁸¹⁶

¹⁸¹⁰ Marzali Henrik (szerk.), *Regesták a külföldi levéltárakból*. Budapest, 1878, 907.

¹⁸¹¹ Szentkláray 1917, 115.

¹⁸¹² U gore navedenom Palfijevom pismu je naveden bački beg. Ovaj podatak je veoma interesantan jer se u hrišćanskim izvorima više puta možemo sresti sa bačkim begovima, iako za sad mađarska i srpska historiografija nije ustanovila da je Bač ikada bio centar segedinskog sandžaka. Prvi put smo naišli na pomen bačkog bega 1589. godine. Da situacija bude još konfužnija, zajedno su pomenuti bački i segedinski begovi. (HL VII. 1589. 250.) Objašnjenje za to je da su begovi imali svoje zamenike, ali hrišćanski hajduci nisu znali za to kad su napali u Gornjoj Ugarskoj trupe ovih begova i prosto nisu pravili razliku između njih (za begova i za zamenike videti u poglavlju u vezi istorije osmanskog Bača). Sledeći pomen bačkih begova je iz gore navedene 1599. godine. Iste 1599. godine su Palfijevi hajduci napravili prepad kod Tolne nad brodom bačkog bega, koji je transportovao pojačanje Dunavom ka Budimu. Palfijevi vojnici su iznenada napali Osmanlije i sasekli su ih. Došli su do ogromnog plena i u sirovini i u novcu. (Borus 1984. 223). Jedno pismo nadvojvode Matije iz 1602. godine pominje bačkog bega i da su Osmanlije nudile novac za njegov otkup iz hrišćanskog ropstva HHStA Türkei I. Karton 86, fol 77., Karton 99. fol. 10-11.)

¹⁸¹³ Marzali 1878, 907.

¹⁸¹⁴ Pfeiffer 2017. 99.

¹⁸¹⁵ Pálffy Géza, *Rabkereskedelem és rabtartás Magyarországon* in: *Fons 10* (szerk. Pesti M.), Budapest, 1997, 25-26.

¹⁸¹⁶ Szilágyi Sándor (szerk.), *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, 1879, 440.

Da su se Osmanlije trudili da odbrane svoje tvrđave, možemo pročitati kod Kjatiba Čelebija „islamska vojska je vukla četiri velika topa, od kojih su dva ostavili u Somboru, a dva u Baču i posle su ubrzano prešli preko petrovaradinskog mosta i ušli su u Beograd.“¹⁸¹⁷

Važno je spomenuti da su, po Ištvanu Ivanjiju, hajduci uspeli da zauzmu Bačku tvrđavu 12. septembra 1604.¹⁸¹⁸ a ovu tvrdnju je potvrdio hronikom iz Šarošpataka gde piše „Dana 12. septembra su Mađari izašli iz Bača ispred komandujućeg paše dižući sve u vazduh i ostavljajući pustoš.“¹⁸¹⁹ Međutim, ovaj podatak je dosta diskutabilan, jer Ferenc Toldi, koji je objavio hroniku 1857. godine, kaže da je došlo do greške i umesto Bača, Osmanlije su zauzele Peštu preko puta Budima: „pod 12. septembar umesto Bača treba staviti Peštu.“¹⁸²⁰ Posle pažljivog čitanja hronike iz Šarošpataka došli smo do zaključka da je Ferenc Toldi dobro pročitao hroniku, a da je Ištvan Ivanji pogrešno tumačio istorijski izvor i da je u pitanju Pešta i ne Bač.¹⁸²¹

Po Klari Heđi, koja je pisala u vezi sa osmanskim tvrđavama i posadama tvrđava u Mađarskoj, pominje da je u 1604. godini broj posade tvrđave Bača bio povećan. Broj posade je bio najveći u istoriji osmanskog Bača. Iz ovih podataka smo konstatovali da su tvrđavu napadali i da su zato povećali posadu tvrđave.¹⁸²² Nije ni zanemarujuća činjenica u knjizi *Vojna istorija Mađarske* Jožefa Boruša, koju je koristio Ištvan Ivanji, napravio je istorijsku kartu Dugog rata na kojoj je obeležena bitka kod Bača. Zaključak bi bio da ne smemo osporiti mogućnost da su hajduci dospeli do Bača i da je došlo do okršaja između hrišćana i osmanske vojske.¹⁸²³

Posledice Dugog rata u istoriji Segedinskog sandžaka

Za vreme Dugog rata osmanski pohodi, osmanska i tatarska zimovanja su uticala vrlo razarajuće, posebno na one teritorije gde su živeli većinom Mađari. U srednjovekovnoj Ugarskoj kraljevini Mađari su činili 75-80 % stanovništva i mahom su živeli u sredini države na velikim površinama i brežuljkastim teritorijama, na istočnim i severnim periferijama uz reke.¹⁸²⁴ Ova statistika je bila sve lošija za mađarsko stanovništvo od vremena posle 1526. godine kad je mađarsko

¹⁸¹⁷ Karácson 1916, 349.

¹⁸¹⁸ Iványi 1907, 14.

¹⁸¹⁹ Toldy Ferenc (szerk.), *Sárospataki krónika*. Pest, 1857, 47.

¹⁸²⁰ Isto 47.

¹⁸²¹ Iványi István, Bács II. Krónika. in: *A Bács- Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve XVI/II.* (szerk. Roediger L.), Zombor, 1900, 58-59.

¹⁸²² Hegyi I. 932-933.

¹⁸²³ Borus József, *Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig*, Budapest, 1984, 220.

¹⁸²⁴ Pálffy Géza, *A tizenhatodik század története*. Budapest, 2000, 172–173.

stanovništvo pobjeglo, a na njihovo mesto u oblastima nekadašnje Bačke, Bodroške i Čanadske županije se doselilo slovensko stanovništvo, mahom Srbi, Bunjevci i Šokci.¹⁸²⁵

Za vreme osmanskih osvajanja (1526 – 1541, 1541 – 1568) mađarsko stanovništvo i mreža naseljenih mesta je i posle velikih razaranja bila uglavnom sposobna za regeneraciju¹⁸²⁶, međutim, period Dugog rata, kada je zemlja predstavljala front između dve velesile petnaest godina, kada su se sukobljavale velike vojske od nekoliko desetina hiljada vojnika i tokom kojeg su za razliku od ranijih ratova, te vojske i prezimljavale na bojištu – nastale su veoma ozbiljne demografske posledice, sa dalekosežnim istorijskim posledicama. U periodu Dugog rata broj stanovništva Bačke je drastično opao.¹⁸²⁷ Konstantni rat, useljavanje slovenskog stanovništva, pljačkaški pohodi hajduka i Tatara smanjili su mađarsko stanovništvo.¹⁸²⁸ Četrdesetih i pedesetih godina 16. veka, kada županija Bač i gradovi Sombor i Bač sa okolinom služe za nabavku tvrđavi Jegar, raja živi na „salašima“, što znači da su se bavili pretežno stočarstvom.¹⁸²⁹ Izaslanici budimskog paše pominju nekolicinu ljudi koji su se bavili zemljoradnjom. Njih su oni sa sobom odveli za Budim, a ove krajeve, tj. „Bačku su okarakterisali kao pustinju.“¹⁸³⁰

Dugi rat je bio završen mirom u Žitvatoroku 1606. godine. U poslednjim godinama rata ratne operacije su se vodile na severu a ne na jugu.¹⁸³¹ Hajduci, koji su se borili protiv Osmanlija, posle 1604. su se borili u vojsci Bočkaija protiv Habzburgovaca. Posle završetka Bočkaijevog ustanka 1606. godine hajducima su bile garantovane darovnice dodeljene od strane Stefana Bočkaija. Posle Dugog rata nisu vođene ozbiljnije habzburško-osmanske borbe sve do šezdesetih godina 17. veka.¹⁸³²

¹⁸²⁵ Szakály Ferenc, Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. in: Zombori I. (ed.): *A szerbek Magyarországon*. Szeged, 1991, 11–18.

¹⁸²⁶ Györe Kornél, Bácska népességszáma a XVI. század végén. Történeti népességstatisztikai vizsgálat. in: *Létünk* 2-3 (szerk. Rehák L.), Újvidék, 1973, 175-176., Stelzer Frigyes, *Bácskai adatok a török defterekben* in: A Bács- Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve I. III/IV. (ed. Margalits E.), Zombor, 1885, 14-27.

¹⁸²⁷ Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002. 450.

¹⁸²⁸ Szakály 1997. 153.

¹⁸²⁹ Pfeiffer 2017. 100-101.

¹⁸³⁰ Hóman, Szekfü 1935. 428.

¹⁸³¹ Ђере 2014. 129.

¹⁸³² Szakály Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*, Budapest, 1990, 181.

BAČKA TVRĐAVA U SREDNJEM VEKU I U DOBA OSMANSKE VLASTI

Postojanje tvrđave u blizini nekog naselja obično ukazuje na važnost geografske lokacije odnosno na značaj naselja u kojem se nalazi. Te okolnosti do izvesne mere utiču i na zauzimanje određene pozicije dotičnog mesta u mreži naselja zemlje. Naročito je signifikantno ukoliko jedna tvrđava postoji kroz više vekova i u okvirima različitih političkih vlasti – kao što je to slučaj sa tvrđavom u Baču. Uz to tvrđava svojom aktivnošću u naselju stvara određene potrebe – proizvodnja dobara za obezbeđenje ishrane manjoj ili većoj posadi, potreba za raznim vrstama zanatlija, (održavanje tvrđave, dogradnja i opravka, proizvodnja naoružanja i drugih potrepština vojnicima) za trgovcima, boljim komunikacijama sa okolinom i slično – koje sa svoje strane utiču na formiranje osnovnih karakteristika naselja. Imajući sve to u vidu, u ovom poglavlju želeli bismo na osnovu izvora i relevantne literature što preciznije rekonstruisati istoriju bačke tvrđave. Naš primarni cilj je da pokažemo najvažnije događaje od ranog srednjeg veka, od osnivanje hrišćanske kraljevine Ugarske do kraja osmanske vlasti u Ugarskoj.¹⁸³³ Radi sticanja što celovitije slike o istoriji tvrđave koristili smo mađarsku i južnoslovensku naučnu literaturu kako u vezi sa izgradnjom tvrđava u srednjovekovnoj Ugarskoj, tako i u vezi sa samom tvrđavom u Baču¹⁸³⁴ Što se tiče istorijskih izvora primarno smo radili iz objavljenih dokumenata, međutim, trudili smo se da tokom naših istraživanja u arhivama otkrijemo nove informacije, što ćemo i navesti u radu.¹⁸³⁵

¹⁸³³ Istoriju bačke tvrđave možemo pratiti od 12. veka do Velikog bečkog rata (1683-1699), zato ćemo prezentovati istoriju utvrđenja do vraćanja u hrišćanske ruke 1686. godine. Kao što to možemo videti, u drugim poglavljima naša analiza je dosegala obično do tridesetih ili eventualno do sedamdesetih godina 17. veka – usled nedostataka raspoloživih istorijskih izvora, međutim u slučaju tvrđave smo bili malo srećnije ruke.

¹⁸³⁴ Od mađarske literature u vezi naše teme smo koristili najviše monografije odnosno studije i članke. Istovremeno želimo naglasiti da nismo koristili rezultate mađarske istoriografije u vezi istorije ugarskih dvorova.

Što se tiče južnoslovenske literature (primarno srpske) ima relativno dosta informacija. Ovde mislimo prevashodno na rezultate jugoslovenske i srpske arheologije (Đurđe Bošković, Rudolf Šmit, Nebojša Stanojević, Slavica Vujović, ali naravno navešćemo i studije, koje se bave sa pitanjima bačkog utvrđenja npr. studije Đure Hardija i Đorđa Čekića).

¹⁸³⁵ Nepublikovane izvore u vezi tvrđave smo našli u Mađarskoj državnoj arhivi (MOL) u Budimpešti, odnosno u Haus-, Hof-, Staatsarchiv (HHStA) u Beču. Osmanske izvore u vezi plaćanje osmanske posade ugarskih utvrđenja potiču iz arhiva Istambula (BOA MAD- Başbakanlık Osmanlı Arşivü İstanbul, BOA Tapu-BOA Tapu defteri) ove izvore je svojevrsteno prvo sakupljala Klara Heđi, koja nam je pomagala dajući na raspolaganje ove izvore. Ovde bismo želeli još jednom da joj se zahvalimo za njen nesebičnu pomoć.

Izvori su relativno retki, za neke periode prosto ne postoje izvorni podaci u vezi sa tvrđavom. Ove bele tačke u istoriji, smo se trudili da osvetlimo i nadoknadimo sa rezultatima mađarskih, jugoslovenskih i srpskih arheoloških iskopavanja. Međutim, i ovako imamo duge decenije, odnosno čitave vekove kad ne znamo ništa u vezi tvrđave u Baču.¹⁸³⁶

Naš sekundarni cilj je bio da pokušamo ustanoviti vreme građenje tvrđave. Do danas nisu mogli stručnjaci precizno rešiti ovo pitanje. Ni istoričari ni arheolozi nisu uspeali sa sigurnošću odrediti vreme gradnje utvrđenja. Tokom naših istraživanja smo konstatovali da moramo koristiti rezultate razne historiografije ali i arheoloških iskopavanja da bi smo mogli suziti vreme nastanka i gradnje današnje tvrđave u Baču.

Treći zadatak koji smo sebi postavili je bio da damo odgovor na pitanje zašto su gradili tvrđavu u Baču, ko su bili vlasnici i koje funkcije je imala tokom vekova. Želeli smo da damo odgovor na pitanje da li je tvrđava tokom vekova bila u rukama vladara, da li su vlasnici bili privatna lica, ako jesu, onda da li su bili crkveni vlasnici ili svetovni, itd. Takođe smo analizirali da li je tvrđava imala strateški značaj tokom vekova, posebno od druge polovine 15. veka kad su Osmanlije pritiskale odbrambenu liniju Ugarske, da li su savremenici smatrali da je tvrđava u Baču pripadala toj odbrambenoj liniji Ugarske. U vezi sa ovim smo se oslanjali na rezultate arheoloških iskopavanja u 20. i 21. veku, ali o tome će biti više reči kasnije.

Prvo ćemo dati pregled mađarske historiografije u vezi istorije tvrđava. Mađarska historiografija je počela da se bavi sa temom sedamdesetih godina 19. veka. Za pionira o ovoj temi možemo smatrati studiju Bele Cobora koji se bavio sa srednjovekovnim tvrđavama na teritoriji Mađarske.¹⁸³⁷ Na prelomu 19. i 20. veka Jožef Kenjeki je objavio veću monografiju u kojoj je analizirao srednjovekovne tvrđave Mađarske upoređujući ih sa tvrđavama u zapadnoj Evropi.¹⁸³⁸ Pre prvog svetskog rata još se Elemer Šoš u kratkim crtama bavio sa srednjovekovnim tvrđavama.¹⁸³⁹ Posle veće pauze, tridesetih godina 20. veka Elemer Varju pisao je u vezi ove teme. On se bavio i sa tvrđavama van trijanonske granice Mađarske

¹⁸³⁶ Imamo dva velika perioda o kojima ne znamo ništa u vezi bačke tvrđave. Jedan je između 11. veka do 1158. godine, a drugi period je od 1335. do 1457. godine. Razloge za ova neznanja ćemo analizirati u nastavku.

¹⁸³⁷ Czobor Béla, Magyarország középkori várai. In: *Századok 11.* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1877, 599-617, 704-727.

¹⁸³⁸ Könyöki József, *A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905.

¹⁸³⁹ Soós Elemér, *A magyarországi várak történeti fejlődése*, Budapest, 1912, Isti, A munkácsi vár. In: *Hadtörténelmi közlemények 11.* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1910. 418-446, 513-549., Isti, *Eger-vár története*, Budapest, 1914., Isti, A tokaji vár története. In: *Hadtörténelmi Közlemények 14.* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1913. 65-89, 167-195., Isti, Sóvár története, hadi és műleírása. In: *Hadtörténelmi Közlemények 23-24.* (szerk. Gyalócai J.), Budapest, 1922-1923. 244-269.

(analizirao je 71 tvrđavu).¹⁸⁴⁰ U tridesetim godinama delovao je Vidor Pataki, koji je dao nove informacije u vezi građenja utvrđenja u osmanskoj Ugarskoj.¹⁸⁴¹ Posle Drugog svetskog rata pedesetih godina su objavili svoje monografije u vezi teme Ištvan Genton i Laslo Gere. Gentonova knjiga je predstavljala značajni korak napred u istraživanjima mađarskih dvorova i tvrđava.¹⁸⁴² Međutim, prve značajne rezultate o temi je postigao Laslo Gere. On je svoja istraživanja publikovao u dve velike monografije, upoređujući tvrđave u Mađarskoj sa onima u zapadnoj Evropi odnosno u istočnoj Evropi, koje su građene od srednjeg do novog veka.¹⁸⁴³ Tokom osamdesetih i devedesetih godina 20. veka i u prošloj deceniji su se pojavilo više radova u mađarskoj historiografiji i od strane arheologa i istoričara u vezi teme. Navešćemo samo imena istoričara i arheologa koji su se studioznije bavili problematikom tvrđava u Ugarskoj: Pal Engel, Andraš Kubinji, Erik Fígedi, Ištvan Bona, Čaba Čorba, Ištvan Feld, Alis Horvat, Frideš Kenig, Rihard Horvat, Maksim Mordvin, Arpad Miko, Gustav Vinkler, Katalin Sende, Maria Volf, itd.¹⁸⁴⁴ Navedeni istoričari i arheolozi publikovali su dosta istorijske građe u časopisu „Castrum Bene”, koji izlazi od 1989. godine do dan danas.¹⁸⁴⁵

¹⁸⁴⁰ Varjú Elemér, *Magyar várak*, Budapest, É. N.

¹⁸⁴¹ Pataki Vidor, *A XVI. századi várépítés Magyarországon*, Budapest, 1932., Isti, *Az egri vár élete*, Eger, 1934.

¹⁸⁴² Genthon István, *Magyarország műemlékei*, Budapest, 1951.

¹⁸⁴³ Gerő László, *Magyarországi várépítészet*, Budapest, 1955., Isti, *Várépítészetünk*, Budapest, 1975., Isti, *Magyar építészet*, Budapest, 1954., Isti, *Magyar városképek*, Budapest, 1953.

¹⁸⁴⁴ Engel Pál, Töprengések az Árpád-kori sánccvárok problematikájáról. In: *Castrum 6/2*. (szerk. Feld I.), Budapest, 2007, 11-19., Kubinyi András, Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: *Castrum 2/2*. (szerk. Horváth L.), Budapest, 1992, 65-75., Isti, Árpád-kori váraink kérdése. In: *Castrum 1/1*. (szerk. Horváth J.), Budapest, 1989, 290-317., Fügedi Erik, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977, Bóna István, *Az árpádok korai várainról. 11-12. századi ispáni várak és határvárak*, Debrecen, 1995, Csorba Csaba, *Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről*. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 53*. (szerk. Dankó I.), Debrecen, 1972, 177-234., Feld István, Terei György, Vártopográfiák, regionális várkutatás Magyarországon. In: *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő*. Szerk. Benkó Elek, Bondár Mária, Kolláth Ágnes, Budapest, 2017, 151-163., Feld István, Der Beginn der Adelsburg in mittelalterlichen Königreich Ungarn. In: *Chateau Gaillard 16*, Caen, 1994 188-205., Isti, Die regelmässigen "Burgschlösser" des Königreiches Ungarn im Spätmittelalter. in: *Die Burg im 15. Jahrhundert*. ed. Reiche B., Kronberg, 2009, 138-147., Isti, A 15. Századi castrum mint kutatási probléma. In: *Castrum 2*. (szerk. Horváth J.), Budapest, 1990, 13-29., Horváth Alice, *Báthory Miklós váci püspök (1474-1506) élete és kora*, Budapest, 2006., König Frigyes, *Várak és erődítmények a Kárpát-medencében*, Budapest, 2001., Horváth Richárd, Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György et al., Budapest, 2011, 79-95., Isti, Várépítés engedélyezése a középkori Magyarországon. In: *Várak, kastélyok, templomok 7/5*, Budapest, 2011, 4-8, Mordvin Maxim, *A középkori várszerkezet kialakulása Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10-12. században*, Budapest, 2016 (doktorska disertacija), Mikó Árpád, *A reneszánsz művészet története Magyarországon*, Budapest, 2011 (doktorska disertacija), Winkler Gusztáv, *Reneszánsz erődépítészet Magyarországon. Mérnöki szemmel*, Budapest, 2004., Wolf Mária, Adatok az ispáni várak szerepéhez az Árpád-kori Magyarországon. In: *Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György et al., Budapest, 2011, 323-328.

¹⁸⁴⁵ Časopis *Castrum Bene* se bavi sa istorijom, odnosno arheološkim iskopavanjima mađarskih tvrđava odnosno mađarskih dvoraca. Časopis je dostupan i na internetu: <https://castrumbene.hu/?cat=2>

Na sledećim stranama želimo govoriti o onim stručnjacima i njihovim radovima koji su se bavili sa istorijom bačke tvrđave.¹⁸⁴⁶ Prvi od arheologa koji se bavio arheološkim iskopavanjima u Baču bio je Imre Henselman. Zahvaljujući njegovim iskopavanjima započeta su istraživanja i ispitivanja u tvrđavi odnosno rekonstrukcija istorije tvrđave.¹⁸⁴⁷ Od istoričara u Mađarskoj su se takođe bavili mnogi sa ovom temom. Na kraju 19. veka su to bili Đula Dudaš i Ede Rajsig.¹⁸⁴⁸ Ede Rajsig u monografiji Bačko-Bodroške županije je više puta pominjao utvrđenje u jugozapadnoj Bačkoj, odnosno pisao je u vezi važnih događaja u mađarskoj istoriji koji su se ticali i istorije tvrđava.¹⁸⁴⁹ Na prelomu 19. u 20. vek, članovi *Istorijskog Društva Bačko-Bodroške županije* su se u više navrata bavili istorijom tvrđave u Baču.¹⁸⁵⁰ Ipak od istoričara moramo posebno istaći Ištvana Ivanjija, ko je ne samo u godišnjacima gore navedenog društva publikovao radove u vezi tvrđave, nego i u geografsko-istorijskoj arhontologiji Bačko-Bodroške županije.¹⁸⁵¹ Od starih velikih poznatih istoričara naravno ne smemo zaboraviti Dežea Čankija, koje u svojoj petotomnoj monografiji u vezi istorijske geografije Ugarske u doba Hunjadijevaca dao više korisnih informacija u vezi tvrđave.¹⁸⁵²

¹⁸⁴⁶ One stručnjake ćemo one koji su se barem u jednom pasusu bavili sa istorijom tvrđave u Baču.

¹⁸⁴⁷ U vezi rezultata arheoloških istraživanja i rezultata Imrea Henselmana ćemo govoriti detaljnije kasnije. Ovde ćemo samo nabrojati članke u kojima je pisao o tvrđavu u Baču: Henszlmann Imre, *Bács, Archeológiai Értesítő* 4/3. (szerk. Rómer F.), Budapest, 1870, 309-314., Isti, *Archeológiai Értesítő* 4/4, 2-9, 25-31, 49-56, 85-91., Isti, *Archeológiai Értesítő* 6/7., 1872, 37-39, 57-60, 73-79, 89-94.

¹⁸⁴⁸ Dudás I., 81, 83, 93, 101, 107, 119, 121, 124, Isti, *Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei*, Zenta, 1886, 104-108.

¹⁸⁴⁹ Reiszig Ede, *Bács Bodrogh vármegye története. A vármegye története a honfoglalástól a mohácsi vészig*, in: *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrogh vármegye* II. szerk. Borovszky Samu, Budapest, 1909, 33,34,35, 36, 37, 53, 58, 63, 70, 75, 76, 77, 83, 84, 87, 95, 96, 102, 108, 111, 112.

¹⁸⁵⁰ Grosschmid Gábor, *Magyarország népesítésének áttekintése. Figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történetére*. in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve III/4-6* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1887, 138, Isti, *A bulkeszi-árpád-kori lelet. Monográfia*. in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve VI/2* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1890, 61,64,69, Kőszeghy Sándor, Imreffy Mihály följegyzései 1522-ből, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 9/1* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1893, 24-29, Iványi István, *Adatok Szónta helyrajzához*, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/2* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1894, 52, Grosschmid Gábor, *Bács-Bodrogh vármegyének történelmi emlékei*, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/4* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1894, 151, 152, Iványi, 1898, 170-171, Zsák, 1900, 23, Iványi, 1900, 51-62, Érdújhelyi Menyhért, *A kalocsa-bácsmegeyi klérus honvédelmi tevékenysége a mohácsi vész előtt*. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 19/2* (szerk. Trencsény K.), Zombor, 1903, 95-96, Trencsén Károly, *Bácska a török hódoltság korában*. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 24/4* (szerk. Trencsény K.), Zombor, 1908, 169-170, 175, Dudás Gyula, *Bács-Bodrogh megye történetéhez*. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 28/3* (szerk. Trencsény K.), Zombor, 1912, 88.

¹⁸⁵¹ Iványi István, *Bács-Bodrogh vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I-V*, Szabadka, 1906-1909.

¹⁸⁵² Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II*, Budapest, 1904, 135.

U jugoslovenskoj historiografiji od istoričara i arheologa u dvadesetim i tridesetim godinama 20. veka sa bačkom tvrđavom su se bavili Rudolf Šmit i Đurđe Bošković.¹⁸⁵³ Nije nam poznato ni jedno ime istoričara ili arheologa u Mađarskoj između dva svetska rata koji su se bavili našom temom.

Posle 1945. godine mnogi stručnjaci su se bavili sa ovom problematikom. U pedesetim i osamdesetim godinama bili su to bavili Šandor Nađ i Miomir Petrović koji su izvršili značajna arheološka iskopavanja na teritoriji tvrđave.¹⁸⁵⁴ Poslove Nađa i Petrovića su devedesetih, odnosno posle 2000. godine nastavili Nebojša Stanojev i Slavica Vujović.¹⁸⁵⁵ O srednjovekovnoj istoriju tvrđave su pisali Đura Hardi i Đorđe Đekić.¹⁸⁵⁶ Međutim, Ante Sekulić je dao samo najvažnije informacije, u svojoj manjoj monografiji bavio se pretežno sa istorijom samog naselja odnosno sa katoličkim, bunjevačkim i šokačkim stanovništvom grada.¹⁸⁵⁷ Sa osmanskim periodom istorije tvrđave se bavila detaljnije Olga Zirojević, koja je u svojoj studiji u vezi utvrđenja današnjih teritorija Vojvodine i Slavonije dala dobar pregled informacija pozivajući se na osmanske izvore.¹⁸⁵⁸

Mađarska historiografija pedesetih i u prvoj polovinu šezdesetih godina 20. veka nije se bavila sa istorijom tvrđave. Već pomenuti Laslo Gere koji se bavio detaljno sa tvrđavama u nekadašnjoj Ugarskoj, samo je publikovao plan bačke tvrđave, odnosno u jednoj rečenici je samo naveo njeno postojanje.¹⁸⁵⁹ Od arheologa u Mađarskoj Alisa Horvat se bavila temom u sedamdesetim i osamdesetim godinama 20. veka. Ona se u svom doktoratu odnosno u jednoj većoj studiji bavila ovom temom, analizirajući izgradnju bačke i petrovaradinske tvrđave u

¹⁸⁵³ Рудолф Шмит, Ђурђе Бошковић, Средњовековни градови у Војводини, in: *Војводина I. Од најстаријих времена до велике сеобе* (ур. Поповић Ј. Д.), Нови Сад, 2008, 301-329.

¹⁸⁵⁴ Шандор Нађ, Тврђава Бач. In: *Рад војвођанских музеја 10.* (ур. Николић Р.), Нови Сад 1961, 89-114, Петровић Миомир, *Средњовековна тврђава у Бачу-бранич кула.* У: Рад Војвођанских музеја 29 (ур. Малуцков М.), Нови Сад, 1984-85. 121-131.

¹⁸⁵⁵ Славица Вујовић, Небојша Станојев, Тврђава у Бачу, истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови. In: *Гласник Друштва конзерватора Србије 29* (ур. Бујовић С.), Београд, 2005, 67-71, Небојша Станојев, *Средњовековна насеља у Војводини*, Нови Сад, 1996, Јермина Станојев, Небојша Станојев, *Водич каталог. Тврђава Бач*, Нови Сад, 2013, Славица Вујовић, *Средњовековна тврђава са подграђем у Бачу.* In: *Гласник Друштва конзерватора Србије 31* (ур. Ђекић М.), Београд, 2007, 79-83, Славица Вујовић, *Како очувати и користити културно наслеђе. Допринос Векова Бача*, Нови Сад, 2016, 102-122.

¹⁸⁵⁶ Ђура Харди, „Castrum Regis Bachiensis” Anno 1328. Или један прилог питању статуса бачке тврђаве. In: *Истраживања 25* (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2015, 45-54.; Ђорђе Ђекић, *Средњовековне тврђаве у Бачкој.* in: *Бачка кроз векове* (ур. М. Миодраг, Јовић В.), Београд, 2014, 851-860.

¹⁸⁵⁷ Sekulić 1978, 24, 27, 28, 29, 31, 33.

¹⁸⁵⁸ Olga Zirojević, *Turska utvrđena mesta na području današnje Vojvodine i Slavonije.* In: *Turci u Podunavlju I*, Београд, 2008, 147-148.

¹⁸⁵⁹ Gerő 1955, 304.

drugoj polovini 15. veka, posebno za vreme nadbiskupa Petra Varadija.¹⁸⁶⁰ Vredno je pomenuti monografiju Ištvana Bone u vezi zemljanih tvrđava u doba Arpadovića u Ugarskoj. On smatra da je verovatno i prva tvrđava u Baču bila od naboja, ali da je ovo pitanje još nije dovoljno istraženo. On daje već poznate informacije u vezi srednjovekovne renesansne tvrđave, tako da faktički nove informacije nisu navedene.¹⁸⁶¹ Na kraju bismo želeli da pomenemo i studiju Ištvana Felda, koja gde je pomenuta tvrđava u jednom pasusu, ali je spomenuo izgradnju bačke tvrđave u 15. veku.¹⁸⁶²

Od istoričara iz šezdesetih godina 20. veka moramo svakako pomenuti delatnost Đerđa Đerfija, koji je u četvorotomnoj monografiji o istoriskoj geografiji Ugarske kraljevine u doba Arpadovića naveo izvore i literaturu u vezi Bačke županije, odnosno bačke tvrđave od 11. do 14. veka. Njegova druga knjiga je svakako dragocena za istoričare koji se bave sa ovom tematikom.¹⁸⁶³ Čaba Čorba je sedamdesetih godina sastavio arhontologiju u vezi mađarskih tvrđava, dvoraca i utvrđenja u južnoj Ugarskoj od 12. do 18. veka. U svom radu Čorba je naveo značajne informacije u vezi istorije bačke tvrđave.¹⁸⁶⁴ Naravno ne smemo propustiti ni delatnost Đule Krišta. On se u monografiji objavljenoj 1988. godine bavio ne samo sa osnivanjem Bačke županije, već je pisao i o tvrđavama Kaločko-Bačke nadbiskupije.¹⁸⁶⁵ Oko 2000. godine je Gustav Vinkler u pregledu graditelja rekonstruisao građenje bačkog utvrđenja iz doba renesanse upoređujući je sa ostalim tvrđavama u Ugarskoj.¹⁸⁶⁶ Što se tiče osmanskog perioda, Klara Heđi je vršila značajna istraživanja u turskim arhivima, a svoje rezultate istraživanja je objavila u trotomnoj monografiji u vezi tvrđava i utvrđenja u nekadašnjoj osmanskoj Ugarskoj.¹⁸⁶⁷

Na prethodnim stranama smo naveli i predstavili ukratko najznačajnije monografije, studije, članke i zbornike izvora koji su se bavili sa utvrđenjem u Baču. Međutim, u nastavku ćemo navesti i one zbornike izvora, koje nismo pojedinačno naveli u uvodu ovog poglavlja. Takođe, publikovane izvore, koje smo koristili u nastavku ćemo navesti, odnosno citirati.

¹⁸⁶⁰ Horvát Alice, *Várak és erődök építészete a középkori Délkelet-Magyarországon a XVI. század közepéig*, Budapest, 1983, 65-77., Ista, Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon), In: *Művészettörténeli értesítő* 36/1-4 (szerk. Mojzer M.), Budapest, 1987, 57-70.

¹⁸⁶¹ Bóna 1995, 35-36.

¹⁸⁶² Feld István, Várak és erődítmények a középkori Magyarországon, In: *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. szerk. Harmann Róbert, Budapest, 2017, 396.

¹⁸⁶³ Györffy I., 202-208, 210-213.

¹⁸⁶⁴ Csorba 1978. 188.

¹⁸⁶⁵ Kristó 1988, 453-454.

¹⁸⁶⁶ Winkler 2014, 150.

¹⁸⁶⁷ Hegyi Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága I-III*. Budapest, 2007, 24, 76, 97, 157, 160, 161, 208, 217, 246, 929-935.

Najranija tvrđava u Baču

Na žalost ni do dan danas nemamo tačne podatke o nastanku tvrđave. Po pojedinim istoričarima na teritoriji današnje tvrđave je postojalo utvrđenje već u ranom srednjem veku (6-9. vek) i ovo utvrđenje je bila zemljana tvrđava Slovena a kasnije Avara, ali ova informacija nije utvrđena ni arheološkim iskopavanjima ni istorijskim izvorima.¹⁸⁶⁸ Međutim, većina stručnjaka je mišljenja da je prva tvrđava u Baču najverovatnije nastala u 11. veku za vreme organizacije nove hrišćanske mađarske države za vreme vladavine Stefana I Svetog (997-1038), ili najkasnije za vreme vladavine kralja Solomona (1063-1074).¹⁸⁶⁹ Za vreme Stefana I je izgrađen sistem uprave nove kraljevine, sistem kraljevskih županija,¹⁸⁷⁰ čiji centri su bile tvrđave.¹⁸⁷¹ Na žalost sa izvorima ne možemo potkrepiti nastanak Bačke županije. Pre nego što pređemo na prve izvore u vezi tvrđave, u posrednim informacijama se ukazuje na nastanak tvrđave u Baču. Takva je informacija hronike iz 14. veka, po kojoj je sedamdesetih godinama 11. veka više puta spominjan župan Vid¹⁸⁷² i bački vitezovi (*comes Vid cum*

¹⁸⁶⁸ Ovu informaciju nije bilo lako proveriti. Tokom naših istraživanja naišli smo na informaciju da je za vreme Avara već postojalo utvrđenje u Baču 873. godine. Međutim, ovu informaciju smatramo netačnom. Kod Ante Sekulića smo naišli na informaciju da po *Salcburškoj hronici* spominje se avarsko utvrđenje u pomenutoj godini (Sekulić 1978, 19). Ovu informaciju smo našli i kod Stefana Blaškovića (Stefan Blaskowitz, *Batsch. Geschichte einer Tausendjährigen Stadt in der Batschka*, Freilassing, 1965, 8). Ede Rajsig se takođe pozivao na *Salcburšku hroniku* u monografiju Bačko-Bodroške županije. (Reiszig, 1909. 31). Međutim, ovu informaciju nismo našli u pomenutoj hronici. Sama hronika (*Annales Iuvavenses maiores*) je deo jedne druge tzv. *Annales Iuvavenses qui dicuntur antiquinak*, koja navodi dešavanja između 725-835. godine, odnosno spominje i 965. godinu kao završnicu događaja (Bresslau H. (ed.), *Annales Iuvavenses maiores*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Tomi XXX. Pars II. Lipsiae, 1926. pp. 732-739). Godina 873. nije u hronici, ali tražeći i ostale godine nismo naišli ni na jednu avarsku tvrđavu, koja bi ličila na ime Bač.

¹⁸⁶⁹ Organizovanje hrišćanske kraljevine Ugarske mađarska historiografija povezuje obično sa dvojicom vladara. Prvi je veleki knez Geza (972-997) a drugi je njegov sin Stefan I Sveti (997-1038). Navešćemo literaturu i istoričare, koji su bili po mišljenja da je Bačka županija nastala za vreme Svetog Stefana: Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt I*. Budapest, 1899, 54 (u nastavku Pauler 1899), Dudás I. 90-92, Reiszig 1896, 35, Györffy I. 212, Kristó 1988, 453-454, Zsoldos Attila, Szent István vármegyéi. In: *História 4*, Budapest, 2000, 16-18, Koszta László, Bács megye és várispánság. In: KMTL, 75.

¹⁸⁷⁰ U ovom poglavlju nismo analizirali smo i obradili nastanak i razvijanje županijskog sistema u Ugarskoj, jer smo to uradili u drugom delu disertacije kad smo govorili o svetovnoj istoriji grada. Ovde ćemo se samo ukratko pozivati na najvažniju literaturu u vezi toga: Botka Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetről. In: *Századok 4*. (1870), 499-522, *Századok 5* (1871) 297-309, 288-398, *Századok 6* (1872) 23-38, 67-85, 135-148., Pauler Gyula, Megye? Várispánság? In: *Századok 16* (1882) 202-222, Csutorás László, A magyar vármegyrendszer történeti kifejlődése és politikai jelentősége. In: *Magyar Igazságügy 30*. (szerk. Köv T., Tarnai L.), Budapest, 1888, 6-26, Györffy 1958, 12-87, 565-615, Molnár József, A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. In: *Hadtörténelmi Közlemények 6* (1959) 222-252, Kristó 1988, 21-239, Kristó Gyula, királyi vármegye. In: KMTL, 358-359.

¹⁸⁷¹ Kristó, *Vármegyék*, 21-239, Kristó, *Királyi vármegye*. In: KMTL, 358-359.

¹⁸⁷² U vezi župana Vida nećemo detaljnije govoriti. Ovde želimo samo navesti najvažniju literaturu i zborniku izvora u vezi njega. Detaljnije videti: SRH I. 371, 386, 390., Kristó 1988, 453-454., Dudás I, 81, Reiszig 1909, 35, Pauler, 1899, 165., Рокаи et al., 2002, 37, Rokay Péter, *Salamon és Póla*, Újvidék, 1990, 60-62, Борис Стојковски, Бачки жупан Вид. In: *Споменица Историјског архива Срем 7* (ур. Ђурић Ђ.), Сремска Митровица, 2008, 62-71.

Bachiensibus militibus), odnosno bačvani (*cum Bachensibus*).¹⁸⁷³ Najverovatnije je Vid bio bački župan ko se nalazio na čelu bačkog utvrđenja. Po toj logici znači da je tvrđava postojala već 1071. godine.¹⁸⁷⁴ U poveljama prvi bački župani se javljaju 1111. godine, čije je ime poznato.¹⁸⁷⁵ O funkcijama župana govorimo u posebnom poglavlju. Po gore navedenim podacima krajem 11. ili početkom 12. veka je već postojala neka tvrđava u Baču. Međutim, želeli bismo da vidimo kakva je bila ova tvrđava, kako je izgledala, od čega je bila građena, ko je bio vlasnik i kakvu funkciju je imala, dakle kakvo je moglo biti prethodno utvrđenje današnje tvrđave?

U 11. i 12. veku su se u kraljevini Ugarskoj gradile tzv. zemljane tvrđave. Tokom svojih seoba pre doseljenja u Karpatsku kotlinu mađarska plemena su se srela sa tehnikom gradnje ovog tipa utvrđenja u istočnoj Evropi kod slovenskih plemena.¹⁸⁷⁶ Kasnije su i u Karpatskom basenu našli na isti tipa utvrđenja koji su kasnije oni dalje razvijali i usavršavali.¹⁸⁷⁷ Međutim, treba da vidimo šta je uopšte zemljana tvrđava. Ove tvrđave su bile određene teritorije koje su bile branjene sa rovovima i šančevima, odnosno sa zidovima napravljene od zemlje. Građenje zemljanih utvrđenja su početa sredinom ili krajem 10. veka, njihovo poreklo je dosta kompleksno.¹⁸⁷⁸ Za ove tvrđave iz 10. i 11. veka je bilo karakteristično da su građene na brežuljcima koja su izvirivala iz meandra reka, poluostrva ili na produžecima planina. Zavisno od toga gde su bile građene možemo pretpostaviti njihove strateške funkcije. Ako gledamo njihove osnove, bile su široke, ali su granice zavisile od karakteristike okoline. Ove tvrđave su sastojale od jednog dela, skoro sve su bile drvene konstrukcije koje su bile sastavljene od pregrađenih šančeva. Ove tvrđave iz 10. i 11. veka su

¹⁸⁷³ Szentpétery, SRH I. 371, 386, 390, Kristó, Vármegyék, 453-4, Dudás, Bács-Bodrogh vármegye I 82, Reiszig, Bács-Bodrogh vármegye története 35, Pauler 1899, 165, Györffy I. 210, Стојковски 2008, 62-71.

¹⁸⁷⁴ Kristó 1988, 453-454.

¹⁸⁷⁵ Spisak bačkih župana smo već naveli u poglavlju koje se bavio sa svetovnom istorijom naselja u srednjem veku. Ove ćemo navesti samo najvažniju literaturu i arhontologije gde možemo naći više na informacija u vezi bačkih župana. Ova literatura navodi i izvore u kojima su u listovima dostojanstva nabrajani i bački župani. Za ovo videti detaljnije: Marsina Richard, *Codex diplomaticus et epistolaris slovaciae I*. Bratislava, 1971. 64., Dudás, Bács és Bodrogh vármegyei ispánok. In: *Századok 5*(1871), 440-441, Nagy Imre, Adalék a Bács és Bodrogh vármegye ispánjaihoz. In: *Századok 5*(1871), 500-513, Wertner Mór, Az Árpádkori megyei tisztszelők (Okirati kútfők nyomán) I. In: *Történelmi Tár 3/20* (u nastavku TT), Budapest, 1897, 442-447, Wertner, Ujabb adalékok az Árpádkori megyei tisztszelők ismeretéhez I. In: *TT. 4/6*, 1905, 43-44, Reiszig, Bács-Bodrogh vármegye története, 46-47, Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*, Budapest, 125-128, Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1457 I-II*, Budapest, 1996, 100-101, C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 II. Megyék*, Budapest, 2017, 37-41.

¹⁸⁷⁶ Gerő 1975, 17-18, Gerő 1955, 99-113, Miklós Zsuzsa, földvár. In: *KMTL 224*, Feld 2017, 370-372, Nováki Gyula, Várépítészetünk kezdete. In: Gerő László, *Várépítészetiünk*, Budapest, 1975, 45-60, Szende Katalin, Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan-vagy miért nem? In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*, Budapest, 2013, 127-143.

¹⁸⁷⁷ Gerő 1975, 17-18, Gerő 1955, 99-113, Nováki 1975, 45-60.

¹⁸⁷⁸ Pošto se naša disertacija ne bavi sa istorijom ranog srednjeg veka, odnosno današnja tvrđava u Baču nije zemljišna, ovu temu nećemo detaljnije analizirati.

branile granice, odnosno bile su centri vođa plemena a kasnije župana. Zemljišne tvrđave iz 12- i 13. veka su se razlikovale od onih iz 10. i 11. veka. I ove su bile izgrađene iz jednog dela, njihova osnova je bila ovalna ili okrugla, a njihova teritorija je bila između 0.02-0.07 hektara (odnosno 200-700 m²). Unutar utvrđenja kuće i tornjeve su gradili od drveta, kamena ili cigle. Ove „tvrđave” manjih dimenzije su služile za odbranu privatne imovine i porodica pojedinih plemića. Jedan deo njih krajem 13. veka i početkom 14. su raseljena. Njihov drugi deo je uništen u privatnim građanskim ratovima krajem 13. i početkom 14. veka. Ovaj tip utvrđenja je bio karakterističan za celu Evropu. (Motte, Turmhügel, Hradok, Hradiško).¹⁸⁷⁹ Mislimo da je i bačka tvrđava tako izgledala u doba Arpadovića.¹⁸⁸⁰ Možemo postaviti onda pitanje šta se desilo sa ovom tvrđavom? Zašto nisu ostali od njih ni ostaci? Na ova pitanja ćemo dati odgovor u nastavku našeg teksta. Sad ćemo preći na prve konkretne informacije i izvore u vezi tvrđave u Baču.

Tvrđava u Baču za vreme Arpadovića

Prvi izvor, iz kojih možemo videti posredno da je postojala tvrđava je iz 1158. godine. Povelju je izdao kralj Geza II (1141-1162) u kojoj je učvrstio i obnovio povlastice i imanja opatije u Pečvaradu.¹⁸⁸¹ Za nas nije samo važna ova povelja zbog toga što je kralj Geza II uskrasne praznike proveo u Baču, nego i zato što u spisku svedoka imamo više važnijih ljudi za našu temu. Navedeni su i kmetovi tvrđave¹⁸⁸² Bača, koji su svedočili u izdavanju povelje:

¹⁸⁷⁹ Miklós Zsuzsa, földvár. In: KMTL 224.

¹⁸⁸⁰ Szende 2013. 128., 131, 135, Bóna 1995. 35.

¹⁸⁸¹ AOKLT VII 119. 252. regesta. U regesti je navedena pogrešna godina. Umesto 1258. godine bi trebalo da stoji 1158. godina. MON.VAT. I/4. 574. Zs. O. II/1. 291., Sekulić 1978. 23.

¹⁸⁸² Pošto su kmetovi utvrđenja u istoriju Ugarske kraljevine predstavljali posebni sloj društva, mislimo da moramo navesti ko su bili oni faktički i čime su se razlikovali od običnih kmetova. Kmetovi tvrđave su bili narod kraljevske organizacije odbrambenog sistema od tvrđava koji su se nalazili na pristojnoj poziciji među žiteljima jedne tvrđave. Međutim, u pravnom statusu nisu bili slobodni: unutar organizacije tvrđave oni su pripadali kraljevskoj imovini, oni se nisu mogli otepeti samovoljno od organizacije utvrđenja, njihove povlastice su važile samo u okviru tvrđave. Odgovarajući time su kmetovi tvrđava postali kraljevski službenici (*serviens regis*-) po pravnom smislu slobodni sloj mađarskog društva u 13. veku, koji je raspolagao sa imovinom, međutim, da bi izbegli ličnu zavisnost od sve imućnijih barona borili su se za priznavanje pripadnosti među vladajućim slojevima društva tako što su služili ugarske kraljeve. Uvek pre davanje plemićke titule su bili oslobođeni od ličnih zavisnosti, odnosno darovana je njima lična sloboda (za to ćemo imati i mi primer). Najvažnija obaveza kmetova utvrđenja je bilo vojevanje. Morali su pratiti kralja i u pohodima u inostranstvo (i za to ćemo imati primer). Tokom 13. veka jedan deo njih se već borio u teškom naoružanju. Oni su pored vojevanja pomagali županima u sudijskim i administrativnim poslovima. Oni su sudili nad narodima utvrđenja (*civilis, civis castrensis*- videti fusnotu 59.) održavali su procese, obilasko granica kod uvođenja u posed, prvenstveno u slučajevima u vezi organizacije tvrđave. Iz njihovih redova su poticali kapetani ljudi utvrđenja i funkcioneri županija. Da bi su mogli baviti nesmetano svojim poslom kmetovi tvrđave su imali deo zemlje utvrđenja, odnosno deo od poreza ljude tvrđave. Zemlje utvrđenja su mogli samo uživati, ali nisu mogli njih otuđiti. Kao imućniji posjednici bili su sloj ugarskog društva: bili su svedoci (to smo videli gore u povelji iz 1158.) dobili su ulogu u sudijskim organizacijama. Među kmetova utvrđenja bilo je više slojeva (slobodnici svetoga kralja- su bili gornji sloj ovog društva koji su živeli u rodovima, odnosno „uzraštaj kmetova“ (lat. *fili*

„[...] Svedoci obnavljanja ove privilegije su pomenuti biskupi i prvaci: pre svega kanonici bački: Obsa dekan, Esau kantor, Čeke, Benjamin sveštenici, Jonathas, Azarin, Latin i drugi kanonici, a isto tako su ovdje i kmetovi spomenutog utvrđenja: Sampa, Suga, Sokron, Sermes i mnogi drugi [...]“.¹⁸⁸³ Na žalost diplomatika je ustanovila da je ova povelja iz 1158. godine falsifikat.¹⁸⁸⁴ Prvi verodostojni izvor iz koga možemo videti da je bačka tvrđava sigurno postojala je povelja Bele III (1172-1196), koja je regulisala granice poseda mesta Sonte, i usput pominje i posed ribara bačke tvrđave, koji žive u jednom selu: „[...] od tog mesta ide međa poseda ribara Bačkog utvrđenja sve do obala Wyosa i tamo se pokraj ribarskog sela nalazi međa;“.¹⁸⁸⁵ Iz povelja postaje jasno da je jedan magistralni put vodio u Bač: „[...] odakle se kreće na zapad do magistralnog puta koji vodi u Bač.“.¹⁸⁸⁶ Ovaj magistralni put je inače povezo Petrovaradin sa Bačom, koji je skretao prema severu ka Bodroškoj županiji.¹⁸⁸⁷ Iz ove informacije saznajemo da je tvrđava postojala u Baču u 12. veku, koja nije bila izgrađena samo zbog toga što je grad bio centar županije, nego i zbog strateškog razloga jer je branila magistralni put koji je vodio u srce države. Ove tvrđave su branile ne samo teritorije u doba Arpadovića, već i granice poseda.¹⁸⁸⁸ Najverovatnije je u ovo doba tvrđava bila u posedu ugarskog kralja, odnosno pod upravom Bačkog župana, jer u doba Bele III su kraljevske županije doživele svoju zlatnu eru.¹⁸⁸⁹

U mađarskoj historiografiji je opšte prihvaćena činjenica da je u doba vladavine Andrije II (1205-1235) došlo do slabljenja centralne vlasti kralja jer su kraljevski posedi

iobagionum de castrensibus, mađ. *keltjobbágyfiúk*)- oni su predstavili donji sloj kmetova utvrđenja. U doba darivanja poseda tvrđava sistem kmetova utvrđenja se počeo raspadati. Većina od njih su postali zavisni od plemića, odnosno još u 14-15. veku su ostali i pod kraljevskom vlasti. Imućnici su se uzdigli u sloj srednjih plemića. Za temu videti detaljnije: Zsoldos Attila, *várjobbágy*. In: KMTL, 715, Isti, *Iobagio Castri Possessionem Habens*(A várjobbágyi jogállás anyagi háttérének kérdései). In: *Századok 128/2* (1994), 254-272, Isti, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyiség történetéből*, Budapest, 1999, 9-112, 142-186, Bolla Ilona, *A jogilag egységes hobbágyosztály kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1983, 17-96, 198-255.

¹⁸⁸³ „[...] *Huius renouationis priuilegii testes sunt praedicti Episcopi et Principes: insuper Canonici Baacsienses: Obsa Decanus, Esau Cantor, Cheke, Beniamin, Sacerdotes, Ionathas, Azarinus, Latinus, et ceteri Canonici. Iobbagyones eiusdem Castri: Sampa, Suga, Sokron, Sermes, et ceteri quam plurimi [...]*“ Mon. Vat. 1/4, 574, Róka János, *Vitae Vaspremiensium Praesulum*, Posonii 1779, 59-60, Fejér, Cod. Dipl. II. 147-153, Fejér, Cod. Dipl. III/2. 118-129.

¹⁸⁸⁴ Szentpétery Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1*, Budapest, 1923, 32, Uő, *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. In: *Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből* 24 (10), Budapest, 1918, 12-37, Karácsonyi János, *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Budapest, 1891, 78-100.

¹⁸⁸⁵ „[...] *et ab illo loco in terra piscatorum Bachyensis Castri uadit per metas usque ad rippam Wyos, et ibi est meta iuxta villam piscatorum; [...]*“ DL 170, Wenzel ÁÚO. XI, 61-62., Györffy I. 210.

¹⁸⁸⁶ „[...] *unde flectitur ad occidentem ad magnam viam, que ducit ad Bach; [...]*“ DL 170, Wenzel, ÁÚO XI. 61-62, Györffy I. 210.

¹⁸⁸⁷ Györffy ÁMF I, 210.

¹⁸⁸⁸ Gerő 1955. 114, Miklós, KMTL, 224, Fügedi Erik, vártípusok. In: KMTL, 719-720.

¹⁸⁸⁹ Koszta 2009, 104-105. Makk Ferenc, III. Béla. In: KMTL, 91-92, Makk 2000, 183-186.

darovani masovno privatnim licima.¹⁸⁹⁰ Interesantno je da ne znamo da li su u ovo vreme bili i posedi bačkog utvrđenja nekom poklonjeni. Samo jedna informacija nam je poznata iz ovog perioda u slučaju potvrde poseda i imanja opatije u Tihanju 1211. godine.¹⁸⁹¹ U ovoj povelji su pomenuti i ljudi bačkog utvrđenja. (*civiles*).¹⁸⁹²

Međutim, ovde za trenutak treba da zastati i moramo objasniti šta su bile zemlje tvrđava, šta su bile njene funkcije u 11. i 12. veku i kako su se transformisale u tzv. „pripadnosti” u 13. veku. Pod terminom zemlje tvrđava (*terre castri*) za vreme ranijih županijskih utvrđenja se podrazumevala ne samo zemlja koja je pripadale tvrđavi, nego i ljudi, koji su obrađivali te zemlje, dakle i oni su lično pripadali tvrđavi.¹⁸⁹³ U 13. veku dolazi do promene u ovim vezama. Tvrđava i njihovi pripadnici su bile drugačije vezani nego pre. U novoj vezi objektivnija osnova je bila zemljoposednička renta, nego lično služenje.¹⁸⁹⁴ Broj i sastav ove pripadnost je često varira. Nekoliko sela je moglo darovati kralj ili zemljoposednik, ali i neke nove je mogao i pripojiti već pripadajućima. Funkcija pripadnosti je bila i obaveza snabdevanja stanovništva utvrđenja. U ovom slučaju nije došao toliko do izražaja karakter veze između zemljoposednika i kmetova, koliko do izražaja moć plemstva, koji su u njihovim utvrđenjima nagomilana dobra dobijati u naturu od strane kmetova.¹⁸⁹⁵

U vezi istorije poseda bačkog utvrđenja imamo relativno puno više informacija, koje nas obaveštavaju o situaciji u 13. veku. Iz istorijskih izvora nam postaje jasno da su posedima tvrđave u Baču pripadala sledeća naselja i sledeći posedi: Bečej, Halasi, Haršanj, jedan i drugi Ker, Kesi, Lugaš, Ond, Petend, Šavar, Ujfalu, i po imenu bi moglo da se kaže isto za Česi, Varfalva, Varnađ.¹⁸⁹⁶ U vezi sudbine ovih poseda i naselja ćemo govoriti u

¹⁸⁹⁰ Za ovu temu videti detaljnije sledeću literaturu: Zsoldos Attila, *Nagy uralkodók és kiskirályok*. In: Magyarország története 4. (szerk. Romsics Ignác), Budapest, 2009, 10-15, Kristó Gyula, *Az aranybullák százada*, Budapest, 2010, 37-52.

¹⁸⁹¹ Erdélyi László, *A Pannonhalmi-Szent-Benedek-rend története X* (u nastavku PRT X), Budapest, 1908, 510.

¹⁸⁹² Narodi tvrđave (*civilis, civis castrensis*) su u kraljevskoj organizaciji utvrđenja u pravnom smislu uslužno stanovništvo. Većinom, ovi narodi su imali agrarne i zanatske obaveze. Postojali su stanovnici koji su se bavili specijalnim zadacima (npr. proglašenje, čuvanje zatvora). Jedan deo od njih su bili profesionalni vojnici, ali većina je angažovana za vreme vanrednih prilika. Živeli su uvrstani u čete, a njihovi predvodnici su bili kmetovi utvrđenja. Za vreme raspada tvrđavske organizacije njihove zemlje su bile u većini slučajeva oduzete i time su ovi ljudi postali zavisni kmetovi od navih vlasnika. Manjina od njih je bila utopljena u redove srednjeg plemstva, koje je raspolagalo sa kraljevskim privilegijama. Kasnije pod terminom *civis* se podrazumevalo građanin u latinskoj terminologiji umesto naroda utvrđenja. Zsoldos Attila, *várnép*. In: KMTL, 716, Zsoldos, 1999. 16-17.

¹⁸⁹³ Gerő 1975. 72-73, Fügedi 1977. 44-46.

¹⁸⁹⁴ Isto

¹⁸⁹⁵ Isto

¹⁸⁹⁶ Györffy I. 214, 217, 221, 223, 224, 226, 228, 230, 232, 242, 243, 244.

nastavku.¹⁸⁹⁷ Bečej je bio značajan prelaz na Tisi, nekadašnji posed bačkog utvrđenja, koji je kralj Bela IV (1235-1270) darovao 1238. godine viteškom redu Jovanovaca, odnosno dobili su i skelu na Tisi, pod uslovom da se druge skele, koje su nastale posle vladavine Bele III ukinu. U povelji ovaj deo glasi: „*Viteškom redu Jovanovaca kako iz ljubavi koju prema tom redu gajim tako i na molbu i intervenciju čestitog Rambolda de Voczona, velikog majstora tog reda u mom kraljevstvu mog dragog podanika [...] donosim odluku i potvrđujem pomenutom redu dodelu ovih poseda da ih zauvek u miru imaju, a imena tih poseda su: [...] potom selo Bečej oduzeto od Bačkog utvrđenja pomenutom manastiru dodeljujem i trg saracenskog sela Surlach kako i pristanište Bečej koje se nalazi na Tisi i to na takav način da oni koji žive u susedstvu a koji su u vremenu nakon odluke Bele mog prethodnika na Tisi izgradili druga pristaništa koja bi mogla da umanjaju i poremete značaj Bečeja sada imaju obavezu da ta pristaništa potpuno unište i sklone.*“¹⁸⁹⁸ U Halasiju su živeli ribari bačkog utvrđenja do najezda Tatara (1241/42). To smo mogli videti iz povelje Bele III 1192. godine, kad je spominjana zemlja ribara bačkog utvrđenja (*terra piscatorum Bachiensis castri*).¹⁸⁹⁹ Ovo naselje bi moglo biti identično sa Halasfenjerom, koje je spomenut više puta u navedenom izvoru.¹⁹⁰⁰ U izvorima poslednji put ga možemo sresti 1230. godine, kad je pominjan u obliku Halazy.¹⁹⁰¹ U 15. veku su ga već naveli kao posed a ne kao naselje.¹⁹⁰² Tako i mi delimo mišljenje Đerfija, da je naselje Halasi uništeno za vreme upada Tatara. Sa Česijem nastavljamo jer kao u slučaju Halasija u izvorima se javlja 1192. i 1230. godine.¹⁹⁰³ Bilo je susedno naselje Sonte sa sevoristočne strane a ime nam govori da su ga naseljavali kraljevski poljari. Posle 1230. se ne navodi u izvorima ovo naselje.¹⁹⁰⁴ Sledeće je selo Šavar (Sawar). Bela IV ga pominje u povelji 1237.godine u vezi osnivanja nove opatije cistercita u Belafonsu (danas Petrovaradin). U povelji je spomenuto kao selo bačkog utvrđenja koje je

¹⁸⁹⁷ Ovde treba da naglasimo da ćemo se sa ovim naseljima i posedima baviti samo dotle dok su bili posedi bačkog utvrđenja. Njihovu kasniju istoriju nećemo pratiti.

¹⁸⁹⁸ „*Domui itaque Hospitalis Ierosolymitani, tum ex affesctu, quem erga ipsam gerimus, cum ad preces et instantiam honesti viri Ramboldi de Voczon, Magistri eiusdem domus per regnum nostrum, dilecti et fidelis nostri [...] terras quasdam et possessions de dictis donationibus, seu perpetuationibus consessimus et confirmauimus perpetuo pacifice possidendas, quarum nomina sunt haec: [...] Item villam, que vocatur Wechey, a Castro Wachiensi exemptam, prout ipsam dicta domus antea possidebat. Consessimus eisdem monasterio forum de villa Sarathenorum, que vocatur Surlach, et portum Wechen, super Titiam; ita, quod alter portus conuicini facti post tempus inclitae recordationis Belae regis, Praedecessoris nostri, per quos possint reditus dicti portus diminuo vel turbari, cassari debeant penitus et deleri.*” Fejér, Cod. Dipl. IV/1. 104-111.

¹⁸⁹⁹ DL 170, Wenzel ÁÚÓ. XI. 62, Györffy I 210.

¹⁹⁰⁰ Hoffmann István (szerk.), *Korai Magyar Helynévszótár 1000-1350*, Debrecen, 2005, 121.

¹⁹⁰¹ DL. 168, Wenzel ÁÚÓ. XI. 222., Györffy I. 221., Hoffman 2005. 121.

¹⁹⁰² Csánki II 151.

¹⁹⁰³ U originalnoj formi Cheuzy DL 170, Wenzel. ÁÚÓ XI. 62, illetve Cheuscy DL 168, Wenzel. ÁÚÓ XI. 222-2233. Györffy I 217.

¹⁹⁰⁴ Györffy I 217.

kraj sa njegovim pripadnicima i 30 domaćih orača dao opatiju Belafons. Navedeni nisu bili dužni da oru za opatiju nego su svi domaćini morali platiti jedan fertó¹⁹⁰⁵ na godišnjem nivou, odnosno morali su dati jednu kokošku.¹⁹⁰⁶ „*Bela po Božijoj milosti kralj Ugarske [...] postarao sam se da sabor cistercitskih monaha iz manastira Triumpontium u Kampanji prebaci u Ugarsku i odredio sam im mesto koje se u narodu se zove Vkurd [...] za izgradnju manastira [...] a sada se zove Belafons sa svim što mu pripada [...] Dodeljujemo pomenutoj crkvi takođe i selo Sawar koje je oduzeto od Bačkog utvrđenja sa svom zemljom koji mu pripada, sa šumama, livadama, obrađenom i neobrađenom zemljom i sa 30 zemljoradničkih kuća koje Belafontskoj crkvi mora da služi na sledeći način: da kmetovi budu oslobođeni obaveze oranja, ali da svaka kuća na godišnjim nivou crkvi mora da isplati četvrt marke, i 40 akova ovs a ali ne sopstvenog nego koje pripada opatiji, da su dužni da sve to donose u manastir, a pri tom svaka kuća ima obavezu da daje jednu kokošku.*“¹⁹⁰⁷ Kasnije se mesto ne pojavljuje u izvorima.¹⁹⁰⁸

Na žalost najezda Tatara nije zaobišla ni Bačku županiju 1241/42. godine. Uništavanje je verovatno bilo ogromno, jer kako smo videli, neka naselja i posedi bačke tvrđave nisu nikad obnovljena. Po Đerfiju od 44 sela pre 1241. je ostalo 24, posle 1242. godine.¹⁹⁰⁹ Najviše su stradali severni i južni delovi županije, gubici močvarnih teritorija nisu bila tako katastrofalna.¹⁹¹⁰ Najezda Mongola je bila tako strašna da je bački kaptol posle deset godina, 1252. u jednoj povelji dao izveštaj o siromaštvu i razaranju županije: „[...] *propter multas necessitates, quibus opprimebatur propter excidium Tartarorum.*“¹⁹¹¹ Sam grad Bač je sigurno pretrpeo gubitke, samo je pitanje u kojoj meri je bila uništena i sama tvrđava. Pošto je pre navale Mongola tvrđava bila zemljana, pretpostavljamo da je bila spaljena i opljačkana.

¹⁹⁰⁵ Fertó je vrsta vanrednog poreza u srednjovekovnoj Ugarskoj. Obično visina poreza je bila jedan polu fertó (jedna četvrtina marke, odnosno 81 gram srebra). Weisz Boglárka: *A vidini jászok és a nyestálja, avagy mire jó (még) a gazdaságtörténet?* <https://tti.btk.mta.hu/lendulet/kozepkori-gazdasagtortenet/haviszines/1957-a-vidini-jaszok-es-a-nyestalja-avagy-mire-jo-meg-a-gazdasagtortenet.html>. Datum pristupa: 16.01.2020.

¹⁹⁰⁶ DL 216, Wenzel ÁÚO. VII. 29., Györffy I. 232., Zsoldos 1994. 261-262.

¹⁹⁰⁷ „*Bela Dei gracia Rex Hungariae...consideracione prouocati Conuentum monachorum Cystercyensis Ordinis de monasterio Triumpontium de Campanya in Hungariam transmitti peciimus, quibus locum, qui Vkurd Wlgariter appellatur(...)ubi monasterium est constructorum(...)sed modo Belefons appellatur, cum omnibus suis pertinenciis...Contulimus eciam eidem Ecclesie villam, que vocatur Sawar, a castro Bachyensi exemptam, cum terra sibi appendente in silvis, et in pratis, et in terris cultis et incultis, et triginta mansionibus aratorum, quibus Ecclesia Belefontis modum seruiendi ordinauit in hunc modum: quod liberi sint a sevicio aratri, sed quelibet mansio tenetur annuatim solvere Ecclesie unum fertonem, et quadraginta acones de annona non propria, sed Abbatis et ad monsaterium deportare, et tenentur gallinam unam dare singule mansiones.*“ DL 216, Wenzel ÁÚO. VII. 29.

¹⁹⁰⁸ Györffy I. 232.

¹⁹⁰⁹ Isto. 205-206.

¹⁹¹⁰ Isto

¹⁹¹¹ Fejér, Cod. Dipl. IV/2. 157. Györffy I. 213.

Međutim, potpuno nije bila uništena, jer se ubrzo spominju kmetovi tvrđave i posedi tvrđave Bača.

Prvi izvor posle 1242. godine koji nam govori o bačkim kmetovima utvrđenja i o bačkom županu Andriji je iz 1256. godine. U ovoj povelji, Kaločki nadbiskup Toma i njegovi ortaci su se sudili u vezi poseda Zounuka, koji je pripadao tvrđavi u Bodrogu. Kao svedoci su navedeni i kmetovi utvrđenja u Baču: „*Mi, Toma po Božijoj milosti nadbiskup kaločki, Oliver po isto toj milosti biskup sremski i Andreas bački župan objavljujemo svima koji će videti ovu povelju [...] i zemlje koje utvrđenju (Bodrog) pripadaju a koje su bile od njih neopravdano otuđene, između ostalog Zounuc, koji je pripadao utvrđenju Bodrog...kralj Bela čvrsto se preko povelje obavezao da komad zemlje veličine od 4 rala da vrati u posed...nakon što bude izmeren i ograničen nedvosmislenim međama [...] a sve to sam učinio u prisustvu mojih ljudi Dimitrija, Andree i Jovana i drugih kmetova bačkog utvrđenja [...]*“.¹⁹¹² Sledeći izvor je jako interesantan, u pitanju je jedna povelja bačkog kaptola, u kojoj možemo čitati svedočenja protiv Filipa sina Pavla, koga je optužio banoštorski kaptol.¹⁹¹³ Za nas je interesantan ovaj izvor jer pomenuto jedno bačko selo i selo bačke tvrđave sa dvojicom svedoka. Što se tiče „novog bačkog sela” nije nam poznato njegovo ime, ali mislimo da kaptol ipak nije mislio na sam grad Bač. U vezi ovog „novog sela bačkog utvrđenja” znamo samo toliko da je pripadao tvrđavi: „*Mi kaptol bački dajemo na znanje da pošto je prema sadržini veoma važnog dokumenta palatina D. kaptol banoštorski imao obavezu da 15 dana nakon praznika rođenja Blažene Device Marije pred nas izvede svedoke protiv Filipa, Pavlovog sina, upravo u tom vremenskom periodu predvodnik hora tamošnji Petar i Grigorije tamošnji previter u ime banoštorskog kaptola sazvali su sabor u Banoštoru i pojavili su se pred nama te u prisustvu dotičnog Filipa i doveli svedoke a njihova imena i ono*

¹⁹¹² “*Nos Thomas Dei gracia Archiepiscopus Colocensis, Oliverius eadem gracia Episcopus Sirmiensis, et Andreas Comes Bachiensis significamus presentem inspecturis litteram [...] et terras castris indebite alienatas reuocaret, et inter cetera terram Zounuc, que castris de Budrug fuit, [...] idem dominus B. Rex supranominatus nobis dedit firmiter per litteras in mandatis, ut terram IIII-or aratorum de terra prenominata, ...mensurando et certis metis circumdatam restituere debemus perpetualiter pisedendam [...] hominibus nostris presentibus, videlicet Demetrio, Andrea et Johanne, ac ceteris jobagionibus castris Bachiensis [...]*” Wenzel ÁÚO. VII, 436.

¹⁹¹³ Na žalost tačan datum izdavanja izvora nismo mogli ustanoviti, jer u samoj povelji nema navedenog datuma. Iako je spominjen palatin u dokumentu njegovo ime je označen samo sa slovom D. Po Vencelu Gustavu je povelja nastala između 1222. i 1277. godine, pošto u ovo vreme su bili palatini sa imenom D na čelu uprave kraljevine. Međutim, moderna istraživanja su pokazala da ti nije baš tačno. Iz arhontologije Atile Žoldoša možemo saznati da su palatini sa slovom D su bili na čelu administracije između 1227. i 1283. godine. Ovi palatini su sledeći: Dionisije sin Ampoda (1227-1228, 1231-1234), Dionisije sin Dionisija iz roda Tomaja (1235-1240). Posle najezda Mongola je Dionisije sin Dionisija iz roda Tirje (1245-1246, 1248). Posle njega sa palatinom čije ime počinje na slovo D nismo našli do 1277. godine. On je bio Dionisije sin Đorđa iz roda Peca (1277-1278, 1283). Za više informacija videti kod Atile Žoldoš i Tibor Seč: Zsoldos 2011. 19-22, Szöcs Tibor, *A nádori intézmény korai története 1000-1342*, Budapest, 2014, 55, 57-58, 60-61, 63-66, 69, 75-76, 78, 83-87, 149, 163, 165, 171-172, 175-176, 188, 196, 205, 216, 224, 229, 235-237, 243, 249, 251, 254.

što su rekli je sledeće: [...] Isto to rekao je i Gothard iz našeg bačkog grada [...] Pa je to rekao i Miloš iz novog sela bačkog utvrđenja.“¹⁹¹⁴

Međutim, da se mi vratimo na posede bačkog utvrđenja. Da je tvrđava postojala i posle navale Mongola nam se čini sigurnim jer to svedoče dve povelje kralja Stefana V (1270-1272). U prvoj povelji mlađeg kralja Stefana iz 1263. godine je u pitanju posed Kesi (Kezy). Ova teritorija je verovatno bila nekad konačište mađarskog plemena Kesija za vreme zauzimanje nove otadžbine, koja je postala zemlja bačke tvrđave, na kojoj su se nalazilo više sela u 13. veku.¹⁹¹⁵ Godine 1263. je mlađi kralj Stefan oduzeo jedan posed bačkog utvrđenja - posed Kesi i dodelio je sinovima Marcela iz roda Dobre Martinu i Klimentu, koji su bili kmetovi utvrđenja.¹⁹¹⁶: „*Stefan u milosti Božijoj mlađi kralj Ugarske, vojvoda Transilvanije, gospodar Kumana [...] imajući u vidu vernost zasluge i usluge koje su za mene odano i predano učinili Kliment i Martin sinovi Marcelovi, a želeći da im dam nešto za uzvrat i odužim se za njihove usluge...izuzimam zemlju Kezy iz poseda utvrđenja Bač, jer ta zemlja gleda direktno na Bač i pripada njemu i poklanjam je neopozivo i u večiti posed pomenutom Klementu i Martinu, njihovim naslednicima i potomcima njihovih potomaka.*“¹⁹¹⁷ Sa Marcelovim sinovima, Klimentom i Martinom možemo se sresti još jednom 1265. godine, kad ih je mlađi kralj Stefan za njihove verne zasluge oslobodio od njihove obaveze kao kmetove tvrđave Bača, odnosno podigao njih na rang plemića: „*Stefan, po milosti Božijoj mlađi kralj Ugarske, vojvoda Transilvanije, gospodar Kumana [...] Dakle duboko razmišljajući i svom kraljevskom umu došao sam do toga, da želim da svima na znanje stavim sledeće: imajući u vidu vernost i usluge Klementina i Martina, Marcelovih sinova, koji služe*

¹⁹¹⁴ „*Nos Capitulum Bachiense. Damus pro memoria quod cum iuxta continenciam litterarum memorialium D. palatine Capitulum de kw in quindenis Natiuitatis beate marie virginis contra philippum filium pauli coram nobis testes procedure debuisset, In ipso termino magister petrus Cantos eiusdem loci et Gregorius presbiter ipsius loci Conuentus, nomine et uice ipsius Capituli coram nobis presente dicto philippo comparuerunt et testes produxerunt, quoram nomina et dicta sunt hec:[...] Item de villa nostra Bachiensi Gothardus idem dixit [...] Item de noua villa Castru Bachiensis Mylos idem dixit.*”DL 47 770, Kubinyi Ferencz, Árpádkori oklevelek 1095-1301. Pest, 1867, 99-100.

¹⁹¹⁵ Ova sela su: Sentivankesi, Boldogasonjkesi, Šavolkesi (Búlkeszi-Mladenovo), Kerestenytelke, Egreš, Sentpeter, Kašteljelke, Matjukakirt.

¹⁹¹⁶ Rod Dobra su bili po poreklu kmetovi tvrđave Bača. Kako možemo gore videti iz ovog roda su dobili posed Kesi sinovi Marcela 1263. godine, a posle dve godine 1265. su dobili plemstvo i postali su kraljevski servienti (vidi izvor iz 1265. gore). Njihovi potomci su bili plemići iz Kesija, ali od 1308. godine su javljaju u izvorima kao plemići roda Dobre. Za više informacija videti: Györffy I. 2018, Karácsonyi 1901, 174-175, Csánki II. 148, Iványi IV. 32-33. Reiszig, 1909, 560, Dudás 1912,102.

¹⁹¹⁷ „*Stephanus, Dei gratia, iunior rex Hungariae, Dux Transiluanus, Dominus Cumanorum [...] quod attendentes fidelitates et seruitiorum merita Clementini et Martini, filiorum Marcelli, que iidem nobis impenderunt fideliter et deuote; in recompensationem seruitiorum eorundem volentes grata vicissitudine eisdem occurrere [...] que facere intendimus, terram Kezy, que immediate ad castrum Bachiense spectabat, et pertinebat, a iurisdictione eisdem Castru penitus eximentes, memorato Clementino et Martino, ac eius haeredibus, haeredumque succesioribus perpetuo contulimus, et in filios filiorum irreuocabiler possidendam.*” Fejér, Cod. Dipl. IV/3. 156-157.

*Egedija, mog velikaša zaduženog za kraljevsku trpezu, mog vernog i dragog prijatelja, a isto tako i zasluge njihovih rođaka Alexandra i Olivera sinova Andrejevih, Matije, Bencentije, Tome, Grgura, Petra, Jakova, Savola i Torzova iz roda Dobra, koji su svi kmetovi Bačke tvrđave; dakle, imajući u vidu njihove usluge meni i kraljevstvu koje su odano i posvećeno ukazali u brojnim vojnim pohodima i u odgovarajućim trenucima, želim da im se zauzvrat odužim, pa stoga njih i njihove naslednike kao i potomke njihovih potomaka u potpunosti oslobađam od kmetovanja pomenutom utvrđenju, tako da će od sada biti ubrajani u one koji služe kraljevskom domu.*¹⁹¹⁸ Druga dva poseda tvrđave Bača, Petenda¹⁹¹⁹ i dva poseda Onda¹⁹²⁰ je 1267. godine je mlađi kralj Stefan darovao svom vrataru magistru Andriji, sinu Ivana zajedno sa posedom Šari¹⁹²¹. Ovo darovanje je naslednik Stefana Ladislav IV Kumanac (1274-1290) potvrdio 1274. godine: „*Stefan, po milosti Božijoj mlađi kralj Ugarske, vojvoda Transilvanije(...)Hoteći da mu se odužim za njegovu odanost i usluge odgovarajućom nagradom, premda je skromno ono što sada činim u odnosu na ono što tek nameravam, zemlju Sary koje pripada Marcelovom sinu Petru, koji je preminuo bez naslednika kao i zemlje koje pripadaju Bačku utvrđenju po imenu Petend i dva poseda Ond sa svim dobrima i koristima, pod istim onim granicama pod kojim su ranije bile posedovane pomenutom Andriji i svim njegovim naslednicima i potomcima po ovoj posebnoj privilegiji poklanjam u večiti posed; kako bi pomenuti Andrija stekao stvarno posed odredio sam svog blagajnika i odanog podanika Racha da ga u njega uvede.*“¹⁹²² Druga dva poseda tvrđave, Haršan¹⁹²³ i Ker¹⁹²⁴ su

¹⁹¹⁸ „*Stephanus, Dei gratia, iunior rex Hungariae, Dux Transiluanus, Dominus Cumanorum [...] Hoc igitur pensantes ex animo, hoc regali moderamine cogitantes, ad uniuersorum notitiam volumus peruenire: Quod attendentes fidelitates et seruitia Clementini, et Martini, filiorum Marcelli, seruientium Aegidii, Magistri Dapiferorum nostrorum, dilecti et fidelibus nostri, nec non cognatorum eorundem, Alexandri scilicet, et Oliuerii, filiorum Andreae, Mathiae, Bencentii, Thomae, Gregorii, Petri, Iacobi, Saul, et Torzol, de genere Dobra, Iobbagyonom Castri Bachiensis; que nobis et regno in pluribus expeditionibus et articulis opportunis exhiberunt fideliter et deuote: in recompensationem seruitiorum eorundem velentes grata vicissitudine occurrere; ipsos et ipsorum haeredes, heredumque successores a iobbagionatu castri praedicti eximendos duximus de nostra gratia pleniori; adeo plene, quod de cetero de domo regia, in numerum seruientium regalium computabiles habeantur.*“ Fejér, Cod. Dipl. IV/3. 294-295.

¹⁹¹⁹ Bila je zemlja tvrđave Bača, koju je mlađi kralj Stefan 1267. godine dao magistru sinu Ivana Andriji (vidi izvor gore) i kasnije 1274. godine je Ladislav IV to potvrdio. Kasnija istorija ovog poseda nam nije poznata. Györffy I. 230.

¹⁹²⁰ Posed dva Onda takođe je bio posed tvrđave Bača, koje je kao i u slučaju Petenda mlađi kralj Stefan darovao magistru Andriji. Njegova kasnija istorija takođe nam je nepoznata. Györffy I. 228.

¹⁹²¹ Ovaj posed je takođe dao mlađi kralj Stefan magistru Andriji zajedno sa posedima Petend i Ond. Đerfi i Čanki su mislili da se Šari nalazio pored sela Doroslova i verovatno je pripadao selu. Györffy I. 232, Csánki II. 180.

¹⁹²² „*Stephanus, Dei gratia, iunior rex Hungariae, Dux Transiluanus [...] Nos itaque in recompensationem fidelitatum seruitiorum ipsius volentes grata vicissitudine eidem occurrere, licet pro modico reputemus, quod ad presens agimus respectu eorum, que facere intendimus et meretur, terram Sary, que fuit Petri filii Marcelli sine herede decedentis et terras castri Bachiensis Petend et duas terras Ond vocatas cum omnibus utilitatibus et pertinentiis earum ac sub eisdem metis et terminis, in quibus ab antea limitate fuerant et possesse, predicto magistro Andree et suis heredibus heredumque successoribus ex nostra gratia speciali*

pomenuta u jednoj povelji, takođe iz 1267. godine, iz povelje možemo saznati da su gore navedene zemlje pripadale Sebastijanu i Benediktu, rodbini Stefana, ali zbog njihove nevernosti je Stefan od njih oduzeo gore pomenute zemlje i darovao je Marku, bratu Dominiku Grku koji je godinama verno služio Stefana: „*Stefan, po Božijoj milosti mlađi kralj Ugarske, vojvoda Transilvanije [...] Stoga, ovim dokumentom želim svima da stavim na znanje da imajući u vidu odanost i zasluge Marka, brata Dominika Grka, koje je on još od vremena i mog i svog dečastva na brojnim vojnim pohodima i meni i mom kraljevstvu pokazao [...] dakle, kako bih mu se odužio za njegove usluge dotičnom Marku i svim njegovim potomcima i naslednicima dodeljujem zemlje koja pripadaju mom Bačkom utvrđenju po imenu Horlay i Keer, koje su svojevremeno pripadale mojim rođacima Sebastijanu u Benediktu, i oni su ih svojevremeno u jednakoj meri zajednički posedovali; međutim, pošto su me Stefan i Benedikt izdali zajedno sa Nikolom, nastojnikom moje dvorske kancelarije i pošto su se od mene odmetnuli ja im te posede sa svim koristima koje im pripadaju sada oduzimam sa njihovim odavno utvrđenim granicama i međama i u večito nasleđe ih i neopozivo poklanjam pomenutom Marku. Već sam učinio da Marka u realan i pun posed ove zemlje uvede moj podanik Elek, Tutov sin i kako me je sam Elek izvestio narečena zemlja leži odmah pored naslednih poseda dotičnog Marka po imenu Irg koji se nalazi na istoku; dok su pak Horlay i Keer na zapadu.*“¹⁹²⁵

duximus perpetualiter conferendas, ad quarum terrarum corporalem possessionem eundem magistrum Andream per fidelem tarnicum nostrum Rach fecimus introduci.” DL 632, RA II/1. 34.

¹⁹²³ Delimično je pripadao bačkoj tvrđavi, odnosno delimično je bio u posedu Sremskog biskupa. Onaj deo koji je pripadao bačkoj tvrđavi zajedno sa Kerom je Stefan 1267. godine dao njihovoj rodbini Sebastijanu i Benediktu. Međutim, zbog njihove nevere, gore pomenuti posedi su dati Marku iz Irega, bratu Dominika Grka (vidi izvor gore). U zajednički obilazak granica poseda Haršanja i Kera je kao drugi vlasnik Haršanja je pomenut sremski biskup šta je svedočio jedan biskupov kmet.

¹⁹²⁴ U početku je bio posed bačke tvrđave, koji se nalazio između Haršanja i Piroša (danas Rumenka). Ovaj posed je darovao zajedno sa Haršanjom mlađu kralj Stefan 1267. godine prvo Sebastijanu i Benediktu, a posle Marku iz Irga.

¹⁹²⁵ „*Stephanus, Dei gratia, rex iunior Hungariae, Dux Transsilvanus [...] Proinde universorum notitiae harum serie volumus peruenire, quod attendentes fidelitates et merita seruitiorum Marci, fratris Dominci Graeci, et regno nostro a tempore pueritiae nostrae, et suae in pluribus expeditionibus regni nostri exhibuit fideliter et deuote, exponendo se dubiae fortunae casibus, nec—rebus suis parcens, nec personae, quae omnia enarrari nequeunt per singula suo modo [...] Nos in aliqualem recompensationem seruitiorum ipsius Marci, eidem Marco, et per cum suis haeredibus, heredumque successoribus, quasdam terras castris nostri Bachiensis, Horlay et Keer vocatas, quas etiam prius iam Sebastiano et Benedicto, cognatis suis contuleramus, pariter et communiter possidendas; sed quia idem Stephanus et Benedictus, perpetrata et commissa nota infidelitatis, cum Nicolao Praeposito, alue nostrae Cancellario, a nobis fugitiue recesserunt; ab eis auferentes, una cum portione ipsos contingenti, cum utilitatibus et omnibus pertinentiis earum, sub metis antiquis et terminis, et eodem modo, sicut ab ante fuerant limitatae, ex nostra gratia speciali perpetualiter, et irrevocabiliter duximus conferendas. In quarum terrarum corporalem et plenam possessionem ipsum Marcum per hominem nostrum Elek, filium Tutus, fecimus introduci; et sicut per ipsum Elek nobis constiti euidenter, predictae terrae iacent iuxta terram ipsius Marci haereditarium, Irg vocatum, quae reanent ab oriente; praedictis vero Horlay et Keer remanentibus ab occidente.*“ Fejér, Cod. Dipl. IV/3. 416-418., Joseph Koller, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum II. Posonii*, 1782, 246-248.

Poslednji posed bačkog utvrđenja nije više spomenut u doba Arpadovića. Posle informacija iz 1267. i 1274. godine ne znamo ništa u vezi tvrđave na prelomu vekova i iz doba interegnuma. Kao što znamo smrću Andrije III (1291-1301) izumrla je dinastija Arpadovića, koja je vladala nad Ugarskom 400 godina i počeo je period međuvlašća (1301-1311).¹⁹²⁶ Ono što je nama bitno jeste da je Bačka županija pomagala i podržavala Karla Roberta da postane novi kralj Ugarske.¹⁹²⁷ Što se tiče same bačke tvrđave, ne znamo u vezi nje ništa 50 godina. Kako smo mogli videti u doba Arpadovića je tvrđava bila centar županije, verovatno kontrolisan od strane župana, i zbog toga možemo reći da je bila u kraljevskim rukama. To svedoči i već pomenuta povelja mlađeg kralja Stefana iz 1267. godine kad je bačku tvrđavu nazvao svojim: „*castrī nostri Bachiensis*”.¹⁹²⁸ Iz interegnuma je kao pobednik izašao Karlo Robert iz Anžuske dinastije (1311-1341). Iz perioda njegove vladavine potiču one povelje, koje nam spominju poslednji posed tvrđave, a to je Ketlugoš.¹⁹²⁹ Ovi izvori su iz 1328. i 1335. godine. Po poveljama poseda Ketlugoš je kralj Karlo darovao erdeljskom vojvodi Tomi Sečenjiju sa još jednim drugim posedom isto nazvanom Ketlugoš, koji je pripadao nekad ratniku Petru i ovu odluku je učvrstio 1335. godine,¹⁹³⁰ jer je pečat pod kojim je bio potvrđen prvi dokument izgubljen.¹⁹³¹: „*Karlo [...] kralj [...] želi da stavi na znanje [...] da je Toma vojvoda Erdelja i župan Solnoka, sin nastojnika Farkaša, moj rođak [...], lično došao kod mene [...] dakle, on je došao i izložio mi da je svojevremeno od mene dobio darovnu povelju potvrđenu mojim srednjim pečatom, koja je nesrećnim slučajem izgubljena negde u preko alpskim kraljevima [...] te je ponizno zamolio Moje veličanstvo da mu, zarad bezbednosti njegovih prava i zarad sigurnijeg očuvanja svedočanstva o njegovim posedima, izdam novu povelju [...] Sadržaj te povelje glasi ovako: „Kralj [...] Karlo [...] svima želi da objavi da, budući da je moj izuzetni podanik i sjajan*

¹⁹²⁶ U vezi istorije interegnuma u istoriju Ugarske videti detaljnije: Engel Pál, *Beilleszkeés Európába a kezdetektől 1440-ig*, Budapest, 1990, 262-265., Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András, *Magyarország története 1301-1526*, Budapest, 2005, 31-34.

¹⁹²⁷ U vezi ove teme ćemo detaljnije govoriti u poglavlju koje će se baviti sa svetovnom istorijom grada.

¹⁹²⁸ Fejér, Cod. Dipl. IV/3. 416-418., Koller II. 1782, 246-248.

¹⁹²⁹ Ketlugaš, odnosno bolje rečeno Haromlugaš je sastojao od tri istoimena poseda, koja su se nalazila jedno pored drugog u Bačkoj županiji. Jedan od njih je bio posed bačke tvrđave, drugi je bio posed ratnika Petra ko je umro bez naslednika. Ove posede je kralj Karlo 1328. godine je darovao vojvodi Tomi iz roda Kačik (videti gore izvor). Treći posed prilikom obilaska granica Ketlugaš je pripadao Jovanu Tursu. Györffy I 226-227., Csánki II 156., Iványi III 72-73.

¹⁹³⁰ DL 2499, A.O. III. 207-210., Харди 2014, 45-54.

¹⁹³¹ Ovaj pečat je bio izgubljen za vreme neuspešnog pohoda Karla Roberta protiv Vlaške 1330. godine. Vojvoda Vlaške Basarab (1310-1352) nije hteo priznati za svog feudalnog gospodara Karla i u bitki kod Posade je teško porazio vojsku ugarskog kralja. Sam Karlo Robert je sa teškom mukom uspeo pobeći iz višednevne bitke. Kao posledica ove bitke je bila da je Vlaška izašla iz feudalnog pritiska Ugarske. Engel, Kristó, Kubinyi, 2005, 64.

čovjek, vojvoda od Erdelja i župan Solnoka, sin nastojnika Farkaša, za sebe u večiti posed tražio izvesne posede-zemlju koja pripada mom Bačkom utvrđenju, kao i onu po imenu Kethlugaš, takođe u Bačkoj županiji, a koja je svojevremeno pripadala izvesnom čoveku bez naslednika, i sve to kao nagradu za svoju odanost i zasluge [...] ima od sada da pripada pomenutom vojvodi Tomi kao večiti posed [...] Izdato u Višegradu, pet dana pre praznika Sv. Đorđa, leta Gospodnjeg 1328. “ Mi smo, dakle, smatrali da kao [...] svedoka [...] izašli na pomenute posede smeštene u Bačkoj županiji-jedan koji obuhvata Bačko utvrđenje i drugi koji pripadao ratniku Petru, čoveku preminulom bez naslednika [...] Ja, dakle, na osnovu sadržaja ovog pisma pomenutog kaptola Banoštora, donosim odluku da narečeni posed Kethlugaš bez ikakvog sporenja pripada vojvodi Tomi [...] Zapisao moj voljeni i sjajni podanik, Tatamer, nastojnik crkve u Stonom Beogradu i moj dvorski vicekancelar, 2. novembra, leta Gospodnjeg 1335, 35. godine moje vladavine.”¹⁹³²

Kako smo mogli gore videti, za vreme vladavine Karla, konkretno 1328. i 1335. godine bačka tvrđava je bila sigurno u rukama ugarskog kralja, jer koristi termin „*castris nostri Bachiensis*” odnosno „naša bačka tvrđava”. Možemo postaviti onda pitanje da li je tvrđava između 1274. i 1328. godine bila u rukama ugarskih kraljeva ili možda u rukama drugih svetovnjaka ili crkvenjaka? Mi smo na mišljenju da je u pomenutom vremenu tvrđava bila u rukama ugarskih valadara bez obzira da nemamo ni posredne informacije o tome i da se nije promenila situacija u ovih navedenih 56 godina, dakle bačka tvrđava bi trebala da bude kraljevska između 1274. i 1335. godine.

¹⁹³² Karolus [...] rex [...] ad univaarsorum noticiam [...] volumus pervenire, quod [...] Thomas woyuoda Transilvanus et comes de Zonuk filius quondam magistri Farkasii [...] presenciam suuis fidelitatibus et meritis preclaris [...] pro suis praticipibus sibi efficere plus benignam pro expositis et in memoriam revocantis exhibuit nobis quoddam privilegium nostrum sigillo nostro mediocri quod in partibus transalpinis [...] quatenus uberiorem rei ad cautelam atque ad evidenciosem conservacionem sui iuris ipsum privilegium et graciam sibi in ipso factam acceptare renovare ac novi et autentici sigilli nostri duplicis appositione de regia pietate confirmare dignemur, eius tenor talis est: Karolus [...] rex [...] ad universorum noticiam volumes [...] pervenire, quod cum vir magnificus Thomas woyuoda Transilvanus et comes de Zonuk filius quondam magistri Farkasii [...] unam videlicet terram castris nostri Bachiensis et aliam asserendo fuisse hominis sine herende decedentis Kethlugas vocatas in comitatu Bachiensi existentes pro suis meritoriis obsequis a nobis sibi dari et conferri perpetuo postulasset [...] Datum in Wysegrad, feria quinta proxima ante festum beati Georgii martiris, anno domini MCCCXX octavo. Nos igitur [...] cum predicto [...] unam terre castris Bachiensis et aliam Petri pugilis hominis quondam sine herede decedentis in ipso comitatu Bachiensi [...] Nos itaque ex huiusmodi relatione et tenore literarum predicti capituli de Kw informati antedictas possessienes Kethlugas collacioni nostre pertinere et prenominato Thome woyvode [...] Datum per manus venerabilis viri magistri Tatameri Albensis ecclesie prepositi aule nostre vicecancellarii dilecti et fidelis nostri, quarto nonas Novembris, anno domini MCCCXXX quinto, regni autem nostri similiter XXX quinto...” DL 2499, Györffy I. 212., A.O. III. 207-209., Харди 2015, 49.

Da li postoji tvrđava posle 1335.godine?

Osim potvrdne povelje iz 1335. godine u vezi tvrđave u Baču nemamo nikakvu informaciju u sledećih sto godina. Nemamo ni izvore iz koje možemo saznati neke neposredne informacije u vezi tvrđave u Baču. Alisa Horvat je imala jednu interesantnu hipotezu da je Ladislav Kaločko-Bački nadbiskup zahtevao prenošenje centra nadbiskupije za Petrovaradin 1344. godine jer ni u Kaloči ni u Baču nije postojala tvrđava.¹⁹³³ Analizirajući povelju na koju se ona pozivala, nismo mogli da nađemo ni neposrednu informaciju u vezi postojanja ili nepostojanja tvrđave u Baču u spomenutoj godini. Po povelji bi došlo do prenošenja sedišta nadbiskupije jer su Kumani i Tatari uništili okolinu Bača, odnosno okolinu koja je nezdrava zbog štetnih močvara, a da je Petrovaradin ima snažnu tvrđavu, koja bi bila ugodna za odbranu nadbiskupskih dobara i dokumenata: „*Ladislav nadbiskup kaločki [...] kaže da je zemlja u kojoj se nalazi Kaločka crkva okružena močvarama i raznim prljavim i zagađenim vodama, da je popuštena i opljačkana od strane Tatara i drugih pagana*¹⁹³⁴ *kako ta crkva i čitava zemlja koja pripada tako i Bačka crkva koja je po kanonskom pravu prisajedinjena Kaločkoj, te da su brojni dokumenti, potvrde i povelje pomenute Kaločko-Bačke crkve na temu raznih prava i sloboda koje su im dodelili rimske pape i ugarski kraljevi odatle odnete od strane pagana i na taj način poništene. Stoga pomenuti Ladislav moli da budući da u njegovoj dijaezi postoji uzvišenje sa dobrom pogodnom i znatno boljom klimom nego u drugim delovima dijaeze te pošto u čitavoj dijaezi ne postoji pogodnije mesti za čuvanje sigurnosti velikih ličnosti i dobra [...] i da na tom uzvišenju se nalazi utvrđenje koje se zove Petrovaradinska tvrđava [...] molimo Vas da pomenutoj nadbiskupiji udostojite dozvolu [...] da nadbiskup Ladislav može da izvan i ispod granice pomenute tvrđave izgradi crkve [...] izdato u Avinjonu u oktobru treće godine vladanja Pape*“.¹⁹³⁵ Posle navođenja cele povelje mogli bismo reći da se ne može videti da li je u Baču postojala tvrđava ili ne. Nadbiskup Ladislav se poziva na nezdravu okolinu Kaloče i Bača i pominje Petrovaradinsku

¹⁹³³ Bossányi I 82-84.

¹⁹³⁴ Misli na Kumane.

¹⁹³⁵ “*Significat [...] Ladizlaus archiepiscopus Colocensis, quod terra, in qua Colocensis ecclesia situata existit, paludibus et diversis aquis immundis et fetidis circumdata, quodque per Tartators et paganos alios eadem ecclesia et tota terra ipsius, nec non ecclesia Bachiensis, eidem ecclesie Colocensis canonice unita, desolata et devastata extitit hactenus, nec non quamplurima instrumenta, munimenta et privilegia Colocensis et Bachiensis ecclesiarum super diversis iuribus et libertatibus a Romanis Pontificibus, nec non a Regibus Ungarie eisdem concessis, per paganos deportata ac etiam abolita extiterunt. Unde prefatus Ladizlaus [...] supplicat [...] quatinus cum in diocesi sua sit quidam mons boni et competentis aeris et melioris, quam in aliqua parte dicte diocesis, nec in tota eadem diocesi sit locus ita aptus pro tuicione personarum et bonorum supplicantis predicti, in quo quidem monte est situatum fortalitium, vocatum castrum Varadini Petri, i quod in totum pertinet ad [...] possit idem archiepiscopus infra et extra dictum fortalitium edificare ecclesiam [...] Datum Avinione VII. Idus Octobris anno tercio*“.

tvrđavu, koja je na uzvišenju i lako ju je braniti. Ipak mislimo da nadbiskup Ladislav nije hteo da prenosi centar nadbiskupije u Petrovaradin samo zbog higijenske okolnosti, odnosno i to je skoro nemoguće, da je posle više od sto godina okolina Kaloče i Bač, tako uništena od Tatara i Kumani da nije mogla da se oporavi.¹⁹³⁶ Mi smo ipak mišljenja da je hteo osnovati novi nadbiskupski centar zbog sukoba Kaločkog i Bačkog kaptola oko izbora nadbiskupa u prethodnim godinama, odnosno sa osnivanjem novog stonog kaptola bi mogao da neutrališe takmičenje i prevlast oba kaptola¹⁹³⁷. Takođe je interesantna činjenica da nam nije poznat ni jedan nadbiskup posle Ladislava koji bi tražio od pape dozvolu za prenošenje nadbiskupskog centra za Petrovaradin.¹⁹³⁸ Za nas je neprihvatljiva ta hipoteza da 1335. još postoji bačka tvrđava a da nakon devet godina 1344. nje nema. Ova pretpostavka je neverovatna i ako prihvatimo pretpostavku Henselmana da je današnja tvrđava građena za vreme upražnjenja nadbiskupske stolice od 1337-1342 godine.¹⁹³⁹ Dakle, ova povelja nadbiskupa Ladislava iz 1344. godine po našem mišljenju ne potvrđuje tu činjenicu da u Baču nemamo utvrđenje spomenute godine, morala bi postojati barem branič kula, ako ništa drugo. Na žalost iz doba Anžujaca nemamo nikakve dalje informacije u vezi bačke tvrđave.¹⁹⁴⁰

U stručnoj literaturi sledeći pomen tvrđave je iz 1413. godine. Lajoš Taloci, poznati istoričar kajem 19. i početkom 20. veka, koji je istraživao srpsko-mađarske odnose u srednjem veku tvrdi da su se u bačkoj tvrđavi sreli srpski despot Stefan Lazarević (1402-1427) i mađarska elita. Međutim, ne znamo sigurno da li je uopšte došlo do ovog susreta u Baču, a ukoliko je došlo do susreta o njegovim detaljima ne znamo gotovo ništa.¹⁹⁴¹ No za nas u ovom slučaju je najvažnije pitanje da li je pomenute 1413. godine tvrđava u Baču postojala ili nije? Po Talociju je postojala i poziva se na jednu povelju kralja Žigmunda Luksemburškog iz 1413. godine.¹⁹⁴² Čitajući povelju kralja Žigmunda na žalost nikakav traga za bilo koje utvrđenje nismo našli. Povelja je u vezi odlaganja spora protiv Šimona Šoša iz Šovara, koji će učestvovati u pregovorima u Baču sa srpskom despotom Stefanom Lazarevićem: „*Žigmund, po milosti Božjoj uzvišeni i večiti kralj Rimljana, Ugarske itd. [...] Budući da će moj podanik Šimon Šoš od Šovara, zajedno sa mnogopoštovanim mojim podanikom i ocem u Hristu, Jovanom, nadbiskupom Ostrogona [...] po mom specijalnom*

¹⁹³⁶ Istina je da za vreme vladavine Ludviga I došlo je do upada Tatara u Erdelju, ali su to Sikulci i erdeljske županije suzbile.

¹⁹³⁷ Za ovu temu videti više u poglavlju u vezi bačkog kaptola.

¹⁹³⁸ U vezi ovoga ćemo više govoriti u sledećim poglavljima.

¹⁹³⁹ U vezi hipoteze građenje današnje tvrđave će biti više reči kasnije.

¹⁹⁴⁰ Nismo naišli ni na jednu povelju koja je pomenula bačku tvrđavu iz druge polovine 14. veka.

¹⁹⁴¹ U vezi bačkog susreta je bio detaljnije reči u poglavlju u vezi vladara u Baču.

¹⁹⁴² Thallóczy, Áldásy 1907, 57., H. O. VII 445-446.

ukazu morati da otputuje u Bač – a on je i potvrdio da hoće – zarad izvesnih pregovora i razgovora sa mojim podanikom, sjajnim vladarom despotom srpske kraljevine, a sve u interesu i na korist Ugarskom kraljevstvu, vašoj odanosti čvrsto nalažem sledeće: da pod obavezno odložite i obustavite sve sudske parnice pomenutog Simona [...] Izdato u Budimu, na praznik Svetih apostola Simeona i Jude (28. oktobra) 1413, 27. godine moje vladavine Ugarskom, a 4. godine moje vladavine Rimljanima.“¹⁹⁴³

Sledeći podatak u vezi postojanja ili bolje rečeno nepostojanja tvrđave je iz 1435. godine. Na prvi pogled možemo čitati u vezi jednog kastelana u jednoj regesti papske povelje Evgenije IV (1431-1447). Iz regeste možemo saznati da je Gregorij Toma osudio na smrt Ladislava od Pela jer je opljačkao prezvitera Lavrencija, a ovu presudu je izvršio navodno kastelan¹⁹⁴⁴ grada Bača!?:(,)Gregorij Toma, kanonik bačke crkve, moli da bude oslobođen zabrane za sticanje crkvenih zvanja koja mu je bila nametnuta jer je osudio na smrt jednog svetovnog čoveka po imenu Ladislav od Pela koji je svojevremeno opljačkao prezvitera Lavrencija, a presudu je izvršio kastelan grada Bača.“¹⁹⁴⁵ Interesantno je da u latinskoj regesti umesto kastelana bačke tvrđave „*castellanum castris Baciensis*” možemo naći termin kastelana grada Bača „*castellanum civitatis Baciensis*”. Ova informacija je jako čudna i neobična posebno zbog toga ako znamo da su tvrđave i utvrđenja imale kastelane a gradovi

¹⁹⁴³ „*Sigismundus dei gracia Romanorum Rex semper Augustus ac Hungariae etc. [...] Quia fidelis noster Symon dictus Soos de Sowar, unacum fidei nostro Reverendissimo in hro patre domino Johanne Archyepiscopo Strigoniensi, [...] Illustri principe domino despoto duce regni Rascie certis tractatibus et colloquys comodum et utilitatem regni nostri respicientibus, ad festum omnium sanctorum nunc venturum nostro speciali ex edicto Bachye debet constitui(...)asserit se Iturum, fidelitati igitur vestre firmiter precipiendo mandamus, quatenus universas et quaslibet causas ipsius Symonis [...] Datum Bude in festo beatorum Symonis et Jude apostolorum, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Tredecimo, Regnorum autem nostrorum Anno Hungarie etc. Vigesimo septimo, Romanorum vero quatro.*” H.O. VII 445-446.

¹⁹⁴⁴ Kastelani su bili u 11. i 12. veku u doba Arpadovića zamenici župana, zapovednici tvrđava (*maior castris*). Od 13. veka se javljaju pod terminom *castellanus* i za vreme ratnog stanja su imali sudsko pravo nad posadom tvrđave. Od sredine 13. veka su preuzeli ulogu župana ili njegovog zamenika (*comes curialis*) u pravnim sporovima po mandatu kralja ili župana. Za vreme porasta broja privatnih tvrđava od druge polovine 13. veka možemo i njih naći u pratnji velikih posednika (*familia*), gde su kastelani zauzeli ugledno mesto kao zapovednici tvrđave. Kao odgovorni upravnici poseda, vodili su procese u slučajevima u ime njihovog gospodara, u mnogim slučajevima su njih birali na vrh biračkih foruma, zato su bili izabrani iz redova imućnijih srednjih plemića. Njihov značaj se povećao na kraju 13. veka, za vreme vladanja oligarha u interegnumu u Ugarskoj. Karlo Robert od oduzimanih teritorija oligarha i iz kraljevskih poseda je stvorio kraljevska vlastelinstva i na njihovo čelo je stavio kastelane iz redova familiara, dvorskih kavaljera odnosno nove aristokratije. Ovakvi kastelani su dobili mandat od kralja, a u posed je bio uveden od strane njegovog poverenika. Ova funkcija (*honor regius*) je značila faktički da je kastelan postao namesnik kralja. On se brinuo o odbrani i održavanju tvrđave, ubirao je zemljoposedničku rentu, praktikovao je pravo patronata, a vrlo je moguće da je pomagao i oko ubiranja desetine, i suprotno od kastelana privatne tvrđave bio je glavni sudija u sudskim slučajevima posle podnešene žalbe. Za vreme Anžujaca su kraljevski kastelani ne retko nosili funkcije na državnom nivou ili su bili župani, zato su njihove kastelenske funkcije vršili njihovi namesnici (*vicecastellanus*). Autoritet kastelana pokazuje i činjenica da su od kraja 14. veka nosili i titulu *egregius*. Za više informacija videti: Fügedi Erik, várnagy. In: KMTL, 715-716, Fügedi 1977, 46-48.

¹⁹⁴⁵ „*Supplicat Gregorius Thomae, canonicus ecclesiae Baciensis pro absoluteione ab irregularitate, quam eo modo contraxerit, quod quendam laicum nomine Ladislaum de Pel, qui Laurentium presbyterum rebus omnibus spoliavit, per castellanum civitatis Baciensis ad mortem misit.*” Lukcsics II. 136, 400, Engel 1996, 270.

nisu. Sa pravom bismo mogli postaviti pitanje da li je Lukčić napravio grešku u sastavljanju regeste i umesto „*castrī*” je upotrebio termin „*civitatis*”, ili je stvarno je postojala posada u gradu i na čelu nje je stajao kastelan grada 1435. godine što bi značilo da grad nije imao tvrđavu? Ili ako je došlo do greške i postojala je tvrđava ko je bio gospodar utvrđenja u Baču? Na žalost na ova pitanja ne možemo u ovom momentu dati odgovor, jer originalni izvor se nalazi u Firenci, do kojeg nismo mogli doći.¹⁹⁴⁶

Tvrđava u Baču u doba renesanse

Jedan od najinteresantnijih izvora u vezi istorije tvrđave jeste povelja Ladislava V Posmrčeta (1444-1457) iz 1457. godine. U ovoj povelji je kralj dao dozvolu Kaločkom nadbiskupu Stefanu Vardaiju da u Baču izgradi dvorac, ili tvrđavu, s jedne strane zbog opasnosti od Osmanlija a s druge, zbog unutrašnje nesigurnosti. Pozvao je i Bačku županiju da pomogne nadbiskupu u njegovim gradnjama: „*Ladislav, po Božijoj milosti kralj Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske itd. vojvoda Austrije i Štajerske a isto tako i markgrof Moravske itd. [...] Sa popriličnom nezadovoljstvom sam saznao da se izvesne razmirice, koje su se izrodile u mojim donjim područjima [...] delimično od Turaka, delimično od brojnih novonastalih neprijatelja. Pošto moj podanik, mnogopoštovani otac u Hristu gospodin Stefan, nadbiskup Kaloče [...] u ovim krajevima nema baš nikakvu zaštitu bilo utvrđenja bilo dvorca, u kojima bi mogao da nadgleda i sačuva dobra svoje crkve, naroda i kmetova [...] obavezno pomenutom gospodinu Stefanu pružite svaku vrstu podrške, pomoći sa svim svojim kmetovima kako bi on mogao u varošu Baču da podigne utvrđenje i dvorac gde bi mogao da zaštititi i odbrani dobra crkve i svojih kmetova od svih mogućih napadača.*“¹⁹⁴⁷

Ako bismo imali samo ovaj izvor onda bismo mogli reći da je pitanje iz 1435. godine rešeno, odnosno da u Baču između 1335. i 1457. godine nemamo tvrđavu, ali onda bismo imali drugo pitanje. Šta se desilo sa tvrđavom 1335. godine? Da li je nadbiskup Ladislav stvarno hteo da prenosi i nadbiskupsko sedište 1344. godine zbog toga što u Baču nemamo

¹⁹⁴⁶ Lukcsics II. 136. 400.

¹⁹⁴⁷ *Ladislav, Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Austieque et Stirie dux, necnon marchio Moravie etc. [...] Itelleximus satis displicenter, quomodo in certis partibus nostris inferioribus exorte hoc tempore discordie non modo sopirentur, [...] partim a Turcis, partim vero a nonnullis novissime consurgentibus emulis aurentur. Cum autem fidelis noster reverendissimus in Christo pater dominus Stephanus archiepiscopus Colocensis [...] in partibus illis nullam omnino municionem aut castrī, aut castelli habeat, in quibus bona ecclesie sue ac populorum et iobagionum suorum tueri et conservare possit [...] quatenus prefato domino Stephano omni favore et auxilio ac juvamine cum omnibus populis et iobagionibus vestris in eo esse debeatis, ut ipse in oppido Bachiensi castellum ac fortalitium erigere valeat, unde bona ecclesie et iobagionum suorum adversus omnes impugnatores tueri et defendere possit.” Lukcsics Pál, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára XII.* (u nastavku Z.O. XII) Budapest, 1931, 253-254.*

tvrđavu? Moguće je, da je bilo tako, međutim, napravili bismo grešku ako bismo prihvatili bez rezerve ovu povelju Ladislava V. Ne zbog toga što je smatramo falsifikatom, već zbog toga što smo mišljenja, da ako ništa drugo, onda je branič kula morala da postoji ranije, i to ćemo malo kasnije objasniti zašto. Iz ove povelje saznajemo tu važnu informaciju da je nadbiskup Vardaji 1457. godine počeo da gradi renesansnu tvrđavu u Baču. Ova informacija je važna i zbog toga što više ne možemo govoriti o kraljevskoj tvrđavi, nego je ona prešla u ruke kaločkih nadbiskupa, dakle, postala je privatna tvrđava. Na žalost ne znamo da li su i ranije dobili to pravo nad tvrđavom, ako je ona naravno uopšte postojala.

Toliko je sigurno da su već 1458. godine na nadbiskupskim dobrima gradili tvrđave i dvorce, tako da je i u slučaju Bača možemo smatrati da je bilo tako, jer o izgradnji nas izveštava Aladar Vardaji upravitelj nadbiskupskih dobara u jednom pismu, koje je uputio iz Bača: „[...] *da ovi krajevi nadbiskupski toliko vrve od naroda i kmetova prisiljenih da rade na izgradnji tvrđava i dvorova*¹⁹⁴⁸ [...] *Iz Bača, četiri dana pre nedelje Uskrsa, leta Gospodnjeg 1458.*“¹⁹⁴⁹

Od druge polovine 15. veka sve više izvora ima u vezi bačke tvrđave odnosno poznata su nam i neka imena kastelana bačke tvrđave. Naravno i informacija o kastelanima nam govori indirektno da je tvrđava u Baču postojala. Iz 1467. godine nam je poznat Bački kastelan Georgius de Lewe, koga je nadbiskup Vardai poslao kod svoje tetke udovice Mikoša Vardaija sa ozbiljnom sumom i stvarima: „*Plemenita gospođo, moja najdraža snajo. Evo preko Grigorija od Leve bačkog kastelana šaljem vam 2.000 zlatnih florena, takođe 6 pehara, takođe 5 čilima, takođe i vaš pozlaćeni pojas, koji se nalazi kod mene i šaljem vam sve i pare da čuvate pa da kad hoćete možete im vratiti.*“¹⁹⁵⁰ Sledeća informacija je o Laslu Egevariju iz roda Gereče, koji je bio Bački kastelan između 1471-1474. godine.¹⁹⁵¹ U ovom periodu

¹⁹⁴⁸ Prema rukopisu Andraša Kubinjija tada je bila podignuta tvrđava Barič (nalazila se između današnjih sela Boljevci i Rakovo) i možda Rednek (danas Vrđnik) u sremskoj županiji. Kubinyi Andrásnak a középkori magyarországi várakra vonatkozó jegyzetanyaga 14-16. század. 8, 72. <https://docplayer.hu/41543324-Kubinyi-andrasnak-a-kozepkori-magyarorszagi-varakra-vonatkozó-jegyzetanyaga-szazad.html>. Datum pristupa: 11.03. 2017. Detaljnije informacije u vezi ove tvrđave videti: Csánki II 232-233.

¹⁹⁴⁹ „[...] *sed credatis pro certo, quia in tantum populi et jobagiones nostri in pertinentiis archiepiscopalibus nunc per laboraciones castrorum et castellum ac aliis eos angariantibus, [...] Ex Bachya, feria quarta proxima post dominicam Ramispalmarum, anno Domini millesimo quadringentesimo quinquagesimo octavo.*“ Z. O. XII. 205, 255-256.

¹⁹⁵⁰ „*Generosa domina glos nostra carissima. Ecce per hunc Gregorium de Lewe castellanum nostrum Bachiensem misimus vobis florens auri duo milia, item cifos vel cuppas VI, item thapeta quinque, item cingulum vestrum deauratum habitum apud nos, quas taliter conservetis, ut cum placuerit nobis reddere possitis.*“ Kammerer Ernő, ZO. X. Budapest, 1907, 288, 425.

¹⁹⁵¹ U vezi Lasla Egevarija i roda Gereča vidite detaljnije: Reiszig Ede, A Geregye nemzetség. In: *Turul 18* (szerk. Schönherr Gy.), Budapest, 1900, 117-135., C. Tóth et al. I 51, 95-96, 106, C. Tóth et. al. II. 2017, 71, 185, 202, 353.

istovremeno imamo dva kastelana u Baču.¹⁹⁵² Nadbiskupski provizor Toma Dragi¹⁹⁵³ je isto bio kastelan bačkog utvrđenja.¹⁹⁵⁴ Takve primere ćemo još imati kad je tvrđava imala više kastelana.

Sledeća faza izgradnja bačke tvrđave je sledila za vreme nadbiskupa Petra Varadija. Nakon što se oslobodio iz zatvora posle smrti Matije Korvina, gotovo neprekidno je boravio u Baču, gde je držao svoje sedište, a o tome nam svedoče njegova pisma, posebno u periodu između 1490-1495. godine.¹⁹⁵⁵ U ovim pismima više puta je naznačio da je bačka tvrđava bila njegova.¹⁹⁵⁶ Međutim, u ovom poglavlju bavićemo se sa građevinskim delatnostima nadbiskupa Varadija. Slažemo se sa teorijom Vilmoša Fraknoiija, Alise Horvat i Janoša Vebera da su građevinski poduhvati Varadija počeli posle 1495. godine, jer nakon njegovog oslobođenja iz zatvora je dosta vremena i energije je trošio na sređivanje Kaločko-Bačke dijeceze, odnosno morao je vratiti i Petrovaradisku tvrđavu, koja je bila u tuđim rukama.¹⁹⁵⁷ Jedan od najvažnijih poduhvata Varadija je bio regulisanje rečice Mostonge i povezivanje nje sa Dunavom. Tako je napravio vodeni rov oko tvrđave što je povećalo njen odbrambeni sistem. U vezi toga je sam Varadi pisao njegovom prijatelju vackom biskupu Nikoli Batoriju 1497. godine: „Što se tiče Vaše pohvale časne Oče zbog toga, što sam uveo Dunav u Bač, znam, da biste me više pohvalili vašim pohvalama, ako biste to i videli. Jer smo se oslobodili od svih starih prljavština i vekovnih nečistoća [...] možemo uživati u najčistoj vodi Dunava, i ako bi sad bio živ pepeljasto obrazni Narcis, i kad bi video sebe u njemu, sigurno bi uživao u pogledu! [...] onda ne bi trebao Dunav da se povinuje našim čarobnim rečima? Jer smo ga naterali da nas oslobodi od svih nečistoća i da bude drugačija bačka tvrđava, kad ste Vi časni Oče nju videli i izrazili Vaše nedopadanje.”¹⁹⁵⁸ Pored vodenih rovova možemo još naći traga o njegovim gradnjama iz iste godine, kad je pisao nadbiskup svom čoveku u Budimu, da kad se bude vratio u Bač da nabavi potreban materijal poput cevi,

¹⁹⁵² Kálniczky László, Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában. In: *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Tudományos Diákköri Füzetek 11.* (szerk. Mezey B.), Budapest, 1982, 82.

¹⁹⁵³ U vezi Tome Dragija videti detaljnije: C. Tóth et. al. I 74, 103, 145, C. Tóth et al. II. 38.

¹⁹⁵⁴ Kálniczky, 1982. 82.

¹⁹⁵⁵ Wagner Carolus (ed.), *Petri de Warda Epistolae cum nonnullis Wladislai II regis Hungariae litteris Petri causa scriptis*, Posoni, 1776, V. Kovács Sándor (szerk), *Magyar humaniták levelei XV-XVI. század*, Budapest, 1971, 285-409.

¹⁹⁵⁶ „*Ex castro nostro Bachiensis*” Wagner 1776. 34., 36., 45., 52., Kovács 1971. 311., 331., 367., 388., Véber 2009. 93, 104.

¹⁹⁵⁷ U vezi s tim videti poglavlje za istoriju nadbskupije.

¹⁹⁵⁸ „*Caeterum ubi Reverenda Paternitas Vestra nos laudat de Danubio Bachiam conducto, profecto si videres, majoribus laudibus opus extolleres, cum omnis illa antiqua immunditia, [...] aquamque habemus Danubialem mundiffimam, non sine recentium piscium copia, in qua si tener Narcissus viveret, & se ipsum videre, oblectari posset [...] nonne deberet exorbitans Danubius nobis sapienter incantantibus parere, & obedire? certe coactus est servire, & omnes immunditias veteres expurgare, aliamque arcem Bachiensem, quam aliquando vidit Paternitas Vestra; & non placuit.*” Wagner 1776. 75-77.

drvenog materijala, i šindre: „*Mudar, obazriv i iskren moj vernik! [...] Kad ćeš se vratiti dole, zamolio bih te, da sa sobom doneseš napravljene cevi, i ako si u mogućnosti da nabaviš još drvenog materijala, ili u međuvremenu će biti gotove šindre, sve to donesi sa sobom. To ću ti sve platiti. Izdato u mojoj bačkoj tvrđavi.*”¹⁹⁵⁹ Vrlo je moguće da su većina zidova (istočni, jugoistočni, zapadni, jugozapadni) sa rondelama, odnosno sa barbakanom nastali u vreme Petra Varadija.¹⁹⁶⁰

Naslednik Varadija nadbiskup Ladislav Gereb je takođe spominjao bačku tvrđavu u njegovom testamentu 1502. godine. Po Alisi Horvat je nadbiskup u svom testamentu ostavio sumu za popravke krovova bačke i petrovaradinske tvrđave. Međutim, čitajući testament petrovaradinska tvrđava nije ni pomenuta a što se tiče bačke samo su tkanine i draperije pomenute u ovoj rezidenciji u tvrđavi: „*Takođe je [...] iz rezidencije izveštavamo kako se obnavljaju draperije, tkanine u njegovoj kući u bačkom utvrđenju [...] i kako bi svoj naslednik kuću zatekao kako je i on (Ladislav Gereb) onomad zatekao.*”¹⁹⁶¹

Iz jedne povelje Vladislava II (1490-1516) 25. novembra 1503. godine poznato nam je ime još jednog bačkog kastelana. On je Ladislav Horvat, koji je bio negativni glavni akter po izvoru. Navodno je kastelan sa oko 100-120 ljudi sa oružjem napao naselje Egyedujfalu u Bodroškoj županiji 8. septembra 1503. godine, koje je pripadalo časnim sestrama Starog Budima. Kralj je dao mandat budimskom kaptolu da u slučaju ove samovolje vodi istragu.¹⁹⁶²

Za vreme ustanka Đerđa Dože 1514. godine i u Bačkoj županiji je bila vrela situacija za vreme nadbiskupa Grgura Frankopana (1503-1520).¹⁹⁶³ Ustanička vojska kmetova vođena

¹⁹⁵⁹ „*Prudens, ac circumspecte nobis sincere dilecte! [...] Si vero deorsum venies, rogamus, ut Canales hujusmodi praeparatos tecum afferas, & praeter ea si aliquot ligna, vel etiam libindria interim ppreparare poteris, hoc quoque tecum deducas, quia habebis a nobis pro omnibus precium justum. Ex Castro nostro Bachiensi.*” Wagner 1776. 241-242.

¹⁹⁶⁰ U vezi ronđele i barbakana ćemo detaljnije govoriti kad će biti reč kad je bio izgrađena tvrđava. Tamo ćemo govoriti i o ovim odbrambenim konstrukcijama tvrđave.

¹⁹⁶¹ „*Item [...] aliqua ex residentia legavit ad velamen domus Bachiensis castris [...] ut successor suus ita inveniat, sicuti ipse reperit.*” DL 30959, Érdujhelyi 1899. 105.

¹⁹⁶² DL 21229, Érdujhelyi 1899, 108-109, Gyetvai Péter, *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I.* Kalocsa, 1992, 21, Csorba 1972, 188., Udvardy 1991. 410.

¹⁹⁶³ Nećemo se baviti sa istorijom seljačke ustanke na teritoriju cele bačke županije, samo ćemo nasvesti napad protiv same tvrđave. Za detaljniju istoriju krstaškog rata i kasnije ustanka Đerđa Dože videti detaljnije: Geréb László, *A magyar parasztháborúk irodalma 1437-1514*, Budapest, 1950, 104-245., Márki Sándor, *A magyar parasztháború 1514-ben*. In: *Hadtörténelmi Közlemények 15.* (szerk. Pilch J.), Budapest, 1914, 167-190., 386-402., 556-573., Horváth Mihály, *Az 1514-diki pórlázadás, annak okai s következményei*. In: *Tudománytár 9/5.* (szerk. Luczenbacher J., Almási B. P.), Buda, 1841, 211-263., Fejér Géza, *Dózsa György*, Budapest, 1939., Szabó Jenő, *A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága*. In: *Levéltári Közlemények 43/2.* (szerk. Borsa I., Ember Gy.), Budapest, 1972, 213-263., Nemeskürty István, *Krónika Dózsa György tetteiről*, Budapest, 1974., Rókay Péter, Csömöre Zoltán (ed.), *Dózsa György-Fejér Дожя. A 2014. november 21-én és 28-án Nagyikindán és Makón megtartott nemzetközi tudományos értekezlet tematikus tanulmánykötete. Тематски зборник радова са међународне научне конференције одржане у Кикинди и Макоу 21. и 28. новембра 2014. Године, Макó-Nagyikinda-Кикинда-Мако*, 2017., Marosi Endre,

od strane Benedikta Poganja pokušala je čak da zauzme bačku tvrđavu, međutim nije uspjela da jer verovatno nisu imali opremu za ozbiljniju opsadu. U vezi događaja u bačkoj županiji za vreme ustanka Dože nas izveštava Antun Vrančić¹⁹⁶⁴: „*Treća krstaška vojska predvođena od strane Benedikta Poganja je potisnula u bačku tvrđavu nadbiskupa Grgura i mnoge plemiće.*“¹⁹⁶⁵ Na žalost više informacija nemamo u vezi opsade bačke tvrđave od strane Benedikta Poganja. Iako je došlo do opsade, nije bila zauzeta, jer o tome bi nas izveštavao nadbiskup Vrančić.

Sledeći izvori u vezi tvrđave potiču iz 1520. godine. Prvo pismo je nastalo 17. januara 1520. godine iz kojeg možemo saznati da je nadbiskup Grgur boravio u svojoj bačkoj tvrđavi: „[...] *Nastao u moju bačku tvrđavu [...] u 1520. godine Spasitelja.*“¹⁹⁶⁶ Nadbiskup Frankopan je iste godine umro a oko njegovog testamenta je nastala poveća komplikacija. To možemo videti iz činjenice da je nadbiskup iza sebe ostavio značajnu sumu što je kralj hteo rezervirati za kraljevsku riznicu,¹⁹⁶⁷ s druge strane i u vezi tvrđave je nastao spor između kraljevskih ljudi i podanika bivšeg nadbiskupa. Do ovog sukoba je došlo u septembru 1520. godine kad je kralj Ludvig II (1516-1526) poslao svog komornika Marka Visokajia i pozvao Bačkog kaptola, da preuzmu funkciju nadbiskupa dok ne bude bio izabran novi nadbiskup. Kaptol je na taj zadatak poslao Benedikta Skopskog biskupa i Emeriha Igarskog bačkog kantora da obave taj posao sa kraljevskim čovekom. Po ovom principu bi trebalo da i bačka tvrđava pređe u kraljevske ruke. Međutim, čuvari testamenta nadbiskupa Grgura, kaločki arhiđakon Blaž iz Kamenice, Matija Horvat i Baltazar Erdelji kastelani tvrđave, odnosno kustos bačkog kaptola Lavrencije Egreši, nisu hteli predati tvrđavu na kraljevski zahtev. O svemu ovome kralja Ludviga je izveštavao Bački kaptol u pismu koje je pouzdan dokaz da je on preminuo početkom septembra prethodne godine jeste ovakav odgovor: „*Neka Vaše veličanstvo zna da*

Dózsa György parasztháborúja. In: *Hadtörténelmi Közlemények 19/3.* (szerk. Molnár P.), Budapest, 1972, 412-426.

¹⁹⁶⁴ Antun Vrančić (Sibinu, 1504. máj. 29. – Prešov, 1573. jún. 15.): kardinal, Ostrogonski nadbiskup, istoričar i humanista, poreklom je iz Dalmacije. Njegov ujak Jovan Stetileo erdeljski biskup ga je vaspitao u Ugarskoj i u Padovi. Prvo je bio diplomata Zapolje, a od 1549. godine je bio u službu Habzburške kuće. Od 1550. godine je jegarski kanonik, sabolčki arhiđakon a kasnije je bio ostrogonski lektor. Godine 1553. je bio imenovan za Pečujskog biskupa i na čelu jednog poslastva je bio poslat u Istanbul. Posle četiri godine neuspelog pregovaranja se vratio kući i postao 1557. Jegarski biskup. OD 1567. godine je opet postao poslanik na Porti. On je sa sultanom Selimom II 17. februara 1568. godine sklopio mir u Jedrenu. Od 1569. je bio Ostrogonski nadbiskup, a od 1572. kraljevski namesnik. Dopisivao sa sa humanistima i pisao je pesme. Planirao je napisati kapitalno delo u vezi istorije Ugarske, ali u tome je samo delimično uspeo, međutim, njegovo sakupljanja materijala nam je poznato. Magyar Életrajzi Lexikon. Szerk. Kenyeres Ágnes. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/verancsics-antal-78602/> Datum pristupa: 12.03.2017.

¹⁹⁶⁵ Szalay 1857. 8.

¹⁹⁶⁶ „[...] *Datum in arcem nostram Bachiensem [...] Anno salutis Millesimo quingentesimo vigesimo.*” DL 82541.

¹⁹⁶⁷ Udvardy József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526)*, Köln, 1991, 417. Érdújhelyi 1899. 117.

smo uz dužno poštovanje primili Vaše nalogodavno pismo koje nam je uručio i izložio mnogopoštovani Marko de Visoka, Vaš lični sluga. Hoteći da, kako nam je i dužnost, sve to ispunimo, mi smo otišli u Bač, po Vašem uputstvu koje nam je Marko preneo, poslali zarad preuzimanja dužnosti nadbiskupa bačke i kaločke crkve najpre dvojicu od nas – mnogopoštovanog gospodina Benedikta, biskupa skopskog i lektora, te Emerika de Igara, apostolskog protonotara i kantora, obojicu naših sadrugova i kanonika da sa tim ciljem u Bač odu i sve tamo prenesu. Uputili smo poziv gospodinu Blažu, učenjaku iz Kamenice, arhiđakonu i kanoniku pomenute kaločke crkve, zatim Matiji Horvatu od Palote, Baltazaru Erdelu, kastelanu bačkog utvrđenja, poštovanom M. Lavrenciju od Jegra, našem sadrugu i kanoniku, koji su svi izvršitelji testamenta pokojnog Grigorija Frankopana, nadbiskupa kaločkog i bačkog, a isto tako i Nikoli Josi, takođe kastelanu Bača, da lično dođu na naš sabor kako bi saslušali naloge Vaše svetlosti. Kada su se dvojica naših izaslanika odande vratila, jednoglasno su nam preneli sledeće: „da su pristigli do bačkog utvrđenja pet dana pre praznika rođenja Blažene device Marije, te da su tamo izvršiteljima – pomenutom Blažu, Matiji Horvatu, Baltazaru Erdelu i M. Lavrenciju, kao i Nikoli Josi, kastelanu – preneli sve što smo im poručili, a da su oni ovako odgovorili: „da su oni uz dužno poštovanje ispod nekog šatora nadomak bačkog utvrđenja saslušali sve naloge Vašeg veličanstva, ali da na naš sabor kako bi to i tamo, među nama, čuli nemaju nameru da dolaze, jer oni sa nama nemaju ništa. Nakon toga smo ponovo poslali dvojicu naših sadrugova i kanonika, poštovanu gospodu Ladislava od Eszeka i Pavla od Aranjana, da odano izvrše iste ove Vaše naloge. Kada su se odande vratili, obojica su nam preneli ovo: „da su u ranim jutarnjim časovima, na praznik rođenja Blažene device Marije pristigli u šator postavljen ispred kapije pomenutog bačkog utvrđenja, i to zajedno sa Markom, podanikom Vašeg veličanstva, te da su tamo ponovo i u celosti izložili nalogodavno pismo Vašeg veličanstva, a da su prisutni odgovorili na sledeći način: „da su, pošto je pomenuti pokojni nadbiskup Grigorije ostavio verodostojnu i plemenitu oporuku po kojoj sve što ima zaveštava zarad spasa svoje duše, izvesni fratri i svi izvršitelji njegove volje zauzeti tim poslovima i da moraju da sačekaju da se najpre oni vrate, te da ne žele da ni na koji način, dok se sve to ne obavi, dozvole da bilo ko preuzme funkciju novog nadbiskupa. Mi stoga [...] Izdato tri dana nakon izlaganja Vašeg pisma, leta Gospodnjeg 1520-og.”¹⁹⁶⁸ Međutim, Ludvig II je nakon što je dobio izveštaj da

¹⁹⁶⁸ “[...] Sed certifimo pariter argumento nobis, est, Gregorium Frangepanium iam anno superiore: sub initium Septembris obiisse, quod de castro Batsiensi . remittendo iam tum a capitulo Batsienii regii fuerit ita rescriptum:— Vestra nouerit serenitas , nos litteras eiusdera V. Serenitatis praeceptorias , — per egregium Marcum de Viszoka, . cubicularium V. S. nobis exhibitas,- summo cum honore recepisse. — Quibus receptis , nos. mandatis eiusdem V. S. semper.obedire volentes, ut tenemur, iuxta mandatum eiusdem. V. S. medio dicti

njegov čovek i bački kaptol nisu rešili nalog, u njegovom pismu 21. septembra je želeo ubediti kastelane Bača Nikole Joše, Orosvarija i Baltazara Erdeljskog da predaju tvrđavu za Mihalju Imrefiju Serdaheljiju koji je bio konjušar kralja.¹⁹⁶⁹ Kastelani nisu još međutim neko vreme predali tvrđavu, jer kaptol u njegovom pismu 22. septembra izveštava još kralja da ne može ispuniti njegov mandat.¹⁹⁷⁰ Kako je rešeno ipak ovo pitanje? Iz arhontologije kasnosrednjovekovne Ugarske i iz tamo navedenih izvora mogli smo konstatovati da je tvrđava ipak prešla u ruke kralja 1520. godine, jer je u kraljevskim rukama bila tvrđava za vreme upražnjenja nadbiskupije od 1520. do 1523. godine.¹⁹⁷¹ To možemo posvedočiti i iz činjenice da je već pomenut Mark Visokai pomenut kao kraljevski upravitelj nadbiskupije.¹⁹⁷²

U okviru ovog poglavlja, za vreme upražnjenja nadbiskupije (1520-1523), moramo ipak reći više o kraljevskom namesniku Mihalju Imrefiju iz Serdahelja, koji je bio upravitelj bačke tvrđave. Našli smo interesantan izvor iz 1522. godine, koji je faktički spisak potreba vina za bačku i petrovaradinsku tvrđavu na dnevnom nivou.¹⁹⁷³ Ovaj izvor je značajan ne samo zbog toga što možemo saznati koliko pinta vina je potrošeno dnevno u tvrđavi, nego

egr. Marci de Viszoka, — per eandem ad occupandum Coloc. et dictae Bachiens. ecclesiarum — archiepiscopatum missi—nobis exposita,— primum duos ex nobis, videlicet reverendos DD. Benedictum, episcopum Scopiensem, lectorem, et Emericum de Igar, protonotarium apostolicum, cantorem, focios et concanonicos noitros, ad castrum Bachiense, pro eo, ut referrent, ven. D. Blasio Litterato de Kamoncz, archidiacono et canonico dictae ecclesiae Colocensis, ac prouisori et factori eiusdem castri Bachiensis; ac egregiis Mathiae Horváth de Palotha, Bakaifari Erdéii, castellano eiusdem castri Bachiensis; honorabili M. Laurentio de Egres, socio et concanonico nostro, exsequutoribus testamenti RR. in C. P. et D. D. condam Gregorii de Frangepanibus, Coloc. et Bachiens. ecclesiarum praedictarum archiepiscopi, — et Nicolao Iósa, similiter castellano eiusdem castri Bachiensis, ut ipsi in medium nostri in consistorium nostrum, - ad audienda mandata V. serenitatis — venirent, misimus. Qui exinde ad nos reversi, nobis concorditer rettulerunt: —, quomodo ipsi feria 5. Proxima ante festum nativitatis BB. V. Mariae, ad dictum castrum Bachiense accessissent, ibique praetactis Blasio Litterato, Mathiae Horváth, Balthasari Erdeli castellano et M. Laurentio, exsequutoribus, ac Nicolao Iosa, similiter castellano praefata- nunciata nostra retulissent. Qui respondissent: „quod ipsi mandata eiusdem V. S. cum omni honore sub umbraculo quodam, ante portam dicti castri Bachiensis habito, ex audirent, — sed ad consistorium nostrum in medium nostri, ad ea audienda — venire nullo modo vellent; quia ipsi nobiscum nihil agere haberent. Postea iterum duos ex nobis honorabiles magistros, Ladislaum de Esze et Paullum de Aranyan, focios et concanonicos nostros, ad eadem mandata V. S. fideliter exsequenda — duximus destinandos. Qui exinde ad nos reversi, nobis concorditer retulerunt eo modo: „ quomodo ipsi in vigilia festi nativitatis B. V. M. ad praedictum...ubraculam, ante portam praedicti castri Bachiensis habitum, una cum praedicto Marco homine V. S. accessissent, ibique praedictis — personaliter repertis litteras eiusdem V. S. praeceptorias, eisdem sonantes, seorsim et singillatim exhibuissent, — praedictusque homo V. S. mandata eiusdem eisdem coram ipsis testimoniis nostris — expouisset: qui — respondissent eo modo: „, quod quia praefatus condam RR. D. Gregorius archiepiscopus veram et bonam testamentariam fecisset dispositionem, in qua omnia bona sua, quibus voluisset, pro restrigero animae suae legasset, — certique fratres et coexsequutores ipsorum nunc apud maiestatem V. in rebus et negotiis eiusdem condam D. archiepiscopi essent occupati; ideo, donec ad ipsos redierint; manus praefati hominis V. maiestatis ad archiepiscopatum occupandum — ad minimum usque intrmittere nullo pacto, nulla que ratione vellent. — Nos itaque —Datum tertio die diei exhibitionis et relationis factae praemissarum, A. D. 1520.” DL 106078, Katona I 514-516, Érdújhelyi 1899. 117.

¹⁹⁶⁹ DL 49827.

¹⁹⁷⁰ DL 106079.

¹⁹⁷¹ U vezi upražnjenja nadbiskupske stlice će biti više reči u okviru poglavlja o nadbiskupiju.

¹⁹⁷² DF 274751, C. Tóth, Horváth, Neumann, Pálosfalvi 2016, 31.

¹⁹⁷³ Što se tiče Petrovaradina, nećemo citirati izvor jer trenutno nije u okviru naše teme.

možemo i saznati informaciju ko su živeli u tvrđavi i sa čemu su se bavili. Izvor iz 1522. godine glasi dakle ovako:

„Vinska pristojba bačkog utvrđenja 1522. godine	
Za mene Mihajla Imrefija na mom stolu zavisno od broja gostiju, najmanje	8 pinta
Za mog provizora i na stolu mojih uglednijih sluga najmanje	8 -ll-
Za mladiće koji poslužuju kod mog stola dnevno	4 -ll-
Za mladiće koji poslužuju kod stola provizora	4 -ll-
Za 6 konjušara bačkog provizora dnevno	6 -ll-
Za mog krojača i za njegove dve sluge dnevno	2 -ll-
Za moja dva kuvara dnevno	2 -ll-
Za moju kuhinju i za viceprovizora	2 -ll-
Za kuvara provizora	1 -ll-
Za podeljivača dnevno	1 -ll-
Za viceprovizora u međuvremenu	½ -ll-
Za četiri čuvara	4 -ll-
Za pekara i njegovog slugu	2 -ll-
Za vrtlara zajedno sa njegovim slugama	3 -ll-
Za crkvu Svetog Pavla	1½ -ll-
Za stolara sa njegovom šegrtom	2 -ll-
Za majurdžiju dnevno	1 -ll-
Za dva najamnika dnevno	2 -ll-
Za pekačice hleba	1 -ll-
Za šest konjušara	6 -ll-
Za kočijaša svoga Veličanstva sa proglasavačem	2½ -ll-
Za moja tri kočijaša sa njihovim proglasavačima	4½ -ll-
Za mog konjušara u međuvremenu	½ -ll-
Za tri tovarnika kočijaša	3 -ll-
Za ključara i njegovog slugu	2 -ll-

U Baču dnevno

73½ pint vina¹⁹⁷⁴

¹⁹⁷⁴*Prebenda vinorum in castro Bachiensi existenti anno 1522.
Ad mensam mei Michaelis Imreffy secundum convivas adminus
Ad mensam provisoris et famulorum meorum potiorum adminus*

Tabela 18 Lista sledovanja vina bačke tvrđave 1522.g.

Kao što smo mogli videti potrošnja vina je bila visoka (124,5 litara ukoliko su količine izražene u mađarskoj odnosno 104 litara ukoliko su izražene u bečkim pintama), posebno ako uzmemo u obzir da je to bila dnevna potreba. Vrlo je čudno, po nama, da u tvrđavi imamo četiri čuvara i dva najamnika, ako uzmemo u obzir da je Beograd pao u ruke Osmanlija 1521. godine.¹⁹⁷⁵ Takođe, moramo uzeti u obzir da se radi verovatno o spisku ljudi oko namesnika odnosno trenutnog provizora nadbiskupije.

Od značajnijih izvora poznati su nam i popisi uplaćene desetine iz 1522. godine za Bačku, Bodrošku i Čongradsku županiju.¹⁹⁷⁶ Ovi spiskovi desetina nam govore o tome ko su svi plaćali taj porez ali u isto vreme i ko je dobijao taj porez. Podelu desetine 1522. godine je za vreme upražnjenja Kaločko-Bačke nadbiskupije sređivao Mihalj Imrefi, koji je pisao iskaz u vezi neplaćene desetine za Đorđa Baćanjija, koji je bio palatin. Iz ovog izvora saznajemo da je bačka tvrđava smatrana za krajišnom tvrđavom Kaločke nadbiskupije: „*castra finitima archiepiscopatus Colocensis*“.¹⁹⁷⁷ U većini slučajeva možemo dobiti informacije odakle su

<i>Adhoolcenti ad mensam meam servienti per diem</i>	p.IIII
<i>Aprodianis ad mensam provisorum servientibus per diem</i>	p.IIII
<i>Equitibus provisoris Bachiensis sex per diem</i>	p.VI
<i>Sarthori meo cum duobos per diem</i>	p.II
<i>Cocis meis duobos per diem</i>	p. II
<i>Ad fercula mea et provisoris</i>	p.II
<i>Coco provisoris per diem</i>	p.I
<i>Dispensatori per diem</i>	p.I
<i>Viceprovisori medio tempore</i>	p.½
<i>Vigilibus quatuor</i>	p.IIII
<i>Pistori cum famulo</i>	p.II
<i>Ortulanis duobos cum famulis</i>	p.III
<i>Ad ecclesiam Sancti Pauli Bachiensis</i>	p.I.½
<i>Fabro cum famulo</i>	p.II
<i>Allodiatori per diem</i>	p.I
<i>Mercenaris duobos per diem</i>	p.II
<i>Pistrici panis ad mensam meam et provisorum piscando</i>	p.I
<i>Agazonibus sex</i>	p.VI
<i>Aurige unius currus regie maiestatis cum felaythar</i>	p.II½
<i>Aurigis trium currum meorum cum suis felaythar</i>	p.IIII½
<i>Magistro agazonum meorum medio tempore</i>	p.½
<i>Kwchybus III</i>	p.III
<i>Clavigero cum famulo</i>	p.II
<i>Dolatori uni</i>	p.I
<i>Bachie presenti per singulos dies LXXIII½.</i>	

DL 26275, C. Tóth 2010. 248, Érdújhelyi 1899. 112-113., Kőszeghy 1893. 24. Silling István, *Ünnepek és hétköznapiak*, Szabadka, 2010, 67-68.

¹⁹⁷⁵ Beograd je pao godinu dana ranije 1521. godine u ruke Osmanlija. Pohod je vodio lično Sulejman Veličanstveni.

¹⁹⁷⁶ Mi nismo korsitili taj deo ovih zapisa koji je objavio Ištvan Sabo u vezi plaćenih desetina u selima i varošima Bačke, Bodroške i Čongradске županije (Szabó István, *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*, Budapest, 1954, 2-3.), nego onaj deo samo gde je spomenuta bačka tvrđava. U vezi toga videti u nastavku.

¹⁹⁷⁷ DL 37163, 128, Udvardy 1991. 424.

dobili žito pomenute tvrđave. U slučaju bačkog utvrđenja možemo reći da je Stefan kastelan tvrđave dobio žito iz Bajmoka i Sente.¹⁹⁷⁸ Međutim, značajna informacija je za nas, da je bačka tvrđava smatrana i uračunata u drugu odbrambenu liniju Ugarske kraljevine krajem vladavine dinastije Jagelonaca u Ugarskoj, dakle bila je sastavni deo ove linije posle pada Beograda 1521. godine.¹⁹⁷⁹

Pad bačke tvrđave pod osmansku vlast

U prvim decenijama 16. veka pritisak Osmanlija na odbrambene linije Ugarske kraljevine bivao je sve veći. Posle uspešnog osvajanja Beograda i okolnih tvrđava, Sulejman Veličanstveni (1520-1566) je 1526. godine odlučio zadati poslednji udarac Ugarskoj. Pavle Tomori je uzalud više puta upozoravao kralja Ludviga da je sultan u martu 1526. godine krenuo iz Istambula, ugarske trupe su se okupljale vrlo sporo. Međutim, mi nećemo prezentovati ceo pohod Sulejmana, samo ćemo pripreme Pavla Tomorija navesti i događaje neposredno pre i posle Mohača. 15. jula 1526. započeo je veliki vezir Ibrahim opsadu Petrovaradina. Nadbiskup Tomori je dosta dobro pripremao tvrđavu za odbranu. Međutim, nije mogao osloboditi tvrđavu od opsade jer je raspolagao samo sa 1.000 konjanika i 3.000 kmetova koji su bili naoružani na brzinu i 40 šajkaša sa nešto manjom artiljerijom. Tomori se povukao iz Vašaroš Varada¹⁹⁸⁰ nazad u bačku tvrđavu odatle je poslao Bosanskog biskupa kod kralja, da mu pošalje hitno pojačanje, sa kojim bi mogao osloboditi Petrovaradin.¹⁹⁸¹ Ne dobijajući pojačanje Tomori se vratio u Vašaroš Varad, da bi pojačao moral branioca Petrovaradina. Branioci su do poslednje kapi krvi istrajali, ali je tvrđava pala 27. jula. Tomori se povukao opet u Bač da bi mogao da brani Bačku županiju ako će se osmanska vojska odlučiti da pređe na levu obalu Dunava.¹⁹⁸² Kad je kralj Ludvig II stigao u Tolnu poslao je

¹⁹⁷⁸ Isto

¹⁹⁷⁹ Posebni značaj oduzima u kasnosrednjovekovnoj istoriji Ugarske (od početka 15. veka) odbrambena linija od niza tvrđava u odbrani protiv Osmanlija. Naime oni su se pojavili na južnim granicama krajem vladavine Ludviga I, ali za vreme Žigmunda Lukesemburškog su počeli da upadaju na južnougarske teritorije. Međutim, prva otvorena bitka protiv njih kod Nikopolja 1396. godine se završila katastrofalno za hrišćansku vojsku gde je Bajazid I strahovito potukao krstašku vojsku, i Žigmund se jedva spasio. Na sreću Ugarske Bajazid nije mogao iskoristiti svoju pobedu jer je bio potučen od strane Tamerlana kod Angore 1402. godine gde i on je pao u ropstvo. Ovu situaciju je iskoristio kralj Žigmund da izgradi odbrambenu liniju prema Osmanlijama. Prva linija ove odbrane je išla od Severina i Oršave preko Beograda, Šabca, Srebrnika, Banja Luke, Jajce, Knina do Klise. Druga odbrambena linija (koja se stvara od kraja Žigmundove vlasti do kraja vladavine Matije Korvina) je išla Od Temišvara, Lugoša i Karanšebeša preko Bača i Srema, odnosno Dubice, Krupe i Otošca do Senja. Ove linije su branile i tzv. južne banovine kao Mačvanska, Srebrnička, Jajačka, ili Beogradska između 1430-1521. godine.

¹⁹⁸⁰ Danas grad Novi Sad.

¹⁹⁸¹ Udvardy 1991. 452-453.

¹⁹⁸² Isto. 454.

kod Tomorija Đorđa Paližnu sa naredbom da sa svojom vojskom dođe na Mohačko polje.¹⁹⁸³ Nadbiskup je kod Koluta prešao Dunav sa svojom vojskom i otišao na Mohačko polje gde je učestvovao u kobnoj bici 29. avgusta, u kojoj je i poginuo.¹⁹⁸⁴

Posle Mohačke bitke osmanski sultan je 9. septembra 1526. je ušao u prestonicu srednjovekovne Ugarske bez otpora.¹⁹⁸⁵ Sulejman je spalio 25. septembra Peštu i nakon toga je podelio svoju vojsku na dva dela i vojske su krenule na jug. Stanovništvo između Dunava i Tise je već imalo saznanje o načinu vojevanja Osmanlija od onih koji su živeli preko Dunava i upravo zbog toga ko je mogao pobegao je na vreme. Međutim, stanovništvo Bačke je već bilo opkoljeno osmanskim vojskom. Na južnim tvrđavama su se već leprašali osmanski barjaci sa severa kad su se približavale vojske sultana i velikog vezira. Ova klopka je prisilila stanovništvo da pokuša beznadežni otpor prvo u Baču i južnije u jednom anonimnom šancu.¹⁹⁸⁶ Sulejmanova vojska, nakon što je zauzela Baju, gde je i franjevački samostan postao žrtvom, nastavila je ka Baču. Iako je stanovništvo Bača pružilo snažan otpor, prema predanju savremenih osmanskih istoričara, grad i tvrđava su ipak pali u ruke osvajača. Za vreme opsade hrišćansko stanovništvo je tražilo azil u franjevačkoj crkvi, koja je po predanju Dželalzade Mustafe, bila velika kao jedna tvrđava. Iz crkve su se branili hrišćani dosta dugo zato što su imali dosta pušaka i baruta, međutim, osmanska vojska je topovima gađala crkvu dok se nije srušila, a njeni branioci su svi izginuli. Osmanska vojska je povelu u zarobljeništvo mnogo ljudi i stekla je bogat plen. U okolini grada je bilo velikih stada ovaca od kojih je 50.000 bilo odvedeno za pašu (ne piše konkretno za kojeg), a 20.000 je dobio Iskender Čelebi osmanski defterdar. O ovim događajima je ovako pisao Dželalzade Mustafa: *„U blizini obale Dunava je bio jedan grad nazvan Bačom, koji je bio veliki grad potučenog kralja; imao je jednu veliku crkvu za obožavanje đavola, koja je bila puna idola ovih izroda pakla. Srećna vojska je opljačkala ovo mesto, koje je stalo sa paklom na isto mesto, od stanovništva je ubila muškarce, od žena je mnogo zarobila, a plen je bio beskrajan. Skoro celo stanovništvo zatvorilo se u onoj crkvi, koja je bila velika kao jedna tvrđava. Zatvoreni psi su se borili do ikindija¹⁹⁸⁷ sa pobedonosnom vojskom i pošto su prokletnici imali puške iznutra su od mnogih muslimana stvorili mučenike posle ikindija su se otvorile kapije*

¹⁹⁸³ Isto

¹⁹⁸⁴ Isto

¹⁹⁸⁵ Szakály Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*. Budapest, 1990, 114.

¹⁹⁸⁶ Reiszig 1909. 92.

¹⁹⁸⁷ Period dana između podneva i zalaska sunaca, vreme treće popodnevne molitve.

*pobede: vojnici vere su razorili ovu crkvu i uhvatili su mnogo zarobljenika i bezgraničnog plena“.*¹⁹⁸⁸

U vezi sa opsadom, zauzimanjem i pljačkanjem grada i tvrđave Bača pisao je i osmanski hroničar Kemal-pasazade, od njega možemo pročitati kako je Sulejman zauzeo tvrđavu: „*Usput, na njegovom putu, preko planina i dolina, u baštama i na salašima, slično krvoločnim psima i vukovima, ulovivši paklene izrode kao lav, za zlo prirodnog neprijatelja ne ostavivši ništa, ni ravnice, ni kuće na planinama, ni njive, njihovu svojinu i žito neophodno za njihovu egzistenciju nemilosrdno uništivši, stigao je do jedne snažne tvrđave, čiji tornjevi su gledali sunce, čije kule su se kostrešile nebu i koju je narod poznavao pod imenom Bač. U ovoj tvrđavi, koje bila podignuta na kamenom temelju, zatvoreni zlikovci osećali su se sigurnim i nisu se plašili pljačke ili toga da od strane bilo kakvog neprijatelja budu pobeđeni. Njeni temelji su legli na dnu vode, njene kule su bile izgubljene u oblacima. Sultan je sa svojim odredima stigao kao nemirno more, logorovao je u blizini [...] Kad je nepobediva vojska opkolila visoke zidine, kapetan tvrđave, valija¹⁹⁸⁹ ove pokrajine i stanovništvo grada su tražili milost sultana da ne bi sultanov gnev oduzeo njihov život, njihove kuće, njihova imanja i njihove porodice. U svojoj poslednjoj potrebi su molili za milost, da bi spasili život, tako su pobjegli da postanu robovi. Nakon što su tvrđavu, ovo staro utočište bezbožnosti, sa oružjem i ostalim ratnim sredstvima predali slugama velikog sultana, oni sami, sa suzama u očima, gole glave, samo u odelima u kojima su bili, napustili su tvrđavu, a sva imanja su ostavili osvajačima. Ostavljeni topovi i ostala ratna sredstva su bili zaplenjeni. Posle su opljačkali pijace i ulice. Nakon što su iščupali cveće iz bašte, skinuli voće sa drveća, spalili su kuće. Ovaj grad, koji je do nedavno ličio na krasnu leju ruža, sad je postao goreća peć, čiji dim je leteo ka svodu plavog neba.*“¹⁹⁹⁰

Posle pada Bača dunavska armija Osmanlija je morala da vodi teške borbe kod jednog šanca u blizini Plavne¹⁹⁹¹ i tek je stigla 8. oktobra do Petrovaradina. Sledećeg dana sultan je ušao u Petrovaradin, obnovio je tvrđavu i 11. oktobra je nastavio put ka Beogradu. Početkom oktobra su Osmanlije napustili Ugarsku, a posade su ostavili samo u onim dunavskim tvrđavama koje su zauzeli tokom leta prethodne godine. Sulejman je još u Petrovaradinu naredio da u tvrđavama Petrovaradin i Ilok budu postavljene posade. Međutim, zanimljivo je da Osmanlije nisu ostavile posade u nizu tvrđava, kao što su npr. Slankamen, Zemun, Bač, Osijek, Vukovar, Erdut. Još je interesantnije da se ugarska vojska vratila samo u Bač, a ostale

¹⁹⁸⁸ Thúry József (szerk.), *Török történetírók II.* Budapest, 1896, 170.

¹⁹⁸⁹ Verovatno bački kastelan ili bački podžupan.

¹⁹⁹⁰ Thúry József (szerk.), *Török történetírók I.* Budapest, 1893, 272-273.

¹⁹⁹¹ O tome malo detaljnije u poglavlju borbe hrišćana i osmanlija nakon Mohačke bitke.

tvrđave su bile prazne čak do proleća 1527. godine.¹⁹⁹² Dakle, iz ovih događaja možemo konstatovati da bačka tvrđava nije definitivno pala u ruke Osmanlija 1526. godine. Ona je imala dosta turbulentnu istoriju između 1526. i 1543. godine.

Na Mađarskom državnom saboru održanom u Sekešfehervaru Jovana Zapolju izabrali su za kralja (1526-1540), a uskoro su ga i krunisali.¹⁹⁹³ Velikaši su se jedan za drugim klanjali pred njim, tako i vođa Srba u Bačkoj, vođa šajkaša Radić Božić. Zahvaljujući Zapolji, na jesen 1526. godine Jovan Nenad¹⁹⁹⁴ je uzeo u posed Bačku županiju, koja je bila poluprazna i opustošena posle povlačenje osmanske vojske 1526.¹⁹⁹⁵ O tome nas od savremenika izveštava Đurađ Sremac: „[...] i Crni čovek unutra položi zakletvu na ruke gospodina vojvode [...] Posle toga [...] obdario ga je [...] i zapovedi mu da odjaše [...] u napuštenu zemlju Bačke županije“.¹⁹⁹⁶ Pretpostavljamo da je i tvrđava u Baču bila već tada u rukama Jovana Nenada, mada to izvorima ne možemo potkrepiti.¹⁹⁹⁷

Ubrzo po izboru Jovana Zapolje, deo mađarskog plemstva sa zapada zemlje izabrao je Ferdinanda Habzburškog (1526-1564) za kralja Ugarske.¹⁹⁹⁸ Uprkos pokušajima sporazuma od strane kralja Jovana Zapolje, Ferdinand I Habzburški odlučio se na rat i započeo je ofanzivu protiv kralja Zapolje tokom 1527. godine. Jedan od najznačajnijih bitaka se odigrala kod Tokaja (zove se i bitkom kod Tarcala) 27. septembra 1527. godine.¹⁹⁹⁹ Ferdinand I strahovito je porazio Zapoljine trupe, te se on povukao u Erdelj, a kasnije u Poljsku, a Ferdinand I se krunisao za kralja Ugarske 3. novembra 1527. godine. Srpski prvaci su tada prešli na stranu kralja Ferdinanda I.²⁰⁰⁰ (Pavle Bakić, Radić Božić, Jovan Nenad i njegovi saradnici). Tako je postupio i kastelan bačke tvrđave, pristalica Jovana Nenada, Jovan

¹⁹⁹² Barta Gábor, *ASztambulba vezető út 1526-1528*, Budapest, 1983, 19-20.

¹⁹⁹³ R. Várkonyi Ágnes, *Magyarország története 1526-1686*, in: *Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története tíz kötetben*, Budapest, 1987. 159.

¹⁹⁹⁴ Za izvore i literaturu u vezi Jovana Nenada i njegovog pokreta u južnoj Ugarskoj videti najnoviju monografiju Borisa Stojkovskog: Борис Стојковски, *Цар Јован Ненад*, Будимпешта, 2018.

¹⁹⁹⁵ R. Várkonyi 1987. 172.

¹⁹⁹⁶ Sremac 1987. 75.

¹⁹⁹⁷ Györe Zoltán, Pfeiffer Attila, Došli su Turci, ali odmah i odlaze? Prilozi pitanju pada Bačkog utvrđenja pod vlast Osmanlija (1526-1543). U: *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. Živančević-Sekeruš I., Milanović Ž.), Novi Sad, 2019, 294.

¹⁹⁹⁸ Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002, 190.

¹⁹⁹⁹ R. Várkonyi Ágnes, *Magyarország története 1526-1686*, in: *Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története tíz kötetben*, Budapest, 1987. 179, Алекса Ивић, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459-1690)*, Загреб, 1914, 57-58, Душан Ј. Поповић, *Војводина у Турско доба*. У: З. Колунџија (ур.), *Војводина I*, Нови Сад, 2008, 204, Лемајић 2006: 82, Борис Стојковски, *Сарадници Јована Ненада*. У: *Траг 3/7*. (ур. Сладоје Ђ.), Врбас, 2007, 157-158, Сима Ђирковић, *Остаци државног живота у доба турске превласти. Последњи деспоти*. У: Калић Ј. (ур.), *Историја српског народа II*, Београд, 1982, 309, Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002, 191, Pálffy Géza, *A három részre szakadt ország 1526-1606*. in: Romsics Ignác (szerk.), *Magyarország története 9*, Budapest, 2009, 38.

²⁰⁰⁰ R. Várkonyi 1987. 180.

Dolić.²⁰⁰¹ O tome nas izveštava pismo Johana Habardaneca od 26. maja 1527. godine: „[...] i bački kastelan Jovan [...] kastelan Jovan će se zaista držati uz naše kraljevstvo”.²⁰⁰²

Da je Jovan Dolić bio na strani Ferdinanda Habzburškog, možemo utvrditi takođe iz povelje kralja Ferdinanda I, u kojem on daruje posede Doliću: „*Ferdinand, sadržajem ove povelje objavljujem sledeće: budući da imam u vidu i cenim vernosti i naklonost mog sjajnog podanika Jovana Dolića, kastelana bačkog utvrđenja [...] pomenutom Jovanu dodeljujem i garantujem posedovanje pet zemljišnih poseda Šari (Saary), Bođan (Bogyan), Vajska (Wayska), Hulatag (Hwlatagh) et Zilas (Zylas), koji se nalaze u sremskoj županiji.*“²⁰⁰³ U pismo ljubljanskog biskupa 9. jula 1527. godine, Dolić moli kralja Ferdinanda za unapređenje njegovih sinova, ovo pismo takođe potvrđuje da je Dolić bio bački kastelan: „*Jovan Dolić, kastelan Bača, podanik crnog čoveka, kako i kraljevskog veličanstva, moli, da njegovim sinovima, po imenima Luka i Dimitrije, bude omogućen napredak [...]*“.²⁰⁰⁴

Na osnovu ovih izvora možemo konstatovati da je tvrđava na leto 1527. godine bila u hrišćanskim rukama. Za kralja Ferdinanda bačka tvrđava bila je od posebnog značaja, jer je branila put od Petrovaradina ka Pešti. Da je Bač i njegova okolina bila u rukama Ferdinanda i njegovih pristalica do januara 1529. godine možemo dokazati pismima iz 1528-1529. godine.²⁰⁰⁵

Prvo pismo je od 31. marta 1528. godine u kojoj se rizničar Nikola Gerendi i ostali savetnici Ugarske komore žale se kralju Ferdinandu I zbog nedovoljnih prihoda, zbog lošeg snabdevanja pograničnih tvrđava, zbog zaostataka u isplati šajkaša kao i usled pljačkaških pohoda Osmanlija, koji prodiru sve do Segedina. Ujedno, oni požuruju imenovanje bačkog kapetana: „*Nakon izražavanja moje odanosti i rešenosti večnog služenja [...] Vaše veličanstvo vidi koliko toga treba isplatiti i o koliko novca se radi [...] a na temu novčane pomoći, koja je do sada izdejstvovana nema gotovo ničega [...] između ostalih treba isplatiti i šajkaše a ja nisam u prilici i nemam odakle da ih sve isplatim, premda im je dat neki novac, deo im se može isplatiti u brašnu [...] onaj deo koji im je neophodan za održavanje utvrđenja [...] Presvetli kralju donji deo kraljevstva [...] napadnut je upadima neprijatelja. Izviđači kažu da je čitava regija sve do Segedina i deo preko toga, da je čitava ta regija u užasnom*

²⁰⁰¹ Стојковски 2018. 123, 133, 203., Александар Крстић, Бачка под османском влашћу. У: *Бачка кроз векове*. Слојеви културе Бачке. Ур. Матицки М.-Јовић В. Београд, 2014, 58.

²⁰⁰² Szentkláray 1885. 511, Стојковски 2007, 157, Исти 2018. 126.

²⁰⁰³ „*Ferdinandus. Recognoscimus tenore presentium. quod nos attentis fidelitate et affectione egregii fidelis nobis dilecti Johannis Tholyth, castellani castris bachiensis [...] eidem Joanni possessiones quinque, videlicet Saary, Bogyan, Wayska, Hwlatagh et Zyllas in comitatu sirmiensi existens inscripsimus et assecurauimus [...]*” Ивић 1914. 58.

²⁰⁰⁴ Ivić 1914. 57.

²⁰⁰⁵ Györe, Pfeiffer 2019. 294-295.

strahu [...] *S toga preklinjem Vaše veličanstvo da se raspita i odluči za nekog pouzdanog i dovoljnog dobrog čoveka da bude na mestu bačkog kapetana, bio to Emerih Nađ ili neko drugi [...]*”.²⁰⁰⁶

Drugo pismo je od 29. aprila 1528. g. u kojem Toma Nadašdi obaveštava kralja Ferdinanda da je finansijska situacija zabrinjavajuća; da nema sredstva za plaćanja šajkaša i da bi trebalo postaviti bačkog kapetana: „*Vaše kraljevsko veličanstvo [...] Sve drugo što se tiče riznice Vaše Veličanstvo saznaćete iz pisama rizničara. Ja mogu samo da Vam kažem da nema nikakve nade da se dokopamo nekog novca, da imamo obavezu da isplatimo najamnike [...] Šajkaši kako Mađari tako i Srbi svakodnevno traže isplatu, despot Vas požuruje, [...] valjalo bi postaviti kapetana Bača [...]*”.²⁰⁰⁷

Treće pismo je od 6. jula 1528. godine u kojem despot Stefan Berislavić obaveštava palatina Stefana Bathorija i žali se da se u Sremu okuplja sultanova vojska i da im se samo trupe Lasla Morea i palatina Batorija mogu suprotstaviti, a to ni izdaleka nije dovoljno za uspešnu odbranu. Srpski despot takođe pominje tvrđave Bač, Feleđhazu i Zatu da su ova utvrđenja u njegovim rukama i da su u velikoj opasnosti i ako neće dobiti pomoć i pojačanje od strane kralja Ferdinanda mora će pomenute tvrđave da preda, odnosno da vrati kralju, ili da ih ostavi prazne: „*Uvaženi i sjajni gospodine, vazda sam Vam na sluzi. Veoma Vam je dobro poznato u koliko sam navrata [...] Vašoj preuzvišenosti predočavao opasnost koja preti pograničnim oblastima ukoliko mi neko ne pritekne u pomoć [...] ogromna vojska turskog sultana prešla je u Srem i da će ga bukvalno bez ikakvog napora potpuno progutati, dok ja nasuprot tolikoj sili stojim sasvim sam [...]. Sa mnom su na granici samo ljudi Ladislava More i gospodina palatina, ali šta mi to vredi, kad u ovolikoj opasnosti oni ni najmanje ne haju za moje naloge, premda im je i Njegovo presvetlo kraljevsko veličanstvo pismom zapovedilo da mi priteknu u pomoć na granici. Ja ću pak biti prinuđen da Vam, u roku od petnaest dana od ovog pisma, vratim i predam utvrđenja Bač, Sotin i Feleđhaz, a Vi nećete posle moći da kažete da Vas nisam upozoravao da nemam sredstva i ljudstva kojima bih pomenute tvrđave branio i opsluživao. Ukoliko ih u roku od petnaest dana ne preuzmete, ja ću ih bez ikakve sumnje ostaviti potpuno prazne [...]. Sada, međutim, ophrvan krajnjom oskudicom, ne mogu da učinim ništa drugo nego da lično dođem u Budim da se žalim [...]. Napisano u Svetom Laslovu, 6. jula 1528. leta Gospodnjeg.*”²⁰⁰⁸

²⁰⁰⁶ HHStA,AA, Fasc. 8. Konv. A. 93-94.

²⁰⁰⁷ HHStA,AA, Fasc. 8. Konv. A. 131-132.

²⁰⁰⁸ HHStA,AA, Fasc. 8. Konv. B.15.

U četvrtom pismu, od 17. jula 1528. godine palatin Batori navodi, da je poslao 1.000 konjanika i 500 šajkaša, na Tisu koji će biti spremni da se bore protiv Osmanlija. Iz pisma takođe saznajemo da srpski despot, Stevan Berislavić, moli kralja Ferdinanda da preuzme tvrđave Bač, Feleđhazu i Zatu, jer nema sredstava za izdržavanje ovih utvrđenja. Despot je od kralja tražio i da obezbedi platu onima koji žive na južnim granicama, jer bi u suprotnom slučaju morao da napusti spomenute tvrđave: „*Presvetli kralju i plemeniti gospodaru [...] Sa Stefanom će biti i onih 1.000 vitezova koje sam najvećim delom isplatio sopstvenim sredstvima. Pored njih uputio sam tamo i 500 šajkaša ne samo da bi pomogli Vašem Veličanstvu u pogledu pobunjenika, već i da bi po potrebi služili Vašem Veličanstvu na granici protiv Turaka [...] Između ostalog ovde kod mene je došao gospodin srpski despot, koji je zbog ogromne nemaštine i oskudice gotovo zapao u očaj. Ništa mu naime već dugo nije isplaćeno čime bi mogao da hrani svoje ljude i čuva granična područja. On moli i preklinje da mu se pomogne, jer će u suprotnom morati da prepusti utvrđenje Bač, Feleđhaza, Zata. On naime više nema ni sredstva ni mogućnosti da o njima vodi računa. Ja sam ga uputio rizničarima Vašeg Veličanstva [...]*”.²⁰⁰⁹

Bitna razlika u odnosu na predmohački period jeste da bačka tvrđava više nije bila u rukama Kaločko-Bačkog nadbiskupa kao pre 1526. godine.²⁰¹⁰ Kao što smo videli, ona je kraće vreme bila u rukama Osmanlija, pa u posedu kralja Jovana Zapolje, odnosno u rukama Jovana Nenada i Jovana Dolića, koji su prešli na stranu kralja Ferdinanda Habzburškog, koji je tvrđavu poverio despotu Stefanu Berislaviću. Kaločko-Bački nadbiskupi nikad više nisu stekli jurisdikciju nad tvrđavom. Međutim, zadržali su crkvenu jurisdikciju nad samim Bačom posle karlovačkog mira 1699. godine.²⁰¹¹

Sledeći preokret u sudbini tvrđave desio se 1529. godine, moguće u vezi sa pripremama pograničnih osmanskih trupa pred veliki pohod sultana Sulejmana na Beč 1529. godine. O sudbini bačke tvrđave svedoče pisma sa početka 1529. g. Iz pisma jegarskog biskupa Toma Salahazija kralju Ferdinandu od 23. januara 1529. godine saznajemo, da je srpski despot predao utvrđenja Bač i Feleđhazu Osmanlijama. Biskup tvrdi da je ovu informaciju dobio od Pavla Bakića: „[...] *potom Vas obaveštavam da će pismo koje je sad doneo Pavle Bakić biti predato vašem veličanstvu kao odgovor. Iz pisma će postaje jasno da su utvrđenja Bač i Feleđhaza, koje su jedine bile preostale u ovoj regiji, pale u ruke Turcima*

²⁰⁰⁹ HHStA,UA, AA, Fasc. 8. Konv.B. 49-51.

²⁰¹⁰ Engel I 270, Csánki II 135, Hermann Róbert, *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig.* Budapest, 2017, 396.

²⁰¹¹ Györe, Pfeiffer 2019. 296.

i to tako što su ih predali vojnici koji služe gospodinu despotu“.²⁰¹² Poznat nam je i Ferdinandov odgovor od 1. februara 1529. kad obaveštava palatina Batorija da su Bač i Feleđhaza izgubljeni: „*Ferdinand itd. poštovani i dragi podaniče primio sam pismo tvoje odanosti od 23. iz kojeg sam ne bez bola i tegoba razumeo da su utvrđenje Bač i Feleđhaza pale u ruke Turcima tako što su ga njima predali podanici našeg despota Raške.*“²⁰¹³

Isti dan kralj Ferdinand poslao je pismo Ugarskoj komori u kojoj potvrđuje činjenicu da su Bač i Feleđhaza izgubljeni. Zatim moli komoru i svoje podanike da organizuju odbranu na što efikasniji način, jer se sprema rat sa Osmanlijama: „*Ferdinand itd. [...] Shvatio sam sa bolom u srcu da je Bačka tvrđava zajedno sa utvrđenjem Feleđhaza pala u ruke Turcima tako što su je predali podanici našeg despota Raške [...] i da nam se sprema otvoreni rat [...] ja smatram da je sada više nego ikada trenutak da se prione i da se preduzmu sve aktivnosti da bi se obezbedila snažna i što čvršća, što bolja odbrana [...] da se što tačnije informišete o aktivnostima i postupcima Turaka, da to činite neprekidno posredstvom naših izviđača i da se neumorno sa svih strana obaveštavate o tome šta Turci rade.*“²⁰¹⁴

Nismo slučajno spomenuli uhode odnosno špijune u prethodnom izvoru. Naišli smo na jedan njihov izveštaj od 30. aprila 1529. godine u kojem se navode imena tvrđava koje su se u tom trenutku nalazile u rukama Osmanlija, zajedno sa brojem vojnika po utvrđenju. Međutim, u ovom izveštaju se ne spominje Bač, što je zanimljivo, jer se između ostalih, primera radi, spominju Ilok, Petrovaradin i Titel, kao osmanska tvrđava.²⁰¹⁵ Znajući da je Bač najkasnije do januara 1529. godine došao u posed Osmanlija, mogli bismo se zapitati da li se radi o nedovoljnoj informisanosti izveštača ili ipak o nečem drugom? Mogli bismo eventualno pretpostaviti da to ima veze sa ugovorom iz Makoa, potpisanim 12. oktobra 1528. godine, u kojem su se kralj Jovan Zapolja i sultan Sulejman sporazumeli, da tvrđave koje osvoje Osmanlije predaju kralju Jovanu Zapolji, kao Sulejmanovom vazalu.²⁰¹⁶ Čini nam se da postoji izvesna mogućnost da se na terenu tako postupalo i ranije, pre potpisivanja pomenutog sporazuma, te da je tvrđava u periodu od zaposedanja pa do proleća, možda do aprila 1529. g. prešla u ruke istočnog mađarskog kralja, tako da je tvrđava opet bila u hrišćanskim rukama i zato izviđači ne spominju Bač kao osmansko utvrđenje.²⁰¹⁷

²⁰¹² Gévay von Anton (ed.), *Urkunden und Aktenstücke Geschichte Der Verhältnisse Österreich, Ungarn Und der Porte Im XVI. und XVII. Jahrhunderte. I*, Wien, 1840, 58.

²⁰¹³ Isto 1840. 42.

²⁰¹⁴ Isto 1840. 62-63.

²⁰¹⁵ Laszowski Emil (ed.), *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. Zagrabiae*, 1914, 151-153.

²⁰¹⁶ Vass Előd, A szegedi és a csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből III* (szerk. Farkas J.), Szeged, 1979, 9.

²⁰¹⁷ Györe, Pfeiffer 2019. 297-298.

Ono što znamo sa sigurnošću, jeste da se 4. novembra 1529. godine sultan Sulejman Veličanstveni vraćajući se za Istanbul posle neuspešne opsade Beča, obreo ispred Bača. Ovaj podatak nalazimo u dnevniku sultana.²⁰¹⁸ Dnevnik ne spominje da je došlo do opsade Bača, ili da je sultan naredio da se organizuje osmanski garnizon u tvrđavi. Međutim, mnogi istoričari su delili mišljenje, da je tvrđava konačno pala u ruke Osmanlija upravo tokom Sulejmanovog pohoda 1529. godine. Ipak nam se čini, da se u duhu sporazuma iz Makoa, Bač mogao nalaziti u rukama kralja Jovana Zapolje.²⁰¹⁹

Da je Bač bio tridesetih godina u rukama hrišćana, mogli bismo pretpostaviti takođe na osnovu teksta putopisa ostrogonskog nadbiskupa i velikog humaniste Nikole Olaha iz 1536. godine koji piše sledeće: „*Posle dolazi Bač, koji je drugi centar kaločkog nadbiskupa, bogat u svemu, a naročito u ribama. Čuo sam od iskrenih ljudi da se u okolini Bača može dobiti na hiljadu štuka i šarana koji su veličine refa, za jedno zlato [...] Bačka okolina je ravnica i tu ima puno gradova, žita, variva itd. koji su predivni. Konji se ističu u brzini i izdržljivost. Stanovnici piju sremsko vino*“,²⁰²⁰ što bi trebalo da sugeriše da je oblast pod hrišćanskom vlašću. Ovi podaci međutim u najmanju ruku izazivaju nedoumicu: pominju puno gradova, žita, da se pije sremsko vino (zar je bilo trgovine vinom sa Sremom koje je već pod osmanskom vlašću), kao da autor opisuje Bačku iz druge polovine 15. veka. Nasuprot nadbiskupu Olahu, pisci sa obe strane Bačku posle Mohačke bitke obično opisuju kao opustošenu, osiromašenu, kao teritoriju kroz koju prolaze razne vojske. Čini nam se da je Nikola Olah preuzeo opis Bača i njegove okoline iz nekog rada (putopisa, izveštaja) iz ranijeg vremena. Sličnog su gledišta i Ištvan Fodor, autor monografije o nadbiskupu Olahu,²⁰²¹ kao i Ferenc Sakalj, koji konstatuje da Olah često preuzima informacije iz doba jagelonske Ugarske, dakle iz perioda pre 1526. godine.²⁰²² Da li je Bač tridesetih godina bio u rukama hrišćana, na osnovu pomenuta dva izvora ne možemo utvrditi. Međutim ima čvršćih indicija u prilog ove pretpostavke, koja nas usmeravaju u pravcu daljih istraživanja – pre svega osmanske istorijske građe, a u cilju njene direktne potvrde. Raspoloživi izvori nas indirektno upućuju na zaključak da se tvrđava u Baču u godinama pred raspad Ugarske na tri dela 1541. godine, nalazila u hrišćanskim rukama – i to pod vlašću kralja Ferdinanda I.²⁰²³

²⁰¹⁸ Szentkláray 1885. 119., Érdújhelyi 1903. 97., Reiszig 1909. 299., Csorba 1972. 188., Sekulić 1978. 34., ШМИТ 2008. 308., Zirojević 2008. 147., Бекић 2014. 856., Thúry 1893. 345.

²⁰¹⁹ Györe, Pfeiffer 2019. 298.

²⁰²⁰ Szamota 1891. 536.

²⁰²¹ Fodor István, *Olah Miklós Hungáriája. (Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai)*, Budapest, 1990, 56-96.

²⁰²² Szakály Ferenc, Szeged török uralom alá kerülésének történetéhez. In: Koszta László (szerk.), *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*, Szeged, 1995, 458.

²⁰²³ Isto 298-299.

U okviru navedene teze novija mađarska historiografija pominje dva moguća termina: 1541. i 1542/1543. godinu. Poznati osmanista Eled Vaš smatra da je do konačnog osmanskog zaposjedanja Bača došlo u vezi sa velikim Sulejmanovim pohodom 1541. godine. Po njegovoj interpretaciji Sulejman je avgusta 1541. godine stavio pod svoju kontrolu značajne vojne puteve između Osijeka i Budima, odnosno između Petrovaradina i Pešte. Po Vašu, Bač, Sombor, Baja i Kaloča upravo tada su dobili osmanske garnizone.²⁰²⁴

S druge strane, Ferenc Sakalj je na osnovu jednog važnog dokumenta označio 1542. kao verovatnu godinu konačnog pada Bača pod osmansku vlast. Istorijski izvor na koji Sakalj skreće pažnju historičara datiran je 6. oktobra 1542. i po svoj prilici svedoči o vremenu pada Segedina i Bača. Izvod iz izvora glasi ovako: „*Ferdinand po Božijoj milosti večiti kralj Rimljana, Ugarske, Češke itd. [...] Želim da znate da su moji podanici sjajni Baltazar Bornemisa i Urban Baćanji primljeni u moju službu i da su postavljeni za kapetana Segedisnke oblasti, i to na sledeći način: I jednim i drugim će biti dato po 200 konjanika [...] da dvojica kapetana imaju 400 konjanika [...] Osim toga obojica će imati 300 pešaka [...] Njihov zadatak će biti da čuvaju sa ovim brojem konjanika i pešaka kako grad Segedin i Bačko utvrđenje, tako i čitavu okolnu regiju. Stoga dakle i jednog i drugog uz sve navedene okolnosti i uslove upišete u regeste. Izdato u Beču 6. oktobra leta Gospodnjeg 1542.*”²⁰²⁵

Ovaj izvor je zanimljiv ne samo zbog stoga što nagoveštava da je bačka tvrđava na jesen 1542. godine još uvek bila u hrišćanskim rukama, nego i zbog toga što su Segedin i Bač bili pod kontrolom kralja Ferdinanda I, a to pretpostavlja da je tvrđava u nekom momentu od 1529/1530. do 1542. godine prešla iz ruku Zapoljinih pristalica u posed Ferdinanda I i njegovih podanika.²⁰²⁶

Dalji izvori, sad već osmanski, nas takođe upućuju na zaključak da Baltazar Bornemisa i Urban Baćanji nisu uspeli izvršiti zadatak, barem ne sa trajnim značajem i da je Bač negde u vreme posle nastanka Ferdinandovog pisma konačno došao pod čvrstu vlast sultana Sulejmana –obzirom da iz naredne godine raspoložemo sa prvim popisom osmanske vojske u Baču. Poznati osmanista i ekspert za istraživanja osmanske vojne organizacije u Mađarskoj, Klara Heđi smatra da ovaj popis registruje osmansku posadu i izmene u broju vojnika u tvrđavi Bač sa stanjem između 30. septembra i 27. decembra 1543. godine. Po Heđi na listi ima 103 vojnika zajedno sa imamom, od kojih se na mustri pojavilo 72 vojnika koji su

²⁰²⁴ Vass 1979. 9.

²⁰²⁵ MOL, MKr, B. r. orig. W 15721, Szakály 1995. 467.

²⁰²⁶ Györe, Pfeiffer 2019. 299-300.

i primili svoju vojničku platu. Podaci liste svedoče takođe o tome da je bački garnizon organizovan nedavno.²⁰²⁷

Mogli bismo konstatovati, zahvaljujući između ostalog novim istorijskim izvorima, da slika o padu Bača postaje složenija i preciznija, odnosno da je opravdano razmišljati o tezi da je Bač konačno došao u ruke Osmanlija tek 1542/43. godine. Takođe je izvesno, da je bačka tvrđava nekoliko puta menjala vlasnike (kralj Jovan I, Jovan Dolić, Stevan Berislavić, kralj Ferdinand I, Osmanlije) i da je barem tri puta dolazila pod osmansku vlast. Ostaje za sad nejasno šta se dešavalo sa tvrđavom između 1530-1541. godine, ali je razumno pretpostaviti da je praktično bila u rukama kralja Jovana (ili njegovih pristalica), a da je vrhovnu vlast imao sultan do smrti Jovana Zapolje sredinom 1540. godine. Čini se da je u nemirnim mesecima posle smrti kralja Jovana I, Ferdinand I uspeo da stekne kontrolu nad tvrđavom i da je zadrži sve do jeseni 1542. godine. Uz gore pomenute izvore tome u prilog ide činjenica da se sultan Sulejman obično zadovoljavao da teritorije drži njegov vazal Jovan I, te u Zapoljinim posedima nije postavljao osmanske garnizone.²⁰²⁸

Mesto Bača u osmanskoj vojnoj organizaciji

Pošto na drugom mestu govorimo o mestu i ulozi Bača u novouspostavljenom osmanskom administrativnom uređenju (da je Bač pripadao Budimskom ejaletu odnosno Segedinskom sandžaku i da je bio centar nahije), s tim se ovde nećemo posebno baviti.²⁰²⁹ Sad bismo želeli utvrditi kad je organizovana prva osmanska posada u Baču. Na ovo pitanje možemo dati pouzdani odgovor. Osmanska vojska je sigurno držala pod kontrolom Bač do proleća 1543. godine, i najvažnije puteve pored Dunava (Kaloča, Seksard, Sekče)²⁰³⁰. Najkasnije kako smo videli i u slučaju Bača i Segedina, a kako je smatrala i Klara Heđi, južne teritorije između Dunava i Tise su došle pod vlast Osmanlija do proleća 1543. godine.²⁰³¹ U ovom pohodu sultana Sulejmana 1543. godine su zauzete najvažnije tvrđave u istočnom Prekodunavlju od Šikloša do Vaca, i tako je obezbeđena teritorija za novoorganizovani Budimski ejalet.²⁰³² Posle ovog pohoda osmanski deo Ugarske je čuvao niz tvrđava uz Dunav i Tisu: Budim, Seksard, Sekče, Pešta, Kaloča, Sombor i Bač uz Dunav, a pored Tise

²⁰²⁷ ÖNB MxT 550, 68-70. Hegyi Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága II.* Budapest, 2007, 929-930., Velics 1886. 22., Шмит 1939. 393-394., Вујовић 2016. 85.

²⁰²⁸ Györe, Pfeiffer 2019. 300.

²⁰²⁹ Za to videti poglavlje u vezi borba hrišćana i Osmanlija.

²⁰³⁰ Hegyi 2007 I, 75, Szakály Frerenc, *Az első dunántúli szandzsák megszervezője Kaszim bég.* In: *Keletkutatás* (szerk. Dávid G., Fodor P.), Budapest, 1995, 40.

²⁰³¹ Hegyi I 76.

²⁰³² Isto

Segedin i Titel.²⁰³³ Ove tvrđave su bile jedna od druge prilično udaljene. Još su baranjske i bačke bile relativno bliže, čije posade su još mogle da pomognu jedna drugoj ako je to bio potrebno, ali severne tvrđave kao što su Ostrogon, Vac, Budim i Pešta su bile razdvojene Dunavom. U ovim slučajevima ove tvrđave su bile usamljene (npr. spahije nisu pomagale jer još nisu raspolagali sa posedima), i to može objasniti zašto su posade bile prilično velike pa čak i u manjim tvrđavama je njihov broj varirao između 100 i 200 vojnika.²⁰³⁴

Rodovi posade bačke tvrđave od 1543. do 1665. godine

Iz 1543. godine nam je poznat i prvi popis osmanske posade Bača, odnosno bolje rečeno spisak isplaćenih vojnika.²⁰³⁵ Ovaj spisak je iz 950. hidžretske godine odnosno između 30. septembra i 27. decembra 1543. godine, za tri meseca u bačkoj tvrđavi (kale) registrovano je 102 isplaćenih vojnika.²⁰³⁶ Po Heđi je u posadi bilo 102 vojnika od kojih se njih 72 pojavilo na smotri.

Rodovi posade bačke tvrđave 1543.g.

*Mistafizi (Mustahfiz, Müstahfiz)*²⁰³⁷: 42 osoba na listi, i imam, od njih je prisutno 39.

Husejin (Hüseyin) dizdar (komandat posade tvrđave), odnosno drugi Husejin koji je zamenio svog imenjaka, i Mustafa ćehaja kethüda (zamenik komandanta posade) jedinice, čiji broj je skoro kompletan. Posle oficira na trećem mestu na listi nalazi se imam pod imenom Mustafa. Od prisutnih su 23 novi, koji su u ovom kvartalu dobili prvi put platu. Po Klari Heđi trećina posade je hrišćanskog porekla.²⁰³⁸ Dnevna plata kapetana je 15 akči,

²⁰³³ Isto

²⁰³⁴ Isto

²⁰³⁵ Nabrojaćemo i navešćemo liste plate bačkih posada iz raznih godine od 1543. do 1683. godine. Ove podatke obradila je Klara Heđi i publikovala u trotomnoj monografiji u vezi tvrđava i utvrđenja i njihovih posada u osmanskoj Ugarskoj.

²⁰³⁶ ÖNB Mxt 550, p. 68-70. Ovaj izveštaj o platama su prvi put publikovali Velič i Kamerer. Po njima na listi isplate ima 106 vojnika i sadrži isplate iz kvartala od 29. septembra do 26. decembra 1543. godine. Međutim, mi smo mišljenju da su računice Heđi Klare preciznije.

²⁰³⁷ Pešadija koja je služila u tvrđavama Osmanskog carstva. Heđi Klara, Fekete Lajoš i Kaldi Nađ Đula su zastupnici ovog pretpostavka (Heđi I. 111-114., Fekete Lajos, *Budapest története a török korban*, Budapest, 1944, 126-127., Káldy- Nagy Gyula, A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Szerk. Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc, Budapest, 1986, 186.) Međutim, mustahfizi kasnije su mogli biti i konjanici tvrđavske posade (Мирослав Павловић, *Смедеревску санџак 1739-1788*, Нови Сад, 2017, 387.). Oni su za njihovu službu dobili timara i služili su kao konjanici. Detaljnije videti u enciklopediju islama: Müstahfiz. In: *Islam Ansiklopedisi Cilt. 32.* (ed. İsmail Durmuş, Kenan Demirayak), Beyrut, 1986, 109-111.

²⁰³⁸ U vezi etničkom poreklom branioca tvrđava u Budimskom elajetu videti detaljnije rad Klare Heđi: Hegyi Klára, *Freed Slave as Soldiers in the Ottoman Fortresses in Hungary*, in: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*, (ed. Dávid G., Pál F.), Leiden-Boston, 1007, 85-90., Ista, *Magyar és balkáni katonaparasztok a budai vilájet déli szandzsákjaiban*. In: *Századok 135/6.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2001, 1255-1311.

ćehaje 2, imama 6, oficirova sveukupno 6, a običnog vojnika 4 akče, što je po Heđi niža suma od uobičajne plate.²⁰³⁹

*Tobdžije (topçu)*²⁰⁴⁰: na listi 7 osoba, prisutno ih je 6.

Zapovednik tobdžija bio je Ali Mehmed ćehaja i njegov zamenik Ali Čerević sa trojicom tobdžija (sa oficirima zajedno 5), jedan tesar i jedan kovač (on je odsutan). Oficirski raspored se ne vidi na njihovim platama: dnevna plata cele jedinice iznosila je 6 akči.²⁰⁴¹

*Azapi*²⁰⁴²: na listi njih ukupno 49, od kojih je 25 bilo prisutno.

Pod Redžep agom i njegovim zamenikom, Sinan ćehajom su služila sveukupno 5 džemata (jedinica). Procenat odsutnih vojnika iz jedinica je dosta velik, na listi ima 18 takvih mesta, na koja verovatno još nisu pristigli obveznici. Po Heđi prisustvo 7 azapa može se tumačiti time da su prvi put dobili platu u ovom kvartalu godine. Barem 6 odsto od prisutnih je poreklom bio sa juga. Dnevnicu age iznosi 5, a posade 4 akče.²⁰⁴³

Tesari brodova (kalafatçı): na listi 4, od njih 2 prisutna dvojica.

Samostalna jedinica (*džemat*) pod komandom Jovana zapovednika (*ser*). Njih četvorica su poreklom bili hrišćanski Srbi, od kojih je samo dvoje prisutno, jedan od njih je novajlija, od kraja ovog kvartala je dobio platu. Njihova ukupna plata zajedno sa zapovednikom je bila 4 akče²⁰⁴⁴

Brojno stanje vojske u bačkoj tvrđavi u poređenju sa prethodnim vremenima može nam se učiniti relativno velikim, ali i malom ukoliko uzmemo u obzir da se radi o vremenima kada je osmanska vlast tek izgrađivana i da se moglo računati na snage hrišćanskih snaga. Ukoliko smatramo da je osmanski garnizon bio malobrojan, treba da se podsetimo na okolnosti u kojem je došlo do formiranja garnizona u Baču: tvrđava je bila zauzeta od strane Osmanlija nedavno (treći put u zadnje dve decenije), u sklopu zaposedanja središnjih teritorija Ugarske od 1541. godine. Tom prilikom Osmanska imperija uključila je u svoje državne teritorije pedesetak hiljada kvadratnih kilometara na kojima je na umesto ranije ugarske trebala formirati svoju vlast. Taj proces je tekao postepeno s obzirom da je bilo neophodno obezbediti ljudstvo za posade novih garnizona i druge vojne potrebe na čitavoj pomenutoj oblasti a paralelno s time izgraditi civilnu upravnu, finansijsku i sudsku vlast. Popunjavanje neophodnih položaja sigurno je zahtevalo određeno vremena kao i

²⁰³⁹ Hegyi II 930.

²⁰⁴⁰ Osmanski artiljerac, tobdžija. Hegyi I 369.

²⁰⁴¹ Isto

²⁰⁴² Azapi su bili vojnici lake pešadije, uglavnom su služili u posadama tvrđava i u mornarici.

Павлович 2017. 379.

²⁰⁴³ Isto

²⁰⁴⁴ Isto

konsolidacija nove osmanske vlasti. Pri tome valjalo je voditi računa o tome da su tvrđave u oblasti međurečja Dunava i Tise bile relativno daleko jedna od druge te je svaka od njih mogla računati prvenstveno na sopstvenu posadu, te je bilo poželjno da i u manjim tvrđavama bude stacionirana posada koja je brojala barem 100-200 vojnika.²⁰⁴⁵

Pre nego što nastavimo sa listama plaćenih vojnika u bačkoj tvrđavi moramo navesti i jednu sultanski zapoved iz 1545. godine. Očigledno su vodili računa i o manjim utvrđenjima, a svakako na početku osmanske vlasti u Ugarskoj bilo je jako bitno iz kojih sredstava će biti isplaćena posada te tvrđave. Tako je stigla i naredba za budimskog pašu i defterdara da platu posade bačke tvrđave ne treba platiti iz budimske riznice, već iz prihoda poreza:

„Napisano i predato Davud vojvodi.

Zapoved za budimskog beglerbega i za defterdara: propisuje se da aktuelnu platu bačke tvrđave koja pripada Budimu ne isplate od one gotovine, koje je centralna riznica poslala u Budim; nego treba da sastave spisak imena najamnika tvrđave, i zapečaćeno da pošalju na Portu da slično drugim posadama i bački vojnici dobiju iz poreza preko transfera svoje naknade. ²⁰⁴⁶

Moramo i to istaći da dalji spiskovi vojnika u Bačkoj tvrđavi nisu potpuni, odnosno da nam nisu poznati potpuni spiskovi.²⁰⁴⁷ Spiskovi u nastavku su fragmentarni i u mnogim slučajevima potiču iz timarskih deftera.²⁰⁴⁸ Spisak iz 1546. godine razlikuje se od onog od pre tri godine time što sad ne znamo ukupan broj konjanika. U popisima poreza Segedinskog sandžaka iz 1546. godine upisano je nekoliko muslimanskih stanovnika Bača ali ne svi, među njima se nalazi jedan aga i desetar na čelu 13 konjanika (*faris*), pored njih 5 mustahfiza jedan tobdžija i jedan tesar. To znači da su stari rodovi trupa ostali, samo o azapima ne znamo ništa, odnosno posada je dopunjena sa konjanicima, o čemu svedoči i jedan kvart

²⁰⁴⁵ Hegyi I 76., i Hegyi II 929-930.

²⁰⁴⁶ Dávid Géza, Fodor Pál, „*Az ország ügye mindenek előtt való*” *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)*, Budapest, 2005, 120.

²⁰⁴⁷ Više puta smo se konsultovali sa stručnjakom ove teme Klarom Heđi, koja je potvrdila da još jedan potpun list isplaćenih vojnika kao lista iz 1543. godine nije poznata. Šta više, kako smo gore mogli videti po sultanovom naređenju u obračunima budimske riznice iz 1545-1546. godine (ÖNB Mxt 581) već nepostoji bačka tvrđava u spiskovima.

²⁰⁴⁸ Sultanska naredba 1545. godine kako smo mogli videti gore iz izvora na deceniju i po je „sakrio“ bačke vojnike posade, koji su isplaćeni u gotovini. Po Heđi nemamo obračune iz poreza ili iz mukate (*mukata*: termin sveukupnog prihoda osmanskog feudalnog sistema. Ovi su bili prihodi iz carine, pristojbe, prihode od vašara, pristojbe sa pijace, monopoliuma itd.) Samo ona imena branioca su nam poznata, koji su posle reorganizacije 1546. godine postali timarski najamnici, i tako su zabeleženi u timarskim defterima segedinskog sandžaka. Hegyi II 931.

grada Bača koji je nazvan po njima.²⁰⁴⁹ Bački konjanici izgleda da su bili veoma poštovani, jer njihova aga, Mehmed uživao zeamet posed koji je prinosio 20.000 akče na godišnjem nivou.²⁰⁵⁰ Iz ovog timarskog deftera možemo saznati i to da su mistafizi bačke tvrđave 1546. godine nisu dobili svoj novac iz poreza, nego kasnije. Njihov broj je iznosio 31, zajedno sa imamom džamije. Dizdar Hisejin je dobio timar koji je imao prihode 3.000, a ćehaja Mustafa Divane posed koji imao 2.000 akče prihoda na godišnjem nivou. Vojnici koji su služili pod njim podeljeni su u tri grupe, Mustafa, imam džamija tvrđave i njegov hatib su imali prihode od 4.000 akče, ostataku posade su dodeljeni timari u vrednosti 1.000-14.000 akči.²⁰⁵¹

U listi bačke posade možemo naći u icmal defter segedinskog sandžaka iz 968. godine, odnosno lista raspodela timara spahijama je iz perioda između 22. septembra 1560. i 10. septembra 1561. godine. Tu nam Heđi obraća pažnju na činjenicu da u vezi redovne vojske nemamo nikakve informacije do početka 17. veka.²⁰⁵² Tako je plaćena samo jedna vrsta vojske, među kojima je uračunat i imam džamija. Na listi možemo pročitati sledeće informacije:

Mistafizi: 31 jedna osoba zajedno sa hatibom-imamom. Ispod Husejin dizdara i Ibrahim ćehaja je najverovatnije služila 3 jedinice, međutim može se naći samo jedno ime jednog komandanta tih jedinica, ali ni njegov prihod nije veći od ostalih vojnika. Šestoro među njima je balkanskog porekla. Prihodi kapetana tvrđave na godišnjem nivou iznosio 3.979, njegovog zamenika 2.277, a komandanta jedinica i posade 1.400 akče. Mevlana Muslihedin, hatib bačke džamije je dobijao godišnju platu 3.500 akče.²⁰⁵³ Interesantna je informacija da je posada imala tri muzičara i dvojicu zanatlija. Godine 1561. u zajednici bačkih Cigana su popisani jedan bubnjar i dva svirača zurlu. Sva trojica su bili muslimani, a zanatlije su bili hrišćani kovači. Oni nisu bili članovi posade, ali su za njihove poslove bili oslobođeni od poreza.²⁰⁵⁴

Sledeća lista potiče iz 1570. godine, kad su bili popisani musstahfizi u timarskom defteru Segedinskog sandžaka. Njihov broj iznosi 31 osobu zajedno sa hatibom džamije. Njihov kapetan je Mehmed, njegov zamenik Ibrahim ketuda a ispod njih služe tri desetine.

²⁰⁴⁹ Olga Zirojević, Branislav Đurđev, Opširni defter Segedinskog Sandžaka. In: *Turci u Podunavlju II*, Pančevo, 2010, 12-13.

²⁰⁵⁰ BOA Tapu 1044, p. 213, Hegyi II 930-931.

²⁰⁵¹ BOA Tapu 1044, p. 236-239, Hegyi II 931.

²⁰⁵² Hegyi II 931.

²⁰⁵³ BOA Tapu 333., 86-97., Hegyi II 932.

²⁰⁵⁴ BOA Tapu 332, 133-134., Hegyi II 932.

Hatib se zove Abduselam. Plate na godišnjem nivou su identični sa onima u prošloj deceniji, samo su zaokružili platu ketude na 3.000 akče a plate komandanta jedinica na 1.500 akče.²⁰⁵⁵

Pored osmanskih izvora imamo i par hrišćanskih u vezi osmanskih posada iz osmanske Ugarske. Ovi izvori su mahom izveštaji uhoda, koji nam govore o brojnom stanju osmanske tvrđave, odnosno i o rodovima posade u drugoj polovini 16. veka. Takav je popis iz 1577. godine, koji je sastavio Ratni savet u Beču. U ovom izveštaju je savet napravio popis posada osmanskih utvrđenja poput odbrambene linije hrišćanske Ugarske.²⁰⁵⁶ Iz izvora možemo saznati da je u gore navedenoj godini u Baču bilo 60 konjanika i 328 pešaka, odnosno ukupno 388 vojnika.²⁰⁵⁷

Drugi hrišćanski izvor po hronološkom redu je jedan nemački popis osmanskih tvrđava u periodu 1576-1590. godine,²⁰⁵⁸ iz kog perioda po Laslou Šandoru Totu sadrži i popis posade bačke tvrđave.²⁰⁵⁹ Po ovom izvoru u bačkoj tvrđavi beg (*Beegh*) ima 150 konjanika (*Pferdt*), 2 age bešlije (*Zween Aga der Beßlien*) imaju 180 spahija (*Spahien*) i 150 pešaka svih rodova.²⁰⁶⁰ (*allerley Fuesvolckh*) je služio tu. Tako bi cela posada iznosila 480 vojnika.²⁰⁶¹

²⁰⁵⁵ BOA Tapu 551, p. 123-133., Hegyi II 932.

²⁰⁵⁶ Merényi Lajos, Török végek őrhada 1577-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények 7* (szerk. Rónai Horváth Jenő), Budapest, 1874, 259-264.

²⁰⁵⁷ Merényi 1874, 262. Interesantno je da su u izvoru popisani vojnici u osmanskim gradovima Bač i Sombor, odnosno da je broj vojnika isti u oba naselja: „*U bačkom, somborskom i u drugim gradovima(...)*”. Mi smo mišljenja da ovi brojevi posada za sva utvrđenja u Bačkoj da su preterana, posebno da su navedeni isti brojevi. Ipak mislimo da bi bilo realnije reći da su 388 vojnika služila u bačkoj i somborskoj tvrđavi, odnosno da je toliko vojnika bilo u tom trenutku u oba naselja. Svakako je ta godina je bila mirnija, nemamo većih osmanskih pohoda, i ako ovo uporedimo sa vremenom uspostavljanja osmanske posade (1543. godina) kad smo videli da je u bačkoj tvrđavi služilo 102 vojnika, onda je svakako broj od 388 preteran za jednu posadu tvrđave.

²⁰⁵⁸ Ovaj izvor se nalazi u bečkom arhivi pod sledećom signaturom: HHSa Hungarica Fasc. 123. fol. 191–212. Međutim, mi smo koristili ovaj izvor na mikrofilmu, koji se nalazi u Mađarskoj Državnoj Arhivi (MOL) pod sledećom signaturom: MOL W 708. Vreme nastanka izvora nije tačno poznato. U nemačkom izveštaju pograničnih tvrđava iz 1590. godine možemo naći i spisak posada osmanskih utvrđenja, ali nema datuma na spisku. Međutim, brojevi vojnika na spisku iz 1590. godine su skoro identični iz jednog drugog popisa iz 1576. godine, koji je objavio Geza Palfi, ali izostavio je turska pogranična utvrđenja samo je objavio informacije u vezi hrišćanske odbrambene linije u Ugarskoj, Slavoniji i Hrvatskoj (Pálffy Géza, *A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei*. In: *Hadtörténelmi Közlemények 108/1*. (szerk. Bona G.), Budapest, 1995, 114–185.). Pošto je Tot uradio upoređenje liste iz 1576. i 1590. godine, mi nismo koristili listu iz 1576. godine, samo iz 1590. Za više informacije videti: Tóth Sándor László, *Hódoltsági török várak őrsége egy 1576-1590. évi német összeírásban*. In: *Aetas 23* (szerk. Papp Sándor), Szeged, 2008, 99.

²⁰⁵⁹ Dilema potiče iz činjenice da ime naselja u izvoru više liči na Barč nego na Bač. Međutim, pored Bača govori ta činjenica da izvor pominje bega u tvrđavi. Dakle znamo da su Segedinski sandžak begovi boravili više puta u Baču, i hrišćanski izvori i više puta pominju bačke begove. Tot Šandor Laslo je i zato mislio da je u pitanju Bač. Tóth Sándor 2008, 118-119. Konsultujući se sa Klarom Heđi rečeno nam je da mađarska historiografija ne zna za Barčke begove, ili da je ikad Barč bio centar sandžaka u osmanskoj Ugarskoj.

²⁰⁶⁰ Osmanska vojska se sastojala od kapikulu (pešadije i konjice) formacija i pomorskih snaga. Janičarski i adžemijski korpus, uz pomoćne vojne jedinice, pripadaju pripadaju pešadijskim jedinicama (Павловић 2017. 277.). Janičari (yeniçeri) su pripadnici pešadije kapikulu formacija koji su bili regrutovani devširmom. Bili su prvobitni ustrojeni kao lična sultanova garda, regrutacijom iz adžemijskog korpusa, ova jedinica je postepeno gubila na svojoj funkcionalnosti. Dolazi do povećanja nominalnog broja vojnika, upisivanjem u janičarske spiskove nepotizmom i korupcijom (Павловић 2017. 383.). Pripadnici pomoćne ili neregularne vojne formacije su bile jerlije (yerli, yerlü) koji su služili u tvrđavama ili palankama pod upravom muhafiza (Павловић 2017. 383.)

Naš sledeći osmanski popis posade potiče iz 1013. hidžretske godine, dakle u periodu 30. maja do 26. avgusta 1604. godine kad je bila obračunata plata za tri vrste četa bačkog utvrđenja. Nema uopšte tragova starih mistafiza, umesto njih ima novih (cedid) mustahfiza, i broj konjanika nam nije ni dalje poznat.²⁰⁶² Bez obzira na to, broj posada je relativno veliki i sastoji se od 101 vojnika od kojih su 42 novi mustahfizi, 6 topdžija i 53 azapa.²⁰⁶³ Nije ni čudno da je posada bila znatna ako uzmemo u obzir da Petnaestogodišnji rat (1591-1606) nije još bio okončan i da su hajduci i pogranični vojnici stalno pljačkali naselja u osmankom delu Ugarske.²⁰⁶⁴ Ovde moramo pomenuti i jednu zamisao istoričara Ištvana Ivanjija, po kome su hajduci 12. septembra 1604. godine uspeli zauzeti Bač.²⁰⁶⁵ Ivanji je tvrdnju potkrepio hronikom iz Šarospataka: „*Dana 12. sept. iz Bača su izašli Mađari pred vezirske paše, dižući je u vazduh i ostavivši nju praznu. Izašli su i iz Hatvana gde su ušli opet Turci.*”²⁰⁶⁶. Međutim, došlo je do greške u čitanju originalnog teksta, na koju je već izdavač izvora Ferenc Toldi obratio pažnju. Dakle u pitanju nije bio Bač, nego Pešta: „*Dana 12. septembra iz Pešte su izašli Mađari*”.²⁰⁶⁷

Iz dnevnika budimske riznice možemo saznati više informacija u vezi posade bačke tvrđave. Po dnevniku (MAD 4133) za drugu polovinu 1021. hidretske godine, za prvu polovinu 1022. i 1024. godine, odnosno za period od 28. avgusta 1612. do 16. avgusta 1613. odnosno za period od 31. januara do 26. jula 1615. godine imamo izveštaje o isplaćenim sumama za posadu bačke tvrđave.²⁰⁶⁸ U prvim godinama druge decenije 17. veka dve čete bačke posade, azapi i topdžije su plaćeni iz budimske riznice, a mistafizi su morali verovatno i ovog puta da žive iz poreza sela koja su im bila dodeljena za izdržavanje. Godine 1607. 45 konjanika iz Bača je bilo prebačeno za odbranu Ostrogona,²⁰⁶⁹ ali je sigurno da nisu svi od njih prešli na sever Ugarske, koji su bili plaćeni i sada, kako kaže Heđi po praksi iz 16. veka, iz mukata lokalnih sela. Zbog nedostatka podataka, teško bi bilo proceniti brojnost posada. Izvesno je da je posle potpisivanja mira u Žitvatoroku 1606. godine broj posade u Baču smanjen.

²⁰⁶¹ MOL W 708, 210-211., Tóth Sándor 2008. 118-119.

²⁰⁶² Hegyi II 933.

²⁰⁶³ BOA MAD 5158, p. 17-19., Hegyi II 932-933.

²⁰⁶⁴ O hajducima u mađarskoj istoriji, odnosno o borbama hrišćana i Osmanlija viditi više u poglavlju borbe između njih.

²⁰⁶⁵ Iványi III. 13.

²⁰⁶⁶ Isti 1900. 51-66.

²⁰⁶⁷ Toldy Ferenc (szerk.), *Sárospataki krónika*. Pest, 1857, 47.

²⁰⁶⁸ U vezi datiranja izvora ima više problema. Za to videti detaljnije: Hegyi II 1612-1615.

²⁰⁶⁹ Hegyi II 735-736.

Naš naredni izvor je iz meseca Rezepa 1022 hidzretske godine kvartala 1022. godine, odnosno iz perioda od 21. maja do 16. avgusta 1613. godine, dakle sadrži spisak plaćenih vojnika iz pomenutog perioda. U donjoj tabeli podaci se nalaze u drugoj koloni. Dakle:

Topdžije: 6 osoba.

Pod kapetanom Mustafa (ser) služi 4 muslimana i jedan topdžija hrišćanin. Dnevna plata zapovednika je 9 akče (po Heđi je neobičajno niska plata).²⁰⁷⁰

Azapi: 19 osoba.

Pod Ramazan-aga Ahmeda čuvara kapije (bevváb) služi dve desetine. Svi su muslimani. Dnevna plata age je 20 a čuvara kapije 6 akče.²⁰⁷¹

Rod vojske	1612. aug. 28– 1613. feb. 20.	Feb. 21.–aug. 16.	1615. jan. 31. –jul 26.
Topdžije	6	6	6
Azapi	21	19	13

Tabela 19 Broj isplaćenih vojnika u bačkoj tvrđavi 1612. i 1615. godine po rodovima vojske.²⁰⁷²

Na sledećoj listi imamo samo dve vrste trupa. Spisak je iz 1028. godine nastao između 7-19. decembra 1618. godine. Poznato nam je ime 23 vojnika. U odnosu na 1613. godinu nema većih izmena, čak su i oficiri isti.²⁰⁷³

Topdžije: 6 osoba.

Pod kapetanom Mustafom Abdulahom (ser) i ketide Redžep Alije služi 4 topdžije. Osim zapovednika ko je prešao na islam svi su bili rođeni muslimani. Dnevna plata zapovednika je 7, zamenika 6, a ostalima je isto 6 akče (opet niske plate).²⁰⁷⁴

Azapi: 17 osoba.

Pod Ramazan age i Ahmeda čuvara kapije služi 2 desetine. Dnevna plata age je 20, ostalima zajedno sa desetarima je 6 akče.

²⁰⁷⁰ Isto

²⁰⁷¹ MAD 4000, p. 450-451., Hegyi II 934.

²⁰⁷² BOA MAD 4133, p. 9, 19, 55, 106., MAD 4000, p. 450-4561., Hegyi II 933.

²⁰⁷³ BOA MAD 7320, p. 240-245. Hegyi II. 934.

²⁰⁷⁴ Hegyi II 934.

Zanimljivo je da je tvrđava dobila novog dizdara 1622/1623. godine na taj način što se dotadašnji dizdar Jusuf Kemal odrekao svog posla i na njegovo mesto je došao Habib Mustafa, ko je takođe nasledio i timar svog prethodnika sa 4.550 akče godišnjeg prihoda. Na istom mestu saznajemo nešto više i o Mustafi, imamu džamije sultana Osmana II Mlađeg. Mustafa je služio (1618-1622) u džamiji, koja se nalazio u tvrđavi, i uživao je posed koji je na godišnjem nivou imao 4.000 akče prihoda.²⁰⁷⁵

Posle pet godina dobijamo sledeću informaciju u vezi posade tvrđave, koja je bila plaćena iz kase budimske riznice. Po dnevniku riznice jedinice su bile isplaćene 1038. godine, odnosno u periodu 31. avgusta 1628.-20. avgusta 1629. godine. Ukupno 16 vojnika je dobilo svoju platu, 6 topdžija i 10 azapa. U poslednjoj 10 godini jedinica je izgubila 7 vojnika, međutim ne zna se razlog za gubitak.²⁰⁷⁶

Predzadnja platna lista bačke tvrđave,²⁰⁷⁷ potiče iz 7. Moharema 1041. godine, dakle izveštaj budimske riznice zaključeno sa 5. avgustom 1631. godine koja je isplaćena za 16 novih vojnika, te se brojka ne može smatrati za celu posadu.²⁰⁷⁸

U vezi posade tvrđave nas izveštava i poznat osmanski putopisac Evlija Čelebi iz 1665. godine, koji je proputovao kroz Bač. On piše sledeće redove o tvrđavi: *Budući da se nalazi u unutrašnjosti, a ne na granici, tu se (u tvrđavi) nalazi samo 80 gradskih vojnika.*²⁰⁷⁹

Pošto u poglavlju koja govori o Baču za vreme osmanske vlasti vršimo komparaciju naselja južne nahije Segedinskog sandžaka,²⁰⁸⁰ u ovom poglavlju ćemo se skoncentrisati na upoređenje posade bačke tvrđave sa somborskim, titelskim i subotičkim posadama,²⁰⁸¹ i videćemo statistiku koja je od navedene tvrđave imala veću posadu od početka do kraja osmanskog perioda u Ugarsko. Time bismo želeli dokazati da je Bačka tvrđava je imala najveći broj posade za vreme osmanske vlasti.

²⁰⁷⁵ BOA Ruznamçe 419, p. 395, 334., Hegyi II 934.

²⁰⁷⁶ ÖNB, Mxt, 636, p. 24, Velics, Kammerer I Budapest, 1886, 432., Hegyi II 935.

²⁰⁷⁷ U zborniku izvora kod Heđi Klare još postoji jedna lista plaćenih vojnika Bača iz 1686. godine. Međutim, pošto je gornja vremenska granica naših istraživanja 1683. godina, ovde nismo naveli taj podatak, nego ćemo u epilogu navesti i taj izvor.

²⁰⁷⁸ BOA MAD 5193, p. 8, Hegyi II 935.

²⁰⁷⁹ Hazim Šabanović (ur.), *Evlija Čelebi Putopis*, Sarajevo, 1967, 525., Evlija Cselebi török világutazó magyarországi utazásai 1660-1664, (ford. Karácson Imre), Budapest, 1908, 217, Hegyi II 935.

²⁰⁸⁰ Ovu metodologiju ćemo koristiti i u poglavlju u vezi istorije grada, odnosno kod demografske i privredne istorije.

²⁰⁸¹ Istoriju posade tvrđave Sombora, Subotice i Titela nećemo analizirati detaljnije, jer to nije predmet naših istraživanja. Međutim, već za upoređivanje da bismo imali predstavu značaja Bača kao naselja i kao strategijsku tačku navešćemo te informacije u vezi navedenih gradova i tvrđava.

Godina	1543	1545- 1546	1560- 1561	1570	157²⁰⁸²	1604	1612- 1615	1630	1665
Bač	102	52? ²⁰⁸³	32?	31?	388!?	101	25?	16?	80
Sombor	51	12?	13?	29?	388!?	–	7?	6?	? ²⁰⁸⁴
Subotica	–	22	24	54	73?!	35?	77-70?	75	40
Titel	154 ²⁰⁸⁵ 354	–	–	–	1578 69?	–	60-56	37	20

Tabela 20 Broj vojnika u tvrđavama u južnim nahijama Segedinskog sandžaka.²⁰⁸⁶

Iz tabele br. 9 možemo videti da početka osmanske vlasti do druge polovine 17. veka u Baču smo imali najveće osmanske garnizone. Izuzetak čine godine 1570. i 1612-1615. godine. Samo godine 1570. odnosno 1612-1615. subotička tvrđava je imala veće garnizone od bačke. Ne možemo ni prevazići ogromnu razliku broja vojske 1577. godine u slučaju Bača i Sombora upoređujući sa Suboticom i Titelom gde ima tri puta manje vojnika. Može se zaključiti da je Bačka tvrđava bila značajno uporište u Segedinskom sandžaku, što pokazuje

²⁰⁸² Po popisu iz 1577. godine, koji je kako smo videli publikovao Merenji.

²⁰⁸³ Nije na poznat tačan broj posade, samo su ostale fragmentarne informacije. To smo na primeru bačke posade objasnili detaljnije.

²⁰⁸⁴ Po Čelebiju u tvrđavu ima noćna straža. Po njemu Sombor je palanka, dakle utvrđen grad, koji je za vreme opasnosti može da dati i 2000 konjanika. Međutim, po Heđi je tvrđava (kale). Hegyi II. 924., Velics I 23.

²⁰⁸⁵ Pošto je u vezi Titela ova lista posade je jedina potpuno sačuvana, zato smo odlučili da stavimo u našu statistiku iako je iz 1541. godine.

²⁰⁸⁶ Podatke smo preuzeli od Heđi i Merenjija, odnosno koristili smo i opis Bača Evlije Čelebije. Statistika pokazuje ukupan broj posade navedene tvrđave, nismo pokazali posade po rodovima vojske.

brojnost garnizona od druge polovine 16. do 17. veka.²⁰⁸⁷ Takođe to nam pokazuje finansijska moć Osmanskog carstva i na teritoriju Ugarske da je mogla platiti i obezbediti platu osmanskih posada na teritoriji Budimskog elajeta. S druge strane za Osmanlije je bačka tvrđava je imala izuzetnog strateškog značaja jer je tvrđava branila južnih delova današnje Bačke od upada hrišćanskih jedinica.

Posle analize važnih istorijskih izvora koji su govorili o posadi bačke tvrđave bilo bi od značaja razmotriti pitanje posednika tvrđave u osmansko doba kao i pitanje izgradnje tvrđave u formi u kojem je mi danas poznajemo.

Prvo da utvrdimo ko su bili vlasnici tvrđave. Kao što smo konstatovali u uvodnom delu našeg poglavlja, vrlo je verovatno da je bačka tvrđava za vreme Arpadovića bila u rukama ugarskih kraljeva. To smo videli iz povelje Geze II iz 1158 i Bele III iz 1173-1196. godine. O tome takođe svedoče izvori u vezi sa raznim posedima utvrđenja Bača, koji su u određenom momentu bili otuđeni od tvrđave i od strane kralja darovani privatnim licima za njihove zasluge. Na početku anžijskog perioda Karlo Robert je bio gospodar tvrđave, jer smo videli da je 1328. godine još jedan posed bačkog utvrđenja darovan a ova odluka je potvrđena 1335. godine. Nastaje duža praznina u istoriji tvrđave između 1335. i 1457. godine. Ne znamo ništa o tvrđavi, da li je ona uopšte postojala i ko je bio njen vlasnik. Iz 1457. godine smo pomenuli dozvolu kralja Ladislava V koju je dao Kaločko-Bačkom nadbiskupu Stefanu Vardaiju da izgradi utvrđenje u Baču i na njegovim posedima. Od ovog datuma smatramo da je tvrđava sve do 1526. godine, sa manjim prekidima bila u rukama nadbiskupa iz Kaloče.²⁰⁸⁸ Ovu činjenicu potkrepljuju pisma nadbiskupa Petra Varadija, koja su napisana i datirana iz njegove bačke tvrđave. Posle smrti nadbiskupa Frankopana 1520. godine kralj Ludvig II je otuđio nadbiskupske posede, pa tako i bačku tvrđavu (međutim videli smo da je to nije išlo tako glatko).²⁰⁸⁹ Tako smo mogli videti da je od 1520. do 1523. godine kralj bio gospodar bačkog utvrđenja, a tvrđavu je kontrolisao preko svog čoveka Mihalja Imrefija.²⁰⁹⁰ Godine 1523. sa izborom novog nadbiskupa Pavla Tomorija tvrđava se opet nalazila u posedu nadbiskupije.²⁰⁹¹ Posle Mohačke bitke 1526. godine Osmanlije su prvi put zauzeli tvrđavu. Između 1526. i 1528. godine je bila u rukama Jovana Zapolje i njegovih pristalica (Jovan

²⁰⁸⁷ U drugom poglavlju u vezi svetovne istorije grada (administracija, privreda, stanovništvo) ćemo još detaljnije videti, da li je Bač stvarno bio najveći među centrima južnih nahija Segedinskog sandžaka i tako ćemo dobiti potpunu sliku i doneti zaključke.

²⁰⁸⁸ Tačnije od 1457. godine je sigurno bila u rukama nadbiskupa.

²⁰⁸⁹ DL 106078, 106079.

²⁰⁹⁰ Za spisak potrošenog vina iz 1522. godine, odnosno za Mihalja Imrefija, videti gore detaljnije literaturu i izvore.

²⁰⁹¹ DL 104468, Udvardy 1990, 451-452, Érdújhelyi 1899, 128.

Nenad, Jovan Dolić). Međutim, posle prelaska srpskih predstojnika na stranu Ferdinanda Habzburškog, tvrđava je bila u rukama Habzburške loze od kraja 1528. do februara 1529. godine. Osmanska vojska je po drugi put zauzela Bač 1529. godine, ali još uvek nije pala pod njihovu konačnu vlast. Oni su Bačku županiju vratili njihovom štićeniku kralju Jovanu I Zapolji, jedino ostaje pitanje otvoreno, do kada se tvrđava nalazila u rukama Zapolje? Na žalost na ovo pitanje još ne možemo odgovoriti jer nam fale istorijski izvori. Međutim, jasno nam je da, pre nego što je tvrđava došla treći put, odnosno konačno pod Osmanlija 1543. godine bila u rukama Habzburške strane. Od 1543. sve do 1687. godine je bila u okvirima Osmanskog carstva.²⁰⁹² Za vreme osmanske vlasti tvrđava je bila podređena budimskim pašama. To smo mogli videti i iz naređenja direktno iz Istambula budimskoj paši 1545. godine u vezi plaćanja posade Bačkog utvrđenja. To nam je najbolji primer kome je pripadala tvrđava, preko budimske paše osmanskom sultanu. Naravno na nivou subordinacije dizdari su bili komandanti bačke tvrđave.

Pitanje vremena izgradnje bačke tvrđave

Pošto smo sumirali podatke u vezi sa posadama bačke tvrđave pitanja njenog vlasništva, želeli bismo se osvrnuti na problem vremena izgradnje nama danas poznate tvrđave. Čini nam se da u vezi sa ovim problemom postoji više nejasnoća, nego u vezi sa pitanjem vlasnika, jer iako imamo relativno puno izvora u vezi sa tvrđavom, tačno vreme nastanka na žalost ne možemo ni sa ovoliko sigurnosti kao u slučaju vlasničkih odnosa – jer o tome nam trenutno nije na raspolaganju ni jedan pisani trag. Stoga smo primorani da se za određene naznake o vremenu gradnja tvrđave pomoć potražimo u arheološkim istraživanjima i njihovim rezultatima. Primitimo pri tome da novija arheološka istraživanja u vezi sa srednjovekovnom i ranomodernom istorijom daju sve značajnije rezultate.

Po logici stvari Bač je kao centar županije morao raspolagati tvrđavom za vreme dinastije Arpadovića posle uspostavljanja organizacije županija početkom 11. veka – s obzirom da je, kao što smo to ranije videli, prvobitna županijska organizacija u dobroj meri bila vojna ustanova sa centrom u županijskoj tvrđavi. Istorijski izvori iz 12. veka dokazuju njeno postojanje, a arheološka iskopavanja su to i dokazala. Na tragove zemljišne tvrđave ukazao je Šandor Nađ 1958. godine kad je vršio iskopavanje na teritoriji današnje tvrđave. Nađ je našao materijalne ostatke i na teritoriji utvrđenja koji potiču sa kraja 12. i početka 13. veka, što je dokaz za postojanje jednog zemljišnog utvrđenja, koje je postojalo za vreme

²⁰⁹² Hegyi II 929-935.

Arpadovića na teritoriji današnje renesansne tvrđave, koja je vrlo verovatno uništena za vreme navale Mongola 1242. godine.²⁰⁹³ Ako kombinujemo izvore i arheološke rezultate onda sa dosta opravdanja možemo tvrditi da je moralo postojati jedno utvrđenje od druge polovine 12. do sredine 13. veka. Još teže je ustanoviti vreme nastanka današnje tvrđave od opeka. S tim u vezi do današnjeg dana dobro je poznato i rasprostranjeno mišljenje Imrea Henselmana. Henselman je vršio iskopavanja sedamdesetih godina 19. veka u Baču i ustanovio je da je tvrđava nastala između 1338-1342. godine, kada je nadbiskupska stolica bila upražnjena.²⁰⁹⁴ Međutim, po našem mišljenju Henselmanova hipoteza nije do kraja tačna, i da je ovo pitanje oko nastanka tvrđave mnogo komplikovanija od očekivanog. Mislimo da vreme nastanka tvrđave ne smemo posmatrati u celini, nego svaki deo tvrđave moramo jedan po jedan analizirati od donžona, barbakana, preko kule, do zidina i tako pokušati ustanoviti vreme nastanka. Prvo ćemo pogledati šta smatramo verodostojnom u Henselmanovoj pretpostavci. To je vreme nastanka donžona između 1338-1342. godine.²⁰⁹⁵

Donžoni (tj. branič kule) su bili nezamenljivi elementi u izgradnji srednjovekovnih utvrđenja, što je bilo karakteristično već od 10-11.veka posebno u zapadnoj Evropi.²⁰⁹⁶ Funkcije branič kule su bile različite kroz vekova. Prvo su one predstavljale manje „tvrđave” a kasnije su imale isključivu funkciju stanovanja, gde je živio svetovni ili crkveni gospodar sa slugama.²⁰⁹⁷ Branič kula u Baču je četvoro spratna, čije dimenzije su (10x10m). Najinteresantniji detalj se nalazi iznad prozora na drugom spratu, a to je grb Ugarske kraljevine zajedno sa anžuskim.²⁰⁹⁸ Iz ove informacije je Henselman ustanovio da je donžon morao nastati u 14. veku. Njemu je bio logičan period 1338.-1342. za nastanak tvrđave, jer se tada nalazila u kraljevskim rukama. Štoviše, na vreme nastanka branič kule u 14. veku ne ukazuje samo francuski grb, nego i stil gradnje koji je bio tipičan za izgradnju francuskih donžona u 14. veku u Francuskoj.²⁰⁹⁹ Znajući to, i mi smo skloni mišljenju da je branič kula u Baču nastala tokom vladavine Anžusjke dinastije u Ugarskoj. Ali ako je to tačno, onda

²⁰⁹³ Haľ 1961. 89-114., Bóna, 1995, 35-36., Mordvin 2016. 16-17.

²⁰⁹⁴ Henszlmann 1870. 314, Iványi 1900. 51-56, Харди 2014. 46.

²⁰⁹⁵ Isto 1870. 309-314.

²⁰⁹⁶ Gerő 1955. 44, 46-47, 51-52, Gerő 1975. 18-19, Вујовић 2017. 102-104. U vezi donžon kule videti još: Гордана Симић, *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд, 2010.

²⁰⁹⁷ Gerő 1955. 44., 46-47., 51-52., Gerő 1975. 18-19.

²⁰⁹⁸ Henszlmann 1870. 309-314.

²⁰⁹⁹ Prvi je bio Laslo Gere ko je obratio pažnju na uticaj francuske arhitekture na mađarske branič kule (Gerő 1955, 120.). Istovremeno u jugoslovenskoj istoriografiji je Đurđe Bošković je mislio da je bačka tvrđava izgrađena u francuskom stilu (Рудолф Шмит, Ђурђе Бошковић, *Средњовековни градови у Војводини. У: Војводина I, Нови Сад, 2008, 329. fusnota 66*). Sa Boškovićem se složio i Miomir Petrović, dakle da je bački donžon je izgrađen u francuskom stilu (Петровић 1985, 114). Po Gereu, ali i po Petroviću je u mađarskoj donžon tvrđave u Nađvažonju je jako sličan onome u Baču, na koji se može приметити елементи француских мајстора (Gerő 1955. 129., Петровић 1985. 114.).

moramo postaviti pitanje da li je i cela tvrđava iz 14. veka? Odgovor na ovo pitanje je po našem mišljenju negativan. Verovatnije je da su ostali delovi, bez izuzetka, nastali u drugoj polovini 15. veka, što ćemo i objasniti. O kojim delovima tvrđave govorimo konkretno? Ako počnemo analizu sa južnim i jugoistočnim zidovima i analiziramo ih iz arheoloških aspekata, možemo doći do zaključka da su ove zidine nastale u drugoj polovini 15. veka.²¹⁰⁰ Pomenute zidine drže tzv. kulsku kapiju. Kula kapija utvrđenog zamka je bila mesto od posebne važnosti za odbranu, gde se odvajao spoljašnji od unutrašnjeg prostora. Arheološka iskopavanja donela su podatke o obliku osnove ove građevine, kao i o vezi kule sa mostom i barbakanom.²¹⁰¹ Kulska kapija je definitivno iz 15. veka zato što je Henselman kod ove kapije iskopao dragocene rozete, koje su iz doba renesanse, koje su vrlo verovatno bili ukrasi kule kapije tvrđave.²¹⁰² U prethodnoj rečenici smo naveli kao primer barbakan. Barbakan ili branič kapija je bila tipična zgrada u stilu izgradnje tvrđava u 15. i 16. veku.²¹⁰³ Zašto su se pojavili barbakani u navedenim vekovima? U 15. i 16. veku kad su vatrena oružja bila sve više rasprostranjena, i na ugarskim utvrđenjima su počele da se javljaju razne puškarnice. Pošto su topovi bili sve razvijeniji i snage opsadne vatre već bile ozbiljne, sama odbrana kapije nije bila već dovoljna, i zato je počelo sa izgradnjom isturenih branič kapija kao malog utvrđenja nazvanog barbakanom.²¹⁰⁴ Tako da smo mišljenja, da je za vreme nadbiskupa Stefana Vardaija ili najkasnije za vreme Petra Varadija već bio izgrađen barbakan, kad su vršene ozbiljne gradnje na bačkoj tvrđavi. Naše mišljenje smo bazirali na istraživanjima arheologa Nebojše Stanojeva i teorijskim pretpostavkama Slavice Vujović.²¹⁰⁵ Slično analizi južne zidine, kapije i barbakana, trebali bismo gledati i na jugozapadne i jugoistočne kule, koje su građene isto u doba renesanse, a nazivane su rondelama.²¹⁰⁶ Rondele su se takođe

²¹⁰⁰ Вујовић 2017. 111.

²¹⁰¹ Isto 110.

²¹⁰² Henszlmann 1870/4, 2., Horváth 1987. 62-63., Вујовић 2017. 110.

²¹⁰³ Gerő 1955. 258-259.

²¹⁰⁴ Barbakani su spoljašnji čuvari glavnih ulaza u fortifikacije. Ojačavanje sistema odbrane nastalo je kao odgovor na neposrednu opasnost od prodora Osmanlija ka zapadu Evrope i kao nužnost suprotstavljanja sve ofanzivnijem artiljerijskom naoružanju. Barbakan se gradi na putu ulaska u utvrđeni grad, ili zamak. Radi sprečavanja prodora do glavne kapije, prolaz se ograničava na uski prostor, sa postavljanjem brojnih prepreka. Postoji više oblika osnove barbakana, od potpuno kružne, do elipsaste, potkovičaste, ali je svima zajedničko to da se njihove ulazne i izlazne kapije postavljaju pod uglom, tako da u slučaju prodora napadača mora doći do promene pravca kretanja, kada postaju meta branilaca. Barbakan je bio okružen širokim i dubokim rovovima, koji su negde bili ispunjeni vodom. Ispred prve, spoljašnje kapije barbakana postavlja se drveni most, koji se u slučaju napada pomera. Most se postavlja i sa druge strane, na izlasku, kada je kretanje usmereno upravno na glavnu ulaznu kapiju. I na ovom putu su se najčešće nalazile prepreke, poput vučjih jama, rešetki, ili streličarskih proreza. Takođe, za slučaj opsade morao je da ima i bunar, odnosno vlastito vodosnabdevanje. Zbog svega navedenog barbakan je nazivan i pred tvrđavom.

²¹⁰⁵ Вујовић 2017. 110-112., Horváth 1987. 60-62.

²¹⁰⁶ Rondela je okruglasta topovska kula, koja ima obično zapreminu oko 10-14 metara na koju su mogli staviti više topova. Rondele se proširuju u 15. veku, kad su već i vojske tokom opsedanja koristile veću i

pojavile za vreme masovnog korišćenja vatrenog oružja u 15. veku. U bačkoj tvrđavi kako smo rekli jugozapadne i jugoistočne kule su ronđele²¹⁰⁷, dakle nastale su u doba kada su već masovno korišćeni ozbiljniji topovi u opsadama utvrđenja. Istočne i severoistočne zidine po arheolozima su isto nastale krajem 15. ili početkom 16. veka.²¹⁰⁸ Severne kule, četvorougona (stari toranj) odnosno toranj sa kapelom je isto iz 15. veka, međutim, istina je da delovi kapele pokazuju stil kasne gotike, ali je izmešana sa renesansnom stilom, tako da pretpostavljamo da je nastala u 15. veku a ne vek ranije.²¹⁰⁹

Na kraju poglavlja, kao zaključak bismo hteli reći, da je najteži zadatak bilo određivanje vremena izgradnje tvrđave u Baču. Po našem mišljenju nekih osamdeset posto od današnjih ostataka tvrđave bilo je izgrađeno u doba renesanse u Ugarskoj, dakle u drugoj polovini 15. veka za vreme nadbiskupa Stefana Vardaija i Petra Varadija. Branič kula je međutim verovatno građevina iz 14. veka, možda upravo za vreme vladavine Karla Roberta kako je to Henselman tvrdio. Međutim, nama nije jasno kako je mogla da postoji tvrđava 1328. odnosno 1335. godine a onda kako ona ne postoji u periodu upražnjenje nadbiskupske stolice 1338-1342. godine? U ovom periodu stvarno su se žalili Kaločki i Bački kaptoli da su kraljevski ljudi zauzeli nepravedno nadbiskupske posede i tvrđave.²¹¹⁰ Ova činjenica zakomplikuje stvari. Da li je kraljevska tvrđava posle 1335. prešla u ruke Kaločkog nadbiskupa? Na žalost na ovo pitanje ne možemo dati odgovor jer nam nije poznat ni jedan izvor koji bi mogao dati odgovor na ovo pitanje. Istovremeno, interesantna je teza Ištvana Ivanjija da je Karlo Robert između 1338-1342. godine izgradio Bač kao odbranu protiv srpskog kralja.²¹¹¹ To konkretno ne spominje kralj Karlo Robert u pismu koji je uputio papi u Avinjonu, on samo navodi da je zauzeo nadbiskupska dobara i utvrđenja da bi se mogao efikasnije boriti protiv srpskog kralja, ali ne konkretizuje koja dobara ili tvrđave je zauzeo, i takođe kaže da je to staro pravo ugarskih kraljeva kad je nadbiskupska stolica upražnjena.²¹¹² Iz izvora ne dobijamo nikakvu informaciju o građenju bilo kojeg utvrđanja, tako da Henselman i Ivanji misle da nisu bili u pravu kad su smatrali da je cela tvrđava bila podignuta krajem vladavine Karla Roberta protiv srpskog kralja, pa čak ni donžon nije građena zbog

snažniju artiljeriju, i upravo zbog toga su morali i branioci da obezbede snažnije vatreno oružje i da grade niže ali šire kule, sa koje su mogle uzvratiti paljbu. Geró 1955. 64., Winckler 2014. 68-70.

²¹⁰⁷ Winckler 2014. 75., Вујовић 2017. 110-112.

²¹⁰⁸ Вујовић 2017. 118-119.

²¹⁰⁹ Henselman je mislio da kapela u tvrđavi nosi znake gotike, ali Horvat i Vujović su na mišljenje da kula kapele takođe potiče iz 15. veka, odnosno da je pravljena za vreme renesanse. Horváth 1987. 66-67, Вујовић 2017. 114-115.

²¹¹⁰ Fraknói 1901. 160., Theiner I 630-631., Udvardy 1990. 200-201.

²¹¹¹ Iványi III 9.

²¹¹² Udvardy 1990. 200.

toga i smatramo da je to bio samo izgovor kralja da bi mogao da zadrži crkvene posede. Zbog nedostatka izvora ne možemo dati konačni odgovor na ovo pitanje. Smatramo da se nešto desilo sa tvrđavom posle 1335. godine. Možda je za vreme upražnjenja nadbiskupske stolice obnovio donžon Karlo, ali teško da bismo mogli prihvatiti misao da nije postojala nikakva fortifikacija u Baču. Takođe ne bismo mogli bez puno rezervi prihvatiti tvrdnju Alise Horvat da je pismo nadbiskupa Ladislava iz 1344. godine kad je tražio prenošenje centra nadbiskupa za Petrovaradin značilo da u Baču nije postojala nikakva fortifikacija. Posle prevoda pisma (koji smo citirali gore) ona ne spominje prenošenje centra nadbiskupije zbog nedostatka utvrđenja u Baču i Kaloči, nego se poziva na nezdravu okolinu i da Petrovaradinska tvrđava ima snažnu fortifikaciju na vrhu uzvišenja. To ne znači automatski da u Baču nije postojala barem donžon kula. Međutim, posle 1335. godine prvi pomen o tvrđavi je kako smo mogli videti iz 1457. godine.²¹¹³ Dozvolu za izgradnju utvrđenja je dobio nadbiskup Stefan Vardaji od kralja Ladislava V, a izgradnju tvrđave je verovatno završio nadbiskup Petar Varadi, koji je o građevinskim akcijama pisao i u njegovim pismima. Dakle, gore navedena arheološka iskopavanja i renesansni elemente tvrđave (rondele, barbakan, rosete, zidovi) nam ukazuju na činjenicu da je veći deo tvrđave izgrađena u doba kasnog srednjeg veka. Tako da, kao zaključak možemo reći da je današnja tvrđava u Baču izgrađena u renesansnom stilu sredinom 15. veka, osim donžona koji potiče iz doba Anžujaca iz 14. veka.

²¹¹³Mi smo na mišljenje da ovaj podatak koji nam govori o kastelanu grada Bača iz 1435. godine je interesantna ali i dosta diskutabilna. Nismo naišli na još neki izvor, koji nam govori o kastelanima grada, tako da ovaj podatak smo uzeli sa rezervom.

BAČ ZA VREME OSMANSKE VLASTI

Od Ludviga Velikog do Ludviga II Jagelonca Kraljevina Mađarska je stosedamdeset godina vodila ratove sa Osmanlijama da bi 1526. godine podlegla nadmoćnoj sili Osmanske imperije pod Sulejmanom Veličanstvenim. Ugarska država nije prestala da postoji, ali je kao regionalna evropska sila nestala sa istorijske scene. U decenijama posle Mohačke bitke pritešnjena između moćnih carevina Habzburga i Osmanlija ugarska država se raspala na tri dela. Zapadni delovi (Kraljevina Mađarska) došli su pod vlast dinastije Habzburga, delovi ugarske države nastavile su svoj život kao tributarna kneževina (Kneževina Erdelj) pod protektoratom Osmanske imperije, a središnji delovi su došli pod direktnu vlast Osmanlija – formalno taj deo je anektiran, što ugarska strana nikad nije niti priznala niti prihvatila. Tokom 17. veka u ovim oblastima nastao je specifičan sistem dvovlašća. Od 1541. g. sa centrom u Budimu organizovan je istoimeni vilajet koji je u početku pokrivao teritorije pod osmanskim vlašću do ispod Beograda.

Konsolidacija osmanske vlasti tekla je teško ne samo usled otpora (nekad pasivnog nekad aktivnog) stanovništva već i usled gotovo stalnih ratnih sukoba. Što se administracije tiče, Bačka oblast je pripala Segedinskom sandžaku²¹¹⁴ i bila je podeljena na šest nahija²¹¹⁵: bajska, segedinska, subotička, somborska, bačka i titelska. Naravno, osmanska osvajanja su imala dalekosežne posledice na demografskom, verskom, kulturnom i privrednom polju. Umesto bačkog pretežno mađarskog katoličkog stanovništva koje je s jedne strane bilo pobijeno, a s druge strane pobjeglo, došlo je do naseljavanja stanovništva sa Balkana, pre svega Srba.²¹¹⁶

U privrednom smislu, Osmanlije su vodile računa da porezi budu sakupljeni, a bili su sprovedeni na osnovu popisa stanovništva, odnosno bili su određeni na osnovu uslova proizvodnje. Zato je bilo u njihovom interesu da zadrže proizvodne snage okupirane teritorije, pošto je to osiguravalo rentabilnost njihovog uređenja.²¹¹⁷ Uprkos tome, nekad plodonosna zemljoradnja, voćarstvo i povrtarstvo su opadali, a njihovo mesto je zauzelo stočarstvo i trgovina stokom. Privrednu situaciju stanovništva dodatno je pogoršavalo opskrblijanje osmanskih trupa hranom i plaćanjem poreza nekadašnjim mađarskim vlastelinima.²¹¹⁸

²¹¹⁴ Рокаи, Ђере, Пал, Касаш 2002. 198.

²¹¹⁵ Najmanja upravna administracija u Osmanskom carstvu.

²¹¹⁶ R. Várkonyi 1987. 155.

²¹¹⁷ Káldy-Nagy 2008. 7.

²¹¹⁸ Szakály 1981. 59-74.

Bač se nalazio na teritoriji gde su nedaleko bili ostali centri nahijske administracije Segedinskog sandžaka: Titel, Sombor, Baja, Kaloča, koji su imali iste šanse za razvitak. Raspolagali su malim uredima, vojskom i imali su potencijal da se razviju i postanu vojni garnizoni i privredni centri, sa šansom da eventualno izrastu u gradove. Ako analiziramo ove centre po ranije navedenim aspektima, možemo konstatovati da je od pomenutih Bač bio najrazvijeniji grad. Postao je pravi balkansko-osmanski gradić u južnoj zoni osmanske vlasti u Ugarskoj, čije stanovništvo se potpuno razlikovalo od srednjovekovnog stanovništva.²¹¹⁹

U okvirima ovog poglavlja želimo da prikazemo stanovništvo i privredu Bača za vreme osmanske vlasti. Ovaj zadatak nije ni malo bio lak, pokušali smo da navedemo sve moguće informacije iz druge polovine 16. veka iz publikovanih izvora na jezicima koji su nama poznati i koristimo literaturu i prevode izvora. Naš primarni cilj je bio da navedemo zabeležena imena nekadašnjeg stanovništva ovog grada. To smo hteli učiniti iz više razloga. Pod jedan, iz srednjeg veka nije nam poznat izvor, koji je sačuvao spisak imena stanovnika. Takođe smo želeli da vidimo koliko Muslimana je živelo u gradu, odnosno koliko njih su bili konvertiti, koji su prešli na islamsku veru. Isto tako smo hteli videti čime su se bavili, koje zanatlije su živеле u gradu. U ovom periodu, da bismo mogli bolje razumeti značaj Bača, koji je bio i centar Bačke nahije, uporedili smo ga sa ostalim centrima južnih nahija Segedinskog sandžaka (Sombor, Subotica, Titel), ove analize smo prezentovali u statistikama. Izvori, koji su sačuvali ove popise stanovništva i njihova zanimanja su osmanski defteri. S obzirom da se radi o dosta specifičnoj vrsti izvora želeli bismo ukratko reći nekoliko reči o defterima odnosno o defterologiji – naučnoj disciplini koja se njima bavi – kao i o najvažnijim delima discipline. Takođe, hteli bismo govoriti o publikovanim rezultatima mađarske i srpske istoriografije koja su se bavila istorijom osmanske Ugarske u 16. veku. Pri tome moramo primetiti da smo se u većoj meri oslanjali na mađarsku istoriografiju – koja se iz razumljivih razloga – u većoj meri od srpske bavila istorijom Segedinskog sandžaka odnosno istorijom južnih nahija pomenutog sandžaka.

Defterologija (osnovne karakteristike) i počeci ove naučne discipline

Mogli bismo početi ovo poglavlje i sa kratkom definicijom, kao u udžbenicima, šta su defteri? Defteri su popisi iz srednjih osmanskih administrativnih oblasti (tj. sandžaka), koji su

²¹¹⁹ Hegyi Klára, A török Bács. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* (szerk. Fodor P., Pálffy G., Tóth I. Gy.), Budapest, 2002. 200.

najpoznatiji izvori osmanske finansijske, administrativne, populacione uprave.²¹²⁰ Ako želimo da budemo precizniji, onda možemo deftere podeliti na tri podvrste. Prvi je tzv. *defter-i mufassal*, odnosno opširni defter jednog sandžaka, a drugi je tzv. *icmal- defter-i*, odnosno sumarni, koji beleže raspodelu timara. Ruznamče je bila kancelarija koja je imala prepis ovih deftera. Treću vrstu deftera predstavljaju vakufski defteri.²¹²¹ Ove tri vrsta deftera se zovu pod zajedničkom pojmom *tapu-tahrir* defteri ili skraćeno tahrir defteri.²¹²² To su odlični izvori koji istraživačima daju osnove za rekonstrukciju društvene, privredne i kulturne istorije Osmanskog carstva. Na svetu, u različitim bibliotekama i arhivima, postoji oko 2.000 tomova tapu-tahrir deftera.²¹²³ Naučna disciplina, koja se bavi sa ovim tipovima izvora se zove defterologija, koja se u poslednjim decenijama razvila kroz detaljne rasprave osmanologa. Koliko nam je poznato, ovaj termin je prvi put koristio američki stručnjak Hit Lauri osamdesetih godina prošlog veka u svojim delima.²¹²⁴ Lauri je u radovima je naveo „četiri škole“ koje su se bavile sa defterima na različite načine, odnosno po njemu, ove škole su koristile različite metode i metodologiju u obradi ovih tipova izvora. Po njemu postoje četiri škole, to je „francuska škola“, koja analizira izvore „mikroskopski“, „turska škola“, koja prvenstveno analizira defterske serije, onda tzv. „Barkan-Braudel škola“, koja daje prednost kvantitativnih analiza, i „mađarska škola“ koja publikuje prepisivane i prevedene dokumente.²¹²⁵

Defterologija kao naučna disciplina je počela svoje postojanje četrdesetih godina 20. veka. Prvi istoričar koji je obratio pažnju svetske historiografije na deftere i na njihov značaj je bio istoričar Omer Lütfi Barkan, koji je to uradio kroz serije publikacija.²¹²⁶ Istovremeno su

²¹²⁰ Sz. Simon 2014. 13.

²¹²¹ To su defteri kojima su sačuvana Dokumentacija koja se odnosila, pre svega, na osnivanje vakufa, vakufske sporove, vakufske objekte, vakufske parcele, registriranje i raspodelu prihoda, postupanje sa vakufljenim novcem i slično.

²¹²² Sz. Simon 2014. 13., Hegyi 1995. 203.

²¹²³ Za to videti detaljnije: Sz. Simon 2014. 13.

²¹²⁴ Hit Lauri (eng. Heath Ward Lowry 1942-) je bio profesor osmanske i turske studije na univerzitetu Princeton u Sjedinjenim državama i na Boğaziçi univerzitetu u Istanbulu. Njegova dela koje smo naveli u vezi defterologije su priznati u svetu osmanistike. Za njegova dela videti početnu stranu ovog poglavlja. Njegova najpoznatija dela u vezi defterologije su: Heath W. Lowry, *Studies in Derterology. Ottoman Society int he Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Istanbul, 1992., Isti, *Trabzon Şehrının Islamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583)*. Istanbul, 1981. Osim Lovrija značajni članak je objavio na temi i Fatma Acun. Fatma Acun, *Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji*. In: *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*. (ed. Ahishali R.), İstanbul, 1999, 319-332.

²¹²⁵ Fatma Acun, *The Ottoman tahrir defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations*. In: *Türkische Wirtschafts- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920. Akten des IV. Internationalen Kongresses. Herausgegeben von Hans Georg Majer und Raoul Motika*. Wiesbaden, 1995. 183-185.

²¹²⁶ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye’ de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I-II*”. In: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası II/1*. İstanbul, 1940, 20-59, 214-247.

počela istraživanja četrdestih godina u više država. Vođe ovih istraživanja su bile Turska, Mađarska i Gruzija.²¹²⁷ Već ovde bismo hteli naznačiti da je Lajoš Fekete već četrdesetih godina bio poznat i priznat osmanolog ne samo u Mađarskoj već i u Turskoj. Njegova knjiga u vezi opširnog deftera Ostrogonskog sandžaka iz 1570. godine je bila ubrzo prevedena i na turski jezik. On nije bio samo začetnik mađarske osmanistike, već je bio i član i značajni naučni saradnik u Turskom istorijskom Društvu (*Türk Tarih Kurumu*).²¹²⁸ Upravo na njegovu inicijativu je u okvirima istorijskog društva formirana radna grupa koja je istakla za cilj istraživanje opširnih popisa različitih sandžaka nekadašnje Osmanske države.²¹²⁹

Interesantno da je inicijativa, odnosno da su prva interesovanja za osmanistiku u okvirima tog projekta za defterologiju, nisu nastala u modernoj turskoj državi, nego kod vekovnih neprijatelja Osmanlija, a to je bila Habzburška monarhija. Ova zainteresovanost za osmansku istoriju nastala je početkom 19. veka, kad je jedan diplomata po pozivu, Josef Hamer Purgstal, posle detaljnih istraživanja napisao seriozno delo u vezi istorije Osmanskog carstva.²¹³⁰ Isto tako, od druge polovine 18. veka i tokom 19. veka su u zapadnoj Evropi, jedna za drugom osnovane biblioteke i arhivi koji imaju i danas značajne osmanske građe.²¹³¹ Naravno, od sredine 19. veka počinju i u Osmanskoj carevini nicati slične ustanove: prva je osnovana „Riznica dokumenata“ (*Hazine-i Evrak*).²¹³² Ova institucija je bila važna jer je čuvala ona akta koja su bila izdata od centralnih institucija i bila su zaključana, međutim, arhivirani su ovde u dokumenata sa indeksima, pa tako i na primer *mufassal defteri*,

²¹²⁷ Navešćemo samo ona imena i njihova dela koju smo našli u historiografiji da su važna u razvoju defterologije, odnosno osmanistike. Ova dela su: Fekete Lajos, *Az esztergomi szandzák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest, 1943., S. S. Dzhikyia, *Defter-i Mufassal-ı Vilayet Gürcistan. 1-3. Cilt*. Tbilisi, 1941-195., Ömer Lütfi Barkan, *15 ve 16inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. I.: Kanunlarç* Istanbul, 1943.

²¹²⁸ Sz. Simon 2014. 14.

²¹²⁹ Ovaj program je definisan u njegovoj publikaciji: Fekete Lajos, *Türk Vergi Tahrirleri*. In: *Belleten XI*. Ankara, 1947, 299-328. Međutim, kako smo приметili ove analize su išle dosta sporo (ili nam nisu poznati drugi radovi i knjige): Halil Inalcik, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XIV/1*. Ankara, 1954., Bruce W. McGowan, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara, 1983., Ömer Lütfi Barkan-Enver Mırıçlı; *Hüdavendigâr livasi tahrir defterleri*, Ankara, 1988. Ovde nežemo navesti rezultate mađarske historiografije, jer o tome će biti više reči u sledeće podpoglavlje.

²¹³⁰ Joseph von Hammer Purgstall, *Geschichte des Osmanischen Reiches. Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven I-X*. Pest, 1827-1840.

²¹³¹ Marija Terezija je naredila 1749. godine da se osnuje jedan Centralni arhiv, gde će se čuvati najvažnija dokumenta, što je praktično bila prethodna institucija današnjeg *Haus- Hof und Staatsarchiv* (ovde smo hteli samo navesti da smo i mi videli u registre fondova u Beču, da ima dosta materijalna za osmansku istoriju, ne samo u arhivu već i u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci). Tokom francuske revolucije 1794. godine je izdata naredba o centralizaciji arhiva u celoj državi. U Nemačkoj u Hesenu su 1832. godine otvorili arhiv za istraživače, u Saksoniji 1834. godine. U Engelskoj je *Public Record Office* je osnovan 1838. godine. U Mađarskoj je 1756. godine je osnovan *Archivum Regni*, koje je bio prethodnik današnjeg Mađarskog državnog arhiva. Dóka Klára, Müller Veronika, Réfi Oszkó Magdolna (szerk.), *A magyar levéltártörténet kronológiája*, Budapest, 2000., Körmendy Lajos (szerk.), *Levéltári kézikönyv*, Budapest, 2009. 287-289.

²¹³² Sz. Simon 2014. 15.

ali su to bili samo fragmenti cele osmanske građe.²¹³³ Vraćajući se u 20. vek Barkan je nastavio svoje publikacije u vezi deftera i njihovog značaja što se tiče popisa stanovništva.²¹³⁴ Od sedamdesetih godina 20. veka do današnjih dana mlađa generacija osmanista obeležila je najznačajnije doba defterologije. Najpriznatiji savremeni osmanolog jeste defterolog Hit Lauri. Predsavnici ove generacije su i Mahiel Kil, Klaus Krajzer, Hans Georg Majer, Džon Aleksander, odnosno Sureja Faroki i Ilber Ortajli.²¹³⁵

Počeci i razvoj mađarske i srpske osmanistike

Korene mađarske osmanske historiografije možemo pratiti unazad sve do kraja 18. veka. Tada je prvi mađarski naučnik koji se bavio istorijom Osmanske imperije bio Šamuel Deči. On je objavio trotomnu knjigu o Osmanskom carstvu, koja se bavila vojnom istorijom pri čemu se posebno fokusirao na vojne pohode protiv Ugarske kraljevine.²¹³⁶ Mađarska historiografija je počela ozbiljnije da se bavi sa osmanskim građom polovinom 19. veka. Tada su započete ozbiljnije analize, odnosno prevodi dokumenata, prevashodno sa akcentom na diplomatsku građu i na građu lokalne vlasti.²¹³⁷ Prvi istoričar u Mađarskoj koji je obratio

²¹³³ Fekete Lajos, A török levéltárügy. In: *Levéltári Közlemények 15.* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1937, 38.

²¹³⁴ Ömer Lütfi Barkan, „Tarihi Demografi ” Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. In: *Türkiyat Mecmuası 10.* (ed. Baysun C.), Istanbul, 1951–53, 1–26., Isti, Essai sur les données statistiques des registers de recensement dans l’Empire Ottoman aux XVe et XVI. siècles. In: *Journal of Economic and Social History of the Orient 1.* Leiden, 1958, 9–36.

²¹³⁵ Мирослав Павловић, Опширни (Mufassal) дефтер за Смедеревски санџак из 1741. године: структурална анализа. У: *Истраживања 25* (ур. Лемајић Н.), Нови Сад, 2014, 176., Machiel Kiel, The Ottoman Imperial Registers. Central Greece and Northern Bulgaria in the 15th-19th Century, the demographic development of two areas compared. In: *The archaeology of the Mediterranean landscapes 1* (ed. Bintliff J. L., Sbonias K.), Oxford, 1999, 195-218., Isti, The Rise and Decline of Turkish Boeotia, 15th-19th Century. (Remarks on the Settlement Pattern, Demography and Agricultural Production according to Unpublished Ottoman-Turkish Census-and Taxation Records). In: *Recent developments in the history and archaeology of central Greece* (ed. Bintliff J. F.), Oxford, 1997, 315-348., Isti, *Turco-Bulgaria: studies on the history, settlement and historical demography of Ottoman Bulgaria*, Istanbul, 2013., Klaus Kreiser, *Der Osmanische Staat*, München, 2001, 104-106., Hans Georg Majer (ed.), Das osmanische „Registerbuch der Beschwerden“ (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675: Österreichische Nationalbibliothek cod. mixt. 683., Wien, 1984, 68., Isti (ed.), Ulema und „kleinere Religionsdiener“ in einem Defter der Jahre vor 1683. In: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: In memoriam Vančo Boškov*, Wiesbaden, 1986, 104-119., Isti, Ein Defter des Divan-i hümayun in Wien. In: *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981: *Kongreye Sunulan Bildiriler II.* Ankara, 1988, 757-763., John Alexander, „Counting the Grains: Conceptual and Methodological Issues in Reading the Ottoman Mufassal Tahrir Defters“. In: *Melanges Prof. Machiel Kiel*, Zaghuan, 1999, 55-70., Suraiya N. Faroqhi, *Ottoman population*. In: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 3. Cambridge, 2006., 356-403.

²¹³⁶ Decsy Sámuel, *Osmanografia, az az: 'a török birodalom természeti, erköltsi, egy-házi, polgári s hadi állapotjának és a Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása'. 1-3. kötet*, Vienna, 1788-1789.

²¹³⁷ Najvažnija dela iz ovog perioda su sledeća: Gévay Antal, *A budai pasák*, Bécsben, 1841., Repiczky János-Szilágyi Sándor, *Nagy-Körös városa török levelei*, Kecskemét, 1859., Szilágyi Áron-Szilágyi Sándor (szerk.), *Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon*, Pest, 1863., Salamon Ferenc, *Magyarország a török hódítás korában*, Pest, 1864. (mi smo koristili drugo izdanje iz 1885. godine), Szilágyi

pažnju na osmanska dokumenta finansijsko-administrativne provenijencije bio je Laslo Salaji 1859. godine. On je u svom radu publikovao materijal koji se odnosi na delove Solnočkog sandžaka i konstatovao je da bi bilo dobro vršiti detaljna istraživanja u Beču.²¹³⁸ Aron Siladi je u svom delu „O defterima“ skrenuo pažnju mađarskoj historiografiji na ovu vrstu osmanskih izvora, međutim, ne može se smatrati još sveobuhvatnim delom, jer se autor nije udubio dovoljno u problematiku defterologije, tako da bismo mogli reći da još nije dostigao nivo kasnijih osmanologa, odnosno njihovih dela.²¹³⁹ U poslednjoj trećini 19. veka se mađarska historiografija sve ozbiljnije bavila defterima. Posebno ih je interesovala bečka građa, koja se odnosila na nekadašnje osmanske finansijske poslove u Ugarskoj. Ove informacije nailazimo u dvotomnom zborniku izvora Antala Veliča i Ernea Kamerera. Od njih dvojice posebno je Velič bio zaslužen za objavu deftera, jer je osim osmanskog, znao i turski i persijski. Iako se danas u mađarskoj historiografiji smatra da je ponekad pravio ozbiljne greške u prevodima,²¹⁴⁰ njegova delatnost je znatno doprinela razvoju mađarske osmanistike, jer na prelomu 19. i 20. veka prikazao čitav novi svet u istoriji osmanske Ugarske, koji do tada nije bio poznat.²¹⁴¹ Na osmanske izvore kao prave rudnike zlata za istoričare skrenuo je pažnju stručne javnosti Gustav Fligel, austrijski istraživač koji je radio u Nacionalnoj biblioteci u Beču.²¹⁴² Inače Eva Šimon smatra da ova biblioteka ni do danas još uvek nije iskorišćen u dovoljnoj meri.²¹⁴³ Posle Veliča dolazi jedna velika praznina u mađarskoj defterologiji. Prvi istoričar iz Mađarske, koji je boravio u Istanbulu a dozvoljeno mu je da istražuje turski arhiv bio je Imre Karačon, koji je vršio istraživanja od 1907. do 1911. godine.²¹⁴⁴ U vezi svojih istraživanja i svojih poteškoća sa osmanskim upravnim organima izveštavao je Karačon Mađarsku akademiju nauka.²¹⁴⁵ Njegova delatnost je bila značajna i zbog toga što je turska vlada počela

Áron-Szilágyi Sándor (szerk.), *Török-magyarkori állam-okmánytár, I-VII.* Pest, 1868-1872., Szilágyi Sándor (szerk.), *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. I-XXI. kötet.* 1637-1699. Budapest, 1875-1889, 1892-1898.

²¹³⁸ Szalay László, Statistikai adatok Magyarország török korszakából. In: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században.* Pest, 1859, 200.

²¹³⁹ Szilágyi Áron, *A defterekről*, Pest, 1872, 7.

²¹⁴⁰ Sz. Simon 2014. 16.

²¹⁴¹ Velics Antal-Kammerer Ernő, *Magyarországi török kincstári defterek. I-II. kötet*, Budapest, 1886-1896. Interestantno je da je u poslednje vreme je Klara Heđi dosta je doprinela o „rehabilitaciji” delatnosti ovih zbornika izvora. Hegyi I. 15.

²¹⁴² Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1865.

²¹⁴³ Sz. Simon 2014.16.

²¹⁴⁴ Za Karačona i za njegova istraživanja videti detaljnije: Bene István, *Karácson Imre élete és művei (1863-1911)*, Győr, 1936., Fodor Pál, *Karácson Imre (születésének 125. évfordulóján)*. In: *Keletkutatás* (szerk. Kakuk Zs.), Budapest, 1989. 109-114.

²¹⁴⁵ Karácson Imre, *Török levéltárak*. In: *Századok 41.* (szerk. Nagy Gy.), Budapest, 1907, 763-764. Naravno, on je za već gore navedene godine sakupio mnogo materijala, iz kojeg su nastali kasnije značajna dela:

da sređuje arhivsku građu a njega su kao stranca prvi put izabrali za člana Osmanskog Istorijskog Društva (*Tarih-i Osmani Encümeni*).²¹⁴⁶

Svakako najveći osmanista u mađarskoj historiografiji od početka četrdestih do kraja šezdestih godina bio je Lajoš Fekete (1891-1969). On je za vreme Prvog svetskog rata pao u rusko zarobljeništvo 1915. godine i ostao je sve do kraja 1920. godine. Tokom dugog robovanja je bio zajedno sa turskim vojnicima, od kojih je naučio turski jezik.²¹⁴⁷ Posle rata, 1924. godine je počeo istraživanja u Istanbulu i redovno je o njima izveštavao tadašnjeg predsednika Mađarske akademije Dežea Čankija.²¹⁴⁸ Fekete je smatran za osnivača „mađarske škole“ defterologije, koja je poznata među osmanistima celog sveta, čiji pristup je bio prevođenje deftera uz kritičku analizu.²¹⁴⁹ Njegovo prvo značajno delo je u vezi popisa Ostrogonskog sandžaka iz 1570. godine koji je kao pionirski rad značajan primer, koji je dobro primljen u jugoslovenskoj ali i u ostalim međunarodnim historiografijama.²¹⁵⁰ Naravno, osim već navedene monografije u vezi Ostrogonskog sandžaka i osnivanja „mađarske škole“ moramo još istaći njegova udžbenička dela. Prvi njegov udžbenik je uvod u osmansku diplomatiku, koji je svakako dobar pregled osnovne karakteristike osmanskih povelja i izvora.²¹⁵¹ Njegova druga knjiga u dva toma je važna na međunarodnom nivou za defterologiju, jer je dosta pomogla da defterologija bude podignuta na nivo pomoćnih nauka. Radi se o *Siyakat*- pismima u dva toma, i sadrži dokumenta ne samo iz evropskih arhiva i biblioteka, nego značajna pisma iz turskog arhiva. Takođe je značajna ova knjiga jer sadrži deftere važne za istoriju različitih delova Ugarske.²¹⁵² Naravno mi smo samo sumirali i naveli u najvažnijim crtama delatnost Lajoša Fekete.²¹⁵³

Thallóczy Lajos-Krcsmárik János-Szekfű Gyula (Szerk.), *A Rákóczi-emigráció török okmányai, Budapest, 1911., Török-magyar oklevéltár 1533-1789. Gyűjtötte és fordította: Karácson Imre.* Budapest, 1914.

²¹⁴⁶ Sz. Simon 2014. 17.

²¹⁴⁷ Ista, *Isztambuli közgyűjtemények az I. világháború után (Fekete Lajos jelentései 1924-ből).* In: *Keletkutatás* (szerk. Dávid G. Fodor P.), 2002-2006. 215-228.

²¹⁴⁸ Njegovi rukopisi se čuvaju danas u Mađarskom državnom arhivu pod signaturom MNL OL Y1 Altalános Iratok. 1932-1944.

²¹⁴⁹ Lowry 1995. 183., Sz. Simon 2014. 18.

²¹⁵⁰ Od jugoslovenskih istoričara su njegovu školu pratili: Hazim Šabanović, *Krajište Isa-Bega Ishakovića. Zbirni katastarski popisi iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964., Ahmed S. Aličić, *Poimenični popis Sandžaka Vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985, Исти, *Турски катастарски пописинаких подручја западне Србије XV-XVI век.* Чачак, 1984, Inalcik 1954., McGowan 1983., Evangelia Balta-Mustafa Oguz, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*. Ankara, 2009.

²¹⁵¹ Fekete Lajos, *Bevezetés a a hódoltság török diplomatikájába.* Budapest, 1925. Međutim, u međunaradnim historiografijama postoji prilično pristojan izbor ovakvih udžbenika. Za njih detaljnije videti: Sz. Simon 2014. 20. U srpskoj historiografiji nam je poznat udžbenik profesorke Ljijane Čolić: *Љиљана Чолић, Османска дипломатика са палеографијом*, Београд, 2004.

²¹⁵² Tako sadrži i prvi fragmentarni defter za istoriju Bača 1550. godine, o kome će biti više reči kasnije. Lajos Fekete, *Die Siyaqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung I-II.* Budapest, 1955.

²¹⁵³ Mnogo detaljnije videti u vezi svetski poznatog osmaniste: Gustav Bayerle, Lajos Fekete. In: *Archivum Ottomanicum I.* Louvain, 1969, 303-316., Hegyi Klára, Fekete Lajos (1891-1969). in: *Levéltári*

Feketejeva škola osmanistike je živa i tokom 21. veka, jer su neki osmanisti istakli cilj da kritički prevodi deftera budu pristupačni ne samo za osmaniste, nego i za istoričare, koji ne čitaju u originalu ovaj tip izvora.²¹⁵⁴ Ovim pravcem nastavili su učenici Lajoša Fekete u svojim zbornicima i publikacijama, Đula-Nadž Kaldi, Tibor Kun Halaši, Eled Vaš i Gustav Bayerle.²¹⁵⁵ Metodologija ovih knjiga je koncentrisana na detaljne i kritičke prevode, koji se upoređuju sa ranijim srednjovekovnim strukturama naselja u istoriji Ugarske. Ova naselja su često stavljena i u istorijske kontekste, tako je lakše pratiti prevode *mufassal* deftera, odnosno lakše je pregledati rezultate ovih materijala. Ova metodologija je kasnije pomagala ostalim istoričarima iz Mađarske koji su mogli rekonstruisati istoriju Ugarske primenjujući rezultate istraživanja osmanologa odnosno istoričara koji su radili na hrišćanskim izvorima.²¹⁵⁶

Međutim, mađarska historiografija se retko bavila sa osmanskom istorijom današnje Vojvodine, odnosno Bačke i Bača. Osim već gore navedene knjige Kaldi-Nadž Đule,²¹⁵⁷ niko nije objavio u mađarskoj historiografiji opširne popise stanovništva i plaćanje poreza na teritoriji današnje Bačke. Temom se bavila samo Klara Heđi, ali i ona se fokusirala na istoriju osmanskih utvrđenja na teritoriji današnje Vojvodine.²¹⁵⁸ Ona je objavila i jedan

Közlemények 41 (szerk. Borsa I. Ember Gy.), Budapest, 1970, 387-388., Káldy-Nagy Gyula, Lajos Fekete (1891-1969). in: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 20.* (szerk. Németh J.), 1970, Budapest, 407-410., Géza Dávid, A Bibliography of the Works of Professor Lajos Fekete. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 54.* Budapest, 2001, 403-410., Géza Dávid, Fodor Pál, Hungarian Studies in Ottoman History. In: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography.* Ed. Firket Adunir and Suraiya Faroqhi. Leiden-Boston-Köln, 2002. 308-310.

²¹⁵⁴ Najnovije izdanje sa ovom metodologijom je bila knjiga Kaldi Nađ Đule u vezi popisa segedinskog sandžaka iz 1570. godine na mađarskom jeziku, koju smo detaljno proučavali tokom sastavljanja popisa poreza i stanovništva u centrima južnih nahija pomenutog sandžaka, pa tako i za Bač. Káldy-Nagy Gyula, *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben.* Szeged, 2008.

²¹⁵⁵ Navešćemo samo nekoliko njihovih dela. Primerna su: Tibor Kun Halasi, Sixteenth-Century Turkish settlements in Southern Hungary. In: *Bulleten 28.* Ankara, 1964, 26., Isti, Haram County and the Ottoman Moldava Nahiyesi. In: *Archivum Ottomanicum 9.* Louvain, 1984, 27-89., Isti, Some notes on Ottoman Mufassal Defter Studies. Raiyet Rüsumu, Essays presented to Halil Inalcik, Cambridge Mas, 1986. in: *Journal of Turkish Studies 10.* Istanbul, 1986, 163-166., Káldy-Nagy Gyula, *A budai szandzsák 1559. összeírása,* Budapest, 1977., Isti, *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírásai,* Békéscsaba, 1982., Isti, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* Szeged, 2000., Vass Előd, *A szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása.* In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 18.* (szerk. Végh M.), Salgótarján, 1993, 9-102, Isti, *Törökkoppány 1566. évi első török adóösszeírása.* In: *Somogy megye múltjából.* In: *Levéltári Évkönyv 3* (szerk. Kanyar J.), Kaposvár, 1972, 57-75., Gustav Bayerle, Ottoman Tributes in Hungary. According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad. Hague-Paris, 1973., Isti, *A Hatvani szandzsák adóösszeírása 1570-ből. Defter-i Mufassal-i Liva-i Hatvan,* Hatvan, 1998.

²¹⁵⁶ Najbolji primeri su za to je Laslo Mesaroš, odnosno Ferenc Sakalj: Szakály 1981., Isti, 1997., Isti, *Pest-Pilis-Solt vármegye XVI-XVII. századi dika- és dézsmajegyzékei,* Budapest, 1995., Mészáros László, *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.* In: *Bács-Kiskun megye múltjából II. A késői feudalizmus kora,* Kecskemét, 1979, 154-175., Mészáros László-Hausfatter Katalin, *A hódoltsági mezővárosok népességszámának kérdéséhez (1546-1562) I-II.* in: *Demográfia 17/1-2* (szerk. Szabady E.), Budapest, 1974, 108-122., 213-235.

²¹⁵⁷ Káldy-Nagy 2008. 137-161. (Subotička nahija), 181-249. (Somborska nahija), 249-325. (Bačka nahija), 325-349. (Titelska nahija).

²¹⁵⁸ Hegyi I 24, 73, 76-77, 97, 99, 157, 160-161, 171, 208, 217, 224, 246, 265, 304-308, 310-311, 316-318. Ista II 929-935.

članak, gde je prikazala stanovništvo i privredu grada Bača u drugoj polovini 16. veka. Ovaj rad nam je mnogo pomogao u našim istraživanjima, lakše smo uspeli razumeti kako se menjala slika stanovništva, privrede i kulture Bača posle pada srednjovekovne Ugarske kraljevine.²¹⁵⁹ Više puta je pomenuo Bačku i Bač u svojoj monografiji Balaž Šudar, koji je pisao u vezi osmanskih džamija u nekadašnjoj osmanskoj Ugarskoj.²¹⁶⁰ Pomenuti autor objavio je opširnu studiju na engleskom jeziku u vezi turskih hamama, gde je pomenuta i teritorija današnjeg Bačke pa tako i hama u Baču.²¹⁶¹ Na žalost, stigli smo i na kraj spiska literature mađarske istoriografije u vezi naše teme. Kako smo mogli videti, ima još mnogo prostora za istraživanja i u Turskoj, ali i u Austriji, za više informacija i za istoriju Segedinskog sandžaka i za centre nahija na jugu, pre svega za Bač.

Što se tiče srpske istoriografije i oblasti današnje Vojvodine nešto je bolja situacija. Zahvaljujući prevashodno Dušanu J. Popoviću pisano je prvi put u vezi istorije Vojvodine u doba osmanske vlasti.²¹⁶² Popović je u zborniku radova Vojvodina, na gotovo 150 strana pisao u vezi stanovništva, odnosno administrativnog i poreskog sistema za vreme osmanske vlasti.²¹⁶³ Od istog autora značajna je i druga monografija u vezi istorije srpskog stanovništva u Bačkoj, Banatu i Sremu, odnosno njegova posebna knjiga o istoriji Srba u Vojvodini, gde Popović obrađuje i osmanski period pomenutih geografskih oblasti.²¹⁶⁴ Sa istorijom Vojvodine u ovom periodu posle Popovića najviše se bavila poznata osmanistica Olga Zirojević. Ona je u nizu članaka i studija obrađivala istoriju pomenute geografske jedinice. Njena istraživanja su nam dragocena, jer pokazuju istoriju stanovništva, privrede i infrastrukture ovih naših prostora za vreme osmanske vlasti u Ugarskoj, a što je još važnije dobijamo sliku i u vezi popisa stanovništva i plaćenih poreza gradova Bača i Titela.²¹⁶⁵

²¹⁵⁹ Ista, A török Bács. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére (szerk. Fodor P., Pálffy G., Tóth I. Gy.), Budapest, 2002. 199-215. Ista, Bács: A Balkan-Turkish town in Hungary. in: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 54/4, Budapest, 2001, 471-483.

²¹⁶⁰ Sudár Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*. Budapest, 2014.

²¹⁶¹ Isti, Baths in Ottoman Hungary. in: *Acta Orientalia* 57/4, Budapest, 2004, 391-437.

²¹⁶² Navešćemo samo onu literaturu, koja se bavi sa istorijom današnje Vojvodine za vreme osmanske okupacije u 16. i 17. veku. Međutim, isto tako ćemo citirati (doduše samo ukratko) i relevantnu literaturu srpske istoriografije, koja se bavila sa popisom stanovništva i plaćanja poreza (drugim rečima sa *mufassal* defterima) na teritorijama današnje Srbije, preciznije rečeno sa istorijom Smederevskog sandžaka.

²¹⁶³ Душан Ј. Поповић, Вojводина у турско доба. У: Вojводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе. Нови Сад, 2008, 145-300.

²¹⁶⁴ Autor je pedesetih godina je objavio istoriju Bačke, Banata i Srema: Душан Ј. Поповић, Срби у Бачкој до краја осамнаестог века. У: Етнографски институт 3. (ур. С. Радовановић), Београд, 1952, 1-222. (за 16. и 17. век видети 19-31.), Исти, Срби у Банату до краја осамнаестог века. У: Етнографски институт 5. (ур. С. Радовановић), Београд, 1955, 31-47., Исти, Срби у Срему до 1736/7. године. У: Етнографски институт 1. (ур. С. Радовановић), Београд, 1950, 13-20.

²¹⁶⁵ У vezi наше šire i uže teme je Olga Zirojević objavila sledeće radove: Олга Зиројевић, Управна подела данашње Вojводине и Славоније у време Турака. У: *Зборник за историју Матице Српске I*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1970, 11-26., Иста, Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју

Moramo svakako izdvojiti od njenih radova članak u vezi upravne administracije Vojvodine za vreme osmanske vlasti.²¹⁶⁶ Pre nje je dao kratak pregled administrativne podele nekadašnjih jugoslovenskih teritorija i Hazim Šabanović (1916-1971) koji je bio nesumnjivo najveći jugoslovenski osmanista, pa tako i u vezi administrativne podele Segedinskog sandžaka i njegovih južnih nahija.²¹⁶⁷ Od Šabanovića treba da navedemo još dve monografije, koje su korisne za našu temu, jedna je u vezi stvaranja i funkcionisanja Bosanskog pašaluka. Autor ovde navodi i druge osmanske administrativne jedinice nekadašnje južne Ugarske pozivajući se i na osmanske izvore.²¹⁶⁸ Druga prezentuje osmanske izvore o istoriji Beograda i njegovoj okolini od druge polovine 15. veka do smrti Sulejmana Veličanstvenog (1566).²¹⁶⁹ Autor detaljno koristi katastarske popisa grada i okoline posebno posle pada Beograda u osmanske ruke (1521), i publikuje popise grada Beograda iz 1521/1523., 1528/1530., 1536., 1560. godine.²¹⁷⁰ Osim Beogradske nahije, Šabanović je pokazao detaljnije Zemunsku nahiju kroz osmanske deftere iz 1546. i iz 1566/7. godine.²¹⁷¹ Sa detaljnom istorijom Smederevskog sandžaka bavila se Ema Miljković-Bojanić, posebno za period od 1476. do 1560. godine. Autorka je obradila istoriju naselja i stanovništva, odnosno administrativnu istoriju sandžaka u gore navedenom vremenskom okviru.²¹⁷² Sličnu temu je obradio i već pomenuti Ahmed Aličić. Autor je u svojim knjigama prikazao kroz deftere detaljni popis Smederevskog

данашње Војводине и Славоније. У: *Историјски часопис 34* (ур. С. Терзић), Београд, 1988, 119-129., Иста, Турска утврђена места на подручју данашње Војводине и Славоније и Барање. У: *Зборник за историју Матице Српске 14*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1973, 99-143., Иста, Један век турске владавине у Сланкамену (1521-1621). у: *Историјски часопис 14-15.*, Београд, 1965, 75-105., Иста, Белешке Евлије Челебије о насељима на путу од Београда до Будима у светлу савремених извора. У: *Историјски Часопис 24*. Београд, 1977, 161-175., Иста, Земун, период турске владавине до Бечког рата (1683). у: *Годишњак града Београда 30.*, Београд, 1983, 21-26., Иста, Најстарији турски попис Титела. У: *Зборник Матице Српске за историју 47-48*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1993, 133-143., Иста, Бечеј под Турцима. У: *Зборник Матице Српске за историју 55*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1995, 41-53., Иста, Крај Турске владавине у Панчеву. У: *Зборник Матице Српске за историју 57*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1997, 121-125., Иста, Риболов на Средњем Дунаву. У: *Зборник Матице Српске за историју 49*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1994, 111-120., Иста, Сремске цркве и манастири у турским пописима из друге половине XVI века. У: *Зборник за ликовне уметности Матице Српске 25* (ур. Д. Медаковић), Нови Сад, 1989, 21-60., Олга Зиројевић-Бранислав Ђурђевић, Опширни дефтер Сегединског санџака. У: *Мешовита грађа (Miscellanea) 17-18.*, Београд, 1988, 7-57., Иста, Царски поседи у Срему у време турске власти. У: *Зборник Матице српске за историју 45*. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1992, 70-75. Сви наведени радови су изашли у два зборника njenih radova: Olga Zirojević, Turci u Podunavlju I-II. Pančevo, 2008-2010.

²¹⁶⁶ Zirojević 2008. 31-49.

²¹⁶⁷ Hazim Šabanović, Upravna podeljela jugoslovenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. in: *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine IV*. (ur. A. Babić), Sarajevo, 1952, 192-197.

²¹⁶⁸ Isti, Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podljela. Sarajevo, 1959, 60-70.

²¹⁶⁹ Isti, Turski izvori za istoriju Beograda I. Katastarski popisi Beograda i okoline 1476-1566. Beograd, 1964.

²¹⁷⁰ Isto, 19-395., 413-574.

²¹⁷¹ Isto, 403-413., 583-605.

²¹⁷² Ема Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља-насеља-становништво*. Београд, 2004.

sandžaka iz 1523., 1528., 1540., 1559/1560. i 1572. godine.²¹⁷³ Pre par godina je Nebojša Suletić doktorirao na temu Sremskog sandžaka u 16. veku, a njegov doktorat osvetljava još jednu belu tačku istorije Srema za vreme osmanske vlasti, od popisa stanovništva do plaćenih poreza u ovoj provinciji Budimskog vilajeta.²¹⁷⁴

Pre nego što počnemo nabrajati i prezentovati informacije iz raznih deftera iz centara južnih nahija Segedinskog sandžaka, moramo ukratko reći kakve informacije su uobičajene u ovakvim dokumentima osmanske administrativne uprave. Već na početku ovog poglavlja smo naveli najznačajnije vrsta deftera, koji su nam najvažnije u pisanju ovog poglavlja o istoriji grada Bača. To su opširni defteri, odnosno *mufassal defteri*, koje je osmanska administracija sastavila i o Segedinskom sandžaku, da bi saznala koliko stanovnika treba da plaća porez.²¹⁷⁵ Popisni izvori se javljaju u 15. veku u istoriji Osmanskog carstva.²¹⁷⁶ Međutim, u našem konkretnom slučaju su važni oni defteri koji su nastali u vreme osvajanja Ugarske. Posle pada Budima 1541. godine, odnosno u našem konkretnom slučaju Segedina i Bača 1543. godine, su sastavljeni prvi defteri u kojima su popisani žitelji i plaćeni porezi u sandžacima Budimskog vilajeta najranije 1546. godine.²¹⁷⁷ Za vreme stvaranja budimskog vilajeta Halil beg Čandarlizade je bio zadužen da napravi prve *mufassal deftere* budimskog, nogradskog, hatvanskog, segedinskog, osječkog, mohačkog, šimontornjanskog i sekešfehervarskog sandžaka.²¹⁷⁸ Ovi popisi sadrže verodostojne informacije o stanovništvu i vrsti uplaćenih poreza sve do 1590/1591. godine kad su izvršeni poslednji popisi pre Dugog rata (1591-1606). Međutim, ovo su bili poslednji pokušaji da se reorganizuje timarski sistem u Budimskom vilajetu, odnosno da se pokuša nadoknaditi deficit riznice sa što efikasnijim oporezivanjem.²¹⁷⁹ Posle 1606. godine novi defteri su nastajali samo za vreme osvajanja novih teritorija, to su bili varadski vilajet 1660. godine, odnosno eršekujvarski 1663. godine.²¹⁸⁰ Po mišljenju osmanista u Mađarskoj je karakteristično da za „stare vilajete“ (budimski, jegarski) nisu pravljani novi defteri u 17. veku nego su samo prepisani podaci iz 1590. godine.²¹⁸¹ Krajem 15. i početkom 16. veka cilj ovih deftera je bio procenjivanje novosnovanih teritorija. Zato su prvi popisi bili uvek najvažniji. Međutim, u vezi Bača ćemo

²¹⁷³ Аличић 1985.

²¹⁷⁴ Небојша Шулетић, *Сремски санџак у 16. веку*, Београд, 2013. (doktorska disertacija).

²¹⁷⁵ Sz. Simon 2014. 39.

²¹⁷⁶ Isto

²¹⁷⁷ Isto

²¹⁷⁸ Káldy-Nagy Gyula, *Harács-szedők és ráják*, Budapest, 1970, 66-67.

²¹⁷⁹ U vezi toga videti detaljnije: Fodor Pál, *Vállalkozásra kényszerítve*. Budapest, 2006, 207-215.

²¹⁸⁰ Blaskovics József, *Az újvári elájet török adóösszeírásai*. Pozsony, 1993.

²¹⁸¹ Fodor 2006. 242. Fodor je u njegovoj knjizi naveo konkretan slučaj hatvanskog sandžaka iz 1590. godine.

videti da nije prvi defter uvek pouzdaniji od kasnijih i takođe nije tačno da su prepisani podaci iz ranijih deftera. S druge strane je bilo važno popisati posede, jer su oni bili privatni posedi sultana (*miri*), po pravnom sistemu su ušli u inventar, što je učinjeno zbog toga da bi mogli podeliti timare za snabdevanje osmanske vojske.²¹⁸² Zato bez popisa novoosvojenih teritorija, odnosno bez sastavljanja novih deftera osmanska administracija nije mogla zaživeti ni na jednoj teritoriji.²¹⁸³ Zato je odličan primer već navedeni prvi popis prve ugarske osmanske administracije Halil-bega 1546. godine, na koji su se i kasnije pozivali u sastavljanju novih deftera, čak šta više u vezi uspostavljanja novih granica za vreme pregovora o miru.²¹⁸⁴

Mogli bismo konstatovati da glavni cilj pravljenja osmanskih deftera nije bilo samo popisivanje poreskih dažbina i poreskih obveznika na novoosvojenim teritorijama, već su oni sastavljeni ciklično i na već ranije osvojenim teritorijama, da bi vlasti u Istanbulu bili u stanju da prate promene demografskih i privrednih odnosa u različitim sandžacima. Teoretski bi trebalo da ovi popisi budu sastavljeni svakih 30 godina (osim kada je u pitanju promena sultana ili neki drugi nepredviđeni događaj), međutim u većini slučajeva u praksi su sastavljeni svakih 10 godina.²¹⁸⁵ Pošto je osmanska administracija u drugoj polovini 16. veka funkcionisala dobro, preko ovih popisa je Porta mogla videti na koliko prihoda će moći računati iz pojedinih sandžaka, kakav je sastav naselja, koliko ima zanatlija i u kakvoj situaciji je zemljoradnja. Mislimo da je sledeći izvor iz 1579. godine dobar primer za to. To je odgovor sultana Murata III (1574-1595) iz Istanbula budimskom beglerbegu gde možemo saznati koji sandžaci su bili popisani do tada u osmanskim delovima Ugarske: „*Šaljući pismo*

²¹⁸² Sz. Simon 2014. 40.

²¹⁸³ Halil Inalcik, *Ottoman Methodes of Conquest*. In: *Studia Islamica* 2. (1954), 103-104.

²¹⁸⁴ Za to smo našli jedan odličan primer iz dnevnika Stefana Gerlaha, ko je učestvovao u delegaciji tokom sklapanja Drinapoljskog mira 1568. godine između Maksimilijana II i Selima II. Gerlah se žalio na jednu knjigu, koja se zove Halil begova knjiga, gde su bili popisani i takve teritorije, sela i varoši, koji do sada nisu ni pripadali Osmanlijama, ali su bili spremni da zarate ponovo, ako hrišćanska strana ne popusti i ne preda te teritorije da plaćaju porez turskom sultanu: „*Kad je posle Sigetvarskog rata 1568. godine, car Maksimilijan sa Selimom vodio pregovore o miru u Adrianopolju, paše i poslanici, ispred Ostrogonskog nadbiskupa, gospodina Tifenbaha, i gospodina Alberta Visena su stavili jednu knjigu, u kojoj je bilo popisano mnogo sela, varoši i tvrđava, koji su se nalazili nekoliko milja unutar našeg veličanstva, gde Turci nikad nisu stigli. Međutim, oni su zahtevali da se prizna činjenica da sva sela, varoši i utvrđenja, koje se nalaze u ovoj knjizi da plaćaju porez Turcima, da bi od toga živeli njihovi vojnici. Funkcionerima njegovog carskog veličanstva na ovim teritorijama treba narediti da godišnje pošalju porez turskom sultanu. Ako ne prihvataju činjenice napisane u knjizi, mir neće važiti. Dakle car nije izgubio samo Sigetvar, nego je došao do toga da je morao da šalje sto hiljada zlatnika kao poklon za Konstantinopolj, čime će se povećati davanja, tako da je pisac ove porletne knjige- knjigu zovu Halil begovu, koji je oduzeo veću teritoriju sa njegovim perom nego sa mačem. Turci neće se odstupiti od ove knjige. Ona sela i gradovi koji su upisani u knjigu nek plaćaju porez. Dakle ako slultan to želi, neće se pitati naš car da li se slaže. Čak šta više oni dnevno izlaze sa nekoliko stotina ljudi, sakupljaju porez, i odvođe čitava sela u ropstvo.*” U: Kovács J. L (szerk.), Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai. Budapest, 1986., 137-138.

²¹⁸⁵ Sz. Simon 2014. 41., Káldy-Nagy 1970. 13. Međutim, videćemo da u slučaju Segedinskog sandžaka i njegoveih južnih nahija, defteri su pravljeni i češće od dest godina. Videti o tome u nastavku.

dao si do znanja, da su neki sandžaci koji pripadaju Budimu prosperirali, pošto su od mnogih pustara nastala sela. Međutim, stanovništvo nekoliko sela zbog napada nevernika je pobjeglo i ova sela su ostala pusta. Zato su njeni popisi bitni. Sad je bilo naređeno popisivanje smederevskog, sigetvarskog, pečujskog, filečkog, hatvanskog, sečenjskog i požeškog sandžaka, tako što su već popisani segedinski i sremski sandžaci, čiji popisi i defteri su stigli na moj visoki dvor. Ako bi bilo potrebno da pored već navedenih sandžaka budu napravljeni i popisi drugih sandžaka, to nam preporučim imenujući jednog emina i pisara, da bih mogao na osnovu toga poslati moju naredbu.“²¹⁸⁶ Znamo da je segedinski sandžak bio popisao 1578. godine.²¹⁸⁷ Takvi popisi su pravljani od strane finansijsko-upravne organizacije države. Na čelu ove organizacije su se nalazili službenici (*basdefterdari*) finansijske administracije (*Defterhane-i Amire*), koji su bili članovi „Carskog divana“ (*divan-i ali, divan-i hümayun*).²¹⁸⁸ Ovi službenici sa vođstvom poverenika za deftere (*defter-i hakani emini*) su rukovodili registrima popisa sandžaka odnosno bili su članovi centralnog defterhana (*defterhane-i amire*) u Istanbulu.²¹⁸⁹ Moramo tu i pomenuti da carski defteri (*defter-i hakani*) su formalni naziv popisnih deftera za koje se u nauci ustalio termin *tapu tahirir defteri*. Ispod njih su se nalazile defterdarske službe (*defterhane-i vilayet*), čije funkcije su bile podeljene među funkcionerima. Službenik koji se bavio sa finansijskim poslovima, kao što su bili procenjivanje, sakupljanje prihoda riznice, odnosno sa sastavljanjem *mufassal deftera*, bio je tzv. finansijski defterdar (*mal defterdari*).²¹⁹⁰ Međutim, postojao i drugi službenik koji je bio zadužen za popisivanje i vođenje evidencije o timarskim defterima (popisi poseda i dobara) koji se zvao timar defterdar (*timar defterdari*).²¹⁹¹ Popise sandžaka su pravili poverenici finansijskog defterdara, emin i katib. Oni su izlazili na lice mesta da bi uradili popise, a na već ranije osvojenim teritorijama, ako su postojali već takvi popisi nosili su ih sa sobom i na osnovu tih popisa su zabeležili promene.²¹⁹² Da iz ovakvih popisa ne bi izostali prihodi riznice je bio zadužen kadija²¹⁹³. Kadija je svojim autoritetom garantovao da će posao biti dobro obavljen a kod sebe je čuvao i jedan prepis deftera.²¹⁹⁴

²¹⁸⁶ Káldy Nagy 1970. 14.

²¹⁸⁷ Halasi 1964. 1-82.

²¹⁸⁸ Sz. Simon 2014. 41.

²¹⁸⁹ Isto

²¹⁹⁰ Isto 42.

²¹⁹¹ Isto

²¹⁹² Isto

²¹⁹³ Káldy-Nagy 1970. 44.

²¹⁹⁴ Za više informacija u vezi finansijske aparature Budimskog vilajeta i za poređenje sa centralnom aparaturom u Istanbulu videti: Fekete Lajos, Párhuzam az isztanbuli és budai török hivatali ügyvitel között. In: *Levéltári Közlemények 18-19.* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1940-1941, 208-222.

Koje su osnovne karakteristike opširnih deftera? Na početku popisa se nalazi zakonik (*kanunname*), koji sadrži običajne zakone i pravila na teritoriji konkretnog sandžaka u vezi plaćanje svih vrsta poreza. Posle toga nalazi se sadržaj (*fihrist*) manjih administrativnih jedinica, odnosno nahija (*nahiye*). Centri nahija su uobičajeno imenovani posle tvrđava, ređe gradova, što nam pokazuje administrativnu poddelu sandžaka.²¹⁹⁵ Posle opisa centra nahije prosleđuje se popisi naselja, odnosno obrađene zemlje koja je bila u zakup. Posle imena naselja javlja se uobičajena formula „pripada pomenutom“ (*tabi mezbur*), koji se odnosi na aktuelnu nahiju kao administrativnu jedinicu kojoj je pripadalo naselje.²¹⁹⁶ U okviru svakog naselja je prvo popisano oženjeno muško stanovništvo (*müzevvec*), koje je plaćalo porez.²¹⁹⁷ Obično ime, a veoma retko prezime, u slučaju zanatlije ime i zanimanje, takođe retko ime neoženjene rodbine (sin, brat, zet) koja živi s njim u istoj kući, odnosno navode se i imena sluga. Osim muškog stanovništva navode se samo one udovice (*bive*), koje su bile nosioci domaćinstva. Posle toga su navedeni brojevi kuća (*hane*), koje mogu platiti glavarinu džiziju (*cizye*),²¹⁹⁸ odnosno veličinu ukupnog očekivanog prihoda (*hasil*).²¹⁹⁹ Posle toga se prosleđuju zemljoposednički porezi po različitim vrstama.²²⁰⁰

Koja vrsta poreza su plaćali? Postojao je sistem ušura (*Öşür*) porez koji je podrazumevao desetina od poljoprivrednih proizvoda. Od razlike u proizvodima zavisila je i visina poreskog opterećenja, koja su bila propisana već pomenutim kanunima svakog sandžaka i kretala se u rasponu od 1/7, 1/8 do 5/10. Sam ušur je proistekao iz harača (*harac*), na osnovu pravnih tumačenja *sejhul-islama* Ebusud-efendije.²²⁰¹ Oporezivanje zemlje je praktikovano kroz nekoliko različitih poreza. Postojali su porezi *çift resmi* i *ispendža*. *Çift resmi* su plaćalanci po glavi porodice, odnosno domaćinstva, *ispendžu* (*ispence*) su plaćali hrišćani.²²⁰² Poseban porez na zemlju plaćan je u zavisnosti od kvaliteta i veličine obradive

²¹⁹⁵ Sz. Simon 2014. 42-43.

²¹⁹⁶ Isto 43.

²¹⁹⁷ Na osmanskiom delu teritorije Ugarske obično je smatrano da porez može da plaća ko raspolaže sa 300 akči prihoda. Međutim, od 1580. godine plaćali su svi glavari porodice, odnosno oni koji su raspolagali sa sopstvenim prihodima. Dávid 1997. 143-144., Káldy-Nagy 1970. 103.

²¹⁹⁸ Uzimana je od odraslih punoletnih muškaraca nemuslimana sposobnih za rad. Павловић 2014, 179. Za ovu vrstu poreza videti detaljnije: Hamid Hadžibegić, Džizija ili harač. In: *Prilozi za orijentalnu filologiju V* (ur. Đurđev B., et. al.), Sarajevo, 1954-55, 43-102., Michael Kiel, Remarks on the Administration of the Poll Tax (cizye) in the Ottoman Balkans and Value of the Poll Tax registers (cizye defterleri) for Demographic Research. In: *Etudes Balkaniques 4*, 1990, 70-103., Káldy-Nagy 1970. 23-24, 103.

²¹⁹⁹ Sz. Simon 2014. 43.

²²⁰⁰ Павловић 2014. 179-180.

²²⁰¹ Isto 179. Harač je porez koji se uzimao za zemlju koju osvoje muslimani od lokalnog stanovništva. Jedan deo poreza je uziman na zemlju, a drugi deo na proizvode sa zemlje iz koja je nastao ušur. Káldy-Nagy 1970. 103., Hegyi 1995. 203.

²²⁰² Павловић 2014. 179.

površine (*resm-i dönüm, resm-i zemin*).²²⁰³ Postojali su još i porez na udaju (*resm-i arus*), porez na stoku (*resm-i agnam, adet-i agnam*), odbeglu stoku (*resm-i kaçkun*)ö klanje svinja (*resm-i bojik*), mlinove (*resm-i asiyab, asyab*), udovice (*resm-i bive*), neoženjene (*resm-i mücerred*), porez na zimovnik onih koji dolaze sa strane (*resm-i duhan*), napasanje njihove stoke (*resm-i otluk*) i porez koji su odbegli dužni da nadoknade spahiji (*resm-i çiftbozan*).²²⁰⁴ Moramo pomenuti porez na kaznene i kriminalne prestupe (*resm-i cürm ü cinayet*) koji je išao državi ili spahiji na serbest posedima i na prenos poseda sa jednog lica na drugo (*resm-i tapu*).²²⁰⁵ Ovi poslednji se često nalaze u okviru badihave, pa tako i kazna za štetu na usevima (*adet-i deştbanı, resm-i destbanı*).²²⁰⁶ Grupa poreza na proizvode sa zemlje, odnosno ušur, su bili sledeći: porez na vinograd (*bag*), voćnjak (*bagçeö fevakih*)ö livade (*giyah, çajır*), sok od grožđa (*şıra*), bašte (*bahçe*), povrće (*bostan, büstan*), košnice (*kovan, küvarre, kivare*), riba (*ag, balik*), drvo (*odun*), ogrevno drvo (*hime*), žir (*bellut*).²²⁰⁷ Što se tiče žitarica, plaćeni su porezi na sledeće kulture: pšenica (*gendüm*), ječam (*şair*), raž (*çavdar*), ovas (*‘alaf, ‘alef, yulaf*), i proso (*erzen*), kukuruz (*misir*) i pasulj (*fasulye*).²²⁰⁸ Imamo još instituciju šerijatskog prava (*beyt’ul-mal*), koja je u osmanskome poreskom sistemu podrazumevala vlasništvo sultana nad celokupnom imovinom koja ostane bez vlasnika.²²⁰⁹ Osmanski poreski sistem je imao svoje karakteristike, ali je bio i dosta fleksibilan. Na šta konkretno mislimo? Kad su osvojili neku novu teritoriju, osmanske vlasti su se trudili da poreski sistem, koji je postojao na toj teritoriji inkorporiraju u svoj sistem oporezivanja.²²¹⁰

Prikazali smo samo u glavnim crtama opširne deftere i osmanski poreski sistem želimo preći na prikazivanje onih *mufassal deftera* Segedinskog sandžaka koji su nam poznati iz druge polovine 16. veka. Ovi opširni defteri su nastali 1544/1545. (1550?), 1560., 1570. i 1578. godine.

²²⁰³ Isto

²²⁰⁴ Isto

²²⁰⁵ Isto

²²⁰⁶ Isto, badihava (*bad-i heva*), pod pojmom se podrazumeva zakon određene provincije na osnovu koga se kažnjavaju prestupnici koji nisu poreklom sa te teritorije. Pod ovim poreskom opterećenjem prikupljano je od 16. veka.

²²⁰⁷ Павловић 2014. 180.

²²⁰⁸ Isto

²²⁰⁹ Isto. Naravno od navedenih poreza ne javljaju se svi u našim defterima u vezi Segedinskog sandžaka, ali smo hteli njih nabrajati da bismo videli najvažnija vrsta poreza. Detalje za poreze i za ekonomski život videti: Mubahat S, Küttügoklu, Ekonomski život u osmanskoj državi. in: *Historija osmanske države i civilizacije II* (prir. Ekmelledin İshanoglu), Sarajevo, 2008, 21-33., Káldy-Nagy 1970. 18-43.

²²¹⁰ Павловић 2014. To ćemo konkretno videti i iz prvog *kanunamea* Segedinskog sandžaka da su osmanlije želele nekadašnji ugarski poreski sistem utopati u svoj.

Prvi poznati opširni defter Segedinskog sandžaka iz 1544/1545 (1550?)

Prvi poznati opširni defter Segedinskog sandžaka je sačuvan samo u fragmentima. Pun naziv ovog istorijskog dokumenta se zove „Opširni defter za Segedinski, Hatvanski i Novogradski sandžak.“ Defter se nalazi u Turskom fondu Nacionalne biblioteke (*Turc. Suppl. No 76*) i na početku sadrži *kanunnamu* (zakonik).²²¹¹ Po Olgi Zirojević i Branislavu Đurđevu rukopis ne sadrži datum nastajanja popisa. Osim njih deo ovog deftera je objavio Lajoš Fekete, ali samo za grad Bač i još tri sela (Sen Mertvaloš, Alpar i Firfala).²²¹² Fekete je datirao nastanak deftera oko 956. godine, odnosno 1550. godine.²²¹³ Zirojević i Đurđev su bili mišljenja da je defter nastao između početka uspostavljanja osmanske administracije u Ugarskoj (dakle 1541/1542. godine) i osvajanje Banata 1551/1552. godine.²²¹⁴ Do ovog zaključka su došli na osnovu dve pretpostavke. Prva, je što se iz *kanunnama* njima činilo da se opisuje Segedinski sandžak neposredno posle uspostavljanja nove osmanske administrativne jedinice. Druga je da se spominje kraljica Izabela, udovica pokojnog kralja Jovana Zapolje da vlada u Banatu, tako da je defter morao nastati pre osmanskog pohoda na Banat 1552. godine.²²¹⁵ Međutim, tokom naših istraživanja smo uspeli da malo korigujemo kad su Bač i Segedin došli pod osmansku vlast. Videli smo da ni godine 1541. ni 1542. nisu verovatne jer smo na osnovu istraživanja došli smo do zaključka da su Segedinski sandžak i Bačka nahija organizovani ili krajem 1543. godine ili tek 1544. godine.²²¹⁶ Tako da smo suzili nastanak ovog deftera na šest ili sedam godina, smatramo da je ovaj opširni popis mogao nastati između 1545/1546. i 1551/1552. godine.²²¹⁷

Na početku ovog poglavlja želimo da citiramo i prvu kanunname segedinskog sandžaka, koji se odnosio naravno i na Bačku nahiju i na sam grad Bač. Zakonik glasi²²¹⁸:

„Raja koja živi u samom Segedinu i po pristaništima, varošima i selima Segedinskog sandžaka i čiji prihod dostižu 300 akči daje godišnje (na ime harača) 50 akči. Ako su u jednoj kući trojica, četvorica ili više braće i ako je svako od njih, uzevši ih odvojeno (proizvodno)

²²¹¹ Zirojević Olga, Đurđev Branislav, Opširni defter Segedinskog sandžaka, in: Turci u Podunavlju II. Pančevo, 2008, 203-271. Radi se o reprintu. Prvi rad je objavljen: Djurdjev, Branislav–Zirojević, Olga: Opširni defter Segedinskog Sandžaka. Mešovite gradje 17-18 (1988) 7-57.

²²¹² Fekete Lajos, *Die Siyaqat-Schrift. In der Türkischen Finanzverwaltung*, Budapest, 1955, 214-223.

²²¹³ Isto

²²¹⁴ Zirojević-Đurđev 2008. 203.

²²¹⁵ Isti 203, 205.

²²¹⁶ Za ovu problematiku videti gore kod poglavlja u vezi istorije tvrđave u Baču.

²²¹⁷ Za obrazloženje razmaka od godinu dve između osvajanja tvrđave i stvaranje administrativnog sistema videti detaljnije nastavak.

²²¹⁸ Srpski kritički prevod smo preuzeli iz već navedenog rada Zirojević i Đurđev: Zirojević, Đurđev 2008. 205-207.

spособan po 300 akči, neka svako od njih daje (na ime) harača po 50 akči. Ako nisu (proizvodno) sposobni po 300 akči, ne uzima im se ništa. Oglašava se od njih sposobnim onaj koji ima iznos prihoda po 300 akči, računajući osim kuće, vinograda i njive, od stoke, robe, koja se nalazi u kući i vina koje se nalazi u bačvama, od svakog se uzima po 50 akči (na ime) harača.

Oni koji podležu haraču daju svome spahiji resmi kapu, 25 akči na Đurđevdan i 25 akči na Mitrovdan. Ako je pokraj kuće bašta zasejana peršunom, taranjom i drugim povrćem za ishranu, a koja nije za prodaju, od takvih bašti ne uzima se ništa. Ali ako deo od spomenutog povrća nose na pazar i ako ga prodaju, neka se uzme ušur.

Od veličine kola što s druge strane reke Tise, iz Kraljičine zemlje, dolaze u Segedin sa žitom, neka se uzme 3 akče (na ime) takse za prevoz.

Na mestu prodaje neka se uzme taksa na kilu, koja se u ovoj oblasti naziva frtalj, drugo ništa da se ne uzme.

Od kokošaka, sira, voća i sličnog što, iz varoši i sela, sami donese na prodaju, ništa se ne uzima. Ali od onih koji su ostajali celu nedelju, nedeljno se uzima po jedan penez.²²¹⁹

Od zaklanog govečeta na ime takse za klanje neka se od svakog govečeta uzmu po dve akče, od četiri ovce jedna akča.

Ako kolima dođu zemljani sudovi, bardaci i dnevni bardaci, budući da se od onog koji ih je prodavao nije uzimao najam na zemljište, koji se u ovom vilajetu naziva taksa na sergiju, (i dalje) neka se ne uzima, ali neka daju od zemljanih lonaca (jedan) lonac, a od bardaka (jedan) bardak.

Ako trgovci i torbari koji dolaze na nedeljne pazare, da bi ostali, neka daju taksu za mesto po pola akče.

Od onih koji donose drva kolima neka se uzme jedno drvo, od onog koji donosi trsku jedan snop trske, a od onog koji donosi seno, jedan snop sena.

Od bardakčija i lončara u gradu, koji proizvode za prodaju, neka se ništa ne uzima.

Ako se sir donese kolima i ako se proda, od sto akči neka se uzmu dve i po akče, a ako dođe tovarom, od tovara (neka se uzmu) dve akče.

Od ovaca (uzima se) ovčarina, na dve ovce neka daju jednu akču. Od košnica neka se, u vreme žetve, uzme od deset (košnica) jedna. Ako nije dovoljno za davanje ušura-ako ih je sedam, osam ili manje- neka se uzmu dve akče od (svake) košnice.

²²¹⁹ Mislimo da je došlo do pogrešnog prevođenja. Umesto „penez“, trebalo da stoji „penz“. Penz na mađarskom znači novac. Kod Kaldi Nađ Đule, koji je na mađarskom jeziku izdao *kanunname* Segedinskog sandžaka iz 1570. godine, vidi se da su neke poreze platili u „penzu“ dakle u novcu. Za to videti detaljnije: Káldy Nagy Gyula 2008. 5-11.

Od svinja starijih od godinu dana neka se uzmu (na ime) dažbine na svinje dve akče, a od onih koje nisu prešle godinu, neka se ništa ne uzima.

Od svinja koje idu u žirovnjak davali su- ranije u vreme kralja- na mestu žirenja jednu dobru (svinju) gospodaru zemlje, potom su od deset svinja davali jednu (na ime) ušura, sada neka se ponovo tako uzima, Na putevima kojima prolaze neka ih niko ne uznemirava i neka (im) ništa ne uzimaju. I kad njihove svinje idu u žirovnjak, odmah neka daju svojim spahijama po dve akče.

Od svih žitarica i bašti neka se uzme ušur.

Birovi ne daju džiziju i resmi kapu, ali neka daju ovčarinu.

Sveštenici ne daju džiziju i resmi kapu, ali neka daju ušure gospodaru zemlje.

Za takvu ćebad koja se tkaju u sopstvenim kućama, ako se zatim nose u vodenicu i ako se ponovo iz vodenice nose kući, pod izgovorom: ovo smo napolju uzeli ili doneli smo spolja, neka se ne uzima ništa. I ako pomenuti ovu ćebad šilju i ako u samom gradu prodaju, za svoje lične potrebe jedno ili dva, neka im se ništa ne uzima. Ako se tovarom ili denjkom nose napolje radi prodaje, od onog koji kupuje neka se uzme carina.

Od riba ulovljenih u reci Tisi neka se uzme ušur. Ako se nose napolje i budu prodate, od onog koji ih kupuje neka se uzme carina, od ribara neka se uzme četvrtina.

Ako je roba samih građana s one strane reke Tise, neka se prilikom prelaska osim takse za prelaz, ništa drugo ne uzima. Ako je nose na prodaju, neka od njih, kao i od drugih, uzmu carinu. Od onih što prelaze s one na ovu stranu, osim takse za prelaz, ništa drugo da se ne uzima.

Od goveda koje ne dolaze za prodaju, neka se uzme taksa za prelaz, od dva govečeta jedna akča, od deset ovaca jedna akča, od deset koza jedna akča i od deset svinja jedna akča.

Od konjanika (neka se uzme) jedna akča, a od dva pečaka jedna akča.

Ali od varošana koji prelaze zbog poslova, neka se od četvorice uzima jedna akča.

Od robe koja prelazi radi prodaje nekada se uzme 12,5 akči.

Od konja, mazgi i njima sličnih (životinja) isto toliko (da se uzme).

Od ovce koja prelazi u Ćesarovinu radi klanja jedna akča, od 100 goveđih koža 8 akči, od jednog bureta vina 12,5 akči.

Od jedne bale čohe purgman koji dolazi iz Ćesarovine neka se uzima carina 25 akči, a od manje vredne 12 akči. Od jednog aršina skerleta 12 akči, od jednog aršina grana takođe 12 akči. Od aršina takve vrste čohe, čija je vrednost polovina vrednosti skarleta- pet akči. Od jedne bale dimi – 25 akči. Od jedne bale čohe poznate pod nemačkim nazivom despolum , a koji čini jedan denk 500 akči. Od jedne bale čohe, koja se nemački zove eveysin, 500 akči.

Od jedne bale čohe, nemački (zване) burpugar , 250 akči. Od jedne bale čohe nemački (zване) breslav, 150 akči. Od jedne bale čohe nemački (nazvane) igleri, 150 akči. Od jedne fučije bogasije, koja je od kudelje i koja se nemački zove torjanin 150 akči. Od jedne bale čohe londra 50 akči.

Od 100 komada esterbal , 25 akči.

Od 1.000 prvoklasnih futrola za noževe 25 akči, od manje vrednih futrola za noževe 12 akči.

Od sitne gvozdene robe koja dolazi iz Ćesarovine i koja se prodaje u vrednosti od 5000 akči, 250 akči.

Od jedne maže bibera, koja teži 48 oka, 100 akči.

Od jedne funte šafrana, koji teži 160 dirhema, 12 akči.

Od jedne funte karanfilića carina iznosi 5 akči. Tako se uzimalo u vreme kralja Janoša.

Za žito koje pristiže vodom- brodovima – i prodaje se, a ne može da se meri kantarom, od 100 akči uzimaju se dve akče.

Od namirnica, bilo kojih, koje varošani nose svojim kućama, ne uzima se carina, neka se uzme taksa za prelaz.

Ako se, radi prodaje, donesu na pazar nova kola, od svakog točka neka se uzme jedan penz.

Neka od raje ovog vilajeta ne uzimaju besplatno ljudsku i stočnu hranu, kočije, trsku, seno i drva. Ako bude carska služba, zapovedeno je (sultanskim fermanom) da plaćaju svoje obaveze i da se podvrgavaju službama.²²²⁰

Nahija Bačka međa u Segedinskom sandžaku

Grad Bač pripada pomenutoj

Mahalla dizdara tvrđave Bača

Mustafa aga, Hamza Dugački bešlija tvrđave Bača, Jusuf sin Abdullaha, Ilijas sin Hasana, mustahfiz tvrđave Martonoša, Ferhad Abdullah mustahfiz pomenute tvrđave, Hamza

²²²⁰ Zirojević-Đurđev 2008. 205-207.

sin Abdullaha serbülük u tvrđavi Bača, Hasan sin Abdullaha nedžar sa beratom, Tursun Jakub mustahfiz Bača, Mustafa sin Ilijasa faris Bača, Husein sin Mehmeda faris Bača, Jusuf sin Hamze ćehaja tvrđave Ozore²²²¹, Mehmed sin Alija topdžija Bača, konjanik Timurhan Mustahfiz Bača, Ali sin Jusufa faris Bača, Ilijas sin Bajezida ćehaja tvrđave Debrekeza²²²², Alagoz sin Hasana, Bajramlu sin Mustafe mustahfiz Bača, Mustafa sin Alija faris Bača, Terhib (?) sin Abdullaha, Evrenos sin Ishaka faris Bača, Uruč sin Hasana mustahfiz Bača, Mehmed sin Abdullaha, Veli sin Abdullaha azap tvrđave Segedina.

Mahalla farisa

Isa sin Ahmeda farisa Bača, Bajezid (?), Divane spahija sa beratom, Hasan Sülejman, Ferhad sin Abdullaha faris Bača, Ali Divane faris pomenute (tvrđave), Mustafa sin Abdullaha faris pomenute (tvrđave), Gazi aga seroda farisa Bača, Mahmud Rustem seroda farisa Bača, Ferhad sin Abdullaha, Ali Bosna faris Bača.

Mahalla hrišćana

Radoj Stojić oženjen, Ljuba Radivoj oženjen, Blaž Makšić oženjen, Damjan Đurić oženjen, Jakob Cvetko oženjen, Nedeljka udovica.

Džizjanskih kuća 5, od svake kuće po 50	250
Prihodi od ušura i resmova osim filurije	2.000
Kapije 3, od svake kapije po 50	150
Pšenica 100 kejla	1.000
Suražica 80 kejla	400
Ušur od lana	150
Porez na svinje	20
Ušur od pčela	20
Nijabet	30
Ušur Muslimana pomenute tvrđave:	
Pšenica i suražica, 13 kejla	130

²²²¹ Za tvrđavu Ozoru videti detaljnije kod Čankija: Csánki III. 405.

²²²² Za Debrekez (mađ. *Döbrököz*) videti detaljnije isto kod Čankija: Csánki III. 398, 403-404.

Čiftluk Husaina, dizdara tvrđave Bača. Pomenuti čifluk i jedno sejalište (veličine) petnaest torbi²²²³ i nekoliko livada budući zapuštene, podležu po carskom zakonu, tapiji. Pošto je Husain aga, koji je dizdar pomenute tvrđave, platio tapijsku taksu, upisan je u novi carski defter s tim da daje ušure.

Prihod od ušura	100
Pšenica 5 kejla	50
Suražica 6 kejla	50
Ušur od lana	20

*Drugi poznati neobjavljeni defter iz 1560. godine*²²²⁴

Drugu kanunname Segedinskog sandžaka je objavljila Ljiljana Čolić, koja sadrži sledeće zakone:

„U samom Segedinu, nahijama Segedinskog sandžaka, skelama, varošima i selima, od svakog rajetina prihoda sa prihodom od 300 akči, uzime se na ime džizije po 50 akči godišnje. Ako u jednoj kući ima troje, četvoro, ili više braće koji su odvojeni kadri da zarade 300 akči svaki od njih daje po 50 akči. Od onih čiji period nije 300 akči, ništa se ne uzima. Oni koji su sposobni da plaćaju harač, daju za Đurđevdan spahiji na ime „poreza na kapiju“ 25 akči i na Mitrovdan 25 akči ispendže.

Ako pored kuće ima bašta čija se zelen i ostalo povrće zasejano u njoj ne prodaje, ništa se ne uzima, ali se uzima ušur ako se nosi na pijacu.

Od velikih kola sa žitom koja pređu u Segedin s druge strane reke Tise, naplaćuje se taksa za prelaz u iznosu od tri akče a na mestu gde se prodaje, uzimaju se dve akče poreza na kuli, tzv. poreza na frtalj, i ništa više.

Od peradi, sira i drugih sličnih proizvoda na galvi donetih na pijacu iz varoši i sela ne uzima se ništa. Ali od onih koji ostanu punu sedmicu, od sedmice do sedmice uzimao se po jedan penez²²²⁵ i neka se opet uzima. Od zaklanog goveda plaća se porez na klanje i to od svakog goveda po dve akče a od četiri ovce jedna. Od kola koja nose grnčariju, burad i

²²²³ Zirojević, Đurđev, 2008. 209.

²²²⁴ Za prevod ovog dokumenta sa osmanskog jezika zahvalni smo Miroslavu Pavloviću, Evi Šimon i Klari Heđi.

²²²⁵ Novčana jedinica čija vrednost bila upola manja od akče i sto puta manja od vrednosti groša.

drveno posuđe na prodaju nije se naplaćivala taksa na zemljište, u tom vilajetu zvana „taksa za izlaganje“, i neka se i dalje ne naplaćuje. Ali daje se od lonca lonac od bardaka bardak a prodavci i nakupci koji dolaze u pazarni dan plaćaju po pola akče na ime prava na mesto. Od onih koji kolima dovezu drva uzima se jedno drvo, od trske jedan snop, od sena jedan plast. Od bardakčija čomlegčija²²²⁶ koji u gradu prave za prodaju ne uzima se ništa. Od sira dovezenog kolima za prodaju na svakih sto akči uzimaju se po dve akče, a ako je donet tovarom po dve akče za tovar.

Od svih žitarica i bostana neka se uzima ušur.

Birovi ne daju resmi kapu i džiziju, već samo porez na ovce, a sveštenici plaćaju džiziju i daju ušur, ali ne plaćaju resmi kapu.

Od ćebadi koje se u kućama uvaljaju i od onih odnetih u stupe valjalice i vraćenih kućama neka se nipta ne uzima pod izgovorom: „Ti si to odneo (iz kuće) i spolja doneo“, takođe neka se ništa ne uzima ni ako se jadno-dva ćebeta urade i prodaju za potrebe u samom gradu, ali ako se tovarom ili denjkom odnesu van grada i prodaju, neka se naplati od kupca carina.

Od riba uvoljenih u reci Tisi neka se uzima ušur i carina od kupaca ako se odnese i prodaje izvan (mesta). Od ribara neka se ne uzima porez na žetvu.

Ako građani imaju stoku preko Tise, kad ona prelazi ne uzima se ništa sem takse za prelaz, ali ako je oni vode za prodaju, onda se i njima, kao i ostalima, naplaćuje carina. Od onih koji dolaze s druge na ovu obalu neka se ne uzima ništa osim takse za prelaz.

Od goveda koja dođu s one strane ako nisu za prodaju uzima se od dva (grla) jedna akča, takođe od konja, magaraca i sličnih njima. Od deset ovca, kao i od deset koza i od deset svinja uzima se jedna akča. Od jednog konjanika uzima se jedna akča i od dva pešaka jedna akča kao taksa za prelaz.

Od varošana koji prelaze zbog posla, uzima se jedna akča za četvoricu a od stoke za prodaju naplaćuje se po 15,5 akči, isto tako se uzima i za konje, mazge i slične (životinje). Od ovaca odvedenih na nemačku stranu za klanje uzima se po jedna akča. Za sto goveđih koža 125 akči, za sto ovčijih koža 8 akči a za bure vina 12,5 akči.

Od trube „porgaman“ čoje iz Nemačke plaća se carina od 25 akči, a od obične 12 akči. Od jedne zire²²²⁷ skerleta²²²⁸ 12 akči a od zire girana²²²⁹ isto tako. Od jedne zire čoje

²²²⁶ Zanatlije koje su pravile zemljane ili drvene posude za uzimanje i držanje tečnosti, odnosno posude za kuvanje.

²²²⁷ Zira iznosi 26 inča, odnosno približno 0,66 metara.

²²²⁸ Vrsta tankog mekog štofa.

²²²⁹ Vrsta štofane tkanine.

koja je upola jevtinija od skerleta po pet akči, a od trube tkanine „dimi“²²³⁰ 25 akči. Od jedne bale čoje na nemačkom zvane „despolom“ koja čini jedan denjak 500 akči, od jedne bale čoje koja se na nemačkom zove „ojtun“ 500 akči, a od bale čoje sa nemačkim nazivom „portukal“ 250 akči. Isto tako, 250 akči od jedne bale čoje na nemačkom zvane „porbigar“. Od jedne bale čoje sa nemačkim nazivom „breslav“ 150 akči i od jednog bureta sukna od konoplje, na nemačkom zvanog „tozbanda“, 150 akči. Od jedne bale čoje „londra“ 50 akči.

Ako dođe esterhal,²²³¹ od sto komada 25 akči. Od hiljadu kvalitetnih futrola za noževe 25 akči, a od hiljadu futrola slabijeg kvaliteta 12 akči. Od sitne gvozdene robe koja se prodaje u vrednosti od pet hiljada akči (uzima se) 250 akči. Od kantara bibera, od 48 oka, 100 akči. Od jedne funte šafrana koja ima 160 dirhema 12 akči. Od funte karanfilića uzeti 5 akči.

Od žita brodovima pristilog za prodaju, koje ne može da se meri na kantar, od sto akči (uzimaju se) dve akče.

Od varošana koji nose hranu kućama neka se ne naplaćuje carina, već samo taksa za prelaz. Amo se na Pazar dovedu nova kola za prodaju, neka se uzme za svaki točak po jedan penez. Od raje se uzimalo 15 peneza za jedna kola drva i neka se opet uzima, a za jedna kola sena 25 peneza i neka se uzima i dalje. Prema propisima, raja nosi ušur na najbliži Pazar i neka je niko ne prisiljava da nosi ka neko drugo mesto.²²³²

Baç

Nahiye-i Baçka, tabi' m[ezbur]

Nefs-i Baç, tabi' m[ezbur]

Müslümanan Nefsan 101

Ilyas Hüseyin 22, Ali Evrenos 22, Yahya Balaban 22, Üveys birader-i m[ezbur] 6, Seydi *** 22, Sefer birader-i m. 6, Cafer Mustafa 22, Okut (?) Ilyas 22, Üveys ***-i m. 6, Mehmed Abdullah 22, Ferhad Abdullah 22, Şadi Abdullah 22, Ahmed Abdullah 22, Ivaz Ahmed 22, Veli Yusuf 22, Mehmed Mahmud 22, Ahmed Hasan 22, Firuz Şirmerd 22, Şadi Hamza 22, Cafer Firuz-i m[ezbur] 6, Ali Abdullah 22, Piri Ilyas 22, Mehmed birader-i m. 6, Hamza Abdullah 22, Ali Ibrahim 22, Gazi Murad 22, Bayezid Hasan 22, Memi Mehmed 22, Mustafa Abdullah 22, Yahya Nasuh 12, Ali sufi 12, Eynehan Mahmud 12, Hurrem birader-i

²²³⁰ Vrsta tanje čoje.

²²³¹ Vrsta kapa kakve su nosili hrišćani.

²²³² Љиљана Чолић, Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века. У: *Зборник за историју Матице Српске* 39. (ур. Гавриловић С.), Нови Сад, 1989, 96-98.

m. 6, Ferhad Bali 12, Uruc Numun (?) 12, Ali Abdullah kethüda, Bali Aydin 12, Süleyman hoca 12, Kurd Ali Piri 12, Divane Mehmed 12, Iskender Ferhad 12, Ferhad ağa 12, Bayezid Hüseyin 12, Bali Seydi 12, Veli Mehmed 12, Ali Ahmed 12, Ferhad Mahmud 12, Behram Mahmud 12, Behram Mehmed 12, Ismail Yusuf 12, Mustafa Şirmerd 12, Yusuf birader-i m. 6, Bayram Abdullah 12, Turak Hamza 12, Bayezid Hüseyin 12, Firuz Mahmud 12, Timurhan veled-i m., Derviş Ahmed 12, Mehmed hoca 12, Pervane Abdullah 12, Piri Yusuf 12, Yahya Abdullah 12, Yusuf Bosna 12, Üveys Mustafa 12, Hurrem Ilyas 12, Hüseyin Hamza 12, Piri Yahya 12, Mehmed Aydin 12, Ali Gazi 12, Ferhad Hamza 12, Mahmud Abdullah 12, Sefer cerrah 12, Şah Veli 12, Mehmed Abdullah 12, Mustafa Davud 12, Hüseyin Abdullah 12, Behram Iskender 12, Ahmed Alagöz 12, Kurd Mahmud 12, Veli Ali 12, Turak Ali 12, Yusuf Abdullah 12, Hüseyin Abdurrahman 12, Veli Abdullah 12, Mahmud Abdullah 12, diğer Mahmud Abdullah 12, Haydar Tur Ali 12, Mehmed Ilyas 12, Ali Abdullah 12, Ayas Ahmed ba berat, Ahmed Ibrahim 12, Behram Abdullah 12, Eynebeyi Yusuf 12, Hasan Yusuf 12, Barak Timurhan 12, Hüseyin Mehmed 12, Kurd Hamza 12, Bali Abdullah 12, Mustafa Hamza 12, Şaban Abdullah 12, Süleyman Mehmed 12.

Prevod glasi na sledeći način:

Nahija Bačka, pripada p[omenutom]

Grad Bač, pripada p[omenutom]

Muslimani Stanovnika 101

Iljas Husejin 22, Ali Evrenos 22, Jahja Balaban 22, Uvejs 6 brat prethodnog, Sejdi *** 22, Sefer brat pomenutog 6, Cafer Mustafa 22, Okut (?) Iljas 22, Uvejs ***-i m. 6, Mehmed Abdulah 22, Ferhad Abdulah 22, Šadi Abdulah 22, Ahmed Abdulah 22, Ivaz Ahmed 22, Veli Jusuf 22, Mehmed Mahmud 22, Ahmed Hasan 22, Firuz Širmerd 22, Šadi Hamza 22, Cafer Firuz-i (neko od onog Firuza) 6, Ali Abdulah 22, Piri Iljas 22, Mehmed brat pomenutog 6, Hamza Abdulah 22, Ali Ibrahim 22, Gazi Murad 22, Bayezid Hasan 22, Memi Mehmed 22, Mustafa Abdulah 22, Jahja Nasuh 12, Ali sufija (pripadnik mističnog derviškog reda) 12, Ejnehan Mahmud 12, Hurem brat pomenutog 6, Ferhad Bali 12, Uruč Numun (?) 12, Ali Abdulah kethuda, Bali Ajdin 12, Sulejman hodža 12, Kurd Ali Piri 12, Divane Mehmed 12, Iskender Ferhad 12, Ferhad aga 12, Bajezid Husejin 12, Bali Sejdi 12, Veli Mehmed 12, Ali Ahmed 12, Ferhad Mahmud 12, Behram Mahmud 12, Behram Mehmed 12, Ismail Jusuf 12, Mustafa Širmerd 12, Jusuf brat pomenutog 6, Bajram Abdulah 12, Turak

Hamza 12, Bajezid Husejin 12, Firuz Mahmud 12, Timurhan sin pomenutog, Derviš Ahmed 12, Mehmed hodža 12, Pervane Abdulah 12, Piri Jusuf 12, Jahja Abdulah 12, Jusuf Bosna 12, Uvejs Mustafa 12, Hurem Iljas 12, Husejin Hamza 12, Piri Jahja 12, Mehmed Ajdin 12, Ali Gazi 12, Ferhad Hamza 12, Mahmud Abdulah 12, Sefer hirurg 12, Šah Veli 12, Mehmed Abdulah 12, Mustafa Davud 12, Husejin Abdulah 12, Behram Iskender 12, Ahmed Alagoz 12, Kurd Mahmud 12, Veli Ali 12, Turak Ali 12, Jusuf Abdulah 12, Husejin Abdurahman 12, Veli Abdulah 12, Mahmud Abdulah 12, drugi Mahmud Abdulah 12, Hajdar Tur Ali 12, Mehmed Iljas 12, Ali Abdulah 12, Ajas Ahmed sa sultanskom beratom, Ahmed Ibrahim 12, Behram Abdulah 12, Ejnebeji Jusuf 12, Hasan Jusuf 12, Barak Timurhan 12, Husejin Mehmed 12, Kurd Hamza 12, Bali Abdulah 12, Mustafa Hamza 12, Šaban Abdulah 12, Sulejman Mehmed 12

Ukupno: 101.

Kıbtıyan-ı Baçka

Murad Iskender tabbal, Ali birader-i m. zurnai , Hudaverdi, Gazi Murad zurnai, Jovan Nikola, Marko Jovan, Istrahije/-na Branisav (?), Ivraniš birader-i m., Jovan Večerini (?) haddad, Radič Marin haddad.

U prevodu:

Romi Bačke

Murad Iskender bubnjar, Ali brat pomenutog trubač, Hudaverdi brat pomenutog, Gazi Murad trubač, Jovan Nikola, Marko Jovan, Strahinja Branisav (?), Ivraniš brat pomenutog, Jovan Večerini (?) kovač, Radič Marin kovač.

Ukupno: 10.

Gebran hane 24

G'urko Miloš, Todor veled-i m., Lukač Živko, Pavle veled-i m., Martin ***, G'urit' veled-i m., G'ura Petrit', Malina (?) veled-i m., Andrijaš Pavle, G'ura Ilija, Petar ***, Martin veled-i m., Božiko (?) Radič, Damjan G'org'e, Matjaš veled-i m., G'ura Vidač, Imre Pavle,

Ivaniš Živko, Virjan birader-i m., Večerin (?) G'urit', Vukdrag Pavle, Jakab Vuk, Vukosav doselec, Nikola G'urit', Petre Miloš, Gergör Ivaniš, Ivaniš veled-i m., Bogdan Istan (?), Radoja Dragit', Mati Gran (?), Goretin Bogdan, *** Radoje

U prevodu:

Hrišćani ... kuća 24

Đurko Miloš, Todor sin pomenutog, Lukač Živko, Pavle sin pomenutog, Martin ***, Đurić sin pomenutog, Đura Petrić, Malina (?) ćerka pomenutog, Andrijaš Pavle, Đura Ilija, Petar ***, Martin sin pomenutog, Božiko (?) Radič, Damjan Đorđe, Maćaš sin pomenutog, Đura Vidač, Imre Pavle, Ivaniš Živko, Virjan brat pomenutog, Večerin (?) Đurić, Vukdrag Pavle, Jakab Vuk, Vukosav došljak, Nikola Đurić, Petre Miloš, Gergor Ivaniš, Ivaniš sin pomenutog, Bogdan Istan (?), Radoja Dragić, Mati Gran (?), Goretin Bogdan, *** Radoje

Ukupno: 32.

Hasıl	6.105
Resm-i çift ma benak	542
Kapu	23/1150
Gendüm, keyl	100/1200
Mahlut, keyl	150/900
Öşr-i kendir ve kelem	87
Resm-i bostan	360
Öşr-i guvare	200
bid'at	151
hassa-i çayir	100
müslümanan adet	300
Adet-i ağnam	250
Resm-i dönüm bağan müslümanan 80 dönüm fı pinte adet	320
Öşr-i meyve	70
Öşr-i ketan	50
Badihava ve resm-i 'arus	150
Mahsul-ı bac ---- bac ve karye-i koyun ve mahsul-ı beyt ül-mal ve mal-ı gayıb ve yuva ve kaçkun -----haymane ...	12500

Porezi grada Bača u prevodu:

Ukupan prihod	6.105
Porezi čift ²²³³ i benak	542
Kapije	23/1.150
Porez na pšenicu u kilama	100/1.200
Suražica u kilama	150/900
Porez na konoplju i kupus	87
Porez na baštu	360
Porez na košnice	200
Porez na svinje	151
Poraz na livade	100
Porez na muslimane koji se sakuplja po komadu ²²³⁴	300
Porez na stoku	250
Porez muslimana na 80 donuma vinograda	320
Porez na voće	70
Porez na lan	50
Badihava i porez na udaju	150
Prihodi od kantara na seoske ovce i prihodi od opšteg bejtulmala, imanja od odsutnih i nestalih, odbeglog roba odbegle stoke	12500

Bač po objavljenjom muhime defteru iz 1570. godine

Grad Bač,²²³⁵ koji pripada pomenutom

Mahala Mahmud pašine džamije:

²²³³ Čift doslovno znači par. Resmi čift je porez na bastinu muslimana. Za nemuslimane je to ispendža. Resmi čift je imao vrednost 22 akče a ispendža 25 akči. Bila je osnovno jedinica obradive zemlje čija je veličina određena mogućnošću obrade jednim parom volova. U zavisnosti od kvaliteta zemlje izdvajaju se tri kategorije (60,80-90,120-150 dunuma). Павловић 2017. 393.

²²³⁴ Nismo uspeli identifikovati koji porez je tačno u pitanju.

²²³⁵ Po timarskom defteru grad Bač je pripadao hasu Ali bega, ko je vršio funkciju segedinskog sandžak bega. Káldy-Nagy Gyula, *A Szegedi Szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged, 2008, 249-251.

Muruvet hodža imam, Sulejman hodža muezin, Mehmed džamijska sluga, Sufi Inebeji, Behram trgovac, Sari Mustafa, Inehan čizmar, Behram trgovac, Daud Mustafa, Sufija Kurd Ali, Sufija Iljas, Sufija Abdurahman, Mehmet Gurdži, Ferhat tvrgovac, Ali krojač, Sufija Iskender, Sufija Ferhat, Sufija Mehmed, Dede Ferhat, Husejin sedlar, Mustafa krojač, Junus krpar, Hadži Mehmed, Sufija Hasan, Sefer papučar, Ferit obućar, Sufi Kurd, Mehmed čizmar, Ferhat Ahmed, Mehmed, Merdžan Murat, Sufi Nasuh, Mehmed trgovac, Firuz mesar, Mehmed mesar, Memi sedlar, Husejin Emirzade, Hasan Emir, Iljas kovač, Kasim Divane, Mehmed trgovac, Pervane azab, Mustafa krojač, Pervane Abdulah, Sefer Mehmed, Kurd Hasan, Ibrahim kethuda, Husejin serbuluk (bešlu), drugi Mustafa beslu, Ahmed bešlu, Hubjar bešlu, Uvejs bešlu.

Ukupno: 57

Mahala džamija Mehmeda prodavca filca:

Firuz hodža imam, Ahmed hodža muezzin, Husejin kajim, Sufija Jusuf, Ramazan čizmar, Veli krojač, Sefer čizmar, Sufija Ali, Husejin krojač, Hasan krojač, Sufija Pasajigit, Sufija Mehmed, Sufija Karagoz, Ramazan mesar, Sufija Jusuf, Sufija Bali, drugi Sufija Bali, Bali krojač, Timurhan Iljas, Orudž trgovac, Kućuk Nasuh, Hasan Divane, Timurhan tkač torbe od kozje dlake, Ali kovač, Sufi Mahmud, Veli Timur, Sufija Kurd, Timurhan trgovac, Sufija Behram, Sufija Turhan, Ali pravitelj mačeva, Sufija Sadi, Sufija Korkud, Sufija Inehan, Jusuf Maktul, Bali trgovac, Bajramlu telal, Inehan Mustafa, Husejin Abdullah, Hasan džundi, Emrulah džundi, Šaban bešlu.

Ukupno: 46

Mahala džamija kod suda²²³⁶:

Memi Hodža imam, Hajredin pozivač na molitvu, Uvejs džamijska sluga, Sefer trgovac, Uvejs Mehmed, Gazi trgovac, Kurd tkač torbe od kozje dlake, Piri tkač torbe od kozje dlake, Sufija Uvejs, Sufi Jusuf, Bali Ajdin, Sufi Ali, Turgud Nasuh, Korkud Ajdin, Ibrahim Ishak, Veli Ali, Orudž čizmar, Durak krojač, Sufi Hasan, Sufi Mustafa, drugi Sufi

²²³⁶ U timarskom defteru iz 1578. Godine je naznačen kao mahala starog suda. Tibor Kun Halasi, *Sixteenth-Century turkish settlements in Southern Hungary*. In: *Bellethen* 28 (ed.?), Ankara, 1964, 26.

Ali, Halil trgovac, Korkud trgovac, Kurd Piri, drugi Durak krojač, Bali krojač, Bajramlu trgovac, Jahja trgovac, Mustafa trgovac, Hasan trgovac, Gazi trgovac, Hurem krojač, Ajlu? Trgovac, Ahmed trgovac, Ali trgovac, Karaoglan kovač, Piri krojač, Evrenos upravitelj bazara, Mehmed mesar, Veli Timur, Memi Bosni?, Mehmed aga pridržavalac zeameta²²³⁷, Hurem džundi, Ali džundi, Murat džundi, Ramazan džundi, Bešir džundi, Husejin džundi, Uča? čelnik boljuka, Sefer čelnik boluka, Ferhat bešlu.

Ukupno: 53

Mahala džamije pravitelja mača:

Husejin aga maktul (ubijen), Mahmud aga džundi,²²³⁸ Ali džundi, Fajlik džundi, Mahmud džundi, Husejin aga džundi, Hudaverdi džundi, Šaban aga, Salih oda- komandant čete, Jusuf Džafer, Džafer Mahmud, Turgud Mustafa, Behram Iskender, Husrev Bajezid, Ijas Husejin, Džafer Karagoz, Husrev Bajezid, Sadi Mustafa, Korkud Husejin, Hasan Ijas, Mustafa potkivač, Jahja Nasuh, Husejin Abdulah, Inehan trgovac, Sirin Pervane, Ali Bosna, Mehmed Memi, Mustafa Abdulah, Džafer Mustafa, Mustafa Daud, Bali Alagoz, Memi Mehmed, Kasim Abdulah, Piri Murad, Mehmed Hasan, Ahmed Alagoz, Bali Ibrahim, Jusuf Abdulah, Kurd Mahmud, Mahmud Husejin, Feruh Abdulah, Mustafa Ali, Ibrahim Veli, Mehmed Ali.

Ukupno: 44

Muslimani zemljoradnici:

Golos? Ahmed 22, Piri krojač 22, Ali Sadi 22, Ali tesar 22, Piri Ijas 22, Ferhad Jusuf 22, Memi Agča? 22, Kurd Iskender 22, Inehan Balaban 22, Bajezid Mahmud 22, Kurd Evrenos 22, Mehmed Abdulah 22, Ali Mezid 22, Piri Abdulah 22, Iskender Alagoz 22, Ali Abdulah 22, Kasim Abdulah 22, Piri tkač torbe od kozje dlake 12, Kurd tkač torbe od kozje dlake 12, Bali krojač 12, Veli Ali 12, Ali Timur 12, Orudž Ali 12, Jahja Abdulah 12, Ajlu? tesar 12, Ahmed tesar 12, Ali Abdulah 12, Kurd krojač 12, Memi Ajdin mesar 12, Durak krojač 12, Veli Timur 12, drugi Durak krojač, Hasan Murad 12, Karaoglan kovač 12, Bali

²²³⁷ Po Kaldi Đule verovatno se radi o istim Mehmedu kome je bio dodeljen zeamat u Bačkoj nahiji. Njegov godišnji prihod je iznosio 20595 akča. Káldy-Nagy 2008. 251.

²²³⁸ Isto po Kaldiju verovatno je u pitanju Mahmud aga, ko je bio timar posednik. Njegov godišnji prihod je bio 6000 akče. Káldy 2008. 251.

Iljas 12, Alagoz Jusuf 12, Ali Dinalkubad? 12, Turgud Nasuh 12, Kurd Veli 12, Džafer Mehmed 12, Bali Ajdin 12, Firuz Širmerd 12, Pervane prevodilac 12, Mustafa Abdulah 12, Memi Mehmed 12, Ali Ajdin 12, Turgud seroda 12, Uvejs Mustafa 12, Mehmed Behram 12, Mehmed Sejdi 12, Derviš Ferhat 12, Piri Husejin 12, Kasim Abdulah 12, Džafer Firuz 12, Kurd Ali 12, Osman Ismail 12, Orudž Abdulah 12. 21 plaća čifta, a benaka 40.

Ukupno: 62

Romi grada Bača:

Murad Baše načelnik zajednice, Ali Murad, Isa Murad, Hudaverdi Murad, Abdurahman Murad, Marko Jovan, Viraneš Baranesanić, Istrahina Branesanić, Radić Marko, Radonja Radić, Bušić Dimitre, Damjan Nikola, Diragić Matej, Milina Istepan, Marko Vladisav načelnik, Boran Vladisav, Aleksa Vladisav, Ognan Vladisav, Ilija Večerin, Strahina Dimitre, Hasan Abdulah, Čika Abdulah načelnik, Grujan Petko, Nikola Petko, Ilija Istepan, Osman Abdulah.

Ukupno: 27

Hrišćani u gradu Baču:

Matijaš Damjan, njegov brat Mihal, Todor Đurko, njegov brat Dimitre, Pavle Lukač, sin Tomaš, Đura Martin, Malina Đurić, brat Tomaš, Andrija Pavle, Imre Tomaš, Đerđ kovač, sin Mihal, Đura Budković, Bata Janko, Mihal krojač, Petre Kolar, Ilija Joža, Marko Nosto?, sin Đurić, Đura Imre, Ivaneš Živko, brat Virban, Filip Radone, Jako Kolar, Sion Radoman, Pavle Živko, Hirvat Gerga, sin Petre, Vukdirag Pavle, sin Gerga, Bogdan Istepan trgovac, Đurisan Stefan trgovac, Vukdirag Pavić trgovac, Miloš Kovač trgovac, Jovan Doslić trgovac.

Ukupno: 36

Ukupan prihod:	22132
Čift i benak porez	942
Porez na kapije	20/1.000
Porez na pšenicu 400 kila	5.600
Surazica 220 kila	1760

Porez na kupus i kudeljju	90
Porez na drvo za ogrev i na seno	1000
Desetina od lana	155
Bostan- porez na dvorište	40
Porez Muslimana na 250 donuma grožđa, porez je plaćen posle svakog donuma (939 m2)	1000
Porez na svinje	100
Prihodi „15 džačkog“ poseda, koji koristi Mustafa	50
Bostan- porez Muslimana na dvorište	400
Porez na košnice	150
Porez na voće	80
Porez odvojene livade	100
Porez na ovce	400
Prihodi „15 džačkog“ poseda, koji koristi Husejin aga	50
Porez na verenice, burade i prihodi od moguće globe	1562
Porez sultanskih has-poseda od „žirovanja“, Zaostala plata branioca bačke tvrđave, ²²³⁹	
Ostavštine, imanja nestalih, nestale i nađene stvari, Cena pobeglih robova i odlutalih životinja, Novci pijace i pozivna pristojba u gradu Baču i Bačkoj nahiji, Odnosno carina vašara i pijace grada Bača, i još carina pijace sela Futoga	12000

Poslednji poznati opširni popisni defter iz 1578. godine

Bačka nahija u sandžaku Segedinskom

Grad i manja gradska naselja

Mahala džamije Šerif Hase

²²³⁹ Zaostala plata ili prihodi upražnjenih timar poseda je turska riznica „prihod između“ u originalnom tekstu popisa „mahsul-i mabejn“ ubrajala je pod navedenom nazivom. Za to videti detaljnije Fekete Lajos-Káldy Nagy Gyula, A budai török számadáskönyvek, Budapest, 1962, 607-608.

Mehmet dizdar, Abduselam sakupljač oružja, Mehmet kethuda, Ridvan načelnik boluke, İsa Dursum, Hudaverdi Abdulah, Jahja Bosna, Sulejman Mehmet, Husejin Karaca, Malkoč Ferhat, Husejin Ferhat, Sefer Abdulah, Feruh Abdulah, Selim Mehmet, İbrahim Nasuh, Ali Murat, Kalender Hamza, Musa Hasan, Mehmet İnehan, Bilal Mustafa, Kafer Abdulah, Alı Pervane, Mustafa Veli, Šadi İshak, Hudaverdi Husejin, Turak Nasuh, Husejin Dursun, Kurdali İnehan, Omer Husejin, Turak Nasuh, Hasan Piri, Bali Hamza, Husejin topdži, Mehmet kethuda, Ali Mehmet, Mumin İshak, Oruč Mehmet, Mehmet stolar, Ali kovač, Mustafa pozivač na molitvu, Jusuf Abdulah, Mustafa stolar, İljas Abdulah.

Kuće: 43

Mahala džamije Ali Bega gradkse naseobine pomenute:

Mehmet čelebi²²⁴⁰ sakupljač oružja, Emir Efendi imam, Cafer pozivač na molitvu u džamiju, Nebi pozivač na molitvu u džamiju, Mustafa službenik u džamiji, Ali aga, Memi sufija, Hasan kethuda spahija kome je dodeljen zeamet, Ferhat bej džundi, Piri bej spahija kome je dodeljen zeamet, Ejup džundi, Mustafa džundi, Hasan džundi, Sefer vojvoda džundi, Piri baba džundi, Murat Širmert, Behram trgovac, Hosrev trgovac, Osman trgovac, Mehmet seroda²²⁴¹, Bahlul Memi, Omer Veli, Mustafa čizmar, Arslan lađar, Memi korjač, Sulejman stolar, Malkoč trgovac, Ali bravar, Hasan krojač, İbrahim Hasan, Osman Hizir, Mustafa Abdulah, Kurt²²⁴² gvožđar, Muharem berberin, Memi sedlar, İskender Abdulah, Hurem Abdulah, Osman kazandžija, Šaban Turhan, Kara Husejin trgovac, Salih krojač, İbrahim İsmail, Memi krojač, Sefer čizmar, Abdi Muruvet, Šaban Bali, Kurt krojač, Osman krojač, Omer čizmar, Timurhan sufija, Kurt Hasan, Mustafa čizmar, Ahmet čelnik boluka, Ahmet krojač, İbrahim – pravitelj ili prodavac mačeva, Firuz Jusuf (71) Mehmet sejjač, Muharem İlyas, prevoditelj Murat, Kurt gradski javljač, Kurt Mahmut, İbrahim krojač, Hasan Kurt, İlyas Hamza, Arslan Bali, İnehan sufija, Mehmet Ali, Mustafa sufija, Ridvan parfermdžija, Malkoč Jusuf, Husejin čizmar.

Kuće: 71

²²⁴⁰Gospodin, učen čovek. Hegyi Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Budapest, 1995, 203.

²²⁴¹Seroda na čelu vojne jedinice tzv. oda. Hegyi I. 366.

²²⁴²Kurd po etnicitetu.

Mahala pravitelja mača:

Mahmut džundi, Hudaverdi džundi, Husejin džundi, Ibrahim džundi, Behram džundi, Bilal imam, Ali pozivač na molitvu, Ali staratelj džamija²²⁴³, Jahja Nasuh, Mustafa kovač, Jahja čizmar, Ibrahim Veli, Kurt krojač, Oruč Šadi, Hasan Abdulah...? Bayezit, Cafer Karagoz, Turgut Ali, Ferhat cekrk, Jusuf krojač, Piri krojač, Memi trgovac polovnom robom, Musa Hosrev, Pervane Abdulah, Mustafa trgovac polovnom robom, Ali Mehmet, Behram İlyas, Mehmet hadžija, Cafer Mustafa, Mehmet Cafer, Mustafa Davut, Kamber Husejin, Mehmet krojač, Ahmet Alagoz, Timur Murat, Mahmut cekrk, Ferhat trgovac, Memi krojač, Osman Abdulah, Husejin Durak, Turhan Mahmut, Nasuh krojač, Hasan Karagoz, Veli čizmar, Jusuf čizmar, Feruh Abdulah, Davut Šadi, Husejin Bali, Hasan Murat, Deniz Derja, Veli cekrk, Nasuh Hizir, Jusuf Behram, Mustafa Abdulah.

Kuće: 54

Mahala džamije Mehmeta Kečedžija:

Osman bej miralaj²²⁴⁴, Piri serasker²²⁴⁵, Hasan džundi, Gazanfer džundi, Murtaza imam, Abdi pozivač na molitvu, Bali staratelj džamija, Mustafa Mehmet, Husejin Hasan, Ali kovač, Ali Ferhat, Cafer Hasan, Jusuf Husejin, Kurt Davut, Ahmet putnik, Cafer Husejin, İnehan jorgandžija, Mehmet Jahja, Pervane Abdullah, Kurt Husejin, Mehmet İnehan, Osman Pervane, Husejin Abdullah, Mustafa pravitelj/prodavac šivenih turbana, Mursel krojač, Recep Ramazan, Omer Pašajagit, Šah Mehmet, Osman Mehmet, Omer berberin, Nebi Mahmut, Veli krojač, Mehmet Turgut, Mehmet nožar, Jahja Hasan, Karagoz Hamza, Omer krojač, Osman İsmail, Kurt kovač, Ali Hasan, Sefer Ali, (71v) Jusuf krojač, Hasan mesar, Behram Mustafa, Ali veslač, Mezit čizmar, Husejin Hasan, İnehan Mustafa, Kurt čizmar, Pervane Jusuf, İnehan Jusuf, Hurem krojač, Gazanfer Turhan, Osman Piri, Kurdali Ališah, Veli Hasan, Hasan Mustafa, Mehmet Mahmut, Ibrahim Timurhan, Piri Husejin, İljas Husejin, İnehan Mahmut, Mustafa Mehmet, Osman Pervane, Husejin İljas, Husejin Abdulah, Gazi Veli, Salih Gazi, Pervane Abdulah.

²²⁴³ Hegyi I 364.

²²⁴⁴ Vojna titula visokog ranga. U vojnim poslovima je mirilaj bio zamenik sandžakbegova, odnosno bio je vođe spahija u sandžaku. Hegyi I. 365.

²²⁴⁵ Isto je bila titula visokog ranga. U sandžaku je bio oficir spahija. Hegyi I. 368.

Kuće: 70

Mahala Eskija Mahkemog:

Mehmet uživalac zeameta, Hasan džundi, Ramazan džundi, Murat džundi, Hasan džundi, Bali divane džundi, Piri hodža imam, Turak pozivač na molitvu, Arslan staritalj džamije, Uvejs upravitelj vakufa, Kurt Aleadin, Omer pravitelj/prodavac mačeva, Bali pravitelj/prodavac mačeva, Veli Āskender, Turhan graditelj, kovač, Piri krojač, Nasuh Ahmet, Cafer berberin, Ališan krojač, Cafer kovač, Oruč čizmar, Turak brat (!), ...? prodavac/pravitelj obuća od grube vune, Ali Piri, Bajramlı trgovac, Hasan krojač, Pirali stolar, Bali Ānehan, Kurt Ānehan, Sefer Husejin, Ališan korjač, Šehban čizmar, Ali sufija, Ābrahim berberin, Kurt Okuz, Balı Aleadin, Timur Musa, Bajazit sufija, Piri Āljas, Mustafa trgovac, Lutfi trgovac, Mehmet veslač, Avs trgovac, Mahmut mustahfiz, Hasan kovač, Cafer Ferhat, Malkoč Ali, Gazanfer čizmar, Sefer Memi, Mustafa trgovac, Bali Āskender, Bali Jusuf, Veli Āljas, Pervane čizmar, Murat trgovac solju, Jusuf trgovac, Ali trgovac, Jahja...?, Mehmet Āskender, Sejidi trgovac, Ānehan Segsar, Ferhat Mustafa, Behram izraditelj posuda, Ali sufija, Bali trgovac polovnom robom, Oruč Abdulah, Āsa Ferhat, Hajdar čizmar, Turak Nasuh, Turgut grnčar, Ābrahim Āshak, Pervane krojač, Cafer cekrk, Husejin krojač, Ānehan grnčar, Behram sufija, Cafer trgovac, Ramazan Behram, Pervane Mehmet, Firuz sufija, Veli Timur, Veli graditelj, Mustafa aşı (može biti kuvar ili oficir janičara), Hurrem trgovac, Jahja krojač, Gazi Mahmut, Avs Ahmet, Korkut Evrenos, Sefer Evrenos, Gazanfer čizmar, Šaban Abdulah, (72r) Ali azap, Firuz sufija, Piri pravitelj posuda, Uvejs trgovac, Hudaverdi, Hasan Mahmut, Abdurahman Husejin, Kurt Veli, Pervane Abdulah, Mahmut trgovac, Jahja Ferhat, Mustafa trgovac polovnom robom, Memi Mezit.

Kuće: 104.

Mahala džamije Mahmut paše:

Ferhat džundi, Šaban džundi, Sejdi džundi, Ābrahim džundi, Kurt džundi, Mustafa hodža imam, Sulejman pozivač na molitvu sa minareta, Omer staratelj džamija, Uvejs faris,

Gazanfer trgovac, Ali krojač, Bali krojač, Veli sedlar, Mehmet İjas, Pervane azap²²⁴⁶, Kurt krojač, Mehmet stolar, Mustafa pravitelj lukova za gađanje strelama, İskender trgovac, İbrahim čizmar, Jusuf Abdulah, Mustafa pisar, Šeban Karaca, Kurdali Nasuh, Firuz hodža, Osman pisar, Jusuf Abdulah, Bali Abdulah, Gazi Abdulah, İbrahim Abdulah, Hasan krojač, Ferhat Mahmut, Ahmet konjanik, İljas Ferhat, Sejdi Abdi, Mehmet Abdulah, Turhan stolar, Hasan stolar, Veli İskender, Kurt čizmar, Mustafa Širmert, Mustafa berberin, Turak trgovac voćem, Hurem čizmar, Mehmet prodavac/trgovac alvom, Hizir proizvođač svile, Sefer Evrenos, Abdurahman sufija, Nasuh konjanik, Ahmet berberin, Piri Abdulah, Mehmet Sulejman, İbrahim krojač, Mustafa Ahmet, Piralı Tursun, Hasan pravitelj/prodavac šivene turbane, Husejin berberin, Sefer Mehmet, Hurem Nasuh, Osman Sulejman, Salih Mehmet, Murat Nasuh, Bali krojač, Husejin berberin, Turak krojač, Korkut čizmar, ...? Sefer, Kurt Ferhat, Hasan džundi.

Kuće: 39(69?)

Hrišćani grada Bača

Baletta Đorđe, Tomaš brat pomenutog, Todor Đurko, Pavle sin pomenutog, Pavle Lukač, Tomaš sin pomenutog, Đorđe Marton, Nikola sin pomenutog, İmre Tomaš, İlija Bodić, Mihal sin pomenutog, Pavle Živko, Petar – kolosar(?), Mihal sin pomenutog, Filip Radul, Vukodrag Paval, Mihal sin pomenutog, ...?, Hirvat, Vuk sin pomenutog, Maćaš Damjan, Đorđe Vujiča, Đorđe...?, İvaniš Živko, Tomaš sin pomenutog.

Hane (kuće): 15

Ukupni prihodi:	30.000
Porez na kapije 14	700
Porez na pšenicu u kilama 400	5600
Porez na suražicu u kilama 230	1840
Porez hrišćana na ogrevno drvo i seno	700
Porez na stoku	200

²²⁴⁶ Azapi su 14-15. vekovima su pripadali kopnenoj pešadiji, odnosno služili su na ratnim brodovima. Bili su vojnici sa puškama. Kasnije, od 16. veka su bili u većini takvi branioci tvrđava, koji su služili i u flotilama, odnosno njihov zadatak je bio i čuvanje vodene robe. Hegyi I 360.

Porez muslimana na površinu grožđana	2000
Porez na vino hrišćana u pintama 300	200
Porez na košnice	1050
Porez na bašte Muslimana	450
Porez na livade Muslimana	425
Porez na bašte Hrišćana	40
Porez na voće	100
Porez iz kazne i kriminalne prestupe	100
Porez na lan, konoplju, biber, crni luk, kupus i repu	247
Porez na sočivo, pasulj, leblebije i bob	120
Porez na svinje	150
Porez na kantar za vašare po godini	8078
Prihodi od novčanih kazni, na neveste ²²⁴⁷ i od poreza na burade	6000

Analiza podataka stanovništva i poreza južnih nahija Segedinskog sandžaka

Pre nego što počnemo analizu podataka, moramo reći nekoliko rečenica o administrativnoj podeli Segedinskog sandžaka i administracije koja se tiče Bača. Na osvojenoj teritoriji Ugarske obrazovan je Budimski elajet između 1541. i 1543. godine.²²⁴⁸ U sastavu ovog elajeta je osnovan i Segedinski sandžak 1543/1544. godine. U sastavu ovog sandžaka do 1560. godine je osnovano osam nahija: segedinska, vašarheljska, kaločka, soltska, bačka, somborska, bajska i titelska.²²⁴⁹ Do 1570. godine osnovana je i subotička nahija.²²⁵⁰ Teritoriju današnje Bačke obuhvatale su nanahije: Subotica, Sombor, Bač i Titel, kao i nahija Segedin sa svojim južnim delom.²²⁵¹ Nakon osvajanja Jegra 1596. godine snovan

²²⁴⁷ Porez na neudate devojke.

²²⁴⁸ Hegyi 1995. 39., Хазим Шабановић, Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до карловачког мира 1699. године. У: *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине IV* (ур. Бабић А.), Сарајево, 1952, 193.

²²⁴⁹ MOL, W 10499. 41-257. (mikrofilm).

²²⁵⁰ MOL, W10500. 153-170., Káldy-Nagy 2008. 1-325., Olga Zirojević, *Upravna podela današnje Vojvodine i Slavonije u vreme Turaka*. U: Ista, *Turci u Podunavlju I*. Pančevo, 2008. 41., HAZIM,

²²⁵¹ Крстић 2014. 59. Za istorijsku kartu Segedinskog sandžaka iz 1570. godine videti kod Đule Nađa Kaldija: Káldy-Nagy 2008. 180.

je Jegarski elajet, kome su potom pripojeni Filek, Hatvon, Solnok i Segedin.²²⁵² Segedinski sandžak će ostati u sastavu jegarskog elajeta do kraja osmanske vladavine u Ugarskoj.²²⁵³

Nakon navođenja podataka iz poznatih deftera za južnih centara nahija Segedinskog sandžaka, u okvirima ovog podpoglavlja je naš cilj da protumačimo podatke iz opširnih popisa u vezi strukture stanovništva i plaćenih poreza.

Kao što smo videli radi se o popisima koji potiču iz 1543/44., 1560., 1570. i 1578. godine. Osnovna karakteristika za prvi popis iz 1543/1544. godine jeste da je njen vojni karakter jako snažan i dominantan.²²⁵⁴ Popisano je 36 Muslimana, od kojih faktički ni nema civilne osobe. Međutim, to ne znači da civila nije bilo, naprotiv. Ako nekog nema u popisu, možda je upravo zbog toga što je samo oslobođen poreza. To bi bilo logično na teritoriji koja je tek osvojena i koja je slabo naseljena, jer bi takav sistem privukao odbegle stanovnike ili naveo na doseljavanje stanovnika. Da je civila bio u Baču može se videti po tome da postoje tri mahale u gradu, mahala kapetana tvrđave, mahala konjanika i mahala hrišćana. U delu grada gde su živeli Hrišćani (civilni) samo šestoro je popisano. Interesantno je da među Muslimana ima puno konvertita. Poznato je da su osobe, koje su nosile ime „Abdullah“ obično ranije bili Hrišćani koji su prešli na islam.²²⁵⁵ Od 36 popisanih ima 10 konvertita, što iznosi 27,7 % ukupno popisanih. Interesantno je i to da su popisani vicekapetani tvrđave Debrekeza i Ozore, odnosno jedan vojnik pešadije iz segedinske tvrđave odnosno dva pešaka iz Martonoša. Ovde se javlja pitanje, zašto su ovi vojnici iz drugih utvrđenja popisani u Baču i šta su tu radili? To je bilo karakteristično za osmansko vojno utvrđenje, pogotovo za naselja koja nisu imala puno muslimanskog stanovništva. Bilo je to vreme stvaranja administracije Segedinskog sandžaka, raspoređivanje vojske u tvrđavama verovatno je još teklo. Da se podsetimo, Bač je došao konačno pod vlast Osmanlija upravo te 1543. ili najkasnije 1544. godine. Interesantno je da civilno muslimansko stanovništvo nije upisano u ovom prvom defteru. To nam govori da je grad, odnosno tvrđava bila zauzeta nedavno i da se još uvek formirala osmanska administracija, odnosno da se muslimansko civilno stanovništvo tek u narednim godinama useljava u grad, što ćemo i videti iz podataka sledećeg popisa iz 1560. godine. Da se podsetimo, tvrđava i grad su konačno zaposednuti upravo ove 1543/1544. godine, kada se i prvi osmanski garnizon postavlja u Baču, tako da je strogi vojni karakter

²²⁵² Zirojević 2008. 42., Крстић 2014. 59.

²²⁵³ Isto

²²⁵⁴ Prvi poznati već pomenuti defter je verovatno nastao po naređenju pomenutog Halil Čandarlızade bega, po Klare Heđi najverovatnije iz 1546. godine. Hegyi 2002. 201.

²²⁵⁵ Hegyi 1995. 101.

stanovništva naselja logičan.²²⁵⁶ Takođe nam je interesantna informacija da ima jako malo hrišćanskog stanovništva. Popisano ih je ukupno samo šestorica, što nam govori da su hrišćani za vreme prethodnih ratova i okršaja u periodu između 1526. i 1544. godine nestali iz Bača (izginuli, odvedeni u ropstvo, odselili se, sklonili se u obližnje zabačenije oblasti u prvo vreme uspostavljanja nove vlast i sl.), odnosno da barem nisu bili prisutni tokom prvog popisa, pa su se vratili kad se situacija stabilizovala. Svakako možemo reći da je to mali broj hrišćana za ovaj grad koji je ranije bio centar županije, centar Kaločke nadbiskupije sa stolnim i zbornim kaptolom, sa tvrđavom i relativno živom privredom upečatljiv i pokazuje da je situacija katolika (koji su činili pretežnu većinu stanovništva bačkih oblasti pre 1526.) bila žalosna. Kad bolje pogledamo ova imena (Radoje Stojić, Ljuba Radivoj, Blaž Maksić, Damjan Đurić, Jakob Cvetko, Nedeljka) možemo konstatovati da se radi o pravoslavlim Srbima, drugim rečima katoličko mađarsko stanovništvo je faktički nestalo iz grada.

Popis iz 1560-1561. godine nam pokazuje da je došlo do primetnih promena i da se naselje za petnaestak godina znatno razvilo. Popisan je 101 muslimanski stanovnik, kako smo mogli videti iz deftera. Neki od njih su platili 22, neko 12 a neko 6 akči. Među oporezovanima su popisani jedan aga, dve hodže, jedan derviš, jedan sufija, odnosno jedan hirurk. Popisi su često sadržavali i popise vojnih posada, dakle nije neobično da su malo pre pomenuti nisu platili porez, a ostali popisani jesu.²²⁵⁷ Nemuslimansko stanovništvo se povećalo takođe u znatnoj meri. Popisani su Romi u gradu, ima ih ukupno deset porodica, jedan popisani je nosilac domaćinstva, što znači da on ima ženu i decu. Izgleda da su uglavnom bili muzičari (ima dva trubača i jedan bubnjar) i zanatlije (dva kovača su popisana). Broj hrišćana se takođe povećava. Njih ima trideset dva, međutim ne spominju se njihova zanimanja. Ako pogledamo imena, postaje jasno da su skoro svi južni Sloveni, ali dobro pitanje je koliko je od njih bilo pravoslavaca ili katolika. Možda imamo tri čoveka, koji su mogli biti mađarskog porekla (Maćaš, Imre Pavle i Tomaš i njihova rodbina). Zaključak je da se broj nemuslimana povećava, odnosno da broj se hrišćana povećava za sedam puta. Broj konvertita je dosta opao u odnosu na broj popisanih muslimanskig stanovnika, od 101 popisanoj ima ih ukupno 19, što znači da njihov ukupan broj iznosi 18,81% od ukupne populacije muslimana.

²²⁵⁶ Ako je tvrdjava tada osvojena, popis je zaista mogao nastati godinu, dve kasnije, onako kako tvrdi Heđi, jer je morala uprava malo da se konsoliduje pre popisa. Na još jedan primer smo naišli kod Miroslava Pavlovića ko navodi primer Smederevskog sandžaka, koji je vraćen pod osmansku pravu 1739. a popis je nastao 1741. Z ato videti: Павловић 2017. 202-206.

²²⁵⁷ Na žalost nismo mogli naći odgovor na pitanje zašto su bili gore pomenuti oporezovani. Klara Heđi takođe nije znala dati odgovor u njenom članku u vezi kratke istorije turskog Bača. Hegyi 2002. 202.

Sledeći popis je sastavljen za deset godina, tačnije 1570. Odmah uočavamo da se broj stanovnika i dalje povećava. Popisano je 262 muslimanskih imena, 27 roma i 39 hrišćana, odnosno po defteru je u gradu živelo 27 hrišćanskih porodica. Podaci nam saopštavaju da su postojale četiri muslimanske mahale (Mahala Mahmud pašine džamije, Mahala džamije Mehmed prodavca filca, Mahala džamija kod suda i Mahala džamije pravitelja mača), odnosno popisani su i muslimani zemljoradnici, koji su plaćali porez državi. Njih ima ukupno 62 i platili su 22 odnosno 12 akče. Ukupno 21 od njih su platili čift porez, a porez benak su platili 40 od njih. Očigledan je i porast broja Roma u gradu. Dok je 1560. popisano njih deset, deceniju kasnije njihov broj je bio dvadeset sedam. Na žalost njihovo zanimanje ovaj put nije popisano. Broj hrišćana se takođe uvećao. Popis beleži trideset sedmoro hrišćana, odnosno navedeno je da ima dvadeset sedam hrišćanskih porodica u gradu. Osim porodičnih srodstva prvi put su navedena i zanimanja nekih stanovnika hrišćana u gradu. Tako možemo saznati da su Bogdan Istepan, Đurasin Istepan, Vukodrag Pavić, Miloš Kovač bili trgovci, Đerđ je bio kovač, odnosno Mihal je bio krojač po zanimanju. Od hrišćana skoro svi su južnoslovenskog porekla. Pitanje je da li su Đerđ i Mihal bili južnoslovenskog porekla, mislimo da su oni bili mađarskog porekla. Očigledno da je broj konvertita u znatnoj meri opao po ovom popisu. Ima njih svega dvanaest što je u procentima iznosi 4,5 % ukupnih bačkih muslimana. Međutim, među muslimanskim zemljoradničkim stanovništvom njihova srazmera je gotovo tri puta veća. Među 62 zemljoradnika ima 8 konvertita,²²⁵⁸ što znači da su oni iznosili 13 % ukupnog muslimanskog zemljoradničkog stanovništva. Najvažnija razlika između popisa iz 1570. godine i ranijih deftera jeste da su navedena civilna zanimanja muslimanskog stanovništva. Popisani su dve hodže, četiri imama, dva muezina, dva kajima i jedan mutjab. Oni su bili povezani naravno sa verskim životom. Od zanatlija su popisana dva sedlara, jedan papučar, jedan obućar, jedan telal, dva tkača torbi, jedan potkivač, odnosno jedan pravitelj mača. Od zanimanja u najvećem broju imamo četiri mesara i kovača, šest čizmara, jedanaest krojača odnosno dvadeset i pet trgovca. Možemo konstatovati dvanaest različitih zanata u osmanskome Baču (sedlar, krojač, trgovac, čizmar, papučar, obućar, mear, kovač, pravitelj mača, telal, tkač torbi, potkivač), a to nam govori u odnosu na ranijih popisa da se urbanizacija grada i te kako razvija. Interesantno je da su popisani tzv. četrnaest džundija (el-dzsündi). Kaldi Nađ i Klara Heđi su pod ovom terminom podrazumevali „veštog jahača“. Po njima ovaj termin je bio sinonim spahija koji su imali timara.²²⁵⁹

²²⁵⁸ Káldy-Nagy 2008. 2550.

²²⁵⁹ Kády-Nagy 2008. 249., Hegyi 2002. 207.

Poslednji nama poznat popis stanovništva grada je iz 1578. godine. Upisano je muslimansko stanovništvo šest mahala, za razliku od popisa iz 1570. godine. U ovom popisu su navedeni i dve mahale, koje su nalazile najverovatnije u okviru tvrđave.²²⁶⁰ Ove mahale su Mahala časne Hasine džamije i Mahala džamije Ali Bega. Ostale četiri mahale su naravno isto popisane kao i 1570. godine. Interesantno je da nisu popisani muslimani zemljoradnici.²²⁶¹ Isto tako je interesantno da od popisanih 411 muslimana samo za 216 znamo njihova zanimanja, to je skoro 52% ukupnog muslimanskog stanovništva, a u prethodnom popisu iz 1570. od 262 muslimanskog stanovnika samo za 76 nisu naznačili njihova zanimanja, što iznosi 29 % ukupno popisanih. Moramo postaviti pitanja šta se desilo sa muslimanskim zemljoradnicima, odnosno zašto se povećao broj onih muslimana, čija zanimanja nisu navedena? Kao odgovor bismo mogli dati objašnjenje Klare Heđi. U oba slučajeva je Bač naveden kao kasaba²²⁶², što je očigledno da se grad razvija i da se menja i status njegovih stanovnika.²²⁶³ Takođe, vidi se iz poslednjeg mufassal deftera da se broj muslimanskog stanovništva skoro udvostručio. Šta više, nagli urbani razvoj Bača vidi se i iz informacija da su od 1570. od 202 popisanih muslimanskih stanovnika, koji se nisu bavili zemljoradnjom, 53 su se bavili sa zanatstvom, što iznosi 26 % od ukupno popisanih. Za gotovo deset godina od 411 ukupno popisanog muslimanskog stanovništva Bača 125 se bavilo sa nekim zanatom, što znači da je 30 % od ukupnog broja muslimanskog stanovništva sigurno živelo od zanatlijske trgovačke i verske delatnosti, što znači da se ostalih 70% stanovnika bavilo zemljoradnjom. Ako analiziramo brojnost zanatlija, za osam godina broj zanatlijskih zanimanja sa 12 se popeo na 33.²²⁶⁴ Sledeće vrste zanata su bili pristupni u Baču: pravitelji turbana, krojači, mesari, veslač, abači, pravitelji mača, trgovci, čizmari, lađar, stolari, gvožđar, sedlari, kazandžija, kovači, svaštar, jorgandžija, trgovac solju, kuvar, medar, tabaki, tacir, bakal, grnčar, helvaci, graditelj, bojadžija. Broj trgovaca gotovo da je ostao isti (ima samo jedan više), međutim, broj krojača se povećao duplo od 15 na 31. To nam govori da su zanatlije, koje su se bavile tekstilom i te kako brojčano napredovale za nepunu deceniju. Isto se znatno povećao broj čizmara: sa 6 se povećao na 20, što je logično, jer se povećao i broj stanovništva.

²²⁶⁰ Halasi 1964. 24., Hegyi 2002. 207.

²²⁶¹ Isto

²²⁶² Kasaba je bila manja gradska naseobina. Nikolai Todorov, *The Balkan Town of the 15th-19th Centuries in the Ottoman Empire*. In: *Etudes Balkaniques* 4. Sofia, 1971. 28-54., Павловић 2017. 385.

²²⁶³ Hegyi 2002. 207-208.

²²⁶⁴ Za neka zanimanja imamo i sinonime. To je konkretno sa slučajevima krojača (hijjat odnosno terzi) i stolara (nedžar i dulger), jer je razlika u persijskoj, arapskoj i turskoj terminologiji.

Istovremeno sa povećanjem broja zanatlija i trgovaca i broj vojnika se povećava. Upravo ugled i značaj Bača može se videti i iz toga da su spahije segedinskog sandžaka izabrale bačku tvrđavu i grad za svoje mesto boravaka umesto Segedina. Po pomenutom zadnjem popisu ukupno 29 spahija je živelo u Baču što iznosi 7 % ukupno popisanih stanovnika. Ukupno 24 je navedeno sa timarom (džundi)²²⁶⁵, tri sa zeametom, odnosno naveden je i jedan miralaj i jedan serasker. Što je još interesantnije, navedeni su i Ferhat-beg i Piri-beg u Baču. Čini nam se logičnije da bi ovi ugledni ljudi sa visokim titulama trebali da žive u Segedinu gde je bio centar sandžaka a ne u Baču. Oko 1570. godine u segedinskom sandžaku je bilo podeljeno 8 zeameta i 62 timara,²²⁶⁶ a verovatno ni posle osam godina nisu podeljeni novi posedi.²²⁶⁷ Ako se računa da je bilo oko 70 spahija u segedinskom sandžaku i 1578. godine, onda bismo mogli reći da su 4 spahije sa visokim činovima i 24 spahije sa timarima nisu živeli u Segedinu, nego od sedam nahijskih centara sandžaka upravo u Baču, ta činjenica nam govori ne samo o ugledu grada nego i o tome da je bačka tvrđava bila jedna od najznačajnijih na teritoriju celog sandžaka. Isto tako je logično da nisu svi od spahija u Segedinu, već deo njih je u Baču jer su oni tada boravili i na svojim timarima ali i u ozbiljnim utvrđenjima. Kuriozitet je to da ih je od 70 skoro blizu polovina boravila u Baču.

Što se tiče društvenog statusa bačkih muslimana iz popisa se vidi da je jedan njihov sloj doživeo opadanje, a to je broj verskih sluga. Ukupno imamo šest džamija i u njima služi 18 osoba. Kako smo videli u Baču je delovao i jedan hodža, koji je verovatno predavao u školi.²²⁶⁸ U mahali starog suda imamo i jednog mutevelija (Uveys), koji se brinuo o zadužbini namenjenoj za džamiju tog kvarta.²²⁶⁹ Ipak, broj sufija je znatno opao. Dok ih je 1570. godine bilo 28, posle osam godina je njihov broj iznosio svega 11.²²⁷⁰ Verovatno su otišli dalje, prateći osvajanja. Njihov zadatak je bio da privuku lokalno stanovništvo na jednu vrstu islama, koja je sinkretistička, relativno bliska hrišćanstvu. Ipak njihov broj i ovako iznosi 8 % ukupno popisanih muslimana. Što se tiče osmanskog upravnog kadra upisana su dva pisara, jedan tumač i jedan dražbovatelj. Međutim, ako uzmemo ukupan broj inteligencije grada (verske osobe i upravni kadar) onda njihova srazmera iznosi 11 % popisnog stanovništva.

Ako upoređujemo objavljene deftere iz 1570. i 1578. godine možemo zapaziti još jednu interesantnu činjenicu, što se tiče trgovaca samo četvorica od 19 iz 1570. godine su isti

²²⁶⁵ Kako smo videli ranije Kaldi Nađ je preveo termin „džundi“ kao „vešt jahač“. Klara Heđi kaže da pod ovom terminom se podrazumevao spahija sa timarom. Hegyi 2002. 209.

²²⁶⁶ BOA Tapu 551. 123-133

²²⁶⁷ Hegyi 2002. 209.

²²⁶⁸ Isto

²²⁶⁹ Halasi 1964. 26.

²²⁷⁰ Káldy-Nagy 2008. 249-250., Halasi 1964. 24-26.

od 21 trgovca iz 1578. godine. Takođe, od 15 krojača iz 1570., odnosno 32 iz 1578. godine isto četvoro, a od 10 i 20 čizmadžija samo jedan je popisan u oba popisa 1570. i 1578. godine. Nije nam sasvim poznat razlog za ovu rotaciju među redovima zanatlija i trgovaca u Baču. Po Klari Heđi slična rotacija je obično bila karakteristična za spahije i za braniocce tvrđave. Svakako je iznenađujuće da to vidimo kod zanatlija i trgovaca, između ostalog i zbog toga što se njihov broj prema popisima povećava (to se odnosi prvenstveno na krojače i na čizmadžije) te ne bismo mogli reći da su odlazili zbog male potražnje za njihovim radom. Povećanje njihovog brojnog stanja nam govori da se grad razvijao, da je privreda bila u porastu. Zato nam nije jasno zašto se sastav zanatlija se tako drastično izmenio za 8 godina. Verovatno su to bili avanturisti, koji su otišli dalje u novoosvojene krajeve kako bi izbegli plaćanje poreza. Moguće je da ta fluktuacija povezana sa očekivanjima da će u novim oblastima uspeti ostvariti veće dobitke od onih sa već stabilizovanim privrednim i društvenim životom. Razvoj privrede i zanatstva u gradu takođe potvrđuje činjenica da je njihovo mesto bilo popunjen sa drugim zanatlijama.

Radi sticanja jasnije slike o opštem stanju Bača u godinama posle promene vlasti, odnosno radi sticanja preciznije predstave o njegovoj razvijenosti i položaju među ostalim centrima južnih nahija Segedinskog sandžaka izvršili smo komparaciju podataka deftera koji se odnose na Suboticu, Sombor, Titel i Bač. U donjim tabelama ćemo navesti podatke u vezi sa ukupnom sumom plaćenog poreza, u vezi sa popisanim muslimanskim i hrišćanskim stanovništvom, procenjenom srazmerom konvertita, odnosno broj zanatlija i trgovaca.

1544/1545	Ukupan prihod (u akčama)	Popisan broj muslimana i hrišćana	Procenat konvertita	Popisan broj zanatlija i trgovaca
Bač	2.000	M: 34, H: 6	27,7%	Nisu popisani
Sombor	?	-----	-----	-----
Subotica	?	-----	-----	-----
Titel ²²⁷¹	22.500?!	M:? ²²⁷² , H:88	?	4

Tabela 21 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1544/1545. godine

1560	Ukupan prihod (u akčama)	Popisan broj muslimana i hrišćana	Procenat konvertita	Popisan broj zanatlija i trgovaca
Bač	6.105	M:101, H:32	18,81%	1
Sombor	4.964	M:32, H:15	?	?
Subotica	2.000	9 ²²⁷³	?	?
Titel	17.768	78 ²²⁷⁴	?	?

Tabela 22 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1560. godine

²²⁷¹ Interesantno je da su ovde popisani i lovci (njih ima ukupno 6), ili podatak da ima jedan zlatar (Radosav). Ni na jednom mestu nismo naišli na podatak da su postojali zlatari među hrišćanima u gore već pomenutim nahijama.

²²⁷² Po Olgji Zirojević u ovoj godini muslimani Titela su bili upisani u okviru Sremskog sandžaka. Zirojević, Đurđev 2008. 203., Шулегић 2013, 19.

²²⁷³ Ukupno je popisano samo devet stanovnika.

²²⁷⁴ Muslimani i hrišćani su zajedno popisani.

1570	Ukupan prihod (u akčama)	Popisan broj muslimana i hrišćana	Procenat konvertita	Popisan broj zanatlija i trgovaca
Bač	22.132	M: 262, H: 36	7,63%	59
Sombor	14.540	M: 218, H: 21	26%	4
Subotica ²²⁷⁵	2.000	M: ? H: 5	?	?
Titel	17.520	M: 36 H: 47	5,5%	?

Tabela 23 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1570. godine

1578	Ukupan prihod (u akčama)	Popisan broj muslimana i hrišćana	Procenat konvertita	Popisan broj zanatlija i trgovaca
Bač	30.000	M: 411, H: 23	5,8 %	120
Sombor	14.450	M: 165, H: 16	12,12%	37
Subotica ²²⁷⁶	10.849	M: 53, H: 84	26,41%	?
Titel	12.200	M: 135, H: 29	5,92%	3

Tabela 24 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1578. godine

Iz gore navedih podataka se može videti da je Bač bio najrazvijenije mesto od južnih nahijskih centara Segedinskog sandžaka. Grad je imao najveći broj stanovnika u odnosu na ostale nahijske centre, odnosno plaćao je daleko više poreza od Sombora, Subotice i Titela.

²²⁷⁵ Po objavljenom defteru 1570. godine Kaldi Nađ nije naveo muslimansko stanovništvo. Ostaje nam nepoznat razlog ne popisivanje muslimanskog stanovništva. Ako uzmemo nabrojanje hrišćana iz okolnih salaša onda možemo konstatovati da su to bili hrišćani (i to slovenskog porekla). Njihov broj iznosi 58.

²²⁷⁶ Nisu popisani ni zanatlije ni trgovci u gradu, što je jako čudno, ali to se može reći i kod Titela, gde smo naišli samo na tri podatke.

Želeli bismo još jednom naglasiti da ako uzmemo broj popisanih građana Bača iz 1578. godine i primenimo metod izračunavanja stanovništva po Klari Heđi,²²⁷⁷ po kome se broj popisanih umnožava sa pet onda ćemo dobiti broj 2170. Po ovoj metodi računanja stanovništva istovremeno je Sombor imao po broj popisanih stanovnika 905, Titel 820, a Subotica 685 stanovnika. Ako pogledamo samo broj zanatlija i trgovaca, može se konstatovati da je Bač bio daleko razvijeniji od ostalih gradova. Istina je da se za Suboticu i za Titel ne zna gotovo ništa, jer nisu naznačena zanimanja muslimanskog i hrišćanskog stanovništva, ali po broju stanovnika gotovo je nemoguće reći da bi u privrednom smislu mogli nadmašiti Bač. Od ukupno popisanog stanovništva gotovo jedna trećina (29, 12 %) su bile zanatlije i trgovci, što nam govori da je privreda grada bila na pristojnom nivou. U drugoj polovini 16. veka izgleda da se Bač razvijao najbrže, iako su i ostali gradovi bili u blizini Dunava i Tise (osim Subotice), tako da bismo jednako mogli očekivati i njihov razvoj. Međutim, ipak to se nije desilo. Izgleda da je posle uspostavljanja osmanske administracije, barem do 1578. godine, centar Bačke nahije uspeo da iskoristi svoje geografske potencijale i činjenicu da je raspolagalo utvrđenjem – koje je garantovalo sigurnost.

Izvori različite vrste o Baču pod osmanskom vlašću

O privrednoj aktivnosti svedoče takođe veoma interesantni podaci budimskih carinskih dnevnika publikovani od strane Lajoša Fekete i Kaldi Nađ Đule.²²⁷⁸ Dnevnici obuhvataju podatke trgovaca i njihovih tovara, koji su transportovani brodovima na Dunavu sa juga u pravcu Budima. Međutim, ovi podaci u dnevnicima su nedosledni što se tiče navođenja mesta boravka trgovaca.²²⁷⁹ Mesto boravka trgovca su naveli za vreme carinjenja robe sa brodova. U periodu između 26. februara 1571. i 20. juna 1572. za vreme 16 meseci, odnosno od 4. februara 1573. do 23. januara 1574. godine za 12 meseci je popisano ukupno 767 brodova u Budimu tokom carinjenja. U 314 slučajeva su naveli mesto boravaka kapetana ili trgovca brodova. Za našu temu su ovi dnevnicima interesantni jer je veliki broj brodova (ukupno 264) stigli upravo iz Bačke i Srema.²²⁸⁰ Najviše su transportovali žito, u manjoj meri ječam odnosno pirinač ali u dnevnicima možemo naići i na informacije da su trgovali i sa mašću, sirom, taranom, suvim voćem, kestenom, medom, orahom, lešnikom i turšijom.²²⁸¹

²²⁷⁷ Hegyi 2002. 207.

²²⁷⁸ Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek 1550-1580*. Budapest, 1962. Za Bač, odnosno za bačke lađe, koje su registrovani kod budimskog istovarišta 1571. i 1573. godine.

²²⁷⁹ Fekete, Káldy-Nagy 1962. 40-159., 170-234., Hegyi 2002. 206.

²²⁸⁰ Fekete, Káldy-Nagy 1962. 562-563.

²²⁸¹ Isto 40-159., 170-234.

Najveći deo transportera je trgovao sa sremskim i vlaškim žitom i ječmom. U većini slučajeva su brodovi i trgovci dolazili iz sledećih mesta: Beograd (74), Smederevo (54), Petrovaradin (31), Osijek (30).²²⁸² Iz Bačke, u periodu između 1571. i 1573. godine je registrovan 47 brod, a konkretno iz Bača 23 broda, što iznosi skoro 50 % ukupnog prevoza iz Bačke nahije.²²⁸³ Iz dnevnika možemo saznati da su trgovci iz Bača transportovali žitarice za osmansku vojsku po nalogu države. Poznata su nam iz ovih izvora imena trojice bačkih trgovaca: Evlija i Bajramlu, koji su bili bački emini, odnosno zakupnici i Rizvan, koji je takođe uspeo da sklopi dobar posao.²²⁸⁴ Evlija bački emin je sa dva broda doneo 2.500 kila²²⁸⁵ žita i nije platio carinu 10. aprila 1571. godine.²²⁸⁶ Isti je 18. juna 1571. godine sa dva broda je transportovao 2.400 kila žita i opet nije morao platiti carinu.²²⁸⁷ Evlija je 30. avgusta iste godine ubeležen u budimski carinski dnevnik sa dva broda i 2.400 kila žita na koji nije bio ocarinjen.²²⁸⁸ Evlija je 1. decembra 1571. godine je ubeležen sa četiri broda sa ukupno 5.600 kila žita uz odloženo plaćanje carine.²²⁸⁹ Međutim, bački emin Bajramlu je već morao da plati carinu 6. maja 1573. godine. On je na jednom brodu transportovao 600 kila žita i 4 (!) kile ječma, a unutrašnja carina je bila 200 akči.²²⁹⁰ Samo posle šest dana 12. maja je bio upisan opet Evlija emin sa 7 brodova po brodu 1.500 kila žita, što znači da je imao 10.500 kila žita, odnosno 4 broda, po brodu sa 1.500 kila ječma, odnosno ukupno 6.000 kila ječma. Pored ovih 11 brodova je popisana još jedna šajka sa 500 kila žita, a u dnevniku piše da je carina ostala odložena.²²⁹¹ I na kraju nam je poznat i bački trgovac Rizvan, koji je 18. septembra 1573. godine platio carinu na 600 kila žita i 600 kila ječma, što je prevezio na jednom brodu. Platio je 400 akči, ali je morao da plati porez za vodiča skele.²²⁹²

Iz budimskih carinskih dnevnika nam je jasno da su bački emini bili jako zainteresovani za rečni transport žita na Dunavu iz južnih krajeva ka Budimu. Pošto su Osmanlije u okupiranim delovima Ugarske važne namirnice transportovali samo rečnim

²²⁸² Isto

²²⁸³ Hegyi 2002. 206.

²²⁸⁴ Ove podatke pominje i Olga Zirojević u svojoj knjizi u vezi carigradskog druma: Zirojević 1976. 45.

²²⁸⁵ Keyla (keyl, kile) je bila zapreminska mera u Osmanskom carstvu uglavnom za žitarice i so. Nestandardizovana mera, razlikovala se u pojedinim provincijama. Istambulski kejl je bio 25,65 kg, jedrenski 23,09 kg itd. (Павловић 2017 385). U budimskom elajetu je bio istambulski kejl u upotrebi (Fekete, Káldy-Nagy 1962. 279,326.)

²²⁸⁶ Fekete, Káldy-Nagy 1962. 48.

²²⁸⁷ Isto 65.

²²⁸⁸ Isto 86.

²²⁸⁹ Isto 115.

²²⁹⁰ Isto 179.

²²⁹¹ Isto 181.

²²⁹² Isto 209.

putem,²²⁹³ iz gornjih podataka se vidi da je Bač bio uključen u trgovinu žitarica putem Dunava, što posredno govori o tome, da je u Baču odnosno u oblastima Bačke u to doba proizvodnja žitarica bila na nivou koji je mogao obezbediti tržišne viškove (pod pretpostavkom da se ne radi o količinama žitarica prikupljenim vanprivrednim sredstvima prinude na štetu seljaka. Ta činjenica daje povoda za razmišljanje u vezi sa stepenom regeneracije oblasti odnosno konsolidacije osmanske vlasti ne samo u političkom već i u privrednom smislu. To s jedne strane ukazuje na neophodnost nijansiranja tradicionalnih shvatanja o osmanskoj vlasti u ovim oblastima, a s druge strane svakako podsticajno deluje na dalja istraživanja u tom pravcu.

U vezi sa uključivanjem Bača u trgovinu Dunavom red je da skrenemo pažnju na jednu privrednu meru preduzetu još u doba mađarske vlasti pri kraju 15. veka: upravo sa ciljem povezivanja trgovaca iz Bača sa trgovinom koja se odvijala na Dunavu pod rukovodstvom nadbiskupa Petra Varadija izvršeno je produbljivanje korita reke Mostonge. Kako se ispostavilo radovi su bili zaista temeljiti, ozbiljni i važni s obzirom da su od njegovih rezultata koristili imali bački trgovci čak i posle sto godina pod potpuno drugim društvenim i političkim okolnostima. S druge strane možemo konstatovati da se čini da je Bač igrao izvesnu ulogu u trgovini žitaricama u dužem vremenskom periodu, što ukazuje na njegov privredni značaj i opstajanje (ili obnavljanje) uslova za proizvodnju i nastavak trgovine posle ratnih vihora iz prve polovine 16. veka.

Od ostalih južnih centara segedinskog sandžaka samo smo naišli na dva podataka za Titel da je bio uključen u dunavsku trgovinu. Tako je 8. novembra 1571. godine bilo zabeleženo da je Kurd iz Titela platio carinu od 350 akči na 1.200 kile žita, što je dovelo na jednom brodu isplativši i porez na vodiča skele.²²⁹⁴ Međutim, drugi podatak nam ipak govori da su trgovci iz Titela bili više zainteresovani za rečnu trgovinu žitom. Tako su četvorica trgovaca (Osman, Turak, Mehmed, Sulejman) bili popisani 25. maja 1572. godine u carinskom dnevniku.²²⁹⁵ Brod Osmana je za 1.300 kila žita je morao platiti 500 akči, brod Turaka na 1.300 kila 500 akči, Mehmed je morao na istu kilažu žita da plati istu sumu, kao i brod Sulejmana.²²⁹⁶

Raspolažemo interesantnim podatkom u izvorima za postojanje bačkog kadije za vreme građenja mostova kod Petrovaradina na Dunavu, odnosno između Segedina i Petrovaradina u Bačkoj. Prvi podatak nam je poznat iz 1566. godine. Na žalost do samog

²²⁹³ Hegyi 2006. 206-207.

²²⁹⁴ Fekete, Káldy-Nagy 1962. 107.

²²⁹⁵ Isto 151.

²²⁹⁶ Isto

izvora nismo uspjeli da dođemo, ali iz njegovih regesta smo u stanju konstatovati, da je u Baču postojalo sedište kadiluka (*kaze*), odnosno da je bački kadija dobio naređenje da pomaže oko poduhvata građenja mostova. Ovi poduhvati su morali biti ozbiljni, što se vidi iz tri regeste. U prvoj regesti se kadiji u Baču naređuje da je pre 20. juna 1566. godine za izgradnju Petrovaradinskog mosta potrebno dostaviti iz tamošnjih šuma kočeve, podnice i grede za mostove.²²⁹⁷ Slična informacija sadrži i druga regesta, u kojoj kadija, dizdar segedinski i age vojne jedinice dobijaju naredbu posle 20. juna 1566. godine. Segedinskom kadiji povodom izgradnje mosta između Varadina i Segedina treba obznaniti da je za menzile koji se nalaze na tom putu potrebno obezbediti snabdevanje u vidu hleba, ječma i drugo za popunu ambara. Potrebno je obezbediti pomoć za izgradnju mosta od okolnih mesta i po tom pitanju podršku svih dizdara, aga, beglerbegova i sandžakbegova, vojvoda i drugih dužnika, kao i segedinskog kadije. Pošto je Bač udaljen od puta potrebno je namirnice iz tamošnjeg ambara premestiti bliže. Za ovaj posao je zadužen vojvoda Ali, kome je potrebno obezbediti sav novac.²²⁹⁸ Iz treće regeste saznajemo da je most na Dunavu kod varadinske krivine zatvoren i sremski beg dobija naređenje od Uzvišenog dvora da se celo mesto zatvori: „*Za izgradnju mosta na Dunavu kod varadinske krivine, koji se jednom pokvario, drugi put je sa bačke strane za jezero (pravi se veštačko jezero kada se pravi most) i vodotok most zatvoren u dužini od 600 lakata, te je korisno o tome obavestiti raju.*“²²⁹⁹ Što se tiče izgradnje mosta kod Petrovaradina mislimo da je logično da je u pitanju izgradnja mosta preko Dunava. Interesantniji je međutim drugi podatak da je pokrenut ozbiljan projekat gradnje mosta između Segedina i Petrovaradina, i da su angažovani dizdari, age, sandžak begovi i vojvode. Na žalost iz regeste direktno se ne može saznati ali pretpostavljamo da je u pitanju izgradnja drumskih mostova između gore pomenutih gradova. Međutim, moramo uzeti i u obzir da se radi o istočnoj i jugoistočnoj Bačkoj pored reke Tise, a poznata je činjenica da su velike reke imale svoja plavna zemljišta. U tom slučaju su mogli izgraditi i nekoliko manjih mostova između Segedina i Petrovaradina, ali do daljih detaljnijih istraživanja ovo pitanje ostaje otvoreno.

Opravdano bismo mogli postaviti pitanje da li znamo nešto u vezi grada Bača iz 17. veka, između 1604. i 1683. godine, jer defteri iz pomenutog perioda nam nisu poznati. Tokom naših istraživanja smo naišli na tri opisa Bačke, odnosno Bača iz ovog perioda. Prvi rad koji pominje i Bač je jedan turski rukopis iz Beča, koji je našao i koristio Gabor Balint još

²²⁹⁷ Gliša Elezović, *Iz carigradskih turskih arhiva. Mühimme Defteri*, Beograd, 1951, 411.

²²⁹⁸ *Divan-ı Hümayun Sicilleri Dizisi, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994, 307.

²²⁹⁹ Isto 311.

u 19. veku. On je iz ovog rukopisa u časopisu *Századok* saopštio one delove, koji su se odnosili na nekadašnju Ugarsku.²³⁰⁰ Nije nam poznat autor dela, po Balintu na kraju rukopisa stoji da je delo prepisano od strane Kirimi Ibrahima u Ankari 1014 godine (1604/1605).²³⁰¹ Rečenice, koje se odnose na Bač su sledeće: „*Bač leži na temišvarskoj strani Dunava; okrug i liva. Nalazi se između Budima i Segedina 26 dana hoda od Istanbula. Veliki grad je u Erdelju. Kad je sultan Sulejman išao na njegovo pljačkanja, ljudi u tvrđavu su se ušančili u jednu veliku crkvu; međutim i ova je pala posle njenog dizanja u vazduhu.*“²³⁰² Nepoznati autor je napravio čak tri značajne greške. Jedna je da se Bač nalazi u Banatu, druga, da se Bač nalazi između Segedina i Budima, što je apsolutno netačno. Tako dolazimo do treće greške po kojoj je Bač veliki grad Erdelja. Nije nama poznata činjenica da je Bač, odnosno Bačka županija ikad bila deo Erdeljske Kneževine ili u drugoj polovini 16. veka, ili tokom 17. veka za vreme njenog postojanja. Istina je doduše da postojalo u Erdelju tada selo Bači u nekadašnjoj županiji Hunjad (danas Bacia u Rumuniji), ali ipak mislimo da se ne radi o Bačiji iz dva razloga. Prvi je da, ovo naselje koliko je nama poznato bilo je kroz svoju istoriju na nivou sela, dakle nije nikad bilo grad. Drugi razlog po kome mislimo da se ne radi o ovom naselju u izvoru jeste da nije imao bilo kakvo utvrđenje, odnosno tvrđavu. Poslednja rečenica opisa Bača u gore citiranom izvoru govori nam o zauzimanju bačke tvrđave od strane Sulejmana Veličanstvenog, što smo već citirali kod istorije tvrđave.

Drugi opis osmanske Ugarske je manje poznat. U pitanju je geografsko delo Behrama Dimiškog²³⁰³ iz druge polovine 17. veka. On je u svoje delo „Prevod velikog atlasa“, koji je nastao po narudžbini Mehmeda IV (1648-1687), pokazao geografiju osmanske Ugarske.²³⁰⁴ Tako je Behram prikazao u nekoliko rečenica i Bačku i važnija naselja koja su tu postojala. Autor beleži i neke podatke u vezi Bača, kako ćemo videti, ove informacije su dosta konfuzne i netačne, posebno ubikacija grada: „*Bač, leži između Budima i Segedina. Muslimani su ga usvojili 1620. godine i od tada ga drže do dan danas.*“²³⁰⁵ Interesantno je da po drugi put možemo naići na informaciju da Bač leži između Segedina i Budima. Zato nam se čini da obojica pomenutih samo prepisuju ove informacije od nekog trećeg. Takođe nam

²³⁰⁰ Bálinth Gábor, A magyarországi török hódoltságáról. XVII. századi török forrás szerint. In: *Századok 4.* (szerk. Thaly K.), Pest, 1870, 233-247., 296-308.

²³⁰¹ Bálinth 1870. 233.

²³⁰² Isto 306.

²³⁰³ Njegov puno ime je Ebu Bekir Abd-ulla bin Mehmed bin Mehmed bin Behram, skraćeno Bahram Dimiški. Rođen je u Damask zato je dobio i njegov nadimak. Lajoš Fekete je u Behramovu kratku biografiju tvrdi da je u Carigradu vršio razne funkcije pored poznatog velikog vezira Mehmeda Čuprilića. Kasnije je postao kadi u Alepo. Umro je 1102. godine (1690. godine). Fekete Lajos, A hódoltságkori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi adatai. In: *Hadtörténelmi Közlemények 31.* (szerk. Gyalóky J.), Budapest, 1930, 4.

²³⁰⁴ Za njegovo delo detaljnije videti kod Lajoša Fekete. Fekete 1930. 5-6.

²³⁰⁵ Fekete 1930. 17.

nije jasno odakle je autoru informacija da su Bač osvojili Osmanlije 1620. godine. Po nama nije poznata ni jedan izvor, koji bi pomenuo da su hrišćani uspjeli makar na kratko da osvoje Bač pre velikog Bečkog rata. Tako da i ovu informaciju smatramo netačnim. Postoji još jedan deo u delu Behrama koji se odnosi na Bač: „*Bačka, mala tvrđava na levoj obali Dunava, gde se Dunav odvađa praveći jezero, koje zovu jezerom Bačke*“.²³⁰⁶

Najdetaljniji opis grada potiče od već pomenutog Evlije Čelebi iz 1665. godine.²³⁰⁷ Iz ovog opisa možemo saznati kako je izgledala ne samo tvrđava, nego i sama varoš. Takođe, daje korisne informacije u vezi funkcionera koji su postojali u Baču: „*On je sada, prema popisu Sulejman-hana i po zakonu sedište segedinskog sandžakbega u jegarskom alajetu. To je kadiluk sa rangom kadiluka od sto pedeset akči. Tu se nalazi muftija (šejhu 'l-islam), predstavnik šerifa (nekibu 'l ešraf) i gradski dizdar(...). Tu postoji čehaja Portinih spahija, serdar budimskih i jegarskih janjičara, tržni nadzornik (muhtesib), baždar, poverenik za carine (gömrük emini), Poverenik za harač (harač emini), građevinski nadzornik (mimar-agasi) i subaša.*“²³⁰⁸ Čelebi takođe detaljno opisuje osim tvrđave i gradsko naselje van utvrđenja: „*Cela ova varoš predstavlja palanku koja je opasana zidom od kolja i nasipa, ali je ipak sagrađena vrlo čvrsto i tvrdo. Samo je tokom vremena na nekim mestima obrvana. Vlasti je nisu popravljale s izgovorom da se nalazi u unutrašnjosti zemlje. Ova varoš zaprema u opsegu tri hiljade šesdeset koraka. U okolini ove varoši nalazi se jezero unutrašnjeg grada sa svojim trstenikom i ritom. Samo na jednoj strani (tvrđave) ima put. Postoje dve kapije: jedna se otvara na jugoistočnu stranu i vodi prema vanjskoj varoši; druga se nalazi na severnoj strani i otvara se prema vinogradima i baščama.*

U ovoj varoši ima svega dve stotine kuća, prizemnih i na sprat. To su divne i prostrane kuće pokrivene ćeremidom; zidovi su im većinom od čerpiča i kamena. Dvorišta su im ograđena tarabama. Svega ima(...) muslimanskih bogomolja. Sa unutrašnje strane Čaršijske kapije, u blizini Mutedejjin-pašine džamije nalazi se sudnica (mehkema) šerijatskog sudije.

U ovoj varoši uopšte nema dućana, hanova, hamama, minareta niti medresa. U velikoj vanjskoj varoši, međutim, postoji jedan mali hamam sa dva odjeljenja (halvat); u Staroj čaršiji se nalazi stotinu malih trgovačkih dućana. U Novoj čaršiji ima sto četrdeset dućana. Tu se nalaze svakovrsne skupocene robe u bescenje, ali bezistana nema.

²³⁰⁶ Isto 136.

²³⁰⁷ Крстић 2014. 73-74.

²³⁰⁸ Šabanović 1967. 525.

U ovoj varoši ima osam muslimanskih bogomolja. Najveća je Stara džamija, koja je ranije bila veliki manastir (deyr) koji je posle osvojanja pretvoren u Sulejman-hanovu džamiju. Druga je ravnih četrdeset, a široka ravnih trideset koraka. Toranj koji je u staro doba bio zvonik, sada je muhamedanski minaret, Šiljasti pokrov na vrhu ovog minareta izrađen je umetnički od olova, a liči na ćulah (kapu) carigradskih bostandžija. Ostale bogomolje su mesdžidi.

[...] U ovoj varoši nalazi se dve stotine prostranih i divnih kuća, prizemnih i na sprat; okružene su vinogradima i baščama, a pokrivene ćeremitom. Begov saraj je najbolji dvor u ovoj varoši. Varoš se nalazi unutar utvrde-palanke; budući da se nalazi na samoj granici krajine, nisu je opasali tvrdim zidom.

Kako je klima u ovom gradu prijatna, bački mladići, između svih krajiških mladića, najviše su poznati na svetu. Varoš je jako bogata. Njena skela (pristanište) je palanka Sotin, koja se vidi na jednom bregu na obali Dunava na jugoistočnoj strani, dva sata daleko na budimskom drumu i na teritoriji sremskog sandžaka.

*Stanovnici ovoga Bača su Bošnjaci, koji govore i po turski. Svi žive od trgovine; to su dobri i pobožni muslimani, svi nose kalpake kao krajišku nošnju; muškarci i žene se ponašaju vrlo uljudno. Vrlo su gostoljubivi, tako da su im trpeze svakom pristupačne kao da je to neka grupa oguskog plemena.*²³⁰⁹

Kako smo mogli videti iz gore navedenih radova imamo dva geografska dela, odnosno geografske opise i jedan putopis. Čitajući ove izvore, koje moramo uvek uzeti sa rezervom, stekli smo utisak da je Čelebijev putopis najtačniji od navedenih izvora iz 17. veka. Geografski opisi su netačni, jer su autori pogrešno ubicirali Bač. On niti se ne nalazi između Budima i Segedina, niti se nalazi u Erdelju. Takođe se ne nalazi na temišvarskoj obali Dunava. Što se tiče Evlijinog opisa Bača zapazili smo više interesantnih stvari. Prva informacija je bila odmah na početku da se centar segedinskih sandžakbegova nalazi u Baču. Ako bolje razmatramo ovu informaciju jasno će nam biti da smo na slično naišli i u hrišćanskim izvorima, gde su više puta bili pominjani bački begovi.²³¹⁰ Ako sad uzmemo u obzir da smo i u defteru iz 1578. godine naišli na više spahija visokih ranga, kao što su bili mirilaja i serasker, pa čak i na pomenutog Piri bega, koji bi mogao da bude čak i segedinski sandžak beg – jer listajući podatke deftera koji se odnosi na Segedin iz gore pomenute godine, nismo našli ni mirilaja, ni seraskera pa čak ni bega. Zato mislimo da posle upoznavanja sa relevantnim podacima iz više izvora (hrišćanskih i osmanskih) možemo

²³⁰⁹ Šabanović 1967. 525-526.

²³¹⁰ Za to videti poglavlja u vezi borbe između Osmanlija i hrišćana, odnosno u vezi tvrđave.

zaključiti da je Bač u Segedinskom sandžaku bio mnogo značajniji od Sombora, Subotice ili Titela. Međutim, ima još jedna važna informacija kod Čelebije, koja potkrepljuje našu tezu, da je Bač bio važno naselje sandžaka: „*Po zakonu hana Sulejmana centar bačkog sandžaka je tu (tj. Segedinu); a po novom zakonu sandžak beg je ustoličen ovde, ili u utvrđenju Bača.*“²³¹¹ Interesantno je da umesto Segedinskog sandžaka, Evlija Čelebi pominje Bački sandžak, ali da je centar broj jedan u Segedinu, a drugi centar je bačka tvrđava. Čudan podatak, koji nismo mogli da nađemo ni u jednom drugom izvoru, ali ni u mađarskoj ni u srpskoj historiografiji. Takođe je dobro pitanje koji zakon je u pitanju, koji pominje Čelebi. Ova je svakako interesantna informacija, ali ipak imamo utisak da su segedinski sandžakbegovi ipak boravili privremeno u Baču, jer se nalazilo južnije u Osmanskoj Ugarskoj od Segedina, a svakako nije zanemarljiva informacija da je varoš imala dobro branjenu tvrđavu ili bar zidine.

²³¹¹ Karácsony 1904. 221.

ISTORIJSKI OKVIRI DELATNOSTI KATOLIČKIH MISIJA NA TERITORIJI JUGOZAPADNE BAČKE U 17. VEKU

Stigli smo do problematike u okviru naših istraživanja koje je možda najmanje istraženo u južnoslovenskoj historiografiji. Generalno gledano, istraživanja u vezi sa katoličkim misijama na teritoriji osmanskih delova Ugarske su otežana s obzirom na njihovu složenost i specifične zahteve. Osim što je neophodno poznavati istoriju Ugarske i Osmanske carevine u to doba, nije lako ni doći do odgovarajućih istorijskih izvora (primarni izvori su u Vatikanu) a uz to potrebna je i temeljita priprema iz pomoćnih istorijskih nauka (najbitnija je svakako paleografija) kao i znanje italijanskog jezika. Na našu sreću, u mađarskoj historiografiji istraživanja su već dosta napredovala u vezi sa ovom problematikom – vršena su ozbiljna i temeljna istraživanja u Vatikanu, a ima i publikovane građe u vezi sa Bačom i njegovom širom okolinom. Kao i u ostalim poglavljima, pre nego što pređemo na izlaganje rezultata istraživanja u vezi sa našom temom, daćemo pregled historiografije u vezi novovekovnih katoličkih misija na južnim teritorijama nekadašnje Ugarske kraljevine.

Istoriografija o katoličkim misijama na osmanske teritorije

Interesantna je činjenica da je istorija protestantske crkve na osmanskim delovima Ugarske u mađarskoj historiografiji bila istražena znatno ranije i temeljitije urađena nego položaj Katoličke crkve i položaj katolika.²³¹² Ovu nezainteresovanost možemo tumačiti činjenicom da orijentacija katoličke strane nije bila toliko fokusirana na položaj katolika pod Osmanlijama i sudbinu katoličke crkvene organizacije kao protestantske (posebno u drugoj polovini 16. veka) u Nemačkim zemalja i Švajcarskoj. Videli smo da su Kaločki nadbiskupi od sredine 17. veka bili prevashodno zainteresovani za bivše posede i za ubiranje poreza, a da bi došli do ovih prihoda neretko su koristili i vojne snage pograničnih vojnika iz Kraljevske Ugarske. U pomenutim oblastima, pre svega Bačkoj, katolici bili u manjini te nasilno ubiranje poreza nije smatrano važnim za naučna istraživanja. Usled toga su katoličke misije i organizovanje verskog života na posedima bili od sekundarnog značaja. Možemo reći da su se institucije Katoličke crkve oporavile zahvaljujući katoličkim misijama, koje su stizale

²³¹² U vezi protestantske historiografije u Ugarskoj ćemo dati detaljnije informacije malo kasnije.

organizovane iz Vatikana a fokusirane na južne krajeve Ugarske.²³¹³ U vezi s time treba istaći da su mađarski kraljevi i Rimski kurija imali različite prioritete crkvene politike, a širenje Osmanlija prema Zapadu je situaciju katolika u Ugarskoj učinilo dodatno specifičnom.

Sveta stolica je početkom reformi u Katoličkoj crkvi u drugoj polovini 16. veka evropske teritorije okupirane od strane Osmanlija tretirala kao teritorije pogodne za širenje vere. Usled suštinskih promena izazvanih osmanskim osvajanjima i migracijom pravoslavnog stanovništva u Podunavlje delovanje Katoličke crkve bilo je neophodno. Osamdesetih godina 16. veka prvo su dolazile tzv. apostolske vizitacije, koje su bile nadležne da sakupljaju što više informacije u vezi sa duhovnih potrebama zaposednutih teritorija, a od početka 17. veka je počela Katolička crkva da organizuje misije na zauzete teritorije Evrope od strane Osmanlija. Osnovni problem je bio sudar interesnih sfera katoličkih institucija u Ugarskoj. Ostaci srednjovekovne katoličke crkvene organizacije, koje su predstavljali biskupi i nadbiskupi u Severnoj Ugarskoj *de jure* su smatrali da imaju pravo na svetovnu i duhovnu vlast na okupiranim teritorijama, iako često nisu ni bili potvrđeni od strane Rima već su bili postavljeni od strane ugarskih kraljeva. Upravo zbog ovog sudara interesa su za katoličke misije Rima neke okupirane teritorije Ugarske su ostale periferne (to se odnosi prevashodno na teritoriju između Dunava i Tise, zatim od južne Bačke do Budima). Zato su centri za katoličke misije za širenje vere bile Slavonija, Srem i Banat, oblasti koje su bile van dometa feudalnog sistema kao i ugarskih svetovnih i duhovnih institucija iz Kraljevske Mađarske.²³¹⁴

Za svu gore navedenu tematiku i činjenice primarne izvore možemo naći u arhivima rimskih jezuita (*Archivum Romanum Societatis Iesu*)²³¹⁵ i u arhivu Kongregacije za propagande vere (*Archivio storico della Sacra Congregazione per l' Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide“*)^{2316, 2317}. Antal Molnar je dao ključne i važne informacije u vezi arhiva Svete Kongregacije, odnosno Rimske inkvizicije (*Archivio della Congregazione per la Dottrina della Fede*).²³¹⁸ Po Molnaru, u posedu arhiva je značajna građa u vezi

²³¹³ Molnár Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon* I. (1572-1647), Budapest, 2002, 13.

²³¹⁴ Molnár 2002. 14.

²³¹⁵ U vezi građe arhiva videti detaljnije: Edmond Lamalle, L' *archivio di un grande Ordine religioso*. L' *Archivio Generale della Campagna di Gesu*. In: *Archiva Ecclesiae* 24-25., Roma, 1981-1982, 91-120, Wiktor Gramatowski, *Glossario gesuitico. Guida all' intelligenza dei documenti*, Roma, 1992.

²³¹⁶ U vezi arhiva videti sledeću pomoćnu literaturu: Nikolaus Kowalsky, Josef Metzler, *Inventory of the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide“*, Rome, 1983. Za istoriju ove institucije videti: Josef Metzler, *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622-1972: 1622-1700*, Rom-Freiburg-Wien, 1-2, 1971-1973.

²³¹⁷ Molnár 2002. 16.

²³¹⁸ Isto 21.

katoličkih misija u južnoj Ugarskoj, mada je građa ovog arhiva bila dosta oštećena tokom vekova.²³¹⁹

Treba istaći činjenicu da je Sveta Kongregacija bila zadužena za organizaciju i delatnost katoličkih misija u južnoj Ugarskoj pre 1622. godine, dakle, pre osnivanja Kongregacije za širenje vere. Ova institucija je bila zadužena za misije iako misije nisu predstavljale primarni cilj ove institucije. Misionari su bili školovani u Rimu, a kasnije su slali obimne izveštaje u vezi svoje delatnosti sa okupiranih teritorija Balkana i Južne Ugarske.²³²⁰

U vezi jezuitskih misija u Ugarskoj između 1550. i 1625. godine su se bavili detaljno, vršili ozbiljna istraživanja i publikovali su u više tomova pisama i izveštaja jezuitskih misija Laslo Lukač i njegova istraživačka grupa iz Segedina.²³²¹ Pored Lukača i njegovih saradnika moramo istaći delatnost južnoslovenskih istoričara u istraživanjima u vezi sa katoličkim misijama u južnoslovenskim zemljama. Veliki naglasak je stavljen na istraživanja o Bartolu Kašiću i Jakovu Micagliju, koji su igrali značajnu ulogu u ovim misijama prevashodno u Slavoniji, Sremu i Baranji a delimično i u Bačkoj.²³²² O delatnosti jezuita u hrvatskim

²³¹⁹ Za ovaj arhiv i za građu videti sledeću literaturu: Adriano Prosperi, Per la storia dell'Inquisizione romana. In: L'Inquisizione Romana in Italia nell'eta moderna. *Archivi, problemi di metodo e nuove ricerche. Atti del seminario internazionale Trieste, 18-20 maggio 1988*, Roma, 1991, 27-63; Isti, Tribunali della coscienza (*Inquisitori, confessori, missionari*), Torino, 1996, 5-210; John Tedeschi, Il giudice e l'eretico. Studi sull'Inquisizione romana, Milano, 1997. Za delatnost inkvizicije van Italije videti: Hermann H. Schwedt, Die römischen Kongregationen der Inquisition und des Index und die Kirche im Reich (16. und 17. Jahrhundert). In: *Römische Quartalschrift* 90 (ed. Ganzer K.), Freiburg, 1995, 43-73.

²³²⁰ Molnár 2002. 20-22.

²³²¹ Ladislaus Lukács, *Monumenta Antiquae Hungariae*, I-IV (1550-1600), Romae, 1969-1986. (Monumenta Historica Societatis Iesu 101, 112, 121, 131); Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László, Jezuita *Okmánytár, I/1-2, Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606*, Szeged, 1995. ; Balázs Mihály, Friczy Ádám, Lukács László, Monok István, *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1/1-2, (1609-1625)*, Szeged, 1990. U vezi jezuitskih misija u Ugarskoj u mađarskoj istoriografiji videti detaljnije: László Szila, Inventar der die Jesuitenmission im Türkischen Ungarn betreffenden Dokumente im Band Austr. 20. des Römischen Archivs der Gesellschaft Jesu, in: *Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit Prof. Georg Stadtmüller zum 65. Geburtstag gewidmet*, München, 1975, 255-267., László Szila, Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven. In: *Ungarn-Jahrbuch 4* (ed. Glassl H.), Mainz, 1972, 171-189. U vezi istraživanja o jezuitskim misijama u Ugarskoj videti: Molnár Antal, Jezsuiták a hódolt Pécsset (1612-1686), in: *Pécs a törökkorban*, szerk. Szakály Ferenc, Pécs, 1999, 172-178.

²³²² U vezi Kašića i Micaglija videti: Miroslav Vanino, Kašićevo izvješće o Don Šimunu Matkoviću (1613). in: *Vrela i prinosi 1* (ur. Vanino M.), Sarajevo, 1932, 80-99.; Isti, Leksikograf Jakov Mikalja S.I. (1601-1654). in: *Vrela i prinosi 2* (ur. Vanino M.), Sarajevo, 1933, 1-43.; Isti, Predlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.). in: *Croatia Sacra 4/8* (ur. Vanino M.), Zagreb, 1934, 217-254.; Isti, Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću. In: *Vrela i prinosi 4* (ur. Vanino M.), Sarajevo, 1934, 1-47.; Isti, Autobiografija Bartola Kašića. In: *Građa povijest književnosti hrvatske 15* (ur. Francev F.), Zagreb, 1940, 1-144.; Što se tiče Kašićeve biografije u vezi misije u osmanskoj Ugarskoj izdao je još Fermendžin: Eusebius Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagrabiae*, 1892, 342-366.; Na hrvatski je taj deo preveo: Franjo Milobar, Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća. In: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 16*, Sarajevo, 1904, 251-266, 449-456.; Na osnovu Vanina moderni prevod misije u osmanskoj Ugarskoj je uradio Stjepan Sršan, *Bartol Kašić, Putovanja južnoslovenskim zemljama*, Privlaka, 1987.

zemljama je vredno spomenuti dvotomnu monografiju Miroslava Vanina.²³²³ Što se tiče arhiva kongregacije „*Propagande Fide*“ prvi ozbiljni zbornik izvora u vezi katoličkih misija objavio je Euzebijje Fermendžin.²³²⁴ U vezi arhiva i arhivske građe najbolji pregled možemo naći kod Andrije Nikića.²³²⁵

U vezi ove teme bila je zainteresovana i južnoslovenska historiografija, impozantnu monografiju je objavio Jovan Radonić.²³²⁶ Radonić je svoju knjigu sastavio na osnovu kopija i beleški vatikanskog ambasadora Srbije, Mihajla Gavrilovića. Ova impozantna monografija je međutim teška za korišćenje ne samo zbog toga što nema registre pa čak ni sadržaj, nego i zbog toga što je dosta subjektivna. Čitajući Radonića čitaoci mogu steći utisak da je glavni cilj Rimske kurije bio preobraćanje pravoslavaca na katoličku veru, dakle mogli bismo reći da je došlo do selektivnog sastava izvora. Iako je ta težnja za unijaćenjem postojala moramo reći da je glavni cilj Rima bio ipak održavanje katoličke vere i na Balkanu i u južnim krajevima nekadašnje Ugarske. Drugi stručnjak srpske historiografije je Marko Jačov koji je publikovao značajne zbornike izvora na osnovu građe iz Tajnog vatikanskog arhiva, posebno iz perioda između 1622-1644. godine.²³²⁷ Mana ovih zbornika jeste da je Jačov iz citiranih izvora izostavio one delove koje se ne odnose na Srbe i na istoriju srpskog naroda ne posmatrajući izvore iz aspekata drugih južnoslovenskih naroda, ili iz perspektiva mađarskog stanovništva na teritoriju današnje Vojvodine.²³²⁸

Mađarska historiografija temu posmatra iz više aspekta. Opšta karakteristika historiografije jeste da se bavi ne samo misionarima mađarskog porekla (npr. Pečujska jezuitska misija, ili franjevci u Segedinu i Dendešu) nego istovremeno i sa južnoslovenskim katoličkim misionarima, organizovanih od strane Dubrovčana ili franjevac iz Bosne. Detaljnije se bavio sa katoličkim misijama u 17. veku Ferenc Gala, koji je vršio istraživanja u arhivu Kongregacije u Rimu ali on se više fokusirao na misije koje su bile organizovane za Kraljevsku Mađarsku i za Erdelj.²³²⁹ Od osamdesetih godina prošlog veka istoričari su bili sve više zainteresovani za ovu neistraženu temu.²³³⁰ Segedinski stručnjaci su publikovali nove radove 1993. godine, kada su Janoš Šavaji i Gabor Pinter objavili zbornik radova, koji

²³²³ Miroslav Vanino, *Isusovci i hrvatski narod I-II*. Zagreb, 1969-1987.

²³²⁴ Fermendžin 1892.

²³²⁵ Andrija Nikić, *Povijesni Arhiv Kongregacije za Evangeliziranje Naroda, bivša „De Propaganda Fide“*, Mostar, 1996.

²³²⁶ Јован Радоњић, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.

²³²⁷ Марко Јачов, *Списи Тајног ватиканског архива XVI-XVIII века*, Београд, 1983.; *Isti, Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима I (1622-1644)*, Београд, 1986.

²³²⁸ Molnár 2002. 18.

²³²⁹ Isto 19.

²³³⁰ Borsos Iván, A vatikáni „Congregatio de Propaganda Fide” levéltára. In: *Levéltári Szemle 25/1* (szerk. Geccsényi L.), Budapest, 1985, 63-65.

se odnosi na mađarske izvore iz arhiva Kongregacije između 1622. i 1637. godine.²³³¹ Ovaj zbornik je dobio temeljne i ozbiljne kritike od ostalih stručnjaka u Mađarskoj.²³³² Šavaji je doktorirao na tematici misija u Vatikanu, a doktorat je objavio kasnije u Segedinu i na mađarskom jeziku.²³³³ Najvažnija istraživanja su vršena u Rimu osamdesetih godina prošlog veka i u prvoj deceniji 21. veka. Za ovih trideset godina vredno je svakako pomenuti imena Ivana Borša, Kalmana Bendea, Đerđa Ištvana Tota i Antala Molnara. Krajem osamdesetih su prvo publikovali rezultate istraživanja Borše, Bendea i Tota.²³³⁴ Tot je 1994. godine objavio zbornik izvora u kojem se osam radova odnosi na misije u osmanskoj Ugarskoj.²³³⁵ Između 1997. i 2005. godine imamo značajne publikacije o ovoj temi, odnosno nove zbornike, izvori su se pojavljivali i posle njegove smrti do 2008. godine.²³³⁶ Takođe je važna delatnost Antala Molnara, koji je istraživao u Rimu niz godina i na osnovu prikupljene arhivske građe napisao više studija i članaka, kao i doktorat na temu katoličkih misija u osmanskoj Ugarskoj.²³³⁷

²³³¹ Sávai János, Pintér Gábor, Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából, I (*Acta vol. 1-12 i SOCG vol. 56-79.*), Szeged, 1993.

²³³² Benda Kálmán, Tóth István György, A jezsuiták mecsetje. (Egy forráskiadvány margójára). In: *Budapesti Könyvszemle* 6/1 (szerk. Lackó M.), Budapest, 1994, 20-25.; Molnár 2002. 19.

²³³³ Sávai János, *Missziók, mesterek, licenciatúsok*, Szeged, 1997.

²³³⁴ Benda Kálmán (szerk.), *Moldvai csángó-magyar okmánytár I-II (1467-1706)*, Budapest, 1989; Borsa Iván, Tóth István György, Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651-1658, *Levéltári Közlemények* 60 (szerk. Ember Gy. et al.), Budapest, 1989, 83-142.

²³³⁵ Tóth István György (ed.), *Relationes missionarium de Hungaria et Transilvania (1627-1707)*, Roma-Budapest, 1994.

²³³⁶ Njegova najznačajnije dela u vezi katoličkih misija su sledeća: Tóth István György, Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581-1582). in: *Történelmi Szemle* 39 (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 447-472.; Isti, Az első székelyföldi katolikus népszámlálás. In: *Történelmi Szemle* 40 (szerk. Szakály F.), Budapest, 1999, 61-85.; Isti, Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltsági missziókban. In: *Századok* 134 (szerk. Pál L.), Budapest, 2000, 747-799.; Isti, Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi hódoltságban. In: *Történelmi Szemle* 41 (szerk. Radics K.), Budapest, 1999, 279-329.; Isti, Egy hódoltsági plébános panasza a jezsuiták, a ferencesek és Róma ellen. In: *Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. Kalmár János, Budapest, 1997, 107-112.; Isti, A mohácsi plébános, a budai pasa, és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622-1635). in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 8*. Budapest, 1997, 185-252.; Isti, Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli adminisztrátor levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 1998, 245-281.; Isti, Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban. (Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába, 1653-1673). in: *Levéltári Közlemények* 70 (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 1999, 107-142.; Isti, Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról (1571-1627). in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve 9*, Budapest, 1999, 277-334.; Isti, Raguzai Lajos, a hódoltság utolsó misszionáriusa. In: *Egyháztörténeti Szemle 1* (szerk. Balogh J., Dienes D., Fazekas Cs.), Miskolc, 2000, 10-48.; Isti (szerk.) *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania I-V. (1572-1717)*, Roma-Budapest, 2002-2008.

²³³⁷ Naveščemo samo najvažnija dela Antala Molnara: Molnár Antal, Scardonai püspök „ad limina” jelentései (1624-1648). in: *Fons 1*. (szerk. Reisz Cs.), Budapest, 1994, 275-314.; Isti, Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországon (1633). in: *Fons 2* (szerk. Reisz Cs.), Budapest, 1995, 175-219.; Isti, Egy katolikus misszionárius a hódolt Dél-Magyarországon: Don Simone Matkovich. In: *R. Várkonyi Égnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 232-250.; Isti, A belgrádi kápolna-viszály (1612-1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. In: *Századok* 134 (szerk. Pál L.), Budapest, 2000, 373-429.; Isti, Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572-1647). Budapest, 2002.; Isti, *Tanulmányok*

Posle kratkog pregleda relevantne literature u vezi katoličkih misija možemo zaključiti zašto je Kongregacija za širenje vere smatrala da treba organizovati misije pre svega na osmanskim teritorijama nekadašnje Ugarske kraljevine. Papa Grgur XV je osnovao Kongregaciju za širenje vere (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) 6. januara 1622. godine. Cilj ove institucije je bio s jedne strane da širi katoličku veru i da vodi katoličke misije van Evrope a s druge strane da vodi misije na starom kontinentu u duhu novih kapitalnih zakona i odredbi Tridenstskog sabora.²³³⁸ Naravno, Kongregacija je bila zainteresovana za one ugarske teritorije koje su bile okupirane od strane Osmnalija. Papski legat je u Beču 1622. godine pozvao mađarsko vrhovno sveštenstvo da pruža izveštaje u vezi trenutne situacije katolika na teritoriji cele rascepkane Ugarske i da podnose izveštaje na Šopronskom saboru u leto 1622. godine.²³³⁹ To su i učinili na čelu sa ostrogonskom nadbiskupom Petrom Pazmanjom. Karafa nije bio zadovoljan sa izveštajem i tražio je detaljnije informacije između ostalog od aktuelnog kaločkog nadbiskupa Valentina Lepeša. Lepeš se žalio na to da skoro ne zna ništa u vezi stanja katolika u svojoj dijecezi jer sveštenici koji je on poslao su u opasnim okolnostima propovedali i više puta su bili pretučeni ili čak ubijeni od strane osmanske vlasti.²³⁴⁰ Legat je obavestio ugarsko vrhovno sveštenstvo na saboru da po naređenju Kongregacije treba da budu prisutni u centrima njihove dijeceze²³⁴¹ ali ovu odluku sprevsti u praksi je bilo gotovo nemoguće, jer od strane Osmnalija ne bi bilo tolerisano, pogotovo što su već imali teškoća sa lokalnom mađarskom stanovništvom zbog neuspeha integracija u osmanski administrativni sistem. Shvativši u Vatikanu da od vraćanja ugarskog vrhovnog sveštenstva u sedišta njihovih dijeceza neće biti ništa i da tako misije ne mogu biti organizovane, Kongregacija se odlučila za vraćanje prakse sa kraja 16. veka, a to su bili misije preko dubrovačkih i bosanskih sveštenika i franjevaca. Prva vizitacija (procenjivanje položaja) od strane Kongregacije na teritoriju okupirane Ugarske je urađena 1623-1624. godine. Tada je Pietro Masareki obišao južne teritorije nekadašnje

az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004.; Isti, A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: Isti, *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből.* Budapest, 2008.; Isti, *Kalmárok és káplánok az Oszmán Birodalomban,* Budapest, 2013.

²³³⁸ Tóth István György, A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). in: *Történelmi Szemle* 42 (szerk. Szakály F.), Budapest, 2000, 19-68, Molnár 2002. 199-216., Josef Metzler, Foundation of the Congregation „de Propaganda Fide“ by Gregory XV. In: *Sacra Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. I/1.* Rom, Freiburg, Wien, 1971, 79-111., Tóth István György, A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). in: *Történelmi Szemle* 42 (szerk. Szakály F.), Budapest, 2000, 19-68, Molnár 2002. 199-216.

²³³⁹ Molnár 2004. 12.

²³⁴⁰ Isto 13.

²³⁴¹ Za ovu odluku detaljnije videti: Molnár 2004. 12.

srednjovekovne kraljevine i poslao je izveštaj za Vatikan.²³⁴² Prvi franjevački biskup Albert Rengjić je imenovan za smederevskog biskupa 1624. godine i poverena mu je misijska delatnost na teritorijama između reka Drave, Save, Dunava i Tise, dakle, bila je obuhvaćena i Bačka.²³⁴³

Ima još jedan razlog zašto su se vratili iz Vatikana na praksu organizacije misija preko franjevaca iz Dubrovnika i Bosne a to je da ovaj prosjački red (posebno u Bosni) je imao zaštitu, odnosno od strane Mehmeda II Osvajača (1451-1481) su dobili za vreme osvajanja Bosne 1463. godine atnamu, u kojoj su dobili široke povlastice i privilegije. Tačnije, 28. maja 1463. godine za fojničkog gvardijana franjevca Anđea Zvizdovića je sultan izdao atnamu u Milodražu, koja glasi: „ *Alah je jedini pomagač. Mehmed, sin Murad-Hanov, uvek pobedonosni! Zapoved časnoga, uzvišenoga sultanskog znaka i svetle carske tugre, osvajača sveta je sledeća: Ja, sultan Mehmed-Han, dajem na znanje svom građanstvu i odličnicima da su posednici ovoga carskoga fermana, bosanski duhovnici, dobili moju milost, pa zapovedam: Neka niko ne smeta i ne uznemirava spomenute, ni njihove crkve; neka mirno žive u mome carstvu; a oni koji su izbegli, neka budu slobodni i sigurni; neka se povrate, i neka se bez straha u zemljama moga carstva nastane u svojim manastirima; ni moje Visoko Veličanstvo, ni moji veziri, ni moji službenici, ni moji podanici, niti iko od stanovnika moga carstva, neka ih ne vređa i ne uznemirava; neka niko ne napada, niti vređa i ugrožava: ni njih, ni njihov život, ni njihov imetak, ni njihove crkve; pa i to, ako bi iz tuđine doveli kojega čoveka u moje carstvo, da im je dopušteno. Kunem se sledećom velikom zakletvom: Tako mi stvoritelja zemlje i nebesa, koji hrani sva stvorenja, i tako mi sedam mushafa, i tako mi našeg velikog Pejgambera i tako mi sto dvadeset i četiri hiljade verovesnika, i tako mi sablje koju pašem, niko nesme protivno učiniti ovome što je napisano, dokle oni budu pokorni mojoj službi i verni mojoj zapovesti.*“²³⁴⁴ Bosanski franjevci su dobili još niz privilegija između 16. i 18. veka u obliku fermana i drugih povlastica (npr. bilo im je dozvoljeno slobodno kretanje, pravo posedovanja i popravka crkava, pravo na vlasništvo rudnika, oslobađanje od poreza, oslobođenje od ukonačenja i plaćanja danka u krvi, oslobođenje od carina, zaštita od uznemiravanja pravoslavnog sveštenstva, dozvola jahanja konja i putovanje pod oružjem itd.).²³⁴⁵ Ipak, to ne znači da su osmanske vlasti uvek spoštovale ove privilegije. Tokom vekova sve više i više su morali platiti franjevci za sočuvanje privelegija i to je vremenom

²³⁴² O vizitaciji Masarekija detaljnije će biti reči u nastavku.

²³⁴³ O Regjiću i o njegovoj delatnosti videti nastavak ove teme.

²³⁴⁴ Hazim Šabanović, Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV soljeća. In: *Istorisko-pravni zbornik Pravnog fakulteta Sarajevo 1-2*, Sarajevo, 1949, 201-202.

²³⁴⁵ Molnár 2002. 84.

dovelo do zaduživanja samostanova. Ne retko su morali fratri da ugošćuju vojnike, ili su morali da vode sporove sa pravoslavnim sveštenstvom od čega su najviše profitirale osmanske vlasti, uz velike materijalne štete franjevacu i pravoslavnog stanovništva.²³⁴⁶ Pored ovih poteškoća može se reći, da su bosanski franjevci zahvaljujući svojim privilegijama da postali posle 1463. godine najvažnija katolička institucija na severu Balkanskog poluostrva. Osmanske vlasti nisu ograničili katoličke misije koji su bile vođene od strane franjevacu, jer su oni bili smatrani za crkvene i svetovne predstavnike katolika u Bosni.²³⁴⁷ Tako su oni postali legitimni naslednici srednjovekovne bosanske države i tokom osmanskih vekova su pored crkvene vlasti imali i političko zastupanje bosanskih katolika.²³⁴⁸ Uprkos tome što su imali u finansijskom smislu puno izdataka broj franjevacu je bio u porastu u 16. i 17. veku. Po podacima franjevačkog gvardijana Frančeska Gonzaga 1587. godine ukupno je bilo 13 samostana i 75 redovnika.²³⁴⁹ Iz ostalih izveštaja, koji su poslani za Rim možemo saznati da je 1600. godine bilo 149 redovnika, 1613. 250, a 1623. godine su već imali 17 samostana a broj franjevacu se popeo na 355.²³⁵⁰ Izveštaji vizitacija iz 17. veka obaveštavaju nas da je u Bosni živelo od 100 000 do 300 000 katolika.²³⁵¹

Zahvaljujući navedenim privilegijama i povlasticama bosanski franjevci su počeli svoja misionarski delatnost već krajem 16. veka. Oni su vodili misije uglavnom na teritorijama Slavonije i Srema, ali i u Bačkoj.²³⁵² Prema izveštajima bosanskog biskupa iz 1600. godine bosanski franjevci su prevashodno delovali u Slavoniji na području Požege, Velike i Našica. Isto tako je biskup poslao svog namesnika u Temišvar što nam govori da su bosanski franjevci već tada imali svoju misiju i u Banatu.²³⁵³ Pored banatske misije i u bačkoj misiji imamo podatak da je fratar Gašpar Olovčić iz šarengradskog manastira vršio propovedanje vere u selu Kolut²³⁵⁴.²³⁵⁵ O franjevačkim misijama na područje Bača i njegove okoline će biti detaljnije reči u nastavku.

²³⁴⁶ Srećko m. Džaja, *Konfesionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804*. München, 1984, 184-190, 207-212.

²³⁴⁷ Molnár 2002. 84.

²³⁴⁸ Isto

²³⁴⁹ Ovi samostani su bili: Srebrnica, Kraljevska Sućeska, Fojnica, Olovo, Visoko, Kreševo, Gradovrh, Tuzla Donja, Modriča, Rama, Makarska, Zaostrog. Franciscus Gonzaga, *De origine Seraphicae Religionis Franciscanae eiusque progressibus*, Romae, 1587, 513-515.

²³⁵⁰ Molnár 2002. 85.

²³⁵¹ Krunoslav Draganović, *Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i danas*. In: *Croatia Sacra 4/8* (ur. Vanino M.), Zagreb, 1934, 203., Džaja 1984, 190-194., Molnár 2002. 85.,

²³⁵² Hoško Franjo Emanuel, *Djelovanje franjevacu Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća*. In: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katerine*. Sarajevo, 1979, 103-115.

²³⁵³ Hodinka Antal, *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*, Budapest, 1898, 10-114.

²³⁵⁴ Kolut se nalazi 22 km severno od Sombora u sebernoj Bačkoj.

Problemi opstanka katolika u osmanskoj Ugarskoj

U okviru ovog poglavlja želeli bismo konstatovati par činjenica u vezi položaja katolika u Osmanskoj imperiji. Porta je generalno slabo tolerisala verske zajednice čije je crkveno sedište bilo van carstva a takva je bila naravno katolička vera.²³⁵⁶ Pošto je centar pomenute vere bio u Rimu, jedino bi ugovorom između pape i sultana bilo moguće regulisanje položaja katolika unutar Osmanskog carstva do kojeg nikad nije došlo.²³⁵⁷ Pravoslavne, jermenske i jevrejske konfesije su bile zakonom priznate u carstvo za razliku od katolika.²³⁵⁸ Katolička vera, katoličke zajednice će bite priznate tek u 19. veku za vreme perioda reformi u carstvu, tzv. Tanzimata (1839-1876), kada je stvoren i katolički millet²³⁵⁹.²³⁶⁰ Do tada katolici nisu imali unutrašnju crkveno-školsku i sudsku autonomiju kao pravoslavni. Osim navedene činjenice katolicima su život komplikovali zakoni koje je donosio Mađarski državni savet, kojim su zabranjivali predaju mesta, zabranili izvoz i trgovinu ratnog materijala (barut, oružje).²³⁶¹ Ovi pritisci mađarskih vlasti u Ugarskoj sredinom 16. veka pa sve do kraja 17. veka naišli su na snažni otpor od strane mađarskog stanovništva. Iz više primera može se videti (Kečkemet, Rackeve, Mako, Jasberenj, Tolna pa čak i sedište sandžaka Segedin) da se stanovništvo pasivnom suprotstavljanjem (npr. ometanje osmanskih administrativnih funkcionera da teraju hrišćane u islam) je izazvao kontraefekat od strane osmanske vlasti pa imamo primere, npr. iz Tolne, da su Osmanlije dovele domaću hrićansko stanovništvo u situaciju gde su morali prihvatiti islam ili su bili pobijeni.²³⁶²

²³⁵⁵ Molnár 2002. 86.

²³⁵⁶ Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge, 1983, 31-45, 88-126.

²³⁵⁷ Molnár 2002. 33.

²³⁵⁸ Isto

²³⁵⁹ Millet je sistem verske autonomije u Osmanskom carstvu. Pod osmanskom vlašću, priznatim verskim grupama je bilo dozvoljeno da uspostave svoje samostalne verske jedinice u kojima su zadržavale svoje sopstvene verske zakone , tradiciju i jezik, pod zaštitom sultana. Milletima su upravljali verski poglavari. Pravoslavnim milletom je upravljao grčki patrijarh. Za više informacije videti: Benjamin Braude, *Foundation Myths of the Millet System*. In: *Christians and Jews in the Ottoman Empire. The Functioning of a Plural Society* I. (ed.) Benjamin Braude, Bernard Lewis, New-York-London, 1982, 69-88.

²³⁶⁰ Isto

²³⁶¹ Sledeći zakoni su su zabranili odnose prema Osmanlijama: član 16. zakona iz 1613. godine (CJH. A II. Mátyás, II. és III. Ferdinánd királyok uralkodása alatt alkotott törvények (1608-1657)) 105., 20. član zakona iz 1622. godine (CJH 195), član 11. zakona iz 1635. godine (CJH 315.). Za otpor mađarskog društva protiv Osmanske vlasti odnosno administrativnog sistema videti detaljnije: Szakály Ferenc, *Mi számított a XVII. századi hódoltságban törököségnek?* In: *A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Tudományos emlékülés 1983. március 25–26.* Vaja, 1985, 52–62., Hegyi 1995. 24-26.

²³⁶² Za takve situacije videti detaljnije: Fodor Pál, Dávid Géza, *Magyar ellenállás a török berendezkedéssel szemben*. In: *Keletkutatás 1996. ősz-2002. tavasz* (szerk. Fodor P., Dávid G.), Budapest, 2002, 271-277.

Od osnivanja Ugarske hrišćanske crkve pa sve do osmanskih osvajanja je prošlo pet punih vekova i na osnovu toga možda bismo mogli očekivati da će ugarska katolička crkva biti dovoljno jaka da bez obzira na osvajače sa Istoka opstane i u uslovima strane vlasti. Međutim, stalni ratovi u 16. veku – koji su se odvijali dobrim delom na centralnim delovima Kraljevine Ugarske – kao i širenje reformacije su faktički uništili organizaciju katoličke crkve na jugu Ugarske kako u materijalnom tako i u duhovnom smislu. Ovi gubici su mogli biti teoretski nadoknađeni iz Kraljevske Ugarske, ali tamo je naglasak bio na borbi sa širenjem protestantskih učenja, tako da su misije predstavljale sekundarne ako ne i tercijerne ciljeve. Katoličanstvo nije nestalo iz južnih krajeva zahvaljujući franjevačkim samostanima (Jasberenj, Đendeš, Segedin) ostacima svetovnog sveštenstva, misionarima (preko Dubrovnika i bosanskih franjevaca) odnosno katoličkih južnih Slovena koji su se tokom migracija krajem 16. i tokom 17. veka uselili na upražnjene teritorije pa između ostalog i u Bačku.²³⁶³

Istoriografija je ranije smatrala da su u decenijama posle poraza na Mohačkom polju u južnim delovima Ugarske kraljevine skoro nestali katolici i da je u odnosima katolika i protestanta trijumfovao protestantizam.²³⁶⁴ Ako je to tačno onda treba da postavimo pitanje, u kolikoj meri i kako je opstala Katolička crkva u 16. i 17. veku na okupiranim teritorijama Ugarske. Najvažnije uporište katoličanstva je ostao Pečuj. U ovom gradu i u široj okolini (nekadašnja županija Baranja) su se žestoko borili protestanti i katolici da bi na kraju nadjačali katolici i videćemo da će Pečuj i pečujski jezuiti biti važni za našu temu.²³⁶⁵ Sledeći veliki katolički centar je bio u županiji Šomođ gde su uspešno delovali jezuiti tokom 17. veka.²³⁶⁶

Što se tiče centralnih delova Ugarske, katolici su opstali. Za taj uspeh franjevci u Jasberenju, Đendešu i Segedinu su vršili i pastirsku duhovnu delatnost ne samo u okvirima samostana nego i u okolini. To možemo reći i za Kečkemet, gde su katolici u dogovoru sa protestantima 1564. godine zadržali crkvu, a od 1635. su jezuiti, odnosno od 1644. franjevci odneli pobedu za katoličanstvo u gradu i u okolini. Slične uspehe smo mogli registrovati i u

²³⁶³ Molnár 2002. 101.

²³⁶⁴ Sa širenjem reformacije u južnoj Ugarskoj nećemo se baviti detaljnije, samo ćemo navesti najznačajniju literaturu u vezi teme: Földváry László, *Adalékok a dunamelléki evangélikus református egyházkerület történetéhez* I. Budapest 1898.; Földváry Antal, *A magyar református egyház és a török uralom*, Budapest, 1940.; Bartha Tibor (szerk.) *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok és okmányok a magyarországi református egyház történetéből I-III, Budapest, 1965-1973.; Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*, Budapest, 1995.; Isti, A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól. In: *Katolikus egyháztörténeli konferencia*, Keszthely, 1987.; Ungváry Sándor, *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt. Tanulmányok és életrajzi vázlatok*, Budapest, 1994.

²³⁶⁵ Molnár 1999. 195, 234-238.

²³⁶⁶ Karácsonyi, Kollányi, Lukcsics, V, 544.

Vackoj dijecezi. Vacki biskup Đerđ Pongrac je prema izveštaju iz 1675. godine u svojoj dijecezi u severozapadnom prekodunavlju zadržao katolike kao primarne vernike.²³⁶⁷

Što se tiče seoskog stanovništva, oni su dosta fleksibilno gledali i na protestantizam i na katoličanstvo. Zašto se pojavila ta tendencija? Za sela u osmanskoj Ugarskoj je bilo najvažnije da ostanu u hrišćanskoj veri, ne gledajući tako strogo razlike između protestantske i katoličke konfesije. Ovu toleranciju bismo mogli tumačiti i činjenicom da je broj sveštenika bio jako mali, a pošto su se naselja strogo držala verskih običaja, njima nije bio toliko važno da li evanđelje propoveda jedan protestant ili katolik, odnosno za njih nisu bile važne teološke rasprave i razlike. Naravno, drugačije je bio u gradovima gde su trgovci i zanatlije bili školovaniji od seoskog stanovništva pa su oni težili ka katoličkim sveštenicima, koji su se našli među franjevcima ili jezuitima od kraja 16. veka i tokom 17.²³⁶⁸

Ovde moramo i postaviti pitanje kakav je bio stav Osmanlija prema protestantima, da li su bili više naklonjeni njima ili katolicima? Ovo pitanje je dosta kompleksno, iz literature se nameće zaključak da su na početku osvajanja u Ugarskoj favorizovali protestante, odnosno nisu sprečili širenje nove vere, jer su mislili da se tako mogu lakše širiti u hrišćanskoj zemlji, a u prvim decenijama posle Mohačke bitke su na sudskim ročištima davali prednost uglavnom protestantima.²³⁶⁹ Po katoličkim istoričarima osmanske vlasti su favorizovale i pomagale širenje protestantske vere iz političkih razloga (neprijatelji Habzburške monarhije, podeljenost mađarskog društva).²³⁷⁰ Sa katoličke strane samo je jedna ozbiljna monografija napisana na tu temu od Jožefa Baloga. Balog kaže da su Turci obe konfesije tolerisale iz pragmatičnih interesa što naravno nije značilo priznanje ni jedne od gore navedih crkvi. Iz verskih razloga sigurno nisu podržali protestantizam, odnosno, kad je došlo do favorizovanja protestantizma, te situacije su bile na osnovu politike „zavadi pa vladaj“.²³⁷¹

²³⁶⁷ Dezséri Bachó László, *Gyöngyös város a török hódoltság idejében*, Gyöngyös, 1941, 16-27, 39-55; Szakály Ferenc, *Török megszállás alatt (1543-1686)* in: *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szerk. Kristó Gyula, Szeged, 1983, 648-655; Szántó Konrád, *A jászberényi ferences templom története (1472-1972)*, Budapest, 1972, 49-58; Hornyik János, *Kecskemét város története okmánytárral II*. Kecskemét, 1861, 112-121, 124-138; Mezösi Károly, *A váci egyházmegye a török hódoltság idején Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*, Kiskunfélegyháza, 1939, 14-15; Rajz Mihály, *A váci egyházmegye a török uralom végén*, Vác, 1943, 30-31.

²³⁶⁸ Molnár 2002. 107.

²³⁶⁹ Po mađarskoj istoriografiji izvori između 1541-1552. svedoče i potkrepljuju gore navedenu činjenicu u vezi pomaganja i favorizovanja protestanata protiv katolika. O tome govore pisma Andrije Batizija, Žigmunda Torde Đulajia, Jovana Fejertohija, Emeriha Sigetija Esekija i Mihajla Starajia: Földváry 1940. 153-192; Szakály 1985. 447-455.

²³⁷⁰ König Kelemen, *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332-1932. A szécsényi ferencesek története a megye-, az ország-, és az egyháztörténelem tükrében*, Vác, 1931, 125-126; Hermann 1973, 227.

²³⁷¹ Joseph Balog, *Existenz und Rechtslage der Katholischen Kirche in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft*, Roma, 1939, 29-35.

Protestantski istoričari manje-više dele mišljenje svojih katoličkih kolega, ali oni su još manje istakli i povukli paralele između širenje reformacije i osmanske vlasti. Oni su „favorizovanje“ protestantizma videli u protivhabzburškoj politici Osmanlija i da stanovništvo ostane na osvojenim teritorijama sprečavajući migracije i pražnjenje teritorije.²³⁷² Osmanlija su dozvolile ispovedanje vere koju su zahtevali i platili stanovnici osvojene teritorije. Kad su videli da je nova konfesija sve popularnija i može da održi stanovništvo na novoosvojenim teritorijama nisu imali ništa protiv, šta više dozvolili su Mađarima da biraju da li žele novu konfesiju ili hoće da ostanu u katoličkoj veri.²³⁷³ Međutim, iz literature možemo videti jasnu činjenicu da je broj katolika među Mađarima stalno bio u opadanju i ta tendencija je bila intenzivnija u osmanskoj Ugarskoj nego u kraljevskim delovima.²³⁷⁴ Sakalj je imao slično mišljenje u vezi ove teme. On je potvrdio, koristeći turske deftere, činjenicu da je za vreme osvajanja Osmanlija 60-70 % katoličkog klera bilo uništeno i u naredne dve decenije (u trećoj i četvrtoj deceniji 16. veka) taj broj se smanjio za još 30 %. On je došao do zaključka da stvarno možemo govoriti o naklonosti Osmanlija prema protestantizmu između 1541-1552. godine jer su mislili da novo učenje može biti oruđe konsolidacije njihove vlast na ugarskim teritorijama (kao u slučaju autokefalne pravoslavne crkve). Međutim, posle 1552. godine ova naklonost prema protestanata je skoro sasvim nestala i vlasti su počele da koriste nesporazume i sukobe između katolika i protestanata profitirajući iz ovih sukoba ozbiljnim novčanim sredstvima.²³⁷⁵

Uticao migracija na promenu etničke strukture južne Ugarske pod osmanskom vlašću

Opadanjem broja katolika u južnim oblastima Ugarske pod osmanskom vlašću doprinela je i migracija južnih Slovena od 16. veka. Ove migracije su počele još u 15. veku, ali tokom osmanlijskih osvajanja a naročito posle Petnaestogodišnjeg rata (1591-1606) su postale sve značajnije. Najranije tokom 15. veka su teritorije između Save i Drave, tj. srednjovekovne teritorije Srema, oko Vukovara i Požege dobile slovenski karakter.²³⁷⁶

²³⁷² Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest, 1921, 210-217; Bucsay Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985, 44.

²³⁷³ Csohányi János, *A XVI. századi református egyház és a török*. In: *Studia et Acta Ecclesiastica* III. 896-898.

²³⁷⁴ Salamon Ferencz, *Magyarország a török hódítás korában*, Budapest, 1885, 311.

²³⁷⁵ Szakály 1985. 437-458; Isti, *Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján*, *Világosság* 25 (1984), 51-59.

²³⁷⁶ Engel Pál, *A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája*. In: *Századok* 134. (szek. Pál L.), Budapest, 2000, 267-321.

Naravno, u sve većem broju su se uselili i pravoslavni Srbi, prvo u istočnom Sremu, zapadno od linije Voćin-Cernik, dok su se katolički Bošnjaci uselili u Zapadni Srem između linije Požega-Velika, u srednjovekovnu Vukovarsku županiju, u trougao Valpovo-Osijek-Našice. Moramo istaći da su u Slavoniju postojala naselja sa većinskim protestantskim stanovništvom. Oni su bili prisutni ne samo u gradovima, nego i u selima i varošima, odnosno hrvatski protestanti su živeli južno od Drave u okolini Valpova, Osijeka i Vukovara.²³⁷⁷

Do sredine 16. veka Srbi su postali većinsko stanovništvo u Banatu između reke Moriša, Tise i Dunava, odnosno u Bačkoj.²³⁷⁸ Doseljenici su bili u manjoj meri vojnici, odnosno neregularne jedinice osmanske vojske (*martalosi*)²³⁷⁹ ili eflaci (Vlasi). Oni su imali povlastice u plaćanju poreza, ali su morali zauzvrat da služe vojsku, neretko u pograničnim tvrđavama, a sa pomeranjem granica tokom 16. veka su se polako uselili u osmanske delove Ugarske.²³⁸⁰ Drugi sloj stanovništva južnoslovenskog porekla se uselio na opustele i nenaseljene teritorije Ugarske, i oni su se bavili ratarstvom i stočarstvom, ali su predstavljali značajan faktor i u gradovima, gde su bili zanatlije i trgovci.²³⁸¹ U istoriografiji za useljene južne Slovence se obično koristio termin „*rac*“ koji je bio korišćen za imenovanje srpskog stanovništva od kasnog srednjeg veka. Međutim, nijansiranje južnoslovenskih naroda u južnoj Ugarskoj i te kako je bilo potrebno, jer se radilo o pripadnicima raznih naroda koji su se razlikovali prvenstveno u veri.²³⁸² Vremenom su istraživanja pokazala da moramo razlikovati i napraviti diferenciju kod ovih naroda. Sad konkretno mislimo na katolike južne Slovence (Šokci, Bunjevci, Hrvati i u manjoj meri Bosanci) koji su se u ovo vreme naselili u većim brojevima na teritoriji južne Ugarske. Njihov broj ne možemo uporediti sa Srbima (posebno posle Velike seobe 1690.), ali njihov broj je svakako vredan pažnje.²³⁸³ U okviru

²³⁷⁷ Josip Buturac, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb, 1970, 25-56.

²³⁷⁸ Szakály Ferenc, Szerbek Magyarországon-szerbek a magyar történelemben (Vázlat). In: *A szerbek Magyarországon*, szerk. Zombori István, Szeged, 1991, 21-25; Rác István, *A török világ hagyatéka Magyarországon*, Debrecen, 1995, 119, 112-124.

²³⁷⁹ Павловић 2017. 386.

²³⁸⁰ Fenyvesi László, Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-vlach-iflák-vojnok problematikához, 1641) in: *Magyar és török végvárok (1663-1684)*, szerk. Bodó Sándor és Szabó Jolán, Eger, 1985, 199-218.; Hóvári János, Adalék az eflak-kérdés történetéhez. In: *Keletkutatás*. (szerk. Kakuk Zs.), Budapest, 1992, 82-91.; Hegyi Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Budapest, 1995, 100-109; Ista, Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. In: *Történelmi Szemle 40* (szerk. Szakály F.), Budapest, 1998, 229-256.

²³⁸¹ Hegyi 1995. 197-198. Konkretno primere čemo imati u vezi gradova Bača, Sombora, Subotice i Titela.

²³⁸² Dávid Géza, Magyarország népessége a 16-17. században. In: *Magyarország történeti demográfija (896-1995)*. szerk. Kovacsics József, Budapest, 1997, 169; Miskei Antal, *Török kori magyar városok. A budai szandzsák hászvárosainak gazdasági és társadalmi viszonyai a 16. század második felében*, Debrecen-Szigetszentmiklós, 1998, 109-110.

²³⁸³ Unyi Bernardin, *Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest, 1947; Vanyó Tihamér, A hazai hódoltság vatikáni források tükrében. In: *Vigilia 38/2* (szerk. Rónay Gy.), Budapest, 1973 ,

ovog stanovništva treba ubrojiti dubrovačke trgovce, koji su delovali u većim gradovima, gde su imali svoje radnje i kolonije (Budim, Pešta, Temišvar, Pečuj, Stoni Beograd, Osijek, Požega).²³⁸⁴ Za našu temu je posebno interesantna činjenica da su se ovi katolici naselili i u Bačkoj, gde su nazvani Šokcima i Bunjevcima kako smo to već gore naveli. Sredinom 17. veka katoličko stanovništvo možemo naći na sledećim naseljima po izveštajima misionara: Bač, Baja, Bajmok, Breg, Bukin (danas Mladenovo), Gara, Santovo, Janošhalma, Kolut, Meljkut i Sombor.²³⁸⁵ Pouzdano ne bismo mogli ni proceniti ukupan broj katolika u osmanskome delu Ugarske u 17. veku. Sredinom 17. veka kad je Matej Benlić sproveo crkvene vizitacije broj katolika je procenio na 170.000, od kojih je 50.000 živelo u Slavoniji, 16.000 u Sremu, 52.000 u Prekodunavlju, 9.000 u Bačkoj, 11.000 u Banatu, 2.000 između Budima i Ostrogona i 30.000 u Vackim i Jegarskim dijecezama.²³⁸⁶ Naravno, ovi brojevi su samo procene, nikako tačni popisi katolika u osmanskoj Ugarskoj, ali nećemo suviše pogrešiti ako kažemo da je katoličko stanovništvo u okvirima Osmanske carevine bilo najvećim delom prisutno upravo na gore navedenim prostorima.

Na kraju ovog poglavlja želeli bismo samo još utvrditi kakav je bio položaj katolika u osmanskoj Ugarskoj. Novija istraživanja su pokazala da su osmanske vlasti bile mnogo tolerantnije prema katolicima na ovim teritorijama u slučaju verskih propisa nego što se to ranije mislilo. Da bi održali lokalno stanovništvo dozvolili su vremenom zvonjenje i čak građenje novih crkava.²³⁸⁷ S druge strane smo već videli u okviru istorije nadbiskupije da su mađarski kraljevi i vrhovni sveštenici polagali pravo na izgubljene teritorije, koje su smatrane za sastavni deo krune Svetog Stefana, zato su i imenovani biskupi i nadbiskupi iako nisu imali svoje centre na osmanskim teritorijama. Ovu pretenziju su prihvatile i pape, iako smo videli da je često dolazilo do nesporazuma između mađarskih kraljeva i pape u vezi postavljanja vrhovnih poglavara ugarske crkve.²³⁸⁸ Odnos Katoličke crkve iz kraljevske Ugarske prema okupiranim teritorijama je takođe bio različit. To smo tumačili i sa interesovanjem vrhovnih pastira samo za oporezivanje bivših poseda, ali mogli bismo reći da su dosta dugo i katoličke institucije bile u opasnosti, prvenstveno zbog ekspanzije reformacije

88-97. Međutim, moramo pomenuti i mišljenje istoričara Borše i Tota, koji su mislili da su katolički južni Sloveni bili Srbi: Borsa, Tóth 1998. 88.

²³⁸⁴ Molnár 2002. 106.

²³⁸⁵ Molnár Antal, A kalocsai érsekség a török korban. In: *Kalocsa történetéből*, szerk. Koszta László, Kalocsa, 2000, 117-140; Molnár 2002. 106.

²³⁸⁶ Borsa, Tóth 1998. 141-142.

²³⁸⁷ Szakály Ferenc, Templom és hitélet a 17. Századi váci egyházmegyében. In: *R. Várkonyi Égnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 232-250., 223-231.; Molnár 1998. 245.

²³⁸⁸ Fraknoi 1895. 233-404; Fraknoi III 200-206, 221-227.

u 16. veku.²³⁸⁹ Ne može se zaključiti da su Osmanlije koristile protestante protiv katolika, jer gde su činili većinu katolici, tamo su vlasti stale na stranu katolika. Isto tako možemo reći da je Katolička crkva iz kraljevske Ugarske bila zainteresovana u određenoj meri za katoličke vernike u osmanskoj Ugarskoj ali da će pravo interesovanje pokazati katolički misionari koji će biti poslani od strane Rima, odnosno bosanski franjevci na teritorijama nekadašnje južne Ugarske.²³⁹⁰

Katoličke misije na teritoriji Bačke u drugoj polovini 16. i tokom 17. veka

Gore spomenuti demografski i etnički procesi su imali dalekosežne posledice ne samo na etničku sliku južne Ugarske nego i na crkvene strukture. Novonaseljeni (pravoslavci i katolici) su doneli i njihove crkvene institucije. Sa katoličkim stanovništvom su došli sveštenici, uglavnom franjevci, koji su izgradili prelazni crkveni sistem kojim su popunili prazninu u strukturu crkvenih institucija uništenih za vreme osmanske vladavine u Ugarskoj (1541-1683).

Preporod duhovnog života među katoličkim južnim Slovenima (Bunjevci, Šokci, Hrvati, katolički Bosanci) možemo povezati sa prvim misionarima koji su se pojavili u poslednjim decenijama 16. veka. Oni su stigli iz dva centra: ili iz Dubrovačke nadbiskupije ili iz Bosanske franjevačke provincije.²³⁹¹ Dubrovački sveštenici su pratili obično trgovce na svojim putevima ili kao zaštita trgovačkih karavana i pritom su vršili duhovnu službu.²³⁹² Njihova delatnost se proširila na teritorije između Dunava i Tise, između Drave i Save, posebno na područjima Požege, Beograda, Budima i Temišvara.²³⁹³ Dubrovački benediktinci su delovali u misijama između 1587. i 1612. godine. Prvog misionara iz pomenutog reda Stavana Bošnjaka koji je boravio na misiji u ovim krajevima, Osmanlije su po predanju ubile blizu Požege oko 1587. godine.²³⁹⁴ Njegovi naslednici su dve decenije vodili misije uz

²³⁸⁹ Hermann 1973. 209-229.

²³⁹⁰ Molnár 2002. 119.

²³⁹¹ Isti 2004. 51.

²³⁹² Isto

²³⁹³ Za delatnost dubrovačkih sveštenika u Ugarskoj videti detaljnije: Zsindely Endre, Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. szerk. Bartha Tibor, Budapest, 1973, 988; Kathona Géza, *Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből*, Budapest, 1974, 105; Jorjo Tadić, Toma Popović, Dubrovačka arhivska građa o Beogradu II. Beograd, 1950, 261; Stjepan Krašić, Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392-1600). in: *Arhivski Vjesnik 21-22*. (ur. Stulli B.), Zagreb, 1978-1979, 264,273,278; Ferrendžin 1892. 325, 337.

²³⁹⁴ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima II*. Split, 1964, 441.

odobrenje pape kao apostolski vizitatori u okolini Požege i Temišvara.²³⁹⁵ Misionari iz Dubrovnika su se često sukobljavali sa svojim kolegama iz Bosne oko vođenja misija i oko jurisdikcije nad sremskim i slavonskim crkvama i parohijama.²³⁹⁶

Dubrovački misionari

Da bi povećali svoje prihode i pozicije benediktinci su delovali i na albanskim teritorijama, koje su bile blizu Dubrovniku, gde su dobili biskupske i opatske titule. Na osnovu ovih primera su želeli da „legitimišu“ svoju delatnost i prisustvo i u južnoj Ugarskoj, gde su tražili jednu lokalnu titulu za sebe. Ovaj zadatak je bio međutim prilično težak jer su biskupske titule darivane od strane ugarskih kraljeva a titule manjih crkvenih institucija su privremeno iščezle. Ovu problematiku su premostili sa kreiranjem jedne fiktivne titule, koja nikad ranije nije postojala. U pitanju je Bačka opatija Device Marije. Prvi posednik ove titule je bio Pietro de Vičenco (*Pietro di Vicenzio*) dubrovački svetovni sveštenik koji je ovu opatiju dobio od pape 30. maja 1592. godine preko darovnice.²³⁹⁷ Ovaj breve sam kaže da su dobre opatije zauzete od Osmanlija i da podatke o prihodima opata u samostana nema. „*Kako čujem, manastir Blazene Marije u Bačkom vojvodstvu, pokraj Dunava, u Kaločkoj dijecezi i koji pripada redu Sv. Benedikta, i čiji se posedi i dobra nalaze na teritoriji okupiranoj od strane Turaka i ne donosi nikakve prihode, već neko vreme nema upravu ni opata ni crkvenog sabora.*“²³⁹⁸ Papa je darovao dubrovačkom svešteniku ovu opatiju jer je izvanredno radio svoj posao u okolini Požege da tako ne bi nestala titula i čast ove opatije.²³⁹⁹ Titulu bačkog opata je nosio Vičenco do kraja života i dobio je zadatak da upravlja samostanom. Međutim, ovo napredovanje je imalo samo jednu grešku a to je činjenica da Bačka benediktinska opatija nikad nije postojala.²⁴⁰⁰ Mogli bismo ipak pitati odakle je ipak ova fiktivna titula? Po

²³⁹⁵ Izveštaji benediktinskih misionara: Tóth I. 127-130. Za nepublikovane izvore i fondove videti: Molnár 2004. 51.

²³⁹⁶ Za ove sukobe videti detaljnije: Molnár 2002. 142-152.

²³⁹⁷ ASV Sec. Brev., Reg. Vol. 191. fol. 115rv.

²³⁹⁸ „*Cum sicut accepimus, monasterium Beate Mariae ducatus de Baac prope Danubium Colocensis diocesis Erdinis Sancti Benedicti, cuius bona in terris a Turcis occupatis consistunt, eiusque fructus nulli sunt, iam dudum et ad praesens abbatis regimine et conventu destitutum existat.*“ ASV Sec. Brev., Reg. Vol. 191. fol. 115rv. Izdavanje: Tusor Péter, Tóth Krisztina (szerk.), *Collectanea Vaticana Hungariae. II/3. Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550-1711).* szerk. Galla Ferenc, Budapest-Róma, 2010, 27-28. (CVH II/3.)

²³⁹⁹ Molnár 2004. 52.

²⁴⁰⁰ Tokom naših istraživanja nismo našli nikakav trag da su benediktinci ikad imali svoju opatiju u Baču. Ni mađarska literatura ne zna za to: Sörös Pongrácz, *Az elenyészett bencés apátságok*, Budapest, 1912; Érdújhelyi 1899. ; Sekulić 1978, 11-34; Hervay 2001. 461-547. Međutim, videli smo da je u Baču od sredine 15. veka do 1526. godine je postojao i zborni kaptol Svete Marije. Mislimo da je Sveta stolica je ime zbornog

Molnaru je ova titula nastala od srednjovekovne titule bačkog franjevačkog samostana, čija je zaštitnica bila Devica Marija i od opatije benediktinaca iz Bate, odnosno po njemu ova fiktivna titula znači da su benediktinci bili prisutni na jugu Bačke.²⁴⁰¹ Mislimo da je ovo pitanje diskutabilno, ali da je jedna crkva Device Marije postojala, to je sigurno. Za vreme naših istraživanja povelja i pisama Bačkog kaptola, naišli smo na jednu povelju od 18. oktobra 1473. godine. U ovoj povelji je spomenut Filip, član Bačkog kaptola koji je vršio istragu po naređenju kaptola iz Bača. Ono što je nama interesantno jeste da je on bio po ovoj povelji presbiter crkve Device Marije. Dakle moguće je da je stvarno postojala ova crkva u Baču, a za ovu nekadašnju crkvu su znali još i u Rimu, samo pogrešno su mislili da je bila nekada benediktinska.²⁴⁰²

Posle smrti Vičenca 1593. godine titula opata Device Marije u Baču nije bila zaboravljena. Godine 1596. novi biskup Albanije Inocencio Soičino (*Innocenzio Stoicino*) benediktinski monah je tražio titulu za svog redovnika, Mavra Orbinija, da bi mogao da deluje sa više uspeha u osmanskoj Ugarskoj. Papa je izašao u susret i darovao je Orbiniju upravljanje samostanom u Baču sa njegovim dobrima i prihodima, 2. januara 1597. godine. Papska breva kaže da je samostan u lošem stanju, da stoje samo njegove zidine i da zbog osmanskih osvajanja Kaločki nadbiskup i biskupi u Ugarskoj ne mogu brinuti o samostanu pa nadležnost i pravo imenovanje za opata ima Sveta stolica.²⁴⁰³ Ono što je nama interesantno jeste da je titulu bačkog opata nosio Orbin, ko je bio jedan od najznačajnijih dubrovačkih istoričara, poznat po njegovoj monumentalnoj knjizi o slovenskim narodima.²⁴⁰⁴ Međutim, Orbin za razliku od svojih predaka i naslednika vrlo verovatno da nikad nije bio u južnoj Ugarskoj.²⁴⁰⁵

Iz 17. veku su nam poznata imena dva bačka opata. Jedan je Paolo Toreli (*Paolo Torelli*) dubrovački svetovni sveštenik, koji je titulu nosio 1625. godine, odnosno Don Simone Matković (*Don Simone Matkovich*) koji je bio imenovan na ovaj položaj 1631. Toreli

kaptola je pogrešno povezao sa pogrešnom informacijom da je u Baču postojao u srednjem veku benediktinski samostan.

²⁴⁰¹ Molnár 2004. 52. Isti 2013, 77-78; Isti, *A bátai apátság és népei a török korban*, Budapest, 2006.

²⁴⁰² DL 17465.

²⁴⁰³ Molnár 2004. 52; Isti 2013. 77-78. Pokušali smo da dođemo do samog izvora, međutim na kraju u tome nismo bili uspešni. Antal Molnar je želeći da nam pomogne dosta dugo tražio na njegovim mikrofilmovima iz Rima traženi dokument, ali na žalost nije našao. Signatura traženog dokumenta: ASV Armaria LII vol. 21. fol. 248r-249r; ASV Archivio Consistoriale, Acta Miscellanea vol. 52. fol. 336A; ASV Sec. Brev., Reg. Vol. 248. fol. 339Ar-344v.

²⁴⁰⁴ Mauro Orbini, *Il regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni*. Pesaro, 1601; na srpskom i na hrvatskom jeziku: Mavro Orbin, *Kraljevstvo Slovena*, Beograd 1968; Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, Zagreb, 1999.

²⁴⁰⁵ Miroslav Pantić, Mavro Orbin-život i rad. In: *Mavro Orbin*, nav. delo, XV-XXXIII.; Molnár 2004. 53.; Molnár 2013. 78.

je bio nećak nekadašnjeg papskog vizitatora u južnoj Ugarskoj Bonifacije Drakolice, tako da je verovatno zbog svog strica izabrao misionarsku delatnost u južnoj Panoniji.²⁴⁰⁶ Njegova decenijska delatnost je prilično protivrečna. On je pisao izveštaj 1622. godine za novoosnovanu Kongregaciju propagande Vere. Toreli kaže da uspešno deluje u Bačkoj sa titulom opata iz Bača od 1615. godine, neumorno se bavi sa sveštencičkim obavezama, šta više izgradio je dve nove crkve. Od kongregacije je tražio pre svega novčana sredstva, crkvene knjige na narodnom jeziku, crkvenu opremu i dozvolu za ispovedanje. Kao svedočenje svog uspešnog rada izveštava da je lepo sarađivao sa bosanskim i jezuitskim misionarima, lokalnim sveštencima i sa prizrenskim biskupom Petrom Katićem koji je imao svoju rezidenciju u Beogradu, odnosno koji je bio namesnik kaločkog nadbiskupa Valentina Lepeša : *„Presvetla i prečasna gospodo, Opat Pavle Toreli Dubrovčanin, nećak blaženog monsinjora Bonifacija, biskupa Stona [...] kao što je poznato, za veru sadašnjeg monsinjora biskupa Stona preduzeo je potrebne mere 26. avgusta 1619. za Opatiju Svete Marije u Baču kraj Dunava u Kaločkoj biskupiji potčinjenoj nevernicima bez manastira i bilo kakvih prihoda što se pojavljuje u dekretu srećnog spomena na papu Pavla V 11. maja 1615. i što su odobrili ovde u Rimu obični sveštenici za spomenutu opatiju u kojoj je čekao dok je ulagao mnogo znoja, napora i rada, koliko u izvršavanju sakramenata, toliko u tome da se smanji broj šizmatika i jeretika prema poslušnosti Svetoj crkvi i ukloni bilo kakvu zloupotrebu i pritom je odbijao milostinju od laika i odlazio u posetu sa opasnošću po život u spomenutu opatiju i druga mesta u kojima žive nevernici vodeći odlučno i druge sveštenike i stražu o sopstvenom trošku, gde je još sa nabavljenom dozvolom podigao dve crkve koje su bile uništene, sa beskrajnom radošću i utehom za ove jadne duše koje su bezbrojne i koje su toliko godina bile bez sveštenika, žrtvovanja i sakramenata i za koje se pobrinuo da postavi dva sveštenika na svoje mesto dok bude odsutan, da se sami predstave pred svetim nogama našeg Gospoda, i sa time je ispoljio potrebu i želju koju imaju oni narodi od Božje reči i katolički sveštenici i egzemplari, kao što su svemu ovome verni izvori katoličkih biskupa i naročito*

²⁴⁰⁶ Bonifacije Drakolice je kao papski vizitator putovao u južnoj Ugarskoj 1580-1582. godine. Njegova putovanja su bila važna u pripremi budućih katoličkih misija od devedesetih godina 16. veka na osmanskim teritorijama. Njegov put iz Beograda za Temišvar 1581. godine je jako interesantan jer je on za katoličke sveštenike iz Srema držao sinod. Neki istoričari su mislili da je mesto sabora bio Bač 28-29. avgusta 1581. jer u njegovim izveštajnim pismima koje je slao za Vatikan za mesto sabora je naznačio „Basiacbga“. Tot Ištvan Đerd i Antun Bošnjaković su mislili da je to mesto bilo Bač, jer je „Basiacbga“ navođen kao varoš. Antal Molnar je međutim rešio ovo pitanje. Na kraju je zaključeno da je najverovatnije mesto sabora bilo selo Bapska u Sremu (danas u Hrvatskoj južno od Šarengrada). Mi bismo želeli dotati još i mišljenje da nije velika verovatnoća da je Bač bio mesto održavanje sinoda i zbog toga što u gradu imamo stalno stacioniranu osmansku vojsku u tvrđavi od 1543. do 1687. godine. Za pitanje sinoda održan od Drakolice 1581. godine videti: Antun Bošnjaković, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj. Prilog povjesti Katoličke Crkve u Srijemu*, Zagreb, 1978, 75-78.; Tóth István György 1997. 456-457.; Molnár 2002. 132-133. Za Drakolicu i njegovu vizitaciju videti detaljnije: Tóth István György 1997. 447-472; Molnár 2002. 125-136.

kaločkog biskupa 1617. godine [...]. Služio je još kao spoljni vikar pomenutom monsinjoru nadbiskupu za gorepomenutu veru i kao general beogradskom biskupu, kao i za dozvolu 6. decembra 1618, koju čuva kod sebe u originalnom obliku da je pokaže svakoj naredbi Vaše najslavnije vlasti. Drugo, ovi siromašni narodi, budući da su svi potčinjeni nevernicima, što je pogoršano porezima, i podložni neprestanom iznuđivanju, žive samo od onoga što steknu sopstvenim rukama bez pomoći Svete apostolske Stolicе i stalnih godišnjih prihoda, ne samo da ne mogu sebe da prehrane, već ni da zadrže nadređene. Isto tako, potrebne su im knjige na narodnom jeziku. Propovednik nudi sebe lično, svoje postignuće i sve ono malo što ima i zna za službu Bogu i za zdravlje ovih duša i širenje svete vere i da bi mogao da stvori plod kakav želi sa zadovoljstvom i utehom ovih naroda. Moli Vas za pomoć i poverenje koje će biti u skladu sa beskrajnim razumevanjem Vaše najslavnije vlasti za tolike potrebe. Podseća isto tako sa istom poniznošću da su crkve koje je ponovo podigao prazne i da imaju potrebu za svim verskim ukrasima za služenje Boga. Ostavlja Vam još na razmatranju potrebu za posebnom dozvolom koju želi za mirnu savest i zdravlje duše kako bi mogao da ispovedi sve ove narode podređene nevernicima koje će morati da poseti dajući im sposobnost da se oslobode od poverljivih slučajeva, pošto ne može da im priđe zbog udaljenosti i siromaštva i od drugih potčinjenih vernika ilirskog jezika. Ovaj propovednik moli još, budući da je već bio na iskušenju u Rimu na lečenju duše kada je ispovedao u mestima gde se govori ilirski jezik, da samo pokažete moć običnim katolicima kad budete mogli da slušate njihove ispovesti. Neka sve primi od velike milosti Vaše presvetle vlasti. Presvetloj i prečasnoj gospodi, gospoda kardinali iz Svete kongregacije za širenje vere za opata Pavla Torelija koji se nalazi u krajevima nevernika.²⁴⁰⁷

Međutim, ostali sveštenici na osmanskoj teritoriji nisu imali tako dobro mišljenje o Toreliju kako je on tvrdio. Gore pomenuti biskup Katić se žalio na njega kod priora jezuita 1619. godine da ga bački opat ne želi priznati za njegovog načelnika odnosno da spletkari protiv jezuita i da koči njihove misije. Šta više, navodno je bio toliko bahat da je sebe smatrao za načelnika misije u celoj Ugarskoj iako je bio nadležan samo za donju Ugarsku: „Tek što je prevaziđena ova prepreka franjevac, došlo je do druge zbog pesme opata Torelija, koji, da bi preživeo, razuzdano upotrebljava mač svog zajedljivog jezika protiv nas, ograničavajući našu sudsku nadležnost i postavljajući se za glavnog crkvenog velikodostojnika u celoj gornjoj Mađarskoj samo sa dekretom²⁴⁰⁸ svoje opatije i u donjoj

²⁴⁰⁷ Tóth I.131-133.

²⁴⁰⁸ Papska poslanica (breve)

Mađarskoj, informišući lažno narod da moje funkcije kao ni funkcije franjevacu nisu legitimne, sramoteći nas sve malo i sa drugim svojim lošim navikama”.²⁴⁰⁹

Takođe je imao loše mišljenje o bačkom opatu Marino de Bonis jezuitski misionar, koji je ga prijavio kod rimske inkvizicije da je razveo bračne parove a za to je primio novac, nepristojno se ponašao (svirao je na citri i pevao je).²⁴¹⁰ Njega je okarakterisao 1624. godine apostolski vizitator Pietro Masareki (*Pietro Massarecchi*) kao izuzetno glupog čoveka. U izveštaju Masarekija je pomenut kao bački opat: „Šta ima da se kaže o D. Pavlu Toreliju, opatu Bačke, koji je, da bi slavio u spomenutoj kapeli, dao priliku gorenavedenim da kažu, ako opat Toreli slavi, može se suditi da u kapeli nije zabranjeno bogoslužjenje. Čak i da je Toreli možda čuo ovu reč (Pogođen zabranom) više puta, ali da ga je neko pitao kakvo značenje nosi sa sobom i kako ga kanonisti shvataju, smatra se zapravo da ne bi znao da odgovori šta znači Pogođen zabranom.”²⁴¹¹ Izgleda da Toreli jedno vreme nije boravio čak ni u Bačkoj.²⁴¹² U Budimu se pojavio 1623. godine jer je želeo da nasledi imovinu mrtvog brata, koja je bila dosta velika jer je iznosila 2.000 škuda. U Budimu je vredno obavio svoje duhovne dužnosti, jer je držao mise i ispovedao po privatnim kućama katolika u gradu.²⁴¹³ O njegovoj delatnostima u okviru misije posle 1625. godine ne znamo ništa. Po jednom izvoru iz 1631. godine, navodno je Toreli umro 1625.²⁴¹⁴

Poslednji po nama poznat sveštenik koji je nosio titulu bačkog opata je bio Don Simone Matković čija karijera je bila prava avantura. Bio je bosanskog porekla, na početku je želeo da postane franjevac ali je napustio red i kao svetovni sveštenik obišao je ceo Balkan. Međutim, težište njegove delatnosti je ostala južna Ugarska, kao misionar je najviše delovao

²⁴⁰⁹ „Già quasi é superato questo impedimento delli frati, ma succede un' altro dal canto di Abbate Torrelli che per vincere, licentiosamente adopra la spada della sua mordace lingua contra di noi, restringendo la nostra giurisdizione, et facendosi universal prelato in tutta l'Ongaria super- ore solo col breve della sua abbazia che e nell' Ongaria inferiore, informando falsamente i popoli che le mie et delli padri le funtioni non sono legitime; con che da puoco scandalo a tutti, si come anco con altri suoi mali costumi.” Balázs, Fricsy, Lukács, Monok I/2. 357.

²⁴¹⁰ Molnár 2004. 53.

²⁴¹¹ *Ma che s' ha da dire di certo D. Paolo Torelli Abbate di Bačka, il quale per hauer celebrato in detta Cappella, diede occasione ai sopradetti, che dichino, se Abbate Torelli celebra, si puo giudicare, che la Cappella no è interdetta. E pure il Torelli hauera forse inteso questo nome (Interdetto) piu uolte, ma chi l' havesse dimandato, che Significatione porta seco, et come li canonisti l' intendono, tengasi per certo che no hauerebbe saputo rispondere, che cosa sia Interdetto.* Krunoslav Draganović, Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. Naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624. In: *Starine Jugoslovenska Akademija Znanosti I Umjetnosti (JAZU)* 39 (ur. Šišić F.), Zagreb, 1938, 35.

²⁴¹² Godine 1622. kad je osnovan Kongregacija za širenju vere otišao je za Rim gde je iz prve ruke obavestio Kongregaciju i papu o njegovoj misiji u Bačkoj (Molnár 2004. 54.). Delove njegovog izveštaja videti gore.

²⁴¹³ Tóth I 157-159.; Molnár 2004. 54.

²⁴¹⁴ Molnár 2004. 54.

u Bapskoj u Sremu odnosno u Mohaču u Baranji.²⁴¹⁵ Pošto je proputovao ceo Balkan i zbog njegove ambicije je 1612. godine postao jedan od osnivača i pomagača novog misionarskog centra jezuita²⁴¹⁶ u Beogradu.²⁴¹⁷ Osim Bapske i Mohača njegov treći centar gde je najviše delovao bila je svakako Bačka. Prvi put je boravio kod bačkih katolika oko 1608/1609. godine kad su ga zvali da otera šizmatike popove, pokrsti njihovu decu i blagoslovi sklapanje novih brakova. Međutim, ova njegova prva misija je završena skoro katastrofalno: pomenuti popovi su poslali protiv njega 15 Osmanlija koji su ga istukli i oduzeli njegov novac. Njegovi vernici su ga odneli u njegovu parohiju u Bapsku: „*Posle ovog uspeha Don Simon se vratio u svoju parohiju Bapsku na veliko veselje svih katolika. Odmah su ga pozvali kod sebe katolici iz Bačke kraj Dunava da ih oslobodi od sveštenika šizmatika i da dođe da krsti njihovu decu i blagoslovi brakove. Dok se on time bavio, jednog dana je uskočilo 15 naoružanih Turaka koje su poslali šizmatici; nakon što su ga nemilosrdno prebili toljagom, ranili i ostavili polumrtvog, uzeli su mu ono malo novca što je imao; katolici su ga odveli kući i sve do ponoći nije došao sebi.*“²⁴¹⁸ On je otišao za Rim 1622. za vreme osnivanja Kongregaciju za širenje vere kao i Toreli. Detaljno je obavestio Kongregaciju i papu o njegovim misijama i izneo je više preporuke o nastavku misija. Između ostalog je preporučio osnivanje više škola u osmanskome delu Ugarske, kojima bi upravljali jezuiti a mesta koja je preporučio za osnivanje škola su bili Hercegseleš u Baranju, Valpovo u Sremu i Pataj u Kaločkoj dijecezi.²⁴¹⁹ Možda je najinteresantnija informacija u njegovim preporukama iz 1622. godine bila ona u koju je tražio dve parohije za mesto „Bunievzi“.²⁴²⁰ Međutim, problem je da u Bačkoj nikad nije postojala mesto pod ovom imenom. Kao odgovor na ovo pitanje bi mogao da bude da je termin „Bunievzi“ korišćen kod Matkovića za označavanje katoličkog stanovništva u Bačkoj. To nije bio ni jasno za *Propaganda Fide* u Rimu pa su tražili od Matkovića da precizira koje parohije želi dobiti za katolike. U odgovoru je Matković naveo sledeće parohije i za koga on to traži konkretno: „*Muhac Chatol / Buniezisoczi Xiochzi*“. U

²⁴¹⁵ Isto

²⁴¹⁶ O juzitskim misijama u Bačkoj ćemo malo kasnije govoriti. O delotnosti u Beogradu videti detaljnije: Molnár 2002. 161-199; Isti 2013. 185-197; Vanino 1932. 80-99; Isti 1934 217-157; Sršan 1987. Izvori videti u zborniku izvora: Balázs, Fricisy, Lukács, Monok I/1. 47-48,49, 52-55, 58, 60-61, 62.

²⁴¹⁷ O biografiji Matkovića videti detaljnije kod: Molnár 1998. 232-250; Tóth István György 1997. 185-252.

²⁴¹⁸ *Doppo questo successo Don Simone ritornò alla sua parochia di Babsca con grand'allegrezza di tutti i catholici. Subito lo chiamarono a se di la dal Danubio li catholici di Backa, perché li liberasse dalli preti scismatici, et venisse lui a battezzare li loro figlioli e benedire li matrimoni. Mentre che egli attendava tra loro intorno a questo, fu assaltato un giorno da 15 turchi armati e dalli scismatici mandativi; i quali, havendolo crudelmente battuto con mazze, ferito, e lasciato mezzo-morto, gli pigliorno quei pochi danari, che haveva; lo portorno a casa li catholici, et sino a mezza notte non torno in se.* Balázs, Fricisy, Lukács, Monok I/1. 176.

²⁴¹⁹ Molnár 2004. 54.

²⁴²⁰ Isto

pitanju su dakle parohije u Mohaču i Katolju u Baranji a one su tražene za Bunjevce i Šokce, koji žive tu kao katolici, grešku je napravio Matković kad je mislio da se ove parohije nalaze u nekadašnjoj dijecezi Kaločke nadbiskupije.²⁴²¹

Posle boravka u Rimu Matković se vratio na jug Ugarske gde je nastavio svoje misije. Bio je aktivan i u Bačkoj, međutim uglavnom je boravio u Baranji u selima Draž (danas u Hrvatskoj) i u Maroku (današnja Mađarska). Posle smrti Smederevskog biskupa Alberta Rendića je 1630. godine oputovao u Rim da bi mogao dobiti titulu Smederevskog biskupa. Ovako bi on postao biskup nadležan za misije svetovnog sveštenstva za katoličke misije u osmanskome delu Ugarske.²⁴²² Međutim, nije bio imenovan za ovu traženu poziciju od strane Kongregacije, tako da je želeo barem dobiti titulu nekadašnjeg Torelija, želeo je postati bački opat. O njegovim težnjama smo našli tragove kod Molnara, koji se poziva na pisma koja su ostala iza Matkovića u Vatikanu u arhivu Apostolske komore. Jedno od njih je posebno interesantno, 31. novembra 1631. godine, u kojem je fiktivna titula bačkog opata izmenjena na Batski (*Badia di Santa Maria de Bata*), pošto su verovatno u Rimu već bili bolje informisani za stanje o okupiranim teritorijama nekadašnje Ugarske.²⁴²³ Ipak interesantno je da nikome nije smetalo da zaštitnik samostana u Bati nije bila Devica Marija nego Sveti Mihajlo. Postoji još jedan problem u vezi ove opatije. U Rimu su se pozivali na činjenicu da ugarski kraljevi nisu imenovali opata na čelu opatija jer ih Osmanlije drže pod okupacijom, tako da je Rim nadležan u imenovanju načelnika ove crkvene institucije. Međutim, realno stanje je bio da su ugarski kraljevi darovali i dalje ovu titulu i imenovali osobe na čelu Batskog opata u 17. veku bez obzira na osmanska osvajanja.²⁴²⁴ Bilo kako bilo, posle smrti Matkovića oko 1638. godine, i ova fiktivna titula bačkog opata Device Marije je nestala zauvek.²⁴²⁵

Jezuitski misionari

Pored benediktinaca i svetovnih sveštenika i jezuitski red je aktivno učestvovao u organizaciju katoličkih misija u Osmanskom carstvu. Jezuitska misija je bila osnovana 1612. godine uz aktivno učestvovanje dubrovačkih trgovaca u Beogradu, a cilj jezuita je bilo širenje

²⁴²¹ Beatus Bukinac, *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi Croatici saeculis XVI et XVII*. Zagreb, 1940, 63; Jovan Erdeljanović, *O poreklu bunjevaca, Beograd*, 1930, 65-67; Ante Sekulić, *Bački Hrvati. Narodni život i običaji*. Zagreb, 1991, 16-17.

²⁴²² Za Alberta Rengjića i u vezi smederevske misionarske biskupije vidite detaljnije: Molnár 2002. 244-250; Molnár 2004. 55.

²⁴²³ Molnár 2004. 55.

²⁴²⁴ Sörös 1912. 134-139.

²⁴²⁵ Molnár 2004. 55.

i negovanje katoličke duhovnosti u Slavoniji, Bačkoj i Banatu. Beograd je kao centar za ove misije bio idealan zbog njegovog geostrateškog položaja i zbog njegove infrastrukture.²⁴²⁶ Prvi beogradski jezuiti, Bartol Kašić i Ištvan Sini u društvu Don Simeona Matkovića su obišli Južnu Ugarsku, a na njihovom misionarskom putu su boravili i u Bačkoj. Iz izveštaja Kašića možemo saznati da su u proleće 1613. godine, Sini i jedan bosanski sveštenik išli za Pečuj ali ne preko Slavonije i Baranje, nego preko Bačke. Oni su kod Bukina prešli Dunav gde su sreli sa jednim bosanskim franjevcem, koji je lutao na ovom području bez dozvole. Po Kašiću bili su i u Baču, gde su ispovedali 14-15 ljudi, i po njima nije bilo više katolika u gradu! Nije bila ni mnogo bolja situacija u Somboru gde su našli svega pet do šest katoličkih porodica.²⁴²⁷ Na svom putu u Bačkoj su videli 10-12 ruševina crkava. Jezuiti su ostavili toliko pozitivni utisak na katolike Bača da su poslali svog predstavnika za Beograd tražeći od jezuita nastavak njihove misije: *„Prešavši Dunav u selu Bukin videli su u prolazu fra Matiju, koji ide od sela do sela kao begunac bez ikakvog naloga svojih nadređenih. U Somboru, sada varošici, koji je nekada bio veliki grad, sad nema više od pet ili šest hrišćanskih kuća. U gradu Baču ispovedili su 14 ili 15 hrišćana, a bilo ih je samo malo više. Oni su nas čekali sa velikom željom i neverovatnom pobožnošću. Pratili su nas dugo ulicom, po najopasnijim prolazima. Na celom ovom putovanju videli smo na ulici 10 ili 12 uništenih crkava sa velikim bolom [...] zatim je došao neko iz Bača, već biskupskog grada, moleći nas u ime celog naroda da im udelimo milosrđe zato što su bili bez sveštenika i bez ikakve duhovne pomoći. Ali nije bilo moguće pružiti im zadovoljstvo budući da nisu ni pouzdana pratnja ni neophodna podrška.* „²⁴²⁸

Vođa druge generacije jezuitskih misionara u Bačkoj je bio Marin de Bonis. Pater je u februaru 1619. je pratio Prizrenskog²⁴²⁹ biskupa Petra Katića u njegovoj vizitaciji. Jezuitski

²⁴²⁶ Isti 2000. 386-392.

²⁴²⁷ Vrlo verovatno da je ovaj podatak netačan, jer nije moguće da nisu bili prisutni pravoslavci. Na broj poravoslavnih vernika nismo naišli u ovom periodu u Somboru.

²⁴²⁸ „*Passato il Danubio a Bucchino villa videno per passaggio fra Matthia, 4 it quale va di villa in villa senza nessun ordine delli suoi superiori come fugitivo. In Sombor pur villa anticamente città grande, non si trovano più che cinque o sei case de chris-tiani. Nella città di Bac si confessorno da quattordecim o quindici christiani, e pochi più vi si trovavano. Questi ci havevano aspettato con desiderio graride e devotione straordinaria. C'accompagnorno un pezzo lontano per strada, ne i passi più peri- colosi. In tutto questo viaggio vedessimo per strada dieci o dodici chiese distrutte con. gran dolore nostro [...] Venne poi uno da Bacia, già città episcopale, preghandoci a nome di tutto il popolo, che volessimo far la carità ancora a loro, perché stavano senza sacerdoti et senza ogni aiuto spirituale. Ma non fu possibile a dargli satisfattione, non essendovi ne compagna fidata, né provigione necessaria.*” Balázs, Fricsey, Lukács, Monok I/1. 120, 122. Na ovom misionarskom putu je po drugoj jezuiti Ištvanu Siniju možemo saznati da je u okolini Bača je živeo 10-12 000 Mađara. Mislimo ipak da je ovaj broj preteran: „Siamo invitati anche la verso Baczii, dove saranno 10 0 12 mille Ongare.” Balázs, Fricsey, Lukács, Monok I/1. 90.

²⁴²⁹ Titula Prizrenskog biskupa je bila izmišljena titula. Ona je davana misionarskim biskupima da bi zobišli pravo postavljenja biskupa mađarskih kraljeva, da nebi oni imali ingerencije nad misionarskim

pater detaljno priča kako su delovali u februaru u Bačkoj. Stigli su 14. februara na obalu Dunava gde su ih već čekali stanovnici. Vernici su stalno ljubili njihove ruke, posebno Katićeve, jer nikad pre nisu videli katoličkog biskupa. U pismu možemo detaljno saznati kako su s delovali jezuiti u Bukinu i u Sonti. Vernici skoro ništa nisu znali o katoličkoj veri, jer nisu imali sveštenike, ali bez obzira na okolnosti istrajno su držali svoje običaje vezane za hrišćanstvo. U početku kaže Bonis nisu bili tako otvoreni, čak su bežali od jezuitskih misionara, koji su pokušali preko dece da privuku odrasle. Za decu su dali male poklone u vidu svetih sličice ili zvonice. Tako su ubedili i njihove roditelje da dođu da uče od jezuitskih patera.²⁴³⁰ Za vreme posta su proglasili oprostaj grehova, ispovedali odrasle (posebno starce), odnosno sprečili su ozbiljne zloupotrebe.²⁴³¹

Naravno ako posmatramo i bavimo se sa misionarskom delatnošću katolika u osmanskome delu Ugarske ne smemo zaboraviti i značajnu delatnost bosanskih franjevaca, koji su igrali važnu ulogu u negovanju i širenju katoličke vere u Sremu, Slavoniji, ali i naravno u Bačkoj. Na desnoj obali Dunava u Šaregradu su fratari samostana u Olovu obnovili šaregradski samostan oko 1560. i odatle su prešli na levu obalu da propovedaju među katolicima u Bačkoj.²⁴³² U vezi njihovih misionarskih delatnosti imamo prve tragove iz 1584. godine. Izvor kaže da je fra Gašpar Olovčić mnogo luterana vratio na katoličku veru u Kolutu²⁴³³ u Bačkoj.²⁴³⁴ Međutim, fratra Olovčića su Osmanlije 1597. godine uhvatili i nabili na kolac jer su mislili da je austrijski špijun. Posle rata šaregradski samostan nije bio obnovljen.²⁴³⁵

Sa prestankom rada franjevaca iz šaregradskog samostana franjevačke misije nisu bile prekinute na teritoriju Bačke. Kako smo već videli jezuitski misionar Marin de Bonis je 1613. godine se sreo sa nekim franjevcem Matijom u Bačkoj.²⁴³⁶ Posle četiri godine 1617. se Bonis žalio na jednog bačkog franjevca sveštenika, koji navodno preko cele godine nije održao misu i često je jahao i pevao vojničke pesme. Katolici su sakramente morali da uzmu od pravoslavnih popova, jer pomenuti franjevac nije njih ni naučio kako se krsti, ali što se

biskupima u osmanskoj Ugarskoj. Rim je jako pazio na ova formalnost, jer Kongregacija htela da bude jasno ko je odgovoran i nadležan za katoličke misije.

²⁴³⁰ Balázs, Fricsy, Lukács, Monok I/2. 350-352.

²⁴³¹ Molnár 2004. 56.

²⁴³² Isto

²⁴³³ Selo Kolut se nalazi dvadesetak kilometara severno od Sombora u severnoj Bačkoj.

²⁴³⁴ Po izvorima tada su u Kolutu osim katoličkih južnih Slovena živeli i Mađari, koji su bili verovatno luterani. Tóth István György I. 124-126.; Hegyi 2001. 1286.; Molnár 2004. 56-57.

²⁴³⁵ Karácsonyi János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig* II. Budapest, 1924, 361-362.

²⁴³⁶ Balázs, Fricsy, Lukács, Monok I/1. 120.

tiče donacije ne samo da je nju ubirao već su to bile prave krađe.²⁴³⁷ Ovaj franjevac je vrlo moguće da je identičan sa gore pomenutom Matijom, jer drugi apostolski vizitator, Pijetro Masareki u njegovom izveštaju iz 1624. godine je izveštavao u vezi jednog franjevaca, koji se zvao Matija. Njega je okarakterisao kao neznaicu, koji je pobjegao iz parohije Otok iz Srema u Bačku. Pored njega tada je još jedan svetovni sveštenik delovao među katolicima u Bačkoj koji se zvao Don Andrea.²⁴³⁸ Ove informacije moramo međutim uzeti sa rezervom, jer su jezuiti i bosanski franjevci bili ljuti neprijatelji i borili su se oko nadležnosti misija posebno u Sremu i Slavoniji.²⁴³⁹ Ali svakako ima neke istine u tome da su neki franjevci pobjegli iz samostana gde disciplina nije bila uvek na zahtevnom nivou, a ovi redovnici su često bežali u Bačku gde su se u trskama i šumama skrivali.²⁴⁴⁰

Delatnost franjevaca u Bačkoj

Prava misionarska delatnost franjevaca u Bačkoj je počela tek dvadesetih godina 17. veka kad je obrazovani franjevac Pavao Papić započeo svoju delatnost. Papić je rođen 1590. godine, učio je u Ankoni a u Fojnici je bio lektor.²⁴⁴¹ Na leto 1623. ga je redovnik bosanskog franjevačkog provincijala Marijan Pavlović poslao za Rim sa fratrom Jurajem Neretljaninom, da bi predali izveštaj novoosnovanoj Kongregaciji u vezi misionarskih delatnosti bosanskih franjevaca, odnosno da traže pomoć i podršku za nastavak uspešnog rada.²⁴⁴² Ovde se upoznao sa sekretarom Kongregacije, Frančeskom Ingolivom, s kim je i kasnije imao blisku saradnju. Mladi franjevac je shvatio da je dobro imati čvrste veze sa Kongregacijom jer će na ovaj način dobiti ne samo on nego i franjevačke misije veću podršku od jezuita i svetovnih sveštenika u južnoj Ugarskoj.²⁴⁴³ Međutim, ipak njegovi redovnici nisu imali dobro mišljenje o njegovoj delatnosti. Posle povratka Papića za Bosnu 1624. godine njegov redovnik Neretljanin ga je prijavio kod provincijala da je navodno više radio na tome da bude imenovan za Sofijskog biskupa nego u interesu provincije.²⁴⁴⁴ Vrlo verovatno da ga je

²⁴³⁷ Isto 296.

²⁴³⁸ Draganović 1938. 12, 17.

²⁴³⁹ Kulminacije ovih sukoba su bili u Beogradu gde su vodili žestoke i dugotrajne borbe oko katoličke kapele. Za ove sukobe videti detaljnije sa bogatom literaturom i izvorima kod: Molnár 2002. 186-192; 230-252; 268-279; 354-358.

²⁴⁴⁰ Molnár 2004. 57.

²⁴⁴¹ APF SOCG vol. 179. fol 137v.

²⁴⁴² Basilius Pandžić, Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623. S. Congregationi de Propaganda Fide exhibita. In: *Mandićev zbornik u čast o. Dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života*. Rim, 1965, 211-234.

²⁴⁴³ Molnár 2004. 57-58.

²⁴⁴⁴ Fermendžin 1892. 368-369.

Pavlović poslao iz tih razloga u Bačku da vodi tamošnju katoličku franjevačku misiju.²⁴⁴⁵ On je 26. novembra 1624. godine u pismu za Ingolija obavestio sekretara Kongregacije o njegovom radu u Bačkoj: kaže da je ovaj kraj ravnica gde žive kalvinisti, luterani, unitarci i šizmatici (mislio je na pravoslavce). On je često propovedo među njima mada je više puta došao u opasnost. Za svoju buduću delatnost je tražio od Kongregacije ovlašćenje. Ipak najinteresantnije je da je Papić ovo pismo uputio Frančesku Ingoliju iz Bača, što znači da je grad ipak bio jedan od centra misionarski delatnosti bosanskih franjevaca: „*Presvetli i prečasni gospodine i najpoštovaniji gospodaru [...] Kako su dani prolazili, stigao je do mene toliko željeni spis 17. jula prema kom sam shvatio kako je Naš Gospodar preduzeo potrebne mere za biskupa iz Sofije. Neka je čast Gospodaru! U međuvremenu, molim Vašu Visost da se smiluje i seti se mene kako sam počeo trudeći se za Božju čast, a tako želim i da istrajem. U trenutku kad sam se vratio, slavni otac ministar poslao me je na granice Mađarske, ravničarske zemlje iz koje se planina ne može videti ni da se želi, gde žive kalvinisti, luterovci, arijanci i šizmatici i dok sam svakodnevno propovedao, više puta sam se nalazio u velikoj opasnosti od njihovih zamki; toliko od Vas tražim milost da mi omogućite od Svete kongregacije slobodu da mogu na svakom mestu da propovedam na ovim prostorima, zato što neki susedi, koji, budući da su malo učeni, protive se i ponekad mi zabranjuju, stoga za milost gospodnju i za njegov trud, nadam se da ću je dobiti i da ćete me uputiti u Veneciju sa preporukom knjižara gospodina Marka Dinamija i drugih; još ne bih hteo da propustim da Vas upozorim kako me je ovaj starac, koji je bio moj prijatelj, optužio govoreći da se nisam bavio drugim pregovorima u provinciji osim time da dobijem ovu biskupiju i iz tog razloga nismo dobili povereno milosrđe, zbog toga sam se izvinio, čak Vam upućujem mog advokata obavestivši ga o čemu se radi i molim Vas da moj deo posmatrate na najbolji način na koji znate i u toj nameri Vam ljubim svete ruke koje ćete mi uvek pružati kao svom slugi, itd. Iz Bača, 26. novembra 1624. Za Vašu vlast, presvetlu i prečasnju, Fra Pavle Papić.*”²⁴⁴⁶ Tražene dozvole je Papić dobio na sedam godinu 1625. godine.²⁴⁴⁷ Papić je vršio svoj misionarski delatnost u Bačkoj sve do 1628. godine, gde se često sukobljavao sa protestantima i sa pravoslavnim popovima, koji su ga ometali. Navodno je jedan luteranski propovednik ometao jednom njegovu procesiju, bio je zanesen od đavola pa je u roku od osam dana i umro. Zbog ovog događaja mnogi protestanti su prešli na katoličku veru.²⁴⁴⁸ Zapazili smo da su Papićeva pisma napisana na šablonski način, posebno kad izveštava o verskoj situaciji, o njegovim

²⁴⁴⁵ Isto 58.

²⁴⁴⁶ Tóth István György I. 176-177.

²⁴⁴⁷ Molnár 2004. 58.

²⁴⁴⁸ Fermendžin 1892. 387-388.; Tóth I. 269-277.

proganjanjima i misijama, ono što je važnije daje malo konkretnih informacija u vezi verske situacije u Bačkoj. Tako da se slažemo sa Molnarom kad konstatuje, da ako su ove male informacije tačne, to znači da su ipak živeli i Mađari u Baču i na jugu Bačke dvadesetih godina 17. veka, jer su oni prešli na protestantizam u 16. veku, dakle ove informacije čak mogu biti dragocene, posebno ako je tačno da su živeli tu i unitarijanci, koji su verovatno preselili iz Baranje u Bačku.²⁴⁴⁹

Papić je svoju prvu misionarsku delatnost završio u Bačkoj 1628. godine kada je po naredbu Kongregacije morao preuzeti upravu nad beogradskom kapelom. Međutim, ovde je nedugo posle toga došao u sukob sa provincijalom Andrijom Tomanovićom, koji ga je godinama mrzeo zbog njegovih rimskih veza, odnosno zbog svojih dobrih odnosa sa drugim misionarima, koji su bili suparnici bosanskih franjevaca, posebno jezuiti u Beogradu.²⁴⁵⁰ Tomanović je na kraju uspeo da 1629. godine oduzme Papićev položaj i da ga progna u samostan Visoko. Međutim Tomanović ga ni tamo nije ostavio na miru, više puta je zapretio da će ga izbaciti iz reda, da će ga ubiti, često ga je kažnjavao i bacio ga je u zatvor.²⁴⁵¹ Papić se vratio u Bačku početkom tridesetih godina, 1633. godine u jednom izveštaju je pomenut kao franjevački misionar u Bačkoj.²⁴⁵² Posle višegodišnjeg ćutanja 20. marta 1638. javio se Kongregaciji. Posle isteka njegovog breva kojim je bio ovlašćen za široku delatnost, ponovo je tražio ovlašćenje za misionarski rad. Papić je pisao da trenutno ne boravi u Bačkoj, ali planira da se vrati, treba mu treba dozvola od strane Kongregacije da bi mogao da nastavi misiju sa svojom braćom.²⁴⁵³ Međutim, od Papićevog povratka u Bačku nije bilo ništa, ostao je u samostanu u Visovu, odakle je slao protesna pisma za njegovog starog prijatelja Ingolija.²⁴⁵⁴ U jednom pismu iz 1645. godine je detaljno ispričao svoju delatnost u Bačkoj za vreme misija. U ovom pismo navodi da je dvadesetih godina našao „divlje“ stanovništvo, koje je sebe smatralo katolicima, ali su živeli kao Srbi i luterani. Trinaest godina je vršio sveštenu dužnost među njima, stanovništvo je obratio ka katoličanstvu, u mnogim selima je postigao da stanovništvo priznaju gregorijanski kalendar i ponovo je uveo procesije. Decu je učio latinski i hrvatski jezik, i pored proganjanja Osmanlija je gradio nove crkve. Kao rezultat njegovog delovanja 1645. pet franjevaca je delovalo u Bačkoj.²⁴⁵⁵ U poslednjim

²⁴⁴⁹ Molnár 2004. 58.

²⁴⁵⁰ Isto

²⁴⁵¹ Molnár 2000. 413-415.

²⁴⁵² APF SOCG vol. 75. fol. 246r.-247r. 250r-252r.

²⁴⁵³ SOCG vol. 157. fol. 206. Izvor je izdat kod: Tóth II. 952-954. Nakon posmatranja njegovog zahteva, papa nije se usprotivio izdanju novih ovlašćenja. Međutim, za starije godine kad nije imao Papić ovlašćenja i ipak je dao razrešenja, nisu njih priznavali u Rimu. Molnár 2004. 59.

²⁴⁵⁴ APF SOCG vol. 160. fol. 301r. 328r. 329r. 330r. Vol. 179. fol. 109rv. 130r. 136r. 137rv.

²⁴⁵⁵ APF SOCG vol. 126. fol. 223rv. Molnár 2004. 59.

godinama svog života se bavio sa prevođenjem. Između ostalog preveo je od Bartolomeo da Saluta njegovo delo *Sedam truba*. Sa prevodima je završio 1649. godine, verovatno je nedugo posle toga i umro.²⁴⁵⁶

Papićevi izveštaji su imali ogroman značaj jer su obratili pažnju Kongregacije na Bačku i na katoličke zajednice koje su tamo živele. Zbog toga su uz imenovanje sledećih biskupa poseban naglasak stavili i na Bačku. Albert Rengjić franjevac iz Dubrovnika je na sednici Kongregacije 17. decembra 1624. godine noseći titulu Smederevskog biskupa dobio nadležnost nad katolicima između reke Drave, Save, Dunava i Tise, a posebno su naglasili važnost katoličke zajednice u Bačkoj i u okolini Temišvara.²⁴⁵⁷ Od ovog datuma su biskupi, kojima je centar bio Beograd, a od 1647. godine su i nosili titulu Beogradskog biskupa imali nadležnost na nekadašnjim srednjovekovnim teritorijama Kaločke nadbiskupije, dok su svakodnevne misije vodili faktički bosanski franjevci. Biskup Rengjić je za vreme njegovog dvogodišnjeg mandata bio jednom u Bačkoj 1624. godine kad se sreo i sa fra Papićem. Iz njegovog izveštaja ne vidi se da li je bio i u Baču.²⁴⁵⁸

Rengjićev naslednik, Pietro Masareki (*Pietro Massarecchi*) je obišao osmanski deo Ugarske 1631. godine i posebno je želeo da rekonstruiše nekadašnje granice ugarskih dijeceza. Napravio je vizitacije u Baču i u okolini. Ono što je jako interesantno našao je samo dve parohije u Bukinu i u Somboru koje su negovali bosanski franjevci: „*Ja, osim što sam usred zime posetio spomenute parohije i mnoga sela u okolini, kao i Bač, nisam propustio da odem na lice mesta sa mnogo neugodnosti ne našavši nikoga ko bi znao da mi pokaže granice niti da mi kaže ko je ovde biskup, ne našavši knjige, od čega mi je ova poseta postala veoma nesnosna i naporna(...)zato što Bačka ima samo dve parohije: Bukin i Sombor i između njih nema nikakve razlike.*”²⁴⁵⁹ Posle dve godine, 1633. je sastavio jedan izveštaj u vezi Bačke u kojem je naveo da broj katolika u Bačkoj iznosi 4.000 i oni žive u 30 sela, a što je još interesantno u ovom izveštaju je informacija, da po Masarekiju, u Bačkoj ima 400 srpskih sela.²⁴⁶⁰

Prvi misionarski biskupi nisu bili jako zainteresovani za katolički živalj između Dunava i Tise u prvoj polovini 17. veka. Za to ima više razloga. Prvi su teškoće prilikom

²⁴⁵⁶ Molnár 2004. 59.

²⁴⁵⁷ Isto 60.

²⁴⁵⁸ APF SOCG vol. 56. fol. 247v-248v. Izdato je kod: Tóth István György I. 224-226.

²⁴⁵⁹ „*Io oltre che nel mezzo dell'inverno visitai le dette parochie, et molte ville in qua e la sparse, et ancora Bac, non mancai d'andar in faciem loci con molto incommodo mio, ne trovando persona che sapesse dirmi dei confini, ne che dicesse il tale vescovo hebbe il governo sin qui, ne trovando libri, da quali ne m'e stata questa visita molto molesta, e travagliosa(...)perche Bacia non ha altro che due parochie: Buchin e Sombor, e d'esse non v'e alcuna differenza*” Tóth István György 1998. 269-270.

²⁴⁶⁰ Molnár 1995. 215.

putovanja, a drugi su česti upadi i pljačke graničarske vojske iz severne Ugarske. Naravno, biskupi nisu bili oduševljeni time što su bačke parohije negovali bosanski franjevački fratri, kojima ni biskupi nisu bili dobrodošli u njihovim crkvama.²⁴⁶¹ Novi biskupi, Marin Ibrišimović (1647-1650) i Matej Benlić (1651-1674) su više puta posetili bačke parohije, a njihovi izveštaji su dragocen izvori ne samo za istoriju katoličkih misija iz 17. veka nego i za demografsku istoriju Bačke.²⁴⁶² Ibrišimović je 1649. godine napravio svoju vizitaciju u Bačkoj, a Benlić je 1653., 1664., 1666. i 1670. godine obišao celu teritoriju između Dunava i Tise, ali nije isključeno da je obišao Bačku više od četiri puta.²⁴⁶³ Iz njihovih izveštaja možemo videti koliko je bilo katolika u bačkim naseljima u drugoj polovini 17. veka. Najvažnija katolička naselja po njima su bili Bač, Bajmok, Breg (danas Bački Breg), Bukin, Dautova (danas Dávod u Mađarskoj), Gara (Mađarska), Santovo (danas Hercegszántó, Mađarska), Janošhalma (Mađarska), Kolut, Meljkut (Mélykút Mađarska) i Sombor.²⁴⁶⁴ Broj katolika u ovim naseljima možemo rekonstruisati iz izveštaja oba biskupa (posebno iz Benlićeva) jer on daje informacije, koliko ljudi je primilo krizmu, odnosno koliko katolika ima u koliko kuća. Naravno, ovi brojevi nisu uvek merodavni, posebno ako se konstatuje u izvorima da su ljudi primili krizmu ne samo npr. iz Bača, nego i iz okoline. Međutim, ono što je sigurno da je broj katolika bio u porastu. Po Masarekiju ukupan broj katolika je bio 4.000, Benlić 1658. je rekao da je ukupan broj katolika bio 9.000,²⁴⁶⁵ da bi 1672. godine katolika na bačkim parohijama bilo 13.121.²⁴⁶⁶ Porast katoličkog stanovništva je naravno bio usko povezan sa migracijama sa Balkanskog poluostrva koja su bila sve intenzivnija pri kraju vlasti Osmanlija u Ugarskoj.²⁴⁶⁷

Mi nećemo pratiti brojeve u svim gore navedenim naseljima, porast broja katolika, odnosno informacije u vezi crkava i demografske promene, već samo u Baču i u Somboru. Prvi izveštaj jeste Ibrišimovićev iz 1649. godine. Iz njegovog popisa možemo saznati da je u Somboru boravio 23. i 24. oktobra. Po njemu u gradu katolici žive u 30 kuća a njih ima 117. Ipak možda najinteresantnija informacija je da u Somboru nema crkve: „23. oktobra u

²⁴⁶¹ Isti 2004. 60.

²⁴⁶² Za delatnosti Ibrišimovića i Benlića videti detaljnije: Buturac 1970. 96-136; Krista Zach, Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrišimović in Türkisch-Ungarn (1649). In: *Ungarn-Jahrbuch 8* (ed. Adriányi G., Glassl H., Völkl E.), München, 1977, 1-31; Tóth István György 1999. 107-142.

²⁴⁶³ Vanyó Tihamér, Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649-1673. *Levéltári Közlemények* 42 (szerk. Ember Gy.), Budapest, 1971, 328-335.; Borsa-Tóth 1989. 106-109.; Molnár 2004. 61.

²⁴⁶⁴ Molnár 2004. 61.

²⁴⁶⁵ Borsa-Tóth 1989. 141-142.

²⁴⁶⁶ Molnár 2004. 61.

²⁴⁶⁷ Po bosanskom biskupu Marijanu Maraviću između 1645. i 1655. godine 2000 porodica se preselila iz Bosne u Ugarsku. Eusebius Fermendžin, *Chronicom observantia provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*. In: *Starine JAZU* 22, Zagreb, 1891, 41.

Somboru br. 25, 24. oktobra u istom mestu br. 92, u istom Somboru broj katoličkih kuća je 30, nema crkve“.²⁴⁶⁸ U drugom izdanju Ibrišimovićevog izveštaja međutim, Tihamer Vanjo ne navodi tu rečenicu da u Somboru nema crkve, ali ne govori ni o ukupnom broju kuća gde žive katolici.²⁴⁶⁹ Biskup je posle dva dana posetio i Bač, gde je boravio tri dana. Ovde je našao 180 katolika koji imaju jednu crkvu posvećena Uspenju svete Bogorodice: „26., 27. i 28. oktobra na teritoriji Bača u crkvu Uspinja svete Bogorodice, br. 180“.²⁴⁷⁰

Pre nego što pređemo na izveštaje biskupa Benlića želimo da naglasimo dve stvari koji su važne u ovim izvorima, i koje su faktički ključne informacije u ovim izvorima. To je duhovno negovanje parohije i vernika odnosno restauracija katoličkih crkava. Šta više, zbog stalnog rasta katoličkih vernika iz izvora možemo videti da su počeli sa izgradnjom novih crkava. Benlić je u svojim izveštajima i naglasio da su ove crkve dobro opremljene za bogoslužjenje. Uprkos ograničenjima od osmanskih spahija su ipak dobili dozvole za gradnju crkava jer su shvatili da će tako stanovništvo u manjoj meri napuštati njihove posede.²⁴⁷¹

Biskup je prvi put boravio u Bačkoj između 1651. i 1658. godine. Nažalost, tačno ne znamo kad je bila njegova prva vizitacija jer je Kongregaciji za Rim poslao svoj izveštaj 1658. godine u kojem piše da su njegove vizitacije obuhvatile period između gore navedenih godina²⁴⁷² U izveštaju piše da su zahvaljujući franjevcima izgrađene četiri nove crkve u Baču, dve na ruševinama stare, a dve su bile potpuno nove: „[...] četiri su sagradili u Bačkoj u Kaločkoj nadbiskupiji očevi franjevci Bosanci - dve su iznova podigli, a dve su na starim ruševinama pokrili i opremili, od kojih je poslednja po imenu Sveti Petar kraj Dunava obnovljena.“²⁴⁷³ Interesantno je da se ova crkva Svetog apostola Petra u kasnijim izveštajima ne spominje u Baču. Benlićeva prva vizitacija, koja nam je poznata bila je 1653. godine. Izveštaj iz te godina nam je dragocen jer ima relativno puno podataka u vezi crkava i parohija u Bačkoj, odnosno možemo i dobiti informacije u vezi broja katolika. Mi ćemo iz ovog detaljnog izveštaja citirati samo one delove koji se odnosi na Bač i na Sombor: „*Tvrđava Bač, dobra i jaka od hrišćanskog perioda ostala je i sada u ovoj velikoj zemlji glavna u Bačkoj, udaljena od Dunava 8 milja. U Baču, sa selima oko njega, nalazi se jedna parohija pod*

²⁴⁶⁸ „A di 23. Ottobre a Sombor no. 25. A di 24. Ottobre nel medesimo loco no. 92. Nel medesimo Sombor sono le case di Catolici no. 30, non hanno la Chiesa.“ Zach 1977. 29.

²⁴⁶⁹ Vanyó 1971. 328.

²⁴⁷⁰ „A di 26. Ottobre 27. e 28. nella terra di Bazh in Chiesa di Asonta no. 180.“ Zach 1977. 30.; Vanyó 1971. 328.

²⁴⁷¹ To ćemo konkretno videti mali kasnije na primeru izgradnje crkve svetog Antuna u Baču.

²⁴⁷² Borsa-Tóth 1989. 83-88.

²⁴⁷³ „[...] quattro sono fabricate in Bacha nel arcivescovato Colocense dalli padri franciscani Bosnesi, doe di novo erette, e doe sopra li vestigii antichi, coperte e fornite e l'ultima per nome San Pietro appresso il Danubio di novo.“ Borsa-Tóth 1989. 138-139.

upravom samostana Svete Marije iz Gradovrha²⁴⁷⁴, paroh je jedan otac sveti franjevac iz Reda manje braće [...] druga crkva Uspenja presvete Bogorodice, za kratko vreme je restaurisana, od treće crkve ostali su samo zidovi i nosi ime svetog Franje. U Baču se nalaze druge tri crkve pretvorene u džamije: Sveti Lorenzo, Sveti Roko, Sveti Stefan. Ovaj paroh izvršava svete sakramente sa svakim utvrđenjem, nalazi se razno neophodno posuđe za svete tajne za misu [...] slavili smo, propovedali i dodelili krizmu dva puta. Prvi put je bilo 80 muškaraca i 60 žena, drugi put 31. u istom mesecu u Baču je bilo 109 muškaraca i 116 žena, ukupno oba puta 365 osoba oba pola²⁴⁷⁵. U ovoj parohiji bi trebalo da bude ukupno 400 kuća i 3.300 duša.“²⁴⁷⁶ Iz ovih redova možemo konstatovati da je u Baču postojala jedna jaka katolička zajednica sredinom 17. veka, iako ovi brojevi obuhvataju i žitelje okolnih sela. Isto tako nam daje Benlić značajne informacije u vezi crkava, koje su obnovljene, koje su pretvorene u džamije, odnosno pominje i bačku tvrđavu, koja je jaka i u odličnom stanju je. U vezi Sombora možemo pročitati sledeće rečenice: „[...] u Bačkoj se nalazi velika zemlja Sombor, jedan dan udaljena od Bača [...] u Somboru je jedna kuća gde se služi javno [...] Kapela Sombora ima svoje neophodno crkveno posuđe za misu [...] U ovoj parohiji u Somboru 22. avgusta smo slavili, propovedali i dodelili krizmu i potvrdu su primili 38 muškaraca i 29 žena.“²⁴⁷⁷ Ako uporedimo Sombor sa Bačom i njegovom okolinom čini sam se da u je Somboru ipak bio još uvek mali broj katolika. To smo konstatovali ne samo zbog činjenice da somborski vernici nemaju crkvu nego samo kuću, ili kapelu za bogoslužjenje, nego daleko manji broj ljudi je uzeo krizmu u odnosu na Bač i njegovu okolinu, ali i taj broj je opao ako ga uporedimo sa brojem iz vizitacije Ibrišimovića (broj vernika sa 117 je opao na 67, skoro na plovinu). Benličeva sledeća vizitacija je bila 1672. godine. Tada je obišao opet i Bač i Sombor. Ovog puta imamo velike razlike u odnosu na situaciju iz 1653. godine. U

²⁴⁷⁴ Gradovrh, Franjevački samostan u Bosni.

²⁴⁷⁵ To smo primetili da Benličevo sabiranje ukupanog broja krizmanih i katoličkog stanovništva nisu tačni. Uvek smo morali da u izvorima to pratimo i da budemo opreznii.

²⁴⁷⁶ „In Bac nel 1653 a di 28 di agosto. Bac forteza bona della Christianita remasta et adesso atorno terra grossa principia di Bacha lontano da Danubio 8 miglia. In questo Bac con le ville attorno e una parochia sotto il convento di San Franceso di minori osservanti. In questa parochia sono tre chiese,[...] seconda Sancta Maria della Assumpta, fra breve tempo l'asse restaurarano, della terza le mura solamente sono per nomo San Francesco. In questa terra di Bac sono altre tre chiese fatte muschie: San Lorenzo, San Rocho, San Stefano. Questo parcho administra qui sanctissimi sacramenti con ogni edificazione, si trovanoutsilli necessarii diversi peri l sanctissimo sacrificio della messa [...] Per la prima confirmari di maschi 80, di femine 60, seconda volta sotto li 31 del medesimo in Bac confirmari di maschi 109, di femine 116, in tutto per la prima e seconda volta di un'e l'altro sesse 365. In questa parochia saranno case in tutto 400, l'anime 3300.“ Tóth III. 2178-2179.

²⁴⁷⁷ „[...] in questa Bacha si trova una terra grossa Sompör [...] in Sombor e una casa, doce si celebra pubblicamente [...] La capella di Sombor ha suoi untensilli necessari per la sancta messa [...] Nella quelle parochia di Sombor per li 22 di agosto habiamo celebrato predicato e feci la crisma et confirmari di maschi 38, di femine 29.“ Tóth III. 2179-2180.

Somboru, kaže Benlić, da ima jedna crkva i 1.500 verenika: „*Druga je Sombor ima jednu crkvu sa 1.500 dušom*“.²⁴⁷⁸ Za Bač je znao Beogradski biskup da je u nekadašnjoj Kaločkoj dijecezi, odnosno kaže da naselje ima dve crkve i 1.183 vernika. Za nas je ova informacija dragocena jer ovaj broj se odnosi na bačke vernike bez okolnih sela, kako je o tome izveštavao pre 19 godina: „*Peta je Bač u kaločkoj provinciji, nekadašnja rezidencija kaločkih nadbiskupa, ima dve crkve sa 1.183 dušom*“.²⁴⁷⁹ Naš poslednji izveštaj od neumornog Beogradskog biskupa je iz 1673. godine. Iz ovog izveštaja možemo saznati par informacija i o Baču i o Somboru. Za Bač kaže Benlić da je crkva Svetog Antuna koja je bila ruševina obnovljena i to uz dozvolu Osmanlija²⁴⁸⁰, koji su imali razlog da to dozvole, ali u tome smo već govorili gore, sad bismo želeli da vidimo tačno kako je to opisao biskup: „*Iste 1670. godine sam posetio Bačku i Kaločku nadbiskupiju i u svim ovim parohijama služe očevi franjevci iz nižeg reda braće konventualaca iz Bosne [...] očevi se smenjuju prema svom kaptolu, kao i u samom kaptolu, kada se otkrije neki manji zločinac, sprovode se potrebne mere sa njihovim nadređenima i provincijskim ocem; žive od dobrih vernika na položaju [...]. Sve parohije Bačke se čuvaju [...] Ove godine je u parohiji Bača sagrađena jedna crkva na starim osnovama sa zidinama, pokrivena krovom, napravljeni su oltar i druge neophodne stvari u crkvi nazvanoj imenom Svetog Antonija iz Padove. I turski gospodar sa ovog prostora je učinio veliku uslugu da se sagradi ova crkva. Zatim su se otac paroh i drugi hrišćani posvetili tome da je sagrađe sa velikim mukama*“.²⁴⁸¹ Takođe imamo i podatak da je tada u Baču primilo krizmu 1047 ljudi što bismo i očekivali posle rasta broja katolika u gradu: „*Na parohiji u Baču je primilo krizmu 1047*“.²⁴⁸² Za Sombor kaže Benlić ono što je za nas bilo interesantno je da je u Somboru primilo krizmu samo 88 ljudi, ako to uporedimo sa Bačom: „*Na parohiji u Somboru je primilo krizmu 88*“.²⁴⁸³

Ovi navedeni i citirani izveštaji su nam predstavili situaciju katoličke crkve pred kraj osmanske vlasti u Bačkoj. Benlić je 1658. godine posebno istakao parohiju u Baču, gde je

²⁴⁷⁸ „La 2. Sombor ha chiesa e vi sono 1500 anime“. Tóth 1994. 179.

²⁴⁷⁹ „La 5. Backa detta Collocka, che fu residenza dell' arcivescovato Colocense, ha due chiese e vi sono 1183 anime.“ Tóth 1994. 179.

²⁴⁸⁰ Za ovu dobronamernost možemo videti i primere u Pečuju: Molnár 1999. 245.

²⁴⁸¹ „Visitai dell'istesso anno 1670 Backa archivescouato Colocense, e pertutte quelle parochie seruono i padri Francescani min. oss. di Bosna...i padri si mutano da loro capitolo, et anche infrà capitoli, quando si sente qualche'uno delinquente di poca cosa, si prouede con loro superiori e padre prouinciale; vivono da buoni religiosi con la esemplarità...Le parochie di Bačka tutte si conseruano...Questo anno présente nella parochia di Baç è fabricatadi nuououna chiesa sopra li fundamenti antichi con le mura, coperta con l'asse, faïto altare et altre cose necessarie dentro la chiesa intitolata per nome antico S. Antonio di Padua. Et il Turcho padrone del terreno é stato grandemente in fauor, accio si fabricasse questa chiesa. Poi padre parocho con altri christiani hanno atteso e sudato in fabricarla.“ Vanyó 1971. 335-336.

²⁴⁸² „Nella parochia di Bac confermai utr. sexus 1047.“ Vanyó 1971. 337.

²⁴⁸³ „Nella parochia di Sombor confermai utr. sexus 88.“ Vanyó 1971. 337.

jedan franjevac iz Gradovrha služio. Na prvi pogled se ovaj izveštaj čini pomalo konfuznim jer autor kasnije pripoveda o bačkoj parohiji gde su delovali franjevci iz Olova. Ulazeći dublje u problematiku stekli smo utisak da to ipak nije slučaj – čini se da su naselja u Bačkoj smatrana za jednu parohiju, posle su veća naselja dobile posebne parohije (to bismo tumačili isto sa podatkom u vezi Bača iz 1653. godine kad i sam Benlić kaže da je broj katolika u Baču bio 3.300 sa okolnim selama).²⁴⁸⁴ Mislimo da je Bač i kasnije održao svoju primarnost kao jak katolički centar što pokazuju i podaci da je imao dve crkve. Biskup izveštava 1664. godine da u Bačkoj ima šest franjevacu, odnosno 1669. kaže, da ima već šest samostalnih parohija.²⁴⁸⁵ Iz 1672. godine možemo saznati da je na teritoriji Bačke postojalo sedam parohija.²⁴⁸⁶

Naravno kad su u pitanju bačke parohije i druga polovina 17. veka onda ne smemo zaboraviti navesti odakle su poticali sveštenici iz franjevačkog reda. U pitanju je samostan Olovo u Bosni. Bosanski franjevci su opskrbili iz njihovih samostana parohije ne samo u Bačkoj, nego na teritoriji cele osmanske Ugarske, jer nisu imali svetovne sveštenike ni biskupe u Osmanskom carstvu.²⁴⁸⁷ Samostane u Sremu i u Slavoniji su dobili na upravu bosanski samostani. Ugarskim parohijama su upravljali iz Olova, dakle svim crkvenim zajednicama u Sremu, Bačkoj i u Banatu.²⁴⁸⁸ Nije slučajno da je olovački samostan postao centar za gore navedene crkvene zajednice. Franjevački samostan u Olovu je bio veliki centar za hodočasnike, jer je slika čudotvorne Device Marije bila poznata na celom Balkanskom poluostrvo, i mogli bismo reći da je postao duhovni centar bosanskih franjevacu.²⁴⁸⁹ Za franjevce iz Olova su bile važne parohije u Sremu, Slavoniji, Bačkoj i u Banatu jer su ih Osmanlije stalno uznemiravale sa porezima. Oni su uzeli na zajam visoke sume da bi mogli platiti ove poreze a njihovi izdaci su bili pokriveni iz prihoda parohija iz južne Ugarske.²⁴⁹⁰ Redovnici iz Olova su se stalno borili za ove parohije sa svetovnim sveštenicima i jezuitima, odnosno, čak i sa svojim redovnicima. Svi su tražili od Kongregaciju za širenje vere u Rimu, da njih postave na čelo crkvene zajednice u južnoj Ugarskoj. U Bačkoj, ne računajući Papićev

²⁴⁸⁴ Erdeljanović 1930. 66-67; Bukinac 1940. 63-65; Molnár 2004. 64.

²⁴⁸⁵ Molnár 2004. 64.

²⁴⁸⁶ Tóth 1994. 179.

²⁴⁸⁷ Molnár 2004. 64.

²⁴⁸⁸ Franjo Emanuel Hoško, Djelovanje franjevacu Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. In: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katerine*. Sarajevo, 1979, 107-109.

²⁴⁸⁹ Za istoriju manastira videti detaljnije: Truhelka Constantin Hörmann, Olovo. In: *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina 2* (ed. Hoernes M.), Wien, 1894, 235-247; Milenko S. Filipović, Varošica Olovo s okolinom. In: *Franjevački vjesnik 41* (ur. Gavrančić N.), Zagreb, 1934, 231-247, 270-281, 301-312.

²⁴⁹⁰ Džaja 1984. 165-167.

pokušaj, nije nikad bila osnovana posebna franjevačka misija. Benlić je u njegovim izveštajima iz 1670. i 1673. pomenuo da su sveštenici iz bačke parohije došli iz Olova a koji su bili pod upravom provincijala.²⁴⁹¹ Da je samostan Olovo imao veze sa Bačkom i u drugoj polovini 17. veka ima više podataka. To pokazuje i činjenica da je npr. gvardijan Olova Mihajlo Radnić poticao iz Bačke.²⁴⁹² Međutim, nije samo on poticao iz Bačke. Imamo više izvora koji kažu da su mnogi franjevci poticali iz Bačke iz ovog perioda pri kraju vladavine Osmanlija u Ugarskoj, što nam ukazuje na činjenicu, još jednom, da je broj katolika bio sve veći i da je katolička konfesija počela polako da jača i da se stabilizuje. Poznato nam je ime lektora samostana iz Olova iz 1668. godine koji je bio Giacomo Suenovich di Baccha.²⁴⁹³ Osim toga našli smo tokom naših istraživanja imenski spisak redovnika bosanskog provincijala sastavljen 1674. godine. Na ovom spisku smo našli 12 franjevaca koji su poticali iz Bačke, a između ostalog neki od njih izgleda iz samog Bača: Gagriele da Bacha, Andrea da Bazka i Marino de Baz su učili u Italiji. Tomasso da Bazca se školovao u Visokom, Simone de Barzka i Nicolo Radnich da Bazka u Tuzli, Andra de Baz, Mihele da Baz i Tomaso da Baz u Gradovrhu, Abramo da Bazka u Velikoj, Bonaventura da Bazka u Našicama i Antonio da Bazka u Modriču.²⁴⁹⁴

Pored Olova i Beograd je igrao značajno ulogu u istoriji katoličkih misija u Bačkoj kao centar biskupije. Bosanski trgovci iz grada su često boravili u Bačkoj, prvenstveno u Somboru, koji je postao jedan od centara bosanskih trgovaca u Ugarskoj u drugoj polovini 17. veka.²⁴⁹⁵ Beogradski i somborski katolici su više puta intervenisali u korist franjevačkih biskupa iz Bosne. Naprimer, uputili su zajedničko pismo 1632. godine u Rim da delokrug rada Tome Ivkovića bude povećan.²⁴⁹⁶ Godine 1677. somborski katolici su zahvalili papi da je Matija Brnjaković izabran za Beogradskog biskupa i molili su da ga što pre pošalje u Ugarsku jer Osmanlije i Srbi njih ugnjetavaju.²⁴⁹⁷ Brnjaković je zaista boravio u Bačkoj, to možemo videti iz pisma od 12. januara 1680. kad je iz Sombora imenovao Tomu Vojnića za sveštenika parohije u Šupljaku.²⁴⁹⁸

²⁴⁹¹ Vanyó 1971. 333, 335.

²⁴⁹² Autori Radnićeve biografije smatraju da je poticao iz Kaloče: Franjo Emanuel Hoško, Povjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. In: *Nova et vetera* 28, Sarajevo, 1977, 119. Međutim, Molnár kaže da je to greška jer u izvorima on sebe pomenuo uvek kao Bačvanina (*Michele Radnich di Backa*) Molnár 2004. 65.

²⁴⁹³ APF SOCG vol. 305. fol. 76r 77v.

²⁴⁹⁴ APF SOCG vol. 450. fol. 123r-128r.

²⁴⁹⁵ Богумил Храбак, Српски и босански трговци и занатлије у Угарској пре и непосредно после Велике сеобе 1690. У: *Сентандрејски зборник 3* (ур. Медаковић Д.), Београд, 1997, 66-67.

²⁴⁹⁶ Molnár 2004. 67.

²⁴⁹⁷ Isto

²⁴⁹⁸ Tóth 1999. 312-315.

Na kraju, kao zaključak želimo sumirati neke činjenice u vezi katoličkih misija od kraja 16. veka i u 17. veku. Opšta karakteristika jeste da su dubrovčki i bosanski franjevci imali dominantnu ulogu u vođenju misija na osmanskim teritorijama Ugarske, a posebno u Bačkoj i u okolini Bača. Takođe nam postaje jasno da južnoslovesni katolički karakter (Šokci, Bunjevci) mnogo ojačao u Bačkoj u 17. veku. Njihov borj između 1630 i 1670 godine se popeo sa 4000 na 13000 duša. Osim franjevacu videli smo da su i jezuiti vodili ozbiljne misije na jugozapadu Bačke na početku 17. veka i da su se sa franjevcima borili za ulogu vođenja misija u južnoj Ugarskoj. Takođe nam je postao jasno da se protestantska vera vrlo verovatno proširila i u Bačkoj, i bilo bi interesantno nastaviti istraživanja u pravcu analize da li je bila i njihova crkvena organizacija prisutna na području Bača u drugoj polovini 16. veka. Naravno ne smemo zanemariti podatke po kojima su ovi misinonari morali da vode ozbiljne borbe sa pravoslavnim sveštenicima za duhovni prevlast u pomenutim područjima. Interesantno bi bilo vršiti istraživanja i u tom pravcu i videti i produbiti znanja o odnosima i interesne sfere raznih crkava na teritoriji Bačke u poslednjim decenijama osmanske vlasti.

Tokom Bečkog rata Bač je 1687. godine, posle 154 godine, oslobođen osmanske vlasti a prema odredbama Karlovačkog mira vraćen je u okvire Ugarske odnosno uključen je u granice Habzburške monarhije. Posle turbulentnih zbivanja Rakocijevog ustanka razvijao se u mirnim uslovima, u potpuno različitim društvenim, političkim i civilizacijskim uslovima od onih u predmohačkom i osmanskom periodu. Svet se drastično promenio, kao i mesto Bača u njemu. U obnovljenom pravnom sistemu Ugarske nije uspostavljena njena funkcija drugog centra kaločke nadbiskupije, nije uspostavljen njen značaj kao centra županije, mesta sa javnom verom ili sudskog centra. Izgubio je i dotadašnji vojni značaj. U 19. veku glavni železnički pravac takođe je zaobišao naselje, te je Bač izgubio svoj značaj i kao saobraćajno čvorište, što je bio jedan od više razloga zašto nije izrastao u tržišni centar. Ipak njegove geografske i prirodne odlike su omogućile određen stepen privrednog razvoja, te je Bač već 1719. godine dobio status varoši sa pravom držanja jednog nedeljnog i četiri godišnja vašara. Vraćen je u posed Kaločkom nadbiskupu 1720. godine.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Na početku naših istraživanja kao cilj smo postavili da napišemo istoriju Bača od 14. veka do sredine, odnosno do pred kraj 17. veka. Dosta puta smo razmišljali da li je moguće napisati jednu doktorsku disertaciju i obimu monografije na ovu temu zbog nedostatka istorijskih izvora, odnosno u nekim segmentima potpunog nedostatka literature (npr. zanatlije, trgovci, demografski odnosi u srednjovekovnom Baču). Međutim, kako smo napredovali sa našim istraživanjima sve više smo uviđali da je ovo naselje bilo znatno razvijenije i imalo je veći značaj nego što je to iz rezultata dosadašnjih istraživanja u okvirima historiografije proizlazilo – što nas je podstaklo na dalja istraživanja.

Pratili smo istoriju najvažnijih institucija u Baču od njihovog osnivanja, od vremena osnivanja kraljevine Ugarske pa sve do početka 16. veka, a naravno onih koji su preživeli osmanska osvajanja sve do druge polovine 17. veka. Ispostavilo se da je grad bio ne samo važan crkveni centar, već je bio važan i u svetovnom upravnom smislu, a pogotovo u ekonomskom smislu, koji je imao odlične ekonomske i trgovinske veze sa raznim delovima Ugarskog kraljevstva, a za vreme osmanske vlasti se uključio u rečnu trgovinu na Dunavu.

Naš rad smo počeli sa istorijom Kaločke nadbiskupije, čiju istorije smo proučavali iz aspekta Bača, jer kako smo to više puta mogli videti iz rada iz korišćenih izvora i literature da je bio njegovo drugo sedište u današnjoj jugozapadnoj Bačkoj. Istoriju ove institucije smo analizirali preko onih nadbiskupa (od 11. veka do druge polovine 17.) koji su kao kaločki nadbiskupi stolovali u crkvi Svetog Pavla u Baču, odnosno duže su boravili u pomenutom drugom sedište nadbiskupije. Takođe smo obratili pažnju na njihovu delatnost u Baču ili u okolini, naveli smo izvore koji govore o njihovim delatnostima i u vezi crkvenih pitanja (npr. ubiranje desetine, osnivanje bolnice), ali i ponekad u svetovnim poslovima (npr. izgradnja renesansne tvrđave u Baču, borba protiv Osmanlija). Svakako, možemo konstatovati da je od druge polovine 11. veka pa sve do 1526. godine ovaj grad bio jak centar u verskom i kulturnom smislu, odnosno centar uprave jedne velike dijeceze koja je imala nadležnost nad brojnim biskupijama (Pečujska, Čanadska, Biharska, Erdeljska, Zagrebačka, Sremska, Bosanska). Po hijerarhiji ugarske katoličke crkve odmah je sledio posle Ostrogonke nadbiskupije, dakle u Baču je na kraće ili duže staze bila prisutna jedna institucija od važnosti na nivou cele kraljevine.

Videli smo da su posle 1541. godine kaločki nadbiskupi izgubili svoju dijecezu i da su morali da „upravljaju“ nadbiskupijom iz preostalih teritorija ranije jedinstvene Ugarske kraljevine, iz Đera ili iz Požuna. Interesantna nam je bila činjenica da su se ovi nadbiskupi u drugoj polovini 16. veka, odnosno u 17. veku trudili više oko sakupljanja poreza sa bivših poseda nekadašnje srednjovekovne dijeceze nego oko, na primer, organizovanja propovedanja, širenja i održavanja katoličke vere na nekadašnjim južnim delovima Ugarske, koji su se nalazile pod Osmanskom okupacijom. Razlog za to je bio da je faktički broj i srazmera katolika u pomenuto vreme radikalno opadao i da usled teškoća, gotovo nemogućnosti delovanja predstavnika katoličke crkvene organizacije iz Ugarske/Habzburške monarhije (iako je traženo od strane Vatikana posle 1622. godine da se vrate u Kaloču, oni to nisu smeli učiniti zbog opasnosti od Osmanlija jer su njihovi predstavnici smatrani za špijune Habzburgovaca) da neguje svoju pastvu (za razliku od bosanskih franjevaca) katoličkoj crkvenoj organizaciji iz Ugarske nije preostajalo više opcija, sem da pokuša, poput vlastele, da ubira porez na nekadašnjim predmohačkim posedima nadbiskupije. Iz izvora nam se čini da je pod terminom „poreza na dobro“ bila ubirana devetina. U izvorima nismo naišli na pomen desetine. Čini nam se da su u očima Osmanlija imali određen stepen prihvaćenosti jer su se u određenim momentima Osmanlije i hrišćani saglasili sa interesima druge strane (kao vlastele) a to je opcija uterivanja poreza, ako treba i silom, od „svojih“ kmetova koji su ionako bili „šizmatici“ i „Osmanlije“, te ih nije trebalo suviše štedeti. Na ovaj zaključak u vezi ove teme smo došli na osnovu istraživanja Ferenc Sakalja. Između ostalog smo mogli videti da se i na teritoriji Bačke praktikovalo tzv. „dvostruko oporezivanje“ i od strane katoličkih nadbiskupa i naravno od aktuelne osmanske vlasti, što inače potvrđuje poznatu tezu Ferenc Sakalja u vezi sa ovom problematikom. Na žalost, pomenuta politika nadbiskupa imala je i određene negativne rezultate. Direktno posledice su bile pljačkanje, razorena i opustošena sela, što je imalo štetne tendencije u ekonomskom i demografskom smislu i u neposrednoj okolini Bača. Pomenuto dvostruko oporezivanje i prodori mađarskih pograničnih trupa i hajduka u ove oblasti su doprineli destabilizaciji osmanske vlasti na južnim oblastima okupiranih teritorija, što je sprečilo konsolidaciju ne samo osmanske vlasti već i privredne, zanatske i trgovačke aktivnosti i izgradnju jednog istinski funkcionalnog i za razvoj sposobnog društvenog sistema u 17. veku. Tu nesređenu situaciju savremeni crkveni izvori pominju kao „balkanske odnos“ pri čemu se pod tim terminom podrazumeva i pretežno južnoslovenski sastav stanovnika. Ove teritorije su i crkveno istorijski izvori smatrali za „balkansku teritoriju“ gde su crkvene institucije Katoličke crkve otežano funkcionisale.

Nadovezujući se na već poznatu literaturu i izvore o istoriji bačkog kaptola, nova istraživanja i izvori su bacili više svetlosti na značaj stolnog kaptola Svetog Pavla za razvoj Bača u predmohačkom dobu. Izvori pružaju interesantne nove aspekte posmatranja rada kaptola i funkcionisanja pravnog sistema zemlje, kao i vidnu ulogu koju je bački kaptol u tome igrao. U vezi sa sporovima, moguća istraživanja dopuniće u pravcu društvene, ekonomske i istorije prava, na nekadašnjim teritorijama južne Ugarske. Prvobitne funkcije ove institucije na početku su bile zajedničke molitve i donekle monaški život. Ovom institucijom su rukovodili takođe nadbiskupi na početku, da bi u poznom srednjem veku sve više bile pod rukovodstvom velikih prepozita, poglavara ove institucije. Kako se ova institucija razvila od 13. veka sve više je dobila funkciju i nadležnost u izdavanjima povelja i pisama, dakle postala je mesto sa javnom verom, odnosno uporište srednjovekovnog javnog beležništva, bez kojeg nije bilo moguće zamisliti pravni život države. Između ostalog, članovi kaptola su izlazili na lice mesta prilikom uspostavljanja novih granica nekog poseda, učestvovali su u parnicama između stranaka, sprovodili su naređenja kraljeva i palatina, itd. Videli smo da je delatnost bačkog stolnog kaptola bila izrazita ne samo na teritoriji Bačke županije, nego i u okolnim županijama (Bodroška, Vukovska, Sremska, Baranjska), šta više u nekim segmentima smo videli da je ova institucija kao mesto sa javnom verom bila prisutna na državnom nivou (prva polovina 14. veka). Takođe, tokom istraživanja smo naišli na tragove prisutnosti još jednog kaptola u Baču, za koji se ranije nije znalo, a to je bio zborni kaptola Svete Device Marije. Na pretpostavku da su postojala dva kaptola u Baču ukazali su analizirane kaptolske povelje. U njima smo naišli na funkciju malog prepozita, što nam govori da je morao postojati još jedan kaptol u gradu. Ova činjenica je doprinela da mesto grada u hijerarhiji srednjovekovnih naselja povećamo i da uđe u novu kategoriju, ali o tome je bilo reči u samom radu. Obe ove institucije su očigledno nestale posle 1526. godine, jer nisu nadživele Osmanska osvajanja.

Mogli smo videti da je tokom predmohačkog perioda grad bio sedište županije – važne administrativne jedinice srednjeg upravnog nivoa u okvirima pravnog sistema Ugarske. Prvo kao centar tzv. županije utvrđenja od 11. do 14. veka, koji je pripadao ugarskim kraljevima i koji je bio pod vlašću bačkih župana. Videli smo da su bački župani bile važne ličnosti na zemaljskom nivou (to smo konstatovali iz povelja gde su na kraju nabrajani uvek i bački župani koji su bili značajne ličnosti). Kasnije, u skladu sa promenama feudalnog uređenja zemlje i Bačka župnija se transformisala u plemićku županiju za vreme vladavine Karla Roberta u prvoj polovini 14. veka, kada vlast u županiji preuzima uglavnom lokalno

srednje plemstvo. Grad je takođe postao centar županijskog suda (šedrija) od sredine 14. veka, koji će u Baču funkcionisati do početka 16. veka. Isto tako u mnogim slučajevima održani su sabori više županija (kongregacije, kako smo to videli) pored grada, na kojoj su učestvovali osim predstavnika Bačke i predstavnici Bodroške i Sremske županije.

Ne mali udeo je igrala bačka tvrđava u razvoju naselja u periodu naših istraživanja. Ona je bila značajna od vremena stvaranja Ugarske kraljevine sve do kraja vladavine Osmanlija na ovim prostorima do kraja 17. veka. U početku je ona bila kraljevska zemljišna tvrđava koja je bila uporište bačkih župana. U izvorima se javlja od kraja 12. veka, a bila je uništena u vreme najezde Mongola sredinom 13. veka. Obnovljena je (na početku barem delimično - donžon kula) za vreme Karla Roberta u prvoj polovini 14. veka. Ona je ponovo izgrađena u drugoj polovini 15. veka od strane kaločkih nabiskupa da bi postala sastavni deo graničnih tvrđava druge odbrambene linije Ugarske pod upravom nadbiskupa. Između 1526-1543. Ferdinand Habzburški, Jovan Zapolja i Osmanlije su je više puta osvajale, da bi bila u rukama Osmanlija 1543-1687. godine. Za vreme osmanske vlasti je bila među dobro održanim i čuvanim tvrđavama Segedinskog sandžaka i imala je svoj stalni garnizon.

Što se tiče ekonomske istorije grada mogli smo konstatovati da je Bač od sredine 12. veka do kraja 16. veka bio značajni ekonomski i trgovački centar. U navedenom periodu elemente privrednog života smo uspeli rekonstruisati zahvaljujući izvorima koji svedoče o ekonomskom životu grada. Između ostalog tako smo mogli konstatovati da su u gradu postojali nedeljni vašari od 12. veka i da su u 15. veku, u njemu organizovani godišnji vašari koji su bili posećeni i od budimskih trgovaca. Prisutnost zanatlija u poznom srednjem veku je očigledno iz izvora koji su nam pristupačni iz Jagelonskog perioda Ugarske. Od zanatlija se pominju konjušar, krojač, kuvar, pekar, vrtlar, stolar, majurdžija, dok smo u bačkoj tvrđavi ali i gradu naišli na pomen sedlara, krojača, obučara, kovača, streljača i mesara. Isto tako smo uspeli da dođemo do izvora koji su dokazali postojanja zlatarskog ceha u gradu, koji je bio poznat i poštovan na zemaljskom nivou, jer je imao veze sa svojim kolegama majstorima iz Segedina i dalekog Brašova. Takođe je u gradu postojala solska komora, što nam govori da je trgovina soli bila značajna u Baču. Uspeli da nađemo tragove postojanju trgovine u gradu, zahvaljujući princu Žigmunda Jagelonca koji je pazario kod jednog apotekara u Baču.

Na važnost Bača ukazuju posete vladara, koji su na kraće ili duže vreme boravili u gradu. Kako smo imali prilike videti, oni su iz različitih razloga dolazili u centar Bačke županije, odnosno u drugi centar Kaločko-Bačke nadbiskupije. Neki su tu boravili kao gosti kao što su bili kraljevi Geza II i Vladislav II, neki su tu organizovali državni sabor ili međunarodni skup diplomata kao što su bili Jagelonski kraljevi. Naravno, postojali su vladari

koji su sa vojskom dolazili u Bač jer su imali spoljnopolitičke ambicije da osvajaju Ugarsku kao Manojlo I Komnin ili Sulejman Veličanstveni, a grad se nalazio na važnom magistralnom putu. Postojali su i vladari, za čiji boravak smo mogli saznati zahvaljujući poveljama ili pismima. U Baču su prema tim izvorima boravili Bela IV i Matija Korvin.

Posle osvajanje Bača od strane Osmanlija 1543. godine može se konstatovati iz prvog popisa oporezovanog stanovništva (verovatno iz 1545. ili 1546. godine) da je broj stanovnika opao i da se tek formirala jedna potpuno nova administracija carevine, koja je donela sa sobom novu kulturu i civilizaciju. Posle razaranja je došlo i do oporavljanja i kasnije čak do procvata osmanskog Bača. To možemo konstatovati iz deftera 1560., 1570., odnosno iz 1578. godine. Dolazi do konstantnog povećanja stanovništva (pre svega muslimanskog ali i hrišćanskog), broja zanatlija i trgovaca, osnivaju se nove džamije. U tvrđavu su boravile spahije (ponekad i begovi), koji su imali timare na jugu Segedinskog sandžaka i zbog toga što se Bač nalazio južnije od Segedina, odnosno bačka tvrđava je bila solidna za odbranu i bezbedan život. U ovo vreme je grad bio uključen i u rečnu dunavsku trgovinu, jer su bački emini trgovali sa bačkim žitom u Budimu. Isto tako smo došli do važne informacije da je Bač bio kadiluk sedište kadije, koji se bavio organizovanjem snabdevanja namirnicama muslimanske vojske i oko izgradnje mosta kod Petrovaradina.

Svakako je bilo interesantno vršiti istraživanja u vezi borbe hrišćana i Osmanlija na teritoriji Bačke u 16. i 17. veku. Prodor hrišćanskih trupa (obično hajduka) je bilo nepodnošljivo za lokalno stanovništvo jer su ih oporezivali ili pljačkali. Borbe su postale stalne već posle 1541. godine naročito do 1606. godine. Kako smo mogli konstatovati, vitezovi pograničnih tvrđava sakupljali su desetinu za kaločkog nadbiskupa, tako da su u nekim momentima bili faktički plaćenici u okviru crkvene strukture.

Značajne su bile i katoličke misije organizovane krajem 16. i tokom 17. veka na prostoru Bača i šire okoline. Iz naših saznanja je postalo jasno da je Bač bio jedan od centara franjevačkih misija, gde su propovedali i jezuiti početkom 17. veka. Iz izveštaja misionara, koji su slani za Rim, mogli smo videti kakva je bila situacija za katolike na osmanskim teritorijama, kako su se sukobiljavali misionari sa osmanskim vlastima ali i sa pravoslavnim sveštenstvom. Čini nam se da su se obe crkve borile za širenje svojih uticaja, odnosno sprečavanje druge crkve da dobija nove vernike. Ovo su važni podaci i zbog toga što nam govore o broju hrišćana ali i o naseljima u kojima su živeli.

Osnova razvoja Bača čini njegov povoljan geografski položaj i plodno zemljište koje od najranijih vremena do današnjeg dana obezbeđuje osnove bilo da se radi o zemljoradnji, voćarstvu, povrtarstvu, stočarstvu ili ribolovu. Njegov geografski položaj je tokom srednjeg

veka i ranog modernog doba naselju takođe osigurao određen stepen značaja i u vojnom smislu, ali i značaj kao saobraćajnog pa donekle i tržišnog centra. U tom smislu ne iznenađuje da su ustanove poput centra županije sa tvrđavom, sedište nadbiskupije i kaptol bili smešteni u gradu. Ujedno, te ustanove su omogućile da naselje postane i svojevrsan kulturni centar sa relativno brojnim predstavnicima učenih ljudi, sa kontaktima na zemaljskom nivou pa i šire. Crkvene, upravne, sudske, kulturne i vojne funkcije, značaj u trgovini i privredi, uticali su na sticanje odlika koje karakterišu gradove – a pokazali smo da se radilo o gradu od značaja na regionalnom nivou.

Na osnovu gore navedenih podataka do kojih smo došli i koje smo prezentovali u doktoratu postalo nam je jasno da Bač raspolaže sa bogatom srednjovekovnom i osmanskom istorijom. Ovaj grad, kao i druga naselja koja doživljavaju nastanak, uspon, zenit, opadanje i u nekim slučajevima nestanak, imao je iste cikluse, osim naravno zadnjeg, jer naselje i dan danas postoji. Grad je doživeo prvi uspon i zenit svoje istorije u 12. i početkom 13. veka do 1241. godine, da bi došlo do razaranja od Tatara. Posle počinje novi istorijski ciklus oporavljanja od kraja 13. i početkom 14. veka, a u 15. veku, posebno u drugoj polovini veka i u prvim decenijama 16. veka za vreme humanizma i renesanse u Ugarskoj, će doživeti svoje zlatno doba, kad će biti kulturni, ekonomski i upravni centar Bačke županije ali i njegove šire okoline. Ovo kulturno cvetanje možemo videti ne samo iz činjenice da je postojala nadbiskupska biblioteka i renesansna tvrđava. To potkrepljuje bogati arhiv bačkog kaptola, ali i činjenica da su studenti iz Bača studirali na Bečkim i Krakovskim univerzitetima u naznačenom periodu. Posle drugog naglog opadanja za vreme osmanske vlasti Bač je postao kasaba u Bačkoj nahiji, bio je značajni mali grad na jugu Segedinskog sandžaka koji je do sredine 17. veka doživeo svoje „srebrno doba“ kroz razvijenu ekonomiju i trgovinu. Istraživani izvori svedoče o tome da je tranzicija vlasti od Ugarske u pravcu Osmanske imperije bila bolna, da je trajala više decenija i da je protekla uz dosta nasilja i uz suštinske promene ne samo u državnoj organizaciji već i u društvenom kontekstu, u etničkoj i verskoj strukturi stanovništva i u tipu kulture. Strukture i nosioci stare administrativne, sudske, vojne i crkvene organizacije su nestali i uspostavljeni su novi. Čak i u tako duboko izmenjenim istorijskim okolnostima opstale su određene karakteristike naselja koje su joj, čini se, odredili okvire dalje egzistencije: geografski i prirodni uslovi, plodno zemljište kao i istorijska tradicija varoško/gradskog centra. Iako više nije bio verski centar zemaljskog značaja, administrativni centar srednjeg nivou (znači regionalnog značaja), tvrđava od velike važnosti za odbranu zemlje, kulturni centar primetnog značaja, na osnovu novih izvora ipak možemo konstatovati da je novo stanovništvo grada u drugoj polovini 16. veka uspelo da oživi

privredu, zanatstvo i trgovinu i da bude nosioc nižih upravnih, sudskih i vojnih funkcija. Uz to smatramo vrednim naglasiti da defteri svedoče o tome da je stanovništvo Bača bilo relativno brojno pri čemu su pretežnu većinu stanovnika činili muslimani – zbog čega Bač možemo okarakterisati kao jedan od muslimanskih centara oblasti, barem u 16. veku za koji raspoložemo odgovarajućim podacima.

Uz pomenute odlike osmanskog i muslimanskog Bača za istraživače svakako predstavlja izazov ne samo dalje detaljno istraživanje njene istorije u 16. veku već studiozna analiza njene istorije u 17. veku – naročito u svetlu naših rezultata u vezi sa prodorima hrišćanskih vojski na ove prostore i u vezi sa radom katoličkih misionara koje, čini se da svedoče o sve приметnijem prisustvu katolika u 17. veku. Bilo bi veoma važno da se u vezi sa životom pravoslavnog, muslimanskog, (protestantskog?) stanovništvom Bača i okoline steknu saznanja na osnovu izvora koji dosad nisu korišćeni. Nadamo se da će to biti predmet istraživanja brojnih istoričara u skorijoj budućnosti.

PRILOZI

IZABRANA DOKUMENTA

Prilog 1.

Eusebius Fermendžin (ed.), *Acta Bosnae. Potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752. Zagrabiae, 1892, 158.*

Georgius de Basth, archidiaconus zegediensis nec non canonicus et vicarius ecclesie bachiensis in spiritualibus generalis. Dilectis nobis in Christo venerabilibus viris, dominis abbatibus, prioribus, prepositis ac univeris et singulis dominis vicearchidiaconis ac ecclesiarum parochialium rectoribus, in dyocesi bachiensi ubivis constitutis et commorantibus; item magnificis et egregiis comitibus, vicecomitibus, militibus, nobilibusque et ignobilibus ac alterius cuiusvis status et condicionis hominibus, in predicta dyocesi existentibus et commorantibus, fratribus nostris in Christo carissimis, quibus presentes ostendentur, salutem in domino. Quia reverendus pater dominus frater Jacobus de Marchia, vicarius Bozne, ordinis fratrum minorum indagator et extirpator heretice pravitate per regnum Hungarie, et nonnullas alias partes corone eiusdem regni subiectas, per sedem apostolicam et sancrosanctum basileense concilium transmissus et deputatus pro executione dicti sacri officii vestri in medium se necessario habeat conferre: quapropter vobis prenotatis universis et singulis dominis tam ecclesiasticis quam secularibus, in virtute sancte obediencie et sub excommunicationis pena, qua in vos et vestrum singulos ferimus in hiis scriptis ferentes districte precipientes mandamus, quatenus (prefato) venerabili viro, domino fratri Jacobo, in executione et inquisitione predictae heresis, quocies opportunum fuerit, ad inquisitionem et interrogata, ob animarum vestrarum salutem, respondere semper prompti sitis et parati, sibi in omnibus licitis et honestis, dictum suum officium concernentibus, parere debeatis. Ne autem huiusmodi pestifera heresis preamplius in dicta diocesi pulverare valeat, idem pater Jacobus idoneos custodes per civitates et loca, qui sollicitè huiusmodi negotium vigilare debeant constituendi habeant facultatem auctoritate nostra in hac parte sibi attributa. Datum

Bachye vigesima secunda die mensis Januarii, anno domini millesimo quadingentesimo tricesimo septimo.”

Prevod:

Grgur Bački arhiđakon segedinski a isto tako kanonik i vikar bačke crkve pozdravlja u Gospodu sve poštovane i drage ljude u Hristu Gospodu opate, priore, prepozite i svu dragu gospodu zamenike arhiđakona i upravnike parohijskih crkava gde se one nalaze u bačkoj dijecezi, a isto tako i svu drugu gospodu velikodostojnike, župane, njihove zamenike, vojnike, plemiće i običan narod te ljude svih statusa i položaja a koji u dotičnoj dijecezi žive i borave. Pošto je poštovani gospodin otac Jakov iz Markije, vikar Bosne inkvizitor iz reda male braće i istrebljivač jeresičke zablude u Ugarskom kraljevstvu potčinjene, budući da je pomenuti Jakov od strane Papske stolice i Svetog vasseljskog sabora poslan i odabran da vrši ovu svetu dužnost mora se poštovati sledeće: da svi vi gospoda kako svetovna tako i duhovna u ime poštovanja Papske stolice i pod pretnjom ekskomunikacije ako bude drugačije imate obavezu da se strogo držite mojih naloga iz ovog pisma te da u svakom trenutku budete spremni da pomognete gospodinu Jakovu i da ga podržite u sprovođenju inkvizicije nad pomenutom jeresi kad god to bude neophodno i da obavljate svoje dužnosti i svemu što se ove teme tiče. Da pomenuta štetna i pogubna jeres ne bi nastavila da cveta u pomenutoj dijecezi pomenuti otac Jakov ima ovlašćenje koje mu sad ja pružim autoritetom da lično on odabere podobne čuvare gradovima i manjim mestima koji bi nadgledali ceo posao. Izdato u Baču 22. Januara 1437. godine.

Prilog 2.

Pettkó Béla, Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. In: *Magyar Történelmi Tár* 4/2. (szerk. Komáromy A.) Budapest, 1901, 203-204.

Venerabilis pater domine honorande. Scripseratis nobis, ut novitatibus Vram Paternitatem avizaremus, pro quibus sciatis a certo, ut reverendissimus dominus Johannes legatus rursus et iterum ad civitatem Budensem se transtulit. Pro eo rogemus eandem V. P., prout prius petieramus, presentium serie valde diligenter, quatenus dignetur P. Y. ecclesiam nostram visitare. Desiderant multi populi de multis comitatibus Patten Yestram videre, et credimus, quod si Pattas Yra id faciet, non parvum fructum inter populos facere poteritis, presertim in

assumptione crucis. Ex Bachia die Sahhati proxima ante festurn Penthecosten. Anno domini MCCCCLVI- Raphael Herczegh de Zekchw ecclesiarum Colocensis et Bachiensis archiepiscopus.

Prevod:

Dragi Oče i mnogopoštovani gospodine. Pisali ste mi da Vas obaveštavamo o svim novostima pa s toga znajte da je mnogopoštovani gospodin Jovan legat izvesno još jednom otišao u grad Budim. Stoga molim vaše Očinstvo ono što sam i ranije molio a ovim pismom činim još prilježnije da nas udostojite i posetite našu crkvu. Mnogi ljudi iz brojnih župa čeznu da vide vaše Očinstvo pa stoga verujem da će ukoliko tako učinite to uroditi velikom plodom među ljudima, posebno u smislu prihvatanja krsta. Izdato u Baču 15.05.1456, godine.

Prilog 3.

Lukcsics Pál, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára XII.*(u nastavku Z.O. XII) Budapest, 1931, 253-254.

Ladislaus, Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie etc. Rex, Austieque et Stirie dux, necnon marchio Moravie etc. Universis et singulis nobilibus et alterius cuiusvis status possessionatis hominibus comitatus Bachiensis salutem et gratiam. Itelleximus satis displicenter, quomodo in certis partibus nostris inferioribus exorte hoc tempore discordie non modo sopirentur, sed eciam vigentibus ex diversis partibus periculis partim a Turcis, partim vero a nonnullis novissime consurgentibus emulis auregentur. Cum autem fidelis noster reverendissimus in Christo pater dominus Stephanus archiepiscopus Colocensis secretarius cancellarius noster in partibus illis nullam omnino municionem aut castri, aut castelli habeat, in quibus bona ecclesie sue ac populorum et iobagionum suorum tueri et conservare possit. Comque in ardius negociis nostris occupatus sit, occupari quoque per certa tempora debeat, nolimus ipsum propter absenciam suam et in serviciis nostris existentem per quempiam aut dampnificare aut reditus ecclesie sue privari, quare fidelitatem vestram requirimus eidem seriose commitendo, quatenus prefato domino Stephano omni favore et auxilio ac juvamine cum omnibus populis et iobagionibus vestris in eo esse debeatis, út ipse in oppido Bachiensi

castellum ac fortalicium erigere valeat, unde bona ecclesie et iobagionum suorum adversus omnes impugnatores tueri et defendere possit, scituri, quod si intuitu nostri in erigendo ipso castello cum populis et iobagionibus vestis opem et auxilium tuleritis, non fore oblivioni apud nos, sed vobiscum maistatem nostram ita acturam, ut favorem nostrum regium et benignitatem regalem merito experiri possitis, quam ut adipiscamini, iterato vos requirimus vobis committendo, ut amore nostri aliud non feceritis. Recommendamus vobis interea ipsum dominum Sephanum.....

Prvod:

Ladislav, po Božijoj milosti kralj Ugarske, Češke, Dalmacije, Hrvatske itd., vojvoda Austrije i Štajerske a isto tako i markgrof Moravske itd. zahvaljuje se i pozdravlja sve svoje plemiće i sve ljude kojeg god staleža u Bačkoj županiji. Sa popriličnom nezadovoljstvom sam saznao da se izvesne razmirice, koje su se izrodile u mojim donjim područjima ne samo da nisu dovele do pomirenja već da su se dodatno pogoršale zbog toga što sa raznih strana pretila opasnost, delimično od Turaka, delimično od brojnih novonastalih neprijatelja. Pošto moj podanik, mnogopoštovani otac u Hristu gospodin Stefan, nadbiskup Kaloče i sekretar moje kancelarije u ovim krajevima nema baš nikakvu zaštitu, utvrđenje ili dvorac, u kojima bi mogao da nadgleda i sačuva dobra svoje crkve, naroda i kmetova i pošto je zauzet mojim tegobnim zadacima i još će neko vreme da im se posveti, ja ne želim da on zbog svog odsustva i činjenice da obavlja usluge za mene bude od nekoga oštećen ili sprečen da se vrati u svoju crkvu, te stoga nalažem vašoj vernosti i molim vas da se tome ozbiljno posvetite, da obavezno pomenutom gospodinu Stefanu pružite svaku vrstu podrške, pomoći sa svim svojim ljudima i kmetovima kako bi on mogao u varoši Baču da podigne utvrđenje i dvorac gde bi mogao da zaštiti i odbrani dobra crkve i svoje kmetove od svih mogućih napadača. Imajte u vidu da ukoliko prema meni budete preuzeli podršku i pomoć sa svojim ljudima i kmetovima za podizanju dvorca, da vam ja to neću zaboraviti, već da će se moje veličanstvo prema vama odnositi na takav način da ćete s pravom moći da iskusite moju kraljevsku naklonost i dobrotu, a da biste iskusili, ponovo vas molim da iz ljubavi prema meni ne postupite drugačije nego što sam rekao. U međuvremenu vam preporučujem gospodina Stefana.....

Prilog 4.

Oxford, Bodleian Library MS Ashmole 1114. f. 81r.

Mathias Dei gracia rex Hungariae Dalmaciae Croaciae etc. universis et singulis principibus ecclesiasticis et secularibus regibus ducibus Marchionibus prelatibus baronibus comitibus capitaneis nobilibus potestatisub castellanis ipsorumque officialibus item civitatibus oppidis ac villis et quarum cumque communitatum locis qarumque rectoribus iudicibus et villicis necnon tributariis trecesimatoribus tabellariis collectoribus eorundemque trubutarum tricesimarum tabellarium et collectorum exactoribus pontium et passuum custodibus alteris eclatantis status et condicionis hominibus quibus presentes ostendunt cunctis et benevolis nostris salutem et omnium bonorum incrementum, subditis vero nostris salutem et gratiam. Quia noc hunc generosem militem Robertum Champlayn de Anglia simul cum commilita et familiaribus suis qui pridem per exhortacionem Sanctissimi Domini nostri summi Pontificis in subsidium Regni nostri Hungariae preacti contra Turcos venerat et qui infra illud tempus quo nos in terris eorundem Turcorum bella gessimus tum expungnandorum castrorum manibus eorundem hostium tum vero in aliis rebus bellicis nobiscum per severavit simulquem simulcum eisdem commilita et familiaribus suis propitibus nobis et secundumque vestrum recomendatum facimus rogantes vos subditis vero nostris firmo nostro regio subedicto damus quatenus dum et quando prefatus Robertus Champlayn ad vestras terras dominia tenutas possessiones honores officiolutus ac vestri in medium locaque tributarum tricesimarum tabellorum coletorum ac pontium et passuum pervenerit ex tunc eundem simulcum dictis commilita et familiaribus suis apud vos recomendatum habentes favorabiliter acceptare et honorifice tractare ac in illis terris ubi voluerit stare morari et pausare tandem quo dum sibi placuerit libere pacifice et sine omni impedimento ac absue aliquali tributorum tricesimarum tabellariorum collectorum exaccione ac alterius cuiusvis solutionis onere remoto recedere permittere et premiti facere velitis, subditi vero nostri teneantur providere nihilominus eidem et dictis commilita et familiaribus suis ubi necesse fuerit et vobis vel alterum vestrum superinde requisitos habuerit de securo et salvo conductu vestro usque ad loca tutiora presentes eciam quas secreto sigillo nostro quo utimur assignari fecimus post earum lecturam reddentes presentari. Datum Bachye vigesima sexta mensis Januariis anno Domini millesimo quadringentesimo ecxangessimo quinto regni nostri anno nono coronationis vero secundo.

Prevod:

Matija po Milosti Božijoj kralj Ugarske, Dalmacije, Hrvatske itd. Svim i pojedinačnim crkvenim i svetovnim poglavarima, vojvodama, markgrofovima, prelatima, baronima, županima, kapetanima, plemićima, kastelanima i njihovim službenicima, a isto tako i gradovima, varošima, selima i svim drugim zajednicama te njihovim upravnicima, sudijama i isto tako poreznicima ubiračima tridesetnine i drugim skupljačima poreza, potom i čuvarima mostova i prelaza-carinicima i svim drugim ljudima visokog staleža koji će ovo pismo videti upućuje pozdrav i želi im svaku vrstu napretka, a isto tako pozdravlja i sve svoje podanike. Budući da je plemeniti ratnik Robert Čemplejn iz Engleske zajedno sa svojom vojnom družinom i sebi bliskim ljudima na nagovor njegove svetosti pape došao u pomoć Ugarskom kraljevstvu u borbi protiv Turaka i za to vreme koliko sam ratovao na turskoj teritoriji pomagao u osvajanju utvrđenja iz turskih ruku, a istrajao je sa mnom i u drugim ratnim pohodima odano obavljajući vojnu službu prolivajući krv i ne hajući za sebe, ovim prilikom vas svoje podanike molim i izdajem poseban čvrst kraljevski ukaz, kojim tražim da kada pomenuti Robert Čemplejn dođe na vaše teritorije i posede koje držite ili na ona mesta gde poreznici i carinici ubiraju tridesetak tražim da i njega i njegovu vojnu družinu i bliske ljude dobronamerno primite i ophodite se prema njima uz počasti, da im dozvolite da se zaustave gde im se valja da tamo borave spokojno i slobodno koliko god im odgovara bez prepreke bez bilo kakvog plaćanja poreza tridesetnine ili bilo kakvih novčanih nameta i izdataka. Primite ih i nastojte da budu primljeni i pobrinite da vaši podanici njemu, njegovoj vojnoj družini i bliskim ljudima da uz vašu pomoć i vođstvom pređu na bezbednije mesto. Učinio sam da ovaj dokument bude zapečaćen mojim tajnim pečatom kojim se inače služim. Ovaj dokument nakon čitanja vratite onom koji ga je doneo. Izdato u Baču 26. januara 1465. godine, sedme godine moje vladavine a druge mojeg krunisanja.

Prilog 5.

DL 26275, C. Tóth Norbert, *Politikatörténeti források Bátori István nádor első helytartóságához (1522-1523)*, Budapest, 2010, 248.

Prebenda vinorum in castro Bachiensi existenti anno 1522.

Ad mensam mei Michaelis Imreffy secundum convivias adminus	p.VIII
Ad mensam provisoris et famulorum meorum potiorum adminus	p.VIII
Adhulescenti ad mensam meam servienti per diem	p.III
Aprodiensis ad mensam provisorum servientibus per diem	p.III
Equitibus provisoris Bachiensis sex per diem	p.VI
Sarthori meo cum duobus per diem	p.II
Cocis meis duobus per diem	p. II
Ad fercula mea et provisoris	p.II
Coco provisoris per diem	p.I
Dispensatori per diem	p.I
Viceprovisori medio tempore	p.½
Vigilibus quatuor	p.III
Pistori cum famulo	p.II
Ortulanis duobus cum famulis	p.III
Ad ecclesiam Sancti Pauli Bachiensis	p.I.½
Fabro cum famulo	p.II
Allodiatori per diem	p.I
Mercenaris duobus per diem	p.II
Pistrici panis ad mensam meam et provisorum piscando	p.I
Agazonibus sex	p.VI
Aurige unius currus regie maiestatis cum felaythar	p.II½
Aurigis trium currum meorum cum suis felaythar	p.III½
Magistro agazonum meorum medio tempore	p.½
Kwchybus III	p.III
Clavigero cum famulo	p.II
Dolatori uni	p.I
Bachie presenti per singulos dies LXXIII½.	

Prevod:

Vinska pristojba bačkog utvrđenja 1522. godine

Za mene Mihajla Imrefija na mom stolu zavisno od broja gostiju, najmanje	8 pinta
Za mog provizora i na stolu mojih uglednijih sluga najmanje	8 -ll-
Za mladiće koji poslužuju kod mog stola dnevno	4 -ll-
Za mladiće koji poslužuju kod stola provizora	4 -ll-
Za 6 konjušara bačkog provizora dnevno	6 -ll-
Za mog krojača i za njegove dve sluge dnevno	2 -ll-
Za moja dva kuvara dnevno	2 -ll-
Za moju kuhinju i za viceprovizora	2 -ll-
Za kuvara provizora	1 -ll-
Za podeljivača dnevno	1 -ll-
Za viceprovizora u međuvremenu	½ -ll-
Za četiri čuvara	4 -ll-
Za pekara i njegovog slugu	2 -ll-
Za vrtlara zajedno sa njegovim slugama	3 -ll-
Za crkvu Svetog Pavla	1½ -ll-
Za stolara sa njegovom šegrtom	2 -ll-
Za majurdžiju dnevno	1 -ll-
Za dva najamnika dnevno	2 -ll-
Za pekačice hleba	1 -ll-
Za šest konjušara	6 -ll-
Za kočijaša svoga Veličanstva sa proglasavačem	2½ -ll-
Za moja tri kočijaša sa njihovim proglasavačima	4½ -ll-
Za mog konjušara u međuvremenu	½ -ll-
Za tri tovarnika kočijaša	3 -ll-
Za ključara i njegovog slugu	2 -ll-

U Baču dnevno

73½ pint vina

Prilog 6.

Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IX. 1420-1580*, Kronsdtadt, 1999, 101-102.

Nos Georgius magister aurifaber, iuratus civis civitatis Bachiensis magisterque civium aurifabrorum et alii magistri aurifabrorum de eadem Bachya damus pro memoria omnibus quibus expedit universis, quod preteritis temporibus videlicet in vigilia Scolastice virginis coram nobis personaliter constituti circumspectus Blasius aurifaber iudex civitatis Bachiensis ab una et magister Anthoninus aurifaber civis civitatis Braschouiensis cum magistro Chirstofero similiter aurifabro de eadem, diocesis Transsilvanensis patribus ab altera. Quinquidem magister Chirstoferus ad ipsum prefatum Blasium iudicem retullit: domine mi admodum quoniam aquidem gravamina vestra erga me? Nunc personaliter peto erga me proponere per modum accionis. Quiquidem prefatus magister Blasius retullens ut eotunc non esset paratus ad proponendam accionem suam contra magistrum Christopherum, tunc prefatus magister Georgius ut iudex equissimus secundum consuetudinem civitatis Bachiensis prefixit terminum ad concordandas partibus usque ad horam duarum missarum secundi diei, utuntur alioquin ad standam accionem et responsioni eorum. Quiquidem partes prefati in eodem termino medio bonorum virorum pacificati et ad pacis unionem devenerunt sic et taliter, quod ipse predictus magister Christopherus eundem magistrum Blasium omnino et ex toto ac sine aliquali condicione contentavit et contentum reddidit et omnino inter se concordati et pacificati sese mutuo absolverunt et sub maiori firmitate pacis et concordacionis ipsorum pari voluntate vinculum XL florenum inter se constituentes, ut quarum parcium ipsam litem pacificatam moveret vel movere intenderet ante litis ingressum eadem pars parti alteri dictos XL florenos dopenere et solvere teneatur. Super qua pacificacione ipsarum parcium pro eorum tuicione et proteccionem literas nostras quietas et absolutorias dedimus, donavimus et concedimus quo damus, dedimus et concedimus sigilloque nostri magistratus alias consueto sigillatas et corroboratas dandas duximus et concedimus. Datum Bachie die quo supra anno domini quingentesimo duodecimo.

Prevod:

Ja Georgije majstor zlatar, zakleti građanin grada Bača cehmešter zlatara kao i drugi majstori iz ovog grada Bača objavljujemo svima kojih se to tiče da su nedavno u vreme

praznika Svete Skolastike pred nas lično došli poštovani zlatar Blaž sudija grada Bača sa jedne strane i majstor Antonije zlatar građanin Brašova sa majstorom Kristoferom takođe zlatarem iz iste Transilvanijske dijeceze ovim rečima: 'Gospodine, recite mi sada imate li neku tužbu protiv mene? Sada vas lično molim da ukoliko je tako odmah pokrenite parnicu protiv mene.' Pomenuti majstor Blaž odgovorio je da trenutno nije spreman da pokrene parnicu protiv majstora Kristofora, pa je stoga gore pomenuti majstor Georgije kao veoma pravedni sudija a prema običajima grada Bača zakazao drugi termin za izmirenje sukobljenih strana za dva sata narednog dana; u pomenuto vreme dotične strane su među dobrim ljudima primirene i uspele da dođu do saglasja i izmirenja na takav način da je pomenuti majstor Kristofer pružio zadovoljenje na svaki način pomenutom majstoru Blažu i da su se međusobno pomirili i saglasili na takav način da su kao dodatni zalog i potvrdu mira i sloge odlučili da odrede sumu od 40 florena koju je ona strana koja bi u budućnosti pokrenula bilo koju parnicu dužna da tih 40 florena isplati onoj drugoj strani. Kako bi ovo pomirenje bilo ozvaničeno i potvrđeno kao dokument sastavili smo i izdali ovim pismom koje je potvrđeno i zapečaćeno uobičajenim mojim pečatom. Izdato u Baču na dan koji je gore obeležen 1512. godine.

Prilog 7.

Gernot Nussbächer, Elisabeta Marin (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IX. 1420-1580*, Kronsdtadt, 1999, 106-107.

Prudentes et circumspecti viri domini et amici nobis honorandi, salutem et amicitiam cum honore. Sagnificamus tenore presentium vestris dominationibus quemadmodum annis iam refluxis ad petitionem circumspecti magistri Blasii aurifabri concivis et fratris nostri dedramus quaedam literas nostras vestris dominationibus sonantes quod quemadmodum quondam Christopherus aurifaber servus eiusdem magistri Blasii certam quantitatem argenti et unam spinxeridem vulgo Naffa vocatam, quam videlicet spinxeridem fecisset et disposuisset idem Christopherus de argento domini sui sine omnia ista clam et furtive tempore sui recessus asportasset et vestre dominationes visis et intellectis huiusmodi litteris nostris eundem Christopherum cum quondam magistro Anthonio aurifabro Coronensi huc ad nos ut se expurgaret a tali infamia misissetis et dum universi magistri aurifabri pro tali re congregati essent, idem Christopherus tanquam reus et culpabilis volens facere concordiam et compositionem cum suo magistro Blasio aurifabro per bonos mediatores et ordinatores,

huiusmodi excessum et culpam Christopheri in florenos octo composuerunt et sic Christopherus suum dominum et magistrum complacavit ita ut pene omnia delicta Christopheri dictus magister Blasius remisit, et sic nos superinde ipsi Christophero pro sua expeditione et verificatione literas expeditorias dedimus, quas vestris dominationibus presentater debeat, ut et dominationes vestrae sciant et intelligant qualiter se expurgavit ab infamia, et qualiter suum magistrum complacavit et contentus reddidit. Ideo iste magister Ludovicus aurifaber de dicta Corona et cum duo socii aurifabri, Gallus et Jacobus Cibinienses verum illud quod Christophero facietenus dixerunt bene dixerunt et quidem vero quod ipsi illas literas Christophero per nos proximis temporibus datas, penitus ignoraverunt ideo in nihilo remanserunt, et etiam casu contingenti si qui illas litteras ignorarent et sibi Christophero talia et huiusmodi informatoria vera dicerent bene et vere dicere possent donec quousque illas litteras nostras sibi datas, ea vestris dominationibus sonantes coram omnibus magistris aurifabris et sociis et parvulis idem Christopherus presentabit, ut et dominationes vestrae sciant et intelligant prescriptum Christopherum qualiter se hic coram nobis a tali infamia expurgavit. Insuper scire damus etiam vestris dominationibus quod si scivissemus quod Christopherus aurifaber aliquem ex magistris aurifabris et sociis sicuti hactenus fecit molestasset et turbasset nullo modo ad partes eundem quittum remissemus quare nos fidem facimus, quod et priores littere nostre vestris dominationibus misse vere et vigore fuerunt prout ex premissis intelligere poteristis et presentes huic circumspecto magistro Ludovico de Corona et Gallo et Jacobo sociis et aurifabris Cibiniensibus pro eorum expeditione et verificatione sigillo nostro consueto dedimus concedendas. Datis Bachiae feria secunda proxima post ad vincula beati Petri apostoli, anno domini millesimo quingentesimo duodecimo.

Gregorius aurifaber magister cetus et universi magistri aurifices Bachie commorantes.

Prudentibus et circumspectis magistris aurifabris Coronensi et Cibiniensi civitatibus commorantibus, dominis et amicis nostris honorandis.

Prevod:

Mudra i mnogopoštovana gospodo i uvaženi prijatelji pozdravljam vas i izražavam Vam prijateljstvo uz poštovanje. Vašem gospodstvima sadržajem ovog pisma stavljamo do znanja da smo prethodnih godina a na molbu mnogopoštovanog meštera Blaža zlatara i našeg sugrađanina i brata napisali pismo obaveštavajući vaše gospodstvo da je izvesni Kristofer zlatar i sluga pomenutog meštera Blaža odlazeći odavde od Blaža ukrao izvesnu količinu

srebra i jednu posudu koja se u narodu zove „našfa“ a koju je pomenuti Kristofer sačinio za svog gospodara i obavestili smo vaše gospodstvo i mogli biste razumeti iz tog pisma da je pomenuti Kristofer sa zlatarom mešterom Antonijom iz Brašova došao ovde kod nas kako bi se očistio od krivice i od zloglasa koji ga prati i tada su se svi mešteri i zlatari zaradi ovog slučaja sastali a pomenuti Kristofer kao krivac i neko ko je zgrešio hteo da se izmiri sa svojim mešterom i zlatarom uz pomoć valjanih posrednika, pa su oni njegovom nepočinstvom nedelu i krivicu procenili na 8 florena i na taj način je Kristofer umirio i izmirio svog gospodara meštera Blaža a ovaj ga je oslobodio od krivice. Mi smo na kraju Kristoferu za njegovo oslobođenje i potvrdu da je taj novac isplatio izdali dokument koji je on dužan da pokaže vašim gospodstvima, da bi ste i vi bili obavešteni na koji se način on iskupio i izmirio sa svojim mešterom. U međuvremenu stoga dakle ono što su mešter Ludovik zlatar iz Brašova sa dvojicom zlatara Galom i Jakovom iz Sibinja dotičnom Kristoforu zvanično sasvim su mu dobro i ispravno rekli, jer njih trojica uopšte nisu znali za ovaj dokument koji smo mi skoro Kristoferu izdali i stoga su mu rekli sve što je trebalo i ispravno sve dok Kristofer ne bude pokazao dokument koji smo mu izdali a koji i vaša gospodstva prime kao i svi zlatari i njihovi šegrtri kao i vaša gospodstva razumela da se pred nama dotični Kristofer očistio od toliko krivice. Takođe stavljamo vašim gospodstvima na znanje da smo znali da dotični Kristofer ranije nikoga od zlatara i saradnike na bilo koji način nije uznemiravao nikada ga ne bismo odlobodili od krivice i da smo se sa njim na njegovu reč dogovorili što je jasno iz prethodnog pisma koje smo poslali vašim gospodstvima kako bi ste sve napisano razumeli da i ovo sadašnje pismo sastavljeno od mnogopoštovanog meštera Ludovika iz Brašova kao Galu i Jakovu njegovim saradnicima iz Sibinja a pismo zarad svoje pravovažnosti zapečaćeno je našim uobičajenom pečatom. Izdato u Baču 1512. godine. Georgije cehmešter zlatara i svi majstori zlatari koje žive u Baču mudrim i uvažanim zlatarima koji borave u Brašovu i Sibinju gospodstvima i našim prijateljima.

Prilog 8.

MOL, A 57, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii. Királyi Könyvek, I. 8.

Confirmacio prepositure Bachiensis pro domino Laurencio de Egrews

Anno Domini 1527. comissionem propriam domini regis in civitate Alba Regali date sunt littere quibus mediantibus maiestas sua. Illam donacionem quam serenissima domina Maria regina soror sua clarissima super prepositura maiore ecclesiae Bachiensis ac universis

proventibus bonis at quibus vis utilitatibus per mortem reverendi Georgii doctoris episcopi ecclesie Boznensis. Venerabili Laurencio de Egrews custodi et canonico dicte ecclesie Bachiensis vigore aliarum litterarum suarum donationalium superinde confectarum Posonii die dominico proximo ante festum beati Galli confessoris anno preterito. Autoritae iuris patronatus sui qua post obitum serenissimi principis condam domini Ludovici regis Hungariae etc. Domini et mariti eiusdem sui fratris et sororis eiusdem Regie maistatis charissimi felicis memorie fungebatur fecisse dinoscebatur ratam habens et eisdemque consenciens generose confirmavit. Eademque eidem denuo contulit pro meritis vestutibus suis salvo iure alieno.

Prevod:

Potvrda prepoziture nad bačkom crkvom za gospodina Lavrencija Egreša

Leta Gospodnjeg 1527, po nalogu gospodina kralja lično, u Stonom Beogradu je izdato pismo kojim se potvrđuje odluka kraljice Marije, njegove presvetle sestre, a ona tom odlukom, nakon smrti učenog Georgija biskupa bosanske crkve, dodeljuje mesto višeg prepozita bačke crkve sa svim dobrima, prihodima i koristima koje uz tu poziciju idu mnogopoštovanom Lavrenciji Egrešu, kustosu i kanoniku pomenute bačke crkve. Ta je njena odluka izražena snagom i svedočanstvom pisma koje je prethodne godine izdala u Požunu, u nedelju pre praznika Blaženog propovednika Gala. Po snazi prava patronata, nakon smrti njenog supruga i gospodara Ludviga, kralja Ugarske itd, njen brat je velikodušno potvrdio ovu odluku i iznova je doneo zbog zasluga pomenutog Lavrencija i bez narušavanja tuđeg prava.

Prilog 9.

HHStA,AA, Fasc. 8. Konv. B.15.

Spectabilis et magnifice domine

nobis confidelissime servitium pariter nostri comendacionem peroptime eidem constat quemadmodum nos sepissime tam litieris quam eciam nunciis nostris mediantibus vestre spectabili magnificencie periclitacionem confinum nisi per quempiam auxilientur intimaverimus ne potestis imposterum id mihi obicere ut non dederimus vobis ad noticiam

iam tota vis cesaris Turcarum transeratum ad Syrimium transpretata est devorabitque et in quiete rediget restandum regni ipse autem solus contra tam magnam vim sum sicut una gutta contra mare. Homines enim Ladislai More et domine palatine solum sunt nobiscum in confinuis sed quid hec prosunt sive iam auxiliemur sive non iam nostrorum hoc est orthodoxe inimicorum nostris servicibus imminet gladius illi vero nil de nostris mandatis curant quibus regia maiestas dominus noster clementissimus suis litteris mediantibus mandavit ut nobiscum in confiniis adsint insuper generose domine causa dei castra videlicet Bachiensis de Zatha et Félegyház usque diem quintumdecimum a data presencium e manibus nostris rehabeatis neque imposterum dicere valuatis ut non hortaverim vestram spectabilem magnificenciam cum dictis castris servos enim non habemus quibus tenere nisi illa castra possemus servare si enim usque predictum diem e manibus nostris non rehabueritis proculdubio elapso dicto die ea vacua Relinquimus solumm Deus sic qualiter et huc usque servavimus iam deinceps nimia egestate compulsi aliud nil possumus facere tandem servos nostros illic Bude sallat nostrum expectando sive quid datum est ipsis sive non infra unumquemque versus suam familiam mittere eadem velit ne miserimis domi omnia miserabiliter a Turcis pereant de hiis singulis presentibus mediantibus vestre spectabili et magnifice dominacioni solemniter protestando agatque iam eadem ut melius novit valere eandem per optime cupimus. Ex Zenthlaszlo feria secunda inter octavas festi visitacionis Marie. Anno Domini 1528.

Stephanus Beriizlo Regni Rascie
despotus ac parcium Syrimiensium capitaneus

Prevod:

Uvaženi i sjajni Gospodine,
vazda sam Vam u usluzi. Veoma Vam je dobro poznato u koliko sam navrata –kako putem pisama, tako i preko poslanika – Vašoj preuzvišenosti predočavao opasnost koja preti pograničnim oblastima ukoliko mi neko ne pritekne u pomoć, pa u budućnosti nećete moći da mi prebacite da Vas nisam na vreme izvestio da je ogromna vojska turskog sultana prešla u Srem i da će ga bukvalno bez ikakvog napora potpuno progutati, dok ja nasuprot tolikoj sili stojim sasvim sam poput kapi vode naspram čitavog mora. Sa mnom su na granici samo ljudi Ladislava More i gospodina palatina, ali šta mi to vredi, kad u ovolikoj opasnosti oni ni najmanje ne haju za moje naloge, premda im je i Njegovo presvetlo kraljevsko veličanstvo pismom zapovedilo da mi priteknu u pomoć na granici. Ja ću pak biti prinuđen da Vam, u

roku od petnaest dana od ovog pisma, vratim i predam utvrđenja Bač, Sotin, i Feledhaz, a Vi nećete posle moći da kažete da Vas nisam upozoravao da nemam sredstva i njudstva kojima bih pomenute tvrđave branio i opsluživao. Ukoliko ih u roku od petnaest dana ne preuzmete, ja ću ih bez ikakve sumnje ostaviti potpuno prazne, jer Bog zna kako sam i do sada uopšte uspevaio da ih zadržim. Sada, međutim, ophrvan krajnjom oskudicom, ne mogu da učinim ništa drugo nego da lično dođem u Budim da se žalim, ostavljajući svoje podanike s onim što imaju, ili da ih sve otpustim svojim porodicama da ne bi nesrećno skončali od turske ruke. Neka pak Vaše uvaženo gospodstvo zna da mu ovo protestno pismo upućujem iz bolje namere i da mu želim svako dobro. Napisano u Svetom Laslovu, 6. jula 1528. leta Gospodnjeg.

Stefan Berislavić, despot raški i sremski kapetan.

Prilog 10.

MOL, MKr, B. r. orig. W 15721.

Ferdinandus divina favente clementia Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. Rex semper Augustus Infans Hispaniatum Archidux Austrie etc. Venerabilis ac egregii fideles dileti, Scire vos volumus fideles viros Egregios Balthasarem Bornemyzza et Urbanum Bathyany in nostra accepisse servicia constituisseque capitaneos parcium Zegeadiensium, quorum condicio hac est. Utrique eorum singulatim ad ducentos quites dabuntur per annum ad propriam cuiusque personam singuli mille floreni, pecuniae mensuales ad singulum quitem tres floreni, ita ut numerus equitem utrisque simul quadringenti equites erunt. Preterea ambo habent predites trecentos ad quos singulis mensibus habebunt ad singulas presonas singulos duos florenos. Eorum officium erit custodire cum hoc equitum et peditum numero tum civitem nostram Zegedinum ac arcem Bachiensem, tum partes illas universas. Eos igitur ambos una cum suprascriptis condicionibus in registum conscrebatis. Datum Vienne sexto octobris Anno Domini millessimo quingentesimo quadragesimo secundo.

Prevod:

Ferdinand po Božijoj milosti večiti kralj Rimljana, Ugarske i Češke itd., infant Španije nadvojvoda Austrije itd. Dragi voljeni moji podanici želim da znate da su moji podanici sjajni Baltazar Bornemisa i Urban Baćanji primljeni u moju službu i da su

postavljeni za kapetane Segedisnke oblasti, i to na sledeći način: I jednom i drugom će biti dato po 200 konjanika godišnje i svakom od dvojice kapetana po 1000 florena godišnje dok će mesečni iznos po konjaniku biti 3 florena i to na taj način da dvojica kapetana imaju 400 konjanika. Osim toga obojica će imati 300 pešaka od kojih će svaki pešak dobiti po 2 florena mesečno. Njihov zadatak će biti da čuvaju sa ovim brojem konjanika i pešaka kako grad Segedin i bačko utvrđenje, tako i čitavu okolnu regiju. Stoga dakle, i jednog i drugog uz sve navedene okolnosti i uslove upišete u registre. Izdato u Beču 6. oktobra leta Gospodnjeg 1542.

KARTE

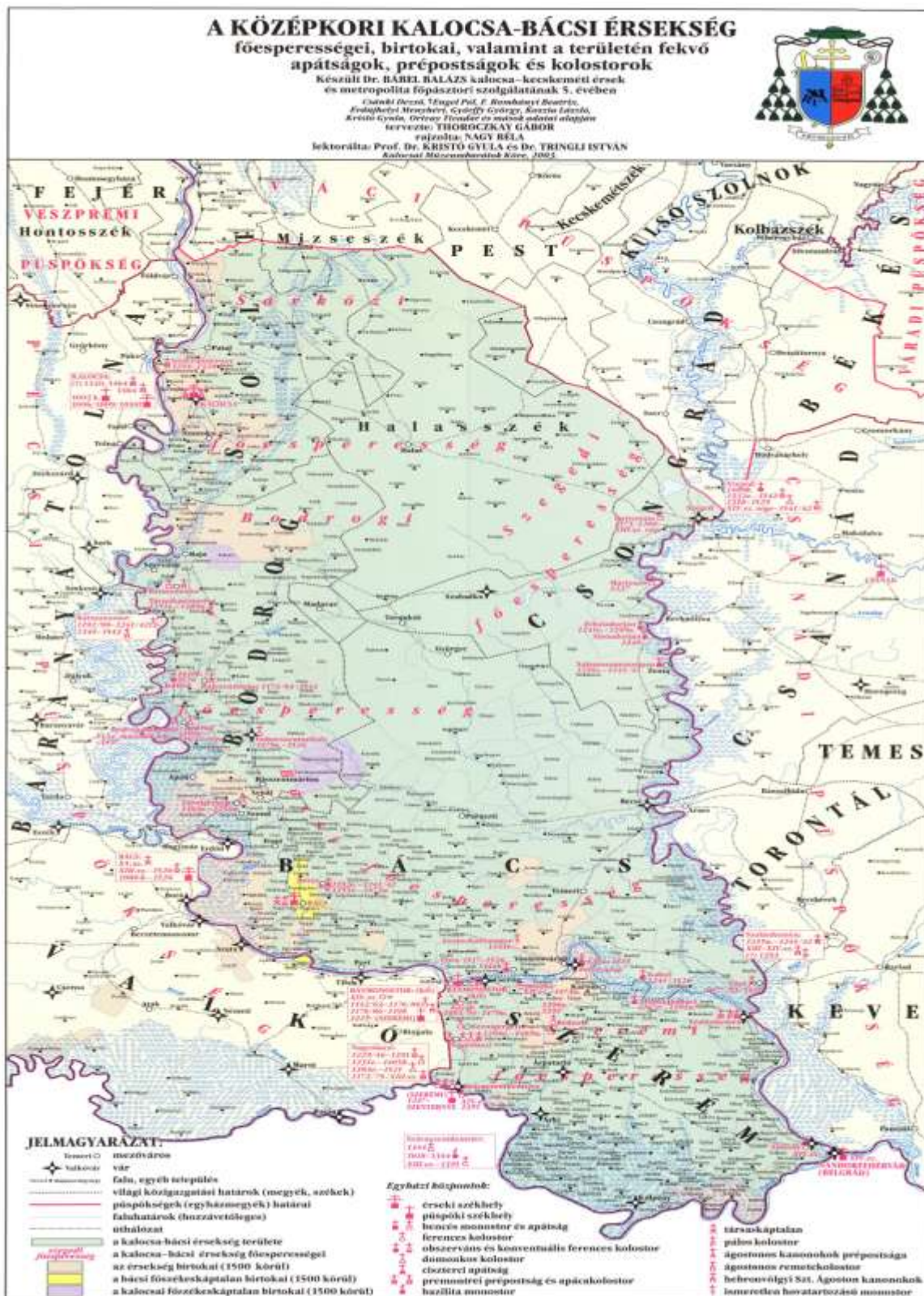
Karta 1. Ugarska za vreme Hunjadijevaca i Jagelonaca (1440-1526)²⁴⁹⁹

²⁴⁹⁹ Gaál E. et al. (szerk.), *Történelmi Világtlasz*, Budapest, 2001, 114-115.

Karta 2. Bačka županija od 1440. do 1526. godine.²⁵⁰⁰

²⁵⁰⁰ Gaál E. et al. (szerk.), *Történelmi Világtlasz*, Budapest, 2001, 114-115.

Karta 3. Karta Kaločko-Bačke nadbiskupije sa arhidakonatima, posedima, opatijama prepoziturama i samostanima²⁵⁰¹

²⁵⁰¹ <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/a-fogyhazmegye-teruelenek-valtozasai-bacs-bodrog-varmegyetol-bacs-kiskun-megyeig> Pristup: 30.12.2019.

Karta 4. Bač i njegova okolina sa posedima Bačkog kaptola (označeni sa žutom bojom)²⁵⁰²

²⁵⁰² <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/a-fogyhazmegye-terueletenek-valtozasai-bacs-bodrog-varmegyetol-bacs-kiskun-megyeig> Pristup: 30.12.2019.

Karta 3. Lazarova karta Ugarske iz 1528. godine²⁵⁰³

²⁵⁰³ Preuzeta je: Papp-Váry Árpád, *Magyarország története térképeken*, Budapest, 2017, 80.

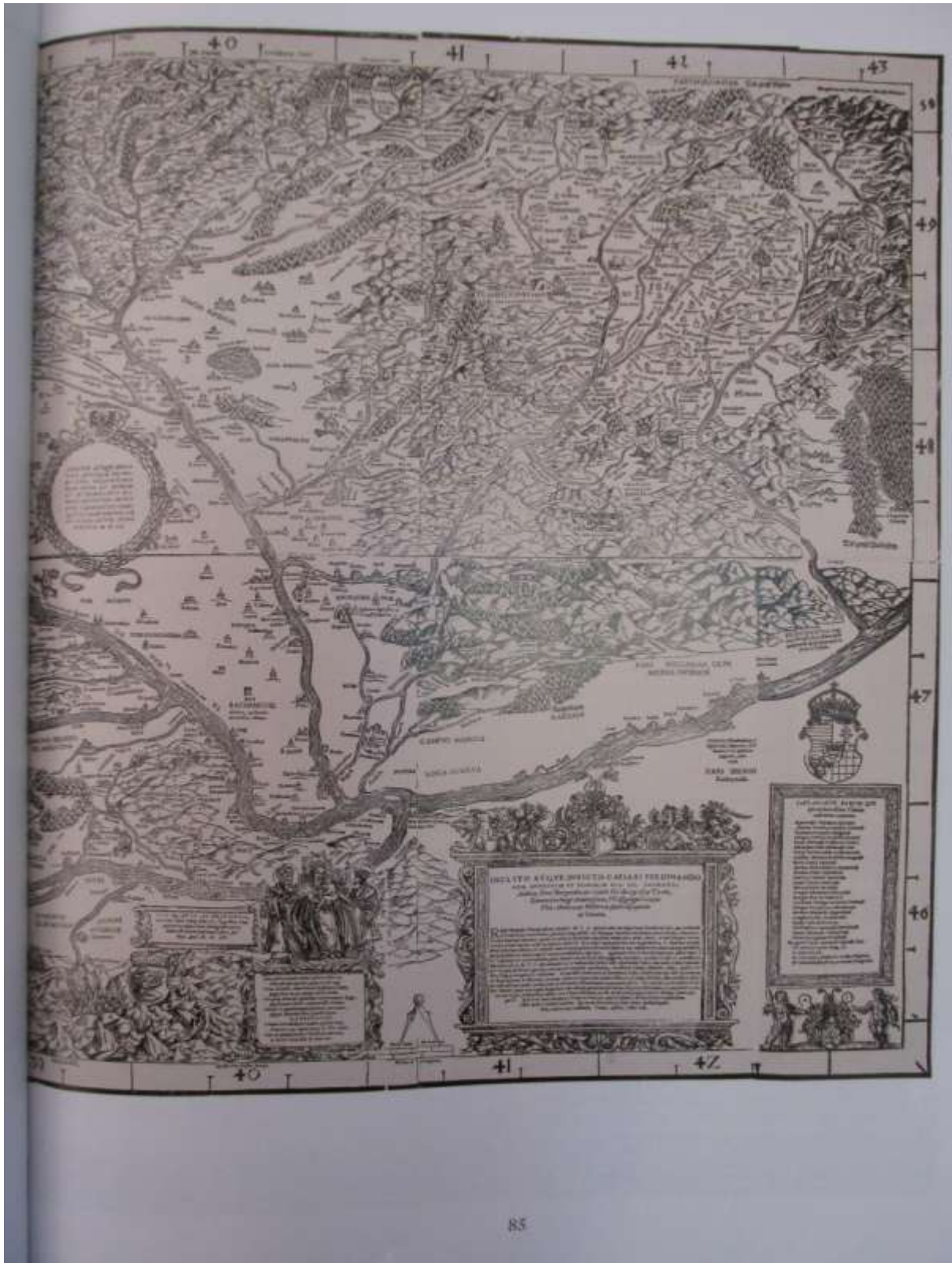

Karta 6. Bač i njegoa okolina na Lazarovoj karti

Karta 7. Osmanska osvajanja u Ugarskoj i organizovanje Budimskog i Temišvarskog elajeta²⁵⁰⁴

²⁵⁰⁴ Preuzeta sa internet sajta: <https://prezi.com/d6sqwa1wk3x3/az-ország-három-reszre-szakadása/>
28.01.2020.

Karta 8. Mapa Volfganga Lacijusa iz 1556. godine²⁵⁰⁵

²⁵⁰⁵ Preuzeta je: Papp-Váry Árpád, *Magyarország története térképeken*, Budapest, 2017, 85.

Karta 9. Bača i okolina na Lacijusovoj karti²⁵⁰⁶

²⁵⁰⁶ Preuzeta je: Papp-Váry 2017. 85.

Karta 10. Administrativna podela Segedinskog sandžaka iz 1570. godine²⁵⁰⁷

²⁵⁰⁷ Káldy-Nagy Gyula 2008. 180-181.

Karta 11. Bačka nahija 1570. godine²⁵⁰⁸

Slika 1. Pečat bačkog kaptola na prvoj poznatoj povelji iz 1229. godine²⁵⁰⁹

²⁵⁰⁸ Káldy-Nagy Gyula 2008. 180-181.

Slika 2. Bač i bačka tvrđava na crtežu topografa F. N. Spara de Bensdorfa 1697. godine²⁵¹⁰

Slika 3. Bačka tvrđava²⁵¹¹

²⁵⁰⁹ <https://www.ravnoplov.rs/najstariji-sacuvani-dokument-i-pecat-sa-podrucja-backe/> Pristup: 30.12.2019.

²⁵¹⁰ <https://www.ravnoplov.rs/bac-gradic-koji-je-ucrtan-na-dve-najpoznatije-srednjovekovne-mape-sveta/> Pristup: 30.12.2019.

²⁵¹¹ <https://kompaskazesrbija.rs/tvrđjava-bac/> Pristup: 30.12.2019.

SPISAK IZVORA I LITERATUE

Neobjavljeni izvori

APF SOCG = Archivio storico della Sacra Congregazione per l' Evangelizzazione dei Popoli o de „Propaganda Fide” (APF SOCG) vol. 450. fol. 123-18., Roma.

APF SOCG HL = Hadtörténelmi Levéltár, Budapest, APF SOCG vol. 56. Mikrofilm HL 1388.

HL, APF SOCG vol. 75. Mikrofilm HL 1382.

HL, Budapest, APF SOCG vol. 126. fol. 223. Mikrofilm HL 1383.

HL, Budapest, APF SOCG vol. 160. Mikrofilm HL 1383.

HL, Budapest, APF SOCG vol. 179. Mikrofilm HL 1383.

HL, Budapest, APF SOCG vol. 305. Mikrofilm HL 1390.

APF SOCG vol. 157. fol. 206., Roma.

ASV = Archivio Segreto Vaticano, Segreteria dei Brevi, Registra Brevium.

DF = Magyar Országos Levéltár (MOL), Diplomatikai Fényképgyűjtemény., Budapest.

DL = Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény (*Collectio Antemohacsiana*).

HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarische Akten, Allgemeine Akten, Wien.

HHStA, SB, Familienarchiv Erdödy.

HHStA, SB, Familienarchiv Pálffy-Daun.

HHStA, Türkei I.

HL VII. Főfondcsoport = A török hódoltság és a törökök elleni háborúk iratai 1500-1789. Mikrofilm 1589., Budapest.

KFL = Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (KFL) III. Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár.

KFL. III. 5.a- Nr. 1. = Vizsgálat a győri káptalan előtt az érseki birtokok használatával kapcsolatban 1703.

MOL, A 57 = Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri Regii. Királyi Könyvek.

MOL, E 41 = Litterae ad cameram exaratae (1526-1802).

MOL, E 150 = Magyar Kamara Archívuma, Acta Ecclesiastica (16-19. sz.), Registrata. Fasc. 29.

MOL, E 156 = Urbaria et conscriptiones (1527-1900), a. Registrata.

MOL, E 229 = Collationes ecclesiasticae (1527-1840), I tom (1527-1652), II tom (1654-1686).

MOL, E 254 = Representaciones, informationes et instantatiae 1567-1773

MOL, E 245 = Minutae neo- regeatratae

MOL, E 21 = Magyar Pozsonyi Kamara

MOL, E 150 = Acta ecclesiastica (16. sz.-19. sz.)

MOL, P 1744 = Wattay család levéltára, 12. tétel. Általános iratok (1625-1804).

MOL, R 302 = Egyházi iratgyűjtemény, Kalocsai érsekség (1603-1884)

MOL, 10499 = BOA, Tapu, Mufassal defter 968-1560, Bácska, Mikrofilm

Oxford, Bodleian Library MS Ashmole.

Objavljeni izvori

A. O. = Nagy Imre, Tasnádi Nagy Gyula (szerk.), *Anjou- kori okmánytár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium I-VII (1301-1359)*, Budapest, 1878-1920.

AOKLT. = Blazovich László, Géczy Lajos, Kristó Gyula, Almási Tibor, Tóth Ildikó Éva, Halász Éva, Piti Ferenc, Rábai Kristina, Sebők Ferenc, Teiszler Éva (szerk.), *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia I-XL. (1301-1356)*. Budapest – Szeged. 1990-2019.

Alberigo Josepho, Joannou Perikle P., Leonardi Claudio, Prodi Paulo (eds.). *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*. Basiliae-Barcinone-Friburgi-Romae-Vindobonae, 1962.

B. Szabó, János (ed.), *Mohács*, Budapest, 2006.

Balázs Mihály, Friczy Ádám, Lukács László, Monok István (szerk.), *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1/1-2, (1609-1625)*, Szeged, 1990.

Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László (szerk.), *Jezsuita Okmánytár, I/1-2, Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601-1606*, Szeged, 1995.

Balogh István, *Velencei diplomaták Magyarországról (1500-1526)*, Szeged, 1929.

Barabás Samu, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára I. 1206-1437*. Budapest, 1895.

Bálinth Gábor, A magyarországi török hódoltságról. XVII. századi török forrás szerint. In: *Századok 4.* (szerk. Thaly K.), Pest, 1870, 233-247., 296-308.

Баришић Фрањо, Митровић Андреј, Самарцић Радован, Срејовић Драгослав, Стојанчевић Владимир, Ћирковић Сима (ур.), *Ђурађ Сремац, Посланица о пропасту*

Угарског краљевства. Georgii Sirmiensis, Epistola de perditione regni Hungarorum. Београд, 1987.

Benits Péter (szerk.), *Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája* Tállyai Pál XVII. századi fordításában I/3, Budapest, 2009.

Blazovich László, Schmidt József (szerk.), *Buda város jogkönyve II.*, Szeged, 2001.

Bolsakov, O. G.-Mongajt, A. L. (szerk.), *Abu-Hamid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131-1153*, Budapest, 1982.

Bošnjaković Antun, *Crkva Blažene Djevice Marije na Bapskoj. Prilog povjesti Katoličke Crkve u Srijemu*, Zagreb, 1978.

Bossányi = Bossányi Árpád, *Regesta supplicationum. A pápai kérvénykönyvek Magyar vonatkozású okmányai. Avignoni korszak. I-II.* Budapest, 1916-1918.

Borsa Iván (szerk.), *A Justh család levéltára 1274-1525*, Budapest, 1991.

Brodarics Stephanus, *Clades in campo Mohacz. Appendix ad Bonfini: Rerum Hungaricarum decades.* Viennae, 1581.

Bunyitay Vince-Rapaics Rajmund-Karácsonyi János: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából III. 1535-1541.* Budapest, 1906.

C. Tóth Norbert, Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. (Uralkodásának elejétől 1420-as évekig). In: *Századok 138/2.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2004, 465-494.

C. Tóth Norbert-Horváth Richárd-Neumann Tibor-Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 I. Főpapok és bárók*, Budapest, 2016.

C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526. II. Megyék.* Budapest, 2017.

Cod. Dipl. = Fejér Georgius (szerk.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis.* I-XI, Buda, 1829-1844.

CVH I/9. = Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (eds.), *Collectanea Vaticana Hungariae I/10. Cameralia Documenta Pontifica de Regins Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536). Divisiones, Provisiones, Visitationes, Quindennia, Rationes, Annatae, Obl. Part, Legationes, Variata, Taxae.* Budapest-Róma, 2014.

CVH I/10. = Lukcsics József, Tusor Péter, Fedeles Tamás (eds.), *Collectanea Vaticana Hungariae I/9. Cameralia Documenta Pontifica de Ragnis Sacrae Coronae Hungariae (1297-1536). Obligationes, Solutiones,* Budapest, Róma, 2014.

CVH II/3. = Tusor Péter, Tóth Krisztina (szerk.), *Collectanea Vaticana Hungariae. II/3. Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550-1711).* szerk. Galla Ferenc, Budapest-Róma, 2010.

- Csorba Béla (szerk.), *Afelett sokszor harcolást töttek...* Budapest, 1997.
- Czáich Gilbert, Regesták a római Dataria-levéltrak Magyarországra vonatkozó bulláiból. II. Pál és IV. Sixtus pápák idejéből. I-II. In: *Történelmi Tár* 22/3. (szerl Toldy F.), Budapest, 1899, 1-18, 235-272.
- DF = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény.
- DL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár. Mohács előtti gyűjtemény (*Collectio Antemohacsiana*).
- DRH I. = Bónis Georgius, Bácskai Vera (ed.), *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301-1457. I.* Budapest, 1976.
- DRH II. = Döry Franciscus (ed.), *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1458-1490. II.* Budapest, 1989.
- Darrouzes Jean, *Notitiae episcopatum ecclesiae Constantinopolitanae. Texte critique, introduction et notes*, Paris, 1981.
- Dıvan-ı Hümayun Sicillerı Dızısı, 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.
- Divéky Adorján (szerk.), *Zsigmond lengyel herceg Budai számadáskönyvei (1500-1502, 1505)*, Budapest, 1914.
- Draganović Krunoslav, Katolička crkva u Bosni i Hercegovini nekad i daans. In: *Croatia Sacra* 4/8 (ur. Vanino M.), Zagreb, 1934, 175-125.
- Draganović Krunoslav, Izvješće apostolskog vizitatora Petra Masarechija o prilikama katol. Naroda u Bugarskoj, Srbiji, Srijemu, Slavoniji i Bosni g. 1623. i 1624. In: *Starine Jugoslovenska Akademija Znanosti I Umjetnosti* 39 (ur. Šišić F.), Zagreb, 1938, 1-48.
- Dreska Gábor, *A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I. (1244-1398)*, Győr, 2007.
- Działyński Adam Titus (ed.), *Acta Tomiciana I. Epistolae, Legationes, Responsa, Actiones, Res Geste (1507-1511)*. Poznan, 1852.
- Elter István, Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). In: *Acta Historica* 82. (szerk. Makk F.), Szeged, 1985, 53-63.
- Engel Johann Christian, *Geschichte des ungarischen Reichs und seiner Nebenländer I.* Halle, 1797.
- Engel Pál, Hunyadi János kormányzó itineráriuma. In: *Századok* 118 (szerk. Kónya S.), Budapest, 1984, 974-997.

- Engel Pál, C. Tóth Norbert (szerk.), *Itineraria regum et reginarum (1382-1438)*, Budapest, 2005.
- Fejérpataky László, *Oklevelek II. István király korából*, Budapest, 1895.
- Fekete, Lajos (ed.), *Die Siyaqat- Schrift in der türkischen Finanzverwaltung*, Budapest, 1955.
- Fekete Nagy Antal, Makkai László (szerk.), *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, usque ad annum 1400 p. Christum*, Budapest, 1941.
- Fermendžin Eusebius, *Chronicom observantia provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici*. In: *Starine JAZU* 22, Zagreb, 1891.
- Fermendžin Eusebius (ed.), *Acta Bosnae. Potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque ad annum 1752*. Zagrabiae, 1892.
- Gauchat O.M. (ed.), *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalim, ecclesiarum antistium series. IV. A pontificatu Clementis PP. VIII (1592) usque ad pontificatum Alexandri PP VII (1667)*, Monasterii, 1935.
- Géresi Kálmán (szerk.), *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára harmadik kötet*, Budapest, 1885.
- Gévay von Anton (ed.), *Urkunden und Aktenstücke Geschichte Der Verhältnisse Österreich, Ungarn Und der Porte Im XVI. und XVII. Jahrhunderte. I-V*, Wien, 1840-1842.
- Gombos Albinus Franciscus (ed.), *Catalogus fontium historiae Hungaricae. I-III*. Budapest. 1937- 1938.
- Gündisch Gustav (ed.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen VII. (1474-1486)*, Bukarest, 1991.
- Györffy Georgius (ed.), *Diplomata Hungariae Antiquissima I. 1000-1131*. Budapest, 1992.
- Györffy György (szerk.), *Árpád-kori oklevelek 1001-1196*, Budapest, 1997.
- H.O. = Ipolyi Arnold, Nagy Imre, Páur Iván, Ráth Károly, Véghely Dezső (főszerk.), *Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius Hungariae I-VIII*. Győr-Budapest, 1865-1891.
- Haraszi Szabó Péter, Kelényi Borbála, Szögi László, *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348-1525 I-II. Student from Hungary at the universities of Prague and Krakow 1348-1525 I-II*. Budapest, 2016.
- Házi Jenő (szerk.), *Sopron szabad királyi város története. I. rész, 2. kötet. Oklevelek és levelek 1407-től 1429-ig*. Sopron, 1923.
- Heltai Gáspár, *Magyar Krónika*, Győr, 1789.
- Hoensch Jörg K., *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437*, Warendorf, 1995.,

- Horváth János, Székely György (szerk.), *Középkori kútfőink kritikus kérdései*, Budapest, 1974.
- Horváth Richárd, *Intineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458-1476)-1490*, Budapest, 2011.
- Iványi Béla, Egy 1526. előtti ismeretlen kéziratot formulás könyv I-II. In: *Magyar Történelmi Tár 4/5-6* (szer. Toldy F.), Budapest, 1904, 1905, 481-558, 33-41.
- Iványi Béla (szerk.), *A márkusfalvi Máriássy család levéltára 1243-1803. I.* Lócse, 1917.
- Jakab Elek (szerk.), *Oklevéltár Kolozsvár történetének első kötetéhez*, Buda, 1870.
- Kammerer Ernő, *A Pécz nemzetség Apponyi ágának az Apponyi grófok családi levéltárában őrizett oklevelei I. 1241-1526*, Budapest, 1906.
- Karajan von Theodor (ed.), *Fontes rerum Austriacarum I. Österreichische Gescichts-Quellen*. Wien, 1855.
- Karácson Imre, Thúry József (szerk.), *Török történetírók I-III.*, Budapest, 1893-1916.
- Karácsonyi János, Borovszky Samu (szerk.), *Az időrendbe szedett váradi tüzesvaspróbalajstrom az 1550-iki hű hasonmásával együtt. Regestrum Varadinense*, Budapest, 1903.
- Karácsonyi János, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig II.* Budapest, 1924.
- Kasza Petrus (ed.), Stephanus Brodericus, *Epistulae*. Budapest, 2012.
- Katona Tamás (szerk.), *Mohács emlékezete*, Budapest, 1976.
- Katona Tamás (szerk.), *A tatárjárás emlékezete*. Bibliotheka Historica, Budapest, 1981.
- Kazinczy Gábor (szerk.), *Gróf Illésházy István nádor följegyzései 1592-1603. Monumenta Hungariae Historica- Magyar Történelmi Emlékek II.* Pest, 1863.
- Knauz Ferdinandus, Dreska Gabriel, Érszegi Geysa, Hegedűs Andreas, Neumann Tiburcius, Szovák Cornelius, Tringli Stephanus (ed.), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I-IV. Strigonii*, 1874-1999.
- Kollányi Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100-1900*. Esztergom, 1900.
- Kovács J. L (szerk.), *Ungnád Dávid konstantinápolyi utazásai*. Budapest, 1986.
- Kristó Gyula (szerk.), *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged 1999.
- Kristó Gyula, Makk Ferenc: *III. Béla emlékezete*, Budapest, 1981.
- Kubinyi András (ed.), *Elenchus fontium historiae urbanae III/2*. Budapest, 1997.
- Kubinyi Ferencz (szerk.), *Árpádkori oklevelek 1095-1301*. Pest, 1867.
- Kukuljević Ivan, *Codex diplomaticus I-II*. Zagreb, 1874–1875.
- Kulcsár Péter, Varga Katalin (szerk.), Bonfini Antonio: *A magyar történelem tizedei*. Budapest, 1995.

- Laszowski Emil (ed.), *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae I. Zagrabiae*, 1914.
- Lewicki Tadeusz, *Polska i krajesasiednie w świetle „Ksiegi Rogera” geografą arabskiego z 12 W. Al-Idrisi*, II. Varsó 1954.
- Lukács Ladislaus (ed.), *Monumenta Antiquae Hungariae*, I-IV (1550-1600), Romae, 1969-1986.
- Lukcsics Josephus (ed.), *Monumenta Romana Episcopatus Vespremimensis IV. 1492-1526*. Budapestini, 1907.
- Lukcsics Pál (ed.), *XV. századi pápák oklevelei I. V. Márton pápa (1417-1431)*, Budapest, 1931.
- Lukcsics Pál (ed.), *XV. századi pápák oklevelei II. IV. Jenő papa (1431-1447) és V. Miklós (1447-1455)*, Budapest, 1938.
- Lukinich Imre (szerk.), *A podmanini Podmaniczky család oklevéltára I*. Budapest, 1937.
- Mansi Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio XXII*. Venetiis, 1778.
- Marsina Richard (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I*. Bratislavae, 1971.
- Marzali Henrik (szerk.), *Regesták a külföldi levéltárakból*. Budapest, 1878.
- MOL, 10500- BOA, Tapu, Mufassal defter 977-1570, Bácska, Mikrofilm. Objavljen kod: Káldy-Nagy Gyula, *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged, 2008.
- MOL, 10500- BOA, Tapu, Mufassal defter 986-1578, Bács, Mikrofilm. Objavljen kod: Halasi Tibor Kun, *Sixteenth-Century turkish settlements in Southern Hungary*. In: *Bulleten* 28. Ankara, 1964. 1-72.
- Mollat G.- Lesquen G. de (ed.), *Jean XII (1316-1334). Letteres communes analisees d'apres le registers dits d'Avignon et du Vatican IV, anni VI-VII*, Paris, 1910.
- Mon. Vat. 1/3. = Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár 1/3. Bullae Bonifacii IX. P. M. IX. Bonifác papa bullái 1389-1396*. Budapest, 2000.
- Márkus Dezső (szerk.), *Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár 1000-1895*. Budapest, 1899.
- Mon. Vat. I/4. = Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/4. Rationes Collectorum Pontificorum in Hungaria. Pápai Tized-Szedők számadásai (1281-1335)*, Budapest, 2000.

- Mon. Vat. I/5-6. = Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár I/5-6. Liber Confraternitatis Sancti Spiritus De Urbe. A Római Szentlélek-Társulat Anyakönyve 1446-1523.* Budapest, 2000.
- Mon. Vat. II/1. = Várszegi Asztrik, Zombori István. (főszerk.), *Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae illustrantia. Vatikáni Magyar Okirattár II/1. Relationes Oratorum Pontificorum. Magyarországi pápai követek jelentései 1524-1526.* Budapest, 2001.
- Moravcsik Gyula, *Biborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása,* Budapest, 1950.
- Nagy Gyula, *A nagymihályi és sztárai gróf Sztáray család oklevéltára II.* Budapest, 1889.
- Nagy Imre, Deák Farkas (szerk.), *Hazai oklevéltár 1234-1536,* Budapest, 1879.
- Nagy Imre, Véghely Dezső, Nagy Gyula, Zala vármegye története. *Oklevéltár I.* Budapest, 1886.
- Neumann Tibor (szerk.), *Registrum Proventuum Regni Hungariae. A Magyar királyság kincstartójának számadáskönyve (1494-1495),* Budapest, 2019, 293.
- Nussbächer Gernot, Marin Elisabeta (ed.), *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt IX. 1420-1580,* Kronsdtadt, 1999.
- Orbini Mauro, *Il regno de gli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni.* Pesaro, 1601.
- Orbini Mavro, *Kraljevstvo Slavena,* Zagreb, 1999.
- Острогорски Георгије, Баришић Фрањо (ур.), *Византијски извори за народа Југославије IV,* Београд, 1971.
- Pettkó Béla, Kapisztrán János levelezése a magyarokkal. In: *Magyar Történelmi Tár 4/2.* (szerk. Komáromy A.) Budapest, 1901. 168-123.
- Petrichevich Horváth Emil (szerk.), *A Petrichevich család történetének regesztái. 1/2 1069-1942.* Pécs, 1942.
- Radvánszky Béla, Závodszy Levente, *A Héderváry-család oklevéltára I.* Budapest, 1909.
- Ráth Károly, *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei,* Pest, 1863.
- RDES I. = Sedlak Vincent (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I-II.* Bratislava, 1980-1987.
- Šabanović Hazim (ur.), *Evljija Čelebi Putopis,* Sarajevo, 1967.
- Scheiber Sándor (szerk.), *Magyar-Zsidó oklevéltár XVIII. kötet 1280-1789.* Budapest, 1980.
- Sebestyén Béla, *A magyar királyok tartózkodási helyei,* Budapest 1938.
- Sebők Ferenc, I. Károly király tartózkodási helyei 1341-ben. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 119.* (szerk. Makk F.), Szeged, 2004, 57-63.
- Silling István, *Ünnepek és hétköznapok,* Szabadka, 2010.

- Szalay László (főszerk.), *Verancsics Antal összes munkái I-II. Monumenta Hungariae Historica Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Írók II.* Pest, 1857.
- Szamota István (szerk.), *Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten 1054-1717.*, Budapest, 1891.
- Szentpétery Imre, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I/1.* Budapest, 1923.
- Szentpétery Emericus (ed.), *Scriptores rerum Hungaricarum II.* Budapest, 1938.
- Szilády Áron-Szilágyi Sándor (szerk.), *Okmánytár a török hódoltság történetéhez Magyarországon*, Pest, 1863.
- Szilády Áron-Szilágyi Sándor (szerk.), *Török-magyar kori állam-okmánytár, I-VII.* Pest, 1868-1872.
- Szilágyi Sándor (szerk.), *Bethlen Gábor erdélyi fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapest, 1879.
- Szilágyi Sándor (szerk.), *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek. Történeti bevezetésekkel. I-XXI. kötet. 1637-1699.* Budapest, 1875-1889, 1892-1898.
- Smičiklas Tadija (ed.), *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I-XVIII*, Zagrabiae, 1967-1990.
- Sroka Stanislaw A., I. Ulászló itineráriuma (1440-1444). *Történelmi Tanulmányok IV.* Debrecen, 1995, 21-48.
- Takáts Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula (szerk.), *A budai basák magyar nyelvű levelezése I. 1553-1589*, Budapest, 1915.
- Tanodi Zlatko, *Poviestni spomenici slobodnoga kraljevskoga grada Varaždina. I.* Varaždin, 1942.
- Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon. X. Okmánytár*, Pest, 1853.
- Teleki József, *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár XI.* Pest, 1855.
- Thallóczy Lajos, *Jajca (bánság, vár és város) története.* Budapest, 1915.
- Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526.* Budapest, 1907.
- Tardy Lajos (szerk.), Hans Derscham, *Erdély-Besztercebánya-Törökországi útinapló.* Budapest, 1984.
- Theiner Augustino (ed.), *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia I-II*, Romae, 1859-1860.

- Theiner Augustino (ed.), *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae I (1217-1409)*, Romae, 1860.
- Theiner Augustino (ed.), *Monumenta Slavorum Meridionalium I*. Romae, 1863.
- Thoroczkay Gábor (ed.), *Írott források az 1116-1205 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2018.
- Tkalčić Joannes (ed.), *Monumenta historica episcopatus Zagradiensis II.*, Zagreb, 1874.
- Tkalčić Joannes (ed.), *Monumenta Historica liberae regiae civitatis Zagrabiae I. (1093-1399)*. Zagrabiae, 1899.
- Toldy Ferenc (szerk.), *Sárospataki krónika*. Pest, 1857.
- Toldy Franciscus (ed.), *Analectorum Monumentorum Hungariae Historicorum Literariorum Maximum Inedita I*, Budapest, 1986.
- Tóth István György (ed.), *Relationes missionarium de Hungaria et Transilvania (1627-1707)*, Roma-Budapest, 1994.
- Tóth István György (ed.), *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572-1717) I-V.*, Roma- Budapest, 2002-2008.
- Tringli István (szerk.), *A Perényi család levéltára 12220–1526*. Budapest, 2008.
- Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Student from Hungary at the university of Vienna between 1365 and 1526*, Budapest, 2008.
- Yılmaz Ziya (ed.), *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi. II*. Ankara, 2004.
- V. Kovács Sándor (szerk.), *Magyar humanisták levelei XV-XVI. század*, Budapest, 1971.
- Varjú Elemér, *Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonczy Bánffy család történetéhez. I. 1214-1457*, Budapest, 1908.
- Velics Antal, Kammerer Ernő (szerk.), *Magyarországi török kincstári defterek I*. Budapest, 1886.
- Veress Endre (szerk.), *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597-1607) I-II*, Budapest, 1909.
- Veress Andreas (ed.), „*Fuit zelozus et agilis, belligeravit contra Turcos.*“ *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. II. Roma, Collegium Garmanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559-1917)*, Budapest, 1917.
- Veress Endre, *Olasz egyetemen járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai*. Budapest, 1941.
- Wagner Karolus (ed.), *Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Bachiensis canonice unitarum archiepiscopi Epistolae, Posonii et Cassoviae*, 1776.

Wagner Hans-Lindeck Pozza Irmtraut (ed.), *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I*. Graz, 1955.

Wenzel Gusztáv, *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I-XII*. Pest, 1860-1874.

Wenzel Gusztáv (szerk.), Marino Sanuto világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai I. In: *Magyar történelmi tár 14/2* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1869.

Wenzel Gusztáv (szerk.), Marino Sanuto Világkrónikájának Magyarországot illető tudósításai III. *Magyar Történelmi Tár 13/2*. (szerk. Toldy F.), Budapest, 1878.

Wenzel Gusztáv, Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez I-II. in: *Történelmi Tár 7/3.*, Budapest, 1884.

Z. O. = Nagy Imre, Nagy Iván, Véghely Dezső, Kammerer Ernő (szerk.), *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo I-XII*. Budapest, 1871-1931.

Zs. O. = Mályusz Elemér, Borsa Iván, C. Tóth Norbert (szerk.), *Zsigmondkori oklevéltár I-XII (1387-1425)*. Budapest, 1951.

Zimmerman Franz, Werner C., Gündisch Gustav (eds.), *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I*. Hermannstadt, 1892.

Literatura

Acun Fatma, Osmanli Tarihi Arařtırmalarının Geniřleyen Sınırları: Defteroloji. In: *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 1*. (ed. Ahishali R.), İstanbul, 1999, 319-332.

Adriányi Gabriel, Martinuzzi. In: *Lexikon für Theologie und Kirche VI* (ed. Kasper W.), Freiburg, 1997.

Alexander John, „Counting the Grains: Conceptual and Methodological Issues in Reading the Ottoman Mufassal Tahrir Defters“. In: *Melanges Prof. Machiel Kiel, Zaghoun*, 1999, 55-70.

Аличий Ахмед С., *Турски катастарски пописинаких подручја западне Србије XV-XVI век*. Чачак, 1984.

Aličić Ahmed S., *Poimenični popis Sandžaka Vilajeta Hercegovina*, Sarajevo, 1985.

Алмаши Тибор, Главне институције писмености места с јавном вером у средњем веку на тлу данашње Војводине. У: *Средњовековна насеља на тлу Војводине историјски догађаји и процеси*. (ур. Харди Ђ.), Сремска Митровица, 2013.

Andrić Stanko, *Čudesa Svetoga Ivana Kapistrana*, Slavonski Brod, 1999.

Ágoston Gábor, *A hódolt Magyarország*, Budapest, 1992.

- B. Szabó, János (ed.), *Mohács*, Budapest, 2006.
- B. Szabó János, *Háborúban Bizánccal. Magyarország és a Balkán a 11-12. században*, Budapest, 2013.
- Ballásy Ferenc, *A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség. Értekezések a történeti tudományok köréből* (u nastavku ÉTTK), XVI/2, Budapest, 1893, 4-5, 6-11, 13-21, 32-33, 33-39, 40-47
- Baan, Istvan: The Metropolitanate of Tourkia. The Organization of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950–1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX. International Congress of Byzantine Studies*, Copenhagen 1996. Hg. Prinzing, Gunter–Salamon, Maciej. Wiesbaden, 1999. 50.
- Baán István, „Turkia metropóliája” Újabb adalék a bizánci egyház történetéhez a középkori Magyarországon. In: *Századok 129* (szerk. Pál L.), Budapest, 1995.
- Baán István, „Turkia metropolitája”. Kísérlet a Szent István-kori magyarországi orthodox egyházszerkezet rekonstrukciójára. In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. Tóth Imre. Szeged, 1995, 19-26.
- Baán István, The Foundation of the Archbishopric of Kalocsa: The Byzantine Origin of the Second Archdiocese in Hungary. in: *Early Christianity in Central and East Europe*. Ed. Urbanczyk Premyslaw, Warsaw, 1997, 67-73.
- Baán István, The Metropolitanate of Tourkia. The Organization of the Byzantine Church in Hungary in the Middle Ages. In: *Byzanz und Ostmitteleuropa 950-1453. Beiträge zu einer table-ronde des XIX. International Congress of Byzantine Studies, Copenhagen 1996*. ed. Prinzing Günter, Salamon Maciej, Wiesbaden, 1999, 45-53.
- Balanyi György, Szent István mint a magyar keresztény egyház megalapítója és szervezője. In: Serédi Jusztinián (szerk.) *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I-III*. Budapest, 1938.
- Balics Lajos, *A Római Katolikus Egyház története Magyarországon II/2*. Kálmán királytól az Árpád-ház kihaltáig 1195-1301. Budapest, 1890.
- Balássy Ferenc, *A megye és a várispánság vagyis e két intézmény közötti különbség*, Budapest, 1893.
- Balog Joseph, *Existenz und Rechtslage der Katholischen Kirche in Ungarn zur Zeit der Türkenherrschaft*, Roma, 1939.
- Balta Evangelia, Oguz Mustafa, *Liva-i Resmo Tahrir Defteri*. Ankara, 2009.

- Barkan Ömer Lütfi, Türkiye’ de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri I-II”. In: *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası II/1*. İstanbul, 1940, 20-59, 214-247.
- Barkan Ömer Lütfi, *15 ve 16inci Asırlarda Osmnalı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. I.: Kanunlarç*, İstanbul, 1943.
- Barkan Ömer Lütfi, „Tarihi Demografi ” Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. In: *Türkiyat Mecmuası 10*. (ed. Baysun C.), İstanbul, 1951–53, 1–26.
- Barkan Ömer Lütfi, Essai sur les données statistiques des registers de recensement dans l’Empire Ottoman aux XVe et XVI. siècles. In: *Journal of Economic and Social History of the Orient 1*. Leiden, 1958, 9–36.
- Barkan Ömer Lütfi – Mırıçlı Enver, *Hüdavendigâr livasi tahrir defterleri*, Ankara, 1988.
- Barta Gábor, *A Sztambulba vezető út 1526-1528*, Budapest, 1983.
- Ifj. Barta Gábor, Barta Gábor, III. Béla király jövedelmei (Megjegyzések a középkori uralkodóink bevételeiről). In: *Századok 127/3-4* (szerk. Pál L.), Budapest, 1993, 413-449.
- Barta István, A középkori közjegyzőségeink történetéhez. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*, Budapest, 1938, 31-46.
- Bartha Tibor (szerk.) *Studia et Acta Ecclesiastica*. Tanulmányok és okmányok a magyarországi református egyház történetéből I-III, Budapest, 1965-1973.
- Bayer Axel, Griechen im Westen im 10. und 11. Jahrhundert: Simeon von Trier und Simeon von Reichenau. In: *Kaiserin Theophanu. Begegnung des Ostens und Westens*. I. Hg. Euv Anton, Schreiner Peter. Köln, 1991.
- Bayerle Gustav, Fekete Lajos. In: *Archivum Ottomanicum 1*. Louvain, 1969, 303-316.
- Bayerle Gustav, *Ottoman Tributes in Hungary. According to Sixteenth Century Tapu Registers of Novigrad*. Hague-Paris, 1973.
- Bayerle Gustav, *A Hatvani szandszák adóösszeírása 1570-ből. Defter-i Mufasssal-i Liva-i Hatvan*, Hatvan, 1998.
- Bácskai Vera, Mezőgazdasági ártermelés és árucsera a mezővárosokban a XV. században. In: *Agrártörténeti Szemle 6/1-2*. (szerk. Lázár V.), Budapest, 1964, 1-35.
- Bácskai Vera, *Magyar mezővárosok a XV. században*, Budapest, 1965.
- A gyulai uradalom mezővárosai a XVI. században. In: *Agrártörténeti Szemle 9/3-4*. (szerk. Lázár V.), Budapest, 1967, 432-456.
- Bácskai Vera, Mezővárosi önkormányzat a XV. században és a XVI. század elején. In: *Tanulmányok a magyar helyi önkormányzat múltjából* (szerk. Bónis Gy., Degré A.), Budapest, 1971, 9-34.

- Bácskai Vera, *Városok Magyarországon az iparosodás előtt*, Budapest, 2002.
- Bárány Attila, *Magyarország nyugati külpolitikája (1458-1526)*, Debrecen, 2014. (doktori diszertáció)
- Bárány Attila, Angol keresztes a magyar végeken. In: *Genius Loci Laszlovszky 60* (ed. Mérai D. et al.), Budapest, 2018, 28-31.
- Bárány Lajos (szerk.), *Magyar Nagylexikon 17*, Budapest, 2003.
- Bárth János, A kalocsai Sárköz fogalma. In: *Cumania. A Bács-Kiskun megyei múzeumok közleményei XV.* (szerk. Bárth J.), Kecsként, 1998, 211-229.
- Beck Hans Georg, *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959.
- Beck Hans Georg, *Geschichte der Orthodoxen Kirche im Byzantinischen Reich*, Göttingen, 1980.
- Beke Margit (szerk.), *Esztergomi érsekek 1001-2003*, Budapest, 2003.
- Benczédi László: A prédikátorperek történeti háttere. In: *Theológiai Szemle 18/7-8.* (szerk. Pröhle K.), Budapest, 1975, 199-206.
- Bene István, *Karácson Imre élete és művei (1863-1911)*, Győr, 1936.
- Beér János, Csizmadia Andor (szerk.): *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Sarkalatos honi törvényeinkből, 1001-1949. Budapest, 1966. 97.
- Benda Judit, A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszékek háza, zsemlyeszékek háza, árucarnok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 37.* (szerk. Szvoboda D. G.), Budapest, 2012, 23-30.
- Benda, Kálmán. *A Bocskai szabadságharc*, Budapest, 1955.
- Benda Kálmán (szerk.), *Moldvai csángó-magyar okmánytár I-II (1467-1706)*, Budapest, 1989.
- Benda Kálmán, Tóth István György, A jezsuiták mecsetje. (Egy forráskiadvány margójára). In: *Budapesti Könyvszemle 6/1* (szerk. Lackó M.), Budapest, 1994, 20-25.
- Bertényi Iván, *Az országbírói intézmény története a XIV. században*, Budapest, 1976.
- Bertényi Iván, Vármegyei tisztségviselők a középkorban. In: *História 1/4* (szerk. Glatz F.), 1980, Budapest, 27-28.
- Békefi Remig, *A pilisi apátság története I. 1184-1541*, Pécs, 1891.
- Békefi Remig, A magyarországi káptalanok megalakulása és Szent Chrodégang regulája. In: *Katholikus Szemle 15/1-3.* (szerk. Mihályfi Á.), Budapest, 1901, 4-29, 102-117, 213-229.
- Békefi Remig, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*. Budapest, 1910.
- Blaskovics József, *Az újvári elájet török adóösszeírásai*. Pozsony, 1993.

- Blaskowitz Stefan, *Batsch. Geschichte einer Tausendjährigen Stadt in der Batschka*, Freilassing, 1965.
- Blazovich László, *A Körös-Tisza-Maros-köz középkori településrendje*. Békéscsaba-Szeged, 1985.
- Blazovich László, *Városok az Alföldön a 14-16. században*, Szeged, 2002.
- Bogdándi Zsolt, A két váradi hiteleshely a 16. század első felében. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére I.* (szerk. Bárány A., Dreska G., Szovák K.), Budapest-Debrecen, 2014, 31-43.
- Божанић Ема Миљковић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља-насеља-становништво*. Београд, 2004.
- Bolla Ilona, *A jogilag egységes hobbágyosztály kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1983.
- Boreczky Elemér, *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Budapest, 1904.
- Borosy András, A XI-XII. századi harcosrétegünk néhány kérdéséről. In: *Hadtörténelmi Közlemények 21/1* (szerk. Balázs J.), Budapest, 1974, 3-27.
- Borosy András, A királyi várispánságok hadakozó népei Magyarországon a Tatárjárás előtt. In: *Hadtörténelmi Közlemények 30* (szerk. Csákvári F.), Budapest, 1983, 3-24.
- Borosy András, Az Árpád-kori királyi vármegye felbomlása és hadakozó népeinek sorsa. In: *Hadtörténelmi Közlemények 30/1* (szerk. Csákvári F.), Budapest, 1983, 528-531.
- Borosy András, A lovagi haditechnika és a lovagság Magyarországon az Árpád-korban. In: *Mályusz Elemér emlékkönyv* (szerk. Székely Gy.), Budapest, 1984, 47-59.
- Borus József, *Magyarország hadtörténete I. A honfoglalástól a kiegyezésig*, Budapest, 1984.
- Borovszky Samu (szerk.), *Magyarország vármegyéi és városai. Bács-Bodrog vármegye II.* Budapest, 1909.
- Botka Tivadar, Péter kalocsai érsek pecsétje. In: *Századok 4* (szerk. Thaly K.), Budapest, 1870, 329-333.
- Botka Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről. In: *Századok 4.* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1870, 449-522.
- Botka Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről II. In: *Századok 5.* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1871, 297-309.
- Botka Tivadar, A vármegyék első alakulásáról és őskori szervezetéről III. In: *Századok 6.* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1872, 23-38., 67-85., 135-148.
- Borsa Iván: Somogy vármegye címeres levele és első pecsétje. In: *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 15* (szerk. Kanyar J.). Kaposvár, 1984, 53-69.

- Borsa Iván, A vatikáni „Congregatio de Propaganda Fide” levéltára. In: *Levéltári Szemle* 25/1 (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 1985, 63-65.
- Borsa Iván, Tóth István György, Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651-1658, *Levéltári Közlemények* 60 (szerk. Ember Gy. et al.), Budapest, 1989, 83-142.
- Borsa Iván, Megyei levéltári fondképződés a 14. Században. In: *Európa vonzásában. Emlékkönyv Kosáry Domokos 80. Születésnapjára* (szerk. Glatz F.), Budapest, 1993, 37-43.
- Bóna István, Der Silberschatz von Darufalva. In: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 16 (szerk. Moravcsik Gy.), Budapest, 1964, 151-169.
- Bóna István, Magyar-szláv korszak (895-1162). in: *Erdély rövid története. Főszerk. Kopeczi Béla*, Budapest, 1989.
- Bóna István, *Az árpádok korai várairól. 11-12. századi ispáni várak és határvárak*, Debrecen, 1995.
- Bónis György, *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*, Kolozsvár, 1947.
- Bónis György, *István király*, Budapest, 1956.
- Bónis György, A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. In: *Levéltári Szemle* 14/1-2 (szerk. Balázs P.), Budapest, 1964, 118-142.
- Bónis György, Az államalapítás kora. In: *Székesfehérvár évszázadai I.* (szerk. Kralovánszky A.), Székesfehérvár, 1967, 49-61.
- Bónis György, *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*, Budapest, 1971.
- Bónis György, Decretalis Intellecto. III. Honorius a koronajavak elidegeníthetlenségéről. In: *Történelmi Szemle* 17/1 (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1974, 24-31.
- Bölcskey Ödön, Capistranói Szent János élete és kora. I–III. Székesfehérvár, 1923–1924.
- Bréhier Louis, *A bizánci birodalom intézményei*, Budapest, 2003.
- Bresslau H. (ed.), *Annales Iuvavenses maiores*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. Tomi XXX. Pars II. Lipsiae, 1926.
- Brummett Palmira, Ottoman expansion in Europe in: Suraiya N. Faroqki (ed.): *The Cambridge History of Turkey II*. Cambridge, 2013, 44-73.
- Bucsay Mihály, *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945*, Budapest, 1985.
- Bukinac Beatus, *De activitate Franciscanorum in migrationibus populi Croatici saeculis XVI et XVII*. Zagreb, 1940.
- Bulla Béla, *Az Alföld*, Budapest, 1940.
- Bunyitai Vince, Szent László király sírjának káptalana Váradon. In: *Magyar Történelmi Tár* 3/2 (szerk. Toldy F.), 1879, Budapest, 181-186.

- Bunyitai Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig III. Egyházak*, Nagyvárad, 1884.
- Bunyitai Vince, *A váradi káptalan legrégebbi statutumai*, Nagyvárad, 1886.
- Buturac Josip, *Katolička Crkva u Slavoniji za turskoga vladanja*, Zagreb, 1970.
- Chobot Ferenc, *A váci egyházmegye történeti névtára II*, Vác, 1917.
- Czebe Gyula, A veszprémvölgyi oklevél görög szövegváltozata, *Értekezések a történelmi tudományok köréből* 24 (szerk. Fejérváthy L.), Budapest, 1918, 5-114.
- Ciggaar K. N., L'émigration angloire á Byzance aprés 1066. Un nouveau texte en latin sur Varangues á Constantinople. In: *Revue des Études Byzantines* 32, Paris, 1974, 301-342.
- C. Tóth Norbert, Adatok a megyék és a hiteleshelyek közötti viszonyra a 14. és 15. században. In: *Századok* 136/2. (szerk. Pál L.), Budapest, 2002, 351-364.
- C. Tóth Norbert, Zsigmond király tisztségviselőinek itineráriuma I. (Uralkodásának elejétől 1420-as évekig). In: *Századok* 138/2. (szerk. Pál L.), Budapest, 2004, 465-494.
- C. Tóth Norbert, Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387-1437. *Magyarország története* 6. Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009.
- C. Tóth Norbert, Zsigmond királynak a hiteleshelyekről szóló elveszett rendelete. In: *Loca credibilia: hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből* 4. Pécs, 2009, 49-64.
- C. Tóth Norbert, *Politikatörténeti források Bátori István nádor első helytartóságához (1522-1523)*, Budapest, 2010.
- C. Tóth Norbert, Örökös ispánságok Zsigmond király korában. In: *Történelmi Szemle* 53/3 (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 2011, 467-481.
- C. Tóth Norbert, A főpapi székek betöltésének gyakorlata Zsigmond király uralkodása alatt. In: *Gazdaság és társadalom*, Budapest, 2012, 102-118.
- C. Tóth Norbert, *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387-1437*. Budapest, 2013.
- C. Tóth Norbert, Az egri káptalan archontológiája 1387-1526. in: *Turul* 88/2. (szerk. Rác Gy.), Budapest, 2015, 48-72.
- C. Tóth Norbert, Horváth Richárd, Neumann Tibor, Pálosfalvi Tamás, *Magyarország világi archontológiája 1458-1526 I. Főpapok és bárók*. Budapest, 2016.
- C. Tóth Norbert, Külföldiek a középkori káptalanokban (1375-1424). In: *Világtörténet* 39/1 (szerk. Skorka R.). Budapest, 2017, 75-93.
- Constantinescu Miron (szerk.), *Erdély története I*. Bukarest, 1964
- Cvekan Paškal, *Franjevci u Baču*, Virovitica, 1985.

- Czajtányi István, A honfoglalás és országalapítás eseményei Kalocsán és környékén. In: Czajtányi István (szerk.): *A Katona István Társaság tanulmányai Kalocsáról*. Kalocsa, 1971, 20-37.
- Czeglédy Károly, Kangarok és zavarok. In: *Magyar Nyelv* 52 (szerk. Pais D., Benkő L.), Budapest, 1956, 120-125.
- Czobor Béla, Magyarország középkori várai, *Századok* 11. (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1877, 599-617., 704-727.
- Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, *Bibliotheca Corviniana*, Budapest, 1967.
- Csapodi-Gárdonyi Klara, Die Reste der Bibliothek eines ungarischen Humanisten, Peter Váradi, *Gutenberg Jahrbuch* 52 (ed. Fuchs J.), Mainz, 1977, 363-369.
- Csapodi Csaba: a Corvina könyvtár története, *Bibliotheca Corviniana*. Budapest, 1992.
- Csapodi Csaba, Csapodiné Gárdonyi Klára, Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. II. *Fönnmaradt kötetek*: 2. K–Z, Budapest, 1993.
- Csapodiné Gárdonyi Klára, *Humanista kódexek nyomában*, Budapest, 1976.
- Csánki Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* I-III., V. Budapest, 1890-1913.
- Csohányi János, A XVI. századi református egyház és a török. In: *Studia et Acta Ecclesiastica* III. 896-898.
- Чолић Љиљана, Прилог изучавању историје Сомбора на основу два турска дефтера из XVI века. У: *Зборник за историју Матице Српске* 39. (ур. Гавриловић С.), Нови Сад, 1989, 91-99.
- Чолић Љиљана, *Османска дипломатика са палеографијом*, Београд, 2004.
- Csorba Csaba, Adattár a X-XVII. századi alföldi várakról, várkastélyokról és erődítményekről. In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 53. (szerk. Dankó I.), Debrecen, 1972, 177-234.
- Csukovits Enikő, Sedriahelyek-megyekszékhelyek a középkorban. In: *Történelmi Szemle* 39/3-4. (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 363-387.
- Csutorás László, A magyar vármegyrendszer történeti kifejlődése és politikai jelentősége. In: *Magyar Igazságügy* 30. (szerk. Köv T., Tarnai L.), Budapest, 1888, 6-26.
- Darkó Jenő, A veszprémi apácamonostor alapítólevelének 1109-i másolatáról. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 41 (szerk. Bleyer J., Förster A.), Budapest, 1917, 257-272, 336-351.
- Dankó István, A délvidék és a hajdúk. in: Dankó I. (ed.), *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Pécs, 1967, 179-189.

- Dávid Géza, Magyarország népessége a 16–17. században in: Kovacsics József (ed): *Magyarország történeti demográfiája (896–1995)*, Budapest, 1997, 141-171.
- Dávid Géza, A Bibliography of the Works of Professor Lajos Fekete. In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 54. Budapest, 2001, 403-410.
- Dávid Géza, Fodor Pál, Hungarian Studies in Ottoman History. In: *The Ottomans and the Balkans. A Discussion of Historiography*. Ed. Firket Adunir and Suraiya Faroqhi. Leiden-Boston-Köln, 2002. 308-310.
- Dávid Géza. *Pasák és bégek uralma alatt*, Budapest, 2005.
- Dávid Géza, Fodor Pál, „Az ország ügye mindenek előtt való” A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552), Budapest, 2005.
- Dávid Géza, Ottoman armies and warfare, 1453-1603. in: Suraiya N. Faroqhi (ed.): *The Cambridge History of Turkey II*. Cambridge, 2013, 276-320.
- Decsy Sámuel, *Osmanografia, az az: 'a török birodalom természeti, erköltsi, egy-házi, polgári s hadi állapotjának és a Magyar Királyok ellen viselt nevezetesebb hadakozásainak summás leírása'. 1-3. kötet*, Vienna, 1788-1789.
- Deér József, Zsigmond király honvédelmi politikája. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 37 (szer. Gyalóky J.). Budapest, 1936, 43-45.
- Degré Aljos: *Kártérítés Anjou-kori magánjogunkban*. In: *Emlékkönyv Szentpéteri Imre születése 70. évfordulójának ünnepére*. Budapest. 1938. 116-129.
- Dezséri Bachó László, *Gyöngyös város a török hódoltság idejében*, Gyöngyös, 1941.
- Динић Михајло, Средњовековни Срем. У: *Гласник Историског друштва у Новом Саду IV* (ур. Поповић Д.), Нови Сад, 1931, 1-12.
- Diós Istán, Kutassy János. In: *Magyar Katolikus Lexikon* 7 (szerk. Diós I., Viczián J.), Budapest, 2002.
- Divéky Adorján, Zsigmond lengyel herceg II. Ulászló udvarában II. in: *Századok* 43/5. (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1914, 562-576.
- Domonkos Ottó, *A magyarországi mesterlegények közép-európai kapcsolatai és szokásai a XV-XIX. Században*, Budapest, 2002, 19-73.
- Dóka Klára, Müller Veronika, Réfi Oszkó Magdolna (szerk.), *A magyar levéltártörténet kronológiája*, Budapest, 2000.
- Draskóczy István, Adójegyzék a 15. századból. In: *Barta Gábor Emlékkötet*, Pécs, 1996, 93-112.
- Draskóczy István, *A magyarországi kőso bányászata és kereskedelme (1440-1530-as évek)*, Budapest, 2018, 189-211.

- Dudás, Gyula, *Bács-Bodrogh vármegye régészeti emlékei*, Zenta, 1886.
- Dudás, Gyula, *A szabad hajdúk története a XVI. és XVII. században*, Szeged, 1887.
- Dudás Gyula, Regesták az Országos Levéltárból. In: *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/1.* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1894, 45-48.
- Dudás Gyula, Regesták az Országos Levéltárból. In: *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve 11/1.* (szerk. Dudás Gy.), Zombor, 1895, 40-48.
- Dudás Gyula, *Bács- Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája I-II.* Zombor, 1896.
- Dudás Gyula, Bács-Bodrogh megye történetéhez. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 28/3* (szerk. Trencsény K.), Zombor, 1912, 88-91.
- Džaja Srećko m., *Konfesionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463-1804.* München, 1984.
- Dzhikyia S. S., *Defter-i Mufasssal-ı Vilayet Gürcistan. 1-3. Cilt.* Tbilisi, 1941-195.
- Eckhart Ferenc, *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, 1946.
- Eckhart Ferenc, *Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Budapest, 2012.
- Elekes Lajos, Lederer Emma, Székely György, *Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig.* Budapest, 1961.
- Elekes Lajos, *A középkori magyar állam története megalapításától mohácsi bukásáig*, Budapest, 1964.
- Elezović Gliša, *Iz carigradskih turskih arhiva. Mühimme Defteri*, Beograd, 1951.
- Elter István, Magyarország Idrisi földrajzi művében (1154). In: *Acta Historica* 82. (szerk. Makk F.), Szeged, 1985, 53-63.
- Engel Pál, Nagy Lajos bárói. In: *Történelmi Szemle* 28 (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1985, 393-409.
- Engel Pál, *Művészet Zsigmond király korában 1387-1437.* szerk. Beke L., Marosi E. Wehli T. I. Budapest, 1987, 116-121.
- Engel Pál, *Az utazó király: Zsigmond király itineráriuma. Művészet Zsigmond király korában 1387-1437. I-II.* Szerk. Beke L. Marosi E. Wehli T. Budapest, 1987. 70-92.
- Engel Pál, Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310-1323). in: *Századok* 122. (szerk. Mucsi F.), Budapest, 1988. 136-139.
- Engel Pál, *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*, Budapest, 1989.
- Engel Pál, Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig. *Magyarok Európában I.* Budapest, 1990.
- Engel Pál, *Királyitineráriumok*, Budapest, 1995. (rukupis)
- Engel Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301-1458 I-II*, Budapest, 1996.

- Engel Pál, A török dúlások hatása a népességre: Valkó megye példája. In: *Századok* 134. (szerk. Pál L.), Budapest, 2000, 267-321.
- Engel Pál, Kristó Gyula, Kubinyi András: *Magyarország története 1301-1526*, Budapest, 2003.
- Engel Pál, Töprengések az Árpád-kori sánctörékek problematikájáról. In: *Castrum* 6/2 (szerk. Feld I.), Budapest, 2007, 11-19.
- Erdeljanović Jovan, *O poreklu bunjevaca*, Beograd, 1930.
- Erdélyi László, *Árpád-kori társadalomtörténetünk legkritikusabb kérdései. Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből*, Budapest, 1915.
- Erdélyi László, Sörös Pongrác, *A pannonhalmi Szent Benedek-rend története X*. Budapest, 1914.
- Érdújhelyi Menyhért, Kutatásaim a római levéltárakban. In: *Katolikus Szemle* 10 (szerk. Mihályfi Á.), Budapest, 1896.
- Érdújhelyi Menyhért, Tvrtkó bán és János kanonok cselszövénye. In: *Századok* 31 (ur. Szilágyi S.), Budapest, 1897, 512-513.
- Érdújhelyi Menyhért, *A Kalocsai érsekség a renaissance-korban*. Zenta, 1899.
- Érdújhelyi Menyhért, *A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon*, Budapest, 1899.
- Érdújhelyi Menyhért, A kalocsa-bácsmegyei klérus honvédelmi tevékenysége a mohácsi vész előtt. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve* 19/2 (szerk. Trencsény K.), Zombor, 1903, 91-99.
- Érdújhelyi Menyhért, Magyarország vármegyéi és városai. Újvidék története in: Borovszky Samu (ed.): *Bács-Bodrogh vármegye I*. Budapest, 1909, 237-272.
- Éri István, *A nagyvázsonyi Kinizsi Vár*. Veszprém, 1957.
- Érszegi Géza: Die Entstehung der Wart. In: Triber, Ladislaus (ed.), *Die Obere Wart*. Oberwart, 1977. 119.
- Érszegi Géza, Középkor. In: *Sárvár monográfiája*. (szerk.) Horváth Ferenc. Szombathely, 1978, 77-243.
- Érszegi Géza, Szent István görög nyelvű okleveléről, *Levéltári Szemle* 38 (szerk. Erdmann Gy., Gecsényi L.), Budapest, 1988, 3-13.
- Eubel I. = Eubel Conrad, *Hierarchia catholica medii aevi. 1-3*. Monsaterii-Regensberg, 1898-1923.
- Fazekas István, *A bécsi Pázmáneum magyarországi hallgatói 1623-1918 (1951). Matricula collegii Pazmaniani Viennensis, 1623-1918 (1951)*, Budapest, 2003.

- Faroqhi Suraiya N., *Ottoman population*. In: *The Cambridge History of Turkey*. Vol. 3. Cambridge, 2006., 356-403.
- Fedeles Tamás, Matthias von Galalócz Propst von Pécs/Fünfkirchen (1428-1437). *Specimina Nova. Pars Prima Sectio Mediaevalis II* (ed. Font M.), Pécs, 2003, 77-82.
- Fedeles Tamás, *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526)*, Szeged, 2005.
- Fedeles Tamás, Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301-1526). In: *Specimina Nova Pars Prima Sectio Mediaevalis IV. A Pécsi Tudományegyetem Középkori és Koraiújkorai Történelmi Tanszékének Történelmi közleményei*. Pécs, 2007, 73-101.
- Fedeles Tamás, Középkori pécsi segédpüspök. In: *Magyar egyháztörténelmi Vázlatok 22* (szerk. Csóka G.), Szeged, 2010, 1-2, 5-20.
- Fedeles Tamás, Die Ungarischen Dom- und Kollegiakapitel und Ihre Mitglieder im Mittelalter. Forschungsstand Aufgaben, Initiativen. In: *Documenta Pragensia Supplementa II. Kapituly v Zemich Koruny Česke a v Uhrách ve Stredoveku*, Praha, 2011, 161-197.
- Fedeles Tamás, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni hadjárat (1494-1495)*. Szeged, 2012.
- Fedeles Tamás, *Prajda Katalin, Olyan vallásosan, szokásaiban és életmódjában olyan mértéktartóan élt” Adalékok Filippo Scolari és családja vallásosságához. Történelmi Szemle 66/3.* (szerk. Tringli I.), Budapest, 2014, 357-382.
- Fejér Géza, *Dózsa György*, Budapest, 1939.
- Fejérpataky László, *A királyi kancellária az Árpádok korában*, Budapest, 1885.
- Fejérpataky László, A Gutkeled-biblia. *Magyar Könyvszemle 1* (szerk. Schönherr Gy.), Budapest, 1892-1893, 5-22.
- Fejérpataky László, *Oklevelek II. István király korából*, Budapest, 1895.
- Fekete Lajos, *Bevezetés a a hódoltság török diplomatikájába*. Budapest, 1925.
- Fekete Lajos, A hódoltságkori törökség Magyarországra vonatkozó földrajzi adatai. In: *Hadtörténelmi Közlemények 31.* (szerk. Gyalóky J.), Budapest, 1930.
- Fekete Lajos, A török levéltárügy. In: *Levéltári Közlemények 15.* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1937, 20-47.
- Fekete Lajos, Párhuzam az isztanbuli és budai török hivatali ügyvitel között. In: *Levéltári Közlemények 18-19.* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1940-1941, 208-222.
- Fekete Lajos, *Az esztergomi szandzák 1570. évi adóösszeírása*. Budapest, 1943.
- Fekete Lajos, *Budapest története a török korban*, Budapest, 1944.

- Fekete Lajos, Türk Vergi Tahrirleri. In: *Bellesten XI*. Ankara, 1947, 299-328.
- Fekete Lajos, *Die Siyaqat-Schrift in der Türkischen Finanzverwaltung I-II*. Budapest, 1955.
- Fekete Lajos, Káldy-Nagy Gyula, *Budai török számadáskönyvek 1550-1580*. Budapest, 1962.
- Feld István, A 15. Századi castrum mint kutatási probléma. In: *Castrum 2* (szerk. Horváth J.), Budapest, 1990, 13-29.
- Feld István, Der Beginn der Adelsburg in mittelalterlichen Königreich Ungarn. In: *Chateau Gaillard 16*, Caen, 1994 188-205.
- Feld István, Die regelmässigen "Burgschlösser" des Königreiches Ungarn im Spätmittelalter. in: *Die Burg im 15. Jahrhundert* ed. Reiche B., Kronberg, 2009, 138-147.
- Feld István, Terei György, Vártopográfiák, regionális várkutatás Magyarországon. In: *Magyarország régészeti topográfiája. Múlt, jelen, jövő*. Szerk. Benkó Elek, Bondár Mária, Kolláth Ágnes, Budapest, 2017.
- Feld István, Várak és erődítmények a középkori Magyarországon, In: *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. szerk. Harmann Róbert, Budapest, 2017, 367-401.
- Fenyvesi László, Az igali portya és a körmendi kótyavetye balkáni tanulságai. (Adalék a hódoltsági rác-vlach-iflák-vojnók problematikához, 1641) in: *Magyar és török végvárak (1663-1684)*, szerk. Bodó Sándor és Szabó Jolán, Eger, 1985, 199-218.
- Fest Sándor, Adalékok az angol-magyar érintkezések történetéhez az Árpád-házi királyok korában. In: *Századok 71* (szerk. Domanovszky S., Hajnal I.), Budapest, 1937, 122-128.
- Milenko S. Filipović, Varošica Olovo s okolinom. In: *Franjevački vjesnik 41* (ur. Gavrančić N.), Zagreb, 1934, 231-312.
- Foerk Ernő, A kalocsai székesegyház. In: *Magyarország műemlékei 4*. szerk. Forster Gyula, Budapest, 1915.
- Fluxhoffer Damiani, *Monasterilologia Regni Hungariae II*. Wieszprimii, 1803.
- Gustav Flügel, *Die Arabischen, Persischen und Türkischen Handschriften der Kaiserlich-Königlichen Hofbibliothek zu Wien*, Wien, 1865.
- Fodor István, *Olah Miklós Hungáriája. (Egy eddig ismeretlen kézirat és a magyar nyelvi adatok tanulságai)*, Budapest, 1990.
- Fodor Pál, Karácson Imre (születésének 125. évfordulóján). In: *Keletkutatás* (szerk. Kakuk Zs.), Budapest, 1989. 109-114.
- Fodor Pál, *Vállalkozásra kényszerítve*. Budapest, 2006.
- Fodor Pál, Egy pécsi származású oszmán történetíró: Ibrahim Pecsevi in: Szakály F., Vonyó J. (eds.), *Pécs a hódoltság korában. Tanulmányok* (Pécsi Mozaik 2.), Pécs, 2012, 142-168.
- Font Márta, *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest-Pécs, 1998.

- Font Márta, *Államalapítás 970-1038*, Magyarország története 2, szerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009.
- Főgel József, *II. Ulászló udvartartása (1490-1516)*. Budapest, 1913.
- Földvály László, *Adalékok a dunamelléki evangélikus református egyházkerület történetéhez* I. Budapest 1898.
- Földvály Antal, *A magyar református egyház és a török uralom*, Budapest, 1940.
- Főglein Antal, A vármegyei jegyzőkönyv. In: *Levéltári Közlemények 16* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1938, 142-167.
- Fraknói Vilmos, *Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen a XIV. és XV. században*, Budapest, 1874.
- Fraknói Vilmos, Tomori Pál élete. In: *Századok 15* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1881, 289-312., 377-396., 723-746.
- Fraknói Vilmos, Váradi Péter kalocsai érsek élete. In: *Századok 17* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1883, 489-514., 728-749., 825-843.
- Fraknói Vilmos, Váradi Péter kalocsai érsek élete, Budapest, 1884.
- Fraknói Vilmos, Váradi Péter kalocsai érsek missaleja 1498-ból, *Magyar Könyvszemle 13/1-6*. Budapest, 1888, 1-8.
- Fraknói Vilmos, *Mátyás király levelei I (1458-1479)*, Budapest, 1893.
- Fraknói Vilmos, *A magyar királyi kegyúri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig*, 1895.
- Fraknói Vilmos, A Hunyadiak és a Jagellók kora (1440-1526). *A magyar nemzet története IV. kötet*. Főszerk. Szilágyi Sándor, Budapest, 1896.
- Fraknói Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel I. (1000-1417)*, Budapest, 1901.
- Fraknói Vilmos, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szentszékekkel III. (1526-1689)* Budapest, 1903.
- Fraknói Vilmos, *Egyháznagyok a magyar középkorból*, Budapest, 1916.
- Fraknói Vilmos, *A bécsi-Pázmáneum- Intézet megalapítása háromszázados évfordulója alkalmából*, Budapest, 1923.
- Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873.
- Frankl István, Bács és Bodrogh megyei tanulók a külföldi egyetemeken. In: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 11/2-4.* (szerk. Dudás Gy.), Zombor, 1895, 88-90.
- Fügedi Erik, Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 13.* (szerk. Pesta L.), Budapest, 1959, 7-56.

- Fügedi Erik, Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén I-II. In: *Századok* 94/1-4. (szerk. Elekes L.), Budapest, 1960, 83-124.
- Fügedi Erik, Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14 (szerk. Baraczka I. et all.), Budapest, 1961, 74-77.
- Fügedi Erik, Középkori magyar városprivilegiumok. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából* 14 (szerk. Baraczka I. et all.), Budapest, 1961, 74-77.
- Fügedi Erik, Der Stadtplan von Stuhlweissenburg und die Anfänge des Bürgertums in Ungarn. In: *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 15/1-2. (ed. Pach Zs. P.), Budapest, 1969, 103-136.
- Fügedi Erik, Mezővárosaink kialakulása a XV. században. In: *Történelmi Szemle* 15/3-4. (szerk. Lackó I.), Budapest, 1972, 321-342.
- Fügedi Erik, A bártfai XVI. század elejei bor- és ló kivitel néhány kérdése. In: *Agrártörténeti Szemle* 14/1-2. (szerk. Lázár V.), Budapest, 1972, 41-89.
- Fügedi Erik, *Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon*, Budapest, 1977.
- Fügedi Erik, Kapisztránói János csodái. A jegyzőkönyvek társadalomtörténeti tanulságai. In: *Századok* 111 (szerk. Kónya S.), Budapest, 1977, 847-898.
- Fügedi Erik, Kolduló barátok, polgárok, nemesek. *Tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1981. 7-56.
- Fügedi Erik, Királyi tisztség vagy hűbér? In: *Történelmi Szemle* 3. (szerk. Ránki Gy.), 1982, Budapest, 497-501.
- Gaćić Divna, Keramički nalazi iz nekropole u Mandelosu. In: *Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine* 15. Novi Sad, 1988, 108-111.
- Galamb György, *Marchiai Jakab prédikációs és inkvizítori tevékenysége (A ferences obszervancia itáliai, boszniai és magyarországi szerepléséhez)*, Budapest, 2001. (doktorska disertacija)
- Galla Ferenc, A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei. In: *Levéltári Közlemények* 20-23 (szerk. Sinkovics I.), Budapest, 1942-1945
- Galla Ferenc, *A Pázmáneum alapítása és a Szentszék*, Budapest, 1935.
- Gauchat O. M., *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi* IV. (1592-1667), Monasterii, 1935.
- Gábor Gyula, *A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt*, Budapest, 1908.
- Gárdonyi Albert, *Budapest történetének okleveles emlékei I. (1148-1301)*, Budapest, 1936.

- Gecsényi Lajos, Bártfa város hegyaljai szőlőgazdálkodása 1485-1563. in: *Agrártörténeti Szemle 8/1.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1966, 470-485.
- Gecsényi Lajos, Városi és polgári szőlőbirtokok és borkereskedelem a Hegyalján a XV.-XVI. század fordulóján. In: *Agrártörténeti Szemle 14/3-4.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1972, 340-352.
- Gemmiti Dante, *Il prosecco per la nomina dei vescovi.* Napoli-Roma, 1989.
- Genthon István, *Magyarország műemlékei,* Budapest, 1951.
- Geréb László, *A magyar parastháborúk irodalma 1437-1514,* Budapest, 1950.
- Gerézdi Rabán, Egy magyar humanista: Váradi Péter. In: *Magarságtudomány 1* (szerk. Ortutay Gy.), Budapest, 1942, 305-328, 532-563.
- Gerézdi Rabán, *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig,* Budapest, 1968.
- Gerics József, A Hartvik-legenda mintáiról és forrásairól. In: *Magyar Könyvszemle 97* (szerk. Kókay Gy.), Budapest, 1981, 175-188.
- Gerics József, *A korai rendiség Európában és Magyarországon,* Budapest, 1987.
- Gerics József, Ladányi Erzsébet, Nemesi jog-Királyi Jog a középkori magyarországi birtoklásban. In: *Agrártörténelmi Szemle 30/1-2.* (szerk. Romány P.), Budapest, 1988, 1-19.
- Gerics József, A magyarországi birtokjog kérdései a középkorban. In: *Levéltári Szemle 41/4.* (Erdmann Gy., Gecsényi J.), Budapest, 1991, 3-19.
- Gerő László, *Magyar városképek,* Budapest, 1953.
- Gerő László, *Magyar építészet,* Budapest, 1954.
- Gerő László, *Magyarországi várépítészet,* Budapest, 1955.
- Gerő László, *Várépítészetünk,* Budapest, 1975.
- Gévay Antal, *A budai pasák,* Bécsben, 1841.
- Glaser Lajos, *Kelet-Dunántúl a honfoglalás és a vezérek korában. Fejér vármegye kialakulása,* Cegléd, 1937.
- Gramatowski Wiktor, *Glossario gesuitico. Guida all' intelligenza dei documenti,* Roma, 1992.
- Granasztói György, *A középkori magyar város,* Budapest, 1980.
- Гранић Филарет, Војводина у византијско доба. У: *Војводина I од најстаријих времена до Велике сеобе.* (ур. Колунџија З.), Нови Сад, 2009, 91-107.
- Grosschmid Gábor, Magyarország népesítésének áttekintése. Figyelemmel Bács-Bodrogh vármegye történetére. in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 3/4-6.* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1887, 101-229.

- Grosschid Gábor, A bulkeszi-árpád-kori lelet. Monográfia. in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 6/2* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1890, 60-69.
- Grosschid Gábor, Bácsvármegye Zsigmond király alatt 1431-1432. In: *Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 6/3* (szerk. Grosschmid G.) Zombor, 1890, 113-138.
- Grosschmid Gábor, Bácsvármegye Zsigmond király alatt 1431-32. in: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 6/3*. (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1890, 137.
- Grosschmid Gábor, Bács-Bodrogh vármegyének történelmi emlékei, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/4* (szerk. Grosschmid G.), Zombor, 1894, 149-160.
- Grzesik Ryszard, Die Ungarnmission des Hl. Adalberts. In: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways...Festschirtin Honor of János M. Bak*. Ed. Balázs Nagy-Marcell Sebők. Budapest, 1999.
- Guilelmus van Gulik-Conradus Eubel: *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi III*. (1503-1600). Monasterii, 1923.
- Ђерфи Ђерђ, Преглед добара грђког манастира у Светом Димитрију на Сави (Сремска МИТровица) у XII веку. У: *Споменица историјског архива „Срем“ 1*. (ур. Нада Симић-Лемајић, Ђурић Ђ.), Сремска Митровица, 2002, 7-64.
- Ђере Золтан, Ратови и становништво Угарске 1521-1718. у: *Истраживања 25* (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2014, 119-137.
- Ђекић Ђорђе, Средњовековне тврђаве у Бачкој. У: *Бачка кроз векове. Слојеви култура Бачке*, (ур. Матицки М., Јовић В.), Београд, 2014. 847-876.
- Gyárfás Tihamér, *A brassai ötvösség története*, Brassó, 1912.
- Gyetvai Péter, *Egyházi szervezés főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén*. München 1987.
- Gyetvai Péter, *A tiszai korona-kerület telepítéstörténete I-III*. Kalocsa, 1992.
- Gyóni Mátyás, *Magyarország és a magyarság a bizánci források tükrében*, Budapest, 1938.
- Györe Kornél, Bácska népességszáma a XVI. század végén. Történeti népességstatisztikai vizsgálat. in: *Létünk 2-3* (szerk. Rehák L.), Újvidék, 1973, 171-177.
- Györe Zoltán, *Именски фонд бачког кметовског становништва 1522.*, Нови Сад, 2014.
- Györe Zoltán, Pfeiffer Attila, „Veliko groblje nacionalnog sjaja” Mohačka bitka 29. avgusta 1526. in: *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. I. Ž. Sekeruš, Ž. Milanović), Novi Sad, 2018, 129-143.

- Györe Zoltán, Pfeiffer Attila, Došli su Turci, ali odmah i odlaze? Prilozi pitanju pada Bačkok utvrđenja pod vlast Osmanlija (1526-1543). U: *Deseti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. Živančević-Sekeruš I., Milanović Ž.), Novi Sad, 2019, 289-304.
- Györffy György, Besenyők és magyarok. In: *Kőrösi Csoma archivum 1* (szerk. Németh Gy.), Budapest, 1939, 397-500.
- Györffy György, A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történelmi Osztályának Közleményei 2* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1952, 325-362., 3 (1953) 69-104.
- Györffy György, A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok 92* (szerk. Molnár E.), Budapest, 1958, 12-87, 565-615.
- Györffy György, A besenyők európai honfoglalásának kérdéséhez. In: *Történelmi Szemle 14* (szerk. Bartha A.), Budapest, 1971, 281-288.
- Györffy György, *Budapest története I. Az őskortól az Árpád-kor végéig*. Budapest, 1975.
- Györffy György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I-IV*. Budapest, 1963-1998.
- Györffy A magyar egyházszerkezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. In: *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 18* (szerk. Mátrai L.), Budapest, 1969, 199-225.
- Györffy György, *István király és műve*, Budapest, 1977. (reprint 2013.)
- Györffy György, *A magyarság keleti elemei*, Budapest, 1990.
- Györffy György, A veszprémvölgyi alapítólevél, Veszprém kora középkori emlékei (Veszprémi Múzeumi Konferenciák), Veszprém 1994, 16-21.
- Györffy István, Nyiregyháza és Debrecen települése. In: *Föld és Ember 9/1*. (szerk. Kogutowicz K.), Budapest, 1929, 1-22.
- Györffy István, Az Alföld ősi magyar településmódja. In: *Magyar Szemle 2* (szerk. Bethlen I.), Budapest, 1929, 315-318.
- Gyulai Rudolf, *Komárom vármegye és város történetéhez*, Komárom, 1990.
- Haase Carl, Stadtbeginn und Stadtentschichtungsschichten in Westfalen. Überlegungen zu einer Karte der Stadtentschichtungsschichten. In: *Die europäische Stadt des Mittelalters* (ed. Haase C.), Darmstadt, 1975, 60-94.
- Hadžibegić Hamid, Džizija ili harač. In: *Prilozi za orijentalnu filologiju V*. (ur. Đurđev B., et al.), Sarajevo, 1954-55, 43-102.
- Halasi Tibor Kun, Sixteenth-Century turkish settlements in Southern Hungary. In: *Bulleten 28*. Ankara, 1964. 1-72.

- Halasi Tibor Kun, Haram County and the Ottoman Moldava Nahiyesi. In: *Archivum Ottomanicum* 9. Louvain, 1984, 27-89.
- Halasi Tibor Kun, Some notes on Ottoman Mufassal Defter Studies. Raiyet Rüsümü, Essays presented to Halil Inalcik, Cambridge Mas, 1986. in: *Journal of Turkish Studies* 10. Istanbul, 1986, 163-166.
- Hammer von Joseph, *Historija Turskog carstva I-III*, Zagreb, 1978.
- Hardi Đura, *Drugeti. Povest o usponu i padu porodice pratilaca Anžujskih kraljeva*, Novi Sad, 2012.
- Харди Ђура, „*Castrum Regis Bachiensis*” Anno 1328. Или један прилог питању статуса бачке тврђаве. In: *Истраживања* 25 (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2015, 45-54.
- Hajnik Imre, *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*, Budapest, 1899, 16.
- Haraszi Szabó Péter, Kelényi Borbála, Szögi László, *Magyarországi diákok a prágai és krakkói egyetemeken 1348-1525 I-II. Student from Hungary at the universities of Prague and Krakow 1348-1525 I-II*. Budapest, 2016.
- Hegedűs Antal, A bácskai jobbágyok a török hódoltság végén (1660-1680). in: *Létünk* 11 (szerk. Rehák L.) Újvidék, 1981, 147-169.
- Hegy Klára, Fekete Lajos (1891-1969). in: *Levéltári Közlemények* 41 (szerk. Borsa I. Ember Gy.), Budapest, 1970, 387-388.
- Hegy Klára, *Török berendezkedés Magyarországon*, Budapest, 1995.
- Hegy Klára, Etnikum, vallás, iszlamizáció. A budai vilájet várkatonaságának eredete és utánpótlása. In: *Történelmi Szemle* 40 (szerk. Szakály F.), Budapest, 1998, 229-256.
- Hegy Klára, Bács: A Balkan- Turkish town in Hungary. in: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 54/4, Budapest, 2001, 471-483.
- Hegy Klára, A török Bács. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére* (szerk. Fodor P., Pállfy G., Tóth I. Gy.), Budapest, 2002. 199-215.
- Hegy Klára, Freed Slave sas Soldiers int he Ottoman Fortresses in Hungary. in: *Ransom Slavery along the Ottoman Borders (early Fifteenth-Early Eighteenth Centuries)*. ed. Dávid G., Pál F., Leiden-Boston, 2007, 85-90.
- Hegy Klára, *A török hódoltság várai és várkatonasága I-III*, Budapest, 2007.
- Henszlmann Imre, Bács. In: *Archeológiai Értesítő* 4/3,4/4, 6/7. (szerk. Rómer F.), Budapest, 1870-1872.
- Herczegh Mihály, A zekchewi és zilahi Herczegh család, in: *Turul* 22 (ed. Varjú E.). Budapest, 1904. 165.

- Hermann Róbert, *Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig*. Budapest, 2017.
- Hervay F. Levente, A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*, Pannonhalma, 2001, 461-547.
- Hodinka Antal, *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből*, Budapest, 1898.
- Hodinka Antal, *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*, Budapest, 1916.
- Hofer J., *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Heidelberg, 1965.
- Hoffmann Edith: *Régi magyar bibliofilek*. Budapest, 1929.
- Hoffmann István (szerk.), *Korai Magyar Helynévszótár 1000-1350*, Debrecen, 2005.
- Holl Imre, Marktplätze und Handwerker- Entwicklungstendenzen in Sopron im Spätmittelalter. In: *Archeológiai Értesítő 123-124*. (szerk. Fodor I.), Budapest, 1996-1997, 7-49.
- Holler László, A magyar korona néhány alapkérdéséről. In: *Századok 130/4*. (szerk. Pál L.), Budapest, 1996, 943-944.
- Holub József, A főispán és alispán viszonyának jogi természete. In: *Emlékkönyv Fejérvataky László életének hatvanadik évfordulója ünnepére* (szerk. Szentpétery I.), Budapest, 1917, 194-195.
- Holub József, *Zala megye története a középkorban I*. Pécs, 1929.
- Holub József, A királyi vármegyék eredete. In: *Szerédi J. szerk. Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján II*. Budapest, 1938.
- Hoško Franjo Emanuel, Povjetno i kulturno djelovanje bosanskih i hrvatskih franjevaca tijekom 18. stoljeća u Budimu. In: *Nova et vetera 28*, Sarajevo, 1977, 113-179.
- Hoško Franjo Emanuel, Djelovanje franjevaca Bosne Srebrene u Slavoniji, Srijemu, Ugarskoj i Transilvaniji tijekom XVI. i XVII. stoljeća. In: *Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katerine*. Sarajevo, 1979, 103-115.
- Horogszegi Zoltán, Rábai Krisztina, Szemelvények Zsogmond herceg budai számadásiból. In: *Documenta Historica 67*. (szerk. Pándi L.), Szeged, 2005, 9-89.
- Hornyik János, *Kecskemét város története okmánytárral II*. Kecskemét, 1861.
- Horvát Alice, *Várak és erődök építésze a középkori Délkelet-Magyarországon a XVI. század közepéig*, Budapest, 1983. (doktorska disertacija)
- Horváth Alice, Egy magyar humanista, Váradi Péter építkezései (15. századi építészeti központ Dél-Magyarországon). In: *Művészettörténeti Értesítő 36/1-4* (szerk. Mojzer M.), Budapest, 1987, 54-86.

- Horváth Alice, *Báthory Miklós váci püspök (1474-1506) élete és kora*, Budapest, 2006.
- Horváth Mihael, *Natales archiepiscopatus metropolitanae Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum*. Buda, 1746.
- Horváth Mihály, Az 1514-diki pórlázadás, annak okai s következményei. In: *Tudománytár* 9/5. (szerk. Luczenbacher J., Almási B. P.), Buda, 1841, 211-263.
- Horváth Richárd, Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. *Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. Terei György et al., Budapest, 2011, 79-95.
- Horváth Richárd, Várépítés engedélyezése a középkori Magyarországon. In: *Várak, kastélyok, templomok* 7/5, Budapest, 2011, 4-8
- Horváth Richárd, *Várak és politika a középkori Veszprém magyében*. Debrecen, 2002. (doktorska disertacija)
- Hóman Bálint, A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége, in: *Turul* 29 (szerk. Áldásy A.), Budapest, 1911, 123-134.
- Hóman Bálint, *A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*, Budapest, 1921.
- Hóman Bálint, Szekfü Gyula, *Magyar történet I-V*, Budapest, 1933-1936.
- Hóman Bálint, *A magyar városok az Árpád-korban*, Máraibesnyő-Gödöllő, 2005. (reprint izdanje)
- Hóvári János, Adalék az eflak-kérdés történetéhez. In: *Keletkutatás*. (szerk. Kakuk Zs.), Budapest, 1992, 82-91.
- Höfer Josef, Rahner Karl (ed.), *Lexikon für Theologie und Kirche V*. Freiburg 1960.
- Hörmann Truhelka Constantin, Olovo. In: *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina* 2 (ed. Hoernes M.), Wien, 1894, 235-247.
- Храбак Богумил, Српски и босански трговци и занатлије у Угарској пре и непосредно после Велике сеобе 1690. У: *Сентандрејски зборник* 3 (ур. Медаковић Д.), Београд, 1997, 57-99.
- Hrbek Ivan, Ein arabischer Bericht über Ungarn (Abu Hamid al-Andalusi al-Garnati, 1080-1170). in: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest, 1955, 205-230.
- Husztai József, Platonista törekvések Mátyás király udvarában. In: *Minerva* 3 (szerk. Thienemann T.), Budapest, 1924, 153-222.
- Illés József, *Ünnepi dolgozatok Concha Győző egetemi tanársága negyvenéves emlékére*, Budapest, 1912, 134-154.
- Inalcik Halil, *Hicri 835 Tarihlı Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, XIV/1*. Ankara, 1954.

- Ipolyi Arnold, Magyarország középkori emlékszerű építészet. *Magyar műtörténelmi tanulmányai (Ipolyi Arnold kisebb munkái I.)*, Budapest, 1873.
- Ipolyi László, A kalocsai érsekség története. In: *A kalocsai főegyházmegye schematismusa* 1975. Kalocsa 1975.
- Durmuş Ismail, Demirayak Kenan (ed.), *Islam Ansiklopedisi Cilt. 32.*, Beyrut, 1986.
- Istványi Géza, A megyei irásbeliség első korszaka. In: *Századok 71* (szerk. Domanovszky S., Hajnal I.), Budapest, 1937, 517-552.
- Istványi Géza, A megyei irásbeliség első korszaka. In: *Levéltári Közlemények 17* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1937, 245-249.
- Istványi Géza, A generalis congregatio. In: *Levéltári Közlemények 17* (szerk. Szabó I.), Budapest, 1939, 50-83.
- Ivanics Mária, *A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban*, Budapest, 1994.
- Iványi István, Bács és Bodrogh megyei tanulók a külföldi egyetemeken. In: *A Bács-Bodrogh Vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve I/3-4.* (szerk. Margalits E.), Zombor, 1885, 27-28.
- Iványi István, *Szabadka szabad királyi város története I.* Szabadka, 1886.
- Iványi István, Bács és Bodrog vármegyék ispánjainak névsora. In: *Bács-Bodrog Vármegye Történelmi Társulat Évkönyve 9/1.* (szerk. Grosschimd G.), Zombor, 1893, 1-22.
- Iványi István, Adatok Szóntha helyrajzához, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 10/2* (szerk. Grosschimd G.), Zombor, 1894, 51-60.
- Iványi István, Bács II. Krónika. in: *A Bács- Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve XVI/III.* (szerk. Roediger L.), Zombor, 1900, 51-66.
- Iványi István, *Bács- Bodrog vármegyei földrajzi és történelmi helynévtára I-V*, Szabadka, 1889-1907.
- Ивић Алекса, *Историја Срба у Угарској од пада Смедерева до сеобе под Чарнојевићем (1459-1690)*, Загреб, 1914.
- Јачов Марко, *Списи Тајног ватиканског архива XVI-XVIII века*, Београд, 1983.
- Списи Конгрегације за пропаганду вере у Рима о Србима I (1622-1644)*, Београд, 1986.
- Jankovich Miklós, Buda-környék plébániáinak középkori kialakulása és a királyi kápolnák intézménye. In: *Budapest Régiségei 19* (szerk. Gerevich L.), Budapest, 1959, 72-81.
- Janovská Magdaléna, Olejník Vladimír, A szepeshelyi (székeskáptalani) Szent-Márton-székesegyház. In: *Magyar Sion. Új Folyam 2018/1.* (szerk. Frankó P.), Esztergom-Budapest, 2018, 77-95.
- Janzsó Tihamér, *Szent László király oklevelei*, Szombathely, 1917.

Jerney János, A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története. In: *Magyar Történelmi Tár 2/1.* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1855, 1-164.

Juhász Kálmán, *A csanádi székeskáptalan a középkorban (1030-1552)*, Makó, 1941.

Kabos Kandra, Heves-Újvár Főispánjai. Eger, *Politikai s vegyes tartalmú hetilap*, Eger, 1873, 105, 114, 121-122, 131-132, 137, 145.

Kaindl R. F., *Geschichte der Deutschen in den Karpatenländern I.* Gotha, 1907.

Kapás L. Aurél, Volt-e Patak vármegye? In: *Adalékok Zemplén-vármegye történetéhez*, Sátoraljaújhely, 1895, 16-18.

Karácson Imre, Török levéltárak. In: *Századok 41.* (szerk. Nagy Gy.), Budapest, 1907, 763-764.

Karácsonyi János, Oklevélkivonatok a szentmiklósi és óvári gróf Pongrácz család levéltárából II. in: *Magyar Történelmi Tár 20/3.*(szerk. Toldy F.), Budapest, 1897.

Karácsonyi János, *Szent-István király oklevelei és a Szilveszter-bulla*, Budapest, 1891.

Karácsonyi János, *Az Aranybulla keletkezése és első sorsa*, Budapest, 1899.

Karácsonyi János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I.* Budapest, 1900.

Karácsonyi János, *Magyarország egyháztörténete*, Budapest, 1985.

Kardos Tibor, *A magyar humanizmus kora*, Budapest, 1955.

Kardos Tibor, *Renaissance Magyarországon*, Budapest, 1961.

Kathona Géza, *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*, Budapest, 1974.

Katona Stephano, *Historia critica regum Hungariae I-XXXV.* Buda, 1779-1805.

Katona István: *A kalocsai érseki egyház története I-II.* Kalocsa, 2001-2003.

Káldy-Nagy Gyula, Lajos Fekete (1891-1969). in: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae 20.* (szerk. Németh J.), 1970, Budapest, 407-410.

Káldy-Nagy Gyula, *Harács-szedők és ráják*, Budapest, 1970.

Káldy-Nagy Gyula, *A budai szandzsák 1559. összeírása*, Budapest, 1977.

Káldy-Nagy Gyula, *A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírásai*, Békéscsaba, 1982.

Káldy- Nagy Gyula, A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: *Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából.* Szerk. Rúzsás Lajos és Szakály Ferenc, Budapest, 1986.

Káldy-Nagy Gyula, *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása.* Szeged, 2000.

Káldy-Nagy Gyula, *A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai 1570-ben*, Szeged, 2008.

Kálmán Peregrin–Veszprémy László (szerk.), *Európa védelmében. Kapisztrán Szent János és a nándorfehérvári diadal emlékezete.*, Budapest, 2013.

Kálniczky László, Várnagyok és várkapitányok a Hunyadiak korában. In: *Tanulmányok a bölcsészettudományok köréből. Tudományos Diákköri Füzetek 11.* (szerk. Mezey B.), Budapest, 1982, 65-164.

KMTL = Korai magyar történeti lexikon (9-14. század), főszerkesztő Kristó Gyula, Budapest, 1994.

Kenyeres István, A királyi és királynéi „magánbirtokok” a 16. században. In: *Századok 138/5.* (szerk. Pritz P.), Budapest, 2004, 1105-1106.

Kercselich Baltazar Adam, *Historiam Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis I. Zagrabiae*, 1760.

Kerékgyártó Árpád, *A műveltség fejlődése Magyarországon I.* Budapest.

Kiel Michael, Remarks on the Administration of the Poll Tax (cizye) in the Ottoman Balkans and Value of the Poll Tax registers (cizye defterleri) for Demographic Research. In: *Etudes Balkaniques 4*, 1990, 70-103.

Kiel Machiel, The Rise and Decline of Turkish Boeotia, 15th-19th Century. (Remarks on the Settlement Pattern, Demography and Agricultural Production according to Unpublished Ottoman-Turkish Census-and Taxation Records). In: *Recent developments in the history and archaeology of central Greece* (ed. Bintliff J. F.), Oxford, 1997, 315-348.

Kiel Machiel, The Ottoman Imperial Registers. Central Greece and Northern Bulgaria in the 15th-19th Century, the demographic development of two areas compared. In: *The archaeology of the Mediterranean landscapes I* (ed. Bintliff J. L., Sbonias K.), Oxford, 1999, 195-218.

Kiel Machiel, *Turco-Bulgarica: studies on the history, settlement and historical demography of Ottoman Bulgaria*, Istanbul, 2013.

Kiss Gergely, Les influences de l'église orthodoxe en Hongrie aux Xè-XIIIè siècle. In: *Specimina Nova Pars Prima. Sectio Mediaevalis IV.* (ed. Font M.), Pécs, 2007, 51-73.

Kiss János, Sziklay János, *A katolikus Magyarország a magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából.* I-II. Budapest. 1902.

Király János, *Pozsony város joga a középkorban*, Budapest, 1894, 203.

Kirmizi Abdulhamit, *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi'* in: Yilmaz Ziya, (ed.): *Türk Tarih Kurumu yayınları*, III/21. Ankara, 2003, 26.

Knauz Nándor, Balbi Jeromos, II. Lajos király tanára. In: *Magyar Sion 4* (szerk. Kanuz N.), 1866, Budapest, 246-261.

Kolarić Juraj (ur.), *Zagrebački Biskupi i Nadbiskupi*. Zagreb, 1995.

Kollányi Ferencz, *A magán kegyúri jog hazánkban a középkorban*, 1906.

Koller Josephi, *Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum I-V. Posonii*, 1782-1801.

- Komáromy András, Ugocsa vármegye keletkezése. *ÉTTK. XVI.7*, Budapest, 1896, 9-13.
- Kósa Lajos, Filep Antal, *A magyar nép táji-történeti tagolódása*, Budapest, 1978.
- Kosztá László, Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII-XIV századi történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis Acta historica* 86 (szerk. Makk F.), Szeged, 1988, 15-26.
- Kosztá László, Adalékok az esztergomi és kalocsai érsekség viszonyához a XIII. század elejéig. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3* (szerk. Horváth T.), Pannonhalma, 1991, 73-88.
- Kosztá László, A keresztény egyházszerkezet kialakulása. In: *Árpád előtt és után. (Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéről)*. szerk. Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szeged, 1996, 105-115.
- Kosztá László, Székeskáptalanok és kanonokjaik Magyarországon a 12. század elejéig. In: *Acta Universitatis Szegediensis: acta historica* 103. (szerk. Makk F.), Szeged, 1996, 67-81.
- Kosztá László, Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000.
- Kosztá László, *Kalocsa történetéből*, Kalocsa, 2000.
- Kosztá László, A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200-1350 között. In: *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon. Egyháztörténeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből* 4. Pécs, 2009, 65-85.
- Kosztá László, *Válság és megerősödés 1038-1196. Magyarország története 3.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, 2009.
- Kosztá László, A magyar székeskáptalanok kanonokjai és a hiteleshelyi tevékenység 1200-1350 között in: Fedeles Tamás, Birkei Irén (szerk). *Loca credibilia. Hiteleshelyek a középkori Magyarországon*, Pécs, 2009.
- Kosztá László, *Fejezetek a korai magyar egyházszerkezet történetéből*, Szeged, 2012.
- Kosztá László, *A Kalocsai érseki tartomány kialakulása*, Pécs, 2013.
- Kosztá László, Byzantine archiepiscopale ecclesiastical system in Hungary? szerk. T. Olajos, *A Kárpád-medence*, Szeged 2014, 127-143.
- Kovachich Martinus Georgius, *Formulae Solennes Styli in Cancellaria, Curiaque Regni Hungaricae*, Pestinii, 1799.
- Kováts Ferenc, Adalékok a dunai hajózás és a dunai vámok történetéhez az Anjouk korában. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle* 8 (szerk. Kováts F.), 1901, 433-444.
- Kowalsky Nikolaus, Metzler Josef, *Inventory pf the Historical Archives of the Sacred Congregation for the Evangelization of Peoples or „de Propaganda Fide”*, Rome, 1983.
- Köblös József, *Az egyházi közélet Mátyás és a Jagellók korában*, Budapest, 1994.

- Könyöki József, *A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra*, Budapest, 1905.
- Körmendy Kinga, *Studentes extra regnum 1183-1543. Esztergomi kanonokok egyetemrejárása és könyvhasználata 1183-1543*, Budapest, 2007.
- Körmendy Lajos (szerk.), *Levéltári kézikönyv*, Budapest, 2009.
- Kőfalvi Tamás, A hiteleshelyi oklevelek egyháztörténeti tanulságai. In: *Egyháztörténeti Szemle I.* (szerk. Balogh J., Dienes D., Fazekas Cs.), Sárospatak, 2000, 49-60.
- Kőfalvi Tamás, A hatalmaskodás bűne a középkorban. In: *Bűn és bűnhődés II. Győri Tanulmányok. Tudományos Szemle 24* (szerk. Bana J.), Győr 2001, 89-119.
- Kőfalvi Tamás, A hatalmaskodás bűne és a nők a középkori Magyarországon. In: *Palimpszeszt 21* (szerk. Hermann Z., Ladányi T. Cs.), Budapest 2004. online časopis (http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/21_szam/10.html).
- Kőfalvi Tamás, „a rosszat rosszal tetézve“ *Hatalmaskodási estek a középkori Dél-Dunántúlon.*, Szeged, 2006.
- Kőfalvi Tamás, A hiteleshelyek a középkori Magyarországon. In: *Acta Historica 125.* (szerk. Bartha G.), Szeged, 2007. 79-91.
- König Frigyes, *Várak és erődítmények a Kárpát-medencében*, Budapest, 2001.
- König Kelemen, Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332-1932. *A szécsényi ferencesek története a megye-, az ország-, és az egyháztörténelem tükrében*, Vác, 1931.
- Köszeghy Sándor, Imreffy Mihály följegyzései 1522-ből, in: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 9/1* (szerk. Grosschid G.), Zombor, 1893, 24-29.
- Krašić Stjepan, Regesti pisama generala dominikanskog reda poslanih u Hrvatsku (1392-1600). in: *Arhivski Vjesnik 21-22.* (ur. Stulli B.), Zagreb, 1978-1979, 201-321.
- Kreiser Klaus, *Der Osmanische Staat*, München, 2001, 104-106., Hans Georg Majer (ed.), Das osmanische „Registerbuch der Beschwerden“ (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675: Österreichische Nationalbibliothek cod. mixt. 683., Wien, 1984.
- Kreiser Klaus (ed.), Ulema und „kleinere Religionsdiener“ in einem Defter der Jahre vor 1683. In: *Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte: In memoriam Vančo Boškov*, Wiesbaden, 1986, 104-119.
- Kreiser Klaus, Ein Defter des Divan-i hümayun in Wien. In: *IX. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 21-25 Eylül 1981: *Kongreye Sunulan Bildiriler II.* Ankara, 1988, 757-763.
- Kristó Gyula, Megjegyzések az ún. „pogánylázadások“ kora történetéhez. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 18.* (szerk. Gaál E.), Szeged, 1965, 1-59.
- Kristó Gyula, *Az Aranybullák évszázada*, Budapest, 1976.
- Kristó Gyula, *A feudális széttagolódás Magyarországon*, Budapest, 1979.

- Kristó Gyula, *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szeged 1983.
- Kristó Gyula, *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Elvek és utak*. Budapest, 1980.
- Kristó Gyula, Magyarország története tíz kötetben. I: *Előzmények és magyar történet 1242-ig*. Budapest, 1984.
- Kristó Gyula, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest, 1988.
- Kristó Gyula, *A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Budapest, 1988.
- Kristó Gyula, Öt pondust fizetők és várhospesek. In: *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 27 (szerk. Makk F.), Szeged, 1991, 25-35.
- Kristó Gyula, A székelyek eredetéről. *Szegedi Középkortörténeli Könyvtár* 10. Szeged 1996. 46-47.
- Kristó Gyula, Az első esztergomi érsekekről. In: *Magyar Egyháztörténeli Vázlatok-Regnum* 11/3-4. (Szántó K.), Szeged, 1999, 7-18.
- Kristó Gyula, Érseki székhely és település. (Kalocsa az Árpád-korban). In: Koszta L. (ur.): *Kalocsa történetéből*, Kalocsa, 2000., 9-20.
- Kristó Gyula, *A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása*. In: Kristó Gyula, *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000, 79-87.
- Kristó Gyula, *A nagyobbik és a Hartvik-féle István-legenda szövegkapcsolásához*. In: Kristó Gyula, *Írások Szent Istvánról és koráról*, 2000, 175-194.
- Kristó Gyula, *Szent István király*, Budapest, 2001.
- Kristó Gyula, Tatárjárás előtti bencés monostorainkról. In: Századok 138 (szerk. Pál L.), Budapest, 2004, 404-405.
- Kristó Gyula: *Magyarország története 895-1301*, Budapest, 2007.
- Kristó Gyula, *Az aranybullák százada*, Budapest, 2010.
- Krizsai Mónika, Mátyás király könyvtára. In: *Ősi gyökér* 36/1 (), Miskolc-Diósgyőr, 2008, 21-27.
- Крстић Александар, Бачка под османском влашћу. У: *Бачка кроз векове*. Слојеви културе Бачке. Ур. Матицки М.-Јовић В. Београд, 2014, 55-86.
- Крстић Александар, Угри и српско-угарски односи у биографији деспота Стефана Лазаревића Константина Филозофа. У: *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*. (ур. Јовановић Г.), Деспотовац, 2017, 71-89.
- Kubinyi András, Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagelló-korban. In: *Levéltári Közlemények* 36/2. (szerk. Ember Gy.), Budapest, 1966, 227-291.

- Kubinyi András, A középkori magyarországi városhálózat hierarhikus térbeli rendjének kérdéséhez. In: *Településtudományi Közlemények 23.* (szerk. Faragó K.), Budapest, 1971, 59-78.
- Kubinyi András, Der ungarische König und seine Städte im 14. Und am Beginn des 15. Jahrhunderts. In: *Stadt und Stadtherr im 14. Jahrhundert. Entwicklung und Funktionen.* (ed. Rausch W.), 1972, 193-220.
- Kubinyi András, A magyarországi városhálózat XIV-XV. századi fejlődésének néhány kérdése. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 19* (szerk. Tarjáni S.), Budapest, 1972, 39-56.
- Kubinyi András, Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. In: *Budapest története II.* (szerk. Gerevich L.), 1973, 7-241.
- Kubinyi András, A kaposújvári uradalom és a Somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában. Adatok a XV. századi feudális nagybirtok politikájához. In: *Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv 4* (szerk. Kanyar J.), Kaposvár, 1973, 3-44.
- Kubinyi András, Zur Frage den deutschen Siedlungen im mittleren Teil des Königreichs Ungarn (1200-1541). in: *Vortäge und Forschungen. Die deutsche Ostsiedlung des Mittelalters als Problem der europäischen Geschichte 18.* (ed. Schelsinger W.), Sigmaringen, 1975, 527-566.
- Kubinyi András, Einige Fragen zur Entwicklung des Städtennetzes Ungarsns im 14-15. Jahrhundert. In: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa.* Ed. Stoob H. 1977, 164-183.
- Kubinyi András, A Szávaszentdemeter-Nagyolaszi győzelem 1523-ban. In: *Hadtörténelmi Közlemények 25/2.* (szerk. Balázs J.) Budapest, 1978, 194-222.
- Kubinyi András, Königliches Salzmonopol and die Städte des Königreichs Ungarn im Mittelalter. In: *Stadt und Salz* (ed. Rausch W.), Linz, 1988, 213-232.
- Kubinyi András, Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. In: *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1.* (szerk. Töröcsik Z.), Tapolca, 1989, 319-337.
- Kubinyi András, Árpád-kori váraink kérdése. In: *Castrum 1/1* (szerk. Horváth J.), Budapest, 1989, 290-317.
- Kubinyi András, Mezővárosok egy városmentes tájon. A középkori Délnyugat-Magyarország. In: *A Tapolcai Városi Múzeum Közleményei 1990.* 319–335.
- Kubinyi András, Magyarország déli határvárai a középkor végén. In: *Castrum 2/2* (szerk. Horváth L.), Budapest, 1992, 65-75.

- Kubinyi András, Die Königlich-ungarischen Salzordnungen des Mittelalters. In: *Das Salz in der Rechts- und Handelsgeschichte* (ed. Hoquet J.), Schwaz, 1991, 261-270.
- Kubinyi András, A Gergelylaki Buzlaiak a középkor végén. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok* (szerk. Lövei P.), Budapest, 1993, 269-286.
- Kubinyi András, A magyar királyság népessége a 15. század végén. In: *Magyarország történeto demográfija (896-1995)*. szerk. Kovacsics J. Budapest, 1996, 93-111.
- Kubinyi András, A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. In: *Történelmi Szemle* 38/3. (szerk. Szakály F.), Budapest, 1996, 135-162.
- Kubinyi András, *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, 2000.
- Kubinyi András, A középkori budai mészárosceh. In: *Kenyeres István et al.* (szerk.), *A budai mészárosok középkori céhkönyve és kiváltságlevelei*, Budapest, 2008, 15-55.
- Kubinyi András, A belkereskedelem a késő középkori Magyarországon. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon. Gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. (szerk. Kubinyi A., Laszlovszky J., Szabó P.), Budapest, 2008, 229-253.
- Kubinyi András, *Buda és Pest szerepe a távolsági kereskedelemben a 15-16. század fordulóján*. In: Kubinyi András (szerk.), *Tanulmányok Budapest középkori történetéről I*. Budapest, 2009, 361-407.
- Kučera Matúš, *Slovensko po páde Vel'kej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vyvine v 9-13. storoči*. Bratislava, 1974.
- Kumorovitz L. Bernát, A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján. In: *Regnum, Egyháztörténet Évkönyv V.* (szerk. Gerendás E.), Budapest, 1943, 455-497.
- Kumorovitz L. Bernát, A zselicszentjékabi alapítólevél 1061-ből. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 16* (szerk. Tarjáni S.), Budapest, 1964, 73-76.
- Kumorovitz L. Bernát, Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 18*. (szerk. Tarjáni S.), Budapest, 1971, 7-57.
- Kulcsár Péter, A magyar államszervezés néhány problémája. István és Ajtony harca. In: *Acta Historica 3* (szerk. Karácsonyi B.), Szeged, 1958.
- Kulcsár Péter, *Humanista történetírók*, Budapest, 1977.
- Kulcsár Péter, *Kapisztrán János*, Budapest, 1987.
- Kütügöklü Mubahat S., Ekonomski život u osmanskoj državi. In: *Historija osmanske države i civilizacije II* (prir. Ekmelledin Ishanoglu), Sarajevo, 2008, 21-33.

- Ladányi Erzsébet, *Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung.* In: *Annales universitatis Budapestiensis 18* (ed. Frazan R., Iványi A., Kósa A., et al.), Budapest, 1977, 451-495.
- Ladányi Erzsébet, *Libera villa, civitas, oppidum. Terminológiai kérdések a magyar városfejlődésben.* In: *Történelmi Szemle 23/3-4.* (szer. Ránki Gy.), Budapest, 1980, 451-455.
- Ladányi Erzsébet, *Az oppidum fogalom használata a középkori Magyarországon. Az oppidumok jogélete.* In: *Levéltári Szemle 42//4.* (Gecsényi L.), Budapest, 1992, 3-12.
- Ladányi Erzsébet, *Irányzatok, kérdésfelvetések a középkor városának kutatásában.* In: *Perlekedő évszázadok. Tanulmányok Für Lajos történész 60. születésnapjára.* Szerk. Horn Ildikó, Budapest, 1993, 101-123.
- Lamalle Edmond, *L'archivio di un grande Ordine religioso. L'Archivio Generale della Campagna di Gesu.* In: *Archiva Ecclesiae 24-25.*, Roma, 1981-1982, 91-120.
- Laszlovszky József, *Angol-magyar kapcsolatok Szent Istvántól a 13. század elejéig.* Budapest, 1991.
- Lánczy Gyula, *Széchenyi Pál kalocsai érsek és a magyar nemzeti politika (1642-1710).* In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882, 273-299.
- Lányi Károly, Knauz Nándor, *Magyar egyháztörténelme I-II.* Esztergom, 1866-1869.
- Lehoczky Tivadar, *Bereg vármegye keletkezése.* In: *Századok 6* (szerk. Szilágyi L.), Budapest, 1872, 461-462.
- Lederer Emma, *A legrégebb magyar iparososztály kialakulása.* In: *Századok 51/1-3.* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1927-1928, 492-528, 633-645.
- Lederer Emma, *A feudalizmus kialakulása Magyarországon,* Budapest, 1959, 124.
- Lemajić Nenad, *Bakići, porodica poslednjeg srpskog despota,* Novi Sad, 1995.
- Лемајић Ненад, *Српска елита на прелому епоха,* Сремска Митровица-Источни Сарајево, 2006.
- Lemajić Nenad, *Ugovor u Tati između Stefana Lazarovića i Žigmunda Luksemburškog.* *Radovi Filozofskog fakulteta 8.*, Sarajevo, 2007, 443-448.
- Lewicki Tadeus, *Polska i kraje sąsiednie w świetle Księgi Rogera.* Kraków, 1945.
- Liktor Zoltán Attila, *A nemesi vármegye az igazságszolgáltatás tükrében, különös tekintettel a Hunyadi-és a Jagelló-korra.* In: *Iustum Aequum Salutare 13/1* (szerk. Koltay A.), Budapest, 2017, 211-223.
- Lovrić Antun, *Iz prošlosti Bača,* Bač, 1975.
- Lowry W. Heath, *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi (1461-1583).* Istanbul, 1981.

- Lowry W. Heath, *Studies in Derterology. Ottoman Society int he Fifteenth and Sixteenth Centuries*. Istanbul, 1992.
- Lowry W. Heath, The Ottoman tahrir defterleri as a Source for Social and Economic History: Pitfalls and Limitations. In: *Türkische Wirtschaft- und Sozialgeschichte von 1071 bis 1920. Akten des IV. Internationalen Kongresses. Herausgegeben von Hans Georg Majer und Raoul Motika*. Wiesbaden, 1995. 183-196.
- Lukcsics Pál, Várdai István ferrarai diák levelei (1448-1449). in: *Történelmi Szemle* 14. (szer. Angyal D.), Budapest, 1929, 124-137.
- Lübke Christian, Aussenpolitik im östlichen Mitteleuropa: Expansion und Hegemonie am Beispiel Polens und des Landes Halič-Volyn (bis 1387). in: *Das Reich und Polen*. Ed. Patschovsky Alexandar, Wunsch Thomas, Sigmaringen 2003.
- Madgearu Alexandru, The mission of Hierotheos: location and significance. In: *Byzantinoslavica* 66. (ed. Havlikova L.), Praguae, 2008, 119-138.
- Madgearu Alexandru, Further considerations on Hierotheos' mission to the Magyars. In: *Acta Musei Napocensis* 54. (ed. Muntean O.), Cluj-Napoca, 2018, 1-17.
- Major Jenő, A magyar város szerkezeti jellegzetességei és azok kialakulása. In: *Településtudományi Közlemények* 23. (szerk. Faragó K.), Budapest, 1971, 48-90.
- Makk Ferenc, *Magyarország a 12. században*, Budapest, 1986.
- Makk Ferenc, Külföldi források és a korai magyar történelem. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica* 102. Szeged, 1995, 25-41.
- Makk Ferenc, *Magyar külpolitika (896-1196)*, Szeged, 1996.
- Makk Ferenc, Szent László és a Balkán. In: Isti, *A tanulmadártól a kettőskeresztig (Tanulmányok a magyarság régebbi történetéről)*, Szeged, 1998, 163-175.
- Külföldi magyar források és a korai magyar történelem. In: Isti, *A tanulmadártól a kettőskeresztig*, Szeged, 1998, 95-115.
- Makk Ferenc, *A kalocsai érsekség bácsi székhelyének létesítéséről*. In: Kalocsa történetéből, szerk. Koszta László, Kalocsa, 2000, 21-29.
- Makk Ferenc, Turkia egész szállásterülete. In: *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominate. Acta Historica* 117. Szeged, 2003, 3-15.
- Makkai László, Mezey László, *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI-XIV. század*, Budapest, 1960.
- Makkai László, *A magyar városépítés és városfejlődés történetének vázlat*, Budapest, 1963.
- Makkai László, A történeti Magyarország mezőgazdasági tájai a feudalizmus korában. In: *Történelmi Szemle* 28/5. (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1985, 531-539.

- Mansi Joannes Dominicus, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio XXII.* Venetiis, 1778.
- Marcel Eliaš: Zwischen Rom und Byzanz. Kirche und Kirchenrecht Ungarns im 11. Jahrhundert. In: *Cogito, scribo, spero.* Ed. Bolom-Kotari, Martina – Zouhar, Jakub. Hradec Kralove, 2012. 135–146.
- Marosi Endre, Dózsa György parasztháborúja. In: *Hadtörténelmi Közlemények 19/3.* (szerk. Molnár P.), Budapest, 1972, 412-426.
- Marosi Ernő, Takács Miklós: Bács. In: *Korai Magyar Történelmi Lexikon (9-14. század).* Főszerk. Kristó Gyula. Budapest 1994.
- Marosi Sándor, Szilárd Jenő (szerk.), *A dunai Alföld,* Budapest, 1967.
- Marosi Sándor, *A tiszai Alföld,* Budapest, 1969.
- Marczali Henrik, A magyar történet kútforrásainak kézikönyve. *Enchiridion fontium historiae Hungarorum,* Budapest, 1902.
- Márki Sándor, *Aradvármegye és Arad szabad királyi város története I. A legrégebb időktől a török hódításig,* Arad. 1892.
- Márki Sándor, A magyar parasztháború 1514-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények 15.* (szerk. Pilch J.), Budapest, 1914, 167-190., 386-402., 556-573.
- Mályusz Elemér, Geschichte des Bürgertums in Ungarn. In: *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 20* (ed. Steiner F.), Stuttgart, 1927, 356-407.
- Mályusz Elemér, A magyar köznemesség kialakulása. In: *Századok 76* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1942, 272-305, 407-434.
- Mályusz Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és a rendiség problémája, in: *Mátyás király. Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára.* (szerk. Lukinich I.), Budapest, 1943, 385-386.
- Mályusz Elemér, A magyarság és a városi élet a középkorban. In: *Századok 78/1-2.* (szerk. Eckhart F.), Budapest, 1944, 36-62.
- Mályusz Elemér, A mezővárosi fejlődés. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században.* Szerk. Székely Gy. Budapest, 1953, 128-191.
- Mályusz Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon,* Budapest, 1971.
- Mályusz Elemér, *A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog,* 2005.
- Mažuran Ivan, *Čudesá Ivana Kapistrana,* Osijek, 1972.
- Márton Mátyás, *Várad Péter kalocsai érsek élete,* Budapest, 1883.
- McGowan W. Bruce, *Sirem Sancağı Mufassal Tahrir Defteri,* Ankara, 1983.
- Mendöl Tibor, *Általános településföldrajz.* Budapest, 1963.

- Merényi Lajos, Török végek őrhada 1577-ben. In: *Hadtörténelmi Közlemények* 7 (szerk. Rónai Horváth Jenő), Budapest, 1874, 259-264.
- Mészáros László, Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén. In: *Bács-Kiskun megye múltjából II. A késői feudalizmus kora*, Kecskemét, 1979.
- Mesaroš Šandor, Mohačka bitka 29. avgusta 1526. U: *Godišnjak Društva istoričara SAP Vojvodine*, 73-79.
- Mesterházy Károly, *Nemzeti szervezeti és az osztályviszonyok kialakulása a honfoglaló magyarságnál*, Budapest, 1980.
- Mezősi Károly, *A váci egyházmegye a török hódoltság idején Pongrácz György báró püspök egykorú tájékoztatása alapján*, Kiskunfélegyháza, 1939.
- Metzler Josef, *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide Memoria Rerum. 350 anni a servizio delle missioni 1622-1972: 1622-1700*, Rom-Freiburg-Wien, 1-2, 1971-1973.
- Mezzadri Luigi Lovison, *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna* 3, Roma, 2001.
- Mikó Árpád, Beatrix királyné, in: *Hunyadi Mátyás a király*. Budapest, 2008, 251-265.
- Mikó Árpád, *A reneszánsz művészet története Magyarországon*, Budapest, 2011 (doktori disszertáció)
- Milobar Franjo, Dva savremena izvještaja o Bosni iz prve polovine XVII. stoljeća. In: *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* 16, Sarajevo, 1904, 251-266, 449-456.
- Мирковић Мирослава, *Живот и преписка Светог Хијеронима*, Београд, 2000.
- Miskei Antal, *Török kori magyar városok. A budai szandzsák hásvárosainak gazdasági és társadalmi viszonyai a 16. század második felében*, Debrecen-Szigetszentmiklós, 1998.
- Mollay Karl, *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn. Monumenta Historica Budapestinensia I*. Budapest, 1959.
- Mollay Károly, *Német-magyar nyelvi érintkezések a XVI. században. Nyelvészeti tanulmányok* 23. Budapest, 1982.
- Molnár Antal, Scardonai püspök „ad limina” jelentései (1624-1648). in: *Fons* 1. (szerk. Reisz Cs.), Budapest, 1994, 275-314.
- Molnár Antal, Pietro Massarecchi antivari érsek és szendrői apostoli adminisztrátor egyházlátogatási jelentése a hódolt Dél-Magyarországon (1633). in: *Fons* 2 (szerk. Reisz Cs.), Budapest, 1995, 175-219.
- Molnár Antal, Egy katolikus misszionárius a hódolt Dél-Magyarországon: Don Simone Matkovich. In: *R. Várkonyi Égnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 232-250.

- Molnár Antal, Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612-1686). In: *Pécs a török korban*. Szerk. Szakály Ferenc. Pécs, 1999, 171-263.
- Molnár Antal, *A kalocsai érsekség a török korban*. In: Koszta László (szerk.) *Kalocsa történetéből*, Kalocsa, 2000. 109-156.
- Molnár Antal, A belgrádi kápolna-viszály (1612-1643). Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. In: *Századok 134* (szerk. Pál L.), Budapest, 2000, 373-429.
- Molnár Antal, A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok taúvallomásainak tükrében. In: *Emlékkönyv Zimányi Vera 70. születésnapjára*. Piliscsaba, 2000, 149-164.
- Molnár Antal, Egy „magyar” püspök a török hódoltságban. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban). In: *Levéltári Közlemények 72* (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 2001, 65-75.
- Molnár Antal, Az egri püspökség 17. századi története. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13* (szerk. Csóka I.), Szeged, 2002, 67-85.
- Molnár Antal, *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*, Budapest, 2004.
- Molnár Antal, *A bátai apátság és népei a török korban*, Budapest, 2006.
- Molnár Antal, A szerb ortodox egyház és az uniós kísérletek a 17. században. In: Isti, *Elfelejtett végvidék. Tanulmányok a hódoltsági katolikus művelődés történetéből*. Budapest, 2008.
- Molnár Antal, *Kalmárok és káplánok az Oszmán birodalomban*, Budapest, 2013.
- Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig*, Budapest, 1945.
- Molnár Erik, *A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig*, Budapest, 1949, 105-106, 109-110, 122-123.
- Molnár József, A királyi megye katonai szervezete a tatárjárás korában. In: *Hadtörténelmi közlemények 6* (szerk. Mucs S.) Budapest, 1959, 222-252.
- Mondin Battista, *Pápák enciklopédiája*, Budapest, 2001.
- Moravcsik Gyula, *A magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1984.
- Moravcsik Gyula (szerk.), *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*, Budapest, 1988.
- Moravcsik Gyula, *Bizánc és a magyarság*, Budapest, 2003.
- Mordvin Maxim, *A középkori várszerkezet kialakulása Magyarországon, Csehországban és Lengyelországban a 10-12. Században*, Budapest, 2016 (doktorska diszertációja)
- Moór Elemér, Az Árpád-monarchia kialakulásának kérdéséhez. In: *Századok 104* (szerk. Zsigmond L.) 1970, Budapest, 360, 370, 382.
- Mössmer József, A háromszáz éves Pazmaneum. In: *Vigillia 2/3* (szerk. Aradi Zs., Balla B., Possonyi L.), Budapest, 1936, 110-121.

- Müller Gerhard (ed.), *Theologische Realenzyklopädie XIV. Gottesdienst-Heimat*, Berlin-New York, 1985.
- Nagy Árpád, A kalocsai XI. századi érseksír leletei. In: *Művészettörténeti Értesítő 17* (szerk. Pogány G.), Budapest, 1968, 112-124.
- Nagy Béni, Heves vármegye története. Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye, Budapest, é. N.
- Nagy Iván, *Nógrádvármegye története az 1544-ik évig*, Balassagyarmat, 1907.
- Шандор Хађ, Тврђава Бач. In: *Рад војвођанских музеја 10.* (ур. Николић Р.), Нови Сад 1961, 89-114.
- Nemeskürty István, *Krónika Dózsa György tetteiről*, Budapest, 1974.
- Neumann Tibor, A gróf és a herceg magánháborúja. In: *Századok 148/2* (szerk. Pál L.), Budapest, 2014, 387-426.
- Neumann Tibor, II. Ulászló király délvidéki utazásai (1494-1496). In: *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle 68/1* (szerk. Ricz P.), Szabadka, 2014, 49-56.
- Nicol D.M., Byzantium and England. In: *Balkan Studies 15/2*, Thessaloniki, 1974, 179-203.
- Nikić Andrija, *Povijesni Arhiv Kongregacije za Evangeliziranje Naroda, bivša „De Propaganda Fide“*, Mostar, 1996.
- Nógrády Árpád, „Magistratus et comitatus tenentibus” II. András kormányzati rendszerének kérdéséhez. In: *Századok 129/1* (szerk. Pál L.), Budapest, 1995, 157-194.
- Nyári B. Albert, A modenai Hyppolit-kódexek III. in: *Századok 6/5.* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1872, 287-305.
- Oikonomidés Nicolaos, Á Propos des relations ecclésiastique sentre Byzance et la Hongrie au XI esième: le métropolitane de Turquie. In: *Revue des Études Sud-Est Européennes 9/3* (ed. Berza M.), Bucureşti, 1971, 527–533.
- Ostojić Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima II.* Split, 1964.
- Острогорски Георгије, Баришић Фрањо (ур.), *Византијски извори за историју народа Југославије IV*, Београд, 1971.
- Oszvald Ferenc, Adatok a magyarországi premonstreiek Árpád-kori történetéhez. Jászó. In: *Művészettörténeti Értesítő 6* (szerk. Fülep L.), Budapest, 1957, 243-244.
- Ortvay Tivadar: *Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején a pápai tizedjegyzékek alapján feltüntetve I-II.* Budapest, 1891-1892.
- Ortvay Tivadar, *A pécsi egyházmegye alapítása és első határai*, Budapest, 1890.
- Ortvay Tivadar, *Pozsony város története I.* Pozsony, 1892.

- Ortvay Tivadar, *Pozsony város utcái és terei. A város története utca- és tárnevekben.* Pozsony, 1905.
- Óváry Lipót, Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban. In: *Századok 11* (), Budapest, 1877, 1-18.
- Pandžić Basilius, Relatio de Provincia Bosnae Argentinae O.F.M. an. 1623. S. Congregationi de Propaganda Fide exhibita. In: *Mandićev zbornik u čast o. Dra. Dominika Mandića prigodom njegove 75-godišnjice života.* Rim, 1965, 211-234.
- Pauler Gyula, A magyarok megtelepedéséről, In: *Századok 11.* (szerk. Szilágyi S.) Budapest, 1877, 373-396., 481-499.
- Pauler Gyula, Találunk-e egyidőben külön „polgári” és „katonai” ispánt? In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882. 635-642.
- Pauler Gyula, Megye? Várispánság? In: *Századok 16* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1882, 202-222.
- Pauler Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt I.* Budapest 1899.
- Parlagi Márton, *A bácsi káptalan hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban,* Szeged, 1999. (diplomski rad)
- Parlagi Márton, *A bácsi káptalan árpád- kori hiteleshelyi oklevelei,* Szeged, 1999. (rukopis)
- Parlagi Márton, A bácsi káptalan hiteles helyi tevékenysége a 14. század első felében. In: *Tanulmányok a középkorról. A II. medievisztikai PhD- konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai.* Szerk. Weisz Boglárka, Balogh László, Szarka József. Szeged, 2001.
- Pataki Vidor, *A XVI. századi várépítés Magyarországon,* Budapest, 1932.
- Pataki Vidor, *Az egri vár élete,* Eger, 1934.
- Paulinyi Oszkár, Tulajdon és társadalom a Garam-vidéki bányavárosokban. In: *Történelmi Szemle 5/2.* (szerk. Molnár E.), Budapest, 1962, 182-185.
- Павловић Мирослав, Опширни (Mufassal) дефтер за Смедеревски санџак из 1741. године: структурална анализа. У: *Истраживања 25* (ур. Лемајић Н.), Нови Сад, 2014. 175-186.
- Павловић Мирослав, *Смедеревски санџак 1739-1788,* Нови Сад, 2017.
- Pálffy Géza, A magyarországi és délvidéki végvárrendszer 1576. és 1582. évi jegyzékei. In: *Hadtörténelmi Közlemények 108/1.* (szerk. Bona G.), Budapest, 1995, 114–185.
- Pálffy Géza, *Rabkereskedelem és rabtartás Magyarországon* in: *Fons 10* (szerk. Pesti M.), Budapest, 1997, 5-78.
- Pálffy Géza, *A tizenhatodik század története.* Budapest, 2000.

- Pálffy Géza, Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16-17. század fordulóján (az Eszterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). In: *Századok 143/4.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2009, 853-882.
- Pálffy Géza, A három részre szakadt ország 1526-1606. in: Romsics Ignác (szerk.), *Magyarország története 9*, Budapest, 2009.
- Pálosfalvi Tamás, A Hunyadiak kora 1437-1490. *Magyarország története 7.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest 2009.
- Pálosfalvi Tamás, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526.* Budapest, 2014.
- Pelczar J., Chmiel A., *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400-1551. I,* Cracoviae 1887-1892, 108.
- Perger János, *Bé vezetés a 'diplomatikába vagy is az oklevél esméret tudományába melyet TT. Schwartzner Márton úr után, némelly változtatásokkal 's hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott Perger János, 1821.*
- Pesty Frigyes, *A magyarországi várispánságok története különösen a XIII. században,* Budapest, 1882.
- Петровић Миомир, Средњовековна тврђава у Бачу-бранич кула. У: *Рад Војвођанских музеја 29.* (ур. Малуцков М.), Нови Сад, 1984-85. 121-131.
- Pfeiffer Attila, The battle of Christians and Ottomans in the southwest of Bačka from the battle of Mohács to the peace of Zsitvatorok. In: *Istraživanja 28.* (ed. Lemajić N.), Novi Sad, 2017, 86-104.
- Pfeiffer Attila, Uralkodói látogatások a középkori Bácscon. In: *Középkortörténeti tanulmányok 10. A X. Medieviztikai PhD-konferencia (Szeged, 2017. június 7-9.) előadásai.* (szerk. Szanka B. et al.), Szeged, 2018, 281-299.
- Planitz Hans, *Die deutsche Stadt im Mittelalter. Von der Romerzeit bis zu den Zunftkämpfen.* Graz-Köln, 1954.
- Pleidell Ambrus, A magyar várostörténet első fejezete. In: *Századok 67/1* (szerk. Domanovszky S., Hajnal I., Mályusz E.), Budapest, 1934, 11-44, 188-200, 279-313.
- Podhradczky József, Tubero Lajos forrásai. In: *Új Magyar Múzeum 10/2.* (szerk. Toldy F.), Pest, 1860, 30-32.
- Podskasky Gerhard, *Christentum und theologische Literatur in der Kijever Rus (988-1237),* München, 1982.
- Поповић Ј. Душан, Срби у Срему до 1736/7. године. У: Етнографски институт 1. (ур. С. Радовановић), Београд, 1950.

- Поповић Ј. Душан, Срби у Бачкој до краја осамнаестог века. У: Етнографски институт 3. (ур. С. Радовановић), Београд, 1952, 1-222.
- Поповић Ј. Душан, Срби у Банату до краја осамнаестог века. У: Етнографски институт 5. (ур. С. Радовановић), Београд, 1955.
- Поповић Ј. Душан, Војводина у Турско доба. У: *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*. Колунџија 3. (ур.), Нови Сад, 2008.
- Pór Antal, I. Lajos király követsége a szentszékhez Avognonba. In: *Századok 27/1.* (szerk. Szilágyi S.), Budapest, 1892, 139-145.
- Prajda Katalin, A Scolari család várai Ozorai Pipó idején: Palagi di Tizzano és Castello di Vicchiomaggio. In: *Castrum 3/2.* (szerk. Feld I., Szatlóczki G., Domokos Gy.), Budapest, 2006, 47-58.
- Prajda Katalin, Levelező üzletemberek. Firenzeiek a Zsigmond korban. In: *Századok 144/1.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 301-334.
- Prajda Katalin, Ozorai Pipó: cittadino fiorentino-baro Regni Hungariae. Egy ismert életút kihagyott részletei. In: *Aetas 29/1.* (szerk. Galamb Gy.), Szeged, 2014, 74-83.
- Pray Georgius, *Specimen hierarchiae Hungaricae II. De archiepiscopatu Colocensi et eius suffraganeis*, Pozsony-Kassa, 1779.
- Prelender Ivica, Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi. In: *Historijski zbornik 44/1.*, Zagreb, 1991, 23-41.
- Prosperi Adriano, Per la storia dell'Inquisizione romana. In: *L'Inquisizione Romana in Italia nell'eta moderna. Archivi, problemi di metodo e nuove ricerche. Atti del seminario internazionale Trieste, 18-20 maggio 1988*, Roma, 1991, 27-63.
- Prosperi Adriano, *Tribunali della coscienza (Inquisitori, confessori, missionari)*, Torino, 1996, 5-210.
- Purgstall Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches. Grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven I-X*. Pest, 1827-1840.
- R. Várkonyi Ágnes, *Három évszázad Magyarország történetében I*. Budapest, 1999.
- R. Várkonyi Ágnes, *Magyarország története 1526-1686*, in: *Pach Zsigmond Pál (szerk.): Magyarország története tíz kötetben*, Budapest, 1987.
- Rábel László, *A vármegyék múltja és jövő hivatása. Jogtörténeti és politikai tanulmány*, Sopron, 1911
- Ráczy István, *A hajdúk a XVII. században* in: Ráczy István (szerk.), *Magyar történeti tanulmányok II*, Debrecen, 1969, 5-24.
- Ráczy István, *A török világ hagyatéka Magyarországon*, Debrecen, 1995.

- Rácz Károly, *A pozsonyi vértörvényszék áldozatai 1674-ben*. I-III. Lugos 1899-1909.
- Радонић Јован, Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од XIII - XVI века. У: *Глас Српске краљевске академије CLXXXVII*, Београд, 1941.
- Радонић Јован, *Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века*, Београд, 1950.
- Радонић Јован, Србија и Угарска у средњем веку. У: *Војводина I. Од најстаријих времена до Велике сеобе*, Колунџија З. (ур.), Нови Сад, 2008.
- Rajz Mihály, *A váci egyházmegye a török uralom végén*, Vác, 1943.
- Reiche Jens, *Kirchbaukunst des 10. und frühen 11. Jahrhunderts in Italien*, in: *Die Ottonen. Kunst-Architektur-Geschichte*. Ed. Beuckers Klaus Gereon, Petersberg, 2002.
- Reiszig Ede, *A Geregye nemzetség*. In: *Turul 18* (szerk. Schönherr Gy.), Budapest, 1900, 117-135.
- Reizner János, *Szeged története IV. Oklevéltárral*, Szeged, 1900.
- Repiczky János-Szilágyi Sándor, *Nagy-Körös városa török levelei*, Kecskemét, 1859.
- Reviczky Bertalan, *A Boldogságos Szűzről címzett vágújhelyi prépostság története*. Trencsén, 1897.
- Ripoche Jean Pierre, *Bizánc vagy Róma. Magyarország vállasztási kérdése a középkorban*. In: *Századok 111/1*. (szerk. Kónya S.), Budapest, 1977, 79-92.
- Ritzler Remigium-Sefrin Pirminum, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi V. (1667-1730)*, Romae, 1952.
- Ritzler Remigius, *Bischöfliche Informativprozesse im Archiv der Datarie. Römische Quartalschrift 50* (ed. Vincke J.), Freiburg, 1955, 95-101.
- Ritzler Remigius, *Die bischöflichen Informativprozesse in den „Processus Consistoriales“ im Archiv des Kardinalkollegs bis 1907. Römische Historische Mitteilungen 2* (Santifaler L.), Wien, 1958, 204-220.
- Révész Éva, *Régészeti és történeti adatok a kora Árpád-kori bizánci-bolgár-magyar egyházi kapcsolatokhoz*, Szeged, 2011.
- Révész Eéva, *Turkia orthodox főpapjai az első ezredforduló magyar történelmében*. In: Földvári S. (szerk.) *Slavica-Byzantina. Tanulmányok Ojtozi Eszter emlékére*. Budapest, 2012.
- Romsics Ignác, *Mohács emlékezete*. In: *Rubicon 10*, Budapest, 2014, 71-81.
- Róka Joanne, *Vitae Vaspremiensium Praesulum, Posonii 1779*.
- Rokai, Petar, *Gyletus dux Sirmii*. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju 27*. (ur. Gavrilović S.), Novi Sad, 1983, 121–127.

Рокаи Петар, „Бродови“ на Дунаву и притокама на подручју јужне Угарске у средњем веку. У: *Пловидба на Дунаву и његовим притокама кроз векове* (Ур. Чубриловић В.), Београд, 1983, 139-176.

Rokay Péter, *Salamon és Póla*, Újvidék, 1990.

Рокаи Петар, Ђере Золтан, Пал Тибор, Касаш Александар, *Историја Мађара*. Београд, 2002.

Rokay Péter, Csömöre Zoltán (ed.), *Dózsa György-Ђерђ Дожа. А 2014. november 21-én és 28-án Nagyikindán és Makón megtartott nemzetközi tudományos értekezlet tematikus tanulmánykötete. Тематски зборник радова са међународне научне конференције одржане у Кикинди и Макоу 21. и 28. новембра 2014. Године*, Makó-Nagyikinda-Кикинда-Мако, 2017.

Rozsondai Marianne, Báthory Miklós humanista főpap könyvtára, in: Horváth A. (szerk.), *Báthory Miklós Váci püspök emlékezete (1474-1506)*. Tanulmányok, Vác, 2007, 131-144.

Rundstedt Hans von, *Die Regelung des Getreidehandels in den Städten Südwestdeutschlands und der deutschen Schweiz im späteren Mittelalter und im Beginn der Neuzeit*, Wiesbaden, 1930.

Rupp Jakob: *Magyarország helyrajzi története, fő tekintettel az egyházi intézetekre I-III*. Pest-Budapest 1870-1876.

Ruzsás Lajos-Szücs Jenő, A várostörténeti kutatás helyzete és feladatai, in: *Magyar Tudományos Akadémia Filológiai és Történettudományi Osztályának Közleményei 15.* (szerk. Mátrai L.), Budapest, 1966, 5-15.

Salamon Ferenc, *Magyarország a török hódítás korában*, Budapest, 1886.

Šabanović Hazim, Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV soljeća. In: *Istoriskopravni zbornik Pravnog fakulteta Sarajevo 1-2*, Sarajevo, 1949, 175-208.

Шабановић Хазим, Управна подјела југословенских земаља под турском владавином до карловачког мира 1699. године. У: *Годишњак Историског друштва Босне и Херцеговине IV* (ур. Бабић А.), Сарајево, 1952, 171-204.

Šabanović Hazim, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podljela*, Sarajevo, 1959.

Šabanović Hazim, *Krajište Isa-Bega Ishakovića. Zbirni katastarski popisi iz 1455. godine*, Sarajevo, 1964.

Šabanović Hazim, *Turski izvori za istoriju Beograda I. Katastarski popisi Beograda i okoline 1476-1566*. Београд, 1964.

- Sávai János, Pintér Gábor, Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából, I (*Acta vol. 1-12 i SOCG vol. 56-79.*), Szeged, 1993.
- Sávai János, *Missziók, mesterek, licenciátusok*, Szeged, 1997.
- Schrauf Károly, *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*, Budapest, 1892.
- Registrum bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke (1493-1553)*, Budapest, 1893.
- Schrauf Károly, *A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-tól 1630-ig*, Budapest, 1902.
- Schiller Bódog, *Az örökös förendiség eredete Magyarországon*, Budapest, 1900.
- Schünemann K., *Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa*, Breslau, 1929.
- Schwedt H. Hermann, Die römischen Kongregationen der Inquisition und des Index und die Kirche im Reich (16. und 17. Jahrhundert). In: *Römische Quartalschrift* 90 (ed. Ganzer K.), Freiburg, 1995, 43-73.
- Sebők Ferenc, I. Károly király tartózkodási helyei 1341-ben. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 119. (szerk. Makk F.), Szeged, 2004, 57-63.
- Šišić Ferdo, Itinerarij Karla I. (1301-1342). in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva* 4 (ur. I. Bojančić Kninski), 1902, Zagreb, 131-143.
- Šišić Ferdo, Itinerari vladaoca hrvatskih i ugarsko-hrvatskih od najstarijih vremena do Bele IV. in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva* 5. (ur.Bojančić K. I.), 1903, Zagreb, 42-53.
- Shaperd John, Another New England-Anglo-Saxon Settlement on the Black Sea. In: *Byzantine Studies* 1, Oxford, 1974, 19-39.
- Skorka Renáta, A céhrendszer kibontakozása. In: Szulovszky J. (szerk.), *A magyar kézművesipar története*, Budapest, 2005, 109-150.
- Рудолф Шмит, Из прошлости Бача. У: *Гласник историског друштва у Новом Саду* 37-38. (ур. Поповић Ј. Д.), Нови Сад, 1939, 382-413.
- Шмит Рудолф, Бошковић Ђурђе, Средњовековни градови у Војводини, in: *Војводина I. Од најстаријих времена до велике сеобе* (ур. Поповић Ј. Д.), Нови Сад, 2008, 301-329.
- Soltész Zoltánné, *A Mátyás- Graduale*, Budapest, 2005.
- Solvi Dániel, Galamb György, Az inkvizítor Kapisztrán János és a ferences ellenzék. In: *Aetas* 23 (szerk. Galamb Gy.), Szeged, 2008, 5–24.
- Solymosi László, *A földesúri járadékok új rendszere a 13. századi Magyarországon*, Budapest, 1981.

- Solymosi László, A hiteleshelyi pecséthasználat kezdetei. In: *A magyar hivatalbeli írásbeliség fejlődése 1181-1981*, Budapest, 1984, 91-139.
- Solymosi László, *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban*. Diplomatikai és pecsétanni tanulmányok, Budapest, 2006. 44-71.
- Solymosi László, A hiteleshelyek számának alakulása a 14-15. században. In: *Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*, Budapest, 2012, 545-560.
- Soós Elemér, A munkácsi vár. In: *Hadtörténelmi közlemények 11.* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1910. 418-446, 513-549.
- Soós Elemér, *A magyarországi várak történeti fejlődése*, Budapest, 1912.
- Soós Elemér, A tokaji vár története. In: *Hadtörténelmi Közlemények 14.* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1913. 65-89, 167-195.
- Soós Elemér, *Eger-vár története*, Budapest, 1914.
- Soós Elemér, Sóvár története, hadi és műleírása. In: *Hadtörténelmi Közlemények 23-24.* (szerk. Gyalócai J.), Budapest, 1922-1923. 244-269.
- Sörös Pongrácz, *Az elenyészett bencés apátságok*, Budapest, 1912.
- Spilka Lőrinc, Jászó története 1243-tól 1552-ig. in: *A gödöllői premontrei Szent Norbert gimnázium évkönyve 1942-1943.* (szerk. Komorowitz L. B.), Gödöllő, 1943, 407-451.
- Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and modern Turkey I. Empire of the Gazis: The rise and decline of the Ottoman Empire, 1280-1808*, Cambridge, 1976.
- Stelzer Frigyes, *Bácskai adatok a török defterekben* in: *A Bács- Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve I. III/IV.* (ed. Margalits E.), Zombor, 1885, 14-27.
- Stolz Alfonz, *A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon*, Újvidék, 1912.
- Sudár Balázs, Baths in Ottoman Hungary. in: *Acta Orientalia 57/4*, Budapest, 2004, 391-437.
- Sudár Balázs, *Dzsámik és mecsetek a hódolt Magyarországon*, Budapest, 2014.
- Sugár István, *Az egri püspökök története. Az Egri Főegyházmegye schematismusa I.* Budapest, 1984.
- Шулегић Небојша, *Сремски санџак у 16. веку*, Београд, 2013. (doktorska disertacija).
- Sz. Simon Éva, Isztambuli közgyűjtemények az I. világháború után (Fekete Lajos jelentései 1924-ből). In: *Keletkutatás* (szerk. Dávid G. Fodor P.), 2002-2006. 215-228.
- Sz. Simon Éva, *A hódoltságon kívüli „hódoltság”. Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében*, Budapest, 2014.
- Szádeczky Lajos, *A czéhek történetéről Magyarországon*, Budapest, 1889.
- Szakály Ferenc, *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Budapest, 1981.

- Szakály Ferenc, Török megszállás alatt (1543-1686) in: *Szeged története I. A kezdetektől 1686-ig*. Szerk. Kristó Gyula, Szeged, 1983, 648-655.
- Szakály Ferenc, A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól. In: *Katolikus egyháztörténeli konferencia*, Keszthely, 1987.
- Szakály Ferenc, *Virágkor és hanyatlás 1440-1711*, Budapest, 1990.
- Szakály Ferenc, Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben. in: Zombori I. (ed.): *A szerbek Magyarországon*. Szeged, 1991, 11-48.
- Szakály Ferenc, Szerb bevándorlás a török kori Magyarországra. In: *Szomszédaink között Kelet-Európában. Emlékkönyv Niederhauser Emil 70. születésnapjára*, szerk. Glatz Ferenc, Budapest, 1993.
- Szakály Ferenc, *Pest-Pilis-Solt vármegye XVI-XVII. századi dika- és dézsmajegyzékei*, Budapest, 1995.
- Szakály Ferenc, Szeged török uralom alá kerülésének történetéhez. in: Koszta László (ed.): *Kelet és nyugat között. Történelmi tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szeged, 1995, 451-169.
- Szakály Ferenc, *Az első dunántúli szandzsák megszervezője Kaszim bég*. In: *Keletkutatás* (szerk. Dávid G., Fodor P.), Budapest, 1995, 23-45.
- Szakály Ferenc, *Mezőváros és reformáció. Tanulmányok a korai magyar polgárosodás kérdéséhez*, Budapest, 1995.
- Szakály Ferenc, *Magyar intézmények a török hódoltságban*. Budapest, 1997.
- Szakály Ferenc, Templom és hitélet a 17. Századi váci egyházmegyében. In: *R. Várkonyi Égnes Emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére*. Szerk. Tusor Péter. Budapest, 1998. 232-250., 223-231.
- Szegfű László, Az Ajtony-monda. In: *Acta Historica 40* (szerk. Gaál E.), Szeged, 1972. 3-30.
- Сегги Ласло, *Студенти са данашње територије Војводине на европским универзитетима 1338-1919*. Szögi László, *Vajdasági diákok az európai egyetemeken 1338-1919*. Нови Сад, 2010.
- Székely György, A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából 12.* (szerk. Ember Gy., Fejér K., Fülöp F.), Budapest, 1957, 7-23.
- Székely György, Vidéki termelőágak és az árukereskedelem a XV-XVI. században. In: *Agrártörténeli Szemle 3/3-4.* (szerk. Lázár V.), Budapest, 1961, 309-322.
- Sekulić Ante, *Drevni Bač*, Split, 1978.
- Sekulić Ante, *Bački Hrvati. Narodni život i običaji*. Zagreb, 1991.

Setton Kenneth Meyer, *Venice, Austria, and the Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991.

Szende Katalin, *Városi gazdálkodás a középkori Magyarországon*. In: *Gazdaság és gazdálkodás a középkori Magyarországon: gazdaságtörténet, anyagi kultúra, régészet*. Budapest, 2008, 413-447.

Szende Katalin, Az ispánsági vártól a városig: miért, hogyan-vagy miért nem? In: *Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára*, Budapest, 2013, 127-143.

Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele, Budapest, 1918.

Szentpétery Imre, Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. In: *Magyar Nyelv* 23 (szerk. Gombocz Z., Melich J.), Budapest, 1927, 360-370.

Szilágyi Lóránd, *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458-1526.*, Budapest, 1930.

Szila László, Quellen der ungarischen Kirchengeschichte aus ehemaligen Jesuitenarchiven. In: *Ungarn-Jahrbuch 4* (ed. Glassl H.), Mainz, 1972, 171-189.

Szila László, Inventar der die Jesuitenmission im Türkischen Ungarn betreffenden Dokumente im Band Austr. 20. des Römischen Archivs der Gesellschaft Jesu, in: *Südosteuropa unter dem Halbmond. Untersuchungen über Geschichte und Kultur der südosteuropäischen Völker während der Türkenzeit Prof. Georg Stadtmüller zum 65. Geburtstag gewidmet*, München, 1975, 255-267.

Szilágyi Sándor, A Corvina történetéhez. in: *Magyar Könyvszemle*, 7/5-6. (szerk. Csontos J.), Budapest, 1882, 336-340.

Симић Гордана, *Донжон куле у фортификацији средњовековних градова*, Београд, 2010.

Szoika Kamill, *A földesúri bírászkodás az Árpád-kori Magyarországon*, Budapest, 1944.

Sroka Stanislaw A., *Ksiaze Wladyslaw Opolczyk na Wegrzech*, Kraków, 1996.

Stjepan Sršan, *Bartol Kašić. Putovanja južnoslovenskim zemljama*, Privlaka, 1987.

Станојев Небојша, *Средњовековна насеља у Војводини*, Нови Сад, 1996.

Станојев Јермина, Станојев Небојша, *Водич каталог. Тврђава Бач*, Нови Сад, 2013.

Стојковски Борис, Сарадници Јована Ненада. У: *Траг 3/7*. (ур. Сладоје Ђ.), Врбас, 2007, 149-163.

Стојковски Борис, Бачки жупан Вид. In: *Споменица Историјског архива Срем 7* (ур. Ђурић Ђ.), Сремска Митровица, 2008, 62-71.

Стојковски Борис, Ниш у византијско-угарским односима у XI и XII веку. У: *Ниш и Византија VII, Зборник радова*, Ниш, 2009, 383-394.

Стојковски Борис, *Бач средиште сремске цркве?*, Српска теологија данас, I књига, Београд, 2010.

Стојковски Борис, Остаци библиотеке Corvina угарског краља Матије Хуњадија Корвина, у: *Међународна научна конференција Књига и језик у огледалу савременог друштва*. Зборник радова, Београд 2011, 299-308.

Stojkovski Boris: Egy bizánci könyv a reneszánszi Bácsos. In: *A magyar tudomány napja a Délvidéken*. Szerk. Szalma József. Újvidék, 2011.

Boris Stojkovski, Abu Hamid in Hungary. U: *Истраживања 22*. (ур. Микавица Д.), Нови Сад, 2011, 107-115.

Стојковски Борис, Сремски бискупи 1229-1534. у: *Istraživanja 23*, (ур. Микавица Д.), Novi Sad, 2012, 161-180.

Стојковски Борис, *Црквена историја Срема у средњем веку*, Нови Сад, 2012. (doktorska disertacija)

Стојковски Борис, Интеркултуралност библиотеке краља Матије Корвина, у: А. Вранеш, Љ. Марковић (ур.), *Културе у дијалогу/ Cultures in dialogue*, књ. 3, *Културна дипломатија и библиотеке*, Београд 2013, 385-400.

Стојковски Борис, Дела античких аутора у библиотеци краља Матије Корвина, у: Ксенија Марицки Гађански (ур.), *Антика и савремени свет, научници истраживачи и тумачи*, Зборник радова, Београд 2013, 355-377.

Stojkovski Boris. The Greek charter of the Hungarian king Stephen I. u: *Zbornik radova Vizantološkog instituta* LIII, Beograd 2016, 127-140.

Стојковски Борис, Библиотека Калочко-Бачког надбискупа Петра Варадија. In: *Антика и савремени свет данас* (ур. Гађански К. М.), Београд, 2016, 313-322.

Stojkovski Boris, Kartalija Nebojša, The *other* and the *self* in the travel accounts of southern Hungary and Serbia in the works of Al-Idrisi and Abu-Hamid Al-Garnati. In: *Romano-Arabica XVIII. Geographies of Arab and Muslim Identity through the Eyes of Travelers*. (ed. Sitaru L.), Bukarest, 2018, 207-217.

Стојковски Борис, Карталија Небојша, Перцепција Балканског палуострва у путописима источних и западних путописаца од XI до XV века. У: *Deveti međunarodni interdisciplinarni simpozijum Susret Kultura* (ur. Živančević Sekeruš I., Milanović Ž.), Novi Sad, 2018, 119-128.

Стојковски Борис, *Цар Јован Ненад*, Будимпешта, 2018.

Стојковски Борис, Византијски манастири у средњовековној Угарској. У: *Православно монаштво. Тематски зборник посвећен аримандриту Дионисију (Пантелићу)*,

духовнику манастира Светог Стефана у Липовцу, поводом седам деценија његове монашке службе. Ниш, 2019, 115-137.

Szabady Béla, Nagyfalvi Gergely váci püspök, zalavári apát (1576-1643). in: *Pannonhalmi Szemle* 7 (szerk. Strommer V.), Pannonhalma, 1932, 212-232.

Szabó Dezső, *A magyar országgyűlések története II. Lajos korában*. Budapest, 1909.

Szabó István, *Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből*. Budapest, 1954.

Szabó István, Az 1351. évi jobbágytörvények. In: *Századok* 88/4 (szerk. Andics E.), Budapest, 1954, 497-528.

Szabó István, *Magyarország népessége az 1330-as és az 1526-os évek között*. In: Kovacsics József. *Magyarország történeti demográfiája. Magyarország népessége a Honfoglalástól 1949-ig*, Budapest, 1963, 63-113.

Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X-XV. század)*, Budapest, 1966.

Szabó István, *A középkori magyar falu*, Budapest, 1969.

Szabó Jenő, A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. In: *Levéltári Közlemények* 43/2. (szerk. Borsa I., Ember Gy.), Budapest, 1972, 213-263.

Szabó Károly, *Az Erdélyi Múzeum okleveleinek kivonata (1232-1540)*, Budapest, 1889.

Szalay József, *Városaink a tizenharmadik században*, Budapest, 1878.

Szalay László, Statisticai adatok Magyarország török korszakából. In: *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*. Pest, 1859.

Szántó Konrád, *A jászberényi ferences templom története (1472-1972)*, Budapest, 1972

Szántó Konrád, *A katolikus egyház története I-II*, Budapest, 1987.

Szentkláray, Jenő, *A dunai hajóhadak története*, Budapest, 1885.

Szentkláray Jenő, *Újabb részletek a délmagyarországi török hódoltság történetéből*, Budapest, 1917.

Szentpétery Imre, *Magyar oklevéltan*, Budapest, 1930.

Szilády Áron, *A defterekről*, Pest, 1872.

Szőcs Tibor, *A nádori intézmény korai története 1000-1342*, Budapest, 2014.

Станојевић Станоје, Три прилога историјској географији. У: *Књиге Гласа Српске Краљевске Академије (СКА) 126*. Београд-Земун, 1927, 79-83.

Szücs Jenő, *Városok és kézművesség a XV. századi Magyarországon*, Budapest, 1955.

Szücs Jenő, Megosztott parasztság-egységesülő jobbágyság. A paraszti társadalom átalakulása a 13. században. In: *Századok* 115/1-2. (szerk. Kónya L.), Budapest, 1981, 3-65, 263-319.

- Szűcs Jenő, Az 1267. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In: *Mályusz Elemér Emlékkönyv* (szerk. H. Balázs É. Fügedi E. Maksay F.), Budapest, 1984, 341-394.
- Szűcs Jenő, A gabona árforradalma a 13. században. In: *Történelmi Szemle 27/1-2.* (szerk. Ránki Gy.), Budapest, 1984, 5-33.
- Szűcs Jenő, *Az utolsó Árpádok*, Budapest, 1993.
- Szvorényi Mihály, *Historiae Ecclesiasticae Regni Hungariae Amoenitates V.*, Jaurini, 1795.
- Tadeusz Lewicki, *Polska i krajesasiednie w świetle „Ksiegi Rogera” geografą arabskiego z 12 W.* Al-Idrisi, II. Varsó 1954.
- Тадиф Јорјо, Поповић Тома, *Дубровачка архивска грађа о Београду II.* Београд, 1950.
- Tagányi Károly, Vármegyéink eredetének kérdése, in: *Történelmi Szemle 2* (szerk. Angyal D.), Budapest, 1913, 510-541.
- Takáts Sándor, A dunai hajózás a XVI. és XVII. században. In: *Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 7* (ur. Kováts F.), Budapest, 1900., 95-123.
- Tedeschi John, *Il giudice e l'eretico. Studi sull'Inquisizione romana*, Milano, 1997.
- Thallóczy Lajos, Bruchstücke aus der Geschichte der Nordwestlichen Balkanländer. *Wissenschaftliche Mittheilungen aus der Bosnien und Hercegovina III.* Wien, 1895, 298-371.
- Timár Kálmán, A kalocsai főszékesegyház régi könyvtára. In: *Religio 68* (szerk. Dudek J.), Budapest, 1909, 680-681.
- Thallóczy Lajos, Áldásy Antal, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198-1526.* Budapest, 1907.
- Thallóczy Lajos-Krcsmárik János-Szekfű Gyula (Szerk.), *A Rákóczi-emigráció török okmányai, Budapest, 1911., Török-magyar oklevéltár 1533-1789. Gyűjtötte és fordította: Karácson Imre.* Budapest, 1914.
- Theodorescu R., Marginalia to 11th century Anglo- Saxons in the Pontic Area. In: *Revue Roumaine d' histoire 20*, Bucureşti, 1981, 637-645.
- Thoroczkay Gábor, Az első magyarországi érsekek kérdéséhez. In: Homonnai Sarolta-Piti Ferenc-Tóth Ildikó (szerk.) *Tanulmányok a középkori magyar történelemről.* Szeged. 1999. 129-142.
- Thoroczkay Gábor, Megjegyzések a Hartvik-féle Szent István-legenda datálásának kérdéséhez. In. „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére.* (szerk. Piti F.), Szeged, 2000, 569-591.
- Thoroczkay Gábor, *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok.* Budapest, 2009.

- Todorov Nikolai, The Balkan Town of the 15th-19th Centuries in the Ottoman Empire. In: *Etudes Balkaniques* 4. Sofia, 1971. 28-54.
- Tóth István György, Raguzai Bonifác, a hódoltság első pápai vizitátora (1581-1582). in: *Történelmi Szemle* 39 (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 447-472.
- Tóth István György, Egy hódoltsági plébános panasza a jezsuiták, a ferencesek és Róma ellen. In: *Miscellanea fontium historiae Europae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. Kalmár János, Budapest, 1997, 107-112.
- Tóth István György, A mohácsi plébános, a budai pasa, és a kálvinista konstantinápolyi pátriárka. Don Simone Matkovics levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához (1622-1635). in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 8. Budapest, 1997, 185-252.
- Tóth István György, Egy albán érsek a magyarországi török hódoltságban. Pietro Massarecchi belgrádi apostoli adminisztrátor levelei a Hitterjesztés Szent Kongregációjához. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*, szerk. Csukovits Enikő, Budapest, 1998, 245-281.
- Tóth István György, Az első székelyföldi katolikus népszámlálás. In: *Történelmi Szemle* 40 (szerk. Szakály F.), Budapest, 1999, 61-85.
- Tóth István György, Egy bosnyák missziópüspök térítőútjai a hódoltságban. (Matteo Benlich belgrádi püspök levelei Rómába, 1653-1673). in: *Levéltári Közlemények* 70 (szerk. Gecsényi L.), Budapest, 1999, 107-142.
- Tóth István György, Raguzai misszionáriusok levelei Rómába a magyarországi hódoltságról (1571-1627). in: *A Ráday Gyűjtemény Évkönyve* 9, Budapest, 1999, 277-334.
- Tóth István György, Koszovóból vagy Mezopotámiából? Missziópüspökök a magyarországi hódoltságban. In: *Történelmi Szemle* 41. (szerk. Radics K.), Budapest, 1999, 279-329.
- Tóth István György, Szent Ferenc követői vagy a szultán katonái? Bosnyák ferencesek a hódoltsági missziókban. In: *Századok* 134 (szerk. Pál L.), Budapest, 2000, 747-799.
- Tóth István György, Raguzai Lajos, a hódoltság utolsó misszionáriusa. In: *Egyháztörténeti Szemle* 1 (szerk. Balogh J., Dienes D., Fazekas Cs.), Miskolc, 2000, 10-48.
- Tóth István György, A Propaganda megalapítása és Magyarország (1622). in: *Történelmi Szemle* 42 (szerk. Szakály F.), Budapest, 2000, 19-68.
- Tóth Péter, Vallon főpapok a magyar egyház újjászervezésében a pogánylázadás után. In: *Tanulmányok a 950 éves tihanyi alapítólevél tiszteletére*. (Szerk.) Érszegi Géza, Tihany, 2007.
- Tóth Sándor László, Az etelközi magyar-besenyő háború. In: *Századok* 122 (szerk. Pál L.), Budapest, 1988, 541-576.
- Tóth Sándor László, *A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború*, Szeged, 2000.

- Tóth Sándor László, Hódoltsági török várak őrsége egy 1576-1590. évi német összeírásban. In: *Aetas 23* (szerk. Papp Sándor), Szeged, 2008, 99-128.
- Tóth-Szabó Pál, *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*, Budapest, 1917.
- Tóth Tamás, *A Kalocsa- Bácsai főegyházmegye 18. századi megújulása*. Budapest- Kalocsa, 2014.
- Török József-Legeza László, *A kalocsai érsekség évezrede*, Budapest, 1999.
- Török József, Legeza László, *A magyar egyház évezrede*, Budapest, 2000.
- Török József, *A tizenegyedik század története*, Budapest, 2002.
- Török Pál, *A nemesi vármegye megalakulása*, Kolozsvár, 1907.
- Treiber Gustav, Debresin. In: *Korrespondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde 52* (ed. Spek R.), 1929, Hermannstadt, 13-17, 79-82.
- Trencsén Károly, Bácska a török hódoltság korában. In: *Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyve 24/4* (szerk. Trencsén K.), Zombor, 1908, 163-173.
- Tringli István, Megyék a középkori Magyarországon. In: *A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. Vármegyék és Szabad Kerületek*. (szerk. Radics K.), Debrecen, 2001, 15-50.
- Tringli István, Pest megye a késő középkorban. In: *Pest megye történeti monográfiája I/2*. (szerk.) Zsoldos Attila, Budapest, 2001, 75-186.
- Tringli István, Mohács felé 1490-1526. *Magyarország története 8*. Főszerk. Romsics Ignác. Budapest 2009.
- Tringli István, Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon. In: *Századok 144/5*. (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 1291-1344.
- Tringli István, Segítők a középkori hatalmaskodásban. In: *Ünnepi kötet dr. Blazovich László 70. születésnapjára* (szerk. Baloghi E., Homoki N. M.), Szeged, 2013, 691-714.
- Turchányi Tihamér, Krassó-Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig (1490). *Krassó-Szörény megye története I. 1*. Lugos, 1906.
- Tusor Péter, Eszterházy Károly kánoni vizsgálási jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. In: *Eszterházy Károly Emlékkönyv*. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1999.
- Tüskés Anna, *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Student from Hungary at the university of Vienna between 1365 and 1526*, Budapest, 2008.
- Ђирковић Сима, Историја средњовековне Босанске државе, Београд, 1964.
- Ђирковић Сима, Остаци државног живота у доба турске превласти. Последњи деспоти. У: Калић Ј. (ур.), *Историја српског народа II*, Београд, 1982.
- Udvardy József, *A kalocsai érsekek életrajza (1000-1526)*. Köln, 1991.

- Udvardy József, *A kalocsai főszékeskáptalan története a középkorban*, Budapest, 1992.
- Uhrin Dorottya, A Váradi Regestrum veneficiummal és maleficiummal kapcsolatos esetei. In: *Micae Medievales III. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról* (szerk. Gál J., Péterfi B, Vadas A., Kranzieritz K.), Budapest, 2013. 131-153.
- Uyar Mesut, Erickson J. Edward, *A military history of the Ottomans. From Osman to Attatürk*, Santa Barbara, 2009.
- Unghváry Sándor, *A magyar reformáció az ottomán hódoltság alatt. Tanulmányok és életrajzi vázlatok*, Budapest, 1994.
- Unyi Bernardin, *Sokácok-bunyevácok és a bosnyák ferencesek története*, Budapest, 1947.
- Vadas Ferenc (szerk.), *Ozorai Pipo emlékezete, Szekszárd, 1987.*
- Vajay Szabolcs, Géza nagyfejedelem és családja. In: *Székesfehérvár évszázadai I.* szerk. Kralovánszky Alán, Székesfehérvár, 1967.
- Vajda Gyula: *A Váradi Regestrum (1209–1235). Magyar műveltség-történeti kútforrás ismertetése és bírálata.* Budapest, 1880.
- Vanino Miroslav, Kašićevo izvješće o Don Šimun Matkoviću (1613). in: *Vrela i prinosi 1* (ed. Vanino M.), Sarajevo, 1932, 80-99.
- Vanino Miroslav, Leksikograf Jakov Mikalja S.I. (1601-1654). in: *Vrela i prinosi 2* (ed. Vanino M.), Sarajevo, 1933, 1-43.
- Vanino Miroslav, Isusovci u Beogradu u XVII i XVIII stoljeću. In: *Vrela i prinosi 4* (ed. Vanino M.), Sarajevo, 1934, 1-47.
- Vanino Miroslav, Predlozi Bartola Kašića Svetoj Stolici za spas i procvat katoličanstva u Turskoj (1613. i 1614.). in: *Croatia Sacra 4/8* (ed. Vanino M.), Zagreb, 1934, 217-254.
- Vanino Miroslav, Autobiografija Bartola Kašića. In: *Građa povijest književnosti hrvatske 15* (ur. Francev F.), Zagreb, 1940, 1-144.
- Vanino Miroslav, *Isusovci i hrvatski narod I-II.* Zagreb, 1969-1987.
- Vanyó Tihamér, Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649-1673. *Levéltári Közlemények 42* (szerk. Ember Gy.), Budapest, 1971, 328-335.
- Vanyó Tihamér, A hazai hódoltság vatikáni források tükrében. In: *Vigilia 38/2* (szerk. Rónay Gy.), Budapest, 1973, 88-97.
- Varjú Elemér, *Magyar várak*, Budapest, é. n.
- Vass Előd, Törökkoppány 1566. évi első török adóösszeírása. In: Somogy megye múltjából. In: *Levéltári Évkönyv 3* (szerk. Kanyar J.), Kaposvár, 1972, 57-75.
- Vass Előd, A szegedi és a csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása in: Farkas József (szerk.), *Tanulmányok Csongrád megye történelméből III.* Szeged, 1979, 5-80.

- Vass Előd, A szécsényi szandzsák 1554. évi adóösszeírása. In: *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve 18.* (szerk. Végh M.), Salgótarján, 1993, 9-102.
- Váczy Péter, A királyi serviensek és a patrimoniális királyság. In: *Századok 61* (szerk. Domanovszky S.), Budapest, 1927, 243-290, 351-414.
- Váczy Péter, Gyula és Ajtony. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének hatvanadik évfordulójának ünnepére.* Budapest, 1938, 475-506.
- Varga Imre: Protestáns lelkészek gályarabsága. A Wesselényi-féle összeesküvés egyházpolitikai következményei. In: *Vigilia 38/4* (szerk. Rónay Gy.), Budapest, 1973, 232-239.
- Városov Gyula, Disquisitio historica de unione ecclesiarum Colocensis et Bachiensis. *Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis 1885.* Kalocsa 1885. VII-XXXVII.
- Városov Gyula, Astricus sedi suae Colocensi servatus. In: *Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis 1879.* Kalocsa 1879. VII-XXXIV.
- Városov Gyula, Regesta capituli Bachiensis. In: *Schematismus cleri Archidioecesis Colocensis et Bachiensis anno 1883.* Kalocsa, 1883, VII-XL.
- Vázsonyi Varga Béla, *Kinizsi Pál*, Veszprém, 1988.
- Veress Endre, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Budapest, 1915.
- Véber János, Péter Varadi's Epistolarium. In: *Infima Aetas Pannonica. Studies In Late Medieval Hungarian History* (ed. Péter E. K., Kornél Sz.), Budapest, 2008, 309-329.
- Véber János, *Két korszak határán, Váradi Péter pályaképe és írói életműve.* Budapest, 2009. (doktorska disertacija)
- Véber János, *Két korszak határán. Váradi péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe,* Pécs-Budapest, 2016.
- Vittinghof Friedrich, *Zur Verfassung des spätantiken Stadt.* Lindau-Konstanz, 1958.
- Вујовић Славица, Станојев Небојша, Тврђава у Бачу. истраживачки и конзерваторско-рестаураторски радови. In: *Гласник Друштва конзерватора Србије 29* (ур. Бујовић С.), Београд, 2005, 67-71.
- Вујовић Славица, Средњовековна тврђава са подграђем у Бачу. In: *Гласник Друштва конзерватора Србије 31* (ур. Ђекић М.), Београд, 2007, 79-83.
- Вујовић Славица, *Како очувати и користити културно наслеђе. Допринос векова Бача,* Нови Сад, 2016.

- Weisz Boglárka, *Vámok és vámszedés az Árpád- kori Magyarországon (Történeti áttekintés, adattár)*, Szeged, 2006.(doktorska disertacija)
- Weisz Boglárka, Vásártartás az Árpád-korban. In: *Századok 141/4* (szerk. Pál L.) Budapest, 2007, 879-943.
- Weisz Boglárka, Vásárok a középkorban. In: *Századok 144/5.* (szerk. Pál L.), Budapest, 2010, 1397-1454.
- Weisz Boglárka, Vásáros helyek a középkori Bács és Bodrog megyékben. In: *Bácsorsszág 73/2* (szerk. Ricz P.), Szabadka, 2015, 4-7.
- Wenzel Gusztáv, *Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben.* Budapest, 1877.
- Wenzel Gusztáv, *Magyarország bányászatának kritikai története,* Budapest, 1880.
- Werböczy István, *A dicsőséges magyar királyság szokásjogának hármaskönyve. Latin-magyar kétnyelvű kiadás.* Budapest, 1990.
- Wertner Moritz, Itinerar des König Ludwig I. in: *Vjesnik Kraljevskog-slavonsko-dalmatinskog Zemaljskog Arkiva 5.* (ur. I. Bojančić Kninski), 1903, Zagreb, 115-146.
- Wertner Mór, Az Árpádkori megyei tisztviselők (Okirati kútfők nyomán) I. In: *Történelmi Tár 3/20* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1897, 442-447.
- Wertner Mór, Újabb adalékok az Árpádkori megyei tisztviselők ismeretéhez I. In: *Történelmi Tár 4/6* (szerk. Toldy F.), Budapest, 1905, 43-44.
- Wertner Mór, Magyar hadjáratok a XV. század első felében. In: *Hadtörténeti Közlemények 12* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1911, 251-276.
- Wertner Mór, Magyar hadjáratok a XV. század második felében. In: *Hadtörténeti Közlemények 13* (szerk. Szendrei J.), Budapest, 1912, 54-92.
- Wertner Mór, Nagy Lajos király hadjáratai. In: *Hadtörténelmi Közlemények 19.* (szerk. Pilch J.), 1918, Budapest, 59-67, 202-271.
- Winkler Gusztáv, *Reneszánsz erődépítészet Magyarországon. Mérnöki szemmel,* Budapest, 2004.
- Winkler Pál, *Monostoraink a mohácsi vész előtt a kalocsai egyházmegyében,* Kalocsa, 1933.
- Winkler Pál: *A kalocsai és bácsi érseki főkapitán története alapításától 1935-ig,* Kalocsa, 1935.
- Wolf Mária, Adatok az ispáni várak szerepéhez az Árpád-kori Magyarországon. In: *Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére.* Szerk. Terei György et al., Budapest, 2011, 323-328.

Zach Krista, Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibršimović in Türkisch-Ungarn (1649). In: *Ungarn-Jahrbuch* 8 (ed. Adriányi G., Glassl H., Völkl E.), München, 1977, 1-31; Tóth István György 1999. 107-142.

Zákonyi Ferenc, *Nagyvázsony*. Győr, 1977.

Závodszy Levente, *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*, Budapest, 1904.

Zimmermann Harald, Papstregesten 911-1024. *Regesta Imperii* II/5. Wien-Graz-Köln, 1969, 716.

Зиројевић Олга, Један век турске владавине у Сланкамену (1521-1621). у: *Историјски часопис 14-15.*, Београд, 1965, 75-105.

Зиројевић Олга, Управна подела данашње Војводине и Славоније у време Турака. У: *Зборник за историју Матице Српске 1.* (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1970, 11-26.

Зиројевић Олга, Турска утврђена места на подручју данашње Војводине и Славоније и Барање. У: *Зборник за историју Матице Српске 14.* (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1973, 99-143.

Зиројевић Олга, Белешке Евлије Челебије о насељима на путу од Београда до Будима у светлу савремених извора. У: *Историјски Часопис 24.* Београд, 1977, 161-175.

Зиројевић Олга, Земун, период турске владавине до Бечког рата (1683). у: *Годишњак града Београда 30.*, Београд, 1983, 21-26.

Зиројевић Олга, Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније. У: *Историјски часопис 34* (ур. С. Терзић), Београд, 1988, 119-129.

Зиројевић Олга, Ђурђев Бранислав, Опширни дефтер Сегединског санџака. У: *Мешовита грађа (Miscellanea) 17-18.*, Београд, 1988, 7-57.

Зиројевић Олга, Сремске цркве и манастири у турским пописима из друге половине XVI века. У: *Зборник за ликовне уметности Матице Српске 25* (ур. Д. Медаковић), Нови Сад, 1989, 21-60.

Зиројевић Олга, Царски поседи у Срему у време турске власти. У: *Зборник Матице српске за историју 45.* (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1992, 70-75.

Зиројевић Олга, Најстарији турски попис Титела. У: *Зборник Матице Српске за историју 47-48.* (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1993, 133-143.

Зиројевић Олга, Риболов на Средњем Дунаву. У: *Зборник Матице Српске за историју 49.* (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1994, 111-120.

- Zirojević Olga, Бечеј под Турцима. У: *Зборник Матице Српске за историју* 55. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1995, 41-53.
- Zirojević Olga, Крај Турске владавине у Панчеву. У: *Зборник Матице Српске за историју* 57. (ур. С. Гавриловић), Нови Сад, 1997, 121-125.
- Zirojević Olga, *Turci u Podunavlju I-II*. Pančevo, 2008.
- Zombori István (szerk.), *A bécsi Pázmáneum*, Budapest, 2002.
- Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon 1565-ig*, Budapest, 1921.
- Zsák J. Adolf, A biharmegyei és nagyváradai tört. és rég. muzeumnak Bács-Bodrogh vármegyére vonatkozó eredeti oklevelei. In: *A Bács-Bodrogh Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 15/3. (szerk. Roediger L.), Zombor, 1899, 105-113.
- Zsigmond Jakó, Váradai Péter könyvtárának töredéke Kolozsvárott, *Magyar Könyvszemle*, 74/4. (szerk. Kőhalmi B.), Budapest, 1958, 345-350.
- Zsindely Endre, Wolfgang Musculus magyar kapcsolatainak dokumentumai. In: *Tanulmányok és szövegek a magyarországi református egyház XVI. századi történetéből*. szerk. Bartha Tibor, Budapest, 1973. 969-1001.
- Zsoldos Attila, Iobagio Castri Possessionem Habens (A várjobbágyi jogállás anyagi hátterének kérdései). In: *Századok* 128/2 (szerk. Pál L.), Budapest, 1994, 254-272.
- Zsoldos Attila, Téténytől a Hód-tőig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlatja. In: *Történelmi Szemle* (szerk. Szakály F.), Budapest, 1997, 69-98.
- Zsoldos Attila, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyiség történetéből*, Budapest, 1999.
- Zsoldos Attila, Szent István vármegyéi. In: *História* 4, Budapest, 2000, 16-18.
- Zsoldos Attila, *Nagy uralkodók és kiskirályok*. In: *Magyarország története* 4. (szerk. Romsics Ignác), Budapest, 2009.
- Zsoldos Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000-1301*. Budapest, 2011.
- Zsoldos Attila, *A Druget-tartomány története 1315-1342*, Budapest, 2017.
- Zsótér Rózsa, Megjegyzések IV. László király itineráriumához. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica XLII* (szerk. Makk F.), Szeged, 1991, 37-41.

SPISAK TABELA

Tabela 1 Spisak kaločkih nadbiskupa u doba Arpadovića.....	59
Tabela 2 Spisak Kaločko-Bačkih nadbiskupa do 1526.....	67

Tabela 3 Spisak Kaločko-Bačkih nadbiskupa (1527-1685).....	103
Tabela 4 Bački veliki prepoziti (1301-1526; 1453-1526).....	172
Tabela 5 Prepoziti crkve Device Marije (mali prepoziti)	178
Tabela 6 Lista bačkih kantora (1301-1526).....	181
Tabela 7 Lista bačkih arhiđakona (1301-1526).....	184
Tabela 8 List bačkih kustosa.....	187
Tabela 9 Lista bačkih dekana (1301-1437).....	188
Tabela 10 Spisak bačkih župana 1071-1291.....	223
Tabela 11 Spisak bačkih župana 1301-1457.....	234
Tabela 12 Spisak podžupana Bačke županijeBački podžupani 1301-1457.....	239
Tabela 13 Bački solgabirovi 1301-1457	239
Tabela 14 Bački župani 1458-1526	248
Tabela 15 Bački podžupani 1458-1526	249
Tabela 16 Bački solgabirovi 1458-1526.....	250
Tabela 17 Spisak bačkih plemića porotnika 1486-1490.....	251
Tabela 18 Lista sledovanja vina vojsci bačke tvrđave 1522.g.....	362
Tabela 19 Broj isplaćenih vojnika u bačkoj tvrđavi 1612. i 1615. Godine po rodovima vojske.....	380
Tabela 20 Broj vojnika u tvrđavama u južnim nahijama Segedinskog sandžaka.....	382
Tabela 21 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1544/1545. godine	431
Tabela 22 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1560. godine	431
Tabela 23 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1570. godine	432
Tabela 24 Podaci o popisanih muslimana i hrišćana opširnom popisnom (mufassal) defteru iz 1578. godine	432

SPISAK KARATA

Karta 1. Ugarska za vreme Hunjadijevaca i Jagelonaca (1440-1526).....	499
Karta 2. Bačka županija od 1440. do 1526. godine.	500

Karta 3. Karta Kaločko-Bačke nadbiskupije sa arhiđakonatima, posedima, opatijama prepoziturama i samostanima	501
Karta 4. Bač i njegova okolina sa posedima Bačkog kaptola (označeni sa žutom bojom).....	502
Karta 5. Lazarova karta Ugarske iz 1528. godine.....	503
Karta 6. Bač i njegova okolina na Lazarovoj karti	504
Karta 7. Osmanska osvajanja u Ugarskoj i organizovanje Budimskog i Temišvarskog elajeta	505
Karta 8. Mapa Volfganga Lacijusa iz 1556. godine	506
Karta 9. Bač i okolina na Lacijusovoj karti.....	507
Karta 10. Administrativna podela Segedinskog sandžaka iz 1570. godine.....	508
Karta 11. Bačka nahija 1570. godine.....	509

SADRŽAJ

Uvod.....	2
Geostrateški položaj Bača kroz vekova i poreklu imena „Bač“	27
Istorija Kaločko-Bačke nadbiskupije 1000-1683.g.....	30
Pregled historiografije u vezi Kaločko-Bačke nadbiskupije	30
Kad je osnovana Kaločka dijeceza?	33
Kad i zašto je Kaloča postala sedište nove nadbiskupije i da li je imala od početka svoju dijecezu?	35
Ko je bio prvi nadbiskup Kaločke crkve?	38
Da li je Kaločka nadbiskupija osnovana po vizantijskoj ili latinskoj inicijativi? Kad je Bač bio drugi centar nadbiskupije?.....	41
Istorija nadbiskupije za vreme dinastije Arpadovića (1000-1301).....	56
Istorija nadbiskupije u poznom srednjem veku (1301-1526).....	63
Kaločko-Bački nadbiskupi za vreme Osmanske vlasti	102
Istorija Bačkog kaptola od početaka do Mohačke bitke	124
Arhontologija Bačkog kaptola 1301-1526	165
(prepoziti, lektori, kantori, kustosi, dekani i bački arhiđakoni)	165
Bački veliki prepoziti (1301-1526; 1453-1526)	165
Prepoziti crkve Device Marije (mali prepoziti)	173
Bački lektori (1301-1526).....	174
Bački kantori (1301-1526).....	178
Bački arhiđakoni (1301-1526)	181
Bački kustosi (1301-1526).....	184
Bački dekani (1301-1437).....	187
Bački kaptol kao mesto javne vere.....	188
Bač kao centar županije	206
Nastanak županijskog sistema u Ugarskoj	206
Spisak bačkih župana 1071-1291	221
Nastanak plemićkih županija i njena organizacija	229
Arhontologija najvažnijih funkcionera Bačke županije 1301-1457.g.	233

Rad plemićke županije	239
Boravak vladara u Baču kroz vekove	255
Teorijska pitanja kategorizacije srednjovekovnih naselja ugarske	269
Centralne funkcije kao merilo razvijenosti naselja	276
Bač u hijerarhiji srednjovekovnih naselja u južnoj Ugarskoj	297
Pitanje kategorizacije Bača	301
Zlatarski ceh u Baču.....	311
Borba hrišćana protiv Osmanlija na jugozapadu Bačke od sredine 16. do prve polovine 17. veka	322
Prvi hrišćanski upadi	322
Period Dugog rata (1591 – 1606).....	323
Uloga hajduka u južnim pohodima tokom Dugog rata	325
Osmanska i Tatarska zimovanje na delu osmanske Mađarske	326
Pohodi hajduka i kraljevske vojske u zadnjim godinama rata	327
Posledice Dugog rata u istoriji Segedinskog sandžaka	330
Bačka tvrđava u srednjem veku i u doba osmanske vlasti.....	332
Najranija tvrđava u Baču.....	338
Tvrđava u Baču za vreme Arpadovića	340
Da li postoji tvrđava posle 1335.godine?	351
Tvrđava u Baču u doba renesanse	354
Pad bačke tvrđave pod osmansku vlast.....	363
Mesto Bača u osmanskoj vojnoj organizaciji.....	373
Rodovi posade bačke tvrđave 1543.g.....	374
Pitanje vremena izgradnje bačke tvrđave.....	384
Bač za vreme osmanske vlasti	389
Defterologija (osnovne karakteristike) i počeci ove naučne discipline.....	390
Počeci i razvoj mađarske i srpske osmanistike	393
Prvi poznati opširni defter Segedinskog sandžaka.....	404
iz 1544/1545 (1550?)	404
Drugi poznati neobjavljeni defter iz 1560. godine.....	409

Bač po objavljenjome muhime defteru iz 1570. godine	415
Poslednji poznati opširni popisni defter iz 1578. godine	419
Analiza podataka stanovništva i poreza južnih nahija Segedinskog sandžaka	424
Izvori različite vrste o Baču pod osmanskome vlašću	433
Istorijski okviri delatnosti katoličkih misija na teritoriji jugozapadne Bačke u 17. veku.....	441
Istoriografija o katoličkim misijama na osmanske teritorije	441
Problemi opstanka katolika u osmanskoj Ugarskoj	449
Uticao migracija na promenu etničke strukture južne Ugarske pod osmanskome vlašću.....	452
Katoličke misije na teritoriji Bačke u drugoj polovini 16. i tokom 17. veka.....	455
Dubrovački misionari	456
Jezuitski misionari.....	462
Delatnost franjevacu u Bačkoj.....	465
Završna razmatranja.....	477
Prilozi.....	484
Spisak izvora i literatue.....	510
Neobjavljeni izvori.....	510
Objavljeni izvori.....	511
Literatura	520
Spisak tabela	573
Spisak karata	574
Sadržaj.....	576